

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

У СУЧАСНОМУ СВІТІ:

ПОЛІТИКА
ЕКОНОМІКА
ПРАВО
СУСПІЛЬСТВО

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
II МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ЛЬВІВ, 15 ТРАВНЯ 2015 РОКУ

2

IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
UNITED STATES STUDIES CENTER

***United States of America
in the modern world:
politics, economics, law, society***

Collection of the materials
II International Scientific and Practical Conference
(May 15, 2015, Lviv)

(Volume 2)

Lviv-2015

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ЦЕНТР АМЕРИКАНСЬКИХ СТУДІЙ

Сполучені Штати Америки
у сучасному світі:
політика, економіка, право, суспільство

Збірник матеріалів
II міжнародної науково-практичної конференції
(15 травня 2015 року, м. Львів)

(Частина 2)

Львів-2015

УДК 327(73)(063)
ББК Ф4 (7СПО) я431
С-73

*Друкується за рішенням
Вченої Ради факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка
від 27.04.2015 №19.*

Упорядники: Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М.
Автор обкладинки: Романюк Р. Й.
Верстка: Винниченко С. В.

С-73 **Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2:** зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015) / упоряд. Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М. – Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 832 с.

*Матеріали видано за підтримки Українського Фулбрайтівського кола,
Програми імені Фулбрайта в Україні, Інституту міжнародної освіти (США).*

INSTITUTE OF
INTERNATIONAL
EDUCATION

За повного або часткового використання матеріалів збірника посилання на видання обов'язкове.

Матеріали надруковані методом прямого відтворення тексту, наданого авторами, які несуть відповідальність за його достовірність, зміст і стилістику, за правильне цитування джерел та посилання на них.

Організаційний комітет не несе відповідальності за погляди, висловлені авторами матеріалів.

Електронна версія: <http://international.lnu.edu.ua/us-conference-2015/>

© Центр американських студій
факультету міжнародних відносин
ЛНУ ім. І. Франка, 2015
© Автори статей, 2015

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	11
----------------------------	-----------

I. США В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 1

<i>Васильєва Марія Уряд США – Україні: програма допомоги, мета і результат.....</i>	<i>17</i>
<i>Годлюк Альона (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). Аналітичні інститути та їх роль у зовнішній політиці США</i>	<i>27</i>
<i>Головань Олександр (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). Зовнішня політика США щодо політично-військової кризи на сході України</i>	<i>32</i>
<i>Дудко Ірина (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана). США як стратегічний партнер України: очікування чи реальність? (до питання про допомогу Україні в умовах агресії РФ)</i>	<i>36</i>
<i>Корнієнко Наталія (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). Місце України серед зовнішньополітичних пріоритетів США у пост-біполярний період</i>	<i>43</i>
<i>Лакішич Дмитро (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). Доктрина “глобальної демократизації” Дж. Буша-молодшого</i>	<i>52</i>
<i>Лимар Маргарита (Чорноморський державний університет імені Петра Могили). Порівняльний аналіз стратегій національної безпеки США президента Барака Обами</i>	<i>60</i>
<i>Мазур Оксана (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк). Геополітичний чинник зовнішньополітичної стратегії США: теоретико-прикладний аспект</i>	<i>63</i>
<i>Макаренко Євгенія (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Безпеківі стратегії США за президентства Б.Обами</i>	<i>71</i>
<i>Манчуленко Оксана (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). Позиція України в контексті концепції національних інтересів США</i>	<i>80</i>
<i>Набі Ігор (Львівський національний університет імені Івана Франка). Рах Атегісапа та концепції міжнародного порядку в рамках американської школи теорії міжнародних відносин</i>	<i>86</i>
<i>Павлов Володимир (Донецький національний університет, м. Вінниця). Вплив терактів 11 вересня на суб’єктів системи прийняття рішень у Раді національної безпеки США</i>	<i>90</i>
<i>Погорська Ірина (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Глобальне лідерство США в умовах сучасної міжнародно-системної трансформаційності</i>	<i>94</i>
<i>Прибєгін Іван (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова). Порівняльний аналіз зовнішньополітичних доктрин Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого</i>	<i>101</i>

Ржевська Ніна (Національний авіаційний університет). <i>Оновлена стратегія США та чого від неї очікує світ</i>	110
Сухобокова Ольга (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Діяльність українського лобі в США в контексті російської агресії проти України</i>	117
Толстов Сергій (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). <i>Зовнішньополітичні акценти та пріоритети адміністрації Б.Обами</i>	126
Трофименко Микола (Маріупольський державний університет). <i>Роль публічної дипломатії США у забезпеченні американського лідерства</i>	136
Фоцан Ярослав (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). <i>Вплив Сполучених Штатів Америки на процес демократизації політичної системи в Україні</i>	145

I. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 2

Басняк Юлія (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Відносини між США та Францією в сфері безпеки: кінець ХХ – початок ХХІ ст.</i>	154
Вишневська-Черкас Ірина (Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”). <i>Система рівноваг в американській стратегії стримування та залучення КНР</i>	159
Головченко Володимир (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Формування американсько-індійського стратегічного партнерства в контексті ядерного нерозповсюдження</i>	165
Золотарьова Яна (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Формування правозахисного компонента стратегії зовнішньої політики президента Рональда Рейгана</i>	176
Кандюк Олексій (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Transatlantic dilemma: strategy for Ukraine</i>	181
Ковальова Олександра . <i>Політика США щодо інтеграційних процесів у Латинській Америці</i>	185
Козловська Юлія (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова). <i>Регіон Західні Балкани в зовнішній політиці США: проблеми і перспективи</i>	194
Лукач Ілона (Дипломатична академія України при МЗС України). <i>Доктрина Монро в зовнішній політиці та дипломатії США: історична ретроспектива</i>	199
Мандзюк Олена (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Військове співробітництво США – Польща – країни Балтії у контексті протистояння російській загрози</i>	208
Павлюк Михайло (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Позиція США щодо політики ЄС у сфері безпеки та оборони</i>	211
Павлюк Олеся (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Role of human rights in American foreign policy toward Iran during J. Carter’s term as president</i>	215

Пасічник Наталія (Відкритий міжнародний університет “Україна”). <i>Американо-кубинські відносини на сучасному етапі</i>	218
Підберезних Інна (Чорноморський державний університет імені Петра Могили). <i>Країни Південно-Східної Азії та політика балансування між США та Китаєм</i>	222
Погорелова Інна (Київський національний економічний університет імені Вади́ма Гетьмана). <i>Сучасні американсько-південнокорейські відносини: політико-військовий аспект</i>	230
Роговик Олексій (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>США та Куба: рефлексії “перезавантаження”</i>	239
Усачова Ольга (Варшавський університет). <i>Energy vs. political security in US foreign policy towards South Caucasus</i>	242
Чорна Мар’яна (Державна наукова установа “Енциклопедичне видавництво”). <i>Політика США та Великої Британії щодо вирішення югославського конфлікту 1998-1999 рр.</i>	245
Joanna Grzela (The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland). <i>Amerykański wkład w bezpieczny Region Morza Bałtyckiego. Wybrane aspekty</i>	254
Marta Stempień, Maciej Tołwiński. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland). <i>Nowy ład na Bliskim Wschodzie. Geopolityka Stanów Zjednoczonych i Islamskiej Republiki Iranu w obliczu ekspansji Państwa Islamskiego</i>	263

II. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ США

СЕКЦІЯ 3

Амбрик Лілія, Десятнюк Вікторія (Тернопільський національний економічний університет). <i>Ключові детермінанти податкової системи США</i>	272
Антонюк Ганна (Львівський національний аграрний університет). <i>Імплементация досвіду США з використанням кластерного підходу у розвитку галузі сільського господарства в Україні: на прикладі Львівської області</i>	275
Бабич Ярослава (Київський інститут банківської справи). <i>Key factors for successful development of the US banking system</i>	280
Борисова Тетяна (Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя). <i>Некомерційний маркетинг волонтерських організацій США та України: порівняльний аналіз</i>	284
Булатова Олена (Маріупольський державний університет). <i>Напрями розвитку Північноамериканської моделі інтеграції</i>	293
Гончарова Маргарита, Бондаренко Руслана (Українська академія банківської справи Національного банку України). <i>Основні тенденції розвитку менеджмент-консалтингу в США</i>	296
Дульцева Ірина (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ). <i>Соціальне підприємництво в галузі туризму (досвід США)</i>	303

Жулин Ольга (Національний транспортний університет). <i>Інклюзивний розвиток як передумова гармонійного економічного зростання в США</i>	311
Задворних Сергій (Черкаський державний технологічний університет). <i>Досвід США щодо детинізації фінансових потоків</i>	314
Курунова Юлія, Дамаксіна Арсенія (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова). <i>Сучасні тенденції міжнародної міграції в США</i>	317
Ладиченко Катерина (Київський національний торговельно-економічний університет). <i>Детермінанти розвитку зовнішньоторговельних відносин США</i>	320
Макаренко Марина, Кириллова Юлія (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк). <i>Екологічна рівновага як шлях до сталого розвитку</i>	329
Марена Тетяна (Маріупольський державний університет). <i>США у посткризовій світовій фінансовій системі</i>	335
Ніколенко Тамара (Маріупольський державний університет). <i>Місце та роль США у світовому інноваційному розвитку</i>	339
Онегіна Вікторія (Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка). <i>Інституційні основи аграрної політики США</i>	347
Путятін Едуард (Маріупольський державний університет). <i>Інтеграційна стратегія США: від унілатералізму до трансатлантичного партнерства</i>	350
Ривак Наталія (Український католицький університет). <i>Особливості податкової системи США та її вплив на економічне зростання</i>	353
Рудик Наталія (Східноєвропейський університет імені Лесі Українки). <i>Аналіз антикризової монетарної політики ФРС США</i>	356
Ставицький Андрій (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Вплив монетарної політики США на ЄС на сучасному етапі</i>	359
Стрембіцька Леся (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини). <i>Аналіз досвіду соціальної відповідальності у США</i>	363
Сукач Олена (Черкаський державний технологічний університет). <i>Механізм оподаткування електронної торгівлі в США</i>	367
Харламова Ганна (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>U.S. economic security: lessons for Ukraine</i>	370
Хмара Марина (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Закономірності розвитку міжнародних виробничих систем в США</i>	373
Чентуков Ілля (Маріупольський державний університет). <i>Інтеграційні ініціативи США: континентальний та трансконтинентальний вимір</i>	375
Шайда Оксана (Львівська комерційна академія). <i>Особливості двосторонньої зовнішньоторговельної співпраці України і США</i>	378
Шимків Світлана (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Страхування від нещасних випадків в США</i>	381

Школьніий Олександр (Уманський національний університет садівництва). <i>Регуляторні аспекти підтримки конкурентних переваг суб'єктів аграрного ринку</i>	384
Юринець Зорина (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Розвиток інноваційної діяльності у США та Україні</i>	392
Яцюк Олег (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу). <i>Підготовлене банкрутство: досвід США та перспективи його впровадження в Україні</i>	397

III. ПРАВОВА СИСТЕМА І ДЕРЖАВНЕ/ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ США

СЕКЦІЯ 4

Вінник Оксана (Національна академія правових наук України). <i>Досвід США щодо захисту інтересів акціонерів</i>	401
Воронів Олександр (Національна академія державного управління при Президентові України). <i>Формування управлінських рішень в сфері державного управління США</i>	406
Галай Андрій, Муранова Віра (Національна академія прокуратури України, Національна академія внутрішніх справ). <i>Філософія і практика протидії насильству в сім'ї у США</i>	410
Давидова Наталія (Університет сучасних знань). <i>Академічна свобода студентів в американській судовій практиці</i>	413
Зінченко Віктор (Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова). <i>Міжнародна фундаментальність моделі громадянської інституалізації і її інтернаціоналізація у вимірі сучасних глобальних трансформацій</i>	422
Іваницький Сергій (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка). <i>Організація адвокатури США</i>	438
Козачук Наталія (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Countering standard essential patent's abuse through the use of antitrust law in the US and EU</i>	441
Козюра Ігор (Полтавський університет економіки і торгівлі). <i>Структурна реформа муніципального управління "прогресивної ери"</i>	446
Кравець Ірина (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Система підприємницької корпорації в США</i>	450
Легеза Євген (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ). <i>Характеристика надання адміністративних послуг в США та європейських країнах</i>	455
Опанасюк Наталія, Туник Олександр (Київський національний торговельно-економічний університет). <i>Правове та державне регулювання туризму у США</i>	458
Сокіл Ульяна (Хмельницький університет управління та права). <i>Аксіологічні передумови прийняття судових рішень в американському правовому реалізмі</i>	462
Стаценко Артур (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). <i>"Правило Міранди" як один з принципів кримінального процесу в Сполучених Штатах Америки. Спроба запровадження в Україні</i>	466

Стріжкова Алла (Національна академія правових наук України). <i>Досвід США у впровадженні Smart Grid для реформування енергетики України</i>	471
Ткач Інна (Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України). <i>Прозорість і відкритість публічного управління в США як об'єкт законодавчого регулювання</i>	474
Триндіак Христина (Львівський центр міжнародного права та прав людини). <i>Організаційно-правові засади системи банківського нагляду в Сполучених Штатах Америки</i>	477
Цвікі Владислава (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>“Extraordinary renditions” та насильницькі зникнення у війні з тероризмом</i>	482
Яцик Сергій (Національний транспортний університет). <i>Сполучені Штати Америки як країна-представник відкритої моделі державної служби</i>	485

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 5

Анісімович-Шевчук Ольга (Львівський інститут економіки і туризму). <i>Політичний туризм США як спосіб формування політичної культури громадян</i>	489
Верхівська Марта (Львівська національна академія мистецтв). <i>Американські моделі музейної діяльності</i>	493
Губенко Анна (Національна академія педагогічних наук України). <i>Американская модель биоетики</i>	497
Демичева Алла (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара). <i>Порівнення міст як соціальне явище та його прояв в американсько-українських відносинах</i>	504
Доценко Віктор (Національний університет Державної податкової служби України). <i>Участь американських свейських добровільних товариств у подоланні наслідків голоду 1921-1923 рр. в Україні</i>	508
Драч Оксана (Київський університет імені Бориса Грінченка). <i>“Нова історична наука” в США після Другої світової війни: напрямки і представники</i>	516
Ірха Катерина (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк). <i>Детермінанти впливу мережевих технологій на функціонування громадянського суспільства у США</i>	525
Карабан В'ячеслав, Карабан Анна (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Національні громадські об'єднання перекладачів у США</i>	529
Карчевська Олена (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк). <i>Досвід забезпечення демократичної стабільності ресурсами громадянського суспільства в США</i>	533
Козловський Сергій (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Сучасна американська медієвістика: академічна історія, наукові школи та нові напрямки досліджень з історії Середньовіччя</i>	542

Костюк Дмитро (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Президентські вибори 2012 р. в США: зовнішньополітична стратегія республіканців</i>547	547
Лучак Микола (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Громадська думка в американській політиці</i>550	550
Миколаєнко Алла (Київський національний університет культури і мистецтв). <i>Американський етап українського видавництва “Смолоскип”: організаційні засади діяльності</i> 554	554
Ониськів Марина (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк). <i>Громадська мобілізація в Україні та США: компаративний аспект</i> 558	558
Пікула Микола (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки). <i>Інтернет як засіб підвищення поінформованості американців: огляд досліджень Pew Research Center</i> 562	562
Радіонова Ірина (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди). <i>Місто XXI ст.: теоретичні узагальнення та розвідки</i>567	567
Росецька Юлія (Одеський національний економічний університет). <i>Середній клас у США: досвід для України</i> 571	571
Савчук Сергій (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Сучасні погляди на феномен вина: американський досвід експериментальних і клінічних досліджень</i> 582	582
Сергеева Ольга (Челябинская академия культуры и искусств, Россия) <i>Влияние культуры США на структуру культурной среды человека постсоветского общества</i> 588	588
Спільник Наталія (Придніпровська державна академія будівництва та архітектури). <i>Сполучені Штати Америки та екологічні питання</i> 592	592
Суковата Вікторія (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). <i>“Визуальна антропология” Другого в серіалі Девіда Лінча “Твин Пикс” як отражение американской массовой культуры</i> 595	595
Фоменко Олена (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Американська національна ідентичність у дискурсі віртуального світу Second Life</i> 604	604
Штука Ірина (Національний університет водного господарства та природокористування). <i>Досягнення американських вчених у концептуально-теоретичній розробці дефініції “Політична культура”</i> 613	613
Vongrej Marián (University of Economics in Bratislava, Slovakia). <i>Criticism of consumerism and the ethical and economic approaches by selected US economists</i> 616	616

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 6.....

Берестецька Наталія, Гришко-Дунаєвська Валентина, Ширяєва Тетяна (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Національний університет “Острозька академія”) <i>Підготовка прикордонників у США (на прикладі Академії берегової охорони США)</i> 619	619
---	-----

Валєєв Руслан (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ). <i>Тренінг у підготовці поліцейських США та перспективи запозичення відповідного досвіду в Україні</i>	622
Воцевська Ольга (Національний університет біоресурсів і природокористування України). <i>Педагогічна діяльність викладачів у вищій школі США</i>	629
Дичко Аліна, Євтєєва Любов (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Ukrainian higher education modernisation with the US and EU focus</i>	636
Дзугопольський Олександр (Тернопільський національний економічний університет). <i>Peculiarities of higher education system in U.S.:hunger for degree</i>	639
Затворнюк Оксана (Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова). <i>Досвід професійної підготовки психологів у США та Україні</i>	643
Лавриш Юліана (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Трансформативне навчання як фактор неперервного навчання у технічних університетах США</i>	652
Литовченко Ірина (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Розвиток корпоративної освіти у США після Другої світової війни: вимога часу</i>	656
Огнівко Любов (Університет сучасних знань). <i>Основні тенденції у підготовці магістрів економічного профілю у вищих навчальних закладах США</i>	659
Святюк Оксана, Лєськів Галина (Львівський державний університет внутрішніх справ). <i>Економічна та екологічна системи управління e-знаннями в умовах глобалізації США</i>	666
Толкова Тетяна (Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). <i>Особливості модульного навчання в системі вищої освіти США</i>	673
Форотюк Інна (Європейський університет). <i>Досвід розвитку та збереження української духовності та культури в українознавчих суботніх школах в США</i>	675
Чайка Іван (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). <i>Creation of the research universities in Ukraine based on the previous practices in the United States</i>	679
Чугай Оксана (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Programs for adult educator’s training in the US universities</i>	688
Чуканова Світлана (Національний університет “Кієво-Могилянська академія”). <i>Вплив реформування системи бібліотечної освіти на професійну діяльність бібліотечних працівників у США</i>	695

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 7

Астапова-Вязьміна Олена (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького). <i>Проблеми функціонування символів в концептуальній схемі Нельсона Гудмена</i>	703
---	-----

Бабенко Марина (Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди). <i>A glimpse on the US experience of using classroom assessment in EFL teaching and learning in the context of changes in Ukrainian education</i>	707
Борисова Олеся (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Активні та інтерактивні методи підготовки фахівців з іноземної філології в системі вищої освіти США</i>	711
Гаврилюк Ірина (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки). <i>Сутність та роль концепту в когнітивній лінгвістиці</i>	719
Гаруст Олександр (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Linguistic study of clichés in American English: preliminary questions</i>	726
Гундаренко Олена (Кіровоградський державний педагогічний університет). <i>This challenging American punctuation (based on Ukrainian university EFL classroom experience)</i>	733
Дідик Олена (Харківський національний педагогічний університет імені Г.Сковороди). <i>“Great Gatsby” in socio-literary context</i>	736
Дьоміна Олена (Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна). <i>Тема “Пігмаліона” в американській романтичній кінокомедії</i>	741
Івасюк Ольга (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Декодування звукописної іконічності поезії Роберта Фроста українською мовою</i>	744
Коломієць Світлана (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Лінгвостилістичні студії творів американської і української літератури як засіб розвитку когнітивних стратегій в процесі міждисциплінарної проектної роботи</i>	747
Крикун Ольга (“Донбаський державний педагогічний університет”). <i>Образ наратора в оповіданні Дж. Д. Селінджер “Raise High the Roof Beam, Carpenters” і романі С. Жадана “Ворошиловград”</i>	753
Кулезьнова Світлана (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Студії американського політичного дискурсу у навчанні усному та письмовому перекладу</i>	760
Ліхоманова Наталя (Київський університет імені Бориса Грінченка). <i>Метатекстуальність роману Джона Барта “Кожна третя думка”</i>	767
Луньова Ольга (Чорноморський державний університет ім. Петра Могили). <i>Стратегічне планування промови Білла Клінтона “I have sinned”</i>	770
Любуш Наталія (Тернопільський інститут соціальних та інформаційних технологій). <i>Викладання інтенсивної академічної англійської мови у США та виклики для України</i>	773
Остапчук Тетяна (Чорноморський державний університет імені Петра Могили). <i>Образ України та українців в американських романах останніх десятиліть</i>	776
Полигач Ірина (Тернопільський національний економічний університет). <i>Літературна совість Америки: творчість Дейва Еггерса</i>	780
Селігей Володимир (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара). <i>Художній простір перетину культур в романі Ф. Чіна “Хайвей Ганга Діна”</i>	783

Старостенко Тетяна (Харківський національний педагогічний університет імені Г.Сковороди) <i>Символічний код Дж.Р. Мартіна у романі “Гра престолів”</i>	792
Стойка Богдана (Львівська національна академія мистецтв). <i>US Administration - уряд США чи адміністрація? (До проблематики перекладу англійських слів інішомовного походження українською мовою)</i>	800
Цепкало Олексій (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”). <i>Використання патентів США у навчанні англійської мови професійного спрямування</i>	807
Чернова Юлія (Чорноморський державний університет імені Петра Могили). <i>Образ Нью-Йорка в американській літературі</i>	810
Чибіс Лариса (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк). <i>Формування екологічної культури за допомогою літературних творів (на прикладі роману Германа Мелвілла “Мобі Дік, або Білий Кит”)</i>	819
Шебуренкова Тетяна (Київський національний лінгвістичний університет). <i>Фронтір як “кузня” американського характеру у романах П. Остера “Містер Вертіго” та “Храм Місяця”</i>	823

ВСТУПНЕ СЛОВО

Доброю традицією стає проведення Львівським національним університетом імені Івана Франка мультидисциплінарних конференцій, присвячених Сполученим Штатам Америки. Це підтверджує актуальність функціонування постійних академічних майданчиків для ознайомлення, апробації та популяризації наукових досягнень у сфері американських студій в Україні, покликаних не лише поступово долати традиційну для нашого наукового середовища дисциплінарну відособленість у вивченні США, але й сприяти налагодженню ефективного діалогу українських вчених з різних галузей, які зосереджуються на дослідженні американської тематики.

З перспектив формування цілісного й ґрунтовного розуміння особливостей розвитку Сполучених Штатів, генерування та постійної актуалізації різнобічних знань про цю країну, розглядаємо нашу конференцію як своєрідний академічний континуум інших тематичних заходів, як наприклад добре відомих міжвідомчих конференцій в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвячених пам'яті видатного українського американіста Є. Камінського, що спільно забезпечують рецепцію вартісного американського досвіду у контексті демократизації й модернізації нашої держави, стимулюють знищення стереотипів і допомагають зближенню України з одним з ключових стратегічних партнерів – Сполученими Штатами Америки.

Кількість осіб, які виявили бажання взяти участь у роботі нашої конференції, перевершила найоптимістичніші очікування організаторів, – зголосилися понад 300 аплікантів, що репрезентують 70 українських вишів та наукових установ із різних регіонів, а також дослідники зі США, Польщі та Словаччини. Два томи матеріалів конференції, які містять понад дві сотні тематичних досліджень, слугують своєрідним зрізом сучасного стану американських студій в Україні. Маємо сподівання, що він сприятиме комплексному і, водночас, критичному (пере)осмисленню не лише вагомих здобутків, але й окремих негативних практик в українській науці. Винятково важливою є наявність серед авторів нашого двотомника як знаних вітчизняних американістів, так і молодих дослідників, що дає привід для оптимізму з питань наступності й подальшої консолідації американських студій в Україні.

Ініціатива проведення II Міжнародної науково-практичної конференції “Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство” належить Центру американських студій, створеному 2014 р. з метою організації та координації тематичної наукової, освітньої й інформаційної діяльності професорсько-викладацького складу і студентства Львівського національного університету імені Івана Франка. Окрім

цього, Центр відповідальний за методологічне забезпечення магістерської спеціалізації з американських студій, яка, починаючи з 2011 р., четвертий рік поспіль функціонує на факультеті міжнародних відносин. Як черговий амбіційний крок розглядаємо заснування мультидисциплінарного наукового журналу, відкритого для публікацій результатів досліджень українських науковців з американської проблематики.

Істотним чинником динамічності й однією з передумов успішного розвитку американських студій у Львівському національному університеті імені Івана Франка є співпраця з американськими партнерами, що дає змогу забезпечувати проведення відкритих лекцій, круглих столів, експертних дискусій, літніх американознавчих інститутів та інших тематичних академічних заходів. У цьому контексті маємо особливу приємність подякувати нашим партнерам і наголосити, що публікацію матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції “Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство” здійснено завдяки сприянню Українського Фулбрайтівського кола, Програми імені Фулбрайта в Україні, Інституту міжнародної освіти (США).

Висловлюємо щирі вдячності керівництву Львівського національного університету імені Івана Франка, адміністрації, співробітникам та Раді молодих вчених факультету міжнародних відносин, а також колегам з інших університетських підрозділів і усім, хто долучився до реалізації цієї важливої академічної ініціативи.

Сподіваємося, що плідна дискусія у рамках конференції, а також публікація цього збірника, будуть позитивним внеском у розвиток американських студій в Україні.

Роман Калитчак

кандидат політичних наук, доцент

Директор Центру американських студій

факультету міжнародних відносин

Львівського національного університету імені Івана Франка

Випускник дослідницької програми Фулбрайта-Кеннана

Член Українського Фулбрайтівського кола

I. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 1

УРЯД США – УКРАЇНИ: ПРОГРАМА ДОПОМОГИ, МЕТА І РЕЗУЛЬТАТИ

МАРІЯ ВАСИЛЬЄВА

кандидат політичних наук

***Анотація.** У статті американська зарубіжна допомога аналізується в контексті формування пріоритетів зовнішньої політики США. Автор розкриває пріоритети, цілі та шляхи надання американської зарубіжної допомоги уряду України. Особлива увага приділяється процесу трансформації системи американської зарубіжної допомоги Україні та її результатам.*

***Ключові слова:** зарубіжна допомога США, пріоритети розвитку, просування дипломатичних ініціатив, Україна.*

***Summary.** The article is devoted to the Programmers of the U.S. foreign aid to Ukraine that is one of the important instruments of the foreign policy of the United States. American foreign aid is analyzed in the context of formation of foreign policy priorities. Special attention is paid to the process of transformation of the system of the U.S. foreign aid to Ukraine and its results.*

***Key words:** foreign aid, priorities of development, streamlining of diplomatic initiatives, provision of national security, Ukraine.*

Оцінка доцільності та ефективності є ключовим аспектом аналізу зарубіжної допомоги. Вітчизняні дослідники звертають увагу на те, що зарубіжна допомога може не лише не сприяти позитивним змінам в Україні, а призводити до цілком негативних наслідків. Як зазначає Є. Камінський, "...експеримент, спрямований на швидке здійснення ринкових реформ і демократизації за євро-американськими принципами, зазнав цілу низку провалів у нашій державі. Замість ринкових відносин у більшості випадків спостерігалось домінування фінансово-економічних та енергетичних кланів і тіньової економіки, замість демократії – засилля тих же кланів, відсутність верховенства закону у поєднанні з крахом ідеї громадянського суспільства" [1, с.4].

Згідно методології оцінки проектної діяльності, щоб оцінити доцільність та ефективність зарубіжної допомоги США в Україні в цілому, необхідно оцінити кожний конкретний проект допомоги на основі аналізу потреб

в кожному секторі втручання до початку реалізації проекту, результатів, досягнутих з його завершенням, впливу безпосередньо по закінченню активної стадії імплементації проекту, а також впливу через певний проміжок часу з метою оцінки сталості досягнутих результатів проекту. Таке оцінювання повинно бути складовою кожного проектного циклу та здійснюватися як самою організацією-виконавцем проекту, так і незалежним зовнішнім оцінювачем.

Хоча таке оцінювання не є можливим в рамках нашого дослідження зарубіжної допомоги США в Україні, в його межах можна окреслити певні тенденції та наголосити на певних позитивних та негативних аспектах, які характеризують проекти зарубіжної допомоги США в Україні та повинні братися до уваги українськими державними установами з метою підвищення позитивного впливу зарубіжної допомоги США на трансформаційні процеси в нашій державі.

В подальшому аналізі не будуть розглядатися аспекти, пов'язані з використанням зарубіжної допомоги для розвитку громадянського суспільства в Україні, зокрема, створення та розвитку громадських організацій, та проблем, які при цьому виникають, зокрема, проблеми залежності громадських організацій від зовнішнього фінансування. Ця тема вже розглядалася у першому розділі у зв'язку з оцінкою впливу зарубіжної допомоги на процеси демократизації в країнах-реципієнтах. Предметом подальшого аналізу стануть такі проблеми, як можливі негативні наслідки втручання зарубіжної допомоги у соціальну та економічну систему України, недостатній розвиток українського законодавства в сфері залучення зарубіжної допомоги, пасивність українських державних установ у процесі розробки та реалізації проектів зарубіжної допомоги, наслідки неповної відповідності заходів, що реалізуються в рамках проектів, інтересам та цілям розвитку України в певних галузях, фрагментований підхід зарубіжної допомоги до вирішення складних соціальних завдань, а також проблема наслідків тих проектів, в яких зарубіжна допомога бере на себе функції, які повинна виконувати сама держава.

Передусім видається доцільним зауважити, що американська зарубіжна допомога Україні сприяє досягненню зовнішньополітичних та безпекових цілей США на різних рівнях: глобальному, регіональному, національному та індивідуальному. Зокрема, на глобальному рівні зарубіжна допомога використовується для вирішення таких міжнародних безпекових проблем, як роззброєння та забезпечення нерозповсюдження ядерної зброї, на регіональному – для боротьби з епідемією ВІЛ/СНІД та транснаціональною організованою злочинністю, національному – реформування та зміцнення потенціалу правоохоронних органів, індивідуальному – забезпечення можливостей для реабілітації осіб, що постраждали від торгівлі людьми.

Багатовимірність зарубіжної допомоги США Україні, з одного боку, забезпечує комплексний підхід до втручання, а з іншого, створює проблему недостатньої контрольованості цього втручання зі сторони українських державних структур. Зауважимо, що в контексті зарубіжної допомоги поняття “втручання” зазвичай не має такого негативного забарвлення, як поняття “втручання у внутрішні справи”, оскільки воно здійснюється зі згоди (чи формальної згоди) країни-реципієнта та керується позитивною мотивацією сприяння у вирішенні певних проблем її розвитку. Однак, незважаючи на позитивну мотивацію, будь-яке втручання у вигляді зарубіжної допомоги вносить зміни у розвиток суспільства і держави, що можуть бути як позитивними, так і негативними та відбуватися як на макро-, так і на мікрорівні.

Наприклад, невідворотні зміни на макрорівні можна прогнозувати внаслідок цілеспрямованої дії США у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та матеріалів спеціального призначення, через яку Україна вже майже повністю втратила потенційну можливість відновити за потреби свій стратегічний ядерний потенціал, в результаті чого її безпека в ситуації сусідства з добре озброєною ядерною державою Росією ґрунтується лише на обіцяних гарантіях безпеки цієї держави та самих Сполучених Штатів.

Можливі зміни на мікрорівні можна дослідити на основі прикладу програм американської зарубіжної допомоги в сфері боротьби з туберкульозом та наркозалежністю. Як вже зазначалося, USAID допомагає впроваджувати модель лікування туберкульозу під назвою DOTS – короткотермінових курсів лікування під безпосереднім наглядом лікаря. Згідно думки спеціалістів-фтизіатрів, стратегія DOTS не обмежується лише самим лікуванням, а включає також стадії попередження та діагностики хвороби. Зокрема, вона засновується на виявленні хворих не шляхом рентгенографії, а мікроскопії, тобто направлена на виявлення хворих з відкритою формою туберкульозу, які вже мають бактеріовиділення та становлять загрозу поширення хвороби. Хоча стратегія DOTS рекомендується Всесвітньою організацією охорони здоров'я, при більш детальному аналізі виявляється, що такий підхід суперечить традиційним підходам школи фтизіатрів України, що засновується на якомога ранньому виявленні туберкульозу, коли хвороба ще не набула відкритої форми. Звичайно, про доцільність застосування стратегії DOTS повинні вирішувати спеціалісти, однак, з позиції неспеціаліста можна зауважити, що в ситуації, коли державне фінансування боротьби з туберкульозом є вкрай недостатнім, а зарубіжна допомога активно застосовується саме на напрямку впровадження стратегії DOTS, це може призвести до змін в підходах до лікування туберкульозу в Україні саме на користь застосування DOTS-стратегії.

Подібні міркування можна навести і з приводу пілотного проекту USAID із впровадження центрів лікування наркозалежності, в яких застосо-

вується медикаментозна терапія з використанням метадону. Наразі це лише пілотний проект, однак він має на меті вироблення моделі, яка буде впроваджена на всій території України. Метадон – це синтетичний наркотик, який застосовується як замісник таких важких наркотиків як героїн. Метадонова терапія широко використовується в Сполучених Штатах, однак в Україні все ще залишається предметом активних суперечок, оскільки метадонова терапія не виліковує наркозалежність, а лише заміщує залежність від героїну на залежність від метадону, при цьому, за оцінками спеціалістів-наркологів, синтетичний наркотик метадон набагато важче вивести з організму людини ніж натуральні наркотики, через що програми позбавлення від метадонової залежності є набагато складнішими [2, с.154-183]. Подібно до того, як завдяки зарубіжній допомозі можуть відбутися зміни у підходах до лікування туберкульозу в Україні, можуть відбутися зміни й у сфері лікування наркозалежності на користь застосування метадонової терапії, що не завжди може мати довгострокові позитивні наслідки.

Другий аспект, на якому видається доцільним наголосити, полягає у пасивності державних структур України у розробці та впровадженні проектів зарубіжної допомоги. Наприклад, в Україні щороку ухвалюється велика кількість державних галузевих програм розвитку, був також розроблений й проект комплексного документу “Стратегія розвитку України на період до 2020 року”. Як зазначається у вступі до стратегії, вона є “стрижневим документом у системі державних програмних документів, що дозволяє скоординувати дії влади задля утвердження більш сильної і гнучкої моделі розвитку економіки”. Відповідно до свого визначення, здається, що ця стратегія повинна окреслювати також таке важливе питання як зарубіжна допомога Україні. Однак у проекті цієї стратегії у редакції від 26 жовтня 2010 року є лише одне згадування про співробітництво із Сполученими Штатами – необхідність “розроблення комплексу заходів з поглиблення торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва на основі Хартії про стратегічне партнерство”. Це свідчить про те, що місце та роль зарубіжної допомоги у трансформації української економіки та суспільства не оцінюється як варта уваги державного стратегічного планування.

В Україні досі відсутній окремий спеціальний закон про зарубіжну допомогу. Проект такого закону [3] було розглянуто Верховною Радою України, однак остаточно питання про його ухвалення та набуття ним чинності дотепер не вирішено. Тому ці питання наразі регулюються підзаконним нормативним актом – постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153 “Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги” (із змінами внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів № 902 від 11.07.2007 та № 30 від 19.01.2011), якою затверджено чинний “Порядок залучення, використання та

моніторингу міжнародної технічної допомоги”. Як вже зауважувалось у першому розділі, навіть саме визначення “міжнародна технічна допомога”, що застосовується в українському законодавстві, не відповідає міжнародній практиці, не кажучи вже про розкриття у ньому всіх аспектів державної діяльності, пов’язаної із залученням зарубіжної допомоги.

Згідно вимогам чинної Постанови Кабінету Міністрів, усі проекти міжнародної технічної допомоги повинні реєструватися в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України. Більше того, міністерство само повинно формувати програми міжнародної технічної допомоги згідно “Державної програми економічного та соціального розвитку” на поточний рік, а міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади щороку повинні подавати до міністерства пропозиції щодо визначення регіональних і галузевих пріоритетів для залучення міжнародної технічної допомоги.

Таким чином, теоретично в Україні існує механізм, за допомогою якого усі проекти зарубіжної допомоги в Україні повинні чітко відповідати загальнонаціональній стратегії та галузевим програмам розвитку. Однак на практиці цей механізм не працює, а точніше працює механізм протилежної дії: спочатку розробляються проекти зарубіжної допомоги та подаються на затвердження в державні установи країни-донора (у випадку проектів зарубіжної допомоги США – на розгляд та затвердження Державного департаменту США), а потім, коли проекти вже є затвердженими в країні-донорі, вони пропонуються для реалізації державним (чи недержавним) установам і організаціям в Україні та вже постфактум обґрунтовуються посиланнями на внутрішньодержавні програми. Як наслідок, Міністерство економіки та соціальної політики України на практиці не виконує роль спеціально уповноваженого органу, який би відповідав за розробку та реалізацію державної політики України щодо залучення та використання міжнародної технічної допомоги.

Формально передбачена можливість для державних установ України вносити свої зауваження та доповнення до заходів, які пропонуються до реалізації в рамках проектів. Однак на практиці можливість суттєвого видозмінення проектних заходів є досить обмеженою, оскільки в країні-донорі проект затверджується для реалізації разом із бюджетом, в якому чітко підрахована вартість усіх заходів, що пропонуються до реалізації в рамках проекту.

Ще одна проблема полягає в тому, що між тим моментом коли розробляється проектна пропозиція і тим моментом, коли розпочинається практична імплементація проекту, проходить не менше ніж один рік, а іноді два-три роки. Навіть якщо проект початково і розроблявся на основі оцінки потреб країни-реципієнта в тій чи іншій сфері, обставини та потреби в країні-реципієнті за цей час можуть докорінно змінитися. Відповідно постійно має місце тенденція “наздоганяння” в рамках реалізації проекту, тобто пристосо-

вування проекту до умов в країні-реципієнті, які вже змінилися, що відповідно негативно впливає на його ефективність.

З огляду на зазначене, у Міністерства економічного розвитку України по суті залишається лише одна функція – реєстрація проектів з метою їх обліку. Однак навіть ця функція зазвичай не реалізується в повній мірі, оскільки з огляду на те, що процес реєстрації проектів в Міністерстві є довготривалим, а сама реєстрація не є необхідною вимогою для початку реалізації проектів, організації-виконавці зазвичай починають імплементацію проектів, паралельно збирають пакет документів, необхідний для їх реєстрації, та подають його до Міністерства. Іноді реєстрація проекту завершується вже по закінченню самого проекту, особливо якщо термін реалізації проекту обмежується одним роком. Більше того, організації, що виконують проекти зарубіжної допомоги в Україні, через складність процедури реєстрації часом взагалі намагаються її уникнути. Оскільки реєстрація проекту в Україні не є вимогою країни, що надає кошти в рамках проекту, організація-виконавець не має зобов'язання звітності в цій сфері та відповідно формально може її уникнути.

Таким чином вся відповідальність за оцінку доцільності реалізації тих чи інших заходів в рамках проектів зарубіжної допомоги покладається на державну установу, яка є головним реципієнтом цільової допомоги. Однак, оскільки весь процес імплементації та звітності проектів побудований таким чином, що організація-виконавець звітується перед донором за використанні кошти, а не перед реципієнтом, через що реципієнти формально майже не мають механізмів впливу на хід та якість реалізації проектів. Єдине, що вони можуть зробити, – це перешкоджати практичній реалізації проектів, які вважають недоцільними, що в результаті зводить нанівець зусилля та витрачені кошти в рамках таких проектів.

Третій аспект, який характеризує реалізацію проектів зарубіжної допомоги, це їхня спрямованість на фрагментарне вирішення проблем в тій чи іншій галузі тоді, як більшість проблем, до вирішення яких застосовується зарубіжна допомога, є настільки складними, що потребують комплексного втручання. Розглянемо для прикладу проблему торгівлі людьми, на вирішення якої спрямовуються значні кошти американської зарубіжної допомоги як в правоохоронній сфері (покращення потенціалу правоохоронних органів у переслідуванні злочинців), так і в соціальній сфері (попередження злочину шляхом підвищення рівня поінформованості суспільства та надання допомоги з метою реабілітації та реінтеграції постраждалих осіб).

З одного боку, увага міжнародних донорів до проблеми торгівлі людьми в Україні змусила український уряд також зацікавитися цією проблемою та почати впроваджувати державні заходи задля її подолання. Тобто в цьому випадку зусилля зарубіжної допомоги мали позитивний ефект просування ініціативи в сфері, яка не вважалася пріоритетною для держави. Те

саме можна зауважити і про проблему ВІЛ/СНІДу та туберкульозу в Україні, які довгий час просто замовчувались на державному рівні. Лише увага міжнародної спільноти до цих проблем в Україні, змусила уряд визнати небезпеку епідемії та вживати заходи задля її подолання.

З іншого боку, пріоритизація боротьби з певною проблемою, такою як торгівля людьми, в порівнянні з іншими напрямками соціальної діяльності держави може призвести до певного дисбалансу в цій сфері. При цьому виникає запитання про те, чому постраждали від торгівлі людьми отримують допомогу у реабілітації, тоді як постраждали від інших тяжких злочинів її не отримують, хоча вони так само її потребують. Відповідь на це запитання може обумовлюватися тяжкістю наслідків торгівлі людьми для фізичного та психологічного здоров'я постраждалих осіб, однак не завжди таке пояснення є слухним, оскільки низка інших тяжких злочинів також може мати подібні наслідки. При цьому необхідно зауважити, що надання допомоги громадянам, що постраждали від злочинів, є першочерговим обов'язком самої держави, а не міжнародних донорів.

Окрім того, зарубіжна допомога з огляду на те, що вона є обмеженою та цільовою, часто має достатній потенціал лише для боротьби з симптомами тої чи іншої проблеми, а не для вирішення її корінних причин. Так, більшість проблем в сучасній Україні, таких як епідемія ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, поширення наркоманії, торгівлі людьми тощо є соціальними проблемами, тобто обумовленими бідністю, обмеженістю життєвих можливостей та перспектив. Задля вирішення цих проблем необхідні комплексні заходи із покращення загального рівня життя та добробуту населення України. Такий ефект в межах цілої держави може мати лише відповідальна соціально спрямована державна політика.

Зрештою останній аспект, на якому хотілося би зупинитися, це здатність зарубіжної допомоги замінювати функції держави. Наприклад, такий ефект можна побачити в сфері проектів американської зарубіжної допомоги, спрямованих на трансформацію Державної прикордонної служби України. Звичайно, усі заходи, що реалізуються за рахунок зарубіжної допомоги в цій сфері, є дуже важливими, однак вони повинні реалізовуватися за рахунок бюджетних коштів. В ситуації, коли державне фінансування правоохоронних органів є вкрай недостатнім, увага закордонного донора саме до Державної прикордонної служби призводить до того, що підрозділи цієї служби потрапляють в набагато більш сприятливе становище, ніж підрозділи інших правоохоронних органів, зокрема Міністерства внутрішніх справ України, що не є цілком позитивним, оскільки прогресивний розвиток усієї правоохоронної системи повинен бути рівномірним та збалансованим.

Перераховані проблеми і недоліки в сфері залучення та використання Україною зарубіжної допомоги США призводять до цілої низки негативних наслідків. Проекти зарубіжної допомоги, що здійснюються в Україні, є

ізолюваними один від одного, недостатньо скоординованими і в своїй більшості не сприяють проведенню глибоких системних перетворень. Відсутність чітко прописаних процедур підготовки та узгодження проектних пропозицій на урядовому рівні призводить до того, що потенційні бенефіціари не мають доступу як до ресурсів для здійснення необхідних їм перетворень, так і до готових продуктів, потенційно призначених саме для них. Відсутність активної позиції українських державних структур щодо напрямів використання зарубіжної допомоги призводить до того, що американські донори починають працювати в режимі “одностороннього руху”. В результаті можуть з’являтися рекомендації, які потім сприймаються українською стороною як нав’язування певної політичної позиції. Недостатнє залучення української сторони до заходів щодо оцінювання результатів проектів зарубіжної допомоги позбавляє можливості зробити об’єктивні висновки щодо ефективності окремих проектів та використання Україною американської зарубіжної допомоги в цілому.

Загалом, незважаючи на зазначені негативні аспекти, вплив зарубіжної допомоги США на соціальну та економічну ситуацію в Україні можна оцінити як позитивний. Допомога відіграє досить важливу роль у просуванні нових ініціатив, вносить в українську практику новітні підходи та прогресивні ідеї, що через певний час знаходять своє втілення в державній політиці. Хоча зарубіжна допомога через пасивну позицію українських державних структур та відсутність чіткої концепції національних інтересів та стратегії розвитку керується скоріше інтересами США, а не України, заходи, що реалізуються в рамках програм допомоги, також відповідають інтересам України, яка прагне ефективно впровадити ліберальну модель розвитку.

Висновки

Порівняльний аналіз складових геополітичного становища України із напрямками співробітництва США та України свідчить про те, що таке співробітництво обумовлюється чинником зовнішньополітичних та безпекових інтересів США. В основі розуміння ролі, яку Сполучені Штати відіграють в Євразійському регіоні, лежить усвідомлення того, що Америка є глобальною державою, яка має абсолютну самостійність в проведенні своєї зовнішньої політики, яка не лише забезпечує її національні інтереси, але й здійснює суттєвий вплив на світову і регіональну політику та політику окремих країн.

Загальною метою США в Євразійському регіоні є послаблення російського впливу та просування демократії. З метою забезпечення регіональної безпеки та стабільності США співпрацюють з Україною у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю. Водночас, США занепокоєні тим, що українські підприємства, які мають повноваження на право здійснення експорту товарів військового призначення, недостатньо контролюються

урядом України або навіть діють на основі його неофіційної згоди, коли експортують матеріали спеціального призначення до таких країн, як Іран, Судан, Пакистан, Китай та М'янма. Відсутність достатнього рівня державного контролю не виключає можливість несанкціонованих витоків та потрапляння матеріалів спеціального призначення та зброї до рук екстремістських угруповань, що можуть становити загрозу безпеці США. Цими чинниками обумовлюється прагнення США до роззброєння України, передусім до позбавлення її ядерних технологій, високозбагаченого урану, об'єктів, які входять до режиму нерозповсюдження ракетної зброї та ракетних технологій, а також тиск на уряд України з вимогою посилити державний контроль за експортом товарів військового призначення.

Стабільність в регіоні неможлива за відсутності покращення умов життя населення, оскільки соціальний чинник безпосередньо пов'язаний з багатьма іншими безпековими чинниками, зокрема, із поширенням злочинності та корупції. Цією метою обумовлюються напрями американо-української співпраці щодо покращення системи охорони здоров'я та підвищення загального рівня життя населення в Україні. Та зрештою, США зацікавлені в тому, щоб в Україні була прозора та передбачувана економіка, передусім тому, що здорова економіка є одним із основоположних чинників державної стабільності. Додатковим чинником є також те, що, оскільки просування бізнес-інтересів американських компаній закордоном є одним із завдань американського уряду, США зацікавлені в забезпеченні в Україні таких умов, в яких було б легко працювати американському бізнесу. З цими завданнями пов'язані напрями американо-української співпраці з метою сприяння економічним реформам, вдосконалення податкової системи та боротьби із корупцією в Україні.

Аналіз програм американської зарубіжної допомоги в Україні приводить до висновку, що хоча обсяги американської зарубіжної допомоги є недостатніми для того, щоб радикально впливати на стратегію розвитку України, все ж наявність певних негативних аспектів цієї допомоги може мати потенційний негативний вплив на подальший розвиток держави в деяких сферах. Значними проблемами в цій сфері є можливі негативні наслідки втручання зарубіжної допомоги у соціальну та економічну систему України, недостатній розвиток українського законодавства в сфері залучення зарубіжної допомоги, пасивність українських державних установ у процесі розробки та реалізації проектів зарубіжної допомоги, наслідки неповної відповідності заходів, що реалізуються в рамках проектів, інтересам та цілям розвитку України в певних галузях, фрагментований підхід зарубіжної допомоги до вирішення складних соціальних завдань, а також проблема наслідків тих проектів, в яких зарубіжна допомога бере на себе функції, які повинна виконувати сама держава.

Зарубіжна допомога з огляду на свій обмежений та цільовий характер має достатній потенціал лише для боротьби з симптомами тої чи іншої проблеми, а не для вирішення її корінних причин, для чого необхідні комплексні заходи із покращення загального рівня життя та добробуту населення України. Такий ефект в межах цілої держави може мати лише відповідальна соціально спрямована державна політика. За цієї умови зарубіжна допомога може застосовуватися лише для того, щоби дати перший позитивний поштовх задля зрушень у певній галузі, після чого поступальна тенденція має підтримуватися та розвиватися самою державою. Однак в Україні спостерігається зворотній ефект, коли держава стає інертною в тій сфері, в якій було залучено великі обсяги зарубіжної допомоги, та залежною від продовження фінансування з боку донора.

Загалом, незважаючи на зазначені негативні аспекти, вплив зарубіжної допомоги США на соціальну та економічну ситуацію в Україні можна оцінити як позитивний. Допомога відіграє досить важливу роль у просуванні нових ініціатив, вносить в українську практику новітні підходи та прогресивні ідеї, що через певний час знаходять своє втілення в державній політиці. Таким чином, відбувається процес інтеграції результатів зарубіжної допомоги у розвиток України.

Список використаних джерел

1. Камінський Є.Є. Українська перспектива в нових внутрішніх і міжнародних умовах розвитку / Є.Є. Камінський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 94, ч.1. – К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – С.3-10.
2. Петренко В.М. Дискусійні питання DOTS-стратегії [Електронний ресурс] / В.М. Петренко / Національний інститут фізіотрії і пульмонології ім. Ф.Г.Яновського. – Режим доступу: http://www.ifp.kiev.ua/doc/staff/discussion_DOTS.htm; Назаралієв Ж. Фатальні маршрути / Ж. Назаралієв. – К.: “Дуліби”, 2006. – 479 с.
3. Проект Закону України про міжнародну технічну допомогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=27828; Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153 “Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=153-2002-%EF>

АНАЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

АЛЬОНА ГОДЛЮК

*кандидат політичних наук, науковий співробітник
відділу трансатлантичних досліджень і глобального розвитку
ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”*

Аналітичні центри (англ. *Think Tanks*) – недержавні дослідницькі організації, які, як правило, зосереджують свої зусилля в галузі гуманітарних наук – політики, економіки, соціології, права тощо. “Think Tanks” зачисляють до “п’ятої влади” (після законодавчої, виконавчої, судової та ЗМІ). Найбільшого розвитку “мозкові центри” набули в західному світі і, насамперед, у Сполучених Штатах Америки. За домінантними цільовими галузями діяльності “мозкові центри” можна поділити на: дослідницько-видавничі; лоббістські; правозахисні; культурологічні; цільові [1]. Практично всі вони реалізують оригінальні дослідження та освітні програми, спрямовані на навчання та здійснення впливу на політиків і осіб, які формують громадську думку з широкого кола економічних, соціальних, політичних, екологічних питань та проблем безпеки. Крім того, вони виступають особливим інструментом суспільного контролю, а відтак, й беруть участь у визначенні та представництві певних цілей та цінностей суспільства.

Отже, вивчення відповідного досвіду з позицій аналітики міжнародних відносин зберігає константну актуальність. У якості методологічної основи використано загальноаналітичні методи досліджень.

Відразу слід зазначити, що американські аналітичні корпорації являються певною системою інститутів які за масштабами діяльності не мають аналогів в інших країнах. Бурхливий розквіт науково-дослідних і політичних інститутів в США почався лише після Другої світової війни, коли стало зрозумілим, що віднині США повинні бути глибоко і постійно втягнуті в події, які відбувалися за кордоном, і що їм доведеться в більшій мірі як керувати створенням і забезпеченням ефективної роботи нових міжнародних інститутів (ООН, Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд і Генеральна угода по тарифам і торгівлі), так і відбивати зростаючий виклик з боку СРСР шляхом об’єднання демократичних держав. Тож США потребували детально розробленої глобальної стратегії, що й визначило смислове призначення “мозкових трестів” – аналітичних центрів [2].

В США працює близько 1200 аналітичних центрів. Мозкові центри самого уряду США нараховують близько 5000 працівників і мають

фінансування близько 1,5 млрд дол. щорічно. При університетах працює майже 600 Think Tanks. Ще 600 є незалежними громадськими організаціями. Більшість найвпливовіших Think Tanks працюють у Вашингтоні. Засновниками і опікунами аналітичних центрів є відомі політики, скажімо, Інститут за підтримки демократії (National Endowment for Democracy), заснованою у 1983 р., – З. Бжежинським, М.Олбрайтом. Найвпливовішими аналітичними центрами США є The Heritage Foundation (“Спадщина”), Центр міжнародних приватних підприємств (Center for International Private Enterprise), Інститут Брукінгс: Національний інститут передових досліджень, Інститут міжнародної економіки (Institute for International Economics), САТО-Institute, Інститут міста (The Urban Institute), Центр міжнародного приватного підприємництва (Center for International Private Enterprise (CIPE), Центр фундацій (The Foundation Center), Рада фундацій (Council of Foundations).

“Мозкові центри” можна означити й ідейною складовою міжнародної потужності Сполучених Штатів. Тут процес виробництва стратегічних ідей тісно поєднаний із прикладною орієнтацією на отримання конкретних соціально-економічних та політичних результатів. Останній момент лишається принциповою характеристикою останніх. Не є секретом, що провідні аналітичні центри знаходяться під прямим впливом, насамперед, державних інтересів. Також не є секретом й тісний зв’язок значної частини дослідницько-аналітичної проблематики з інтересами великого американського бізнесу. Все це засвідчує залучення до процесу вироблення зовнішньополітичних рішень різних найбільш потужних та найбільш динамічних соціальних груп американського суспільства. Зважаючи на ту унікально важливу роль, яку відіграють “Think tanks” США, зупинимося на них докладніше.

Одним з найвпливовіших аналітичних центрів США є The Heritage Foundation (“Спадщина”). Це стратегічний дослідницький інститут, що займається широким спектром питань громадської політики [3]. Організація володіє широкою інформаційною мережею, зокрема має 5 Інтернет-серверів. Зокрема Heritage Foundation розробив моделі пенсійної системи, модель американської економіки, модель родини. Ідея інституту – побудувати статистичну модель суспільства і забезпечити доступ до неї широкої громадськості. Фундація видає ряд аналітичних досліджень, з найбільш відомих – щорічний “Index of Economic Freedom”, “Політичні експерти 2000”, “Мандат на лідерство” (рекомендаційні матеріали для кандидатів у президенти США).

Центр міжнародних приватних підприємств (Center for International Private Enterprise) проводить та розповсюджує дослідження з реформування ринку та розвитку демократії. Приймає участь у фінансуванні

більш ніж 90 новостворених проєктів розвитку ринку. Пріоритетними галузями досліджень в країнах пострадянського простору можуть бути “молодь і бізнес”, “старопромилові регіони”, “корупція і шляхи її подолання” тощо.

Важливу роль відіграє Інститут Брукінгса: національний інститут передових досліджень. Його діяльність поєднує академічні та громадські стратегії. Дослідження проводяться в галузях економіки, політики, законодавчої сфери та “третього сектору”. Центр видає журнал накладом 12000 примірників. Відстежує ситуацію і розвиток Think Tanks у світі.

У вивченні міжнародної економічної політики значний вплив має Інститут міжнародної економіки (Institute for International Economics) – приватний некомерційний незалежний дослідний інститут. Тут аналітики займаються економічним аналізом, проблемою глобалізації, перспективним прогнозуванням. Річний бюджет інституту становить 6 млн. дол. Поміж відомих праць Інституту відома “Запобігання апокаліпсису (дві Кореї)” [4].

САТО-Institute – одна з провідних дослідних неполітичних організацій у Вашингтоні. Досліджує проблеми економіки, видає книги, журнали, проводить конференції. Приклад доробку – книга “Глобальний капіталізм”. Стоїть на жорстких позиціях по відношенню до МВФ, USAID та інших організацій, які опікуються трансформаційними процесами в країнах пострадянського простору. Позиція САТО – менше опікати “нові демократії” на теренах колишнього СРСР. Партнер САТО є і в Україні – The Ukrainian Center for Independent Political Research (1991).

Ще одним цікавим прикладом з огляду на посилення процесів глобалізації у світовому розвитку можна визначити діяльність Інституту міста (The Urban Institute) – заснованого у 1968 р. Він є некомерційною організацією, яка зосереджує увагу на проблемах суспільства, зокрема, проблемі житловлаштування, демографії, експертному обслуговуванні. В інституті працює 400 працівників. Річний бюджет організації – 70 млн. дол.

Дуже цікавим явищем Think tanks-простору в США є наявність окремих НДО, які не будучи “чистими мозковими центрами” виконують допоміжні консультативні та комунікативні функції, зокрема для грантодавців і між грантодавцями, а також вивчають НДО-простір і розробляють питання створення грантів. Очевидно, що наявність цих організацій говорить про розвиненість громадянського суспільства як такого. До згаданих організацій належать Центр фондаций і Рада фондаций.

Центр фондаций (The Foudation Center) має місію збору, організації, аналізу та розповсюдження інформації про фундації, корпоративне надання грантів. Розробляє питання створення грантів та розробки пропозицій. Рада фондаций (Council of Foundations) – об'єднує близько 2000 організацій -грантодавців у всьому світі. Головна діяльність пов'язана з різноманітною інформацією для давачів грантів. Приклад діяльності – проект “Крила” (всесвітня ініціатива для підтримки творців грантів). РФ – не є аналітичним центром, але члени РФ фінансово підтримують АЦ. Аналогом Ради фондаций в Європі є Європейський центр фондаций [5].

Досить важливим напрямком функціонування американських аналітичних центрів є діяльність цільових Think tanks, які розповсюджують у США, зокрема цільовим чином – в урядових структурах, в Конгресі, серед мас-медіа – аналітичну інформацію. Зокрема, про Україну. Це, насамперед, Національна інформаційна служба України та фундація Україна – США. Українська національна інформаційна служба (Ukrainian National information service – UNIS) – недержавна некомерційна організація, заснована в США, метою якої є збір інформації, проведення досліджень та розповсюдження інформації про Україну в США. Приклад діяльності – організація і проведення у 2000 р. конференції “Прагнення України до зрілої державності” (80 доповідей).

Фундація Україна-США (US-Ukraine Foundation) – недержавна некомерційна організація, заснована в 1991 році з метою сприяння розвитку демократії, стимулювання реформуванню вільного ринку та зміцненню прав людини в Україні. Має 12 штатних працівників у Вашингтоні і 30 – в Києві. Фундація виходить з розуміння України як ключової ланки стабільності в регіоні Східної Європи. Програми US-Ukraine Foundation: заснування і підтримка Інституту ім. П.Орлика (Київ), розвиток в Україні НДО (програма партнерства громад). Планує підтримку кредитних спілок в Україні [6].

Що дійсно відрізняє “мозкові центри” в США, окрім їх великої кількості, так це ступінь активної участі багатьох з них в політичному процесі. Від аналогічних структур в інших частинах світу американські “мозкові центри” відрізняються не тільки високим рівнем фінансування деяких з них, але й здатністю американських “мозкових центрів” прямо і побічно брати участь у формуванні політики і готовність політиків звертатися до них за порадою. Констатація даного факту приводить ряд дослідників до висновків, що ці структури справляють сильний вплив на формування державної політики [7; 9].

Зростання тієї ролі, яку американські аналітичні центри відіграють у зовнішній політиці і політиці в галузі національної безпеки

є природною реакцією на посилення за останні піввіку участі Сполучених Штатів у міжнародних справах. Аналітичні корпорації виконують важливу функцію у процесі підготовки американських керівників, формуванні зовнішньої політики та політики безпеки підкріплюючи, таким чином, діяльність державних структур. Крім того вони відіграють важливу роль у внутрішньополітичній взаємодії щодо питань зовнішньої політики, залученні зацікавлених соціальною політикою лідерів самих різноманітних професій і освічувати американську громадськість. Отже, аналітичні центри дійсно стали особливою складовою у формуванні зовнішньої політики США, визначенні ролі Америки у зовнішньому світі.

Список використаних джерел:

1. Білецький В. “Мозкові центри” в США // Схід. – №. 6, 2000. – С. 32- 33.
2. Білецький В.С. Аналітичні центри в сучасному світі // Науково-технічна інформація. – № 2, 2002. – С. 60- 63.
3. James G., Mc. Gann, Kent R. – Think tanks and civil societies. – New Brunswick (U.S.A.) and London (UK). – 2000. – 617 p.
4. Publications of Institute for International Economics. – 2000. – 52 p.
5. The Foundation 1000 (Catalog of Fundraising & Nonprofit Development Resources 2000/2001). – Washington D.C.: The Foundation Center. – 2000.
6. Зовнішня та безпекова політика України: 2000/2001. Річна аналітична доповідь Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. – К., 2001. – С.15.
7. U.S. Foreign policy Agenda. An Electronic Journal of the U.S. Department of State. The role of think thanks in U.S. foreign policy. – 2002. – 46 p.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США ЩОДО ПОЛІТИЧНО-ВІЙСЬКОВОЇ КРИЗИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

ОЛЕКСАНДР ГОЛОВАНЬ

аспірант ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України"

З огляду на інтенсифікацію стосунків США та України у дво- та багатосторонньому форматі протягом 2014-2015 року, постає об'єктивна необхідність у академічному аналізі ролі США у спробах вирішення кризи, пов'язаною із збройним протистоянням на Донбасі та окупацією АРК, що можна умовно назвати проросійським сепаратизмом. Так, починаючи з лютого 2014 року і до сьогодні, Сполучені Штати виявляють виключний інтерес до української внутрішньої політики, зокрема у питанні стабілізації ситуації на Сході країни. Даний інтерес полягає у численних спробах дипломатичного врегулювання протистояння, фінансовій та частково військовій допомозі у вигляді постачання озброєнь нелетального призначення. Залучення США до української кризи відбувається як в рамках міжнародної спільноти та інститутів, наприклад, ООН, НАТО, МВФ, а також у формі прямих контактів між вищими посадовими особами країн. За даних складних обставин, адміністрація Білого дому і Конгрес, у питаннях підтримки українського народу залишаються послідовними та стабільно налаштованими на відновлення суверенних прав України, повернення контролю над її територіями, визнаними світовою спільнотою, включаючи Росію. В обставинах "нової біполярної інформаційної війни" між РФ та Заходом, вищі чиновники США, включаючи главу держави, відкрито проголосили, що Америка продовжить чинити тиск на Росію і мобілізувати решту демократичного світу на підтримку нашої держави. В той же час, можна констатувати факт, що у Білому домі досі уникають радикальних заходів щодо військової підтримки України, які б суттєво збільшили шанси офіційного Києва на припинення вогню та остаточну перемогу над військовим опором законній владі на Донбасі. Одним із ключових аспектів, які грають роль не на користь України – те, що США досі вагаються із визнанням ЛНР і ДНР терористичними організаціями, що однозначно підвищило б шанси України залучити до вирішення військово-політичної кризи міжнародних миротворців.

Порівняно з країнами ЄС, Сполучені Штати займають досить активну, відверто жорстку лінію щодо відносин України-Росії, питання Криму та подій на Донбасі загалом. Протягом 2014-2015 рр. США пройшли тривалий шлях переосмислення подій, яке завершилось визнанням факту вторг-

нення регулярних військ Російської Федерації на територію східних областей України через кордон, над яким у ході військових дій Україна втратила митний контроль. Так, якщо підозри про умисне несанкціоноване порушення українського кордону на Донбасі військовими формуваннями з РФ висловлювались спочатку лише пресою західних країн, то вже на початку 2015 року це було прийнято як факт вже послом США в Україні, центральним апаратом НАТО, Держдепартаментом та особисто главою Білого дому. Так, 13 листопада 2014 р. НАТО та ОБСЄ вперше визнали факт російського вторгнення в Україну на Сході, коли Філіп Брідлав, американський генерал, верховний головнокомандувач об'єднаними силами НАТО в Європі заявив, що колони російських танків, артилерії, ППО і військових підрозділів були помічені при несанкціонованому перетині кордону у напрямку України. Першими кроками США з метою врегулювання ситуації на Донбасі та відновлення законного контролю України над Автономною республікою Крим стали ініціативи з накладення санкцій на РФ, які були прийняті незабаром після окупації півострова. Вже починаючи з вересня 2014 року в експертних колах та американському істеблішменті зароджуються дискусії про можливість надання Україні окрім кредитної допомоги також і зброю оборонного призначення, яка б дозволила утримувати стратегічні позиції українських військовослужбовців в процесі захисту Донецької і Луганської областей від захоплення самопроголошеними лідерами організацій “ДНР” і “ЛНР”.

У період з березня 2014 р. посилилися взаємні візити українських та американських чиновників високого рангу. Причому, активізувалися ділові зустрічі не лише рівня глав держав та прем'єр-міністрів, але і міністрів та сенаторів. Візити представників уряду обох країн мали на меті поглибити співпрацю у сфері фінансової, військової, гуманітарної кооперації та політичних реформ. Протягом останнього року Америка надала для офіційного Києва більше допомоги, ніж будь-яка інша держава. В тому числі, кредитних гарантій на 1 млрд дол. і фінансової допомоги на 340 млн дол., включаючи 118 млн дол. на зміцнення безпеки України. Деякими представниками американського істеблішменту були озвучені припущення, що вже цього року Україна може отримати від США також засоби протитанкової оборони.

Важливим моментом у залученні США до врегулювання кризи на Сході України є те, що у Сполучених Штатах та їх трансатлантичних партнерів з Західної Європи немає єдності у баченні стратегії для вирішення проблеми. На сьогодні має місце принципова різниця в поглядах на український конфлікт з боку Європи і США. Старий Світ націлений на здійснення конкретних кроків з припинення збройного конфлікту лише дипломатичним шляхом. США займають більш радикальну позицію, наголошуючи

на суверенне право України здійснювати контроль над її територією. В той же час, Європа не зацікавлена у продовженні війни на Україні, сподіваючись на швидке скасування режиму санкцій проти Росії, з якою ЄС має серйозну економічну кооперацію, передусім у сфері імпорту дешевих російських енергоносіїв.

Незважаючи на традиційно більш радикальну позицію США по відношенню до порушення прав людини та міжнародних договорів, що такою віддзеркалюється і в ставленні до дій РФ з моменту окупації Криму, єдина наддержавна не поспішає вдаватися до рішучих дій щодо прямого захисту України від внутрішнього та зовнішнього натиску. Так, позиції ЄС і США з огляду на політичну риторику політичних лідерів виявляються відмінними – Брюссель виключає будь-які інші варіанти врегулювання ситуації, окрім дипломатії, в той же час Вашингтон наголошує на неприпустимості компромісу з питань відновлення законної юрисдикції України в межах визнаних світовим співтовариством, гарантованих у минулому в тому числі і США та РФ. Водночас, на практиці, Брюссель не обмежує країни союзу до постачання озброєнь в Україну, про що свідчить перший крок у цьому напрямку Франції. Ряд країн Європи, які протягом ХХ ст. деякий період знаходились під протекторатом СРСР більш рішуче налаштовані у напрямку нейтралізації Росії у її спробах впливати на події в Україні. Зокрема, экс-президент Польщі О. Кванєвський переконаний, що Брюссель має зайняти більш жорстку позицію по Донбасу, а міністр закордонних справ Литви Л. Лінкявічюс вважає прохання України про розміщення миротворчого контингенту на сході країни цілком адекватним для задоволення з боку ООН та НАТО. Так само провідні представники американської політичної еліти – экс-радник президента Дж. Картера З. Бжезинський та сенатор Дж. Маккейн виступають за більш дієве блокування будь-яких ініціатив Росії як у її діях по відношенню до підтримки збройних формувань Донбасу, так і глобальної діяльності цієї держави по відношенню до решти світу, зокрема, у веденні міжнародного бізнесу. У відповідь на критику деяких американських та європейських колег з приводу “бездіяльності США щодо тиску РФ на Україну”, Б. Обама відповів, що США готові піти на більш високі витрати для допомоги Україні та ізоляції Росії, але підкреслив, що Вашингтон не вважає раціональним вдатися до прямого військового протистояння з Росією.

Україна розраховує на більш масштабну підтримку світової громадськості, передусім у аспекті надання оборонного озброєння та направлення миротворчої місії. Кроком назустріч західним партнерам стало скасування Україною у 2014 р. позаблокового статусу, покликане скоротити шлях щодо вступу до НАТО. Але, як зазначають уповноважені представники альянсу, питання вступу наразі стоїть не на часі. Крім того, Міністр закордонних

справ України Павло Клімкін закликав Раду Безпеки ООН схвалити прохання Києва про розгортання закордонної військової місії на Донбасі для гарантування і забезпечення фактичного виконання мінських домовленостей. Проте, дані перспективи поки що залишаються маловірогідними з огляду на поточну позицію США про недоцільність надмірних витрат. Хоча в умовах завершення епохи перезавантаження і введення практично всіма країнами Заходу санкцій проти Росії, значення України для США підвищилося, поки що зарано говорити про включення нашої держави до числа пріоритетних напрямків зовнішньої політики США. Натомість прямого відкритого втручання миротворців США у вирішення української кризи навряд чи відбудеться. Так, в західних столицях – у Вашингтоні, у Брюсселі, національних європейських країнах, Росію вважають однією із сторін конфлікту на Донбасі, а не виключно боротьбою українських військових з місцевим опором, Захід не поспішатиме вступати у це протистояння на боці України. Якщо європейські країни сподіваються зберегти існуючі економічні зв'язки з Росією, відособлюючись від факту іноземної інтервенції останньої, що можна вважати чистим прагматизмом, то США з меншою економічною інтегрованістю з РФ, займатиме скоріше позицію стороннього спостерігача через недоцільність і невиправданість надмірних витрат у непріоритетному для них регіоні. Як показує практика усіх світових конфліктів постбіполярного періоду, де брали участь військові сили США, таке залучення мало під собою або значне порушення прав людини в масштабах всієї країни, або безпосередню інтервенцію в чужу країну, а також пряму агресію по відношенню до громадян США. Так, операції в Іраку, Афганістані, Сомалі, Югославії, Сирії мали виключне значення для національного інтересу США, що стало причиною залучення Пентагону до цих конфліктів. Тому, і США, і ЄС об'єктивно зацікавлені у стабілізації ситуації, але не поспішають приймати участь у цьому відмінними від дипломатії і санкцій способами. США імовірно, не вдаватимуться до радикальних кроків відносно РФ, обмежуючись лише експресивною риторикою у ЗМІ і економічною ізоляцією геополітичного суперника. Не виключено, що США вичікуватимуть від РФ нових агресивних кроків, залишаючись осторонь, а підтримка України скоріше, за все, буде супроводжуватись матеріально-технічними засобами, кредитами та спільними навчаннями військовослужбовців.

**США ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ПАРТНЕР
УКРАЇНИ: ОЧІКУВАННЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?
(ДО ПИТАННЯ ПРО ДОПОМОГУ УКРАЇНІ
В УМОВАХ АГРЕСІЇ РФ)**

ІРИНА ДУДКО

доктор політичних наук,

професор, завідувач кафедри політичної історії

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Україна, що захищає свою незалежність у збройному протистоянні з Росією, перетворилась по суті на провідну військову і політичну силу, що стримує на сьогодні РФ у її намаганнях зламати на свою користь (на користь інтересів правлячої в Росії еліти) стверджений європейський і навіть світовий порядок. “Ми бачимо, що Україна бореться за мир у всій Європі, за суверенітет усіх незалежних держав і за верховенство права на своїй території”, - зазначала у зв’язку з цим Президент Литви Д. Грібаускайте [1]. “Україна – перша лінія оборони для Заходу, - висловлювався у такому ж напрямі польський політик Л.Бальцеревич [2].

Усвідомлення зазначеного забезпечило активну підтримку України з боку західної спільноти, де позиція США набула особливо помітного місця. Мова могла б йти при цьому не тільки про характерну для американських адміністрацій від початку постбіполярного світу лінію на підтримку демократій за кордоном, а й існуючі традиції стратегічного партнерства американської й української сторін. Ці традиції, закладені процесом добровільної денуклеаризації України в середині 1990-х, не набули протягом другої половини 1990-х та першого десятиліття 2000-х рр. ані послідовного, ні висхідного характеру. Втім, події в Україні, пов’язані з Революцією Гідності як прагнення українського народу подолати авторитарні тенденції політичного керівництва та боротьбою українського народу за свою незалежність і право самостійно обирати шляхи розвитку, надали стратегічному партнерству США щодо України принципово нового рівня.

Реалізація стратегічного партнерства в цьому відношенні з боку США знайшла прояв у декількох вагомих напрямках:

- активна дипломатична підтримка України на рівні вищого політичного керівництва США. Високопосадовці, включно з Президентом США недвозначно виступили на підтримку України від початку подій, що увійшли в історію як Революція Гідності; оприлюднили десятки заяв з осудом політики Росії щодо України, анексією Криму, підтримкою бойовиків на сході та відвертою агресією РФ проти України;

- санкції як примус до миру. США приєдналися до санкцій в березні 2014 р., майже одразу з ЄС з наступним випередженням Європейського союзу щодо санкціонованих обмежень РФ. Протягом 2014 р. під санкції США потрапила низка компаній російського військово-промислового комплексу, компанії нафтогазового сектору, фінансові установи, високопосадовці РФ, Криму, т.зв. ДНР. Вже 16 липня 2014 США підійшли до третього етапу санкцій щодо ключових секторів російської економіки. 25 липня США відмовилася підтримувати проекти Світового банку в Росії. 30 липня Міністерство фінансів США ввело обмеження на експорт товарів і технологій для російських нафтових проектів. 3 жовтня офіційно вступило в силу рішення США позбавити Росію торгових пільг, передбачених американською Глобальною системою преференцій (ГСП). 21 жовтня Міністерство торгівлі США попередило Росію про скасування торговельної угоди 15-річної давності, яка передбачала безмитний імпорт російської сталі. 27 листопада Держдепартамент США заборонив постачати в Росію радіаційно стійкі компоненти, що використовуються в приладах для реєстрації випромінювання. Таким чином США блокували реалізацію масштабного міжнародного проекту зі створення орбітальної обсерваторії “Спектр-УФ”... [3];

- фінансова, військово-технічна допомога. США виступили активною стороною переговорного процесу на рівні міжнародних організацій щодо надання Україні значної фінансової допомоги, внаслідок чого Україна отримала протягом 2014 р. мільярди доларів – або у вигляді кредитів міжнародних організацій, гуманітарної допомоги чи допомоги на реалізацію реформ. Йдеться, зокрема, про фінансові транши за дворічною програмою кредитування “станд-бай” у розмірі до 17, 01 млрд від МВФ, про макрофінансову допомогу до 1 млрд євро за кредитною лінією, а також гуманітарну допомогу до 25 млн євро від Євросоюзу, до 1 млрд дол. на рік від ЄБРР., про донорську допомогу країн “великої сімки”..., гуманітарну допомогу ООН [4-7].

Безпосередньо уряд США виділив протягом 2014 р. на допомогу Україні 320 млн. дол на додаток до кредиту в розмірі 1 млрд дол, наданого в травні 2014 року. Зокрема, частина цієї допомоги у більш як 118 млн. дол. була надана у вигляді устаткування і проведення навчання для українських військових, допомоги щодо контролю над кордоном та посилення територіальної цілісності держави. Серед напрямів допомоги – надання бронезилетів, касок, транспортних засобів, тепловізорів, важкої інженерної техніки, патрульних катерів, пайків, наметів та іншого устаткування. Витрати держбюджету США на ці цілі на перспективу заплановано в обсязі 350 млн.дол – на суму 100 млн дол. у 2015 фінансовому році та по 125 млн. дол. у 2016 та 2017 фінансових роках [8-9].

Втім, на порядку денному було і залишається питання щодо надання Україні летальної зброї задля суттєвого зміцнення обороноздатності країни. Із витоків інформації в пресу відомо, що вперше на високому рівні це питання було порушено під час зустрічі прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка із президентом США Бараком Обамою 12 березня 2014 року. Високопоставлені джерела повідомили видання *The Wall Street Journal*, що Київ попросив Вашингтон про зброю, боєприпаси і розвіддані. Петро Порошенко звернувся з таким проханням до американської верхівки одразу після обрання на президентську посаду [10].

Значні сподівання покладались і продовжують покладатися в цьому плані на законопроект Конгресу США, який у вигляді “Акту на підтримку свободи в Україні” був прийнятий сенатом (законопроект S. 2828) 11.12.2014 р. Відповідний законопроект палати представників H.R. 5958 “Відносно введення санкцій щодо Російської Федерації та забезпечення додаткової допомоги Україні, а також для інших цілей” було прийнято 12.12.2014 р.

Законопроект сенату, зокрема визнає Україну військовим союзником за межами НАТО, спрямований на зменшення залежності України від російського газу та надання допомоги українській армії та біженцям. Крім того, законопроектом передбачається введення нових санкцій проти РФ.

Документ з певними поправками був підписаний Президентом США 19 грудня 2015 р., став показовим кроком щодо реалізації політики стратегічного партнерства США і України

Водночас серед кола гострих проблем – реальна готовність США надати Україні летальну зброю як конкретна дія, що й досі перебуває на рівні політичного осмислення американським керівництвом. Це викликає питання щодо рівня підтримки України, а за цим – перспективи політичного курсу США на стратегічне партнерство з Україною в умовах збройного протистояння України і РФ.

Обговорюючи це питання аналітики традиційно посилаються на наступні поширені в пресі міркування щодо стриманості позиції Сполучених Штатів (адміністрації Б.Обами) у питанні надання Україні зброї. Це:

- можливість ескалації конфлікту на сході України, повномасштабної війни з Росією, а за цим необхідність впливу на РФ переважно через санкції і дипломатичні заходи;
- врахування шантажу з боку Росії з приводу можливості застосування ядерної зброї за умов втягування у конфлікт Заходу (США);
- пересторога щодо можливості потрапляння високотехнічної зброї до рук бойовиків...

Кожне з цих міркувань має підґрунтя і водночас контраргументи назахист більш рішучої позиції Сполучених Штатів. Зокрема, абсолютно

обгрунтованим є підхід Президента України П.Порошенка, який заявляв: “Ескалація ситуації на Донбасі виникає саме через нестачу оборонної зброї і техніки для захисту України Чим сильніший захист, тим ми переконалівіші в нашій дипломатії” [11]...

Водночас питання не може обмежуватись розглядом лише вищевикладених причинно-наслідкових зв'язків. Так, аналізуючи позицію США щодо України, важливо враховувати не тільки сутність самої ситуації і її можливих наслідків в Україні, а й загальні тенденції реалізації зовнішньої політики Сполучених Штатів на сучасному етапі розвитку постбіполярного світу. У полі зору в цьому відношенні – Стратегія національної безпеки США від лютого 2015 р. [12] з чітким визначення підходів вищого політичного керівництва щодо втручання у конфліктні ситуації за кордоном. Документ висвітлює універсальні підходи, не пов'язані виключно з Україною, хоча українська тематика чітко вписується в контекст викладених положень, що декларують орієнтири і шляхи реалізації зовнішньої політики Сполучених Штатів.

Так, помітною тенденцією документу є його ліберальне спрямування щодо тлумачення проблем зовнішньої політики країни. Стратегія національної безпеки від 2015 р. – найбільш поміркований документ з усіх, що були оприлюднені вищим політичним керівництвом США за весь постбіполярний період, порівняно навіть зі Стратегією національної безпеки адміністрації Б. Обами від 2010 р. (що, як вважається, кардинально змінила у бік ліберальних поглядів позиції керівництва США щодо цілей і методів зовнішньої політики країни) і, тим більше, порівняно з оприлюдненою частиною військової доктрини США від 2012 р. “Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття”, що визначила провідні завдання країни у сфері військової політики [13-14].

В новому документі традиційно говориться про збереження лідируючих позицій США у світі. Проте:

- проблема стримування існуючих загроз (до яких, зокрема відноситься й агресія Росії) – розглядається виключно у вимірі колективних дій, підтримки політики США союзниками (Європа, НАТО), міжнародними організаціями Перевага надається санкціям і дипломатії;

- в документі заявляється про відхід США від моделі широкомасштабних наземних операцій на кшталт тих, що мали місце в Іраку і Афганістані;

- декларується готовність застосування силових дій (у тому числі односторонніх) тільки, якщо йдеться про загрози безпосередньо національній безпеці США [12].

В Стратегії національної безпеки США від 2015 р. вперше за часи постбіполярного світу:

- декларується відмова від мети керування світовими процесами. “На всіх фронтах Америка лідирує з позиції сили, - говориться в документі. – Втім це не означає, що нам слід прагнути диктувати траєкторію всіх подій, що відбуваються в усьому світі” [12].

- визнається обмеженість потенціалу, сил для однобічного керування світом. “У взаємопов’язаному світі немає глобальних проблем, які можна розв’язати без Сполучених Штатів, і є тільки декілька, що можуть бути розв’язані Сполученими Штатами самотужки”, - стверджується в документі [12].

Вищевикладене може використовуватись як підтвердження обмежених планів американської адміністрації щодо підтримки України або, з іншої сторони, вичерпаності на сьогодні ресурсу стратегічного партнерства США щодо України в умовах агресії проти останньої РФ. Водночас серед вагомих моментів, на які наголошується в Стратегії від 2015 р.:

- готовність Сполучених Штатів стримувати Росію; визнання російської агресії в якості виклику міжнародній безпеці. “Ми будемо стримувати агресію Росії, зберігати пильність відносно її стратегічних можливостей, а також допомагати нашим союзникам і партнерам протистояти російському примусу протягом тривалого часу, якщо в цьому буде потреба”, - зазначають упорядники документу [12];

- наміри поглиблювати стратегічну взаємодію Сполучених Штатів із визнаними партнерами. “Ми будемо підтримувати партнерів, таких як Грузія, Молдова, Україна, які зможуть працювати бок о бок зі США і НАТО, а також забезпечувати власний захист”, - визнається в Стратегії [12].

Надзвичайно вагомим моментом є те, що на противагу ліберальної Стратегії 2010 р., де українська тематика не знаходить безпосереднього тлумачення, в Стратегії 2015 р. Україна згадується в усіх найважливіших частинах документу, а саме в розділах:

- Безпека;
- Процвітання (підрозділ “Просування нашої енергетичної безпеки”);
- Цінності;
- Міжнародний порядок.

Це засвідчує про особливе місце України в системі національних інтересів США і водночас – про можливість поглиблення партнерства сторін, перспективи розвитку союзницьких відносин США і України (по-за НАТО), можливість отримання допомоги з боку США у всіх проявах (включно із наданням Україні летальної зброї).

Безумовно зазначене вимагає певних обставин, серед яких – політична воля Президента США. На користь реалізації даного чинника виступає підтримка інтересів України на рівні впливових акторів (гравців)

американського політичного процесу. Серед таких – Конгрес США, що неодноразово на рівні обох палат та представників обох партій піднімав питання щодо посилення допомоги Україні зброєю. Додамо до цього й активне висвітлення української тематики в американських ЗМІ; спроможність впливати на процес прийняття рішень вищим політичним керівництвом США (у тому числі через позицію Конгресу) української діаспори.

Надзвичайно вагомим чинником залишається продовження активної дипломатії України як на рівні політичного керівництва США, так і країн ЄС. Визнання права України на отримання посиленої допомоги як з боку окремих країн-членів ЄС, так і Союзу в цілому є важливою передумовою (з урахуванням пріоритету союзницьких відносин) прийняття відповідного рішення Президентом США.

Втім говорячи про поглиблений вимір стратегічного партнерства або навіть союзницьких відносин української і американської сторін важливо враховувати не тільки зовнішні, а й внутрішні чинники. З боку України – це утворення іміджу країни як надійного партнера, здатного проводити реальні (не декларовані) реформи, спрямовані проти корупції, зрадництва, недієздатності урядових структур при збереженні демократії і соціально-економічної рівноваги в суспільстві.

Зазначене набуває особливого значення, причому не тільки у формальному вимірі щодо перспектив поглиблення стратегічного партнерства США і України, а й у вимірі найбільш болючого питання – чи залишиться Україна сам на сам з таким ворогом, яким стала на сьогодні Росія, або вона буде протистояти ворогові, маючи за спиною такого надійного партнера і союзника, яким є Сполучені Штати.

Список використаних джерел:

1. Україна бореться за мир у всій Європі – Грібаускайте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_ukrayina-boretsya-za-mir-u-vsij-evropi-gribauskaite/602010
2. Украина – первая линия обороны для Запада, - автор польской “шоковой терапии” Бальцеревич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/323268/ukraina_pervaya liniya_oborony_dlya_zapada_avtor_polsko_yi_shokovoyi_terapii_baltserovich
3. Міжнародні санкції щодо Росії (2014-2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
4. МВФ позичить Україні \$17 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.lb.ua/news/2014/05/01/265022_mvf_utverdil_kredit_ukraini.html
5. Помощь МВФ Украине - такая помощь... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maydan-2014.livejournal.com/242115.html>
6. Макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1 мільярда євро. Меморандум про взаєморозуміння між Україною

- як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soc-in.com/zakonodavstvo/mizhnarodni-dogovory/dvostoronni/7334-memorandum-pro-vzayemorozuminnya-mizh-ukrayinoyu-yak-pozichalnikom-ta-yevropejskim-soyuzom-yak-kredi.html>
7. Допомога ЄС Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/eu-policy/assistance>
 8. США вже виділили Україні майже 320 млн дол. допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1012607-ssha-vje-vidilili-ukrajini-mayje-320-mln-dol-dopomogi.html>
 9. Одобренный Конгрессом США законопроект предусматривает выделение Украине вооружения на 350 млн долл., - МИД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novosti.ua/ru/politics/104982/up>
 10. Україна – не одна. Як світ допомагає українцям протистояти агресії Росії Інститут світової політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwr.org.ua/img/policybrief.pdf>
 11. Чем сильнее защита Украины, тем мы убедительней в нашей дипломатии, - Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/323663/chem_silnee_zaschita_ukrainy_tem_my_ubeditelneyi_v_nasheyi_diplomatii_poroshenko
 12. National Security Strategy. February 2015. The White House. Washington Retrieved from: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
 13. National Security Strategy May 2010. Retrieved from: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
 14. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense Department of Defense. 05 January 2012. Retrieved from: http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf.

МІСЦЕ УКРАЇНИ СЕРЕД ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ США У ПОСТ-БІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

НАТАЛІЯ КОРНІЄНКО

аспірант ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”

Анотація. У статті проаналізовані основні виміри зовнішньополітичних інтересів США у постбіполярному світі. Розглянуто місце, роль та вагу України для США. Окреслено основні напрямки зацікавленості співробітництва Вашингтона з Києвом.

Ключові слова: США, Україна, зовнішня політика, пострадянський простір.

Summary. The paper is devoted to the analysis of the main dimensions of the US foreign policy interests in the post-Bipolar world. The place, role and weight of Ukraine towards the United States were considered. The basic directions of the interest of Washington towards Kyiv were defined.

Keywords: USA, Ukraine, foreign policy, the post-Soviet space.

Україна є відносно молодою державою, а США є важливим партнером, виходячи зі значущості їх впливу серед міжнародної спільноти. Знаючи принципи побудови зовнішньої політики США можна визначити перспективи її зовнішньої політики та способи покращення американсько-українських взаємин. Метою даного дослідження є спроба узагальнити основні критерії зацікавленості США в Україні з часів здобуття останньою незалежності.

Період, який характеризується у роботі, припадає на час зміни акцентів у міжнародних відносинах, спричинених становленням нового світового порядку після 1991 р. Ключовою характеристикою даного періоду є закінчення протистояння між двома наддержавами – СРСР та США, розпад СРСР та постання нових держав на його уламках, тенденція до зміцнення позицій США як країни-лідера у міжнародних процесах, поява нових світових проблем.

Питанням місця України серед зовнішньополітичних інтересів США займалось значне коло вчених. Серед українських науковців можна назвати М. Бессонову, С. Віднянського, А. Дашкевича, Є. Камінського, Б. Канцелярука, І. Храбана, Л. Чекаленко та ін. Серед американських можна згадати А. Аслунда, Зб. Бзежинського, Д. Бендоу, Г. Кіссінджера тощо. Також дану проблематику вивчали і російські дослідники: В. Алієв, І. Грецькій, Л. Леонтьєва, С. Самуйлов, А. Уткін та інші.

Для того, аби краще зрозуміти актуальну зовнішню політику США та її пріоритети, варто звернутися до її історії середини ХХ ст. Після Дру-

гої світової війни світ поділився на два конфронтуючі табори – демократичний та комуністичний. Країнами лідерами двох ворогуючих сторін стали США, з одного боку, та СРСР, з іншого. Навколо цього протистояння і вибудовувалась та конструювалась американська зовнішня політика усєї другої половини ХХ ст. З розпадом СРСР у 1991 р. – міжнародні відносини втратили чітку визначену біполярність, а у світі утворилась нова унікальна за своєю суттю міжнародна ситуація – де залишилась одна наддержава – США. Перед Вашингтоном постало завдання: з урахуванням змін, що відбулися, вибудувати нову зовнішню політику загалом, так і з 15 новими країнами пострадянського простору, які утворились після розпаду СРСР.

Зовнішня політика США ґрунтувалась у першу чергу на захисті власних національних інтересів, пріоритети щодо яких детермінувались в залежності від конкретно-історичних умов. Після розпаду СРСР у США почалися пошуки щодо визначення нових небезпек та можливостей нової епохи. Після 1991 р. американська політична еліта характеризувала глобальну ціль США як збереження свого лідерства в світі та зміцнення позицій США на міжнародній арені. Базовими документами, за якими це можна простежити, є “Стратегія національної безпеки США”. Так, саме в них період з 1991 р. характеризувався як “епоха унікальних можливостей і небезпек” [1]. Цю думку підтверджували і політичні експерти. Так, американський геостратег Зб. Бзежинський зауважував, що США з 1991 р. отримали “величезний політичний вплив у світі” [2, с. 11]. Такий стан речей був спричинений безпрецедентною могутністю у військовому відношенні, величезним впливом американської економіки на світову, наявністю інноваційних технологій та значущості американської масової культури. Тим не менш декларувалось, що для США першочерговим пріоритетом є “захист безпеки американського народу – людей, територій, і способу життя...” [1].

У Вашингтоні панувала думка що Сполучені Штати – єдина країна, здатна забезпечити необхідне керівництво для міжнародного реагування на загальні виклики [1]. Головний аргумент щодо такої ролі Америки у світі визначався як такий, що американська могутність – є визначальною гарантією стабільності у світі [2, с. 11].

Можна виділити три основні напрями зовнішньої політики США, що мали забезпечувати збереження лідерства цієї країни у пост-біполярному світі: (1) контроль над зброєю масового знищення; (2) поширення демократичних цінностей в світі разом із впровадженням ринкової економіки; (3) протистояння міжнародному тероризму. Розглянемо це детальніше.

Проблема контролю над зброєю масового знищення вважалась пріоритетною для Вашингтону, починаючи з років Холодної війни і по сьогодні. Це пояснювалось з воєнної точки зору тим, що контроль над зброєю давав можливість упередити небезпеку і захистити США. Цей контроль, як

правило, здійснювався у декількох формах: укладення договорів між державами (наприклад політика взаємного скорочення ядерних арсеналів між Росії і США), заборона утримувати цей вид зброї певним “небезпечним” на думку США країнам (Ірак та ін.), контроль над урізноманітненням зброї масового знищення [2, с. 34]. Важливість даного напрямку для Вашингтону можна побачити з того, що на його користь керівництво США могло нехтувати іншими напрямками американської зовнішньої політики.

Другим напрямком американської зовнішньої політики стало поширення демократичних цінностей в світі разом із впровадженням ринкової економіки як своєрідної запоруки безпеки США. Цей напрямок почав розроблявся особливо активно з часів першого президентства Б. Клінтона.

Найбільш повно “демократична складова” зовнішньої політики була сформульована у стратегії національної безпеки Б. Клінтона за 1997 р., де говорилося, що “просування демократії за кордоном” є однією з трьох цілей США поряд з посиленням воєнної і дипломатичної складових [1]. Вважалося, що в разі збільшення спільноти демократичних націй, збільшуються перспективи політичної стабільності у світі загалом і для США зокрема [1].

Розробка “демократичної складової” у зовнішній політиці США розглядалась: по-перше, з точки зору безпекового фактору; а, по-друге, – як можливість утримання світового лідерства. Так, Зб. Бжезинський зауважував: “Соціальна привабливість демократії є ключовим компонентом американського світового панування” [2, с.157]. Він писав, що гегемонія Америки влаштує багатьох, тому що її вважають справді демократичною державою, яка захищає людські права [2, с.84].

Третім напрямком американської зовнішньої політики стало протистояння міжнародному тероризму. Терористичний акт в США 11 вересня 2001 р. на Всесвітній торговий центр і Пентагон став безпосередньою причиною так званої “війни з тероризмом”, яку ініціював тогочасний президент США Дж. Буш-молодший [3]. Це закріпила “Стратегія національної безпеки США” 2002 р., в якій йдеться про те, що США знаходяться у стані війни: “Війна проти терористів глобального масштабу є кампанією невизначеної тривалості”. Тож, на думку Вашингтону, світ начебто розділився на два табори: на ті держави, що протистоять тероризму, і ті, що потурають або співробітничать з терористами. Вважалося, що захист світу від тероризму і упередження терористичної загрози є можливістю для США зберегти загальний мир. Терористи вважались загрозою не стільки для конкретної країни, скільки загалом для цивілізованого світу. Таким чином, з 2001 р. США вирізнили нового “ворога” і почали конструювати взаємини з іншими державами в залежності від їх ставлення до терористичної загрози.

Треба зауважити, що американська політика щодо країн пострадянського простору була частиною глобальної американської політики щодо збереження лідерства Вашингтону в світі. Тож, до цієї “регіональної” політики було включені все ті ж вектори з деякими поправками.

Що стосується перших кроків США у побудові своєї політики щодо незалежної України, то варто враховувати те, що вона не становила пріоритет для американських зовнішньополітичних інтересів. Так, український історик А. Дашкевич, відсилаючись до української історії ХХ ст. зауважив, що “об’єктивні історичні реалії свідчать, що Україна належала традиційно до “зони байдужості” у сфері національних інтересів США на міжнародній арені” [4, с. 130].

Серед основних інтересів США до України можна виділити все ті ж напрямки американської зовнішньої політики як: (1) контроль над зброєю масового знищення, (2) поширення демократичних цінностей в світі разом із впровадженням ринкової економіки, (3) протистояння міжнародному тероризму. Втім, можна визначити і наявність регіональної специфіки: корегування взаємин з Україною через призму конструювання стосунків США з РФ. Звернемося до цього детальніше.

Першим напрямом зацікавленості американської зовнішньої політики Україною стала проблема контролю над зброєю масового знищення. Можна стверджувати, що на початку української незалежності він був чи не найголовнішим для Вашингтону. На цьому акцентували увагу майже всі українські дослідники. Наприклад, поширеною є думка, що без’ядерний статус України був головним фактором, з яким пов’язувалось визнання української незалежності [5, с. 114]. Отже, однією з головних причин уваги до України став потужний арсенал ядерної зброї (спадок від СРСР) – який вважався потенційно небезпечним для США. Тож, А. Дашкевич писав: “Україна на початку свого існування була радше об’єктом “вимушеної” уваги США”.

Цю думку підтверджує українська дослідниця Л. Чекаленко, яка стверджує, що вагомим чинником, який суттєво стримував і гальмував розвиток двосторонніх відносин між Києвом та Вашингтоном, стало надмірне акцентування США своєї уваги на проблемі ядерного роззброєння України. На її думку, в цьому питанні виявилася тенденція Вашингтона до застосування стандартних методів силового тиску на інші держави, дії і позиції яких не відповідали національним інтересам США та їх зовнішньополітичній стратегії [6]. По-перше, це була новостворена, малопрогнозована для Вашингтона країна; а, по-друге, існування проросійських кіл у Вашингтоні, як пише Л. Чекаленко, значно ускладнювало встановлення більш дружніх взаємин: “вони сприймали Україну як потенційну загрозу безпеці США, вважаючи її явищем тимчасовим і перехідним” [6].

В одній з робіт відомого українського американіста Є. Камінського відзначалося, що переламним в українсько-американських відносинах став 1994 р. Підписання тристоронньої угоди про без'ядерний статус України стало поштовхом до поліпшення американсько-українських взаємин [7]. Саме за цією угодою, що була підписана 14 січня 1994 р. між президентами України, США і Росії, була узгоджена передача української ядерної зброї РФ. Таким чином, Україна отримала статус без'ядерної держави, а Київ перестав розглядатися як потенційна воєнна загроза для Вашингтону.

Другим напрямком зацікавленості США Україною стало поширення демократичних цінностей в Україні, паралельно із розвитком ринкової економіки. Кожен з американських президентів, починаючи від Дж. Буша-старшого, приділяв увагу розвитку демократії у новопосталих державах. Б. Клінтон у 1994 р. навіть запровадив так звану “доктрину розширення”, в якій йшлося про збільшення кількості країн з демократичним устроєм та вільними ринками. Це обґрунтовувалось тим, що держави з демократичним устроєм є більш мирними та, як наслідок, дружніми до США. “Безпечні нації більш схильні підтримувати вільну торгівлю і підтримувати демократичні структури... Демократичні держави з меншою ймовірністю загрожують нашим інтересам, і більш імовірно співпрацюватимуть з США для упередження безпекових загроз і сприяння сталому розвитку” [8]. Коли мова йшла про нові незалежні пострадянські держави, у тому числі і Україну, як правило відзначалося, що успіх демократичних реформ в Європі та серед народів колишнього СРСР буде найкращою відповіддю на агресивний націоналізм та етнічну ненависть, а також стане остаточним закінченням Холодної війни. “Ніде успіх демократії не є більш важливим для всіх нас ніж у цих країнах” [8].

Це підтверджували і слова відомих політичних експертів. Так, в одній зі своїх робіт Зб. Бзежинський писав: “США будуть прихильні Києву допоки Україна дотримуватиметься принципів засад демократизації західного зразка і ринкових реформ” [9]. У свою чергу, Г. Кіссінджер писав: “Америка завжди буде оцінювати інші держави за тим, як в них ставляться до прав людини” [10]. Це зауваження стосувалось усіх країн, що задекларували демократичну форму устрою, в тому числі і України.

Третім напрямом американської зовнішньої активності постбіполярного періоду, який є присутнім у політиці США щодо України, стало протистояння міжнародному тероризму. В антитерористичній коаліції, що сформувалася навколо США у 2001 р., Україна взяла участь разом з рядом інших держав. Тут слід відзначити низку важливих моментів.

По-перше, Україна надала свій повітряний простір для військово-транспортної авіації США та право посадки у випадку критичної необхідності на українських авіабазах [11, с. 45]. Україною було надано також

необхідну для цієї операції військово-транспортну авіацію. По-друге, Київ співпрацював з посадовцями американських розвідувальних служб, здійснюючи кроки для посилення безпеки навколо американських дипломатичних установ [11, с. 45]. По-третє, до Іраку був відряджений український військовий контингент чисельністю 1690 чоловік, який перебував там з 11 серпня 2003 року по 9 грудня 2008 року.

Такий внесок України у боротьбу з тероризмом був позитивно оцінений США, внаслідок чого Україна отримала певні преференції. Серед них можна виділити наступні: (1) американський Сенат прийняв законопроект про надання фінансової допомоги іноземним країнам, частка України в якій оцінювалась приблизно у 180 млн. доларів [12, с. 11]; (2) було введено на новий рівень співробітництво України з США. Саме завдяки співпраці з США у рамках антитерористичної коаліції, відбувся своєрідний вихід тогочасного президента України Л. Кучми з міжнародної політичної ізоляції, в яку він потрапив після серії гучних політичних скандалів, починаючи зі справи Г. Гонгадзе та до скандалу з продажем Іраку систем радіолокації “Кольчуга”.

Слід зупинитись і на специфіці регіональної політики США на пострадянському просторі, яка впливала на сприйняття місця України серед американських пріоритетів. Загалом, на пострадянському просторі США особливо виділяли РФ, тож “російський фактор” у регіоні мав відчутне значення. Це пояснюється, на думку Є. Камінського, тим, що Радянський Союз для США завжди був чимось ідентичним Росії. “Ніяких відмінностей у сприйнятті Радянського Союзу і Росії не сталося... за будь-яких умов РФ не була і не могла розглядатися як нова незалежна держава... Росія, чи то Радянський Союз, чи то царська Росія, чи то РФ нинішня, яку ми називаємо незалежною Росією, завжди базувала свої позиції на певному позиціонуванні, яке визначається терміном “велика держава” [13]. В той час як Україну Є. Камінській відносив до “середніх” держав [4, с. 129].

Тим не менш, Зб. Бзежинський визначав РФ “державою середнього рівня” [2, с. 86], яка, в кінцевому рахунку, “не має іншого вибору, аніж стати молодшим партнером Заходу” [2, с. 82]. Все ж, хоч РФ і стала менш впливовою у контексті вирішення світової політики в регіоні, була більш вагома ніж Україна.

Саме це пояснює той факт, що після розпаду СРСР, Вашингтон поставив за мету спочатку вибудовувати політику з РФ, а вже потім – з іншими державами регіону, такими як Україна, Білорусь та інші.

Як зауважував А. Дашкевич, на початку 1990-х рр. США приклали неабиякі зусилля, аби допомогти Росії залишитись єдиною спадкоємицею СРСР, наділеною всіма його повноваженнями, та якомога

швидше перебрати на себе всю радянську зовнішньополітичну і зовнішньоекономічну структуру [4, с. 125]. Таке прагнення можна було пояснити бажанням представників владних органів США зберегти “порядок” у світі та міжнародній політиці, а також продовжувати структурувати світ за критерієм вагомості тої чи іншої держави – таким чином були виокремлені “великі” і “малі” країни, “впливові” і “підпорядковані” [4, с. 125]. Саме в цьому Л. Чекаленко вбачає певну відсутність у США послідовної стратегії вирішення проблем середніх держав, таких як Україна [6].

Тим не менш, Україна зацікавила США саме тим, що серед американських експертів стала поширена думка, що Україна має важливе значення для РФ. Україна розглядалась як одна з геополітичних центрів пострадянського простору [9]. Це було втілено у формулюванні ідеї про недопущення створення нової наддержави на теренах пострадянського простору та відкидання можливості регіонального лідерства РФ.

Тож, механізмами запобігання такої ситуації стала політика підтримки: (1) демократизації і ринкових реформ пострадянського регіону включно з РФ, (2) плюралізму зовнішньополітичної орієнтації країн регіону, а саме можливість переорієнтації України на європейські країни замість СНД.

Інтерес до України зумовлювався кількома факторами. По-перше, вважалося, що Україна мала позитивно вплинути на розвиток демократії в РФ. Виводилась теза, що демократичною Росія може стати лише за умови відсутності імперських тенденцій у своєму розвитку [9]. По-друге, РФ сприймалась як знеславлена, але потенційно загрозна країна для США. Тож, відділення колишніх держав-сателітів Росії від Москви вважалась корисним заради недопущення відродження нової наддержави на пострадянському просторі на чолі з РФ [6]. В американській політичній думці вважалося, що однією з таких ключових держав для Москви є Україна, саме тому Україна потребувала уваги в зовнішній політиці США. На думку Зб. Бжезинського без України Росія не мала б ресурсів знову стати імперією, а як імперська держава Росія для США є небезпечною [6].

На думку А. Дашкевича ще одним визначальним моментом у тому, що Україна потрапила до числа стратегічних партнерів США, стало поступове “наростання великодержавництва у політичних верхах Росії у поєднанні з усвідомленням уразливості України у її стосунках з Москвою” [4, с. 139]. Тож, зацікавленість Україною з боку Вашингтону можна було трактувати як бажання недопущення утворення нової наддержави на просторах СНД (Росія і сусідні їй країни).

Альтернативою російської гегемонії на пострадянському просторі з боку США став проект “політики геополітичного плюралізму”, як частини

більш широкої євразійської стратегії. У цій схемі посилення суверенної України, на думку американської сторони, стало вкрай важливим компонентом [9].

Одним з напрямків зміцнення української самостійності з боку США стало схвалення налагодження Україною більш тісних політичних зв'язків з Європейським Союзом. Але існували і певні перестороги. Так, з одного боку, Г. Кіссінджер вважав що справжня незалежність України повинна бути однозначно підтримана США, але з іншого, закликав до обережності, адже це на його думку могло “спровокувати російський емоції”, які будуть перешкоджати вирішенню інших важливих питань у діалозі США-РФ.

Таким чином, після розпаду СРСР і набуттям Україною незалежності зовнішня політика США конструювалась навколо ідеї збереження власного лідерства. Механізмами її були ті чи інші заходи серед яких особливо яскраво простежуються: (1) контроль над зброєю масового знищення, (2) поширення демократичних цінностей в світі з впровадженням ринкової економіки (3) протистояння міжнародному тероризму. За цими напрямками і була вибудована політика Вашингтону з Києвом. Також окремим фактором став російський, бо США корегували взаємини з Україною через призмю конструювання взаємин США з РФ.

Список використаних джерел:

1. The National Security Strategy of the United States of America May 1997 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://fas.org/man/docs/strategy97.htm>
2. Бжезінський Зб. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Перекл. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 203 с.
3. The National Security Strategy of the United States of America September 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>
4. Дашкевич А. На роздоріжжі: виклики сучасності і парадокс зовнішньої політики США / А. В. Дашкевич; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. - К. : Наук. думка, 1996. - 150 с.
5. Бессонова М. Східноєвропейський вектор зовнішньої політики США та Україна в період завершення “холодної війни” / М. М. Бессонова // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2010. – Вип.16: Зовнішня політика, світова дипломатія і світовий порядок: зміст, закономірності, механізми розвитку. – С. 307-317.
6. Чекаленко Л. Україна – США: від проєктів до реалій / Л. Д. Чекаленко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин; [редкол. : В. В. Копійка та ін.]. – К., 2012. – Вип. 107, ч. 1. – С. 103-112. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2012_107_01.pdf

7. Камінський Є. Прорив у двосторонніх відносинах Україна у зовнішньо-політичних доктринах США [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>
8. A National Security Strategy Of Engagement And Enlargement The White House July 1994 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://nssarchive.us/national-security-strategy-1994/>
9. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) – М.: Международные отношения, 2010. – 256 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>
10. Kissinger H. The Icon And The Eagle [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.henryakissinger.com/articles/iht032007.html>
11. Храбан І. США -Україна. Зигзаги партнерства / І. Храбан // Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 04/2004. – №4. – С.41-45.
12. Пилипчук А. Цілком конкретний результат // Президентський вісник. – 2001. – 9 листопада. – С.10-12.
13. Камінський Є.: Україна между США и Россией: вызовы и перспективы [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://glavred.info/archive/2009/10/02/174147-0.html?page=49&items=600>

ДОКТРИНА “ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ” ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО

ДМИТРО ЛАКІШИК

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”

Анотація. У статті досліджено стратегії національної безпеки і зовнішньої політики адміністрації Дж.Буша-молодшого. Доведено, що фундаментальний підхід Дж. Буша-молодшого формально базується на концепті критичної геополітики, який уможлиблював використання всіх відомих форм впливу для зміни політичних і економічних систем держави, на які він спрямовується. Основними засобами реалізації стратегії визнано: відмову від ізоляціонізму і протекціонізму; курс на лідерство як альтернативу ізоляціонізму; вільна і чесна торгівля та відкриті ринки на противагу протекціонізму; формування нового світу; превентивний вплив на події.

Ключові слова: зовнішня політика США, Дж. Буш-молодший, стратегія національної безпеки, демократизація.

Summary. This article explores the strategies of national security and foreign policy of the G.W. Bush administration. It was proved that G.W. Bush's fundamental approach formally was based on the concept of critical geopolitics, which made it possible to use all known forms of the influence to change the political and economic systems of the state to which it is directed. The main means of the implementation of the strategy are the following: the rejection of isolationism and protectionism; focus on leadership as an alternative to isolationism; free and fair trade and open markets as opposed to protectionism; formation of a new world; preventive influence on events.

Keywords: US foreign policy, G.W. Bush, National Security Strategy, democratization.

Перемога республіканської партії і Дж. Буша-молодшого на президентських виборах 2000 р. започаткувала формування нової зовнішньополітичної стратегії США, яка складалася з кількох важливих постулатів. Відповідно до “нової стратегії” мета зовнішньої політики США полягала у тому, що Білий дім менше буде зважати на інтереси інших політичних акторів згідно з універсальними правилами та глобальними інституціями, буде прагнути до одноосібної і випереджаючої ролі у боротьбі із загрозою тероризму і країнами “вісі зла” (Лівія, Ірак, Іран, Північна Корея, Куба), які мають засоби масового ураження, використовувати військову силу для встановлення глобального порядку [1].

Перше твердження “нової стратегії” полягало у тому, що США беруть на себе зобов’язання “зберегти однополюсний світ, в якому вони не матимуть конкурентів. Жодній коаліції великих держав без США не буде

дозволено досягти гегемонії. Америка повинна залишатись настільки могутньою, що інші великі держави врешті-решт перестануть бути стратегічними суперниками і конкуренція у сфері безпеки між великими державами також зникне” [1].

Друге твердження визначало необхідність аналізу глобальних небезпек з боку терористичних груп і визначення шляхів їх подолання. “Нова реальність полягає у тому, що ці невеликі терористичні групи, підтримувані країнами “вісі зла”, зможуть невдовзі заволодіти ядерною, хімічною чи біологічною зброєю, а тому мають бути ліквідовані”.

У третьому твердженні американської стратегії зазначається, що концепція “ядерного стримування” вже не актуальна у зв’язку із завершенням “холодної війни”. “Тріада: ядерне стримування, національний суверенітет, баланс сил – не діє”, оскільки існує загроза не з боку великих суверенних держав, а з боку транснаціональної терористичної мережі, яка немає території, кордонів тощо.

Четверте твердження тісно пов’язане з довільним тлумаченням США національного суверенітету третіх країн з огляду на те, що терористичні угруповання не пов’язані з конкретною територією і кордонами, тобто, США мають бути готовими до втручання у внутрішні справи суверенних держав для захисту власних національних інтересів.

П’яте твердження зовнішньополітичної стратегії США за президентства Дж. Буша-молодшого полягало у тому, щоб ігнорувати міжнародні правила, договори й взагалі співпрацю у сфері безпеки: після подій 11 вересня 2001 р. США відмовились підписати Кіотський протокол (1997 р. в Кіото було підписано протокол про боротьбу з глобальним потеплінням, учасниками якого сьогодні є понад 140 держав), Конвенцію про заборону біологічної зброї, продовжити договір ПРО від 1972 р.

Шосте твердження стосується позиції США не надавати значення зміцненню міжнародної стабільності, не дотримуватися домовленостей про контроль над озброєннями, як це було під час “холодної війни”, а виробити радикально новий підхід до проблеми стабільності, тобто необхідності іншим політичним акторам поступово пристосуватися до політики американського гегемонізму.

Сьоме твердження проголошувало стратегію превентивних дій.

Таким чином, президентська адміністрація Дж. Буша-молодшого відкинула “м’який” демократичний варіант встановлення американської гегемонії у світі попередньої адміністрації і запропонувала жорстку стратегію встановлення глобальної американської гегемонії [1].

Деякі американські політологи розглядають стратегію Дж. Буша-молодшого як певний “погляд і процес, в якому цілі зіставляються із засобами, наміри – з можливостями, завдання – з ресурсами”. Вони доводять

вагомість і значущість для реалізації головної стратегії США доби президентства Дж. Буша-молодшого, вміння президентської адміністрації організувати серед американського суспільства та загалом суспільств світу наступальну і переконливу пропаганду з наголосом на ліберально-демократичні ідеали та перетворення світу у порядок, безпечний для демократій. Причому така пропаганда була організована із залученням високого потенціалу американської економіки і державного бюджету в рамках загальних цінностей суперпотуги США [2]. Натомість відомий американський політолог і аналітик З. Бжезінський у своїй книзі “Вибір: глобальне панування чи глобальне лідерство” кваліфікує дії Дж. Буша-молодшого як екстремістські, якими він завдає значної шкоди довготривалим інтересам США і спонукає до формування руху антиамериканізму глобального характеру [3].

У дослідженнях американської політологічної школи також наголошується, що зовнішньополітична доктрина Дж. Буша-молодшого стала результатом переосмислення його адміністрацією традиційного розуміння безпеки. Тепер новий американський підхід полягав у ствердженні того, що свобода і демократія є основними гарантами безпеки і стабільності, а поширення свободи є найефективнішою протидією міжнародному тероризму. Боротьба з тероризмом, як першочергове завдання країни, було покладено в основу зовнішньополітичного курсу президента Дж. Буша-молодшого і відображено в програмі республіканської партії при переобранні його на другий термін [4].

Як засвідчує аналіз наслідків реалізації головної стратегії “просування демократії” Дж. Буша-молодшого, зокрема, на Близькому Сході, політика США в цьому регіоні зазнала поразки. Дослідники вказують, що суть цієї політики в Іраку полягала у тому, що арабську країну було обрано як “показовий полігон” реалізації зазначеної стратегії на Близькому і Середньому Сході. Трансформація Іраку, як зазначалося у офіційних документах, мала стати своєрідним пілотним проектом впровадження демократії й ринкової економіки в арабській країні для подальшого поширення цієї моделі на весь Близький і Середній Схід [1]. У дослідженнях підкреслюється, що обрання Іраку ключовою країною у розгортанні трансформаційних процесів на Близькому і Середньому Сході зумовлюється комплексом чинників, серед яких винятково важливе стратегічне розташування Іраку в центрі арабського світу, наявність колосальних запасів енергоресурсів, особлива роль цієї країни у політичній історії арабського народу та всього Близькосхідного регіону. Також враховувалося, що упродовж тривалого часу, зокрема й за період диктатури С. Хусейна, влада в країні мала світський характер. Особливий наголос робився на тому, що народ Іраку і увесь арабський світ після кривавого панування саддамівської диктатури, пов’язаної з експансіоністськими авантюрами і агресивною

зовнішньою політикою С. Хусейна, підтримає процеси трансформації та модернізації або принаймні не чинитиме опору реалізації стратегії США в Іраку. Однак, упродовж кількох років після повалення режиму С. Хусейна, зазначається в аналітиці, США припустилися в Іраку серйозних помилок, серед яких механічне перенесення на іракський ґрунт моделі “денационалізації” Німеччини зразка 1945-1950 рр., відсутність чіткої програми внутрішніх перетворень в Іраку, запізніле реагування на зміну в країні тактики Аль-Каїди на початку 2006 р. тощо. Все це призвело до різкого загострення ситуації в Іраку у 2006 р., коли країна фактично опинилась у стані громадянської війни, а ситуація почала виходити з-під контролю. Як наслідок, наголошують експерти, Республіканська партія США зазнала нищівної поразки на проміжних виборах до Конгресу у листопаді 2006 р., а Дж. Буш-молодший на своїй першій прес-конференції за результатами виборів був змушений визнати, що Ірак став головною причиною програшу республіканців і що американська стратегія в Іраку потребує переосмислення [5].

Аналітики звертають увагу і на “Звернення до нації” 10 січня 2007 р., в якому Дж. Буш-молодший виклав основні положення нової стратегії США в Іраку, яка згодом отримала назву “Новий шлях вперед”. Головна ідея нової стратегії полягала в тому, що США тимчасово йдуть на доволі значне збільшення своїх військ в Іраку, в першу чергу, у Багдаді (так званий “ривок” до Іраку), з тим, щоб надати можливість іракському уряду “отримати простір” для просування вперед у вирішенні назрілих питань національного примирення та стабілізації ситуації в країні [6]. Пріоритетними завданнями для американської адміністрації у межах стратегії “Новий шлях вперед” було визначено такі: завдання поразки “Аль-Каїди” та її прихильникам; досягнення гарантій того, щоб Ірак не перетворився на притулок і базу для міжнародного тероризму; підтримання зусиль уряду Іраку, всіх демократичних сил країни у напрямку подолання міжобщинного насильства у Багдаді та повернення контролю над столицею; забезпечення територіальної цілісності Іраку і протидія деструктивній діяльності Ірану та Сирії у цій країні; сприяння у розширенні демократії в Іраку через зміцнення демократичних інститутів; розвиток і зміцнення процесу національного примирення в країні; продовження зміцнення іракських сил безпеки і збройних сил країни, прискорення передачі відповідальності й повноважень урядові цієї країни; заохочення економічного розвитку Іраку, що включає підтримку й нарощування експорту нафти як найважливішого чинника розвитку економіки країни; сприяння посиленню підтримки Багдаду з боку країн-сусідів на регіональному та міжнародному рівнях [6; 4].

Особлива увага з боку США відводилася створенню сприятливих міжнародних умов для реалізації стратегії “Новий шлях вперед”, тому з цією метою адміністрація Дж. Буша-молодшого намагалася заручитися

підтримкою, перш за все, “поміrkованих” арабських країн – Єгипту, Йорданії, Саудівської Аравії, Кувейту, Об’єднаних Арабських Еміратів, Бахрейну, Катару, Оману та інших. Зусиллями американської адміністрації було фактично створено альянс США із зазначеними країнами. При цьому Білий дім досить ефективно скористався негативною реакцією арабських країн на спроби тегеранського режиму перетворити Іран не лише на безумовного лідера у Близькосхідному регіоні, а й у масштабах усього ісламського світу. Тому зазначений альянс на той час набув антиіранського характеру і був спрямований значною мірою на послаблення позицій Ірану у регіоні і, передусім, в Іраку [7, р. 26-37].

Після завершення президентства Дж. Буша-молодшого робилися спроби узагальнити нововведення та особливості зовнішньополітичної парадигми США у XXI ст. у контексті осмислення “доктрини Буша”, яка представляє собою цілісну стратегію щодо забезпечення національних інтересів США у сфері безпеки та запобігання новим викликам і загрозам. Перші ідеї доктрини були оприлюднені у виступі Дж. Буша-молодшого перед випускниками Військово-повітряної академії у Вест-Пойнті 1 червня 2002 р., розвинені в “Стратегії національної безпеки США”, “Національній стратегії боротьби з тероризмом” [1; 8].

З погляду фахівців, “доктрину Буша” можна умовно розділити на декілька структурних частин. Перша частина доктрини є програмою щодо поширення базових американських цінностей і глобальної демократизації; друга частина є курсом на превентивні дії у забезпеченні національної безпеки; третя частина є моделлю односторонніх дій з урахуванням власної сили США у зовнішній політиці і свободи від зобов’язань на міжнародній арені; четверта частина об’єднує всю концепцію домінування США у світовій політиці. У доктрині адміністрації Дж. Буша-молодшого було визначено пріоритетний регіон, який насамперед підлягає демократизації, тобто, Близький Схід, трансформацію якого Дж. Буш-молодший назвав “викликом для епохи” [9].

Дослідники головних стратегій США доби президентства Дж. Буша-молодшого наголошують, що у “Стратегії національної безпеки США” 2002 р. йдеться про право США у превентивному порядку застосовувати силу, включаючи військову, проти терористичних угруповань і держав, які підтримують їх діяльність. “Америка, виходячи з логіки здорового глузду і міркувань самооборони, буде здійснювати дії проти подібних загроз перш, ніж вони повністю сформується”, йдеться у документі. Превентивне застосування сили щодо неминучої загрози, стверджується у Стратегії та вважається виправданим і підкріпленим “міжнародним правом і традицією справедливого ведення війни”. Превентивні дії слугували обґрунтуванням війни проти Іраку, вони також розглядалися стратегами США як один із

чинників сучасної зовнішньої політики. Головною ознакою превентивності як моделі дій у порівнянні з попередньою практикою, підкреслюється у документі, є те, що вона заперечує базові засади попередньої практики забезпечення національної безпеки – політики стримування. Політика домінування на світовій арені стала складовою частиною нової зовнішньополітичної стратегії США, до якої віднесено унілатералізм, превентивні дії, військові інтервенції, оперативність і свободу від зобов'язань у прийнятті рішень, глобальний масштаб антитерористичної кампанії [1]. У “Стратегії національної безпеки” 2002 р. стверджується, що США переважають інші країни світу за військовим потенціалом, тому стратегія зовнішньої політики США повинна включати в себе ідею максимального тривалого збереження домінуючого становища США у глобальному вимірі.

На погляд дослідників, коли Дж. Буш-молодший заявив у Вест-Пойнті у червні 2002 р., що “Америка не має ні гегемоністських амбіцій, ні ідеології, яку необхідно нав'язувати, а прагне свободи від насильства і надії на краще життя для інших народів”, він фактично оприлюднив власний погляд на роль американського військового потенціалу у недалекому майбутньому: “Америка володіє і має намір зберегти недосяжну військову могутність, позбавляючи таким чином гонку озброєнь сенсу” [1], тобто, загалом стало очевидним, що ідейну основу “доктрини Буша” становить програма перебудови світової політики за американським сценарієм. Зазначимо, що події 11 вересня 2001 р. були, з одного боку, каталізатором ідейного оформлення нової доктрини у сфері зовнішньої політики і безпеки, а з іншого – початком активно-екстравертної зовнішньополітичної діяльності США [10].

Нову Стратегію національної безпеки Сполучених Штатів Америки, що більше відома як “Стратегія безпеки у стані війни”, було прийнято 2006 р. [5]. Маючи ідентичну попередньому документу структуру, Стратегія національної безпеки 2006 р. фокусується вже на глобальній війні з тероризмом і передбачає такі аспекти, як вирішення регіональних конфліктів, посилення союзницьких утворень та протистояння викликам глобалізації. Стратегія безпеки 2006 р. містить звіт про результати, яких було досягнуто відповідно до цілей попередньої стратегії (2002 р.), й визначає основні пріоритети на майбутнє. При цьому військові здобутки в Іраку та Афганістані, безперечно, були перебільшеними, оскільки серед досягнень американської зовнішньої політики названо втрату “Аль-Каїдою” позицій в Афганістані та розбудову демократичної системи управління в Іраку, що суперечить нинішньому обґрунтуванню президентом Б. Обамою військових дій у цих країнах. У заключній частині Стратегії безпеки 2006 р. зазначено, що “Америка зіткнулася зі значними загрозами, однак значний потенціал та можливості для боротьби з ними”, що ще раз підтверджує переконання американської адміністрації в існуванні однополярного світу на чолі зі США” [5].

Доповненням до Стратегії національної безпеки США (2006 р.) стала Національна стратегія боротьби з тероризмом [6], в якій головною метою було визначено “зруйнування найбільшої мережі “Аль-Каїда” та протистояння радикальній ідеології, яка залучає спільноти і країни до терористичного руху”. Методи досягнення поставленої мети повторюють способи, зазначені в Стратегіях національної безпеки (2002, 2006 рр.), а також передбачають боротьбу з розповсюдженням зброї масового ураження та існуванням феномену екстремістських держав [6]. У вересні 2006 р. також було розроблено документ під назвою “П’ять років після одинадцятого вересня: успіхи та виклики”, де було проаналізовано досягнення та потенційні загрози, що постають перед світовою спільнотою у глобальній війні з тероризмом [11].

Національну стратегію внутрішньої безпеки було прийнято у 2007 р., коли, перебуваючи у стані війни з тероризмом, США потерпали від шкоди, завданої ураганом “Катріна”, що змусило адміністрацію розширити перелік загроз національній безпеці шляхом внесення до нього пандемічних захворювань та природних катаклізмів. Стратегія внутрішньої безпеки наголошує, що, незважаючи на боротьбу з тероризмом, не слід залишати поза увагою й потенційні виклики, спричинені людською діяльністю та техногенними катастрофами. Відповідно, основними цілями стратегії було визначено запобігання терористичним атакам, захист базових ресурсів та інфраструктури, реагування на інциденти, які вже відбулися, а також збільшення довготермінових досягнень [6]. Останнім документом із питань національної й міжнародної безпеки, схваленим адміністрацією Дж. Буша-молодшого, стала Національна стратегія обміну інформацією, в якій основна увага приділяється вдосконаленню обміну інформацією на всіх рівнях задля більш ефективної боротьби з тероризмом [13].

Отже, зробивши ставку на боротьбу з міжнародним тероризмом, Дж. Буш-молодший виграв у короткостроковому плані, проте односторонні дії проти Іраку внаслідок поспішності і відсутності належної підготовки навіть в умовах безумовного домінування США призвели до політичної та суспільної кризи в країні і похитнули рівень довіри до президента Дж. Буша-молодшого серед американської спільноти.

До кінця другого президентського терміну Дж. Буша-молодшого стало очевидно, що вироблена під егідою його президентської адміністрації доктрина “глобального домінування” США, яку спочатку сприймали як дієву “велику стратегію”, стати нею так і не змогла. Якщо Б. Клінтон використовував глобалізацію в інтересах США, то Дж. Буш-молодший намагався контролювати за допомогою доктрини “глобальної демократизації” світовий розвиток, вважаючи можливим нав’язати критерії і цінності американського способу життя іншим країнам, проте об’єктивні процеси

цивілізаційного розвитку мали суперечливі наслідки. Війна (в подальшому названа боротьбою) з глобальним тероризмом під гаслом “за світле майбутнє всього людства” не призвела до вбудовування даної стратегії у світові глобальні процеси на умовах, що влаштували США. Відповідно, несумісність векторів загальносвітової і американської глобальної політики зумовили зміну адміністрації у Білому домі і потребу у “новому американському курсі”, запропонованому представниками демократичної партії США.

Список використаних джерел:

1. A National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. – Washington, DC: The White House, 2002. – September. – 35 p. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>
2. Krauthammer C. Progressive Internationalism: A Democratic National Security Strategy [Електронний ресурс] / С. Krauthammer // Progressive Policy Institute. – 2003. – October. – Режим доступу: http://www.ndol.org/documents/Progressive_Internationalism_1003.pdf
3. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський; [пер.з англ. А.Ю. Іщенко]. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 203 с.
4. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття / Є.Є. Камінський. – К.: “Центр вільної преси”, 2008. – 336 с.
5. A National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. – Washington, DC: The White House, 2006. – March. – 54 p. – Режим доступу: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>
6. A National Strategy for Homeland Security. [Електронний ресурс] / Homeland Security Council. – 2007. – October. – 62 p. – Режим доступу: <http://www.hsdl.org/?view&did>
7. Kupchan C. Real Democratic / С. Kupchan // The National Interest. – 2004. – № 77. – Fall. – P. 26-37.
8. A National Strategy on Combating Terrorism. [Електронний ресурс]. – September, 2006. – Режим доступу: <http://www.fas.org/irp/threat/nsct2006.pdf>
9. Рижков М.М. “Grand Strategies”: актуалізація американського досвіду стратегічного планування / М.М. Рижков. – К.: Видавництво “Алькор”, 2006. – 247 с.
10. Томпсон Л. Доктрина упереджених дій президента США Буша-младшого стане крупнейшей переменою в стратегическом мышлении на протяжении двух поколений [Електронний ресурс] / Л.Томпсон // Wall Street Journal. – 2002. – Режим доступу: <http://www.nuclearno.ru/text.asp?3278>
11. 9/11 Five Years Later: Successes and Challenges [Електронний ресурс]. – September, 2006. – 23 p. – Режим доступу: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/whitehouse/waronterror0906.pdf>
12. National Strategy for Information Sharing: Successes and Challenges [Електронний ресурс]. – Washington, DC: The White House, 2007. – October. – 48 p. – Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/library/infoshare.pdf>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США ПРЕЗИДЕНТА БАРАКА ОБАМИ

МАРГАРИТА ЛИМАР

аспірант

Чорноморського державного університету імені Петра Могили

В умовах реорганізації та реструктуризації сучасної міжнародної системи, набуття нею рис багатополярності, Сполучені Штати зберігають одну з провідних позицій у процесах прийняття міжнародних рішень. Вони залишаються єдиною потугою, яка зберігає статус наддержави. Більш того, США прагнуть закріпити за собою права світового лідера, першого серед рівних, який би володів ключовими важелями впливу на міжнародній арені. Така позиція неодноразово схвалювалася у Стратегії національної безпеки – офіційному документі, який згідно законодавства США, щорічно подається у Конгрес президентом. У стратегії визначаються основоположні цілі, ключові завдання і магістральні напрями діяльності американської адміністрації у сфері внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Прихід до влади Б. Обами у 2009 році ознаменував оновлення зовнішньополітичного курсу і, відповідно, прийняття нової Стратегії національної безпеки США у 2010 році [1]. Документ закріплював наступні положення: захист громадян США, підтримка союзників та партнерів; розвиток потужної, інноваційної, відкритої системи, що гарантуватиме матеріальний добробут та перспективи зростання економіки США; повага до міжнародних універсальних цінностей, особливо ліберально-демократичних реформ, в межах країни і на міжнародній арені; та сприяння формуванню міжнародного порядку під керівництвом США з метою утворення міцних альянсів для реагування на виклики сучасності і забезпечення миру та безпеки. Стратегія-2010 наголошувала на пріоритеті “розумної сили” та багатосторонніх переговорів за участю зацікавлених сторін і міжнародних інститутів, серед яких провідними залишаються НАТО і Рада Безпеки ООН. Зосередження уваги на Азіатсько-Тихоокеанському регіоні викликав занепокоєння у європейській спільноті, проте очевидним залишається той факт, що Східний вектор не може стати альтернативою конструктивних взаємовідносин із ЄС. Стратегія Б. Обама якісно відрізнялася від попередньої доктрини Дж. Буша-молодшого. Сполучені Штати зосередили увагу на розбудові взаємовигідних відносин зі Східними країнами та переорієнтували зусилля на забезпечення дипломатичного вирішення більшості проблемних питань сучасності.

Вищеокреслений курс залишався актуальним протягом першого строку президентства представника Демократичної партії. Проте, подальший розвиток подій на Європейському геополітичному просторі, та світовій арені в цілому, змусив переосмислити не лише пріоритети у зовнішній політиці

держави, але й методи забезпечення національних інтересів США. У лютому 2015 року було представлено оновлену (другу) Стратегію національної безпеки США [2] адміністрації Б. Обами, яка повторно затверджує сталі зовнішньополітичні принципи і положення попередньої доктрини, проте містить нововведення, що надають їй тематичного забарвлення.

У Стратегії-2015 відзначається, що світова першість Сполучених Штатів має триматися на непохитних детермінантах. *Сила* (“*strength*”) держави є беззаперечною, оскільки економіка залишається “найбільш динамічною і стійкою на Землі” [2, с. 3], а винятковість Америки (“*American exceptionalism*”) забезпечується не стільки військовою міццю, скільки поширенням загальнолюдських цінностей і особливостями – “талантом і різноманітністю” - американського народу. *Власний приклад* (“*example*”) передбачає плідне співробітництво різних політичних сил усередині країни з метою демонстрації світу моделі найефективнішого демократичного управління з метою розбудови аналогів в інших державах. *Надійні партнери* (“*capable partners*”) уособлюють підтримку США і передбачають партнерські відносини з державними (моделями взаємодії названі відносини з Японією, Південною Кореєю, Австралією та Новою Зеландією) факторами, міжнародними інститутами і блоками (зокрема, ООН та НАТО, який залишається особливо міцним завдяки партнерству Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії та Канади), фінансовими організаціями та ключовими регіональними об’єднаннями (ЄС). *Інструменти влади США* (“*instruments of U.S. power*”) підкреслюють доцільність поєднання “м’якої” та “жорсткої” сили та врівноважити економічні і військові методи впливу дипломатичними. *Довготривала перспектива* (“*long-term perspective*”) втілює контроль над геополітичними процесами і зрушеннями в основах світопорядку, що включають наступні аспекти: реструктуризацію коаліційної системи, вихід на міжнародну арену нових держав (Азії, Латинської Америки та Африки); зміцнення конкурентоспроможних центрів сили (Китай, Індія та Росія); поглиблення взаємозалежності науково-технічного світового потенціалу та міжнародної економіки, що призведе до безпрецедентного зміцнення стратегічних відносин між транснаціональними компаніями, урядами та приватними суб’єктами, тощо. Документ також не заперечує можливість вибуху регіональних конфліктів через наявність через зростаючу кількість недостатньо контрольованих зв’язків та неможливість держав забезпечити потреби розвинутого середнього класу. Більш того, допускається тенденція до підвищення рівня злочинності, регіонального тероризму та поширення небезпечних для людства хвороб. США рішуче налаштовані приймати активну участь в утриманні контролю та моніторингу за окресленими тенденціями незалежно від їх характеру.

Особливої уваги, заслуговує той факт, що Сполучені Штати ідентифікують себе як провідного виробника нафти і газу, який бере курс на “нову чисту економію енергії” [2, с. 5]. Енергетична безпека, з точки зору США, може опинитися під загрозою через залежність Європи від Російського

природного газу та готовності РФ постачати його до ЄС в “обмін” на забезпечення власних національних інтересів.

Вашингтон традиційно проголошує боротьбу з терористами Аль-Каїди та Ісламської Держави Іраку та Леванту (ІДІЛ), що є логічним продовженням документу 2010 року, і підтримку таких організацій як Афганські національні сили безпеки (АНСБ) [2, с. 10]. Акцентується увага на різних видах безпеки (кіберпростору, космосу, навколишнього середовища та здоров’я) і необхідності їх забезпечувати, а також визначаються перспективи боротьби з глобальними викликами сучасності і просування Західних цінностей. Проте, документ містить особливо актуальні положення, обумовлені складною геополітичною ситуацією, що склалася довкола України. В даному сенсі, на відміну від попередньої доктрини, Стратегія-2015 приділяє більше уваги Європейському вектору що відображається у п’ятому розділі, присвяченому обговоренню питань міжнародного порядку (зміцнення зв’язків між США та ключовими світовими регіонами), а саме у підрозділі “Зміцнення нашого непохитного альянсу з Європою” (“Strengthen Our Enduring Alliance with Europe”) [2, с. 25].

Сполучені Штати висловлюють готовність підтримати євроінтеграційні прагнення Балканських країн та держав Східної Європи, зміцнити відносини з Кавказом та Туреччиною. Більш того, США підкреслюють міць та обороноспроможність НАТО як гаранта трансатлантичної безпеки. Стратегія-2015 має особливе значення для України зважаючи на американське засудження російської агресії та схвалення європейського вибору українців. США запевняють у своїй готовності посилювати режим санкцій щодо Росії з можливістю стримування її агресії у довгостроковій перспективі та підтримці Європейської Спільноти у питаннях вирішення конфлікту. Разом із тим, Вашингтон залишає РФ можливість зробити вибір на користь мирного врегулювання конфлікту, налагодження співробітництва та підтримки демократичних перетворень у сусідніх державах.

Підсумовуючи усе вищезазначене, можна дійти висновків, що обидві Стратегії національної безпеки США адміністрації Б. Обама відображають спільні підходи до визначення зовнішньополітичного курсу і захисту національних інтересів держави. Разом із тим, Стратегія-2015 логічно доповнює і розширює попередній документ, розглядаючи питання актуальні в умовах сучасних геополітичних перетворень, зокрема, в Європі. Саме тому вона є однією з основ для зміцнення українсько-американських та трансатлантичних відносин.

Список використаних джерел:

1. National Security Strategy [Electronic resource] // The White House, Washington. – 2010. – May. - Regime to access : <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf> - Title from the screen.
2. National Security Strategy [Electronic resource] // The White House, Washington. – 2015. – February. - Regime to access : https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf - Title from the screen.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ США: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

ОКСАНА МАЗУР

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Анотація. В статті розглядаються теоретико-методологічні і практичні аспекти побудови зовнішньополітичної стратегії США з урахуванням геополітичних передумов. Дається оцінка різним періодам реалізації зовнішньої політики США під впливом провідних геополітичних концепцій тих часів.

Ключові слова: зовнішня політика, геополітика, стратегія, концепція, національний інтерес, підходи, гегемонія, центри впливу, міжнародне співтовариство, співробітництво.

Summary. In the article, the theoretical-methodological and practical aspects of building a foreign policy strategy of the USA with regard to geopolitical reasons. Assesses the various periods of U.S. foreign policy under the influence of the leading geopolitical concepts of those times.

Keywords: foreign policy, geopolitics, strategy, concept, national interest, approaches, hegemony, centers of influence, the international community and cooperation.

Досягнення головної мети зовнішньої політики - реалізації національних інтересів, ставить перед кожною державою проблему визначення зовнішньополітичного курсу, який би сприяв захисту суверенітету і закріплення незалежності. Динаміка сучасних міжнародних відносин зобов'язує держави виробляти такі правила поведінки, які адекватні ситуації в світі і в той же час відповідають їх власним національним інтересам, сприяють завоюванню і закріпленню стійкого міжнародного авторитету і впливу на міжнародні події.

Вивчення низки концепцій і наукових підходів дає можливість стверджувати, що однією з головних детермінант зовнішньої політики держави, які застосовують провідні учасники світового політичного простору для аналізу змісту зовнішньої політики, є геополітичний фактор. Визначальний внесок у розробку теоретико-прикладних конструктів щодо геополітичних підстав зовнішньої політики було зроблено представниками політологічної школи США. Серед усіх робіт фундаментальністю відрізняються наукові дослідження Зб. Бжезинського, Г.Моргентау, Р.Кіссінджера, А.Мехена, Дж. Ная, Н.Спайкмена, Р. Страуса-Хюпе, А.Челлена, К. Уолтса тощо.

Незважаючи на відмінність у підходах, переважна більшість фахівців у сфері міжнародної політичної науки, до основної групи чинників, що визначають зміст зовнішньої політики держави, відносять об'єктивні (фізичні) фактори, географічні характеристики держави, її природні ресурси,

демографічну ситуацію, які безпосередньо характеризують її геополітичний потенціал. Геополітичні фактори мають визначальну роль у становленні зовнішньополітичних зв'язків держави, а також направляють процеси державного будівництва в природне русло розвитку. Геополітичний фактор - це, як правило, сукупність географічних параметрів, що зумовлюють відповідний напрям в політиці держави щодо забезпечення її життєво важливих інтересів на певному етапі розвитку.

Взаємозв'язок специфіки поведінки держави зі своїми партнерами у міжнародному просторі, пріоритетів у використанні методів ведення зовнішньої політики та особливостей її географічного положення, наявності природних ресурсів і нюансів кліматичних умов відзначається численними дослідниками як у далекому минулому, так і в новітніх розробках.

Історичний досвід створення, розвитку, а іноді і занепаду держави демонструє, що територія є важливим стратегічним ресурсом, який за значущістю, можливо, перевищує всі інші. Природні ресурси, ландшафт безпосереднім чином впливають і на їх рентабельність і структуру народного господарства, і на густоту населення. Для розвитку шляхів сполучення, внутрішньої і зовнішньої торгівлі вкрай важливими є топографія і кліматичні умови країни. Географічне положення держави, її близькість або віддаленість від океанів і морів визначають освоєння найвпливовіших ринків, залежність від центрів сили і конфліктів. Велике значення для безпеки та національних інтересів має також близьке оточення держави. Є очевидним факт, що географічне положення висуває певні параметри при вирішенні державою не тільки численних внутрішньоекономічних і внутрішньополітичних, а також і основних її зовнішньополітичних цілей.

Унікальність територіально-географічного розташування кожної країни обумовлює також і унікальність її історичного фону. Така сукупність визначає самотність народу, держави, робить їх історичними індивідуальностями. Серед великої кількості факторів, які впливають на політичну діяльність людей, географічний фактор найменше піддається зміні. Саме він виконує вирішальну роль у політиці держави до тих пір, поки незмінно його географічно-просторове положення. "Географія, - на думку професора Єльського університету Н. Спайкмена, - є тим самим фундаментальним чинником зовнішньої політики держав, саме тому він є найбільш тривалим і незмінним. Міністри з'являються і зникають, вмирають навіть диктатори, однак гірські масиви залишаються непохитними" [1, р. 41]. Але до цього часу головна мета держави полягала в завоюванні територій для реалізації своїх економічних інтересів, безпеки тощо; або шляхом підкорення одного народу іншим або анексії суміжній території. Могутність і влада, багатство держави фактично визначалися розмірами території, що їй належить або на яку вона впливає.

Завдяки розробкам американського військово-морського теоретика і історика А.Мехена політико-історична еволюція людської цивілізації стала розглядатися як протистояння двох стихій - “сухопутної” і “водної” моці, інакше кажучи “теллуократії” і “таласократії”. Контр-адмірал А.Мехен у своїй праці “Вплив морської сили на історію, 1660-1783” (1889 р.) першим увів у науковий обіг поняття “панування на морі” і морська могутність” [2]. Фундаментом теорії А.Мэхэна стала ідея маринізму, яка стверджувала, що долі людства вирішуються на просторах Світового океану, а рушійною силою прогресу є конкуренція між морськими (острівними, приморськими) і сухопутними (континентальними) силами. Він також запропонував концепцію своєї теорії, розглядаючи морську міць в якості найважливішого чинника, що впливає на встановлення світового панування. Мэхэн стверджував, що “сила на морі вирішує долю історії”, “хто володіє морем, той володіє всім” [2, с. 235].

Іншої точки зору щодо впливу геополітичного фактору на зовнішню політику держави дотримувався загальноновизнаний геополітик ХХ століття Н.Спайкмен. На думку американського ученого поняття “Rimland” і “Heartland” найбільш адекватно відображають сутність геополітичного статусу держави. Саме “Rimland” являє собою ключ до світового панування, бо від нього надходять впливові імпульси до простору, який зветься “Heartland”, а, отже, “той, хто домінує над Євразією, той тримає долі світу в своїх руках” [1, р. 87].

Таким чином, було закладено теоретичні основи бачення зовнішньої політики держави з урахуванням геополітичного чинника, як концепцію обґрунтування і практику реалізації державою своїх життєво важливих інтересів, обумовлених її політико-просторовим статусом. Суттєво, що геополітичний чинник розглядається як сукупність географічних параметрів, а саме: територія, флора, фауна, рельєф місцевості. При цьому кожен параметр трансформується у геополітичний чинник лише у разі включення його до механізму формування життєво важливих інтересів держави. В іншому випадку – ці параметри є предметом географії.

На певному етапі свого зовнішньополітичного розвитку США являли класичний приклад таласократичної держави. Сполучені Штати Америки, як країна розташована на материк, омивається двома океанами, що полегшує комунікацію з іншими материками і країнами, і населена багатонаціональним, різноманітним за соціальним статусом і походженням народом, не є корінним населенням материка, що передбачає високий рівень толерантності, мобільності, авантюризму і підприємливості, на всьому протязі своєї історії демонструє активну зовнішню політику, спрямовану на поширення власного впливу на всі регіони світу. Як справедливо відзначив американський політолог Дж.Клівленд, “більшість американців віддають

перевагу вести за собою, а не бути веденими і скористатися нашою могутністю, щоб побудувати світ, в якому ми хотіли би жити, а не передавати будь-кому іншому відповідальність за створення світу” [3].

Установлення економічної могутності США відбувалося швидше, ніж формування їх політичної і військової гегемонії. Внаслідок цього факту економічні інтереси завжди були визначальними для цієї країни. Зовнішню політику Сполучених Штатів можна розділити на два основних вектори: зміна геополітичних зон впливу США на світ і зміна самого геополітичного статусу США.

Історично, першою сферою інтересів США були обидві Америки. В цьому регіоні американці досягли визначних успіхів: багато територій було приєднано до Штатів, багато потрапили в зону впливу США протягом досить невеликого часу. Тодішнім переломним моментом у зовнішній політиці США стала “доктрина Монро” від 2 грудня 1823 року. В ній було висунуто гасло “Америка для американців”, і продемонстровані принципи політики ізоляціонізму в межах Західної півкулі. Доктрина Монро визначила довгострокові цілі зовнішньої політики США: незалежність Американських Штатів від Європейських урядів (від “Старого світу”); існування двох політичних сфер (two spheres); дотримання принципу невтручання (non-intervention) США в європейські конфлікти; пропозиція про припинення всіх колоніальних кампаній у західній півкулі (non-colonization), які ведуться іншими країнами. Іншими словами зовнішня політика США будувалася на принципах гегемона і активної експансії найближчого регіону. З точки зору автора “доктрини морської сили” адмірала А. Мехена, для Америки настав такий час, коли могутній флот повинен послужити звеличенню США серед інших країн світу [2, с. 451]. Побудова сучасного військово-морського флоту сприяла зміцненню статусу могутньої таласократії США.

Політика американського експансіонізму, заснована на геополітичній перевазі, активно зростаючій економіці і технологічно і кількісно чудовому воєнно-морському флоту проявилася в розширенні кордонів американського впливу на Схід. Більшість дослідників називають іспано-американську війну (одним з приводів для якої стало будівництво Панамського каналу і боротьба за вплив над “іспанською спадщиною”) однією з перших воєн за переділ світу.

Характеризуючи дану ситуацію ідеолог зовнішньої політики США, політолог Зб. Бжезинський писав: “Іспано-американська війна відсунула зону панування Америки до рубежів Тихого океану. Вже наприкінці того століття військово-морський флот США кинув виклик щодо гасла “Британія - володарка морів”. Претензії Сполучених Штатів на особливий статус єдиного охоронця безпеки у західній півкулі, проголошені в доктрині Монро, надалі виправдовувалися “особливою долею” Америки, і ще більше по-

силилися після будівництва Панамського каналу, що полегшив її панування в обох океанах” [4].

Таким чином, ефективне використання природньо-географічних і внутрішньополітичних детермінант зробили США одним з наймогутніших центрів сили на міжнародній арені до початку ХХ століття і дозволило зберегти цей статус практично до середини 50-х рр. З цього приводу американський видавець Р.Люс сказав: “Подумайте про двадцять століття. Воно наше, не лише в тому сенсі, що ми в ньому живемо, але і в тому, що це перше століття Америки як пануючої сили в світі [1, р. 113].

Таким чином, дослідження політико-історичних подій ХХ століття дає можливість переконатися в тому, що США у повній мірі реалізовували свій геополітичний статус у зовнішньополітичній стратегії і слідували своїм національним і геополітичним інтересам. Таке положення зберігалось до 1945 року, коли на світовій арені утвердився новий центр політичного впливу -СРСР. Використовуючи сувору суспільну ієрархію, консервативність і закритість до зовнішніх впливів, акцентуючи увагу на стабільності, відповідності політики моральним принципам і нормам, СРСР розповсюдив свій вплив на держави євразійського континенту, що межують з ним, і Кубу. Таким чином в середині ХХ століття були сформовані два ідеологічно протилежних політичних табори і світових центру впливу, що сприяло створенню біполярної світової політичної системи.

Однак останні десятиліття ХХ століття були відзначені величезним зрушенням у світовому розташуванні політичних пріоритетів. Під впливом внутрішніх змін, а також динамічного розвитку міжнародних подій, США перетворилися із країни, відносно ізольованої в Західній півкулі, на державу світового масштабу за розмахом інтересів і впливу.

Роль Сполучених Штатів на світовій арені ще більше зросла після закінчення “холодної війни” і розпаду їх головного конкурента – Радянського Союзу. Ця подія поклала кінець біполярному світу і призвела до необхідності перегляду американського зовнішньополітичного курсу, який був орієнтований насамперед на Радянський союз і базувався на системі “стримування”.

Фактично, на думку колишнього держсекретаря США Г.Кіссенджера, після “холодної війни” США залишилися “єдиною наддержавою, яка має можливість втручання в будь-якій частині земної кулі” [5, с. 733].

Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що Америка зайняла лідируючі позиції у чотирьох вирішальних, за своїм значенням, галузях світової влади, як-от: “у військовій області вона володіє глобальними можливостями розгортання, що не мають собі рівних; в області економіки залишається основною рушійною силою світового розвитку; у технологічному відношенні вона зберігає абсолютне лідерство в передових галузях науки і

техніки; у галузі культури, незважаючи на її деяку примітивність, Америка користується незрівнянно привабливістю, особливо серед молоді всього світу, - все це забезпечує Сполученим Штатам політичний вплив, близького якому не має жодна держава” [6, с. 78]. Саме поєднання всіх цих факторів робить Америку, на думку Зб. Бжезинського, “єдиною і дійсно першою справді глобальною державою” [6, с. 95].

Тут необхідно зазначити, що в сучасному американському політико-прикладному дискурсі склалися декілька різних підходів до геополітичної мотивації при побудові і реалізації зовнішньої політики. Перший – ліберальний, стверджує примат суб’єктивної “свободи людини”. Представники цієї школи вважають, що якщо існує першооснова людських конфліктів і поведінки держав, то це не економічні перспективи, сили історії або результат балансу сил, а буденні надії і тривоги людського розуму, властиві певній нації, регіону [7, р. 69]. Наприклад, американський політолог, засновник і координатор з американської сторони громадської організації “Комітет по зв’язках країн Східної Європи та Росії з НАТО” (CEERN) А. Страус висунув концепцію глобального уніполю, заснованого на дружелюбності, співпраці та спільних демократичних цінностях [8].

Другий підхід репрезентує, на думку американського дослідника Г. О. Тутейла, реалістичне бачення процесу вироблення зовнішньополітичної стратегії. Даний підхід досить широко представлений у традиційній західній геополітиці, яка в якості визначальних розглядає матеріальні фактори - фактори економіки, географічних умов, збройної сили [9].

Третій підхід пов’язаний із зростанням “оборонної свідомості” у США і констатацією того факту, що регіоналізація веде до втрати геополітичного домінування США. Яскраве вираження це знайшло у концепції зіткнення цивілізацій американського політолога С.Хантінгтона. На його думку, для цього часу характерна тенденція до десекуляризації, тобто повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, а отже, провідну роль відтепер відіграють локальні цивілізації, що протистоять глобальній цивілізації Заходу [10, с. 34].

Однак, аналіз сучасного міжнародного процесу, детермінованого різними, не завжди передбачуваними, але від цього не менш дієвими чинниками, у числі яких тероризм, загроза екологічної катастрофи, глобалізація, реверсивні тенденції демократичних режимів, тощо, дає можливість констатувати, що жоден із сучасних підходів не може претендувати на адекватне відображення реальної ролі геополітичного чинника у процесі формування зовнішньої політики держав. Сучасна багатовимірна світова політика передбачає розумний синтез відокремлюваних всіма науковими напрямками мотиваційних факторів - як об’єктивних, так і суб’єктивних .

Пов'язано це з тим, що до недавнього часу предметом геополітичних протистоянь був фізичний і військово-політичний розподіл і перерозподіл світу або окремих його регіонів, і, відповідно, міждержавні взаємодії набували форми збройної, військово - політичної або ідеологічної конфронтації. Тому природні, демографічні та інші ресурси держави розглядалися, насамперед, як джерело нарощування військової потужності, збільшення варіантів компенсації геополітичних негативів держав або їх коаліцій. Сучасний міжнародний процес характеризується взаємодіями, заснованими, більшою мірою, на економічних перевагах, що забезпечує економічну могутність та комплекс необхідних для цього умов [11, р. 101], статус провідного, але не визначального показника в геополітичних інтеракціях держави. Отже поточний геополітичний статус країни, що впливає на формування зовнішньої політики, може бути визначений комплексом показників, що характеризують, крім іншого, структуру і спрямованість геополітичних інтересів держави.

Багаторівнева динамічна система геополітичних інтересів має, на думку американських дослідників, два основних рівня. Перший з них представлений групою фундаментальних, довгострокових інтересів, які практично не змінюються або змінюються надзвичайно повільно .

Другий рівень репрезентує групу ситуативних інтересів, що формуються в результаті досягнутої згоди або компромісу у вирішенні суперечності геополітичного або протистояння. У реальній політиці місце цих двох груп інтересів визначається конкретними умовами і залежить від співвідношення сил, наявності можливостей для проведення власних фундаментальних інтересів [12, р. 74].

З точки зору системного підходу, геополітичні інтереси, крім внутрішньої дворівневої структури, самі є частиною більш складної, зовнішньої геополітичної системи. Цю систему характеризують, насамперед, геополітичний регіон - система, що включає весь спектр взаємин народів і держав району земної кулі; світова спільнота - система, що об'єднує всі держави, всі народи нашої планети; природа - система, що охоплює середовище проживання людства [13, р. 21]. Визначальне значення в процесі формування, функціонування, забезпечення ефективності системи геополітичних інтересів грає, по-перше, суспільне усвідомлення національних цінностей, ідей і цілей, по-друге, адекватне відображення їх в суспільно-політичній та економічній структурі, всередині і зовнішньополітичному курсі держави. За оцінкою американського соціолога Ф.Штутца, національні цінності, інтереси та цілі являють собою тріаду першоджерел, основних рушійних сил системи геополітичних інтересів, які визначають її зміст, характер, конфігурацію і спрямованість [14, р. 81].

Таким чином, не підлягає сумніву той факт, що зараз зовнішньополітичні взаємодії США здебільшого формуються з урахуванням геополі-

тичної аргументації, більш того, вона стає чи не вирішальною у процесі формування та реалізації зовнішньої політики Сполучених Штатів.

Список використаних джерел:

1. Spykman N. *America's Strategy in World Politics – The United States and the Balance of Power* / Nicholas John Spykman – N.Y. : Transaction Publishers, 1942. – 500p.
2. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю, 1660-1783. /Предисловие Доценко В.Д. - М.: ООО “Издательство АСТ”; СПб.: Terra Fantastica, 2002. - 634 с.
3. Haass R. *America Can Take a Breather. And It Should* / Richard Haass. - New York Times. - June 23. - 2013.
4. Бжезинский З. Последний суверен на распутье / З. Бжезинский // Россия в глобальной политике. – 2006. – № 1. – [Электронный ресурс.] – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_6319.
5. Киссинджер Г. Дипломатия / Генри Киссинджер. – М. : Ладомир. - 848с.
6. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска (The Grand Chessboard) / Бжезинский Збигнев; [Пер с англ. О. Ю. Уральская]. - М.: Изд-во: Международные отношения, 2009. - 280 с.
7. Lacoste Y. *Questions de geopolitique* / Y. Lacoste. – Paris, 1988. – 479 p.
8. Страус А. НАТО. С Россией или без нее? [Электронный ресурс]/ Айра Страус. – Режим доступа : <http://reftrend.ru/145451.html>.
9. O’Tuathail G. *Critical Geopolitics : The Politics of Writing Global Space* / G. O’Tuathail. – Minneapolis, 2002. – 416 p.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэль Хантингтон. - М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603, [5] с.
11. Manning D.-J. *The Place of ideology in Political Life* / D.-J. Manning, T.-J. Robinson. – London, 2005. – 512 p.
12. *Oxford Paperback Encyclopedia*. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 756 p.
13. Wallerstein I.M. *Geopolitics and Geoculture : Essays on the Changing World-System* / I.M. Wallerstein. – Cambridge, England : Cambridge University Press, 2001. – 252 p.
14. Stutz F. P., de Souza A. R. *The World Economy*. Upper Saddle River. / F.P. Stutz, A.R. de Souza. – New Jersey : Prentice Hall, 2005. – 664 p.

БЕЗПЕКОВІ СТРАТЕГІЇ США ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА Б.ОБАМИ

ЄВГЕНІЯ МАКАРЕНКО

*доктор політичних наук, професор кафедри
міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. У статті розглядаються концептуальні і прикладні аспекти безпекової політики другої президентської адміністрації Б.Обами, аналізуються підходи до підтримання міжнародного порядку і протидії загрозам ХХІ століття.

Ключові слова: Б.Обама, США, стратегія, національна безпека, глобальні загрози, міжнародний порядок.

Summary. In the article is examined the conceptual and applied aspects of security policy of the second Obama administration's, analyzed the approach to the support for the international order and countering threats of the XXI century.

Keywords: Barack Obama, the USA, strategy, national security, global threats, international order.

Стратегічне планування і реалізація безпекової політики США зумовлює появу різних підходів до цілісного бачення міжнародно-політичних процесів в американському політикумі і суспільстві, які можуть розглядатися в широкому розумінні, включаючи практично всі аспекти діяльності президентської адміністрації Б.Обами, і в обмеженому форматі, що стосується виключно безпекової політики. Дослідники наголошують на суттєвих розбіжностях передвиборчих декларацій і фактичних рішень президента Б. Обами, порівнюючи, зокрема, концепт промови в університеті Пурдю 2008 р., де було задекларовано демократичні принципи діяльності держави у сфері міжнародної безпеки, і виступ Б.Обами “Про становище країни” перед конгресом США 2015 р., коли головним завданням президентської адміністрації було проголошено політику підтримання світового лідерства Америки. Водночас вже за першої президентської каденції Б.Обами оприлюднена в травні 2010 року “Стратегія національної безпеки” визначала принципи обстоювання геополітичних інтересів Америки в сучасному світі і містила низку важливих новацій тактичного і стратегічного характеру. Зокрема, уперше в стратегії пропонувалося поєднати основні інструменти американської потужності - дипломатію, військову силу, економічні інструменти, розвідку; сили забезпечення внутрішньої безпеки для досягнення геополітичних інтересів, наголошувалося на провідній ролі військового чинника, оскільки США мали намір зберігати військове лідерство і здатність до протидії будь-якому потенційному супротивникові, підтверджува-

лося право Вашингтона на односторонні військово-силові дії за вибором США. У Стратегії зазначалося, що "...коли використані всі інші методи, застосування сили іноді стає необхідним. До ведення війни ми ретельно зважимо вартість і ризики дії і бездіяльності ... Ми будемо прагнути до широкої міжнародної підтримки, зокрема, таких інститутів, як НАТО і Рада Безпеки ООН. США зберігають за собою право на односторонні дії, якщо необхідно захистити нашу країну і наші інтереси, але будуть дотримуватися норм, що регулюють застосування сили". [1, с.382; с.394]. У документі виділяються чотири стратегічні аспекти: безпека; економічне процвітання; просування "універсальних цінностей"; зміцнення світового порядку за умов американського лідерства у вирішенні важливих міжнародних проблем. Стратегія національної безпеки США - 2010 підтверджує, що країна має намір зберігати "військову перевагу в звичайних озброєннях" і буде залишатися єдиною державою, здатною застосовувати військову силу по всьому світові. Задля цього Пентагон витрачає більше половини всіх світових військових витрат і зберігає глобальну мережу військових баз, що кваліфікується у документі як чинник "перенапруження сил Америки", оскільки, на погляд американського політикуму і експертного середовища, надмірне використання військової потуги зумовлює перенапруження збройних сил США, а американське лідерство у світі занадто вузько ідентифікується з військовою силою. Водночас стратегія не включала тезу про глобальну війну проти тероризму, а ставила більш вузьке завдання - боротьбу проти "Аль-Каїди" та мережі її союзників. Основна увага у боротьбі з тероризмом приділялася Афганістану і Пакистану, які на той час були оголошені "епіцентром насильницького екстремізму". У стратегії також було зроблено наголос на посиленні режиму нерозповсюдження ядерної зброї, при цьому головна увага надавалася Ірану і Північній Кореї, яким було запропоновано зробити вибір: або поважати міжнародне право про нерозповсюдження, або зіткнутися з наслідками своїх неправомірних дій [2, с.70]. У Стратегії національної безпеки США - 2010 традиційно була присутня й глобальна проблема захисту демократії і прав людини, оскільки наголошувалося, що насамперед необхідно дотримуватися захисту прав людини у США; відзначалося важливе значення економічних прав і свобод, подолання бідності; стверджувалося, що США не будуть нав'язувати свою модель демократії, а спиратися на "силу прикладу" і вести діалог з питань прав людини навіть з "недемократичними режимами". Б.Обама підтримав ідею історичної місії США - гарантування глобальної безпеки, але на відміну від попередників по Білому дому стратегія президентської адміністрації Б. Обами підкреслила цінність союзницького партнерства, надаючи більшого значення громадянському виміру і діалогу та необхідності зміцнення міжнародних інститутів. На погляд фахівців, Стратегія національної безпеки

США - 2010 мала всеосяжний характер і стала спробою інтегрувати внутрішні та міжнародні аспекти національної безпеки з огляду на те, що найгостріша системна криза спричинила “перевантаження” сил Америки задля консолідації світу, враховуючи, що “жодна країна не в змозі повністю забезпечувати міжнародну безпеку” [3; 4].

Нові підходи до політики зміцнення світового лідерства США простежуються й у виступі президента США “Про становище країни” 25 січня 2012 року, основні положення якого щодо питань зовнішньої політики США стосувалися передусім світового лідерства Америки. Йшлося про вагомість авторитету США в світі, зміцнення зв’язків з країнами Європи, Азії, Латинської Америки, підтримання подальших змін в регіоні Близького Сходу, а також про продовження політики захисту демократичних цінностей у всьому світі, зокрема, в Сирії та Бірмі. Як досягнення нинішньої адміністрації Б.Обама відзначав стабілізацію ситуації в Афганістані, згортання операцій в цій країні та передачу афганському уряду відповідальності за безпеку власної держави. “США будуть й надалі розвивати “міцне” партнерство з Афганістаном, підкреслював Б.Обама, щоб із цієї країни більше ніколи не починалися терористичні та інші збройні напади”. Б.Обама підтримав “хвилю змін” в країнах Північної Африки та Близького Сходу та жорстко висловився за демократизацію Сирії, заклавши президента цієї країни Б.Асада до негайного проведення демократичних реформ. Важливим напрямом діяльності адміністрації США, зазначалося у виступі, залишатиметься питання нерозповсюдження зброї масового ураження та надійності зберігання ядерних матеріалів. Відтак США наполягатимуть, щоб Північна Корея дотримувалася зобов’язань позбутися ядерної зброї [5]. Особливий акцент у виступі було зроблено на виробленні єдиної позиції країн світу щодо ядерної програми Ірану, що Б.Обама розцінював як важливе досягнення американської дипломатії. Він заявив, що тиск на Іран та санкції, спрямовані на ізоляцію цієї країни, будуть надалі посилюватися, щоб у будь-який спосіб не допустити отримання Іраном ядерної зброї. При цьому американський президент підкреслив, що політику на підтримку безпеки Ізраїлю та розвиток тісного воєнного співробітництва з цією країною буде продовжено на видиму перспективу. Б.Обама також зазначав, що для розвитку нормальних економічних відносин з Росією буде домагатися скасування поправки Джексона-Веніка. “Ми дали світові зрозуміти, зазначав Б.Обама, що Америка повернулася на передові позиції, і кожний, хто заперечує цей факт, явно не знайомий з дійсним становищем справ у світі. Ми отримуємо зовсім інші сигнали від лідерів країн світу, які прагнуть до співпраці з США. Такої ж думки дотримуються спільноти від Токіо до Берліна, від Кейптауна до Ріо-де-Жанейро, де авторитет Америки вищий, ніж був упродовж багатьох років” [6]. Наголошуючи на тому, що світ швидко-

плинно трансформується і США не в змозі управляти кожною ситуацією, Б.Обама тим не менше стверджував, що Америка залишається єдиною державою, яка спроможна вплинути на будь-які кризові процеси. Як політичну декларацію можна розглядати й риторику Б.Обами про те, що, поки він є президентом, “Америка буде великою державою, а всі проблеми будуть подолані, всі місії виконані задля досягнення спільної мети”. Як вважають аналітики, виступ Б.Обами слід оцінювати в контексті початку виборчої президентської кампанії у США 2012 року, в якій Б.Обама брав участь як кандидат в президенти від Демократичної партії, тому проголошені принципи були розраховані скоріше на потенційний другий термін його президентства. Запропоновані у виступі Б.Обами реформи загалом оцінювалися як можливість їх реалізації у майбутньому, проте викликали певні сумніви з огляду на тогочасну відсутність пропрезидентської більшості в Конгресі та непевні перспективи перемоги у виборах. У зовнішній політиці пріоритетами адміністрації залишилися Азіатсько-Тихоокеанський та Близькосхідний регіони. Жорсткі заяви Б.Обами щодо Сирії та Ірану свідчили про наміри США активно впливати на розвиток подій в цих країнах. У цьому зв’язку заяву Б.Обами про готовність США у будь-який спосіб не допустити отримання Іраном ядерної зброї можна розцінювати у контексті реалізації силового сценарію розв’язання проблеми, якщо найближчим часом мирні зусилля не дадуть конкретного результату. Те, що під час свого виступу Б. Обама практично не торкнувся теми подальшого розвитку та перспектив відносин між США і Росією, свідчило про фактичне завершення періоду “перезавантаження” у взаєминах обох країн, тобто підтвердило прогнози, що незалежно від підсумків президентських виборів в США тенденція до поступового “охолодження” американсько-російських відносин у найближчий період збережеться [7].

У розвиток нової стратегії безпекової політики адміністрації Б. Обама та у світлі передвиборчої президентської кампанії 2012 року можна розглядати й дослідження Міністерства оборони США “Зміцнення світового лідерства США: пріоритети Міністерства оборони на XXI століття”, в якому викладено стратегію і тактику посилення всіх інструментів американської влади, включаючи “дипломатію, розвиток міжнародних відносин, розвідку та національну безпеку, віртуальний простір” [8]. З огляду на це, у дослідженні підтверджується теза, що “у світі, в якому постійно відбуваються зміни і який потребує американського лідерства, Сполучені Штати Америки будуть залишатися найбільш потужною силою в історії людства, яка бореться за незалежність і безпеку”. У рамках здійснення стратегії зміцнення світового лідерства США на найближчу перспективу у сфері безпеки передбачалося протистояння загрозам недержавного характеру по всьому світові, співпраця з союзниками і партнерами США для встановлення

контролю над неконтрольованими територіями та завдання прямих ударів по найбільш небезпечним угрупованням у випадку необхідності, підкреслювалося, що для захисту національних інтересів і виконання глобальних зобов'язань основними завданнями збройних сил США визначено контртероризм і війну з нерегулярними озброєними формуваннями, стримування і протидію нападу, зокрема, і в кіберпросторі, підтримання безпеки та використання ядерного чинника стримування конфліктів, захист території США і підтримку цивільної влади, а також врегулювання нестабільності у будь-якому регіоні світу. У доповіді наголошувалося, що інтереси США в сфері економіки та безпеки нерозривно пов'язані з подіями на просторі від Західної частини Тихого океану і Східної Азії до Індійського океану та Південної Азії, що утворюють цілий комплекс зростаючих можливостей для просування політики американського світового лідерства. Фахівці Міністерства оборони США також зауважили, що глобальне домінування держави має підтримуватися й політикою вільних ринкових відносин, а також впливом США передусім в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, враховуючи “фактор Китаю як регіональної сили, оскільки обидві країни мають на меті забезпечення миру і стабільності в Східній Азії і прагнуть до встановлення сталих ділових відносин”. Однак, зазначалося в дослідженні, зростання китайської військової сили має супроводжуватися більшою ясністю стратегічних намірів Китаю для запобігання конфліктам у регіоні. Відповідно, США будуть продовжувати інвестування регіону задля збереження переважаючої присутності Америки в ньому, а також для можливості виконувати договірні зобов'язання згідно з міжнародним правом. На Близькому Сході стратегічні можливості США пов'язувалися з так званим “арабським пробудженням”, зміною режимів і створенням урядів, які будуть дотримуватися законних методів управління і стануть для Америки більш стабільними і надійними партнерами. Також передбачалися заходи із забезпечення захисту Ізраїлю за допомогою розташування військових сил США і військових сил союзників в регіоні і поза його межами. Що стосується зміцнення лідерства в європейському регіоні, то у дослідженні йшлося про тактику поглиблення євроатлантичної інтеграції і наголошувалося, що США відповідно до статті 5 будуть виконувати свої зобов'язання щодо союзників по НАТО для розробки програми “Універсальної оборони”, а також для визначення можливостей, необхідних для вирішення завдань XXI століття [8]. Крім того, у доповіді наголошувалося на важливості відносин з Росією у сферах взаємного інтересу, оскільки, на думку фахівців Міністерства оборони США, встановлення партнерських відносин в усьому світі, є важливим “для розподілу витрат і обов'язків світового лідерства”. “Ми, йдеться у документі, прагнемо бути найкращим партнером у всьому світі, перебуваючи в пошуку нових партнерських відносин зі зростаючою кількістю на-

родів, включаючи народи Африки та Латинської Америки, чиї інтереси ґрунтуються на досягненні загальної свободи, стабільності і процвітання. У міру можливостей для досягнення своїх цілей безпеки ми будемо розробляти оригінальні, малобюджетні підходи, що не вимагають великих ресурсів, спираючись на сумлінність, періодичне місцезнаходження та орієнтовні можливості наших сил” [8]. Слід зазначити, що розробка Міністерства оборони США була спрямована передусім на виявлення ключових тенденцій політичного курсу держави на основі стратегічного осмислення проблем глобального і національного розвитку, на прогнозування наслідків дій інших держав на міжнародній арені, на отримання переваг і безпеки Америки у нестационарній системі міжнародних відносин.

Стратегічні пріоритети національної безпеки під час другої каденції президентства Б.Обама засвідчують політику зміцнення американського світового лідерства, яка передбачає зростання військової потуги, економічної конкурентоспроможності, активної участі держави у міжнародно-політичних процесах в глобальному масштабі і зусиль щодо впорядкування міжнародної системи, оскільки США, з погляду експертного середовища, як і раніше, володіють унікальними ресурсами, що в попередні десятиліття дозволяли зберігати домінування держави в світі. У виступі Б.Обама в Національному університеті оборони у форті МакНейр 23 травня 2013 р. була проголошена програма боротьби з тероризмом, в якій передбачались цілеспрямовані дії проти терористів, забезпечення ефективних партнерських зв'язків, дипломатична взаємодія та допомога для значного зменшення ризиків великомасштабних атак на США і запобігання загрозам для американських громадян за кордоном. Важливою можна вважати тезу, що тероризм підживлюється спільною ідеологією про наявність конфлікту ісламу зі Сполученими Штатами і Заходом загалом і що насильство проти західних цілей, в тому числі і проти цивільних осіб, є виправданим з погляду конфлікту цивілізацій. Водночас, зазначалося у виступі, ця ідеологія відкидається переважною більшістю мусульман, які стають найбільш частими жертвами терористичних атак. Тим не менше, підкреслив Б.Обама, така ідеологія зумовлює процеси, коли ідеї та образи поширюються світом, тому США потрібні всі елементи національної потужності, щоб “виграти битву ідей” на засадах всеосяжної стратегії боротьби з тероризмом [9]. Серед інших геополітичних викликів, що постали перед Америкою у першій чверті XXI століття, підкреслюється у виступі, важливу роль відіграє міжнародне лідерство США у боротьбі з поширенням небезпечного різновиду озброєнь у світі. Так, проблеми підтримання глобальної безпеки насамперед стосуються виконання міжнародних зобов'язань політичним режимом Північної Кореї щодо обмеження ядерної зброї, порушення яких можуть призвести лише до подальшої ізоляції цієї країни. Водночас адміністрацією США плану-

валися програми зміцнення протиракетної оборони країни, співробітництва з союзними державами в трансатлантичному форматі, координації зусиль міжнародного співтовариства щодо вжиття жорстких заходів у відповідь на загрози. Стосовно іранської ядерної програми, Б.Обама заявив, що “лідери Ірану повинні визнати - прийшов час дипломатичних рішень, оскільки існує міжнародна коаліція, яка єдина у своїх намірах домагатися від них виконання зобов’язань і недопущення створення ядерної зброї”. Водночас у виступі президента пролунала пропозиція до Росії розглянути можливість подальшого скорочення ядерних арсеналів держав у межах готовності Америки до лідерства у сфері міжнародної безпеки. Б. Обама також звернувся до актуальної теми кібербезпеки, яка з кожним роком набуває все більшого значення для забезпечення життєдіяльності держави і для міжнародного миру, наголошуючи, що “Америка повинна відповісти на стрімко зростаючу загрозу, яку несуть кібератаки. Ось чому підписано указ, який дозволить зміцнити кібероборону США через збільшення обміну інформацією та розробку стандартів для захисту національної безпеки, робочих місць і приватного життя. Конгрес також має зробити свій внесок і прийняти закон, який надасть урядові нові можливості для захисту наших мереж та протидії атакам” [10].

Про нові принципи безпекової політики Америки йшлося і у традиційній для президентів країни промові у військовій академії у Вест-Пойнті (2014 р.), яку експерти назвали програмною. Зазначивши, що в світі відбуваються кардинальні трансформації, президент США Б.Обама звернув увагу на необхідність запровадження нової моделі лідерства Америки в рамках політичних, економічних, військових і культурних умов сучасного світу, яка передбачає реалізацію нового зовнішньополітичного і безпекового курсу держави. До основних пріоритетів у забезпеченні світового лідерства і заперечення війни як дієвого способу досягнення позитивних результатів президент США відніс висловлювання Д.Ейзенхауера 1947 року з приводу воєн: “Війна - це найтрагічніша проблема у світі. Прагнути до неї, усвідомлено її провокувати - жадливий злочин проти всього людства”. Проте, наголосив Б.Обама, у випадку безпосередньої загрози для безпеки США, яка може виникнути будь-де в світі, Америка буде вдаватися і до військових операцій [11]. Водночас важливим пріоритетом було проголошено принцип “мобілізованості союзників”, тобто Америка для досягнення геополітичного лідерства обрала шлях об’єднання союзних сил в різних регіонах для вирішення місцевих проблем. Б.Обама в своєму виступі підтвердив, що не має наміру, наприклад, вводити військовий контингент в Україну, а замість цього прагне посилити оборону Східної Європи через НАТО. Окремо Б.Обама торкнувся проблеми реформування міжнародних інститутів, що утворилися після Другої світової війни, оскільки порядок регулювання міжнародних відносин за їх участю, на погляд президента, є

недостатньо ефективним. Тому, підкреслив політичний лідер США, “адаптація міжнародних інститутів до сучасних вимог відноситься до найважливіших завдань глобального лідерства Америки. Більшість аналітиків, критично оцінюючи виступ президента у Вест-Пойнті, тим не менше вважають, що в глобальній геополітиці очікуються принципові зміни, і тому великі держави змушені будуть проводити іншу політику, оскільки на світове лідерство претендують кілька держав, і прогнозують, що боротьба за глобальне домінування набуватиме гострого характеру і подальшої світової напруженості на якісно новому рівні [11].

Нова Стратегія національної безпеки США, представлена у виступі Б. Обами у лютому 2015 р. підтвердила курс президентської адміністрації на зміцнення геополітичного лідерства Америки. З огляду на мінливість стратегічного середовища, підкреслив американський президент, Сполучені Штати, які у минулому визначали хід подій у світі, і сьогодні повинні впливати на глобальні процеси, вдосконалюючи форми і способи реалізації американського лідерства, а відтак “успішна стратегія забезпечення безпеки американського народу і просування інтересів національної безпеки повинні починатися з однієї незаперечної істини - Америка повинна бути світовим лідером, оскільки сильне і стає американське лідерство є необхідним для міжнародного порядку, який забезпечує глобальну безпеку, добробут, а також людську гідність і права всіх народів” [12]. “Питання полягає не в тому, повинна чи ні Америка лідувати, а в тому, як вона повинна лідувати”, зазначив президент США, для чого вкрай важливою вважає мобілізацію колективних зусиль для використання стратегічних можливостей міжнародного співробітництва та взаємодії і протидії глобальним ризикам. Тобто, відзначають аналітики, у стратегії встановлюється збалансований комплекс пріоритетів, належних для провідної світової держави, у якої є геополітичні інтереси в усіх регіонах сучасного взаємопов’язаного світу [13-15].

Дослідження безпекових стратегій США за президентства Б.Обами свідчить, що Америка як глобальна держава й надалі прагнутиме відігравати вирішальну роль у міжнародних відносинах, а концептуальне і прикладне забезпечення безпекових стратегій США, які впливають на світову політику, вважається невід’ємною складовою геополітичних інтересів країни.

Список використаних джерел:

1. США і світ XXI століття./ Колективна монографія ICЕМВ. К.: Центр вільної преси, 2013.- с.382; 394.
2. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях. Наукова серія “Трансатлантичні студії”. Колективна монографія. К.: Центр вільної преси, 2014.- с. 70

3. The National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. – Washington, DC: White House, 2010, May. – 52 p. - Режим доступу: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
4. Ожеван М.А., Дубов Д.В. Доктрина Барака Обама: нова “стратегія національної безпеки” США / М.А.Ожеван, Д.В. Дубов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2010. – Випуск 94. Частина I. – С. 16-20.
5. Макаренко Є.А. Геополітика і прагматика стратегії зміцнення світового лідерства США у XXI столітті // Дослідження світової політики/К.:ІСЕМВ, вип.. 4 (61), 2012, с.3-12.
6. Long J.S.R., Tang Sh. Time to Tame American Military Interventionism.-Global Asia, Volume 7, №1, Spring 2012 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.globalasia.org
7. Sustaining U.S. Global Leadership Priorities for 21st Century Defense [Електронний ресурс] Режим доступу: www.defense.gov/.../Defense_Strategic_Guidan.
8. Remarks by the President at the National Defense University [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university>
9. Макаренко Є.А. Зовнішня і безпекова політика другої президентської адміністрації Б.Обама: перші експертні оцінки і прогнози [Електронний ресурс] Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/current.
10. Новая доктрина Америки: заставил ли Обама мир задуматься? <http://nk.org.ua/geopolitika/86440-novaya-doktrina-ameriki-zastavil-li-obama-mir-zadumatsya>
11. National Security Strategy [Електронний ресурс] -Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
12. Fact Sheet: The 2015 National Security Strategy [Електронний ресурс] -Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/02/06/fact-sheet-2015-national-security-strategy>
13. Colucci L. Obama’s National Security Strategy shows he’s unwilling or unable to take decisive action. [Електронний ресурс] -Режим доступу: <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2015/02/24/obamas-national-security-strategy-shows-hes-a-post-strategic-president>
14. Fontaine R., Brimley Sh. These strategy documents are mostly a lot of hot air. But that doesn’t mean they have to be worthless. [Електронний ресурс] -Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2015/02/05/dont-expect-too-much-from-obamas-national-security-strategy/>

ПОЗИЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ США

ОКСАНА МАНЧУЛЕНКО

*аспірант кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Анотація. В даній статті аналізується концепція ієрархії національних інтересів США, запропонована науковцями та експертами в ході напрацювань для “Доповіді Комісії з Американських національних інтересів”, в якій пропонується розподіл інтересів на 4 групи. Також запропоноване дослідження детермінує позицію України відповідно до зазначених інтересів.

Ключові слова: інтереси, ієрархія, ІДП, життєво важливі, виклик, союзник.

Summary. The analysis of US national interests' hierarchy, offered by group of scientists and experts in the Report of the Commission on America's National Interests is presented in this article. This conception divides interests in four major groups from vital ones to less important. Also, the conducted research determines the place of Ukraine according to the interests mentioned above.

Key words: interests, hierarchy, ISIS, vital, challenge, ally.

Проблема формування як внутрішньої, так і зовнішньої стратегії країни прямо залежить від розподілу пріоритетів, тобто – її національних інтересів. Багатоаспектність і комплексність цієї проблеми об'єднала багатьох експертів та науковців задля вироблення більш відповідної сучасним викликам та реаліям концепції, даючи відповідь на такі питання: що є національними інтересами США? Якими є національні інтереси сьогодні і якими вони будуть завтра?

Для владних інститутів – це фундаментальне питання та базовий принцип будь-якого політичного аналізу. Ґрунтовну характеристику надає “Доповідь Комісії з Американських національних інтересів”, авторами якої були Боб Блеквел та Грехем Еллісон. Основною ідеєю є ієрархія інтересів США, яка розподілила інтереси за різними категоріями: життєво важливі, дуже важливі, важливі та другорядні. Комісія наголосила, що життєво важливі інтереси слід вживати в контексті, який надає словник Вебстера, “життєво важливі” означають “важливе значення для існування чи продовження чогось” [5].

Задля полегшення розподілу інтересів за категоріями, було визначено нові виклики, такі як посилення стратегічного партнерства із Японією та Європейськими союзниками, полегшення виходу Китаю на світову арену, упередження втрати контролю над ядерним озброєнням

та повернення Росії до авторитаризму чи до хаосу дезінтеграції, підтримка одноосібного лідерства США, використання безпрецедентних економічних, технологічних, військових, політичних переваг для формування глобальної системи XXI століття, яка пропагує свободу, мир і процвітання для Американців, союзників та світу [1, с.3-4].

Саме розроблена ієрархія національних інтересів надає координати для дій на десятиліття вперед. Отже, Комісія розподілила інтереси на 4 категорії.

До життя важливих інтересів належать: 1) попередження, стримування і зменшення загрози ядерної, біологічної чи хімічної зброї, чи атаки на США/її сили за кордоном; 2) забезпечення виживання американських союзників і їх активне співробітництво з США у формуванні міжнародної системи, в якій ми можемо процвітати; 3) запобігання появі ворожих великих держав або недієздатних держав на американських кордонах; 4) забезпечення життєздатності та стабільності основних глобальних систем (торгівля, фінансові ринки, постачання енергії та навколишнього середовища); 5) створення продуктивних відносин, які узгоджуються з американськими національними інтересами, з народами, які могли б стати стратегічними противниками, Китаєм та Росією [1, с.5].

Дуже важливі інтереси – інтереси, порушення котрих, може частково поставити під загрозу здатність уряду США для захисту та підвищення добробуту американців у вільній і безпечній країні. Комісія визначила 11 таких інтересів, серед яких слід виділити питання поширення зброї масового знищення, появи регіонального гегемона, державного тероризму та вирішення конфліктів мирним шляхом. Отже, важливі інтереси охоплюють більш широкий спектр проблем, які мають значення для США.

Важливі національні інтереси – умови, які у випадку порушення, матимуть значні негативні наслідки для здатності уряду США зберегти та підвищити добробут американців як вільної нації. Серед них слід виділити проблеми економічного розриву, безпеки громадян США, взятих в заручники, поширення свободи та демократії.

Вторинні національні інтереси є важливими і бажаними умовами, але мають незначний безпосередній вплив на здатність уряду США зберігати і підвищувати добробут американців. До них належить: 1) балансування двосторонніх торговельних дефіцитів; 2) поширення демократії; 3) збереження територіальної цілісності або політичної Конституції інших держав у всьому світі; 4) збільшення експорту окремих секторів економіки [1, с.8].

Для прикладного розуміння дієвості цієї ієрархії слід звернутися до прикладу Ісламської Держави Іраку та Леванту (ІДІЛ), яка була визначена Президентом США Бараком Обамою, як загроза для американських інтересів. ІДІЛ необхідно проаналізувати відповідно до концепції

ієрархії інтересів. Можна екстраполувати концепцію Фрітца Маслоу. В основі його піраміди знаходяться базові психологічні та біологічні потреби індивіда. Вони є життєво необхідними, оскільки домінують над усіма іншими потребами і, лише задовольнивши їх, можна просуватися вгору. Тобто, така ієрархія дозволяє визначити і зрозуміти поведінку відповідно до різних умов. Дана схема частково демонструє поведінку держав, як окремих суб'єктів, особливо в час загрози їх життєво важливим інтересам чи існуванню загалом, що мобілізує владу до рішучих дій. Якщо мати на увазі життєві інтереси як необхідні для виживання та добробуту суспільства, в час загрози, як зазначає комісія, то всі зусилля країни зведуться до передбачуваної поведінки. По-друге, зовнішня політика держави базується лише на стійкій основі, якою виступає чітке розуміння національних інтересів.

Повертаючись до ІДІЛ, в нещодавньому виступі Президент США зазначив, що вона становить пряму загрозу інтересам високого порядку [4].

Згідно із доповіддю Комісії, першим життєво важливим інтересом є “попереджувати, стримувати і зменшувати загрозу ядерної, біологічної чи хімічної зброї чи атаки на США чи її сили за кордоном” [1, с.5]. Дуже важливі інтереси мають одну спільність із життєво важливими “попереджувати, стримувати і зменшувати загрозу ядерної, біологічної чи хімічної зброї будь де”. Тому рішення Президента використати військові засоби в боротьбі з ІДІЛ цілком відповідають національним інтересам США [2].

Незважаючи на конфлікт інтересів та цінностей, Комісія працює з концепцією, в якій цінності та інтереси розглядаються менше з точки зору дихотомії, і більше, як альтернатива вираження цінності. Виживання і благополуччя Сполучених Штатів не тільки є інтересом, а й основою цінністю. Крім того, громадяни США не незацікавлені в сфері дотримання прав людини в Китаї або Бурунді. Але Декларація незалежності і Конституція стверджували, що головним інтересом американців є виживання і процвітання. Свобода людини, демократія, а також умови, які забезпечують життя і можливості для щастя є інтересами та цінностями. Батьки-засновники вважали, що Америка повинна пропагувати і поширювати ці інтереси на своєму прикладі [1, с.18]

Проаналізувавши дану концепцію, дійшли висновку, що визначення місця України в розрізі поданої вище ієрархії є найактуальнішим, оскільки США є наймогутнішою та найвпливовішою державою, що, враховуючи її вплив на міжнародне середовище та міжнародних акторів, прямо стосується відносин України з іншими провідними державами, особливо беручи до уваги окупацію частини території держави та військові дії на сході.

Провівши аналіз ІДІЛ, слід зазначити, що Ісламська Держава та загроза, яку вона несе, відповідно до багатьох пунктів відрізняється від

ситуації, в яку потрапила Європа, оскільки дана структура становить пряму загрозу добробуту та життєдіяльності США, “Ісламський джихадизм вважає себе у стані війни зі Сполученими Штатами і прагне до нанесення шкоди найбільшою мірою. Таким чином, зростання джихадистської держави, як ІДІЛ, є прямою загрозою для Сполучених Штатів” [6]. Саме таке позиціонування чітко вкарбовується в концепцію ієрархії інтересів життєво важливих, так і дуже важливих.

Для обґрунтування місця України в розрізі ієрархії національних інтересів слід звернутися до провідних експертів та політиків США. Згідно із виступом Деймона Вілсона, виконавчого віце-президента Атлантичної Ради на слуханнях Комітету Сенату із Закордонних справ “Президент Путін сьогодні являє собою пряму загрозу для американських інтересів і цінностей. Його війна в Україні та зусилля, щодо розколу наших союзників, спрямовані на знищення порядку, який встановився після Холодної війни...Якщо ми не зможемо зупинити Путіна в Україні, ми стикнемося з цілою низкою конфліктів і криз в найближчі місяці і роки” [8].

Життєво важливі інтереси в концепції ієрархії знаходяться під загрозою. Коректність даного порівняння знову ж таки доводить Д. Вілсон, стверджуючи, що “...Путін може досягти успіху у створенні нової лінії розподілу в Європі. Створюючи нові факти, він порушує старі уявлення, що стає прийнятним результатом в європейській дипломатії, орієнтованій на припинення насильства. Європа з часом буде зобов’язана змиритися із реваншистською Росією, а не перевірити свою силу. Як свідчить історія – це небезпечна формула” [8].

Порівняння ІДІЛ із ситуацією в Україні слід вважати недоцільним та некоректним, оскільки безпосередні загрози, які лунають в бік США від ісламських бойовиків, спрощують ситуацію, шляхом елімінації проблем аналізу та прихованих мотивів, демонструючи головного ворога. Конфлікт в Україні має приховані аспекти, завуальовані завдяки громадянській кризі та антитерористичній операції, що ускладнюється помилковим трактуванням загроз та небезпек, таким чином розроблена стратегія матиме низький рівень ефективності через невідповідність між аналітичними даними та безпосередньою загрозою.

Генерал Армії США у відставці Веслі Кларк вважає, що новітні виклики, такі як нестабільність кібер-простору, проблеми клімату та колювання фінансових систем, а також тероризм, включають в себе сучасні конфлікти, які стане складніше вирішувати, якщо США не зможуть допомогти Україні в протистоянні із Росією [7]. Насамперед, основною проблемою не є знищення незалежності України Москвою, а демонстрація для всієї Східної Європи беззмістовності парасольки НАТО в ре-

гіоні, який Росія визначає в якості стратегічного. Саме тому, загроза Європі, як основному союзнику США у вирішенні багатьох криз та конфліктів, прямо відноситься до дуже важливих інтересів, а саме “сприяння благополуччю американських союзників і друзів, і захисту їх від зовнішньої агресії” [1, с.6].

Аналіз зовнішньої політики США щодо Європи протягом останніх 100 років засвідчує, що в її основі лежить стримування від появи держави-гегемона в Європі: США прагнули перешкодити Німеччині домінувати та не допустити зміцнення впливу СРСР.

Саме тому, США разом із західними союзниками зацікавлені в стабільній, демократичній Україні, зважаючи на регіональний вплив.

Наступний аспект, про який зазначає американський Генерал-лейтенант Бен Ходжес, – це поява можливості загрози з боку РФ одразу кільком державам без процесу довготривалої внутрішньої мобілізації, про що свідчать реформа Збройних Сил РФ та її нові концептуальні документи [4]. Отже, Захід втрачає час для ефективної відповіді, що прямо відповідає життєво важливим інтересам США про створення продуктивних відносин, які узгоджуються з американськими національними інтересами, з народами, які могли б стати стратегічними противниками, Китаєм і Росією, а зростання військової загрози з боку останньої ніяк не сприятиме налагодженню таких відносин, тим більше беручи до уваги, що Європа є другом та союзником Америки і такі дії теж не відповідають забезпеченню інтересів США.

Провівши аналіз концепції ієрархії інтересів США, яка була зроблена провідними науковцями та експертами, можна стверджувати, що Україна, як й ІДІЛ повинна входити до стратегії США, оскільки є невід’ємною частиною забезпечення безпеки та стабільності в регіоні.

Необхідно також зазначити, що конфлікти, які розгорнулися після Холодної війни: Молдова, Грузія, Сирія, Україна та Ємен, свідчать про поступове утворення лінії розлому усталеного безпекового середовища. Тому, розподіл чи розмежування даних конфліктів є недоцільним, оскільки всі вони є комплексною частиною викликів XXI століття, урегулювання яких залежить від стабільності в регіонах, в яких спостерігаються як латентні, так і чітко окреслені конфлікти.

Список використаних джерел

1. Allison G. A Report from The Commission on America’s National Interests / G. Allison, R. Blackwill., 2000. – 55 с.
2. Cooper H. Obama Allows Limited Airstrikes on ISIS [Електронний ресурс] / H. Cooper, M. Landler, A. Rubin // New York Times. – 2014. – Режим доступу

- до ресурсу: http://www.nytimes.com/2014/08/08/world/middleeast/obama-weighs-military-strikes-to-aid-trapped-iraqis-officials-say.html?_r=0.
3. Demianchuk A. Russia Could Soon Threaten Three 'Ukraines' at Once, U.S. General Warns [Электронний ресурс] / Alexander Demianchuk. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.themoscowtimes.com/article/514476.html>.
 4. McClam E. ISIS Threat: Obama's Remarks Over the Past Year Show Evolution [Электронний ресурс] / Erin McClam // NBC News – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nbcnews.com/storyline/isis-terror/isis-threat-obamas-remarks-over-past-year-show-evolution-n304566>
 5. Merriam Webster Dictionary [Электронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/vital>.
 6. Robb R. Calculating the national interest: Ukraine and ISIS [Электронний ресурс] / Robert Robb – Режим доступу до ресурсу: <http://www.azcentral.com/story/robertrobb/2014/09/09/ukraine-isis/15355051/>.
 7. Rupert J. General Wesley Clark: America's Global Strategy Begins With Ukraine [Электронний ресурс] / James Rupert. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/general-wesley-clark-americas-global-strategy-begins-with-ukraine>.
 8. Wilson D. A Transatlantic Strategy to Deter Putin's Aggression [Электронний ресурс] / Damon Wilson. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/030415_Wilson_Testimony.pdf.

РАХ АМЕРИКАНА
ТА КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ
В РАМКАХ АМЕРИКАНСЬКОЇ ШКОЛИ
ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ІГОР НАБІ

*аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Американські концепції світового розвитку і міжнародного порядку, мають широке поширення і вплив за межами США, в тому числі в європейських країнах. Вони відіграють помітну роль у формуванні парадигми, якої дотримуються чимало членів світової спільноти, політичні партії, аналітики-міжнародники, і навіть окремі політичні лідери.

Як підкреслює З. Бжезінський, “останнє десятиліття 20 століття було відзначене тектонічним зрушенням у світовій політиці. Вперше в історії неєвропейська держава стала не лише головним арбітром у відносинах між євразійськими державами, але й наймогутнішою державою у світі. Поразка та крах СРСР стали фінальним акордом у швидкому “підйомі на п’єдестал” держави Західної півкулі – США, в якості єдиної і реальної глобальної держави”. [1, р. 11]

Разом з тим, в результаті руйнування біполярної міжнародної системи і завершення холодної війни, США опинились в дивному, незрозумілому та навіть неприємному для них геополітичному статусі. Колишній держсекретар США, Г. Кіссінджер висловлює думку про те, що крах радянського комунізму знаменував собою інтелектуальну перемогу американських ідеалів та цінностей, але за іронією долі “зіткнув Америку з таким світом, якого вона прагнула уникати впродовж усієї своєї історії. Водночас, він додає, що США більше не мають змоги ані ізолюватись від світу, ані панувати в ньому”. [3, р. 19]

За оцінками американських фахівців-міжнародників, лідерство США в рамках сучасної міжнародної системи, так само як і спроби нав’язати світові власні правила політичної гри в рамках існуючого міжнародного порядку, носять закономірний характер і зумовлені попереднім ходом світового історичного розвитку. Насамперед, вони аргументують це тим, що минуле ХХ століття було століттям “американським”, в якому Вашингтон відігравав вирішальну роль у світовій політиці та економіці. Відповідно, сьогодні постає питання, а чи будуть наступні десятиліття продовженням “американської епохи”?

У американських аналітиків-міжнародників немає єдиної думки у відповідях на це питання. Умовно, можна виділити три основних підходи, які характеризують бачення майбутнього міжнародного порядку і ролі в ньому США:

1. Американські ліві (П. Кеннеді, Ч. Капчан, І. Валлерстайн, А. Етционі, Н. Хомські) заперечують таку можливість, бо твердо переконані в тому, що сьогодні яскраво простежується тенденція до того, що могутність США хилиться до занепаду, і за певних умов, вже в недалекому майбутньому під загрозою може опинитися саме їх існування, як панівної держави.

Особливо варто відзначити концепцію Ч. Капчана, який прогнозує “кінець американської ери” в найближчому майбутньому. “Колись, - нагадує він, - всі дороги вели до Риму, сьогодні вони ведуть до Вашингтона; але дорога завтрашнього дня проляже через Європу”. Тому, “Америка, Європа і міжнародне співтовариство, в цілому, повинні зробити всі необхідні зусилля, щоб опинитися готовими до “заходу” Америки і початку нової епохи”. [4, р.14]

Звичайно, найбільш послідовно ідея “нового американського століття” відкидається лівими. Йдеться насамперед про концепції визначних теоретиків – І. Валлерстайна і Н. Хомські. Саме останній виходить із жорсткого постулату: “в умовах сучасного світу – досить складного, перенасиченого зброєю, керованого недалекоглядними політиками і, частково саме з цієї причини, вкрай крихкого, глобальна гегемонія (або навіть прагнення до неї) і виживання людства стають антитезами – одне виключає інше”. [2, р. 25] Дослідник відзначає, що “американські політики, продовжують виходити із “догматів”, що виникають із превалюючої системи цінностей, які глибоко вкорінені в існуючих інститутах. Основний їх принцип полягає в тому, що гегемонія важливіша за виживання. Гегемонія з її короткостроковими вигодами, такими, що відповідають інтересам еліти, займає на шкалі оперативних цінностей вище місце, ніж виживання”. [2, р. 231] Згідно з цією логікою, курс США на глобальне лідерство не лише виключає можливість здійснення ними функцій світового лідера, який був би одночасно прикладом для наслідування, а й ставить під питання власне лідерство Америки.

Трохи інакше буде свої міркування І. Валлерстайн, виходячи, як завжди, зі своєї концепції “світо-системи”. Він зауважує, що “американське століття, не попереду, а позаду, воно наступило після 1945 року, коли в світі встановився порядок, який відповідав інтересам США”. [7, р. 29] Американське століття було геополітичною реальністю – реальністю, при якій інша, так звана супердержавна – СРСР, відіграла певну роль, мала свій голос, але не володіла потужністю, що дозволяє робити що-небудь інше, крім як ходити з поважним виглядом по своїй клітці”. [7, р.37]

2. Неоконсерватори (Р. Каплан, У. Крістол, П. Вулфовіц, Ф. Фукуяма) навпаки, не мають жодних сумнівів у тому, що “новому американському століттю” бути, і при цьому, посиляються на факти і процеси, які свідчать про могутність США, насамперед військову. Вони, однак, не втомлюються повторювати що “нове американське століття” не прийде саме по собі. Колосальний потенціал, який мають США, повинен бути реалізований за допомогою активної наступальної зовнішньої політики в стилі Р. Рейгана.

В заяві йдеться про наступне: “Ми не можемо ухилитися від відповідальності і витрат, пов’язаних з глобальним лідерством. Америка відіграє ключову роль у забезпеченні миру і безпеки в Європі, Азії і на Близькому Сході. Ухиляння від цієї відповідальності поставить під загрозу наші фундаментальні інтереси. Історія 20 століття показала нам, наскільки важливо взяти ситуацію під контроль до того, як вибухне криза і відповісти на загрозу, поки вона не стала фатальною. Вона вчить нас підтримувати ідею американського лідерства. Ми повинні кинути виклик режимам, які не приймають наших інтересів і цінностей. Ми повинні взяти на себе відповідальність за особливу роль Америки у збереженні та поширенні міжнародного порядку, сприятливого для нашої безпеки, нашого процвітання і наших принципів”.[6]

Іншої точки зору притримується третя група, представлена в основному неолібералами, що здебільшого орієнтуються на демократичну партію. Прихильники цієї позиції – Дж. Най-молодший, Г. Відал, Р. Кохен не говорять ні про “гегемонію” США в 21 столітті, ні про “нове американське століття”. Однак, за твердженням Дж. Най-молодшого у США є всі підстави для того, щоб зберегти лідируючі позиції у світовій політиці протягом всього 21 століття або навіть поза його межами”. [5, р. 31]

В американських неолібералів є надії і на збереження лідируючих позицій США в економіці і культурі, не кажучи вже про військову сферу. Допомогти втриманню США лідерства у світі, на думку неолібералів, повинні два процеси постіндустріального суспільства: глобалізація та інформаційна революція. Дж. Най-молодший зауважує, що глобалізація сьогодні америкоцентрична, а супроводжуюча її інформаційна революція здійснюється в основному в США, і значна частина змісту глобальних інформаційних мереж нині також створюється там же, таким чином зміцнюючи американську “м’яку силу”.

Але є ще одна умова, яка цілком залежить від американського уряду і американських еліт. Це вироблення адекватної зовнішньополітичної стратегії і проведення відповідної зовнішньої політики – більш тонкої, продуманої, більш збалансованої і далекоглядної. Це передбачає відмову Америки від орієнтації на пріоритетне використання “жорсткої сили” і вмиле подання її з “м’якою силою”. [5, р.120]

Час покаже, яка з трьох розглянутих позицій виявиться ближче до істини. США сьогодні насправді виглядають справжнім потужним лідером, і поки що неможливо спрогнозувати, хто б міг скласти їм гідну конкуренцію в найближчі 10-15 років – навіть за умови, що розвиток об'єднаної Європи, Китаю та Росії піде прискореними темпами. Однозначно, тривожний виклик “американським принципам та цінностям” кинула Росія, вважаючи сучасний міжнародний порядок несправедливим. Разом із Китаєм, Індією та Бразилією, РФ прагне сформувати поліцентричний світ, який за оцінками багатьох експертів стане ще більш непередбачуваним та конфліктним.

Однак, варто визнати, що сучасна міжнародна система мало схожа на ту, що існувала ще декілька років тому. Сучасному світу не потрібне нове “американське століття”, як і китайське, європейське чи російське, або будь-яке інше, забарвлене в національні чи регіональні тони. Будь-яка спроба підняти міжнародну систему під той чи інший національний стандарт, надати тій чи іншій системі цінностей, універсальний характер контрпродуктивна, як щодо міжнародної системи, так і по відношенню до сил, які роблять таку спробу. Звичайно, XXI століття, особливо початкова його стадія, буде багата в чому залежати від США – від того який міжнародний порядок вона намагатиметься вибудувати, якої стратегії дотримуватиметься, які зовнішньополітичні завдання ставитиме перед собою і перед іншими акторами.

Список використаних джерел:

1. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives* / Z. Brzezinski. – N.-Y. : Basic Books, 1998. – 240 p.
2. Chomsky N. *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance* / N. Chomsky. – Philad.: Penguin, 2004. – 320 p.
3. Kissinger H. *Diplomacy* / H. A. Kissinger. – N.-Y. : Simon & Schuster, 1995. – 912 p.
4. Kupchan Ch. *The End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century* / Ch. Kupchan. – Wash. : Vintage, 2003. – 416 p.
5. Nye J. Jr. *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone* / J. Jr. Nye. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 240 p.
6. Project for the New American Century, *Statement of Principles of International Order*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20130609155055/http://www.newamericancentury.org/statementofprinciples.htm>
7. Wallerstein I. *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World* / I. Wallerstein. – N.-Y. : The New Press, 2003. – 324 p.

**ВПЛИВ ТЕРАКТІВ 11 ВЕРЕСНЯ
НА СУБ'ЄКТІВ СИСТЕМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ
У РАДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США**

ВОЛОДИМИР ПАВЛОВ

*аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Донецького національного університету*

На прийняття рішень у царині зовнішньої політики завжди мають вплив об'єктивні фактори. Іноді цей вплив є визначальним. Для суб'єктів системи прийняття рішень у США на її вищому рівні та для усієї американської зовнішньої політики на початку ХХІ ст. такою подією стали теракти 11 вересня 2001 р.

Коли Голова Апарату Президента Ендрю Кард повідомив Президенту: “Другий літак врізався у другу башту. Америку атаковано”, Дж.Буш-молодший добре запам'ятав власну думку: “Вони оголосили нам війну, та я вирішив у той момент, що ми йдемо на війну” [1, с. 13]. На військово-повітряній базі Оффутт, штат Небраска, о 15.30 телемоном було проведено першу зустріч Ради національної безпеки. Директор Центральної розвідки Джордж Тенет заявив, що був майже на сто відсотків впевнений, що за нападом стояв бін Ладен [1, с. 23; 2, с. 330]. Дж.Буш-мол. тоді сказав: “Ми у стані війни з терором. Починаючи з цього дня, це є новим пріоритетом нашої адміністрації” [3, с. 281]. Президент також підкреслив, що планує використати збройні сили у відповідний момент: “[...] ми зробимо більше, ніж запуск “ракет, яка коштує мільйон доларів, у палатку за п'ять доларів” [3, с. 284; 4, с. 101]. Віце-Президент Ричард Чейні зазначає, що під час телеконференції “почали з'являтися контури Доктрини Буша” [5, с. 37].

За словами впливового журналіста-інсайдера Боба Вудварда, ввечері 11 вересня 2001 р. було підготовлено промову, у якій Дж.Буш-мол. сам наголосив на необхідності використання фрази про держави, які дають захисток терористам (“harbor” замість “tolerated” або “encouraged”) [1, с. 26; 2, с. 332]. Радник із питань національної безпеки (РПНБ) Кондоліза Райс зазначила, що фраза щодо держав, які дають захисток терористам була необхідною саме у першій промові. РПНБ проконсультувалася з цього приводу з Р.Чейні, Держсекретарем Коліном Павеллом та Міністром оборони Дональдом Рамсфельдом: заперечень не було. Так було сформовано одне з принципових положень Доктрини Буша [4, с. 102].

Увечері 11 вересня 2001 р. у своєму щоденнику Президент записав: “Перл Харбор ХХІ століття відбувся сьогодні” [1, с. 37]. У своїх мемуарах, Дж.Буш-мол. зазначає: “Історія того тижня є ключем для розуміння мого президентства” [3, с. 320].

Р.Чейні називає теракти 11 вересня 2001 р. “найбільшим випробуванням для адміністрації”: “Наша робота буде здебільшого визначена безпрецедентними атаками 11 вересня 2001 року” [5, с. 693]. Очевидці, які були присутні у бункері під Білим домом 11 вересня, згадують, що вони не бачили жодних ознак глибокої психологічної трансформації, яку приписували Р.Чейні; на фоні інших присутніх, помітною була демонстрація неймовірної витримки, у чому можна переконалися, поглянувши на відповідне фото у мемуарах Віце-Президента. РПНБ Дж.Буша-ст. Брент Скоукрофт вважав, що Р.Чейні змінився із приходом до Адміністрації Дж.Буша-мол. На думку самого Р.Чейні це не так: Віце-Президент стверджує, що після 11 вересня “змінився світ” [5, с. 23, 814; 6].

Описуючи вплив 11 вересня на Адміністрацію США та політику у сфері безпеки, К.Райс використовує фразу “Кожен наступний день був 12 вересня”. РПНБ також зізнається, що існуюча у США система не була придатна для реагування на подібні загрози [4, с. 105].

Д.Рамсфельд не погоджується з твердженнями, що Адміністрація “занадто болісно відреагувала на події 11 вересня” та що масштаб проблеми радикального ісламізму був замалим для оголошення війни з тероризмом [7, с. 361].

Дж.Тенет вважає, що 11 вересня довело його максимуму, у якій він “роками намагався перекопати дві адміністрації”: теракти могли трапитися також і на території США [2, с. 363].

У відповідь на питання, чи розглядав коли-небудь Дж.Буш-мол. варіант відповіді на теракти 11 вересня, які б не включали військової складової, К. Райс однозначно відповіла “ні”. За словами К.Райс, “після атак 11 вересня, президент вважав, що отримав ситуацію, що кваліфікується як самозахист. Тепер настала його черга діяти у відповідь проти терористів, на тих територіях, де вони знаходились [...] Ви ж знаєте, найкращий захист, це хороший напад” [8]. Д.Рамсфельд також наголошував, що головним мотивом дій США після терактів мав бути “самозахист”, а “єдиним ефективним видом захисту буде переслідування терористів через сильний напад” [7, с. 342].

Аналітики погоджуються, що теракти мали значний вплив на Дж.Буша-мол. – як особистісний, так і “професійний”. Низка американських дослідників (Ф.Грінстайн, Т.Престон, М.Херманн, С.Реншон) наголошують, що події 11 вересня допомогли Президенту “знайти себе”, мали значний вплив на укріплення його емоційної сфери, змусили Дж.Буша-мол. покращувати власні дипломатичні навички та не делегувати питання вироблення політики своїм радникам у таких масштабах, які мали місце до терактів [9, с. 353-362, 370, 386]. Наприкінці 2004 р. Б.Скоукрофт зазначив: “Імовірно, що трансформація стала наслідком подій 11 вересня: Президент, який є глибоко віруючою людиною, думав, що є щось виключне – якщо не

божественне – у тому, що катастрофа на кшталт 11 вересня сталася, коли він обіймав посаду президента. Що це якимось чином було приречене і його місією є проведення війни з тероризмом” [10].

Стан певної “параної”, який панував після терактів 11 вересня, допомагає пояснити позицію Дж.Буша-мол. стосовно того, що майже будь-яка дія є виправданою, якщо вона дозволяє уникнути нової, можливо навіть більш руйнівної атаки на США. Для Президента та його найближчих радників це означало підтримку ідеї превентивних операцій, специфічне ставлення до підозрюваних у тероризмі та використання суперечливих методів дізнання, перехоплення розмов та листування не лише іноземців, а і власних громадян. Таким чином, загроза виправдовувала майже будь-які дії, які б могли зберегти Америку в безпеці [11, с. 269]. Такий підхід отримав назву “рішення одного відсотка” (“the one percent solution”) – своєрідна “доктрина”, яка була запропонована Р.Чейні: якщо існує навіть один відсоток імовірності того, що, наприклад, хтось допомагає терористам, цю інформацію треба розглядати як істину під час розробки відповіді на таку погрозу; центральним і найважливішим елементом є саме реакція у відповідь [12, с. 62]. Дж.Тенет зауважує, що Р.Чейні зробив свій коментар щодо “одного процента” саме у відношенні до “ядерної програми” терористів. Він упевнений, що слова Віце-Президента були невірно (негативно) трактовані, бо на увазі малося те, що проблема ЗМЗ у руках терористів вимагала неконвенційного аналізу [2, с. 493].

На думку відомого журналіста, лауреата багатьох престижних премій за досягнення у журналістських розслідуваннях та дипломатичній журналістиці Джеймса Манна, не виключено, що інша група реагувала б на події 11 вересня інакше, приймала б інші рішення. Однак зовнішня політика, яку будували радники Дж.Буша-мол., скільки б це не заперечувалося ними самими, була прямим наслідком їх власної історії, життєвого та професійного досвіду [13, с. 364].

Значається, що після терактів 11 вересня потреба Президента у К.Райс в якості саме особистого Радника з питань національної безпеки, що вийшла на перший план, постійно зростала, і К.Райс, відповідно, стала тяжіти на його сторону не тільки ідеологічно, а й професійно – контроль над апаратом РНБ та координація процесу формування політики перестали для неї бути пріоритетом номер один, хоча це входило до її прямих обов’язків на посаді РПНБ [14].

На той момент було зрозумілим, що президентство Дж.Буша-мол. буде оцінюватися з огляду на те, чи матимуть місце нові теракти, та наскільки вдалою виявиться кампанія по боротьбі з терором. Від прийнятих у майбутньому рішень залежатиме результат президентських виборів. Так було розпочато новий етап зовнішньополітичної історії США.

Список використаних джерел:

1. Woodward B. *Bush at War* / B.Woodward. – New York : Simon & Schuster, 2003. – 268 p. [нумерація електронного видання]
2. Tenet G., Harlow B. *At the Center of the Storm : My Years at the CIA* / G.Tenet, B. Harlow. – New York : HarperCollins, 2007. – 1052 [нумерація електронного видання]
3. Bush G.W. *Decision Points* / G.W.Bush. – New York : Crown, 2010. – 1096 p. [нумерація електронного видання]
4. Rice C. *No Higher Honor : A Memoir of My Years in Washington* / C.Rice. – New York : Crown Publishers, 2011. – 837 p. [нумерація електронного видання]
5. Cheney D., Cheney E. *In My Time : A Personal and Political Memoir* / D.Cheney, E.Cheney. – New York : Simon & Schuster, 2011. – 1235 p. [нумерація електронного видання]
6. Gelman B., Becker J. 'A Different Understanding with the President' [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blog.washingtonpost.com/cheneychapters/chapter_1/
7. Rumsfeld D. *Known and Unknown : A Memoir* / D.Rumsfeld. – New York : Sentinel HC, 2011. – 832 p.
8. McManus D. *From the Start, Bush Plan Was to Use the Big Stick* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://articles.latimes.com/2001/oct/09/news/mn-54973>
9. *The Domestic Sources of American Foreign Policy : Insights and Evidence* / Ed. E.R.Wittkopf, J.M. McCormick. – 4th ed. – Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2003. – 404 p.
10. Rice A. *Brent Scowcroft Calls Iraq War 'overreaction'* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://observer.com/2004/09/brent-scowcroft-calls-iraq-war-overreaction/>
11. Daalder I.H., Destler I.M. *In the Shadow of the Oval Office : Profiles of the National Security Advisers and the Presidents They Served – from JFK to George W. Bush* / I.H.Daalder, I.M.Destler. – New York : Simon & Schuster, 2009. – 386 p.
12. Suskind R. *The One Percent Doctrine : Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11* / R.Suskind. – New York : Simon & Schuster, 2007. – 400 p.
13. Mann J. *Rise of the Vulcans : The History of Bush's War Cabinet* / J.Mann. – New York : Penguin Group, 2004. – 426 p.
14. Rothkopf D.J. *Inside the Committee that Runs the World* [Електронний ресурс] / D.J.Rothkopf // *Foreign Policy*. – 2005. – No. 147. – P. 30-41. – Режим доступу до журн.: http://www.foreignpolicy.com/articles/2005/03/01/inside_the_committee_that_runs_the_world

ГЛОБАЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО США В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНО-СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНОСТІ

ІРИНА ПОГОРСЬКА

*доктор політичних наук,
старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. *Основною метою даної роботи є дослідження концептуального і практичного вимірів сучасного міжнародно-системного розвитку в контексті перспектив еволюції глобального лідерства Сполучених Штатів Америки.*

Ключові слова: *США, лідерство, міжнародна система, перспектива розвитку, структура.*

Summary. *The most general objective of this paper is investigating the conceptual and practical dimensions of the modern international system development in the context of the prospects for the evolution of global leadership of the United States of America.*

Key words: *USA, leadership, the international system, the prospect of the development, structure.*

Єдність глобального світу впродовж довгих століть вважалась мрією філософів-ідеалістів. Сьогодні людство не дивує сила, що походить від словосполучення “глобальна влада”. Остання вже не здається ані ідеальною, ані демократичною. Втім, перш за все, вона асоціюється із потужністю конкретної держави - Сполучених Штатів Америки. Країна, де знайшли прихисток та можливості для саморозвитку далеко не завжди кращі представники суспільств з різних куточків планети, здивувала світ тим, чим вона змогла стати у якості єдиного цілого. Американці у єдиному проєкті суспільства власної мрії змогли побудувати суспільство успішніше за більшість квітучих європейських монархій та республік, багатіше східних та західних імперій. Ще з часів Рузвельта, характер зовнішньополітичної активності Сполучених Штатів стисло можна характеризувати відомим висловом “Нація вимагає, щоб ми діяли і ми будемо діяти негайно”. Якщо ступінь дотримання сучасним керівництвом американської держави традицій тієї чи іншої історичної епохи залишається поміж цікавих дискусійних питань, то поняття “дія” є тією константою, яка найбільш об’єктивним чином характеризує участь Америки у справах міжнародної спільноти за доби глобалізації.

Можна дискутувати щодо лідерського призначення Америки вести уперед людську цивілізацію, але не можна заперечувати, що саме цим

займаються керманічі Білого Дому. Повороти історії, спричинені діями американців, можуть водночас відкрити як еру глобального компромісу, так й глобального системного зламу від якого зовсім недалеко до глобального хаосу.

Американцям дійсно вдалося створити свій оригінальний світ, нетипово для світової історії, затишний для багатьох націй та народів. При всіх недоліках у соціальній організації, принципова загроза для американського суспільства зазвичай походила ззовні країни. Проте світ глобалізації змінює весь світовий простір і Америка більш не є окремо розташованим островом добробуту та щастя. За іронією долі, значною мірою, ця небезпека створена самими американцями, бо саме вони є найбільшими глобальними практиками. Глобалізований світ надає більш можливості зростання й іншим акторам, традиційним та нетрадиційним, партнерам та опонентам. Позначений зростанням дифузії влади та можливостей її застосування, він зміщує й стратегічні орієнтири акторів світової системної взаємодії. Тож глобальна політика Америки XXI століття неминуче позначатиметься сутнісними парадигмальними змінами та трансформаційністю практик, що актуалізує відповідну науково-дослідницьку рефлексію з боку сучасної політичної науки [1; 2; 3].

Масштабування та високий ступень впливу міжнародно-політичної дії Америки на розвиток світової спільноти залишаються вражаючими. Практичні наслідки глобальної дії Америки вже сьогодні впливають як на стан справ у сфері міжнародного співробітництва, так і на розвиток таких напрямків національної політики як освіта, медицина, екологія, енергетика, економіка та фінанси, мас-медіа та інформаційні технології. У кінцевому рахунку мова йде про особливості стратегічного розвитку сучасної держави та адоптації національної ідентичності до реалій глобалізованого соціального середовища. Привнесення до глобальної політики Сполученими Штатами особливостей власного політико-культурного розвитку спричинює важливість комплексного аналізування американського сегменту міжнародно-політичних взаємодій як реального інструменталізованого простору глобального стратегічного управління.

З іншого боку, уособлене США західне лідерство, як провідний історичний тренд розвитку системи міжнародних відносин кінця XX - початку XXI століть, названий експертами "однополярний момент", виявився більш тривалим й багатомірнішим за більшість очікувань та прогнозів. Сьогодні, США залишаються провідною державою світу, єдиною глобальною наддержавою за більшістю показників владної потужності. Проте останні десятиліття демонструють, що основним трендом міжнародно-політичного розвитку поступово стає зміщення важливих показників. Перш за все йдеться про те, що темпи зростання в США і в інших західних

країнах вже тривалий час є значно нижчими, аніж у деяких держав, що розвиваються, а потужний економічний базис зростання є ключовим фактором, що сприяє побудові потужності й інших сферах розвитку [4]. У той ж час зростаючі держави, перш за все такі як Китай та Індія, почали обережно просувати свої власні погляди щодо кращого управління міжнародною системою і вимагають більшого впливу на міжнародний процес прийняття рішень з точки зору прийняття узгоджених і ефективних міжнародних заходів реагування на спільні проблеми та знаходження стійких договірних можливостей щодо стабільного глобального розвитку.

Проектування цих тенденцій в майбутнє середньострокової та довгострокової перспективи дозволяє передбачити високу ймовірність появи нових силових полюсів і можливість процесу перетікання владної потужності, тобто зміни позиції елементів у самих вищих за потужністю щаблях міжнародної системи. Нова природа опонентів Америки на світовій арені спонукає думати про межі унілатерального підходу та розвиток змішаної політики згідно широкого спектру завдань. Значною мірою успіх залежатиме від вміння організовувати союзників і маніпулювати суперниками. Діючи подібним чином американська адміністрація намагається стримувати деякі держави там, де проблему складно вирішити дипломатією чи навіть війною.

Однак слід зазначити, що задля вирішення глобальних проблем жодною із сторін дискурсу щодо прийнятного для всіх унормування глобального світоустрою поки не запропоновано такої ефективної програми, яка задовольнила б і американців, і всі інші країни світу. Суттєвим чином лідерська доля Америки буде залежати від збереження здібності оперування реалістичним прогностичним знанням світової еволюції.

На думку автора, у концептуальному оформленні світового порядку та прогнозуванні перспектив розвитку сучасної міжнародної системи є доцільним розглядати потенціал моноцентричної і поліцентричної перспектив та перспективи залежності політичного виміру міжнародних взаємодій від спроможності світової економічної системи долати кризові тренди. Стратегічний тренд, спрямований на зміцнення моноцентричного світового управління, передбачає, що США та їх союзники по ЄС і НАТО закріплять своє визначальне положення у системі міжнародних відносин (плюралістичний центр світового регулювання), тренд на консолідацію передбачає використання переваг колективного врегулювання глобальних викликів за участю провідних світових держав та інших великих гравців світової політики. В останньому випадку провідним акторам, перш за все США, доведеться суттєво змінювати свою зовнішньополітичну стратегію, оскільки їхні дії щодо використання силового підходу у веденні міжнародних відносин будуть обмежені.

Майже всі зростаючі держави – потенційні опоненти збереження домінанти американського лідерства у глобальному світі стикаються з величезними труднощами, тож їхній шлях до набуття реального статусу “нової великої держави” не може бути гарантованим. Тим не менш вплив цієї тенденції та звернення уваги на її структурні наслідки заслуговує на серйозну увагу, бо вже сьогодні деякі актори світової політики вже починають діяти з урахуванням очікуваних змін у системі владних відносин на світовій арені. За умов зростання даного тренду, наступні два-три десятиліття стануть періодом геополітичного переходу, що знаменуватиме завершення глобального одноосібного лідерства держав західного цивілізаційного світу, розпочатого ще у шістнадцятому столітті.

В даному контексті ключовий виклик для Вашингтона полягає у ризику зменшення його здібності забезпечити ефективне управління глобальною міжнародною безпекою, у тому числі за допомогою трансатлантичної взаємодії. На справедливу думку представників реалістичної течії, на міжнародній арені забагато залежить від взаємодії та альянсів [5, с.108-117].

За збереження таких тенденцій світове лідерство Сполучених Штатів Америки буде продовжено не стільки шляхом жорстких силових впливів, але за врахування об’єктивних процесів, що посилюватимуть його відносність. Тобто Сполучені Штати залишатимуться першою глобальною потугою та консервуватимуть першість у більшості сфер впливу “смарт пауер”. Тим не менш Вашингтону потрібно буде боротися за вплив на складний ансамбль глобальних гравців, де низка акторів, починаючи з Китаю, намагається скласти йому очевидну конкуренцію на перспективу не лише в економічній сфері. Вже сьогодні військовий бюджет КНР 145 млрд. дол. на рік. Це значно менше за 584,2 мільярда доларів на оборону, прийнятих урядом США, але у загальносвітовому масштабі це вже друге місце за витратами на силову потужність [6]. Саме відносини Вашингтона із зростаючими потугами будуть мати важливе структуруюче значення для системного форматування міжнародних відносин 21 століття.

Окрім того, збереження даних тенденцій спонукатиме до певного деінвестування Сполучених Штатів до деяких традиційних ареалів, зокрема до Європи, й подальшого продовження курсу на посилення військово-стратегічних позицій в Азійсько-тихоокеанському регіоні як детермінанти глобальної американської стратегії.

Поява нових зростаючих потуг, а ще небезпечніше динамічних, з сильним потенціалом в економічному плані блоків чи альянсів зростаючих потуг буде змінювати загальносвітовий стратегічний дискурс і, скоріше за все, повертатимуть його в геополітичному плані до питання рівноваги потуг на світовій арені. За даними європейських експертів, у 2040 році можна прогнозувати охоплення зростаючими державами 60% світового

ВВП, їх частка у світовий торгівлі може піднятися до 45% (проти 34 % сьогодні), вони вироблятимуть 65% благ, що імпортують розвинені західні країни. Хоча зберігається справедливий сумнів та невизначеність з приводу можливостей збереження сталого зростання цих держав і ймовірність їхнього зіткнення з істотним уповільненням, потенціал помірно зростання оцінюється у тривалості на 20-30 років [7].

Зниження ступеню владної потужності Америки містить серйозну небезпеку для всієї світової спільноти, бо створює ризик безпорядку (хаосу) у глобально-системному функціонуванні. При цьому у самому Вашингтоні визнають світовий простір небезпечним місцем, де мир підтримується силою (мілітарною, м'якою, розумною), але бажають власного сприйняття у якості добродійної "gritasy", виправданої ефективністю американської ліберальної політичної традиції.

Безумовно, запропоноване трактування "gritasy" ґрунтується на логічному припущенні, що американська владна потужність є благом одночасно для Штатів і для усього світу. Це є велика стратегія, що залучає всі інструменти американської національної влади (економічну основу, дипломатію, військову силу). Ці сили мають оперувати у відповідних сферах і у будь-якому організаційному оточенні. Тому, на нашу думку, владна потужність для Вашингтону визначається саме через здібність до дії, володіння механікою прогнозування ризиків та використання переваг від різних акцій на глобальному міжнародному просторі.

Слід зазначити, що актори, діючи на обмеження американської потужності, не поспішають створювати чітку антиамериканську глобальну коаліцію, демонструючи заданість стилю мислення щодо політики, де ключовою категорією є баланс. Принаймні не на рівні докорінної трансформації світового порядку. Але сам факт зростання потужності й кожен крок нових великих держав або претендентів на отримання такого статусу у майбутньому створює підвалини до зростання інтересу цих держав до самої можливості опонування Вашингтону у веденні світових справ. Суттєве питання на яке стійко рефлексує вся планета - чи залишиться Америка на міжнародно-легітимній підваліні глобального лідерства і чи вдасться їй зберегти масштаби вільної дії?

Американський науково-аналітичний дискурс на впродовж останніх десятиліть засвідчує, що навіть гіперпотужній Америці доволі складно залишатись єдиною домінантою глобалізованого світу, де потужність стає все більш відносною і сам характер процесів заперечує можливість кардинального розриву [8, с. 35-49; 9]. Великі диспропорції у потужності між США та іншими акторами надають лідеру значну свободу переслідувати найбільш бажану для нього політику. Однак у постійно мінливих умовах США та їх союзникам потрібно адекватним чином адаптувати

стратегічні програми, завдання і методи дії, що матимуть форму певного стратегічного протекціонізму позицій лідерів західного світу на міжнародній арені. Головний структурний ризик може полягати у паралельному зростанні взаємозалежності і послабленню впливу акторів-лідерів. Стабільність міжнародної системи суттєвим чином залежатиме від здатності держав-домінантних потуг і, перш за все США, активізувати або створити належні механізми управління і рівні безпеки на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях. За відсутності надійної системи регулювання може відбуватися підвищення напруги через ризик конфронтації у зв'язку зі збільшенням асиметричних загроз.

Логічно, що лідери західного світу намагатимуться утримати свої позиції в інститутах управління, створених після Другої світової війни, проте почастищення намагань переглянути статус-кво є для них тривожним сигналом щодо збереження їх позицій у майбутньому розподілі Володимира Лучукади на міжнародній арені. Позитивним чинником є те, що така ситуація ще не означає прямування до глобально руйнуючого конфлікту. Скоріше мова йде про нагальність проведення адаптативної дискусії щодо покращення глобального колективного управління.

Висновки. Маємо констатувати: на сучасному історичному етапі потуга міжнародного рівня потребує здібності трансформування власних ресурсів у можливості та механізми спрямування колективних рішень. Досягнутий людством ступінь розвитку де-факто ставить світового лідера перед необхідністю введення до дії нової соціокультурної моделі комунікації з міжнародною спільнотою, яка поєднує силу технологічних інновацій і здібності політико-стратегічного арбітра.

Відповідним чином перевагу отримують динамічні якості США у веденні міжнародних справ – мобільність дії, її інтенсифікація. Крім того – гнучкість, кореляція самих дій та сфер дій. Тож для Білого Дому нагальними стають турботи про взаємодію різноманітного ансамблю факторів, де серйозне стратегічне значення мають і фінансові потоки, і ресурсні переваги, і комунікація і управління конфліктами. За таких умов ефективність лідерської самореалізації Штатів на світовій арені стає ефективністю трансформації у практичну дію усього комплексу потенціалу потужності американської держави, стримування критичних структурних ризиків та роботи на формування нових системних умов впливу на глобальне міжнародне середовище.

Список використаних джерел:

1. Naas E. The Age of Nonporality. What will Follow U.S. Dominance [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.foriengaffairs.org>. 2008050 faessay 87304.

2. Friedman G., *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century* / Friedman G. - N.Y.: Doubleday, 2009. - 272 p.
3. Grevi G. *The Interpolar World: A New Scenario* / Grevi G. / Occasional Paper, № 79. - Paris: EU Institute for Security Studies, June 2009.- P. 27-31.
4. *The Asian Century. What International Norms and Practices?* Conference Proceedings 12 september 2014 / French Institute of International Relations. – P.: Ifri, 2014. – 97 p.
5. Walts S. *Taming American Power* / S. Walts // *Foreign Affairs*.- 2008.- September/October.-V.84. №5.– P.105-120.
6. Le budget de la défense chinoise en hausse de 10,1% en 2015, la plus faible augmentation en cinq ans [Электронный ресурс].- Режим доступа: http://www.chine-informations.com/actualite/cn/le-budget-de-la-defense-chinoise-en-hausse-de-en-la-plus_74493.html
7. Swielande Tanguy Struye de Les Etats-Unis face aux puissances emergentes : quelles strategies a disposition des protagonistes ? [Электронный ресурс].- Режим доступа: http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/pols/documents/NA6_TS_ALL.pdf
8. Huntington S. *The Lonely Superpower* / S. Huntington // *Foreign Affairs*.-1999.- №2.-P. 35-49.
9. Mearsheimer J. *The Tragedy of Great Power Politics* / Mearsheimer J. - Publisher: W. W. Norton & Company, 2014. - 592 p.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИН Б. КЛІНТОНА ТА ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО

ІВАН ПРИБЄГІН

магістрант відділення політології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Анотація: У статті представлено аналіз еволюції зовнішньополітичної доктрини США після закінчення “холодної війни”. Виділено загальне та особливе на сутнісному і змістовному рівнях двох зовнішньополітичних доктрин: Клінтона та Буша-молодшого.

Ключові слова: зовнішньополітична доктрина, воєнна доктрина, національний інтерес, Стратегія національної безпеки.

Summary: The article presents an analysis of the evolution of U.S. foreign policy doctrine after the “Cold War”. Allocated general and particular on essential and substantial levels of two foreign policy doctrines: the Clinton’s and the Bush’s Jr.

Keywords: foreign policy doctrine, military doctrine, national interest, National Security Strategy.

Актуальність роботи обумовлена тим, що, незважаючи на стрімке зростання глобальної взаємозалежності, викликаній закінченням “холодної війни”, вплив на світову політику окремих держав і, насамперед, Сполучених Штатів, як і раніше, є визначальним.

У США перша реакція на зовнішні загрози відбивається у зовнішньополітичній доктрині, що представляє собою систему концептуально оформлених поглядів керівництва на місце і роль Сполучених Штатів на світовій арені. Іншими словами, вона на середньому рівні абстракції визначає національні інтереси і способи їх забезпечення.

Зовнішньополітична доктрина США не є офіційним документом і як така фізично не існує, однак, саме на її базі розробляється Стратегія національної безпеки – офіційний документ, покликаний стати керівництвом до дії для всіх державних інститутів. Ця стратегія приймає до уваги обмеженість ресурсів, розподіляючи їх відповідно до заявлених у сфері національної безпеки пріоритетів.

Відповідно до Стратегії національної безпеки, у свою чергу, розробляється військова доктрина, що визначає місце, роль, порядок та особливості застосування військової сили у зовнішній політиці Сполучених Штатів.

Не можна сказати, що еволюція зовнішньополітичної доктрини США – тема маловивчена. Так чи інакше, позначена проблематика була відображена в роботах О.Д. Богатурова, О.П. Іванова, А.В. Торкунова,

А.І. Уткіна, П.О. Циганкова, З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, М. Манто, Дж. Сороса та багатьох інших. Однак більшість робіт за темою носить не тільки неповний, але й однобокий характер: в той час як деякі автори вбачають в доктринах Клінтона і Буша-молодшого одну й ту ж саму політичну традицію, інші – навпаки, наголошують на тому, що за часів президентства Буша-молодшого стали свідками феноменального розриву спадкоємності у зовнішній політиці Сполучених Штатів.

Мета цього дослідження – виділити загальне та особливе на сутнісному і змістовному рівнях двох зовнішньополітичних доктрин: Клінтона та Буша-молодшого.

Отже, по завершенню “холодної війни” національні інтереси США зберегли свої базові складові, а саме – фізичну безпеку, просування власних цінностей і економічне процвітання. Разом з тим, в умовах усталеної однополярності, стало необхідно замінити застарілу концепцію “стримування” на нову, що відповідає б потребам часу.

У серпні 1993 р. була створена спеціальна група з розробки нової “великої” стратегії США на період після закінчення “холодної війни”. До неї увійшли співробітники апарату Ради національної безпеки Джеремі Рознер, Леон Ф’юерт і Дональд Стейнберг, а також помічник Президента з національної безпеки Ентоні Лейк [1].

“Перед експертами [...] було поставлено завдання виробити оригінальну концепцію, в якій вже відомі ідеї та підходи мали отримати нову інтерпретацію. Потрібно було дати нове тлумачення американському лідерству, зробити його більш реалістичним, більш привабливим для союзників і таким, що не викликає різкої негативної реакції опонентів, зняти основні пункти критики та звинувачення в гегемонізмі, диктаті, поверненні до часів “холодної війни”, у нехтуванні внутрішніми проблемами та економічними факторами” [1].

21 вересня 1993 р. під час свого виступу в Школі перспективних міжнародних досліджень Університету Джонса Хопкінса Ентоні Лейк виклав засади нової зовнішньополітичної доктрини.

Проаналізувавши ситуацію в світі, він підкреслив, що на чільне місце зовнішньої політики США має бути покладена ідея розширення спільноти вільних ринкових демократій. При цьому він пропонував сфокусуватися на наступних напрямках:

- 1) Сприяти консолідації “старих” ринкових демократій (у Західній Європі та Північній Америці);
- 2) Зміцнювати і заохочувати “нові” (на пострадянському просторі, в Центральній і Східній Європі);
- 3) Підтримувати лібералізацію держав, які ворожі демократії та ринку (наприклад, на Близькому Сході);

4) Допомогати розвитку демократії та ринкової економіки в регіонах, що викликають найбільшу гуманітарну занепокоєність (насамперед, “чорна” Африка) [2].

Таким чином, озвучені доктринальні установки надавали американському керівництву можливість зосередити основні зусилля на тих напрямках, що оцінювалися як найбільш важливі з точки зору економічних чи військово-стратегічних інтересів США.

Саме тому, “демократизація” Центральної та Східної Європи, так само як і колишніх радянських республік, оголошувалася чи не головним пріоритетом американської зовнішньої політики. Метою проведених під патронажем США змін було поширення американського впливу на простір, раніше для такого впливу малодоступний. Більше того, країни, що пройшли “демократичний транзит”, мали стати опорою США в регіоні. Гарантією тому було включення цих країн не тільки в економічні, а й у військово-політичні структури, що знаходяться під контролем Сполучених Штатів.

Основним стратегічним завданням США проголошувалося збереження американського домінування в усіх сферах, однак особлива увага приділялася економічним чинникам. Розробники доктрини вважали, що у майбутньому глобальне лідерство буде визначатися не стільки військовою міццю, скільки економічною спроможністю і здатністю успішно конкурувати на світових ринках.

Останнє все ж не означало відмову від використання силової опції у вирішенні проблем міжнародної безпеки. Більше того, саме за президентства Клінтона США визнали за собою право на односторонні дії, без урахування позиції Організації Об’єднаних Націй і навіть своїх союзників по військово-політичному блоку НАТО [3, с. 52-60].

В липні 1994 р. доктрина Клінтона була оформлена у “Стратегію національної безпеки участі та розширення”. Червоною стрічкою через увесь документ пролягала думка про те, що в умовах глобалізації стираються кордони не тільки між політикою та економікою, але й між внутрішньою і зовнішньою політикою: зміцнення власної економіки необхідно для проведення ефективної зовнішньої політики, а ефективна зовнішня політика – запорука зміцнення власної економіки [4].

Що ж стосується демократії, то її поширення заохочувалося не тільки як гуманітарний процес, а й, насамперед, як процес формування “відкритих суспільств”, за допомогою яких можна відкрито чи приховано впливати на внутрішню і зовнішню політику “демократизованих” держав [5, с. 30-31].

Перемога Клінтона на виборах 1996 р. була сприйнята його адміністрацією як вислів вотуму довіри тому зовнішньополітичному курсу, що проводив уряд. Вже в травні 1997 р. Білий дім презентував оновлену Стра-

тегію національної безпеки в якій були викладені основи зовнішньої політики США на другий термін президентства Клінтона.

“Стратегія національної безпеки у новому столітті” значно більше уваги приділяла формуванню бажаного для Сполучених Штатів зовнішнього середовища. При цьому, на відміну від попередньої стратегії, вона не тільки ідентифікувала існуючі загрози, а й класифікувала їх за характером і ступенем небезпеки для національних інтересів США. У представленій доповіді фігурували такі категорії загроз:

(А) Перша – включала життєво важливі інтереси, що мають першочергове значення для виживання, безпеки і життєздатності американської нації. Серед них: фізична безпека США і їх союзників, безпека американських громадян і економічний добробут Сполучених Штатів. Для захисту цих інтересів припускалися будь-які можливі дії, включаючи, якщо необхідно, одностороннє і рішуче застосування американської військової сили.

(В) Друга категорія включала ситуації, коли важливі національні інтереси поставлені на карту. Ці інтереси хоч і не могли поставити під сумнів виживання Сполучених Штатів, але, безумовно, були здатні вплинути на їх національний добробут. У таких випадках наявні ресурси передбачалося використовувати в тій мірі, в якій витрати та ризики співрозмірні поставленим на карту інтересам.

(С) Третя категорія включала гуманітарні інтереси. У разі природних і техногенних катастроф або масових порушень прав людини американці залишали за собою право діяти, оскільки цього начебто вимагали їх цінності [6].

Неважко помітити, що на концептуальному рівні “велика стратегія” США мала яскраво виражений глобальний характер. І все ж таки, більш надійним тому свідченням служить економічна і військово-політична практика 90-х років.

За роки президентства Клінтона було ратифіковано Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), успішно завершено “уругвайський раунд” переговорів у рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), нарешті, на самому високому рівні проведено нараду про створення зони вільної торгівлі в масштабах усієї західної півкулі.

У той же час, Сполучені Штати зберегли систему військово-політичних союзів, створену ними в роки “холодної війни”. Більше того, найважливіший з цих союзів – Організація Північноатлантичного договору – була не тільки розширена географічно, а й переорієнтована з “захисту території” на значно ширшу функцію – забезпечення стабільності всього “трансатлантичного регіону”, в тому числі шляхом проведення військових кампаній за межами країн-учасниць НАТО.

В результаті, США зайняли центральне місце в системі міжнародних економічних, військово-політичних і гуманітарних зв'язків [7, с. 153-165].

З приходом в Білий дім республіканця Джорджа Буша-молодшого, здавалося, буде продовжено зовнішньополітичний курс його попередника, і лише події 11 вересня 2001 р. докорінно змінили ситуацію. В одну мить були зметені всі перешкоди на шляху утвердження радикальної зовнішньополітичної доктрини – відсутність необхідного мандату довіри і визначеного ворога, який міг би виправдати різке збільшення військових витрат [8, с. 17-30].

“Засадничі принципи цього курсу виглядають так: міжнародні відносини будуються на основі сили, а не закону; сила домінує, а закон визнає те, що домінує. Сполучені Штати, безумовно, домінуюча держава в світі ... отже, у них є право нав'язувати свої погляди, інтереси і цінності світу. Прийняття американських цінностей має піти світу на користь, оскільки американська модель довела свою перевагу. В минулому Сполучені Штати не використовували повною мірою свою міць. Такий стан речей необхідно змінити. Сполучені Штати мають заявити про своє верховенство у світі” [8, с. 18].

Такий погляд на зовнішню політику є частиною комплексної ідеології, більш знаної як неоконсерватизм. Прихильники цієї ідеології завжди мали велику вагу в адміністрації Буша, однак, після подій 11 вересня їх вплив стає визначальним. Їх ідеї були коротко викладені ще в 1997 р. у заяві про місію проекту “Нове американське століття”, підписантами якого стали такі відомі та впливові люди як Джеб Буш, Дік Чейні, Дональд Рамсфельд, Пол Вулфовіц, Френсіс Фукуяма та Дональд Каган. Схожий меморандум був підготовлений Міністерством оборони ще в 1992 р., але тоді він виявився настільки спірним, що від нього довелося відмовитися [8, с. 17-30].

Проект “Нове американське століття” ставив перед собою наступні завдання:

1. Забезпечити глобальну керівну роль Сполучених Штатів;
2. Перебудувати нове століття в дусі американських принципів та інтересів;
3. Придушувати режими, які завдають або здатні завдати шкоди національним інтересам США.

При цьому, головним засобом вирішення зазначених завдань мала стати всепереважаюча американська військова міць [9].

11 вересня 2001 р. ілюзія невразливості Сполучених Штатів була в одну мить зруйнована. Виявилось, що сверхдержавність не гарантує невразливості, а характер зовнішніх загроз докорінно змінився. В результаті, виникла необхідність по-новому розтлумачити й сам термін: під невразливістю

тепер розумілася не цілковита захищеність від будь-якої загрози, а лише здатність країни швидко відновлюватися після можливих потрясінь [10, с. 5-17].

У жовтні 2001 р. президент Буш окреслив мету політики США на тривалу перспективу: порятунок світу від глобального зла в особі міжнародного тероризму.

У зверненні до нації від 12 вересня 2001 р. він заявив, що Сполучені Штати не будуть робити відмінностей між тими, хто спланував атаки, і тими, хто укриває терористів, або навіть просто спонсорує їх. І оскільки небезпека походила від транснаціональних мережевих структур, то фактично це було оголошенням війни без кордонів, як просторових, так і часових [8, с. 24-40].

Виникаюча при цьому проблема непорушення державного суверенітету знімалася посиланням на те, що тероризм носить глобальний характер, а значить, бойові дії повинні вестися проти нього по всьому світу [3, с. 52-60].

В цілому, такий підхід передбачав “існування двох видів суверенітету: суверенітет Сполучених Штатів, який має пріоритет над міжнародними договорами і зобов’язаннями, і суверенітет усіх інших держав, які підпорядковуються доктрині Буша” [8, с. 25].

Разом з тим, “війні проти тероризму” був притаманний ще один фундаментальний порок: вона мала вельми віддалене відношення до протидії терористичній загрозі та служила лише формальним приводом для розв’язування “великої війни”.

Міжнародні терористичні організації не є чимось явним і видимим, отже, ліквідувати їх досить непросто. А оскільки для ведення війни потрібен явний і видимий супротивник, набагато доцільніше оголосити війну державам, які служать притулком для терористів [8, с. 31-60]. Саме таку логіку, здавалося, й демонструвало поняття “вісь зла”, що вперше пролунало 29 січня 2002 р. в щорічному зверненні Президента до Конгресу [11, с. 137-151].

Насправді з усіх країн, включених в президентську “вісь”, лише Іран мав контакти з організаціями, що кваліфікувалися урядом як терористичні [8, с. 43-60]. Але і в цьому випадку мова не йшла про зв’язки з “Аль-Каїдою”. Термін “вісь зла” переслідував єдину мету – позначити зв’язок Іраку з терористами. Дві інші держави – Іран і Північна Корея були включені в список лише з риторичних міркувань [11, с. 137-151].

“Чимало ключових фігур проекту “Нове американське століття” закликали до вторгнення в Ірак ще в 1998 р. ... Після 11 вересня 2001 р. вони заявили, що Саддам Хуссейн має у своєму розпорядженні зброю масового знищення і підтримує зв’язки з “Аль-Каїдою”. Вони були готові доводити це навіть за допомогою обману і наперед відомої брехні. Зрозуміло,

що у них були інші причини для вторгнення в Ірак, в іншому випадку ідеологи неоконсерватизму не закликали б до нього ще в 1998 р. Ці причини залишилися за кадром [...] Ідея про те, що Сполучені Штати керуються нафтовими інтересами, навіть не згадувалася, оскільки це могло здатися непатріотичним або гірше того” [8, с. 38].

Однак саме такі висновки напрошуються з аналізу “Чотирирічного оборонного огляду” – першого офіційного документу, який розкриває суть зовнішньополітичної доктрини Буша [12]. Національні інтереси були сформульовані там наступним чином:

1. Необхідність забезпечення свободи дій і безпеки США, включаючи:

- 1.1. Державний суверенітет, територіальну цілісність і свободу дій;
- 1.2. Безпеку американських громадян вдома і за кордоном;
- 1.3. Захист критично важливих об’єктів інфраструктури США;
2. Виконання міжнародних зобов’язань, включаючи:
 - 2.1. Зміцнення безпеки та добробут союзників і друзів;
 - 2.2. Недопущення ворожого домінування в найважливіших регіонах світу: насамперед, в Європі, Північно-Східній Азії, на узбережжі від півдня Японії до Австралії і Бенгальської затоки, на Близькому Сході, а також у Південно-Західній Азії;
 - 2.3. Забезпечення миру і стабільності в Західній півкулі;
3. Сприяння економічному процвітанню, включаючи:
 - 3.1. Життєздатність та ефективність глобальної економіки;
 - 3.2. Безпеку міжнародних морських, повітряних, космічних та інформаційних ліній комунікацій;
 - 3.3. Доступ до ключових ринків і стратегічних ресурсів” [12, с. 2].

В цілому, карта інтересів США постає тут у вигляді трьох частково пересічних зон. Перша – збігається з контурами Західної півкулі. Друга – включає в себе Близький і Середній Схід, Прикаспійський регіон і Центральну Азію. Третя – із заходу охоплює Європу, “підпираючи” центральну частину Росії, а зі сходу – Японію і Корею, “обіймаючи” Китай та Індію. Перша – втілює потреби Сполучених Штатів у фізичній безпеці, друга – життєво важливі інтереси США в економіці, і, нарешті, третя – сферу їх “стратегічної відповідальності” [13].

Таким чином, в обзорі чітко позначилися геоекономічна і геостратегічна складові і, в той же час, практично ніяк не проявився гуманітарний інтерес [12].

Подальший свій розвиток доктрина Буша отримала в Стратегії національної безпеки 2002 р. В ній, поряд з викоріненням тероризму, найважливішою метою американської зовнішньої політики проголошувалося повсюдне поширення демократії та усунення диктаторських режимів [14].

Стверджувалося, що тероризм є продуктом політичного гніту, а не економічних, соціальних, культурних або якихось інших чинників: він породжується не бідністю, не соціальною несправедливістю, не нестримною політичною, економічною та культурною експансією Заходу, а гострим невдоволенням людей відсутністю в своїх країнах демократії [3, с. 52-60]. Фактично під евфемізмом “тиранія” розумілася будь-яка держава, яка прагнула стати домінуючою в регіоні та проводила політику, що, в цілому, не відповідала національним інтересам США. Такі держави спочатку називалися “ізгоями”, згодом “тими, що викликають заклопотаність”, а потім частина з них увійшла в горезвісну “вісь зла” [5, с. 42].

У Стратегії національної безпеки 2002 р. підкреслювалося наступне: “У 1990-і рр. ми були свідками появи невеликої кількості держав-ізгоїв, які, незважаючи на деякі відмінності, мають ряд загальних характеристик. Ці держави:

- Піддають жорстоким репресіям власний народ і розтрачують даремно свої ресурси заради особистої вигоди правителів;
- Демонструють неповагу до міжнародного права, загрожують своїм сусідам і грубо порушують підписані ними міжнародні договори;
- Прагнуть придбати зброю масового ураження та інші передові військові технології, аби використовувати їх для залякування або нападу, і тим самим реалізувати агресивні плани своїх режимів;
- Підтримують тероризм у усьому світі;
- Не визнають основні права людини, ненавидять Сполучені Штати і все, що вони символізують” [14, с. 13].

Таким чином, якщо в першій половині 1990-х рр. зовнішньополітичні виклики з категорії “А” сприймалися американським керівництвом як найбільш актуальні, то до початку наступного десятиліття найбільшу стурбованість стали викликати загрози з групи “Б”, а після подій 11 вересня пріоритет і зовсім почав віддаватися викликам, що належать до категорії “В” [14].

Виходячи з усього вищесказаного, стає очевидним двоїстий характер американського бачення свого місця у світовій політиці: “Америку, як маяку” і “Америку, як хрестоносця” [15, с.18]. Прихильники ролі США у якості “маяку” роблять наголос на використанні “м’якої сили”, в той час як прихильники США у якості “хрестоносця” роблять наголос на військовій опції. Перші, – в якості первинного інтересу американської зовнішньої політики, постулюють “захист демократії і свободи в усьому світі”, в той час як другі – відкрито відстоюють глобальну гегемонію Сполучених Штатів. При цьому, і ті й інші вітають наступальну та односторонню зовнішню політику США. Різниця полягає лише в тому які методи і завдання мають більший пріоритет в конкретний історичний момент.

Список використаних джерел:

1. Доктрина Клинтона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.pamakon.ru/archive.php?id=54&p=1](http://www.pamakon.ru/archive.php?id=54&p=1)
2. Выступление Эдварда Лейка в университете им. Джонса Хопкинса, 21 сентября 1993 г. // Ключевые выступления по вопросам внешней политики США, сентябрь 1993 г. (Посольство США в Москве, М., 1993.) – С. 12-40.
3. Глебов Г.И. Современные международные отношения / Г.И. Глебов, О.В. Милаева – Пенза: Изд. Пенз. гос. ун-та, 2010. – 98 с.
4. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement / The White House, Washington D.C., 1994.
5. Иванов О.П. Военная сила в глобальной стратегии США / О.П. Иванов – М.: Восток-Запад, 2008. – 198 с.
6. A National Security Strategy for a New Century / The White House, Washington D.C., 1998.
7. Торкунов А.В. Современные международные отношения / А.В. Торкунов – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999. – 584 с.
8. Сорос Джордж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что направить американскую мощь / Джордж Сорос – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 192 с.
9. Project for the New American Century. Statement of Principles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20130609155055/http://www.newamericancentury.org/statementofprinciples.htm>
10. Krauthammer Ch. The Unipolar moment Revisited // The National Interest. Winter 2002/03.
11. Королёв В.Н. “Император вся Земли”, или за кулисами “Нового мирового порядка” / В.Н. Королёв – М.: Вече, 2004. – 480 с.
12. Quadrennial Defense Review Report / Department of Defense, Washington D.C., 2001.
13. Богатуров А. Д. Истоки американского поведения // Россия в глобальной политике. 2004. №6.
14. The National Security Strategy of the United States / The White House, Washington D.C., 2002.
15. Kissinger H. Diplomacy / H. Kissinger – N.Y.: Touchstone, 1994.

ОНОВЛЕНА СТРАТЕГІЯ США ТА ЧОГО ВІД НЕЇ ОЧІКУЄ СВІТ

НІНА РЖЕВСЬКА

*доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету*

Анотація. *Перед американським зовнішньополітичним істеблішментом вже вкотре постало завдання не лише ідейно обґрунтувати власну стратегію міжнародної діяльності за нових умов, а й представити модель нового світового порядку і глобальну стратегію на довгострокову перспективу.*

Ключові слова: *новий світовий порядок, зовнішня політика, глобальна стратегія США, “великі ставки”, “чорні лебеди”.*

Summary. *American foreign policy establishment is facing the task how to highlight and give reasons of its own international relations strategy in terms of the new conditions. What is more, the new world order rules models and long term perspective should be presented as well.*

Key words: *new world order, foreign policy, global strategy of the USA, “big rates”, “black swans”.*

Отримавши унікальний і дуже відповідальний статус – єдиної наддержави, Сполучені Штати відкрили для себе можливість більш масштабного і цілеспрямованого впливу на хід та зміст міжнародних відносин, особливо стосовно забезпечення безпеки. Це, вкотре, поставило перед американським зовнішньополітичним істеблішментом завдання не лише ідейного обґрунтування власної стратегії міжнародної діяльності за нових умов, а й розробки моделі нового світового порядку і глобальної стратегії на довгострокову перспективу.

Центром у дослідженні даної проблеми для нас є перспективи розвитку сучасної зовнішньополітичної стратегії США, а методологічним підґрунтям послужать: “Президентська книга-інструкція з примітками для Президента Обами”, написана аналітичним товариством Інституту Брукінгса, наукові праці та публічні заяви З. Бжезинського, С. Гантінгтона, Г. Кіссінджера, Дж. Фрідмана, що є ідеологічним підґрунтям та цільовим індикатором глобальної зовнішньополітичної стратегії Вашингтона.

Ми зробимо спробу виявити та прокоментувати особливості формування зовнішньополітичної глобальної стратегії Америки за нової геополітичної архітектури.

Нагадаємо, що майже все минуле століття вчені описували геополітичну модель світу в категоріях полюсів: світ був біполярним, однополярним, багатополярним. Нині більше вживаються формулювання: “постамериканський світ”, “безполярний світ”, “плоский світ” і, навіть такі алегорії,

як “політ у зоні турбулентності”, при цьому дехто висловлює побоювання з приводу того, що нинішня світова реконфігурація неминуче веде до хаосу й анархії. Саме тому, переконані прихильники повернення світ-системи у стан стійкої однополярності запевняють, що до тих пір, доки Сполучені Штати залишаються керманічасм міжнародної економіки, домінують у військовій сфері і є головним апостолом найбільш популярної політичної філософії; до тих пір, доки американська громадськість продовжує виступати за панівне становище Америки, яке незмінно залишалося протягом понад шести десятиліть; нарешті, до тих пір, доки потенційні суперники США вселяють більше страху, ніж симпатії своїм сусідам, сформована міжнародна система встоїть. У світі, як і раніше, буде залишатися єдина наддержава при наявності декількох великих держав.

В академічному середовищі та в колі політиків США постійно жваво дискутують із питань зовнішньої політики, а демократи і республіканці намагаються відшукати оптимальний для світ-системи варіант зовнішньополітичної стратегії США. Зокрема, з 1990-х рр.. основні дебати протікають між “інтервенціоністами” та “ізоляціоністами” при помітному посиленні позицій останніх, які вимагають концентрувати уваги на внутрішніх проблемах Америки. Ідеї “ізоляціоністів” уперше отримали підтримку не лише серед республіканців, але й серед частини демократичної партії. Прибічники такого підходу завдання Конгресу вбачають у мінімізації відповідальності США за ситуацію в світі.

Нинішні геополітичні процеси постійно перебувають у центрі уваги дискусій американського політологічного співтовариства, а особливо – експертів. Одну з провідних позицій серед них посідають питання ціннісно-ідеологічного характеру, бо саме ідеологія – одна з найважливіших складових мислення політичних аналітиків. Дебати стосовно засад сучасної зовнішньополітичної стратегії США серед провідних експертів і аналітиків тримають у центрі уваги не лише зміни, що відбулися в світі, а й намагаються передбачити наслідки впливу останніх на формування нового світового порядку.

Для нас вагомим у дослідженні даної проблеми також є перспективи розвитку сучасної зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів Америки та українське питання в ній. Ще на першому році першої адміністрації Б. Обама, український американіст Є. Камінський відзначав: “Говорити про чітко сформульовану і підтверджену рішеннями й діями адміністрації українську політику Білого дому [...] належних підстав не маємо. На декларативному рівні порівняно із позиціонуванням попередньої адміністрації змін не сталося”[1, с. 17]. Чи відбулися, або хоча б намітились, якісь зміни нині, коли до завершення вже другої каденції 44-го президента США залишилося півтора року?

Відомо, що зовнішня політика США ґрунтується на трьох фундаментальних опорах – доктрині неперевершеної американської переваги (США повинні постійно закріплювати свою військову міць, щоб зберегти статус єдиної світової наддержави), концепції превентивної війни (готовності наносити військові удари до того, як по відношенню до США та їхніх союзників будуть застосовані агресивні дії) і готовності діяти наодинці, якщо багатостороннього співробітництва для досягнення зовнішньополітичних цілей США не буде можливості досягти.

Зовнішньополітичні кроки, зроблені адміністрацією Б. Обами за період першого терміну його перебування на посаді президента, стимулювали ревізію американської стратегічної думки. На відміну від стратегічних новацій Дж. Буша-молодшого, що викликали суспільний резонанс, генеральна лінія Б. Обами претендує на новий прагматизм і коаліційний підхід із опертям на “розумну силу” (smart power) у вирішенні різних проблем міжнародного значення.

Стратегія національної безпеки, оприлюднена в травні 2010 р. [2], разом із іншими доктринальними документами (Чотирирічний огляд військової політики [3], Огляд ядерної політики [4], Стратегія у сфері кібербезпеки [5] і т.і.), достатньо розгорнуто презентують зовнішньополітичні пріоритети першої адміністрації Б. Обами. Згідно зі Стратегією національної безпеки є можливість робити висновки щодо наступності та новизни у підході адміністрації до питань безпеки США. У документі виокремлюються чотири аспекти: безпека, економічне процвітання, просування “універсальних цінностей”, закріплення світового порядку під американським керівництвом [6].

Стратегія національної безпеки Б. Обами, як і всі попередні документи такого типу, зберігає акцент на підтримці американського лідерства в світі. Разом із цим, підхід нинішнього керівництва США містить низку важливих нововведень не лише тактичного, а й стратегічного характеру. Вперше в стратегії пропонувалося інтерпретувати основні інструменти американської могутності: дипломатію, військову силу, економічні механізми, розвідку, сили забезпечення внутрішньої безпеки.

“Історично американський підхід до проблеми забезпечення національної безпеки обмежувався міжнародними аспектами – питаннями військової і зовнішньої політики. Питання внутрішньої політики й економічного розвитку не вважали такими, що стосуються сфери національної безпеки США. Адміністрація Б. Обами розширила поняття національної безпеки. Стратегія президента має всеохоплюючий характер і представляє собою спробу інтегрувати внутрішні та міжнародні аспекти національної безпеки” [7, с.144] .

Стратегія Б. Обами 2010 року відображала гостру системну кризу, з якою зіштовхнулися Сполучені Штати в кінці минулого десятиліття. Зазвичай, мова велася не лише про виживання США, а й про перенапруженість

зусиль у спробі консолідувати однополярний світ. Теза про переобтяження у самому тексті документу повторюється аж тричі. Неодноразово мова йде й про те, що жодна країна не в стані нести ношу відповідальності наодинці [8]. У своїй праці “Другий шанс: три президенти і криза американської наддержави” один із основних стратегів американської зовнішньої політики З. Бжезинський стверджує, що не існує реальної альтернативи світовому лідерству США і що більшість провідних держав світу згодні з тим, що світ потребує лідера-стабілізатора. США розтратили значну частину своєї потужності і престижу, і тепер перед Америкою постає завдання, як знайти глобальну велич в епоху “всесвітнього політичного пробудження”. Проте, автор вважає, що США володіють достатнім потенціалом, щоб використовувати, незважаючи на протидіючі чинники, ще один – другий і останній шанс на глобальне лідерство, і дає конкретні та аргументовані рекомендації, – якою має бути політика, що веде до цієї мети. Щодо України, якщо їй перекрити шлях до Європи, то вона “в силу своєї вразливості буде збуджувати все ще не викорінені імперські амбіції Росії” [9], що саме й спостерігаємо нині.

Маючи в своєму розпорядженні інші інформаційні ресурси, використовуючи найбільш сучасні прогностичні моделі Національна розвідка США у своїй доповіді “Глобальні тенденції 2025: світ, що змінився”, викладає ту ж саму ідею більш конкретно. Фахівці вбачають потрібність США до 2025 р. в якості регіонального балансу на Близькому Сході та в Азії. Оскільки в Азії знаходяться нові глобальні гравці, Китай та Індія, – потенційні конкуренти США, а на Близькому Сході – основні світові запаси нафти й газу, то це – скоріше за все, заявка на управління не регіональними, а глобальними процесами [8].

Керуючись цим, можна передбачити, що найближчим часом США малоімовірно погодяться з чимось меншим, ніж глобальне лідерство. Успіхи чи поразки США в зовнішній політиці послужили перевіркою їх придатності на роль світового лідерства на фоні загострення національних амбіцій жителів усіх континентів і різких зрушень геополітичних балансів.

Дж. Фрідман наголошує, що нині перед Сполученими Штатами постала дилема. Їм слід упоратися зі стратегічним контекстом у світовій політиці, відповідно до якого США значно менше уваги приділяють політиці на Середньому Сході, перемістивши її на Азію. У той же час відпустити (українські - авт.) події вони також не можуть. Саме тому США потребують економічної й скоординованої стратегії – у військовому, політичному і фінансовому плані [10].

У січні 2013 року експерти Інституту Брукінгса презентували рекомендації, підготовлені для президента Б. Обами стосовно перспектив трансформації та становлення зовнішнього стратегічного курсу на період другого терміну його перебування в Білому домі. Документ носить назву

“Президентська книга-інструкція з примітками для Президента Обами”. У ньому йдеться про участь США у розробці стратегії будівництва нового світового порядку та визначенні динаміки світових подій і про всі виклики для світової спільноти, які з цього слідують.

Експерти зазначають, що початок другого президентського терміну Б. Обами співпав із станом підвищеної нестабільності у світі, де провідні держави заклопотані економічними кризами і знаходяться на різних стадіях політичних трансформацій або ж – у безвиході. Близький Схід переживає політичний переворот, зростає напруга в Східній Азії. Світові інститути, як то ООН, Велика двадцятка чи Євросоюз, наразі ослаблені та малофункціональні й, здається, тягнуть у різні боки за відсутності єдиного лідерства. Ліберальний світовий порядок, створений після Другої світової війни, який характеризувався вільною, відкритою світовою економікою, поширенням ліберальної демократії і поглибленням ліберальних, мирних норм міжнародної поведінки, як зазначають аналітики, “значно обсмикався по краях. Це період невизначеності та нестабільності для світу і для Сполучених Штатів, але здається, що він може стати моментом для великих можливостей”.

Доречно зауважити, що стосовно глобальної нестабільності низка сучасних політичних діячів і вчених дотримуються тієї ж точки зору. Саме, найближчі роки можуть бути переломними для цілого світу, який нині вступає в епоху кардинальних змін, а можливо й потрясінь.

У своїй інструкції американські вчені відзначають, що при вступі США в Першу світову війну світ знаходився біля “гнучкого з’єднання”, коли Америка та інші демократичні держави мали шанс перебудувати міжнародну систему в дещо краще. Проте американці ухилялися від цього виклику, аж доки не прийняли його після другої катастрофи світового порядку (Другої світової війни). Нині США знову перебувають на межі цього “гнучкого з’єднання”.

Перед Сполученими Штатами стоять нові стратегічні запитання-завдання. Чи потрібно Америці повертатися спиною до світу зростаючого безпорядку? І, чи не краще було би спробувати знову зміцнити, розширити географічно і темпорально ліберальний світовий порядок, котрий надав так багато переваг американцям та багатьом іншим людям?!

Експерти, звертаючись до президента Б.Обами, переконані, що відповідь на ці запитання залежить від його особистого рішення щодо цільового використання наступних років його президентського терміну.

Того ж року Інститут Брукінгса опублікував дослідження “Великі ставки та “чорні лебеди” [11], в якому на основі результатів прогнозів, зроблених у рамках аналітико-дослідницької програми, запропоновано конкретні рекомендації Президентові та його адміністрації, які ґрунтуються на

положенні про два види “точок-проблем”, позначених експертами на світової мапі. Перший – умовно було названо “великі ставки”, до них віднесли вже існуючі важливі міжнародні та регіональні проблеми, від вирішення яких Сполученими Штатами або, від вирішення яких за їхньою участю, залежить направленість подальших векторів глобального розвитку, авторитет і лідерський потенціал заокеанської наддержави.

У сфері безпеки до таких відносяться проблеми запобігання створенню Іраном ядерної зброї як важливої умови успішного закріплення режиму нерозповсюдження і скорочення, у тому числі через домовленості з Москвою, що могло би стати наріжними каменями нового світового порядку. Також важливо перешкодити переважанню військово-технічній орієнтації у розвитку Китаю за допомогою поглиблення американсько-азійських альянсів, особливо із урядами Токіо і Сеулу та побудова нових партнерських проєктів. Критично важливим для ствердження ліберального геополітичного порядку в наступні чотири роки також буде розвиток стосунків із Індією.

В економічній сфері увага акцентується на розвитку принципів вільної торгівлі з Азійсько-Тихоокеанським регіоном та Європою, розширення можливостей США в експорті газу для ключових союзників і партнерів, що зменшить їхню залежність від російського експорту.

Політична складова світового порядку повинна ґрунтуватися на прихильності й просуванні демократичних цінностей. Президентів Б. Обамі експерти рекомендують знову поставити демократію в центр американської зовнішньої політики та підтримувати світові сили, які виступають за економічну і політичну модернізацію. Наголошується на необхідності розробки такої глобальної стратегії, яка би виключала зниження американської уваги до одних регіонів за рахунок підвищеної уваги до інших [7, с.146-147].

Другий вид точок-проблем отримав метафоричну назву “чорні леді”, вони позначають щось таке, що є малоімовірним, але надзвичайно впливовим у розвитку ситуації й могло би завадити реалізації вищезгаданих американських пріоритетів.

Такого типу несподіванками можуть виявитися: американсько-китайська конфронтація стосовно корейського питання; революція і війна в Китаї; падіння режимів династії Саудів; розпад Євросоюну; розвал Палестинської автономії; міграційні процеси, викликані підняттям рівня моря та зміною клімату.

Сам по собі напрошується висновок, що прогнозований зовнішньополітичний курс США закликає у черговий раз американців до створення світового порядку, який би задовольняв їхні вимоги. Це є цілком природно, бо кожна країна завжди прагне через свою зовнішню політику максимально реалізувати свої національні інтереси. Проте слід пам’ятати –

зовнішньополітичні стратегії інших країн також є амбіційними. Отож, якого світового порядку слід очікувати на найближчі роки? Чи вдасться Сполученим Штатам побудувати задумане?

Аналіз американської стратегії у сучасному світі дає можливість зробити висновок, що основні цілі зовнішньої політики США – зміцнення позицій американської держави як світового лідера, просування американських інтересів на найбільш вигідних для країни умовах і запобігання такому світовому розвитку, за якого американському лідерству може бути завдано шкоди. А, щоб досягнути цього, американському президентові необхідно слідувати рекомендаціям З. Бжезинського, що Америці слід незволікаючи сформувати зовнішню політику, яка би дійсно відповідала ситуації.

Список використаних джерел:

1. Камінський Є. “Доктрина Обама”: від передвиборних гасел до реалізму/ Є. Камінський // ЄвроАтлантика: часопис. – К., 2009. – №4. – С.12-17.
2. National Security Strategy 2010. I. Overview of National Security Strategy, p.1 [Electronic link] / The White House. – Режим доступу: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
3. Quadrennial Defense Review Report [Electronic link] / Defence Department. Режим доступу: http://www.defense.gov/qdr/images/QDR_of_12Feb10_1000.pdf.
4. Обзор ядерной политики США, апрель 2010 [Электронный ресурс] / US State Department. – Режим доступу: <http://www.america.gov/st/peacesec-russian/2010/April/20100413092305xjsnommis0.6592829.html>.
5. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – New York: Simon & Shuster, 1996. – 368 p.
6. Рубанов В.В. Методологічна сутність політичної аналітики / В. В. Рубанов // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 29–42.
7. Ржевська Н. Ф. Нові вимоги до зовнішньополітичної стратегії Б. Обама: точка зору експертів /Н.Ф. Ржевська // Нова парадигма [журнал наукових праць]. – Вип. 115. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – С.142–151.
8. Friedman G. Obama’s Foreign Policy: The End of the Beginning. The Stratfor. Global Intelligence. [Electronic link] / G Friedman – Режим доступу: http://www.stratfor.com/weekly/20090824_obamas_foreign_policy_end_beginning
9. Бжезинский Зб. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Зб.Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2010. – 192 с.
10. Friedman G. Borderlands: The View from Azerbaijan [Electronic link] / G. Friedman // http://www.stratfor.com/weekly/borderlands-view-azerbaijan?utm_source=freelist-f&utm_medium=email&utm_campaign=20140512&utm_term=Gweekly&utm_content=readmond/
11. Big Bets & Black Swans: A Presidential Briefing Book Policy recommendations for Obama’s second term by he Foreign policy scholars at Brookings [Електронний ресурс] / Edited by M. Indyk, T. Madan, T. Wright. – 2013. – Режим доступу: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2013/1/big%20black%20swans/big%20black%20and%20black%20swans%20a%20presidential%20briefing%20book>

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЛОБІ В США В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

ОЛЬГА СУХОБОКОВА

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. *Стаття присвячена огляду сучасного стану українського лобі в США та його діяльності, спрямованій на надання Україні політичної, фінансової та військової підтримки США в умовах російської агресії. Увага акцентується на політичних організаціях української діаспори в США, американських громадських та державних діячах й організаціях, неформальних об'єднаннях конгресменів США, які лобіюють інтереси України.*

Ключові слова: *українське лобі, США, українська діаспора в США, підтримка України Сполученими Штатами Америки.*

Summary. *The article provides an overview of the current state of Ukrainian lobby in the United States and its activities, directed towards providing political, financial and military support of Ukraine by the US in terms of Russian aggression. Attention is focused on political organizations of Ukrainian diaspora in the US, American statesman and public organizations, informal associations of US congressmen who lobby interests of Ukraine.*

Key words: *Ukrainian lobby, USA, Ukrainian diaspora in the US, support of Ukraine by the United States.*

Одним з найважливіших чинників збереження незалежності та територіальної цілісності України за умов російської агресії стала міжнародна підтримка, особливо найвпливовіших держав світу. Поза сумнівом, визначальну роль відіграють США, як провідна світова потуга та стратегічний партнер України, один з гарантів її суверенітету згідно Будапештського меморандуму.

Поряд з міжнародними зобов'язаннями США перед Україною та імперативом забезпечення стабільності у східноєвропейському регіоні важливим чинником активної підтримки ними України є українське лобі. Це насамперед – національна діаспора на чолі з Українським конгресовим комітетом Америки (УККА), конгресовий український кокус (неформальне об'єднання конгресменів, які лобіюють інтереси України), неурядові організації, що моніторять ситуацію в Східній Європі (Фонд Карнегі, Фрідом Хаус, Центр стратегічних міжнародних студій, Національний демократичний інститут), діаспорні організації (Українсько-американська координа-

ційна рада, “Вашингтонська група”, фундація “Україна-США” тощо), впливові американські політичні діячі, експерти в різних сферах.

Провідну роль у лобюванні інтересів України в США традиційно відіграє українська діаспора – чисельна (найбільша українська громада в світі, якщо не брати до уваги Росію), активна, консолідована, орієнтована на демократичний розвиток історичної батьківщини. Провідною організацією, що представляє інтереси американських українців перед суспільством та владою США є УККА, який зробив значний внесок у здобуття Україною незалежності та згуртування всього світового українства. Важливо, що він діє не лише як американська організація, але і представляє діаспору на міжнародній арені, поряд з Конгресом українців Канади та Світовим конгресом українців.

Допомога діаспори батьківщині здійснюється у кількох напрямках. По-перше, інформування суспільства і влади США про реальну ситуацію в Україні; по-друге, політичний тиск для надання їй військово-політичної, фінансової та гуманітарної підтримки. Паралельно аналогічні дії самостійно (тобто діаспорними організаціями) та опосередковано (через уряд США) здійснюються і в найвпливовіших міжнародних організаціях (ООН, НАТО, МВФ). По-третє, надання гуманітарної допомоги через різноманітні громадські ініціативи в США та на міжнародному рівні. При цьому саме дії української діаспори, спрямовані на надання Україні допомоги, стали своєрідним “пусковим механізмом” масштабного лобювання інтересів нашої держави власне американськими політичними чинниками як на рівні США, так і на міжнародній арені.

Українська діаспора в США одразу відреагувала на російську агресію. Наступного дня після схвалення Держдумою РФ введення військ до Криму, 2 березня у 27 містах США українці провели масштабні акції протесту, а УККА виступив з вимогами санкцій проти Росії та програмою надання Україні найширшої допомоги з боку США, НАТО та ООН, в тому числі військової [1]. Найшвидше результат був досягнутий на рівні штатів: вже у березні 2014 р. українська громада Юти домоглася прийняття резолюції від імені штату на підтримку державного суверенітету України та із закликом негайно вивести війська РФ з Криму [2]. Загалом реакція діаспори, синхронна до дій української влади на міжнародній арені, спричинилася до засудження країнами “Великої сімки” порушення РФ суверенітету та територіальної цілісності України 2 березня 2014 р., а також зупинки підготовки саміту “Великої вісімки” у Сочі в червні 2014 р. [3]. З цього й почався процес міжнародної реакції на агресію РФ, що згодом призвело до запровадження багаторівневих санкцій проти неї.

Проведені українською громадою США масові громадянські акції – пікети з вимогами спинити російську агресію, надати Україні зброю та

статус союзника США поза НАТО, подання петицій про сприяння звільненню Н. Савченко, підписання президентом США законів на підтримку України тощо, численні мистецькі акції на підтримку українського та кримськотатарського народів – змогли привернути увагу не лише політиків, а й американського суспільства та світової громадськості. У сукупності це дало помітний результат. Коментуючи його, генеральний консул України у Сан-Франциско С. Альошин зауважив, що “ще ніколи увага американців до України не була такою великою” [2].

Якщо дії діаспори є ініціативою та своєрідним фундаментом лобювання інтересів України в США, то найвищий рівень – члени Конгресу США, лояльно налаштовані до України. У верхній палаті найбільш категорично та послідовно за міжнародну ізоляцію Росії та надання всебічної, в тому числі військової, допомоги Україні виступають неформальний лідер українського лобі в Сенаті республіканець Джон Маккейн, який посів третє місце у рейтингу українських лобістів в 2014 р. [4], а також Роберт Мендес, Марк Кірк, Кріс Мерфі та інші. 10 лютого 2015 р. з ініціативи республіканця від Огайо Роба Портмана і демократа від Іллінойса Діка Дурбіна в Сенаті з’явилася міжпартійна група на підтримку України, метою якої проголошено координацію “більш надійних американських зусиль з підтримки України”. Віце-головами групи стали Кріс Мерфі, Келлі Айотт, Шерон Браун та Марк Кірк [5].

У Палаті представників ще з 1997 р. діє така група – конгресовий український кокус, що традиційно тісно співпрацює з УККА. Його найактивнішими учасниками є відомі в Україні конгресмени Марсі Каптур, Сандер Левін, Майкл Фітцпатрік, Керолін Мелоні, Майк Куїглі, Біл Паскрелл та інші. Завдяки їм протягом 2014 р. було прийнято чимало важливих законопроектів на підтримку України. У свою чергу, це призвело до активізації політики підтримки України і Білим домом, і ЄС, і міжнародними установами. Так, 1 квітня 2014 р. Конгресом США було прийнято “Закон на підтримку суверенітету, територіальної цілісності, демократії та економічної стабільності в Україні”. Серед іншого, це дозволило США надати Україні держгарантії на 1 млрд доларів. На думку експертів, завдяки цьому вона змогла залучити на зовнішніх ринках відповідну суму всього під 1,844 % річних, що стало найдешевшим запозиченням за всю історію України [6].

При цьому надзвичайно велику роль у прийнятті більшості постанов на підтримку України відіграють зусилля УККА та Української інформаційної служби (УНІС) – вашингтонського представництва української діаспори. Зокрема, організовані ними “українські дні” на Капітолійському пагорбі, під час яких в ході особистого спілкування діаспора та представники громадських організацій часто переконують конгресменів підтримати той чи інший законопроект. Так, на зустрічі 18 липня у відповідь на вимоги УККА надати Україні статус союзника США поза НАТО Р. Портмен,

К. Мерфі, К. Мелоні, М. Кірк та інші рішуче засудили дії Росії (напередодні, 17 липня 2014 р. було збито боїнг МН-17 Малазійських авіаліній у Донецькій обл.) та пообіцяли добиватися надання Україні фінансової та військової підтримки. Вже 27 липня співголови українського кокусу Д. Герлах, М. Каптур і С. Левін внесли до Конгресу проект резолюції про надання Україні військової допомоги [7].

Після трагедії з малазійським боїнгом українська громада США розгорнула широкомасштабну кампанію, спрямовану і на посилення санкцій проти Росії та проросійських сепаратистів на сході України. Під її тиском та тиском представників конгресового українського кокусу США надали свідчення про причетність до теракту проросійських сепаратистів, надання їм зброї РФ і виступили із ініціативою запровадження третього рівня санкцій проти країни-агресора, а також виділили додаткові 7 млн доларів допомоги Україні.

Безпосереднім результатом зусиль українського лобі стало звернення на початку серпня 2014 р. групи сенаторів до президента США щодо визнання РФ спонсором міжнародного тероризму, а так званих “ДНР” та “ЛНР” – міжнародними терористичними організаціями [8]. Як результат спільних зусиль України, діаспори та керівництва США можемо розцінювати і прийняття на початку серпня рішення НАТО про припинення співпраці з РФ та розширення співпраці з Україною. При цьому, діючи одночасно на кількох рівнях – від місцевого до міжнародного, – українське лобі домоглося і реальних кроків до розбудови українських збройних сил: Сенат Каліфорнії вже у липні 2014 р. затвердив резолюцію про співпрацю між Національною гвардією штату та Україною [9].

Закономірним результатом цілеспрямованих зусиль українського лобі та сприятливої політичної кон’юнктури в 2014 р. стало налагодження активного політичного діалогу між Україною та США, що було продемонстровано в ході офіційних візитів до України держсекретаря США Дж. Керрі, віце-президента Дж. Байдена, а до США – президента України П. Порошенка, прем’єр-міністра А. Яценюка та міністра закордонних справ П. Клімкіна.

Попри контраверсійні оцінки, найбільшим виявом підтримки України з боку США став “Закон про підтримку свободи України 2014” (“Ukraine Freedom Support Act of 2014”). Українське лобі доклало чимало зусиль для його прийняття обома палатами та підписання президентом. Зокрема УККА та УНІС протягом липня–листопада 2014 р. постійно працювали з парламентарями, представниками держдепартаменту США, наполягаючи на розширенні допомоги Україні. Не меншу роль відіграли і конгресовий український кокус, і сенатори від обох партій. Зрештою, 11-12 грудня законопроект був ухвалений Сенатом і Палатою представників (відповідно як “Закон на підтримку свободи України” та “Закон про надання допомоги з підтримки безпеки України”), а 18 грудня підписаний президентом Б. Обамою.

У документі офіційною політикою США проголошено відновлення територіальної цілісності України та її захист від російської окупації, а Україна визнається військовим союзником США поза НАТО. Законом створено конкретні механізми надання Україні допомоги у побудові демократичного громадянського суспільства та зміцненні енергетичної безпеки. Йдеться про військову допомогу, на яку передбачено 350 млн доларів, в тому числі у вигляді оборонного озброєння, технічної допомоги у зміцненні енергетичної безпеки (50 млн дол. на 2016-2018 фінансові роки) та розвитку громадянського суспільства, незалежних ЗМІ, боротьбі з корупцією (20 млн дол.) [10].

Внаслідок кореляції офіційної політики США відповідно до активної позиції українського лобі та все очевидніших агресивних намірів РФ, починаючи з другої половини 2014 р. США надають Україні військову нелетальну допомогу – захисне спорядження, медзасоби, прилади нічного бачення, тепловізори тощо. Загалом з 20 держав, які надали Україні допомогу до жовтня 2014 р., найбільшим був внесок США – 60 млн доларів, не враховуючи обіцяні гарантії позики на 1 млрд та 48 млн доларів [11]. Згідно оприлюдненого 12 березня 2015 р. звіту Мініборони України, на поточний момент США надали українській армії матеріально-технічної допомоги та майна на загальну суму понад 13 млн доларів і сухих пайків на 2,5 млн доларів [12].

Попри важливість за нинішньої ситуації наданої США фінансової та матеріально-технічної допомоги для українського війська, наразі ключовою проблемою для України та для українського лобі в США є надання летального озброєння. Особливо гостро це питання постало внаслідок недотримання РФ “Мінських угод” та активізації проросійських і російських бойовиків в січні 2015 р. Делікатним моментом є чутливість до цього питання не лише американської політичної еліти – в той час, як офіс віцепрезидента США займає проукраїнську позицію, Рада національної безпеки відстоює обережнішу позицію, до якої схиляється і президент Обама, – але і їх європейських партнерів, які виступають проти надання Україні зброї.

У цьому протистоянні вагому роль відіграє вищий законодавчий орган США. Тим важливіше, що на проміжних виборах наприкінці минулого року перемогу здобули республіканці, які традиційно є прихильниками більш рішучої політики щодо Росії. Прикметно, що до сформованої після виборів більшості ситуативно приєднуються і демократи, вимагаючи озброїти Україну. Так, сенатор-демократ К. Мерфі, який і раніше підтримував Україну, закликав адміністрацію президента змінити свою позицію та почати постачання “серйозного оборонного озброєння” Україні на тлі загострення ситуації [13].

В контексті необхідності посилення тиску для надання Україні летальної зброї принципово важливо, що в оновленому Сенаті чимало комітетських портфельів отримали законодавці, які займають активну проукраїнську

позицію. Зокрема, голова сенатського комітету з міжнародних відносин республіканець Р. Коркер не приховує прихильного ставлення до надання Україні зброї та посилення тиску на РФ. Коментуючи позицію нової більшості у парламенті в українському питанні, згадуваний Дж. Маккейн, який очолив також один з провідних комітетів Сенату – у справах збройних сил США – заявив: “Тепер, коли у нас є більшість у Конгресі, ми зробимо все, щоб це питання залишалось на порядку денному і не лише щодо України, яка сама по собі є переконливим аргументом, але й з огляду на те, що буде далі з країнами Балтії. Що буде з Молдовою та іншими країнами регіону” [14].

На підтвердження своїх слів Дж. Маккейн вже провів важливі слухання з питань національної безпеки. Після ескалації конфлікту на Донбасі в січні 2015 р. і теракту в Маріуполі відбулися слухання за участі колишніх радників президентів США Збігнева Бжежинського та Брента Скоукрофта, а також трьох колишніх держсекретарів США – Мадлен Олбрайт, Джорджа Шульца та Генрі Кісінджера. Прикметно, що більшість експертів виступила за необхідність більш жорсткої реакції США на дії Росії [15].

Так, один з найвпливовіших геостратегів США, колишній радник з національної безпеки президента Картера З. Бжежинський, який ситуативно приєднався до українського лобі, заявив, що, враховуючи велику ймовірність швидкого наступу російських військ вглиб Європи, Захід має активно “демонструвати наміри й силу” та якнайшвидше надати Україні зброю оборонного характеру [16]. З аналогічними заявами він як радник Центру стратегічних і міжнародних студій виступає від початку російсько-української війни. Водночас, на думку З. Бжежинського, питання вступу України до НАТО, як найбільш подразнююче для РФ, має бути відкладене.

До слова, ще одна экс-держсекретар, представник Демократичної партії США Хіларі Клінтон теж активно і послідовно виступає за фінансову та військову підтримку України, наголошуючи, що американський уряд та НАТО недостатньо допомагають Україні.

Прикметно, що ситуативними лобістами інтересів України в умовах російської агресії виступають чиновники провідних відомств США. Зрозуміло, що це обумовлено не симпатіями до України, а прагматичними військово-політичними розрахунками, виходячи з інтересів США. Найчіткіше це простежується у роботі офіційних представників США – віце-президента Джо Байдена, держсекретаря Джона Керрі, офіційного уповноваженого Держдепартаменту у справах Європи та Євразії Вікторії Нуланд, офіційного представника Держдепу Джен Псакі та постійного представника США в ООН Саманти Пауер, яка також є Директором Ради національної безпеки США з міжнародних відносин.

Одним з провідних факторів формування суспільної думки і політичної позиції вищого керівництва США є експертні оцінки та висновки

авторитетних фахівців – політологів, колишніх держчиновників найвищого рівня, економістів та військових експертів. Так, серед публіцистів – найавторитетніших лобістів підтримки України згадуваний Збігнєв Бзежинський, професор Єльського університету, фахівець з історії Східної Європи Тімоті Снайдер, всесвітньо відомий фінансист і засновник низки благодійних фондів Джордж Сорос.

Останній протягом 2014 – на початку 2015 рр. неодноразово бував в Україні, виступав на міжнародних форумах, присвячених проблемам європейської безпеки та кризи в Україні, послідовно відстоюючи необхідність та нагальність надання Україні ефективної допомоги, а також висувуючи власні проекти економічного розвитку країни. Найповніше позиція Дж. Сороса викладена у його статті в популярному часописі “The New York Review” з промовистою назвою “Прокидайся Європо!”, де він критикує ЄС за нерішучість і недостатню підтримку України та наголошує, що мир і стабільний розвиток України є запорукою економічного зростання Європи [17].

Зауважимо, що в американському – як і будь-якому демократичному суспільстві – суттєву роль відіграє преса, що має високий рівень довіри. В даному контексті важливе місце належить українським англомовним мас-медіа (“Свобода”, “The Ukrainian Weekly”, медіапортал “Vidia” тощо), які інформують про реальну ситуацію в Україні. Для формування суспільної думки в США ще важливішим є те, що вже понад рік українська тематика на перших шпальтах провідних та найтиражніших американських періодичних видань, таких як “Time”, “USA Today”, “The Wall Street Journal”, “The New York Times”, “Los Angeles Times”, “Chicago Tribune”, “The Washington Post”, “Daily News”, “New York Post”. Протягом 2014 – на початку 2015 рр. вони опублікували чимало спеціальних розвідок та статей авторитетних аналітиків, присвячених агресії РФ в Україні. Таким чином не лише політики, а й звичайні громадяни – електорат – складають своє уявлення про дану ситуацію, а це, в свою чергу, є важливим фактором формування політичної кон’юнктури в демократичному суспільстві.

Чимало впливових неурядових організацій та аналітичних центрів США проводять власні дослідження ситуації в Україні й оприлюднюють свої висновки і пропозиції коригування політики США щодо російської агресії. Так, в лютому 2015 р. Атлантична рада, Інститут Брукінгс та Чиказька Рада глобальних проблем, представники яких побували на Донбасі, оприлюднили спільний звіт, у якому заявили, що санкцій недостатньо, аби зупинити Кремль – необхідно збільшити військову підтримку України [18].

До українського лобі приєдналися й представники інших етнічних груп в США, які добре обізнані з політикою Росії. Як зауважив президент Грузинської асоціації в США М. Церетелі, боротьба українців – це спільна боротьба всіх тих країн, які відмовляються грати роль російських сателітів:

“Ми стоїмо разом у зусиллях надати достатньо ресурсів українським патріотам для того, щоб вони могли захистити Україну. Ми, грузини, знаємо як ніхто інші, як можуть себе поводити росіяни, які у них є ресурси, які вони використовують методи” [19].

У дискусії щодо питання постачання Україні летального озброєння, принципово важливою є позиція очільників оборонного сектора США. Так, керівництво Пентагона виступило за поставку в Україну такої зброї, зокрема зстрілецької та протитанкових ракетних комплексів “Javelin”. Позицію військових підтримує й частина радників президента США Б. Обама, які впевнені, що США повинні активніше допомагати Україні в боротьбі з терористами на сході країни [20].

Певною точкою у цій дискусії стало прийняте Б. Обамою 10 березня 2015 р. рішення про відмову від постачання Україні летальної зброї і надання натомість безпілотників, броньованих військових автомобілів “Humvee” та систем зв’язку, радарів для визначення мінометних позицій противника загальною вартістю у 75 млн доларів [21]. Проте, цілком ймовірно, це рішення буде переглянуте, адже українське лобі в Конгресі вважає таку допомогу недостатньою і наполягає на негайному озброєнні України.

Таким чином, зважаючи на активність та політичну вагу лобістів України, безпосередній і зростаючий вплив їхньої діяльності на офіційну політику Вашингтона, можемо говорити про вихід українського лобі в США на новий – доволі високий – рівень. Це обумовлено насамперед чисельністю та згуртованістю української діаспори США, напрацьованими нею традиціями боротьби за незалежність України та співпраці з американським політикумом. Власне, впливовість українського лобі сьогодні можна порівняти із періодом розпаду “холодної війни”, коли українське лобі вважалося одним із найпотужніших у США. А з огляду на роль США на міжнародній арені з певністю можемо стверджувати, що американське українське лобі перебуває в авангарді боротьби за надання міжнародної дипломатичної, політичної та військово-технічної допомоги Україні, спрямованої на захист її державного суверенітету.

Список використаних джерел:

1. UCCA urged U.S. action against Russian [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucca.org/Aucca-urges-us-action-against-russian-invasion>.
2. Лаврисюк Ю. Генеральний консул у Сан-Франциско: Рівень підтримки України з боку США зараз безпрецедентний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/interview/65179-generalnij-konsul-ukraini-u-san-frantsisko-riven-pidtrimki-ukraini-z-boku-ssha-zaraz-bezpretsedentnij.htm>.
3. СКУ закликає країни Великої Сімки скликати екстрене засідання в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/news.php/news/997>.

4. Експерти назвали десятку найкращих лобістів України в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/eksperti-nazvali-desyatku-naykra-schih-lobistiv-ukrayini-v-sviti-405938.html>.
5. Бельдій А. Сенатори США створили групу на підтримку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1436258-senatori-ssh-a-stvorili-grupu-na-pidtrimku-ukrayini>.
6. Вілінська Я. Конгрес США просять розслідувати корупцію в українському уряді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2014/30554>.
7. Українські дні у Конгресі США – питання надання зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/content/congress--ukrainian-days/2527899.html>.
8. Stop Calling Russian Agents “Pro-Russian Separatists” or “Rebels” - Report Responsibly! [Electronic source]. – Available at: <https://www.change.org/p/media-stop-calling-russian-agents-pro-russian-separatists-or-rebels-report-responsibly>.
9. Штат Каліфорнія допоможе Україні реформувати Національну гвардію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/content/article/1956692.html>.
10. S.2828 - Ukraine Freedom Support Act of 2014. [Electronic source]. – Available at: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text>.
11. Аналітична записка Інституту світової політики “Україна – не одна. Як світ допомагає українцям протистояти агресії Росії” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwp.org.ua/ukr/public/1242.html>.
12. В Минобороны Украины подсчитали, сколько помощи получили от стран Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/ukraine/v-minoborony-ukrainy-podschitali-skolko-pomoschi-poluchili-ot-stra-292625/>.
13. Білий Дім закликали постачати Україні серйозне оборонне озброєння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2015/33152>.
14. Паплаукайте М. У США приступив до роботи новий Конгрес – обіцяють допомогу Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2015/32526>.
15. Дубинський В. Киссинджер: “Нам нужно ответить на угрозу”. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/article/26821271.html>.
16. Савчук А. Бжезінський: Щоб протидіяти Путіну, потрібно озброїти Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2015/34613>.
17. George Soros. Wake Up, Europe [Electronic source]. – Available at: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/nov/20/wake-up-europe/>.
18. Вілінська Я. Американські аналітики закликали владу США збільшити військову допомогу Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2015/34162>.
19. Леонова Н. Українські дні у Конгресі США – питання надання зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/content/congress-ukrainian-days/2527899.html>.
20. У Пентагоні пропонують надати Україні протитанкові ракетні комплекси, – The Wall Street Journal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/news/showNews.do?u_pentagoni_proponuyut_nadati_ukrayini_protitankovi_raketni_kompleksi_the_wall_street_journal&objectId=539061.
21. США постачатимуть Україні безпілотники та броньовики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/11/7061166/>.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АКЦЕНТИ ТА ПРІОРИТЕТИ АДМІНІСТРАЦІЇ Б.ОБАМИ

СЕРГІЙ ТОЛСТОВ

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”

Анотація. В період після 1991 р. США належала виняткова роль у міжнародних відносинах. Статус США зумовлений обсягом економіки, технологічним потенціалом, домінуванням долара як світової резервної валюти, утриманням потужних збройних сил, наявністю системи військових і політичних союзів та інших політичних, економічних і гуманітарних важелів впливу. Поточні зміни в розстановці сил, разом з перебігом багатьох суб'єктивних чинників, змушують правлячі кола США корегувати набір та співвідношення зовнішньополітичних пріоритетів з метою збереження домінуючого статусу та підтвердження лідерства в міжнародній спільноті. В цьому сенсі показовими виглядають спроби адміністрації Барака Обами запропонувати оновлену концепцію пріоритетів політики США, що викладена в “Стратегії національної безпеки” (2015 р.). Предмет аналізу цієї статті становлять нові підходи США у сфері міжнародної політики на етапі складного й суперечливого переходу від однополярної до поліцентричної міжнародної системи.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародна безпека, стратегія національної безпеки, міжнародний порядок, національні інтереси, американське лідерство.

Summary. After 1991 the U.S. possessed an exclusive role in international relations. Its status was determined by the size of the economy, technological capacity, the dominance of the dollar as the world reserve currency and military power, the existence of a system of military and political alliances and other political, economic and humanitarian leverage. Current balance of power shifts along with the combination of subjective factors are encouraging the U.S. officials to adjust the selection and the ratio of foreign policy priorities for the preservation of the dominant status and confirmation of American leadership in the international community. The latest National security strategy of 2015 contains the Barak Obama's administration attempt to revise a concept of the U.S. policy priorities at the complex and controversial stage of transition from a unipolar to a multipolar international system. The following article presents an analysis of the abovementioned document in the context of the new U.S. approaches towards international politics.

Keywords: foreign policy, international security, national security strategy, international order, national interests, American leadership.

В політичній літературі поширені уявлення, що головна особливість міжнародної системи, яка встановилася після закінчення “холодної війни”, полягала в набутті США статусу домінуючої держави, спроможної до здійснення переважного впливу на міжнародні економічні та політичні процеси. Адаптація міжнародної системи до постбіполярних реалій припала на

короткий період 1991–1994 рр., позначений саморозпуском СРСР, реформатуванням відносин усередині західних альянсів, проголошенням стратегії розширення НАТО і ЄС та рішенням про доцільність втручання НАТО в громадянські війни на терені колишньої Югославії. В наступні роки беззастережне домінування США стало головною ознакою міжнародної системи, що дозволило багатьом дослідникам характеризувати міжнародну систему періоду 1995–2008 рр. як однополярну [1].

Початок світової фінансово-економічної кризи в 2008 р. дав новий поштовх гострій політико-академічній дискусії щодо методології аналізу міжнародної системи та визначання напрямів її еволюції. Однак попри скорочення частки США в світовій економіці, боргові проблеми та бюджетний дефіцит, величезний силовий потенціал, економічна потужність і винятковий статус США в міжнародних відносинах змушують визнавати цю державу найвпливовішим політичним актором міжнародної спільноти. Беручи до уваги розбіжність поглядів на динаміку на спрямування міжнародних процесів, мета цієї статті полягає в оцінці ролі США в системі міжнародних відносин з урахуванням зовнішньополітичних пріоритетів адміністрації Б.Обами та положень Стратегії національної безпеки від 6 лютого 2015 р.

Після “холодної війни” політична еліта США намагалася окреслити дієздатну модель глобального впливу та розробити військово-політичну стратегію, покликані забезпечити американське домінування, яке в офіційних документах найчастіше визначалося поняттям “лідерство”. Регіональні конфлікти, включаючи війни проти Іраку в 1991 та 2003 рр. відіграли винятково важливу роль у формуванні глобального світогляду політичних кіл США. Під час операції “Буря в пустелі” (1991 р.) прибічники перетворення силового домінування США на важіль постійного військово-політичного контролю побачили в ситуативному згуртуванні більшості держав світу довкола США ознаку нової розстановки сил, позначеної домінуванням США в міжнародних відносинах. Тоді ж президент Дж.Буш-старший проголосив стратегічну мету побудови “нового світового порядку” [2].

Обґрунтовуючи доцільність застосування сили під час першої війни у Перській затоці (1990-1991 рр.), один з впливових представників американських неоконсерваторів П.Родман відзначав, що створення багатонаціональної коаліції на чолі з США, консенсус у Раді Безпеки ООН, яка надала мандат на використання воєнної сили проти Іраку та згортання американо-радянського суперництва, сприймалися як “ейфорія” в міжнародних відносинах [3]. В усуненні конфронтації між США та СРСР політичне керівництво США побачило “безпрецедентні можливості” для налагодження співпраці між великими державами на чолі з США. При мирливий підтекст тогочасної радянської зовнішньої політики та надії, пов’язані з ефектом заміни СРСР на демократичну Росію, сприймалися як

початок “ери гармонії”, суттєво відмінної від конфронтаційної практики міжнародних відносин, що домінувала з кінця XIX ст. [3].

Утім, практичним наслідком набуття США статусу єдиної наддержави стало посилення гегемоністських тенденцій, властивих однополярній міжнародній системі. Домінування США спричинило зростання напруженості в відносинах з союзниками та партнерами, невдоволеними одноосібними ухваленнями рішень у Вашингтоні, та загострило спротив з боку держав, які заперечували особливий статус і виняткові повноваження США та очолюваних ними союзів. Оцінюючи спрямування глобальної політики США, професор Коледжу військово-морських сил США Т.Барнетт у статті “Нова карта Пентагону” (2003 р.) пропонував розглядати світ з перспективи непопущеності гегемонії США та вимагав реальної оцінки джерел походження загроз безпеки. Т.Барнетт зазначав, що після другої світової війни реальні загрози безпеці США виникали в країнах, співмірних за потенціалом та рівнем розвитку, тобто, в середовищі великих держав. У роки “холодної війни” такою державою був СРСР. Після його зникнення на початку 1990-х рр. політики у США переймалися проблемами об’єднаної Європи, зростанням потужності Японії, а згодом – темпами розвитку Китаю [4, р. 177-178]. Проте, як стверджував Т.Барнетт, критичною похибкою в цих міркуваннях було припущення, що справжню загрозу США може становити тільки інша розвинена держава, а проблеми периферійних регіонів впродовж тривалого часу згадувалися у військових планах лише в якості другорядних чинників. Припускалося, що наявність військ, спроможних забезпечувати захист від воєнної загрози з боку великої держави, достатня і для використання в другорядних ситуаціях, пов’язаних з конфліктами і воєнними операціями на периферії.

Теракти 11 вересня 2001 р., стверджував Т.Барнетт, спростували ці уявлення й суттєво вплинули на реформування національної безпеки США, оскільки примусово переключили увагу з абстрактного планування майбутніх високотехнологічних війн проти “рівних” супротивників на поточні загрози глобальному порядку, що походять з периферії міжнародної системи, в тому числі з боку сільових терористичних мереж та недержавних акторів [5, р. 2-7]. На думку Т.Барнетта, виклик 11 вересня спричинив струс у системі безпеки, перегляд загальних уявлень та зміни в структурі державного управління США. При цьому американським збройним силам вочевидь бракувало підготовки для операцій з державного будівництва (nation-building) в країнах периферії, подолання стихійних лих і боротьби з повстанцями. Т.Барнетт тлумачив війну США проти Саддама Хусейна в 2003 р. як “переломний історичний момент”, який мав підштовхнути Вашингтон до визнання глобальної відповідальності за “стратегічну безпеку доби глобалізації” й посилити прихильність США до операцій з повалення антизахідних

режимів, що не визнають норми і правила міжнародної взаємодії і таким чином послаблюють загальну взаємозалежність [5, р. 9-58].

В політичних дослідженнях багатьох американських авторів домінує тлумачення сучасної глобалізації як результату втілення американської матриці, на відміну від попередньої версії глобалізації епохи європейських колоніальних імперій, що не витримала випробування часом [6].

За поширеними уявленнями, просуваючи власний проект світоустрою, США активно сприяли залученню інших країн, включаючи країни Сходу, й відтак набули зобов'язання захищати побудований ними ж самими міжнародний порядок, у тому числі з використанням засобів воєнної сили. Такий підхід дістав відображення в офіційних доктринах американських адміністрацій останніх десятиліть, які містили різнобічне обґрунтування месіанської ролі США в гарантуванні міжнародної безпеки та дотриманні демократичних стандартів.

Проте реальні наслідки глобалізації радикально відрізнялися від очікувань, пов'язаних з ідеєю створення уніфікованого взаємозалежного світу. Численні військові операції, насамперед війни в Афганістані та Іраку, призвели до перенапруження фінансових можливостей і ресурсів США. За підрахунками американських експертів, до середини 2010 р. прямі витрати на військові операції в Афганістані та Іраку перевищили \$1 трлн, що в співмірних цінах виявилися дорожчим, ніж видатки США на в'єтнамську, корейську та першу світову війни.

Політичне керівництво США викладає своє ставлення до міжнародних реалій в стратегічних документах доктринального характеру, які обґрунтовують цілі та завдання у галузі безпеки, зазвичай без їх чіткого розподілу за внутрішньо- та зовнішньополітичними ознаками. Серед головних орієнтирів стратегії національної безпеки за часів Дж.Буша-молодшого (2002, 2006 рр.) переважали акценти на глобальну війну проти тероризму, упередження при застосуванні сили та жорстке заохочення іноземних держав до просування в бік західних демократичних стандартів. На загал доктрина Дж.Буша-молодшого мала перехідний характер, віддзеркалюючи відхід від стратегій класичного стримування часів "холодної війни" та обґрунтовуючи випереджаючі дії з метою відсічі загрозам, пов'язаним з терористичними угрупованнями, ісламським радикалізмом та політикою окремих держав на кшталт Іраку, Північної Кореї, Ірану, Сирії та Лівії.

В Стратегії національної безпеки 2010 р., затвердженій президентом Б.Обамою, основні акценти було зміщено в бік інтенсифікації зв'язків з союзниками та партнерами та розширення взаємодії з Китаєм, Індією та Росією. В цьому ж документі також відзначалося, що безпека США безпосередньо залежить від економічного стану країни.

Головні завдання Стратегії національної безпеки, яку президент Б.Обама оголосив 6 лютого 2015 р. пов'язані з обґрунтуванням і забезпеченням лідерства 120

США, яке має слугувати “основою міжнародний порядку, що базується на правилах” [7, р. 1, 2, 13]. Стверджується, що американське лідерство з позиції сили має слугувати досягненню національних інтересів та водночас забезпеченню універсальних цінностей.

Втім, в стратегічних питаннях лейтмотив СНБ-2015 залишився незмінним. Становлення “міжнародного порядку” має забезпечуватися американським лідерством за умов ефективної співпраці США з союзниками та партнерами, а американські національні інтереси залишаються вищим і незмінним пріоритетом. Презентуючи новий доктринальний документ, президент Б.Обама наголосив, що США підтверджують “готовність діяти в односторонньому порядку”, коли виникають загрози їх базовим інтересам, однак надають перевагу колективним діям за участі інших країн. “Саме тому, – зауважив Б.Обама, – ми очолюємо міжнародні коаліції, котрі борються з серйозними викликами з боку агресії, тероризму та хвороб” [7, р. 1].

Модель “американського лідерства, що ґрунтується на економічних і технологічних перевагах та цінностях американського народу”, передбачає залучення громадян, відповідальних держав та ефективних регіональних і міжнародних організацій. США підтверджують відданість союзникам і партнерам, вітають їх внесок у спільну справу та декларують “готовність і рішучість стримувати, і за необхідності забезпечити нанесення поразки можливим супротивникам” [7, р. 1]. Прикладом такої співпраці Б.Обама назвав очолену США коаліцію з понад 60 партнерів проти “Ісламської держави Іраку та Леванту” (ІДІЛ). Водночас Б.Обама декларував “відхід” від практики ведення потужних наземних війн, на кшталт операцій в Іраку та Афганістані, які були визначальною рисою американської зовнішньої політики в 2000-х рр.

Засобами досягнення поставлених цілей керівництво США вважає:

- міцну оборону та внутрішню безпеку своєї країни;
- згуртування союзників, насамперед членів НАТО, збереження історично тісних зв'язків з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Італією та Канадою;
- вдосконалення системи альянсів в Азії та АТР;
- поєднання різних методів забезпечення глобальної безпеки, включаючи створення різноманітних міжнародних коаліцій за підтримки місцевих партнерів.

Підґрунтям для цілеспрямованого та виваженого лідерства США мають слугувати сильна економіка, повага до універсальних цінностей та міжнародний порядок, який сприяє миру, безпеці і новим можливостям шляхом зміцнення співпраці у відсічі глобальним викликам.

Прагнення до колективного реагування та спільних дій разом з союзниками поєднується з засобами стримування агресії за допомогою передової присутності та не виключає односторонніх заходів: “якщо стратегія стримування не спрацює, збройні сили США будуть готові застосувати воєнну силу в будь-якому місці, придушуючи та зупиняючи агресію на численних театрах” (“multiple theaters”) [7, р. 8].

Водночас у тексті СНБ-2015 міститься застереження, що використання сили не слід вважати універсальним засобом. Поріг для її застосування буде вищим, коли пряма загроза інтересам США відсутня. Однак якщо це буде хоча б необхідним, США застосовуватимуть воєнну силу і використовуватимуть її в односторонньому порядку. Наприклад, коли хтось загрожуватиме “нашому народу”, коли виникне небезпека життю й добробуту громадян США чи постануть загрози безпеці союзників. Однак і за цих обставин США надаватимуть перевагу спільним діям разом з союзниками та партнерами.

В відносинах з союзниками передбачено такі форми та елементи впливу, як політична мобілізація, більш рівномірний розподіл навантаження, дотримання легітимності застосування сили (в цьому разі, ймовірно, мова йде про правове обґрунтування причин і підстав застосування сили), забезпечення рішення про застосування сили чітким мандатом, формулювання реалістичних цілей планованих операцій [7, р. 3, 8].

Передбачувані форми реагування США на виникнення нових міждержавних і внутрішньодержавних конфліктів окреслені доволі розпливчасто. Окремо розглядається ситуація, що склалася внаслідок порушення Росією українського суверенітету і територіальної цілісності та проявів ворожості щодо інших країн-сусідів. СНБ-2015 констатує, що така позиція РФ створює загрозу міжнародним нормам, які по закінченні “холодної війни” вважалися загально визнаними [7, р. 10], так само, як і провокативні дії Північної Кореї, що спричиняють напруженість в акваторії Східно-Китайського та Південно-Китайського морів.

Для стримування актів міждержавної агресії в майбутньому США вважають своїм обов’язком “підтверджувати гарантії безпеки союзникам і партнерам, збільшувати їхній потенціал протидії примусу, змушувати сплачувати рахунки тих, хто загрожуює сусідам і порушує основоположні міжнародні норми, а також організувати свої дії в межах більш масштабних регіональних стратегій” [7, р. 10].

Адміністрація США формально не заперечує повноваження ООН, декларуючи готовність нарощувати потенціал цієї організації та регіональних структур з врегулювання конфліктів та сприяти зміцненню державного управління таким чином, аби слабкі держави могли забезпечувати основні потреби своїх громадян і не ставали джерелами екстремізму й тероризму. В

цьому контексті США погоджуються підтримувати реформування та вдосконалення миротворчої діяльності ООН, включаючи збільшення внеску в цю справу з боку армій розвинених держав. Партнерство з іншими державами, недержавними учасниками та міжнародними інституціями (ООН, фінансові установи та ключові регіональні організації) надає можливість для розподілу навантаження з підтримання глобальної безпеки, добробуту та забезпечення норм відповідальної поведінки на міжнародній арені.

Адміністрація США підтверджує наміри змінити регіональний баланс в Азії та Тихоокеанському регіоні шляхом втілення проекту Транс-Тихоокеанського партнерства, яке має посилити роль США в зоні АТР, на яку припадає понад 40% світової торгівлі [7, р. I]. В Європі аналогічну функцію має виконувати Трансатлантичне торговельно-інвестиційне партнерство.

Стратегія-2015 не акцентує уваги на глибинних американо-китайських суперечностях, включаючи конкуренцію між американським та китайським проектами регіональної економічної інтеграції. Натомість вказано на безпрецедентність масштабів співробітництва США з Китаєм та бажаність “конструктивних відносин”, хоча й відзначено насторожене ставлення до модернізації армії КНР та неприйняття погроз як засобу розв’язання територіальних суперечок [7, р. I-II, 24].

Хоча на “всіх фронтах” лідерство США має забезпечуватися “з позиції сили”, в документі міститься розуміння, що “ресурси і вплив” наддержави не безмежні, й тому Америка не може й не повинна “диктувати траєкторію всіх змін, що відбуваються в світі” [7, р. II]. Загальні тенденції змушують до пошуку політичних компромісів та ухвалення “важких рішень”, ухвалюючи які США мають враховувати численні суперечливі пріоритети та “завжди мусять уникати перенапруження сил” [7, р. II, 5]. Цьому має сприяти мудра й виважена стратегія в сфері безпеки, яка ґрунтується не тільки на війсьній могутності. Контртерористична стратегія залишається на порядку денному, однак спільні зусилля з протидії ідеології та першопричинам насильницького екстремізму видаються важливішими, ніж можливість зі знищення терористів на полі бою.

Політичне керівництво США констатує, що в умовах зростаючої взаємозалежності в світі “немає таких глобальних проблем, котрі можна було б вирішити без США, і дуже мало таких проблем, котрі США можуть вирішити самотужки” [7, р. 3]. Відтак, згідно з офіційною доктриною американське лідерство залишатиметься вкрай важливим для мобілізації колективних зусиль для протидії глобальним ризикам, надання відсічі авторитарним режимам та протидії деструктивним економічним чинникам.

Утім на практиці ситуація виглядає значно складнішою, включаючи труднощі та проблеми, пов’язані з постконфліктним врегулюванням та

виведенням військ з Афганістану, громадянськими війнами в Сирії, Іраку, Лівії та поширенням зони контролю ІДІЛ, яка в СНБ-2015 тлумачиться як зона поширення “Аль-Каїди”, ІДІЛ та їхніх філій на Близькому Сході та в Північній Африці.

Перегляд уявлень адміністрації Б.Обами в бік більшої стриманості в застосуванні сили за кордонами США був значною мірою спричинений бюджетним перенапруженням, яке виразно відчувалося з початком світової фінансово-економічної кризи в 2008 р. Й хоча політичне керівництво США констатувало подолання “великої рецесії” 2008–2009 рр. та відновлення сталою економічного зростання, в міжнародному контексті виразно відчутні прояви розмивання гегемонії США та ознаки переформатування владно-силового балансу в бік багатополусної (поліцентричної) моделі.

Якщо період 1995–2008 рр. був позначений домінуванням західного “системного ядра”, яке ґрунтувалося на беззаперечних військово-політичних та економічних перевагах США та їхніх союзників у Європі та Азії, дослідники чим далі впевненіше визначають подальші тенденції як становлення поліцентричної моделі міжнародних відносин [8].

При цьому політика Росії, пов’язана зі спробами відновити зону впливу в пострадянському просторі, виглядає як штучна та ризикована спроба прискорити поляризацію світу, стимулюючи суперечності між прибічниками збереження стабільності та державами, які прагнуть суттєвого перегляду системи економічних і політичних правил гри.

Стосовно агресії Росії проти України та спроб тиску на інші держави-учасниці програми “Східне партнерство” чинна Стратегія національної безпеки США передбачає продовження тиску з метою змусити РФ “сплачувати високу ціну” за порушення міжнародного права шляхом накладення санкцій та стримування російської агресії, оцінюючи її стратегічні можливості. В разі виникнення потреби США декларують намір допомагати союзникам і партнерам протистояти російському примусу, однак залишають двері відкритими для розширення співпраці з РФ з питань, що становлять предмет взаємної зацікавленості, якщо Росія вирішить повернутися на шлях мирного співробітництва, який зумовлює повагу до суверенітету та демократичного розвитку сусідніх держав [7, р. 25].

Аналізуючи поточну корекцію акцентів зовнішньополітичної доктрини США доцільно відзначити декілька важливих моментів:

1. Міжнародно-політична стратегія США зберігає глобальну спрямованість, що потребує повсякденного підтвердження глобального лідерства та збереження активних зв’язків з союзниками та партнерами.

2. США зберігають унікальний набір засобів, які дозволяють здійснювати цілеспрямований багатоаспектний вплив на світову економіку та міжнародні відносини. Водночас міжнародна політика США стає більш

виваженою та обережною, уникаючи надмірних зобов'язань, ризикованих рішень та надмірних витрат ресурсів. Зберігає першочергове значення докладання постійної уваги зусиллям та заходам, покликаним забезпечувати присутність США в стратегічно важливих регіонах.

3. Хоча формально США уникають визнання багатополярного устрою міжнародної системи, СНБ-2015 констатує принципову важливість тенденцій, позначених зростанням потенціалу Індії, зміцненням Китаю та активізацією політики Росії, які принципово впливатимуть на відносини між великими державами (“major power relations”) [7, р. 4].

4. Хоча “національні інтереси” США тлумачаться як всеохоплюючі, зовнішньополітична доктрина набуває більш раціонального спрямування, включаючи ґрунтовну розробку та забезпечення засобів зовнішнього впливу, посилення ваги політичних та аксіологічних чинників, повніше використання можливостей розвідки. При цьому передбачається, що США посідатимуть центральну роль в системі міжнародної взаємодії та сприятимуть посиленню глобальної взаємозалежності. Однак попри усвідомлення обмеженості засобів впливу на міжнародні процеси, корекція політики США все ж надто далека від повернення до ознак зовнішньої політики типового національно-державного суб'єкта на кшталт колишніх європейських метрополій.

5. Адміністрація США змушена скорочувати військові витрати, як і загальні витрати державного бюджету США в цілому. Скорочення фінансових можливостей передбачає більш рівномірний розподіл навантаження між США та їхніми союзниками та подальшу консолідацію політичних зусиль, спрямованих на відвернення міждержавних і внутрішньодержавних конфліктів, які вважаються прямою загрозою міжнародній безпеці.

6. Критичне погіршення умов європейської безпеки та відсутність гарантій ефективності міжнародних правил і норм зумовлюють підтвердження американських гарантій союзникам США в Європі, посилення боеготовності НАТО та потребу в “динамічній присутності” в регіоні Центральної та Східної Європи.

7. Попри адекватну оцінку політики Росії, спрямованої на розхитування статус-кво в Європі, адміністрація США не передбачає можливості застосування проти Москви засобів воєнного тиску. Не виглядає реалістичним і застосування радикальних методів, що можуть спричинити масштабну економічну дестабілізацію, таких як повна ізоляція російської фінансової системи (відключення від переказів по мережі SWIFT). Головна мета використання різноманітних обмежень та засобів політичного тиску полягає в поверненні Москви до визнання загальних міжнародно-правових стандартів та відмови від агресивної політики в довколишньому просторі.

Список використаних джерел:

1. Толстов С. Параметры и принципы функционирования однополюсной системы / С. Толстов // Антологія творчих досягнень. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2007. – Вип. 3. – С. 199-232; Ikenberry G.J. Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences / G.J. Ikenberry, M. Mastanduno, W.C. Wohlforth // *World Politics*. – January 2009. – Vol. 61, No. 1. – P. 1-27; Layne C. This Time It's Real: The End of Unipolarity and the Pax Americana / C. Layne // *International Studies Quarterly*. – March 2012. – Vol. 56, Issue 1. – P. 203-213; Schweller R.L. After Unipolarity: China's Visions of International Order in an Era of U.S. Decline / R.L. Schweller, Xiaoyu Pu // *International Security*. – Summer 2011. – Vol. 36, No. 1. P. 41-72; Wilkinson D. Unipolarity Without Hegemony / D. Wilkinson // *International Studies Review*. – Summer 1999. – Vol. 1, Issue 2. – P/ 141-172; Wohlforth W.C. Unipolarity, status competition, and great power war / W.C. Wohlforth // *World Politics*. - January 2009. – Vol. 61, No. 1. – P, 28-57.
2. Bush G.H.W. State of the Union Address (January 29, 1991). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://millercenter.org/president/speeches/detail/3429>
3. Rodman P.W. Multilateralism and Its Discontents / P.W. Rodman // Freedom House, 1999, (Web Archive). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.Archive.org/web/20010630152922/http://freedomhouse.org/survey99/essays/rodman.html>
4. Barnett T.P.M. The Pentagon's New Map / T.P.M.Barnett // *Esquire*. – March 2003. – Vol. 139, No. 3. – P. 174-179, 227-228.
5. Barnett T.P.M. The Pentagon's new map: War and peace in the twenty / T.P.M. Barnett. – New-York : G.P. Putnam's Sons, 2004. – 435 p.
6. Фридман Т. Плоский мир / Т. Фридман; [пер. с англ. М. Колопотина]. – М. : АСТ, 2006. – 608 с.; James P., Steger M.B. A Genealogy of 'Globalization': The Career of a Concept / P.James, M.B. Steger // *Globalizations*. – 2014. – Vol. 11, No. 4. – P. 417–434; Keohane R.O. Power and Governance in a Partially Globalized World / R.O. Keohane. – New York : Routledge, 2002. – XIV, 298 p.; Nazemroaya M.D. The Globalization of NATO / M.D.Nazemroaya. – Atlanta, GA: Clarity Press Inc., 2012. – 411 p.; Rosenberg J. Globalization Theory : A Postmortem / J. Rosenberg // *International politics*. – 2005. – Vol. 42, No. 1. – P. 2-74; Scholte J. A. Globalization: A critical introduction / J.A. Scholte; 2nd ed. – Houndmills : Palgrave Macmillan, 2005. – 520 p.
7. Obama B. National security strategy. – Washington : The White House, February 2015. – III, 29 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
8. Global security in a multipolar world / Ed. by L.Peral; intro. by A. de Vasconcelos. – Chaillot Paper No. 118. – Paris : European Union Institute for Security Studies, October 2009. – 135 p.; Hiro D. After Empire. The birth of a multipolar world / D. Hiro. – New York : Nation books, 2010. – 360 p.; Lind M. A Concert-Balance Strategy for a Multipolar World / M.Lind // *Parameters*. – Autumn 2008. – Vol. 38. – Issue 3. – P. 48-60; Wagner J. From Pax Americana to Pax Transatlantica? The Western Quest for Supremacy in the Era of Persistent Conflict / J. Wagner // *Information on Politics & Society*. – April 2010. – No. 2. – 31 p.

РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ США У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ АМЕРИКАНСЬКОГО ЛІДЕРСТВА

МИКОЛА ТРОФИМЕНКО

кандидат політичних наук, доцент,
проректор з міжнародних зв'язків
Маріупольського державного університету

Анотація. У роботі розглядаються тенденції, закономірності розвитку сучасного світу, робиться прогноз подальшого розвитку міжнародних відносин, ролі дипломатичної служби і дипломатів в діяльності держав, інших акторів міжнародних відносин. Зазначається, що Сполучені Штати Америки після розпаду СРСР зберігають лідерство, хоча вже й не абсолютне, у всіх сферах життєдіяльності сучасної держави. Аналізується структура та особливості діяльності дипломатичної служби США в рамках здійснення публічної дипломатії, яка є однією з найбільш професійних, сучасних, ефективних та забезпечує глобальне лідерство США у світі.

Ключові слова: публічна дипломатія, цифрова дипломатія, Веб 2.0, глобалізація, технологізація, супердержава, великі країни, заступник держсекретаря з публічної дипломатії.

Summary. Trends, patterns of the modern world development are under consideration in the article. Further development of international relations, the role of the diplomatic service, diplomats and other actors of international relations in activities of states has been analyzed. It is stated that the United States after the collapse of the Soviet Union keep leadership in all spheres of the modern state activities. The structure and characteristics of the US diplomatic service in the context of public diplomacy realization has been analyzed. It is noted that US diplomatic service and public diplomacy are one of the most professional, modern, and efficient in the world providing US global leadership in the world.

Key words: public diplomacy, digital diplomacy, Web 2.0, globalization, technologization, superpower, great country, undersecretary of state for public diplomacy.

Сполучені Штати Америки після розпаду СРСР і до сьогодні, не дивлячись на зміни у світових міжнародних відносинах, проблеми у економіці, зберігають лідерство, хоча вже й не абсолютне, у всіх сферах життєдіяльності сучасної держави.

Як зазначив у своїй книзі “Три президенти та криза американської сверждержави” відомий американський політолог Збігнев Бжезинський, “самочинна коронація президента США в якості першого глобального лідера була історичним моментом, хоча і не відзначеним особливою датою в календарі. Сталося це слідом за розвалом Радянського Союзу та припиненням холодної війни. Американський президент просто почав діяти в

своїй новій якості без всякого міжнародного благословення. ЗМІ Америки проголосили його таким, іноземці висловили йому свою повагу, і візит в Білий дім (не кажучи вже про Кемп-Девід) став апогеєм в політичному житті будь-якого іноземного лідера. Поїздки президента за кордон здобули всі імперські атрибути, які затьмарюють за своїми масштабами і заходами безпеки виїзди будь-якого іншого державного діяча” [2, с. 7].

Але через два десятиріччя після цієї так званої “коронації” США ми можемо констатувати зовсім інші умови міжнародних відносин. Чотири президенти США, які обіймали цю посаду під час та після перемоги у холодній війні – Джордж Буш старший, Біл Клінтон, Джордж Буш молодший та Барак Обама, в цілому зберегли для США статус супердержави, але не зуміли зберегти однополюсний статус системи міжнародних відносин. Сьогодні вже реальністю є багатополюсна система міжнародних відносин, яка ще знаходиться у стадії свого формування, але полюсами у ній виступають власне одна супердержава (США) та кілька великих держав та інтеграційних угруповань (ЄС, Китай, Індія, Бразилія, Росія тощо). США за президенства Барака Обами вимушені реагувати на прогнози, за якими після 2030 року КНР перевищить США за обсягами ВВП, через це президент Обама ініціював та активно просуває ідею створення двох небачених до цього інтеграційних об’єднань – Транстихоокеанського та Трансатлантичного. Передбачається, що ці об’єднання на чолі зі США за економічними, військовими та іншими показниками перевищать будь-які інші угруповання чи держави, забезпечивши лідерство Сполучених Штатів на досить тривалий час.

Одним з визначальних чинників, які забезпечують глобальне лідерство США є дипломатична служба країни, яка поєднуючи традиційні та публічні методи реалізації дипломатії залишається однією з найбільш професійних, сучасних та ефективних у світі.

У Сполучених Штатах Америки Державний департамент, який є американським міністерством закордонних справ, поділяє ряд зовнішньополітичних повноважень з іншими установами – з Міністерством оборони, Радою національної безпеки, Центральним розвідувальним управлінням, Конгресом, апаратом Білого дому, з великою кількістю галузевих міністерств [12]. Всі ці органи влади та управління не тільки здатні ефективно впливати на прийняття зовнішньополітичних рішень президентом США, але й визначати розстановку кадрів в самому Держдепартаменті й, особливо, в зарубіжних представництвах.

Американська дипломатична служба, зважаючи на процеси глобалізації, що все більше поширюються та заглиблюються, своїм пріоритетом бачить стратегічну розробку та запровадження міжнародних комунікацій. Думки, погляди і поведінка людей за кордоном є надзвичайно важливими

для держави, бо вони мають серйозний вплив на економіку та зовнішню політику, а отже і на національні інтереси. Те, як країну сприймають в світі, впливає на її здатність привертати туристів і інвестиції. Те, як бачить одну країну громадськість іншої, може вплинути на її відносини з урядом тієї країни, на їх дипломатичні та військові стосунки.

Як вже зазначалося вище, з подальшим розвитком інформаційних технологій, їх більшою інтеграцією у діяльність державних установ та громадян держави все частіше будуть фінансувати й використовувати цифрові, інформаційні засоби діяльності, зокрема для зовнішньополітичної сфери – публічної дипломатії.

Зважаючи на зазначене, публічна дипломатія США стала значним фактором забезпечення американського глобального лідерства в світі, чий вплив з часом буде тільки збільшуватись.

Влучно охарактеризувала різницю між традиційною та публічною дипломатією в інтерв'ю “Радіо Свобода” радник з питань публічної дипломатії заступника Державного секретаря США у справах Європи і Євразії пані Коллін Граффі: “Назва моєї посади дуже довга, але те, що я роблю, набагато простіше. Я знаходжу шляхи для нашого уряду, щоб спілкуватися з людьми в інших країнах. Про дипломатів традиційно думають, як про тих, хто спілкується з іншими дипломатами часто за зачиненими дверима, часто позаочі громадськості. Вони ухвалюють рішення, які торкаються народів, але роблять це на рівні еліт. Публічна дипломатія – це те, як ми, як уряд, намагаємося донести свою думку до людей в інших країнах. Ми називаємо це мистецтвом комунікації цінностей країни, її культури і політики. Це також пояснення, хто ми є і чому ухвалюємо певні рішення” [3].

Публічна дипломатія США на сучасному етапі включає кілька елементів, які є інструментами впливу на зарубіжні країни та вирішення різних зовнішньополітичних завдань. Перш за все це інформаційні програми, програми в галузі культури і програми в галузі освіти.

Основні зовнішньополітичні завдання, які стоять перед публічною дипломатією:

- поліпшення іміджу країни серед найбільш активної та впливової частини зарубіжного суспільства;
- вплив на еліту зарубіжних країн, в першу чергу на ту її частину, яка приймає рішення;
- створення сприятливого економічного та інвестиційного клімату для США в зарубіжних країнах.

Однак публічна дипломатія це не тільки просування іміджу, навчання певних професійних груп представників зарубіжної держави або здійснення радіо- і телемовлення. У сучасній публічній дипломатії США активно практикуються і такі елементи, як аналіз громадської думки або

якості поширюваної інформації про самих США (listening), а також проведення короткострокових політичних кампаній, спрямованих на просування конкретної політичної ідеї, дії тощо (advocacy).

У традиційному розумінні публічна дипломатія являє собою інструмент взаємодії між державою і “зарубіжною аудиторією” і є складовою частиною дипломатичного і зовнішньополітичного механізму, що використовується урядом. У новому нетрадиційному розумінні публічна дипломатія служить інструментом зацікавленості зарубіжної аудиторії певною проблемою за допомогою таких нових методів, як мережеві контакти, створення та привертання уваги до особливих сайтів, SMS-розсилка, організація інтернет-конференцій та блогів. Подібна публічна дипломатія, хоча і включена в завдання уряду, здійснюється по лінії “неурядові організації – зарубіжна аудиторія”. Сьогодні американський уряд оперує у своїй зовнішньополітичній політиці такими визначеннями публічної дипломатії, як “нова публічна дипломатія”, “публічна дипломатія 2.0” або “цифрова дипломатія”. Останній термін більш часто застосовується у зовнішньополітичному дискурсі США.

Нова публічна дипломатія (цифрова дипломатія, digital diplomacy) – це спосіб комунікативного впливу на міжнародну ситуацію та зарубіжну аудиторію за допомогою нових технологій (блоги, спеціальні сайти: Facebook, Twitter, YouTube, SMS-розсилка), які просуваються в зарубіжних країнах.

Термін з’явився в 2007 р. в надрах Держдепартаменту. Подібний підхід ґрунтується на ідеї відкритості та доступності американського уряду і США в цілому для зарубіжної аудиторії (електронний уряд). Найбільш популярні сайти серед внутрішньої і зарубіжної аудиторії – America.gov, White House Live, які в режимі реального часу інформують всіх бажаючих про події, в Білому домі, Держдепартаменті тощо. Крім цього, створення такого розділу на сайтах уряду США, як “блоги”, є ще однією важливою новою рисою сучасної публічної дипломатії США. Отримання відгуків зарубіжної аудиторії в реальному часі та їх аналіз сприяють формуванню більш переконливих сигналів для зарубіжних країн.

Нова публічна дипломатія не відмовляється від традиційних методів вирішення зовнішньополітичних завдань за допомогою інформаційних, освітніх програм або програм в галузі культури. Однак вона спирається на певні постулати, що дозволяють говорити про деяке відходження США від класичного розуміння ролі і місця публічної дипломатії в зовнішній політиці. У цьому зв’язку можна вказати на наступні моменти:

1) джерелом публічної дипломатії виступають неурядові та мережеві організації, які ефективніше охоплюють своїм впливом певну частину зарубіжної аудиторії;

2) платформою для публічної дипломатії є мережа Інтернет, куди переносяться новинні і музичні формати радіо-і телепрограм, просування іміджу США тощо;

3) члени зарубіжних неурядових організацій, користувачі мережі Інтернет та молодь стають основними адресними групами публічної дипломатії США;

4) замість концепції “просування позитивного іміджу” (promote a positive image) у США використовується нова концепція “просування бренду” (branding) більш конкретних американських символів (наприклад, просування іміджу президента США Б. Обама – Obama’s brand);

5) для просування нового товару на міжнародному ринку – бренду свободи – широко використовуються такі маркетингові прийоми, як реклама, наприклад радіо “Голос Америки”;

6) для ефективного функціонування інституту публічної дипломатії США універсальне значення має використання двох концептуальних основ – “м’яка сила / міць” (soft power) і “розумна сила / міць” (smart power).

Поняття “механізм публічної дипломатії” має на увазі ряд урядових і неурядових відомств, які формують і реалізують існуючі програми публічної дипломатії в зарубіжних країнах. У число відомств, залучених до процесу формування регіональних пріоритетів, змісту тих або інших програм, розподілу фінансування, входять наступні органи виконавчої та законодавчої влади США:

- Відділи в Держдепартаменті – з освіти та культури (Bureau of Educational and Cultural Affairs), з інформаційних програмах (International Information Programs) і з вивчення зарубіжної блогосфери (Digital Outreach team).

- Агентство з міжнародного розвитку (Agency of International Development) і Рада керуючих мовленням (Broadcasting Board of Governors), які формально є незалежними відомствами, але їх голови підпорядковуються держсекретареві США.

- Відділи з публічної дипломатії та Агентство по співпраці в області оборони і безпеки міністерства оборони.

- Президент, Рада національної безпеки і Конгрес США.

У число відомств, які займаються реалізацією програм публічної дипломатії, входять зазначені відділи Держдепартаменту напівурядові агентства, дипломати США, а точніше – апарат аташе з культури США разом з інформаційними центрами США в зарубіжних країнах, благодійні фонди та неурядові організації США, такі як фонд “Євразія”, фонд Сороса, фонд Маккартур, фонд Форда. Крім того, різні експертні групи в Держдепартаменті, такі як Відділ планування і Міжвідомча робоча група з оцінки освітніх програм публічної дипломатії (Interagency Working Group (IAWG) on the US Government-Sponsored International Exchanges and Training),

Комісія радників президента з публічної дипломатії (Advisory Commission on Public Diplomacy), різні мозкові центри (корпорація РЕНД або Центр стратегічних досліджень), також займаються сьогодні оцінкою ефективності реалізованих програм. Відділи в Держдепартаменті з освіти та культури та інформаційних програм підпорядковуються заступнику держсекретаря з публічної дипломатії (Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs) і є інстанціями, контролюючими здійснення програм. Назви відділів говорять про їх основне призначення: так, Відділ з освіти та культури займається формуванням і реалізацією програм навчання, спрямованих на представників еліти чи лідерів в зарубіжних суспільствах, а Відділ з міжнародних інформаційних програм реалізує програми з поширення особливої друкованої, електронної, візуальної та аудіоінформації про США. Також цей відділ готує прес-релізи (Washington files), що надходять в дипломатичні представництва США і роз'яснюють національну зовнішню і внутрішню політику. У різні періоди ці відділи не раз реорганізовувалися.

Після Другої світової війни адміністрація Г. Трумена під тиском з боку Сенату визнала необхідність контролю Держдепартаменту над програмами публічної дипломатії, і в результаті був створений особливий відділ – Управління з міжнародних інформаційних і освітніх програм. Створене в 1953 р. Інформаційне агентство (USIA) мало незалежний статус і до 1978 р. займалося в основному інформаційною пропагандою. Президент Дж. Картер значно спростив механізм реалізації академічних програм і вивів Управління з освіти та культури зі структури Держдепартаменту, проти чого виступав свого часу сенатор У. Фулбрайт. Співробітники управління фактично в повному складі були включені до складу Інформаційного агентства, перейменованого у 1978 р. в Агентство з міжнародних зв'язків (АМЗ). Свою колишню назву – USIA – агентство повернуло тільки при адміністрації Р. Рейгана. До жовтня 1999 Інформаційне агентство було основним адміністратором академічних обмінів, фінансованих урядом США. Під тиском республіканської більшості в Конгресі (1995-1999) адміністрація Б. Клінтона реорганізувала Інформаційне агентство, і воно знову було включене до складу Держдепартаменту.

Важливою особливістю реалізації американської публічної дипломатії є той факт, що в США створений окремий інститут, що займається координацією всіх питань пов'язаних з публічною дипломатією – це інститут заступника держсекретаря з публічної дипломатії. Всього цю посаду з 1999 року з моменту впровадження займали 9 осіб (табл. 1) [8].

Посада заступника держсекретаря з публічної дипломатії зазнала значних пертурбацій після 2001 р. До цього на посаду зазвичай призначалися кар'єрні дипломати чи представники елітних університетів Північно-Сходу (Гарварда, Єля, Принстона тощо). Адміністрація Дж. Буша-молод-

шого кардинально змінила підхід до якісних характеристик глави публічної дипломатії. Для реалізації політики з “продажу” позитивного іміджу США, який стрімко падав у мусульманських країнах, на цю посаду стали підбиратися фахівці, які займалися головним чином просуванням товарів на ринку, маркетингом, тобто фахівці з області бізнесу і ділового адміністрування.

Таблиця 1

Заступники держсекретаря з публічної дипломатії

Ім'я	Дата вступу на посаду	Дата закінчення діяльності на посту	Президентська адміністрація
Евелін Ліберман (Evelyn Lieberman)	01.10.1999 р.	19.01.2001 р.	Біл Клінтон
Шарлот Бірс (Charlotte Beers)	02.10.2001 р.	28.03.2003 р.	Джордж Буш молодший
Маргарет Тутвілер (Margaret D. Tutwiler)	16.12.2003 р.	30.06.2004 р.	Джордж Буш молодший
Карен Хьюгс (Karen Hughes)	09.09.2005 р.	14.12.2007 р.	Джордж Буш молодший
Джеймс Гласман (James K. Glassman)	10.06.2008 р.	15.01.2009 р.	Джордж Буш молодший
Джудіт МакХейл (Judith McHale)	26.05.2009 р.	01.07.2011 р.	Барак Обама
Кетлін Стефенс (Kathleen Stephens)	06.02.2012 р.	04.04.2012 р.	Барак Обама
Тара Соненшайн (Tara Sonenshine)	05.04.2012 р.	01.07.2013 р.	Барак Обама
Річард Стенгел (Richard Stengel)	11.02.2014 р.		Барак Обама

Заступник державного секретаря з публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю Річард Стенгел ставить за мету розширення американської публічної дипломатії, що включає в себе зв'язок з міжнародною аудиторією, культурне програмування, академічні гранти, освітні обміни, міжнародні програми для відвідувачів, зусилля уряду США по боротьбі з ідеологічною підтримкою тероризму. За Річарда Стенгеля основною місією американської публічної дипломатії є підтримка досягнень цілей і завдань зовнішньої політики США, просування національних інтересів, зміцнення національної безпеки шляхом інформування і здійснення впливу на

іноземну громадськість шляхом розширення і зміцнення відносин між народами і урядом Сполучених Штатів і громадянами решти світу [10].

Заступник держсекретаря курує бюро у справах освіти та культури, зв'язків з громадськістю та міжнародних інформаційних програм, Центр стратегічних контртерористичних комунікацій, а також бере участь у розробці зовнішньої політики США.

Таким чином, розглянувши роль публічної дипломатії США в забезпеченні американського глобального лідерства можна зробити наступні висновки.

По-перше, сучасні умови розвитку світу вносять великі зміни у діяльність держав, урядів, дипломатичних, консульських служб та дипломатії в цілому. МЗС різних країн вимушені адаптуватися до нових реалій з метою своєї ефективної роботи.

По-друге, із подальшим розвитком та інтеграцією інформаційних технологій у діяльність зовнішньополітичної служби все більше буде трансформуватися дипломатія традиційна, при цьому публічна дипломатія буде ставати традиційним інструментом дипломатичної служби.

По-третє, США за всіма основними ознаками є найбільш розвинутою, впливовою та могутньою державою світу, не дивлячись на те, що в світі за останні роки з'явилися країни, які дуже стрімко розвиваються та за деякими показниками наближуються до США.

По-четверте, термін публічної дипломатії з'явився та став використовуватися саме у США, пройшов свій шлях розвитку та перетворився на важливий фактор забезпечення американського глобального лідерства.

По-п'яте, у Державному департаменті США створена досить ефективна структура реалізації публічної дипломатії в рамках завдань, які ставить зовнішньополітична служба, створена посада заступника держсекретаря з публічної дипломатії тощо.

Список використаних джерел:

1. Балабанов К. В. Дипломатична та консульська служба : підручник для студентів ВНЗ / К. В. Балабанов, М. В Трофименко. – Донецьк : Вид-во “Ноулідж” (донецьке відділення), 2012. – 432 с.
2. Бжезинский Зб. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский / пер. с англ. Ю. В. Фирсов. – М. : Междунар. отношения, 2010. – 192 с., ил.
3. Драч М. Як діє американська публічна дипломатія в Росії і Грузії? / Мар'яна Драч. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1114389.html>.
4. Кубышкин А. Публичная дипломатия США / А. И. Кубышкин, Н. А. Цветкова. – М. : Аспект Пресс, 2013. – 271 с.

5. Филимонов Г. “Мягкая сила” культурной дипломатии США : монография. – М. : РУДН, 2010. – 212с.
6. Шаклеина Т.А. Великие державы и региональные подсистемы / Татьяна Шаклеина // Международные процессы. – Том 9, № 2(26). Май–август 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/004.htm>].
7. Futures for Diplomacy. Integrative Diplomacy in the 21st Century / [Brian Hocking, Jan Melissen, Shaun Riordan, Paul Sharp] // Clingendael Netherlands Institute of International Relations Report. – October 2012. – № 1. – 78 p.
8. List of Under Secretaries for Public Diplomacy and Public Affairs. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Under_Secretary_of_State_for_Public_Diplomacy_and_Public_Affairs
9. U.S. EMBASSIES, CONSULATES, AND DIPLOMATIC MISSIONS. United States Department of State. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.usembassy.gov/>.
10. Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.state.gov/r/>.
11. United State of America Foreign Service Act. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://transition.usaid.gov/policy/ads/400/fsa.pdf>].
12. US Department of State. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.state.gov/>.
13. US Public Diplomacy structure. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.state.gov/r/>.

ВПЛИВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ НА ПРОЦЕС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

ЯРОСЛАВ ФОЩАН

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав
ДУ “Інститут всевітньої історії НАН України”

Анотація. Досліджується діяльність міжнародних організацій зі США, зокрема USAID, у сфері розвитку політичної системи в Україні. Особливу увагу приділено розгляду специфіки сприяння розбудові громадянського суспільства в нашій державі, як невід’ємного елементу розвиненої демократії.

Ключові слова: США, міжнародні організації, USAID, громадянське суспільство, демократія

Summary. The article analyzes the activity of the international organizations from the USA, including USAID, in the development of the political system in Ukraine. Special attention is given to the particularity of the aid in developing the civil society in the country, as an integral part of the democracy.

Keywords: USA, international organizations, USAID, civil society, democracy

На сьогодні існує велика кількість різноманітних заснованих у Сполучених Штатах Америки міжнародних організацій, в переліку пріоритетних завдань яких вагоме місце займає поширення загальноновизнаних демократичних цінностей на теренах країн пострадянського простору. Низка подібних, різноманітних за масштабом і структурою, державних та неурядових організацій діє і в Україні. З-поміж найбільш відомих серед них варто згадати Міжнародний фонд “Відродження”, який входить до заснованої американським фінансистом та філантропом Дж. Соросом мережі Фундацій Відкритого Суспільства. Ця організація широковідома в нашій державі завдяки постійній підтримці боротьби за права людини та справедливе правосуддя, відстоювання цінностей відкритого суспільства тощо. Регулярно оголошує конкурси проектів для вітчизняних громадських організацій (ГО), з метою сприяння демократичним перетворенням та побудові громадянського суспільства в нашій країні, Фонд сприяння демократії Посольства США в Україні. Не можна оминати увагою в цьому контексті й спонсоровану урядом США Програму імені Фулбрайта, яка від початку 90-х років минулого століття стала невід’ємною складовою інтелектуального простору України й є наразі потужним засобом гуманізації міжнародних стосунків та каталізатором демократичних перетворень у суспільстві. Однак для вивчення специфіки діяльності

бодай навіть найбільш авторитетних з подібних організацій, заснованих приватними особами чи урядом США, не вистачило б, на наш погляд, навіть формату монографії, тож у даному дослідженні ми змушені зупинитись на більш детальному розгляді однієї з них.

Серед міжнародних організацій, які допомагають подальшій демократизації політичної системи в Україні, вагоме місце посідає Агентство США з міжнародного розвитку (USAID, Агентство), одним із головних завдань якого задекларовано сприяння прогресу стійких демократичних суспільств, які в змозі реалізувати свій потенціал. Періодично на сторінках друкованих та електронних ЗМІ з'являлась інформація, котра висвітлювала роботу цієї організації у зазначеному напрямі. Однак все ж роль USAID у організаційній та фінансовій підтримці інститутів громадянського суспільства України, як невід'ємної складової демократичної політичної системи, наразі висвітлена недостатньо.

Діяльність Агентства на теренах нашої держави почалася з підписання у 1992 р. двосторонньої угоди між Урядом України та USAID про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво, одним з трьох найважливіших завдань якої визначалось сприяння розбудові демократичної політичної системи за широкої участі громадян. Таким чином, це партнерство існує вже більш ніж двадцять років. Протягом цього часового відтинку Агентством було профінансовано ряд проектів, спрямованих на розбудову громадянського суспільства в Україні. Зупинимось більш детально на розгляді фінансованих USAID поточних проектів, які передбачають співпрацю з організаціями громадянського суспільства (ОГС).

Започаткований 1 жовтня 2011 р. проект “Справедливе правосуддя” [1] покликаний сприяти реформуванню судової влади з метою досягнення незалежної діяльності судів та їх кращої підзвітності громадянам, посиленню ролі ГО у підтримці судової реформи та спостереженні за її перебігом. Зокрема робляться спроби налагодження суспільного діалогу шляхом проведення публічних заходів (за участю представників громадськості, експертів та ЗМІ), присвячених обговоренню проблемних питань судово-правової реформи. Також у його межах виконується підтримка ОГС під час проведення незалежного моніторингу діяльності установ судової системи та процесу впровадження судової реформи. Так, у період 2011-2014 рр. громадський моніторинг було проведено у 149 судах України. За його результатами ГО підготували понад 1000 рекомендацій щодо оптимізації функціонування зазначених установ. При цьому 65 судів дослухались до відповідних рекомендацій і поліпшили якість своєї роботи [2]. За підтримки цього проекту проводить моніторинг та підтримку ефективного виконання рішень міжнародних інстанцій в Україні Українська Гельсінська спілка з прав людини

(УГСПЛ) [3] – найбільша асоціація правозахисних структур нашої держави, яка об'єднала 29 неурядових організацій (НУО).

Нещодавно зазначену спілку також було обрано виконавцем проекту USAID “Реагування на порушення прав людини та забезпечення можливостей громадян і захисників прав людини” (“Права людини в дії”) [4], який стартував восени 2014 р. Завдяки згаданій програмі УГСПЛ планує розширити свою діяльність у сфері моніторингу дотримання прав людини, посилення своєї участі у важливих судових справах, оптимізації роботи з правової освіти та спроможності громадян. Також одним із першочергових її завдань є посилення діяльності НУО “Освітній Дім Прав Людини в Чернігові” з метою поступового зростання цієї організації до рівня лідируючого правозахисного навчально-освітнього центру України та ближнього зарубіжжя.

11 липня 2014 р. розпочато “Проект розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні”, втіленням якого займається Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину “Єднання” (ICAP “Єднання”) [5]. Піонером у розробці та впровадженні програми з підтримки організаційної спроможності українських ОГС була міжнародна організація Pakt Ink. Основною метою цієї програми було сприяння організаційній оптимізації недержавних об'єднань та покращенню їх ефективності, життєздатності й незалежності. Для виконання цих важливих завдань було розроблено оригінальний механізм – Маркетплейс (від англ. Marketplace – “ринкова площа”) [6]. Платформа для організаційного розвитку Маркетплейс – це багаторівнева конструкція, котра покликана зміцнювати зв'язки між постачальниками різноманітних послуг з організаційного розвитку та неурядовими організаціями, асоціаціями, ініціативними групами тощо. Ця структура відкриває перед ОГС широкі можливості щодо опанування питаннями організаційного розвитку та менеджменту, побудови оптимального для конкретної організації типу навчання тощо і, що досить важливо, отримання певного фінансування. Маркетплейс містить у собі три основні компоненти: 1) інтернет-портал; 2) майданчики для обговорення; 3) систему ваучерів. Портал виконує роль віртуальної платформи для контактів постачальників та потенційних споживачів у сфері організаційного розвитку ОГС. Значений портал дає можливість запропонувати або ж знайти необхідні для посилення потенціалу неурядових організацій тренінги, дослідження, консультатії тощо. На майданчиках відбуваються обговорення планів, стратегій, політик та інших важливих питань у сфері організаційного розвитку, експертні обговорення, вебінари (онлайн-семінари) та ін. Система ваучерів покликана забезпечити постійне фінансування ринку відповідних послуг щодо організаційної спроможності ОГС. Одержати ваучер на

власний організаційний або технічний розвиток може будь-яка українська некомерційна організація. Цей унікальний, за словами розробників, механізм отримав неабияке визнання у середовищі різноманітних ОГС України: громадських організацій, благодійних фондів, ініціативних груп тощо [6]. Наразі Платформу Маркетплейс адмініструє ІСАР “Єднання”.

Всеукраїнська громадська організація “Громадянська мережа ОПОРА” [7] отримує фінансування Агентства як головний виконавець проекту “Внутрішнє спостереження за політичними процесами в Україні” (1 січня 2014 р. – 1 січня 2017 р.). Проект має сприяти вдосконаленню нормативно-правової бази виборчих процесів нашої країни та їхній загальній оптимізації з метою кращого відображення у ході виборів волі українського народу. Задля цього USAID надає фінансування як на допомогу в розробці та впровадженні прозорих та приведених у відповідність до європейських стандартів нормативно-правових актів загалом, так і власне на вдосконалення організаційно-технічного потенціалу Громадянської мережі ОПОРА. Зазначена мережа позиціонує себе як об’єднання громадських активістів, метою якого є посилення громадської участі у політичному процесі шляхом впровадження моделей впливу громадян на діяльність вищих та місцевих керівних органів України. Таким чином, у тому числі й завдяки коштам отриманим від USAID, ОПОРА має змогу оптимізувати досягнення своїх стратегічних цілей: забезпечення відкритості та прозорості органів державної влади; підтримку розвитку місцевих громад і сприяння їх об’єднанню у загальноукраїнську мережу співпраці; розробку та впровадження інноваційної системи підвищення освіти громадських активістів [8].

Досліджуючи роль USAID у прогресивних демократичних змінах в Україні загалом та підтримці ОГС зокрема, не можна оминати увагою фінансовану Агентством програму, присвячену виключно сприянню розвитку сфери громадянського суспільства нашої держави: “Об’єднуємося заради реформ” (“Ukraine National Initiatives To Enhance Reforms” – UNITER) [9]. Цей п’ятирічний проект мав завершитися восени 2014 р., але був пролонгований ще на два роки з огляду на його високу ефективність та продуктивність. В межах проекту UNITER здійснюється цільова технічна допомога українським ОГС у пріоритетних напрямках розвитку громадянського суспільства у вигляді широкого спектру навчальних програм, тренінгів та конференцій, проведенні досліджень та розробці методичних рекомендацій. Згадані дослідження й рекомендації, здійснені в рамках програми UNITER, відіграли помітну роль у процесі оптимізації діяльності ОГС України. Крім того, наразі їх результати доступні для вивчення широкому загалу на безоплатній основі. Таким чином, вони можуть використовуватись у роботі й тими ОГС, що не беруть участі в проекті.

Виконавцем цієї масштабної програми було обрано міжнародну незалежну некомерційну організацію ПАКТ (Pact, Inc), яка спеціалізується на посиленні спроможності місцевих лідерів та інституцій задовольняти нагальні соціальні потреби (шляхом підтримки діяльності окремих громад, ефективних урядів і відповідальних приватних установ), даючи тим самим широкому загалу можливість змінювати своє життя на краще.

Основними інструментами зазначеного проекту є симбіоз надання цільової технічної допомоги і грантової підтримки діяльності українських ОГС. Розпочинаючи проект UNITER, виконавці сподівалися досягти низки вагомих результатів [10]: 1) Посилити діючі мережі та коаліції українських ОГС, як важливого механізму представлення інтересів та захисту прав громадськості на місцевому рівні й висвітлення існуючих місцевих проблем на рівні національному; 2) Створити унікальний механізм залучення та ефективного розподілу ресурсів від різноманітних донорів, який має сприяти забезпеченню стабільної участі громадськості у просуванні реформ та посиленню діалогу між ОГС; 3) Зміцнити співпрацю між органами влади та громадянським суспільством через громадські організації на місцевому рівні тощо.

Фінансова підтримка діяльності українських ОГС у межах проекту UNITER відбувалася у два етапи. Перший етап Програми локальних грантів ініціативи “Об’єднуємося заради реформ” був здійснений у 2009-2011 рр. Його підсумком стало надання на конкурсній основі 59 грантів місцевим ОГС для підтримки їх починань у сферах підвищення підзвітності органів влади, захисту прав споживачів, моніторингу дотримання передвиборчих обіцянок, активізації участі громадян у процесах планування місцевого розвитку тощо.

Другий етап Програми (2012-2014 рр.), проведений основним виконавцем спільно з Міжнародним фондом “Відродження”, передбачав фінансову підтримку не окремих ОГС, а їх коаліцій. Його основною метою була спроба об’єднати зусилля ОГС України (як місцевого, так і національного рівня), спрямовані на посилення представлення інтересів громадян та просування національних реформ. Для цього програма “Об’єднуємося заради реформ” сприяла заохоченню громадських організацій до формування коаліцій навколо важливих для місцевих громад актуальних проблем, які водночас могли потребувати вирішення на загальнонаціональному рівні.

У межах другого етапу Програми локальних грантів було підтримано 26 проектів, запропонованих зазначеними об’єднаннями, на загальну суму майже 3 млн. грн. [11]. Окрім фінансової допомоги також проводилась спеціальна програма, з метою підвищення ефективності роботи коаліцій громадських організацій.

Завдяки отриманим коштам ОГС втілили в життя ряд проектів, спрямованих на розвиток громадського суспільства в Україні та підвищення потенціалу неурядових організацій нашої держави (з детальним переліком грантерів і описом реалізованих проектів можна ознайомитись на сайті проекту UNITER [12]).

14 серпня 2014 р. було оголошено про початок чергового конкурсу грантів для неурядових організацій [13]. Метою цієї фінансової підтримки українських ОГС декларується намагання залучити широкий загал до активного нагляду за виборчими процесами та сприяння проведенню реформ, які спрямовані на задоволення інтересів громадян.

Однак не менш важливою, на наш погляд, складовою діяльності організаторів UNITER була технічна допомога (організаційна підтримка) учасникам програми. За участю партнерів проекту “Об’єднуємося заради реформ” (Українського незалежного центру політичних досліджень, Лабораторії законодавчих ініціатив, Фонду “Східна Європа”, Ресурсного центру Гурт, Українського форуму благодійників тощо) у його межах проведено ряд ґрунтовних досліджень присвячених вивченню сучасного стану, розвитку та діяльності неурядових організацій України.

За результатами регіональних обговорень проекту стратегії “Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ” [14] підготовлено “Дорожню карту реформ для громадянського суспільства” [15]. Вона містить пропозиції стосовно конкретних кроків щодо практичної реалізації процесу модернізаційних змін у політичній та економічній системах нашої держави і позиціонується авторським колективом як спроба представити широкому загалу цілісну картину ключових реформ, необхідних на сьогодні Україні. Зокрема у рамках проекту досліджувалась інституційна організація держави і територіального самоврядування, соціально-економічний вимір модернізаційного процесу в Україні, зовнішня політика та безпека держави, фундаментальні цінності демократичних змін. Матеріали дослідження містять розгляд нинішнього стану означених сфер, аналіз стратегічної перспективи їхнього розвитку та пропозиції щодо необхідних реформ та першочергових кроків на шляху до їх проведення.

Оприлюднено також спеціальні праці, присвячені вивченню впливу організацій громадянського суспільства на формування державної політики щодо проведення земельної реформи (зокрема з приводу скасування мораторію на продаж землі сільськогосподарського значення) [16]; пенсійної реформи [17]; реформи трудового законодавства [18]; освітньої реформи (зокрема з метою оптимізації працевлаштування випускників вищих та середніх навчальних закладів) [19]; щодо захисту прав споживачів [20] тощо. Зазначені матеріали (окрім власне вивчення впливу

громадянського суспільства на хід перерахованих реформ та рекомендацій щодо його посилення) містять аналіз проблем та перешкод на шляху їх втілення.

Здійснено низку досліджень щодо стану корупції в Україні [21]. В них проаналізовано роль і позицію державних органів влади, бізнесових структур та громадських організацій у процесі боротьби з коруптивністю. Окрім загальноукраїнської ситуації зроблено детальний аналіз рівня корупції в окремих областях нашої держави.

Подібний галузевий підхід дає змогу детально вивчити ту роль, яку громадянське суспільство має відігравати в запланованих урядом реформах, котрі безпосередньо пов'язані з інтересами громадян. Кожне таке дослідження складається з стратегічного аналізу ключових проблем галузі, вивчення ключових гравців та напрямку головних ініціатив громадянського суспільства, визначення основних потреб ОГС для вирішення конкретних проблем, рекомендацій щодо розвитку та впливу на політику тощо. Така структура уможливує досить ретельне вивчення кола проблем зазначених реформ.

На думку виконавців проекту, перспективним і постійно зростаючим джерелом фінансування міських та селищних інститутів громадянського суспільства є українська корпоративна благодійність. У зв'язку з цим Pakt Ink було зроблено ряд кроків з вивчення та використання новітніх підходів і методів із залучення бізнесу до надання подібної допомоги. Зокрема велась робота щодо створення довготривалих партнерських стосунків між місцевими громадами й бізнесовими структурами та залучення інших соціальних і державних ресурсів до справи розвитку громадянського суспільства. Основним партнером UNITER у цьому напрямі став Український форум благодійників, на базі якого виконувався проект “Інституційний розвиток сектору організованої філантропії в Україні” [22], першочерговим завданням якого позиціонувалось створення сприятливих умов для зміцнення вітчизняного сектору благодійності як соціально-важливого компоненту сталого розвитку громадянського суспільства в Україні. З цією метою було проведено спеціальне дослідження, присвячене аналізу розвитку благодійності бізнесу в Україні [23]. У ньому зроблено спробу охарактеризувати основні напрями та підходи, якими керуються вітчизняні компанії під час реалізації власних програм у сфері благодійності; визначити рівень їхньої прозорості та підзвітності. В зазначеному дослідженні описано також головні перепони на шляху ефективного здійснення корпоративних благодійних програм у майбутньому. Крім цього фахівцями Українського форуму благодійників створено інформаційно-методичний посібник, присвячений питанню створення й організації ефективної роботи опікунських рад при закладах охорони здоров'я [24]. У публікації аналізується досвід діяльності опі-

кунських рад як в Україні, так і за кордоном. До того ж автори намагаються визначити сильні й слабкі місця подібних структур та надати інформацію, котра має сприяти побудові ефективної системи управління медичним закладом і отримати якомога більші переваги від грамотного використання опікунської ради, як інструменту залучення додаткових ресурсів для його потреб.

Отже, зазначене дослідження дає підставу стверджувати, що багаторічна співпраця фінансованих Сполученими Штатами Америки різноманітних міжнародних організацій загалом, й Агентства США з міжнародного розвитку зокрема, з державними органами та з різноманітними ОГС нашої країни уможливило активізацію спільних зусиль останніх на шляху до пришвидшення демократичних змін, руху до появи в Україні розвиненого громадянського суспільства і створення правової держави.

Список використаних джерел:

1. Проект “Справедливе правосуддя”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.fair.org.ua>
2. Проект “Справедливе правосуддя”. Київ, 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_Brochure_2014_UKR.pdf
3. Українська Гельсінкська спілка з прав людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php>
4. Програма USAID “Права людини в дії”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1412853611>
5. Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину “ЄДНАННЯ”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://isar.net.ua>
6. Про Маркетплейс. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ngomarket.org.ua/about-marketplace>
7. ОПОРА. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oporaua.org>
8. ОПОРА. Про нас. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oporaua.org/about-us>
9. UNITER. [Electronic resource] – Regime of access: <http://uniter.org.ua>
10. Що ми робимо. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uniter.org.ua/ua/special_initiatives.html
11. Проект “Об’єднаймося заради реформ”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eef.org.ua/index.php?page=catalog&id=82&pid=1&prj&lang=ua>
12. Національні та місцеві гранти адвокати. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uniter.org.ua/ua/Objective_I
13. Call for Application For civil society initiatives during expected pre-term Parliamentary election. [Electronic resource] – Regime of access: <http://uniter.org.ua/ua/news/info/328>
14. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – К., 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf>

15. Дорожня карта реформ для громадянського суспільства. – К., 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://parlament.org.ua/upload/docs/Road_M.pdf
16. Земельна реформа. – Київ, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uniter.org.ua/data/block/land_reform_ukr_a4.pdf
17. Pension Reform. – Kyiv, 2011. [Electronic resource] – Regime of access: http://www.uniter.org.ua/data/block/pension_reform_final_eng.pdf
18. Реформа трудового законодавства. – Київ, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uniter.org.ua/data/block/reforming_labor_relations_ukr.pdf
19. Education Reform: Increasing employability. – Kyiv, 2011. [Electronic resource] – Regime of access: [http://www.uniter.org.ua/data/block/education_reform_eng_a4_\(2\).pdf](http://www.uniter.org.ua/data/block/education_reform_eng_a4_(2).pdf)
20. Protecting Ukraine`s Consumers. – Kyiv, 2011. [Electronic resource] – Regime of access: http://www.uniter.org.ua/data/block/consumers_reform_eng_a4.pdf
21. Боротьба із корупцією та закупівлі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uniter.org.ua/ua/anticorruption-and-procurement.html>
22. Інституційний розвиток сектору організованої філантропії в Україні. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ufb.org.ua/aboutus/proekti.htm?id=2022>
23. “Практика благодійної діяльності бізнес-компаній в Україні: сучасний досвід” (звіт за результатами дослідження) / А. Гулевська-Черниш, Д. Непочатова, Л. Паливода, С. Шендеровський; за заг. ред. А. Гулевської-Черниш. – К.: Салютіс, 2010. – 60 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ufb.org.ua/uploads/brosh_blago_fin.pdf
24. Як провести конкурс проектів для фінансової підтримки громадських організацій та творчих спілок / А. О. Красносільська, В. О. Купрій, Т. Г. Яцків [та ін.]; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство “Україна”, 2012. – 132 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/contest_NGO2012.pdf

I. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 2

ВІДНОСИНИ МІЖ США ТА ФРАНЦІЄЮ В СФЕРІ БЕЗПЕКИ: КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.

ЮЛІЯ БАСНЯК

*здобувач кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Сполучені Штати Америки і Франція – давні союзники і друзі. Саме французькому військовому втручанню ця британська колонія завдячує своєю незалежністю. Сьогодні, більш ніж через 70 років після того, як 160 тисяч Союзницьких військ висадилися на пляжах Нормандії, щоб почати звільнення Франції, співпраця між цими двома державами продовжує підтримувати безпеку європейського континенту, трансатлантичного регіону, і світу в цілому [2].

Франція є єдиним європейським союзником Америки – за винятком Сполученого Королівства (Великобританії), що володіє достатнім військовим потенціалом та показниками оборонної промисловості, здатними чинити вплив глобальних масштабів. Франція є лідером в Західній Європі за територією, розвитком економіки, членством в європейських організаціях, військовим потенціалом, що робить її надзвичайно привабливим стратегічним партнером для Америки. Однак, з іншого боку, основними французькими прагненнями є посилення глобальної економічної та політичної позиції ЄС та його провідної ролі в загальноєвропейській безпеці, яскравим прикладом чого є французько-німецька співпраця в формуванні Спільної європейської політики безпеки та оборони разом з іншими членами ЄС, як комплекс зусиль по зміцненню європейської безпеки, що не завжди відповідає стратегічним прагненням США [4].

Розглядаючи відносини між США та Францією після завершення “холодної війни”, можна виділити ключові елементи їх співпраці в сфері безпеки та оборони, які викликають суперечності через різні позиції та погляди на можливості вирішення тієї чи іншої проблеми: ЄПБО та НАТО.

На початку 90-х років ХХ ст. європейська спільнота, за французькою ініціативою, почала формувати і впроваджувати Спільну європейську зовнішню, оборонну та політику безпеки, демонструючи спільні інте-

реси та прагнення посилити вплив ЄС на міжнародні справи. Починаючи з 1999 року Франція очолила ініціативи ЄС у формуванні європейської системи оборони поза межами НАТО, результатом чого став проект – ESDP (Європейська політика безпеки і оборони (ЄПБО)). ЄПБО передбачала створення сил швидкого реагування (60 тис. військових) та розвиток тісних зв'язків з НАТО для підвищення ефективності співпраці та уникнення дублювання структур, обов'язків і ресурсів [5].

Офіційну заяву тодішнього держсекретаря М. Олбрайт, можна без сумніву розглядати як демонстрацію американської позиції у ставленні до спроб і намірів Європи сформувати власну політику безпеки і оборони. В ній підкреслювалося, що Америка підтримуватиме європейську політику безпеки, за умов дотримання європейцями трьох умов, а саме: не відокремлення стратегічних інтересів ЄС і США, відсутність дискримінації в рамках ЄПБО членів НАТО, які водночас не є державами-учасниками ЄС (наприклад, Туреччина) і уникнення дублювання вже існуючих в рамках НАТО активів [3. р.22]. Адміністрація президента Дж. Буша продовжувала притримуватись тієї ж позиції по відношенню до ЄПБО, що й уряд Б. Клінтона. Хоча в той самий час більшість американців розглядали цю європейську ініціативу перш за все, як тимчасовий проект військової безпеки і французького самовираження, а не як загальну політику безпеки і оборони в яку цей проект міг би перерости в результаті свого подальшого розвитку [4].

Незважаючи на таку лояльну американську позицію, Франція не полишала спроб мінімізувати, а в ідеалі і повністю ліквідувати американський вплив на європейську безпеку, що яскраво проявилось в франко-німецькій ініціативі створити незалежний від НАТО штаб планування операцій в рамках ЄПБО. Сполучені Штати гостро відреагували на це, вважаючи створення європейського штабу планування операцій прямим дублюванням, вже існуючих в Північноатлантичному альянсі структур і вкрай неефективним використанням ресурсів, що призвело до загострення стосунків між урядом Ж. Ширака та адміністрацією Дж. Буша [4]. Однак вже 12 грудня 2003 року на саміті ЄС-НАТО було досягнуто компромісу з цього питання, шляхом створення двох штабів планування операцій. Перший штаб в м. Монс (Бельгія) мав формуватися з представників держав-членів ЄС і входив до командних структур Альянсу, а другий – формувався як незалежний європейський штаб, однак обов'язково повинен був включати представників НАТО в своєму складі. Ця нова домовленість мала велике значення для подальшого розвитку ЄПБО та стабілізації франко-американських відносин, адже по-перше, ще раз підтверджувала дію домовленостей “Берлін плюс”, за якими європейські структури безпеки автономно проводять лише ті операції, де НАТО не

приймає участі як цілісна організація, а по-друге заспокоювала побоювання США стосовно потенційної конкуренції ЄПБО та Альянсу [1]. В квітні 2004 року на зустрічі міністрів безпеки та оборони ЄС було прийнято запропонований Францією план по створенню 13 військових груп (по 1, 500 чол. кожна), здатних діяти на початкових етапах кризових ситуацій. Враховуючи американську позицію ці війська підпорядковувались також командуванню НАТО в разі необхідності, розгортались протягом 15 днів з дня прийняття рішення про їх застосування і здатні були діяти не менше чотирьох місяців [5]. Великим досягненням французів можна вважати прийняту в 2003 році, Єдину стратегію безпеки ЄС, що стала важливим кроком на шляху до нової ролі Європи на світовій арені [5].

Слід також відзначити, що деякі європейські уряди, включаючи частину держав Центральної Європи, що приєдналися до ЄС лише в 2004 році надають пріоритетне місце США і НАТО в питаннях загальноєвропейської безпеки і власних стратегічних інтересах, саме тому ці держави відкидають всі спроби дистанціювати систему безпеки ЄС від Північноатлантичного Альянсу та Вашингтону, на противагу старанням Франції. Саме цим фактом можна пояснити оптимістичне налаштування американських політиків стосовно виключення ідей конкуренції з НАТО в процесі розвитку ЄПБО. Американський оптимізм ще більше посилюється з приходом до влади нового французького президента Н. Саркозі, політична позиція якого кардинально різниться з поглядами його попередника Ж. Ширака. Збільшення оборонного бюджету Франції в 2008 році до 2% ВВП, ініціативи нового президента по збільшенню витрат на безпеку і оборону більшості європейських держав та прагматичне ставлення до подальшого розвитку ЄПБО здобули схвалення американської адміністрації і стали першими ознаками покращення відносин між двома державами [2].

Ще одним каменем спотикання у відносинах між двома державами стало питання трансформації НАТО. Демонстрація традиційної незалежності думки Парижу і домінуючої позиції Вашингтону у рамках НАТО привела до істотних розбіжностей під час прийняття рішень стосовно подальшої долі Альянсу.

Починаючи з 1966 року, коли за рішенням президента Ш. де Голля Франція вийшла зі складу військових структур НАТО і завершуючи новим етапом розвитку міжнародних відносин на зламі тисячоліть, французькі сумніви щодо Альянсу підкріплювалися прагненнями вийти з-під впливу США. Після завершення “холодної війни” і кардинальних змін в геополітичному середовищі, змінилися й американські пріоритети. Європа, безперечно відчуваючи втрату своєї першочергової важливості для Америки, почала сумніватися і в необхідності подальшого існування

Північноатлантичного альянсу [1]. Однак, Франція, як і більшість європейських держав усвідомлювали, що цілковита військова незалежність в епоху глобальних загроз є абсолютно неможливою, і що більшість європейських зусиль в сфері безпеки будуть носити лише регіональний характер, не претендуючи на світове значення. Конфлікт на Балканах на початку 90-х років, ще раз довів стратегічне значення США і НАТО для європейської безпеки, а також продемонстрував недостатність як французьких, так і загальноєвропейських військових ресурсів для самостійного забезпечення стабільності на континенті [5]. Ці конструктивні причини спонукали Францію брати активну участь в більшості операцій, що проводилися альянсом за останні десять років.

Протягом багатьох років французькі уряди активно критикували і відхиляли пропозиції НАТО стосовно операцій “за межами” традиційної юрисдикції Альянсу та поза межами Європи, однак криза в колишній Югославії, та війна в Афганістані після подій 11 вересня, кардинально змінили французькі погляди. Демонстрацією цього стали слова тодішнього президента Франції Ж. Ширака про те, що в сучасних умовах всі повинні бути реалістами і змінити розуміння такого поняття як географічні кордони НАТО, адже альянс перестав бути регіональним після війни в Афганістані [5].

На сучасному етапі французи переглянули свою тактику і сподіваються, що ініційована новим президентом Н. Саркозі. повна реінтеграція в структуру НАТО надасть Франції бажану можливість впливати на прийняття стратегічних рішень та плануванні операцій. Ще однією характерною рисою нової французької політики стосовно НАТО, є заклики до глобальності цієї організації і тіснішої співпраці з Росією, особливо в питаннях подальшого розширення організації. Франція також рекомендує Північноатлантичному альянсу зосередитись чітко на військових місіях, передавши політичні питання та проблеми реконструкції іншим міжнародним інституціям, таким як ООН та ЄС [2].

Проявом проамериканського налаштування можна також вважати рішучі спроби Н. Саркозі здобути схвалення і підтримку Америки для подальшого розвитку ЄПБО. Найголовнішим аргументом Франції на користь ЄПБО, є теза, що лише конкурентоспроможна і незалежна європейська обороноздатність є найкращою основою для посилення НАТО [1]. Зважаючи на багаторічний досвід політичного протистояння і суперечок, Америка досить обережно сприймає всі французькі ініціативи, однак питання про повернення Франції в структури альянсу та ідея розвитку ЄПБО як доповнення, а не противагу НАТО були позитивно сприйняті адміністрацією США. Америка покладає великі надії на це повернення, усвідомлюючи той факт, що лише Франція і Великобританія з усіх євро-

пейських союзників США, завдяки своєму потенціалу і мобільності військових сил, справді спроможні вести бойові дії далеко за межами Європи.

Ще більш кардинальні зміни у відносинах між Францією та США розпочалися з приходом до влади в 2007 році нового президента Н. Саркозі, який хоча й називав себе противником війни в Іраку, однак наголював на тому, що Франція в свій час приклала недостатню кількість зусиль для попередження цієї війни, а радикальність французької позиції перешкоджала досягненню правильного рішення. Подальша активна участі Франції в іракській відбудові продовжила позитивні тенденції у франко-американських стосунках [2]. Нова адміністрація Б. Обама зі свого боку проявляє більшу увагу і тактовність відносно Франції та інших європейських союзників США.

Отже, незважаючи на широкі антиамериканські настрої, у французькому суспільстві чітко усвідомлюють необхідність єдності Заходу і підтримки партнерських стосунків з США, а американська політична еліта, зі свого боку, розуміє важливість збереження Франції в якості партнера.

Список використаних джерел:

1. Kristin Archick. NATO and the European Union. [Електронний ресурс] /Kristin Archick./ – CRS Report RL32342. – Режим доступу: <http://www.fas.org/man/crs/RL32342.pdf>
2. Jennifer D. P. Moroney. Lessons from U.S. Allies in Security Cooperation with Third Countries: The Cases of Australia, France, and the United Kingdom. [Електронний ресурс] / Jennifer D. P. Moroney, Celeste Ward Gventer, Stephanie Pezard, Laurence Smallman. – Режим доступу: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/technical_reports/2011/RAND_TR972.pdf
3. Madeline K. Albright “The right balance will secure NATO’s future” [Електронний ресурс] /Madeline K. Albright/. – P. 22-24. – Режим доступу: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp047e.pdf>
4. Thierry Tardy. France and the United States: the Inevitable clash? [Електронний ресурс]. / Thierry Tardy/ – International Journal. – №1. – Winter 2003-2004. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/pss/40203905>
5. Valasek T. France, NATO and European defence [Електронний ресурс] / T. Valasek // Policy Brief. – 2008. – Режим доступу: http://www.cer.org.uk/publications_new/publications_policybriefs_2008_1.html

**СИСТЕМА РІВНОВАГ
В АМЕРИКАНСЬКІЙ СТРАТЕГІЇ
СТРИМУВАННЯ ТА ЗАЛУЧЕННЯ КНР**

ІРИНА ВИШНЕВСЬКА-ЧЕРКАС

аспірант

ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”

***Анотація.** У статті проаналізований концепт рівноваги в міжнародних відносинах; здійснена спроба співставити різні типи рівноваг на прикладі американської стратегії стримування та залучення КНР; доведено, що наявна система рівноваг забезпечує стабільні взаємовідносини між США та КНР.*

***Ключові слова:** США, КНР, стратегія стримування та залучення, конгейджмент, рівновага, баланс сил, рівновага за Штакельбергом, рівновага за Нешем, Парето-оптимум, рівновага тремтячої руки.*

***Summary.** The article has analyzed the concept of equilibrium in the international relations; made an attempt to compare different types of equilibriums by the example of the U.S. strategy of containment and engagement of China; proven that the current system of equilibriums provides stable relationship between the USA and the PRC.*

***Keywords:** the USA, the PRC, strategy of containment and engagement, congaement, balance of power, Stackelberg equilibrium, Nash equilibrium, Pareto efficiency, trembling hand perfect equilibrium.*

На сучасному етапі зовнішню політику США значною мірою визначає релевантність стратегії стримування та залучення (congaement) Китаю, поєднавши елементи класичної доктрини стримування (containment) та залучення (engagement) [1, p. 72]. Теоретичні розробки конгейджменту знаходимо в працях представників корпорації “Ренд” З. Халілзада та А. Шульські. Ху Мінхуа (Huang Min-Hua) та Чу Юнхан (Chu Yun-Han) вказують на те, що зіштовхнувшись з неочікуваним зростанням Китаю, політика США почала коливатися між залученням та стримуванням, квінтесенцією яких став конгейджмент [2, p. 54].

Американсько-китайські відносини характеризуються коливаннями, викликаними поліфуркацією підходів до формування зовнішньої політики США. Прихильники радикальних методів пропонують Сполученим Штатам застосовувати до КНР комплексні стримуючі механізми: правові, політичні, економічні, військові. Відповідно до заяв американських фахівців з питань безпеки щодо наявності алеаторності в системі міжнародної безпеки, іманентним є нарощування військового потенціалу США в АТР та укріплення прагматичних коаліцій у цьому регіоні. Перед

Сполученими Штатами постає завдання посилити власні та союзницькі можливості для стримування гіпотетичної китайської агресії.

Та в американсько-китайських відносинах все більшої популярності набуває протилежна концепція – залучення, яка очікує на те, що залучений до сучасної міжнародної системи Китай поступово почне грати за її правилами. Механізмом реалізації поставленої мети є конструктивне партнерство з КНР.

Однак ні стримування, ні залучення не задовольняли інтереси США, тому релевантною стала стратегія стримування та залучення (конгейджмент), яка покликана вирішити три основні завдання: зберегти очікування, притаманні політиці залучення; не допустити того, щоб Китай перетворився на ворога; а також зашкодити можливості КНР кинути виклик американським інтересам. Застосовуючи конгейджмент, Сполученими Штатам вдавалося зберігати вивірений баланс. З одного боку, вони налагоджували з Китаєм економічну співпрацю, нарощували взаємозв'язки в питаннях регіональної, глобальної політики, а з іншої – чинили тиск на недемократичну китайську політичну систему, зокрема висловлювали незадоволення з приводу продажу зброї не дружнім для США країнам, а також вказували на порушення прав людини в КНР.

Маятникова політика в формуванні американсько-китайських відносин спонукає дослідити концепт “рівноваги”. Вперше термін “рівновага” щодо соціальних систем використав Герберт Спенсер, трансформувавши “рівноважний рух” французьких математиків у “модель динамічної рівноваги”. У теорії міжнародних відносин школа реалізму ототожнює рівновагу з концепцією “балансу сил”. Г. Моргантау вказував на наявність 9 різних значень “балансу сил”. На його думку, найбільш точний сенс цього словосполучення передається терміном “рівновага” [3, р. 173]. Російський дослідник О. Д. Богатуров вважає необхідним розглядати “balance of power” не як “баланс сил”, а як “силову рівновагу” [4, с. 148]. На недосконалість механізму “балансу сил” вказує Дж. Ліска у своїй фундаментальній праці “Міжнародна рівновага”: “Якщо баланс сил є ненадійним, тоді формальні гарантії колективної безпеки самі по собі недостатні: правові норми щодо міжнародної поведінки не можуть мати гарантований нормативний ефект у недосконалому суспільстві” [5, р. 191]. На рівновагу американсько-китайських відносин впливають ендегенні фактори й готовність контрагентів зазнавати певних змін із метою її утримання: “рівновага між двома одиницями ситеми досягається, коли вплив (вихід) однієї частини ситеми компенсується впливом (виходом) другої. Ця компенсація досягається балансом об'єктивних та суб'єктивних факторів у даній одиниці ситеми. Якщо зовнішній вплив (вихід) однієї частини ситеми відображається на “виході” другої частини ситеми таким

чином, що вони вступають у протиріччя, то компенсація стає неможливою, дві частини системи (два контрагенти) вступають у конфлікт, і виникає зміна в рівновазі. З метою підтримки рівноваги одиниця системи може здійснювати внутрішні зміни або спробувати змінити всю систему або її структуру” [6, с. 370-371]. Виходячи із зазначеного, *стратегія стримування й залучення* з метою збереження рівноваги в системі зазнає коливань – від “стримування” до “залучення”, а також передбачає структурні трансформації – перехід до стратегії “відповідального гравця”, “стратегічного запевнення”.

Йохан Галтунг графічно демонструє відхилення від магнітуди рівноваги як причину політичної драми та економічної кризи, вказуючи на необхідність знайти оптимальну позицію [7, р. 2-3]. Хоча ідеальної рівноваги, яка досягається за мінімальних витрат і мінімальної уваги, на практиці не існує, однак у системі міжнародних відносин кожна держава зазвичай прагне до максимально стабільної рівноваги.

Виходячи з логіки М. Кілгоур та Ф. Загарі, що “кожна рівновага, кожен гравець завжди діє оптимально у відповідності з його або її позиціями та перевітками цих переконань щодо раціональності, у відповідності з діями опонента” [8, р. 318], то *стратегія стримування та залучення* стимулює взаємообернений зв’язок, вона має швидко реагувати на зміни в системі, корегувати процеси. Бівалентність *стратегії стримування та залучення* задає тон міждержавним відносинам, надаючи їм коливальний ритм маятника. Генріх фон Штакельберг зазначав, що “загальна рівновага виникає як результат індивідуальної рівноваги” [9, р. 7]. Один актор може задавати ритм іншим. Коливання “туди” – “сюди” – це рух, динаміка, яка може набирати різних масштабів, у тому числі й руйнівних. Отже, *стратегія стримування та залучення* породжує динаміку держав, і це стає рушійною силою їх розвитку. Ідею виникнення корисного руху за умов протистояння вперше висунув Платон. Досить обґрунтовано аналізує її М. Мамардашвілі в книзі “Картезіанські роздуми”: “Ми рушаємо з місця для акту пізнання лише у тому випадку, коли поставлені в ситуацію сприйняття або відчуття такого, яке само себе роздирає, само собі суперечить і само себе виключає... Коли ми знаходимося... у “нестійкому протистоянні”. Або вправо упадемо, або вліво – це стан нестійкості, нестійкого протистояння одного іншому, коли одне виключає інше. І ми знаходимося усередині цього протистояння і тримаємо його, але утримати неможливо – ми або туди, або сюди впадемо, і тоді почнеться рух” [10, с. 174].

Стратегію стримування та залучення можна розглядати як цілісну систему взаємозамінних і паралельно діючих сил рівноваги. Наявність поліфонії рівноваг надає стратегії *конгейджменту* широкого спектру дій,

а також можливість розглядати її як взаємодію тактик різноманітних видів рівноваг: рівновага за Штакельбергом, рівновага за Нешем, рівновага за Парето, рівновага домінантних стратегій, “тремтячої руки” тощо. Таким чином, для наближення до вирішення наукової проблеми постає необхідність здійснити порівняльну характеристику зазначених рівноваг.

Рівновага за Штакельбергом – це несиметрична концепція рішень, в якій підлеглі країни корегують свої дії відповідно до прийнятих рішень лідера, який здійснює свій крок першим. Китайці ж намагаються утримувати за собою частину дошки вейци, коли мова йде про права людини, оскільки, за Сунь Цзи, деякі питання занадто делікатні в культурному та політичному плані, щоб їх обговорювати. Та незважаючи на це, американська стратегія стримування та залучення Китаю в цьому контексті будує рівновагу за Штакельбергом, коли країна-лідер уже прийняла рішення, а КНР ставиться перед доконаним фактом наявності системи міжнародних відносин за західними правилами, ігнорування яких ірраціональне для національних інтересів Китаю і, навпаки, – раціонально бути “відповідальним гравцем” у зазначеній системі.

В американсько-китайських відносинах рівновага за Штакельбергом не завжди спрацьовувала. Наприклад, заяви американців влітку 2006 року про нову політичну ініціативу, за якою США в рамках національної безпеки мають глобалізувати космос, оскільки він є таким же важливим, як повітряна та морська міць, викликали занепокоєння Китаю, який у листопаді 2006 року побажав обговорити зі Сполученими Штатами питання взаємних обмежень у сфері наступальних космічних озброєнь, а у випадку небажання з боку Вашингтона сісти за стіл переговорів Пекін пообіцяв здійснити контрзаходи. Отож у січні 2007 року Піднебесна кинула асиметричний виклик – знищила ракетою наземного базування один зі своїх застарілих супутників, який знаходився на орбіті на висоті 900 км від Землі, тобто, саме на тій відстані, де знаходяться американські супутники-шпигуни, а також системи протиракетної оборони космічного базування, продемонструвавши гіпотетичну можливість знешкоджувати американські супутники.

Деякою мірою така ситуація характеризувалася наявністю “рівноваги тремтячої руки” (THEN), додатковою властивістю якої є стійкість за досить малих відхилень гравців від рівноважних стратегій. “Рівновага тремтячої руки” – це тип еволюційних ігор, де “тремтяча рука” – ірраціональність гравців у ході передісторії. С. Г. Коковін пояснює механізм роботи THEN, за яким перед кожним раундом гри була передісторія таких же ігор, розіграних подібними ж учасниками; очікування ж нинішніх гравців про намічені стратегії їх партнерів узяті саме звідти, отож логічним стає припущення: “середньостатистично” мої партнери ходять ось так” [11, с. 30].

Розбіжність між США та КНР не заморозила відносини, оскільки вони характеризувалися наявністю чисельних рівнів, і якщо, наприклад, в космічній галузі держави переходили до “рівноваги тремтячою руки”, то на фінансовому рівні досягалася раціональна рівновага Неша.

Стратегія стримування та залучення виявляється, за Нешем, на-самперед у рівновазі, коли максимум вигоди одного гравця залежить від дій іншого, а відхід від точки взаємодії ірраціональний. Рівновага за Нешем (деякі автори називають рівновагою Неша-Курно) – це тип рішень у грі двох і більше гравців, за якого жоден учасник не може збільшити ви-граш, змінивши своє рішення в односторонньому порядку, коли інші учасники не змінюють рішень.

США і КНР вдалося досягти також рівноваги за Парето: країни не могли просуватися, не зменшуючи при цьому користі для один одного. Порівнюючи диференціальні характеристики рівноваги та Парето-оптимуму, можна виявити збіг їхніх характеристик, а за певних умов – цих категорій взагалі. Рівновага – Парето-оптимальна, відповідно, Парето-оптимум – основа для побудови рівноваги. Характерним прикладом досягнення такої рівноваги є отримання виграшу для кожного шляхом застосування загальних заходів проти загроз розповсюдження ядерної зброї, відмова ж одного гравця зменшує користь для іншого.

Висновок. Мирне співіснування держав можливе не лише за “жорстких” варіацій рівноваг (“баланс сил” чи “силова рівновага”), але й за “м’якої” рівноваги. Skorиставшись “теорією ігор”, ми можемо довести ефективність стратегії стримування та залучення: коли в одній сфері діяльності рівновага між Сполученими Штатами й Китаєм порушується, – залишаються інші типи рівноваг, які забезпечують стабільні взаємовідносини між державами.

Список використаних джерел

1. Khalilzad, Z., Shulsky, A. The United States and a Rising China: Strategic and Military Implications / Zalmay Khalilzad, Abram Shulsky. – Washington, D.C. : RAND, 1999. –134 p.
2. Huang Min-Hua. Exploring theoretical implications of the rise of China: a critique on mainstream international relations perspectives / Huang Min-Hua, Chu Yun-Han // Managing the China Challenge: Global perspectives / ed. by Zhao Quansheng and Liu Guoli. – London & New York : Routledge, 2009. – 261 p.
3. Morgenthau H. I. Politics among nations: The struggle for power and peace / H. I. Morgenthau. – 6th ed. – New York : Knopf, 1985. – 752 p.
4. Богатуров А. Д. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений / А. Д. Богатуров, Н. А. Косолапов, М. А. Хрусталева. – М. : НОФМО, 2002. – 390 с.

5. Liska G. International equilibrium: A theoretical essay on the politics and organization of security [Електронний ресурс] / George Liska. – Cambridge : Harvard University Press, 1957. – 223 p. – Режим доступу: <http://www.dli.gov.in/scripts/FullindexDefault.htm?path1=/data4/upload/0111/247&first=1&last=234&barcode=99999990258443>
6. Воскресенский А. Д. Китай и Россия в Евразии: Историческая динамика политических взаимовлияний / А. Д. Воскресенский. – М. : Муравей, 2004. – 600 с.
7. Galtung J. Notes on the current crisis I [Електронний ресурс] / Johan Galtung. – Berlin : Wissenschaftskolleg, 1982. – 10 p. – Режим доступу: <http://www.transcend.org/galtung/papers/Notes%20on%20the%20Current%20Crisis%20I.pdf>
8. Kilgour M.D. Credibility, uncertainty and deterrence / D. Marc Kilgour, Frank C. Zagare // American Journal of Political Science. – 1991. – Vol. 35. – No. 2. – P. 305 – 334.
9. Von Stackelberg H. Market structure and equilibrium / Heinrich von Stackelberg / translated by Damien Bazin, Rowland Hill, Lynn Urch. – New York : Springer, 2011. – 134 p.
10. Мамардашвілі М. Картезіанські роздуми / Мераб Мамардашвілі. – К. : Стило, 2000. – 311 с.
11. Коковин С. Г. Лекции по теории игр и политологии. Часть 1: Введение в теорию игр [Електронний ресурс] / С. Г. Коковин. – 2006. – 66 с. – Режим доступу: <http://www.math.nsc.ru/~mathecon/Kokovin/m1tigran.pdf>

ФОРМУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКО-ІНДІЙСЬКОГО СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ

ВОЛОДИМИР ГОЛОВЧЕНКО

доктор політичних наук, професор,
старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. В статті проаналізовані геополітичні підстави формування відносин стратегічного партнерства між США й Республікою Індія, розглянуті ключові віхи його становлення та окреслені перспективи розвитку в умовах глобалізації. Особливої уваги надано з'ясуванню чинника дотримання режиму ядерного нерозповсюдження для налагодження американсько-індійського партнерства.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародний тероризм, ракетно-ядерна програма, стратегічне партнерство.

Summary. The article spotlights geopolitical background of the strategic partnership's relations formation between USA and Republic of India, examines key milestones of its becoming and outlines perspectives of its development in globalization's circumstances. Special attention is paid to elucidation of nuclear nonproliferation regime compliance factor to build US-India partnership.

Keywords: foreign policy, international terrorism, missile-nuclear program, strategic partnership.

Завершення доби холодної війни й постбіполярного протистояння актуалізувало зростання ролі США в регіоні Південної Азії як єдиної в світі наддержави, чие керівництво завжди виступало в авангарді глобалізації й розуміло важливість відкриття для процесів економічної лібералізації другої за чисельністю країни світу – Індії. Але геополітична ситуація в регіоні ускладнювалася хронічним конфліктом між Індією й Пакистаном, що супроводжувався гонкою звичайних та ракетно-ядерних озброєнь, а також перманентною громадянською війною в Афганістані. Тому серед головних стратегічних інтересів США в Південній Азії за постбіполярної доби, окрім заохочення економічної лібералізації й глибокого інвестиційно-торговельного проникнення на ринки країн субконтиненту, варто навести такі:

- збереження й посилення інститутів вестмінстерської моделі парламентської демократії в Індії, що справляє позитивний вплив на весь регіон;
- забезпечення стабільності міждержавних відносин Індії й Пакистану, недопущення повномасштабного конфлікту (ймовірно, із застосуванням ракетно-ядерної зброї) між ними;

- розвиток взаємовигідної багатогалузевої співпраці США й Індією задля стримування КНР;

- недопущення розповсюдження ядерної зброї поза межі Південної Азії в нестабільні країни, передусім „вісі зла”;

- глобальна кампанія боротьби з міжнародним тероризмом, що розгорнулася в Афганістані й Пакистані після терактів 11 вересня 2001 р.

Реалізація цих інтересів так чи інакше була пов'язана з налагодженням дієвого стратегічного партнерства Сполучених Штатів з Індією як геополітичним, демографічним та економічним велетнем Південної Азії, що має центральне розташування і регіоні й контролює важливі морські комунікації в Індійському океані. На тлі розпаду СРСР американсько-індійські політичні відносини зазнали певного покращення, а з виведенням обмеженого контингенту радянських військ із Афганістану й припиненням Кремлем військово-технічної допомоги режиму Наджибулли Пакистан поступово втратив своє значення регіонального партнера для США. Білий Дім звернув ретельну увагу на військового спрямування ядерну програму Ісламабада й на табори з підготовки бойовиків-фундаменталістів у Північно-західній прикордонній провінції (з квітня 2010 р. – Хайбер-Пахтунхва).

Більш стриманою стала й американська реакція на внутрішньоіндійські резонансні події та порушення прав людини в Кашмірі. Індія залишалася однією з небагатьох держав, де, згідно опитувань громадської думки, більшість населення ставиться до США позитивно. А з приходом до влади в США президента Дж. Буша-молодшого політична еліта Індії беззастережно підтримала його ініціативу від 1 травня 2001 р. щодо відмови від американсько-радянського Договору про обмеження систем ПРО 1972 р. й пообіцяла будь-яку допомогу в боротьбі з міжнародним тероризмом. Як результат, вперше в сучасній історії глава США запропонував державі, що порушила сформований зусиллями Білого Дому режим нерозповсюдження ядерної зброї, стати партнером офіційного Вашингтону в програмах освоєння мирного атома.

Імпульсу розвитку американсько-індійського партнерства було надано ще під час березневого візиту міністра оборони Індії Дж. Сінгха до США: гостя не лише прийняли на незвично високому для його рангу рівневі, а й запевнили його в бажанні Білого Дому проводити консультації з питань ядерного роззброєння й боротьби з глобальним тероризмом. В Індії відчували, що допомагаючи Дж.В. Бушу змінити світові ядерні правила, можна здобути чимало зовнішньополітичних поступок з боку США, зокрема і в болючому питанні ядерного нерозповсюдження.

Підтримка офіційним Делі Сполучених Штатів щодо їхнього виходу з Договору ПРО була досить вагомою, враховуючи, що згадану ініціа-

тиву Білого Дому спочатку досить нервово сприйняли Російська Федерація та Китай, а в самих США не було єдності щодо того, чи потрібна вона країні.

Ще під час виборчих перегонів майбутній американський президент неодноразово згадував про Індію в позитивному сенсі: „Безумовно, що в новому столітті вплив цієї країни в світі зросте. В той час, коли Індія відкриває себе для світу, ми повинні забезпечити належні торговельні та інвестиційні контакти з нею”. А держсекретар США К.Пауелл вже в перші дні на новій посаді зробив кілька важливих заяв стосовно Індії, наголосивши, що вона „має необхідний потенціал для того, аби підтримувати мир на просторах величезного Індійського океану та на його периферії, а це відповідає національним інтересам США”. Такі реверанси в бік Нью-Делі означали, що нова президентська адміністрація готова забути про санкції, накладені на Індію за ядерні вибухи в травні 1998 р. й перейти до якісно іншого рівня відносин [1].

Водночас як В.Клінтон, так і Дж.В. Буш не мали наміру відштовхувати від себе й офіційний Ісламабад. Адже внутрішньополітична нестабільність у Пакистані могла призвести до ще більшого загострення ситуації в окупованому американсько-британськими військами Афганістані, куди США вклали значні людські й матеріальні ресурси. У Білому Домі добре усвідомлювали, що Пакистан із його хронічними проблемами національної ідентичності й перманентними релігійними конфліктами між сунітами та шіїтами, корінними жителями та мухаджирами, племенами пуштунів, що підтримують Талібан, з одного боку, та офіційною владою з іншого, – завжди потребуватиме „залісної руки”, владу якої американські санкції за ядерні випробування можуть серйозно підірвати.

Тому вони запроваджувалися лише для того, щоб врятувати обличчя адміністрації В.Клінтона й були скасовані за першої ж нагоди. Вже з 2000 р. зусилля американських дипломатів на цьому напрямкові були спрямовані на те, щоб гарантувати максимальну безпеку ядерних об'єктів Індії й Пакистану, зокрема забезпечити жорсткий режим перевезення й зберігання ядерних матеріалів, а також недопущення їхнього викрадення й передачі до рук режимів країн „вісі зла”.

Перетворення Індії й Пакистану на ядерні держави актуалізувало „м'яке” втручання США в справі регіону як актора, що пропонує свої добрі послуги для врегулювання хронічного конфлікту. Тому Білий Дім почав виявляти більший інтерес до Кашмірської кризи, щоб не допустити можливої широкомасштабної війни між двома ядерними державами Індостану. Офіційна позиція США в Кашмірському конфлікті залишається незмінною: він повинен вирішуватися на двосторонніх переговорах із урахуванням побажань та настроїв жителів штату. При цьому влада США

закликає індійську владу поважати права людини в Кашмірі, а Пакистан – існуючу лінію контролю за припиненням вогню [2].

Після збройного нападу 14 травня 2002 р. на індійський військовий табір в Куранчаку (Кашмір), в результаті якого від куль пакистанців загинуло 40 чол., серед яких було багато жінок та дітей військовослужбовців, обидві сторони конфлікту постійно апелювали до офіційного Вашингтона. Індія намагалася вплинути на США з тим, щоб вони змусили Пакистан припинити транскордонний тероризм, погрожуючи обмеженою антитерористичною операцією проти таборів терористів в контрольованому Ісламабадом Азад Кашмірі. У свою чергу, пакистанський уряд підкреслив, що загроза індійського вторгнення змушує його утримувати великі військові контингенти на східних кордонах, а це не дає змоги пакистанським військовим повноцінно „полювати” за бойовиками Аль-Каїди. Крім того, Пакистан вкотре обіцяв застосувати ядерну зброю в разі індійського нападу, щоб урівняти шанси асиметричних сторін [3].

Таким чином, США опинилися ніби між двох вогнів: з одного боку співпраця з офіційним Ісламабадом була ключовим елементом в американській стратегії боротьби з міжнародним тероризмом в Азії, а з іншого – Пакистан звинувачували в тому, що він сам здійснював зі своєї території теракти проти Індії – іншого партнера у війні з тероризмом, відносини США з яким мали набагато більший потенціал для розвитку у всіх сферах. В цій складній ситуації Білий Дім пішов на деякі косметичні заходи, щоб не погіршувати відносини з обома країнами одночасно.

По-перше Індії через дипломатичні канали було повідомлено, що у війні з тероризмом з боку США не буде практикуватись жодних подвійних стандартів. По-друге, такі одіозні організації моджахедів, що базувалися на території окупованого Пакистаном Азад Кашміру, як „Лашкар-е-Таїба” та „Джаїш-е-Мохаммад” було внесено держдепартаментом США до переліку терористичних. Нарешті, США повідомили, що тільки-но ситуація в Афганістані повністю нормалізується, Білий Дім може стати на бік Індії в питанні знищення пакистанської терористичної загрози. Вже влітку 2002 р. спеціальний представник держдепартаменту США у справах Південної Азії – Р.Армітидж отримав згоду пакистанського президента П.Мушаррафа на припинення транскордонного тероризму [4, р. 205]. Невдовзі ситуація на індійсько-пакистанському кордоні нормалізувалася.

А в листопаді 2001 р. президент США Дж.В. Буш та індійський прем'єр А.Ваджпаї оголосили про стратегічне партнерство між своїми державами. Тоді символом зближення стала динамічна військово-технічна співпраця – те, чого не спостерігалося у двосторонніх взаєминах із сер. 1960-х рр., коли СРСР почав активно перебирати на себе роль „збройного арсеналу” Індії. А втіленням партнерства стала підписана за підсумками

офіційного візиту індійського прем'єра до США Міждержавна угода про регулярні консультації в сфері оборони, спільні військові навчання і продаж американської військової техніки.

З того часу співробітництво у військовій галузі набуло динамізму, вже в травні 2002 р. індійські й американські десантники проводили спільні навчання над Агрою (штат Уттар-Прадеш), через рік аналогічні навчання відбулися на Алясці. Після тривалої перерви поновилися спільні навчання ВМС обох держав у басейні Індійського океану, а у вересні 2003 р. підрозділи США й Індії відпрацювали спільні маневри біля індійсько-китайського кордону, тоді ж відбулися широкомасштабні навчання (за участю ядерних підводних човнів) під кодовою назвою „Малабар – 2003” в Індійському океані. Наступного року пройшли ще два їхні етапи – на Алясці та біля узбережжя Гоа. Такі заходи дали змогу обом сторонам покращити координацію своїх збройних сил і справити певний психологічний тиск на керівництво КНР. Важливо, що американські експерти спомоглися ближче познайомитися з найсучаснішою російською бойовою технікою, що знаходилася на озброєнні Індії, вивчити її характеристики в умовах навчань, наближених до бойової обстановки [5, р. 12].

Тоді ж США розпочали продавати летальну зброю Індії, хоча спершу йшлося лише про окремі, ще не надто великі контракти. Так, у 2003 р. Індію було придбано спецобладнання на \$ 29 млн. для проведення анти-терористичних операцій: теплові детектори, спецзасоби зв'язку, електронні наземні сенсори руху, вогнепальна зброя для підрозділів спеціального призначення. Попереднього року Конгресом США було внесено поправку до закону, який передбачав необхідність інформування вищого законодавчого органу країни про продаж зброї індійській стороні. Згідно неї, індійська армія може купувати у США зброю, вартість якої не перевищує \$ 14 млн. без попередження Конгресу [5, р. 13].

Але формування партнерських відносин США й Республіки Індія ускладнювала певна несумісність окремих зовнішньополітичних інтересів держав, спричинена особливостями зовнішньої політики Індії. По-перше, це її тісні відносини з Іраном, який був об'єктом політики „подвійного стримування” (разом з Іраком) за президентства В.Клінтона й став важливою ділянкою „вісі зла” в міжнародній стратегії США, коли до влади прийшов Дж.В. Буш.

З погляду офіційного Вашингтона виходило так, що держава, яка здійснює ядерну програму невідомого призначення, а також причетна до підтримки екстремістських угруповань в Палестинській автономії та Лівані, є найпоштовішим опонентом близькосхідного мирного процесу й каталізатором збройних виступів арабів-шиїтів проти британських військ,

дислокованих на Півдні Іраку, перетворилася на важливого партнера Республіки Індія, що вже давно має в своєму розпорядженні військові ядерні технології та засоби їхньої доставки, й, можливо, отримала доступ до ізраїльських технологій подвійного призначення.

Білий Дім побоювався, що будь-які енергетичні мега-проекти, які реалізуються Іраном, можуть дати йому необхідні фінансові ресурси для розроблення зброї масового враження (ЗМВ). Тому США тиснули на Індію й Пакистан з тим, щоб ті відмовилися від вигідного проекту транспортування природного газу з Ірану. А коли у Пентагона з'явилася інформація про тренування іранських моряків в індійських військових навчальних закладах і про нібито спільні військові маневри обох країн, Білий Дім зажадав від Індії вияву лояльності, змусивши її проголосувати за передачу „іранського ядерного досє”, підготовленого МАГАТЕ, в Раду Безпеки ООН [6].

Для власне ж Індії Іран важливий хоча б тому, що співпраця зі США в сфері мирного атома не може цілком замінити іранські енергоносії, значення імпорту яких зростає пропорційно з динамічним розвитком індійської економіки та демографічним вибухом. По-друге, в Індії мешкає щонайменше 40-50 млн. шіїтів, а Іран є найбільшою шіїтською державою світу, яка, до того ж займає провідне місце в Організації ісламського співробітництва (ОІС, до 2011 р. – Організація ісламської конференції). Отже, Індія потребує підтримки впливового в ісламському світі Ірану як на противагу Пакистану, так і для заспокоєння радикальних мусульманських режимів в ОІС.

До того ж, обидві країни об'єднує стародавня арійська цивілізація, взаємний культурний вплив між ними існує вже багато століть. По-третє, через територію Ірану проходить найближчий для Індії транзитний шлях як до Афганістану, де в 2001-2014 рр. діяв проіндійський (і проамериканський) режим Х.Карзая, так і до країн Центральної Азії, теж багатих на енергоносії, але частково обділених продукцією легкої промисловості. Більше того, Іран – ключова країна в мега-проекті „Південь-Північ”, що пов'яже Азію та Європу через Каспійське море й територію Росії.

Тому, швидше всього, індійська правляча еліта (причому незалежно від партійності – Індійського національного конгресу чи Бхаратія джаната парті) не піде на згортання взаємовигідних відносин з Іраном навіть під сильним тиском США, оскільки це їй економічно та політично невигідно. Тим більше, що офіційний Нью-Делі не має морального права чинити тиск на офіційний Тегеран, оскільки, як це не парадоксально, але й сама Індія пішла іранським шляхом, ставши ядерною державою попри активний супротив світової спільноти.

Чимало шкодить стратегічному партнерству між США й Індією продовження тісної співпраці останньої з Російською Федерацією як правонаступницею й продовжувачем СРСР. Серед основних складових такого співробітництва доцільно виділити військово-технічне співпрацю й тісну координацію політики обох держав у рамках ООН та її спеціалізованих установ (офіційний Нью-Делі навіть утримувався при відкритому голосуванні 27 березня 2014 р. на 68-1 сесії Генеральної Асамблеї ООН Резолюції про підтримку територіальної цілісності України, що визнала нелегітимним т. зв. „кримський референдум” щодо „возз’єднання Криму з Росією на правах суб’єкта Російської Федерації” [7]). США болісно сприймають збереження російського впливу в Південній Азії, адже в більшості інших регіонів Азії (за винятком Центральної) він практично зведений нанівець. Особливо дратує офіційний Вашингтон кремлівська ідея створення з Китаю, Індії та Росії глобального блоку, який діятиме на противагу США, хоча вона й видається утопічною з огляду на те, що Індія й Китай є антагоністами, а від власне демократичної Індії годі чекати скоординованого виступу разом із згаданими державами проти Білого Дому.

Але головна небезпека для формування американсько-індійського стратегічного партнерства полягала в можливості повернення до влади в Індії лівоцентристських сил. Після несподіваної перемоги ІНК на парламентських виборах у квітні-травні 2004 р., а особливо після того, як стало відомо, що партнерами переможців у парламенті будуть комуністи, в Білому Домі виникло певне занепокоєння. Далися ознаки й тяжкий спадок часів холодної війни, коли Індія мала договірні союзні відносини з СРСР, й інерційне загравання офіційного Делі з Російською Федерацією протягом 1990-х рр.

Незважаючи на низку заяв Білого Дому про можливе пом’якшення стосовно Індії режиму експортних обмежень у галузі високих, ядерних та космічних технологій, набуття двосторонніми відносинами стратегічного характеру в цих галузях значною мірою залежало від кроків з боку Нью-Делі в напрямі приєднання до міжнародних зобов’язань у галузі ядерного нерозповсюдження й ставлення до американської військової операції в Іраку, де індійське керівництво ініціативи не виявляло. На додаток, незважаючи на неодноразові заклики Індії на адресу США щодо стримування військово-технічного співробітництва з Пакистаном, офіційний Вашингтон фактично принизив Нью-Делі, навіть не поінформувавши завчасно індійський уряд про надання Пакистану статусу „найважливішого союзника США поза межами НАТО”.

Але набагато важливішими виявилися геополітичні чинники, що диктували для США необхідність налагодження глобального партнерства

саме з Індією. Вони були зумовлені викликами, на які змушені реагувати обидві держави в контексті перспективної розстановки сил на світовій арені, і ґрунтувалися на:

- визнанні Білим Домом Індії регіональним лідером з тенденцією її перетворення в середньострокової перспективі на одного з провідних світових акторів (щорічні темпи економічного зростання Індії упродовж останнього десятиліття становили 7-9 %, за прогнозами американських експертних кіл, Індія до 2020 р. з населенням більше 1,3 млрд. чол. посідає третє місце після США й КНР у переліку „економічних наддержав”);

- посиленні конкуренції між провідними економічними гравцями за сировинні ресурси й ринки збуту продукції;

- нагальній потребі для США дати ефективну відповідь на спроби Індії в боротьбі за регіональне верховенство віднайти для себе альтернативні стратегічні альянси (з КНР та Російською Федерацією), що несуть потенційну небезпеку стабільності в Центральній Азії та світовому лідерству США;

- визнанні Сполученими Штатами де-факто ядерного статусу Індії, спільності інтересів в протистоянні ісламізму та радикалізму після кризових подій 11 вересня 2001 р. й закономірності протидії в умовах загальної терористичної загрози розповсюдження ЗМВ та небезпечних технологій;

- врахуванні Білим Домом складних індійсько-пакистанських відносин та фактору Пакистану як протизваги амбіціям Нью-Делі в суперництві за регіональне лідерство;

- небезпеці виникнення в цьому зв'язку ядерної конфронтації в регіоні через наявність територіальних проблем між Індією та Пакистаном в Кашмірі.

18-20 липня 2005 р. з офіційним візитом у Вашингтоні побував прем'єр-міністр Індії М.Сінгх, причому хоча він задумувався швидше як ознайомлювальний, насправді ж призвів до прориву в двосторонніх відносинах. Підписання сторонами Декларації про співробітництво у галузі мирного використання атому стало початком формування позитивної позиції Білого Дому щодо скасування односторонніх санкцій за індійські ядерні випробування 1998 р. та в напрямі розбудови повномасштабного ядерного співробітництва з Індією. А в рамках т. зв. ініціативи „Наступні кроки в стратегічному партнерстві” було відзначено певний прогрес на шляху до подальшого розвитку взаємодії між США й Індією в галузях цивільної ядерної енергетики, цивільних космічних програм, високих технологій та протиракетної оборони, де раніше співпраця була обмеженою або ж взагалі неможливою. Крім того, задекларований за результата-

ми візиту М.Сінгха до США новий рівень співробітництва – „глобальне партнерство” відкрив чималі перспективи співпраці в економіці, енергетиці та захисті довкілля, боротьбі з розповсюдженням ЗМВ, питаннях міжнародної безпеки, боротьби зі СНІД тощо.

Відповідаючи на побажання індійської сторони, президент Дж.В. Буш уперше запропонував Індії розглянути саме програму співпраці в сфері мирного атому. Він наголосив, що Індія є передовою державою з розвиненими ядерними технологіями, яка не передає їх третім країнам. Сторони започаткували робочі групи для поглиблення енергетичного діалогу в таких сферах як нафта і природний газ, електроенергія, екологічно чисте вугілля, відновлювана енергія, ядерна енергетика [8].

Однак, у стосунках Індії зі США залишалися й проблемні питання, серед яких слід відзначити необхідність виконання Індією вимог США стосовно інституціоналізації її зобов'язань щодо нерозповсюдження ЗМВ і технологій подвійного призначення; сепарації індійських військових та цивільних ядерних об'єктів; реформування ООН та визначення у зв'язку з цим місця Індії в майбутній структурі цієї організації; роздільний підхід США до побудови власних відносин з Індією й Пакистаном, проведення політики „стримування та протипаг” щодо цих країн-суперників; упередження Біли Домом пошуків з боку Нью-Делі стратегічних альянсів у Євразії; протидія США наміру Індії брати участь разом з Іраном у масштабних енергетичних проектах.

І все ж головним результатом державного візиту до Індії президента США Дж.В. Буша стало підписання 2 березня 2006 р. Угоди про співробітництво у сфері мирного використання атому. Перед цим Індія виконала свою обіцянку перед американською стороною щодо підготовки плану відокремлення цивільних та військових ядерних об'єктів, який був переданий Дж. Бушу-молодшому під час вищезгаданої зустрічі з індійським прем'єром. З метою зняття з Індії санкцій, запроваджених з боку США, та визнання світовою спільнотою ядерного статусу Індії, Дж. Буш-молодший пообіцяв ініціювати подальші зміни внутрішнього американського законодавства (Закону про ядерну енергію 1954 р. та Закону про нерозповсюдження ядерної зброї 1978 р.), а також лобіювати індійські інтереси перед країнами-членами Групи ядерних постачальників.

В рамках Угоди було досягнуто домовленість про відкриття індійських мирних ядерних об'єктів для проведення міжнародних перевірок. Індія погодилась розділити свої реактори на цивільні та військові (14 та 8) і допустити на перші інспекторів МАГАТЕ. Країна також не заперечувала проти того, щоб подовжити на невизначений термін мораторій на ядерні випробування. США визнали Індію „відповідальною державою з передо-

вими ядерними технологіями”, тим самим де-факто погодившись із її новим статусом. Разом з тим, Індія так і не підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., чим дала критикам політики Дж.В.Буша в Конгресі США привід звинувачувати президента в грубому порушенні сформованого за кілька десятиліть у світі режиму нерозповсюдження ядерних технологій, тим самим створивши небезпечний прецедент.

Але Дж.В. Буш мотивував своє рішення тим, що підписання Угоди скоротить критичну залежність Південної Азії від нафти і газу й стабілізує світові ціни на енергоносії. Вона також посилить індійську економіку, яка зможе в перспективі купувати більше американських товарів та послуг. Виграють від реалізації її положень і американські компанії, що могли раніше тільки спостерігати, як російські підприємства виконували багатомільярдні замовлення Індії в атомній галузі. США й Індія намітили також спільні проекти в мирному дослідженні космосу, що зокрема стосуються супутникової навігації. Сторони висловили наміри здійснити запуск американських супутників за допомогою індійських засобів виведення на орбіту. Крім того, було досягнуто домовленості про те, що індійська космічна станція „Чандраян-1”, яка готується до старту на Місяць, матиме на борту два комплекти американського дослідницького обладнання.

Динамічний характер розвитку двосторонніх взаємин дозволив Білому Дому констатувати, що глобальне партнерство між США та Індією стає найпомітнішою рисою глобалізації світової економіки, політичних процесів сьогодення, свідченням провідної ролі Америки в міжнародних справах [9]. 27 та 29 червня 2006 р. профільні комітети з міжнародних відносин Палати представників та Сенату США проголосували переважною більшістю за законопроект про внесення змін до вищезгаданих законодавчих актів. А 9 грудня того ж року Конгрес США ухвалив Закон про співробітництво між Індією та США у сфері мирного використання ядерної енергії, який уможливив ратифікацію вищезгаданої американсько-індійської Угоди й був підставою для зняття з Індії санкцій США. Згаданий законодавчий акт істотно посприяв Індії в реалізації одного з пріоритетних зовнішньополітичних напрямків – отримання доступу до світових ядерних ресурсів з метою забезпечення енергетичної стабільності країни.

Таким чином, розпад СРСР та поява на його місці динамічної й авторитарної КНР змусили американську політичну еліту переглянути своє традиційно стримане відношення до Індії. Остання, в свою чергу, спромоглася подолати наслідки піввікової ізоляціоністської політики „свадеші” та певну розгубленість, спричинену крахом біполярної системи. Білий Дім і надалі продовжує розбудову стратегічного співро-

бітництва з Індією з широкого спектру напрямів, в т. ч. в одній із найважливіших для США сфер – мирному використанні атому, що дозволить індійському урядові активізувати енергетичний сектор країни.

Список використаних джерел:

1. Rajagopalan Rajeshwari. Indo-US Relations in the Bush White House / Rajeswari Pillai Rajagopalan // Strategic analysis. – 2001. – Vol. 25. – № 4. – P. 545-556.
2. Kumar Sumita. External Factors Impinging on Pakistan's Decision to Talk with India / Sumita Kumar // Strategic analysis. – 2003. – Vol. 27. – № 3. – P. 489-493.
3. Limaye P. Satu. Delhi's Two-Front Diplomacy / Satu P. Limaye // Comparative connections. – 2003. – Vol. 3. – № 4. – P. 17-26.
4. Schaffer Teresita. US influence on Pakistan. Can partners have divergent priorities? / Teresita Schaffer // The Washington Quarterly. – 2002/2003. – Vol. 26. – № 1. – P. 165-171.
5. India – US relations // CRS issue brief for the Congress № IB93097. – 2004, November 4. – 24 p.
6. US concerned over India-Iran ties: Rice / Internet-portal Iran news [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=41779&NewsKind=Current+Affairs>.
7. Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України / Українська правда, 27 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/27/7020541/>.
8. Official site of Indian ministry of external affairs: Country briefings: India – USA bilateral relations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meindia.nic.in/>.
9. U.S. – India Joint Statement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/03/20060302-6.html>.

ФОРМУВАННЯ ПРАВОЗАХИСНОГО КОМПОНЕНТА СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПРЕЗИДЕНТА РОНАЛЬДА РЕЙГАНА

ЯНА ЗОЛОТАРЬОВА

*аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

На початку 80-х рр. президентом Сполучених Штатів було обрано представника республіканської партії Рональда Рейгана. Під час передвиборчої кампанії радники Р. Рейгана виступали за перегляд концептуальних положень політики демократа Джиммі Картера, зокрема щодо правозахисного компоненту, який за роки президенства його попередника став одним з головних у зовнішньополітичній стратегії. На момент приходу до Білого дому у команді Р. Рейгана не було вироблено узгодженої позиції щодо політики захисту прав людини.

Серед головних причин такої затримки – бажання нового керівництва держави дистанціюватися від політики Дж. Картера. Ідейним натхненником цього рішення була Джин Кіркпатрік, професорка Джорджтаунського університету, активний учасник передвиборчого марафону у команді кандидата Р. Рейгана, а згодом та постійний представник США у ООН (1981-1985 рр.) [1, р. 35-45]. Цей погляд знайшов підтримку і серед інших високопосадовців адміністрації. Олександр Хейг (держсекретар США у 1981-1982 рр.) під час першої прес-конференції в якості голови державного секретаріату, критикуючи зовнішню політику попередньої адміністрації, заявив про зміну акцентів зовнішньополітичного курсу Вашингтону. Такої ж думки дотримувався й одинадцятий радник Президента США з національної безпеки Річард Аллен (1981-1982 рр.) [2].

Про наміри президента Р. Рейган відмовитися від політики прав людини у форматі, який запровадили попередники, свідчить рішення утриматися від висунення кандидатури на посаду голови бюро державного департаменту з прав людини та гуманітарних питань, а відповідно і помічника держсекретаря з прав людини і гуманітарних питань. Однак під тиском тривалих дебатів у Конгресі США керівник держав визначив кандидатом на посаду голови бюро Ернеста Лефевра, який ще до номінації критикував підхід адміністрації Картера до прав людини та діяльність бюро. Тому в результаті кількох етапів слухань конгресмени не погодились схвалити кандидатуру Е. Лефера, остаточно заблокувавши призначення рішенням від 5 червня 1981 р.[3]

На те, що проблеми у галузі прав людини як і раніше резонують з думкою американської громадськості та Конгресу, а применшення

важливості цього питання може призвести до політичних ускладнень, одним з перших звернув увагу співробітник ради національної безпеки (РНБ), дослідник політичної думки в США та інституту РНБ Канес Лорд [4, р. 111-112]. Вплив аргументів працівника РНБ простежується на зміні офіційної позиції адміністрації. Так, в основі наступних публічних промов О. Хейга та Р. Аллена лежала думка про необхідність підтвердити основоположну роль прав людини в американській зовнішній політиці. Держсекретар та радник президента з питань національної безпеки акцентували увагу на завданні заохочення “еволюції авторитарних режимів до більш гуманного суспільства” при проведенні паралельної політики, спрямованої на оборону і безпеку Америки та запобігання виникненню тоталітарних режимів”, які порушують права людини на постійній основі [4, р. 112]. Члени адміністрації Р. Рейгана розглядала питання прав людини у контексті критики радянського устрою.

Рекомендації щодо позиціонування питання прав людини у зовнішньополітичній стратегії було запропоновано у січні 1981 р. аналітичним центром “Спадщина” (The Heritage Foundation). Запропонований Фондом курс державної політики, викладений у публікації “Мандат лідерства”, базувався в тому числі на ідеї, що найбільш ефективна політика у галузі прав людини полягає у запобіганні розширенню комунізму та протистоянні з СРСР [5, р. 422].

Своєрідною апробацією антирадянського спрямування політики прав людини стала діяльність американських представників в Організації Об’єднаних Націй (ООН), які виступили з критикою внутрішньої і міжнародної поведінки Кремля та подвійними стандартами керівництва “країни Рад” щодо прав людини. Члени комітету з прав людини ООН акцентували увагу на поширенні антисемітських поглядів в СРСР і засуджували практику ув’язнення інакомислячих у в’язницях, виправних та трудових таборах, психіатричних відділеннях [6, р. 226-30]. Здобутком американських делегатів можна вважати резонанс їх виступів, що втілювався у проходженні декларації ООН з заборони всіх форм дискримінації на основі релігії та етичних переконань.

Команда Р. Рейгана зустрілася з хвилею занепокоєння громадськості щодо правозахисного курсу зовнішньої політики. Засвідчує це ряд звернень Конгресу та громадськості до президента з засудженням діяльності його адміністрації у цьому напрямку (наприклад, лист сорока п’яти членів палати представників Р. Рейгану від 1 жовтня 1981, лист приватної правозахисної організації США Гельсінкі Вотч (Helsinki Watch) від 5 жовтня 1981 р.).

Уникнути внутрішньополітичного загострення через протиріччя між адміністрацією та Конгресом з громадськістю вдалося завдяки ініціативі працівника державного департаменту, та помічника сенатора нео-

консерватора Д. Мойніхена, Елліота Абрамса. Важливим завданням адміністрації, на його думку, було підтвердити фундаментальну роль прав людини в американській зовнішній політиці та провести мобілізацію громадської думки на Заході [7]. Як метод її реалізації чиновник відзначив участь американських представників у діяльності міжнародних правозахисних інститутів, таких, як наради НБСЄ та Комітету з прав людини ООН. Таким чином, Е. Абрамс запропонував адміністрації класифікувати боротьбу в галузі прав людини як протистояння між західними і комуністичними країнами. 17 листопада 1981 р. Р. Рейган визначив Е. Абрамса кандидатом на посаду керівника бюро з прав людини та гуманітарних питань та радника державного секретаря з прав людини та гуманітарних питань. Кандидатура Е. Абрамса отримала схвалення комітету сенату з міжнародних зв'язків, і з того часу він став грати важливу роль у визначенні і формулюванні політики прав людини в роки президенства Р. Рейгана. На основі ідей викладених Е. Абрамсом, заступник держсекретаря США Вільям Кларк та заступник з питань управління Річарда Кеннеді підготували меморандум щодо активізації політики у галузі прав людини в якості одного з компонентів зовнішньої політики адміністрації [8, р. 198-200]. 27 жовтня 1981 р. він був ухвалений держсекретарем О. Хейгом.

Адміністрація визначилась з дефініцією “права людини”, визнавши її у політичних та громадянських свободах. Рекомендувалося відійти від терміну “права людини” і перейти до вживання термінів “індивідуальні права”, “політичні права” і “цивільні свободи”. У тексті меморандуму підкреслювалася важливість зобов'язань США з поширення демократії та ідеї громадянських прав в ідеологічній боротьбі з Радянським Союзом. У подальшому основні елементи меморандуму було обґрунтовано у низці державних доповідей про права людини.

Наприкінці першого року господарювання у Білому домі команда Р. Рейгана, в основному зусиллями Е. Абрамса, сформулювала своє бачення причин критичної ситуації з правами людини у Радянському Союзі. Отже, в оцінці президентської адміністрації “Країна Рад” була величезною бюрократичною машиною, де був відсутній плюралізм. Тому радянські лідери ніколи не поважали права людини, а в країні не було умов для розвитку автономного громадянського суспільства, яке може функціонувати тільки у рамках демократичної політичної системи [8, р. 219-223]. Для вирішення завдання перебудови радянської політичної системи, яке керівництво США поклало на правозахисний вектор зовнішньополітичної стратегії, адміністрація Р. Рейгана розробила дворівневу політику в галузі прав людини. У короткій перспективі виконавча визначила за мету акцентувати політику на конкретних порушеннях прав лю-

дини шляхом суміші публічної та “тихої дипломатії” на рівні приватних зустрічей. У довгостроковій перспективі – сприяння здійсненню прав людини було визначено у підтримці “довгострокового розвитку демократичних інститутів у всьому світі” [9]. Зокрема, у Директиві Ради національної безпеки 11-82 йде мова про завдання США “забезпечити політичну підтримку демократичних елементів в СРСР та інших країнах” [10].

Отже, змушена реагувати на запит Конгресу та громадськості щодо розвитку правозахисного напрямку зовнішньої політики, адміністрація президента Р. Рейгана протягом першого року його каденції розробила ефективний варіант інтеграції цього вектору у стратегію зовнішньополітичного курсу США. Акцент на політичних та громадянських правах перетворив кампанію захисту прав людини на спосіб залучення до мирного ідеологічного суперництва з Радянським Союзом. Таким чином доповнивши та посиливши геостратегічне та антикомуністичне спрямування стратегії зовнішньої політики Сполучених Штатів.

Адміністрація президента Рональда Рейгана у результаті тривалого узгодження відвела кампанії захисту прав людини одне з ключових завдань зовнішньої політики США – трансформацію ідеологічних основ Радянського Союзу. Для досягнення мети кампанії захисту прав людини державними чиновниками було визначено кілька напрямків діяльності, які протягом першої половини 80-х рр. взаємодоповнювали один одного. Серед методів команди Р. Рейгана можна виділити: “тиху” дипломатію, сприяння формуванню неурядових громадських об’єднань та підтримку їх діяльності з метою популяризації демократичних цінностей, медійну підтримку ініціатив та поширення інформації серед громадськості недемократичних країн, міжнародну дискусію, а головне – активну участь у Гельсінському процесі.

Список використаних джерел:

1. Kirkpatrick J. Dictatorships and Double Standards // Commentary Magazine, Volume 68, No. 5. – November 1979. – p. 34-45.
2. McMahon R. Making Sense of American Foreign Policy during the Reagan Year.// Diplomatic Story vol. 19, No. 2 (Spring). – 1995.
3. Senate Committee on Foreign Relations, Nomination of Ernest W. Lefever, 97 th Cong, 1st session. Government Printing Office, 1982. – pp. 85-8, 117-18, 123, 134, 146 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=purl.32754076928864;view=1up;seq=4>
4. Peterson C. Globalizing Human Rights: Private Citizens, the Soviet Union, and the West / C. Peterson. – Routledge Studies on History and Globalization Series. New York: Routledge, 2011. – 294 p.
5. Hartmann H. US Human Rights Policy under Carter and Reagan, 1977-1981. // Human Rights Quarterly – Volume 23, Number 2, May 2001. – pp. 402-430.

6. Novak M., Schifter R. Speeches by the U.S. Delegation before the United Nations Commission on Human Rights // *World Affairs* 143, vol. 3 (1980/1981). – pp. 226-30.
7. United States Human Rights Policy. The Defense Institute of Security Assistance Management. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.disam.dsca.mil/Pubs/Indexes/Vol%204-4/Abrams.pdf>
8. Maynard E. The Bureaucracy and Implementation of US Human Rights Policy // *Human Rights Quarterly*. Vol. 11, No. 2 (May), – 1989. – pp. 175-248.
9. Country Reports for Human Rights Practices for 1982. -pp. 4-5, 8-9. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://hdl.handle.net/2027/ien.35556011424694>; Country Reports for Human Rights Practices for 1983. – pp. 5-7, 11. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015014227832>
10. National Security Decision Directive 11-85. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.reagan.utexas.edu/archives/reference/Scanned%20NSSDs/NSSD11-82.pdf>

TRANSATLANTIC DILEMMA: STRATEGY FOR UKRAINE

OLEKSIY KANDYUK

PhD, Associate Professor

Yurij Fedkovych Chernivtsi National University

By the end of the 80's the necessity to strengthen relations between the European Community and the United States as two independent actors, and make these relations more institutionalized has become obvious. In 1990 the Transatlantic Declaration, which defined the main principles and content of future cooperation, was signed [4].

Establishment of the European Union and its transformation into a separate center of power demanded certain adjustments in relations with the United States. So, in 1995 the "New Transatlantic Agenda" replaced the Transatlantic Declaration [3].

2000-s become the most difficult period for transatlantic relations. Foreign policy of the Republican administration of George W. Bush, "the mission determines the coalition" approach [See for example: 2], Washington's desire to act unilaterally with the use of force, neglecting UN procedures, international law, as well as interests and positions of other countries, including the closest allies (with Europe being treated as a junior partner) significantly increased tension in the transatlantic alliance.

The election of Barack Obama the president of United States in 2008 undoubtedly had a positive impact on the perception of America in Europe at least in a short-term perspective. However, the warming of relations has not meant a return to the Cold War agenda. It is necessary to take into account that in Post-cold-war world, Europe is no longer a major U.S. geopolitical priority and this fact can not be masked by positive rhetoric about shared values.

European integration as an unprecedented form of globalization has dramatically changed the political and economic realities of the continent. Europe is becoming more and more self-absorbed and too focused on its own internal processes to pay enough attention to the Euro-Atlantic Partnership. All-European structures are becoming more powerful, so more intensive and deeper integration process require the creation of new, more effective institutions. All of this stimulates processes of gradual disintegration of transatlantic relations in the form they were first made and functioned successfully during the Cold War.

But also a significant factor in those processes is foreign policy of the U.S., which appears in a certain duality. On the one hand, all American administrations irrespective of their political party affiliation supported and continue to support closer European integration and consider the European

Union as their main geopolitical partner. On the other hand, the realities of global politics are forcing the United States to strategic “turnover” toward the Middle East and the Pacific Asia, which automatically brings European vector out of the U.S. foreign policy focus.

In such geopolitical situation especially difficult and controversial is the position of the new democracies of the Central and Eastern Europe. These states are actually facing the dilemma of choosing between the development of the Atlantic foreign policy vector (the position of the United States is traditionally strong in this region) and deepening integration processes within the European Union, which they mostly belong to. Most indicative in this sense was the case of Poland.

Geopolitical position alongside with historical experience left no alternatives for the country in the early 90s. Survival under the conditions of external and internal instability resulted in both the Atlantic and the European choice of Poland. This choice could really guarantee security and provide a unique opportunity to affect the relations between the West and Russia in a way that does not pose a threat to the interests of Poland [See: 1].

Taking into account distant perspectives of European integration and weakness of WEU as a framework of European security, Warsaw has chosen NATO as a major acting European security institute. Such a choice became possible as a result of dissolution of the “Eastern threat” and was necessary to neutralize the “German factor” through co-membership with Germany in same military and political alliance. Choosing the NATO as the main partner meant choosing the US as a strategic ally at the European and international arena.

It should be noted that priority was given to relations with the NATO and the United States despite the fact that in the 1990s Central and Eastern Europe, as well as Poland, believed that America and Europe simply shared leadership in the region and therefore the task of joining the NATO and the EU were complementary and did not presume any competition. But even then such Atlanticism in the system of objectives of the Polish foreign policy promised serious challenges to the future of Poland’s membership in the European Union, and particularly in light of plans to establish an independent European security policy. However, if on the issues of security the USA were stronger, in terms of a possibility to satisfy the longstanding national ambitions in Europe priority was given to the European Union. In this situation, especially in the case of shortsighted foreign policy decisions, Poland could face a very painful choice between the US and Europe, and the relationship between the European Union and Russia in this case could be formed without consideration of interests of the Polish side.

But, despite the relative dichotomy in the Polish foreign policy, and even due to it Warsaw has done a lot on the international arena. Poland remained if

not the most loyal (considering Baltic States and Romania's position) but anyway the most powerful American ally and lobbyist in Europe. At the same time it managed to engage in the European integration process to the uttermost and earn maximum benefits, with regional leadership in so-called "New Europe" and the role of a locomotive of the EU's eastern policy to be named among the major ones. Thus the example of Poland can be considered expository for the New Democracies of Central and Eastern Europe that facing the transatlantic dilemma.

Moreover, it's interesting that in the first decade of the XXI century the new independent eastern European states – NIS (the Baltic States, Ukraine, Moldova, and maybe eventually Belarus) – have started playing the same role in determining the European foreign policy and security structure, as it was played by Poland and other CEE countries in the 90s. Being an object of "integration competition" between Russia (CIS) and the West (NATO, EU), the European NIS as independent, sovereign entities significantly affect the policy of Russia, the EU and the United States and the relationship between them.

As a key state, Ukraine has always been a country the position of which the region's future depends on. Trying to maneuver between Europe and Russia, Ukraine is trapped in his own uncertain foreign policy and has become hostage of its geographical position. In addition, it has become the last frontier for Russia. To retain control over Ukraine for the Russian Federation is the question of taking back Soviet Empire or geopolitical collapse.

Key recommendations for Ukraine in this difficult geopolitical situation could be the following:

- While looking for support in foreign policy, priority should be given to the United States. First, because American interests in the region sound more in tune with the Ukrainian ones (restraint of Russia and weakening of the Putin regime); Second, the USA have turned out much more prepared for the Russian aggression than Europe.

- Ukraine should strongly support and boost the development and institutionalization of relations within the framework of the so-called "New Europe". This format will allow developing a consolidated position and creating an additional instrument to influence the countries of the "Old Europe" in terms of defending Ukraine's interests.

- Nevertheless, the official foreign policy position should be strictly focused on the European integration and becoming a member of the European Union.

Thus, the experience of Poland is rather useful for Ukraine with regard to determining its foreign policy that would be based on the achievement of its national interests using the balance between the Atlantic and the European

components. With a similar paradigm, Ukraine could build a far-reaching foreign policy strategy that would remain relevant within at least a couple decades. Especially taking into account that interests of the United States and Europe on the post-soviet territory coincide in many respects.

Summing up, it should be noted that the newly appeared “Russian threat” has consolidated transatlantic partners, and despite some discrepancies in the methods and estimates, Americans and Europeans have come to share a common vision of the situation for the first time in many years. Although, it should be understood, that the Russian Federation will not become a new Soviet Union and, being unable to produce enough threat, will not be able to unite Europe and the United States for a long time. Therefore, the coming decades will inevitably pass in an atmosphere of US-European competition (without regard for the Chinese factor). In such a geopolitical situation the most appropriate foreign policy approach for the new democracies of Post-Soviet space is the one of balanced partnership with the US and the EU.

References:

- 1 Foreign Policy of the Republic of Poland in 1991 / Sejm Expose by the Polish Foreign Minister Krzysztof Skubiszewski Warsaw, June 27, 1991 / in: Poland's Security Policy. 1989-2000 / Ed. By Roman Kuzniar. – Warsaw. – 2001. – P. 567-569;
- 2 Patrick S. “The Mission Determines the Coalition”: The United States and Multilateral Cooperation after 9/11. – Available at: http://www.cfr.org/content/publications/attachments/9780521889476c02_p20-44.pdf;
- 3 The New Transatlantic Agenda. – Available at: http://ec.europa.eu/external_relations/us/docs/new_transatlantic_agenda_en.pdf;
- 4 Transatlantic Declaration on EC-US relations, 1990. – Available at: http://ec.europa.eu/external_relations/us/docs/trans_declaration_90_en.pdf

ПОЛІТИКА США ЩОДО ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

ОЛЕКСАНДРА КОВАЛЬОВА

кандидат політичних наук

Анотація. *Стаття аналізує присвячена аналізу особливостей політики США щодо процесів латиноамериканської інтеграції. Автор вирізняє головні закономірності цієї політики та характеризує основні інструменти і механізми її реалізації.*

Ключові слова: *інтеграція, Латинська Америка і Карибський басейн, Міжамериканський договір про взаємодопомогу, Організація американських держав, США.*

Summary. *The article deals with analysis of peculiarities of US policy towards Latin America's integration processes. The author distinguishes the main regularities of this policy and describes its principal instruments and mechanisms.*

Key words: *integration, Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, Latin America and the Caribbean, Organization of American States, USA.*

Інтеграційні процеси в ЛАКБ мають тривалу історію. Ідеї про нагальність об'єднання Латинської Америки і Карибського басейну (ЛАКБ) почали виникати в цьому регіоні одразу після утворення суверенних держав у XIX ст. в результаті Війн за незалежність. Молоді республіки не мали достатньої індивідуальної спроможності для самостійного виконання стратегічних завдань та можливості поодинокі брати ефективну участь у переговорах з третіми країнами чи з міжнародними організаціями, і були змушені приймати рішення під тиском світових держав – спочатку імперських Іспанії й Португалії, а згодом США. Тому створення об'єднань стало розглядатись як можливість посилити власну впливовість і протистояти зовнішньому тискові. Однак неодноразові спроби об'єднання, які здійснювались впродовж XIX ст., закінчувались невдачею – у тому числі, конгреси, які проводились за ініціативою одного з лідерів визвольної боротьби лідера Великої Колумбії С. Болівара.

З 1880-х рр. інтеграційну ініціативу перехопили США, які провели в 1889 р. у Вашингтоні Першу Панамериканську конференцію. З того часу й до 1980-х рр. політична інтеграція в ЛАКБ здійснювалась виключно під їхнім контролем. Так, під їхньою орудою в 1942 р. було запроваджено Міжамериканську раду з оборони, у 1947 р. укладено Міжамериканський договір про взаємодопомогу (так званий Пакт Ріо-де-Жанейро), який став одним з конституційних актів Організації американських держав (ОАД),

створеної у 1948 р. Також за сприяння Сполучених Штатів у 1951 р. було засновано субрегіональне політичне об'єднання – Організація центральноамериканських держав (ОЦАД), котра у 1991 р. трансформувалась у Систему центральноамериканської інтеграції (СЦАІ), в межах якої діяла Центральноамериканська рада з оборони (ЦАРО). До початку ХХІ ст. єдиною спробою створення політичного об'єднання в регіоні без участі США був Контадорський процес 1980-х рр., спрямований, переважно, на розв'язання конфліктів між державами регіону, який згодом інституціоналізувався у Групу Ріо-де-Жанейро, правонаступницею якої зараз є сформована у 2010 р. Співдружність Латиноамериканських і Карибських Держав (СЕЛАК).

Інші численні регіональні та субрегіональні економічні об'єднання, що створювались у другій половині ХХ ст., до складу яких не входили США, тим не менш, також відчували на собі вплив супердержави, котра здебільшого непрямыми методами обмежувала їхні можливості прийняття незалежних рішень. Певний перелом у цій ситуації відбувся на початку ХІХ ст., коли до влади в ключових державах регіону (Аргентині, Бразилії, Венесуелі та інших) прийшли так звані “ліві уряди”. За їхньої ініціативи у 2004 р. були створені дві регіональні організації, які проводять автономну від США і навіть в певному сенсі конфронтаційну політику, і наразі уособлюють основні інтеграційні тенденції в ЛАКБ: Боліварійський альянс для народів Нашої Америки – Торговельний договір народів (АЛБА) та Союз південноамериканських націй (УНАСУР).

Відносини Сполучених Штатів та держав Латинської Америки в цілому, а також той вплив, який здійснює супердержава на їх політичне і економічне життя, можна без вагань визначити як головний чинник недостатньої результативності латиноамериканської інтеграції. Не викликає сумнівів, що центральна вісь зовнішньої політики країн ЛАКБ традиційно проходила через їхні відносини зі США. Всі регіональні інтеграційні проекти за їхньою участю будувалися за моделлю “колеса”, в якому “віссю” є Сполучені Штати, а “спицями” – латиноамериканські держави [1, с.21].

Відповідно, однією з основних цілей, які ставились перед інтеграцією латиноамериканськими державами, була “автономізація” від впливу США – подолання залежності, підтримання і збереження суверенітету й власної ідентичності, та набуття спроможності чинити опір тиску супердержави та здійснювати самостійну зовнішньополітичну діяльність.

Взагалі проблема розвитку політичної інтеграції в ЛАКБ тісно пов'язана зі ставленням до цього процесу в керівних колах супердержави, що залежало від когерентності характеру, перебігу та цілей інтеграційних процесів з національними інтересами США в регіоні (передовсім, у сенсі економічної, політичної і військової безпеки) та у світі в цілому. Цим

пояснюються часті зміни в політиці США щодо латиноамериканської інтеграції, які відображувалися в поведінці Вашингтона як періоди різкого охолодження, втрати зацікавленості при занедбанні угод, відходу від зобов'язань – та періоди значного збільшення інтересу та активізації діяльності, висування й втілення нових інтеграційних ініціатив і проєктів.

У ставленні США до латиноамериканської та карибської інтеграції, на нашу думку, можна виділити наступні характерні закономірності:

1) завжди негативне ставлення до інтеграційних проєктів, які не передбачали керівної ролі для США, заперечення можливості рівноправних відносин; спочатку різке негативне ставлення до будь-якої інтеграційної системи, яка б здійснювала спроби самостійного обирання власних політичних, економічних чи соціальних шляхів розвитку або, до недавнього часу, в якій би брала участь Куба (згодом набуло вигляду позиції “почекаємо і побачимо”);

2) щодо всіх об'єднань в регіоні, навіть підпорядкованих США, супердержавна застосовувала політику фрагментації, цілеспрямовано обмежуючи зв'язки, залишаючи наявні лише між “центром” та “периферійною державою”, та запобігаючи встановленню тісних відносин між “периферійними державами”; головні засоби фрагментації: інтервенція у всіх можливих формах – від економічного тиску до прямих збройних інтервенцій (для примушування урядів приймати бажані рішення або для їх “дисциплінування” [2]);

3) тенденція до розвитку двосторонніх взаємин з країнами регіону завжди домінувала та продовжує домінувати в латиноамериканській політиці США; навіть в межах міжамериканських організацій супердержавна практикувала переважно контакти на двосторонньому, а не на багатосторонньому рівні, що було частиною стратегії фрагментації;

4) зовнішня політика Вашингтону, зорієнтована на Латинську Америку і Карибський басейн, завжди визначалась короткотерміновими інтересами і внутрішніми міркуваннями; програми співробітництва зводилися до вирішення одномоментних проблем, являли собою набір односторонніх акцій, при цьому майже завжди виникали як противага латиноамериканським або європейським ініціативам (контрстратегії), використовувалися з метою послаблення інтеграційних систем для переорієнтації на себе зусиль і, таким чином, “розпорошення” їх. Одним з найяскравіших прикладів є застосування офіційним Вашингтоном дипломатичних засобів для перешкоджання проведенню Американських конгресів, започаткованих С. Боліваром, організація у противагу їм Міжамериканських конференцій і створення на першій же з них у 1889 р. Міжнародного союзу американських республік, який в 1910 р. був заміщений Панамериканським союзом;

5) головною сферою відносин США та Латинської Америки була і залишається торгівля, значущість якої змінювалася, але не слабшала, тому особливістю північноамериканських інтеграційних моделей була їхня сконцентрованість на економічних аспектах відносин (зокрема, на створенні зон вільної торгівлі з державами регіону: на даним момент угоди про вільну торгівлю укладені США з Мексикою – з 1994 р. в межах Північноамериканської ЗВТ (НАФТА), з Чилі – з 2004 р., з Перу – 2007 р., з Колумбією та Панамою – з 2011 р.; планувалось укладання угоди про Американську ЗВТ в межах усієї Західної півкулі за винятком Куби – однак у грудні 2005 р. воно було ветоване урядами Бразилії, Аргентини і Венесуели).

6) хоча США завжди намагались домінувати у всіх сферах життя ЛАКБ, серед зовнішньополітичних пріоритетів супердержави позиції держав регіону завжди були і залишаються доволі низькими [3].

Згадана вище участь держав у двосторонніх угодах зі США значно знижує ефективність процесів економічної інтеграції в регіоні. В цілому такий “дисперсний регіоналізм” ослаблює внутрішні зв’язки регіональних і субрегіональних інтеграційних систем та заважає поглибленню інтеграції: оскільки умови зовнішніх угод часто суперечать нормам внутрішніх, зокрема, в тому, що стосується тарифної політики; крім того, ці угоди часто мають більш широке покриття та більші зобов’язання щодо лібералізації, ніж внутрішні. Найбільш негативний вплив на функціонування інтеграційних систем здійснює тенденція до формування зон вільної торгівлі. Через те, що від початку вони розглядалися як паралельні лібералізації торгівлі на глобальному рівні, у 1990-ті рр. цей механізм поглиблення стосунків зі США став сприйматись у Західній півкулі як обов’язковий. В деяких випадках двостороннім відносинам з супердержавою стало надаватись пріоритетне значення у порівнянні з відносинами з державами регіону. Слід зауважити, що угоди про ЗВТ, які укладають США в регіоні, мають низку особливостей, котрі доволі яскраво проявляються у випадку Північноамериканської ЗВТ (НАФТА), що пов’язано, передусім, зі значними відмінностями у потужності економік країн-учасниць. В ЛАКБ перша подібна угода була підписана США з Мексикою в 1994 р. (нею було створена НАФТА). В тому ж році розпочались переговори про її розширення на всю Західну півкулю (крім Куби) і трансформацію у Всеамериканську ЗВТ (ФТАА). Проте через опір більшості країн регіону, передусім Венесуели, Бразилії та Аргентини, які в грудні 2005 р. наклали вето на її створення, цей проект так і не був реалізований. Після того Вашингтон зосередився на створенні ЗВТ із окремими країнами та з групами країн (головним чином у двосторонньому порядку). В 2005 р. була створена ЗВТ з Домініканською Республі-

кою та державами Центральної Америки (DR-CAFTA), у 2004 р. – з Чилі, у 2007 р. – з Перу. Крім того, Сполучені Штати уклали угоди про ЗВТ з Колумбією (2006 р.) та Панамою (2007 р.), які досі не ратифіковані Конгресом США.

Іншою перешкодою для розвитку економічної інтеграції в ЛАКБ є процес доларизації – як часткової, так і повної, який є одним із засобів поширення північноамериканського економічного впливу в регіоні. Часткова доларизація полягає в тому, що переважна більшість країн регіону використовують американський долар при здійсненні як міжнародних, так і внутрішніх грошових операцій, та прив'язують до нього курси своїх валют (грошові одиниці більшості острівних держав і володінь Великої Британії та Нідерландів, а також Аргентини, Белізу і Венесуели). Повна доларизація полягає в тому, що в деяких країнах та володіннях європейських держав і США в регіоні американський долар є національною валютою (в Панамі з 1904 р., Пуерто-Ріко з 1913 р., Еквадорі з 2000 р. та Ель-Сальвадорі з 2001 р.; а також у низці карибських володінь Великої Британії та Нідерландів).

Впродовж тривалого часу основними офіційними інструментами політичного впливу США в регіоні були згадані вище Організація американських держав та Міжамериканський договір про взаємодопомогу, створені після Другої світової війни. Але з 1990-х рр. ці утворення втратили свою вагу в регіоні, та латиноамериканські політологи почали визначати їх як “непоховані трупи” [4, с. 64].

Організація американських держав (ОАД) являє собою регіональну структуру в межах ООН. Впродовж тривалого часу ОАД відігравала роль головного політичного форуму в регіоні й водночас основного інструменту проведення переговорів у Західній півкулі. Проблеми ОАД від початку її існування визначило те, що вона розглядалась офіційним Вашингтоном не як реальна багатостороння організація, але як додатковий важіль впливу в глобальному протистоянні (завдяки чому вона отримала напівофіційну назву “міністерства колоній США”). Це зумовило залежність її рішень від конкретного співвідношення сил “двох Америк”. Результатом періодично ставала її бездіяльність та самоусунення від урегулювання деяких гострих ситуацій у регіоні. З цієї причини ОАД – яка, хоча й формально, була організацією загальної компетенції – ніколи не була спроможною виконувати своє безпосереднє завдання з підтримання миру і безпеки на регіональному рівні. Хоча після Другої світової війни вона взяла на себе ініціативу у врегулюванні низки конфліктів (зокрема, між Гондурасом та Нікарагуа в квітні 1957 р., зазвичай її механізм не спрацьовував у випадках, коли конфлікти мали яскраво виражене ідеологічне підґрунтя (наприклад, так звана “карибська кри-

за” 1962 р.) або зачіпали інтереси США (зокрема, центральноамериканська криза 1980-х рр.). Так само вона не спрацювала у випадку Фолклендської/Мальвінської війни 1982 р. між Аргентиною і Великою Британією, коли діяльність ОАД була фактично паралізована. Також не сприяла гармонізації відносин в межах організації численні інтервенції США до країн регіону, які реалізовувались без попередньої консультації з її членами і порушували базовий принцип невтручання, закладений у її Статуті.

З свого боку латиноамериканські уряди, побоюючись посилення ОАД і перетворення її на “наднаціональну державу” з правом контролю, намагались виключити з її Статуту політичні та військові норми та відібрати політичні повноваження в її Керівної Ради – але досягли лише відокремлення від останньої Міжамериканської ради з оборони та визнання незалежною структурою Міжамериканського договору про взаємодопомогу. Однак вони спромоглись зняти з порядку денного організації питання про створення постійних міжамериканських збройних сил – через побоювання посилення впливу Сполучених Штатів та втягнення ними решти держав регіону до глобальних конфліктів.

Усе це через періодичні розбіжності в інтересах США та країн ЛАКБ спричинило так звану “кризу ідентичності” організації. Зрештою вона перестала сприйматись як “міжамериканська”, набувши в очах світової спільноти вигляду “латиноамерикансько-північноамериканської”.

Поступовий вихід організації з-під опіки офіційного Вашингтону став більш реальним лише в кінці 1990-х рр.: ОАД почала приймати рішення, які не узгоджувались із зовнішньополітичним курсом Сполучених Штатів, а відповідали інтересам латиноамериканських республік – зокрема, рішення щодо реінтеграції Куби, прийняте у 2009 р. на ХІХ Генеральній асамблеї ОАД, а також рішення щодо засудження жорстких акцій США проти тих країн, що “недостатньо активно” здійснюють боротьбу з тероризмом і наркобізнесом. Проте багато хто з дослідників дотримується думки, що прийняття ОАД нібито незалежних від США рішень є насправді новим політичним курсом офіційного Вашингтону. В її межах досі обговорюються питання континентальної безпеки, існують і “доктрина першочерговості” розгляду в ОАД міжамериканських конфліктів, що є порушенням Статуту ООН та нехтуванням повноваженнями Ради Безпеки. Також про підпорядкованість Вашингтону свідчать ті суттєві неоднозначні зміни в юридичній основі ОАД, які відбулись з початку 1990-х рр. Зокрема, організація визнала за США право застосовувати силові заходи для здійснення законної оборони – таким чином, вона стала першою міжнародною організацією, яка отримала право втручатись у внутрішню політику країн регіону, тим самим порушивши принципи не-

втручання та право країн на самовизначення, для захисту яких свого часу створювалась. У 2001 р. держави ОАД підтвердили чинність Міжамериканського договору про взаємодопомогу, а у 2006 р. Міжамериканська рада з оборони була повністю підпорядкована організації.

У грудні 1992 р. державами-учасниками XXVI надзвичайної сесії Генеральної асамблеї ОАД в Вашингтоні було прийняте доповнення до Статуту організації, яке передбачало виключення з неї урядів, котрі отримали або утримують владу недемократичним шляхом. 11 вересня 2001 р. під час XXVIII надзвичайної сесії Генеральної асамблеї ОАД, що відбулась як реакція на терористичний акт у США, ці принципи були викладені в Главі IV Міжамериканської демократичної хартії [5]. Згідно з ними 4 липня 2009 р. зі складу ОАД був виключений Гондурас – після скоєного за негласної підтримки США військового державного перевороту, в результаті якого було усунуто від влади і відправлено у вигнання президента М. Селая; проте під тиском адміністрації Б. Обами членство цієї держави в ОАД було відновлене 1 червня 2011 р.

Що стосується Міжамериканського договору про взаємодопомогу (так званого Пакту Ріо-де-Жанейро), він був укладений на Міжамериканській конференції з підтримання миру і безпеки на континенті в 1947 р. з метою “попередження і протистояння загрозам і агресіям проти будь-якої з держав Америки”. Договором проголошувалось, що “збройний напад з боку будь-якої держави на Американську державу розглядатиметься як напад на всі Американські держави” [6]. За своєю сутністю він був продовженням ідей, висловлених ще в Доктрині Монро 1823 р. і в Поправці Рузвельта 1904 р. Пакт Ріо-де-Жанейро став першим військово-політичним блоком у повоєнному світі, саме він був використаний в якості моделі для створення НАТО в 1949 р. Однак, як згадувалось вище, за його умовами в регіоні не було створено постійних військових сил. Це було пов’язано, зокрема, з жорсткою позицією уряду Мексики, підтриманою іншими латиноамериканськими державами, який наполягав на пріоритетності економічних аспектів безпеки регіону над військовими, аргументуючи, що економічно слабкі нації не будуть спроможні здійснювати оборону.

З моменту укладення Пакту Ріо-де-Жанейро і до 1982 р. до нього апелювали 19 разів – зокрема, у випадках блокування Куби в 1962 р. і війни між Гондурасом і Ель-Сальвадором у 1969 р.; завдяки Пакту в 1948 і 1955 рр. вдалось запобігти ескаляції конфліктів між Коста-Рікою і Нікарагуа. Однак здебільшого метою апелювання до договору була легітимізація військових інтервенцій США до держав регіону (в тому числі, до Домініканської Республіки, Нікарагуа і Панами тощо). Для цього офіційний Вашингтон використовував переваги договору – зокрема те, що його

члени згідно зі Статтею 2 могли, не звертаючись до ООН, самостійно розв'язувати регіональні конфлікти, та за Статтею 51 здійснювати колективну оборону – хоча це суперечило Статуту ООН; крім того, згідно зі Статтею 17 Пакту Ріо-де-Жанейро, ухвалення рішень потребувало лише 2/3 голосів. З огляду на це до цієї організації не приєдналась жодна з країн, яка здобула незалежність після набуття ним чинності в 1948 р. (за винятком Тринідаду і Тобаго у 1967 р. і Багамських островів у 1982 р.).

В свою чергу латиноамериканські держави-учасниці Пакту Ріо-де-Жанейро переважно ставилися до нього з недовірою: для них Пакт від початку був лише компромісом для закріплення принципу невтручання з боку США в обмін на зобов'язання підтримувати останніх у протистоянні з СРСР. У разі необхідності держави регіону звертались до Ради Безпеки ООН або намагались розв'язувати конфлікти власними силами (як у випадку Контадорського процесу 1980-х рр.). Пакт Ріо-де-Жанейро остаточно втратив легітимність в регіоні та припинив функціонування у 1982 р. під час Фолклендської (Мальвінської) війни між Аргентиною і Великою Британією – коли США підтримали останню як свого союзника по НАТО, тим самим порушивши умови договору. Після терористичного акту в Нью-Йорку 9 вересня 2001 р. держави регіону в якості жесту морально-політичної підтримки на Консультативній нараді ОАД в Вашингтоні 21 вересня 2001 р. підтвердили чинність Пакту Ріо-де-Жанейро [7] – оскільки на той момент він був єдиним існуючим в регіоні безпековим договором, однак сподівання США на його реанімацію не виправдались. Наразі неактуальність Пакту Ріо-де-Жанейро безсумнівна: існуючи формально, він вже впродовж тривалого часу не визнається юридично діючим. Мексика вийшла зі складу Пакту у 2002 р., проголосивши його “застарілим”. Члени АЛБА Венесуела, Еквадор, Болівія і Нікарагуа вийшли зі складу організації 5 червня 2012 р. На даний момент членами Пакту формально залишаються 17 держав Західної півкулі.

Постійне втручання зовнішніх держав, передовсім США, та залежність від них можуть бути визначені як іманентні риси історичного розвитку держав ЛАКБ. Нині в регіоні має місце конкуренція за поширення впливу між трьома світовими “полюсами влади”: північноамериканським (центр – США), європейським (регіональні держави ЄС – Німеччина, Велика Британія і Франція; а також Іспанія і Португалія) та азійським (Китай і Японія); також в останні пару років активно намагається збільшувати свою присутність Росія, яка здобула підтримку так званих “лівих урядів” регіону – передусім, кубинського та венесуельського. Вплив різних полюсів не є симетричним, передовсім, в “спірних територіях”. Діючи як інтегральний, він в останні десятиліття відбивається більше, ніж історико-культурні особливості, на самоідентифікації окремих латино-

американських націй з регіоном. За рівнем впливу майже тотально переважає центр, представлений США. Однак вплив його не є рівномірним: історично склалось, що решта центрів визнає за США право одноосібного домінування в північній частині регіону – тобто в Карибському басейні та Центральній Америці, однак Південна Америка залишається ареною конкуренції. Можна приблизно окреслити ареали впливу: в цілому на континенті та, зокрема, в його північній частині вплив поділяється між Європою та США; якщо враховувати вплив тільки Європейського та Азійського полюсів (його вплив у регіоні є відносно найменшим), на Атлантичному узбережжі (Південної Америки) переважає перший, а на Тихоокеанському, відповідно, другий. Хоча присутність Росії в регіоні значно збільшилась за останні два роки, поки що зарано виділяти ареали її впливу в регіоні. Окреслені “кордони” можуть в майбутньому – у випадку послаблення домінування США та посилення впливу інших держав – перетворитись на “лінії фрагментації” ЛАКБ.

Список використаних джерел:

1. Salazar-Xirinachs J. M. The integrationists revival: a return to Prebisch's policy prescriptions? // CEPAL Review. 1993. – № 50. – Santiago, Chile: UN. – p. 21-40.
2. Dallanegra Pedraza L. Relaciones Políticas entre Estados Unidos y América Latina: ¿Predominio Monroista o Unidad Americana? [Електронний ресурс] / Luis Dallanegra Pedraza. – Buenos Aires: Edic. del Autor, 1994. – Режим доступу: http://luisdallanegra.bravehost.com/EUA_Amla/tapausal.htm
3. Ginesta J. Los sistemas de integración a comienzos del siglo XXI [Електронний ресурс] / Jacques Ginesta // AmerSur. – Septiembre, 2003. – Режим доступу: <http://www.amersur.org.ar/Integ/IntegracionSigloXXI.htm>
4. Валеро Х. Интеграционные тенденции в современном мире // Латинская Америка. – 1992. – №4. – С. 57– 68.
5. Carta Democratica Interamericana, 11 de septiembre de 2001 [Електронний ресурс] // Sitio oficial de la Organización de los Estados Americanos. – Режим доступу: http://www.oas.org/charter/docs_es/resolucion1_es.htm
6. Tratado Interamericano De Asistencia Reciproca [Електронний ресурс] // Sitio oficial de la Organización de los Estados Americanos. – Режим доступу: <http://www.oas.org/juridico/spanish/tratados/b-29.html>
7. Respuesta de las Americas al Terrorismo. Amenaza Terrorista en las Américas (Resolución aprobada en la primera sesión plenaria, celebrada el 21 de septiembre de 2001) Vigésimo Cuarta Reunión de Consulta de Ministros de Relaciones Exteriores [Електронний ресурс] // Sitio oficial de la Organización de los Estados Americanos. – Режим доступу: <http://www.oas.org/oaspage/crisis/rc.24s.htm>

РЕГІОН ЗАХІДНІ БАЛКАНИ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

ЮЛІЯ КОЗЛОВСЬКА

аспірант

Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Метою доповіді є аналіз еволюції політики США щодо Західних Балкан в постбіполярний період. Відповідно до мети буде зроблена спроба відповіді на такі питання: які геостратегічні цілі переслідують Сполучені Штати в західно-балканському регіоні; якими засобами американське керівництво намагається досягти цих цілей; наскільки дієвим і конструктивним було втручання США у вирішення внутрішніх проблем країн Західних Балкан, включаючи припинення воєнних конфліктів.

Виходячи з ситуації, що склалася сьогодні в Україні, аналіз і усвідомлення досвіду щодо залучення зовнішніх акторів (концептуальна допомога, фінансова і військова підтримка тощо) задля вирішення внутрішніх проблем (воєнний конфлікт, розбудова демократичної правової системи, подолання економічної кризи та корупції, допомога в поєднанні пошуків національної ідентичності з процесами інтеграції тощо), осмислення позитивних і негативних сторін такого залучення є необхідним і нагальним. Наукова актуальність полягає в недостатній розробленості даної проблематики в вітчизняній політології.

Американська і англійська політичні науки досить детально вивчають означену проблематику. В англійській політології найбільш відомими дослідниками є Я. Бугайські, Е. Дж. Кірпатрік, Д. Мейсон, Д. Хастінгс, Д. Хемілтон та ін. Російські політологи О. Гуськова, П. Кандель, А. Кіясов, А. Уткін та ін. загалом виходять з того, що роль США у врегулюванні балканських конфліктів скоріше деструктивна. В українській політичній науці означені питання не є такими, що детально вивчаються. Серед вітчизняних авторів, які досліджують дану проблематику слід насамперед виділити роботи О. Брусиловської, О. Маначинського, П. Рудькова, Ф. Рудича.

Перебудова світової політичної реальності, пов'язаної з завершенням "холодної війни", обумовила докорінну зміну геостратегічних пріоритетів США. Реалії постконфронтаційної епохи, поява нових центрів політичної й економічної сили змушували американське керівництво 1990-х років заново визначати місце Сполучених Штатів на міжнародній арені.

Значним випробуванням для США став розпад СФРЮ. Адміністрація Дж. Буша виявилася не готовою до вирішення настільки складних

проблем як “балканська криза”, проблем, що потребували формулювання принципово нової концепції зовнішньої політики держави. З одного боку, на початку 90-х рр. виникла ідея “нового світового порядку”, яка передбачала потужне міжнародне співробітництво на основі рівних прав суб’єктів. З другого – прийнявши цю ідею як базу Сполученим Штатам прийшлося б відмовитись від статусу єдиної наддержави, а на це жодна американська адміністрація не могла погодитись.

Сама концептуально невизначеність пояснюється суперечливістю і непослідовністю політики Буша щодо балканських подій. Наразі активізувати свою політику в регіоні і безпосередньо втрутитись в “балканську кризу” Сполучені Штати змусили декілька чинників: неспроможність європейських структур впоратися з деструктивними процесами, а згодом, з воєнними діями і гуманітарними проблемами; відсутність єдності всередині ЄС і зміцнення впливу Німеччини на Балканах – це розцінювалось, як потенційна загроза інтересам Вашингтону; і головне – війна на терені розірваної Югославії давала можливість США, по-перше, заявити про себе як про головний центр сили у світі, по-друге, випробувати ідею “нової Європи на основі нового атлантизму”. Цю концепцію ще в 1989 р. висунув держсекретар США Дж. Бейкер, а її сенс полягав у створенні системи євроатлантичної безпеки на основі НАТО, причому зміцнення НАТО автоматично розглядалося як зміцнення позицій США в Європі [1, с. 52].

Аналіз дій США показує, що через свої геополітичні інтереси вони ніколи не підтримували сербів. В 1992 р. західні держави чітко визначили для себе головного винуватця конфлікту на Балканах в особі сербів. Поява “Великої Сербії” несла в собі загрозу стабільності в Європі. Припинення Сербії, як потенційного противника в ході Хорватської і Боснійської війн загалом вкладається в русло стратегії “американського світового лідерства”.

Боснійська війна стала одним першим прикладів принципово нового підходу США до своїх можливостей в якості єдиної наддержави. Свідченням змін стала радикалізація зовнішньополітичного курсу США, в тому числі щодо західно-балканського напрямку, в рамках так званої “доктрини Б. Клінтона”. Автором її теоретичних засад був З. Бжезинський. Ще до початку військових операцій США в Югославії, він писав: “Тепер можуть розвинути ситуації, коли зовнішнє втручання в суто внутрішні справи будь-якої держави, наприклад, Югославії, може бути необхідним і виправданим через потенційні наслідки подій, які в інших випадках самі по собі не призводять до міждержавних колізій” [2, с. 6]

Після провалу декількох планів урегулювання Боснійського конфлікту, на тлі розгортання запеклих воєнних дій між сербами, хорватами і мусульманами, гуманітарної катастрофи, що стрімко наближалася та загрози поширення конфлікту на сусідні території політика США в

регіоні стає більш активною. Насамперед Клінтон намагався довести, що ні ООН, ні ЄС не змогли вирішити проблему. Інструментом політики США в Боснії став блок НАТО. Таким чином, почався етап інтернаціоналізації конфлікту в умовах, коли військово-політичний блок втручається у внутрішню ситуацію на боці одного з противників [3, с. 208].

Внаслідок багаточисленних бомбардувань авіацією НАТО сербських військових та промислових об'єктів, що тривали протягом року (літа 1994 р. – осені 1995 р.), боснійські серби змушені були погодитися на переговори. В листопаді 1995 р. у м. Дейтоні (штат Огайо) під наглядом керівників країн-членів Контактної групи С. Мілошевіч, Ф. Туджман та А. Ізетбеговіч підписали “Загальну рамкову угоду про мир у Боснії та Герцеговині” (так звані Дейтонські домовленості) [3, с. 209]. Це означало встановлення жорсткого контролю НАТО на Балканах.

Під тиском американських дипломатів було досягнуто домовленостей з територіального розподілу, військових аспектів урегулювання конфлікту та державного будівництва. Для вирішення питань відбудови і розвитку БіГ залучалися структури ООН, практично всі європейські організації, міжнародні фінансові структури [4]. Таким чином очевидно, що Дейтонська угода була перемогою американської дипломатії, хоч і не вирішила багатьох проблем, що сьогодні виявляються у труднощах розбудови БіГ, але це була перша вдала спроба закінчити громадянську війну на Балканах.

Іншою точкою напруженості на Балканах було Косово. У разі розповсюдження косовська криза могла викликати дестабілізацію всього регіону і зрвати реалізацію Дейтонських угод. Ще більш вагомим фактором активізації американської політики була можливість використати конфлікт у Косові задля зміцнення позицій НАТО як основного інструменту по забезпеченню миру й безпеки в Європі за рахунок подальшого посилення “миротворчо-поліцейської” функції альянсу.

Ракетно-бомбові удари НАТО по СРЮ, що призвели до багатотисячних жертв, в тому числі й серед мирного населення, в поєднанні з дипломатичним тиском змусили сербське керівництво 9 червня 1999 р. підписати угоду з натовськими військовими. Після виводу сербських військ з Косово було прийнято рішення РБ ООН (№ 1244 від 10 червня 1999 р.), за яким в край було введено Міжнародні військові сили з підтримання миру; регіон був розділений на 5 секторів, у кожному з яких координацію здійснювала одна з країн НАТО [4]. Таким чином, Дейтонська угода і ситуація навколо Косово представляють собою найвищу точку політики США щодо Західних Балкан.

Незважаючи на певні успіхи реалізація доктрини Клінтона в практиці зовнішньої політики проіснувала недовго, власне вже наступний

президент Дж. Буш від неї відмовився. Події 11 вересня 2001 р. і глобальна війна з тероризмом, яку розгорнула адміністрація Дж. Буша мали вирішальне значення щодо залученості Сполучених Штатів в балканські справи. Головною стратегічною метою адміністрації Дж. Буша відносно Західних Балкан стала стабілізація в регіоні, але шляхом його інтеграції в євроатлантичні й європейські структури. Тем не менш, адміністрація Буша відіграла важливу роль у врегулюванні воєнного конфлікту в Македонії, результатом чого стало підписання в 2001 р. Охридської угоди і сприяла вступу Хорватії в НАТО (2009 р.). Центральним напрямком балканської політики Буша була дипломатична діяльність щодо статусу Косова – саме завдяки політиці США край отримав незалежність. Адміністрація Буша підтримала одностороннє проголошення автономним краєм відокремлення від Сербії (лютий 2008 р.) і здійснила тиск на міжнародну спільноту щодо визнання його незалежності.

Сьогодні більшість аналітиків вважає, що Б. Обама дотримується основ політичного курсу Дж. Буша. Головною стратегічною метою адміністрації Обами є подальша стабілізація регіону, гарантована за допомогою інтеграції в євроатлантичні структури. Б. Обама відносить Західні Балкани до зони відповідальності ЄС і розраховує на його економічні та військові ресурси щодо забезпечення стабілізації й розвитку регіону, як це робив Дж. Буш. [5].

Політика США щодо країн Західних Балкан пройшла певний еволюційний шлях. Під час адміністрації Дж. Буша (старшого) балканський напрям характеризувався непевністю і суперечливістю, що пояснюється загальною тимчасовою невизначеністю геополітичних пріоритетів. Наступна адміністрація була зосереджена на затвердженні Сполучених Штатів в якості єдиної наддержави і “доктрина Б. Клінтона”, що базувалася на стратегії “американського світового лідерства”, вимагала максимально активної зовнішньої політики. Саме західно-балканський регіон, де набирали оберті дезінтеграційні процеси, розгортались воєнні конфлікти і виникали гуманітарні кризи, був використаний США для випробування тактики прямого військового втручання і безпосереднього впливу щодо вирішення внутрішньополітичних проблем. Головним інструментом реалізації американських геостратегічних інтересів стає блок НАТО. Однак, навіть в цей період найбільшої американської активності на Балканах вже просліджується тенденція перекладання на ЄС вирішення практичних питань щодо існуючих в регіоні труднощів в економічній, політичній, етнічній та гуманітарній сферах.

Аналіз політики адміністрацій Дж. Буша (молодшого). і Б. Обами свідчить про те, що хоча Західні Балкани не входять до числа американських геостратегічних пріоритетів, США, по-перше не збираються втра-

чати загальний контроль над ситуацією на Балканах; по-друге – допомагають регіону подолати існуючі труднощі, а також підтримують його інтеграцію в євроатлантичну спільноту. Оцінюючи конструктивність зовнішнього, в даному разі американського, втручання у вирішення внутрішніх проблем регіону, на думку автора, слід зазначити таке. Однозначної оцінки конструктивності американського втручання не існує. З одного боку, міжнародний фактор загалом відіграв стабілізуючу роль в подоланні “балканської кризи”, наразі зупинив воєнні дії. З другого, США, безумовно, переслідували і переслідують власні геостратегічні інтереси, які далеко не завжди відповідають інтересам балканських народів.

Список використаних джерел

1. Брусиловська О.І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О.І. Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 349 с.
2. Brzezinski Z. Selective global commitment / Z. Brzezinski // FA. – 1991. – Vol. 70. – N 4. – P. 1-20.
3. Брусиловська О.І. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи / О.І. Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2011. – 444 с.
4. Гуськова Е. Некоторые итоги балканского кризиса для России и Европы [Электронный ресурс] / Е. Гуськова. – Режим доступа: www.hist.usu.ru/science/Guskova_mat.doc
5. Sakellariou A. Obama's Policy in the Western Balkans: Following Bush's Steps // Center for Strategic & International Studies / A. **Sakellariou** Electronic resource]. – Available on the web at: <http://csis.org/blog/obamas-policy-western-balkans-following-bushs-steps>

ДОКТРИНА МОНРО
В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДИПЛОМАТІЇ США:
ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

ЛОНА ЛУКАЧ

викладач

Дипломатичної академії України при МЗС України

***Анотація.** Стаття присвячена ретроспективному аналізу доктрини Монро (1823 р.) як концептуальної основи зовнішньої політики та дипломатії Сполучених Штатів. Метою даного дослідження є проаналізувати витоки, характер та розвиток, який доктрина, залишаючись традиційною догмою, отримала з моменту проголошення до початку ХХІ ст. Особливу увагу приділено ряду інтерпретацій та доповнень, що вносилися до доктрини Монро державними діячами США, відповідно до існуючих історичних викликів.*

***Ключові слова:** США, доктрина Монро, історія, зовнішня політика, дипломатія.*

***Summary.** The article deals with retrospective analyses of the Monroe Doctrine (1823) as a conceptual basement of the U.S. foreign policy and diplomacy. The purpose of the present paper is to examine the origins, character and development, received by the Doctrine, remaining a traditional dogma, since its proclamation and until the early 21st century. Particular attention is given to a range of interpretations and corollaries, added to the Monroe Doctrine by the U.S. statesmen, according to the existing historical challenges.*

***Key words:** the USA, the Monroe Doctrine, history, foreign policy, diplomacy.*

Сполучені Штати Америки, або “плавильний котел”, як часто називають країну, постали як сплав традицій та надбань вихідців з усіх кутків світу. Однак основні норми суспільного життя заклали найперші іммігранти-протестанти, які змушені були шукати за океаном порятунку від переслідувань за релігійну приналежність. Однією з основ протестантизму є доктрина Божественного визначення: доля кожної людини визначена Богом ще до її народження і веде до спасіння або вічних мук. Більше того, невідворотна Божа кара має бути здійснена саме руками протестантів. Суспільна думка США складалася під впливом протестантських догм та представляла світ як арену боротьби “добра” в особі американців зі злом в особі всіх незгодних з ідеєю месіанізму. У зовнішній політиці дана ідея оформилася в доктрині “явного призначення” – “Manifest Destiny” [1, с. 48-54]. Доктрина втілювала віру американського народу в місію Сполучених Штатів зайняти територію від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя як країни “богообраної” та “покликаної зверху” [2]. Тісно

пов'язаними з доктриною “явного призначення” стали принципи міжнародної політики США, проголошені в 1823 р. п'ятим Президентом країни Джеймсом Монро. До середини XIX ст. ключові тези його промови викристалізувалися у загальноприйняте нині поняття “доктрини Монро”. У ній були закладені два основоположних принципи американської зовнішньої політики на подальші роки – ізоляціонізм стосовно Європи та інтервенціонізм в Західній півкулі, перш за все – в її латиноамериканській частині. Під тиском історичних обставин у всьому світі доктрина поступово трансформувалася та розширювалася, отримуючи нові доповнення та інтерпретації, але тривалий час складала основу діяльності та поведінки США на міжнародній арені.

Витоки появи доктрини Монро слід шукати як у внутрішньополітичній, так і міжнародній площині. Після Англо-американської війни 1812-1815 рр., що підтвердила суверенітет Сполучених Штатів, в країні розгорнулася хвиля націоналізму, результатом якої стало прагнення до подальшої територіальної експансії. Попри це існувала суттєва напруженість між промисловою північчю країни та рабовласницьким півднем, і єдність Союзу (до 1861 р.) була зумовлена серйозною зовнішньою загрозою. Ідеальним плацдармом як для економічного тиску, так і для військових атак на США, на початку XIX ст. могли стати Іспанська Флорида та Куба. Для багатьох поколінь наступників Монро будь-яка частина Латиноамериканського регіону виглядала як Флорида – малопривабливий шматок землі, що суперники зі Східної півкулі можуть використати для наступу на Сполучені Штати [3, р. 3]. Свою роль відіграв і економічний чинник – на початок XIX ст. близько третини експорту США припадало на європейські колонії в Латинській Америці та в Карибському басейні. З початком воєн за незалежність в регіоні настав розквіт торгівлі. Сполучені Штати потребували розвитку економічних зв'язків в посталими незалежними державами, нормалізації з ними політичних відносин та укріплення загального геополітичного становища США [4, с. 181].

Доктрина, що стала основою зовнішньополітичної парадигми США, не була поширена дипломатичними каналами, а представлена світові у вигляді щорічного послання Президента Конгресу. Прийнято вважати, що поштовхом до нього послугували дві пов'язаних серії подій: переможні війни американських колоній за незалежність від Іспанії та ознаки бажання деяких європейських держав колонізувати, або реколонізувати, їх [5, р. 12]. Третью, не менш важливою, причиною стала суперечка з Росією через її колонії на північно-західному узбережжі Америки. У 1823 р. за Російською імперією зберігалися поселення у Форт Росс, в Бodega Бей на каліфорнійському узбережжі. Для американських прагнень розширити свою сферу впливу від Тихого океану до Атлантики це ставало серйоз-

ною перешкодою. Держсекретар Джон Квінсі Адамс та його прибічники в адміністрації особливо боялися втратити нові ринки в Новому Світі та не бажали в безпосередній близькості від себе будь-яких нагадувань про недавнє колоніальне минуле. Поштовхом до рішучіших дій послугував указ імператора Олександра I, за яким Росія отримувала виключні торговельні права південніше лінії 51° із заборонаю іноземним суднам підходити до узбережжя ближче 100 миль [6, р. 49]. Для Сполучених Штатів це, перш за все, могло загрожувати втратою прибуткових ринків, тому офіційне декларування виключних американських прав ставало справою часу.

Немаловажним фактором, що мав вплив на рішення Президента Монро оприлюднити своє послання, безсумнівно був майбутній Панамський конгрес, скликаний у 1826 р. за ініціативою Симона Болівара, який прагнув об'єднати всю Іспанську Америку в одну конфедерацію або федеративну республіку. Своїм посланням Монро хотів зміцнити в Латинській Америці позиції тих діячів, які воліли орієнтуватися на Вашингтон [7, с. 261].

Британський міністр закордонних справ Джордж Каннінг виклав пропозицію, за якою Британія та США мали виступити зі спільною декларацією проти ймовірної інтервенції європейських країн в Латинській Америці. Було очевидним, що Іспанія не є спроможною власними силами повернути втрачені території по інший бік Атлантики, але монархи Священного Союзу підбурювали Францію на спільні військові дії з відновлення колоніального порядку. Присутність військ такої потужної європейської держава як Франція біля самих кордонів Сполучених Штатів була вкрай небажаною [8, р. 2]. До того ж в пам'яті американців добре збереглися відносно недавні події двох воєн з Британією. Крім того Каннінг звернув увагу на боротьбу за незалежність греків від Туреччини, підштовхуючи Вашингтон до підтримки повстання. Американський уряд рішуче бажав утриматися від дипломатичних баталій довкола Греції. Державний секретар в уряді Президента Монро Дж. К. Адамс, який є безпосереднім автором доктрини, висунув власне бачення позиції США в питанні присутності як Священного Союзу, так і решти європейських країн на континенті [9, с. 520]. Доктрина стала своєрідним симбіозом поглядів Адамса, головного автора, Президента Монро та військового міністра США Дж. Келхоуна на питання відносин з Британією, Священним Союзом та можливе визнання незалежності Греції.

Послання Дж. Монро Конгресу почалося із заяви про те, що політичні системи Європи та Америки не лише різні, але й протилежні одна одній. Сполучені Штати заявили, що вони не претендують на втручання у внутрішні справи європейських держав, але категорично заперечують поширення політичної системи цих держав, тобто монархічної системи, на

будь-яку частину американських континентів. Монро не допускав подальшого розширення колоніальних європейських володінь, проголосивши, що “обидва Американських континенти в силу прийнятих та підтриманих тут умов свободи і незалежності, тим самим не можуть розглядатися в якості суб’єктів можливої колонізації з боку будь-якої з європейських держав” [10]. Втім, Сполучені Штати зобов’язувалися не втручатися в справи вже існуючих колоній. До того ж Джеймс Монро не стверджував, що країни Американських континентів, зокрема, нові незалежні держави Латинської Америки, мають утримуватися від політичних, торговельних чи інших контактів з європейськими імперіями.

Для дипломатії Сполучених Штатів є особливо важливою друга частина президентського послання. Фактично, Монро озвучив ключову ідею панамериканізму – домінуюче положення США на своєму материкау, тож можливі колоніальні зазіхання європейців будуть розглядатися “небезпечними для миру і безпеки”: “Події в цій півкулі за всією необхідністю зачіпають нас більше з причин, які мають бути очевидні всім освіченим і небажестороннім спостерігачам... Стосовно урядів країн, які проголосили і зберігають свою незалежність, і тих, чию незалежність, після ретельного вивчення і на основі принципів справедливості, ми визнали, ми не можемо розглядати будь-яке втручання європейської держави з метою пригнічення цих країн або встановлення будь-якого контролю над ними інакше, як недружня прояв по відношенню до Сполучених Штатів” [10].

За влучним спостереженням Генрі Кіссінджера, доктрина Монро перетворювала океан, що розділяв Сполучені Штати та Європу, на середньовічний замковий рів. До того часу кардинальним правилом американської зовнішньої політики було не допустити втручання США в європейську боротьбу за владу. Доктрина Монро зробила ще один крок в цьому напрямі, оголосивши, що Європа не повинна втручатися в американські справи, що включали в себе всю Західну півкулю [11, с. 26]. На думку ж американського фахівця Джея Секстона, аналіз доктрини також дозволяє говорити про те, що, не дивлячись на існуючу економічну та політичну залежність від Великої Британії, Сполучені Штати прагнули замінити британську систему світоустрою власною [6, р. 15-16].

Сьогодні більшість дослідників підкреслюють ключове місце внутрішньополітичного чинника в проголошенні доктрини Монро. Президентські повноваження самого Дж. Монро добігали свого кінця, і для нього надважливим було укріплення власної репутації, що потребувало рішучих дій. Держсекретар Адамс бачив себе наступником Монро, але мав сильних конкурентів у передвборчій гонитві 1824 р. – Дж. Келхоуна, У. Кроуфорда та Г. Клея. Саме платформа Адамса – могутність країни,

потужний військово-морський флот, територіальне розширення та позиція, викладена в доктрині, – дозволили йому стати 6-им Президентом США [8, р. 24-29].

Слід визнати, що гучне послання Президента Монро Конгресу не зіграло своєї ролі у відверненні європейської інтервенції на континент, якщо така взагалі була можлива. У жовтні 1823 р. Дж. Каннінг та посол Франції в Лондоні граф де Поліньяк визнали, що спроби відновити колонії в Іспанській Америці є безнадійними і обидві країни відмовляються від вторгнення. Тож саме “меморандум Поліньяка” став завершальним дипломатичним епізодом у міжнародній кризі [6, р. 63]. Міф про виключну роль послання Президента Монро у відверненні інтервенції з’явився, коли у своєму останньому підсумковому зверненні до Конгресу у грудні 1824 р. Монро оголосив, що країни Священного Союзу “погодилися на вимоги Сполучених Штатів” від минулого року, наголошуючи, таким чином, на ролі США як першорядного союзника латиноамериканських країн [12].

Авторитетний американський дослідник Д. Перкінс стверджує, що на момент своєї появи доктрина не викликала особливого резонансу ні в суспільній думці, ні серед європейських політиків. Він також зауважує, що в той час в уяві європейців Латинська Америка не належала незалежним народам, а природно мала перебувати під контролем “цивілізованої влади” [13, р. 32-33]. Набагато важливішою виявилася розмитість формулювань доктрини Монро, що дозволила наступним американським адміністраціям створювати досить довільні трактування її принципів та використовувати як законне виправдання рішучих дій на світовій арені та агресивної інтервенційної політики.

Про доктрину Монро згадали, коли у 1836 р. з проголошенням незалежності Республіки Техас постала загроза союзу нової держави з Британією. Президент Джон Тайлер наголошував на важливості дотримання принципів доктрини, коли можливий союз Техаса та антирабовласницької Британії загрожував процвітаючим за рахунок рабства південним штатам. Із розширеним трактуванням Тайлером меж застосування доктрини Монро пов’язаний і початок боротьби за приєднання Гавайських островів [14]. У 1845 р. Президент Джеймс Нокс Полк у своєму щорічному посланні Конгресу підтвердив прихильність Сполучених Штатів доктрині Монро, наголошуючи на “божественному провидінні” та підтримуючи приєднання незалежного Техасу до Союзу [15]. “Поправка Полка” забороняла навіть самовільну передачу території будь-якою американською країною європейській державі. І, головне, – Полк використав положення доктрини Монро для виправдання агресивного розширення території США на захід, зазіхнувши на величезні території сусідньої Мексики.

Полк розширив межі доктрини, таким чином застерігши Європу від дипломатичних інтриг, спрямованих на підтримання балансу сил на Американському континенті [16]. Війну проти Мексики, яка змушена була воювати без союзників, завершив у 1848 р. договір Гваделупе Ідалго, за яким територія США за мізерне відшкодування розширилася на 1,36 км², які пізніше перетворюються на штати Техас, Каліфорнія, Невада, Арізона, Нью-Мексико та Юта [17].

Разом з тим, можна відзначити, що дотримання доктрини було досить вибірковим. Розпал Громадянської війни не дозволив Сполученим Штатам завадити французькій експедиції в Мексику й створенню тут маріонеткової монархії, хоча подібна авантюра й була прямим порушенням принципів Монро. Сам Авраам Лінкольн заявляв, що доктрина не є загальним принципом, а лише відповіддю на історичні умови свого часу. На відміну від наступників він не заперечував можливість європейської інтервенції для стягування боргів [18, р. 11].

Завершення Громадянської війни позначилося зміною парадигми зовнішньої політики та дипломатії США. Американські урядовці все більше ототожнювали себе не з латиноамериканськими країнами, а з “цивілізованим” Старим Світом. Кассіус Клей, посланець США в Росії, зазначав, що “марно обманювати себе ідеєю ізоляції від європейських інтервенцій. Ми стали – попри доктрину Монро, “Прощальне послання Вашингтона” ті інше – частиною “балансу сил” [19, р. 37]. У 70-і рр. XIX ст. за президентства Улісса Гранта тлумачення доктрини Монро розширилося за рахунок однієї важливої поправки – заборонялася передача американських територій від однієї європейської держави до іншої. Черговою інтерпретацією доктрини Монро стала теорія про односторонній контроль Сполученими Штатами майбутнього міжokeанського каналу, виключаючи поступки та розподіл прав з іншими країнами, оскільки дане питання стосувалася американського континенту [13, р. 96-97].

У Латинській Америці доктрину Монро поступово стали сприймати як основу регіональної – якщо не всієї – політики США. На кінець XIX ст. доктрина мала стати основою співпраці країн континенту, а не декларацією гегемонії Сполучених Штатів. На її принципах зароджувався панамериканський рух: у 1884 р. Держсекретар Фредерік Фрелінгуйсен говорив про “бажане тісну взаємодію наших інтересів із країнами континенту... в дусі доктрини Монро” [18, р. 13].

На кінець XIX ст. паралельно зі зростанням економічної та військової могутності США відбувалася й трансформація доктрини, що ставала засобом витіснення європейців з Американського континенту, як це сталося, наприклад, під час першої Венесуельської кризи в 1895 р. – дипломатичного конфлікту між Великою Британією та Венесуелою за

спірну прикордонну територію Британської Гвіани. Тоді США підтримали Венесуелу, обґрунтувавши своє право на втручання дотриманням доктрини Монро. Держсекретар США Річард Олні заявив, що: “сьогодні Сполучені Штати практично суверенні на даному континенті, і будь-яка їх постанова є законом для всіх осіб, на яких наша держава поширює свій вплив. Необмежені ресурси Америки в поєднанні з ізольованим місцем розташування роблять її господарем ситуації і практично невразливою для будь-якої або всіх разом взятих інших держав” [20].

Теодор Рузвельт у 1904 р. розширив трактування доктрини Монро, заявивши, що лише Сполучені Штати володіють правом виконувати функції міжнародного поліцейського в Західній півкулі. Практичним втіленням такого глумачення доктрини стали Панамська революція 1903 р., інтервенції США в Домініканську Республіку, Гаїті Нікарагуа та на Кубу [21, р. 20]. Вудро Вільсон у 1917 р. запропонував доктрину Монро в якості універсального принципу для всього світу і людства, тим самим проголосивши претензії США на гегемонію у світовій політиці [22]. Президент Франклін Делано Рузвельт у 1933 р. замінив “великий кийок” свого однофамільця політикою добросусідства та невтручання у внутрішні справи держав Латинської Америки [23]. Така політика забезпечила кооперацію США з державами континенту в опорі Німеччині в роки Другої світової війни. Але загалом США не поступилися інтересами на континенті, замінивши методи силового впливу на підтримку місцевих лідерів, економічне так культурне проникнення. Безпрецедентно нова система міжнародних відносин, що склалася після війни, перетворювала доктрину Монро з однієї сторони на формальність, оскільки безумовним став вплив США в “старому світі”, якого навряд чи міг очікувати автор доктрини, Президент Джеймс Монро, в 1823 р. З іншого боку – дотримання доктрини неодноразово ставало підставою для агресій задля збереження лідерства Сполучених Штатів у Латинській Америці – ім’я Монро лунало під час Кубинської кризи, переворотів у Чилі, Нікарагуа та Гватемалі. Етапом еволюції доктрини Монро можна вважати т.зв. “доктрину Буша”, сформувану після терактів 11 вересня – право на превентивну війну, поширення демократії в усьому світі для боротьби з тероризмом та забезпечення безпеки США [24]. Очевидно, що реалії початку ХХІ ст. вкрай відрізняються від обстановки, яка дала життя доктрині. Глобалізація надала доктрині Монро суто формального, рудиментарного характеру. Держсекретар США Джон Керрі, виступаючи 18 листопада 2013 р. на самміті Організації американських держав, заявив, що “ера доктрини Монро завершилася”, більше того, назвавши її помилкою та прогножуючи рівне партнерство з латиноамериканськими державами відповідно до вимог та правил сучасної дипломатії [25].

Таким чином, можна констатувати, що принципи зовнішньої політики та національної безпеки, проголошені Президентом Монро в Конгресі США в грудні 1823 р., впродовж поколінь були наріжним каменем дипломатії Сполучених Штатів. Вони не були визнані світом у якості об'єктивної норми міжнародного права, але неодноразово використовувалися як обґрунтування для рішучих та агресивних дій Вашингтона у відносинах зі світом. Доктрина Монро відіграла виключну роль у становленні американської держави та її дипломатії.

Список використаних джерел:

1. Дементьев И. П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии / И. П. Дементьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 368 с.
2. O'Sullivan J. Annexation [Електронний ресурс] /John O'Sullivan // United States Magazine and Democratic Review. – 1845. – № 17. – Режим доступу: [http:// web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html](http://web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html)
3. Schoultz L. Beneath the United States: A History of U.S. Policy toward Latin America / Lars Schoultz. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1998. – 476 p.
4. Болховитинов Н. Н. Доктрина Монро (происхождение и характер) / Н. Н. Болховитинов. – М. : Изд-во ИМО, 1959. – 336 с.
5. Holden R. H. Latin America and the United States: A Documentary History / Robert H. Holden, Eric Zolov. – New York : Oxford University Press, 2000. – 363 p.
6. Sexton J. The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America / Jay Sexton. – New York : Hill and Wang, 2011. – 290 p.
7. Глинкин А.Н. Дипломатия Симона Боливара / А. Н. Глинкин. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 350 с.
8. May E. R. The Making of the Monroe Doctrine / Ernest R. May. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1992. – 306 p.
9. История дипломатии / Под ред. В. А. Зорина и др. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры. – Т.1. – 1959. – 896 с.
10. Monroe J. Seventh Annual Message December 2, 1823 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29465>
11. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М. : М. : Науч.-изд. центр “Ладомир”, 1997. – 847 с. – С.26.
12. Monroe J. Eighth Annual Message December 7, 1824 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу:[http://www.presidency.ucsb.edu/ ws/index.php?pid=29466](http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29466)
13. Perkins D. A History of the Monroe Doctrine / Dexter Perkins. – Boston : Little, Brown, 1963. – 462 p.
14. Tyler J. Special Message. December 30, 1842 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=67360>
15. Polk, J. First Annual Message. December 2, 1845 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу:<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php>

16. Polk, J. Special Message. April 29, 1848 [Электронный ресурс] // The American presidency Project. Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php>
17. Treaty of Guadalupe Hidalgo (1848) [Электронный ресурс] // Our Documents. Режим доступа: <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=26&page>
18. Dozer, D.M. The Monroe Doctrine: Its Modern Significance / Donald M. Dozer. – New York : Alfred A. Knopf. – 1967. – 208 p.
19. LaFeber W. Inevitable Revolutions: United States in Central America. Second Edition. / Walter LaFeber. – New York : W.W.Norton, 1993. – 464 p.
20. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1895, I, pp. 545-562 [Электронный ресурс] // University of Wisconsin Digital Collections. Режим доступа: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS>
21. Grandin G. Empire's Workshop: Latin America, the United States, and the Rise of the New Imperialism / Greg Grandin. – New York : Metropolitan Books, 2007. – 304 p.
22. Wilson W. Address to the Senate of the United States: "A World League for Peace", January 22, 1917 [Электронный ресурс] // The American presidency Project. Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65396>
23. Roosevelt F. D. First Inaugural Address, March 4, 1933 [Электронный ресурс] // The American presidency Project. Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14473>
24. The National Security Strategy of the United States of America, September 2002 [Электронный ресурс] // The White House. President George W. Bush. Режим доступа: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/index.html>
25. Kerry J. Remarks on U.S. Policy in the Western Hemisphere [Электронный ресурс] // U. S. Department of State. Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/remarks/2013/11/217680.htm>

ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО США – ПОЛЬЩА – КРАЇНИ БАЛТІЇ У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ ЗАГРОЗИ

ОЛЕНА МАНДЗЮК

*аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Через загострення безпекової ситуації у світі сучасна система протидії загрозам перебуває у стані випробування. Військове вторгнення Російської Федерації на територію України зумовили виникнення нової геополітичної ситуації. Поміж іншими інституціями, які володіють механізмами впливу на вирішення кризових ситуацій, ключове місце посідає Північний Атлантичний Альянс (НАТО), в рамках якого і відбувається координація держав-членів щодо подальших дій з відновлення стабільності на європейському континенті. Небезпідставними є побоювання Альянсу, пов'язані з країнами Балтії та країнами ЦСЄ (зокрема Польщі), що є географічно близькими до конфлікту та мають у своєму складі російські меншини, які у будь-який час Росія може забажати “визволити чи захистити”. Сполучені Штати Америки, як ключовий гравець в НАТО та безпосередньо держава-гарант Будапештського Меморандуму, звичайно не можуть залишитись осторонь цих подій. Дії Росії щодо України не лише виявили слабкі місця в оборонній політиці Альянсу, але й створили нові формати співпраці між членами НАТО, одним із яких є тристороння співпраця США, Польщі та країн Балтії (Литви, Латвії та Естонії).

Звичайно, розглядаючи цей формат співпраці, провідну позицію займають США як світова потуга, що має значний вплив на вирішення проблем міжнародної безпеки. Окреслюючи роль США у міжнародному середовищі, З. Бжезінський зазначає, що “сучасна міжнародна система не зможе запобігати конфліктам, якщо Америка не захоче чи не зможе захистити держави, які вона колись підтримувала через національні інтереси чи з доктринальних міркувань” [1, с. 85]. Дж. Фрідман натомість додає, що головний стратегічний інтерес США – не допустити гегемонії Росії, а ціль РФ – не підпускати США до своїх кордонів [3]. Відтак, найважливішою в стратегічному плані для США і НАТО у цілому, стала необхідність реагувати на загрози європейській системі безпеки та консолідувати навколо себе союзників, які потерпають від імперських амбіцій Російської Федерації.

Раніше підхід Вашингтона до відносин з країнами Балтії та Республікою Польща був доволі розслаблений, адже існувала невелика ймо-

вірність прямої військової загрози з боку Росії. Однак останні події змусили світового лідера переглянути свою зовнішню політику та взяти термінових заходів для зміцнення обороноздатності цих країн. За виключенням Естонії та Польщі, інші країни регіону через поглиблення економічної кризи значно зменшили видатки на оборонну сферу: в середньому до 1,1% ВВП, хоча фіксований рівень НАТО становить 2%. Реальна загроза з боку Російської Федерації підштовхнула ці держави до більш тісного діалогу у сфері оборони та сформувала так званий “трикутник співпраці” між Республікою Польща, США та країнами Балтії.

Інтенсифікація співробітництва Польщі та США в галузі безпеки і оборони розпочалося ще у 2011 році, з моменту підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством національної оборони Польщі та Міністерством оборони Сполучених Штатів щодо координації зусиль Повітряних Сил обох держав. Згідно меморандуму, на території Польщі за підтримки ротацийних підрозділів ВПС США, на постійній основі повітряний простір Балтії патрулюють військові літаки США F-16 та транспортні C-130. Очевидно, що агресивні дії Росії щодо України значно розширили межі співпраці Польщі з Сполученими Штатами в галузі безпеки і оборони. Відтак, наприкінці травня 2014 року виникла ідея створення нової бази на території Республіки Польща, де зберігатимуться озброєння, боєприпаси та продовольство, необхідні для проведення можливих миротворчих операцій, спеціальний чи поліцейських місій [6]. Одночасно вона слугуватиме штаб-квартирою, з можливістю у будь-який час прийняти війська для участі у заходах у відповідь на агресію проти країни-члена Альянсу. Ймовірним місцем її розташування є польський порт Щецин, де наразі розміщено багатонаціональний командний центр НАТО “Північний схід”.

З іншого боку, США не забувають про важливість країн Балтії, які є надійною опорою для Вашингтону на європейському континенті. Зрозуміло, що у тісній співпраці зі США та НАТО, одним із основних пріоритетів для цих держав є нарощення військової могутності та максимізація потенціалу протидії викликам та загрозам з боку РФ. Проведення саміту НАТО у Уельсі у вересні 2014 року, де було прийняте рішення щодо посилення військової присутності США та НАТО в Литві, Латвії, Естонії, що вкотре довело, що ці країни є активними союзниками Альянсу. Розгортання в кожній з цих країн тактичних груп загальною чисельністю до 1 тис. військовослужбовців, а також активізації заходів оперативної та бойової підготовки Об’єднаних збройних сил (ОЗС) Альянсу в регіоні є практичним втілення нової стратегії НАТО.

Не відстає від Литви і Естонія у забезпеченні обороноздатності своєї держави. Міністерство оборони Естонії разом із США домовилися

про постачання протитанкових та пускових систем, навчальних ракет та додаткових запчастин. Згідно з підписаною на початку вересня угодою про намір створити Спільні Сили Швидкого Реагування, США залишають свій контингент з 600 військовослужбовців на 2015 рік задля патрулювання суверенних просторів держав-членів НАТО [2].

Підсумовуючи вищесказане, можна з впевненістю стверджувати, що присутність США в країнах Балтії та ЦСЄ з часом лише посилюватиметься, а формат співпраці у рамках так званого трикутника набуватиме більших масштабів. Відтак, інтенсифікація зусиль на чолі з США відіграватиме роль реального фактору стримування російської територіальної, економічної та політичної експансії. Для Польщі, Латвії, Литви, Естонії розвиток та поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки є і надалі буде головним зовнішньополітичним пріоритетом, особливо щодо формування єдиного фронту демократичного світу проти імперських амбіцій Росії.

Список використаних джерел:

1. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади/ Пер. з англійської Г. Лелів. – Львів: Літопис, 2012. – 168 с.
2. Солов'яні В. Новий вимір безпеки Балтійського регіону та перспективи Балто-Чорноморського проекту. – Центр досліджень армії, конверсії і роззброєння. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cacds.org.ua/ru/comments/386>
3. Фридман. Дж. Інтереси РФ і США в отношении України несовместимы друг с другом / Дж. Фридман // Коммерсант.ru, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2636177>
4. Daalder I. Preserving Ukraine's Independence, Resisting Russian Aggression: What the United States and NATO Must Do / I. Daalder, Flournoy, J. Herbst, J. Lodal, S. Pifer, J. Stavridis, S. Talbott, C. Wald // The Atlantic Council of the United States, 2015. – 17 p.
5. Luke Coffey. The Baltic States: Why the United States Must Strengthen Security Cooperation. – October 25, 2013. – [Electronic resource]. – Accessed: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/10/the-baltic-states-why-the-united-states-must-strengthen-security-cooperation>
6. Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP – [Electronic resource]. – Accessed: https://www.ms.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/inne_kontynenty/ameryka_polnocna/stosunki_dwustronne_ameryka_pln/polsko_amerykanskie_stosunki_dwustronne;jsessionid=30615330C53F1FB4EC7DC9A007915DDDF.cmsap1p

ПОЗИЦІЯ США ЩОДО ПОЛІТИКИ ЄС У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

МИХАЙЛО ПАВЛЮК

*кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У контексті формування основ європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО) важливе значення має позиція Сполучених Штатів Америки. Європа та США завжди були партнерами у важливих сферах – у зовнішній політиці, безпеці, економіці. Безпекове середовище було і залишається тривалий час ключовою сферою й створення й ефективна діяльність НАТО є кращим прикладом цього твердження.

На сьогоднішній день Європа прагне більшою мірою до самостійності у політиці безпеки. А підхід США до європейської політики безпеки і оборони відзначений певною поточною невизначеністю з тим чим насправді є ЄПБО: партнер чи конкурент НАТО [1, р. 2]. На нашу думку, США хочуть і потребують Європу як сильного партнера, який би допоміг впоратися з новими загрозами безпеки, більшість з яких з-за меж кордонів Європи, але при цьому мало зацікавлені у тому, щоб країни ЄС рухались у напрямку до самостійності зі спробою розробити автономні можливості, що абсолютно не пов'язані з Північноатлантичним Альянсом.

Перші побоювання з'явилися після закінчення холодної війни як стало зрозуміло, що діяльність у сфері безпеки з розпадом Радянського Союзу потребує якісних змін відповідно до нових умов та викликів. Занепокоєння американців знайшло своє відображення у реакції США щодо франко-британського саміту у Сен-Мало у грудні 1998 р. І хоча адміністрація В. Клінтона у цілому підтримала розвиток сильного і згуртованого європейського партнера, проте багато американських офіційних осіб були стурбовані тим, що саміт є спробою розробки автономної європейської військової здатності за межами НАТО. У квітні 2003 р. під час саміту Франція, Німеччина, Бельгія та Люксембург виступили з пропозицією, що ЄС варто створити окрему систему оперативного планування у Тервурені [2, р. 8]. Така ідея викликала тривогу у Вашингтоні, оскільки здавалося, що це сигналізує про перехід від формули “Берлін+”, згідно якої, ЄС міг би спиратися на засоби НАТО, щоб керувати кризою, у випадку небажання країн Альянсу самостійно брати участь. В очах багатьох американських чиновників це виглядало першим кроком у напрямку створення європейського військового потенціалу за межами НАТО і тим самим загрозу верховенству і пріоритету НАТО як ключового форуму з питань співпраці у сфері трансатлантичної безпеки. Тоді американський посол у НАТО Н. Барнс, назвав європейську пропозицію “як таку, що загрожує трансатлантичним відносинам” [3].

Пізніше ставлення США до бажання Європи створити нову систему безпеки та оборони змінилося у більш конструктивному напрямку. Причиною цього стала кампанія Сполучених Штатів в Іраку, в результаті якої американці зіштовхнулись з труднощами і зрозуміли наскільки важливою є Європа як союзник, оскільки, незважаючи на статус наддержави, Вашингтону важко самотужки справлятися із сучасними викликами, і в першу чергу це пов'язано з глобальним масштабом проблем з якими зіштовхуються Сполучені Штати. Та ж військова операція антитерористичної коаліції засвідчила, що повалення режиму не є достатнім для повноцінної операції, яка повинна включати впровадження стабілізаційних і відновлювальних мір уже після того, як основна фаза військових дій була завершена. А це, у свою чергу, потребує цивільних навичок і здібностей. У такому випадку допомога ЄС є неоціненною, зважаючи на те, що Європейський Союз, на відміну від Вашингтона, більше акцентує увагу на громадянських можливостях, і навіть якщо Брюссель не може зробити внесок у врегулювання конфліктів на високому рівні, то у плані технічного відновлення європейській спільноті є що запропонувати.

Часом експерти можуть спостерігати тенденцію, що більшість з конфліктів, у які залучені Сполучені Штати і НАТО, носять нетрадиційний характер з малим функціональним рівнем [4, р. 51]. Такий тип операцій вимагає різних підходів, наприклад, поліція, моніторинг виборів, цивільні підрозділи і т.д. У цьому випадку НАТО не дуже добре оснащене для вирішення цих завдань, на відміну від ЄС, і тому Європа має важливе значення для майбутнього у сфері безпеки. Сполучені Штати також почали розуміти, що безпекова та оборонна політика Європейського Союзу для НАТО є далеко не такою сильною загрозою, як ряд американських критиків схильні вважати.

У цьому контексті НАТО має певну опору у вигляді новоприйнятих країн Східної Європи. Приєднання цих країн до Європейського Союзу змінило політичний баланс в ЄС і зміцнило вплив “атлантистів” у рамках організації. Не дивлячись на те що нові східноєвропейські члени підтримують ЄПБО, вони не хочуть бачити зміцнення ЄПБО за рахунок ослаблення НАТО. Те ж саме стосується й атлантичних західноєвропейських членів НАТО – Португалії, Данії, Нідерландів та Італії. Взяті разом “атлантисти” можуть розраховувати на блокування будь-яких намагань ЄПБО бути орієнтованою в анти-американському напрямку [4, р.54]. Сьогодні зміни в американському підході відносно європейської політики у сфері безпеки та оборони були частиною більш широких змін у поглядах США щодо ЄС в цілому. Протягом більшої частини 90-х рр. XX ст. Сполучені Штати або ігнорували ЄС, або були схильні розглядати, його, як потенційного конкурента НАТО. Останні побоювання особливо домінували в перші роки Президентства Дж. Буша-мол. Відмовившись від принципості щодо ЄС, яка

існувала значною мірою за часів Президента-демократа В. Клінтона, адміністрація республіканця Дж. Буша-мол. прийняла більш скептичний підхід до європейської інтеграції, остерігаючись заходів спрямованих на зміцнення європейської єдності, особливо в галузі безпеки й оборони та побоюючись, що сильний ЄС буде менш поступливим партнером Альянсу. Однак, під час своєї поїздки до Європи у лютому 2005 р., президент Дж. Буш-мол. не тільки здійснив відвідини штаб-квартири НАТО, але також і провів зустрічі у штаб-квартирі Європейського Союзу, ставши першим американським президентом, який зробив такий візит. У своєму виступі у Брюсселі Дж. Буш-мол. чітко підкреслив, що США підтримують сильну згуртовану Європу [5].

Без сумніву, Сполучені Штати потребують сильного і босздатного європейського партнера, який може допомогти у вирішенні нових викликів і загроз. Можна розраховувати на те, що якщо ЄС буде грати ефективну роль у допомозі управління кризами, то це у певних обмежених випадках дасть йому змогу діяти незалежно від НАТО. У першу чергу у періоди криз, наприклад, в Чаді чи Демократичній Республіці Конго, до якої Сполучені Штати не хочуть бути долученими. Тим не менше, ці приклади, ймовірно, будуть відносно обмеженими у кількості та масштабі й у разі виникнення серйозної кризи, яка загрожуватиме інтересам Заходу, Сполучені Штати швидше за все будуть залученими, хоча і не беручи на себе ініціативу.

Іншою проблемою є колективна оборона – одна з основних місій НАТО з моменту створення політико-безпекової організації. Деякі європейські політики й аналітики вважають, що ЄС повинен забезпечити гарантії безпеки своїх членів, зокрема, міністр закордонних справ Італії Д. Терці заявляв свого часу що європейці вже не можуть бути “споживачами безпеки” [6], під захистом і відповідальністю США. І якщо ЄС хоче виступати в якості політичного лідера, йому необхідно буде також внести значний вклад у світову стабільність, і стати активним контрибутором безпеки.

Враховуючи нинішній економічний і політичний клімат в Європі, є великий шанс того, що витрати на оборону в Європі зростуть в найближчому майбутньому. Підвищення податків або скорочення соціальних витрат з метою підвищення оборонних витрат знайде певну підтримку серед європейської громадськості. Багато європейців стверджують, що єдиний спосіб для європейських членів знайти необхідні ресурси для поліпшення захисту, це не організувати свій захист на національному рівні, але прагнути до створення більш ефективної європейської оборони [7, р. 198]. Враховуючи наявність єдиної головної загрози, більшість європейських держав захочуть збільшувати оборонний бюджет.

ЄПБО домоглася певного прогресу в останнє десятиліття і має громадську підтримку. ЄПБО, Сполучені Штати і Європа повинні переконалися, що це посилення, а не послаблення трансатлантичних відносин і щоб це відбулося необхідно врахувати декілька моментів. Сполучені Штати по-

винні визнати, що Європа може мати певні автономні можливості для планування операцій виходячи за межі компетенції НАТО. Ключовим завданням є можливість ЄПБО розвиватися на відкритій і прозорій основі, щоб зміцнило потенціал Сполучених Штатів та Європи з метою ефективного вирішення майбутніх викликів для безпеки.

На нашу думку, процеси трансформації і пріоритети американської і європейської оборони повинні бути тісно узгодженими. Сполучені Штати і Європа повинні розробити спільне розуміння загрози, або принаймні, сумісні, військові доктрини. Нова стратегія безпеки ЄС є кроком у правильному напрямку. Це являє собою початок того, що П. Корніш і Д. Едвардс назвали “європейською стратегічною культурою” [8, р. 588]. Більш того, багато з загроз, зазначених у документі, дуже схожі на ті, що зазначені у американській національній стратегії безпеки, опублікованій у травні 2010 р.

Насамкінець, НАТО і ЄС повинні розробити механізми, які дозволять швидко координувати дії в умовах кризи. Це повинно включати розробку механізмів для планування та формування сил, а також розширення політичних консультацій. Якщо ж таке перспективне планування не здійсниться, НАТО та ЄС, ймовірно, буде складніше співпрацювати у майбутньому, а це, у свою чергу, не сприятиме реалізації інтересів громадян держав США, ЄС та їх сусідів.

Список використаних джерел:

1. Hunter R. The European Security and Defense Policy: NATO's Companion – or Competitor? – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2002. – 179 p.
2. Reichard M. The EU-Nato Relationship: A Legal And Political Perspective. – Hampshire: Ashgate Publishing Company, 2006. – 43 p.
3. Miller L., Valasek T. The Proposed EU Military Headquarters. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdi.org/friendlyversion/printversion.cfm?documentID=1832>
4. Larrabee S., Gordon J., Wilson P. The Right Stuff. Defense Planning Challenges for a New Century // The National Interest. – 2004. – № 77. – P. 51.
5. President Discusses American and European Alliance in Belgium. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/02/20050221.html>
6. Intervento del Ministro Terzi – Current European Foreign Policy and Security Issues: the Italian perspective (versione originale). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.esteri.it/MAE/IT/Sala_Stampa/ArchivioNotizie/Interventi/2012/02/20120223_EuropeanPolicyIssues.htm
7. De Wijk R. European Military Reform for Global Partnership // The Washington Quarterly. – 2004. – vol. 1. – P. 198.
8. Cornish P., Edwards G. Beyond the EU/NATO Dichotomy: the Beginnings of a European Strategic Culture // International Affairs. – 2001. – vol. 77. – № 3. – P. 587-603.

**ROLE OF HUMAN RIGHTS
IN AMERICAN FOREIGN POLICY TOWARD IRAN DURING
J. CARTER'S TERM AS PRESIDENT**

OLEZIA PAVLIUK

*PhD Candidate, Department of International Relations
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

Coming to office of a candidate from the Democratic Party predicted a new era in American foreign policy under the motto of a new president to adhere the moral values. As E. Reynolds considers: “few presidents have expressed such passion for human rights, as has Jimmy Carter” [1, p. 105]. In his inaugural address in 1977 and in a speech at the University of Notre Dame in the same year, he shared his vision of a new era in American foreign policy, which was based on democratic idealism of W. Wilson, who defended freedom, peace and human rights [2, p. 384].

Becoming a president J. Carter continued to maintain relations with the Shah established by Nixon administration, but its policy was based on different principles. As noted Secretary of State C. Vance “there would be marked differences in the way in which we conducted our bilateral relations, particularly as regards arms sales and human rights” [3, p. 314].

As part of his program on human rights, J. Carter criticized and questioned the expediency of selling large quantities of arms to Iran, a country where the use of torture and political persecution became commonplace in the 1970s. the secret police SAVAK, which was feared and hated by all Iranian population, received broad freedom to identify and intimidate political opponents of the Shah and the destruction of urban guerrilla organizations that made opposition to the regime of M. Reza Pahlavi [4, p. 23]. Although the president in all public speeches avoided comments on the authoritarian leadership of Reza Pahlavi, he did not appoint the ambassador to Tehran for next six months, according to historian D. Spencer, trying to show the Shah that the new administration will keep him at a distance until he ceases to pursue his people [5, p.74]. J. Carter also canceled the sale of 250 aircrafts F-16. The main goal of the administration was to force Shah reduce human rights violations in Iran in exchange for arms supplies.

J. Carter's appeal to moral duty of US to encourage human rights, freedom and equality in the world, disturbed the Shah during the election campaign. Considering this political topics it isn't surprising that Iran, which was an ally of the United States from the beginning of the Cold War, was concerned about the foreign policy of the new administration. Shah, according to

professor from University of North Carolina C. Kurzman, was really convinced that, as the Iranian people were unfamiliar and not aware of such Western concepts as a parliamentary democracy and political parties, they were not prepared for wide rights and needed a large and skilled guardianship for their prosperous future [6, p. 12]. More menacing was the fact that a unique role, which the US decided to play to protect and preserve human rights in Iran, could jeopardize the beneficial alliance between Shah and Washington, which he built with previous US governments.

While J. Carter tried to run a hard line in dealing with Tehran, some of his advisers, including National Security Adviser Z. Brzezinski, expressed concern that such a policy would permanently endanger relations between the two countries [1, p.108]. In the end, the administration decided more cautiously approach to solving the problems of human rights during the visit of Secretary of State C. Vance to Tehran in May 1977. During the discussion according arms sales Shah expressed his desire to purchase 10 aircrafts equipped with sophisticated radar systems, electronic surveillance and modern communication devices (AWACS), the sale of which had to pass the approval of Congress.

However, Congress rejected the sale of fighters on the grounds that the security of modern electronic devices cannot be guaranteed in Iran [7, p. 183]. Shah was furious because of delay of delivery and even threatened to cancel and terminate the agreement. J. Carter was in predicament, and in his memoirs states that tried to reduce the sale and distribution of weapons around the world, but to implement it by too abrupt changes in current practice was impossible, because of contracts that were signed by past administrations [8, p. 434].

Although Carter saw double standards in his decision to continue selling arms, he understood that the United States couldn't afford to stop the supply of Iranian oil or refuse to use observation stations along the Iranian border, which are extremely important to monitor Soviet missile activity. Carter admitted that distance with Iran can be disastrous, and therefore had to move away from his moral principles.

Shah's visit to Washington in November 1977 was designed to ease the tension that arose after debate on the sale of AWACS fighters. While Congress has adopted an affirmative decision, but only after the introduction of provisions on security guarantees that offended Shah and shook his confidence in Carter's administration. During the meeting, the Shah was assured that during the presidency of Jimmy Carter arms sales under the agreements would continue because stable and secure Iran served the interests of the United States at that time. These promises were given, despite opposing slogans during the election campaign in 1976 and the Directive, which took Carter in May 1977, which constrained the supply of arms to countries where human rights are violated [9, p. 162].

In addition to the sale of AWACS, as noted by G. Sick, J. Carter also approved an additional sale of arms to Iran for \$1,1 billion, including military training and supply of spare parts and equipment [4, p. 31]. J. Carter and Shah also reached a verbal consent on an agreement on non-proliferation and discussed the Arab-Israeli problem and a new attempt to find a peaceful settlement. Such results of the visit as a continuation of arms sale contracts and additional incentives tarnished the image of Carter as president who sought to reduction of the spread of weapons. These agreements with the Shah exposed, as E. Reynolds believes, his inner conflict between idealism, his moral principles and realism of international relations [1, p. 109].

Having little experience in international affairs, Jimmy Carter came to power, putting human rights at the basis of all US foreign policy. He believed that the United States should ensure that their allies and rivals were responsible for human rights violations. To achieve this, he used as leverage, American humanitarian and financial assistance to make countries that have human rights violations accountable for their policies. The same methods he used in dealing with Iran. However, due to inexperience, political blunders, contradictory and radically opposing advice from his advisers and a number of events, his efforts, achievements and ambitions as president eventually were undermined.

References:

1. Reynolds E. A New Era in American Foreign Policy: Jimmy Carter, Human Rights and Iran / Reynolds E.// The Forum: Cal Poly's Journal of History. – 2012. – № 4 (1). – pp. 104-117.
2. Bourne P. Jimmy Carter: A Comprehensive Biography from Plains to Postpresidency / P. Bourne. – N.Y.: Scribner, 1997. – 560 p.
3. Vance C. Hard Choice: Critical years in America's foreign policy / C. Vance. – NY: Simon and Schuster, 1983. – 541 p.
4. Sick G. All Fall Down: America's Tragic Encounter with Iran / G. Sick. – Lincoln: iUniverse, 2001. – 468 p.
5. Spencer D. The Carter Implosion: Jimmy Carter and the Amateur Style of Diplomacy / D.Spencer. – NY: Praeger, 1988. – 176 p.
6. Kurzman C. The Unthinkable Revolution in Iran / C. Kurzman. – Massachusetts and London: Harvard University Press, 2005. – 304 p.
7. Smith G. Morality, Reason and Power: American Diplomacy in the Carter Years / G. Smith. – NY: Hill and Wong, 1986. – 304 p.
8. Carter J. Keeping Faith: Memoirs of a President / J. Carter. – NY: Bantam Books, 1982. – 640 p.
9. Dumbrell J. The Carter Presidency: A Re-evaluation / J. Dumbrell. – Manchester Univ Pr, 1995. – 240 p.

АМЕРИКАНО-КУБИНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

НАТАЛІЯ ПАСІЧНИК

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Білоцерківського інституту економіки та управління вищого навчального закладу
„Відкритий міжнародний університет „Україна”*

Американо-кубинський конфлікт є одним з найтриваліших у міжнародних відносинах новітнього часу. За часів “холодної війни” він був елементом глобального протиборства США й СРСР, а по її завершенні, трансформувавшись у регіональне протистояння США з кастрівським режимом на Кубі, продовжував справляти вплив на міждержавні відносини у Латинській Америці. Лише наприкінці 2014 – на початку 2015 рр. у врегулюванні затяжного протистояння з’явився певний прогрес, що робить сучасні американо-кубинські відносини актуальними для аналізу.

Впродовж майже шести років, адміністрація Б. Обами продовжувала усталений двовекторний підхід до політики щодо Куби, який полягав у збереженні економічних санкцій проти Куби за одночасного фінансування проєктів, спрямованих на демократизацію кубинського суспільства, в тому числі спонсорування радіо- і телевізійного мовлення.

Однак деякі зрушення у офіційній політиці Вашингтону щодо Куби з’явилися вже на початку президентства Б. Обами. Так, було скасовано обмеження на поїздки на острів для етнічних кубинців, а також на перекази ними грошових коштів родичам у цій країні. Під час Саміту Америк у квітні 2009 р. американський лідер висловив готовність розпочати політичний діалог з Гаваною з широкого кола питань – від наркотиків, міграції та економічних питань до прав людини, свободи слова і демократичних реформ.[1] По завершенні Саміту, у липні були поновлені міграційні переговори, призупинені Сполученими Штатами п’ятьма роками раніше, а у вересні обидві країни провели консультації про відновлення прямого поштового сполучення. Однак таке “потепління” між Вашингтоном і Гаваною виявилось нетривким, вже у грудні 2009 р. відносини погіршуються через арешт на Кубі громадянина США, співробітника компанії Development Alternatives Inc. Алана Гросса, звинуваченого у шпигунстві.

У лютому 2010 р. після двомісячного голодування помер один з кубинських в’язнів, що викликало досить різку реакцію американської влади, яка звинуватила у трагедії Гавану. У квітні 2010 р. Б. Обама наказав розморозити заморожені в грудні 2009 р. 46 млн.дол. на підтримку кубин-

ських дисидентів, що призвело до чергового загострення відносин з Кубою. Певне пом'якшення відносин між Гаваною та Вашингтоном починається з липня 2010 р., після того, як у результаті посередницьких зусиль Ватикану, кубинського кардинала Х. Ортеги і міністра закордонних справ Іспанії М. Моратіноса, кубинська влада почала процес депортації з країни політичних в'язнів, більшість з яких було заарештовано у березні 2003 р. [2]

У січні та травні 2011 р. був спрощений візовий режим і розширені можливості грошових переказів на Кубу. З середини 2013 р. було відновлено взаємодію між урядами двох країн на кількох напрямках, включаючи переговори з відновлення прямого поштового сполучення, міграційні переговори, які були призупинені протягом вісімнадцяти місяців тощо.

На зустрічі з представниками Демократичної партії США у листопаді 2013 р. американський лідер заявив про необхідність оновлення американської політики щодо Куби, відзначивши, що політика актуальна для 1961 р. не може бути ефективною у епоху Інтернету і вільного пересування світом.[3]

Отже, впродовж 2009 – 2013 рр. розвиток американо-кубинських відносин являв собою чергування періодів деякого їх пом'якшення та загострення. Водночас продовження дії економічних санкцій проти Куби та позиціонування її офіційним Вашингтоном як країни-спонсора тероризму свідчили, що попри деякі новації, впроваджені адміністрацією Б. Обами, на загал підхід щодо відносин з цією країною залишається незмінним.

Суттєві зрушення у американо-кубинських стосунках відбулися наприкінці 2014 р. 17 грудня лідери двох держав Б. Обама та Р. Кастро оголосили про намір нормалізувати відносини між їх країнами. Ця заява супроводжувалася обміном ув'язненими: США звільнили трьох кубинських розвідників з т.зв. “героїчної п'ятірки”, засуджених у 2001 р. до тривалих термінів ув'язнення, в обмін на агента американської розвідки Р.С. Трухілью. Того ж дня було звільнено і Алана Гросса, як відзначалося “з гуманітарних мотивів”. [4]

Б. Обама окреслив три головні кроки, які ведуть до нормалізації відносин: по-перше, відновлення дипломатичних відносин з Кубою; по-друге, перегляд визначення Куби як країни-спонсора міжнародного тероризму; по-третє, збільшення подорожей, торговельних та інформаційних потоків на Кубу та з острова. З метою реалізації третього кроку, в січні 2015 року в США набув чинності комплекс заходів, спрямованих на ослаблення економічної і фінансової блокади Куби у таких сферах, як поїздки, грошові перекази, торгівля, телекомунікації та фінансові послуги. [5]

У березні 2015 р. між двома країнами було відновлено прямий телефонний зв'язок та пряме повітряне сполучення. І хоча загальна політика торговельного ембарго щодо Куби залишається чинною, нові правила її суттєво послаблюють.

На зміну офіційного курсу Вашингтону вплинула низка чинників довготривалого характеру, насамперед неефективність політики санкцій щодо Куби. Запроваджені ще у 1960-х рр., вони мали на меті прискорити падіння режиму Кастро. Попри значні збитки для кубинської економіки від ембарго, головного завдання економічні санкції не виконали. Це визнав і Б. Обама, відзначивши 17 грудня 2014 р., що “50 років показали, що ізоляція не працює. Настав час для нових підходів”. [6]

Разом з тим, від ембарго страждає не лише кубинська, але й американська економіка. За оцінками Торгової палати США (лобістська організація, яка представляє інтереси певних ділових кіл), ембарго “коштує” американській економіці 1,2 млрд доларів на рік у результаті недоотриманого експорту.[7]

Традиційно за американсько-кубинське зближення і скасування торговельних обмежень, виходячи з власних економічних інтересів, виступають представники агробізнесу. Саме під впливом “фермерського лобі” у 2000 р. був прийнятий закон про реформу режиму санкцій і підтримку експорту, який зняв заборону на ввезення на Кубу продовольства та медикаментів.

Іншим фактором впливу на американську економіку щодо Куби є громадська думка як у Сполучених Штатах, так і поза межами країни. Починаючи з 1992 р. ООН ухвалює резолюції із засудженням ембарго проти Куби, серед опонентів блокади – провідні правозахисні організації Amnesty International та Human Rights Watch. Опитування громадської думки засвідчують, що більшість американців схвально ставиться до змін у політиці щодо Куби. Так, опитування, проведене Pew Research Center, показало, що 63% американців підтримали відновлення дипломатичних відносин і 66% хотіли б покласти край торговельного ембарго.[4]

Зрештою, на нові підходи Вашингтону щодо Куби вплинули загальна зміна зовнішньополітичних настанов американського керівництва. У своїй зовнішній політиці адміністрація Б. Обама практично відмовилася від традицій американського гегемонізму на користь міжнародного співробітництва, використання засобів “м’якої дипломатії” та “рівноправного партнерства” у Латинській Америці, про що було заявлено ще під час Саміту Америк 2009 р. Водночас, існують вагомні стримуючі фактори на шляху американо-кубинського зближення, а саме проблеми демократизації Куби, захист прав людини, вплив кубинської діаспори на формування американської політики, які можуть ускладнити процес нормалізації відносин.

Список використаних джерел:

1. Remarks by the President at the Summit of the Americas Opening Ceremony [Electronic resource] // The White House, Office of the Press Secretary, April 17, 2009. – Mode of access: https://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-

- the-President-at-the-Summit-of-the-Americas-Opening-Ceremony/ – Last access: 2015. – Title from the screen.
2. Сударев В. Тренд неопределенности в Западном полушарии [Электронный ресурс] / Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики, Сентябрь – декабрь 2010, том 8, № 3(24). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/011.htm>. – Назва з екрана.
 3. Remarks by the President at a DSCC Fundraising Reception, Miami, Florida [Electronic resource] // The White House, Office of the Press Secretary, November 8, 2013. – Mode of access: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/11/08/remarks-president-dscc-fundraising-reception-0>. – Last access: 2015. – Title from the screen.
 4. Renwick D., Lee B. U.S.-Cuba Relations [Electronic resource] // The Council on Foreign Relations, January 20, 2015. – Mode of access: <http://www.cfr.org/cuba/us-cuba-relations/p111113> – Last access: 2015. – Title from the screen.
 5. Cuba Issues for the 114th Congress [Electronic resource] // Congressional Research Service, April 17, 2015. – Mode of access: <http://fas.org/sgp/crs/row/R43926.pdf> / – Last access: 2015. – Title from the screen.
 6. Statement by the President on Cuba Policy Changes, December 17, 2014 [Electronic resource] // The White House, Office of the Press Secretary, December 17, 2014. – Mode of access: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/12/17/statement-president-cuba-policy-changes/> – Last access: 2015. – Title from the screen.
 7. Pepper, Margot. The Costs of the Embargo: The 47-year-old blockade now costs the United States far more than it costs Cuba [Electronic resource] // Dollars & Sense, March–April 2009. – Mode of access: <http://www.dollarsandsense.org/archives/2009/0309pepper.html>. – Last access: 2015. – Title from the screen.

КРАЇНИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ ТА ПОЛІТИКА БАЛАНСУВАННЯ МІЖ США ТА КИТАЄМ

ІННА ПІДБЕРЕЗНИХ

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

Анотація. У статті досліджується природа Південно-Східної азійської регіональної стратегії безпеки держав АСЕАН. Виходячи з того, що США є життєво важливим гравцем безпеки в регіоні, акцент робиться на тому, як ці держави бачать США в якості забезпечення гаранту безпеки по відношенню до Китаю та стверджується загальне прагнення до зміцнення відносин у галузі безпеки з США.

Ключові слова: Південно-Східна Азія, АСЕАН, США, Китай, регіональна безпека.

Summary. This study shows the nature of the Southeast Asian regional security dynamics of regional security strategies. Based on the fact that the United States is a vital player security in the region, the focus is on how these states see the US as a security guarantor of security in relation to China. Alleged general desire to strengthen relations in the security of the United States.

Keywords: Southeast Asia, USA, China, regional securityrms the common desire to strengthen relations in the security of the United States.

Традиційні друзі і союзники США і Південно-Східної Азії визнають, що ключовим фактором, який визначає стабільність у регіоні стала присутність США і його роль як гаранта безпеки [1]. У період після закінчення холодної війни, регіональна невизначеність щодо потенційних небезпек, стосовно Китаю привели деяких аналітиків до висновку, що майже всі держави Південно-Східної Азії вважають США критичним балансуванням сили, як у військовій так і в політико-економічних сферах.

Головна мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати регіональну стратегію безпеки Південно-Східної Азії та констатувати узагальнюючі гіпотези стосовно держав, які застраховуються від інших великих держав і за яких умов. Сильним обмежувачем є держава, яка в змозі створити і підтримувати тісні стратегічні відносини як зі США так і Китаєм в той же час.

У наукових джерелах з регіональної реакції існує тенденція зосередження над дилемою балансування або приєднання до ведучої держави. Припущення, що обмеження відноситься до будь-якої поведінки, яка стоїть між цими двома абсолютними альтернативами. Але ця дихотомія недоречна. Ми також повинні бути в змозі прийняти до уваги можливість участі, хоча б тому, що це так емпірично поширено. Політика заручення

прагне розвивати більш тісні політичні та економічні зв'язки з країною та залучати її в міжнаціональне суспільство, тим самим змінюючи вповодження і дії її лідерів до більш мирних нахилів [7]. За визначенням, приєднання – чітка політика вирівнювання з одного боку, і, таким чином, не може осмислено поєднуватися з політикою залучення у тому ж стані.

Існуюча література з питання динаміки безпеки Південно-Східної Азії – США – Китаю, як правило, передбачає, що підйом Китаю призведе до системної передачі влади сценарію, в якому регіону доведеться вибирати між зростанням претендента та чинною владою. Очікуванням де факто є те, що ці країни захочуть збалансувати сили Китаю на тій підставі, що прогрес Китаю їм загрожує. Таким чином, вони будуть прагнути до США, в якості ведучого балансо-утримувача. Тим не менше, більшість ключових держав регіону стикаються з тиском у зв'язку зі зростаючою роллю Китаю і мають зробити суворий вибір: або балансувати проти або об'єднатися з цим потужним сусідом. Для Південно-Східної Азії існує консенсус серед аналітиків, – субрегіон прийняв подвійну стратегію глибокої взаємодії з Китаєм, з одного боку, і, з іншого, “м'якого балансування” проти потенційної китайської агресії або порушення статус-кво. Остання стратегія включає в себе не тільки військові придбання та модернізації, а й намагається утримати США, які беруть участь в регіоні в якості противаги китайської влади [4].

В основі даного дослідження лежать два твердження. По-перше, країни малого та середнього розміру у Південно-Східній Азії не прийняли ні стратегії балансування, ні стратегії приєднання по відношенню до США та Китаю. Швидше вони розробили стратегію хеджування, яка охоплює непряме балансування, складну участь і велику частку поглинання. По-друге, в той час як регіональні стратегії безпеки США істотно відрізняються від всієї Південно-Східної Азії, в деяких прикордонних державах з'являються загальні стратегічні цілі по відношенню до Китаю, який вимагає більшої участі з боку США у політичній, економічній та військовій сферах. Очевидно розуміння цих подій буде корисним у формуванні ефективних партнерських зв'язків і політики між США та цими країнами.

Різні країни – включаючи Китай – заявили про політику хеджування різного роду: проти потенційної китайської загрози; проти можливого американського втручання в регіон; а також проти виснажливого втручання політики Вашингтону проти Пекіну [3; 4]. Хеджування досить складна концепція. Країна може обрати одностороннє чи багатостороннє балансування, будівництво власних оборонних здібностей як стримування іншої сили чи може обрати альянс або близьку стратегічну співпрацю з іншими країнами у відповідь на виклик і містити загрозову силу [5]. Приєднання ж до сильного обирається тоді, коли країна обирає пов'язати

себе стратегічно з загрозовою силою, обмежити силу, її нейтралізувати, або отримати вигоду від переділу сил [5; 6].

Політика втручання прагне до розвивання тісніших політичних і економічних зв'язків з Китаєм і втягування його до світової політики, тим самим змінюються вподобання та дії лідерів на більш мирний бік [7].

Хеджування поведінки в Південно-Східній Азії складається з трьох елементів. По-перше, це непряме або м'яке балансування, яке в основному включає переконати інших великих держав (зокрема, США, в якості протиположної китайського регіонального впливу. По-друге, хеджування припускає комплексне залучення Китаю в політичному, економічному та стратегічному рівнях у надії, що китайські лідери можуть бути переконані або соціалізовані в поведінці, яка встановлена міжнародними правилами і нормами. У цьому сенсі політику заручення можна розуміти як конструктивне обмеження проти потенційно агресивного китайського панування. Третім елементом є загальна політика, яка стосується ряду регіональних великих держав для того, щоб дати їм частку в стабілізації регіонального порядку.

Загальноновизнано, що держави Південно-Східної Азії насправді зіштовхуються з трьома ключовими небажаними наслідками: китайське панування; і нестійкий регіональний порядок існування цих трьох факторів та їх тісний взаємозв'язок ще більше ускладнює характер хеджування поведінки в регіоні.

Це дозволяє припустити, що в той час як розподіл жорсткої влади на користь США не зміниться протягом деякого часу, більшим є зміщення "балансу впливу" у Південно-Східній Азії зі сталого розвитку Китаю у багатопланових відносинах з областями. Проте, США як і раніше є ключовим постачальником критичних товарів безпеки у боротьбі з тероризмом в регіоні. Відповідно з цією роллю, регіон співпрацює з Вашингтоном, щоб підвищити безпеку трьома іншими способами: поглибити економічні зв'язки, нарощувати внутрішні можливості балансування окремих країн і допомогти регіону в цілому диверсифікувати і запобігти залежності від Китаю; управління ключовими кризовими питаннями такі як Тайвань і Корейський півострів, спільно з іншими великими державами; і підтримка зусиль по взаємодії з Китаєм і регіоном через багатосторонні установи.

У літературі існує тенденція до вивчення окремих країн без систематичного порівняння або об'єднання різноманітних держав регіону разом як "АСЕАН", маючи на увазі, що регіональна позиція є послідовною і згуртованою [8]. Мало того, що такий недолік специфікації існує без задовільного аналізу, але він також є причиною невірної сприйняття і помилкового планування політики.

За допомогою географії, історії та етнічної приналежності, Південно-Східна Азія є регіоном, який характеризується більшими відмінностями і варіаціям, ніж його схожостями. Взагалі відзначимо основні розбіжності між морською і континентальною Південно-Східною Азією особливо по відношенню до ролі США і Китаю в політиці регіональної безпеки. Морська Південно-Східна Азія залучає політику США в регіоні, і політика СИГА в тому, щоб зосередити увагу на цій морській дузі, значною мірою через стратегічні морські шляхи. За останнє десятиліття, після її виходу з баз на Філіппінах, США був наданий доступ до портів, ремонтної бази і військових баз в Сінгапурі, Малайзії та Індонезії. Сінгапур бере участь у відносинах з США, в той час як Малайзія має статус спостерігача. Ці країни повоюються, різною мірою про Китай – головним чином з точки зору економічної конкуренції та відносно китайських претензій на Південно-Китайському морі. На протигагу цьому, континентальні країни Південно-Східної Азії діють набагато більше з урахуванням обмежень у безпосередній близькості до Китаю, а також континентальної геополітики за участю спільних кордонів і конкуруючих впливів, особливо в Індокитаї і М'янмі – Таїландсько-Китайського взаємозв'язку. Часом ця область утворює щось схоже на власну підсистему, що тяжіє, до китайського впливу.

Ця тенденція найбільш виражена в М'янмі, Лаосі та Камбоджі, а саме ці країни мають залежні відносини з Китаєм, і США відіграє дуже малу роль в їх стратегічному розрахунку [9; 10]. В рамках цієї групи, проте, В'єтнам і Таїланд виділяються як держави з більшим простором для маневреності та з іншими параметрами в тому, що вони сильніші держави в субрегіональному пануванні. Таким чином, вони демонструють цікаві стратегії хеджування по відношенню до Китаю.

З американської точки зору, Таїланд є одним з основних держав, що не входить до НАТО – союзника США, Сінгапур є дуже близьким другом США і В'єтнам є країною, з якою Вашингтон більше ніж просто зацікавлений у налагодженні ближчих стратегічних відносин. Існує надія, що вони будуть поділяти спільну схильність США надавати життєво важливу роль у забезпеченні регіональної безпеки, знаходячи суттєві особливості і відмінності в стратегіях і очікування цих країн буде інформативним для американських політиків і аналітиків. Це особливо важливо, щоб підвести підсумки зрушень у сприйнятті політичних пріоритетів та очікувань, у той час, коли ці країни намагаються пристосуватися до змін у міжнародній системі після 11 вересня 2001 р., терористичних нападів на США та подібною американською декларацією щодо зовнішньополітичних дій.

У період після терактів у Нью-Йорку і Вашингтоні 11 вересня 2001 р. США були поглинені війною з тероризмом, війною з Іраком, і за-

грозою зброї масового знищення. Інші країни поділяють цю стурбованість різною мірою. А в Південно-Східній Азії, багато країн мають стійкі внутрішньополітичні і регіональні стратегічні проблеми, які повинні вирішуватися в тандемі з новою загрозою міжнародного тероризму [11]. Крім того, держави Південно-Східної Азії мають, як правило, невизначеність зростанням могутності Китаю – давнього стратегічного завдання, що сам по собі, Вашингтон не втратить з погляду, незважаючи на війну з терором.

Як же у Південно-Східній Азії оцінки регіонального стратегічного навколишнього середовища змінилися після 11 вересня? Як загроза тероризму відображається в регіоні? Чи є Китай загрозою? Можна стверджувати, що тероризм сприймається абсолютно важливим питанням безпеки. Тероризм являє собою транснаціональний регіон, соціокультурну проблему, яка може бути краще вирішена в першу чергу через збір розвідвальної, поліцейської, а також моніторингової інформації у фінансових мережах, в рамках регіонального співробітництва, і через управління внутрішніх проблем розвитку національних урядів [12; 13; 14].

Китай, навпаки, може бути сприйнятий як традиційний стратегічний виклик, що відображується у сфері великих держав – віщуючи перехід, що більш дрібні держави регіону повинні спробувати адаптуватися, або впливати, шляхом звернення до серії істотно силових – політичних варіантів [15]. Ця різниця означає, що тероризм і завдання Китаю цілком може співіснувати у головній частині порядку денного урядів Південно-Східної Азі. Але ось що цікаво, чи відбувалась зміна уявлень цих двох питань протягом останніх трьох років?

Під час холодної війни, Китай поставив пряму політику військової загрози не комуністичним державам в Південно-Східній Азії через підтримку Пекіна комуністичних заколотів в регіоні. У комуністичній Південно-Східної Азії Китай вів війну з В'єтнамом, щоб “навчити його”. Після закінчення холодної війни, проте, головна турбота регіону з регіональної безпеки була зосереджена на чотирьох ключових потенціальних загрозах або проблемах, пов'язаних з підйомом Китаю.

По-перше, вони дуже обережно висловлюються про територіальні суперечки з приводу островів у Південно-Китайському морі, в яких беруть участь Китай і держави Південно-Східної Азії. Незважаючи на переговори, декларації поведінки в 2002 р., залишаються внутрішні розбіжності всередині країни, В'єтнам і Філіппіни все ще насторожено ставляться до китайських посягань [16].

По-друге, держави Південно-Східної Азії стурбовані наслідками потенційного конфлікту між США і Китаєм, якщо Пекін стає все більш напористим чи Вашингтон вирішує прийняти більш агресивну політику стримування стосовно Пекіну.

По-третє, маленькі і середні країни сприймають серйозну загрозу від регіонального домінування китайців. Це найбільш очевидно, якщо Пекін переслідує агресивну політику в плані територіального або ресурсного панування. У цьому сенсі, китайський регіональний однополярний по собі розглядається з підозрою через невизначеність щодо китайських намірів в довгостроковій перспективі.

Але головна проблема, породжувана посиленням Китаю є економічна. Китай є сьомою за величиною експорту країною у світі і найбільшим виробником зерна, вугілля, заліза, сталі і цементу. З точки зору ВВП з урахуванням карбування паритету, він має другу за величиною економіку після США, а його економіка в середньому не менше 7% щорічного зростання протягом останнього десятиліття. Хоча немає ніякої угоди про мережі результату економічного зростання Китаю в Південно-Східній Азії, все ж зрозуміло, що це принесе свої плюси і витрати. А саме, китайська економіка продовжує зростати, її попит на експорт з країн буде збільшуватися, особливо з точки зору сировинних товарів і природних ресурсів. Наприклад, обсяг торгівлі Китаю з Південно-Східною Азією зріс з 8 млрд. \$ в 1981 р. до 41,6 млрд. \$ в 2001 р. Якщо в даний час переговори між Китаєм і Азійськими країнами щодо угод про вільну торгівлю є успішними, найбільша в світі зона вільної торгівлі буде містити 1,7 млрд. чоловік, сукупний ВВП 2 трлн дол., а загальна торгівля перевищує 1,2 трлн дол.

Проте, Китай і багато країн Південно-Східної Азії, на нинішньому етапі економічного розвитку, як правило, більш конкурентоспроможні, ніж власники прямих іноземних інвестицій та експорту продукції обробної промисловості на ринках розвинених країн. Південно-Східна Азія турбується, перш за все, про Китай несанкціонований відбір іноземних інвестицій в регіоні, в останні кілька років Китай залучає від 50 до 70 % від іноземних інвестицій в Азії (за винятком Японії), на відміну від 20 %. Навіть хоча відбувається падіння рівня притоку іноземних інвестицій, азійські держави можуть мати спільні наслідки з подіями в 1997 р. фінансової кризи, ніж прямої конкуренції з боку Китаю. Цифри представляють питання про довгострокову здібність Південно-Східної Азії, щоб залучити прямі іноземні інвестиції [17]. Крім того, Південно-Східна Азія стикається з жорсткою китайською конкуренцією, швидке зростання та іноземні інвестиції роблять Китай у світі видатним виробником, не тільки з традиційних товарів, як текстиль, але і більш інформаційних технологій, апаратного забезпечення та електроніки. Такі країни, як В'єтнам, Індонезія і Таїланд турбує посилення китайського конкурсу на США і Європейський союз з текстильних квот, в той час як

швидке розширення Китаю нетрадиційного експорту, таких як машинобудування і електроніка надає найбільш руйнівний вплив на Індонезію, Таїланд, Малайзію і Філіппіни. У порівнянні з цими країнами, Китай володіє набагато більшою кількістю кваліфікованих робітників. При більш низьких граничних і середніх витратах, Китай, таким чином, має можливість користуватися величезною перевагою по витратах. Середня вартість праці в годину в Малайзії і Таїланді становить близько \$ 2 – в порівнянні 50 центів в Китаї. В результаті країни Південно-Східної Азії стикаються із серйозними проблемами підвищення ціни і якості своєї продукції для того, щоб залишатися конкурентоспроможними.

Коли президентом був Цзян Цземін, Китай мав більш конструктивну зовнішню політику. Це найяскравіше видно із зростаючої співпраці Пекіну з АСЕАН і китайської участі в 2002 р. Регіональному Форумі АСЕАН, що був присвячений обговоренню безпеки регіону [18; 19]. Участь Пекіну в двосторонніх та багатосторонніх переговорах про Південно-Китайське море, показали його бажання приймати мирні рішення в територіальних суперечках, в економічній сфері, Китай прийняв вільну торгівлю з Південною Азією до 2010 р. і активно прощтовхував АСЕАН+3 [20; 21].

Отже, в Південно-Східній Азії є деякі докази помітного зсуву в сприйнятті Китаю як потенційно дестабілізуючого фактора. З одного боку, політики як і раніше підтримували думку реалістів, що економічний потенціал буде обов'язково трансформуватися у військовій могутності. З іншого боку, ті ж політики, схоже, стали більш оптимістично налаштовані про політичні наслідки зростання Китаю. Вони, здається, змирилися з реальністю відродження гігантського сусіда. І бачать своїм завданням зробити найкраще з цього, як правило, нормалізуючи такий стан справ, що робить його менш невідомої якості і таким чином пропонує більше можливостей управління.

Список використаних джерел:

1. Heisbourg, Francois. American Hegemony? Perceptions of the U. S. Abroad. – Survival, 1999-2000. – 41(4). – P. 5-19.
2. Knong, Yuen Foong. Coping with Strategic Uncertainty: The Role of Institutions and Soft Balancing in Southeast Asia's Post-Cold War Strategy.” In J. J. Suh, Peter J. Katzenstein, and Allen Carlson, eds., Rethinking Security in East Asia: Identity, Power, and Efficiency. Stanford: Stanford University Press. – 2004.
3. Manning, Robert, and James Przystup. Asia's Transition Diplomacy: Hedging Against Future Shock. – Survival, 1999. – 41(3). – P. 43–67.
4. Chung, C.P. Southeast Asia–China Relations: Dialectics of 'Hedging' and 'Counter-Hedging'. – Southeast Asian Affairs, 2004. – P. 35–43
5. Walt, Stephen. The Origin of Alliances. Ithaca: Cornell University Press. – 1987.

6. Schweller, Randall. *Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In*. – International Security, 1994. – 19. – P. 72–107.
7. Johnston, Alastair Iain, and Robert S. Ross, eds. *Engaging China: The Management of a Rising Power*. New York: Routledge. – 1999.
8. Bert, Wayne. *The United States, China, and Southeast Asian Security: A Changing of the Guard?* Basingstoke: Palgrave Macmillan. – 2003.
9. Dalpino, Catharin. *The Bush Administration in Southeast Asia: Two Regions? Two Policies?* In Robert Hathaway and Wilson Lee, eds., *George W. Bush and Asia: A Midterm Assessment*. Washington, D.C.: Wilson Center. – 2003.
10. Muni, S.D. *China's Strategic Engagement with the New ASEAN*. Singapore: IDSS. – 2002.
11. Desker, Barry, and Kumar Ramakrishna. *Forging an Indirect Strategy in Southeast Asia*. – Washington Quarterly, 2002. – 25(2). – P. 161–76.
12. McFarlane, John. *Future Implications for Policing*. Mimeo. – 2002. Available at http://idun.its.adfa.edu.au:16080/ADSC/homeland/John_McFarlane.pdf.
13. Smith, Paul J. *Terrorism in Asia*. Harvard Asia Pacific Review, 2002. – P. 44–50.
14. Zakaria, Fareed. *The Return of History: What September 11 Hath Wrought*. In James F. Hoge and Gideon Rose, eds., *How Did This Happen? Terrorism and the New War*. New York: Public Affairs. – 2001.
15. Knong, Yuen Foong. *Negotiating Order During Power Transitions*. In Charles Kupcan et al. – eds., *Power in Transition: The Peaceful Change of International Order*. Tokyo: United Nations University Press. – 2001.
16. Shee, Poon Kim. "The South China Sea in China's Strategic Thinking. *Contemporary Southeast Asia*, 1998. – 19(4). P. 369–87.
17. Wu Shicun and Huaifeng Ren. *More Than a Declaration: A Commentary on the Background and Significance of the Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea*. *Chinese Journal of International Law*, 2003. – 2(1). – P. 311–20.
18. Foot, Rosemary. *China in the ASEAN Regional Forum: Organizational Processes and Domestic Modes of Thought*. *Asian Survey*, 1998. – 38(5). – P. 425–40.
19. Goh Evelyn and Amitav Acharya. *The ASEAN Regional Forum: Comparing Chinese and American Positions*. In Melissa Curley and Nick Thomas, eds., *Advancing East Asian Regionalism*. London: Routledge. – 2005.
20. Wong, John, and Sarah Chan. *China-ASEAN Free Trade Agreement*. *Asian Survey*, 2003. – 43(3). – P. 507–26.
21. Wong, John, and Sarah Chan. *China-ASEAN Free Trade Agreement*. *Asian Survey*, 2003. – 43(3). – P. 507–26.

СУЧАСНІ АМЕРИКАНСЬКО-ПІВДЕННОКОРЕЙСЬКІ ВІДНОСИНИ: ПОЛІТИКО-ВІЙСЬКОВИЙ АСПЕКТ

ІННА ПОГОРЕЛОВА

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політичної історії

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Анотація. У статті розглянуто двосторонні політичні відносини Сполучених Штатів Америки та Республіки Кореї. Проаналізовано процес формування та практичної реалізації політики США щодо військово-політичного союзу з Республікою Корея.

Ключові слова: США, Республіка Корея, Корейський півострів, ядерна зброя КНДР, американсько-південнокорейський альянс.

Summary. The article is devoted to the political relations between the USA and the Republic of Korea. The process of formation and practical realization of the US policy relating to the American-South Korean military-political union.

Key words: USA, Republic of Korea, Korean peninsula, nuclear weapons DPRK, American-South Korean Alliance.

У сучасній азіатській стратегії США важливим напрямком залишається розвиток союзницьких відносин з Республікою Корея (РК). Враховуючи актуальність цієї теми а також зростаючий вплив Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР), американо-південнокорейський союз є об'єктом дослідження зарубіжних учених [1]. Серед робіт українських дослідників, в яких одним з напрямків досліджень є аналіз подій у Східній Азії потрібно відзначити праці Н.Городньої, О. Шевчука, В. Шведа, С. Шергіна [2]. Разом з тим, мета дослідження залишається актуальною, адже комплексно еволюція сучасних військово-політичних відносин між США і Республікою Кореєю у період постбіполярності майже не розглядається вітчизняною американістикою.

РК у другій половині ХХ ст. виконувала роль одного із ключових елементів, створеної США системи стримування комунізму в Азії. Відносини США і РК поступово склалися у систему взаємозалежності, що визначалася, з одного боку, американськими військово-політичними гарантіями безпеки РК (згідно Договору про взаємну оборону від 1953 р.), з іншого боку – широким торгово-економічним обміном.

Із зникненням біполярної схеми міжнародних відносин, втратила зміст колишня мотивація американської військової присутності в АТР, зокрема і на півдні Корейського півострова. США в 1990 р. оголосили про плани скорочення своєї військової присутності у РК і виведення ядерної

зброї. Здійснивши перший етап трьохетапної програми скорочення військових сил (в 1990-1992 рр., США вивели з РК 7 тис. військовослужбовців), Вашингтон відмовився від її подальшої реалізації. Керівництво США заявило, що нова американська стратегія в АТР полягає у відмові від планів поетапного виведення військ із РК, у збереженні потужної американо-південнокорейської системи безпеки. Необхідність цих дій пояснювалася, ядерною програмою КНДР, зростанням агресивних намірів Півночної Кореї, підкреслювалося, що “армія КНДР є серйозною загрозою для РК і розміщених там американських частин” [3, с.133].

У квітні 1993 р. у концепції “Нового тихоокеанського співтовариства” наголошувалось, що міцний союз із РК повинен ґрунтуватися на твердому й послідовному виконанні США своїх зобов’язань за союзним договором із Південною Кореєю [4, с.97]. Відповідно до цієї концепції, військова присутність американських військ залишається важливим чинником, що гарантує мир і стабільність у регіоні. Ще більше зміцнили зв’язки РК і США після випробування КНДР в 1998 р. балістичної ракети. Після цього уряд США, Японія й РК створили Трьохсторонню наглядову й координаційну групу для координації їх політики щодо КНДР.

Нова адміністрація, яка прийшла у Білий дім в 2001 р. зберегла основні елементи тихоокеанської доктрини Б. Клінтона. Після терористичних актів проти США 11 вересня 2001 р., РК стала одним з активних учасників, очолюваної Вашингтоном антитерористичної коаліції. Це зміцнило й додало новий вимір двосторонньому співробітництву в політичній, економічній і воєнно-стратегічній сферах. Так, відомий американський науковець С. Харіссон зазначав, що рішучість президента РК підтримати американську авантюру в Іраку підкреслює його бажання уникнути розриву військового альянсу [5]. Лідери РК вказували, що відправлення корейських підрозділів військових сил до Іраку є боргом Південної Кореї та знаходиться у сфері її інтересів, є кроком, який дозволить укріпити союз; добитися поступок з боку США щодо КНДР і з питання про передислокацію військ США у РК, дозволить взяти участь у післявоєнному відновленні Іраку, що принесе Сеулу економічні вигоди.

Водночас, включення адміністрацією США КНДР до “вісі зла”, жорстка лінія адміністрації Дж. Буша-молодшого щодо Пхеньяну викликала невдоволення у РК, керівництво якої вважало, що такий поворот у політиці США може загострити ситуацію на півострові та зірвати “сонячну політику” Кім Де Чжуна (політика, спрямована на зближення з КНДР). На хвилі антиамериканізму президентом РК був обраний Но Му Хен, який пообіцяв продовжити “сонячну політику”. Підкреслимо, що і президент Кім Де Чжун, і Но Му Хен були орієнтовані на зближення з КНДР і більш незалежну політику від США.

За часів адміністрації Дж. Буша-молодшого було прийнято рішення про передислокацію, трансформацію збройних сил за кордоном. Військова політика США передбачала істотне скорочення військової присутності за кордоном, при збереженні військово-політичного домінування за допомогою удосконалення технічної переваги. Плани щодо зміни конфігурації військової присутності за кордоном почалися з їх реалізації щодо американських військ, які знаходилися на півдні Корейського півострова. Це пояснювалося і внутрішньою ситуацією у Південній Кореї. Нещасний випадок (2002 р.), під час якого через американську машину розмінування загинули дві південнокорейські дівчини, а солдатів США було виправдано американським військовим трибуналом привів до сильної хвилі протестів у РК. Південнокорейські політики зажадали ревізії двосторонньої угоди (Sofa), на підставі якої американські солдати, які скоїли злочин у момент несення служби, підлягають суду американського трибуналу. Угода Sofa була змінена: США погодилися передати Кореї юрисдикцію над американськими військовими, обвинувачених у злочинах.

У грудні 2002 р. США і РК було ініційовано створення “Політичної ініціативи щодо майбутнього альянсу” для перегляду американської військової присутності. Так, дослідник Ч. Кім підкреслював, що необхідно реструктуризувати американський контингент у Південній Кореї з двох причин: через достатній військовий потенціал РК і соціальну напруженість, що викликана масштабами присутності військ США і районами їх розміщення [6]. Конкретні домовленості були досягнуті у Сеулі 4–5 червня 2003 р. Тоді було вирішено перенести штаб-квартиру 8-ої армії США з Сеула (з 7 тис. у місті залишиться 1 тис. військовослужбовців), також був розроблений план перебудови американських військ, США планували витратити 11 млрд. дол. в 2004–2006 рр. на фінансування програм щодо зміцнення свого військового потенціалу у Південній Кореї [7]. Таким чином, держави домовилися про поступове виведення американських солдатів і про передислокацію сил подальше від населених пунктів. Зазначимо, що адміністрація Буша на той момент вже скоротила військову присутність у РК приблизно до 30 тис. солдатів, оскільки вбачала потребу у військових ресурсах у конфліктах Близького Сходу. 8 червня 2004 р. представники США і РК продовжили переговори у Сеулі щодо скорочення американських військ. Відповідно до нової домовленості до 2008 р. на території РК мало залишитися близько 24 тис. американських солдатів [8].

Отже, за часів першого строку правління адміністрації Буша, американсько-південнокорейські відносини знаходилися у періоді дисонансу. Це почалося з відмінностей щодо північнокорейської політики і поширилося на інші сфери, що призвело до напруги у відносинах між державами. Американський дослідник Д. Паал підкреслював, що починаючи з 2001 р.

США були стурбовані тероризмом і мало прислухалися до проблем азіатських партнерів. Для двох союзників важливо було перебороти розбіжності у підході до проблем Корейського півострова. Співробітник фонду Спадщини Б.Клінгер справедливо вказував, що США необхідно покращити взаємовідносини з РК, усвідомлюючи, що Південна Корея еволюціонувала та адаптувати свою політику і стратегію щодо Сеула. Дослідник рекомендував тісно працювати з РК щодо Північної Кореї, спільно оцінювати і формувати майбутнє альянсу, заохочувати незалежну південнокорейську військову функцію, здобувати сеульську поступливість щодо передислокації американських сил у Кореї [9]. С. Харрісон також наголошував, що США як вірний союзник має поважати право РК визначати її національні пріоритети, самій вибирати засоби зменшення загрози з Півночі [5]. Поступово, після консультацій із Сеулом, США довелося корегувати свою політику з урахуванням позицій РК. Так, у жовтні 2008 р. адміністрація Дж. Буша прийняла рішення про вилучення Північної Кореї з переліку країн, що підтримують тероризм у відповідь на пхеньянську угоду щодо перевірки КНДР у червні 2008 р.

У 2008 р. в РК був обраний новий президент Лі Мін Бак, який розглядав відносини зі США як основний напрям зовнішньої політики РК. В інавгураційній промові Лі Мін Бак вказав, що його адміністрація розвиватиме дружні зв'язки зі США, зміцнюватиме стратегічний союз і водночас, укріплюватиме співпрацю з Японією, Китаєм, Росією [10]. Лі Мін Бак заявив, що планує розробити спільно з керівництвом США спільну стратегію в ім'я миру і процвітання на півострові, в Азії і на всій планеті. Він також підкреслив, що РК і США об'єднують єдині ціннісні орієнтації і спільні інтереси. Вже у березні 2008 р. у РК розпочалися спільні зі США щорічні військові маневри, в яких брали участь 680 тис. південнокорейців і 18 тис. американських військовослужбовців, 6 тис. з яких передислокувалися на південь півострова з інших регіонів світу.

Президент РК розпочав свою зовнішньополітичну діяльність з візиту до США (15 квітня 2008 р.). Лідери США і Південної Кореї домовилися зберегти поточну чисельність американських військ у РК і більше не скорочувати (як планувалося раніше до 24 тис. чол.), водночас, американський військовий контингент планувалось перегрупувати на південь від Сеула [11]. Отже, позиція держав щодо скорочення американських сил змінилася. Одна з причин полягала у зростанні авторитету і впливу Китаю на світовій арені та у регіоні. Південна Корея для США є стратегічно важливою базою поряд з Китаєм. Деякі футурологи вважають, що США у найближчі 50 років чекає відносно ослаблення через посилення Китаю, тому, зберегти стабільність в АТР, запобігти домінуванню у регіоні недружніх сил і зміцнити свій вплив є важливим завданням для США. Ці

фактори зумовлюють зацікавленість Вашингтона у збереженні американських військових сил на півострові та розвитку відносин з РК, у відповідності зі своїми стратегічними інтересами. Частина дослідників, політиків пояснювали такі зміни тим, що дії КНДР є непередбачуваними і присутність американських військ буде необхідна ще довгий час для забезпечення безпеки на півострові. Дійсно, Північна Корея з ядерними і ракетними програмами є складною проблемою в АТР, що вимагає пильної уваги і присутності американських військ в Японії і РК є виправданим.

Роки президентства Б.Обами стали знаковими для двосторонніх відносин. Зокрема, був ратифікований договір про вільну торгівлю між США і РК. Демократичною адміністрацією був ініційований курс “повернення в Азію”. Б.Обама проголосив себе першим тихоокеанським президентом США, наголошуючи, що США були і є тихоокеанською нацією. Перші візити нова адміністрація здійснила в азіатські країни, зокрема Китай, Японію, Республіку Корея. Активність візитів продовжилася у подальшому. Про активізацію залученості США в азіатські справи свідчить і доробок документів, присвячених їх політиці в АТР [12].

Під час офіційного візиту Лі Мен Бака у США 16 червня 2009 р. був прийнятий спільний документ “Бачення майбутнього союзу між РК і США”, згідно якому сторони вирішили створити на трьох рівнях, а саме на Корейському півострові, в АТР і у світі “всеосяжний стратегічний союз”, який буде поглиблювати і торгово-економічні відносини між США і РК, на основі принципів свободи, демократії та ринкової економіки; підкреслюється, що об’єднання півострова має відбутися мирним шляхом; буде висунуто вимогу, щоб Північна Корея повністю, з можливістю перевірки відмовилася від своїх ядерних і ракетних проєктів; спільно боротися з тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення та іншими глобальними викликами [13].

Створення глобального стратегічного альянсу США та Республікою Кореї свідчить про те, що держави прагнуть зміцнити існуюче військове співробітництво, а також розширити сферу співробітництва. Розширення масштабів регіонального та глобального співробітництва, спільних інтересів у різних сферах є новим напрямком союзного співробітництва. Зазначимо, що РК продовжує активно брати участь в американських військових операціях закордоном (Ірак (2003-2008 рр.), Афганістан, у миротворчих операціях ООН).

Політика адміністрації Б.Обами спрямована на збереження, зміцнення американського впливу і відновлення провідної ролі США в АТР, про це йдеться у американських документах. Завадити цьому може Китай, який збільшує військову міць (і економічну, політичну) та може змінити баланс сил у регіоні, який поступово перетворюється на арену

економічного і політичного суперництва США з КНР. Енергійна зовнішня політика Пекіна турбують політичні кола Вашингтона й стимулює до пошуку ефективних інструментів стримування КНР. У контексті цього, вони укріплюють співпрацю з Японією і РК та зберігають американську військову присутність у даних державах, задля стабільності в регіоні. Активність Китаю створює додаткові можливості для розвитку військово-політичних відносин США з Японією і РК, їх тристоронньої співпраці. Так, США розгортається спільно з цими країнами система ПРО у регіоні.

У січні 2012 р. Б.Обама проголосив нову стратегію США “Підтримка глобального лідерства США: пріоритети для XXI століття”, в якій вказано про переорієнтацію американської військової присутності в АТР при певному згортанні в інших районах світу. Планується посилення американських сил на Тихому океані; розгортання системи ПРО; зміцнення військових баз на о.Гуамі на Окінаві; збільшення військової допомоги регіональним союзникам [14]. Баланс ВМС розподілу між Тихим і Атлантичним океанами складе “60:40” до 2020 р. з нинішніх “50:50”. Пентагон збільшить кількість військових навчань й посилить міць новітнім високотехнологічним озброєнням. Підкреслимо, що за часів демократичної адміністрації відбулося посилення військово-технічного співробітництва США і РК. У період з 2009-2012 рр. проведено майже стільки спільних американо-південнокорейських навчань, скільки за попередні 8 років.

Вашингтон удосконалює систему співробітництва з РК. Незважаючи на певні протиріччя між США і РК, у двосторонніх відносинах відбувається процес збільшення взаємозалежності та укріплення союзу. США підвищують рівень залученості РК, у вирішення завдань підтримки стратегічної стабільності у регіоні. Нові тенденції у стратегії США в АТР визначається терміном “розподіл зобов’язань”, а процес змін у зовнішній політиці США терміном “перебалансування зобов’язань у Східній Азії” [15]. Задля досягнення цієї мети, США оснащують військові сили своїх азійських союзників надсучасними системами озброєнь, відбувається інтенсифікація спільних військових навчань.

У вирішенні північнокорейського ядерного питання, адміністрація Б.Обами намагалася мінімізувати відмінності з Сеулом. Демократична адміністрація продемонструвала, що залишаються прихильниками мирного дипломатичного рішення у рамках багатостороннього переговорного процесу. Так, держсекретар США Х. Клінтон у Південній Кореї запевняла “одного з американських найсильніших союзників у регіоні щодо безперервного інтересу США до подальшого будівництва взаємовідносин” та підкреслила зобов’язання використовувати шестисторонні переговори, щоб досягти прогресу у денуклеаризації Північної Кореї [16].

Ядерне північнокорейське питання не вирішено до сьогодні, а ситуація на півострові ускладнилася і черговий раз загострилась (Північна Корея припинила переговори з ядерного роззброєння, загострились відносини між РК і КНДР). Вже за часів правління нового лідера КНДР Кім Чен Ина Пхеньян зробив кроки (випробування у 2012 р. ракетної і ядерної зброї, третє ядерне випробування у 2013 р., проголошення себе ядерною державою), які загострили ситуацію на півострові. Незважаючи на провокаційні дії КНДР, США поводять себе стримано, не йдуть на поступки, дотримуються вищезгаданих позицій і нарощують військову міць. Так, оголошено про плани розміщення на Алясці 14 ракетоперехватчиків, а в Японії другого радару для стеження за балістичними ракетами. 24 березня 2013 р. США і РК підписали Спільний план боротьби з провокаціями Пхеньяну. Якщо КНДР завдасть удару, першими дадуть відсіч війська РК, пізніше їх підтримають американські війська, розміщені на півдні півострова, і контингенти США в Японії і зоні Тихого океану.

Міжкорейське загострення відносин (через загибель південнокорейського фрегату “Чхонан”, артобстріл у 2010 р. КНДР о.Енпхендо) змусили Сеул і Вашингтон згуртуватися у питанні безпеки, зокрема ще 16 травня 2009 р. Б. Обама і Лі Мен Бак підписали угоду про ядерний захист РК від КНДР. США, РК, Японія активізували тристоронню співпрацю. Регулярно відбуваються спільні військові навчання. Сеул розпочав реформи у сфері оборони, а США взяли зобов’язання не скорочувати рівень військової присутності на півдні півострова.

Новий президент РК Пак Кин Хе (з грудня 2012 р.) продовжує політику, спрямовану на укріплення відносин зі США. Президент наголосила на необхідності формування між РК і США стратегічного союзу XXI ст., що передбачає розширення взаємодії у військово-політичній сфері, спільне вирішення завдань з підтримки безпеки на півострові, спільне реагування на виклики сучасності. Під час американо-корейського саміту 7 травня 2013 р. було наголошено, що альянсу наданий більш високий рівень співробітництва, що охопить не лише півострів, а й АТР, і світ у цілому.

Таким чином, американсько-південнокорейський союз є одним з ключових чинників системи безпеки в регіоні. Альянс можна оцінити, як один з найуспішніших, що сприяв збереженню миру і стабільності на півострові, забезпечив безпеку РК, допоміг досягнути їй економічного і демократичного розвитку. Водночас, американська військова присутність дозволяє США впливати на внутрішню й зовнішню політику РК і породжує певні проблеми всередині країни. Вашингтон і Сеул працюють над зміцненням і удосконаленням союзницьких відносин, держави активно взаємодіють у політико-дипломатичних, воєнно-стратегічних сферах. 3 90-х рр.

XX ст. США і РК співпрацюють задля вирішення проблем, пов'язаних з ядерною програмою КНДР. Адміністрація Б. Клінтона проводила курс на збереження присутності американських військ у РК і підтверджувала свої зобов'язання перед своїм азіатським союзником. За часів адміністрації Дж Буша-молодшого відносини знаходилися у періоді дисонансу. Розходження поглядів США і РК щодо північнокорейської політики призводили до складнощів у відносинах; до антиамериканських настроїв південнокорейців. Разом з тим, Сеул і Вашингтон змогли за допомогою консультацій, переговорів досягти спільного підходу до вирішення корейських питань. Відбулася і передислокація американських військ задля вдосконалення двостороннього союзу. Америко-південнокорейські відносини за часів Обами покращилися, перейшли на новий рівень. Сьогодні дві держави діють як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Важливим фактором зміцнення відносин стало збільшення потужності та впливу КНР і підтримка Китаєм північнокорейського режиму, неадекватні дії КНДР, проголошений демократами курс на повернення США в Азію, у рамках якого адміністрація Обами проводить політику спрямовану на зміцнення двостороннього альянсу з РК, зовнішньополітичний курс президентів РК Лі Мен Бака і Пак Кин Хе, який спрямований на тісний союз зі США.

Список використаних джерел:

1. Cha V. Korea's Place in the Axis // *Foreign Affairs*, May/June 2002; Armacost M., Okimoto D. The Future of America's Alliances in Northeast Asia.-2004.-259 p.; Володин Д. Еволюція американо-южнокорейського воєнного альянсу після холодної війни // США. Канада. Економіка-політика-культура.- 2003.- № 7.- С. 13-31; Paal Douglas H. Asia-Shaping the Future Senior Associate, Carnegie Endowment for International Peace // *Foreign Policy* -June 2008. - P. 1-8; Abramowitz M., Bosworth S. Adjusting to the New Asia // *Foreign Affairs*. - 2003. - Vol. 82, № 4. - P. 119-131. Fukuyama F. Re-Envisioning Asia // *Foreign Affairs*.-2005.- Vol. 84, №1.-P.49-60. Hagel C. A Republican Foreign Policy // *Foreign Affairs*.-2004.-Vol. 83, № 4.- P.64-76; Cha V.D. America and South Korea: The Ambivalent Alliance? // *Current History*. - 2003. - September. - p. 279-284; Harrison S. Time to Leave Korea?//*Foreign Affairs*.- 2001.- Vol. 80.-Mar/Apr. N 2.-p.62-78.
2. Городня Н. Азійсько-тихоокеанська політика адміністрації Б. Обами /Н.Городня // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2012. - № 6 (241). - С. 17-24; Ялі М. Військова стратегія Б.Обами: новачі та спадщина / М.Ялі // Проблеми міжнародних відносин. - К., КиМУ, 2012. -№ 5. - С.343-355; Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки / під ред. В.О. Шведа. - К., НІСД, 2008.-222 с.; Шевчук О. Китай між США та Росією: геостратегічні відносини. - Миколаїв: ТОВ "Фірма Іліон", 2008. - 448 с.; Шергін С.О. Азіатсько-Тихоокеанський регіон: Історія і сучасність. - К.: Вища школа, 1993. - 91 с.

3. Картер Э., Перри У. Превентивная оборона: новая стратегия безопасности США. – М.-2003.-С.133
4. Бругенец К. Тихоокеанская доктрина Б. Клинтона // Мировая экономика и международные отношения.-1994.-№ 2.-С.97
5. Харрисон С. Но Му Хён выстраивает баланс национальных приоритетов и военного союза с США // Сеульский вестник – 2006.- № 102 [Электронный ресурс].//<http://vestnik.tripod.com>.
6. Ким Ч. Преемственность и трансформация в СВА // [Электронный ресурс]. http://world.lib.ru/k/kim_o_i/fr3.shtml
7. Result of Second Meeting of “Future of the ROK-U.S. Alliance Policy Initiative”. // [Электронный ресурс]. <http://www.uspolicy.be/Issues/NorthKorea/rokus.060603.htm>.
8. США отложили вывод войск из Кореи // [Электронный ресурс]. http://www.russianboston.com/common/arc/story.php?id_cat=24&id=147802
9. Klingner B. South Korea’s Mercurial Political Landscape [Электронный ресурс]. <http://www.heritage.org/research/AsiaandthePacific/bg2068.cfm>
10. Инаугурационная речь президента РК Ли Мён Бака [Электронный ресурс]. <http://www.infokorea.ru/articles/detail.php?ID=1491>
11. Вашингтон и Сеул договорились сохранить численность американских войск в Южной Корее // [Электронный ресурс]. <http://www.rbc.ua/rus/newsline/2008/04/20/352031.shtml>
12. Clinton H. Remarks on Regional Architecture in Asia: Principles and Priorities Honolulu, January 12, 2010. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/01/135090.htm>; America’s Engagement in the Asia-Pacific Remarks H. R. Clinton, Honolulu, October 28, 2010. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/10/150141.htm>; America’s Pacific Century Remarks H. R. Clinton, East-West Center Honolulu, November 10, 2011. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/11/176999.htm>
13. Joint vision for the alliance of the USA and RK. 16.06.2009. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Joint-vision-for-the-alliance-of-the-United-States-of-America-and-the-Republic-of-Korea
14. Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. – Washington, 2012. January // The New York Times. – 01.06.2012. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>.
15. The U.S. Strategic Rebalance to Asia: A Defense Perspective As Delivered by Deputy Secretary of Defense Ashton B. Carter. – NY, August 01, 2012. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.defense.gov/Speeches/Speech.aspx?SpeechID=1715>
16. Clinton H. Remarks on Regional Architecture in Asia: Principles and Priorities, January 2010. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: // <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/01/135090.htm>

США ТА КУБА: РЕФЛЕКСІЇ “ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ”

РОГОВИК ОЛЕКСІЙ

*аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Процес перевантаження або нормалізації двосторонніх відносин між США та Кубою вже став однією з головних тенденцій розвитку міжнародних відносин у регіоні Північної та Південної Америки 2015 року.

Процес примирення між США та Кубою вже відзначився звільненням владою Куби політичних опонентів, а також першим за останні 40 років візитом американського дипломата високого рівня задля перемовин з нормалізації відносин. Процес примирення вже позначився низкою перепон, а саме: 1) відмовою США скасовувати політику “сухих ніг”; 2) питанням скасування фінансового та економічного ембарго (поки знята низка санкцій у галузі транспорту, туризму, страхування); 3) питанням закриття або повернення Кубі військової бази Гуантанамо; 4) дотриманням прав людини на Кубі [1]; 5) американським переліком країн-спонсорів тероризму (в якому перебуває Куба і щодо якого Держдепартамент США порекомендував Б. Обамі прибрати Кубу).

Ключовою подією з нормалізації відносин став 7-й саміт Америк. Уперше в саміті взяла участь Куба після дипломатичного примирення зі США. Перша офіційна зустріч саме на саміті у Панамі стала святом для більшості країн Південної Америки, що вимагали інтеграції Гавани в регіональні інституції [2]. С. Айюсо відзначає, що ці процеси означають повернення Куби в Західну півкулю. Але вона не зможе інтегруватися повністю в життя своєї півкулі до тих пір, поки не повернеться до ОАД. Гавана так і не визначилася [3].

Та все ж Б. Обама та Р. Кастро потиснули один одному руки на тепер вже історичному саміті голів держав Америк. Після десятків років ворожнечі взаємини між Вашингтоном та Гаваною теплішають на очах [4].

11 квітня під час Саміту Америк президент Обама заявив, що заклав Конгрес США скасувати санкції проти Куби [5] (на додаток до тих, що були скасовані 15 січня 2015 р.). Усе це стало початком нової ери в американсько-кубинських відносинах після 50-ти років політичної ворожнечі.

А. Сакоян констатує, що діалогу лідерів Куби та США передувала величезна підготовча робота. Рік дипломати двох країн таємно вели переговори про можливу нормалізацію відносин. Велику роль у відновленні відносин цих відіграв Ватикан. Переговори в Канаді проходили найчастіше під егідою Понтифіка, який особисто брав участь у завершальній зустрічі

США та Куби у Ватикані. Прорив у американо-кубинських взаєминах став перемогою для Ватикану [6]. Х. Сепеда зазначає, що його посередництво зіграло важливу роль через те, що Франциск – перший латиноамериканський Папа [7].

Стає історією одне з останніх протистоянь доби холодної війни, що відкриває шлях для нових можливостей у всій Латинській Америці. Історична нормалізація відносин відбувається на фоні відновлення політичного діалогу між Кубою та ЄС. Результатом візиту Ф. Могеріні до Куби вже стала домовленість про підписання базової політичної угоди до кінця 2015 р.

Поруч з цим Business Insider пише: “Росія енергійно відновлює свій вплив у Латинській Америці, очевидно, повернувшись до тактики “холодної війни”. На думку К. Того, Росія прагне позбавити США впливу в регіоні [8].

Зближення колишніх ворогів викликало позитивний резонанс у всьому світі: його схвалили регіональні лідери, очільники ЄС та Росія. Водночас низка ЗМІ та експертів вважають, що нормалізація відносин США та Куби послабить російський вплив на Кубу. Крім цього, за експертними оцінками, падіння цін на нафту та російського рубля унеможливило відновлення геополітичних змагань США та РФ за вплив на вже колишній форпост Холодної війни [9].

Е. Расмуссен вважає, що недавні ініціативи Росії, спрямовані на розширення партнерства з Кубою зіграли ключову роль у зміні стратегії Вашингтона”. Расмуссен нагадав, що “В. Путін не так давно побував на Кубі”. Він також згадав “розвиток військового партнерства” [10] та те, що РФ за останній рік надала підтримку Кубі, списавши 90% її боргів [9].

У. Тоферн зазначає, що президент США діє правильно, адже, слід визнати: багаторічні ізоляція і дискримінація Куби не дали жодного результату. Зближення, навпаки, покращує неабияк зіпсований імідж США у всій Латинській Америці [11]. Д. Зейл зазначає, що латиноамериканські уряди протягом “55 років звикли ляяти США за Кубу” [3].

Л. Краузе зазначає, що важливість саміту Америк в тому, що він ознаменував собою відновлення взаємодії між США і Латинською Америкою. “Вступивши в безпосередню взаємодію з режимом Кастро президент Обама затвердив лідерство США в регіоні. Причому зробив це дуже м’яко” [7].

Х. Домінгес вважає, що Р. Кастро зараз з “високо піднятою головою”. Проте процес нормалізації буде довгим і непростим. І він лише почнеться, коли країни відкриють свої посольства [3].

Нормалізація відносин між США та Кубою матиме велике значення для зміни міжнародних відносин у регіоні Латинської Америки та Карибського басейну, бо інтенсифікує міжнародного протиборства у цьому регіоні глобальних гравців. Складність міжнародних процесів ставить подальшу долю нормалізації в залежність від складної взаємодії низки політичних факторів.

Список використаних джерел:

1. Роговик О. Підсумки місяця в міжнародних відносинах (січень 2015 р.) / О. Роговик // Інформаційно-аналітичний центр факультету міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/pidsumki-misyatsya-v-mizhnarodnih-vidnos/>
2. Куба вперше завітала на саміт Америк // Euronews, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2015/04/09/us-holds-potential-game-changing-cards-at-americas-summit/>
3. Айюсо С. Встреча глав государств американского континента: оттепель в отношениях Кубы и США / С. Айюсо // inoСМИ.ru, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20150409/227385485.html>
4. Президенти США та Куби творять історію особистою зустріччю // Euronews, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2015/04/11/us-and-cuba-make-history-as-obama-and-castro-shake-hands>
5. США хочуть скасувати санкції проти Куби // ЕспресоTV, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2015/04/11/ssha_khochut_skasuvaty_sankciyi_protu_kuby
6. Ніколаєв Ю. Вашингтон і Гавана починають відносини з чистого аркуша. Проте намащування точок дотику буде непростим / Ю. Ніколаєв, Ж.-Ж. Курляндський // Закон та Бізнес. – 2015. – №52 (1194). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/113649-ssha_i_kuba_virishili_pomiriti.html
7. Сакоян А. Куба і США: курс на сближение глазами СМИ / А. Сакоян // Полит.ру, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polit.ru/article/2015/04/15/cuba_usa/
8. Роговик О. Підсумки місяця у міжнародних відносинах (березень 2015 р.) / Роговик О. // Інформаційно-аналітичний центр факультету міжнародних відносин, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/month-summary-of-international-relations-march-2015/>
9. Безрученко К. В. США та Куба: все ближчі в новому році / К. В. Безрученко // Укрінформ, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/kateryna-bezruchenko/ssha-ta-kuba-vse-blyzhchi-v-novomu-roci>
10. Зміна курсу США щодо Куби є прагненням стримати відносини Москви і Гавани, – експерт // ZIK, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2015/04/17/zmina_kursu_ssha_shchodo_kuby_ie_pragnennya_m_strymaty_vidnosyny_moskvy_i_gavany__ekspert_581972
11. Тоферн У. Коментар: Куба й США повертають втрачену довіру / У. Тоферн // Deutsche Welle, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/коментар-куба-й-сша-повертають-втрачену-довіру/a-18385837>

ENERGY VS. POLITICAL SECURITY IN US FOREIGN POLICY TOWARDS SOUTH CAUCASUS

OLGA USACHOVA

*Student, Eastern European Studies
University of Warsaw*

After the collapse of the Soviet Union and the emergence of new states, South Caucasus has taken a central place in the foreign policy of the United States of America. Newly independent Caucasian states can be attributed to the “old-new” friends, while others, for example some states in Central Asia, to determine their own future were trying to find similarities in their historical past.

Geopolitical and economic importance of the South Caucasus on the world map of energy transport network captures the concept of “pipeline geopolitics”. The potential of the South Caucasus stems from the fact that countries in the region are transit countries for rich in the energy raw materials Central Asia.

In the 90s, the energy resources of the region caused great enthusiasm. The interest from foreign investors does not have to wait long. By 2010, the number of foreign companies involved in the oil sector has grown from zero to more than twelve.[1] However, soon after some tests and measurements optimism began to decline.

Political independence of the region from the one hand is the ability to use it’s own potential, on the other – political and economic pressure from external entities. This political game initially going between the regional hegemony of the Russian Federation and the United States interest.

This study will focus mainly on question – do US policies in the region prioritize energy security or political security within Caucasus?

Currently Caucasus region is a place of political and economic interests of both the countries in the region, and Russia, the US, EU, Turkey, Iran, Saudi Arabia and other countries, military and economic alliances. Both in the Caucasus region, and in the neighboring countries (Middle East, Central Asia), there are many unregulated interstate, ethnic and religious conflicts and contradictions, which are often used by leading geopolitical players. Because of this nowadays we can see the increasing geopolitical competition in the region where growing tension could lead to new armed conflicts.

In terms of geopolitics, the Caucasus region is strategic:

-corridor for the supply of hydrocarbons from Central Asia and the Caspian Sea to Turkey and to the ports of the Black Sea;

- region immediately adjacent to the large oil fields in the Caspian Sea;
- is the node crossing the most important communication axis East-West, North-South cooperation;
- from a military point of view it is convenient base for deployment of army, air force and navy.

The main US interests in the Caucasus can be described as following:

- ensure the independence and territorial integrity of Georgia, Armenia and Azerbaijan;
- containment of Islamic fundamentalism;
- prevention of destabilization in the Caucasus;
- access to energy resources.

Immediately after the collapse of the Soviet Union, one of the strategists of American foreign policy, Zbigniew Brzezinski, had announced that “historical Russian statehood was crashed.” The United States does not remain equal to their competitors. [2] There was a transition from a bipolar system to a unipolar world order. In accordance with dramatic geopolitical changes have been revised basic concepts and strategies of the United States, including in relation to the Caucasus region.

Thus, according to a leading American political scientist, the main goal is to win the US geopolitical dominance on the Eurasian continent and the one of the most important regions, where efforts need to be addressed is Caucasus.

The American political scientist Ariel Cohen wrote that “US interests in the Caucasus are to provide guarantees for the independence and territorial integrity of Georgia, Armenia and Azerbaijan; exercising control over Iran and all manifestations of Islamic fundamentalism; providing access to energy resources; preventing a possible revival of Russian imperial ambitions in the region.”

The United States, in his opinion, should “protect the area of strategic interest from potential hazards, strengthening civil institutions and economic markets in the three Caucasus republics, developing supported Turkey and Israel coalition of Georgia and Azerbaijan.”

Cohen will “ensure US energy companies to build oil and gas pipelines to the West via the Black Sea and the Mediterranean”; US leadership to strengthen political support for the project Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, as in American interests profitable “to produce pumping oil from the Caspian Sea through Georgia and Turkey, rather than through Iran or Russia, as the northern or southern route will create opportunities for Russia and Iran to control a much greater part of the energy market.” [3]

It also easy to see that despite of time passing US interests in the Caucasus region still relevant. In the report prepared by the National Energy Policy Development Group (NEPDG) an explicit emphasis was put on the

strengthen the trade alliances and work for greater oil production in the Caspian region with abundant oil resources. [4]

Currently, the US faces a choice of two different policy directions regarding the Caucasus. One is involving unilateral strategy and connected to the main goal of terrorism fighting, while the second is supporting trans-national treats.

“The region’s countries share a landlocked dependency both in terms of relying on an external guarantee of security as well as in terms of economics and energy export routes.” [5, p.43-77]

In the end it should be mentioned, that US’s long-term interests in the region is more about economic security and development than military engagement, as long as it does not relate to Islamic fundamentalism.

References:

1. Caspian Sea Region, U.S. Energy Information Administration http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, 20.04.2015.
2. Brzeziński, Zbigniew. „Wielka szachownica”.-Wydawnictwo: Politeja, 1999 – 229 s.
3. Cohen, Ariel. 1998. “Ethnic Interests Threaten U.S. Interests in the Caucasus”, http://thf_media.s3.amazonaws.com/1998/pdf/bg1222.pdf, 18.04.2015.
4. “Reliable, Affordable, and Environmentally Sound Energy for America’s Future”, Report of the National Energy Policy Development Group, May 2001, <http://www.wtrg.com/EnergyReport/National-Energy-Policy.pdf>, 20.04.2015.
5. Giragosian, Richard. 2004. “The US Military Engagement in Central Asia and the Southern Caucasus: An Overview.” *Journal of Slavic Military Studies* 17: 43-77.

ПОЛІТИКА США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
ЩОДО ВИРІШЕННЯ ЮГОСЛАВСЬКОГО КОНФЛІКТУ
1998-1999 рр.

МАР'ЯНА ЧОРНА

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Державної наукової установи “Енциклопедичне видавництво”*

***Анотація.** Запропонована стаття є спробою охарактеризувати британсько-американську позицію у вирішенні косовської проблеми 1998-1999 рр. Автор розкриває відносини державних керівників: Т. Блера, Б. Клінтона та їх віру в моральне втручання, яка спонукала ухвалити постанови про війну в Косово.*

***Ключові слова:** Велика Британія, США, “особливі відносини”, Косово, зовнішня політика.*

***Summary.** The proposed article is an attempt to characterize the British-American position in resolving the Kosovo issue of 1998-1999. Also, the author reveals the relationships of state leaders: T. Blair, Clinton and their belief in ethical intervention that led to decision to go to war in Kosovo.*

***Key words:** the United Kingdom, the USA, “special relationship”, Kosovo, foreign policy.*

Невдовзі після приходу лейбористів до влади у Великій Британії, уряд Тоні Блера розпочав проводити активну зовнішню політику, яка була нерозривно пов'язана “особливими відносинами” з США. Саме Т. Блер став ініціатором військового розв'язання косовського питання, що стало першим спільним кроком Великої Британії та США за правління “нових лейбористів”. З огляду на вищеозначене, науковий інтерес становить вивчення ролі Великої Британії та її “особливих відносин” зі США у вирішенні косовського питання. Характеризуючи попередню розробку дослідження теми, слід звернути увагу на праці Е. Бріммера, Е. Селдома, Дж. Кігана, Д. Гольберштама, Дж. Слободи, К. Ебботта [1, 2, 3, 4, 5]. У процесі дослідження, особливо цінними були мемуари державних діячів: Т. Блера, Б. Клінтона, М. Олбрайт, Б. Вудварда, С. Телботта тощо [6, 7, 8, 9, 10]. Окремі події британсько-американських відносин висвітлено у працях відомих українських дослідниць С. В. Пик, Н. Л. Яковенко [11, 12, 13]. Зауважимо, що незважаючи на низку публікацій, все ж таки відсутні дослідження, присвячені аналізу впливу Т. Блера на позицію Б. Клінтона у вирішенні косовського питання.

Як відомо, Косово – невеличка територія із населенням приблизно 1 млн., більшість якого становили косовські албанці – мусульмани, що перебували у складі Сербії, християнської православної країни. Відносини між

сербами та косоварами були не найкращі [1, р. 35]. Вже наприкінці 1998 р. гостро постала проблема Косово, яка вибухнула в перші місяці 1999 р. [9, с. 180].

Як зазначає Т. Блер у своїх мемуарах, пробудження до внутрішньої політики відбулося з плином часу, натомість пробудження до зовнішньої політики було раптовим. Воно сталося через Косово. Сам Т. Блер, пояснюючи свою активну участь у вирішенні даного питання, називає поділ політики на внутрішню і зовнішню хибною, так як “закордонна криза несе серйозні внутрішні наслідки” [7, с. 263]. Таким чином, Т. Блер обгрунтував необхідність військового розв’язання косовського питання.

Ще у грудні 1998 р. Педді Ешдаун (дипломат, голова ліберальних демократів 1989 – 1999 рр.) після своїх відвідин регіону надіслав британському прем’єру записку, де повідомив, що ситуація у Косово погіршується. Наприкінці 1998 р. британські спецслужби підтвердили стурбованість П. Ешдауна, повідомивши, що є переконливі свідчення про великий сербський напад. “Протягом кількох останніх місяців сотні тисяч цивільних були примусово переселені, близько двох тисяч загинуло”, – згадує у своїх мемуарах Т. Блер [7, с. 240]. Останній налогоджував, що етнічні чистки відбувалися на самому кордоні Європи, прямо вказуючи на те, що Європа стояла осторонь цих проблем.

1998 р. Б. Клінтон у своїх мемуарах називає “роком тріумфу за кордоном, що переконливо продемонстрував здоровий глузд і глибоку порядність американського народу” [8, с. 866]. США ввели економічні санкції проти Сербії за її небажання припинити ворожі дії і розпочати переговори з косовськими албанцями. “До середини червня, – пише Б. Клінтон, – НАТО розпочало планування ряду військових операцій, щоб покласти край насильству” [8, с. 867, 952]. Як зазначає заступник держсекретаря С. Телботт, Б. Клінтон намагався обговорити ситуацію навколо Косово з Єльциним на обох зустрічах 1998 р. – всередині травня в Бірмінгемі і напочатку вересня в Москві, – але нічого не домогся [10, с. 355].

Проте вже в перші два місяці 1999 р. міжнародна спільнота почала діяти, намагаючись укласти угоду на конференції в Рамбуйє у Франції [14]. Британія виступила одним з ініціаторів зустрічей в Рамбуйє (лютий 1999 р.) та Парижі (березень 1999 р.) щодо югославської кризи. Лондонська зустріч міністрів закордонних справ держав Контактної групи (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Росія) в січні 1999 р. підготувала наступні переговори з делегацією сербського уряду та представниками косовських албанців у Рамбуйє та Парижі [12, с. 62]. На цих переговорах саме британський міністр закордонних справ Р. Кук відіграв особливу роль в цілеспрямованому тиску підписання проекту заключного документу косовською стороною, що стало підставою для воєнної інтервенції та уможливило початок бомбардувань колишньої Югославії [13, с. 227].

Варто зазначити, що саме британський прем'єр активно відстоював військовий спосіб вирішення даного питання, виступаючи проти тимчасового умиротворення. Т. Блер, пригадуючи косовську проблему у своїх спогадах, говорить про байдужість Європи: "...в такому типі ситуації прикро розкрилася сила та слабкість Європи: вона блискуча в гучних заявах про наміри, які потім випаровуються, як тільки ясно проглядаються її наслідки. Увесь цей епізод переконав мене в потребі мати в Європі сильне керівництво і виробити належну європейську стратегію оборони" [6, р. 235]. Таким чином, Велика Британія заявляла про свої претензії на лідерство в Європі.

У той час, як Т. Блер формував підґрунтя для втручання в Косово, Б. Клінтон не сприймав дану проблему як першочергове своє завдання, так як американський президент переживав не найкращі часи, саме в цей час в США розглядався імпічмент президента. Незважаючи на нерівність у британсько-американських відносинах, на чому наголошували дослідники протягом усієї історії "особливих відносин", на нашу думку, саме в цей час Британія зайняла лідируюче місце у вирішенні міжнародної проблеми.

Т. Блер чинив відвертий тиск на Б. Клінтона. "Косово було дуже тяжким питанням для американської громадської думки. На відміну від пізніших конфліктів у Афганістані та Іраку, тут було дуже важко назвати прямий американський інтерес. Ані народ, ані політики не мали справжнього бажання діяти, вже не кажучи про масштабні воєнні дії з використанням наземних військ. Американський погляд більш-менш полягав у тому, що це проблема Європи на кордоні Європи, за тисячі миль від Америки, тож нехай європейці наберуться рішучості дати їй раду", – пригадує Т. Блер [7, с. 241-242]. Прем'єр працював з двома групами: американцями та європейцями. З європейцями – Ж. Шираком і Г. Шредером, а також за тісної участі італійського прем'єр-міністра М. Д'Алємі з огляду на близькість військових дій до Італії. Європейська група наполягала, щоб будь-яка військова загроза мала недвозначно відкинути використання наземних військ. Тож від самого початку прем'єр був ізольований з боку європейських країн.

"Коли ми почали підготовчі дискусії про наступальну операцію НАТО, ще одна річ стала ясно зрозумілою: навіть якщо ми діятимемо тільки з повітря, 85 % застосованих засобів будуть американськими. Насправді без США – навіть не думайте, не сталося б нічого. Саме це повною мірою засвідчило безсилля Європи", – наголошує Т. Блер [7, с. 245]. Останній розпочав переговори з Б. Клінтоном. Вони розглядали можливість воєнних дій не тільки з повітря, а й у разі використання наземних військ. Єдина позиція США та Британії була зумовлена дружніми відносинами обох лідерів. "Ми були політичними спорідненими душами...Білл Клінтон був надзвичайним політиком, якого я бачив коли-небудь", – пригадує Т. Блер

[7, с. 245]. Як він наголошував, розв'язання проблеми залежало від його стосунків з американським президентом, в іншому випадку – європейці не діятимуть ніколи. За підтримкою до Т. Блера звернувся політичний лідер косовських албанців Ібрагім Ругова [7, с. 250]. Врешті-решт обидві сторони вирішили діяти через НАТО. Британський прем'єр отримав широку багатопартійну підтримку в палаті громад [15, р. 21]. Така позиція та підтримка опозиційних сил тільки додавала впевненості у правоті рішень Т. Блера.

У доповіді РБ ООН генеральний секретар Кофі Аннан 17 березня 1999 р. на основі інформації, наданої ОБСЄ про ситуацію в Косово, заявив про постійні “наполегливі атаки і провокації з боку косовських албанських воєнізованих формувань” і “непропорційне застосування сили, в тому числі мінометів і танків, югославською владою у відповідь”. К. Аннан закликав обидві сторони до переговорів. Зокрема, генсекретар пропонував югославській владі негайно скоротити кількість військ, дислокованих в області до рівня 1998 р., а воєнізованим формуванням косовських албанців утримуватись від будь-яких провокаційних дій [16]. Отже, з вищенаведених прикладів бачимо, що відносно косовської проблеми не існувало єдиних поглядів: одні наполягали на тому, що серби проводять етнічні чистки, інші ж вбачали причини конфлікту в навмисних провокаціях албанців.

23 березня 1999 р. Т. Блер заявив у палаті громад, що Британія готова з союзниками по НАТО почати військові дії з метою запобігання гуманітарної катастрофи в Косово [17]. 24 березня 1999 р. генсекретар НАТО Х. Солана віддав наказ командуючому силами НАТО в Європі, американському генералу В. Кларку розпочати військову операцію проти Югославії [4, р. 423]. Міжнародна реакція на повітряні удари НАТО була неоднозначною. Було скликане надзвичайне засідання РБ ООН, де Росія та Китай закликали покласти край “незаконним військовим діям” [18].

25 березня 1999 р. Б. Клінтон виступив із зверненням до американського народу, з метою роз'яснити причини втручання в Югославію. “Америка має обов'язок, щоб стояти з нашими союзниками, коли вони намагаються зберегти безневинні життя і зберегти мир, свободу і стабільність в Європі”, – наголосив президент [19]. Намагаючись пояснити американський інтерес у даному питанні, Б. Клінтон також зазначив: якщо США бажають процвітання та безпеки, то такий розвиток неможливий без вільної, неподільної, безпечної Європи, яка має з США спільні цінності і розділяє важелі впливу. Президент закликав невідкладно діяти, щоб захистити жителів Косово, бо у майбутньому дана проблема може перерости в набагато жакливішу війну. У той же час президент Росії Б. Єльцин виступив із зверненням до Б. Клінтона не робити цього трагічного кроку: “Це безпека Європи, це війна в Європі, а може бути і більше. Це дуже серйозний крок і робити його навіть без Ради Безпеки ООН – це більш ніж незрозуміло” [20].

У своїй промові, виголошеній в Чикаго у квітні 1999 р. з приводу косовської кризи, Т. Блер намагався визначити та пояснити, що він має на увазі під “ною доктриною міжнародного співтовариства”. “Якщо ми хочемо жити в безпеці, ми не можемо собі дозволити закривати очі на конфлікти та порушення прав людини в інших державах” [21]. На думку прем’єра, втручання з метою повалення деспотичного диктаторського режиму можна виправдати на підставі самого характеру цього режиму, а не тому, що він становить безпосередню загрозу інтересам країни, котра втручається [5, р. 1-2]. Це було свідоме відкидання вузького погляду на національні інтереси і зародження політики втручання в контексті впливу глобалізації. Вже 22 квітня в ніч перед самітом НАТО відбулась зустріч Т. Блера та Б. Клінтона в Білому домі. Радник американського президента Сід Блументал зазначає, що Т. Блер рішуче виступав на користь введення сухопутних військ. Проте, Б. Клінтон наполягав, щоб це питання не порушувати в рамках зустрічі на вищому рівні. На його думку, якщо США приєдналися б до британської позиції, то ці дії підірвали б союз [22]. Важливо відзначити, що саме в 1999 р. НАТО виповнилось 50 років від заснування. У Вашингтонській декларації 23-24 квітня було окреслено основний вектор співпраці держав-членів НАТО: забезпечення свободи та стабільності, сприяти створенню надійної і широкої євроатлантичної організації демократичних країн. У документі наголошується на життєво необхідному партнерстві між Європою і Північною Америкою. “П’ятдесят років після створення НАТО доля Північної Америки та Європи залишаються нероздільними”, – підкреслено у декларації. На нашу думку, ця заява відображала основні інтереси США: збереження та розширення свого впливу в Європі. Американська преса відзначала, що на саміті Т. Блер захопив роль “яструба альянсу”. Прем’єр не тільки наполягав на силовому вирішенню косовського питання, але й запропонував переглянути правила глобальної безпеки XXI ст. [23, р. 41].

24 квітня 1999 р. НАТО прийняв рішення про ембарго поставки нафти і нафтопродуктів до Югославії [24]. У заяві по Косово, прийнятій цього ж дня главами держав, котрі брали участь у засіданні НАТО у Вашингтоні було постановлено, що основною їх метою є досягнення стабільності в Південно-Східній Європі. 18-19 травня 1999 р. Т. Блер надіслав дві ноты, одну – президентові Б. Клінтону, другу – керівникам провідних європейських держав. У ноті Б. Клінтону прем’єр повідомив про потребу у наземних військах. Говорив він також про необхідність 150 тис. чол.: половини з Європи, й половини – зі США. Як зазначає у своїх спогадах Т. Блер, він був впевнений, якщо США вирішать відіслати війська, європейці відчують сором і підтримають наземний наступ [7, с. 254]. 27 травня 1999 р. представники Британії, Франції, Німеччини, Італії та США зустрілися в

Бонні для обговорення можливих наземних операцій в Косово. Керівництво США загалом було схильне до проведення наземних операцій, однак міністр оборони США В. Коуен виступав за продовження повітряних ударів. Європейські країни цілком не відкидали цієї ідеї, проте й не підтримували лінію британського прем'єра [4, р. 475].

З 24 березня по 10 червня 1999 р. НАТО проводив військово-повітряну кампанію проти Югославії під кодовою назвою "Операція союзних сил" [25, р. 1]. Ще 3 червня керівники європейських країн і учасники переговорів від ООН на чолі з президентом Фінляндії Мартті Ахтісаарі поїхали до Белграда. У результаті 10 червня була підписана угода про повне і безумовне виведення сербських військ із Косово [26, с. 80-81]. Натомість війська НАТО мали зайняти аеропорт Приштини. Проте 11 червня російські війська розпочали окупувати аеропорт. Десантники російських миротворчих військ, випередивши війська НАТО зайняли Приштину. 12 червня сухопутні війська НАТО увійшли на територію Сербії. Тієї миті генерал В. Кларк вирішив, що відбудеться зіткнення з росіянами. "На місці були тільки британці. Воювати чи ні? Майк не сумнівався, що війна з росіянами – абсолютне безумство. Я сказав йому, щоб він підігравав, нехтував наказ і був незворушний", – пригадує Т. Блер [6, р. 242-243]. Хоча В. Кларк наказав британському генералу М. Джексону – командуючому на Балканах, захопити аеродром швидше, ніж росіяни, британець відповів, що не збирається розпочинати Третю світову війну [27]. "Кінець кінцем, після двох днів фарсових смикань і задкувань росіяни сказали, що то була помилка, і ситуацію залагодили", – зазначає у спогадах Т. Блер. Повітряні бомбардування тривали до червня 1999 р., коли, поставши перед перспективою боротьби з наземними військами – принаймні англійськими та американськими, С. Мілошевич відступив. У результаті відбулось усунення С. Мілошевича від влади. Вже 20 червня югославські війська залишили Косово і Метохію. Міжнародні сили під керівництвом НАТО, відповідальні за забезпечення стабільності в Косово (далі КФОР), були введені до Косово 12 червня 1999 р. після 78-денної повітряної операції [28]. Мандат КФОР ґрунтувався на резолюції № 1244 РБ ООН від 10 червня 1999 р. [29].

Проте зазначимо, що дії НАТО не мали всезагального схвалення. Існували різні погляди, щодо правомірності втручання до Югославії. Зокрема, "Міжнародна амністія" – всесвітня неурядова організація з захисту прав людини – розглянула у своєму звіті по Косово ряд нападів, здійснених під час військово-повітряної кампанії, демонструючи те, що НАТО не завжди дотримувалася своїх обов'язків у питаннях вибору цілей, засобів і методів ведення атак. Як зазначає організація, такі дії НАТО являються військовим злочином [30, с. 1-2]. На думку оксфордських дослідників, НАТО легітимізував втручання в Косово і, таким чином, сприяв антисерб-

ським настроєм та насильству в регіоні [5, р. 2-3]. Хоча США та Британія заявляли, що проведена повітряна операція проти Югославії відбулася з “найбільшою точністю і найменшими побічними втратами за всю історію існування НАТО”, тим не менш міжнародна амністія зазначила, що сили НАТО здійснили серйозні порушення законів війни.

Британський військовий історик Джон Кіган писав: “Тепер на календарі можна відзначити новий переломний момент: 3 червня 1999 р., коли капітуляція президента С. Мілошевича довела, що війна може бути виграна однією тільки повітряною силою” [3]. Цікавою є думка британського вченого Джона Кемпфнера, який підкреслив, що війна в Косово відіграла вирішальну роль у ставленні Британії до міжнародних конфліктів та до відносин з США [31]. У свою чергу Філіп Хаммонд відзначив Т. Блера як “найбільш воюючого лідера НАТО” у косовській війні [32, р. 123].

Отже, можемо констатувати, що першу скрипку у югославському питанні відігравала саме Велика Британія. Т. Блер, спираючись на “особливі відносини” зі США, а також дружні відносини з американським президентом Б. Клінтоном, став ініціатором втручання в Югославію. Події 1999 р. на Балканах ще більше посилили співпрацю США та Британії з більшістю світових та європейських проблем. Увесь світ говорив про непересічні особисті якості Т. Блера, зокрема, наполегливість, принциповість, рішучість у переконанні американського президента та громадськості у заступанні військової сили проти “югославської диктатури”.

На нашу думку, позиція США у вирішенні косовської проблеми набагато складніша: з початку 90-х рр. почали порушувати питання про доцільність існування НАТО взагалі у зв’язку із розпадом соціалістичної системи і таким чином, відсутності явних об’єктів для такої глобальної оборони. Слід зазначити, що у 90-ті рр. питання тероризму не стояло так гостро, тому, безперечно, реакція США та Великої Британії на косовську кризу була такою рішучою. І тут неабиякого значення мало питання американських військових баз на європейському континенті, адже після об’єднання Німеччини постало питання про зменшення американської військової присутності в країні. Тому події в Косово були сприятливим фактором для розширення впливу США. Роль Великої Британії у Європі полягала у відстоюванні інтересів США.

Британсько-американські відносини під час даного конфлікту були незмінно стабільними, а то і навіть ще більше скріпились, що, на нашу думку, додало Т. Блеру впевненості у своїх лідерських якостях, а також підтримку більшості британського політичного істеблішменту. У той же час президент США ніби поступився своєю першістю і віддав лаври своєму британському колезі. Проте, на нашу думку, це відбулося через внутрішні негаразди США, зважаючи на позиції Б. Клінтона, які серйозно

похитнулися наприкінці 90-х рр. Дана розстановка свідчила про появу нового європейського лідера, який повен рішучості у вирішенні міжнародних проблем.

Список використаних джерел:

1. Brimmer E. Seeing blue: American visions of the European Union / E. Brimmer. – Paris, 2007. – 79 p.
2. Blair's Britain, 1997–2007 / [edited by: A. Seldon, Institute of Contemporary British History]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 708 p.
3. Keegan J. “A Real Turning Point” / J. Keegan. – December 2009. – Air Force Magazine. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.airforcemagazine.com/MagazineArchive/Documents/2009/December%202009/1209keeper.pdf>
4. Halberstam D. War in a time of peace: Bush, Clinton and the generals / D. Halberstam. – New York: Bloomsbury Publishing, 2003. – 540 p.
5. Sloboda J. The “Blair doctrine” and after: five years of humanitarian intervention / J. Sloboda, C. Abbott // Open Democracy. – April 21, 2004. – P. 1-5.
6. Blair T. A Journey / T. Blair. – London: Hutchinson, 2010. – 718 p.
7. Блер Т. Шлях / Т. Блер; [пер. з англ. П. Таращук]. – К.: Темпора, 2011. – 848 с.
8. Клинтон Б. Моя жизнь / Б. Клинтон; [пер. с англ. М. Никольский]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 1087 с.
9. Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт, Б. Вудвард; [пер. с англ. А. Денисов]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 352 с.
10. Тэлботт С. Билл и Борис. Записки о президентской дипломатии / С. Тэлботт; [пер. с англ. М. Немцова]. – М.: ОАО “Издательский дом “Городец”, 2003. – 509 с.
11. Пик С. М. США – Велика Британія: “особливі відносини” / С. М. Пик. – К.: Знання, 2006. – 283 с.
12. Яковенко Н. Л. Внесок Великої Британії в діяльність НАТО / Н. Л. Яковенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Вип. 35/36. – К., 2007. – С. 61-65.
13. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н. Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
14. Beaumont P. Milosevic and Operation Horseshoe / P. Beaumont, P. Wintour. – July 18, 1999. – The Guardian. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/1999/jul/18/balkans8>
15. Dorman A. M. Blair's Successful War / A. M. Dorman. – London: Ashgate Publishing. – 159 p.
16. Report Of the secretary-general prepared pursuant to resolutions 1160 (1998), 1199 (1998) and 1203 (1998) of the Security Council. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.david-morrison.org.uk/other-documents/annan-s1999-0293.htm>
17. Prime Minister Tony Blair. Kosovo. – House of Commons. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199899/cmhansrd/vo990323/debtext/90323-06.htm>
18. “Russia condemns Nato at UN”, BBC. – March 25, 1999. – BBC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/303127.stm>

19. Clinton, President Bill. Address to the nation. – Washington, March 24, 1999. – March 25, 1999. – BBC. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/303693.stm>
20. Телеобращение президента России Бориса Ельцина 24 марта 1999 года в связи с угрозой НАТО нанести удар по Югославии. – Газета “Коммерсантъ”, № 48 (1692), 25.03.1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/215535>
21. The Blair Doctrine. – April 22, 1999. – PBS. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pbs.org/newshour/bb/international/jan-june99/blair_doctrine4-23.html
22. Blumenthal S. Clinton’s war: what Kosovo can teach us now / S. Blumenthal. – May, 2003. – Business Library. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://findarticles.com/p/articles/mi_m1316/is_5_35/ai_101861609/
23. New Labour’s Foreign Policy: A New Moral Crusade? / [edited by R. Little, M. Wickham-Jones]. – Manchester: University Press, 2000. – 287 p.
24. Заявление по Косово, принято главами государств и правительств стран, участвовавших в сессии Североатлантического совета в Вашингтоне, округ Колумбия, 23-24 апреля 1999 г. – NATO. Official text. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/ru/natolive/official_texts_27441.htm
25. Kosovo: Operation “Allied Force”. Research Paper 99/48. – April 29, 1999. – House Of Commons. – L.: House of Commons Library, 1999. – 80 p.
26. Козин В. Косово на распутье / В. Козин // Международная жизнь. – 2002. – № 3. – С. 74-87.
27. World: Europe. Generals “clashed over Kosovo raid”. – BBC. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/409576.stm>
28. Reese T. R. Precision Firepower: smart bombs, dumb strategy / T. R. Reese. – The U.S. Army. Professional Writing Collection. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.army.mil/professionalWriting/volumes/volume1/october_2003/10_03_2.html
29. Резолюция 1244 (1999), принятая Советом Безопасности на его 4011-м заседании, 10 июня 1999 года. – СБ ООН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/res1999/res1244.htm>
30. Международная амнистия. НАТО/ФРЮ: “Побочный ущерб” или незаконные убийства? – Лондон, 2000. – 69 с.
31. Kampfner J. Blair’s Wars / J. Kampfner. – L.: Free Press, 2003. – 367 p.
32. Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis/ [edited by: P. Hammond, E. S. Herman]. – L.: Pluto Press, 2000. – 240 p.

AMERYKAŃSKI WKŁAD W BEZPIECZNY REGION MORZA BAŁTYCKIEGO. WYBRANE ASPEKTY

JOANNA GRZELA

PhD, Katedra Krajów Europy Północnej
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska

Streszczenie: Region Morza Bałtyckiego dynamicznie wstępuje na scenę europejską. Ostatnie dwie dekady to jest okres intensywnej współpracy między państwami tego obszaru, również w zakresie bezpieczeństwa. Wraz z rozszerzeniem Unii Europejskiej w 2004 roku Bałtyk stał się jej „wewnętrznym morzem”. Jest on obszarem szczególnej troski Unii Europejskiej, m.in. dlatego, że graniczy z Rosją. Obszar ten pozostaje także w centrum uwagi Stanów Zjednoczone Ameryki. Region Morza Bałtyckiego, a szczególnie nordycko-bałtycka współpraca, spotyka się z uznaniem amerykańskich polityków za jej wkład do transatlantyckiej wspólnoty i propagowanie pozytywnych przykładów współpracy regionalnej. Przykładem wspólnych działań jest inicjatywa E-PINE, która stanowi ramy kontaktów USA z krajami nordyckimi i bałtyckimi.

Słowa kluczowe: Region Morza Bałtyckiego, bezpieczeństwo, USA, współpraca

Summary: The Baltic Sea Region rapidly ascends the European stage. The last two decades it is period of intensive cooperation between the countries of the region, also in terms of security. With the enlargement of the European Union in 2004, the Baltic Sea has become an “internal sea” EU. It is an area of particular concern of the European Union, because it is bordered by Russia. This region is also the center of attention of the United States of America. The Baltic Sea region, especially the Nordic-Baltic cooperation is appreciated by American politicians for its contribution to the transatlantic community and promote positive examples of regional cooperation on many levels including the security. An example of joint action is the E-PINE initiative, which provides a framework for US relations with the Nordic countries and the Baltic States.

Keywords: Baltic Sea Region, security, USA, cooperation

Tło. Region Morza Bałtyckiego jest okreśłany mianem regionu bałtyckiego, nadbałtyckiego, Nowej Hanzy lub Europy Bałtyckiej. Ten ostatni termin został wprowadzony w 1977 roku przez J. Zaleskiego i Cz. Wojewódkę [1, s. 8-15].

J. Zaleski pisał: ”Pojęcie Europy Bałtyckiej zrodziło się z przekonania, że region ten, bardziej niż Europa Śródziemnomorska i Atlantycka, jest przestrzenią spójną m.in. tym, że jest bezalternatywnie związany ze zbiornikiem morskim Bałtyku. Zbiornik ten jest mutatis mutandis jeziorem śródlądowym (...). Jednocześnie jest rzeczą symptomatyczną, że – pomijając tradycyjne związki międzyskandynawskie – państwa bałtyckie cechuje dość wyraźna obojętność, jakby niewidzialna siła odśrodkowa kierowała ich polityczne i gospodarcze

strategie na zewnątrz. Niewątpliwie na te dewiacje wpłynął w niezłym stopniu bieg ich losów historycznych” [2a, s. 9; 2b, s. 30 i n.].

W praktyce wytworzyły się dwa główne sposoby pojmowania tego obszaru: jako terenu ściśle przylegającego do Morza Bałtyckiego, obejmującego kraje takie jak: Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia, Dania, Szwecja, Niemcy (kraje związkowe: Szlezwik – Holsztyn, Hamburg, Meklemburgia – Pomorze Przednie), Polska, Federacja Rosyjska (obwody: Kaliningradzki i Leningradzki) oraz jako terenu silnie powiązanego z obszarem Morza Bałtyckiego (tzw. poszerzony Region Bałtycki). W skład tak pojętego okręgu zaliczymy także: Norwegię, Islandię, Białoruś, obwody rosyjskie: Nowogrodzki, Pskowski i Karelię, a także Czechy i Słowację. Region ten nie jest więc jasno określony przez granice naturalne. Współpracę w jego ramach podejmują kraje leżące niekoniecznie bezpośrednio nad Morzem Bałtyckim, ale i takie, które często z różnych przyczyn są zainteresowane jej rozwojem na swoim terenie [3a, s. 58-70; 3b, s. 7 i n.; 3c, s. 338 i n.].

Celem współpracy w Regionie Morza Bałtyckiego jest uczynienie z niego wiodącego obszaru w zjednoczonej Europie, m.in. poprzez przyspieszenie tempa jego rozwoju gospodarczego oraz dążenie do wyrównania różnic w poziomie społeczno – gospodarczym państw. Przyspieszenie to ma się odbywać poprzez ułatwianie przepływu technologii, towarów, kapitału, idei i ludzi. Kraje skupione wokół Morza Bałtyckiego, w dużej mierze dzięki sąsiedztwu, utrwalają swoją tożsamość bałtycką oraz pielęgnują różne formy współpracy. Rozwija się ona zarówno na szczeblu rządowym – w ramach Rady Państw Morza Bałtyckiego, stałych konferencji i porozumień ministrów planowania przestrzennego, transportu i ochrony środowiska, jak i poprzez związki subregionalne i lokalne.

W Regionie Morza Bałtyckiego krzyżuje się wiele struktur, nie tylko europejskich. Wśród nich są: Unia Europejska, skupiająca państwa posiadające duży potencjał przemysłowy, które nie traktują Bałtyku jako głównego ośrodka zainteresowań, jak np. Dania i Niemcy; Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA) – skupiające kraje bogate i wysoko rozwinięte; Rada Nordycka; NATO; Rada Państw Morza Bałtyckiego; Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie; Europejski Obszar Ekonomiczny. Region Morza Bałtyckiego jest silnie spolaryzowany gospodarczo: bogata Skandynawia i zachód oraz biedniejsze południe i wschód. Atutem RMB jest zbliżenie do UE, bowiem poza Norwegią, Islandią i Rosją pozostałe państwa uczestniczą w unijnych strukturach. Wraz z rozszerzeniem Unii Europejskiej w 2004 roku, Bałtyk stał się jej „wewnętrznym morzem”. Jest on obszarem szczególnej troski Unii Europejskiej, o czym także świadczy Strategia UE dla RMB.

Obszar Morza Bałtyckiego dobrze wpisał się w integracyjne dążenia krajów europejskich i stał się przykładem intensywnej współpracy. Istotną je-

go zaletą jest elastyczność. Liczne regionalne i subregionalne inicjatywy oraz wielość dziedzin, które obejmują, powodują, iż jednocząca się Europa otrzymuje z tego obszaru nowe, interesujące impulsy. Obok ochrony środowiska naturalnego Bałtyku, przedmiotem wspólnej troski staje się zrównoważony wzrost gospodarczy regionu, m.in. poprzez rozwój transportu i komunikacji. Coraz częściej też państwa RMB skupiają swą uwagę na takich zagadnieniach jak: planowanie przestrzenne; wzmocnienie współpracy między policją, służbami celnymi, strażą graniczną i ochroną wybrzeża; walka przeciwko zorganizowanej przestępczości; ulepszenie i przyspieszenie procedur związanych z przekraczaniem granicy i odprawą celną; poprawa transportu w regionie ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa ekologicznego i morskiego; zapewnienie bezpieczeństwa nuklearnego i współpracy w sektorze energetycznym; postęp w dziedzinie technologii informacyjnej i komunikacyjnej; walka z chorobami zakaźnymi czy wykorzystywaniem seksualnym dzieci. Wspólną troską państw basenu Morza Bałtyckiego jest usunięcie głównych barier w rozwoju współpracy. Są nimi, wciąż widoczne, dysproporcje w potencjale gospodarczym i poziomie życia mieszkańców krajów tego obszaru. Warto dodać, iż problemy, które w początkowej fazie współpracy były milcząco pomijane, dziś nie są już tematem tabu. Państwa częściej niż dotychczas wypowiadają się na temat bezpieczeństwa i jego gwarancji w RMB. W toku kilkunastoletnich doświadczeń i dzięki licznie powstałym instytucjom, udało się z niego uczynić obszar pokojowej współpracy.

W opinii zarówno polityków, jak i ekonomistów, pochodzących z państw RMB, obszar ten powinien stać się jednym z najbardziej dynamicznych w Europie. Opierając się na mapie Europy Bałtyckiej, A. Kukliński w latach 90-tych sformułował trzy tezy, trafnie charakteryzujące jej specyfikę:

1) Bałtyk jest podstawą Europy Bałtyckiej i ma takie samo znaczenie, jak Morze Śródziemne dla Europy Śródziemnomorskiej;

2) Europa Bałtycka jest obszarem intensywnej interakcji państw i regionów położonych po obu stronach byłej „żelaznej kurtyny”;

3) Region Morza Bałtyckiego charakteryzuje silne, wzajemne oddziaływanie niemieckich, skandynawskich i słowiańskich kultur oraz obecność licznych społecznych, ekonomicznych i politycznych instytucji. Europa Bałtycka po 2004 roku stała się elementem TRIADY, w skład której wchodzi UE, Japonia i Stany Zjednoczone [4, s. 158 – 165].

Przegląd źródeł naukowych. W nauce problemy współpracy w Regionie Morza Bałtyckiego poruszane są m.in. w pracach: B. Bodina, S. Ciosa i J. Wiejacza, S. Ebberstena, M. Fitzmaurice, R.M. Czarnego, Z. Galickiego, L. Gelberga, R. Hjortha, M. Jaworskiego, B. Jałowickiego, A.B. Kisiel – Łowczyc, A. Kuklińskiego, L. Łukaszuka, W. Maciejewskiego, E. J. Pałygi, C. E. Stalwanta, W. Toczyskiego, A.H. Westinga, J. Wiejacza czy J. Zaleskiego.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja amerykańskich relacji z Regionem Morza Bałtyckiego, a tezę stawianą przez autorkę jest stwierdzenie, iż to partnerstwo transatlantyckie pozwala skutecznie lansować wspólne interesy i wartości zarówno w Europie, jak i na świecie a przede wszystkim dodatkowo wzmacnia region nadbałtycki wobec tradycyjnych wyzwań związanych z bezpieczeństwem, mogących się pojawić się w przyszłości.

Rezultaty. Obserwując Region Morza Bałtyckiego i zachodzące w nim relacje widać, iż kraje nordyckie zdecydowanie intensywniej współpracują z Litwą, Łotwą i Estonią, niż z pozostałymi państwami tego obszaru. Stosunki te, oparte także na silnych historycznych podstawach, mogą stanowić wzór dobrej współpracy dla państw całego Regionu Morza Bałtyckiego.

Rozwojem i wzmocnieniem współpracy w tym obszarze, a szczególnie kontaktami nordycko-bałtyckimi, zainteresowały się Stany Zjednoczone [5a, s. 98 – 104; 5b, s. 189 in.; 5c, s. 91 i n.; 5d, s. 105 i n.; 5e]. W 1998 roku ogłosiły program pod nazwą, NEI (Northern Europe Initiative) – „Inicjatywa Europy Północnej”. Za główne jego cele uznano: wzmocnienie więzi z nordyckimi partnerami; pomoc nowym gospodarkom rynkowym krajów Morza Bałtyckiego tak, by ułatwić im wstąpienie do takich organizacji jak NATO, Unia Europejska, Światowa Organizacja Handlu (WTO); pomoc Rosji w znalezieniu swego miejsca w nowej Europie. W 2000 roku USA zorganizowały i zrefundowały w Estonii GLOBE Learning Expedition. To wydarzenie skupiło ponad dwustu studentów i naukowców z państw RMB. Program pozwolił na wymianę doświadczeń i prezentację różnych sposobów mierzenia stanu środowiska [6a; 6b. s. 119-120; 6c].

W 1998 roku prezydent USA B. Clinton, wraz z przywódcami trzech państw nadbałtyckich, podpisał dokument, w którym strony zobowiązały się do budowania silnego społecznie i ekonomicznie zjednoczonego regionu, włączając w to północno – zachodnią Rosję, a także uczynienie obszaru silniejszym i bardziej stabilnym m.in. dzięki współpracy i transgranicznym powiązaniom. W jego ramach Stany Zjednoczone realizowały wraz z partnerami ze Szwecji, Finlandii i Norwegii projekty z zakresu ochrony środowiska. Większość z nich dotyczyła zapobiegania zanieczyszczenia środowiska naturalnego odpadami nuklearnymi, m.in. poprzez zwiększanie bezpieczeństwa podczas transportu. Rząd amerykański zdecydował się także współfinansować projekt zbiornika na zużyte paliwo nuklearne w Murmańsku, na półwyspie Kola [7, s. 87 – 89]. Elementem projektu była „Karta Bałtycka”, formułująca zasady współpracy państw nadbałtyckich i Stanów Zjednoczonych w dziedzinie szeroko pojętego bezpieczeństwa, gospodarki, spraw społecznych oraz ochrony praw mniejszości narodowych. W każdej z nich obie strony ustaliły wspólne priorytety. W celu realizacji postanowień Karty, sygnatariusze postanowili powołać połączoną Komisję, która raz do roku ma oceniać rezultaty wspólnych

przedsięwzięć oraz zacieśniać kontakty [8, s. 8-11]. Amerykanie wśród sukcesów wspólnych działań wymieniają: wsparcie prac Tuberculosis Control Center of Excellence, które doprowadziło do wymiernego spadku stopy zakażenia gruźlicą.; w Estonii wsparto inicjatywy zmierzające do nawiązania transgranicznych kontaktów między przedsiębiorcami, organizacjami pozarządowymi oraz miastami i gminami Rosji i Estonii, w Litwie zaś edukowano w jaki sposób zwalczać „pranie brudnych pieniędzy” – w efekcie tych szkoleń zmodyfikowano estońskie prawo w tym zakresie.

Karta stała się niezastąpionym elementem budowy więzi transatlantycznych, torując Litwie, Łotwie i Estonii drogę do wspólnej przestrzeni bezpieczeństwa.

NEI była sukcesem w promowaniu sieci politycznych i osobistych powiązań pomiędzy krajami regionu Morza Bałtyckiego i Stanami Zjednoczonymi. W ramach NEI Amerykanie zainwestowali około 30 milionów dolarów na pomoc państwom bałtyckim w integracji rosyjskich mniejszości narodowych, w tworzeniu nowoczesnych usług bankowych i systemów podatkowych, zwalczaniu korupcji, a także w uporaniu się z globalnymi wyzwaniami, takimi jak HIV/AIDS i zwalczanie handlu ludźmi.

Kontynuacją NEI stała się inicjatywa Enhanced Partnership in Northern Europe – e-PINE, obejmująca Estonię, Danię, Finlandię, Islandię, Łotwę, Litwę, Norwegię, Szwecję i USA [9]. Inicjatywa została ogłoszona 15.10.2003 roku i stała się elementem odnowionej polityki USA wobec Europy Północnej w formacie „8 +1”. Została ona zaplanowana jako ważne wsparcie dla współpracy na rzecz wzmocnienia więzi transatlantycznych oraz rozszerzenia strefy bezpieczeństwa, stabilności i dobrobytu w regionie i poza nim. Wśród jej celów wymieniono: bezpieczeństwo polityczne (współpraca w zakresie zwalczania terroryzmu); zdrowe społeczeństwo i zdrowi sąsiedzi (zwalczanie transgranicznych problemów zdrowotnych, takich jak HIV/AIDS, gruźlica, ale także innych ponadnarodowych zagrożeń, takich jak korupcja i przestępczość) oraz rozwijająca się gospodarka (promocja obecności amerykańskich przedsiębiorstw w regionie) [10]. Państwa w ramach tej inicjatywy skoncentrowały się także na współpracy z USA w kwestiach o znaczeniu międzynarodowym: bezpieczeństwo energetyczne, polityka bezpieczeństwa, stosunki z Rosją i krajami Partnerstwa Wschodniego [11, s. 79 i n.].

E-PINE jest prowadzony na trzech zasadach:

- rozwijanie i pogłębianie wielostronnej sieci współpracy i zaangażowania w regionie – USA współpracują z organami regionalnymi w realizacji polityki i programów rozwoju;
- dalsza pomoc w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego, wzmocnieniu instytucji demokratycznych, w walce z przestępczością i korupcją oraz ugruntowaniu praworządności. Ponadto zajęcie się takimi problemami jak:

groźba terroryzmu i broni masowego rażenia, problemy zdrowotne, szczególnie HIV/AIDS, gruźlica lekoodpornej oraz problemy środowiska naturalnego. Istotnym jest tu także wsparcie postępu gospodarczego, handlu, inwestycji i więzi gospodarczych w regionie;

- „eksportowanie sukcesu regionu” – wykorzystanie regionu jako wzoru dla innych. Partnerzy programu chcą znaleźć sposoby wspierania demokracji i społeczeństwa obywatelskiego w „sąsiednich” obszarach.

E-PINE stanowi ramy kontaktów USA z krajami nordyckimi i bałtyckimi w zakresie trzech zasadniczych zagadnień:

- bezpieczeństwo (NATO i Partnerstwo dla Pokoju są filarami bezpieczeństwa europejskiego. Stany Zjednoczone chcą współpracować z członkami Sojuszu, OBWE i partnerami w Europie Północnej w celu wzmocnienia bezpieczeństwa w regionie. Ten program obejmuje współpracę m.in. w zakresie zwalczania terroryzmu, kontroli rozprzestrzeniania broni masowego rażenia, bezpieczeństwa granic oraz nowych zagrożeń),

- zdrowie (nacisk w tej dziedzinie jest położony na kwestie zdrowia oraz korupcji, handlu ludźmi, ochrony środowiska, a także wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego. USA chcą wspierać ochronę zdrowia i środowiska również w Rosji),

- ekonomia (gospodarki regionu są mocne a kraje bałtyckie rozwijają się w szybkim tempie. Aby zwiększyć amerykańską znajomość tych rynków, wspierać przedsiębiorczość oraz ustanowić silniejsze ekonomiczne więzi między USA i regionem, rząd Stanów Zjednoczonych dąży do ustanowienia partnerskich programów, obejmujących północno-bałtycki i amerykański biznes. Ponadto chce współpracować z firmami amerykańskimi i izbami handlowymi, by rozwijać przedsiębiorczość) [12].

Region Morza Bałtyckiego, a szczególnie nordycko-bałtycka współpraca, spotyka się z uznaniem amerykańskich polityków za wkład do transatlantyckiej wspólnoty i propagowanie pozytywnych wzorców współpracy regionalnej. Program e-PINE ma ją wzmacniać i rozszerzać na kolejne płaszczyzny [13]. Propozycje dotyczące współpracy zawiera dokument wydany przez Radę Atlantycką we wrześniu 2011 roku pod nazwą „Nordic-Baltic Security in the 21st Century: The Regional Agenda and The Global Role”, który porusza różne tematy związane z nordycko – bałtyckim bezpieczeństwem, w tym podkreśla rolę NATO w regionie, kwestie związane z bezpieczeństwem energetycznym oraz znaczenie RMB we wspólnocie transatlantyckiej (USA, NATO i UE). Zawarto w nim informacje na temat aktualnego stanu bezpieczeństwa w regionie, jak również uwagi odnośnie dalszego pogłębiania współpracy regionalnej w zakresie bezpieczeństwa, obrony i spraw zagranicznych [14]. Założenia Agendy są już widoczne w praktyce. I tak np. we wrześniu 2014 roku, podczas swojej wizyty w Estonii, prezydent Stanów Zjednoczonych Barack Obama ogłosił,

iż port lotniczy Ämari w Estonii stanie się wspólnym nordycko-bałtycko-amerykańskim regionalnym centrum sił powietrznych. W marcu 2015 roku odbyło się pierwsze, wspólne ćwiczenie wojsk estońskich i amerykańskich. Zapowiedzią kolejnych tego typu ćwiczeń z krajami RMB może być fakt, iż rząd amerykański w latach 2015-2016 planuje przeznaczyć 24,7 mln dolarów na rozbudowę infrastruktury bazy lotniczej Ämari [15].

Zainteresowanie USA bezpieczeństwem Regionem Morza Bałtyckiego dotyczy również cyberprzestrzeni. Rządy Stanów Zjednoczonych, Estonii, Danii, Finlandii, Islandii, Łotwy, Litwy, Norwegii i Szwecji spotkały się w Tallinie w październiku 2014 roku w ramach „okrągłego stołu” poświęconego cyberbezpieczeństwu. Jego założeniem było opracowanie zasad bezpiecznego zarządzania Internetem ujętych w krajowych strategiach cyberbezpieczeństwa, omówienie wymiaru ekonomicznego cyberprzestrzeni oraz wzmocnienia transgranicznej współpracy organów ścigania w zakresie bezpiecznego korzystania z Internetu. Spotkanie było następstwem szczytu amerykańsko-bałtyckiego, które odbyło się w sierpniu 2013 i dotyczyło kwestii cyberbezpieczeństwa [16]

Wnioski. Region Morza Bałtyckiego przeszedł od 1990 roku niezwykłą transformację, od obszaru niestabilnego, podzielonego przez „zimną wojnę” aż do dynamicznie rozwijającego się miejsca na mapie Starego Kontynentu. Posiada on cechy, które stanowią podstawę wysokiego poziomu spójności regionalnej oraz platformy dla rozszerzonej współpracy regionalnej. Bliskość geograficzna przyczyniła się do wspierania wysokiego poziomu interakcji społecznych, gospodarczych, politycznych i kulturowych. Wszystkie kraje RMB cechują: podobne wartości polityczne, demokracja, wolny rynek, prawa człowieka i równość. Mocne, istniejące wcześniej więzi historyczne, polityczne i ekonomiczne stanowią solidną podstawę dla dalszej integracji regionalnej, której celem jest pogłębianie profilu regionu jako ważnego partnera międzynarodowego. Wraz z pogłębiającą się współpracą regionalną państwa skandynawskie i bałtyckie nawiązują kontakty w zakresie obrony, bezpieczeństwa i polityki zagranicznej, czyniąc tym samym ten region gotowym do przyjęcia większej odpowiedzialności w dziedzinie bezpieczeństwa transatlantyckiego i globalnego w porozumieniu ze Stanami Zjednoczonymi, NATO i UE [17a., s. 83-118; 17b]. Jeśli kraje regionu będą mówić i działać razem, będą odgrywać większą i bardziej decydującą rolę w sprawach bezpieczeństwa na poziomie europejskim, transatlantyckim i globalnym. Integracja regionalna dodatkowo wzmacnia region nadbałtycki wobec tradycyjnych wyzwań związanych z bezpieczeństwem, które mogą pojawić się w przyszłości. Uczestnicy tej współpracy przede wszystkim wychodzą z założenia, że bezpieczeństwo nie jest uzależnione jedynie od stanu armii, lecz również od dobrych stosunków z sąsiadami, a siły zbrojne dłużej nie mogą gwarantować stabilizacji politycznej. Ustanowienie corocznych spotkań NORDEFECO – Baltic jest krokiem w kierunku większej współ-

pracy obu grup krajów. Pierwsze wspólne spotkanie odbyło się w 2012 roku. Wskazano wówczas możliwe dziedziny współpracy, z których kraje będą mogły czerpać korzyści, tj.: szkolenia, ćwiczenia i zasoby ludzkie [18].

Poparcie USA dla współpracy w Regionie Morza Bałtyckiego i systematyczne zaangażowanie USA w tym regionie stwarza okazję, aby w ramach tego szczególnego partnerstwa transatlantyckiego skutecznie lansować wspólne interesy i wartości zarówno w Europie, jak i na świecie.

Bibliografia:

1. J. Zaleski, Cz. Wojewódka, *Europa Bałtycka. Zarys monografii gospodarczej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław 1977, s. 8 – 15.
- 2a. J. Zaleski, *Razem czy osobno. Przyczynek do koncepcji bałtyckiej wspólnoty*, CUP, Sopot 1993, s. 9.
- 2b. J. Zaleski, *Europa Bałtycka*, “Pomorski Przegląd Gospodarczy” nr 6/2000, s. 30 i n.
- 3a. E. Buchhofer, *Geographical Determinants of Baltic Europe*, w: A. Kukliński (red.), *European Space, Baltic Space, Polish Space*, Rewasz Warsaw 1997, cz. I, s. 58-70.
- 3b. L. Rydén, *The Baltic Sea Region and the relevance of regional approaches*, w: W. Maciejewski (red.), *The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies*, A Baltic University Publication, Uppsala University 2002, s. 7 i n.
- 3c. D. Pyć, *Supraregion Morza Bałtyckiego*, w: Z. Brodecki (red.), *Regiony*, Lexis-Nexis Warszawa 2005, s. 338 i n.
4. A. Kukliński, *The Transformation of Baltic Europe – Research Priorities*, w: A. Kukliński (red.), *European Space, Baltic Space, Polish Space*, Oficyna Wydawnicza Rewasz Warsaw 1997, s. 158 – 165.
- 5a. T. Gfoeller, *Diplomatic Initiatives: An Overview of The Northern Europe Initiative*. “European Security” nr 1/2000, s. 98 – 104.
- 5b. F. Möller, *Thinking peaceful change. Baltic Security. Policies and security. Community building*, Syracuse University Press 2007, s. 189 i n.
- 5c. E. Rhodes, *The American Vision of Baltic Security Architecture: Understanding the Northern Europe Initiative*, Baltic Defence Review No. 4 Volume 2000, s. 91 i n.
- 5d. A. Sergounin, *Russia and the Challenges of Regional Cooperation in the Northern Europe*, w: Ch.S. Browning, *Remaking Europe in the Margins. Northern Europe after the Enlargements*, Ashgate Publishing Company 2005, s. 105 i n..
- 5e. A. Sergounin, *The United States’ Northern Dimension? Prospects for a U.S. Russian Cooperative Agenda in Northern Europe*, PONARS Policy Memo No. 232, Prepared for the PONARS Policy Conference Washington, DC January 25, 2002, w: http://csis.org/files/media/isis/pubs/pm_0232.pdf [dostęp 30.01.2015].
- 6a. *A Charter Of Partnership Among The United States Of America And The Republic Of Estonia, Republic Of Latvia, And Republic Of Lithuania* January 16, 1998, http://www.state.gov/1997-2001-NOPDFS/regions/eur/ch_9801_baltic_charter.html [dostęp 24.03.2015].
- 6b. D. M. Park, M. Kornfehl (ed.), *Baltic Sea Region Brief: Advancing Baltic Sea Region Cooperation 1998 – 1999*. A Selection of Speeches, Joint Statements Communiqués, and Treaties, Embassy of The United States of America in Stockholm 1999, s. 119 – 120.

- 6c. Ch. Ries, US Department of State, *The Baltic Sea Region From a U.S. Perspective*, w: Baltinfo Nr 52/53/2002.
7. S. Talbott, *An American Perspective on Regional Integration*, w: "European Security" nr 1/2000, s. 87 – 89.
8. L. L. Olson Jr., *The United States and the Baltic States; A Partnership for the Next Century*, w: ibidem, s. 8 – 11.
9. The U.S. And Northern Europe: The E-Pine Initiative, Hearing Before The Subcommittee On Europe Of The Committee On International Relations House Of Representatives One Hundred Eighth Congress, April 21, 2004, Serial No. 108–91, Printed for the use of the Committee on International Relations, w: <http://webharvest.gov/congress109th/20061114110502/http://www.internationalrelations.house.gov/archives/108/93230.pdf> [dostęp 22.03.2015].
10. U.S., Northern Europe Working to Advance Democracy State Dept.'s Heather Conley testifies on "e-PINE" initiative, 22.04.2004r., w: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2004/04/200404221646151acnosnh0j0.2221796.html#axz3zV891UbhE> [dostęp 20.03.2015].
11. S. Cios, *Pozaeuropejskie znaczenie współpracy sąsiedzkiej w regionie Morza Bałtyckiego – perspektywa Stanów Zjednoczonych*, w: E. Teichmann, M. Weresa (red.), *Rozszerzona Unia Europejska i jej wschodni sąsiedzi. Pierwsze doświadczenia współpracy*, SGH Warszawa 2005, s. 79 i n.
12. <http://www.state.gov/p/eur/rt/epine/> [dostęp 02.02.2015].
13. K. Volker, I. Kupce (red.), *Nordic-Baltic-American Cooperation: Shaping the US-European Agenda*, w: <http://transatlantic.sais-jhu.edu/publications/books/Nordic-Baltic-American%20Cooperation%201/Nordic-Baltic> [dostęp 19.03.2015].
14. R. Nurick, N. Nordenman, *Nordic-Baltic Security in the 21st Century: The Regional Agenda and the Global Role*, w: www.finlandnato.org/public/download. [dostęp 30.01.2015].
15. Liis Kangsepp, *President Obama Says U.S. Airforce to Increase Presence in Estonia Amari Air Force Base to Host U.S.-Baltic-Nordic Air Force Training Center*, w: <http://www.wsj.com/articles/president-obama-says-u-s-airforce-to-increase-presence-in-estonia-1409765144> [dostęp 22.03.2015]; *Estonian Air Force's biggest ever joint exercise with US set to Begin*, w: http://baltictimes.delfi.lv/estonian_air_force_s_biggest_ever_joint_exercise_with_us_set_to_begin/ [dostęp 23.03.2015].
16. *Cyber Coordinator Leads US Delegation to Nordic-Baltic+USA Cyber Consultation – US Department of State*, The Baltic Executive News, w: <http://www.balticoutsourcing.com/cyber-coordinator-leads-us-delegation-to-nordic-balticusa-cyber-consultation-us-department-of-state-press-release/1111190> [dostęp 23.03.2015]
- 17a. E. Bajarūnas, *Cooperation of Nordic-Baltic Countries in the Areas of Security and Defence*, Lithuanian Annual Strategic Review. Volume 11, Issue 1, January 2014, s. 83-118.
- 17b. D. Wilson, M. Nordenman, *The Nordic-Baltic Region as a Global Partner of the United States*, Atlantic Council, 04.09.2013, w: <http://www.atlanticcouncil.org/en/publications/articles/the-nordic-baltic-region-as-a-global-partner-of-the-united-states> [dostęp 18.03.2015].
18. *NORDEFCO. Nordic Defence Cooperation Military Coordination Committee Annual Report 2012*, w: <http://www.nordefco.org/files/Design/NORDEFCO%20Annual%20Report%202012.pdf> [dostęp 18.03.2015].

**NOWY ŁAD NA BLISKIM WSCHODZIE.
GEOPOLITYKA STANÓW ZJEDNOCZONYCH
I ISLAMSKIEJ REPUBLIKI IRANU W OBLCZU
EKSPANSJI PAŃSTWA ISLAMSKIEGO**

MARTA STEMPIEŃ

*PhD Candidate in the Department of Social Science and Security
Siedlce University of Natural Sciences and Humanities*

MACIEJ TOŁWIŃSKI

*PhD Candidate in the Department of Social Science and Security
Siedlce University of Natural Sciences and Humanities*

Summary. *The main aim of this article is to present the geopolitics issues of the United States and the Islamic Republic of Iran in the Middle East, in the face of the Islamic State's invasion. For this reason, in the first part of the publication contains the analysis of the Middle Eastern instability complex, and the second identifies trends, challenges and threats to geopolitics and interests of the United States and Iran, in the face of threats generated by the Islamic State. This made it possible to conclude that the current situation in the Middle East shows that the region requires specific reset and that there is a need to build a completely new status quo, and this requires transformation of the United States and Islamic Republic of Iran geopolitics.*

Keywords: *Middle East, United States, Islamic Republic of Iran, geopolitics, Islamic State, conflict, terrorism*

Streszczenie. *Podstawowym celem artykułu jest ukazanie problematyki geopolityki Stanów Zjednoczonych i Islamskiej Republiki Iranu w regionie Bliskiego Wschodu, wobec inwazji Państwa Islamskiego. Z tego względu w pierwszej części publikacji dokonano analizy sytuacji w ramach bliskowschodniego kompleksu niestabilności, zaś w drugiej zidentyfikowano kierunki, wyzwania oraz zagrożenia dla geopolityki i interesów Stanów Zjednoczonych oraz Iranu, w obliczu zagrożeń generowanych przez Państwo Islamskie. Pozwoliło to na stwierdzenie, że obecna sytuacja na Bliskim Wschodzie wskazuje na to, że region ten wymaga swoistego resetu oraz zbudowania zupełnie nowego status quo, a to wymaga transformacji geopolityki Stanów Zjednoczonych oraz Islamskiej Republiki Iranu.*

Słowa kluczowe: *Bliski Wschód, Stany Zjednoczone, Islamska Republika Iranu, geopolityka, Państwo Islamskie, konflikt, terroryzm*

Wprowadzenie

Przemawiając w Departamencie Stanu tydzień po śmierci Osamy bin Ladena, prezydent Barack Obama przyrównał protesty na Bliskim Wschodzie do rewolucji amerykańskiej i walki o prawa obywatelskie w Stanach Zjednoczonych w latach 50. i 60 XX wieku [1, p.50]. Z kolei większość mediów

zachodnich arabskie rewolucje, w początkowej ich fazie, porównywała nawet do wystąpień na obszarze poradzieckim, bądź tych, które miały miejsce w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku. Te optymistyczne nastroje spowodowały, że okrzyknięto je mianem Arabskiej Wiosny. Jednakże pojęcie to, wobec obecnej destabilizacji oraz rozkładu państwowości, wydaje się być niezwykle nietrafnym określeniem.

Administracja Stanów Zjednoczonych już wcześniej, po usunięciu przywódcy Al-Kaidy, wysnuwała idealistyczne prognozy sytuacji na Bliskim Wschodzie, co można uznać za brak uwzględnienia uwarunkowań historycznych, a nawet umiejętności długoterminowego formułowania założeń strategicznych. Jednakże czy odwrócenie się od Bliskiego Wschodu i skierowanie ku regionowi Azji i Pacyfiku nie było zabiegiem celowym? [2]. Trudno jest w te chwili jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie, bowiem taki zabieg, ogłoszony przez prezydenta Obamę w 2012 roku, mógł równie dobrze być spowodowany naiwnością amerykańskich decydentów. Uznali oni, że rozwój potęgi gospodarczej, politycznej i militarnej państwa azjatyckich, przede wszystkim komunistycznych Chin, jest na tyle znaczący, że mogą w przyszłości stać się mocarstwem zdolnym do walki o globalną hegemonię.

Dopiero po inwazji Państwa Islamskiego Stany Zjednoczone ponownie zwróciły się w kierunku Bliskiego Wschodu. John Kerry gdy objął urząd Sekretarza Stanu w 2013 roku, polecał w pierwszej kolejności do Londynu, a następnie do pięciu miast na Bliskim Wschodzie. Region ten był punktem docelowym ponad połowy z jego pięćdziesięciu siedmiu wyjazdów, zgodnie z danymi Instytutu Polityki Międzynarodowej im. Lowy'ego (*Lowy Institute for International Policy*). Dla porównania od 2013 roku punkty znajdujące się w regionie Azji i Pacyfiku stanowiły zaledwie jedną piątą wszystkich odwiedzanych przez Sekretarza Stanu miejsc [3].

Odmienne zagrożenie ze strony islamskiego kalifatu traktują teokratyczne władze Islamskiej Republiki Iranu, które w ekspansji Państwa Islamskiego z jednej strony widzą ingerencję – spisek Stanów Zjednoczonych, z drugiej starają się wykorzystać postępującą destabilizację regionu do budowy roli mocarstwa regionalnego, przy jednoczesnym osłabieniu rywali. Niemniej jednak Teheran obawia się zwycięstwa Państwa Islamskiego w Iraku dlatego skłonny jest do zaangażowania w działanie nieformalnej, międzynarodowej koalicji państw, walczących z islamskim kalifatem Państwa w Iraku i Syrii. Ponadto ten, jakby się mogło wydawać, nieprawdopodobny sojusz okazuje się być skutecznym, a nawet kluczowym elementem w tej trudnej walce.

Bliskowschodniego kompleksu niestabilności

Teoria regionalnych kompleksów bezpieczeństwa (*Regional Security Complex Theory* – RSCT) została przedstawiona przez Barry'ego Buzana i Ole

Waevera w 2003 roku [4]. Koncepcja ta pokazała, że bezpieczeństwo jest skupione w regionach geograficznych. Według takiego założenia zagrożenia dla bezpieczeństwa nie przemieszczają się zbyt aktywnie na dalsze odległości, a więc ich rozwój jest ograniczony, przez co jest on bardziej prawdopodobny w skali regionalnej. Ponadto bezpieczeństwo każdego podmiotu regionalnego współdziała z bezpieczeństwem innych podmiotów, przez co wytwarza się intensywna współzależność w kwestii bezpieczeństwa jednych uczestników od drugich. Taka intensyfikacja nie ma miejsca pomiędzy regionami, co pozwala na zdefiniowanie regionu jako obszaru skupiającego państwa, połączone nie tylko geograficzną bliskością i współzależnościami, ale również wspólnym postzeganiem zagrożeń.

Buzan i Waever w swojej książce z 2003 roku pt. *Regions and Powers: The Structure of International Security*, wymieniają następujące typy kompleksów bezpieczeństwa: standardowe, scentralizowane, kompleksy mocarstw oraz superkompleksy. Opisali również bliskowschodni kompleks bezpieczeństwa, uznając ten region za typ standardowy [4, p.62]. Obecna sytuacja wskazuje jednak, że jest to raczej kompleks niestabilności aniżeli bezpieczeństwa [5, p.363-396]. Różnice ideologiczne, religijne i etniczne, a zwłaszcza konflikt sunnicko-szyicki, problematyka ekstremizmu, separatyzmu oraz terroryzmu, a także rozkład struktur państwowych i brak dialogu społecznego, pogłębiają destabilizację, która wzmaga, a nawet tworzy nowe, ponadnarodowe podziały w regionie Bliskiego Wschodu.

Tę niestabilność wykorzystała organizacja Państwo Islamskie, wywodząca się z Al-Kaidy, która jest wyjątkowo brutalna w taktykach zwalczania opozycji i umiejętnie wykorzystuje propagandę i prozelityzm do powiększania wpływów swoich struktur. Prozelityzm jest rozumiany jako dążenie do pozyskania nowych wyznawców, bądź jako nawracanie innych na swoją wiarę. Można wyróżnić prozelityzm właściwy i niewłaściwy, jednak jego najgorszą formą jest wywieranie presji lub zmuszanie do zaakceptowania zasad danej wiary. Gdy dżihadysty z ISIS w czerwcu 2014 roku zajęli Mosul, organizacja ta stała się najbardziej niebezpiecznym ugrupowaniem terrorystycznym na świecie, które w umiejętny sposób umie wykorzystać zarówno prozelityzm jak i działania propagandowe.

Jednakże ponad konfliktem w Syrii i Iraku, a także kryzysami w Libanie, Jemenie, Libii oraz w Egipcie, na terytorium Bliskiego Wschodu można zauważyć również wystąpienie zjawiska, które należałoby określić jako bliskowschodnią zimną wojnę. Jest to bowiem konflikt o charakterze trwałym, charakteryzujący się niemożnością rozstrzygnięcia przy pomocy konfrontacji militarnej. Głównymi podmiotami tej zimnej wojny są Iran i Arabia Saudyjska, ale w konflikcie biorą udział inne państwa: Turcja, Katar, Zjednoczone Emiraty Arabskie, wspierające sojuszników w zdestabilizowanych państwach. Iran

stanowi wsparcie dla szyitów i ich sojuszników, natomiast Arabia Saudyjska popiera społeczności sunnickie w regionie. W konflikcie syryjskim Arabia Saudyjska wraz ze Stanami Zjednoczonymi, Jordanem, Katarą i Turcją wspiera opozycję, zaś Iran, wraz z libański Hezbollahem i Rosją, alawickich przywódców na czele z prezydentem Baszszarem al-Asadem. W Iraku rząd zdominowany jest przez szyitów dlatego wspierany jest przez Islamską Republikę Iranu, w tej kwestii zgodną w swych strategicznych reakcjach z działaniami Stanów Zjednoczonych i koalicji antyterrorystycznej. Wraz z opozycją Republiki autonomicznej Kurdystanu stanowi on przeciwwagę dla dżihadystów z Państwa Islamskiego.

Sytuacja w Jemenie jest bardziej wielowymiarowa. Pomimo, że Stany Zjednoczone i Iran walczą w Iraku przeciwko Państwu Islamskiemu, to w Jemenie irańskie wsparcie dla rebeliantów Houthi spotyka się zarówno z oporem Stanów Zjednoczonych, jak i Arabii Saudyjskiej. Ponadto jemeński rząd jest wspierany również przez: Bahrajn, Jordanię, Katar, Kuwejt, Maroko, Pakistan, Zjednoczone Emiraty Arabskie, a także rząd Egiptu [6, p.44].

Również w Libii i Egipcie toczą się konflikty o charakterze wewnętrznym, w które zaangażowane są podmioty zewnętrzne. Libijski premier wybrany przez parlament (Izbę Reprezentantów; *Council of Deputies; Majlis al-Nuwaab*) – Abd Allah as-Sani, jest w stanie kontrolować jedynie część terytorium kraju. Wobec tego rządu lojalna jest armia pod zwierzchnictwem generała Chalifa Haftara, a jego zewnętrznymi sojusznikami są Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz egipski rząd. Pozostałe terytorium znajduje się pod kontrolą zbuntowanych bojówek, które utworzyły własny parlament – islamistyczny Powszechny Kongres Narodowy (*New General National Congress*), który kontroluje Trypolis – stolicę kraju. W marcu 2015 roku premierem z ramienia Kongresu został Chalifa al-Ghuwajl, co Izba Reprezentantów, której obecną siedzibą jest Tobruk, uznała za działanie bezprawne. Nieuznawany na arenie międzynarodowej islamistyczny parlament wspierany jest jednak przez Sudan, Katar oraz Turcję [7, p.10] [8, p.21-23]. Ponadto w konflikcie uczestniczą również Ansar asz-Szari’a – dżihadystyczne ugrupowanie bojowe powstałe w czasie wybuchu rewolucji arabskich – na przełomie 2010 i 2011 roku, a także bojownicy Państwa Islamskiego.

W Egipcie natomiast społeczeństwo podzielone jest na zwolenników świeckiej władzy oraz Bractwa Muzułmańskiego. Pierwsza strona wspierana jest przez Arabię Saudyjską, Jordanię i Zjednoczone Emiraty Arabskie, druga natomiast przez Turcję i Katar. Po śmierci króla Abdullaha (Abd Allah ibn Abd al-Aziz Al Su’ud) polityka Arabii Saudyjskiej uległa zmianie. Dało to Bractwu Muzułmańskiemu nadzieję na odbudowę, bowiem w postawie nowego króla – Salmana (Salman ibn Abd al-Aziz Al Su’ud) zauważalne są akcenty pojednawcze. Ale wynika to również z tego, że saudyjscy decydenci widzą szyicki Iran a nie osłabione Bractwo, jako najpoważniejsze zagrożenie dla

jedności i integralności królestwa. Obawa ta najbardziej uwidacznia się w Jemenie, gdzie Saudyjczycy stworzyli bardzo szeroką koalicję do walki z rebeliantami Houthi, wspieranymi przez Iran, który jest pretekstem do odłożenia różnic na bok i zjednoczenia się państw sunnickich przeciwko wspólnemu wrogowi. Pomimo tego, że to Iran uznawany jest przez większość państw sunnickich za największego rywala, to w walce z Bractwem Muzułmańskim w Egipcie ścierają się z jednej Katar i Turcja, wspierające Bractwo, oraz Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz Jordania, które stanowczo sprzeciwiają się działaniom tego ugrupowania [9].

Ponad cztery lata od wybuchu arabskich rewolucji w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu można powiedzieć, że region bliskowschodni jest doszczętnie zdestabilizowany. Irak, Syria i Libia są państwami upadłymi, a Egipt i Jemen zdają się nieuchronnie dążyć w tym samym kierunku. Najprostszą do naprawy wydaje się być sytuacja w Libii, gdyż jest to bogaty kraj o niewielkiej populacji, która jest dość homogeniczna pod względem religii, klasy i pochodzenia etnicznego, co znacząco ułatwia zjednoczenie społeczeństwa.

Stany Zjednoczone i Iran wobec inwazji Państwa Islamskiego

Państwo Islamskie jest niezwykle sprawnie działającą grupą terrorystyczną, która umiejętnie łączy ideologię ze strategiczną i taktyczną sprawnością wojskową. Ponadto ugrupowanie jest także niezwykle zasobne w sprawnie działające źródła finansowane. Pomimo, że Państwo Islamskie stanowi poważne zagrożenie dla Stanów Zjednoczonych i interesów tego kraju w regionie Bliskiego Wschodu, to Waszyngton stara się uniknąć uwikłania w kolejny długotrwały konflikt. Jednocześnie amerykańska administracja nie może pozwolić sobie na politykę izolacjonistyczną i zrezygnowanie z udziału w regionalnych konfliktach, noszących zarówno cechy wojen zastępczych (*proxy wars*) jak i zjawiska zimnej wojny.

Szczególne zagrożenie w bliskowschodnim kompleksie niestabilności odgrywa Państwo Islamskie, które nieprzerwanie od 2013 roku zyskuje na znaczeniu, stosując niezwykle sprawne metody ekspansji. Stanowi ono zagrożenie dla wszystkich państwowych, a nawet niepaństwowych podmiotów, które posiadają swoje interesy w regionie. Prezydent Syrii Baszszar al-Asad uważa, że wsparcie dla Państwa Islamskiego rozszerzyło się od czasu rozpoczęcia nalołów na cele bojowników przez koalicję pod przywództwem Stanów Zjednoczonych. Waszyngton jest już od dawna niechętny reżimowi Asada i w początkowej fazie wojny domowej dążył do jego obalenia, jednak obecnie takie działanie pogłębiłoby destabilizację Syrii, co mogłaby zostać wykorzystane przez Państwo Islamskie [10].

Z kolei najwyższy przywódca Iranu, ajatollah Ali Chamenei, często w swoich wypowiedziach stwierdza, że ISIS zostało stworzone przez Stany

Zjednoczone jako środek służący do odzyskania wpływów w Iraku oraz walki z sojusznikiem Islamskiej Republiki Iranu – prezydentem Baszarem al-Asadem [11, p. A9]. Lista błędów amerykańskiej geopolityki na Bliskim Wschodzie jest tak długa, że każda większa ingerencja ze strony Stanów Zjednoczonych jest wyjaśniana przez oponentów mocarstwa jako pewnego rodzaju intryga, wymierzona przeciwko irańskiej pozycji w regionie. Wystarczy wskazać na rok 1953, gdy Mohammad Mosaddegh, premier Iranu wybrany przez Majlis, został obalony wskutek zamachu stanu przeprowadzonego przez CIA. Od tego czasu, w Iranie władzę sprawował proamerykański szach – Mohammad Reza Pahlawi. Prozachodniego szacha odsunął od władzy dopiero wybuch radykalnej antymonarchicznej islamskiej rewolucji z 1979 roku. Nic więc dziwnego, że państwo to ma negatywny stosunek do amerykańskiej polityki w regionie.

Z tego względu Iran, pomimo zaangażowania w walkę z Państwem Islamskim wspiera reżim Asada. Jest to również umotywowane obroną sryjskich szyitów, będących sojusznikami teokratycznych irańskich przywódców. Taka rozbieżność w działaniach sojuszniczych zaostrza jedynie napięcia geopolityczne i zwiększa pole manewru Państwa Islamskiego w regionie.

Ponadto wielu oponentów Stanów Zjednoczonych uważa interwencje w Iraku i Afganistanie, które przerodziły się w wieloletnie wojny, za pretekst do utworzenia pierścienia amerykańskich baz wojskowych w całym regionie. Irańskie władze przedstawiają wiele krytycznych teorii odnoszących się do amerykańskiej geopolityki na Bliskim Wschodzie. Część z nich tłumaczy również sankcje społeczności międzynarodowej nałożone na Iran ze względu na rozwijanie programu nuklearnego. Jak już zostało wspomniane, również ISIS jest uznawane przez irańskich decydentów za amerykańską prowokację, która wymknęła się z pod kontroli. Jest to oczywiście niemożliwe bowiem Stany Zjednoczone deklarując, że ISIS jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa narodowego, regionalnego i międzynarodowego oraz angażując się w walkę z tą organizacją, pośrednio zwiększają w ten sposób pole manewru reżimu Asada, gdyż atakują jego najbardziej groźnego przeciwnika. Rozwiązanie tej rozbieżności może być nieskomplikowane. Stany Zjednoczone, oczywiście nie bezpośrednio, ale poprzez decyzje polityczne, kreowanie systemu sojuszy w poszczególnych regionach, ingerencję w wewnętrzne problemy bliskowschodnich państw stworzyły szereg zagrożeń. Z takiej właśnie polityki powstał niebezpieczny twór – Państwo Islamskie, który rozwija się obecnie poza amerykańską oraz jakkolwiek inną kontrolą i jeżeli nie zostanie wkrótce zatrzymany to trudną do przewidzenia jest perspektywa jak rozwinie się on w przyszłości [11, p.A9]. W takim ujęciu irańscy decydenci mają poniekąd rację, że to polityka poszczególnych państw, w tym przede wszystkim Stanów Zjednoczonych, pośrednio wykreowała nowoczesną pod względem taktyk militarnych, uzbrojenia, technik propagandowych i sprawnie działającą organizację terrorystyczną o zasięgu globalnym.

Rok 2015 rozpoczął się międzynarodowym naciskiem na deeskalację konfliktu na Bliskim Wschodzie. Istotna jest zwłaszcza walka z Państwem Islamskim jednak dokładny cel nowego zaangażowania Stanów Zjednoczonych na Bliskim Wschodzie jest niejasny, choć administracja prezydenta Obamy obiecuje zniszczenie organizacji, jednocześnie podkreśla niechęć do rozmieszczenia wojsk amerykańskich w regionie konfliktu. Obecnie wydaje się, że Waszyngton wdraża dwutorową strategię. Z jednej strony oparta jest ona na konfrontacji z Państwem Islamskim poprzez naloty w Iraku, zaś z drugiej w Syrii wykorzystuje opozycję do walki wewnętrznej.

Waszyngton nie może sobie pozwolić a nieingerencji w bliskowschodni kompleks niestabilności. Pomimo, że administracja amerykańska wycofała wojska z Iraku, które stacjonowały tam od czasu konfliktu z 2003 roku, to obecna sytuacja geopolityczna wymaga ich ponownego zaangażowania. Jednakże obecnie układ sił uległ znaczącej zmianie, wpływy szyckie są bardziej znaczące, niż podczas interwencji w 2003 roku. Pomimo, że Waszyngton stara się odzyskać jasną strategię regionalnej aktywności, to często kieruje się podejściem indywidualnym, rozpatrując każdy przypadek z osobna. Przyjmując taki sposób postrzegania wydarzeń, Waszyngton jest skłonny do współpracy z irańskim reżimem w Iraku. Jednak dynamiczny charakter powiązanych ze sobą konfliktów wewnętrznych, noszących cechy wojen zastępczych sprawił, że większość państw regionu obawia się jedynie o to żeby nie stracić swoich wpływów. Inne zaś próbują je pozyskać, co nie ułatwia budowania nowej koalicji antyterrorystycznej, w obliczu intensyfikacji konfliktów. Tak skomplikowana sytuacja polityczna, społeczna, ekonomiczna, a także do końca niejasny układ sojuszy wymaga swoistego resetu oraz zbudowania zupełnie nowego *status quo* w regionie.

Podsumowanie

Brak skuteczności amerykańskiej polityki jest raczej produktem niepewności Stanów Zjednoczonych co do skali zaangażowania w regionie. Niestabilna sytuacja na Bliskim Wschodzie skłania amerykańską administrację w kierunku bardziej przemyślanych i powolnych działań. Część społeczności międzynarodowej chętnie widziałaby to nawet jako zwrot ku polityce izolacjonistycznej. Z drugiej strony, pomimo ekspansji Państwa Islamskiego, a także agresywnej polityki Rosji, struktura amerykańskiego budżetu wskazuje na to, że Waszyngton traktuje te zagrożenia jako krótkoterminowe. Sygnalizuje to budżet będący skutecznym wskaźnikiem tego, że amerykańska strategia zmierza ku regionowi Azji i Pacyfiku [12, p.47].

Pomimo tego, Stany Zjednoczone będą nadal wspierać swoich bliskowschodnich partnerów w zwalczaniu międzynarodowego terroryzmu, tak by utrzymać silną pozycję regionu Bliskiego Wschodu w amerykańskiej strategii

geopolitycznej. Waszyngton próbuje przekonać, że walka z Państwem Islamskim i zażegnanie kryzysu w Syrii są jednym z priorytetów amerykańskich działań na arenie międzynarodowej. W końcu amerykański budżet przeznaczył 5,3 mld dolarów na operacje Nieodzowna Determinacja (*Inherent Resolve*) oraz 3,5 mld dolarów na wzmocnienie partnerów regionalnych, w tym syryjskiej opozycji, walkę z ISIS i zapewnienie pomocy humanitarnej [12, p.46].

Rosnące zagrożenie ze strony ISIS, nie zmienia tego, że wciąż dla Waszyngtonu to Teheran pozostaje czynnikiem destabilizacji bezpieczeństwa regionalnego, ze względu na łamanie prawo międzynarodowego oraz rozwijanie zdolności, pozwalających w dalszej perspektywie na produkcję broni nuklearnej. Iran stosuje jednak politykę zaprzeczania, twierdząc że program badań jądrowych jest rozwijany dla potrzeb cywilnych, a nie militarnych. Pomimo tego również inne działania Republiki Islamskiej, z perspektywy amerykańskiej administracji, nadal stanowią zagrożenie, w szczególności dla bezpieczeństwa regionalnych sojuszników i partnerów, którzy aby skutecznie działać w ramach koalicji antyterrorystycznej muszą czuć się zagrożeni.

Z tego względu polityka Stanów Zjednoczonych na Bliskim Wschodzie powinna być dostosowana do warunków panujących w tym regionie. Złożoność stosunków międzynarodowych i polityki poszczególnych państw spowodowały, że coraz trudniej jest urzeczywistnić priorytety strategiczne określone w dokumentach, odnoszących się do kwestii bezpieczeństwa narodowego. Niezbędny jest kompleksowy przegląd przyczyn uprzednich niepowodzeń i znalezienie sposobów, aby stworzyć strukturę, która może poradzić sobie z tymi wyzwaniem w przyszłości.

Nowa wojna przeciwko dżihadowi, terroryzmowi i ekstremizmowi nie może być skuteczna w pojedynkę dlatego tak istotne jest określenie kierunku polityki Iranu. Obecnie jest to bowiem jeden z silniejszych i najbardziej stabilnych państw w regionie. Z tego względu należy umiejętnie połączyć punkty wspólne w celu przezwyciężenia bliskowschodniego kryzysu, który wykreował nowy – niebezpieczny dla interesów wielu państw – ład regionalny.

Pokonanie i wyeliminowanie ISIS wymaga zjednoczenia społeczności międzynarodowej. Wszystkie państwa zaangażowane w konflikty toczące się w bliskowschodnim kompleksie niestabilności, również Stany Zjednoczone oraz Iran muszą pracować nad zmianą warunków politycznych i społecznych, bowiem samo użycie siły militarnej nie zwalczy czynników, które pozwalają rozwijać się tego typu ugrupowaniom. Należy rozwijać struktury państwowe poszczególnych państw, które spełniają potrzeby miejscowych społeczności, również tych mniejszościowych oraz oferują nowe wizję pokojowego współistnienia różnych grup etnicznych i narodowościowych. Jest to niewątpliwie wyzwanie, z którym muszą zmierzyć się również Waszyngton i Teheran. Jeśli rządy tych państw nie podejmują odpowiednich inicjatyw, wdrażających nowe wizje, niepaństwowe grupy zbrojne zrobią to za nie.

Bibliografia:

1. J.B. Alterman, Acting and Reacting in the Middle East, [in.] Craig Cohen, Josiane Gabel, 2015 Global Report, Crisis and Opportunity, Centre For Strategic and International Studies.
2. National Security Strategy, The White House, May 2010.
3. J. Garnaut, Asia pivots towards the US as China bears down, April 10, 2015, <http://www.smh.com.au/comment/asia-pivots-towards-the-us-as-china-bears-down-20150409-1mh6tv.html> (14.04.2015).
4. B. Buzan, O. Waever, Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
5. J. Zając, Bliskowschodni kompleks niestabilności i bezpieczeństwa [w:] R. Zięba (red.), Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimniej wojnie, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.
6. The test for a new monarch; Saudi Arabia and Yemen, "The Economist", Vol. 415 No. 8932, April 4, 2015.
7. Libya. The next Failed State, "The Economist", Vol. 414 No. 8920, Jan 10, 2015.
8. Libya's civil war. That it should come to this, "The Economist", Vol. 414 No. 8920, Jan 10, 2015.
9. The Muslim Brotherhood. Hoping for a reprieve, "The Economist", Vol. 415 No. 8933, April 18, 2015.
10. Syria/United States: Assad: Support for Islamic State Has Expanded in Syria Since US-Led Airstrikes, "Asia News Monitor", Apr 1, 2015.
11. T. Erdbrink, For Many Iranians, the 'Evidence' Is Clear: ISIS Is an American Invention, "New York Times", Sep 11, 2014.
12. Fiscal Year 2016 Budget of the U.S. Government, The White House, <https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/budget/fy2016/assets/budget.pdf>

II. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ США

СЕКЦІЯ 3

КЛЮЧОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ США

ЛІЛІЯ АМБРИК

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету*

ВІКТОРІЯ ДЕСЯТНЮК

студентка Тернопільського національного економічного університету

Податкова система США є трирівневою (федеральні податки, податки на рівні штатів та міст). Основу федерального бюджету становить індивідуальний прибутковий податок (individual income tax), який забезпечує близько 40-45% доходів. До інших джерел формування федерального бюджету належать корпоративний податок (corporate income tax) – близько 10% та соціальні податки (social security and Medicare taxes), що становлять 30-35% доходів [1].

Адміністрування федеральних податків є прерогативою Служби Внутрішніх Доходів США (Internal Revenue Service), що належить до Міністерства фінансів США. У свою чергу, адмініструванням податків на рівні штатів та місцевих податків займаються відповідні служби, що утворені урядами штатів та органами місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що у США активно використовують непрямі методи визначення податкових зобов'язань платників податків та запроваджено електронний сервіс із метою зменшення конфліктних ситуацій з податковими органами, забезпечення повноти та своєчасності сплати податків, а також зменшення кількості перевірок [1].

Зупинимося детальніше на ключових податках. Так, ставки індивідуального прибуткового податку є диференційованими в межах від 10% до 39,6% у 2015 р. Пріоритетне місце в механізмі оподаткування доходів фізичних осіб відведено статусу платника податку (неодружений, одружений, сімейне оподаткування) (див. табл. 1).

Крім того, платники податків – фізичні особи можуть виступати платниками податку на нерухоме майно, що встановлюється на місцевому рівні; платниками гербового збору; податку на спадщину та дарунки.

Таблиця 1

Ставки індивідуального прибуткового податку в США у 2015 р. [2]

Розмір ставки	Неодружений	Одружений	Сімейне оподаткування
10%	\$9,225	\$9,225	\$18,450
15%	\$9,226 – \$37,450	\$9,226 – \$37,450	\$18,451 – \$74,900
25%	\$37,451 – \$90,750	\$37,451 – \$75,600	\$74,901 – \$151,200
28%	\$90,751 – \$189,300	\$75,601 – \$115,225	\$151,201 – \$230,450
33%	\$189,301 – \$411,500	\$115,226 – \$205,750	\$230,451 – \$411,500
35%	\$411,501 – \$413,200	\$205,751 – \$232,425	\$411,501 – \$464,850
39,6%	\$413,201 і більше	\$232,426 і більше	\$464,851 і більше

У свою чергу, компанії оподатковуються за ставкою 35% [3], якщо сума оподаткованого доходу становить понад 18,3 млн. дол. США. Якщо оподатковуваний дохід складає менше зазначеної суми, то застосовується ставка у розмірі 15%. Також компанії можуть оподатковуватися мінімальним альтернативним податком у розмірі 20%.

Згідно з оцінкою Білого дому, компанії США, які не бажають платити 35%-вий корпоративний податок, приховують за кордоном близько 2 трлн. дол. США прибутку. У свою чергу, за оцінкою дослідницької фірми Audit Analytics, корпорація General Electric накопичила на іноземних рахунках 110 млрд. дол. США, Microsoft – 76 млрд. дол. США та Apple – 54 млрд. дол. США [4].

Щоб протидіяти ухиленню від сплати податків та стимулювати повернення фінансових ресурсів із офшорів американський президент Барак Обама вдався до радикальних рішень, запропонувавши 14%-вий податок із прибутків, які отримані та зберігаються за кордоном (упродовж наступних шести років на рівні 19%). Усі кошти запропоновано вкласти в розвиток національних доріг, мостів, портів та громадського транспорту [4].

На нашу думку, така ініціатива американського президента є економічно виправданою, особливо зважаючи на окреслені напрямки використання мобілізованих коштів.

Зазначимо, що ставки соціальних податків встановлено на рівні 12,4% та 2,9% [3], що на нашу думку, не зумовлює надмірного податкового навантаження на фонд оплати праці.

У свою чергу, податком у джерела виплати (withholding tax) оподатковуються дивіденди, відсотки та роялті. Так, дивіденди, що виплачуються національною корпорацією іноземній корпорації оподатковуються за ставкою у розмірі 30%. Відсотки та роялті, отримані іноземною корпорацією, оподатковуються також за ставкою 30%. Ставки податку у джерела виплати можуть бути знижені згідно умов податкових договорів [3].

Варто відзначити, що між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки укладено Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал [5], що є стратегічним кроком у сфері міжнародного податкового планування.

Таким чином, податкова система США характеризується тривірневою структурою, чітким розподілом повноважень у сфері запровадження й адміністрування податків, прогресивним оподаткування доходів фізичних осіб, доволі високим рівнем оподаткування корпоративного сектору економіки, помірним навантаженням на фонд оплати праці та ефективною системою адміністрування податків.

Список використаних джерел:

1. Лапшин Ю. Сходінками американського досвіду [Електронний ресурс] / Ю. Лапшин, О. Задорожний. – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1561>
2. Individual Income Tax Rates 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankrate.com/finance/taxes/tax-brackets.aspx>
3. International tax: United States Highlights 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-unitedstateshighlights-2014.pdf>
4. Зякіянов Д. У влади Британії та США – нові методи відбирання корпоративних грошей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1387937-u-vladi-britaniyi-ta-ssha-and8722-novi-metodi-vidbirannya-korporativnih-groshej>
5. Конвенція між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал від 04.03.1994 (редакція від 29.09.1999) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_576

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОСВІДУ США З ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ У РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ГАННА АНТОНЮК

*кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри міжнародної економіки, туризму та менеджменту ЗЕД
Львівського національного аграрного університету*

На сьогоднішній день галузь сільського господарства України потребує імплементації нової моделі розвитку, яка за мінімальних фінансових витрат могла б призвести до відродження аграрного сектору економіки. Такою моделлю може стати практика створення кластерів, що не вимагає значного фінансування, а базується в першу чергу на організаційних зрушеннях. Кластерний підхід добре себе зарекомендував як в економічно розвинутих країнах, так і країнах, що розвиваються. Ми зосередили свою увагу на вивченні досвіду США у створенні агрокластерів та можливості його імплементації в сучасних умовах в Україні.

Перші теорії кластерів були запропоновані ще А. Маршалом, який описував феномен особливих промислових регіонів у своїх “Принципах економічної теорії”. Багато американських дослідників, таких, як К. Дж. Бразер, С. Гойц, Л. А. Сміт, М. Амес, Дж. Грін, Т. Келсей, В. Вітмер вважають оптимальним варіантом розвитку аграрного сектору саме створення кластерів [1; 2; 3]. Подальшого дослідження потребують передумови створення кластерів, необхідним є виявлення формальних та неформальних інтеграційних зв’язків між учасниками ринку агропродовольчої продукції на яких можна сформувати майбутній кластер.

Загальноприйнятим є підхід до тлумачення кластера, запропонований М. Портером: “Кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв’язаних підприємств, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, підприємств у відповідних галузях, а також пов’язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університети, агентства зі стандартизації, а також торговельні об’єднання) у визначених сферах, які конкурують між собою і разом з тим проводять спільну діяльність” [4, с.265].

Деталізуючи це визначення стосовно особливостей сільського господарства, можна стверджувати, що аграрний кластер – це об’єднання суб’єктів ринку аграрної продукції в замкнутий цикл “виробництво – заготівля – переробка – реалізація аграрної продукції” на засадах інтеграції і кооперації за сприяння органів державної влади і співпраці з науководослідними установами, з метою одержання учасниками кластера конкурентоспроможної продукції і підвищення прибутковості.

Виходячи з запропонованого нами визначення поняття “аграрний кластер” вважаємо, що алгоритм з побудови кластеру передбачає проходження п’яти етапів зображених на рисунку 1.

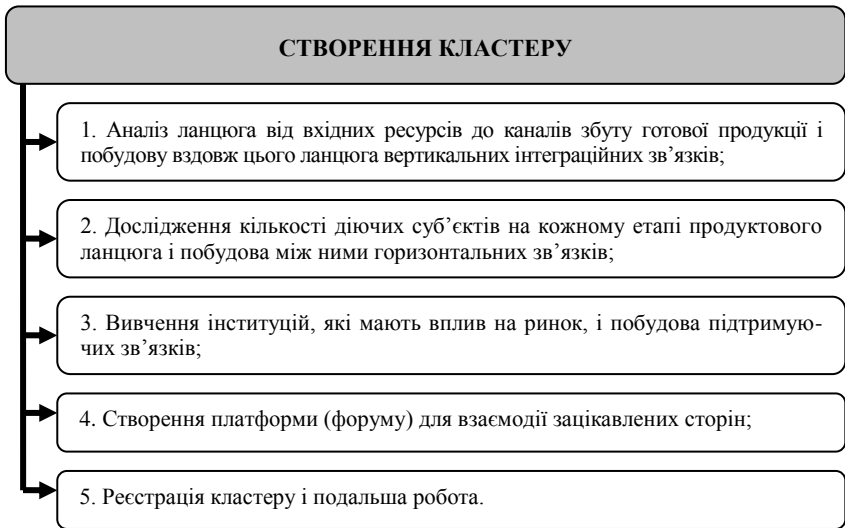

Рис. 1 Алгоритм створення кластеру

Отже, критично важливим є виявлення формальних і неформальних зв'язків в аграрному секторі регіону, як основи майбутнього кластеру. Американські науковці К. Дж. Бразієр, С. Гойц, Л. А. Сміт, М. Амес, Дж. Грін, Т. Келсей, В. Вітмер вважають основою становлення аграрних кластерів саме мережі зв'язків між основними гравцями у секторі сільського господарства. Запропонований ними підхід передбачав проведення опитування учасників діючих шести кластерів у різних штатах США і обробка отриманої інформації за допомогою UCINET 6.

Базуючись на підході, запропонованому американськими науковцями, ми здійснили анкетування фермерів у Львівській області у двох секторах галузі сільського господарства: молоко та овочі і фрукти (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість опитних фермерів у секторах сільського господарства у Львівській області

№ п.п.	Сектор сільського господарства	Кількість опитаних
1.	Молоко	15
2.	Овочі і фрукти	26

Дані отримані від фермерських господарств були опрацьовані за допомогою програми UCINET 6, основні результати оцінки представлені на рисунках 1 і 2.

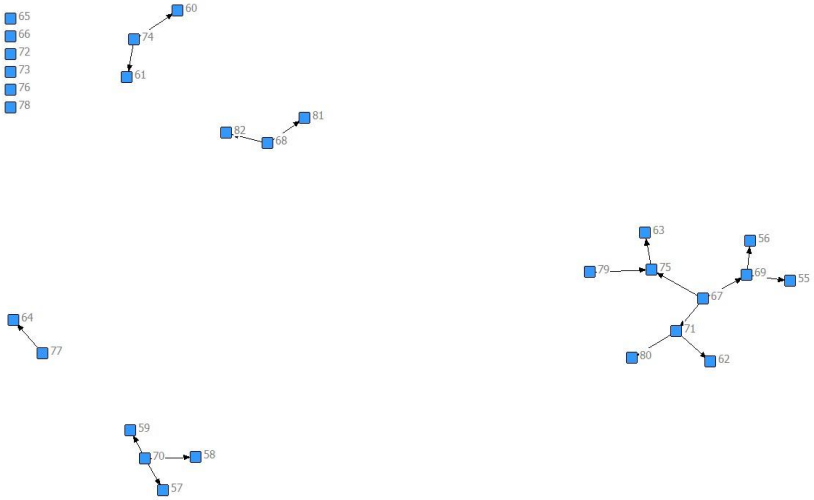

Рис. 1 Мережа горизонтальних зв'язків у молочному секторі галузі сільського господарства Львівської області

Як видно з рисунку 1 горизонтальна інтеграція в молочному секторі Львівської області є слабкою: 6 з 15 опитаних фермерських господарств взагалі не співпрацюють з іншими господарствами у своєму регіоні. Решта 9 господарств мають інтеграційні зв'язки з колегами у своєму секторі. Це – більшість, тому можна припустити що за умов відповідної підтримки з боку органів влади кластерних ініціатив, а також залучення до співпраці інших гравців на ринку вздовж продуктового ланцюга, на основі цих дев'яти господарств можливо створити молочний кластер.

Аналіз рисунку 2 засвідчує, що ситуація у овочево-фруктовому секторі краща ніж у молочному. Тут лише 7 фермерських господарств з 26 опитаних не мають інтеграційних зв'язків. На рисунку 2 чітко візуалізується два можливих кластери: 1-й кластер у секторі садівництва і 2-й – овочевий. Причому перший характеризується тісними зв'язками і постійною співпрацею фермерських господарств у цьому секторі. Другий потребує налагодження горизонтальних зв'язків аналогічно із молочним кластером.

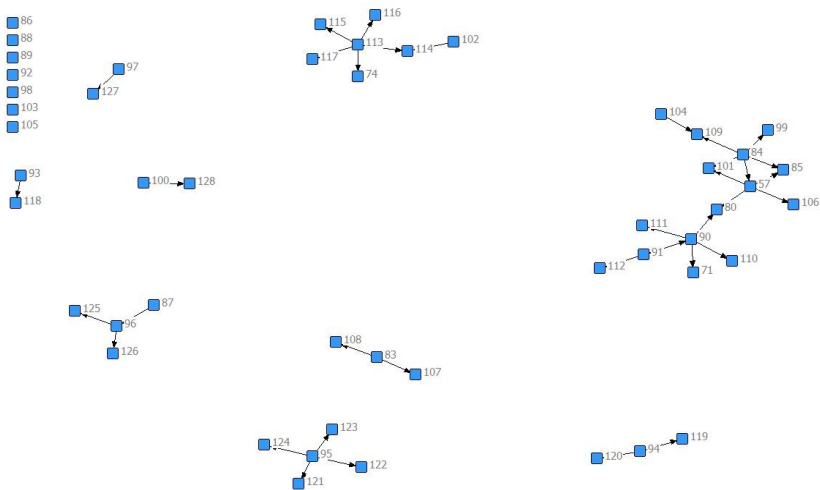

Рис. 2. Мережа горизонтальних зв'язків у овочево-фруктовому секторі галузі сільського господарства Львівської області

Нами здійснена лише перша частина дослідження, адже для повноцінної оцінки зв'язків у досліджуваних секторах у галузі сільського господарства регіону необхідно проаналізувати ще вертикальні інтеграційні зв'язки, а також зв'язки з підтримуючими інституціями такими як, органи влади, дослідні установи та вищі навчальні заклади, дорадча служба та агенції з розвитку. Цьому і будуть присвячені наші наступні дослідження.

Проведений аналіз дозволив нам дійти висновку, що основними перепонами на шляху становлення аграрних кластерів у Львівській області є:

- мала обізнаність учасників аграрного ринку про суть кластерів і їх вплив на розвиток галузі сільського господарства;
- відсутність відповідної політики з підтримки кластерних ініціатив у регіоні;
- консерватизм фермерів і їх небажання об'єднуватися з іншими учасниками ринку;
- нагромадження великої кількості першочергових проблем у сфері реформування АПК.

У той же час Львівщина має великий потенціал у створенні аграрних кластерів саме у секторах овочів і фруктів та молока. Зокрема:

- велика кількість дрібних виробників. У Львівській області особисті селянські господарства і невеликі фермерські господарства виробляють понад 80% молока та понад 90% овочів та фруктів;

- наявність спеціалізованих навчальних закладів та дослідних установ: Львівський національний аграрний університет, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, Інститут землеробства і тваринництва Західного регіону УААН;

- близькість збуту агропродовольчої продукції на європейський ринок;

- сприятливий інноваційно-інвестиційний клімат у регіоні, зокрема і в аграрному секторі;

- досвід у створенні та підтримці розвитку кластерів. На сьогоднішній день на Львівщині успішно діють два кластери: у сфері інформаційних технологій та туризму.

З огляду на перешкоди що стоять на шляху створення аграрних кластерів у регіоні, зазначимо, що органи державної влади повинні підтримувати кластерні ініціативи і сприяти розвитку кластерів через:

- проведення громадських консультацій з питань створення агро-кластерів у регіоні;

- розвиток необхідної інфраструктури;

- фінансування розробок і досліджень у цій сфері;

- надання податкових пільг підприємствам-учасникам кластеру;

- підтримання кластерів у залученні нових ресурсів.

Участь органів державної влади у кластері можлива через державно-приватне партнерство.

Отже ми дійшли висновку, що просто перенести досвід зі створення і розвитку кластеру з однієї країни в іншу, чи навіть з одного регіону країни в інший, не так просто, адже при цьому потрібно враховувати вхідні фактори, які для кожної місцевості специфічні і систему наявних формальних і неформальних зв'язків. Проте створення аграрних кластерів варті цих зусиль, адже мова йде не лише про розвиток аграрного сектору та сільських територій, створення аграрних кластерів зачіпає також питання продовольчої безпеки регіону.

Список використаних джерел

1. Brasier, Kathryn J., Goetz, Stephan , Smith, Lindsay A., Ames, Molly, Green, Joanna, Kelsey, Tim, Rangarajan, Anu and Whitmer, Walt(2007) “Small Farm Clusters and Pathways to Rural Community Sustainability, Community Development”, 38: 3, 8 – 22
2. Brasier, Kathryn J., Goetz, Stephan , Raboanarielina, Cara M., Rangarajan, Anu and Whitmer, Walt (2005) “Enhancing the Prosperity of Small Farms & Rural agriculture Communities: The Role of Industry Clusters”.
3. Eva Galvez-Nogales “Agro-based Clusters in Developing Countries: Staying Competitive in a Globalized economy”. Food and agriculture Organization of the United Nations, Rome (2010), 122 p.
4. Портер М. Міжнародна конкуренція: перекл. з англ. / Під ред. В. Д. Щетіна. – М. : Міжнар. відносини, 1993. – 896 с.

KEY FACTORS FOR SUCCESSFUL DEVELOPMENT OF THE US BANKING SYSTEM

YAROSLAVA BABYCH

Student, Kyiv Institute of Banking

The relevance of research of history of economic development of the most successful banks in the USA since their inception until these days is explained by the fact that this successful experience may be useful to create a basis for the further development of Ukrainian banking system. Radical reforming of the US banking system during its formation, such as introduction of the Federal Reserve System, the civil war, the First and Second World Wars, epidemics, crises – have all influenced the policy and strategy of typical American banks and their behavior on the world market, effected the balance and power of the whole banking system, which mainly depends on their stability. Taking into consideration the current state of affairs in Ukraine, one can observe the tendency of similar development: the revolution, the change of government, political and economic instability, devaluation of national currency etc. That is why we want to extrapolation a valuable US experience to the process of development of Ukrainians banks for their faster economic growth and improvement of the quality of life in the country.

Both Ukrainian and foreign scientist have work on the abovementioned issue. V.D. Bazilevich, I.O. Liutyi, M.Y. Malik, S.V. Naumekova, N.I. Versal, Z.M. Vasylichenko and others are among Ukrainian scientists. The foreign researchers are the following: Vira Smith, Gabriel Kolko, Joseph Sinkey, Roger Peverelli, Reggy de Feniks and others.

The goal of this work is the research of theoretical, practical and methodological aspects of successful development of the US banking system and identifying the key factors of success in order to use this experience to develop the Ukrainian banking system. According to the goal, the following tasks were set and accomplished: showing the dynamics of development of the most influential banks in the USA; systematizing the key factors which determine successful result of bank development in the USA.

Three biggest, most developed and most profitable American banks were chosen for this research. According to the information from Federal Reserve Statistical Release as of 31 December 2014 JP Morgan Chase, Bank of America and Wells Fargo were ranked number one. That is why they were chosen for detailed analysis and research of directions of their economic, strategic and political activity on their way to the first rank on the international finance market.

JP Morgan Chase bank was founded in 1799 as the Bank of Manhattan Co., but we will look at the development of the company since 1854, when Junius Spencer Morgan joined George Peabody & Co. and they named the company Peabody, Morgand, & Co. Ten years later J. Spencer Morgan headed the company.

When his son John Morgan joined the business, the company started developing with new tempo and that was when the foundation of what we know as JP Morgan & Co. was laid. The company was engaged in trading of state securities, gold and foreign currency, and during the period of the civil war they were engaged in military supplies, which brought quite a big profit. Later a broker firm was formed, its main activity involved stock market speculations. Thanks to financing from France during the war, the company merged with Drexel, Harjes & Co, and the trust relationship between the USA and Great Britain was set, after which a commercial bank was created in order to perform mediation between the parties [2].

The next big step in development of their powerful system was the process of mergers and acquisitions by the bank of such legendary corporations as Edison General Electric and Thomson-Houston Electric Company, which lead to formation of a well-known General Electric. The merger of companies Federal Steel Co. and Carnegie Steel Co. took place and led to creating of U.S. Steel Corp – the first corporation with over \$1 billion turnover in the world. International Harvester – the agricultural sphere giant and International Merchant Marine – one of the first sea cargo companies were created.

Today JP Morgan Chase is an international financial conglomerate, which provides a full range of financial services worldwide. Its structure is the union of three banks: JP Morgan & Co., Chase Manhattan Corp. and Washington Mutual.

Bank of America was founded in 1904 by Amadeo Petro Giannini in San Francisco. It provided financial serviced to immigrants. A great number of merger agreements of different firms and companies with the bank were signed since the beginning of its existence. For example, it merged with Bank of America and Italy in 1929. Holding company Transamerica Corporation, which belonged to Giannini, was to become a national bank according to his expectations. But the government passed the law which prohibited the banks to have such branches as insurance companies. That was the reason why this company continued working independently.

The bank performed a number of successful acquisitions during its operation. Seafirst Corporation, California-based Security Pacific Corporation and its subsidiary company Security Pacific National Bank, the banks owned by them, Chicago-based Continental Illinois Nationa Bank and Trust Co also became a part of the system. Bank of America regained the status of the largest American banking company as the result of such a massive merger.

The bank owes its current success to the CEO Ken Lewis who started combining various operations. He was the first to cancel traditional reporting system. All employees working with consumer market were organized in one department which dealt with cross-sales, special training were organized and a new system of remuneration was introduced. In order to check the effectiveness of given work method in market environment, the employees were given specific tasks with little requirements to arise their enthusiams and interest. Renumeration for work

performed depended on reviews of the clients themselves, which increased the quality of service. In order to attract attention of consumers, Bank of America broadened and reorganized the range of its services. The Bank held a research of separate market segments in order to find out its needs, therefore segmenting plays an important role in its activities.

Bank of America is one of the largest banks in the USA, which provides a wide range of banking services to private clients and legal entities. The bank's main profile is investment banking, working on stock markets, regulation of transactions in global market, playing the commodity and currency markets. The bank provides financial consulting to legal entities, investors, financial institutions and government organizations all over the world.

Wells Fargo is the company that provides diversified financial and insurance services in the USA, Canada and Puerto Rico. The model of diversification of services given is the basis of the bank's functioning, which satisfies the clients' need best way possible. The banks provides almost every kind of financial and insurance services. Wells Fargo pays big attention to innovations. For example, it became one of the first banks to increase the working hours and introduce working hours on Saturdays. It was this bank that started providing its services in an untraditional way, introducing so-called new channels of sales, installing ATMs in grocery stores, cafes and dry cleaners. Now the American bank Wells Fargo is among the most powerful in the world, even though it started out by providing postal and financial services, later becoming one of the main postal systems in the USA. This organization worked with postal delivery using railway and ship delivery as well as the sale of gold dust and bars. And only later the decision to direct their activity in the banking sector was made [3].

Having researched the dynamics of development and activity of the banks of the USA taking into consideration the most successful ones, we'd like to identify 5 key factors that determine successful functioning and increase the level of influence in financial market. They are as follows.

1. *Mobility*. In order to keep the leading position, the company has to keep up with the time, adapt fast to the changes, to factors and situations that influence the continuity and stability of its system, have the ability to clearly predict the future events etc. For example, Bank of America makes a constant research of environment, different sectors of market, their mutual influence and their influence on the banking system, general research. The results of this research give the possibility to control the activities of the whole economy and understand the behavior of specific sphere, which is planned to be invested in, during specific period of time.

2. *Specificity of tasks*. In order to reach desired goals and results, every bank employee has to clearly know and understand the type and amount of work they have to perform. It is necessary to give specific tasks for oneself and employees, to determine the company's clear business plan, to set the direction of development. It will help to reach goals in shorter terms with minimum losses of time and materials.

3. *Innovations.* Development of the modern world doesn't stand still, that is why it is necessary to always look for new ways and possibilities to promote one's activity, modernization, quality improvement, providing the clients with the maximum level of service. For instance, Wells Fargo were the first to use the Internet to provide services and broadened their sale channels by placing them not only in the branches of the bank.

4. *Individuality.* If you want to create a bank that will give a good profit, you won't have to do anything special for it. But if you want to create a large banking empire and become the best in your sphere, you need to have something individual, different from others. For example, special approach to regular clients, the way Bank of America did by providing "personal banker" service; the most convenient chain of branches and points of sale; guaranteed reliability etc.

5. *Stability.* If you have a system which functions perfectly, which has been built for decades on certain level and you have no problems with it, keep developing this way, expand your borders and boundaries, increase your influence and market segments. That is the way JP Morgan Chase have been working for many years. The development of their system has always been focused on special and profitable relations with the state and big companies, which determined the trustworthy relationships of the whole country, starting with private clients and ending with the whole government. The company consolidated its positions and has a stable status on financial market. It gives credibility and confidence in them.

Based on this study, we have come to the conclusion that systematizing of key factors for the success of the banks in the USA may have positive effect for developing of banking system in Ukraine provided that these results and conclusions are taken into consideration. When Ukrainian banks start implementing and following these rules, they will result in increasing their competitiveness on the global market, tight connections with foreign financial companies, which will attract the investors' attention to Ukrainian market, empowering impact on the economy of Ukraine on the whole due to control of all investment deposits, increase of profitability level etc.

References:

1. Official Internet portal "I love USA". – [Electronic resource]. – Access: <http://www.iloveusa.ru/brand/JPMorgan>.
2. Science Magazine "Allconspirology". – [Electronic resource]. – Access: <http://allconspirology.org/485/J-P--Morgan-Chase-pokoryaya-finansovyy-olimp>.
3. Portal of scientific articles. – [Electronic resource]. – Access: http://forexaw.com/TERMs/Corporations_and_companies/US_companies/11146_Wells_Fargo.
4. Business portal "Timesnet". – [Electronic resource]. – Access: <http://timesnet.ru/success/4285>.
5. Federal Reserve Statistical Release. – [Electronic resource]. – Access: <http://www.federalreserve.gov/releases/lbr/current/default.htm>.

НЕКОМЕРЦІЙНИЙ МАРКЕТИНГ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ США ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ТЕТЯНА БОРИСОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри промислового маркетингу
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Анотація. *Стаття присвячена маркетинговим аспектам діяльності волонтерських організацій України і США. В статті обґрунтовано, що некомерційний маркетинг волонтерських організацій України має власну специфіку, що знаходить відображення у особливих формах комунікації із цільовими аудиторіями, асортименті товару, методах конкурентної поведінки. Виявлено низка особливостей елементів комплексу маркетингу волонтерських організацій України і США. Представлено результати дослідження маркетингових параметрів наповнення сайтів 130 волонтерських організацій України, здійснене у квітні 2015 року.*

Ключові слова: *маркетинг, волонтерська організація, товар, ціна, розподіл, просування.*

Summary. *The article is devoted to the marketing activity of volunteer organizations of Ukraine and USA. It is grounded that noncommercial marketing of volunteer organizations of Ukraine has an own specific reflecting in special forms of communication with target audiences, line of product, methods of competition. Some features of marketing-mix of volunteer organizations of Ukraine and USA are presented here. The results of research of websites' marketing parameters of 130 Ukrainian volunteer organizations, carried out in April, 2015, are presented here.*

Keywords: *marketing, volunteer organization, product, price, place, promotion.*

Зростання участі громадськості у вирішенні гострих суспільних проблем обумовило необхідність вирішення питань організаційного, правового та фінансового забезпечення некомерційних організацій (НКО) сфери волонтерства та благодійництва. У таких умовах актуалізується потреба використовувати інноваційні ринкові інструменти (фінансовий менеджмент, управління персоналом, маркетинг та ін.), котрі дозволяють НКО набути необхідної гнучкості і конкурентних переваг на шляху досягнення поставлених некомерційних цілей.

У Світовому рейтингу благодійності США у 2014 році посіли 1 місце. Так, у США грошові благодійні внески здійснювали 68%, приймали участь у волонтерстві 44%, допомагали потребуючим - 79% частки населення. При цьому у США розмір благодійних пільг складає до 10% доходу компанії; з пожертв у грошовій формі можна отримати податкове вирахування в межах 50% річного доходу, з пожертв не в грошовій формі – 20-30% [1]. В Україні підтримка благодійності здійснюється у напрямку правового регулювання розвитку благодійності та меценатства, створення сприятливих умов для утворення і діяльності благодійних організацій за

допомогою адміністративних заходів, спрямованих на покращення ситуації у цій сфері. Таким чином, перманентне зміщення відповідальності із державних органів на представників приватного некомерційного сектору змушує останніх шукати та впроваджувати нові методи організаційного розвитку. Зокрема, фінансовий виклик благодійним інституціям змусив їх надавати перевагу цільовому фінансуванню проєктів некомерційних організацій через видачу грантів.

Стосовно рівня залучення українського населення до волонтерства та благодійності, то в Світовому рейтингу благодійності наша країна посідає 123 місце із 135 країн. Згідно даних цього дослідження, в Україні грошові благодійні внески здійснювали 9%, приймали участь у волонтерстві 26%, допомагали потребуючим - 35% населення [1]. Стосовно національних особливостей, то емпіричне дослідження [2] свідчить, що майже чверть українців (23%) мали досвід волонтерства, і демонструє такий соціально-культурний портрет українського волонтерства:

- 9% українців почали займатись волонтерством протягом останнього року. Основним напрямком діяльності волонтерів в 2014 році стала допомога українській армії та пораненим - цим займалися 70% волонтерів;

- до подій Майдану найбільш актуальними напрямками діяльності були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій громадського простору;

- найбільша група волонтерів – ті, які займаються волонтерством 1-2 рази на місяць. Більшість волонтерів вказали, що займаються волонтерством самостійно, та не зазначили участь у конкретних волонтерських проєктах;

- більше половини волонтерів мають вищу освіту, 43% волонтерів належать до середнього класу, серед всієї вибірки таких 35%;

- українці схильні визнати велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62% визнає роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85% вважає, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства;

- 74% українців жертвували кошти на різні цілі коли-небудь у житті, з яких 25% почали жертвувати тільки протягом останніх 12 місяців, суми пожертв українців різняться та складають від кількох гривень до 283 000 гривень на рік;

- у 2014 році найбільше охоче українці жертвували на допомогу українській армії, пораненим та хворим дітям;

- у 2014 році кількість українців, які жертвують кошти, збільшилась – 63% робили пожертви, тоді як до 2014 року жертвували кошти 49% українців;

– в 2014 році сума пожертв була більшою, ніж в інші роки. 43% тих, хто коли-небудь жертвував кошти, робили це напряму, третина не пам'ятає назви благодійної організації, через яку вони зробили внесок.

Активізація маркетингових практик неприбутковими організаціями розвинених країн припадає на другу половину ХХ століття. На основі опрацювання теоретичних та емпіричних джерел ми виявили особливості елементів комплексу маркетингу волонтерських організацій в координатах “США-Україна”.

Товар. На досліджуваному некомерційному ринку товаром є волонтерські організації, благодійні інституції, їхні лідери, ідеологія та програми, імідж організації та їхній імідж, лояльність до організації та фондів, звіти та ін. Разом з тим, діяльність волонтерських та благодійних організацій є дуже диференційованою і торкається таких сфер, як освіта, соціальні послуги, здоров'я, корисність суспільству, екологія, робота з молоддю та допомога людям похилого віку, культура та мистецтво, допомога тваринам, охорона здоров'я, духовна сфера тощо. Пріоритетними сферами волонтерської діяльності організацій США є збирання, виготовлення, розповсюдження чи приготування їжі (10,8%), фандрайзинг (10,3%), навчання та тренування (9,3%). При цьому чоловіки та жінки США надають перевагу різним видам волонтерської діяльності: чоловіки більш схильні до виконання робіт (11,5%) чи ролі тренера, арбітра спортивних змагань (9,4%); американки більше залучені до збирання, виготовлення, розповсюдження чи приготування їжі (12,1%), фандрайзингу (11,6%) чи навчання (11,1%) [3].

В Україні пріоритетними є такі напрями діяльності волонтерів: соціально-реабілітаційна робота, попередження і подолання негативних явищ у суспільстві; соціальна опіка і соціальний захист соціально незахищених груп; соціальний розвиток молоді та її інтеграція у суспільство. Стосовно пріоритетних асортиментних груп некомерційного товару вітчизняних благодійних інституцій, то вони диференційовані в розрізі видів інституцій. Так, сфера соціального захисту є пріоритетною для операційних фондів (64%), фондів громад (73%) та для приватних фондів. Іншим важливим напрямом є сфера охорони здоров'я, в якій зосереджують свою діяльність 51% операційних фондів та більшість приватних фондів. Для фондів громад важливими сферами їхньої діяльності є підтримка громадських організацій (63%) та розвиток громади (55%), приватні й корпоративні фонди приділяють багато уваги розвитку культури та освіти. Загалом, згідно результатів дослідження [4], до видів діяльності, що здійснюються добровільними організаціями (в порядку спадання пріоритетності), належать консультування, проведення благодійних акцій (благодійних концертів, ярмарків, аукціонів, теле- і радіомарафонів), розробка та видання інформаційно-методичних матеріалів, моніторинг та оцінка, представлення та захист

інтересів, лобіювання, навчання, проведення досліджень, соціальний супровід, соціальна, медична, психологічна реабілітація, технічне оснащення (дооснащення) медичних, соціальних, освітніх закладів сучасним устаткуванням, підтримка діяльності ресурсних (інформаційних, консультаційних) центрів, стажування, законодавчі ініціативи.

Внаслідок військових подій в Україні асортимент некомерційного продукту волонтерських організацій зазнав модифікації. Найвагомішими напрямками діяльності більшості волонтерських організацій стали збір та доставка в зону проведення АТО необхідних ресурсів (для цивільного населення та українських військових); надання медичної допомоги постраждалим в ході її проведення; допомога вимушено переселенцям; пошук зниклих безвісті та звільнення полонених [5].

Ціна. Ціна є важливим елементом комплексу маркетингу НКО і може розглядатись у двох аспектах: по-перше, поняття “ціна” пов’язана із витратами благодійних інституцій та волонтерських організацій і торкається таких аспектів, як фандрайзинг, вартість агітаційних кампаній тощо. По-друге, як вартість зусиль (часу, емоцій, донорської крові, фізичних зусиль та коштів), які витрачаються волонтерами чи благодійниками. Така ціна може диференціюватись залежно від виду діяльності благодійної організації, залежно від рівня потенційного ризику для здоров’я та життя волонтерів і при цьому важливо досягти балансу очікувань волонтерів і благодійників та витрачених ними зусиль. Наприклад, волонтерство в сфері попередження СНІД/ВІЛ сприймається як більш ризиковане, ніж інші сфери волонтерської діяльності. В розвинутих країнах час волонтерів вимірюють у грошовому вираженні. Вартість послуг волонтерів може бути використана у фінансових розрахунках, при обґрунтуванні ділових пропозицій, грантів, річних звітів. Таке вартісне оцінювання праці волонтерів допомагає НКО оцінити час, талант та енергію волонтерів та оцінити ефективність маркетингових заходів. Для прикладу, вартість 1 години роботи волонтера у США у 2013 році склала 22,55 дол. США, близько 64,5 млн. американців або 26,5% дорослого населення витратили в 2012 році 7,9 млрд. годин, що оцінюється у \$175 млрд. дол. [19]. Крім того, важливу роль у прийнятті рішення потенційним волонтером чи благодійником щодо купівлі некомерційного товару виконує імідж і репутація волонтерської чи благодійної організації. Емпіричне дослідження [6] демонструє схильність волонтерів до роботи у тих сферах, де вони отримали більше позитивних емоцій в обмін на свою працю.

Розподіл. Елемент комплексу маркетингу “розподіл” пов’язаний із питаннями місця проведення такої діяльності, питанням каналів збуту, тобто, стосовно того, де і коли некомерційний продукт волонтерських та благодійних організацій може бути найбільш корисним для цільових споживачів. На нашу думку, встановлення і розвиток взаємовигідних стосунків із

іншими інституціями є необхідним і трансформується у стандартний ланцюжок збуту некомерційного продукту, який включає такі ланки:

1) оптові посередники: об'єднання працедавців, національні, регіональні та місцеві органи управління освітніми установами та установами охорони здоров'я, органи місцевої та виконавчої влади, об'єднання представників бізнесу;

2) роздрібні посередники: освітні установи, медичні заклади, громадські та релігійні організації, приватні підприємства;

3) надавачі ресурсів та послуг (волонтери та благодійні інституції) та інші надавачі послуг (соціальні працівники, працівники структурних підрозділів органів влади, працівники інших громадських організацій та ін.);

4) споживачі послуг та товарів волонтерських та благодійних організацій.

Таким чином, в ході маркетингової збутової діяльності волонтерство одночасно реалізує низку корисних для суспільства функцій, оскільки допомагає громаді, школам, окремим територіям тощо.

Питання вирівнювання доступності цільових споживачів до послуг НКО можна вирішити за допомогою транспортних засобів, як це практикує "Червоний Хрест", маючи в своєму розпорядженні автомобілі, обладнані для задачі донорської крові ("bloodmobile"). Глобальні комп'ютерні мережі, серед яких особливе місце займають соціальні, також дозволяють займатись волонтерською та благодійною діяльністю не зважаючи на місце перебування волонтера чи благодійника, здійснюючи благодійні внески у вигляді часу чи грошей он-лайн.

Просування. Опрацювання наукових джерел та результатів емпіричних досліджень і звітів НКО [7-9] дозволив стверджувати, що домінуючими пріоритетами в маркетинговій комунікаційній політиці організацій сфери благодійництва та розвитку волонтерства є наступні: інформування, стимулювання інтересу до волонтерської діяльності, виховання волонтерів, заохочення до дій. При цьому розрізняють довготермінові та короткотермінові комунікаційні цілі, які реалізуються у комунікаційній діяльності вітчизняних волонтерських та благодійницьких організацій. Короткотерміновими цілями є інформування суспільства про визначні волонтерські заходи, визнання та подяки волонтерам, запрошення до участі людей у особливих подіях, опис або повідомлення про існуючі та нові програми, послуги і види діяльності. Довготерміновими цілями комунікаційної політики можуть бути наступні: збільшення громадської свідомості добровольців організації та збільшення суспільного розуміння внеску волонтерів до громади та суспільства, що може бути реалізоване через залучення нових волонтерів, забезпечення та збільшення кількості членів організації, забезпечення чи розширення контактів, посилення суспільної підтримки

для волонтерських програм та послуг, мотивування та зберігання волонтерів через формування відчуття гордості за їхню діяльність, встановлення хороших стосунків із місцевими ЗМІ, створення потужного позитивного іміджу організації (або виправлення негативного сприйняття громадськістю), створення інтересу до організаційних цінностей або до соціальних цінностей, які важливі для організації (наприклад, альтруїзм, взаємна допомога, демократична колективна діяльність, соціальна інтеграція).

Комунікаційні цілі волонтерських та донорських організацій розвинутих країн реалізуються у таких формах діяльності [9]:

- розповсюдження корпоративної літератури (газети, бюлетені, публікації членів організації, річні звіти, спеціальні повідомлення, резюме, інформаційні матеріали для ЗМІ);

- особиста презентація (виступи на публічних заходах, прес-конференції, інтерв'ю або появи в ЗМІ, персональні комунікації);

- особливі події (дні відкритих дверей, прийоми, волонтерські ярмарки, церемонії нагородження волонтерів, акції по збору грошей);

- виставки та стенди (білборди, дошки оголошень, “корпоративне вікно”, інформаційні стенди і покази);

- промоційні матеріали (друковані, аудіовізуальні, рекламні та сувенірні матеріали).

Комунікаційні зусилля будуть різнитись залежно від мети НКО – чи залучити нових, чи утримати існуючих волонтерів. Дослідники виявили, що для набору волонтерів вітчизняні НКО практикували такі заходи з просування: оголошення через соціальні мережі; проведення соціальних акцій; реклама (аудіо, відео, листівки тощо); спеціальні публічні заходи (промоакції); оголошення в університетах; громадські сайти; власні сайти та Інтернет-проекти; звернення до цільової аудиторії; співбесіди; залучення молоді; конкурси; добродійні акції; тренінги; особистий контакт; навчання для волонтерів; оголошення про набір для проведення конкретних акцій; оголошення; вишкіл попереднього пластування; стажування; квести; соціальні заходи, що пов'язані із благодійністю; робота в соцмережах. Серед заходів, які проводились для того, щоби волонтери залишились, НКО вказували наступні: мотиваційно-стимулююча програма для роботи з волонтерами; навчання; цікаві заходи; надання можливості розвитку; надання можливості працевлаштування; постійний пошук нових волонтерів; участь у роботі організації; акції; семінари; залучення до добродійних акцій; зустрічі, святкування; прозорість співпраці; залучення до діяльності за власними уподобаннями; підтримка ініціативи; різноманітна мотивація; можливість самореалізації; табори; мандрівки; тренінги; долучення до проектів; досвід; практичні знання для волонтерів; залучення до щоденної роботи; перспектива розвитку; розподілення обов'язків; інтеграційні заходи; обмін інформацією.

В даний час WEB-сайт громадської організації є одним з потужних інструментів системи маркетингових комунікацій у сфері неприбуткової діяльності, а використання WEB-технологій є умовою подальшого поступального його розвитку, підвищення рейтингу та конкурентоспроможності на ринку некомерційних послуг. З метою вивчення маркетингових параметрів наповнення сайтів активних волонтерських організацій України у квітні 2015 року нами було здійснено дослідження методом спостереження. Дослідження охопило всю генеральну сукупність - 130 організацій, які представлені в Єдиному реєстрі волонтерських організацій Міністерства соціальної політики України. Досліджуваними параметрами були наступні:

1. Зв'язки з громадськістю, тобто на сайті містяться елементи, які розроблені для залучення потенційних відвідувачів, наприклад, є функція "розповісти другу", форум з можливістю підписки. Цей параметр наявний на сайтах 77% досліджуваних організацій;

2. Позитивні публікації про НКО, тобто на сайті є аналітичні матеріали, публікації, тексти звітів, перелік послуг. Цей параметр наявний на 74% сайтах досліджуваних організацій;

3. Наявність інтерактивних можливостей, тобто є он-лайн опитування відвідувачів, можливість зробити пожертви. Розглянутий параметр присутній на 65% сайтів;

4. Реклама некомерційного продукту, а саме є окрема рубрика "Соціальна реклама", є інша некомерційна реклама. Параметр наявний на 59% сайтів волонтерських організацій;

5. Позичування НКО і підтримка іміджу, тобто, є новини, висвітлюється поточна діяльність, досягнення, і цей параметр присутній на 56% досліджуваних сайтів;

6. Функція управління взаємовідносинами з донорами, тобто, є інструкції щодо порядку та механізмів, використовуючи які відвідувачі можуть взяти участь у процесі. Ця функція присутня на 55% сайтів;

7. Функція управління взаємовідносинами з клієнтами, яка надає можливість ставити запитання, отримувати консультації. Дана функція присутня на 54% сайтів волонтерських організацій;

8. Функція управління взаємовідносинами з волонтерами, що реалізується через інструкції щодо порядку та механізмів, використовуючи які відвідувачі можуть взяти участь у процесі. Ця функція присутня на 50% досліджуваних сайтів.

В ході дослідження отримані такі результати: найбільш розвинутим параметром сайту є "Позитивні публікації про НКО", їх має 77% організацій; найменш розвинутий параметр – "Функція управління взаємовідносинами з донорами" - 50% організацій; загалом сайти волонтерських

організацій України можна охарактеризувати як маркетинг-орієнтовані, оскільки в середньому на 61% досліджених сайтів організацій присутні всі параметри. Таким чином, елемент “просування” користується найбільшою популярністю серед українських НКО досліджуваної сфери.

На початку XXI століття некомерційний сектор волонтерських організацій та благодійних інституцій розвинених країн світу зіткнувся з низкою викликів, серед яких соціально-культурні зміни, фінансові та технологічні виклики, виклики ринку. Це, в свою чергу, відображає зменшення ефективності діяльності НКО через проблеми, які б комерційні суб'єкти розглядали як маркетингові: зменшення кількості споживачів, складність залучити та втримати членів та прихильників організації, складнощі із визначенням потреб та нужд цих людей, особливо, коли вони припиняють членство у організації та ін. Розглядаючи проблематику розвитку некомерційного маркетингу крізь призму формування ефективних механізмів взаємодії державного, приватного та “третього” секторів в Україні, слід вказати на особливу роль благодійницьких інституцій та волонтерських організацій у формуванні соціального капіталу, вирішенні актуальних проблем суспільства, поліпшенні благополуччя уразливих груп населення. В ході дослідження виявлено низка особливостей елементів комплексу маркетингу благодійних та волонтерських організацій: найбільшою популярністю серед організацій користується елемент “просування”; товарна пропозиція є гнучким елементом комплексу маркетингу, чутливо реагує на потреби ринку, проте посилення конкуренції на ринку змушує НКО шукати нові сегменти та диференціюватись; розподіл товарів у розвинутих країнах чимраз частіше переноситься в інформаційний простір; “ціна” - критичний елемент комплексу маркетингу, маніпулювання якою у напрямку максимізації цінності дозволить НКО найвідчутніше впливати на поведінку цільових споживачів (благодійників та волонтерів).

Отже, маркетингова діяльність вітчизняних волонтерських організацій має власну специфіку, що знаходить відображення у особливих формах комунікації із цільовими аудиторіями, асортименті товару, методах конкурентної поведінки та ін. Проте в контексті вітчизняних некомерційних суб'єктів, то, як свідчать результати емпіричного дослідження [10], більшість некомерційних організацій в Україні все ще не використовують всі можливості маркетингового підходу, який зосереджений на потребах споживачів. Відмінності у веденні маркетингу існують через відмінності в операційному середовищі між розвиненими економіками та економіками, які розвиваються. Якщо у США, Великій Британії та Австралії доміантними є ринкові сили, то в Україні визначальний вплив все ще має операційне середовище.

Список використаних джерел:

1. Мировой рейтинг благотворительности 2014 [Електронний ресурс] . - Charities Aid Foundation, 2014. - 46 с. – Режим доступу: http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/mirovoi_reiting_blagotvoritelnosti_2014.pdf
2. Волонтерський рух в Україні [Електронний ресурс] . – К.: GfK, 2014. – 29 с. – Режим доступу: http://www.gfk.com/ua/Documents/Presentations/report_vyshliky.pdf
3. Volunteering in the United States. USDL – 15-0280. – Bureau of Labor Statistics U.S. Department of Labor, 2014. - 12 с.
4. Благодійні інституції України: сучасний стан та перспективи розвитку” (за результатами соціологічного дослідження) / [О.В.Безпалько, Ю.М.Галустян, А.В.Гулевська&Черниш та ін.]; за заг. ред. А.В.Гулевської&Черниш. – К.: Книга плюс, 2008. – 120 с.
5. Горелов Д.М. Розвиток благодійництва в сучасній Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Д.М. Горелов. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1367/>
6. Stukas, A. The social marketing of volunteerism: A functional approach / Stukas A., Snyder M., Clary E. // In C. P. Haugtvedt, P. Herr, & F. Kardes (Eds.), Handbook of consumer psychology. - Mahwah: Erlbaum. – 2008. - С. 959-979.
7. Independent Sector’s Value of Volunteer Time [Електронний ресурс] . – Режим доступу: https://www.independentsector.org/volunteer_time
8. Dolnicar, S. Marketing Research for Volunteering: A Research Agenda [Електронний ресурс] / Dolnicar S., Randle M. // Proceedings of the Australian and New Zealand Marketing Academy (ANZMAC) Conference. - Wellington: University of Wollongong, 2004. – Режим доступу: <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1098&context=commpapers>
9. Ballasy, L. Marketing for the Recruitment of Mentors: A Workbook for Finding and Attracting Volunteers / L. Ballasy. - Portland: Northwest Regional Educational Laboratory, 2004. - 94 с.
9. Colombo, J. D. The Marketing of Philanthropy and the Charitable Contributions Deduction / J.D. Colombo // U Illinois Law & Economics Research Paper. – 2000. - № 00-11. – С. 1-43.
10. Lautenschlager, J. Promoting Volunteerism. Voluntary Action Directorate / J. Lautenschlager. - Ottawa: Multiculturalism and Citizenship, 1991. - 30 с.
11. Ефективність використання некомерційного маркетингу громадськими організаціями України [Текст]: результати опитування, проведеного у 2011 році / Упоряд. Х. Павлик, Н. Бордун. – Львів : Сполом, 2011. – 48 с.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛІ ІНТЕГРАЦІЇ

ОЛЕНА БУЛАТОВА

*доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи, завідувач кафедри міжнародної економіки
Маріупольського державного університету*

Розвиток більш глибокої регіональної інтеграції стає важливою умовою зовнішньої конкурентоспроможності в умовах розвитку глобальної інтеграції. Серед основних напрямів подальшого розвитку та поглиблення інтеграційної взаємодії NAFTA зазвичай виділяють [1,3,с.10-11] створення: Північноамериканського валютного союзу (*North American Monetary Union, NAMU*), Північноамериканського митного союзу (*North American Customs Union, NACU*), а також – Північноамериканського союзу (*North American Union, NAU*).

Передумовами для створення Північноамериканського митного союзу є наявність подібних за структурою та розмірами митних тарифів. Однак створення митного союзу передбачає встановлення єдиного тарифу по відношенню до третіх країн. Відсутність єдиної тарифної політики в NAFTA є досить суттєвим обмеженням для поглиблення інтеграції. Країнами-членами об'єднання вже укладено значну кількість угод про створення зон вільної торгівлі з іншими країнами світу: США укладено 14 регіональних угод, які вже нотифіковано СОТ, Канадою – 11, Мексикою – 13. Звідси, у загальній структурі зовнішнього тарифу, який має бути застосований при створенні Північноамериканського митного союзу, існує необхідність узгодження з усіма вже укладеними угодами. Значна кількість вже діючих двосторонніх угод містить значну кількість й конкретних зобов'язань, а відтак, переговорний процес щодо утворення Північноамериканських митного союзу є досить складним завданням. Крім того, слід визнати, що фактично, мова йде про прийняття з боку Канади та Мексики таких загальних правил торгівлі, які більш відповідають американським стандартам, а не досягнуті в результаті переговорного процесу.

Відповідно до вимог СОТ, країни, що утворили митний союз, мають координувати свою торговельну політику в рамках багатосторонніх форумів. Приклад ЕУ доводить, що подібний переговорний процес Європейський Союз веде в рамках СОТ як блок. Однак такий підхід є малоймовірним для країн NAFTA, оскільки тут не існує відповідного інституційного оформлення інтеграційного об'єднання. Крім того, порівняння європейської та північноамериканської моделей регіональної інтеграції доводять, що ступінь участі держави в економіці у відповідних країн-членів об'єднання, є досить відмінною, що викликано давніми традиціями та відповідними нормами.

Досить проблематичним є й створення Північноамериканського валютного союзу. Загальний обсяг внутрішньорегіональної торгівлі країн ЕУ становив на момент утворення валютного союзу в середньому 62,9%, тоді як на долю Канади та Мексики обсяги торгівлі з США становлять, відповідно, 75,7% та 56,9%. Фактично, це може стати важним аргументом на користь того, що ці країни мають більше економічних причин на розвиток валютно-фінансової інтеграції зі Сполученими Штатами, ніж в ЕУ(15) було, коли дванадцять її членів перейшли на євро. Однак на відміну від європейської моделі, де було застосовано відповідний валютний кошик з валют країн-членів об'єднання, фактично мова йде про прив'язку виключно до американського долару. Крім того, країнами ЕУ було опрацьовано комплексний підхід щодо впровадження конкретних критеріїв макроекономічних показників залучення до єврозони (Маастрихтські критерії). Фактично, це доводить, що створення валютного союзу можливе лише за умов створення саме єдиного (а не спільного) ринку, який засновано на чотирьох свободах – вільного руху товарів, послуг, капіталу і робочої сили.

Порівняння Федеральної резервної системи США (ФРС, *Federal Reserve System*) з Європейською банківською системою доводить, що система комерційних банків США, які входять до 12 районів ФРС, не може представляти певні спільні інтереси. Банк Канади є державною установою, на відмінність від ФРС та Центрального банку Мексики, який також побудовано по принципу ФРС США. Відтак, виникає суттєва інституційна несумісність банківських систем країн НАФТА, неузгодженість їх повноважень.

Підсумовуючи напрямки розвитку поглиблення північноамериканської інтеграції, можна визначити: розвиток Північноамериканського валютного союзу є більш складним завданням порівняно із створенням Північноамериканського митного союзу у форматі “частковий митний союз”:

по-перше, розвиток торговельно-економічної співпраці між країнами НАФТА є значно більшим порівняно з інституційним розвитком інтеграції, від так створення повноцінного митного союзу, єдиного ринку є досить проблематичним;

по-друге, існують суттєві інституційні неузгодженості між банківськими устроями країн-членів НАФТА;

по-третє, створення валютного союзу між країнами НАФТА по типу єврозони на основі “амеро” є, фактично, прийняття в односторонньому порядку американського долару з боку Канади та Мексики, а ні як на єдиній основі у відповідності з певними критеріями;

по-четверте, розвиток секторального підходу в регулюванні торгових відносин призвів до появи значної кількості подібних тарифів (або взагалі ставка режиму найбільшого сприяння близька до нуля), від так для створення Північноамериканського митного союзу є необхідним узгодження загального зовнішнього тарифу (як мінімальної вимоги) і без відповідної

системи інститутів для його адміністрування, хоча того й вимагають більш зрілі митні союзи (максимальна вимога).

Існуючі повноваження NAFTA є занадто незначними, щоб вирішувати проблеми, які виникають в розвитку північноамериканського регіону. Для вирішення спільних континентальних проблем (розвитку інфраструктури, міграції, безпеки та ін.) за для більш комплексного та динамічного розвитку Північної Америки існує об'єктивна потреба поглиблення взаємозалежності для всіх країн інтеграційного об'єднання [3]. Саме в межах північноамериканського простору має бути створено зовнішній периметр безпеки, в рамках якого діятиме загальний зовнішній тариф, а рух товарів, послуг, капіталів, людей буде правовим, впорядкованим та безпечним [2, с.5-8].

Подальший розвиток північноамериканської інтеграції нерозривно пов'язаний із необхідністю вирішення регіональних проблем, дія яких посилюється, і розв'язання яких потребує спільних дій з боку всіх країн NAFTA, а саме: забезпечення розвитку та зростання по всіх сферах взаємодії, розвиток конкурентоспроможності регіону, протидія загальним загрозам безпеки регіону. Незважаючи на значне збільшення економічної активності між країнами NAFTA (в першу чергу в сфері торгівлі та інвестицій), залишається значний розрив у рівнях доходів в країнах, що негативно впливає на посилення проблем, які стосуються нелегальної міграції, злочинності, і потребують виключно спільних цілеспрямованих дій.

Створення NAFTA сприяло підвищенню рівня конкурентоспроможності регіону, однак повністю не вирішило всі проблемні питання в сфері вичачення правил походження товарів, наявності відмінностей в нормах та правилах, які існують в країнах об'єднання. Торгівля природними ресурсами, в тому числі енергетичними, сільськогосподарськими та продовольчими продуктами залишається далеко не безкоштовною, що впливає на рівень конкурентоспроможності регіону в світовому господарстві. І хоча Північна Америка залишається економічним центром світу, посилення глобальної конкуренції, поява нових гравців на світовому ринку може послабити її міць, якщо не прийняти відповідних дій. Крім того, тривалий спад американської економіки суттєво зменшує привабливість подальшої лібералізації торгівлі.

Список використаних джерел:

1. Huelsemeyer A. Toward deeper North American integration: a customs union? [Electronic resource] / A. Huelsemeyer. – Canadian-American Center, University of Maine, 2004. – 43p. – URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_hb3189/is_59/ai_n29147970/
2. Manley J. Creating a North American Community. Chairmen's Statement Independent Task Force on the Future of North America [Electronic resource] / John P. Manley, Pedro Aspe and William F. Weld. – New York, Council on Foreign Relations, 2005 – 15p. – URL: www.cfr.org.
3. Pastor R.A. The North American Idea: A Vision of a Continental Future / Robert A.Pastor. – Oxford University Press, 2011. – 264p.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕНЕДЖМЕНТ-КОНСАЛТИНГУ В США

МАРГАРИТА ГОНЧАРОВА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління та фінансово-економічної безпеки
Української академії банківської справи Національного банку України

РУСЛАНА БОНДАРЕНКО

журналіст, телестудія ZTV

Анотація. У статті представлені результати дослідження історії розвитку консалтингу Сполучених Штатів Америки, як країни у якій він зародився, а також однієї з країн з найвищим рівнем його розвитку на сьогодні з відповідною класифікацією ринку консалтингу. Проаналізовано тенденції імпорту та експорту консультаційних послуг, виокремлено перелік найпрестижніших консультаційних компаній, досліджено важливість розвитку менеджмент-консалтингу та вказано його головні риси у сучасних умовах.

Ключові слова: консалтинг, ринок консалтингових послуг, менеджмент – консалтинг.

Summary. The results of research into the history of consulting the United States as the country where it was born, and one of the countries with the highest level of development today with the appropriate classification of the consulting market. The tendencies import and export consulting services singled out for the most prestigious consulting company investigated the importance of management consulting and indicated its main features in the modern world.

Keywords: consulting, consulting market, management – consulting.

Сьогоднішні менеджери чітко усвідомлюють необхідність такого консультування, при якому консультант здійснює не лише локальне вправлення вузьких проблем, а, поглиблено вивчаючи специфіку клієнтської організації, займається комплексними питаннями стратегічного розвитку даного підприємства.

Усе це неможливо здійснити без грамотної організації спілкування консультанта і клієнта, юридичного та фінансового визначення їх стосунків, а також відповідного побудування власне процесу надання управлінської допомоги.

Тож, як бачимо, бізнес-успіх консалтингу пов'язаний із складністю управлінських проблем, які виникають на сучасних підприємствах, та невизначеністю ділового середовища, що спричиняє невпевненість менеджерів та змушує їх звертатися за допомогою. Стрімкий поступ управлінського

консалтингу спричинений також відсутністю узгоджених стандартів (на відміну від таких видів консалтингу, як юриспруденція чи бухоблік), що дозволяє практично будь-якому спеціалістові, хоч трохи обізнаному в цій справі, займатися консультуванням.

Перші професійні консультанти, такі, як Фредерік Тейлор, Артур Д. Літл, Тоуерс Перрін і Гаррінгтон Емерсон з'явилися ще на початку ХХ ст. у США. Останні двоє заснували перші консалтингові фірми. У 1914 р в Чикаго Едвін Буз започаткував службу ділових досліджень "Booz Allen & Hamilton". З'явилися консалтингові фірми з управління людськими ресурсами, з управління збутом і маркетингом, а також з управління фінансовими ресурсами. У 1925 р. Джеймс О. Мак-Кінзі й Ендрю Томас Карні в партнерстві заснували компанію, яка дала згодом початок двом найбільшим у світі консалтинговим фірмам – "McKinsey & Company" та "A.T. Kearney".

У 20-30-і роки після "великої депресії" управлінський консалтинг завоював визнання у всіх промислово розвинених країнах. Однак його обсяг і області застосування залишалися обмеженими. Даним послугами користувалися в основному великі промислові фірми. Однак з'явився попит на консультування державного сектору та військового комплексу, що зіграло важливу роль під час Другої світової війни.

Післявоєнний період (60-70 рр.) називають "золотими роками" консультування. Саме в той час попит на консалтингові послуги почав зростати особливо інтенсивно. Це було обумовлено післявоєнним будівництвом, зростанням ділової активності, прискоренням технологічного прогресу, інтернаціоналізацією промисловості, торгівлі і фінансів. Більшість консалтингових фірм, створених у ті роки, існують і в даний час і займають лідируючі позиції. З'явилася концепція реструктуризації, тобто розукрупнення підприємств і злиття – утворення стратегічних альянсів та спільне використання ресурсів для підвищення гнучкості підприємств і скорочення управлінських витрат [1].

З початку 60-х років управлінським консультуванням почали займатися і бухгалтерські фірми "Великої вісімки": Arthur Andersen; Arthur Young; Coopers and Lybrand; Deloitte Haskings and Sells; Ernst and Whinney; Peat, Marwick, Mitchell; Price Waterhouse; Touche Ross. Згодом деякі з перерахованих вище фірм об'єдналися і утворилася "Велика шістка": Arthur Andersen; Ernst and Young; Coopers and Lybrand; Deloitte and Touche; KPMG; Price Waterhouse. У 1998 р. намічалось злиття KPMG з Ernst and Young і Price Waterhouse з Coopers and Lybrand. Однак відбулося злиття тільки у Price Waterhouse з Coopers and Lybrand. Отже, найбільші аудиторсько-консалтингові фірми називають тепер "Великою п'ятіркою".

У травні 1987 в Парижі відбулася Всесвітня конференція з управління. У ній взяли участь консультанти 231 фірми з Великобританії, США, Аргентини, Австралії, Бельгії, Бразилії, Голландії, Данії, Канади, Китаю, ФРН, Фінляндії, Франції, Ісландії, Індії, Ірландії, Італії, Японії, Монако, Норвегії, Португалії, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Філіппін. Ця конференція відкрила нову еру розвитку консалтингу. У наступні роки спостерігалось особливе зростання консалтингових послуг у всьому світі.

Консалтинг отримав настільки широке поширення, що в США в 70-і роки на кожних 100 керівників в промисловості припадає 1 консультант. У 80-і роки з'явився термін “консультантоозброєність”, який визначається відношенням загального числа жителів країни до числа консультантів, в США становив 4,5.

У США менеджмент-консалтинг, виділений в окрему галузь, у 1990 році об'єднав більше 700 тис. спеціалістів, а річний оборот цієї галузі становив 50 млрд доларів. Консультування на основі наукового управління концентрувалося на питаннях продуктивності та ефективності роботи фабрик, раціональної організації праці і зниженні витрат виробництва. Таке консультування називали організацією виробництва, а консультантів – експертами з ефективності.

Починаючи з 1987 р., проводилися Всесвітні конференції менеджмент-консультантів у Парижі (1987 р.), Нью-Йорку (1990 р.), Римі (1993 р.), Йокогамі (1996 р.), Берліні (2000 р.). У документах 4-го Всесвітнього конгресу консультантів зазначається, що консалтинг перетворився у все-світню галузь економіки – індустрію, яка знаходиться в процесі становлення. Одними з найбільших світових консалтингових об'єднань є Міжнародна рада інститутів управлінського консультування (ICMCI), Асоціація менеджмент-консалтингових фірм (АМКФ), Європейська федерація асоціацій управлінського консультування (FEACO). Крім професійних консалтингових асоціацій, існують також організації, які до числа консультантів включають інших спеціалістів з менеджменту, викладачів, професійних менеджерів, бізнес-тренерів. Серед них, зокрема Американська асоціація менеджменту (АМА).

Отже, можемо зробити висновок, що консультування у США має досить давню історію розвитку і тому зараз послугами консультування користуються представники майже всіх галузей економіки та державного управління даної країни. Консалтинг є елементом, що об'єднує ринки товарів і послуг, у вигляді “допомоги” у товарній, фінансовій, інвестиційній та іншій “непослужовій” сфері, а також і в обслуговуванні самих послуг. Саме у цьому і проявляється особливість і специфічність консалтингу. Під впливом постійної диверсифікації послуг, у зв'язку з інтеграцією інновацій у виробництво, змінюється структура і діяльність ринків.

Створюються нові науково-виробничі об'єднання, які здійснюють універсальні заходи, що охоплюють усі стадії починаючи від ідеї розробки послуги (товару) до доведення її кінцевим споживачам. Набувають все більшого поширення фінансові та інвестиційні послуги, виникають нові види послуг. У загальному вигляді ринок консультаційних послуг Сполучених Штатів Америки поділяється на консультування у таких галузях :

- Оборонний консалтинг;
- Економічний консалтинг;
- Енергетичний консалтинг;
- Фінансовий консалтинг;
- Консалтинг охорони здоров'я;
- Консалтинг людського капіталу ;
- ІТ операційний консалтинг;
- Консалтинг ІТ- стратегій;
- Консалтинг в галузі управління;
- Операційний консалтинг;
- Консалтинг державного сектору;
- Консалтинг роздрібно́ї торгівлі;
- Стратегічний консалтинг [3].

Глобалізація та інтернаціоналізація виробничої діяльності створюють умови для активізації консультаційних послуг. Формування нового інформаційного суспільства безпосередньо пов'язано з консалтинговою діяльністю, яка з одного боку є складовою ринку послуг, а з іншого сферою, що обслуговує ринки товарів і послуг, зумовлюючи необхідність міжнародної співпраці між країнами (діаграма 1).

Діаграма 1

Джерело: зроблено авторами на основі [4].

Починаючи з 2009 року, рівень конкурентоздатності консалтингових компаній дає можливість оцінити рейтинг, підготований Vault Консалтинг 50.

Таблиця 1

Перелік компанії, що займають лідируючі позиції на ринку консалтингових послуг за даними Vault Consulting 50

Місце в рейтингу (2015)	Місце в рейтингу (2014)	Зміни	Назва компанії	Кількість балів	Розташування компанії
1	2	▲	Bain & Company	9.189	Boston, MA
2	1	▼	McKinsey & Company	9.159	New York, NY
3	3	–	The Boston Consulting Group, Inc.	9.009	Boston, MA
4	4	–	Strategy&, part of the PwC network (formerly Booz & Company)	7.977	New York, NY
5	7	▲	Deloitte Consulting LLP	7.869	New York, NY
6	5	▼	PwC (PricewaterhouseCoopers) LLP (Consulting Practice)	7.607	New York, NY
7	35	▲	The Brattle Group	7.437	Cambridge, MA
8	6	▼	Oliver Wyman	7.426	New York, NY
9	18	▲	The Cambridge Group	7.414	Chicago, IL
10	10	–	Accenture	7.368	New York, NY
11	8	▼	The Parthenon Group	7.302	Boston, MA
12	12	–	L.E.K. Consulting	7.280	Boston, MA
13	16	▲	Cornerstone Research	7.220	San Francisco, CA
14	14	–	Insight Sourcing Group	7.213	Atlanta, GA
15	20	▲	The Chartis Group	7.209	Chicago, IL
16	22	▲	Point B	7.204	Seattle, WA
17	9	▼	A.T. Kearney	7.199	Chicago, IL
18	23	▲	KPMG LLP (Consulting Practice)	7.161	New York, NY
19	15	▼	ClearView Healthcare Partners	7.087	Newton, MA
20	17	▼	Alvarez & Marsal	7.084	New York, NY

Джерело [2]

Рейтинг заснований на наступній зваженій формулі: 30 % престиж, 15 % задоволення, 15 % культура фірми, 15 % компенсація, 10 % баланс між роботою і життям, 10 % прогноз спільного бізнесу, 5 % політика заохочення [3].

Виходячи з даних таблиці 1, бачимо, що компанії США займають високі позиції наведеного рейтингу, що свідчить не лише про високі їх прибутки а також про розвинену внутрішню культуру та престижність.

Менеджмент – консалтинг, який є особливим видом консультативної діяльності, має специфічні професійні ознаки. Характерними рисами роботи консультантів з управління є

- Загальна ерудиція та компетентність.

Практики – консультанти повинні володіти не тільки високим рівнем знань, навиків, досвіду та спеціальної компетенції, – їх успішна робота в цілому залежить від інтелектуальних та особистих рис.

- Незалежність та неупередженість.

Внаслідок своєї економічної, адміністративної, емоційної незалежності консультанти, працюючи з клієнтом, пропонують необхідні об'єктивні рішення, які не впливають на їхні власні інтереси.

- Рекомендаційність пропозицій.

Консультанти не мають адміністративної влади і виступають як радники запропонованих змін. Прийняття рішення та відповідальність за нього несуть менеджери та керівники організацій.

- Спеціальна кваліфікована експертиза

Володіючи комплексом накопичених професійних знань та досвідом роботи, консультанти часто виступають як незалежні оцінювачі рішень клієнта.

- Конфіденційність.

У етичному кодексі консультантів зазначено, що дотримання інформаційної безпеки гарантує клієнту, що інформація щодо проблем даної організації не вийде за її межі [4].

Розглядаючи управлінське консультування як індустрію, рівень розвитку якої перебуває під впливом загальноекономічного та політичного становища країни, її інтеграції у світову співдружність, слід визначити фактори, що впливають на кон'юнктуру ринку консалтингових послуг. Особливості функціонування даного ринку в цілому визначаються специфікою самого продукту – консалтингової послуги.

Аналізуючи консультування в галузі менеджменту, можемо виокремити перелік кращих компаній (таблиця 2).

Тож бачимо, що провідні престижні компанії приділяють значну увагу менеджмент-консультуванню, розуміючи важливість розвитку даної галузі в сучасних умовах.

Кращі консалтингові компанії з управління

Місце у рейтингу	Назва компанії	% голосів	Розташування
1	McKinsey & Company	70.30	New York, NY
2	The Boston Consulting Group, Inc.	59.08	Boston, MA
3	Bain & Company	55.65	Boston, MA
4	Deloitte Consulting LLP	20.86	New York, NY
5	Accenture	13.65	New York, NY
6	Strategy&, part of the PwC network (formerly Booz & Company)	10.52	New York, NY
7	PwC (PricewaterhouseCoopers) LLP (Consulting Practice)	9.34	New York, NY
8	Booz Allen Hamilton	7.81	McLean, VA
9	EY (Ernst & Young) LLP Consulting Practice	6.19	New York, NY
10	KPMG LLP (Consulting Practice)	5.01	New York, NY

Джерело [3]

Висновок

Здійснюваний в даний час перехід у світовому економічному розвитку від п'ятого до шостого технологічного укладу обов'язково викличе зміни в консалтингу, що пов'язано із зародженням нових промислових галузей на основі передових науково-технічних досягнень, таких як нанотехнології, робототехніка, гена інженерія, соціальні технології і ін. Підприємства, що побажали увійти в нові галузі, будуть мати потребу в послугах консультантів з освоєння в промисловому виробництві різних продуктивних і процесних інновацій. Розглядаючи менеджмент з точки зору консалтингу потрібно зауважити, що ефективний менеджмент є запорукою успішної діяльності організації, тому що управління – міцний впливовий механізм який розповсюджується на діяльність всієї організації. Саме тому можна спрогнозувати подальший розвиток менеджмент – консалтингу в США, як в одній з провідних країн світу.

Список використаних джерел:

1. Маркетинг соціальних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mobile.pidruchniki.com/1048030459332/marketing/marketing_konsaltingovih_posl ug_sotsialniy_sferi
2. Leading consulting firms in the United States in 2014, by prestige rating [Електронний ресурс]. – Режим доступу до рейтингу <http://www.statista.com/statistics/190343/25-leading-us-consulting-firms-by-overall-prestige-2011/>
3. The Best Consulting Firms [Електронний ресурс]. – Режим доступу до рейтингу: <http://www.vault.com/company-rankings/consulting/>
4. Верба В.А. Організація консалтингової діяльності : навчальний посібник / В.А. Верба, Решетняк Т.І. Київ 1999.
5. Consulting Industry Market Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.plunkettresearch.com/statistics/consulting-market-research/>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ (ДОСВІД США)

ІРИНА ДУЛЬЦЕВА

аспірант, викладач кафедри менеджменту
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. Досліджено модель розвитку соціального підприємництва США та приклади успішних реалізованих соціальних проектів в просторі США. Наведено конкурентні переваги соціального бізнесу в США та запропоновано альтернативні шляхи розвитку туристичної галузі на принципах соціального підприємництва.

Ключові слова: туристична галузь, соціальне підприємництво, соціальні проекти, конкурентні переваги соціального підприємництва.

Summary. The article explores study of the development model of social entrepreneurship in the United States and examples of successful social projects implemented in the United States. Showing competitive advantage of social business in the United States and offered alternative ways of development of the tourism industry on the principles of social entrepreneurship.

Key words: tourism sector, social entrepreneurship, social projects, competitive advantage of social entrepreneurship.

Постановка проблеми. Дивитися на реальний світ іншими очима: створювати світ без бідності, знищувати стереотипи, відмивати перлини від бруду, втілювати мрії, творити добро – все це і багато іншого відображає реальну сутність соціального підприємництва.

До початку нового століття соціальне підприємництво стало предметом великих суспільних очікувань. Все частіше воно визнається новою перспективою розвитку то третього сектору, то бізнесу, а то і соціальної політики держави. На думку експертів: “ідея соціального підприємництва отримала популярність, так як “зачепила за живе” і “дуже підійшла” для сучасної епохи” [1].

Модель ринкової економіки не має авторитету в процесі створення суспільних благ та соціальних послуг в сфері екології, розвитку рекреацій, нейтралізації історичного та культурного занепаду, соціального забезпечення безробітних, бездомних та громадян з обмеженими можливостями. Але самостійно ні третій сектор, ні державний також не в змозі забезпечити розв’язання цієї проблеми на благо суспільства.

В розвинених соціумах недоліки держави в управлінні будь-якою сферою соціально-економічного життя з успіхом компенсує інтенсивна взаємодія державних органів з громадськими структурами. Це лідерство соціального підприємництва в різноманітних секторах економіки дає позитивний ефект. Модель підтримки соціальних підприємців в США розши-

рює спектр їх діяльності та наводить успішні приклади реалізації соціальних ідей, зокрема в галузі туризму.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Соціальне підприємництво, як категорія впливу на соціально-економічний потенціал держави та його складові викликала і викликає інтерес у багатьох вчених-економістів та соціологів. Питання дослідження сутності цього поняття та його формування розглядалися у працях, таких вчених, як Dees, Bornstein, Prahalad, Drayton. Тенденції розвитку соціального підприємництва в просторі США, зокрема в галузі туризму досліджували також автори: Boschee, Brinckerhoff, Emerson & Twersky, Paton. Аналіз цих публікацій та досліджень авторів вимагає неформальних заходів щодо дослідження напрямів розвитку явища соціального підприємництва з визначенням його пріоритету в економіці США, та формування конкурентних переваг складових соціально-економічного потенціалу (соціально-інфраструктурної, економіко-географічної, туристичної компоненти) за допомогою нових методів, зокрема соціального підприємництва.

Метою дослідження є визначення можливостей використання принципів соціального підприємництва як додаткового джерела компенсації недоліків складових соціально-економічного потенціалу території, на прикладі розвитку тенденцій соціального підприємництва в просторі США.

Виклад основного матеріалу. З точки зору соціально-економічної моделі, визначення соціального підприємництва можна звести до діяльності, спрямованої на повне нівелювання або часткове скорочення негативного ефекту ринкової економіки за допомогою стійких фінансово результативних інноваційних бізнес-технологій [2; 3]. Перспективи і можливості змінити соціальне становище за допомогою такого міксу активності, як підприємництво та громадська ініціатива, переросло в широке впровадження соціального підприємництва у рішенні соціально-економічних проблем.

В США існують сильні традиції самоорганізації населення, тому і більшу частину соціальних проблем успішно вирішують підприємства третього сектора, отримуючи за це фінансування від цільової групи, населення, держави та донорів. Особливість американського шляху розвитку соціального підприємництва полягає в наявності розгалуженої і стійкої системи приватної підтримки у вигляді благодійних фондів [4]. З найкрупніших можна виділити: у сфері підтримки новостворених соціальних підприємств – Roberts Enterprise Development Fund; у сфері конкуренції соціальних підприємств в комерційній діяльності – Фонд Голдман Сакс; поступово все більше уваги стало приділятися індивідуальним соціальним підприємцям в рамках інтенсивних освітніх програм та / або грантів, у тому числі міжнародних – Draper Richards Foundation, Echoing Green, Фонд Сколла, Ашока, Фонд Шваба [3-6]. Нижче наведена інфраструктура фондів і некомерційних організацій, які підтримують розвиток територій та місцевих громад (табл. 1)

**Фонди і некомерційні організації –
каталізатори розвитку територій та місцевих громад**

Найменування організації	Принципи діяльності
Social Enterprise Alliance www.se-alliance.org	Альянс сам визначає себе як “членська організація, мета якої – мобілізація спільнот некомерційних організацій та донорів для взаємодії стратегій одержання прибутку”.
ACUMEN Fund www.acumenfund.org	Некомерційний міжнародний підприємницький фонд, який вирішує проблеми бідності по всьому світу. Спрямовує кошти на забезпечення людей водою, житлом, енергією та надання послуг з охорони здоров'я.
Ashoka: Innovators for the Public www.ashoka.org	Міжнародна асоціація провідних соціальних підприємців. Виплачує лауреатам стипендії, надає професійну підтримку і встановлює зв'язки між соціальними підприємцями-однодумцями.
Craigslist Foundation	Надає професійну підтримку лідерам некомерційного сектора і початківцям-соціальним підприємцям у формі доступного за вартістю або безкоштовного навчання.
Draper Richards Foundation www.draperrichards.org	Надає фінансову підтримку і є бізнес-коучером для соціальних підприємців.
Echoing Green www.echoinggreen.org	Організація фінансує соціальних підприємців на початковому етапі їх діяльності та надає інші форми підтримки для втілення в життя їх оригінальних ідей, спрямованих на досягнення соціальних змін.
Ewing Marion Kauffman Foundation www.kauffman.org	Фонд веде грантову діяльність у двох напрямках: підтримка всіх видів підприємництва та підвищення якості освіти.
RSF Social Finance www.rsfsocialfinance.org	Каталізатор соціально-орієнтованих проєктів, які просувають позитивні соціальні зміни.
Shorebank Corporation, www.shorebankcorp.com	Холдинг, що займається розвитком місцевих громад та захистом навколишнього середовища.
Skoll Foundation www.skollfoundation.org	Фонд надає стратегічну підтримку людям, які здатні ініціювати довгострокові соціальні зміни.
Social Venture Network, SVN www.svn.org	Некомерційна мережа організацій, прихильна ідеї створення справедливого та сталого світу за допомогою етичного, соціально-орієнтованого бізнесу.
Surdna Foundation www.surdna.org	Сімейний фонд, який підтримує, формує і просуває ефективні довгострокові рішення, спрямовані на досягнення соціальних змін.

Як бачимо, в США соціальні підприємства отримують активну підтримку з боку фондів, але існують певні економічні, правові та адміністративні проблеми, які обмежують можливості по створенню сприятливого клімату для розвитку соціальних підприємств. Одна з проблем – підтримка балансу між цілями їх діяльності: отримання комерційного та соціального ефекту.

З досягнень у сфері підтримки соціального підприємництва з боку Уряду США можна виділити тендерну діяльність з укладання контрактів з

соціальними підприємствами на поставку товарів і послуг (приклад: Vogzaga & Defourny, 2001). Федеральний уряд США дає нам приклад законодавства, яке створює попит на продукцію соціальних підприємств через виділення коштів на закупівлю товарів, у виробництві яких беруть участь 36 тисяч працівників майстерень для людей з обмеженими можливостями. Органи місцевої влади більш ніж у половині всіх штатів США проводять аналогічні програми цільових закупівель [5-7].

Аналіз даних з розвитку тенденцій соціального підприємництва, показує, що за останні десятиріччя прибуток некомерційних організацій збільшився на 219%, дотації з приватних джерел на 197%, підтримка з боку держави – на 169%. Щорічний дохід третього сектора економіки складає близько 6% ВВП. Сукупний капітал активів – близько 3 трлн. доларів, щорічний дохід підприємств американського некомерційного сектора становить близько 1,4 трлн. доларів. Соціальні підприємства надають робочі місця більш ніж 9,4 млн. громадян, фонд заробітної плати яких складає не менше 8,3% загального заробітного фонду країни. Але більша частина зовнішнього фінансування і підтримки у розвитку соціального підприємництва в США припадає не на державний сектор, а на фондові гранти та приватні пожертвування. А внутрішня підтримка від власних доходів соціального підприємства є основною [3; 6].

Основною проблемою дослідницької діяльності та підготовки кваліфікованих кадрів в галузі соціального підприємництва США фахівці називають відсутність єдиної законодавчої бази. Поняття соціальне підприємництво в США відрізняється від визначення цього поняття в європейських і азійських державах. До соціальних підприємств належить велика група організацій, так чи інакше пов'язаних з соціально спрямованою діяльністю. Соціальне підприємство бере на себе функцію безпосередньої роботи над вирішенням соціальних проблем і завдань за допомоги виробленої продукції, наданих послуг або надання робочих місць [5].

Незважаючи на те, що поняття соціального підприємництва не закріплено законодавчо, в деяких штатах за останнє десятиліття створені дві системи визнання комерційних організацій в якості соціального підприємства: низько-дохідна компанія (low-profit limited liability company – L3C) і соціальна корпорація (benefit corporation – BC) [8; 9].

Таким чином, державна підтримка соціального підприємництва в США включає: забезпечення інформаційної підтримки, створення інфраструктури для розвитку соціального підприємництва та допомогу у розвитку успішних проектів.

Вперше, курс соціального підприємництва був впроваджений у Гарвардській школі бізнесу в 1989 році Григори Дізом. З того часу, провідні бізнес школи включили подібні курси до навчальних програм. Наприклад, 25% випускників Стенфордської школи бізнесу, становлять власники

дипломів з управління неприбутковим сектором. Високий інтерес академічного середовища США до соціального підприємництва стимулює його розвиток [7]. Нижче в табл. 2 розглянуті напрямки спеціалізованих освітніх проектів в галузі підтримки соціального підприємництва. Також курси вивчення загальних принципів соціального підприємництва існують в Columbia University's School of Business, New York University's Stern School of Business, Case Western Reserve University's, Weatherhead School of Business.

Таблиця 2

Напрямки освітніх проектів соціального підприємництва”

Установа – каталізатор освітніх проектів соціального підприємництва	Сутність та напрямки освітніх проектів
University of Michigan	
Nonprofit and ublic Management Center, джерело: http://nonprofit.umich.edu/	Дослідження і експериментальне навчання у сфері управління соціальним сектором. Центр спільно з консалтинговим клубом бізнес школи провів змагання міні-кейсів щодо створення нової стратегії для музею афроамериканської історії імені Чарльза Райта.
Спеціалізована програма Board Fellowship та Domestic Corps, джерело: http://www.nonprofitumich.edu/nonprofits/dc_nonprofits.php	Board Fellowship направляє студентів MBA на проходження практики в правлінні некомерційних організацій. Програма Domestic Corps займається пошуком літніх стажувань для студентів на соціальних підприємствах. Влітку 2010 року студенти працювали в цілому ряді організацій, включаючи DC Central Kitchen, Net Impact, Teach for America та Focus: HOPE.
Boston College	
School for Social Work, джерело: http://www.bc.edu/schools/gssw/about.html	Освітні програми для навчання соціальних працівників. Інноваційні дослідження у сфері соціальної роботи і підприємництва.
Duke University's Fuqua School of Business	
Center for the Advancement of Social Entrepreneurship	На чолі центру стоїть один з його засновників, професор Грег Дис, якого називають “батьком соціального підприємництва як навчальної дисципліни”. Школа Duke почала пропонувати офіційну спеціалізацію в галузі соціального підприємства ще в 2006 році. Ця спеціалізація розроблена для студентів, зацікавлених у застосуванні навичок MBA в підприємстві в соціальній сфері.
University of Pennsylvania's Wharton School	
Non-Profit Board Leadership Program (“NPBLP”)	Мета програми – створення середовища навчання на практиці в некомерційній організації. NPBLP пояснює студентам, як використовувати їх лідерські навички для принесення значного внеску в некомерційний сектор. Існує також програма скасування кредитної заборгованості, яка надає студентам фінансову допомогу до \$ 20,000 в рік для сплати кредиту. Для участі в програмі необхідно пройти відбір, але студенти, що вибрали соціальний сектор, можуть подавати заявку протягом перших п'яти років після закінчення школи.

В результаті наявний синергетичний ефект – провокує освітньою сферою США поширення вивчення тенденцій соціального підприємництва

спричинило розвиток та підвищення рівня знань та навичок стосовно реалізації його засад в бізнес-просторі США.

Соціальне підприємництво демонструє тенденції розвитку і підвищує сукупну економічну ефективність введенням в економічний оборот ресурсів, які раніше в такій якості не використовувалися. Це стосується невикористаних матеріальних і людських ресурсів – соціально виключені групи, відходи виробництва, довіра та солідарність людей, коли вони об'єднані загальною метою та інше. Ці тенденції поставили комерційні, некомерційні організації та державу перед необхідністю зміни своєї ролі в сфері соціального забезпечення і вирішення соціальних проблем.

Наскільки здатне соціальне підприємництво вирішувати виникаючі проблеми, сказати важко, оскільки це залежить від перспектив його сталого розвитку. Але те, що кожне соціальне підприємство окремо на своєму скромному місці відповідає на ці виклики, можна бачити на багатьох життєвих прикладах [10], зокрема в галузі туризму (табл. 3).

Соціальні підприємці туристичного сектору вже довели життєздатність своїх ідей стійким соціально-економічним ефектом, треба продовжити цей шлях визнання соціального підприємництва як ефективного засобу досягнення сталого розвитку економіки, а соціальних підприємців – як лідерів перетворень.

Один з самих вражаючих серед наведених прикладів соціальної взаємодії – High Line Park, Нью-Йорк. У середині минулого століття надземна гілка метро High Line здавалася нововведенням і найбільш передовим досягненням прогресу, але її діяльність поступово загострювала екологічну ситуацію. Автоматизація промисловості сприяло закриттю залізниці. Поки адміністративні структури не могли визначити подальшу долю залізничної лінії, за справу взялася група місцевих жителів, що об'єдналися під ім'ям “Друзі Хай Лайн”. “Друзі Хай Лайн” розробили один з перших прикладів урбанізації промзони, який досі залишається самим унікальним проектом в усьому світі. Концепція була представлена міській владі і в 2004 році, знайшла підтримку у мера Блумберга і фонду надали 50 мільйонів доларів на створення нового парку. Реконструйований квартал, протяжністю в 1,6 км, відтепер сусидить не з брудним фабриками, а з фешенебельними готелями і галереями. 9 входів в парк розроблені з урахуванням зручності для людей з обмеженими фізичними здібностями.

Сьогодні парк High Line можна з упевненістю назвати прикладом “живої архітектури”. Косий найбрудніший промисловий район перетворився на функціональний простір, якого потребує будь-який мегаполіс. Більше 4 мільйонів туристів зі всього світу приїжджають подивитися на диво сучасної архітектури і соціальної взаємодії [11].

Громадська ініціатива створила прекрасний туристичний об'єкт, який має власні конкурентні переваги, а його життєдіяльність провокує

розвиток бізнесу, інвестицій та інновацій в політичному та соціально-економічному житті території (містобудуванні та комунальному господарстві).

Таблиця 3

Проекти соціального підприємництва в галузі туризму США”

Назва проекту	Напрямки та результати втілення проекту
“Keep growing Detroit”	Покинутими землями місцеві жителі почали користуватися вже в момент кризи наприкінці ХХ століття. У 70-х роках в Детройті була ініційована міська програма з роздачі насіння, а нова хвиля городництва почалася в 90-х і продовжується до цього дня: місцеві жителі, активно підтримані некомерційними організаціями, захоплюють місця, де колись стояли будинки, будують на них теплиці, вирощують птицю та дрібну худобу. Районні городи не тільки дають їжу біднякам, але також створюють співтовариство, підвищують рівень безпеки, дають людям надію на краще майбутнє. Крім громадських городів, в Детройті вже з’явилися компанії, які планують освоїти тисячі гектар і мають чіткий бізнес-план. Ентузіасти кажуть, що в майбутньому в Детройті більше половини продовольства буде вироблятися самим містом. Вже існують спеціалізовані магазини та овочевий бренд Детройту користується попитом та повагою в багатьох штатах США.
“Brooklyn Grange”	У Нью-Йорку існує безліч зелених дахів. Це вигідно і в економічному плані: влада міста дає податкові канікули тим офісним центрам, які озеленили свій дах, бо це підвищує енергоефективність будівлі. Крім економії грошей, город на даху допоможе їх заробити. Наприклад, Бен Фланер, головний фермер Brooklyn Grange, влаштував господарство розміром близько 11 000 м ² , що розташоване на двох дахах колишніх промислових будівель. На фермі виробляється близько 25 тонн органічної чистої зелені в рік, вирощуються гриби і містяться 30 вуликів. Продукцію реалізують в магазині – на першому поверсі будівлі.
“High Line Park”	Архітектурні та містобудівні рішення, запропоновані авторами цього “нависного” парку в Нью-Йорку ілюструють, як громадська ініціатива перетворила промислову територію в занепад в улюблене місце відпочинку з урахуванням культурних, історичних та комерційних цілей.

Висновки. Перебуваючи на різних стадіях ринкової економіки, в плюсах різних систем економічного господарювання, потенціал націй об’єднаний синергією соціального підприємництва в різних галузях економіки. На міжнародній арені визнано роль соціального підприємництва в розвитку індустрії туризму та в цілому соціально-економічного розвитку суспільства. Соціальне підприємництво дійсно створює додаткову цінність, являючись зростаючою тенденцією підприємницького розвитку в майбутньому, креаторами нових інноваційних шляхів у створенні конкурентних переваг та їх реалізації з користю для суспільства. А найголовніше: ідея соціального підприємництва не обмежується традиційними пріоритетами комерційного сектора: гроші і влада, а не відкидаючи їх, тільки додає можливостей, але в довгостроковій перспективі. Соціальні підприємці в галузі туризму довели життєздатність своїх ідей не тільки стійким комерційним, але й соціальним ефектом, чого так жадає отримати сучасне суспільство в умовах ринкової економіки в трансформації будь-якого політичного ладу. Особлива заслуга

соціального підприємництва в сфері туризму – здатність здійснити “прорив” підприємницької енергії в межах її виникнення (на місцевому та регіональному рівні) і привернути до цього увагу міжнародного товариства (як – High Line Park) і створити бажання хоча б побічно інвестувати розвиток нового туристичного продукту. Кожне місце будь якої держави має свій ексклюзивний туристичний продукт, а за допомоги стратегій соціального підприємництва він може стати конкурентноспроможним у світовому масштабі.

Список використаних джерел:

1. Dees, J.G. (2001), The meaning of social entrepreneurship. Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University’s Fuqua School of Business, [Online], available at: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf
2. Билл Дрейтон. Сила новых идей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.nb-forum.ru/interesting/stories/bill-dreyton-sila-novyh-idey.html>
3. Опыт США по развитию и поддержке социального предпринимательства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.social-idea.ru/monthlyNews/Опыт-SSHA-po-razvitiyu-i-podderzhki-social-nogo-predprinimatel-stva-Obzor-4>
4. Е.А. Юрманова. Кооперативный сектор в структуре смешанной экономики стран Североамериканского региона: особенности формирования и современного развития. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.doc4net.ru/doc/2185027495474?cn=2>
5. Гришина Я. С. Социальное предпринимательство как правовая модель реформирования социально-правовой политики государства / Я. С. Гришина // Правовая политика и правовая жизнь. – 2012. – № 4. – С. 52-55.
6. Обзор состояния социальных предприятий США. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: managementhelp.org/sitemap.xml
7. MBA Rankings, [Online], available at: <http://poetsandquants.com/category/mba-rankings/>
8. Tozzi, John, “Turning Nonprofits into For-profits,” Business Week: Small Business Financing (June 15, 2009), [Online], available at: http://www.businessweek.com/smallbiz/content/jun2009/sb20090615_940089.htm
9. “How-to: An Insider’s Look at the L3C and What it Could Mean for you and your Social Enterprise.” Social Earth, [Online], available at: <http://www.socialearth.org/how-to-an-insider-s-look-at-the-l3c-and-what-it-could-mean-for-you-and-your-social-enterprise>
10. Садовая экспансия.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.nb-forum.ru/interesting/stories/sadovaya-ekspansiya.html>
11. Хай-Лайн (The High Line – высокая линия) – парк в Манхэттене на высоте 10 метров, Нью-Йорк, США.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.mirkrasiv.ru/articles/hai-lain-the-high-line-vysokaja-linija-park-v-manhetyete-ne-na-vysote-10-metrov-nyu-iork-ssha.html>
12. Соціальне підприємництво як чинник розвитку національної галузі туризму / Дульцева І. І. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – №2 (26). – С.26-29.
13. Дульцева І. І., Драчук Ю. З. Соціальне підприємництво в розвитку зеленого туризму промислового регіону [Текст] / І. І. Дульцева, Ю. З. Драчук // Молодий вчений. – 2015. – №2.

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК ЯК ПЕРЕДУМОВА ГАРМОНІЙНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В США

ОЛЬГА ЖУЛИН

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного транспортного університету (м.Київ)*

На початку XXI століття темпи економічного зростання почали пришвидшуватись з одночасним підвищенням рівня безробіття та нерівності населення по доходах у більшості країн світу. Провідні науковці та практики переконались, що економічного зростання недостатньо, щоб говорити про ефективний розвиток держави. Макроекономічні показники країни можуть бути високими, але водночас значна частина населення не “включена” в процес економічного зростання, бо не бере участь у створенні ВВП. Результатом цього стає розшарування населення і виникнення супутніх проблем, головною серед яких є бідність. Вирішити ці проблеми тільки за допомогою перерозподільних заходів неможливо, що обумовлює актуальність дослідження. США є яскравим прикладом бурхливого і швидкого економічного зростання, яке базується на розробленні і впровадженні інновацій. Проте комп’ютеризація і роботизація призводить до скорочення робочих місць, що вимагає спеціальних програм по перекваліфікації населення, щоб максимально залучити працездатних осіб до процесу економічного зростання. У світі розрізняють дві моделі розвитку економіки:

1. Американська модель – пріоритетом у розвитку є забезпечення рівності можливостей для усіх членів суспільства (США, Китай).

2. Європейська модель – орієнтується на рівність у доступі до результатів праці у результаті їх рівномірного розподілу (країни Європи).

Кожна з цих моделей має свої переваги і недоліки:

1. Американська модель є надзвичайно стимулюючою і формує передумови для розвитку країни через інновації, проте вона не вирішує проблем бідності і розшарування населення за доходами. Рівень безробіття у США становить 5,6 %, тоді як у 2009 році – 10 %. Нині 8,7 мільйонів осіб в США є безробітними, а 6,8 мільйони мають роботу з частковою зайнятістю.

2. Західноєвропейська модель орієнтується на максимально справедливий розподіл доходів між усіма громадянами (особливо скандинавські країни), проте рівень інновацій є набагато нижчий ніж у США, що пов’язано з низькою мотивацією і нижчими видатками на освітню і наукову сферу.

Якщо проаналізувати соціальні видатки державного бюджету США, то найбільшу частку у структурі видатків бюджету займають видатки на освіту – 35 %, на охорону здоров’я – 9 %, на соціальне забезпечення – 13 %, на

що є позитивною тенденцією. Бо саме інвестиції в освіту, вирішення соціальних, національних, культурних, демографічних проблем, екологічних, розвиток охорони здоров'я, науки сприятиме довгостроковому і глибокому переходу до формування нової структури економіки, яка буде базуватись на принципах інклюзивності. Виходячи з цього ми вважаємо, що лише поєднання переваг цих двох моделей дозволить уникнути недоліків кожної із них і дозволить сформувати гармонійну інклюзивну модель економічного розвитку, яка максимально відповідатиме вимогам інтелектуальної економіки та інформаційного суспільства.

Інклюзивна модель економічного розвитку передбачає створення максимальних можливостей для розвитку особистості, участі у всіх сферах життєдіяльності країни, працевлаштування та рівний доступ до результатів праці. Вона повинна гармонізувати людський, природний і виробничий капітал не тільки за кількісними, а й за якісними параметрами. Пріоритетом інклюзивного розвитку є підвищення якості життя населення за рахунок формування економіки з високою зайнятістю та суспільства з його мінімальним розшаруванням. Аналіз рівня розшарування населення за допомогою індексу Джині в США показує, що у 1980 році він становив 0,3, у 2008 році – 0,41, а вже у 2013 році – 0,45. У той час як у скандинавських країнах він становив 0,2–0,25, а у інших європейських країнах – 0,25–0,35. Глобальний показник нерівності на сьогодні складає 0,65, тоді як у 1820 році – 0,5. Тобто розшарування населення за рівнем доходів, а відповідно і можливостями постійно зростає і є планетарною проблемою. На жаль, показник Джині не показує причини нерівностей і не визначає перспективи їх зміни у майбутньому.

Узагальнюючи можна сказати, що інклюзивний розвиток передбачає гармонійне поєднання рівних можливостей і рівності доступу до результатів праці. Рівні можливості передбачають доступ до освіти і медицини, праці. Рівність результатів полягає у зменшенні нерівності між доходами, але не за рахунок підвищення податків, надання субсидій і соціальних допомог, а за рахунок гідної оплати праці усіх працюючих. Головною передумовою є інвестиції в освіту, боротьба з корупцією та лобіюванням інтересів корпорацій, стимулювання підприємницької діяльності громадян та реалізація державних інвестиційних програм із високим соціальним ефектом, які призведуть до створення великої кількості робочих місць, що підвищить рівень зайнятості у країні. Для забезпечення інклюзивного розвитку в США можна виділити декілька ключових напрямів, які мають враховувати національні особливості:

1. Забезпечення рівних можливостей для всіх громадян.
2. Доступність освіти, у тому числі для незахищених верств населення.

3. Гідна оплата праці, яка мінімізує кредитну залежність домогосподарств.
4. Реалізація програм з масової зайнятості з доходами вище межі бідності.
5. Стимулювання підприємницької активності.
6. Впровадження справедливих і ефективних заходів з розподілу доходів.
7. Реалізація державних програм тимчасового працевлаштування і системи гарантій зайнятості.
8. Гуманізація економіки.
9. Екологізація економіки.
10. Соціальна згуртованість у суспільстві.

Інклюзивний розвиток не просто збільшує ВВП країни, а й формує міцну соціально-економічну систему, де кожен громадянин відіграє важливу роль, бо має можливості та інструменти для забезпечення гідного рівня свого життя та своєї сім'ї.

Список використаних джерел

1. Затонацька Т.Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – Випуск 1 (28), Т.2. – С. 102 – 112.
2. Зені Мінтон Бедос. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/62625>.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. – 428 с.
4. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер – М.: АСТ МОСКВА, 2008. – 569 с.
5. Карп'юк О. Національні моделі стимулювання інноваційного процесу // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3. – С. 47 – 49.
6. Кожемякіна С.С. Підвищення продуктивності праці як основа економічного зростання в Україні / С.М. Кожемякіна// Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ [колективна монографія; відп. Ред. В.Ф. Беседін, А.С. Музиченко]. – К. : НДЕІ, 2010. – С. 83 – 91.
7. J. Podesta. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>
8. Saskia Hollander, Rojan Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.thebroker online.eu>

ДОСВІД США ЩОДО ДЕТИНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

СЕРГІЙ ЗАДВОРНИХ

викладач кафедри фінансів

Черкаського державного технологічного університету

Тіньова економіка сформувалась в давні часи та розвивається і надалі у всіх країнах світу. Не стали винятком і США. Проте, як свідчать дані, опубліковані австрійським економістом Ф. Шнайдером, з-поміж країн, що входять до складу OECD, саме у США рівень тінізації фінансових потоків є найнижчим і складав у 2014 р. 6,3 % ВВП (найвищий рівень зафіксовано у Греції – 23,3 % ВВП) [1].

З огляду на негативний характер тінізації та важливість обмеження її рівня в усіх країнах, досвід США у боротьбі з цим явищем є актуальним в сучасних умовах.

З'ясуємо які заходи щодо детінізації фінансових потоків у США призвели до зниження рівня тінізації.

Робота з детінізації фінансових потоків у США почалась із подолання організованої злочинності ще з 1929 р. із заснування Комісії Цікершема. З часом повноваження комісії було розширено, введено в дію нові комітети та підкомітети, видано низку постанов, що набули сили закону.

Наступним суттєвим кроком у боротьбі з корупцією стало заснування Національної ради по боротьбі з організованою злочинністю у 1970 р. Головне завдання Ради – розробка загальнонаціональної програми дій. Головною керуючою організацією у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією є Міністерство юстиції, провідну роль в якому відіграє Федеральне бюро розслідувань (ФБР).

Важливим у боротьбі з корупцією є також Міністерство фінансів, особливо такі його підрозділи як таємна служба, служба внутрішніх доходів, бюро з алкоголю, тютюну та вогнепальної зброї, які є типовими лише для даної країни. Також важливе значення у боротьбі з корупцією відіграють митна, поштова служба, міністерство праці, комісія з цінних паперів на біржах, Державний департамент США, що здійснює діяльність з виявлення тиску на уряд країн-виробників наркотиків, Національна система перехоплення наркотиків на кордоні. У розпорядженні США є ще один нетиповий орган – “Ударні сили”, створений відповідно до Програми боротьби з організованою злочинністю, що перебуває під керівництвом Міністерства юстиції та у тісному зв'язку з поліцією, діяльність якого регламентується кримінальним законодавством та постановами Міністерства юстиції США.

Головним завданням “Ударних сил” є виявлення груп організованої злочинності, обов’язком – пошук доказів злочинної діяльності осіб, що мають справу з нелегальним підприємництвом.

1963 р. федеральним законом було дозволено проводити електронне спостереження за особами, що підозрюються у скоєнні злочину [2]. Проводити таке спостереження можна лише за наявності ордера, проте законом дозволено в критичних ситуаціях встановлювати прослуховуючі прилади терміном до 48 годин без санкції суду.

Специфічним є ставлення у США до поняття корупції посадовців, адже більшість корупційних діянь здійснюється саме в цьому середовищі. Воно охоплює хабарництво, нечесні доходи, зловживання службовим становищем, “службовців по найму”, здирицтво та погрози, махінації, пов’язані з виборами та політичною діяльністю (визначено ст. 18 Зведення Законів). Також перед вступом на посаду державний службовець проходить ретельну перевірку щодо наявних доходів, майна та цінних паперів [3, с. 166].

Кримінальну відповідальність за законами США несуть як хабарник, так і хабародавець. Детальний список категорій посадових осіб, що розуміються під особами, які одержують хабарі міститься в Зведенні Законів. Важливо, що відповідальність несуть також і ті особи, які пропонують, обіцяють які-небудь цінності посадовцю чи кандидатові на посаду з протиправною метою. Також відповідальність за хабарництво лягає не лише на діючого державного службовця, але й на колишнього чи майбутнього.

Необхідно зазначити, що США перша країна, яка запровадила кримінальну відповідальність за підкуп поза межами країни, що передбачено Законом про іноземну корумповану практику (санкції: до двох млн. доларів штрафу для корпорацій та до п’яти рр. ув’язнення для фізичних осіб). Найчастіше злочини такого типу скоюють у сфері торгівлі літаками, зброєю, військовою технікою, нафтопродуктами, під час укладання контрактів на будівництво.

Для запобігання ухилення від сплати податків при продажу зброї за кордон було прийнято Закон “Про допомогу з метою міжнародної безпеки та контролю за експортом зброї”. Як і в більшості країн, у США на державного службовця, що звільняється з посади, накладається ряд обмежень та заборон, покликаних не допустити розповсюдження стратегічно важливої інформації.

У 1997-1998 рр. рівень тіньової економіки в США становив 8,9%, в 2011 р. знизився до 7% [4], а в 2014 р. становив 6,3 % ВВП [1], що свідчить про стабільність тенденції скорочення рівня тінізації фінансових потоків, а отже і про ефективність впроваджених заходів.

У США великий досвід у боротьбі з корупцією та тіньовою економікою, а отже окремі його елементи можуть бути також використаними і в Україні. Актуальним для України є досвід США у боротьбі організованою злочинністю та злочинами, пов'язаними із лікарськими засобами, зброєю, військовою технікою, нафтопродуктами. З огляду на значний рівень корумпованості, доцільно імплементувати досвід США в напрямі боротьби з корупцією, а особливо стосовно посадових осіб. Також ефективним буде розробка законодавства за зразком США стосовно справ, пов'язаних з підкупом за межами кордону України.

Список використаних джерел:

1. Friedrich Schneider Schattenwirtschaft, Steuerhinterziehung und Schattenarbeitsmärkte in Deutschland sowie in anderen OECD-Staaten: Was wissen wir (nicht)? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uni-leipzig.de/fiwi/Aktuelles/pdf/Schneider_Schattenarbeitsmarkt_DE.pdf.
2. Доктор Пундей Сар Дж. Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду // Матеріали українсько-американського семінару “Проблеми економічного зростання: питання доброчесності”. – Львів, 1997.
3. Прохоренко, О. Я. Протидія корупційним проявам в системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): дис. ... кандидата наук з держ. упр.: 25.00.03 / Прохоренко Олександр Якимович. – К., 2004. – 206 с.
4. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011 / World Economic Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ В США

ЮЛІЯ КУРУНОВА

старший викладач

*кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

АРСЕНІЯ ДАМАКСІНА

студентка

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Міжнародна міграція набула глобального явища у ХХ – початку ХХІ століть і являє собою дуже важливу тенденцію у системі міжнародних економічних відносин. Хоча у сучасних міграціях приймають участь більшість країн світу, одним з основних центрів залишаються Сполучені Штати Америки. Будучи найбільш економічно розвинутою країною сучасного світу, США є основним напрямком для мігрантів, причому сюди мігрує як низькокваліфікована, так і висококваліфікована робоча сила. У значній мірі трудові ресурси США формувалися за рахунок іммігрантів; іноземці і зараз становлять близько 5% робочої сили країни. У той же час, в 2014 році три чверті всіх мігрантів проживали в 28 країнах, при чому кожен п'ятий мігрант у світі проживав у США [1].

Для США вивчення міграційних тенденцій є важливим завданням, оскільки історично країна формувалася як потужний центр тяжіння мігрантів і саме міграція стала однією з найважливіших передумов економічного зростання США. Одночасно проблема вільної міграції є гострою на державному рівні як у політичному, так і в соціальному аспекті. Етнічні, релігійні конфлікти та пряма економічна загроза інтересам окремих груп, що побоюються конкуренції з боку іммігрантів, роблять цю проблему ще більш глобально та актуальною.

За даними Бюро перепису населення США, в період 2000 – 2014 років на територію Сполучених Штатів прибуло 15,9 млн. осіб, а в 2010 році кількість проживаючих в США іммігрантів склало 40 млн., що становить 12,5% населення країни. У 2014 році корінне населення США (індіанці, алеути, ескімоси) дорівнювало 1% всього населення, іспаномовне населення – 15,1%, афроамериканці – 12,85%, вихідці з Азії – 4,43%, що вказує на багатонаціональний склад населення США [2; 3].

З метою дослідження економічних чинників імміграції до США авторами проведено емпіричне дослідження за допомогою економетричного аналізу статистичних даних з використанням програмного забезпечення

GRETЛ 1.9.6. та Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 17.0). Для аналізу був використаний алгоритм побудування і оцінки економетричної моделі на основі часових рядів. Статистичні дані проаналізовано за період з 1990 по 2014 роки для всіх змінних. До регресійного моделювання застосований алгоритм розрахунку методом найменших квадратів (1 МНК). Розроблена нами формалізована модель впливу екзогенних змінних на кількість іммігрантів в США має вигляд:

$$Im = \beta_0 + \beta_1 * GDP_ph + \beta_2 * Empl + \beta_3 * Wage + u, \quad (1)$$

де Im – кількість іммігрантів у США на рік, чол.,
 GDP_ph – ВВП на душу населення в США, дол.,
 $Empl$ – загальний рівень зайнятості в США, %
 $Wage$ – погодинна оплата праці в США, дол.

Перед проведенням регресійного аналізу була побудована кореляційна матриця з метою виявлення зв'язку між ендогенною і екзогенними змінними, а також між самими екзогенними змінними. Якісна оцінка щільності зв'язку оцінена за допомогою шкали Чеддока. Статистична значущість коефіцієнтів оцінювалась за допомогою t-статистики Ст'юдента і порівнювалась з t-критерієм, всі показники виявились статистично значущими. Оцінку параметрів моделі проведено на основі теоретико-методологічних засад економетричного аналізу побудови регресійних моделей [4; 5], результати якої представлені в таблиці:

Таблиця 1

Коефіцієнти моделі (1) та їх статистична оцінка

Параметри моделі	Коефіцієнт (t-статистика)
Константа	-84,427 (-5,716)
GDP_ph	3,407 (5,256)
Empl	-0,015 (-4,013)
Wage	0,306 (10,938)
Стандартна помилка	15,58
R ² скоригований	0,953
F(3, 25)	143,098

Джерело: розраховано авторами

Отримана модель має вигляд:

$$Im = -84,427 + 3,407 * GDP_ph + -0,015 * Empl + 0,306 * Wage$$

Отже, проведений кореляційно–регресійний аналіз дозволяє зробити висновки, що модель (1) адекватна, доведена пряма залежність між показником, що вимірює кількість іммігрантів у США, і показником, що вимірює ВВП на душу населення в США, а також показником, який відображає погодинну оплату праці в США. Продемонстровано, що дві останні змінні є найбільш впливовими на залежну змінну. Виявлена зворотна залежність між показником, що вимірює загальний рівень зайнятості в США, і показником кількості іммігрантів, отже мігранти прямують в країну, якщо ринок праці ненасичений. У випадку, якщо зайнятість серед громадян країни зростає, то робочих місць стає менше, відповідно зменшуються і кількість мігрантів. Отримані результати узгоджуються з теоретичними припущеннями теорії “притягання – виштовхування” і неокласичної теорії міграції, це означає, що врахування економічної ситуації в країні в цілому і на ринку праці зокрема, важливо для мігрантів.

Список використаних джерел:

1. International Migration Flows: to and from Selected Countries: The 2013 Revision. – 2014 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/population/migration>
2. World migration report 2013. Communicating Effectively about Migration // International Organization for Migration (IOM). – 2013/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf.
3. US Census Bureau Statistical Abstract of the United States: 2014. Section 1. Population // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.census.gov/prod/2014pubs/11statab/pop.pdf>
4. Яровий А.Т., Бенумерова Т.В., Осадчий О.К. Методичні вказівки для самостійної роботи з дисципліни “Економетрика” для студентів екон.фахів. – Одеса, Астропринт. – 2000. – 52 с.
5. Замков О.О., Толстопятенко А.В., Черемных Ю.Н. Математические методы в экономике: Учебник / Под общ.ред. д.э.н, проф. А.В. Сидоровича; МГУ им. М.В. Ломоносова. – 3-е изд., перераб. – М.: Издательство “Дело и Сервис”, 2001. – 368 с.

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН США

КАТЕРИНА ЛАДИЧЕНКО

*кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки
Київського національного торговельно-економічного університету*

Анотація: У статті розглянуто детермінанти розвитку зовнішньої торгівлі США в умовах зростання інтенсивності інтеграційних процесів у регіоні та підвищення конкуренції з боку країн БРІКС. Визначено відмінні риси інтеграційних процесів в межах НАФТА. Встановлено проблеми розвитку зовнішньоторговельних відносин США.

Ключові слова: НАФТА – Північноамериканська зона вільної торгівлі, зовнішня торгівля США, БРІКС, внутрішньоінтеграційна торгівля, регіональна інтеграція.

Summary: *The article examines the determinants of the US foreign trade while the integration processes intensity growth in the region and the competition from BRICS counties is increased. The distinctive features of the integration processes within the NAFTA are determined. The problems of the US trade relationship development are found.*

Keywords: *NAFTA – North American Free Trade Agreement, the US foreign trade, BRICS, intraregional trade, regional integration*

Роль США у світовій економіці важко переоцінити. Вони входять до першої п'ятірки експортерів товарів на світовому ринку із обсягами вивозу товарів на рівні 1580 млрд дол., що становить 8,4 % світового експорту. Їх основними конкурентами у 2013 р. виступили Китай (2210 млрд дол., 11,8 % світового експорту), Німеччина (1450 млрд дол., 7,7 %), Японія (715 млрд дол., 3,8 %) і Нідерланди (664 млрд дол., 3,5 %). Ніяких змін у складі першої п'ятірки серед кращих експортерів не відбувається доволі давно, хоча Японія у 2013 р. зазнала стрімкого спаду – на 10,5 %.

США є не тільки другим у світі продавцем, але й найбільшим споживачем іноземних товарів, тому особливості їх місця на світовому ринку товарів заслуговують більш уважного вивчення.

Провідними торговельними партнерами США є країни ЄС, країни НАФТА та країни БРІКС (табл.1).

Роль БРІКС у зовнішньоторговельних відносинах США протягом останнього десятиріччя значно підвищилась. Так, США – один з найбільших покупців експортної продукції Бразилії (11,1 % експорту), поступаючись за цим показником ЄС (20,2 %) та країнам МЕРКОСУР (12,1 %). Проте за останнє десятиріччя частка США в експорті Бразилії скоротилась у 2,3 рази. В той же час частка Бразилії у експорті США збільшилась у 1,6 рази.

Імпортує Бразилія машини та механічне обладнання, продукцію хімічної промисловості, добрива, пшеницю. США також один з провідних постачальників товарів в Бразилію, що поступається тільки ЄС та Китаю, котрий здійснює жорстку конкуренцію США у торговельних відносинах з Бразилією.

Таблиця 1

Географічна структура зовнішньої торгівлі США у 2005–2012 рр.

Регіон/країна	Експорт				Імпорт			
	обсяг, млрд.дол	частка, %		темп приросту 2012 р. /2011 р., %	обсяг, млрд.дол	частка, %		темп приросту 2012 р. /2011 р., %
		2012 р.	2005 р.			2012 р.	2012 р.	
Північна Америка	509,0	36,9	32,9	6	608,1	26,8	26,0	4
Азія	422,3	26,6	27,3	2	896,4	36,8	38,4	6
Європа	313,8	22,6	20,3	-1	430,3	20,0	18,4	3
Південна та Центральна Америка	180,1	7,9	11,6	8	177,6	7,5	7,6	-1
Близький Схід	69,6	3,5	4,5	19	68,5	3,9	2,9	-28
Африка	33,1	1,7	2,1	0	119,6	3,8	5,1	13
СНД	15,3	0,7	1,0	19	35,0	0,1	1,5	-17
Провідні 5 торговельних партнерів, в.т.ч	954,4	68,4	61,7	-	1591,4	68,4	68,1	-
Канада	291,7	23,5	18,9	4	327,5	16,8	14,0	3
ЄС	265,7	20,8	17,2	-1	389,1	18,4	16,7	4
Мексика	216,3	13,3	14,0	10	280,0	10,0	12,0	6
Китай	110,6	4,6	7,2	6	444,4	15,0	19,0	6
Японія	70,0	6,1	4,5	6	150,4	8,2	6,4	14
Бразилія	43,7	1,7	2,8	2	33,2	1,5	1,4	2
Республіка Корея	42,3	3,1	2,7	-3	61,0	2,6	2,6	4
Росія	10,7	0,4	0,7	29	30,1	0,9	1,3	-15
Індія	22,3	0,9	1,4	3	41,9	1,1	1,8	12
ПАР	7,6	0,4	0,5	4	8,8	0,3	0,4	-9

Джерело: побудовано автором за даними [1]

США розглядає Бразилію як швидко зростаючого конкурента, здатного в окремих галузях потіснити американських виробників не тільки на світовому ринку, але й на внутрішньому ринку США. Звідси, заходи що обмежують доступ до США сталі, етанолу, яловичини, помаранчевого соку та інших товарів, що викликає протести бразильських експортерів.

Проте торговельні відносини двох країн поступово зміцнюються у XXI ст. У 2012 р. товарооборот між країнами досяг 76,9 млрд дол., у тому

числі американський експорт – 43,7 млрд дол., імпорт – 33,2 млрд дол. (табл. 1). Бразилія постачає на світовий ринок, включаючи США, залізну руду, хром, мідь, марганець, алмази, нікель, олово, боксити, платину, цинк. Близько третини бразильської економіки становить сільськогосподарський сектор, що робить країну одним з основних світових постачальників кави, цукру, яловичини, помаранчевого соку тощо. Тропічні ліси також дозволяють Бразилії відігравати ключову роль на ринку деревини, каучуку та різноманітних лікарських культур.

Значне місце в структурі американського експорту до цієї країни останнє десятиріччя стали посідати постачання зброї та військової техніки. За 2008–2011 рр. США підписала з Бразилією контрактів на постачання озброєння на 720 млн дол., що дозволило країні посісти друге місце після Колумбії серед покупців американської зброї у Латинській Америці [2, с.28].

Іншим вагомим торговельним партнером США серед країн БРІКС є Росія. З огляду на динамічне зростання частки Росії у зовнішній торгівлі США, протистояння у політичній сфері не заважає розвитку торговельних відносин, які є провідною формою економічного співробітництва країн. Інтенсивне зростання масштабів двосторонньої торгівлі обумовлене взаємними інтересами.

Товарна структура російсько-американської торгівлі є асиметричною. Довгий час у експорті Росії переважали чорні метали (28 %), продукти неорганічної хімії (17 %), алюміній та вироби з нього (16,5 %). У 2008 р. відбулись помітні зміни: на перше місце вийшла енергетична сировина, зокрема нафта, мінеральне паливо, бітумні смоли, озокерит. Сьогодні на сиру нафту та нафтопродукти припадає більше 70 % вартості загального експорту. Другу за величиною товарну групу складають кольорові та чорні метали (10 %), третю – радіоактивні хімічні елементи та ізотопи (близько 5 %). На частку 10 основних товарних груп російського експорту в США припадає біля 90 %, при чому ця частка постійно зростає.

У зв'язку із загостренням політичних протиріч та введенням торговельних санкцій найближчим часом структура торговельних потоків не зміниться, а розвиток відносин уповільниться, що негативно відіб'ється на обох партнерах.

Для США Китай є другим найбільшим торговельним партнером, а також найбільш швидкозростаючим експортним ринком. У 2012 р. торговельний обіг між країнами становив 555 млрд дол., що на 10,3 % більше ніж у попередньому році. Зокрема імпорт з Китаю сягнув 444 млрд дол., у 4 рази перевищивши експорт. Разом зі зростанням товарообігу, зростає і дефіцит торговельного балансу США, однією з головних причин чого за офіційною позицією Вашингтону, є занижений курс китайської валюти.

Незважаючи на це для 40 американських штатів з 50 Китай входить до п'ятірки провідних експортних ринків.

Протягом останніх 10 років експорт до Китаю товарів виробничих галузей США та сільськогосподарської продукції зріс на 330 %, набагато перевищивши аналогічні показники інших регіонів, зростання яких у середньому становить 30 %. Китай є одним з найбільших споживачів соєвих бобів та бавовнику, автомобілів та літаків та багато іншого.

Ще одним чинником формування зовнішньої торгівлі США є розвиток інтеграційних процесів в Північній та Латинській Америці, зокрема в межах Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА – NAFTA – North American Free Trade Agreement), угода про заснування якої була підписана США, Канадою та Мексикою у січні 1994 р.[3]. Сьогодні НАФТА має сукупний ВВП у розмірі більше 18 трлн. дол., населенням у 475 млн. та обсягом внутрішньо інтеграційного експорту у 1,1 трлн. дол.

Створення зони вільної торгівлі в північноамериканському регіоні було обумовлено низкою факторів: по-перше, географічною близькістю країн-учасниць та частковою взаємодоповнюваністю структур національних економік; по-друге, тісними торговельними зв'язками між ними та зростаючою виробничою кооперацією; по-третє, зростаючою мережею підконтрольних підприємств американських ТНК в Канаді та Мексиці та канадських ТНК в США; по-четверте, посиленням позицій ЄС, Японії та НК Азії на світовому ринку.

Кожна з країн-учасниць керувалась власними інтересами, як в економічній сфері, так і в соціальній та політичній. США зацікавлені перш за все в розширенні доступу американської продукції на зовнішні ринки, особливо в сфері високих технологій та послуг. Ідею НАФТА американські урядові та бізнесові кола підтримували також у зв'язку з уповільненням темпів лібералізації в рамках ГАТТ та з метою посилити та стабілізувати свого південного сусіда – Мексику. Офіційна торговельна угода мала спрямувати реформи в Мексиці в напрямку лібералізації торгівлі, свободи інвестування та створення вільної ринкової економіки, а також сприяти вирішенню проблем нелегальної міграції, розповсюдження наркотиків та політичної нестабільності. Крім того ТНК США отримували доступ до нафтових родовищ Мексики та дешевої робочої сили. В переговах з Канадою вдалося покращити попередні домовленості щодо інтелектуальної власності та сільськогосподарських поставок.

Важливо відмітити, що ані Канада, ані Мексика власне і не мали альтернативи, окрім як вести переговори на трьохсторонніх засадах, оскільки при укладанні двосторонніх угод тільки США отримували пільговий доступ на ринки партнерів, Канада і Мексика при цьому прямого доступу до ринків один одного не мали б та втратили можливість розширення інвестування.

Для Мексики НАФТА гарантувала доступ на американський ринок, на який припадає біля 78 % експорту та 50 % імпорту країни, визначала інституційну структуру, що була спроможна стримувати протекціонізм США, збільшувала приплив іноземних інвестицій, в тому числі і за рахунок інших латиноамериканських країн.

Підсумовуючи, слід відзначити, що мотиви Мексики були переважно економічні і співпадали з інтересами Канади, тоді як США в першу чергу керувались геополітичними міркуваннями.

Північноамериканська зона вільної торгівлі як інтеграційне об'єднання має певну специфіку:

- різний рівень розвитку країн-учасниць,
- асиметричність економічних відносин: провідна роль належить США;

- відсутність рис митного союзу, але наявність елементів економічного союзу: вільний рух робочої сили та суттєва лібералізація руху капіталів;

- континентальний характер;
- значний вплив на розвиток об'єднання різних зацікавлених соціально-політичних груп (профспілок, екологічних організацій тощо);

- значна мобільність капіталу ТНК в межах регіону, завдяки наявності відповідних механізмів регулювання, наприклад міждержавному механізму вирішення суперечок в спеціальних комісіях. Даний механізм впливає на процес прийняття рішень урядами країн-учасниць, попереджаючи дискримінаційні дії в сфері торгівлі, регулюючи їх політику з метою зниження втрат від компенсаційних мит, демпінгових заходів тощо.

Основні положення угоди стосуються наступних положень:

- зняття бар'єрів в торгівлі та сприяння вільному руху товарів та послуг між країнами-учасницями (на це відводилось 15 років);

- встановлення справедливих умов конкуренції в межах зони вільної торгівлі;

- стимулювання інвестиційної діяльності;
- забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в кожній з країн;

- ефективне врегулювання спорів;
- встановлення екологічних стандартів, правил контролю за їх дотриманням та вирішенням суперечок (додаткова Північноамериканська угода по екологічному співробітництву);

- захист прав робітників, сприяння зайнятості та поліпшення життєвих стандартів (додаткова Північноамериканська угода по співробітництву у сфері зайнятості).

Ліквідуєчи тарифи та інші протекціоністські бар'єри, НАФТА встановлює обмеження у торгівлі низкою товарів та інвестицій в деякі галузі економіки, особливо незахищених перед іноземною конкуренцією, зокрема сільське господарство, енергетика, продукцію автомобілебудування, текстиль тощо. Крім того угода містить застереження, що дозволяють тимчасово поновити захист для тих галузей промисловості, де завданий імпортом збиток був надто суттєвий.

Завдяки даним положенням. за роки існування НАФТА торгівля товарами між країнами-учасницями зросла у 4 рази (табл. 2). В той же час торгівля між Канадою та США потроїлась, між Мексикою та США виросла більше ніж у чотири рази. Сьогодні щоденний оборот товарів між країнами-учасницями досягає 2,6 млрд. дол., тобто біля 108 млн. дол. щогодини.

В НАФТА фактично встановлений національний режим у торгівлі, причому він розповсюджується не тільки на товари, але і на послуги, включаючи право інвестувати у сферу послуг та продавати послуги через кордон. Наприклад, в сфері фінансових послуг НАФТА дає можливість банкам США та фірмам, що діють на ринку цінних паперів, засновувати в Мексиці вперше за останні півстоліття представництва з повним набором функцій. Тим не менш є і суттєві виключення по окремим видам послуг, які не включені до угоди НАФТА. Це, зокрема, авіаційні та морські перевезення, інжиніринг, видавнича справа, комерційна освіта, реклама, будівництво, туризм, охорона здоров'я, юридичні послуги.

Угода про створення НАФТА встановлює 5 основних принципів захисту іноземних інвесторів та їх інвестицій в зоні вільної торгівлі: недискримінаційний режим; зняття особливих вимог до інвестицій чи інвесторів (ця вимога зазвичай відноситься до видів діяльності, що здійснюються за розпорядженням уряду чи схвалюються ним, у якості умови заснування чи функціонування іноземних підприємств в конкретній країні); вільне переміщення фінансових засобів, що мають відношення до інвестицій; експропріація тільки у відповідності з міжнародним правом; право звертатись в міжнародний суд у разі порушення Угоди. В межах НАФТА затверджуються одні з найвищих у світі норми захисту прав інтелектуальної власності, включаючи авторські права, патенти та товарні знаки.

В той же час є і виключення з цих правил. Так, зберігається право Мексики на заборону іноземної діяльності в нафтовому секторі, право Канади на захист деяких сфер інформації важливих в культурному відношенні (радіомовлення, випуск кінофільмів, музичних дисків, книг), право США на підтримку внутрішніх цін та збереження системи закупівлі сільськогосподарських товарів.

Торгівля товарами між країнами НАФТА у 1997-2012 рр.

Регіон	1997 р.	2002 р.	2007 р.	2012 р.	1997 р.	2002 р.	2007 р.	2012 р.
	трлн. дол.				%			
Експорт товарів								
Всередині НАФТА	0,495	0,621	0,951	1,150	48,8	56,1	51,3	48,5
Поза НАФТА, всього	0,519	0,486	0,903	1,219	51,2	43,9	48,7	51,5
в т.ч. до ін.к.р.*	0,074	0,060	0,131	0,220	13,0	8,8	12,1	16,0
Експорт сировинних товарів								
Всередині НАФТА	0,093	0,115	0,252	0,338	45,5	56,0	53,5	45,5
Поза НАФТА, всього	0,112	0,090	0,219	0,404	54,5	44,0	46,5	54,5
в т.ч. до ін.к.р.	0,012	0,010	0,029	0,068	11,5	8,3	10,2	16,8
Експорт сільськогосподарської сировини								
Всередині НАФТА	0,027	0,036	0,058	0,083	32,1	44,8	43,6	40,5
Поза НАФТА, всього	0,057	0,044	0,076	0,123	67,9	55,2	56,4	59,5
в т.ч. до ін.к.р.	0,006	0,005	0,010	0,015	19,0	13,1	14,8	15,5
Експорт готових виробів								
Всередині НАФТА	0,385	0,481	0,662	0,775	49,5	56,0	50,2	52,6
Поза НАФТА, всього	0,393	0,379	0,657	0,699	50,5	44,0	49,8	47,4
в т.ч. до ін.к.р.	0,059	0,047	0,096	0,135	13,3	8,8	12,7	14,8
Імпорт товарів								
Всередині НАФТА	0,482	0,612	0,904	1,066	39,9	38,4	33,7	33,7
Поза НАФТА	0,725	0,981	1,775	2,101	60,1	61,6	66,3	66,3
в т.ч. з ін.к.р.	0,064	0,085	0,170	0,208	11,7	12,1	15,8	16,4
Імпорт сировинних товарів								
Всередині НАФТА	0,091	0,115	0,252	0,335	41,1	40,5	36,2	39,3
Поза НАФТА, всього	0,130	0,170	0,442	0,517	58,9	59,5	63,8	60,7
в т.ч. з ін.к.р.	0,039	0,046	0,113	0,141	29,8	28,3	30,9	29,7
Імпорт сільськогосподарської сировини								
Всередині НАФТА	0,026	0,036	0,058	0,081	41,8	45,7	45,1	46,5
Поза НАФТА, всього	0,036	0,043	0,071	0,093	58,2	54,3	54,9	53,5
в т.ч. з ін.к.р.	0,013	0,012	0,020	0,028	32,4	24,8	25,8	25,7
Імпорт готових виробів								
Всередині НАФТА	0,374	0,471	0,622	0,701	39,5	37,6	32,7	31,4
Поза НАФТА, всього	0,573	0,781	1,280	1,530	60,5	62,4	67,3	68,6
в т.ч. з ін.к.р.	0,024	0,037	0,053	0,062	6,0	7,2	7,8	8,1

* ін.к.р. – інші країни регіону Північної та Латинської Америки

Побудовано автором за даними [4]

НАФТА здійснює величезний вплив на країни-учасниці. Для США ця угода створила умови для підвищення своєї конкурентоспроможності по відношенню до основних супротивників – ЄС та Японії. Завдяки мінімізації торговельних бар'єрів та широкому доступу американських компаній на ринки країн-партнерів за угодою, провідною тенденцією розвитку економіки США є випереджальний розвиток зовнішньоекономічних відносин у порівнянні з економічним зростанням.

Нажаль, не зважаючи на підвищення інтенсивності внутрішньо регіональної торгівлі, частки НАФТА у світовій торгівлі скорочується із 20,5 % у 1998 р. до майже 14,8 % у 2013 р. (табл. 3).

Підсумовуючи, США забезпечують технологічну, індустріальну та інформаційну основу НАФТА, Мексика надає сировину та дешеву робочу силу одночасно з великим та низько прибутковим споживчим ринком; Канада – природні ресурси, фінансове забезпечення, деякі промислові потужності разом з невеликим середньо прибутковим ринком.

Таблиця 3

Інтенсивність залучення окремих інтеграційних об'єднань світу у міжнародну торгівлю у 1998 – 2013 рр.

Рік	Частка торгівлі об'єднання у світовій, %					Індекс інтенсивності внутрішньо-регіональної торгівлі				
	ОЧЕС	СНД	ЄС	МЕРКОСУР	НАФТА	ОЧЕС	СНД	ЄС	МЕРКОСУР	НАФТА
1998	2,83	1,78	41,48	1,94	20,49	5,63	16,85	1,60	11,49	2,20
2001	2,80	1,87	38,65	1,71	21,58	5,72	14,49	1,67	10,42	2,14
2004	3,65	2,32	40,04	1,55	17,75	4,55	10,95	1,65	9,78	2,46
2007	4,52	3,07	38,68	1,84	16,05	3,87	7,43	1,67	9,17	2,55
2010	4,44	3,16	34,16	2,13	15,05	3,77	6,47	1,79	8,15	2,65
2013	4,77	3,50	31,97	2,23	14,85	3,28	5,67	1,86	7,22	2,74

Джерело: розраховано автором на основі даних ЮНКТАД [3] та за методикою RIKS – UNU CRIS [5]

Керівництво США вживало багато зусиль щодо розповсюдження принципів НАФТА на всі країни Америки, зокрема йдеться про створення у 1994 р. Американської зони вільної торгівлі – АЛКА (FTAA – Free Trade Area of the Americas або ALCA з іспанської Área de Libre Comercio de las Américas). АЛКА об'єднала 34 країни, простягнулась на 2 континенти і мала почати функціонування у 2005 р [6]. Однак перемовини зазнали краху і були переведені у формат двосторонніх угод щодо зон вільної торгівлі. Такі угоди було укладено з Чилі, Колумбією, Панамою і Перу. Ведуться переговори з Еквадором та Болівією.

Крім того одночасно проводились перемовини з країнами ще одного інтеграційного об'єднання – Центральньо-американського спільного ринку (ЦАСР – Central American Common Market), які завершилися у серпні 2004 р. підписанням угоди про створення Центральньоамериканської зони вільної

торгівлі (CAFTA-DR (Dominican Republic-Central America FTA). Дана угода об'єднала 7 країн: США, Коста-Ріку, Гватемалу, Нікарагуа, Сальвадор, Гондурас та Домініканську Республіку, яка не входила до ЦАСР, однак приєдналась до угоди КАФТА [7]. Угода вступила в дію для більшості країн у 2006 р., для Домініканської Республіки у березні 2007 р., а для Коста – Ріки – у 2009 р. З того часу 80% споживчих промислових товарів виробництва США постачається в зазначені країни безмитно. Для інших товарів перехідний період складатиме 10 років. Безмитні правила ввезення стосуються також 50 % американських сільськогосподарських товарів, для інших перехідний період складатиме від 15 до 20 років. Крім того обговорюється спрощення санітарних та фітосанітарних бар'єрів в торгівлі сільськогосподарською продукцією. Досягнуто також спрощеного доступу до більшості секторів послуг. Так саме як і в НАФТА, в окремих розділах угоди приписані процедури захисту інтелектуальної власності, полегшується іноземне інвестування, почата робота щодо уніфікації екологічних стандартів, підвищення захисту прав робітників тощо. В майбутньому до цієї угоди може приєднатися Мексика.

Інші проекти інтеграції з боку США зустрічають значний супротив країн Південної Америки, в першу чергу лідера регіону – Бразилії. Каме-нем спотикання є, в першу чергу, аграрна політика США, а саме – надання американським фермерам значних державних субсидій. Подібна практика сприяє тому, що стан світового сільськогосподарського ринку залишається незбалансованим, орієнтованим на тих продавців, яких підтримує сильна держава. В результаті, південноамериканські країни стають неконкурентоспроможними на даному важливому для них ринку. Разом з тим США обмежують імпорт аграрної продукції південних сусідів. Ці та інші протиріччя загострюють відносини США з країнами регіону.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт статистичного підрозділу Світової організації торгівлі World Trade Statistics [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://wto.org/english/res_e/statis_e/
2. Зименков, Р. И. Торгово-экономические отношения США со странами БРИКС / Р. И. Зименков // США. Канада. Экономика – политика – культура. – 2013. – № 4. – С. 25–40
3. Текст угоди на офіційному сайті Секретаріату НАФТА [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nafta-sec-alena.org/en/view.aspx?x=343>
4. Офіційний сайт статистичного підрозділу Конференції ООН з торгівлі та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>
5. Офіційний сайт Regional integration knowledge system platform [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cris.unu.edu/riks/web/>
6. Текст угоди на офіційному сайті [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ftaa-alca.org/FTAADraft03/Index_e.asp
7. Текст угоди на офіційному сайті торгового представництва США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/cafta-dr-dominican-republic-central-america-fta>

ЕКОЛОГІЧНА РІВНОВАГА ЯК ШЛЯХ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

МАРИНА МАКАРЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ЮЛІЯ КИРИЛЛОВА

магістр

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Анотація. У статті розкрито сучасні тенденції розвитку лісового господарства в США та Україні. Проаналізовано теоретичні та практичні підходи до формування екологічних програм розвитку лісового господарства. Розглянуто особливості створення національних природних парків.

Ключові слова: навколишнє середовище, лісове господарство, екологія, екологічна рівновага, збереження біорізноманіття, охоронювані території, управління лісами, національні природні парки.

Summary. The work discusses modern trends of the forest management deviltment in the USA and Ukraine. Theoretical and practical approaches on the formation of ecological forestry development programs have been analyzed. Special aspects related to the creation of National Nature Reserve have been considered.

Key words: environment, forest management, ecology, balance at nature, maintenance of biological diversity, protected areas, forest administration, national nature parks.

Збереження екологічної рівноваги у природі – запорука благополуччя майбутніх поколінь. Вважається, що однією з умов її збереження є таке співвідношення територій з різним ступенем перетворення навколишнього середовища: 40% її площі з антропогенно зміненим та 60% – з природним та умовно природним станом. При цьому, з неї ще можна отримати максимум корисної продукції [6, с. 104]. Принципово нові національні програми охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів розробляються у багатьох країнах світу для розширення сфер взаємодії з природою, а не тільки ліквідації наслідків порушення довкілля.

Важливість ведення лісового господарства за допомогою створення або підтримки національних природних парків обумовлене такими критеріями як збереження біорізноманіття, підтримка їх продуктивності та життєстійкості, задоволення соціальних потреб. Ліси на охоронюваних територіях вимагають рутинної роботи і потребують значного втручання людини з метою їх планомірного та науково зваженого розвитку та утримання їх здоровими.

Головні принципи управління лісами включають:

- питання рекреації на території дикої природи;
- підтримки або збільшення лісового покриву;
- забезпечення продуктивних функцій лісів та поліпшення загального стану та життєстійкості лісів;
- поліпшення збереження й сталого використання компонентів рослинної і тваринної різноманітності лісів;
- контроль якості води, ґрунту і повітря;
- аналіз раціонального використання деревини як екологічно безпечного матеріалу;
- виявлення особливо цінних видів для збереження лісів;
- посилення ролі лісового господарства в пом'якшенні наслідків зміни клімату;
- сприяння участі регіональних і місцевих органів та громад в управлінні лісами;
- сприяння науковим дослідженням з питань збереження лісів;
- посилення соціальної функції лісів та підтримка культурної спадщини лісів;
- удосконалення системи ефективного лісового господарювання.

Проведемо порівняльний аналіз вирішення питань збереження лісів у США та Україні. Загальна площа землі Сполучених Штатів Америки становить понад 900 мільйонів гектарів і 29% з них зайняті лісами. За даними департаменту державного земельного кадастру Держземагентства України [5] станом на 1 січня 2013 року згідно з розподілом за основними видами земельних угідь і економічної діяльності загальна площа землі України становить 60354,9 тисяч гектарів, з них 10621,4 тисяч гектарів зайняті лісами, що становить 17,6 %. За даними Світового Банку [2] лісистість території України становить 16,84 % а, лісистість території США становить 33,32 %.

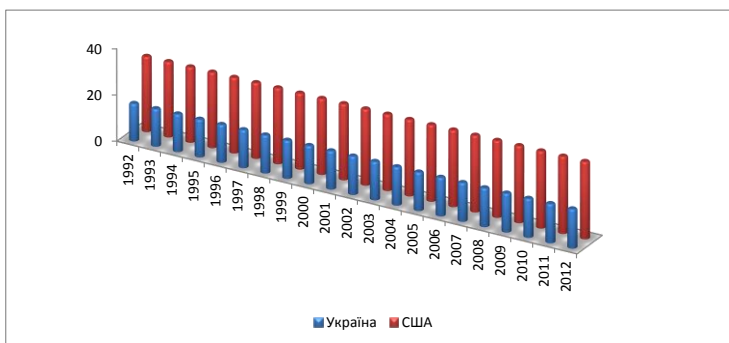

Рис. 1. Порівняльна діаграма щодо лісистості територій України та США

Збільшення площ лісів та збереження вже існуючих – нагальна потреба у збереженні екологічної рівноваги для різних країн світу.

Історичний аналіз функціонування національної лісової системи США доводить, що лісове господарство зазнало багато організаційних змін: перейменування лісових масивів, передача територій між установами, розподіл територій, об'єднання частин існуючих лісів, розширення видів діяльності лісових господарств. Ліси Сполучених Штатів у своєму складі налічують 154 особливо охоронюваних природних території. Національні ліси займають площу 762 392,271 кв. км (188 391 233 акрів) [1].

Національні ліси США підпорядковані Лісовій службі США та агентству американського міністерства сільського господарства, які регулюють користування лісами, проводять охорону лісних ресурсів і контролюють процес використання і охорони лісів. Міжнародні програми [3] Лісової служби США та Міністерства сільського господарства розширюють межі спілкування фахівців різних країн з метою підтримки екологічної життєздатності світових лісових ресурсів, сприяння сталого лісокористування та збереження біорізноманіття на міжнародному рівні.

Міжнародні програми охоплюють багато важливих напрямків взаємодії: вирішення проблем незаконної рубки лісів, збереження здоров'я лісу, питання мігруючих видів, формування політики з питань лісокористування, організація аварійної підтримки лісового господарства, проведення моніторингу лісних ресурсів, утримання охоронюваних територій, організація екотуризму, розвиток сталого лісового господарства.

На теперішній час у США широке розповсюдження отримали екологічні програми співпраці з громадами, громадськістю та зацікавленими сторонами із наближення лісів до існуючих міст. Міські ліси – це екосистеми, що складаються з дерев та іншої рослинності, які забезпечують міста і муніципалітети країни екологічними, економічними та соціальними вигодами.

Протягом останніх років у США поширюються практики для створення нових способів популяризувати переваги міських лісів. Приватні особи, некомерційні організації, корпорації та місцеві, державні та федеральні агентства працюють разом, щоб наблизити ліси до міст, зробити міста зеленими задля здорового і придатного життя.

Результатами американського досвіду збереження біорізноманіття та ведення лісового господарства є різнопланові організаційні, економічні та освітянські заходи:

- перетворення низки територій в природні ліси;
- дотримання федеральних екологічних законодавств державними органами, корпораціями і приватними особами;
- збільшення екологічних вигод через вимоги до використання техніки та умови технічного обслуговування;

- розвиток ринку зеленої робочої сили;
- звільнення від оподаткування екологічних фондів та природоохоронного майна;
- застосування заохочувальних цін та надвишок на екологічно чисту продукцію;
- використання податкових пільг на природоохоронні видатки;
- штрафи за екологічні правопорушення;
- впровадження спеціального оподаткування екологічно шкідливої продукції;
- контроль за функціонування екологічно небезпечних технологій;
- застосування пільгового кредитування для впровадження природоохоронних заходів;
- впровадження освітніх програм з екології лісів;
- розвиток зелених ініціатив;
- проведення волонтерських акцій з посадки дерев та збереження цінних видів;
- формування громадської думки щодо збереження лісів.

Низка економічних, політичних та історичних факторів розвитку України створили негативні наслідки для екологічного стану країни. Нажаль, безліч екологічних проблем (Чорнобильська аварія, накопичення відходів, небезпечні забруднення, зниження біологічного різноманіття і т.д.) наблизили екологічну ситуацію до катастрофічної. Використання світового наукового та практичного досвіду в сфері економіки докільля України дозволить забезпечення оптимального природокористування, структурної перебудови економіки з урахуванням екологічної складової, формування нового еколого-економічного мислення.

Український досвід збереження лісів доводить, що існують лісові масиви, що можуть бути заповідані. Так, наприклад, на сході України у Луганській області є лісовий масив, що потребує статусу національного природного парку.

Кремінський лісовий масив розташований у Кремінському районі Луганської області відзначається надзвичайним флористичним різноманіттям і є найменш антропогенно порушеним масивом у Луганській області. До складу його флори входить велика кількість унікальних рідкісних, реліктових та ендемічних видів. Саме ці види є найбільш вразливими. Чисельність їх популяцій скорочується. Однією з причин цього є непомірний вплив людини на лісові екосистеми в процесі господарської діяльності. Територія майбутнього національного природного парку у Кремінському районі Луганської області має стати ключовою територією західної частини Сіверськодонецького національного коридору, головною метою якого

є забезпечення збереження найбільш цінних і типових для цього регіону компонентів ландшафтно́ї і біологічно́ї різноманітності.

Територія для заснування національного природного парку може дорівнювати площі 40 000 га [7], у тому числі на частині кремінських лісів у Донецькій області. Та існують певні чинники, за яких НПП не може бути створений саме на такій території. Позначається наявність незацікавлених груп у створенні парку і пасивність більшої частини населення Кремінщини. Справа у тому, що лісівники вважають вирубку допомогою у розвитку лісу та його росту.

Острівні лісові масиви в степовій зоні взагалі становлять значну природоохоронну цінність. Кремінські ліси не є виключенням, проте вони відрізняються значним багатством та своєрідністю видового складу рослинного і тваринного світу, як флористичного, так і фітоценотичного різноманіття. Багато раритетних видів рослин, що зростають на їх території, занесені до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи, додатків до Бернської конвенції, Європейського червоного списку, Червоної книги України та списку рідкісних видів Луганської області. Все це робить Кремінські ліси об'єктом, дуже цінним у природоохоронному відношенні. Разом з тим характер рекреаційного використання території Кремінських лісів, що історично склався, повністю відповідає вимогам чинного законодавства щодо національних парків. На частині території майбутнього національного природного парку розміщено 17 об'єктів рекреаційно-оздоровчого призначення (санаторії, бази відпочинку, турбази, піонерські табори), що розташовані по берегах численних озер та стариць.

Територіально Кремінський лісовий масив складатиме єдину природоохоронну територію високого статусу з національним природним парком "Святі гори" Донецької області, який створений у 1997 році. Ці території мають подібні ландшафти, біологічне різноманіття, багаті за природними, естетичними та рекреаційними ознаками і забезпечують постійне існування, шляхи міграції флори і фауни усього Донецького кряжа.

Фауна, її стан, наявність раритетних та індикаторних видів є ключовими критеріями моніторингу стану довкілля і визначення ключових територій для розвитку природних ядер екомережі та створення нових високорангових заповідних об'єктів.

Метою створення національного природного парку є гармонійне поєднання цілей охорони, збереження та відновлення біорізноманіття, природних екосистем та використання території для відпочинку, оздоровлення, екологічного виховання, задоволення господарських потреб громади.

Створення національного природного парку у Кремінському районі Луганській області є давно назрілим питанням, адже сьогодні цей регіон – єдиний в Україні, на території якого національні природні парки, як окрема категорія природно-заповідного фонду, відсутні.

Територія національного природного парку є ключовою територією західної частини Сіверськодонецького національного коридору, головною метою якого є забезпечення збереження найбільш цінних і типових для цього регіону компонентів ландшафтної і біологічної різноманітності.

Практична реалізація створення національного природного парку “Кремінські ліси”, який є закладом загальнодержавного значення, дає можливості виконувати завдання природоохоронного, рекреаційного, культурно-освітнього та науково-дослідницького рівнів, завдяки якому з’являється додаткові робочі місця у кількості 100 робочих місць безпосередньо та сотні робочих місць опосередковано. Разом з цим громадяни зможуть вести господарську діяльність у населених пунктах та землях господарського призначення, які не входитимуть до території національного природного парку або входитимуть в його господарську зону. Діяльність на його території регламентуватиметься “Положенням про Національний природний парк” та Проектом організації території [4, с. 69]. Враховуючи місце розташування даної території пропонується присвоїти назву природно-заповідній території з урахування історичної назви навколишньої місцевості – національний природний парк “Кремінські ліси”.

Україна крок за кроком приєднується до сталого розвитку лісового господарства. Покращення ефективності діяльності лісової галузі зосереджено на використанні додаткових можливостей громадськості, лісових і природоохоронних установ для підтримки розвитку відповідального лісокористування на основі існуючого світового досвіду гармонійного співіснування між людиною і природою та збереження природних територій незайманої природи. Отже, активна участь США та Україні у міжнародних екологічних програмах співпраці з державними органами, громадами, громадськістю та зацікавленими сторонами активізує процеси із збереження існуючих та створення нових лісів.

Список використаних джерел

1. Land Areas of the National Forest System [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://www.fs.fed.us/land/staff/lar/LAR2014/LAR_Book_FY2014.pdf
2. The World Bank [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://data.worldbank.org/indicator#topic-6/>.
3. US Forest Service International Programs [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://www.fs.fed.us/global/welcome.htm>
4. Гродзинський М. Д. Заповідна справа в Україні. / М. Д. Гродзинський, Стеценко М. П. – Навчальний посібник. – К.: 2003. – 306 с.
5. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://land.gov.ua/>
6. Реймерс Н. Ф. Особоохраняемые природные территории / Н. Ф. Реймерс, Р. Ф. Штильмарк. – Москва, 1978. – 151 с.
7. Шевченко Д. Ю. Флора та популяції рідкісних видів Кремінського лісового масиву (Луганська область) : дис. канд. : 03.00.05 / Шевченко Д. Ю. – Київ, 2006. – 302 с.

США У ПОСТКРИЗОВІЙ СВІТОВІЙ ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ

ТЕТЯНА МАРЕНА

*кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки
Маріупольського державного університету*

Сучасна світова фінансова система функціонує у якісно нових умовах, пов'язаних із впливом процесів глобалізації та регіоналізації, фінансової лібералізації, бурхливого розвитку інформаційних технологій. В результаті спостерігається зростання масштабів та швидкості переміщення трансграничних потоків капіталу, диверсифікація та ускладнення інструментів фінансового ринку, підвищення ступеня уніфікованості здійснення фінансових операцій. Паралельно із зазначеними та іншими зрушеннями, що характеризують сучасний етап розвитку світової фінансової системи, відбуваються зміни в конкурентних позиціях різних країн та регіонів світу на глобальному фінансовому ринку.

Традиційно у світовій фінансовій системі домінують розвинені країни, між якими, у свою чергу, відбувається конкурентна боротьба за отримання статусу глобального лідера у світових фінансах і спостерігається відповідний перерозподіл фінансових ресурсів. США виступають активним учасником цієї конкурентної боротьби, спираючись на провідну роль у світовому виробництві (22,2% світового ВВП у 2013 р.) та імпорті капіталу (незважаючи на зменшення частки у імпорті капіталу з 69,1% у 2001 р. до 35,5% у 2013 р., США досі залишаються найбільшим світовим імпортером капіталу), а також на статус долара як світової торгової та резервної валюти.

Місце, яке займає країна у світовій фінансовій системі, може оцінюватися на основі різних груп індикаторів. По-перше, це місце визначається фінансовою глибиною (або рівнем фінансiалiзацiї) національної економіки, що виступає внутрішнім індикатором розвитку фінансового сектору. Відповідно до показника фінансової глибини економіки США, фінансові активи країни більш ніж вчетверо перевищують розмір ВВП, як це відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Фінансова глибина світової економіки,
економіки розвинутих країн та США у 2007-2013 рр.**

Показник	2007	2010	2013
Світ	421,1	397,5	379,7
Розвинуті країни	465,5	504,4	496,5
США	445,0	441,6	433,5

Примітка. Розраховано автором за даними [1]

Рівень фінансової глибини американської економіки є нижчим за середній показник фінансiалiзацiї розвинутих країн, але вищим за рівень фінансової глибини світової економіки. Звертає на себе увагу поступове зниження рівня фінансової глибини економіки США (у 2001 р. цей показник складав 540,4%), яке відбувається через більш повільне посткризове зростання фінансових активів порівняно із зростанням ВВП.

Інші індикаторами, що віддзеркалюють роль країни у світових фінансах, є розмір її фінансових активів та її частка на різних сегментах світового фінансового ринку. В цілому, за показником частки у глобальних фінансових активах (які складаються з акцій, боргових цінних паперів та активів банків) позиції США на світових фінансових ринках можна оцінити як достатньо стійкі: на США стабільно припадає понад 25% сукупних фінансових активів (таблиця 2).

Таблиця 2

Частка США у глобальних фінансових активах у 2007-2013 рр.

Показник	2007		2010		2013	
	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%
Фінансові активи, у тому числі:	61440,6	25,5	64154,1	25,7	72695,5	25,4
– акції	19922,3	30,9	17283,5	31,4	22280,7	35,6
– боргові папери	30324,2	37,4	32534,5	34,3	34494,3	35,5
– банківські активи	11194,1	11,7	14336,1	14,3	15920,5	12,6
Валютний ринок (середньодобові обороти)	664	17,4	904	17,9	1263	18,9
Офіційні валютні резерви	59,5	0,9	121,4	1,3	133,5	1,1
<i>Для довідки:</i>						
<i>ВВП</i>	<i>13807,6</i>	<i>25,2</i>	<i>14526,6</i>	<i>23,1</i>	<i>16768,1</i>	<i>22,2</i>

Примітка. Розраховано автором за даними [1; 2]

США виступають найбільшим ринком боргових цінних паперів (понад 35% світового ринку облігацій) та ринком акцій (понад 35% світового ринку акцій). Водночас, за розміром банківських активів (понад 12%) США поступаються країнам Євросони (28,5%) та Китаю (15,9%). Відносно незначні темпи зростання активів американських банків пов'язані як з певним згортанням кредитних операцій в період глобальної кризи і зниженням кредитного рейтингу США, так і з перенесенням частини фінансових операцій на фондові ринки. За масштабами середньодобових оборотів валютного ринку Сполучені Штати, значно випереджаючи інші країни, все

ж поступаються світовому лідеру за цим показником – Великобританії, яка забезпечує 40,8% обороту світового валютного ринку.

Позитивною є тенденція до накопичення Сполученими Штатами офіційних валютних резервів, що корелює з необхідністю створення надійного буферу для регулювання курсу американського долара і підтримки міжнародної валютної ліквідності країни. Однак частка США у загальній сумі світових валютних резервів є незначною і в останні роки коливається в межах 0,9-1,3%. Справа в тому, що у світі відбувається глобальний перерозподіл офіційних валютних резервів на користь країн, що розвиваються, які станом на 2013 р. володіли 65,8% міжнародних резервів. З огляду на зростання масштабів спекулятивних операцій на світових валютних ринках, об'єктами яких найчастіше стають долар США та інші провідні валюти, і відповідне підвищення волатильності обмінних курсів цих валют, країни-емітенти мають підтримувати достатній рівень офіційних резервів. Наразі у більшості розвинутих країн (за винятком Японії, на яку припадає 10,2% світових валютних резервів), у тому числі США, ця вимога не дотримується, що робить їх фінансові ринки вразливими до курсових коливань.

Місце США у системі світових фінансів та їх здатність успішно конкурувати з іншими країнами у цій сфері значною мірою визначаються тими умовами, в яких функціонує національний фінансовий ринок, і загальним рівнем його розвитку. У рейтингу країн за індексом розвитку фінансових ринків, що є складовою індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), позиції США порівняно з кризовим періодом покращуються. Так, у рейтингу 2008-2009 рр. США знаходилися на 9-му місці із значенням індексу 5,61, однак у 2010-2011 рр. їх позиції погіршилися до 31-го місця. При цьому Сполученим Штатам вдалося відновити сприятливі умови функціонування фінансових ринків і досить швидко повернутися майже на докризові позиції (у 2013-2014 рр. США із індексом розвитку фінансового ринку 5,26 посіли 10-те місце в рейтингу ВЕФ) [3].

Отже, США займають стійкі позиції на більшості сегментів світового фінансового ринку. Вагому роль у підтримці стабільних конкурентних позицій країни у світових фінансах відіграє національна валюта Сполучених Штатів. У доларах США зберігається понад 60% світових валютних резервів; частка долара у кошику спеціальних прав запозичення (СПЗ) складає близько 42%; понад 43% операцій на світовому валютному ринку здійснюється у доларах США [4; 5]. Водночас, слабким місцем США залишається низький рівень забезпечення офіційними валютними резервами, нарощування яких слугуватиме гарантією збереження стабільності фінансового ринку.

Повернення більшості показників, що характеризують місце США у світовій фінансовій системі та конкурентоспроможність національного фінансового ринку, на докризовий рівень доводить наявність у американського фінансового ринку значного запасу міцності і здатності швидко відновлюватися після кризи. Однак збереження провідної ролі США у світовій фінансовій системі у подальшому залежатиме від багатьох чинників, у тому числі об'єктивних факторів зовнішнього характеру (покращення конкурентних позицій світових валют – конкурентів долара; підвищення конкурентоспроможності європейського фінансового ринку після розв'язання фінансових проблем Єврозони; загроза розвитку нового етапу глобальної фінансової кризи тощо). Кардинальні зміни у перерозподілі сфер впливу різних країн на глобальному фінансовому ринку може викликати і очікуване реформування світової фінансової системи.

Список використаних джерел

1. Global Financial Stability Report: Market Developments and Issues. – Washington: IMF, 2003-2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR>.
2. Triennial Central Bank Survey: Report on global foreign exchange market activity. – Basel, Switzerland: Bank for International Settlements, 1996-2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/rpfx13.htm>.
3. The Global Competitiveness Report. – Geneva: World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>
4. Минакова Н.В. Влияние кризиса 2008-2009 гг. на роль доллара США в мировых финансах / Н.В. Минакова // Российский внешнеэкономический вестник. – 2012. – №8. – С.101-111.
5. Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves (COFER). – Washington: IMF, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/index.htm>

МІСЦЕ ТА РОЛЬ США У СВІТОВОМУ ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ

ТАМАРА НІКОЛЕНКО

*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки
Маріупольського державного університету*

Анотація. У статті досліджено особливості розвитку інноваційного процесу в глобальному середовищі; проаналізовано загальні тенденції у функціонуванні світової інноваційної системи; особливу увагу приділено визначенню місця та ролі США у світовому інноваційному розвитку; встановлено, що США є одним із лідерів майже за всіма напрямками інноваційного розвитку. На основі дослідження визначено, що в США пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики формуються з урахуванням того, що технологічна революція є основою обороноздатності та національної безпеки країни.

Ключові слова: інновації, інноваційна система, інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, НДДКР, науково-технічні кадри, інформаційні технології.

Summary. The article considers the peculiarities of the innovation process development in the global environment; the general trends in the global innovation system functioning are analyzed; special attention is given to determining the place and role of the USA in the global innovation development; it is found out that the United States are a leader in almost all areas of innovation development. Based on the study it is determined that the US priorities in domestic and foreign policies are formed taking into account that the technological revolution is the basis of defense capacity and national security.

Keywords: innovations, innovation system, innovation development, innovation activities, research and development, scientific and technical personnel, information technology.

Основним трендом сучасного розвитку світового господарства є фокусування соціально-економічного розвитку країн на інтелектуальних ресурсах, наукоємних та інформаційних технологіях. Розгортання науково-технічного прогресу як фактору економічного зростання, відокремлення ринку високотехнологічної продукції та послуг призвело до того, що інноваційно-інвестиційна сфера національної економіки відіграє вирішальну роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн світу. З огляду на це досить актуальним постає питання визначення місця та ролі США у світовому інноваційному розвитку, так як вони вже протягом багатьох років є одним із лідерів в цій сфері.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів у світовій економіці спостерігаються певні загальні тенденції у функціонуванні інноваційної системи. Виділимо та розглянемо найголовніші з них:

1. Розширення меж міжнародного обміну високими технологіями.

Дана тенденція розвивається шляхом розширення кооперації в сфері науково-дослідницьких і дослідницько-конструкторських робіт (НДДКР) та переорієнтації розвинутих країн на виробництво та експорт високотехнологічної продукції.

Серед розвинутих країн центром наукового прогресу виступають США. Про це свідчать статистичні дані, наведені на діаграмі (див. рис. 1.).

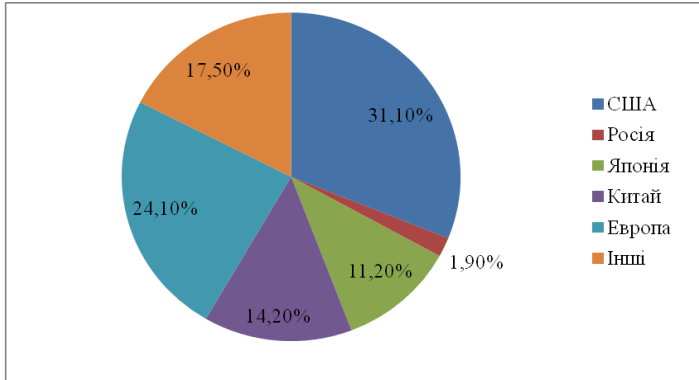

Рис. 1 Частка світових витрат на НДДКР за країнами, 2013р.

Якщо проаналізувати внутрішні витрати країн на НДДКР, то картина практично не зміниться. Одним з лідерів у цій галузі вже багато років поспіль залишаються США: їхні витрати на науку та НДДКР складають третину відсвітового обсягу витрат, тобто близько 2,7% від обсягу американського ВВП (Див. рис. 2.).

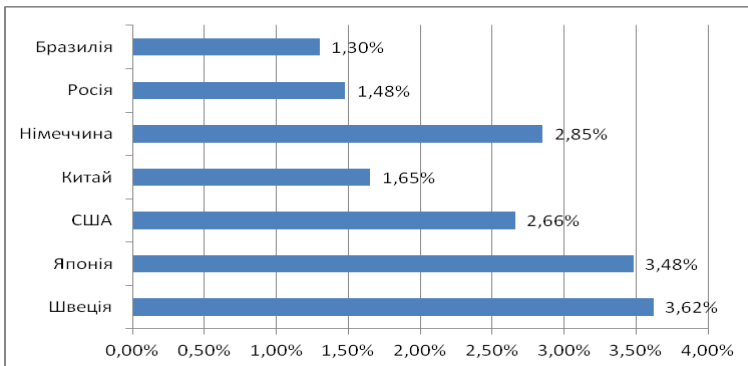

Рис. 2. Країни-лідери за внутрішніми витратами на НДДКР у 2013р. (% від ВВП) [1]

Дані рисунку підтверджують названу тенденцію: за показником “найбільші внутрішні витрати на НДДКР” США знаходиться на четвертому місці після Швеції, Японії та Німеччини, за ними слідом йдуть такі країни як Китай, Росія та Бразилія. Такі дані свідчать про те, що темпи зростання витрат в Америці сповільнюються.

Витрати США на НДДКР розподіляються приблизно порівну між державним і приватним секторами. Науково-дослідні роботи, фінансовані державою, носять в основному оборонний характер, а частина державних коштів спрямовується і на фінансування інших НДДКР, особливо, фундаментальних досліджень.

У США фінансування здійснюється приблизно в наступних пропорціях:

- 35% – з федерального бюджету (близько 200 млрд. Дол. США);
- 60% – за рахунок власних коштів виробничих компаній;
- 5% – з коштів урядів штатів, органів місцевого самоврядування.
- Університети, коледжі та приватні неурядові організації беруть участь у фінансуванні НДДКР на рівні 5-6% [2]

Світовими лідерами по фінансуванню НДДКР також виступають корпорації США, Японії та Німеччини. Сьогодні спостерігається унікально висока концентрація науково-технічних ресурсів у невеликому числі розвинених країн: приблизно 40% належить США, 30% – Японії, 13% – Німеччині, при чому одним з основних конкурентів на світовому ринку високих технологій є США.

Однак, вже з 90-х років спостерігається скорочення технологічного розриву між США і Західною Європою, що стало наслідком підвищення інтенсивності НДДКР у провідних західноєвропейських країнах, росту американських капіталовкладень у цьому регіоні і створенні власних дочірніх підприємств на базі передових науково-технічних досягнень материнських компаній, ослаблення темпів упровадження нововведень у цивільних галузях американської промисловості.

Особливо помітно скоротився технологічний розрив у таких галузях виробництва, як устаткування телефонного зв'язку, морські платформи для видобутку нафти і газу, металургійне устаткування, аеробуси, міні-ПК, мікроелектронні схеми, мікропроцесори, устаткування зв'язку, ракетно-космічна техніка, лазери й ін. Відбувся галузевий зсув науково-технічного відриву США від Західної Європи, насамперед у напрямку галузей, що забезпечують військовий потенціал.

2. Тенденція щодо зростання частки високотехнологічного експорту в загальному промисловому експорті.

Варто також відзначити, що в цьому контексті чітко простежується тенденція до зростання у таких високотехнологічних галузях V-го

технологічного укладу, як офісне й комп'ютерне устаткування, а також комунікаційне устаткування.

Серед особливостей сучасного світового ринку технологій варто виділити наступні:

1. Світовий ринок технологій сприяє інтелектуалізації світової економіки в цілому.

2. Головними суб'єктами світового ринку технологій виступають ТНК. Близько 2/3 світового технологічного обміну приходить на внутрішньофірмовий обмін ТНК. Більш 60% ліцензійних надходжень промислово розвинутих країн приходить на частку внутрішньокорпоративних надходжень (у США – 80%).

3. Найбільші ТНК зосереджують дослідження у своїх руках, що сприяє монополізації світового ринку технологій (рівень монополістичного контролю 89-90%);

4. Технологічний розрив між різними групами країн, спричиняє багатоступінчасту структуру світового ринку технологій;

5. Світовий ринок технологій має специфічну нормативно-правову базу свого функціонування, а також органи регулювання.

Найбільшими експортерами технологій в 2011 році в світі стали все ті ж самі країни – лідери (див. рис. 3).

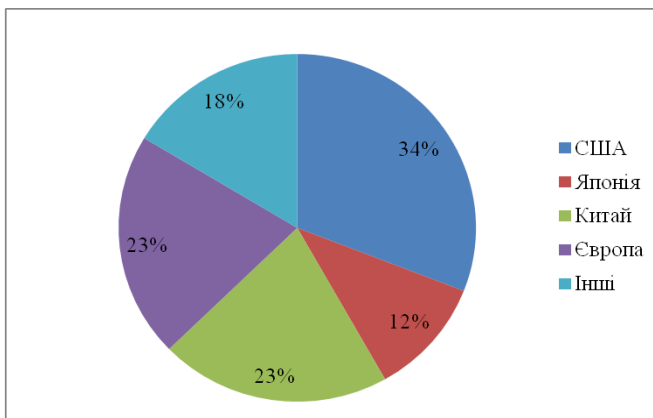

Рис. 3 Частка окремих країн та угруповань в загальносвітовому експорті високотехнологічної продукції (%)

Лідерами за часткою високотехнологічного експорту в промисловому експорті є, знову ж таки, США, європейські країни та країни Азії.

3. Тенденція зростання ролі в процесі вкладання грошей в НДДКР з боку ТНК.

Навіть за самими песимістичними оцінками вони забезпечують майже половину світових витрат на наукові роботи й не менше двох третин глобальних витрат на дослідження та розробки.

Як і у випадку джерел фінансування, глобальний потік інвестицій у науково-дослідні роботи з боку бізнесу є висококонцентрованим. Можна виділити три виміри, за якими спостерігається концентрація інвестицій у НДДКР із боку саме транснаціональних корпорацій: географічний (за країнами), галузевий (за секторами/галузями) та за окремими суб'єктами інвестування. Показники концентрації глобального потоку інвестицій у дослідження та розробки з боку ТНК наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Концентрація інвестицій у НДДКР із боку бізнесу

<i>Розмірність концентрації</i>	<i>Відсоток загального фінансування НДДКР</i>	<i>Додаткові дані</i>
5 країн з 38, які мають помітну частку у фінансуванні НДДКР	82,1	США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія
5 секторів із найбільшою часткою фінансування НДДКР	69,5	Комп'ютери, фармацевтика, автомобілебудування, електроніка, програмне забезпечення
100 компаній із найбільшою часткою фінансування НДДКР	61,4	Америка – 41 (США – 39); Європа – 36 (Великобританія, Німеччина, Франція – 20); Південно-Східна Азія – 23 (Японія – 20)

Як видно з таблиці 1, основна частка у фінансуванні НДДКР у світі припадає на три регіони: Північну Америку (за рахунок США), Європу (за рахунок Німеччини, Франції, Великої Британії) та Південно-східної Азії (за рахунок Японії). В цьому трикутнику сконцентровано 82% глобального потоку інвестицій на НДДКР, що дає змогу говорити про формування поліцентричного ядра інвестиційно – інноваційного розвитку на рівні процесів інвестицій у НДДКР.

Зауважимо, що світовий потік фінансування НДДКР із боку бізнесу розподілений неоднорідно й за секторами економіки. У 15-ти секторах (із 39-ти, за якими ведуться спостереження) концентрується більше ніж 93% глобального потоку інвестицій у НДДКР із боку бізнесу. У таких секторах, як фармацевтичний та біотехнології, комп'ютерне обладнання й автомобілебудування, сконцентровано понад 50% світового фінансування НДДКР з боку бізнесу.

Фінансування ТНК НДДКР набувають міжнародного характеру, проте реальний рівень інтернаціоналізації НДДКР у країнах різний. Так, ТНК, які базуються в США, інвестують у дослідження та розробки власних зарубіжних філій 13% від загального обсягу фінансування досліджень та розробок. ТНК, що базуються у Швеції, майже 50% інвестицій у дослідження

та розробки концентрують у зарубіжних філіях. Утім, глобальний потік інвестування в НДДКР концентрується в обмеженому колі країн.

Витрати зарубіжних філій на дослідження та розробки у всьому світі становлять більш ніж 15% від усіх глобальних комерційних інвестицій у дослідження та розробки та концентруються в зарубіжних науково-дослідних підрозділах, розміщених у США, Великій Британії, Китаї, Франції, Японії й ще деяких розвинутих країнах. Сьогодні ситуація з концентрацією досліджень та розробок змінилася незначною мірою, зважаючи на порівняну стабільність тенденцій щодо інвестицій саме у дослідження та розробки.

Статистичні дані свідчать, що процеси глобалізації й інтернаціоналізації досліджень та розробок справді відбуваються, але не у світовому масштабі, а в замкнутій сукупності країн – США, Західній Європі, Японії. В цих країнах зосереджені основні зарубіжні науково-дослідницькі підрозділи ТНК. Оскільки більша частина НДДКР здійснюється у країнах базування ТНК, якими переважно є ті самі США, країни Західної Європи та Японія, цей трикутник і залишатиметься ще певний час своєрідним ядром концентрації досліджень та розробок.

Оскільки, як було вже сказано вище, лідером в світових тенденціях інноваційного розвитку є США, то можна виділити й групу напрямів інноваційної діяльності, в яких вони не є лідерами і не стануть лідерами в наступні п'ять років (Див. табл. 2).

В свою чергу американські фірми шукають нові можливості для укріплення свого впливу на західноєвропейському ринку. У зв'язку з цим в пресі США розглядаються проблеми підвищення конкурентоздатності національних підприємств та, зокрема, їх адаптації до європейських стандартів по продукції промисловості.

Таблиця 2

Напрями інноваційної діяльності, в яких США не є лідерами

<i>Напрямок діяльності</i>	<i>Вірогідність втрати лідерства в найближчі 5 років, %</i>	<i>Вірогідність не отримання лідерства, %</i>
Гібридні інженерні технології	16,0	67,0
Стовбурний клітинний розвиток	23,5	48,2
Автоматизація та робототехніка	41,7	28,6
Виготовлення повітряних турбін	23,3	46,7
Виготовлення напівпровідників	47,2	20,2
Радіозв'язок	37,1	29,9
“Зелене” виробництво	16,3	45,3
Виробництво міні-комп'ютерів	35,6	25,3
Нанотехнології	43,3	4,4

4. Тенденція щодо зростання ролі та важливості кількості та якості науково-технічних кадрів.

Загальносвітовою та загальноєвропейською тенденцією в сегменті науково-технічні кадри та дослідники, є невідне зростання кількості такого персоналу.

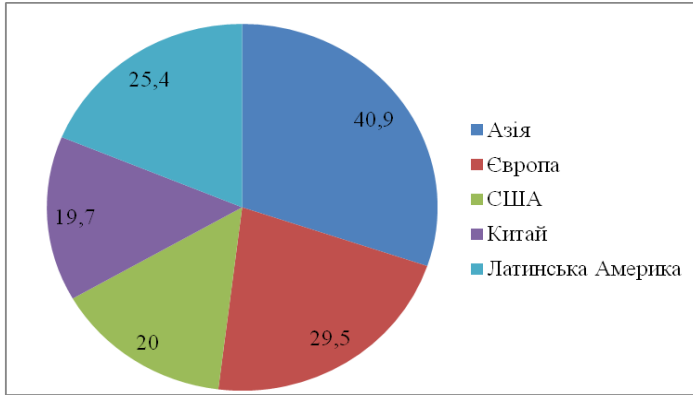

Рис.4 Розподіл науково-технічних кадрів в світі, %

В останні роки спостерігається значне зростання кількості дослідницьких кадрів в усіх групах країн, в деяких з них зростання становило майже 1,5 рази. Також слід зазначити, що в провідних індустріальних країнах в останні десятиріччя спостерігається пряма залежність темпів економічного зростання від рівня розвитку науки і відбувається значне збільшення кількості зайнятих у науці.

Наявність кваліфікованих кадрів, розвинутої системи захисту прав інтелектуальної власності, інтегрованої інфраструктури дозволяють США залишатися привабливим місцем для іноземних фірм, незважаючи на високу вартість робочої сили. Таким чином, крупні європейські компанії фармацевтичної промисловості перемістили значну частину своєї розвинутої науково-дослідної бази з Європи до США в район Бостона, щоб швидше та масштабніше використовувати наукові досягнення клінік та медичних центрів в області природничих наук. Ключову роль в цьому грає не стільки надбання досвіду розробки нововведень, скільки освоєння механізмів підвищення ефективності інноваційних процесів і системи в цілому, накопичення досвіду і підвищення кваліфікації іноземними фахівцями. З цієї причини автомобільні корпорації Японії "Honda" і "Toyota" створили у США крупні науково-дослідні центри (в Огайо і Детройті). [3]

У Сполучених Штатах Америки пріоритети внутрішньої і, в багатьох аспектах, зовнішньої політики формуються з урахуванням того факту, що на сучасному етапі розвитку людства технологічна революція, яка визначає економічну могутність держави і соціальну стабільність суспільства, є основою обороноздатності та національної безпеки. У рамках спеціального проекту “Глобальні тенденції-2025” було зроблено аналіз і прогноз тенденцій розвитку технологічної революції на період до 2025 р. виконавці проекту дійшли висновку, що протягом наступного десятиріччя розвиток чотирьох технологічних галузей (біотехнології, технології матеріалознавства, нанотехнології, інформаційні технології) визначатиме глобальний процес розвитку людства. Біотехнології розширюють можливості людини щодо керування процесами у живих організмах; “розумні” матеріали та нанотехнології підвищують функціональність і споживчі якості предметів побуту та інструментів виробництва; інформаційні технології забезпечать подальшу глобалізацію розвитку в масштабах планети.

Отже, сучасний світовий інноваційний розвиток прискорює процес інтернаціоналізації світового господарства і загострює масштаби конкуренції. Проведені дослідження свідчать, про те, що сучасні інновації мають глобальний характер. Серед країн всіх світу США займають лідируючі позиції у світовій економіці це пояснюється перш за все тим, що становлення інноваційної системи господарювання почалось в країні раніше і відбувається інтенсивніше та масштабніше, ніж в інших країнах. Процеси трансформації національної інноваційної системи, підвищують ефективність функціонування соціально-економічної системи, а отже і конкурентоспроможність американської економіки.

Таким чином, кожна держава в умовах глобалізації прагне зайняти вигідну позицію в багатосторонньому і мобільному міжнародному поділі праці, максимально використати ті переваги, які виникають унаслідок інтеграції та поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків, і забезпечити власну економічну безпеку.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wipo.int/>
2. Орлова А.И. Сравнительный анализ расходов на НИОКР И НИР в Китае и США [Електронний ресурс] / А.И. Орлова Т.В.Карпенко.– Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/2472.pdf>
3. Место США в глобальном технологическом пространстве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=1106&type=news>

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В США

ВІКТОРІЯ ОНЕГІНА

*доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри економіки та маркетингу
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка*

Соціально-економічний прогрес супроводжується формуванням ефективних інституцій, які впорядковують взаємовідносини людей, зменшують транзакційні витрати, втілюються у “правилах гри” та механізмах їх підтримки.

Базовим принципом державного регулювання аграрного сектору та аграрної політики як його актуальної форми, виступає принцип законності. Реалізація державної аграрної політики передбачає перерозподіл бюджетних коштів та суспільних зусиль на користь окремих суб’єктів господарювання, внесення певних обмежень у господарську діяльність, що має відбуватися тільки відповідно до порядку, визначеному законом.

Лише після 15 років від початку ринкових реформ в Україні був прийнятий Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18.10.2005 р. №2982-IV, в якому були визначені цілі та завдання держави в галузі регулювання аграрного сектору. В цілому законодавче забезпечення реалізації державної аграрної політики в Україні залишається фрагментарним, частковим, неузгодженим та непослідовним. Його положення уточнюються в постановках міністерств, строки прийняття яких є непередбачуваними, фінансові зобов’язання по яким не завжди виконуються. Такий стан нормативно-правового забезпечення аграрної політики зумовлює її низьку результативність, нестабільність обсягів та напрямів бюджетного фінансування аграрного сектору. Якщо в 2008 р. обсяг видатків по Міністерству аграрної політики та продовольства України склав 11 млрд. грн., то в 2010 – 5,8 млрд. грн., у 2013 р. – 8,7 млрд. грн.

Досвід США із формування інституцій державної аграрної політики вважаємо дуже цікавим, показовим та корисним для України. Основу інституційної матриці аграрної політики в США утворює Сільськогосподарський акт (або так званий Фермерський Білл).

Ще в часи Великої депресії правові засади оперування держави на аграрних ринках сільськогосподарської продукції та підтримки фермерів встановили Сільськогосподарський маркетинговий акт 1929 р. (Agricultural Marketing Act) та прийнятий в русі Нового курсу Акт пристосування сільського господарства 1933 р. (Agricultural Adjustment Act). У подальшому практика розробки, прийняття та імплементації Сільськогосподарських актів у США подовжилася.

У 1937 р. приймається Акт сільськогосподарських маркетингових угод (Agricultural Marketing Agreement Act), та запроваджується практика ринкових угод, що встановлювали мінімальні ціни, за якими переробні та заготівельні організації закуповують продукцію у фермерів. Законодавчі Акти 1960-х рр. запровадили програми продовольчих талонів, безкоштовних шкільних сніданків (Food and Agricultural Acts 1962 р., 1965 р., Food Stamp Act 1964 р.). Особлива увага у зв'язку із потребою в розширенні попиту на сільськогосподарську продукцію в Сільськогосподарських Актах у 70-ті роки 20 ст. приділяється заходам, спрямованим на доступність продовольства на внутрішньому ринку, освоєння закордонних ринків та стимулювання експорту сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарськими актами 1981 р., 1985 р. були передбачені заставні позики, компенсаційні платежі, контроль за посівними площами, виплати фермерам у випадку стихійного лиха, формування фермерських резервів, також підвищення цінової підтримки у випадку ембарго на експорт американської сільськогосподарської продукції, експортні субсидії.

Сільськогосподарський акт 1996 р. (Federal Agricultural Improvement and Reform Act) було оцінено як такий, що орієнтує фермерів на ринкові сигнали. Та вагомість державної підтримки залишалася ще значною. За нашими розрахунками на підставі збірників із сільськогосподарської статистики Міністерства сільського господарства США прямі державні виплати у чистому фермерському доході становили у 1999 р. – 45,1%, у 2000 – 46,8% [1, с. 97].

У 2002–2007 рр. у США державні програми для фермерів застосовувалися відповідно до положень Акту фермерської безпеки та розвитку інвестування в сільській місцевості (Farm Security and Rural Investment Act) 2002 р. Сільськогосподарський акт 2008 р. за актуальними акцентами в аграрній політиці, яку він запроваджував, було названо актом продовольства, консервації, та енергії (Food, Conservation, and Energy Act), та ним на визначені цілі передбачалося виділити 288 млрд. дол.

Особливостями Сільськогосподарських актів як основи аграрної політики в США є, по-перше, всебічність, тобто вони охоплюють різні напрями державного регулювання сільського господарства. По-друге, періодичність прийняття та розрахованість дії на певний період (останнім часом на 5–6 років), що дозволяє привести систему державного регулювання у відповідність до змін у розвитку країни, її аграрного сектору, тенденцій на світових ринках. По-третє, чисельні заходи держави, що передбачені Сільськогосподарськими актами є узгодженими між собою. По-четверте, визначені в них обсяги державної підтримки сільського господарства є основою для формування річних державних бюджетів.

У лютому 2014 р. був підписаний та вступив у дію Фермерський акт (2014 Farm Act), який має діяти до 2018 р. Розділи цього Закону регулюють

взаємовідносини держави та виробників і споживачів сільськогосподарської продукції і продовольства у сферах виробництва продукції рослинництва (Crop Commodity Program), молочного та м'ясного скотарства (Dairy and Livestock), консервації земель (Conservation), харчування (Nutrition), розвитку сільських територій (Rural Development), наукових досліджень та дорадництва (Research, Extension), енергії (Energy), страхування в рослинництві (Crop Insurance), органічного сільського господарства (Organic Agriculture), локального та регіонального продовольства (Local and Regional Foods), також передбачає державні програми підтримки фермерів та ранчерів початківці (Beginning Farmers and Ranchers). 80% виплат за цим Фермерським актом передбачено виділити на програми харчування, 8% – на програми страхування в рослинництві, 6% – на програми консервації, 5% – на товарні програми, та решту – на інші програми в галузі торгівлі, кредиту, розвитку сільських територій, досліджень, лісового господарства, енергетичного забезпечення та інш. При реалізації заходів цього Фермерського акту планується витратити 489 млрд. дол. США [2].

У 2012 році Міністерством аграрної політики та продовольства України було розроблено проект Закону України “Про сільське господарство”. Цей Закон мав, за думкою розробників, визначити правові, соціально-економічні засади організації сільського господарства України. На наш погляд, не сільське господарство потребує спеціального закону, який регламентує його організацію та розвиток, а саме – державне регулювання аграрного сектору.

Подібним до американської практики законодавчим актом, що регулює весь комплекс напрямів аграрної політики, мав би стати Закон України “Про державне регулювання аграрного сектору”, який би приймався періодично та був би розрахований на 4-5 років дії. За основні розділи пропонуємо такі: 1. Пріоритетні цілі та завдання державного регулювання. 2. Інновації та матеріально-технічне забезпечення. 3. Фінансово-кредитне забезпечення. 4. Рослинництво, тваринництво, селекція. 5. Якість та безпека продовольства. 6. Маркетинг сільськогосподарської продукції. 7. Ризк-менеджмент у сільському господарстві. 8. Аграрна освіта, наука та дорадництво. 9. Розвиток сільських територій. 10. Природні ресурси та екологічна безпека. Цей закон мав би закласти інституційні засади прозорості, послідовної, передбачуваною, узгодженою аграрної політики в Україні.

Список використаних джерел

1. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників [Текст]/ В.М. Онегіна. – К.: IAE, 2007. – 590 с.
2. The Farm Bill [Electronic Resource]. – Regime to achieve: <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?navid=farmbill>

ІНТЕГРАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ США: ВІД УНІЛАТЕРАЛІЗМУ ДО ТРАНСАТЛАНТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

ЕДУАРД ПУТЯТІН

аспірант Маріупольського державного університету

Розвиток інтеграційної стратегії, яку обирає та чи інша країна світу, визначається не тільки рівнем досягнутого нею соціально-економічного розвитку, а й враховує постійний вплив нових зовнішніх факторів. З урахуванням змін, що відбуваються у зовнішніх факторах впливу можуть змінюватися й національні стратегічні інтереси [9, с.56-68]. З огляду на це напрям інтеграційної політик, яку обиратиме країна, може визначитися відповідними стратегіями унілатералізму (unilateralism), регіоналізму (regionalism), мультилатералізму (multilateralism) тощо.

Стратегія унілатералізму засновується на односторонньому використанні з боку країни інструментів зовнішньої політики без урахування інтересів інших країн – учасниць світового господарства. У свою чергу, стратегії регіоналізму спрямована на поглиблення інтернаціоналізації у межах певного регіону, який утворюють країни, що охоплені інтеграційними процесами, тоді як мультилатералізм (багатосторонність) визначає реалізацію ідеології лібералізації ринку в межах всього світового господарства [2, с.309].

Фактично, стратегія унілатералізму використовується без урахування загальноприйнятих норм міжнародного права та без відповідних попередніх консультацій з тими акторами міжнародних відносин, на кого, безпосередньо, буде розповсюджуватися дія цієї стратегії. Й навпаки, застосування стратегії мультилатералізму передбачає проведення багатосторонніх переговорів на основі узагальнених принципів поведінки (*generalized principles of conduct*) [8], результатом яких стає прийняття відповідного колективного рішення, що сприяє розвитку системи багатостороннього співробітництва [10].

Багатосторонні рамки співробітництва можуть змінюватися по цілому ряду показників. Вони включають рівень їх інституціоналізації, яка може змінюватися від відповідних коаліцій, міжнародних режимів до багатосторонніх організацій. Односторонній напрям, навпаки, ґрунтується на відмові від багатосторонніх переговорів (будь то існуючих або пропонованих) задля вирішення конкретної проблеми (глобальної чи регіональної) і реалізується без участі у колективних діях. Вищезазначене дозволяє виділити бінарний взаємозв'язок унілатералізму та мультилатералізму.

Найчастіше, стратегію унілатералізму пов'язують із стратегічним курсом США, який країна реалізує не тільки у зовнішній військово-політичній, а й економічній сферах [1;4;11]. Яскравим прикладом цього є достатньо тривалі торговельні конфлікти та війни, які пов'язують двох найбільш потужних гравців світового господарства – США та Європейський Союз [3; 7]. Стратегія унілатералізму з боку США викликала відповідні протиріччя у трансатлантичному партнерстві, що змусило американську адміністрацію визнати обмеженість у однобічному застосування зовнішньоекономічних та політичних інструментів та поступовому спрямування у напрямі багатобічності [6].

Посилюють дію у цьому напрямі й діяльність міжнародних компаній, які мають відповідні бізнес-інтереси як на американському, так і на європейському ринках. Фактично мова йде про об'єктивні (ринкові) фактори інтеграційних процесів, які розвиваються між США та ЄС, поглиблюючи трансатлантичне партнерство між ними. Посилення ролі транснаціональних акторів у сучасній світогосподарській архітектурі вимагають саме колективних рішень, особливо у сфері безпеці [5].

Інституційною основою розвитку діалогу між Європейським Союзом та США визначено Трансатлантичну економічну раду (The Transatlantic Economic Council, TEC), саміти ЄС-США на вищому рівні, відповідну робочу групу, яка має визначити політику щодо розширення торгівлі та інвестиції між ЄС та США для підтримки взаємовигідного створення робочих місць, економічне зростання, а також забезпечення міжнародної конкурентоспроможності. Європейська комісія та уряд США вже оголосили про початок переговорного процесу та розробку внутрішні процедури щодо Угоди про вільну торгівлю – Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство (*Transatlantic Trade and Investment Partnership* (ТТІР)).

Положення угоди охоплюють питання зниження тарифів (зокрема, на сільськогосподарську продукцію), поєднання правил і стандартів, що поліпшують захист іноземних інвесторів, а також розширення доступу до послуг і державні ринки закупівель для зарубіжних постачальників. За оцінками європейських експертів, впровадження угоди у практичну площину забезпечить до 2027 року економічний приріст для ЄС з 68 млрд. євро до 119 млрд.євро (з 0,3% до 0,5% ВВП), для США, відповідно, з 50 млрд. євро до 95 млрд.євро (з 0,2% до 0,4%) [12].

Розвитку трансатлантичного партнерства сприятиме спільність загальних базових цінностей, таких як демократія, права людини, верховенство закону, мирне врегулювання конфліктів, сталий розвиток тощо, які розглядаються обома сторонами як фундамент безпеки і стабільності в Євро-Атлантичному регіоні, поліпшення функціонування

трансатлантичного ринку, розвиток ефективного багатостороннього механізму регулювання світового порядку в цілому.

Список використаних джерел:

1. Баталов Э.Я. К пониманию миропорядка (эволюция концепций)/ Э.Я.Баталов // Прогнозы и стратегии. – 2008. – №1. – С.22-29.
2. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія]/ О.В.Булатова. – Донецьк:ДонНУ,2012. – 386с.
3. Ahearn R. Trade Conflict and the U.S.-European Union Economic Relationship / R. Ahearn // CRS Report for Congress, 2006. – 31p.
4. Anthony D. Unilateral preferential trade programs offered by the United States, the European Union, and Canada: a comparison / D. Anthony. – Washington: The Trade Partnership Publishin, 2008. – 20p.
5. Asmus R. Nothing to Fear/R.Asmua, A.Blinken, Ph. Gordon// Foreign Affairs. – 2005. – Vol.84,#1. – P.174-177.
6. Gompert D. America and Europe: A Partnership for a New Era (RAND Studies in Policy Analysis) / Gompert D., Larrabee S., Wolf Ch. (eds.). – Cambridge, 1998. – 294 p.
7. Heboyan V. U.S.-EU banana war: implications of retaliatory tariffs on pecorino cheese / V. Heboyan, G. Ames, and J. Epperson // Southern Agricultural Economics Association. Annual Conference, Fort Worth, TX January 30, 2001. – 22p.
8. Malone David M. Unilateralism and U.S. Foreign Policy: International Perspectives/ edited by David M. Malone and Yuen Foong Khong. – Lynne Rienner Publishers, 2003. – 477p.
9. Muller A. The Rise of Regionalism Core Company Strategies under the Second Wave of Integration / A. Muller. – New York: Erasmus Research Institute of Management (ERIM), 2004. – 330p.
10. Ruggie J.G. Multilateralism: The Anatomy of an Institution/ J.G. Ruggie // International Organization . – 2010. – Vol. 46, №. 3. – P.561-598.
11. Sekkel J. Summary of Major Trade Preference Programs [Electronic resource] / J. Sekkel. – Center for Global Development, 2009. – 16p.
12. Webb D. Transatlantic Trade and Investment Partnership/ Dominic Webb. – House of Commons: SN/EP/6688. – January 2015. – 22p.

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ США ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

НАТАЛІЯ РИВАК

*кандидат економічних наук, керівник
проектів і програм відділу міжнародних зв'язків
Українського Католицького Університету*

В Україні на даному етапі розвитку національної економіки гостро стоїть питання необхідності проведення успішних реформ соціально-економічної системи. Зокрема, гострі дискусії та значний громадський резонанс викликало питання реформування податкової системи держави. Економічна децентралізація, особливо її фіскальна складова, стали пріоритетним завданням для вітчизняного наукового кола та відповідних державних органів. Реалізуючи на практиці державні програми із реформування податкової системи України, варто звернутися до досвіду провідних іноземних країн, де успішно функціонує децентралізована податкова система, розроблені механізми адміністрування податків на різних рівнях та є досвід вирішення проблемних процесів на шляху до успішного функціонування фіскальної системи. Податкова система США є прикладом саме такої системи.

Як відомо, Сполучені Штати Америки є федеральною республікою з автономною владою штатів та місцевою владою. Податки стягуються в США на кожному рівні та включають в себе податки на прибуток, заробітну плату, нерухомість, продаж, приріст капіталу, дивіденди, імпорт, власність та подарунки, а також різноманітні платежі. Податками обкладаються чистий дохід фізичних осіб та компаній на федеральному рівні, рівні штатів та місцевому рівні. Громадяни та резиденти зобов'язані сплачувати податки із доходу, отриманого в інших державах, та мають право на податковий кредит за сплачені в інших країнах податки. Законодавство штатів, яке регламентує визначення оподатковуваного доходу, часто відрізняється від відповідних федеральних законів. Ставки федеральних податків коливаються в межах 10-39,6 % оподатковуваного доходу. Ставки штатів та окремі місцеві ставки коливаються від 0 % до 13,3 % оподатковуваного доходу.

Однією з основних проблем фіскальної системи США є високе значення коефіцієнту поточної заборгованості до ВВП на рівні 74 %, відтак значний фіскальний дисбаланс [2]. Впродовж останніх кількох років у США була проведена низка заходів, спрямована на покращення довгострокових фіскальних перспектив. Так, у 2011 році було скорочено державні витрати, закінчилась дія більшості податкових пільг 2011-2012 років, було

зменшено прогнозоване зростання витрат на охорону здоров'я. Починаючи з 2011 року, дефіцит федерального бюджету скорочувався історично швидкими темпами, що стало найшвидшим в історії США стійким скороченням дефіциту з часів після Другої світової війни. Також фактичні та планові показники дефіциту знизились завдяки: 1) економічному зростанню, яке дало змогу збільшити доходи та зменшити витрати на так звані програми – “автоматичні стабілізатори”, наприклад, страхування на випадок безробіття; 2) введенню в дію заходів зі скорочення дефіциту в сумі 4 трлн. доларів США, починаючи з 2010 року, не враховуючи додатково вивільнених коштів за рахунок згорання воєнних компаній в Іраку та Афганістані (ці заходи включають в себе відновлення податкових ставок епохи Клінтона для найзаможніших американців та обмеження дискреційних витрат); 3) історично низькому зростанню витрат на охорону здоров'я в рамках приватного страхування та державних програм, в результаті чого у 2011-2013 роках спостерігалось найнижче зростання показників витрат на охорону здоров'я на душу населення з поправкою на інфляцію, починаючи від початку обліку цих показників у 1960 році [1]. Однак повернення економіки до показника відношення довгострокового боргу до ВВП в середньому в розмірі 36 % до 2040 року вимагатиме постійних скорочень витрат і/або підвищення податків чи розширення бази оподаткування в розмірі 3,1 % ВВП, починаючи з 2014 року, або в розмірі 3, 9 % ВВП, якщо відповідні зміни будуть відкладені до 2019 року [2]. Зростання довгострокових боргових зобов'язань звужує перспективи для майбутнього економічного зростання. Довгострокове зростання відбувається за рахунок зростання кількості та якості робочої сили і капіталу. Але стійке зростання дефіциту федерального бюджету та державного боргу зменшує чисті національні заощадження – комбінований показник заощаджень в приватному і державному секторі. На фоні скорочення інвестицій кількість та якість фізичного і людського капіталу покращуватиметься повільнішими темпами. Скорочення інвестування сповільнює зростання внутрішнього виробництва, що, в свою чергу, сповільнює з часом зростання доходів населення.

Реформування податкової системи США може стимулювати економічне зростання. Зокрема, на даному етапі і Президент Обама в бюджетних пропозиціях і низка науковців розглядають варіант зниження ставки податку на прибуток компаній за умови розширення бази оподаткування. Однак варіанти розширення бази оподаткування для компенсації відповідного зниження ставки налаштовує різні бізнес-сектори один проти одного, відповідно постає необхідність вироблення єдиного пакету пропозицій, що буде підтриманий бізнес-сегментом країни. Перепоною також є розбіжності в трактуванні доходу, отриманого з іноземного джерела. Більшість республіканців підтримують територіальну систему, за якої іноземні

доходи не оподатковуються та іноземні витрати не відраховуються. Президент Обама, навпаки, підтримує всесвітню систему, за якої всі доходи, незалежно від місця їх отримання, оподатковуються, а всі витрати, незалежно від місця їх виникнення, підлягають відрахуванню. Очевидним є те, що діюча система, яка не найкращим чином поєднує ці два підходи, вимагає реформування, однак згоди щодо напрямку змін досягнути важко. Також, варто зауважити, що Президент Обама збільшив максимальні ставки податку на прибуток у 2013 році, тобто підтримав припинення дії знижених Президентом Бушом податкових ставок. Більшість вчених у США також погоджується з думкою, що основний податковий тягар задля скорочення дефіциту та державного боргу повинен бути покладений на домогосподарства з високим рівнем доходу.

Відтак розширення бази оподаткування та зростання ставок податків для домогосподарств з високим рівнем доходів розглядаються як складові елементи забезпечення економічного зростання в довгостроковій перспективі. Це може бути реалізовано також з допомогою обмеження податкових витрат і використання механізмів податку на додану вартість і податку на викиди вуглецю, зокрема шляхом застосування грошових виплат домогосподарствам з низьким і середнім рівнем доходів з метою ліквідації регресивності такого оподаткування.

Список використаних джерел:

1. Fiscal Year 2016. Budget of the U.S. Government [Електронний ресурс] // U.S. Government Printing Office. – Washington, 2015. – Режим доступу до видання : <https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/budget/fy2016/assets/budget.pdf>
2. Get the Fiscal House in Order [Електронний ресурс] / William G. Gale // The Brookings Institution. – 2014. – Режим доступу до статті : <http://www.brookings.edu/research/opinions/2014/11/19-get-fiscal-house-in-order-gale>
3. Rubio-Lee Hints at Tax Reform's Troubling Direction [Електронний ресурс] / William G. Gale // The Brookings Institution. – 2015. – Режим доступу до статті : <http://www.brookings.edu/research/opinions/2015/03/10-rubio-lee-tax-reform-plan-gale>
4. Tax Policy in 2014: Two Developments That May Set The Table For the Future [Електронний ресурс] / William G. Gale // The Brookings Institution. – 2014. – Режим доступу до статті : <http://www.brookings.edu/research/opinions/2014/12/22-tax-policy-developments-for-future-gale>

АНАЛІЗ АНТИКРИЗОВОЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ФРС США

НАТАЛІЯ РУДИК

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту
Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*

Фінансові кризи у світовій економіці стають звичним явищем, що викликає значний інтерес до причин їх виникнення та механізмів подолання. Значний внесок у їх пом'якшення, як правило, вносить стимулююча фінансова політика країни. Але наслідки криз не є однаковими для різних країн та галузей.

Сучасні дослідження причин виникнення кризи виділять два головних фактора: це недоліки системи фінансового регулювання, яка не повною мірою враховує можливість нагромадження системних ризиків та макроекономічні ризики м'якої монетарної політики. Це підтверджується тим, що напередодні світової фінансової кризи базові ставки в розвинених країнах були істотно нижче, ніж потрібно за правилом Тейлора.

Крім занадто м'якої монетарної політики, найважливішим фактором підвищення фінансової уразливості в передкризовий період є недоліки регулювання в умовах глобалізації фінансових ринків і поширення нових фінансових інструментів [1].

На початку кризи у 2008 р., більшість науковців вважали, що її масштаб перебільшить спад Великої депресії проте її наслідки виявилися менш руйнівними, оскільки держави застосовували антикризові заходи.

Пом'якшення монетарної політики й надання ліквідності фінансовим організаціям є традиційним інструментом боротьби з фінансовою нестабільністю в розвинених країнах, тому в кризових умовах саме ці заходи були використані в першу чергу.

Дослідженню причин криз та механізму їх подолання присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема О. Дзюблюка [2], В. Бурлачкова, О. Білоруса, А. Кобякова, Дж. Сороса, та інших.

У цьому контексті важливим є досвід боротьби з фінансовою кризою США.

В США стимулювали зростання попиту за рахунок збільшення темпів споживчого кредитування. В той же час, щоб попит на кредити не зменшувався в умовах збільшення заборгованості домогосподарств, було запроваджено рефінансування. З грудня 2007 року Центробанк США почав кредитувати банки з метою підтримки їх ліквідності, але очікуваних наслідків вона не дала. Відбувалося швидке знецінення прийнятих в забезпечення активів. Міжбанківський кредитний ринок майже перестав

функціонувати. Банки не бажали кредитувати один одного, оскільки відбувалася велика кількість їх банкрутств. В такій ситуації остання надія залишилась на ФРС. Проте такі кредити були занадто складні для банків у період кризи (наявність забезпечення, відсоткові ставки і зобов'язання по погашенню у певний час). Був необхідний банк, який зможе викупити усі “токсичні активи” таку роль виконала ФРС США. Також була потрібна така ліквідність, яка не вимагала забезпечення, не поверталася та за яку не треба було сплачувати відсотки.

Для цього був запроваджений механізм QE (Quantitative easing) – кількісне пом'якшення. Він дав можливість знизити ризиковість активів банків, забезпечити певний рівень ліквідності їх балансів та отримати прибутки через операції на вторинному ринку (купувати по курсовій вартості трежерис та MBS дешево, а продавати ФРС по номіналу значно дорожче).

Отримані кошти банки кладуть на свої коррахунки в ФРС, створюючи надлишкові резерви. І в подальшому ці кошти використовуються як забезпечення в проведенні операцій на фінансовому ринку, підтримуючи поточну ліквідність і платоспроможність.

У період фінансової кризи такий захід був доцільний та допоміг банківській системі вийти з кризи. Проте припинив працювати механізм розширення банківського сектору економіки. Рівень облікової ставки знизився до найменших можливих значень, а середня заборгованість домогосподарств в 1.5 рази перевищила їх річні доходи. Потрібне було джерело майже безкоштовних кредитних ресурсів і нові можливості отримання прибутку від фінансових операцій [3].

Політика QE веде до посилення інфляції, а її особливість полягає в тому, що надлишкові грошові кошти направляються виключно на фінансовий ринок. Незначна їх частка, яка попадає на споживчий ринок, тільки компенсує зниження попиту внаслідок зростання безробіття і скорочення доходів домогосподарств.

Запропонована емісійна модель в незначних обсягах спрямовує грошові кошти у реальний сектор економіки, а найбільший грошовий потік спрямовується у фінансовий сектор. Проте кредитування реального сектора економіки стає не вигідним, оскільки у фінансовому секторі вищі прибутки. Нажаль позитивного впливу на реальну економіку політика QE не має.

Причиною кризи є порушення структурних пропорцій між попитом і пропозицією. Темпи накопичення капіталу випереджають темпи зростання платоспроможного попиту. З кожним новим циклом відтворення, пропозиція капіталу зростає, в наслідок його накопичення, а динаміка попиту та споживання відстає або, в загалі, знижується.

Особливістю теперішньої кризи є те, що протягом останніх 30 років попит в США стимулювався за рахунок споживчого кредитування і цей чинник зростання економіки вичерпується. В той же час, за цей період склалися дуже значні диспропорції між пропозицією і сукупним попитом.

Аналіз політики кількісного пом'якшення ФРС, дала можливість зробити висновок про те, що вона не мала на меті усунути структурні диспропорції економіки та навпаки стала одним з чинників інтенсивного нарощування диспропорції, між доходами домогосподарств і уряду з одного боку і обсягом їх споживання з іншого.

У 2014 році у США відбулося зростання біржових індексів – Dow Jones Industrial Average, S & P, NASDAQ Composite, зменшення дефіциту державного бюджету Федеральна резервна система США прогнозує зростання ВВП у 2015 році – на 2,6-3%.

Значне зростання американської економіки пояснюється активністю споживачів, які отримали підтримку завдяки зниженню цін на паливо, скороченням безробіття та зростанням витрат влади різних рівнів.

ФРС в жовтні оголосила про припинення масштабного викупу цінних паперів, яке було частиною політики кількісного пом'якшення та має намір зберегти облікову ставку на рівнях, близьких до нульових, щоб полегшити фінансовим організаціям доступ до коштів, які потім можуть бути спрямовані на кредитування реального сектора економіки.

Проте, ми вважаємо, що кризи носять структурний характер і не можуть бути усунуті за рахунок використання монетарних інструментів та існує необхідність щодо розробки політики яка би враховувала структурні диспропорції у економіці.

Список використаних джерел:

1. Петрушевська В. В. Фінансова політика попередження та ліквідації наслідків глобальної економічної нестабільності: закордонний досвід / В. В. Петрушевська // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – с. 31-36;
2. Дзюблюк О.В. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках [Текст] / О.В. Дзюблюк // Вісник НБУ. – 2009.- № 5.- с. 25.
3. Мілай А. О. Особливості та наслідки проведення грошово – кредитної політики ФРС США в умовах світової економічної кризи / А. О. Мілай // Економічний вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. – 2014. – № 11. – С. 91-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evntukpi_2014_11_17.pdf.

ВПЛИВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ США НА ЄС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

АНДРІЙ СТАВИЦЬКИЙ

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економічної кібернетики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Впродовж останніх десятирічь суттєво змінилася економічна політика країн світу. До світової фінансової кризи 2008 року основний вплив на швидкість економічного розвитку мала сама монетарна політика. Вважалося, що саме важелі відсоткової ставки та пропозиції грошей здатні повністю збалансувати всі коливання у економічній системі. Після 2009 року більшість країн почала застосовувати саме фіскальні заходи, зокрема, збільшення державних видатків для стимулювання економічного зростання. В той же час значне збільшення таких видатків призводить до неминучого зростання державного боргу, а значить, проводити таку політику у довгостроковому періоді неможливо. Поступово, найбільш розвинуті країни повертаються до переважання монетарного регулювання економічних процесів.

Світова економічна система побудована таким чином, що більшість міждержавних розрахунків здійснюється у доларах США, що визначає провідну роль цієї країни у формуванні економічних очікувань щодо розвитку всієї економіки. Незважаючи на створення нових потужних фінансових союзів та країн, зокрема, ЄС, Китаю, Індії та інших, саме стан економіки США визначає напрями фінансових потоків. У цьому контексті дуже важливим є визначення сили та тривалості впливу економіки США на економіки інших країн. В останні роки світова економіка стикнулася з різними несподіваними змінами, які можна пояснити лише глобальними теоріями переливу міжнародних капіталів. Зокрема, суттєве падіння курсу євро до долару США, значне падіння цін на нафту, зниження цін на руду пов'язані з тим, що фінансові ресурси стає не вигідно вкладати у розвинутих країнах Європейського Союзу, що спричиняє відтік капіталів та падіння загального попиту.

У роботі поставлена мета дослідити, як саме одна з ключових ставок світу – ставка рефінансування ФРС США (usg) впливає на аналогічний показник ЄЦБ ЄС (eur). Необхідно чітко усвідомлювати, що різниця у відсотковій ставці в різних країнах за сучасного рівня глобалізації фактично призводить до збільшення ризику всієї планетарної фінансової системи, оскільки завжди будуть спроби арбітражу в цій галузі. Це в свою чергу призводить до збільшення ризику на фондових ринках країн, валютних ринках тощо [1].

Для аналізу (рис. 1) були вибрані місячні дані з січня 2006 року до лютого 2015 року включно (загалом 110 спостережень).

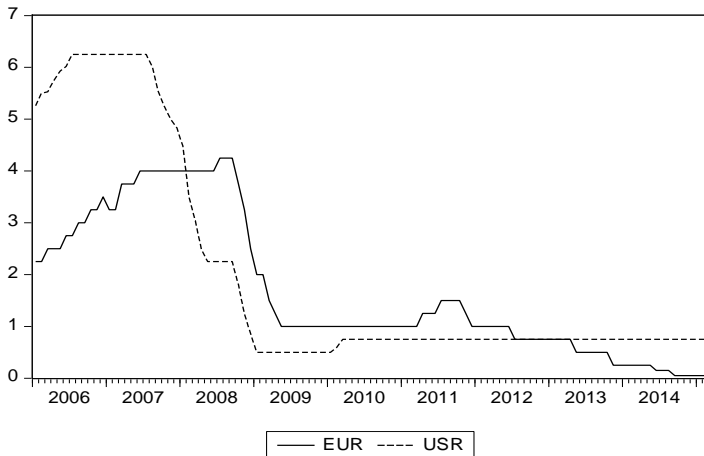

Рис. 1. Динаміка відсоткових ставок США та ЄС, %

Джерело: розраховано автором на основі [2, 3]

Як видно з графіку динаміки відсоткових ставок траєкторія руху ставки ЄЦБ в цілому йде з певною затримкою за ставкою ФРС США. Внаслідок цього виникає питання про величину такої затримки та необхідність дотримання подібної траєкторії.

Для відповіді на поставлене питання була вибрана VAR-модель, що включає лише лагові значення відсоткових ставок провідних центральних банків. Таким чином, модель можна записати у вигляді:

$$Y_t = A L Y_t + B L X_t + \varepsilon_t,$$

де

Y_t – вектор ендогенних змінних системи;

X_t – вектор екзогенних змінних системи;

$A L, B L$ – матричні поліноми;

L – лаговий оператор;

ε_t – вектор збурень рівнянь моделі.

У якості ендогенних змінних були використані ставки рефінансування ЄЦБ та ФРС, екзогенною змінною була фіктивна, що включала реакцію системи на шоки у першому місяці 2007 року та другому місяці 2008 року. Наявність такої змінної дозволило покращити якість оціненої моделі.

Першим кроком аналізу була перевірка рядів на стаціонарність. За допомогою розширеного тесту Дікі-Фулера було виявлено, що обидві ендогенні змінні є нестационарними у рівнях, але стаціонарними у перших різницях. Таким чином, у моделі використовувалися прирости ставок.

Наступним кроком було визначення довжини лагів у VAR-моделі. За допомогою критерію вибору довжини лагу у середовищі EViews було обрано 14 лагів. Ця кількість була підтверджена статистиками логарифму функції максимальної правдоподібності, критерію Акайке, Ханнана-Квіна. Лише критерій Шварца пропонував обрати кількість лагів 1.

Оцінка моделі за методом максимальної правдоподібності показала адекватність обох рівнянь системи (F-статистики дорівнюють 7,41 та 12,27).

Проведення імпульсного аналізу показало, що монетарні політики США та ЄС достатньо взаємопов'язані (рис. 2), однак є й великі відмінності. Зокрема, зростання приросту ставки ЄЦБ поступово зменшується, втрачаючи безпосередній вплив за 1,5 року. В той же час зростання ставки ФРС має зростаючий ефект протягом майже 2 років. Найбільш цікавим є ефект впливу ставок різних банків. У цьому контексті є також суттєві відмінності. Зростання ставки ФРС спочатку призводить до зниження ставки ЄЦБ протягом одного року, після чого починається обернена реакція. Зростання ж ставки ЄЦБ призводить лише до падіння ставки ФРС, причому ця тенденція з часом лише посилюється.

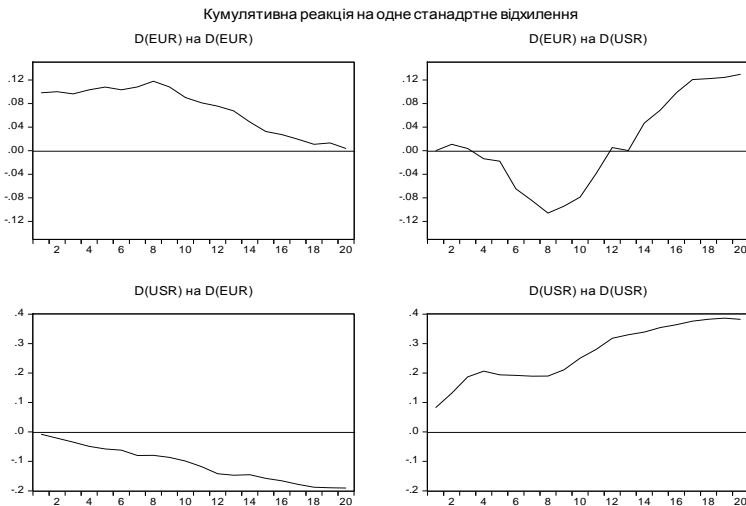

Рис. 2. Функції акумульованої реакції на зміну приросту ставок ФРС та ЄЦБ.

Джерело: розраховано автором

При аналізі розкладу дисперсії змінних бачимо (рис. 3), що дисперсія ставки ФРС майже повністю визначається своєю динамікою, а вплив ставки ЄЦБ на ставку ФРС не перевищує 18%. В той же час ставка ФРС має зростаючий ефект на дисперсію ставки ЄЦБ: починаючи з п'ятого

місяця після відповідної зміни ця величина зростає, пояснюючи до половини загальної дисперсії через два роки. Вплив дисперсії ставки ЄЦБ на саму, відповідно, себе весь час падає.

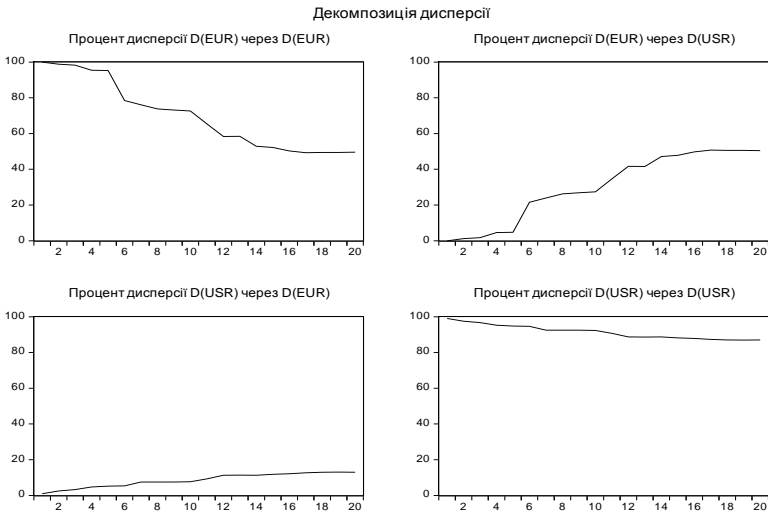

Рис. 3. Декомпозиція дисперсії приростів відсоткових ставок ФРС та ЄЦБ

Джерело: розраховано автором

Таким чином, можна зробити висновок, що роль ставки ФРС залишається визначальною для пояснення змін ставки ЄЦБ як у короткостроковому, так і довгостроковому періодах. Проведений аналіз показав, що загальні зміни ставки ЄЦБ можуть визначатися до 50% змінами у ставці ФРС. Слід зазначити, що зміна ставки ФРС має більш довгостроковий ефект, ніж зміна ставки ЄЦБ. Зокрема, реальний вплив зміни ставки ЄЦБ спостерігається лише до 8 місяців після відповідних змін. В той час зміни ставки ФРС діє на ставку ЄЦБ різнопланово: протягом перших 12 місяці у протилежному напрямі від своєї зміни, а потім – у тому ж напрямі.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що незважаючи на суттєвий розвиток економіки євросони та інших країн, саме монетарна політика США залишається визначальною для розрахунку глобальної рівноваги на сучасному етапі.

Список використаних джерел:

1. Ставицький А.В. Роль зовнішнього впливу на трансмісійний механізм України / Ставицький А.В. // Наукові праці НДФІ. – №2(51). – 2010. – С.87-93.
2. European central bank [Електр.ресурс] – Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
3. Board of Governors of Federal Reserve System [Електр.ресурс] – Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/>

АНАЛІЗ ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У США

ЛЕСЯ СТРЕМБИЦЬКА

*старший викладач кафедри
економічної теорії та комерційного і трудового права
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

В сучасному розумінні соціальна відповідальність – це відповідальність компанії за вплив її рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, враховує очікування заінтересованих сторін, відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки, інтегрована у діяльність організації і практикується в її відносинах з іншими [1, с. 39].

На сьогоднішній день практика соціальної відповідальності виступає як ключова ідеологія бізнесу, що сприяє покращенню іміджу та ділової репутації, підвищенню конкурентоспроможності компаній, налагодженню ефективної взаємодії з усіма стейкхолдерами, якими є споживачі, працівники, партнери, інвестори. Соціальна відповідальність визнається як прогресивний формат відносин між бізнесом та суспільством, що забезпечує економічний прогрес, соціальне благополуччя та збереження навколишнього середовища, а тому набуває особливого поширення серед економічно розвинутих країн світу.

Особливість соціальної відповідальності в окремих країнах залежить в цілому від соціально-економічного рівня розвитку країни, національних та культурних чинників, пріоритетів державної політики, розробленого мотиваційного механізму щодо стимулювання такої діяльності. Прикладом успішної моделі соціальної відповідальності можна визнати американську модель, яка традиційно характеризується максимальною свободою; її рисами є [1, с. 62]:

- мінімальний вплив держави на приватний сектор;
- систематична участь бізнесу у фінансуванні різних некомерційних проектів через корпоративні фонди;
- сильна роль комунікації з соціальної відповідальності;
- фінансування бізнесом професійної бізнес-освіти;
- податкові пільги закріплено на законодавчому рівні.

Проте, нині на державному рівні значення соціальної відповідальності та увага до неї зростають, на що вказує зміст роботи Бюро з економічних і торгових зв'язків при Держдепартаменті США за напрямом “Корпоративна соціальна відповідальність” (Corporate Social Responsibility), ключовим документом якого є розробка “Керівництва та підтримки

відповідального бізнесу” (Guidance and Support for Responsible Business), яке покликане сприяти просуванню відповідальної і етичної ділової практики американськими компаніями як в країні, так і за її межами [2]. Вищезазначений відділ координує підтримку та надає рекомендації щодо основних напрямів відповідальної корпоративної поведінки, виокремлюючи при цьому:

- корпоративне громадянство;
- внесок у зростання і розвиток місцевої економіки;
- зайнятість та виробничі відносини;
- права людини;
- захист навколишнього середовища;
- прозорість;
- боротьбу з корупцією;
- економічний потенціал жінок.

Також пропагування ідеї соціальної відповідальності забезпечується шляхом встановлення нагороди з корпоративної відповідальності (Award for Corporate Excellence (ACE), яка започаткована ще в 1999 році і є сигналом прихильності Держдепартаменту США до розбудови корпоративної соціальної відповідальності, впровадження передових методів та демократичних цінностей в усьому світі [3].

Серед переможців минулих років за вказаною премією – як міжнародні, так і малі та середні підприємства. Щорічно премією відзначають саме ті підприємства, які відіграють життєво важливу роль в усьому світі щодо підтримки сталого розвитку, поваги прав людини та трудових прав, охорони навколишнього середовища, відкритих ринків, прозорості та інших демократичних цінностей.

В 2014 році премію ACE з корпоративної відповідальності були удостоєні три компанії [4]:

1. EcoPlanet Bamboo Group в Нікарагуа, що займається вирощуванням та обробкою бамбуку. Внесок цієї компанії був відмічений в справі зміцнення сталого розвитку шляхом регенерації деградованих пасовищ з виділенням 20% своїх плантацій в якості природного ареалу; також компанія фокусується на забезпеченні роботою людей з обмеженими можливостями та на розширенні прав і можливостей жінок шляхом їх найму на керівні посади.

2. Wagner Asia Equipment в Монголії, що є дилером важкого устаткування. Ця компанія була премійована за розвиток державно-приватного партнерства, проведення семінарів для студентів з навколишнього середовища та екології, реалізацію проекту з будівництва громадського саду, надання інвалідам та співробітникам компанії медичної допомоги та фінансування їх житла.

3. The Coca-Cola Company на Філіппінах, яка прийняла рішення про надання допомоги районам, постраждалим від тайфуну Хайянь. Ця компанія також сприяє розширенню доступу до безпечної питної води місцевим населенням і співпрацює з національним Департаментом освіти щодо розширення доступу до початкової освіти більш, ніж 60000 дітей з неблагополучних сімей.

Значна увага до соціальної відповідальності в США здійснюється і в академічному просторі. Так, Гарвардською школою бізнесу, яка визнана світовим лідером у сфері економічної освіти, проводяться дослідження стратегій корпоративної соціальної відповідальності компаній та розроблені навчальні курси з цього напрямку як для здобувачів ступенів вищої освіти, так і для практикуючих менеджерів.

За результатами дослідження [5], більшість американських компаній вже давно реалізують в тій чи іншій формі програми з корпоративної соціальної відповідальності, роблячи таким чином внесок в розбудову благополуччя суспільства та громад. Проведене дослідження базувалося на опитуванні 142 менеджерів, які брали участь в навчальній програмі Гарвардської школи бізнесу в сфері корпоративної соціальної відповідальності протягом минулих чотирьох років, що дало змогу виокремити три напрями сфер діяльності компаній щодо практик з корпоративної соціальної відповідальності.

Перша сфера діяльності: фокусування на благодійність. Програми в цьому напрямі не призначені для отримання прибутку або безпосереднього підвищення ефективності бізнесу. Прикладами виступають пожертвування грошей або обладнання для громадських організацій, підтримка благодійництва серед співробітників.

Друга сфера діяльності: підвищення операційної ефективності. Програми в цьому напрямі реалізуються в рамках існуючих бізнес-моделей для надання соціальних або екологічних вигод способами, які підтримують діяльність компанії в усьому ланцюжку створення вартості, часто підвищуючи при цьому ефективність та результативність виробництва. Прикладами виступають ініціативи, які призводять до зменшення використання ресурсів, відходів або викидів, які в свою чергу можуть знизити витрати; також це пов'язане з ініціативами щодо інвестицій в освіту та охорону здоров'я співробітників, що сприяє підвищенню репутації та продуктивності компанії.

Третя сфера діяльності: перетворення бізнес-моделі. Програми в цьому напрямі направлені на створення нових форм бізнесу для вирішення соціальних та екологічних проблем. Вимогою в цій моделі є поліпшення бізнес-продуктивності, що ґрунтується на досягненні соціальних чи екологічних результатів.

Також зазначається, що кожен вид діяльності з соціальної відповідальності може бути віднесений до одного з трьох визначених напрямів, або ж вони можуть доповнювати один одного. Кращі практики компаній з соціальної відповідальності засвідчують налагодження скоординованих та взаємопов'язаних програм, які мають спільну рису: вони поєднані з бізнес-цілями компаній, враховують інтереси зацікавлених сторін компанії та потреби громад і мають різкий контраст з тими компаніями, які зосереджені виключно на створенні цінності виключно для своїх акціонерів.

Отже, практика втілення соціальної відповідальності в США засвідчує її зростаючу роль в забезпеченні економічного прогресу на основі сталого розвитку та розбудові демократичних цінностей суспільства, що супроводжується посиленням уваги до вказаних питань з боку урядових структур та в науковій площині.

Список використаних джерел:

1. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика: [підручник] / За ред. Редькіна О. С. – К.: ТОВ “Фарбований лист”, 2011. – 480 с.
2. Corporate Social Responsibility. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/eppd/csr/>. – Назва з екрану.
3. Secretary of State’s Award for Corporate Excellence. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/ace/index.htm>. – Назва з екрану.
4. Award for Corporate Excellence 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/ace/2014/index.htm>. – Назва з екрану.
5. The Truth About CSR. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=48438>. – Назва з екрану.

МЕХАНІЗМ ОПОДАТКУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ В США

ОЛЕНА СУКАЧ

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів
Черкаського державного технологічного університету*

Інтенсивний розвиток електронної торгівлі є однією з найважливіших тенденцій сучасної світової економіки. Але поруч із позитивним впливом на економіку даний вид діяльності спричиняє й певні проблеми, такі як: складність оподаткування операцій, пов'язаних з електронною торгівлею.

Електронна торгівля – поділяється на торгівлю між компаніями, роздрібну реалізацію товарів та послуг й інтернет-аукціони, останнім часом значних обертів набирають електронний банкінг.

Так, за даними Торгової асоціації електронної комерції (Interactive Media Retail Group, IMRG) в 2012 р. загальний обсяг ринку електронної торгівлі в світі перевищив \$1 трлн., у 2013 році досяг \$1,25 трлн., а до 2015 року складе не менше \$2 трлн. [1]. Згідно інформації з сайту AIN.UA, ринок електронної комерції в Україні збільшився на 45% в 2012 році, а в 2016 році прогнозується, що в грошовому виразі обсяг галузі складе \$5,65 млрд. За результатами досліджень Morgan Stanley Research і Fintime в Україні на кінець 2012 року Інтернет-торгівля склала близько 1,5-1,6% від загального об'єму роздрібною торгівлі, не говорячи вже про середньосвітовий показник 6,5%, або показнику США в 10,1% [2].

Традиційно, ринок електронної комерції підрозділяється на три сектори:

- сектор “Business-to-Business” (B2B) – операції між підприємствами; фінансовий сектор – банківські й інші фінансові операції;
- роздрібний сектор “Business-to-consumer” (B2C) – операції між кінцевими споживачами товарів/послуг і підприємствами;
- “Consumer-to-consumer” (C2C), до якого відносяться операції, що здійснюються між собою кінцевими споживачами.

Оподаткування суб'єктів електронної торгівлі здійснюється на підставі загальних принципів обчислення й стягнення податкових платежів та не враховує ряд індивідуальних, специфічних особливостей такого виду діяльності. Використання загального підходу оподаткування призводить, з одного боку, до фактично повного приховування значної частини фінансових ресурсів від оподаткування (електронні казино, торгівля товарами з використанням мережі Інтернет тощо), з іншого боку – дозволяє в кілька разів занижувати основні показники податкової бази (електронні магазини, інформаційно-розважальні послуги).

У сучасних умовах питанням електронної торгівлі та підходи щодо її оподаткування були присвячені праці таких учених, як: А. Бойко, В. Кротюка, О. Куценко, І. Ларютіної, С. Міщенко, О. Тедєєва, А. Новицького, С. Ріппи, О. Томашевського та ін., але не зважаючи на значні здобутки науковців до кінця не вирішеними залишаються питання побудови єдиного дієвого механізму оподаткування електронної торгівлі, що дозволить максимально виявляти обсяги отриманих прибутків та розмір податкового зобов'язання.

Дослідження зарубіжного досвіду оподаткування електронної торгової діяльності є надзвичайно важливим при побудові ефективного механізму оподаткування суб'єктів електронного підприємництва в Україні.

Заслуговує на увагу досвід США, зокрема, уряд цієї держави рекомендував встановлення режиму невтручання держави до електронного сегменту економіки та запровадження мораторію на оподаткування суб'єктів електронної комерції на певний період [3], адже на сучасному етапі США є лідером у розвитку електронного підприємництва.

У Сполучених Штатах має місце висока пропускна спроможність мереж при достатньо низькій вартості послуг хостингу. За даними досліджень американських учених на США доводиться до 35% корпорацій, що професійно займаються електронною торгівлею. 70% сайтів, розташованих на американських серверах, мають найвищу швидкість доступу до інформації. США будують податкову політику по відношенню до сектора електронної торгової діяльності на основі вже існуючих правил, що відносяться до традиційної “невіртуальної” комерційної діяльності.

На сучасному етапі суб'єкти електронної торгівлі в Сполучених штатах сплачують ті ж податки, що й звичайні організації, а саме – на доходи корпорацій із продажів; крім того, оподатковується виплата дивідендів, роялті і безвідплатна передача майна інтернет-магазинами під час проведення рекламних акцій.

Щодо податку із продажів необхідно враховувати той факт, що цей податок стягується на підставі законодавчих актів окремих штатів, що мають свою специфіку, так в одних штатах оподатковується реалізація лише матеріальних активів, а в інших оподаткуванню підлягають і нематеріальні активи (цифрові продукти, музичні файли).

Варто відзначити, що в Америці сформований достатньо чіткий підхід до визначення місця знаходження суб'єкта електронного підприємництва через поняття постійного представництва. Уряд США пропонує вважати постійним представництвом фізичне знаходження сервера, на якому розташовується сайт суб'єкта електронної торгівлі. Така податкова політика не дивна, оскільки більшість компаній, що здійснюють підприємницьку діяльність у мережі Інтернет, розташовують свої сайти на серверах США.

Однак, такий підхід має істотний недолік: щоб уникнути оподаткування, достатньо просто перемістити сайт із одного сервера на інший. Ще

одним важливим аспектом оподаткування електронної торгівлі в Сполучених штатах є підхід до наявний підхід до оподаткування операцій з електронними товарами і послугами (музичні файли, програмне забезпечення, ігри, відеофайли тощо). Складність становить визначення типу операції (чи це продаж продукту, чи це передача з можливістю подальшого розповсюдження), а сама форма доставки продукту до споживача до уваги не приймається. У першому випадку операція торгівлі оподатковується податком з доходу корпорації, а в другому – утримуваного з роялті.

З метою запобігання приховування об'єкту оподаткування або зменшення його вартості в Штатах здійснюється постійний контроль руху грошових коштів на розрахункових рахунках платників податків. Таким чином, США дотримуються принципу мінімального втручання в цей сегмент економіки з метою максимізації вигод від використання економічного потенціалу мережі.

Досягненням американської практики є створення системи жорстких штрафів за ведення незаконної діяльності у сфері електронної торгівлі. Доцільно відзначити, що підхід до оподаткування суб'єктів електронної торгівлі у Сполучених штатах будується на наступних принципах [4]:

- відсутність необхідності запровадження нових видів податків та зборів з метою оподаткування електронної торгівлі;
- електронний продукт оподатковується як надання послуг, а не як товар;
- запроваджуються жорсткі штрафні санкції за здійснення незаконної підприємницької діяльності в мережі Інтернет.

Отже, концепція електронної торгівлі як суспільного блага, заснованого на об'єктивній тенденції зростання усупільнення сфер розподілу, обміну і споживання єдиного відтворювального процесу, є найбільш продуктивною основою теорії оподаткування Інтернет-торгівлі, що формується в Україні.

Список використаних джерел:

1. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.img.org>.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://itpromo.com.ua/Novini__blogi/18-Dosldzhennya_obsyag_ukraїнskogo_rinku_e-commerce_v_2012_r_sklav__16_mlrd.html.
3. Сайт eMarketer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.emarketer.com>.
4. Селезень П.О. Рекомендації Національної податкової асоціації США щодо електронного оподаткування / П.О. Селезень // Організаційно-правове забезпечення електронного оподаткування: збірник тез. – Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2008. – С. 72.

U.S. ECONOMIC SECURITY: LESSONS FOR UKRAINE

GANNA KHARLAMOVA

*PhD in Economics, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

In the context of globalization the impact of geopolitical processes has intensified not only on macro-regional level, but also in regional politics. Geopolitics requires knowledge on the boundaries of geography, history, economics, ethnology and other sciences for the analysis of spatial phenomena, but also for the development of forecasts, scenarios and trends of events and possible strategies [1]. Applied and practical geopolitics is primarily a geo-strategy, i.e. theory and practice to ensure the vital interests of the state, the block of states, nation, social and ethnic groups in different geographical and other spaces [2].

New world geopolitics – geo-economics – focuses on the dominant role of economic factors in the “capture” of foreign territories. Geo-economics could be considered from the perspective of geopolitics, as an economic power of the state: achieving foreign policy goals, global or regional “power” by means of economic advantages. Geo-economics explores the transformation of international economic relations, the world economic integration and the creation of competitive regional economic conditions under the influence of globalization. Geo-economics is the policy of redistribution of resources and global income [3].

Each country has its own model to build economic development, which will insure its sound geo-economic security. The best practice of it is demonstrated by USA, a main player on world scene. It proved mathematically that the EU is a “follower” of world tendencies and tendencies of USA dynamics. So logically we can suppose that the crisis in the EU would not impact USA and the world definitely, but USA problems would not stay aside the EU and the whole world. Thus, any state (as well as Ukraine) should use its geo-economics tools to forecast any threats (like possible upcoming crises) that are growing in the world by tracing leader’s indexes (i.e. economics security index, etc). To prevent “domino effect”, when one neighbour country (as we see from the history – USA mostly) feels like crises state, other states can mobilize their forces to stop or mitigate negative close-range interaction effect on domestic economies [4].

Main domains of state security are in the area of economics (economic security) and its assessments, indices [5]. Thus, we can assume that the

analyses of U.S. economic security and its dynamic forecasts can provide us with the quite clear picture of the world future and support blank check for national strategy development.

National economic security is an essential component of national security. That is why government policy involves the creation of a specific system of measures to ensure the national security of the country in all spheres, including economic. The annual report of the US President “About US national security” could be considered as a source for the national security doctrine development in Ukraine, from one side. As well it can be considered as the best practice of national security policy development that can be borrowed in Ukraine with the adaptation to our geo-politic realities.

U.S. Economic Security (National economic security) is the ability to protect and promote the economic interests of the United States in relation to the events, processes or activities that may threaten those interests or interfere with them. These threats or obstacles can be foreign or domestic origin, intentionally or unintentionally, the effects of human activities or natural. As U.S. Economic security overview shows, America’s economic prosperity, and the world’s, depend increasingly on the flow of goods and services, people and capital, and information and technology across our borders. The systems that make these flows possible are targeted for exploitation by adversaries, including terrorists and criminals. The U.S. National Strategy for Global Supply Chain Security focuses on the worldwide network of transportation, postal, and shipping pathways, assets, and infrastructures, including communications and information infrastructures. It provides strategic guidance to departments and agencies within the U.S. government and identifies how a state can build on cooperation with all stakeholders, including other governments and the private sector [6].

Ukraine can consider the essence of its economic security as a state of the economy and government institutions, which provide guaranteed protection of national interests, social direction of the country as a whole, sufficient defense capability even under the most unfavorable conditions of internal and external processes. It is important to emphasize that the protection of national interests provided willingness and ability of government institutions to create mechanisms for the implementation and protection of national interests of national economic development, maintaining social and political stability of society. Main threats and potential carcass pillars of Ukrainian economic security can be in area of the flow of goods and services, people and capital, and information and technology across our borders.

If to forecast the future security trends in the world that can affect Ukraine by means of the USA mirror, we can consider dynamic changes in the U.S. Economic Security Index (ESI) that shows that economic insecurity

disproportionately affects the less advantaged, but has risen substantially for all Americans. These state-level measures of the ESI show that every U.S. state experienced record insecurity in the last decade. Moreover, all U.S. states experienced a substantial rise in insecurity both during and before the recent downturn [7]. Quite obvious that Ukraine should develop its national security strategy under the context of world decreasing tendencies and increasing level of threats and world unbalances and instability.

References:

1. Дергачев В.А. Геополитика. Учебник для вузов. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
2. Петров В.Л. Геополитика России: Возрождение или гибель? – М., 2003.
3. Дергачев В.А. Геополитический словарь-справочник. – Киев: КНТ, 2009.
4. Kharlamova G. World crises: prediction or tendency. *Studies in Business and Economics*, no. 9(3)/2014, p. 138-146. Available at: <https://ideas.repec.org/s/blg/journal.html>
5. Kharlamova G. Level of the state security: from local to global. *Studia Securitatis*, No.2, 2014, p. 76-84
6. Department of homeland security. Access mode: <http://www.dhs.gov/topic/economic-security-overview>
7. Economic Security Index. Access mode: <http://www.economicsecurityindex.org/>

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ В США

МАРИНА ХМАРА

*кандидат економічних наук, доцент кафедри
міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Формування глобальних виробничих систем є важливим і об'єктивно обумовленим процесом, який сприяє удосконаленню організаційно-виробничої структури економіки і поліпшенню динаміки її розвитку.

Науково-технічна революція вносить кардинальні зміни в систему сучасного міжнародного виробництва. Найголовніші процеси пов'язані з інтелектуалізацією виробництва, його де матеріалізацією та мініатюризацією. Дематеріалізація виробництва, його комп'ютеризація та інформатизація пов'язані зі зміною парадигми економічного розвитку, з переходом від екстенсивного до інтенсивного типу господарського зростання. Економіка "полегшується", зменшуються питомі витрати сировини, матеріалів, енергії, інших ресурсів на виготовлення одиниці продукції, тобто поліпшуються показники праце-, фондо-, енерго-, матеріаломісткості продукції.

Сучасне обличчя міжнародних виробничих систем, їхня організація не в останню чергу визначаються такими процесами, як електронізація, роботизація, комп'ютеризація виробництва, впровадження біотехнологій, нанотехнологій, генної інженерії та інших провідних сфер виробництва. Електронізація виробництва дає змогу вилучити з безпосереднього його процесу робочу силу, веде до часткової або повної автоматизації технологічних процесів. Виникають можливості для створення банків даних про основні тенденції розвитку світової торгівлі, фінансів, руху цін на головні товари тощо. Всебічне застосування комп'ютерної техніки, мікропроцесорів, біотехнології, лазерної техніки, порошкової металургії, мембранної технології, виробів з кераміки, матеріалів із заданими властивостями, застосування елементів космічного виробництва свідчать про початок нової ери суспільно-економічного розвитку – ноосферно-космічної світової цивілізації.

Новий тип факторів виробництва, що формуються як всесвітні, називають біотехнотронними. Саме вони становлять ядро економічної єдності світу, формують майбутню структуру світового господарства. Домінантною основою ноосферного типу виробництва стає творчо-інтелектуальна діяльність людини, перенесення акценту з використання

переважно м'язової енергії до широкого залучення у сферу виробництва інтелекту, психічної енергії. Якщо у ХХ ст. розвиток відбувався під знаком “визволення” енергії атомного ядра, то в ХХІ ст. визначальним стане “визволення” психічної енергії людини, своєрідна психологічна революція. Пріоритет одержить розумова праця: вчених, інженерів, економістів, банківських службовців, управлінців, юристів, а також зайнятих у невиробничій сфері. Значно зросте роль міжнародного менеджменту, всієї системи організації й управління світогосподарськими процесами через регіональні та міжнародні організації. Зростаюча єдність світового господарства об'єктивно вимагатиме посилення міжнародних важелів регулювання світогосподарських зв'язків. Найповнішого втілення міжнародні виробничі системи дістали в діяльності сучасних транснаціональних корпорацій (ТНК) США. Для сучасної світової економіки характерна наявність глобальних виробничих систем (ГВС), в яких торгівля проміжними товарами і послугами обслуговує фрагментовані та розділені між різними країнами виробничі процеси. ГВС зазвичай координуються ТНК, а міжнародна торгівля напівфабрикатами і готовою продукцією здійснюється в рамках їх мереж філій, підрядників і незалежних постачальників.

Список використаних джерел:

1. Солонінко К. С. Міжнародна економіка / Навчальний посібник. Київ - 2008. Кондор. - с. 321.
2. Coe N. M., Hess M., Yeung H. W.-C., Dicken P., Henderson J. 'Globalizing' regional development: a global production networks perspective // Transactions of the Institute of British Geographers, Vol. 29, No 4 (2004). Pp. 468-484
3. UNCTAD / World Investment Report 2013

ІНТЕГРАЦІЙНІ ІНІЦІАТИВИ США: КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ТА ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР

ІЛЛЯ ЧЕНТУКОВ

аспірант Маріупольського державного університету

За двадцять років розвитку за ініціативи США Північноамериканської зони вільної торгівлі (NAFTA) сформовано потужне регіональне інтеграційне об'єднання, ринок якого становить понад 19 трлн.дол. і налічує близько 470 млн. споживачів. За оцінками Торговельної палати США близько шість мільйонів робочих місць у країні залежатиме від торгівлі із Мексикою, ще вісім мільйонів – від торгівлі із Канадою. NAFTA стала першим у світі об'єднанням, що поєднала розвинуті країни із країною, що розвивається. Торговля товарами між країнами об'єднання зросла майже в чотири рази (до 1,1 трлн.дол. в 2013 році), у тричі зросли потоки транскордонного інвестування, торгівля послугами між країнами партнерами також збільшилась в три рази.

Таблиця 1

Торговля товарами США з країнами партнерами NAFTA, млрд.дол

рік	Канада			Мексика			NAFTA		
	експорт	імпорт	торговельний баланс	експорт	імпорт	торговельний баланс	експорт	імпорт	торговельний баланс
торговля товарами									
1993	100,2	110,9	-10,7	41,6	39,9	1,7	141,8	150,8	-9,0
2013	300,2	332,1	-31,9	226,2	280,5	-54,3	526,4	612,5	-86,1
торговля послугами									
1993	17,0	9,1	7,9	10,4	7,4	3,0	27,4	16,5	10,9
2012	61,2	29,8	31,4	27,4	15,1	12,3	88,6	44,9	43,7

Джерело: U.S. International Trade Commission's Interactive Tariff and Trade Data <http://dataweb.usitc.gov>

Окрім лібералізації торговельних відносин, що ґрунтуються на знятті бар'єрів торгівлі, Угода про створення NAFTA, яку було введено у дію з 1994 року, включала так положення, які вперше було відображено в угодах, які спрямовані на формування зони вільної торгівлі, а саме: захист прав інтелектуальної власності; транспортні послуги та інвестиції; торговельні режими; управління сільськогосподарськими поставками; звільнення сфер культури тощо [2, с.3].

Для Сполучених Штатів створення NAFTA сприяло не тільки зняттю напруженості у двосторонніх відносинах із Мексикою, а й розширенню експорту у північноамериканському напрямку з країнами Латинської Америки, Карибського басейну. Інтеграційні ініціативи США у цьому напрямку були задекларовані ще у 1989 році, коли було представлено план американської ініціативи (Enterprise for the Americas Initiative, EAI) щодо розвитку зони вільної торгівлі у західній кулі до 2000 року, яка б передбачала лібералізацію торговельної та інвестиційної діяльності та закріплення ролі США на континенті. У зв'язку із укладанням Угоди про створення NAFTA проект було відкладено, хоча й залишається актуальний про що свідчать аналітичні матеріали Національної розвідки США щодо аналізу глобальних трендів на період до 2025 року[1, с.15], у яких визначено, що без формування постійної основи для присутності США на ринках країн Латинської Америки, забезпечити їх політичний вплив буде неможливо. У свою чергу, макроекономічну стабільність на континенті можливо забезпечити через відкриття доступу на ринки США виробників з латиноамериканських країн, які реалізуватимуть активну експортоорієнтовні стратегії розвитку.

Країни NAFTA розвивають інтеграційні зв'язки з країнами не тільки американського континенту, а й іншими країнами світу, що належать до інших континентів, що є свідчить про розвиток процесів регіональної інтеграції континентального та трансконтинентального характеру [3]. З 14 діючих регіональних торговельних угод, які сьогодні укладено на за ініціативи США, безпосередньо у регіоні укладено 6 угод (з Домініканською Республікою, Чилі, Колумбією, Панамою, Перу та Канадою та Мексикою у рамках NAFTA). Відповідно, усі інші угоди (з Республікою Кореєю, Австралією, Бахрейном, Ізраїлем, Йорданією, Марокко, Оманом, Сінгапуром) мають транскордонний характер. Канадою укладено 11 регіональних торговельних угод, серед яких 4 транскордонного характеру (з Ізраїлем, Йорданією, Республікою Корея та ЕФТА). Крім того, серед 6 регіональних торговельних угод, які вже анонсовано, половина також має транскордонний характер, оскільки вони укладені між Канадою та Сінгапуром, Україною та Європейським Союзом. Активну участь у розвитку інтеграційних ініціатив бере також й Мексика, якою укладено та вже анонсовано 14 угод континентального та трансконтинентального характеру.

Розвиток участі США у процесах континентальної та трансконтинентальної інтеграції передбачає два напрями: по-перше, поглиблення інтеграційного співробітництва в рамках, безпосередньо, NAFTA, по-друге, розширення інтеграційної взаємодії з іншими країнами світу, у тому числі й трансконтинентального характеру. Окрім традиційних

регіональних інтеграційних угод щодо створення зон вільної торгівлі США активно використовують й інші механізми співпраці через укладання та розвиток торговельних та інвестиційних рамоквих угод (Trade and Investment Framework Agreements, TIFAs), двосторонніх інвестиційних угод (bilateral investment treaty, BIT) тощо.

Принципово новим напрямом поширення трансконтинентальної інтеграції, який активно підтримують США, є розвиток Транстихоокеанського стратегічного економічного партнерства, розвивається на багатосторонній основі. Важливого значення у поглибленні інтеграційних процесів у майбутньому (за умови успішного розвитку переговорного процесу) може стати розвиток Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства між США та Європейським Союзом. Від практичної реалізації цього партнерства залежатиме не тільки торговельно-економічні відносини між найбільшими світовими лідерами, а й прогрес у розвитку багатостороннього механізму регулювання, яке відбувається під егідою Світової організації торгівлі, оскільки саме США та ЄС виступають основним джерелом торговельних преференцій для менш розвинутих країн.

Список використаних джерел:

1. Global Trends 2025: A Transformed World [Electronic resource]. – Washington US Government Printing Office, 2008. – 99p.
2. Villarreal M.A. NAFTA at 20: Overview and Trade Effects//M. Angeles Villarreal, Ian F. Fergusson. – Congressional Research Service. – April 28, 2014. – 32 p. <https://fas.org/sgp/crs/row/R42965.pdf>
3. <http://rtais.wto.org/> – Regional Trade Agreements Information System. WTO [Official website]

ОСОБЛИВОСТІ ДВОСТОРОННЬОЇ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ І США

ОКСАНА ШАЙДА

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Львівської комерційної академії*

В умовах посилення глобалізаційних тенденцій надзвичайно важливе значення для кожної держави має інтенсифікація та поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків з усіма учасниками міжнародних економічних відносин. Україна повинна активізувати співпрацю з країнами, які відіграють провідну роль у світовому господарстві та демонструють високі стандарти розвитку економіки. Тож Сполучені Штати Америки, країна, яка значною мірою впливає на політичні та економічні процеси в цілому світі, є, без перебільшення, одним з головних стратегічних партнерів України. Варто відзначити, що в сучасних складних умовах розгортання збройного конфлікту на сході нашої держави дуже важливою для України є політична підтримка, яку надають нам США, та всі дипломатичні зусилля, які прикладають високопосадовці цієї країни для подолання протистояння та забезпечення миру та безпеки в Україні. В той же час варто проаналізувати, наскільки тісними є економічні взаємини України та США, оскільки сприятливі тенденції розвитку таких відносин є, як правило, запорукою ефективнішої реалізації політичних інтересів.

Економіка США впливає на економічну ситуацію практично у всіх країнах світу. Зростає роль Сполучених Штатів у глобальних потоках товарів, послуг, капіталу, робочої сили, знань. Окрім того, США одним з найавторитетніших та найбільш впливових членів таких міжнародних організацій, як СОТ, МВФ тощо.

Якщо ж проаналізувати динаміку зовнішньої торгівлі США та України, можна зробити висновок про дещо повільні темпи її розвитку та невідповідність потенційним можливостями обох країн. Так, частка США у обсягах зовнішньої торгівлі товарами становить 2,43 % станом на 2014 р., одна з найбільш економічно потужних країн займає 10 місце за обсягами зовнішньої торгівлі товарами з Україною. Як можна помітити, тенденція до поступового нарощування обсягів зовнішньої торгівлі, яка почала проявлятися після зумовленого світовою фінансовою кризою падіння у 2009 р., повністю втрачається з 2012 р. Протягом періоду 2008-2014 рр. сальдо зовнішньої торгівлі залишається від'ємним, частка США в експорті

товарів з України знижується, що свідчить про недостатнє використання вітчизняними товаровиробниками можливостей щодо просування своєї продукції на ринок Сполучених Штатів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка зовнішньої торгівлі України та США у 2008 – 2014 рр. [2]

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Імпорт товарів зі США, млн. дол. США	2768,2	1265,7	1745,0	2557,1	2889,4	2758,5	1922,1
Частка в загальному імпорті товарів, %	2,73	2,59	3,02	3,15	3,47	3,59	3,66
Експорт товарів до США, млн. дол. США	1945,1	249,2	811,4	1113,5	1014,6	888,2	671,1
Частка в загальному експорті товарів, %	2,25	0,63	1,58	1,63	1,48	1,40	1,24
Сальдо, млн. дол. США	-823,1	-1016,5	-933,7	-1443,6	-1874,7	-1870,3	-1250,9
Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	4713,2	1514,9	2556,4	3670,6	3904,0	3646,6	2593,2
Частка в зовнішньоторговельному обороті, %	3,17	1,71	2,34	2,46	2,57	2,60	2,43

Щодо інвестиційного співробітництва, то за даними Державної служби статистики України, за обсягом прямих інвестицій, залучених в економіку України, США посідають одинадцяте місце. Станом на кінець третього кварталу 2014 року в економіку України залучено 886,6 млн. дол. американських інвестицій, що складає 1,8% усіх прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку нашої держави [2]. Україні потрібно вживати всіх необхідних заходів щодо поліпшення свого економічного та інвестиційного клімату, оскільки США, які є одним з найбільших інвесторів у світову економіку, володіють набагато потужнішими ресурсами, що могли б допомогти розвитку нашої національної економіки.

В той же час, за словами міністра економічного розвитку і торгівлі України Айвараса Абромавичуса, “американські інвестори, в цілому, позитивно оцінюють результати зусиль українського уряду по стабілізації економіки і з перспективою дивляться на вкладення капіталів в український ринок; ... бізнес в США обережно вірить, що найгірше для України позаду, і є обнадійливі ініціативи з боку уряду, щоб поліпшити умови для ведення бізнесу в нашій країні” [3]. Підтвердженням цього є досягнута в рамках перебування у Вашингтоні української делегації на весняних зборах МВФ та Світового банку домовленість про проведення засідання Українсько-американської ради з торгівлі та інвестицій, робота якої постійно відкладалася протягом останніх трьох років.

Таким чином, першочерговим завданням нашої влади повинні бути позитивні структурні зрушення в українській економіці, модернізація її основних фондів, розвиток високотехнологічних галузей, поліпшення інфраструктури, а також подолання проблем корупції, підвищення рівня підприємницької культури та виконавської дисципліни в Україні. Звичайно, ефективне виконання цих завдань можливе лише за умови стабілізації політичної ситуації та розв'язання конфлікту на сході нашої держави. Для України зміцнення політичних та економічних відносин зі Сполученими Штатами Америки, країною, що відіграє провідну роль у забезпеченні міжнародної безпеки, є на сьогоднішній день надзвичайно важливим.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/ms/fl>
3. Інвестори США оптимістично налаштовані на бізнес в Україні – Абромавичус // Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/investori_ssha_optimistichno_nalashтовani_na_biznes_v_ukraini___abromavichus_2044695

СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ В США

СВІТЛАНА ШИМКІВ

аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Важливу роль у фінансовому забезпеченні кожної країни відіграє страхування. Враховуючи досвід країн з розвинутою ринковою економікою, найбільш успішно страхові відносини розвиваються у сфері охорони здоров'я.

Форми страхування здоров'я різноманітні і визначаються основними джерелами фінансування, умовами страхування, характером послуг, організацією їх надання. В кожній країні діє кілька систем страхування здоров'я. Особливо різноманітні і численні вони в США, при чому страхування охоплені практично всі верстви населення [1].

Так, у зв'язку зі специфічністю відносин, що складаються у сфері страхування від нещасних випадків, що пов'язано з відтворенням робочої сили, страхування набуває ознак надзвичайності, що проявляється при настанні таких подій, як смерть, захворювання, травма або інший нещасний випадок. Щоб упорядкувати різноманітність цих економічних відносин і створити єдину і взаємопов'язану систему, необхідно вивчати досвід провідних держав світу. Досвід розвинених країн, у тому числі й Сполучених Штатів Америки (далі – США), показує важливість вдосконалення правового фундаменту і механізму реалізації державної політики у сфері страхування від нещасних випадків.

У США законодавча база, що дозволяє регламентувати соціально-трудові відносини в загальнонаціональному масштабі, створена в період правління Ф.Рузвельта, коли держава змушена була прийняти на себе відповідальність за економічну безпеку і соціальну захищеність своїх громадян. У наступні десятиліття політика в соціально-трудовій сфері була зведена в ранг загальнонаціональних пріоритетів і до теперішнього часу охоплює широкий комплекс заходів, що сприяють всебічному розвитку людських ресурсів шляхом розширення доступності освітніх, інформаційних, фінансових, медичних та інших послуг.

США притаманна організація роботи за англосаксонською моделлю, що має ряд особливостей, яким характерні наступні ознаки:

- відсутність централізованої системи управління зайнятістю і боротьби з безробіттям;
- визначена зрілість і розвиненість трудового і цивільного права в країні;

- надання широких прав і свобод роботодавцям щодо найму та звільнення працівників;
- функціонування моделей корпоративних, колективних договірних відносин і відсутність таких відносин на рівні галузей і регіонів (наприклад, в США колективними договорами охоплена тільки 1/4 частина всіх працівників);
- робота з підготовки персоналу ведеться тільки в рамках окремих фірм і їх галузевих асоціацій;
- високий ступінь диференціації в оплаті праці.

Функціонування подібної моделі має серйозний вплив на національний ринок праці в цій країні, що проявляється в його динамізмі і порівняно низькому рівні безробіття і виробничого травматизму [2].

Останнім часом, помітно активізувалася політика держави по відношенню до найбільш вразливих груп працівників, що спрямованих на вдосконалення підтримки працівників.

Хоча в більшості випадків держава розробляє нормативно –правову базу для ліцензування та фінансового контролю, ступінь залученості держави в ці питання в різних країнах істотно відрізняється. Так, в деяких випадках тарифи повністю встановлюються державою, в той час як в інших випадках тарифи встановлюються виключно на розсуд приватних страхових компаній [3].

Досвід США свідчить, що у разі нещасного випадку за працівником закріплено право на отримання виплат від держави, крім того, додатково працівник має право домагатися відшкодування шкоди від роботодавця в рамках позовного провадження. При чому, роботодавець, і зокрема керівник організації, несе особисту адміністративну та кримінальну відповідальність за недотримання техніки безпеки та норм охорони праці. Згідно більшості законодавств роботодавець несе відповідальність за організацію безпечного середовища в середині і навколо робочого місця, неаварійному стані техніки. У тих випадках, коли роботодавець сам організовує доставку співробітників на роботу, він у відповіді за них вже по дорозі на роботу і з роботи.

Так, в США виплата компенсації працівникам носить для роботодавця обов'язковий характер. На основі існуючих нормативно-правових актів встановлюється розмір компенсації. Додатково працівник може звернутися до суду і вимагати більшого розміру відшкодування шкоди, а в силу прецедентної судової системи працівникові легко домогтися значних компенсацій.

У країнах з федеративним державним устроєм, до яких також відносяться і США, умови обов'язкового страхування можуть встановлюватися на федеральному рівні як єдині для всієї території, або відрізнятися в різних штатах або федеральних землях [4].

В США немає єдиної системи добровільного страхування – в кожному штаті використовуються свої механізми, усталені в ході тривалого застосування. В основному страхування здійснюється за рахунок роботодавців. Громадяни США охоплені індивідуальним і сімейним страхуванням в основному за рахунок колективного страхування роботодавцями (законом передбачається обов'язкове страхування здоров'я підприємцями (працівниками), національних програм, громадських палат штатів, товариств, університетів, а також приватного страхування.

Слід зазначити, що перехідний період, в якому зараз знаходиться Україна, створюючи свій комплекс моделей страхування, спрямований на охоплення своїх громадян страховим захистом, повинен орієнтуватися на досвід розвинутих держав таких як США, де індустрія страхування, в тому числі і від нещасних випадків є високо розвинуеною.

Список використаних джерел:

1. Головина М.А. Из истории борьбы США за общегосударственную систему медицинского страхования. / М.А. Головина. – США, 1998. – Jfel. – С. 59-72.
2. Питер Дорман. Три предварительных доклада по экономике охраны труда. – Женева, 2000. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: 2000 www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/dorman1r.pdf
3. Журнал про страхування “Форіншурер” // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forinsurer.com/news/13/09/18/29746>
4. Страхування: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с. – (Київському національному університету імені Тараса Шевченка 175 років).

РЕГУЛЯТОРНІ АСПЕКТИ ПІДТРИМКИ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО РИНКУ

ОЛЕКАНДР ШКОЛЬНИЙ

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Уманського національного університету садівництва

Анотація. Проаналізовано основні чинники ефективності сільського господарства США в контексті підтримки глобального рівня конкурентоспроможності. Відображено регуляторні механізми Департаменту сільського господарства США, які визначають динамічні конкурентні переваги аграрного сектору економіки країни.

Ключові слова: конкурентні переваги, аграрна політика, фермерські господарства, регуляторні механізми, агропродовольча сфера.

Summary. The main success factors of U.S. agrifood industry were highlighted in the context of global competitiveness. The regulatory mechanisms have been illustrated through USDA agencies activities that influence the dynamic competitive positions of U.S. agriculture.

Key words: competitive advantage, agricultural policy, agricultural enterprises, regulatory mechanisms, agrifood system.

США є важливим виробником продовольства та його постачальником на світовий ринок. Аграрну політику цієї країни можна розглядати як специфічний тип групових дій, спрямованих на досягнення стратегічних цілей в агропродовольчій сфері: підвищення якості життя, збереження сільських поселень, забезпечення цінового паритету, еквівалентність торговельної сили й свободи суб'єктів підприємництва та споживачів, підтримка глобальних конкурентних переваг.

Ефективне конкурентне середовище за канонами класичної ринкової економіки відповідає інтересам як виробників, так і споживачів. При цьому ринкові сили спонукають до інноваційних технологічних змін, зниження виробничих витрат та вдосконалення маркетингових стратегій. Функціонування аграрного сектору за умов ліберальної економіки є передумовою економічного росту. Проте неконтрольований вплив ринкових чинників може призвести “зовнішніх ефектів” (екстерналій) та руйнівних наслідків. У випадку помилок (збоїв) у дії ринкового механізму (велика депресія 30-років, банкрутство значної кількості товаровиробників, виснаження природних ресурсів, пилові бурі тощо) посилюється роль прямих та опосередкованих механізмів державного регулювання агропродовольчої сфери.

Як сукупність регуляторних норм і правил, механізми управління конкурентоспроможністю суб'єктів підприємництва агропродовольчої сфери за умов ринкової економіки сприяють досягненню визначених цілей аграрної політики. Зміцнення економічних позицій аграрних підприємств підтримується діяльністю ринкових інституцій та регуляторною політикою уряду.

Прикладом успішного розв'язання проблем аграрного сектору може бути Агентство з розвитку сільських територій у США (The USDA's Rural Development). Значна частина сільських жителів у цій країні отримують свої доходи з несільськогосподарських форм підприємництва. Втрата робочих місць пов'язана головним чином з поширенням сучасних методів господарювання. Тому підтримка життєдіяльності сільських поселень компенсується шляхом розвитку нових галузей та форм бізнесу.

Служба житлового господарства (The Rural Housing Service, RHS) займається забезпеченням житлових умов, підтриманням споруд системи охорони здоров'я, правопорядку та пожежної безпеки. RHS сприяє поліпшенню житлових умов для сімей із низькими та середніми доходами. Втілюючи в життя спеціальні програми, RHS допомагає сільським общинам фінансувати спорудження, розширення та поліпшення роботи пожежних станцій, бібліотек та лікарень. Житлові кредити надаються для придбання, будівництва, ремонту або перенесення житла в іншу місцевість за фіксованою щорічною процентною ставкою на рівні близько 1% (в залежності від доходу сім'ї). Для приватних кредиторів стосовно резидентів із середнім рівнем доходів може бути надана гарантія повернення кредитів. Кредити та гранти на поліпшення житлових умов та ремонт житла сприяють нівелюванню впливу побутових чинників, які негативно впливають на здоров'я громадян із низькими доходами, а також забезпечують доступність житла для непрацездатних людей. Гранти надаються також людям, що не можуть повернути кредити (особам похилого віку). Аналогічні фінансові інструменти використовуються неприбутковими організаціями та урядовими установами на підтримання належного стану житла для резидентів із низькими доходами.

За умов залучення кредитів та відповідних гарантій (single family housing direct home loans; multi-family housing loan guarantees) фінансується спорудження будинків для осіб та сімей, які мають недостатній рівень доходів. Позики можуть використовуватися для спорудження нових, придбання та реконструкції наявних будинків. Платежі рентної підтримки (Rental Assistance Payments) спрямовані на субсидування рентних виплат з метою дотримання граничної межі питомої частки орендної плати за житло в сукупних доходах малозабезпечених громадян.

Служба розвитку інфраструктури в сільській місцевості (The Rural Utilities Service, RUS) шляхом фінансування та технічної підтримки сприяє розбудові інфраструктури: забезпечує роботу мереж водо- та електропостачання, каналізації та систем телекомунікацій. Діяльність RUS не обмежується вузькоспеціалізованими програмами. Служба також сприяє пожевкленню ділової та економічної активності у сільській місцевості. Програма “Community Facilities Direct Loan & Grant Program” сприяє розвитку інфраструктури сільській місцевості (музеї, бібліотеки, школи, установи громадського харчування та ін.).

Позики та кредитні гарантії для розвитку системи комунікативної інфраструктури у сільській місцевості (Telecommunications Infrastructure Loans & Loan Guarantees) забезпечують доступ сільських жителів до сучасних інформаційних технологій. Позики надаються сільським телефонним кооперативам та компаніям, які забезпечують жителів якісними телекомунікаційними послугами майже. Позики та кредитні гарантії при електропостачанні для сільської місцевості (Electric Infrastructure Loan & Loan Guarantee Program) сприяють надходженню за доступними цінами електроенергії в сільські поселення шляхом фінансування сфер виробництва та розподілу енергетичних ресурсів. Позики передбачені для безприбуткових та кооперативних асоціацій. Аналогічні фінансові послуги надаються для розвитку дистанційного навчання та надання телемедичних консультацій (Distance Learning & Telemedicine Grants), що дозволяє використовувати сучасні технології зв'язку для цілей освіти та охорони здоров'я.

Департамент сільського господарства США також спрямовує свою діяльність на відродження економічно слабозрозвинених сільських регіонів. На депресивні зони (Rural Economic Area Partnership Program – REAP Zones) поширюються програми економічного стимулювання з метою подолання високого рівня бідності. Основна мета таких заходів – збільшити рівень зайнятості в сільській місцевості. Функціонування цих зон базується на стратегічних планах, розроблених місцевими бізнесменами, організаціями, державними службовцями та приватним сектором.

Служба розвитку бізнесу та кооперативів у сільській місцевості (The Rural Business-Cooperative Service) сприяє залученню капіталу в депресивні регіони, формуванню підприємницьких навичок в умовах регіональних агропродовольчих систем, створює нові економічні можливості та підтримує життєдіяльність виробничих структур за динамічних умов ринкової економіки. Ця служба співпрацює з громадськими та приватними установами з метою забезпечення фінансової підтримки, ділового планування та технічної допомоги підприємствам у сільській місцевості, а також здійснює дослідження проблем розвитку аграрної сфери.

Позики підприємницьким та галузевим структурам (Business & Industry Loan Guarantees) сприяють збільшенню припливу інвестицій для програм розвитку бізнесу та окремих виробничих галузей, що знижує рівень безробіття і поліпшує економічні та екологічні умови підприємництва в сільській місцевості. Позики та гранти, спрямовані на економічний розвиток сільських поселень (Rural Economic Development Loan & Grant Program), підтримують проекти створення нових робочих місць. Програма створення нових робочих місць та стимулювання інноваційної діяльності (Rural Jobs and Innovation Accelerator) спрямовує фінансові та технічні ресурси федеральних відомств на стимулювання економічного росту в окремих сільських регіонах.

Національний центр з питань підвищення ефективності вівчарства (the National Sheep Industry Improvement Center) розробляє заходи, спрямовані на зміцнення виробничої та маркетингової бази галузі, спираючись на систему позик та грантів.

Розвиток кооперативних форм бізнесу забезпечують спеціальні кооперативні програми (Cooperative Programs). Шляхом участі в кооперативах сільські резиденти можуть зменшувати витрати на засоби виробництва та споживчі товари, отримувати послуги, недоступні поза межами кооперативів, досягати більш високого рівня рентабельності виробництва. Кооперативні програми налагоджують технічну допомогу при створенні нових або вдосконаленні діяльності існуючих кооперативів; забезпечують інформацією та освітніми матеріалами щодо кооперативного руху та результатів досліджень із питань фінансування, структурної та управлінської політики, юридичних та соціальних проблем; а також збір та розповсюдження відповідних статистичних матеріалів.

Агентство з розвитку сільських територій надає також гранти сприяння сільському бізнесу (Rural Business Opportunity Grants) з метою створення центрів освоєння технологічних прийомів та методів торгівлі з перспективою виходу на експортні ринки. Організація “Rural Business Investment Company (RBIC)” сприяє започаткуванню нових форм підприємницької діяльності за допомогою програми “Rural Business Investment Program” що дозволяє формувати сприятливий інвестиційний клімат у сільській місцевості. В першу чергу стимулюються проекти, які вважаються каталізаторами інновацій при залученні приватних інвестицій в аграрний бізнес.

Указані програми створюють передумови розбудови конкурентного середовища для суб’єктів аграрного бізнесу, звільняють сільськогосподарські підприємства від необхідності здійснення соціальних заходів, дають змогу концентрувати увагу на виконанні виробничих та маркетингових функцій.

Зміцнення глобальних конкурентних позицій фермерських господарств залежить також від налагодженої системи інформаційного забезпечення. Своєчасна передача цінкових сигналів суб'єктам аграрного підприємництва сприяє дотриманню однієї з умов досконалої конкуренції – доступу економічних агентів до інформації про ринкову кон'юнктуру. Інформаційні технології забезпечують виявлення смаків і вподобань споживачів та приведення характеристик пропозиції у відповідність із параметрами споживчого попиту [3, с.181-182]. В основі маркетингових стратегій суб'єктів господарювання системи аграрних ринків є вичерпна інформація про якість, поживну цінність, безпечність продовольства та дотримання вимог здійснення підприємницької діяльності. Взаємозв'язки в системі підприємництва визначаються наявною ринковою структурою, а також технологічним та інформаційним забезпеченням. Тому інформаційні технології забезпечують координацію підприємницьких зусиль у ланцюгах постачання продовольства, що відкриває можливості для здобуття конкурентних переваг.

Сучасні технології збору та обробки інформації відображають стратегічні підприємницькі цілі. Цілковита інформованість суб'єктів економічних відносин про умови конкуренції – одна з передумов ефективності ринкового механізму. Метою інформаційних системи є накопичення інформаційних ресурсів з метою виконання функцій аналізу й управління. Слід відзначити роль інформаційних систем в оптимізації рівнів ринкових бар'єрів та товарної диференціації, а також зниженні трансакційних витрат. Фермери та посередники у своїй діяльності використовують ринкові новини, які поширюються Службою аграрного маркетингу (Agricultural Marketing Service, AMS) Департаменту сільського господарства США. Такі послуги допомагають приймати важливі рішення про місце та час продажу, орієнтуватися в ринковій кон'юктурі. Інформаційні повідомлення охоплюють дані на місцевому, регіональному та міжнародному рівнях про ринки молочної продукції, худоби, м'яса, зерна, плодів, овочів, тютюну, бавовни та інших продуктів. Ринкова інформація доступна через газети, телебачення, радіо, а також безпосередні контакти з фахівцями цього відомства.

З метою гарантування економічного росту в цій країні створено систему інформаційно-маркетингового забезпечення аграрних ринків. Географічно орієнтовані інформаційні системи (ГІС) здатні забезпечувати збір, зберігання, обробку та оприлюднення регіональних даних. Завданнями ГІС є досягнення економічного росту в аграрному секторі економіки, поліпшення стану природних ресурсів, гарантування безпечності продовольства, боротьба з хворобами та шкідниками у сільському господарстві, вдосконалення методів планування регіонального розвитку,

прогнозування обсягів світової пропозиції окремих видів продукції, а також формування системи локалізації стихійного лиха. Використання сучасних засобів просторового аналізу є передумовою росту продуктивності праці, зменшення видатків, а також поліпшення системи управління економічними ресурсами фермерських господарств.

Геоінформаційні технології надають можливість обґрунтування конкретних консультативно-дорадницьких послуг; розробки оптимальних варіантів бізнес-планів; поліпшення технологій у рослинництві; здійснення прогнозів та оцінки врожаїв сільськогосподарських культур; ідентифікації зон поширення шкідників та хвороб, ділянок, що піддаються впливу водної та вітрової ерозії; виявлення та локалізації джерел забруднення навколишнього природного середовища; прийняття виважених рішень у процесі фінансування, кредитування та страхування в аграрному секторі економіки. Глобальні системи позиціонування є передумовою формуванню досконалих ланцюгів постачання продовольства. Необхідність обміну інформацією між сільськогосподарськими товаровиробниками, урядовими органами та споживачами вимагає постійного вдосконалення інформаційних технологій та забезпечення технологічного моніторингу.

Розвиток глобальних продовольчих ринків тісно пов'язаний з сучасними комунікаційними системами, які дозволяють передавати інформацію про цінові та якісні характеристики продовольства окремих цільових маркетингових ніш. Задоволення вимог останніх вимагає підвищення рівня диверсифікації продукції та усвідомлення параметрів кон'юнктури ринку. Інформаційні ресурси є складовою стратегічного потенціалу. Вимоги щодо якісних характеристик продовольства на цільових ринках визначають чіткі стандарти USDA. В умовах глобалізації важливим напрямом управління конкурентоспроможністю аграрного сектору економіки є сприяння доступу виробників до маркетингових ніш вітчизняного та світового ринків. Оперативна цінова інформація є передумовою спрямування продукції каналами реалізації. Користувачі окремих штатів та територій отримують міжнародні технологічні послуги (International Technology Services).

Національний інститут продовольства та сільського господарства (The National Institute of Food and Agriculture) надає фінансову підтримку програмам, що стимулюють науково-дослідну діяльність у агропродовольчій сфері. З метою більш повного використання новітніх досягнень науки та техніки в галузь залучаються фахівці дорадницько-консультативних служб, включаючи науковців з Land-grant університетів.

Одним із проявів підтримки сталих конкурентних переваг є позитивна динаміка прибутків фермерів (табл. 1).

**Динаміка вартості виробленої продукції та доходів
фермерів США, млрд. дол. [1]**

Роки	Вартість виробленої продукції	Чистий прибуток
2005	274,1	86,7
2006	274,4	68,4
2007	327,7	77,4
2008	365,4	88,1
2009	331,2	73,9
2010	353,1	97,7
2011	420,1	126,8
2012	444,3	134,4
2012 р. у % до 2005 р.	162,1	155,0

Аграрна сфера підлягає більшому ризику за умов лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, зниження вхідних галузевих бар'єрів, доступності ринкової інформації для всіх суб'єктів виробничих відносин. Неспроможність ринкового механізму вирішити проблему ефективної оцінки суспільних благ в аграрній сфері США зумовлює необхідність активної участі держави в регулюванні економічного середовища функціонування суб'єктів аграрного підприємництва і окресленні умов конкуренції, які суттєво відрізняються від правил для інших галузей.

Згідно закону 2014 р. (Agricultural Act 2014) на підтримку агропродовольчої сфери передбачено бюджетні видатки в обсязі 956 млрд. дол. впродовж десяти років (зокрема 79% цієї суми виділено на програми продовольчих талонів та поліпшення харчування окремих категорій громадян, 9% – програми страхування, 6% – природоохоронні програми; 5% – програми підтримки товаровиробників) і відмову від прямих дотацій [2]. Поряд з цим, фермери можуть залучатися до участі в програмі компенсації зниження цін (Price Loss Coverage), яка аналогічна антициклічній програмі попереднього закону, або програмі зменшення ризиків (Agricultural Risk Coverage). Незважаючи на зміну дотаційних механізмів, передбачено суттєве підвищення рівнів реферативних цін (табл. 2).

Серед джерел глобальної конкурентоспроможності фермерських господарств США слід вказати відносні переваги у витратах, явище економії за рахунок масштабів, досвід участі в діяльності світових ринків, товарну диференціацію, дотримання чітких стандартів якості USDA, здатність застосовувати новітні технології виробництва, підприємницьку мобільність, потужну інфраструктуру та ефективні урядові програми.

**Рівень реферативних цін на окремі види
сільськогосподарської продукції у США [2]**

Види продукції	Згідно Федерального Закону 2008 р.	Згідно Федерального Закону 2014 р.	Зміна у % (+,-)
Пшениця, дол./бушель	4,17	5,50	31,9
Рис, дол./100 фунтів	10,50	14,00	33,3
Кукурудза, дол./бушель	2,63	3,70	40,7
Овес, дол./бушель	1,79	2,40	34,1
Ячмінь, дол./бушель	2,63	4,95	88,2
Сорго, дол./бушель	2,63	3,95	50,2
Арахіс, дол./т	495	535	8,1
Соєві боби, дол./бушель	6,00	8,40	40,0
Насіння інших олійних культур, дол./100 фунтів	12,68	20,15	58,9
Горох, дол./100 фунтів	8,32	11,00	32,2
Сочевія, дол./100 фунтів	12,81	19,97	55,9

Отже, регуляторні механізми є передумовою підтримки сталих конкурентних переваг сільського господарства та споріднених галузей. В цілому ефективність механізмів управління конкурентоспроможністю в аграрному секторі економіки США можна розглядати як з макроекономічних (мультиплікативний ефект зайнятості, досягнення позитивного сальдо торговельного балансу), так і з мікроекономічних позицій (позитивна динаміка прибутків фермерських господарств, застосування підприємствами ефективних засобів виробництва, інноваційні зміни в сферах виробництва, ціноутворення, стимулювання збуту та розподілу продукції).

Список використаних джерел

1. Agricultural Statistics. 2013. NASS/USDA. – Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 2013.
2. The Agricultural Act of 2014 (PL 113-79). – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2014.
3. Gardner B.L. American Agriculture in the Twentieth Century/ B.L. Gardner. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002. – 387 p.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У США ТА УКРАЇНІ

ЗОРИНА ЮРИНЕЦЬ

*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Інноваційний розвиток економіки перебуває серед вищих пріоритетів державної політики багатьох країн і, зокрема США. Інноваційна модель економічного розвитку визнана головним етапом у загальному розвитку економік світових держав-лідерів, підґрунтям підвищення конкурентоспроможності країн, зокрема економічних одиниць. Перспективною моделлю економічного зростання США стало стрімке здійснення досліджень, розроблення нових товарів, новітніх технологій, інтеграційних інноваційних систем, пошук і закріплення позицій на міжнародних світових ринках збуту, підсилення ролі інтелектуальних ресурсів, міжнародної інтеграції у науковій сфері та виробництві.

За основними показниками, які визначають рівень науково-технологічного розвитку країни, Україна помітно відстає від світових лідерів. Частка США на світовому ринку наукомісткої продукції складає 36%; Японії – 30%, Німеччини – 17%, Росії – 0,3-0,5%. Частка високотехнологічної продукції в експорті Росії не перевищує 4-5%; для Китаю цей показник – 22,4 %; Південній Кореї – 38,4%; Угорщини – 25,2% [2]. У щорічному рейтингу найбільш інноваційних країн світу The Global Innovation Index, який складає видання Bloomberg, Україна посіла 33 місце за загальними показниками. У п'ятірку найбільш інноваційних країн увійшли Південна Корея, Японія, Німеччина, Фінляндія та Ізраїль, а США посіла 6 місце [3].

За міжнародними оцінками, одне робоче місце в секторі НДДКР забезпечує функціонування більше двох робочих місць в інших сферах. Зокрема, за оцінками Battelle, в 2014 р. валові витрати на наукові дослідження і розробки в розмірі 465 млрд. дол. забезпечать функціонування в США 2,7 млн. робочих місць в науково-технічному секторі економіки і додатково підтримають функціонування в інших секторах понад шести мільйонів робочих місць [5].

Українському суспільству характерне ж доволі неадекватне ставлення до науки. Наша держава невпинно втрачає свій інноваційний і науковий потенціали: зменшилась кількість дослідників, установ, що здійснюють науково-технічну діяльність, інтелектуальні та трудові ресурси. У той час, коли відбувається збільшення потоків прямих іноземних інвестицій

у країні, що розвиваються, України цим шансом не користується, щоб завдяки залученому світовому капіталу вийти на певний рівень інноваційного розвитку та зайняти власну нішу на ринку інноваційної продукції. Нині маємо ситуацію скорочення та занепаду вітчизняного інноваційного бізнесу.

Здебільшого у розвинених країнах приватний сектор виступає головним підгрунтям у напрямі технологічного оновлення щодо фінансування і здійснення НДДКР. Водночас саме приватний бізнес забезпечує основне надходження інвестицій (до 70 %) в інноваційні процеси, а пріоритетними напрямми фінансування є галузі п'ятого й шостого технологічних укладів. Водночас технології, властиві українській економіці, на 95 % належать до III і IV укладів. У США та інших країнах лідерах (Німеччина, Франція, Японія) частка фінансування приватним сектором займає в середньому 50-70%, яким здійснюється 60-75% наукових і науково-технічних досліджень та розробок, зокрема 70% припадає на прикладні дослідження, 90% – на дослідно-конструкторські роботи у промисловому виробництві та сфері соціальних послуг.

У розвинутих лідируючих країнах на 1 особу відведено не менше 70 % ВВП відносно рівня США, в Україні цей показник перебуває на рівні 13,4 % [6]. В Україні необхідно ж створити умови для посилення участі приватного бізнесу в інноваційні дослідження і виробництво нововведень. Інноваційні рішення здебільшого ухвалюються підприємствами за рахунок власних коштів.

Для поліпшення середовища створення інновацій, модернізації й оновлення технологій у розвинених країнах відбувається покращення інфраструктурного забезпечення країни завдяки створення сприятливих умов діяльності високотехнологічних підприємств; високому рівню матеріально-технічного й інформаційного забезпечення науково-технічних досліджень, розвитку інноваційного клімату в країні; законодавчого підгрунтя, яке регулює відносини, співпрацю між суб'єктами інноваційного процесу, створення інноваційних центрів та агентств із трансферу технологій; створення спеціальних фондів заохочення інновацій; стимулювання малого та середнього підприємництва тощо.

Першорядними чинниками розвитку інноваційної політики для України, яка розкриває свою специфічність і системність, є: стратегічні пріоритети інноваційної політики держави; масштаби та властивості інноваційного потенціалу країни; розвиненість інститутів державного управління інноваційними процесами, інститутів розвитку; ступінь зрілості НІС, що розмежований за стадіями інноваційного розвитку НІС у напрямі зростання – використання запозичених технологій, адаптація технологій, створення нових технологій; забезпечення НІС новими знаннями, органічне

включення у систему фундаментальних знань; встановлення меж впровадження, підтримки та прискорення інноваційних процесів.

У структурі виробництва високотехнологічної продукції промисловості лідируючих країн світу за останнє десятиліття переважають такі галузі: офісне та комп'ютерне обладнання, комунікаційне устаткування, аерокосмічна галузь, фармацевтика, виробництво медичних, точних і оптичних приладів.

В інноваційній політиці США держава відіграє ключову роль, виконання завдань якої ґрунтується на механізмі децентралізованого регулювання інноваційної діяльності. Напрями, структура формування та реалізації інноваційної політики обумовлені складністю зв'язків між державними, квазідержавними організаціями й організаціями, які юридично незалежні від держави. Водночас директивні зв'язки поміж елементами інфраструктури є доволі слабкими. Конкурентною перевагою США є підприємці, які задіяні у створенні інновацій та ефективні інституційні структури.

Цілеспрямовано політикою США розробляються численні заходи з метою стимулювання розвитку малого та великого підприємництва, формування інноваційного клімату для розвитку інноваційної системи, створення умов для розвитку спеціальних організацій у межах апарату виконавчої влади, щоб вивчати та мотивувати промислові інновації, сприяти обміну науково-технічним персоналом між промисловим виробництвом, федеральними лабораторіями й університетами.

До особливостей розвитку американської інноваційної сфери варто віднести:

- формування законодавчого підґрунтя для регулювання фінансування інноваційного малого та середнього бізнесу та ефективний механізм його втілення;
- велика частка освічених працівників-іммігрантів, доволі високий рівень конкурентних відносин посеред учасників сфери інноваційної діяльності;
- практично незалежне від федеральних державних органів виникнення головних інститутів інноваційної сфери: технопарків, венчурних фондів тощо;
- висока активність малих і середніх інноваційних фірм завдяки втілення спеціальних державних програм їхньої підтримки, розвиненість ринку венчурного капіталу та його доступність;
- встановлені міцні зв'язки системного характеру між державою, наукою та високотехнологічним бізнесом.

До чинників високої конкурентоспроможності США, які насамперед зумовлені інноваційним зростанням американської економіки, варто віднести такі: технічний прогрес; зростання інвестицій в НДДКР та

продуктивності праці; зміна структури зайнятості в бік збільшення кількості більш кваліфікованих кадрів; високий рівень розвитку людських ресурсів; підвищення ефективності внутрішнього виробництва; експансія національних корпорацій на зовнішні ринки; поглиблення інтернаціоналізації та глобалізації; державне фінансування більшої частини витрат на НДДКР; зовнішньоекономічна політика, спрямована на підтримку національних виробників; наявність розвиненої наукової бази, що спирається як на власних вчених, так і на залучення дослідників з інших країн.

Однак, сьогодні в країні спостерігається помітне скорочення інноваційних процесів, кількості великих корпорацій. Нові компанії зароджуються у сповільненому темпі. Через проблеми рецесії зазнала кризи венчурна система США, велика кількість інвестицій відбувається завдяки китайським вкладенням [1].

У США поступово збільшується диспропорція і негативний баланс платежів, зменшується кількість працівників реального сектора. З 2010 р. знижується кількість робочої сили країни, яка використовується у промисловості (менше 11%), а виробництво забезпечує не більше 13% ВВП [4]. Уряд США не впроваджує заходи для модернізації старих виробництв новими технологіями та інноваціями, які врешті відмирають. Тому відсутні у країні взаємодіючі галузі, наявні ізольовані одна від одної сфери.

Вказані чинники зумовлюють виникнення бар'єрів інноваційного розвитку, які потрібно враховувати у разі формуванні науково-технічної й інноваційної політики держави. Тобто, у випадку вироблення науково-технічної та інноваційної політики держав з економікою, що розвивається, варто досліджувати і враховувати тенденції інноваційного розвитку у світу, специфічні умови інноваційного розвитку в середині країни.

Дослідження практики формування конкурентоспроможності передових країн дає змогу викласти такі висновки: найважливішим потенціалом посеред найважливіших чинників зростання конкурентоспроможності економіки є людські ресурси та інвестиції в людський капітал; підвищення конкурентоспроможності економіки й ефективності економіки відбувається завдяки впровадженню передових високотехнологічних технологій в умовах взаємодії бізнесу та держави; завдяки порівняльним перевагам, зростаючій конкурентоздатності, чіткій стратегії інноваційного розвитку країни залучають інвестиції та новітні технології і таким чином стимулюють подальший економічний поступ; розвинені країни для підвищення конкурентоспроможності економіки дотримуються політики підтримки "оптимальної" структури зовнішньої торгівлі (експорт представлений технологічнішими товарами і послугами, аніж імпорт) та зворотної структури в рамках руху інвестицій (за кордон продається

продукція низькотехнологічного виробництва), що дає змогу підвищувати продуктивність власного виробництва.

Список використаних джерел:

1. Василевская М. Инновации в тумане / М. Василевская. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://q99.it/GkKE6Ko>
2. Гретченко, А.А. Сотрудничество России и ЕС на мировом рынке нанотехнологий / А.А. Гретченко // Развитие экономического партнерства России и ЕС в условиях глобализации: материалы Международной научно-практической конференции (19-20 мая 2012 г., Кострома) / РЭУ им. Г.В. Плеханова. – Москва, 2012. – С. 92-99
3. Подберезный К. Украина становится все более инновационной / К. Подберезный. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.capital.ua/ru/publication/25264-ukraina-stanovitsya-vse-bole-innovatsionnoy#ixzz3QsvvYFrc>
4. Брезниц Д. Почему Германия опережает США в инновациях / Д. Брезниц. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://hbr-russia.ru/upravlenie/upravlenie-innovatsiyami/p13907/#ixzz3CdwHbeWY>
5. Global R&D funding forecast, 2014. [Электронный ресурс] – режим доступа: http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf
6. Science, technology and innovation in Europe. Collection: Statistical books / European Commission. – Luxembourg: Publications Office of the European Union. – 2010. – 269 p.

ПІДГОТОВЛЕНЕ БАНКРУТСТВО: ДОСВІД США ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ОЛЕГ ЯЦЮК

*асистент кафедри теорії економіки та управління
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

Вирішення проблеми загрози банкрутства фірм можливе шляхом санації, тобто через застосування заходів, спрямованих на оздоровлення підприємств та створення передумов для їх подальшого розвитку. Варто зауважити, що санаційні процедури є відносно новими для практики господарювання в Україні, тому вивчення досвіду зарубіжних країн у вирішенні проблем усунення загрози ліквідації фірми є актуальним. Для такого аналізу доцільно розглянути особливості застосування підготовленого банкрутства (процедури, що, як показує практика, майже у 100% випадків забезпечує оздоровлення підприємства) у Сполучених Штатах Америки, державі зі зрілою ринковою економікою та кількасотрічним досвідом регулювання та вдосконалення процедур банкрутства.

Дане дослідження присвячено аналізу особливостей реалізації процедури підготовленого банкрутства в США з метою виявлення доцільності та можливостей її впровадження в Україні.

Перш за все, слід зазначити, що підготовлене банкрутство (*prepackaged bankruptcy*) – це банкрутство, при якому боржник і його кредитори попередньо обговорюють план реорганізації і після цього реєструють його разом із заявою про банкрутство [1].

Підготовлене банкрутство в США має свою досить тривалу історію. Так, нормативно-правовими актами, що регулювали дану сферу з кінця XIX століття, була передбачена тільки процедура примусової ліквідації. Актом Чендлера, прийнятим в 1938 році, було заборонено добанкрутні розрахунки (Глава X) і тільки в питаннях врегулювання незабезпеченого боргу (Глава XI) такі розрахунки дозволялися при умові, що вони відповідають небанкрутному праву [2; 3, с. 93].

Кодекс про банкрутство № 95-598 1978 року, до якого вносилися істотні зміни у 1984, 1986, 1988, 1990, 1994, 1997 та 1999 роках [4], об'єднав Глави X та XI в нову Главу 11 та не тільки скасував заборону на підготовлені плани, а й впроваджував політику заохочення досудових процедур. Таким чином, США на сьогодні мають майже 40-річний досвід реалізації підготовлених планів банкрутства.

Розглянемо основні відмінності підготовленого та традиційного банкрутства. Відповідно до Глави 11 Кодексу про банкрутство, традиційне банкрутство передбачає [5]:

1) відстрочку боргу (на практиці середній термін відстрочки перевищує 2 роки) [2];

2) наявність значних трансакційних витрат через велику кількість платежів для сторін;

3) додаткове навантаження на проблемне підприємство, оскільки його подальша доля під питанням і постачальники можуть розірвати стосунки;

4) високий рівень невизначеності результату реалізації оздоровчих заходів, в тому числі і з тієї причини, що кредитори конкурують між собою за можливість швидшого та повнішого отримання своїх коштів;

5) необхідність схвалення суду для більшості угод.

На відміну від традиційного, підготовлений план банкрутства передбачає:

1) зменшений строк судових процедур;

2) зменшення вартості процедур;

3) стабільні кредитні відносини постачальників та клієнтів;

4) більшу визначеність (управління процесом оздоровлення відбувається згідно заздалегідь розробленого плану, втручання суду та кредиторів мінімізоване, результат, відповідно, гарантований в більшій мірі) [2].

Також доцільно порівняти підготовлене банкрутство з позасудовими процедурами. Так, позасудові процедури мають високий ступінь залежності від відмов у погодженні, зокрема застосування боргових інструментів потребує згоди кредиторів для суттєвих змін (наприклад, щодо термінів чи оплати), причому цільовий рівень погодження, як свідчить практика застосування цієї процедури в США, становить 90-95%. Також для позасудових процедур властиві певні негативні податкові аспекти для боржника, основним з яких є збільшення величини прибутку на суму прощення боргу.

В той же час, для підготовленого банкрутства ситуація з відмовами є суттєво легшою, оскільки нижнім порогом для погодження є проста більшість від числа кредиторів та не менше 66,7% від суми вимог. Податкове законодавство США також є більш сприятливим для підготовленого банкрутства, оскільки прощення боргу не вважається прибутком боржника та існують можливості зменшення податкового навантаження при наявності чистих операційних збитків, що виникають при реалізації розглядової процедури [2].

Зважаючи на наявність вагомих переваг, кількість підготовлених планів банкрутства у США зростає останні декілька років, хоча й залишається на невисокому рівні. В той же час, рівень успішності підготовлених планів збільшується. Як свідчать дослідження Гордона Джонсона за 8 років [2], 100% планів успішно виконуються, причому близько 65%

планів були проголосовані до подання позову до суду, решта – після подання. Для попереднього голосування знадобилось 20 місяців переговорів та 2 місяці в процедурі. Для проголосованих після подання – 15 місяців переговорів та 6 місяців в процедурі. Для порівняння, при традиційному банкрутстві необхідно в середньому 8 місяців для підготовчих переговорів та 23 місяці в судових процедурах, що на 9-10 місяців більше.

Найбільш яскравими прикладами підготовленого банкрутства є успішне проходження через цю процедуру таких компаній, як General Motors, Chrysler, Zenith Electronics, Ziff Davies, Memorex Telex, Consolidated Hydro, Baseline Oil & Gas, IDM Corporation, Blue Bird та ін. [2; 6].

Варто зазначити, що підготовлене банкрутство часто має суттєві перешкоди у застосуванні, зокрема:

1) потребує мораторію на задоволення вимог кредиторів (боржник, що вдається до цієї процедури, зазвичай не в змозі сплатити зовнішній борг; власники цінних паперів або кредитори можуть ініціювати виконавчі дії; позасудова реструктуризація є достатньо нестабільною);

2) існує потреба в фінансуванні після подання позову, оскільки існуючі або нові кредитори можуть відмовитись надати нове фінансування при можливості банкрутства або без першочерговості, яка пропонується традиційним банкрутством;

3) існують суттєві перешкоди щодо розірвання невігідних договорів не в процедурі банкрутства.

Загалом слід зробити висновок, що процедура підготовленого банкрутства є вигідною для усіх сторін через зниження термінів процедури та скорочення трансакційних витрат, тому її доцільно впроваджувати і в Україні. Для цього необхідно внести зміни в існуючі нормативно-правові акти з метою регламентування аналізованої процедури та створення додаткових стимулів для її застосування, в першу чергу – забезпечити наявність податкових переваг підготовленого банкрутства, подібних до тих, які були виявлені в законодавстві США.

Слід також додати, що боржникам і кредиторам не варто чекати законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з підготовленим банкрутством, а спільно вже сьогодні ретельно розробляти плани санації та реалізовувати їх в рамках існуючих процедур банкрутства [7; 8, с. 394; 9, с. 537]. В такому випадку, при умові докладання зусиль для максимального скорочення термінів оздоровлення та зниження трансакційних витрат, можна використовувати усі можливі переваги підготовленого банкрутства при проведенні існуючих у вітчизняному правовому полі процедур санації до порушення справи про банкрутство чи судової санації.

Список використаних джерел

1. Подготовленное Банкротство. Словари и энциклопедии [Електронний ресурс] // Сайт “Мир словарей” (gufo.me). – Режим доступу: http://gufo.me/content_eco/podgotovlennoe-bankrotstvo-41949.html
2. Джонсон Г. Плани реструктуризації та реорганізації: уроки з міжнародного досвіду. Тренінг для арбітражних керуючих (08.06.2011) / Гордон Джонсон [Електронний ресурс] // Офіційний сайт International Finance Corporation. – Режим доступу: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/e7fda5804b5f7a199c5ebdb6eac26e1c2/Restructuring_UKR.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=e7fda5804b5f7a199c5ebdb6eac26e1c2
3. Яцюк О. С. Досвід США у сфері проведення та фінансування санації підприємства та перспективи його використання в Україні / О. С. Яцюк // Вісник Львівської державної фінансової академії / Головний редактор Буряк П. Ю. – Львів: ЛДФА, 2006. – №11. – С. 92-99.
4. Joe Pomykala. Failure in the system of failures: bankruptcy abuse and reform [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Towson University. – Режим доступу: <https://www.towson.edu/~jpomy/USAToday.html>
5. Bankruptcy Code. Chapter 11. Reorganization. Subchapter 2. The plan. § 1123 Contents of plan [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Cornell University Law School. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/11/1123>
6. General Motors и Chrysler согласны на подготовленное банкротство [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ЛБЛ-Инвест. – Режим доступу: <http://www.lbl-news.com/ekonomicheskije-novosti-08-december-04-general-motors-i-chrysler-so-glasny-na-podgotovlennoe-bankrotst>
7. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 22.12.2011 р. № 4212-VI // Відомості Верховної Ради. – 2012. – № 32-33. – ст. 413.
8. Яцюк О. С. Порівняльна характеристика санації до порушення справи про банкрутство та судової санації / О. С. Яцюк, Н. М. Питуляк // Збірник тез наукових доповідей X Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених “Від громадянського суспільства – до правової держави” (25 квітня 2014 року, м. Харків). – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 394-396.
9. Яцюк О. С. Банкрутостійкість підприємства та її визначення / О. С. Яцюк // Вісник Львівського університету. Серія економічна. Випуск 37 (2). – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 537-541.

ІІІ. ПРАВОВА СИСТЕМА І ДЕРЖАВНЕ/ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ США

СЕКЦІЯ 4

ДОСВІД США ЩОДО ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ АКЦІОНЕРІВ

ОКСАНА ВІННИК

*доктор юридичних наук, професор кафедри господарського права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
член-кореспондент Національної академії правових наук України*

Проблема захисту інтересів акціонерів (насамперед, міноритарних) залишається для України вельми актуальною, оскільки законодавець при прийнятті Закону “Про акціонерні товариства” [1] непослідовно врахував зарубіжний досвід з цього питання. І тут принагідно згадати правові механізми забезпечення інтересів акціонерів, закріплені в *корпоративному праві США* (зокрема, Модельному законі США “Про підприємницьку корпорацію” [2]), оскільки воно опікується не лише інтересами крупних акціонерів, але й передбачає засоби захисту власників незначних пакетів акцій (і навіть однієї акції), які не спроможні впливати на прийняття рішень підприємницькою корпорацією/ПК (остання за своїм правовим становищем подібна до акціонерного товариства/АТ країн континентальної правової традиції).

Особливий інтерес викликають нетрадиційні механізми захисту інтересів акціонерів, невідомі або маловідомі українському корпоративному праву. Йдеться про право акціонерів на подання непрямих [2, статті 7.40-7.47] і колективних позовів [3, с. 73-75], а також *право на незгоду* (як воно дуже слушно поіменоване в одному з перекладів Модельного закону США “Про підприємницьку корпорацію” [4, с. 380-385]) або (в розширеному варіанті назви) права акціонера вимагати викупу ПК належних акціонеру акцій за справедливою їх вартістю у разі його (акціонера) незгоди з певними рішеннями ПК [2, глава 13].

Згадані нетрадиційні механізми захисту прав та законних інтересів учасників корпоративних відносин були започатковані в США – своєрідному “законодавчєві моді” у сфері корпоративного права [3, с. 6]. Широке використання американського досвіду в інших країнах ринкової орієнтації, особливо тих з них, в яких, по суті, заново сформувалося корпоративне законодавство після тривалого періоду панування планово-розподіль-

чої економіки (зокрема, в Російській Федерації [5, ч. 5 ст. 71, ст. 76], а згодом – в Україні [1, статті 68 і 69]), пояснюється тим, що законодавство США чудово пристосоване до ринкових відносин і забезпечує збалансовані механізми захисту як інтересів ПК, так і її акціонерів.

Право на незгоду, якому присвячена ціла глава з 14 статей Модельного Закону США “Про підприємницьку корпорацію” [2, гл. 13], має власник акцій такої корпорації. Зміст цього права полягає в тому, що акціонеру, у випадку його незгоди з певними рішеннями ПК, що порушують його інтереси, надається право вимагати оплати справедливої вартості належних йому акцій. Право на незгоду і відповідне відшкодування, за законодавством США, виникає лише за наявності кількох обставин [2, ст.13.02]: 1) якщо акціонер має право голосувати за прийняття рішення, з яким він не погоджується; 2) ці рішення приймаються з питань про: злиття ПК з іншою (в т. ч. дочірньою) ПК; здійснення плану продажу або обміну всієї або основної власності ПК (якщо це не відбувається в межах звичайного перебігу бізнесу і не ґрунтується на рішенні суду); внесення змін до статуту ПК, які істотно порушують права незгідного акціонера; 3) акціонер не може оскаржити рішення ПК з метою встановлення своїх прав за винятком, якщо вказане рішення є незаконним або обманним стосовно акціонера або ПК.

Встановлений згаданим законом механізм реалізації права на незгоду передбачає такі етапи:

1) етап першого повідомлення/оголошення ПК [2, ст..13.20], протягом якого акціонер повинен бути повідомлений про намір ПК прийняти рішення, яке дає право на незгоду, шляхом зазначення в оголошенні про скликання загальних зборів акціонерів про наявність у останніх права заявити свою незгоду з пропонуваним рішенням ПК;

2) етап відповіді акціонера на перше повідомлення ПК [2, ст..13.21]: отримавши таке повідомлення або ознайомившись з вищезазначеним оголошенням, власник акцій, який бажає заявити про свою незгоду із запропонуваним рішенням ПК, повинен до проведення загальних зборів в письмовій формі повідомити ПК про свій намір вимагати оплати належних йому акцій і не брати участі у голосуванні за відповідне рішення;

3) етап другого повідомлення ПК [2, ст..13.22] настає у разі прийняття зборами акціонерів рішення, яке створює право на незгоду; ПК в цьому випадку протягом 10 днів з моменту прийняття такого рішення повинна надіслати усім власникам акцій, які виконали вимоги другого етапу, письмове повідомлення про порядок, місце, строки надсилання незгідними акціонерами вимог про оплату та депонування сертифікатів акцій;

4) етап відповіді акціонера на друге повідомлення [2, ст..13.23]: отримавши яке власник акцій, що бажає реалізувати своє право на незго-

ду, повинен: а) подати вимогу про оплату акцій в строк і місці, зазначені в повідомленні; б) засвідчити, що він став власником-бенефіціарієм акцій перед датою першого повідомлення (оголошення); в) депонувати свої сертифікати на акції в строк і місці, зазначені в другому повідомленні;

5) етап оплати акцій незгідного акціонера [2, ст.13.24-13.25]: одразу після прийняття ПК запропонованого рішення, щодо якого було оголошено про право на незгоду, або після отримання вимоги про оплату, ПК повинна оплатити незгідному акціонеру (власникові акцій), який виконав усі передбачені законом вимоги, суму, що, з точки зору ПК відповідає справедливій вартості його акцій разом з дивідендами (оплата повинна базуватися на результатах діяльності ПК за останній фінансовий рік і супроводжуватися річною фінансовою звітністю ПК, а також розрахунком справедливої вартості акцій);

6) етап узгодження розбіжностей в оплаті акцій [2, ст.13.26]: якщо акціонер не згоден з пропонованою ПК оцінкою його акцій та належних по них дивідендів, він може письмово, протягом 30 днів з дня пропозиції про оплату або самої оплати повідомити ПК про свою оцінку акцій і дивідендів та вимагати їх оплати; ПК повинна розглянути пропозиції акціонера і у разі їх обґрунтованості – прийняти і відповідно (згідно з розрахунками акціонера) оплатити його акції та відсотки (дивіденди) по них;

7) етап судового рішення [2, ст.13.30-13.31]: якщо вимога акціонера про оплату позитивно не вирішена, корпорація повинна у 60-денний термін з дня одержання від акціонера вимоги про оплату розпочати (ініціювати) судовий розгляд (пред'явити відповідний позов до суду) і просити суд визначити справедливу вартість акцій незгідного акціонера та належні по них дивіденди (у разі, якщо ПК не передасть спір на розгляд суду, вона повинна заплатити кожному незгідному акціонеру визначену ним суму). Вирішуючи спір, суд також визначає і покладає на ПК судові витрати.

Право на незгоду та механізм його реалізації, таким чином, дозволяє оптимально враховувати інтереси тих акціонерів, які своїми голосами не можуть впливати на рішення ПК, що, в свою чергу, може призвести до прийняття невідповідних для них рішень.

У дещо спрощеному варіанті право на незгоду передбачається Законом України “Про акціонерні товариства” [2, статті 68 і 69], як і в аналогічному російському законі [5, ст. 76]). Можливість реалізації зазначеного права, за українським законодавством обумовлена необхідністю дотримання певної процедури, що передбачає:

а) наявність у акціонера – власника “голосуючих” акцій права вимагати викупу АТ всіх або частини належних йому акцій у випадках, передбачених законом (у разі прийняття загальними зборами акціонерів

рішень з питань: **для власника простих акцій**: 1) злиття, приєднання, поділу, перетворення, виділу, зміну типу товариства; 2) вчинення АТ значного правочину; 3) зміну розміру статутного капіталу; **для власників привілейованих акцій**: 1) внесення змін до статуту АТ, якими передбачається розміщення привілейованих акцій нового класу, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів або виплат у разі ліквідації АТ; 2) розширення обсягу прав акціонерів – власників розміщених привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів або виплат у разі ліквідації АТ [1, ч. 2 ст. 68];

б) несхвалення акціонером рішення із зазначених питань в активній формі, для чого необхідно, щоб він зареєструвався для участі в загальних зборах і голосував проти прийняття хоча б одного з вищезазначених рішень [1, ч. 1 ст. 68];

в) направлення акціонером товариству вимогу про викуп належних йому (акціонеру) акцій протягом щонайбільше 30 днів з дати прийняття відповідного рішення, що дає право вимагати такий викуп [1, ч. 2 ст. 69];

г) покладення на АТ обов'язку після закінчення зазначеного строку викупити у акціонера належні йому акції протягом 30 днів з моменту надходження такої вимоги за ціною, зазначеною у повідомленні про право вимоги обов'язкового викупу акцій, а відповідний акціонер повинен вчинити усі дії, необхідні для набуття товариством права власності на акції; при цьому ціна викупу акцій не може бути меншою, ніж їх ринкова вартість, яка розраховується відповідно до ст. 8 Закону “Про акціонерні товариства” станом на день, що передує дню опублікування в установленому порядку повідомлення про скликання загальних зборів, на яких було прийнято рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій. Однак про обов'язок АТ повідомити акціонерів до проведення загальних зборів (в повідомленні/оголошенні про їх скликання) про наявність у них (акціонерів) вищезгаданого права і ринкову вартість акцій в Законі “Про акціонерні товариства” у відповідних статтях (68 і 69), що регулюють порядок реалізації цього права, не згадується. Крім того, в цих статтях відсутні спеціальні положення щодо долі викуплених у незгідних акціонерів акцій, що змушує звертатися до ст. 66, яка регулює відносини щодо викупу емітованих АТ акцій за рішенням загальних зборів, а не обов'язкового викупу акцій згідно із статтями 68 і 69.

Порівняно з автентичним (за правом США) український варіант права на незгоду є:

а) більш обтяжливим для акціонерів, оскільки вимагає від них брати участь у загальних зборах і голосувати проти прийняття відповідного рішення;

б) порядок його реалізації недостатньо врегульований (всього дві статті в Законі України “Про акціонерні товариства” проти 14 статей в Модельному законі США “Про підприємницьку корпорацію” і відсутність вищезгаданих та інших положень, що забезпечують реалізацію цього права);

в) більш вигідний для АТ і крупних акціонерів, спроможних впливати на прийняття товариством рішень, ніж для міноритаріїв, а відтак – менш демократичний.

Разом з тим, процес демократизації українського суспільства, що відбувається нині, вимагає посилення демократичних засад і у сфері господарювання, зокрема щодо захисту законних інтересів акціонерів, які не в змозі самотійно своїми голосами впливати на рішення органів АТ. Тому при вдосконаленні акціонерного законодавства цінним є досвід США, включно з регулюванням механізму реалізації права на незгоду.

Список використаних джерел

1. Закон України від 17.09.2008 р. “Про акціонерні товариства” // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384 .
2. *MODEL BUSINESS CORPORATION ACT. (with selected Official Comments)* // [Електронний ресурс] : Сайт Wake Forest University : Режим доступу : // <https://users.wfu.edu/palmitar/ICBCorporations-Companion/Conexus/ModelBusinessCorporationAct.pdf>. Дата доступу 06.04.2015.
3. Сыродоева О.Н. Акционерное право США и России (сравнительный анализ). – М.: Изд-во “СПАРК”, 1996. – 112 с.
4. Переглянутий Типовий закон про комерційну корпорацію 1991 // Матеріали міжнародного симпозиуму: Правовий прогрес через порівняльне право: проблеми розбудови комерційного законодавства України на тлі досвіду Сполучених штатів Америки. – Кн. 1. – Київ, листопад 1993. – С.325-401.
5. Федеральный закон от 26.12.1995 г. “Об акционерных обществах” // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 1. – Ст. 1. (с последующими изменениями и дополнениями).

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ США

ОЛЕКСАНДР ВОРОНОВ

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри державного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України*

Основою будь-якої демократичної системи є гарантія з боку держави своїм громадянам рівного і вільного права на участь у прийнятті управлінських рішень [3]. Останнім часом приділяється значна увага професійним групам, громадським організаціям, суспільно-політичним рухам, об'єднанням громадян, які прагнуть забезпечувати систематичний, цілеспрямований вплив на процеси прийняття та реалізації управлінських рішень в сфері державного управління з метою задоволення своїх групових інтересів. Групи тиску завжди відігравали важливу роль в органах державного управління. Вони, зазвичай, сприяють прийняттю ефективних управлінських рішень. Досвід США свідчить, що поєднання державного управління та функціонування “груп тиску” є продуктивним. Публічним шляхом відбувається вплив на діяльність Конгресу США “груп тиску”, які офіційно заявлені та виступають на спеціальних слуханнях з різноманітними пропозиціями [7]. Усі процеси впливу на прийняття державно-управлінських рішень прозорі та легалізовані, а повноваження лобістських груп чітко регламентовані законодавством. У США інститут лобізму розвинений більше, ніж у будь-якій іншій країні. Понад 11 тис. фірм і приватних підприємців у США представляють інтереси клієнтів у державних структурах. Більшість із них мають вузьку спеціалізацію та займаються тільки просуванням товарів на ринку державних закупок або пропонують допомогу в отриманні бюджетних асигнувань і податкових пільг [3].

Основні постулати сучасної концепції державного управління США – це використання у практиці ринкових моделей регулювання. Ринкова модель поведінки є прийнятною для державних службовців усіх рівнів. Мотивація й оцінка їх діяльності будується відповідно правилам ринку. Структура організації управління публічним сектором побудована за аналогією зі структурою управління бізнесом. Незважаючи на різне тлумачення концепції “публічного менеджменту” та розбіжність конкретних форм її практичного застосування, пов'язаних з особливостями окремих країн, головні напрями змін можна звести до орієнтування на результати при ухваленні державно-управлінських рішень (ефективність, результативність, рентабельність та якість послуг) [4].

“Публічний менеджмент” – це модель державного управління, в основі якої лежить запозичення методів корпоративного управління, які

застосовуються в бізнесі та некомерційних організаціях. Ця модель управління орієнтована на підвищення гнучкості прийняття рішень у державному управлінні, зменшення його ієрархічності, делегування повноважень на нижчий рівень прийняття рішень та посилення механізмів зворотного зв'язку між державою та громадянами [6]. Найбільш вагомим дослідженням з проблематики публічного менеджменту висвітлені у працях таких відомих зарубіжних дослідників, як А. Гор, Т. Геблер, Л. Джонс, Д. Евальт, Д. Кетл, А. Лінк, Д. Осборн, Т. Пітерс, П. Пластрік, Р. Стефенсон, Ф. Томпсон, М. Тетчер, Р. Уотерман, О. Хьюгс, К. Худ, Е. Шротер.

У рамках концепції “нового державного управління” виокремлюють так звану “американську модель” його реформування, яка впроваджувалась лише у США під назвою “підприємницький уряд”, “створення управління наново”, “повторний винахід” [4]. “Підприємницький уряд” – радикально новий спосіб організації державного управління, який характеризується, зокрема, такими ознаками, як: надання права громадянам контролювати діяльність уряду, вимірювання виконання роботи уряду за кінцевими результатами та розподіл повноважень за принципом залучення усіх працівників до прийняття управлінських рішень [8]. На відміну від ідеї домінування та незалежності ієрархічно побудованої системи державного управління в теорії суспільно-політичних мереж, державні інститути США розглядаються в ситуації рівноправності, тісної взаємозалежності, координації інтересів і обміну ресурсами з іншими громадськими та приватними агентами, залученими у процес ухвалення та реалізації управлінських рішень, які б задовольнили всі сторони суспільних дій [4].

Виявлені з часом недоліки “нового державного управління” підштовхнули до розробки врядування, більш придатного для використання в умовах сьогодення. Зміст поняття “врядування” означає становлення особливого типу управління, зміст якого відображається у формулі “управління без уряду”. Найбільш вдалим тлумаченням поняття “врядування” вважається, яке означає співробітництво на партнерських засадах між державним і недержавним секторами. Врядування передбачає залучення усіх суб'єктів у процеси прийняття управлінських рішень в сфері державного управління США [4].

Прикладом може слугувати ситуація з питанням можливості надання зброї Україні, в зв'язку з військовим конфліктом на її території, з якого триває обговорення в Вашингтоні. Конгрес США в загалі підтримує її надання, але уряд президента Б.Обама вагається. У засобах масової інформації лунають доводи обох сторін – це типовий для США спосіб ухвалення державних управлінських рішень. За підсумками поїздки в Україну групи дослідників – колишніх високопосадовців США підготовлено звіт, серед авторів якого голова Євразійського центру Атлантичної ради Д. Хербст, колишній постійний представник США в НАТО І. Даалдер, екс-високопосадовці

міністерства оборони США М. Флоурной та Д. Лодал, колишній посол США в Україні С. Пайфер та колишній заступник Державного секретаря США С. Телбот. В ході презентації звіту на Заході США брали участь понад 100 осіб. Після цього звіт було представлено в Уряді та Конгресі США. На основі звіту І. Даалдер написав колонку для “Файненшл таймс”, стаття С. Телбота й С. Пайфера вийшла у “Вашингтон пост”, Д. Хербст надав багато інтерв’ю у засобах масової інформації, з’явилося багато матеріалів, які спираються на цей звіт. Багато уваги отримала стаття в “Нью-Йорк таймс”, стаття в журналі “Економіст”, які підготовлені за матеріалами звіту. Ідея такого проекту належала Атлантичній раді та завдяки тому, що до групи дослідників приєднався Інститут Брукінгса, Чиказька рада міжнародних відносин, Центр нової Американської безпеки, ця справа мала більший успіх. Відповідно організації-учасники сплатили видатки за роботу, друк звіту та проведення заходу, на якому він був представлений. Загалом проект коштував близько 20 тисяч доларів. Значне поширення та популярність звіту мало міцний вплив на формування відповідного управлінського рішення Урядом США [5].

Аналіз механізмів впливу на формування управлінського рішення в сфері державної служби США свідчить про те, що стратегія поширення висновків дослідження, яке покладено в основу рішення, значно відрізняється аналогічних механізмів від інших країн. Заходи включають оприлюднення звіту, поширення у пресі статей, які пояснюють громадськості його суть, безпосередні зустрічі з особами, які впливають на ухвалення рішень у відповідній галузі, донесення головних тез прямо до них чи їхніх радників, а також наголос на тому, як важливо не лише те, що сказано у звіті, а ким саме сказано. Практика залучення відомих осіб у дослідницькі осередки США є дуже поширеною та виправдовує себе через зростання інтересу до такого роду досліджень. Такий стан справ докорінно відрізняється від практики дослідницьких груп в Україні, які обмежуються лише публікацією звіту та його розсилкою, сподіваючись кого-небудь зацікавити його змістом [5].

В США сфера руху інформації регламентується більше, ніж 300 законами та підзаконними актами. Галузь інформації вийшла на перший план у сфері державного управління, тому що її роль та значення швидко зросли у сучасному світі. Акцент при формуванні державної політики США усе більше переміщується в сторону того, наскільки управлінські рішення, що приймаються у сфері політики, економіки, науки і технологій будуть відповідати поставленим завданням та будуть адекватними економічним і політичним ситуаціям, які мають характер невизначеності [1, с. 70–71].

Таким чином, можна зробити висновки, що питання, з яких приймаються важливі державно-управлінські рішення повинні пройти відповідне дослідження та обговорення в межах громадських організацій та структурах державного управління. Виходячи з реалій державного будівництва США,

більшість управлінських рішень в сфері державного управління не може бути прийнята, доки не будуть схвалені переважною більшістю американського суспільства. Підготовка позитивної суспільної думки стала одним із напрямів діяльності адміністрації президента. Механізмами такого впливу стають постійні виступи президента, брифінги та прес-конференції у Білому домі та Департаменті, слухання в комітетах Конгресу, виступи по телебаченню провідних експертів [2, с. 21]. Ці заходи проводяться для того, щоб переконати виборців у правильності дій органів державної влади, а багаточисленні аналітичні центри постійно фіксують динаміку формування суспільної думки. Прийняття рішень в сфері державного управління США – складний процес, у якому беруть участь різні формальні та неформальні учасники. На цей процес активно впливають внутрішні та зовнішні чинники: погляди правлячої еліти, суб’єктивні підходи ключових фігур держави, традиції політичної культури США, зовнішньої політики та багато інших.

Список використаних джерел:

1. Волковский В. И. Экономическая безопасность и информация / В. И. Волковский // Информационная безопасность России в условиях глобального информационного общества: сборник материалов 4-й Всерос. конф. – М., 2002. – С. 70–71.
2. Головченко В. І. Прийняття зовнішньополітичних рішень в США: теорія й практика / В. І. Головченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 16, Ч. I. (у 2-х частинах). – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2013. – 218с. – Бібліогр.: 5 назв.
3. Кіянка І. Б. Взаємодія держави і груп тиску в сучасному політичному процесі України / І. Б. Кіянка // Електронний науковий вісник “Демократичне врядування”. – 2009. – Вип. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik4/fail/+Kijanka.pdf>. – Бібліогр.: 7 назв. – Дата звернення: 30.03.2015.
4. Решота О. А. Основні концепції реформування державного управління США та Європейського Союзу / О. А. Решота, В. В. Решота. Електронний науковий вісник “Демократичне врядування”. – 2010. – Вип. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/Reshota.pdf>. – Бібліогр.: 12 назв. – Дата звернення: 30.03.2015.
5. Шульга Є. Посол Хербст розповів, як неурядові дослідницькі центри США допомагають Україні / Є. Шульга. 17.02.2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/interviews/25251/>. Назва з екрану. – Дата звернення: 30.03.2015.
6. Hugles O. E. Public Management and Administration / O. E. Hugles // An Introduction, 3-d edition, Houndmills ets., 2003, pp. 44 – 70 (Ch.3 “Public Management”).
7. Mc Farland Andrew S. Common Cause. Lobbying in the Public Interest / Mc Farland Andrew S. – New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1984. – 206 p.
8. Romeo V. Models of Public Administration Reform: New Public Management (NPM) / Romeo V. Ocampo // Asian Review of Public Administration [Electronic resource] / College of Public Administration University of the Philippines, 2008. – P. 248 – 255. – Access mode: http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Romeo_Ocampo_Models_of_Public_Administration_Reform_New_Public_Management%5B2%5D.pdf. – Дата звернення: 30.03.2015.

ФІЛОСОФІЯ І ПРАКТИКА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї У США

АНДРІЙ ГАЛАЙ

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України*

ВІРА МУРАНОВА

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем громадської безпеки
Національної академії внутрішніх справ*

Загалом, домашнє насильство має глибокі корені застарілого гніту, засноване на міжстатовому, економічному або фізичному домінуванні у сімейних відносинах. Водночас, поширені у побуті прислів'я “б’є означає любить”, “не слід виносити сміття з хати” засвідчують ще й недостатній рівень розуміння та засудження таких правопорушень як в окремих сім'ях, так і у суспільстві загалом.

Актуальність означеної проблеми підтверджують і у Організації Об'єднаних Націй, за даними якої кожна третя жінка у світі стикається із домашнім насильством. В Україні, за даними МВС, протягом 2014 р. правохоронцями було прийнято 117 941 заяву про факти вчинення насильства в сім'ї, на облік за вчинення цього правопорушення поставлено 77 709 осіб.

Таким чином, насильство в сім'ї є чи не найактуальнішою проблемою як у світі загалом, так і в Україні, зокрема.

Вивчивши міжнародний досвід протидії цьому правопорушенню можемо констатувати, що подолання цього явища є одним із пріоритетних напрямів більшості країн світу та критерієм їх цивілізованості. 3-поміж таких країн – США. Отже, вважаємо за необхідне розглянути практику протидії насильству в сім'ї у США.

Передусім, відзначимо, що у США протидія домашньому насильству постає важливим завданням не лише держави, а й громадянського суспільства. У зв'язку з цим, мережа федеральних органів США, які займаються питаннями протидії насильству у сім'ї й у побуті, та громадських організацій є розгалуженою. При цьому, координує як організаційні так і фінансові ресурси, спрямовані на припинення насильства в сім'ї Управління з питань насильства щодо жінок, що створене ще у 1995 р., та діє у складі Міністерства юстиції США [2, с. 24].

Варто відзначити, що до сфери спроможності цього органу віднесено три галузеві та 18 спеціальних програм фінансування. З моменту

свого створення, на протидію домашнього насильства було спрямовано більше 4 млрд. доларів. Кошти переважно спрямовуються до урядів штатів, місцевих органів управління та самоврядування громад, підрозділів поліції, прокуратури, адвокатів жертв, працівників охорони здоров'я, релігійних громад [2, с. 32] та ін.

У місцевій поліції США функціонують спеціальні підрозділи, завданням яких є ретельне вивчення випадків сімейних конфліктів, проведення розслідування фактів домашнього насильства, сприяння їх недопущенню та припиненню, надання допомоги жертвам, розірвання циклу насильства і його продовження з покоління в покоління, професійна підтримка місцевих та регіональних ініціатив з реагування на насильство в сім'ї.

Так, уповноважений працівник відділу протягом декількох днів після інциденту зустрічається наодинці з жертвами домашнього насильства та обговорює деталі вчиненого насильства.

У цих первинних контактах офіцер поліції виступає консультантом для жертви, він обговорює основи її особистої безпеки та надає інформацію про права людини, повідомляє про процедури отримання заборонних наказів, заборони переслідування. Приблизно у 10 % зафіксованих випадків поліцейські одержують додаткову інформацію для того, щоб заарештувати агресора або попередити подальше переслідування потерпілої сторони сімейного конфлікту.

Разом із цим, останніми роками досліджуються питання ефективності ізоляції (арешту) агресора і пропонуються інші заходи реагування, де поряд з обмеженням особистої свободи переважно застосовуються проведення профілактичних бесід та залучення примирювальних процедур.

Поліцію та службу шерифів задіюють і для забезпечення виконання домовленостей між сторонами сімейного конфлікту. Наприклад, супроводження зустрічей, контроль за виконанням обмежень у спілкуванні (у тому числі за допомогою електронних пристроїв контролю за пересуванням – електронних браслетів) [1, с. 63].

Щодо об'єднань громадян, то у США вони реально впливають на державну політику і законодавство у цій галузі. Недержавні організації, що безпосередньо займаються наданням допомоги жертвам насильства у сім'ї, об'єднуються у коаліції, що діють на рівні кожного із штатів, спеціальних коаліцій. Власне, перша така національна коаліція недержавних організацій з протидії домашньому насильству виникла у США у 1978 році.

Нині основними напрямками діяльності вказаних вище організацій є: інформування суспільства та сприяння змінам у законодавстві; допомога жертвам насильства у сім'ї (надання притулку, сприяння у працевлаштуванні, надання психологічної, юридичної допомоги); проведення корекційних програм для сімейних агресорів, пошук і надання коштів для систем-

ної допомоги жертвам (у тому числі зміна місця проживання, виплата утримання, оплата медичних операцій) [2, с. 31-32] тощо.

Також, цікавою практикою у США є “Street law” (з англ. “право для вулиці”), що виник як громадський правопросвітній рух ще в 70-х роках. Відтоді, “Street law” удосконалилося та набуло різних напрямів. Нині, це методично продумані програми щодо виховання і навчання дітей та молоді праву.

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що людина є найвищою соціальною цінністю. Водночас, враховуючи особливості такого правопорушення як насильство в сім’ї, для захисту від нього необхідно чимало зусиль як держави, так і громадянського суспільства. Таким чином, для України досвід США є значущим.

Також відзначимо, що на кшталт “Street law” колективом авторів підготовлено навчальний посібник “Практичне право: на попередження насильства у сім’ї”. Цей посібник спрямовано на заповнення прогалини в якісних тренінгових програмах і джерелах інформації, що можуть бути застосовані у правопросвітній роботі у галузі попередження насильства у сім’ї в молодіжному середовищі та серед інших верст населення України. Він орієнтований на формування основної компетенції системи прав людини, що захищають від насильства в сім’ї та розкриває правові засади її протидії.

Список використаних джерел:

1. Практичне право: на попередження насильства у сім’ї: навчальний посібник / [Галай А.О., Галай В.О., Муранова В.В., Федоровська Н.В.] / за ред. А.О. Галай. – К.: ОБСЄ, 2015.
2. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [монографія] / Галай А.О., Галай В.О., Головка Л.О., Муранова В.В. та ін. / За заг. ред. А.О. Галай. – К.: КНТ, 2014. – 160 с.

АКАДЕМІЧНА СВОБОДА СТУДЕНТІВ В АМЕРИКАНСЬКІЙ СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

НАТАЛІЯ ДАВИДОВА

кандидат юридичних наук, доцент кафедри приватно-правових дисциплін
Університету сучасних знань

Анотація. В статті розглядається історія та сучасність судової практики академічної свободи студента. Робиться висновок, що право студента на вільне навчання розглядається в контексті Першої поправки до Конституції, зокрема права на свободу слова та свободу віросповідання. Аналізуються декілька ключових судових справ, що сформували доктрину академічної свободи студента: *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth*, *Brown v. Li*, *Axson-Flynn v. Johnson*, *Keeton v. Anderson-Wiley* and *Ward v. Polite*. Університету та професорсько-викладацькому складу дозволяється обмежувати право студента на академічну свободу, якщо таке обмеження переслідує педагогічну мету. В разі конфлікту між академічною свободою професора та академічною свободою студента судова практика надає перевагу першій.

Ключові слова: академічна свобода, студент, професор, право на свободу слова, право на свободу віросповідання.

Summary. The article analyzes the history and the present state of judicial opinion on academic freedom of the students. The right to academic freedom is reviewed in the context of the First Amendment, in particular the freedom of speech and the freedom of religion. The article analyzes several key court decisions that have formed the doctrine of student academic freedom: *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth*, *Brown v. Li*, *Axson-Flynn v. Johnson*, *Keeton v. Anderson-Wiley* and *Ward v. Polite*. The University and the faculty can limit student's academic freedom for a legitimate pedagogical purpose. The principle of supremacy of the academic rights of the faculty over those of the students applies when there is a conflict between the academic freedom of a Professor and a student.

Key words: academic freedom, student, professor, right to freedom of speech, right to freedom of religion.

Сполучені Штати Америки вважаються світовим взірцем у питанні вищої освіти. Численні рейтинги вищих навчальних закладів свідчать, що переважна більшість топових освітніх інституцій знаходяться саме в цій країні. Дослідження досягнень вищої американської освіти є актуальним з точки зору запозичення наявних напрацювань та передового іноземного досвіду. Згідно з останніми тенденція розвитку американського права право академічної свободи належить не тільки викладачу, але й студенту. Правові питання академічної свободи студента є менш розвинуті, але набувають все більшої актуальності в Сполучених Штатах. Основним

джерелом американського права виступає судовий прецедент, тому *метою статті* є аналіз історії та сучасності судової практики з питання академічної свободи студентів.

Правова доктрина та судова практика ще не виробили чітких юридичних стандартів академічної свободи студентів, вчені та судді продовжують вести дискусію, чи існує у студента суб'єктивне право на академічну свободу. Найбільш радикальну позицію представляє Р.Б. Стандлер, який вважає, що правом на академічну свободу користується тільки викладач, але не студент, оскільки вони не створюють нових знань, а тільки навчаються. Студенти не є колегами професорів [1]. Таке розуміння не підтверджується ані законодавством, ані судовою практикою США, але не є поодиноким. П. Бирне, займаючи схожу позицію, вважає, що Перша поправка не наділяє студентів правом на академічну свободу. Термін академічна свобода повинен позначати лише права, необхідні для забезпечення унікальних функцій університету, тобто професорів та освітян [2, с. 262]. Діаметрально протилежну позицію займає У. Метзгнер, який пише: “звісно, студент займає більш слабку позицію в конституційній історії академічної свободи у порівнянні з професором; питання в тому, чи настільки незначне місце займає студент, що його треба ігнорувати. В клубі академічної свободи студент є особливим членом, в разі його виключення світ стане аномальним та збіднілим [3, с. 1304-1305].

З 1950-х років Верховний Суд США поступово почав визнавати окремо академічну свободу студентів. В одному з перших і найбільш впливових рішень *Sweezy v. New Hampshire* суддя Ерл Воррен, готуючи рішення від імені більшості суддів, писав “викладачі та студенти повинні залишатись вільними у пошуку істини, вільними у навчанні та оцінюванні, в іншому випадку наша цивілізація зупиниться та помре” [4, с. 250]. В ряді судових рішень прямо вказувалось на специфічність прав студентів, яка відсутня в інших сферах життєдіяльності. Наприклад, в справі *Rosenberger v. Rector and Visitors of the University of Virginia* [5] пов'язав право студентів на свободу слова та академічну свободу студента та навів історичні докази такого зв'язку. За фабулою справи Університет Вірджинії відмовив студентській організації у фінансуванні видання християнського журналу “Велике пробудження”. Всі студенти університету були зобов'язані сплачувати щосеместру окремий платіж на фінансування діяльності різних студентських організацій, а зареєстровані організації могли використовувати ці гроші на часткове покриття своїх витрат. Рональд Розенберг та інші студенти мали намір публікувати журнал з філософсько-релігійним змістом “Велике пробудження”, який було належним чином зареєстровано. Менеджер фонду відмовив студентам у фінансуванні журналу на тій підставі, що він пропагував та підтримував релігійну віру.

Студенти подали позов до університету, посилаючись на те, що відповідач безпідставно обмежує їх право на свободу слова та на сповідування релігії (Перша поправка до Конституції). Верховний суд визнав, що така відмова у фінансуванні була дискримінаційною та порушувала право студентів на вільне вираження своєї позиції. Особливе значення та специфічне застосування Першої поправки до студентів дозволяє університету виконати свою місію, забезпечує виконання його просвітницької функції. “Виражаючи незадоволення певною позицією, університет ризикує придушити свободу слова в одному з життєво важливих центрів інтелектуального життя, в сфері вищої освіти” [5, с.835-836].

Хоча наведене рішення базується на праві на свободу слова та свободи віросповідання, воно має істотне значення в контексті формування доктрини академічної свободи студентів: воно наголошує на свободі навчатись, а не тільки на праві на свободу слова.

Наступним класичним прикладом тлумачення академічної свободи студентів є справа *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth* [6], за фавулою якої три студенти правової школи Університету Вісконсін оскаржували дії адміністрації університету по збиранню платежів для фінансування різних студентських організацій. Позивачі вважали, що фінансування в тому числі за їх рахунок організацій, діяльність яких суперечить їх поглядам (зокрема, об’єднання геїв та лесбіянок), порушує їх право на свободу слова. Суд першої та другої інстанції підтримали позицію студентів та вважали систему доходів та видатків на позааудиторну суспільну діяльність студентів, введену Радою регентів університету, необґрунтованою. Верховний суд одноголосно (що буває вкрай рідко) прийняв рішення на користь університету, згідно з яким уряд та університет може примусово стягувати зі студентів обов’язкові платежі, навіть якщо вони йдуть на фінансування політичних чи ідеологічних промов, що можуть бути образливими для певних груп, крім випадків, коли точка зору не є нейтральною. Поняття “нейтральність точки зору” може бути пояснена в такій формі: рішення про фінансування тієї чи іншої організації не може залежати від поглядів членів організації, навіть якщо їх позиція не є загальнопоширеною та загальноприйнятною. Нажаль, концепція “нейтральності точки зору” часто неправильно тлумачиться. Якщо певна організація отримала фінансування, то це не означає, що автоматично фінансування отримає група з протилежним поглядом на питання. Часто навіть може не існувати групи з протилежною позицією. “Нейтральність точки зору” не означає, що фінансування різних груп буде проведено в однаковому розмірі: шаховий клуб та студентська газета потребують різного обсягу фінансування. Різні групи та організації можуть отримати різне фінансування, в залежності від їх потреб та послуг, які вони надають студентам.

Рішення по справі *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth* не містило прямого згадування академічної свободи студента, як це було зроблено в рішенні *Rosenberger v. Rector and Visitors of the University of Virginia*, однак Верховний суд недвозначно виправдав фінансування студентських організацій через запровадження обов'язкових платежів з метою “залучення студентів до вивчення філософських, релігійних, наукових, соціальних та політичних тем в їх поза університетському житті протягом навчання” [6, с. 233]. Студенти повинні користуватись академічною свободою не тільки в університетській аудиторії під час безпосереднього навчального процесу, але і під час інших видів діяльності, що спонсорується університетом та є невід'ємною частиною у здобутті вищої освіти.

Слід звернути увагу на два важливі судові рішення, прийняті після *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth*, що відчутно вплинули на формування концепції студентської академічної свободи, а саме *Brown v. Li* [7], *Axson-Flynn v. Johnson* [8].

В справі *Brown v. Li* Крістофер Браун, кандидат на отримання ступеня магістра з матеріалознавства в Університеті Каліфорнія, подав свою дисертацію на розгляд наукової ради. Представлена копія не мала такого рекомендованого, але не обов'язкового, розділу як подяка, в якому студенти зазвичай вказують професорів, яким вдячні за допомогу у підготовці наукової роботи, родичів, які підтримували під час навчання, колег, які рецензували роботу. Після затвердження науковою радою рукопису студент додав дві сторінки тексту замість подяки, в яких в нецензурних виразах звинувачував адміністрацію, бібліотекарів та раду регентів своєї освітньої інституції в некомпетентності, фашизмі та корупції. Коли університет дізнався про таку “подяку”, Крістоферу Брауну було відмовлено у видачі диплому та у розміщенні тексту дисертації в бібліотеці для відкритого доступу. Декілька місяців пізніше студент все ж таки отримав диплом, але до фондів бібліотеки робота не потрапила. Містер Браун оскаржив рішення університету, посилаючись на те, що було порушено його право на свободу слова. Суд першої інстанції та окружний суд підтримали позицію адміністрації освітньої інституції. Суддя дев'ятого округу Сюзан Грабер застосувала стандарт, вироблений в справі *Hazelwood School District v. Kuhlmeier* (484 U.S. 260 (1988)) для навчальних закладів середньої освіти. Справа *Brown* є першою, де правило *Hazelwood* про конституційність цензури з боку адміністрації школи за змістом студентської газети було перенесено до інституції вищої освіти. Рішення, прийняті раніше прямо забороняли поширювати прецеденти для середньої освіти на спори у сфері вищої освіти. Правова доктрина вважає, що справа *Hazelwood* не поширюється на студентів коледжів та університетів,

такі особи повинні користуватись всіма суб'єктивними правами дорослої людини [9, с. 1296]. Професор та студент користуються правом на академічну свободу, однак їх інтереси можуть знаходитись в конфлікті, вирішення якого було предметом розгляду судом дев'ятого округу. Професор має право "оцінювати студента на підставі професійної розважливості та академічного досвіду", а члени наукової ради "мають право згідно з Першою поправкою не затвердити дисертацію позивача" [7, с. 952]. Справа *Brown* окреслює межі здійснення права студента на академічну свободу: при конфлікті інтересів професора та студента суд надав перевагу першому. Викладач може вимагати від студента дотримання загальноприйнятих стандартів поведінки; може відмовитись затвердити студентську роботу, яка не відповідає академічним стандартам; може обмежити свободу слова, якщо висловлювання не стосуються предмету вивчення; може вимагати від студента підготувати завдання на певну тему, з якою студент може не погоджуватись, якщо саме таке завдання слугує досягненню педагогічної мети [7, с. 949, 951, 953].

Рішення у справі *Brown v. Li* було неоднозначно сприйнято науковцями та піддано критиці як таке, що безпідставно обмежує академічну свободу студента. Дев'ятий округ закріпив можливість для освітян обмежувати академічну свободу студента в разі, якщо це сприяє досягненню педагогічної мети (навіть якщо така мета полягає у дотриманні вимог написання необов'язкової секції наукової роботи – подяки). Така позиція суду підриває саму сутність університетської освіти, місію навчального закладу – служити місцем для обміну думками з широкого кола ідеологічних та інтелектуальних питань [10, с. 83-84].

Наступним важливим судовим прецедентом у формуванні доктрини академічної свободи студента є справа *Axson-Flynn v. Johnson*. Христина Аксон-Флін вступила до Університету Юти на акторську навчальну програму. Під час виступів в аудиторії вона періодично відмовлялась промовляти слова з сценарію, які вона вважала образливими або непристойними, виголошувати будь-які клятви чи виконувати інші дії, які суперечать заповідям Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів. Педагог Барбара Сміт, що працювала з міс Аксон-Флін, неодноразово наголошувала, що треба вчити ролі за оригінальним текстом без власного редагування та цензури на відповідність принципам мормонізму. Студентка просила надати їй для вивчення інші твори, які б не містили непристойні з точку зору її релігії слова, але їй було відмовлено. Наприкінці семестру педагогічна рада висунула ультиматум: або міс Аксон-Флін змінює свої цінності і робить те, що і всі інші студенти, або вона залишає університет. Незважаючи на її спроби відстояти своє право на навчання в адміністрації навчального закладу, студентку було відраховано. Міс Аксон-

Флін подала позов до університету, аргументуючи свою позицію тим, що примушування промовляти образливі на її погляд слова, університет порушує Першу поправку, зокрема (1) право на свободу слова та (2) право на свободу віросповідання.

Обґрунтовуючи свою позицію щодо порушення *права на свободу слова*, студентка послалась на доктрину “відкритого, публічного форуму”. Аргумент зводився до того, що навчальна аудиторія є місцем, що відкрите для публічних промов, а тому освітня інституція не може обмежити чи імперативно визначати зміст висловлювань. Відповідно до цієї доктрини уряд та особи, які діють від імені штату, не можуть примушувати до певних висловлювань. Суд першої інстанції не погодився з тим, що університет не може впливати на зміст висловлювань студентів. Посилаючись на вже аналізоване рішення *Hazelwood School District v. Kuhlmeier* правові норми, що стосуються інституції середньої освіти, знову були поширені на вищий навчальний заклад, тобто було визнано законним обмеження викладачем свободи слова студента, якщо це переслідує педагогічну мету. Загальний принцип невтручання судової гілки влади в університетське життя не є безмежним. У випадках зловживання викладачами та посадовими особами освітньої інституції своїми повноваженнями втручання суду є єдиним засобом правового захисту особи, права якої було порушено. Суд не бере участі у юридичному аналізі конституційності рішень університету до тих пір, поки викладач обмежує свободу слова задля забезпечення ефективності навчального процесу. У випадку ж обмеження викладачем конституційних прав студента з метою дискримінації чи покарання за ознакою раси, статі, соціального статусу, релігійних чи політичних переконань суд не може самоусунутись від правового аналізу академічного рішення на тій підставі, що суд поважає, а тому і не втручається в університетське життя. Якщо причиною для цензури є не досягнення педагогічної мети, а “схриті мотиви, завуальовані у привід, наведений як відмовка” [8, с. 1292], то суд зобов’язаний втрутитись та проаналізувавши обставини справи, прийняти обґрунтоване рішення. Суд апеляційної інстанції не погодився в позицію суду першої інстанції стосовно того, що ніби-то право на свободу слова не було порушено. Він вважав, що наполягання викладача вимовити слова, що не відповідали почуттям та канонам мормона, не переслідували педагогічної мети, а були тільки відмовкою. Суд вбачав в поведінці викладача ворожість до віри студентки, а не бажання оптимізації навчального процесу.

Аналізуючи другий аргумент студентки про порушення її *права на свободу віросповідання*, суд першої інстанції проаналізував, чи були правила викладача універсальні, тобто однакові для всіх студентів, чи вони були дискримінаційні. Апеляційна інстанція, суд десятого округу,

зайняла позицію студентки: вимоги університету не були нейтральними та не застосовувались на рівних засадах до всіх студентів, вони дискримінували студентку на основі її релігійних переконань. Однокурсник міс Аксон-Флін, що був євреєм, отримав від університету дозвіл на пропуск ряду занять, що припадали на дні єврейських релігійних свят. Надаючи певні переваги та пільги через приналежність до певної релігійної конфесії, університет не може запроваджувати нерівні умови для представників різних вір.

Правова позиція Десятого апеляційного округу по справі *Axson-Flynn v. Johnson* з питання академічної свободи студента істотно вплинула на формування подальшої доктрини права студента на навчання (тобто академічної свободи студента) та сучасного правового поля вищої освіти.

Аналізуючи сучасні судові прецедентів з проблем студентської академічної свободи слід назвати дві схожі справи з різних федеральних округів: *Keeton v. Anderson-Wiley* [11] and *Ward v. Polite* [12]. Ці два судові рішення об'єднує багато спільних рис фабули справи, але через істотні відмінності в обставинах, що, на перший погляд, не повинні вплинути на вирішення справи, результати є діаметрально протилежні. Консультування реальних клієнтів входило до обов'язкової програми підготовки аудиторів, на якій навчались обидва студенти. В обох справах студенти відмовились від надання психологічних консультацій гомосексуалістам. У справі *Keeton* студент просив суд заборонити університету вчиняти певні дії, а саме відрахувати його з Державного університету Агуста. В справі *Ward* студента Університету Східного Мічігану вже було відраховано, а суть позову полягала у визнанні відрахування незаконним. Обидва студенти заявили, що було порушено їх право на свободу слова та право на свободу сповідання релігії. Обидві справи об'єдніє правовим обґрунтуванням – за основу були взяті принципи, вироблені в справі *Hazelwood School District v. Kuhlmeier*, що аналізована вище. Апеляційний суд прийняв рішення на користь університету в першій справі та на користь студента в другій справі.

В *Keeton v. Anderson-Wiley* студентка висловила свою позицію гомосексуалістам, що прийшли за психологічною консультацією до неї про те, що їх поведінка є аморальною і що їм слід пройти терапевтичний курс по зміні своєї точки зору. Професорсько-викладацький склад був занепокоєний, що студентка не може відмежувати свої приватні переконання від професійної діяльності, що порушує вимоги Кодекс етики Американської асоціації шкільних консультантів-психологів. Студентка відмовилась від додаткового курсу навчання не переносити свої приватні уподобання на професійну сферу і звернулась до суду з позовом заборонити

університету відрахувати її. Суд першої інстанції, відмовляючи у задоволенні позову студентки, писав, що “вимога університету дотримуватись Кодексу як частина навчальної програми є законною, оскільки переслідує педагогічну мету”, а також Кодекс застосовується до всіх студентів на засадах рівності, незважаючи на релігійні уподобання”. Апеляційна інстанція, суд одинадцятого округу, одногосно підтримала рішення суду першої інстанції. Студентська аудиторія була визнана місцем, закритим для промов, а за університетом визнано право обмежувати свободу слова студента, якщо таке обмеження є розумним та нейтральним до точки зору. “Докази свідчать, що виправний курс було призначено для міс Кітон не через її особисті переконання на тему гомосексуалізму, а тому, що вона намагалась нав’язати свої переконання клієнтам. Саме це є порушення Кодексу етики” [11, с. 872]. Слідуючи аналізу Верховного суду у справі *Hazelwood School District v. Kuhlmeier*, суд одинадцятого округу визнав вимогу про проходження міс Кітон виправного курсу такою, що розумно відповідає педагогічній меті, а саме досягнення відповідності поведінки студентки Кодексу етики для належного виконання функцій консультанта. Пред’явлення такої вимоги не обмежувало право Дженіфер Кітон на свободу слова. Університет не примушував студентку сповідувати принципи, протилежні її дійсним переконанням та канонам, а вимагав лише дотримання правил Кодексу етики, що зобов’язує консультанта проводити межу між приватними уподобаннями та виконанням професійних обов’язків.

В справі *Ward v. Polite* Джулія Ворд повинна була консультувати клієнта, який раніше отримував психологічну підтримку у зв’язку із його гомосексуальними уподобаннями. Через релігійні переконання студентка просила надати їй іншого клієнта. Керівник навчальної програми був занепокоєний, що міс Ворд не може відкласти свою особисту систему цінностей та працювати над цінностями клієнта: така нездатність суперечить університетській політиці та Кодексу етики Американської асоціації шкільних консультантів-психологів. Після неформальної бесіди та офіційного слухання справи студентку було відраховано з університету. Суд першої інстанції підтримав університет, вважаючи, що Кодекс етики та адміністрація ВНЗ висунули однакові недискримінаційні вимоги до всіх студентів, що переслідували академічну мету навчити студентів вести себе професійно у будь-якій ситуації. Апеляційний суд шостого округу скасував попереднє рішення та дійшов висновку, що студенту було відраховано через вороже ставлення адміністрації до її релігійних переконань. Ні Кодекс етики, ні університетські норми, ні загальна практика роботи психологів не містять заборони провести заміну клієнта, а відмова у задоволенні прохання студентки надати їй для роботи іншого клієнта

свідчить про бажання викладача покарати міс Ворд через її персональні переконання. Справу було направлено до суду першої інстанції на повторний розгляд, а в кінці 2012 р. сторони досягли мирової угоди.

Різниця у справах *Keeton* та *Ward* викликана тим, що ці справи мали різні факти: в той час як справа *Keeton* розглядає етичність поведінки консультанта, який нав'язує клієнту свою систему цінностей та переконує клієнта у своїй позиції, справа *Ward* стосується вибіркового застосування університетом правила, що не дозволяє змінювати клієнта, до міс Ворд [12, с. 741-742].

На підставі викладеного можна зробити **висновок**, що академічна свобода включає в себе дві складові: право вільно навчати (академічна свобода викладача) та право вільно навчатись (академічна свобода студента). Судова практика виробила підхід, згідно з яким академічна свобода студента розглядається як право в контексті Першої поправки до Конституції, зокрема права на свободу слова та права на свободу віросповідання. Університету та професорсько-викладацькому складу дозволяється обмежувати право студента на академічну свободу, якщо таке обмеження переслідує педагогічну мету. В разі конфлікту між академічною свободою професора та академічною свободою студента судова практика надає перевагу першій.

Список використаних джерел:

1. Standler R. B. Academic Freedom in the USA / R. B. Standler [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbs2.com/afree.htm>
2. Peter Byrmet. Academic Freedom: A “Special Concern of the First Amendment” // The Yale Law Journal. Vol 99, Number 2, November 1989. – 251 -285.
3. Walter P. Metzger. Profession and Constitution: Two Definitions of Academic Freedom in America // Texas Law Review. 1988. – Vol 66. – P. 1265-1310.
4. Sweezy v. New Hampshire, 354 U.S. 234, 250 (1957)
5. Rosenberger v. Rector and Visitors of the University of Virginia, 515 U.S. 819 (1995)
6. Board of Regents of the University of Wisconsin System v. Southworth, 529 U.S. 217 (2000)
7. Brown v. Li, 308 F.3d 939 (9th Cir. 2002)
8. Axson-Flynn v. Johnson, 356 F. 3d 1277 (10th Cir 2004)
9. Tom Saunders. The Limits on University Control of Graduate Student Speech // Yale Law Journal. – 2003. – Vol 112. – P. 1295-1302.
10. Adam R. Gardner, Giving Credit Where It Is Due – An Acknowledgment of Higher Education in America // 37 Loyola of Los Angeles Law Review. – 2003. – Vol 37. – P. 69-84.
11. Keeton v. Anderson-Wiley, 664 F.3d 865 (11th Cir. 2011)
12. Ward v. Polite, 667 F.3d 727 (6th Cir. 2012)

**МІЖНАРОДНА ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ
МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ
І ЇЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ У ВИМІРІ СУЧАСНИХ
ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

ВІКТОР ЗІНЧЕНКО

*доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри менеджменту Українського гуманітарного інституту;
професор кафедри менеджменту та
інноваційних технологій соціокультурної діяльності
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.*

***Анотація.** У статті досліджується досвід правотворення Сполучених Штатів Америки як вагомого джерела розвитку сучасної міжнародної моделі правової системи. Обґрунтовується, що в основу системи громадянського суспільства і її незмінного супутника – правової держави – має бути покладено не тільки розподіл гілок влади, єдність громадянина, спільноти і права, їхню правову рівність перед законом у правовій системі. Їхньою основою та гарантією якісного функціонування як на міжнародному, так і на національному рівнях, є права народу й нерозривно пов'язана з ними система прав людини.*

***Ключові слова:** право народу, права людини, Біль про права, правова держава, громадянське суспільство, суспільний договір, фундаментальні права і свободи, судова влада.*

***Summary.** This article examines the experience creation of rights United States of America as a significant source of modern international legal system models. That the basis of the system of civil society and its constant companion – the rule of law – should be put not only the separation of powers, the unity of the citizen, society and the law, their legal equality before the law in the legal system. They are based on the guarantee of quality and function, both at the international and national levels, are the right people and is closely associated with it the human rights system.*

***Key words:** the right of the people, human rights, the Bill of Rights, the rule of law, civil society, the social contract, the fundamental rights and libertie.*

На різних рівнях і з різних приводів часто вживаються терміни “права людини”, “правова система”, “громадянське суспільство” і “правова держава” у контексті реформування систем державного управління, створення міжнародних і національних механізмів гарантування прав людини як на національному, так і міжнародному рівнях. Хоча сучасна глобальна світова та українська дійсність характеризується невисоким рівнем правової і політичної культури, правовим нігілізмом, слабкістю демократичних традицій і навичок.

У сучасному світі та Україні проблема громадянської інституалізації державно-правової системи опинилася в центрі суспільствознавчих, адміністративно-управлінських, політико-правових досліджень та дискусій [Див., зокрема: 1-4; 6-11]. Поняття *“права людини”* та *“правова система”* емко увійшло у понятійний апарат теорії держави і права, політології, соціології, конституційного права тощо. Цього не скажеш про явище *“права народу”*, яке є здобутком *англо-американської правової моделі* і в значній мірі є фундаментом формування системних міжнародних інституційних ґрунтовних основ *“прав людини”*.

Формуючи положення правової системи, засновники США керувалися й іншими політико-правовими ідеями, демократичними ідеалами і цінностями. У ній поряд з використанням ідей Просвітництва і законотворчих напрацювань англійського, римського, галузевого права спостерігаємо еволюційний розвиток власної правової моделі, основною метою якої є відповідність права інтересам суспільства, принципам справедливості та правової рівності. Тут і республіканський лад, і всезагальний захист приватної власності, і теорія суспільного договору, і *“природні”* права і свободи громадян, і панування права, і політичний плюралізм, недовіра до влади уряду і її обмеження. У своїй сукупності ці ідеї відображені на скрижалях доктрини конституційного права США і утворюють зведення принципів американського конституціоналізму і правової системи.

Метою дослідження даної статті є системний аналіз змістовних, структурних і функціональних характеристик фундаментальних громадянських *“прав народу”* як основи інститутів соціальної і громадянської, державної і правової системи США, суспільного і державного явища, а також можливостей його методологічного застосування в політико-правовій, суспільствознавчій, державно-управлінській теорії, науковому пізнанні, дослідженні процесів структурування, функціонування і розвитку громадянського суспільства і правової держави [3;5]. Досягнення цієї мети потребує звернення до історії державно-правової думки і до сучасної законотворчої діяльності, де і викристалізувалося уявлення про феномен, який отримав назву *“право народу”*. Метою аналізу є визначення ключових рис правових основ і механізмів їх побудови, з тим, щоб вони стали продуктом вільної громадянської спільки людей і знаходилися під їх контролем, розробити комплекс практичних заходів щодо підтримки розвитку інститутів правової системи як засобу соціалізації держави та захисту прав і свобод громадян.

Право народу на охорону особи, житла, паперів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів не повинно порушуватися. Жоден ордер не повинен видаватися інакше, як за наявності достатньої

підстави, підтвердженої присягою або урочистою заявою; при цьому ордер повинен містити докладний опис місця, підмета обшуку, осіб або предметів, що підлягають арешт – ПОПРАВКА IV до Конституції США (1791 р.).

У зв'язку з цим доречним є звернення до зарубіжних наробок та досвіду по створенню ефективно діючої правової системи, зокрема, у США. Однак і нині дискусійними залишаються саме поняття **“правова система забезпечення громадянських прав”** і його сутнісні ознаки. Відкритими залишаються і питання щодо етапів становлення, різновидів інститутів, форм взаємодії з державою, перспективи інститутів правової системи. Така наукова невизначеність стримує процес реалізації правової і політичної реформи, якої давно потребує й Україна.

В Англії ще в XIV столітті склалося розділення правової системи на **“право”** у власному сенсі і **“справедливість”** або **“право справедливості”**. “Право” (у тому сенсі, в якому цей термін вживається в конституціях) об'єднує норми загального (**прецедентного**) права і **статутного права** (законодавства, що кодифікує). **“Право справедливості”** з'явилося в Англії як доповнення до загального права – коли для вирішення суперечки не знаходилося відповідного розпорядження в загальному праві, сторона могла звернутися за “справедливістю” до короля [4,с.259]. Такого роду скарги передавалися на розгляд лорд-канцлерові. Поступово були створені особливі “суди справедливості”, що діяли на основі широкого розсуду суддів і вдягалися свої рішення переважно у форму судових наказів, що забороняють яку-небудь дію. Згадка в Конституції США про те, що федеральні суди вирішують справи, засновані на **“праві і справедливості”**, є віддзеркаленням правових традицій Англії. “Мій будинок – моя фортеця”, – свідчить старовинна англійська приказка. У. Пітт-старший, відомий державний діяч Великобританії XVIII століття, виступаючи в парламенті в 1763 році, так розвинув цю думку: “Найбідніша людина може оголосити про непокору владі корони, знаходячись в стінах своєї хатини. Вона може бути розвалищем з дахом, що здригається від вітру, і пронизливими її наскрізь протягами, в неї можуть уриватися буря і дощ, але король Англії в неї увірватися не може. Вся його сила кінчається біля порогу старого житла” [12,с.260].

Серед англійських запозичень у правовій системі США, наприклад, **інститут журі**. Інститут **Великого журі** у США та багатьох інших країнах є прямим запозиченням з правової системи Англії [1,с.202]. Велике журі (*Grand jury*) – розширена колегія присяжних; вона так іменується на відміну від **малого журі** (*petit jury*) – колегії присяжних, що бере участь в судовому розгляді справи по суті і

вирішальною питання про винність підсудного. Велике журі, що бере участь у федеральному судочинстві, повинне полягати не менше ніж з 16 і не більше ніж з 23 присяжних. Якщо мале журі вирішує в судах першої інстанції питання про винність підсудного, то Велике журі виступає як колегіальний орган віддання під суд осіб, підозрюваних в скоєнні злочину. Велике журі – це залишок середньовічної форми **участі громадян у відправленні правосуддя**: суддя, що регулярно приїжджав, збирав найбільш добросесних місцевих обивателів, вислуховував їх скарги на місцевих “відважних людей” і тут же творив розправу [9,49].

Конституція США, прийнята у 1787 році, є **першою водночас і писаною, і впровадженою** (на відміну від “Конституції” П.Орлика) **у державно-правове життя конституцією в історії людства** і основою сучасної правової системи Сполучених Штатів. Вона була прийнята в той час, коли майже у всьому світі панував монархічний устрій. Основи демократії існували лише в небагатьох європейських країнах. Ця Конституція з’явилася на світло майже за два роки до Великої французької революції. Для свого часу вона безумовно була видатним за своїм демократизмом документом хоча б тому, що вона оформила створення на американському континенті єдиної великої демократичної республіки. Конвент, що розробив і прийняв Конституцію, зібрався в травні 1787 року у Філадельфії. 55 делегатів Конвенту (від 12 з 13 штатів), що засідав під головуванням Джорджа Вашингтона, являли собою хоча і невеликі, але вельми значні збори. Згодом американські історики, включаючи і наших сучасників, неодноразово висловлювали думку, що в США неможливо було б повторно зібрати таку представницьку колегію просто за браком належних розумів. Учасників Конвенту самі американці шанобливо іменують “батьками-засновниками”. Дійсно, делегатами Філадельфійського конвенту були вибрані видатні державні і політичні діячі, учені, філософи, юристи. Досить назвати декілька імен: Джордж Вашингтон, Олександр Гамільтон, Бенджамін Франклін, Джеймс Медісон, Едмунд Рандольф, Джеймс Вільсон. Перед засновниками правової системи і Конституції США було поставлено потрійне завдання: створити правову систему ефективної, звітної і контрольованої суспільством влади, створити “досконаліший Союз”, надійно гарантувати права громадян і власників [3,с.95].

Принцип розділення влад, трансформований американським правовим мисленням в систему “заборон і противаг”, припускає організаційну незалежність трьох “гілок” державної влади – законодавчої, виконавчої, судової і розмежування між ними відповідних функцій.

При цьому потрібно відзначити, що засновники Конституції ніколи не подумували про створення якоїсь тривладності – системи трьох повністю незалежних одна від одної влад. Для практичного здійснення цієї влади вони створили механізм взаємодіючих (за допомогою “заборон і противаг”) органів, які вважалися носіями відповідно законодавчої, старанній і судовій владі. На федеральному рівні три “галузі” влади представлені конгресом, президентом і Верховним судом. **Розподіл влади** як принцип американської правової системи і державності, що припускає відносну самостійність найвищих органів влади по відношенню один до одного, виражає демократичні початки державного ладу США. Розділення законодавчої, виконавчої і судової сфер державного управління перешкоджає зосередженню влади і тим самим не допускає зростання тиранії. Другий правовий принцип – **федералізм** також в самій Конституції не згаданий, але витікає з її положень. Правова система США встановила систему **дуалістичного федералізму**, в основі якої лежить жорстке розмежування сфер компетенції Союзу і суб’єктів федерації – штатів. Утворення першої в світовій історії федерації було актом величезного значення. Американський федералізм пройшов довгий і складний шлях розвитку, суть якого полягала в боротьбі, що продовжується до цих пір, між сепаратизмом і централізмом. *“Повноваження, які не делеговані Сполученим Штатам цією Конституцією і користування якими не заборонене нею окремим штатам, зберігаються відповідно за штатами або за народом”*. – промовляє про це **ПОПРАВКА X (1791 р.) ДО КОНСТИТУЦІЇ США**.

Третій доктринальний принцип правової державно-політичної системи США – **конституційний нагляд**. Такого роду нагляд реалізується судовою владою відносно двох інших “гілок” влади, а його величезне значення для розвитку американського суспільства полягає в тому, що суди визнають невідповідними Конституції і тим самим недійсними закони конгресу, акти виконавчої влади. Тенденції розвитку конституційного механізму і американської державності багато в чому визначаються рішеннями судів.

Конституція США забороняє конгресу приймати закони **ex post facto**, тобто закони, що *“мають зворотну силу”*. Цей вираз по-різному розумівся і тлумачився в історії США. Під час розробки і ухвалення Конституції в поняття “Закони, що мають зворотну силу”, включалися всі закони – як кримінальні, так і цивільні, – дія яких розповсюджувалася на праводіносини, що виникли до їх ухвалення.

Включення в Конституцію **заборони на біллі про опалу** переслідувало мету усунути можливість позасудової репресії, здійснюваної

законодавчим органом на основі визнання “явної” і не доведеної в звичайному судовому порядку провини особи. У період після другої світової війни конгрес прийняв деякі закони, що забороняли прийом на роботу в певні організації осіб з “неугодними” уряду політичними поглядами. Верховний суд був вимушений оголосити ці закони антиконституційними “біллями про опалу”. І явно як білль про опалу, врозріз з Конституцією, конгрес прийняв закон Маккарена 1950 року, направлений проти комуністів. *Біллем про опалу в англосакській системі права* називається законодавчий акт, яким призначається той або інший вид покарання конкретній особі або конкретним особам. Білль про опалу також не був американським винаходом, бо він застосовувався в Англії ще в XV столітті разом з імпічментом. У Америці часів розробки і ухвалення Конституції білль про опалу розумівся “по-англійськи”, про що свідчить його тлумачення: “Біллі про опалу... є такими спеціальними актами легіслатури, якими призначається страта особам, імовірно винним в скоюванні тяжких злочинів, таких як державна зрада і *фелонія*, без виголошення звинувачувального вироку в порядку звичайної судової процедури. Якщо акт призначає покарання м’якше, ніж позбавлення життя, він іменується біллем про покарання і визискування” [15, s.126]. У конституційному праві США під біллем про опалу розуміється і білль про опалу у власному сенсі слова, і білль про покарання і стягнення.

До середини 1960-х років Верховний суд США у справах, в яких оскаржувалася протиправна поліцейська тактика допитів підозрюваних, не застосовував положення **поправки V** про неприпустимість примушення до дачі свідчень, а відміняв окремі звинувачувальні вироки у справах, де визнання були вирвані тортурами, допитами “третього ступеня” або іншими методами примушення, на інших конституційних підставах. Особливе значення для громадянина має можливість звернутися до “привілею проти самозвинувачення” на стадії поліцейського розслідування – під час допитів в поліції, після арешту або затримання. Поліцейські для отримання визнання від підозрюваного удаються часто до протизаконних методів: застосуванню насильства, використанню інтенсивних методів допиту (допит “третього ступеня”), активному психологічному тиску, шантажу і залякуванню. Вирвані подібними методами самообвинувачення підозрюваного визнання залучаються до справи і можуть бути покладені в основу звинувачення і подальшого засудження людини.

1966 році у справі *Miranda v. Arizona* Верховний суд, виходячи з положення поправки V про **неприпустимість примушення громадянина до надання свідчень, що самообвинувачують**, встановив загальне

правило допиту підозрюваного. Громадянинові, затриманому поліцією за підозрою в скоєнні злочину, повинно бути перш за все пояснено, що він має право не надавати свідчень взагалі; поліція зобов'язана також роз'яснити затриманому, що він має право запросити адвоката на допит, що адвокат буде призначений, якщо затриманий бідний, і що його свідчення, якщо він добровільно погодиться їх дати, можуть бути використані проти нього на суді як звинувачувальні докази. Суд встановив, що порушення даного правила поліцією спричиняє за собою виключення визнання з матеріалів справи і безумовну відміну звинувачувального вироку, навіть якщо в справі були інші, окрім свідчень обвинуваченого, доказу провини. Це правило почало іменуватися **“правилом Міранди”**, а оголошення підозрюваному про його права – **“попередженням Міранди”**. “Правило Міранди” викликало різко негативну реакцію поліцейських чинів, звинувачувальної влади і всіх тих політичних діячів, які в жорстких поліцейських методах вбачають єдино надійний спосіб зміцнення правопорядку. Вони звинуватили Верховний суд в лібералізмі по відношенню до правопорушників, в тому, що своїм рішенням суд “зв'язав руки” поліції, допустив можливість звільнення обвинуваченого “від відповідальності із-за недотримання поліцією “процесуальних формальностей”. Верховний суд своїм рішенням прагнув присікти грубі порушення законності в поліцейській практиці, утвердить таку леліану американською юриспруденцією “привілей проти самозвинувачення”, підняти професіоналізм поліції в справі добування доказів, що багато в чому зводився до професійного “вибивання” тих свідчень, що інкримінують підозрюваного.

У 1937 році у справі *West Coast Hotel Co. v. Parrish* Верховний суд підкреслив: *“Конституція не говорить про свободу договору, вона говорить про свободу і забороняє позбавлення волі без належної правової процедури... Гарантія свободи не позбавляє від законодавчого контролю ту широку сферу активності, яка складається з договірних відносин, і не заперечує за державою можливості передбачати обмеження гарантій”*.

Клаузула про **“належну правову процедуру”** зазнала і в своєму суто “судопроцедурному” призначенні певну трансформацію в тлумаченнях Верховного суду. Як наголошувалося на початку коментаря до цього розділу **поправки XIV**, Верховний суд аж до 1960-х років утримувався від “нав'язування” конкретних стандартів “належної правової процедури” органам кримінальної юстиції в штатах. Проте Верховний суд під головуванням Е. Уоррена узяв курс на те, щоб розповсюдити федеральні гарантії правосуддя і прав обвинуваченого на судочинство в штатах. Як наслідок, практично всі процесуальні

гарантії, що містяться в Біллі про права (у поправках IV, V, VI і VIII до Конституції), до кінця 1960-х років стали необхідним умовою “належної правової процедури” в судах і правових органах штатів. Поступово і концепція “**матеріальної належної правової процедури**” була поширена Верховним судом на деякі інші сфери соціального життя, які виходять за рамки безпосереднього економічного інтересу, але зачіпають інші загальні інтереси в підтримці **справедливого правопорядку** в американському суспільстві.

Велике значення у формально-юридичному закріпленні расового рівноправ'я і підриві правової бази ганебної системи сегрегації зіграло оновлене тлумачення клаузули про “**рівний захист законів**” Верховним судом під головуванням Е. Уоррена. У 1954 році в політично знаменитому рішенні у справі *Brown v. Board of Education* суд оголосив, що сегрегація публічних (тобто тих, що утримуються державою) шкіл штату йде врозріз з конституційним положенням про “рівний захист законів”: “Роздільні системи освіти за своєю суттю нерівні”. Майже дев'яносто років історії знадобилося країні, щоб її найвищий судовий орган (не конгрес, не уряд) через рішення по конкретній суперечці узяв на себе політичну відповідальність і видав розпорядження про реалізацію конституційних встановлень [12, s. 43]. “Суд Уоррена” піддався за це найзапеклішим нападкам консервативно-реакційної частини соціуму Америки, лунали заклики до імпичменту самого Ерла Уоррена. Але суд був підтриманий прогресивною громадськістю, що побачила в прецеденті у цій справі правові можливості політичної боротьби з расизмом. Расистській системі “роздільних, але рівних” можливостей був нанесений перший, вельми відчутний удар. Ветерани руху прогресивних юристів за демократичні права, підкреслювали, що рішення 1954 року, “ймовірно, є найважливішим вирішенням Верховного суду Сполучених Штатів з тих, які він приймав з якогонебудь питання в ХХ столітті. Поза сумнівом, це найважливіша державна акція у встановленні рівності з тих пір, коли поправки періоду Реконструкції сформулювали права, завойовані неграми в Громадянській війні... Рішення відображало формулювання і цілі поправок XIII, XIV і XV” [12, s. 65].

На підставі **поправки XIV** Верховний суд створив **доктрину “фундаментальних прав і свобод”** людини, до яких суд спочатку відносив цивільні свободи і політичні права, що прямо згадані в Конституції і формально охороняються від свавілля з боку властей Біллем про права. Зв'язавши воедино положення поправки XIV про “належну правову процедуру” і “рівний захист законів”. суд розширив поняття “**Фундаментальних прав**”, віднісши до цієї категорії такі права

людини, які не тільки прямо згадані Конституцією, але і маються на увазі нею, витікають з її духу [11,115]. Особливу активність у цьому напрямі виявив Верховний суд, коли у ньому головував Е.Оррен (1953-1969 рр.). На основі ідеї *конституційних прав, що “маються” на увазі*, Верховний суд до *“фундаментальних прав”* відніс усі права і свободи, закріплені Конституцією, а також ряд з них, сконструйованих ним самим: права, пов’язані з недоторканністю особистого життя громадян, право вільного пересування і вибору місця проживання, право на шлюб, на звернення до суду, на участь у виборах і деякі інші.

Перерахування в Конституції певних прав не повинне тлумачитися як заперечення або применшення інших прав, що зберігаються народом. ПОПРАВКА IX (1791 р.). Це означає – **неприпустимість обмеження прямо не згаданих Конституцією прав громадян.**

Включення даної поправки в Білль про права диктувалося побоюваннями, що перелік гарантій має рацію і свобод, що міститься в попередніх поправках, може зрозуміти як вичерпний. У такому разі, затверджували супротивники сильної центральної влади, уряд вільно узурпуватиме ті “права народу”, які прямо не вказані в Конституції і поправках. Американці тієї епохи мислили категоріями природного права і знаходилися в полоні уявлення про те, що права людини “природні”, даровані їй Богом, а не державною владою. Таким чином, поправка IX, по задумах поборників позитивного закріплення прав громадян, стала свого роду “правилом тлумачення” *Білля про права*, що встановлює межі влади уряду відносно прав і свобод американців. Поправка IX проте украй рідко використовувалася судами в конституційних спорах з приводу *об’єму і змісту прав громадян*. Як відзначають дослідники, “у вибраних колах правників-інтелектуалів згадка в бесіді поправки IX завжди викликає усмішку” [14,86].

Проте потенціал поправки IX виявився в деяких судових справах, що викликали широкий суспільний резонанс. Так, в 1965 році Верховний суд узяв цю поправку на озброєння, щоб підтвердити реальне існування певних прав поза конституційним переліком. У рішенні у справі *Griswold v. Connecticut* суд визнав недійсним закон штату Коннектикут, що забороняє на території цього штату застосування протизаплідних засобів, оскільки такий закон порушує право громадян на недоторканність їх особистого життя (*“прайвеси”*). Тим самим Верховний суд, удавшись до поправки IX, сформулював право на охорону “прайвеси”, хоча само воно в Конституції ніде не згадане: “Поправка IX демонструє віру авторів Конституції в те, що існують фундаментальні права, які не перераховані відкрито по-перше восьми поправках, а також їх намір, щоб перелік передбачених в них прав не

сприймався як вичерпний” [12,129]. Рішення Верховного суду у справі Грізвольда залишило глибокий слід в американській юриспруденції і конституційній практиці. Закріпивши право людини на охорону “прайвеси”, суд дав в руки демократично настроєних американців хоч би теоретичний *конституційний аргумент проти будь-якого роду вторгнень держави у приватне життя громадян*. При цьому суд підтвердив існування *“фундаментальних прав” людини*, які “маються на увазі” Конституцією. Доктрина “фундаментальних прав” має обмежений характер, але і вона дозволяє прогресивним юристам відстоювати в судах права громадян від відвертих посягань реакційних елементів. Саме тому розширювальне тлумачення судами Білля про права викликає крайнє роздратування консерваторів.

Автори Білля про права у поправці IV переслідували мету утвердити в новій державі принцип недоторканності особи і житла. Норма поправки IV, як і інших поправок, що стосуються процесуальних гарантій правосуддя і прав особи, була продуктом суспільно-історичного досвіду американців, приватновласницьких, індивідуалістичних уявлень про взаємини особи, суспільства і держави. Крім того, поправка IV разом з іншими положеннями Конституції була втіленням *ідеї про недоторканність приватної власності*. Принцип неприпустимості посягання на власність, виражений, зокрема, в забороні *“порушувати володіння” (trespass)* без згоди власника або без законної підстави, є одним з догматів загального права. Ідея всевітньої правової охорони приватних інтересів як основа поправки IV була розвинена Верховним судом у ряді його принципово важливих рішень. Поступово в практиці Верховного суду США вироблялася концепція, згідно якої поправка IV надає конституційну охорону не тільки і навіть не стільки приватній власності (її недоторканність гарантує достатнє число інших конституційних норм), скільки *приватного життя громадян і свободі людини від непомірного і неправомірного втручання держави* у всі ті сфери їх приватного життя, які об’єднуються в американській юриспруденції поняттям *“прайвеси” (privacy)*. Власне, розвиток концепції права на “прайвеси” не протирічить ідеї охорони приватних інтересів поправкою IV, оскільки ці інтереси є органічною частиною “прайвеси”.

Поправка IV складається з двох частин. Перша частина в чисто декларативній формі проголошує *“право народу”* на недоторканність особи, житла, майна, особистих паперів і документів; необґрунтовані арешти і обшуки порушуючи це право забороняються. Друга ж частина поправки є спробою сформулювати практичні гарантії даного конституційного права. Чисто семантичний аналіз поправки дозволяє

укласти, що автори Білля про права, природно, допускали можливість “обгрунтованих”, тобто правомірних, обшуків і арештів. Обшук або арешт правомірний, коли на його вчинення виданий ордер; у свою чергу, правомірність ордера ставиться в залежність від “достатньої підстави”, наявність якої необхідна для видачі ордера і повинне бути підтверджене присягою або урочистою заявою; ордер на обшук правомірний також тільки у тому випадку, коли він містить докладний опис місця обшуку, а ордер на арешт громадянина або вилучення предметів, пов’язаних із злочином, – докладний опис особи, підмета арешту, або предметів, що підлягають вилученню. Поправка не вказує, на кому лежить відповідальність за видачу ордерів, хто визначає “достатність підстав” для видачі ордера, хто виконує ордери, наскільки детально повинні складатися описи місць обшуку, а також що підлягають арешту осіб або предметів, ступінь абсолютності встановлюваних нею прав, чи можуть бути з них виключення.

Інакше кажучи, поправка IV не встановила твердих критеріїв обгрунтованості арештів і обшуків. Конкретизація невизначених формулювань була залишена на розсуд законодавця і судової влади. Тому впродовж всієї історії США фактичний нормативний зміст розпоряджень поправки IV постійно змінювалося, а реальне значення гарантій недоторканності особи і житла багато в чому визначалося практичною діяльністю “виконавців закону” – поліцією, відомствами державного звинувачення, слідчо-розшуковими органами та іншими правозастосовуючими установами.

Поправка IV (**Біль про права**) до Конституції США покликана попередити можливі зловживання владою урядом, з якими так часто доводилося стикатися самим колоністам і їх предкам в монархічній Великобританії. Т. зв. “**Наказ *habeas corpus***” є одним з якнайдавніших інститутів англосакського права, що органічно влився в правову систему американської республіки. **Habeas corpus** – це традиційне найменування судового наказу, який адресується посадовій особі, що відповідає за вміст заарештованих в місцях позбавлення волі; наказ наказує доставити поймаєного в нім громадянина до суду і повідомити про час і причини його арешту. На суддю в цьому випадку покладається обов’язок перевірити законність і обгрунтованість арешту; якщо суддя встановить, що арешт був проведений без достатніх підстав або порушуючи встановлені правила, він зобов’язаний негайно звільнити громадянина. Використане в Конституції формулювання положення про наказ *habeas corpus* припускає, що кожен громадянин може безперешкодно звертатися до суду з клопотанням про видання цього наказу. Конституційна заборона припиняти дію наказу *habeas*

corpus не має конкретного адресата. Включення його в статтю, присвячену законодавчій владі, дає підставу припустити, що дана заборона звернена до конгресу і припинення дії цього наказу є прерогативою законодавчої влади. Проте історичні прецеденти показують, що до тимчасової відміни цієї конституційної гарантії удавалося виконавча влада. Так, вперше дія наказу була припинена на основі розпорядження президента А.Лінкольна на початку Громадянської війни 1861-1865 років. Ця акція була зустрінута багатьма з незадоволенням, тому президент заручився підтримкою конгресу, який прийняв спеціальний закон. Згодом дія наказу *habeas corpus* припинялася виконавчою владою тричі (у Південній Кароліні в 1871 р. для боротьби з бандами ку-клукс-клана, на Філіппінах в 1905 р. і на Гавайських островах в 1941-1944 рр.), але у всіх випадках на основі відповідного законодавчого акту. Тому можна стверджувати, що припинення дії *habeas corpus* входить в сумісну компетенцію законодавчої і виконавчої “гілок” влади.

Сама правова система та Конституція (включаючи Білль про права) є видатним демократичним механізмом, що втілює окреслені ідеали конституціоналізму. Примітно, що, як тільки Конституція була ратифікована, практично кожна людина в Америці негайно сприйняла її як документ, вагомий для її долі. Конституція США – прагматичний за своєю суттю документ юридично-правової та державно-політичної системи є еталоном демократії і справедливості. Американці можуть справедливо пишатися міжнародним значенням Конституції. Судовий нагляд, породжений духом Конституції, міцно вріс в правову систему США, став дієвим інструментом практичної політики і одночасно символом конституціоналізму. Конституція США створювалася для захисту інтересів громадянського суспільства, захисту найпершої американської свободи – свободи громадян, приватнопідприємницької діяльності і найпершого класичного права – права приватної власності.

Разом з тим дух американської революції і боротьби за незалежність додав правовій системі та Основному закону США демократичні риси [14, s.176]. Більшість його положень є прогресивними і понині зберігають демократичну форму. Реальна втіленість конституційних ідеалів і принципів – це проблема, довкола якої в усьому світі ведеться гостра правова і політична боротьба. І саме США надають вагомий приклад та досвід планомірного, хоча й конфліктного втілення прав народу та прав людини як головної домінанти і суспільно-громадянського, і державно-правового розвитку. У програмних документах більшості партій США надана примітна в цьому сенсі оцінка американської Конституції: сучасне і тим більше майбутнє суспільство в

Америці гарантує і повинне гарантувати громадянам “усі свободи, передбачені Біллем про права”, “максимальне розширення демократії на основі демократичних традицій і інститутів американського народу” [13, 210]; при демократичному ладі в США індивідуальні свободи, гарантовані Біллем про права збережені і розширені. У цій якості постають теоретичні напрацювання інститутів державної і правової системи США, які розглядаються як методологічні та теоретичні передумови різнобічного, предметно зумовленого процесу осягнення цих інститутів як цілісного міжнародного феномену гарантування і забезпечення прав народу і людини у взаємодії з владою і державою.

Для світу і України досвід США у контексті створення інтегративних механізмів ефективної взаємодії особи, суспільства, держави, правових інституцій у творенні узгоджених правових норм і практики є прикладом і актуалізацією інституційного суспільного забезпечення права на рівні можливості справедливості як готовність кожної людини підтримувати одне одного, виходячи за межі правових зобов’язань. Без солідарності не може бути громадянського суспільства і правової держави. Тим самим відбувається висунення на перший план норм солідарності і *співвідповідальності* як основних цінностей громадянської волі як висхідної для вільного ціле покладання [13,s.47]. Надаючи цінності солідарності не тільки правового, антроперсоналістського, але і політико-культурного аспекту, громадянська демократія в якості визначаючого моменту у підході до правових цінностей відзначає те, що будь-хто з будь-якої соціальної групи і регіону повинен отримати підтримку своїх прав і на гідне людини існування.

Важливо розуміти складність і суперечливість процесу побудови громадянського суспільства. Суспільство може стати справді громадянським, якщо набуде самостійності, матиме власний ґрунт і пройметься духом свободи і водночас – відповідальності. В Україні процес формування громадянського суспільства лише розпочинається. У цьому контексті можна виокремити такі головні позиції: по-перше – неможливість і навіть небезпечність формування громадянського суспільства “згори” за бажанням або за планом представників влади; по-друге – перед владою стоїть завдання формувати державу як максимально сприятливий інститут для розвитку громадянського суспільства. Без партнерських стосунків між державою та суспільством не може сформуватися ані потужна держава, ні успішне, багате стабільне суспільство, тут потрібний діалог рівних. Але це партнерство передбачає жорстке “опонування владі” і контроль за нею з боку населення, громадянських інституцій. Володіючи громадянськими правами і політичними свободами, людина спроможна самостійно посісти у суспільстві

те положення, на яке вона заслуговує і яке ще найбільше відповідає обсягу та якості реалізованого особистісного потенціалу.

Громадянське суспільство і правова держава – це два полюси, які не можуть існувати одне без іншого і ґрунтуються як на визнанні спільних цінностей, втілених у суспільні та правові норми, так і на ефективному конституціоналізмі, який має формуватися не окремішніми від соціуму професійними юристами, які втілюватимуть лише інтереси державної бюрократії, а, перш за все, – громадянським суспільством. Усі розмови про правову державу в Україні залишаються лише розмовами доти, доки не сформується громадянське суспільство. Але ми поки що маємо в Україні лише деякі елементи такого суспільства. Щоб йти шляхом розвитку останнього, потрібно мати багатомірні програми, зорієнтовані на просування українського суспільства у напрямку формування в ньому громадянського суспільства, у напрямку формування відкритого суспільного устрою.

На жаль, на даному етапі громадянське суспільство не може ще протидіяти бюрократії. Це пояснюється нерозвинутістю, неструктурованістю самого суспільства, тоталітарною політичною культурою громадян нашої країни. З двох можливих варіантів модернізації – європейсько-американського, що ґрунтується на розширеній політичній участі громадян в суспільних процесах, суспільно активній етиці, впливу суспільства на державу і навпаки, та азійського варіанту, що спирається на звужену базу громадянської, політичної активності народу при збереженні інструментів прийняття рішень в руках бюрократії – в сучасній Україні безперечно панує другий. Проте, в будь-якому разі, в ході модернізації, це зараз очевидно, загострюються протиріччя між державною бюрократією і новими економічними та політичними групами, складовими громадянського суспільства, що вже заявляють про свої претензії на участь в її владних структурах. Від того, яким чином суспільство зможе вирішити цей конфлікт, залежить його здатність йти шляхом побудови дійсно цивілізованого громадянсько-правового ладу.

Україна зараз на переломі, котрий США і країни Європи подолали на початку Нового часу. Вона проголосила про свою відданість ідеям свободи, права, власності, громадянського суспільства, справедливості, на заваді рухові у цьому напрямку стоїть бюрократія. Влада старої бюрократії утримувалась диктатурою. Влада нової – стала можливою лише внаслідок незрілості громадянського суспільства. Розвине не громадянське суспільство – гарант контролю суспільства над бюрократією. Про це свідчить досвід історії.

Окремо взяті ринкові реформи й окремо взяте ринкове господарство зовсім не обов'язково приведуть до громадянського суспільства

й правової держави. Є приклади фашистської Німеччини, франкістської Іспанії тощо, де ринкове господарство співіснувало з тоталітарною формою державного устрою. Економічна нерівність, соціальне гноблення за наявності формально-юридичних свобод та національної державності, згідно вчення соціалізму виступають руйнівними факторами по відношенню до останніх, стимулюючи міжкласову ворожнечу і розвал нації на ворогуючі станові угруповання, оскільки держава, яка не забезпечує рівного захисту усієї сукупності прав, не репрезентує у своїй діяльності інтереси більшості наявних соціальних груп, не може бути консолідуючим суспільним та національним фактором.

А тому, якщо ми прагнемо мати в Україні демократію, то, мабуть, настав час дещо відкоригувати вектор наших реформ: від ринкових реформ – до демократичних реформ, до формування того самого громадянського суспільства. Згідно досвіду США та концепції громадянської правового суспільства, нація, як юридично-політична цілісність остаточно формується лише при умові ефективного функціонування демократії, оскільки саме вона у всіх своїх різновидах є необхідною основою створення і розвитку громадянського суспільства, формування в ньому широкої системи соціально-політичних взаємозв'язків, що цементують національну єдність.

У зв'язку з цим серед стратегічних пріоритетів реформування систем і інститутів України стратегічно нагальною є оптимізація взаємовідносин влади з інститутами громадянського суспільства. Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а безпосередньо індивідами. І тому їх реальне функціонування є показником громадянської зрілості суспільства, усвідомлення громадянами своїх власних потреб і, найголовніше, можливостей задоволення цих потреб власними, колективно об'єднаними силами [4,с.449]. Обсяг і реальність цих прав, власно кажучи, і підноситиме Україну до оцінки, що дозволяє, як у США, розглядати суспільство як громадянське, а державу як правову. При цьому у взаємовідносинах останніх має формуватися і механізм розширеного відтворення соціокультурного і політико-економічного середовища, яке своєю чергою через реалізацію громадянських прав і свобод формує людину в усіх її вимірах – як індивіда, особистість, громадянина.

Список використаних джерел

1. Беллами Р. Три моделі прав і громадянства // Лібералізм: антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – 456 с.
2. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. – М.: Республика, 1995. – 222 с.

3. Зінченко В.В. Англо-американська модель права та конституціоналізму як інтегративна традиція і вагоме джерело нормативних цінностей//Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2013. – №3 (68). – С.89-102.
4. Зінченко В.В. Громадянське суспільство: шляхи, форми та перспективи (соціально-філософські ідеї і політико-правові тенденції сучасності). – К.:МАУП, 2007.– 468 с.
5. Зінченко В.В. Роль моделі гарантії громадянських прав у державному управлінні США для формування нормативістики міжнародної системи прав людини//Право та управління. – 2012. – № 1. – С.259-269.
6. Кін Дж. Громадське суспільство. Старі образи, нове бачення. – К.: К.І.С.; АНОД. – 2000. – 191 с.
7. Козловски П. Гражданское общество и государство: неизбежный правовой дуализм. – М.:Наука, 1998. – 368 с.
8. Оніщенко Н.М. Правова система: Проблеми теорії і методології. – К.: НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. – 352 с.
9. Патнем Р. Творення демократії: традиції громадської активності. – Київ: Основи, 2001. – 302 с.
10. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу. – К.: Інститут системних досліджень освіти., 1994. – 51 с.
11. Brugger W. Liberalismus, Pluralismus, Kommunitarismus. Studien zur Legitimation des Grundgesetzes. – Berlin: Duncker/Humboldt, 2002.- 393 s.
12. Brugger W. Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechte. – Baden-Baden: Nomos, 1997. – 389 s.
13. Christoph K.–Baden-Baden: Nomos, 1999.– 223 s.
14. Habermas J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaat, – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2003. – 704 s.
15. Rode K. Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie. – Dusseldorf/Köln: Bachem, 2004. – 320 s.

ОРГАНІЗАЦІЯ АДВОКАТУРИ США

СЕРГІЙ ІВАНИЦЬКИЙ

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноюридичних дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*

Євроатлантичний вибір Української держави є неминучим. Упевнений рух до стандартів розвинених цивілізованих держав передбачає розуміння особливостей правових систем зарубіжжя, які віками формувалися під впливом самотутніх політичних, соціально-економічних і культурних чинників.

Однією з найбільш специфічних є права система США, що увібрала в себе традиції різних націй. В контексті чергового етапу реформи української адвокатури й появи протягом першого кварталу 2015 року численних законопроектів з цього приводу, вбачається за доцільне проаналізувати такий важливий сегмент американської правової системи, як адвокатура.

Відразу зауважимо, що використовувана в Америці для позначення адвокатів термінологія (“lawyers”, “legal profession” та ін.) не завжди відповідає українським аналогам (в Україні поняття “адвокат” є значно вужчим поняття “юрист”).

На відміну від вітчизняних адвокатів, які об’єднані в єдину професійну асоціацію (Національна асоціація адвокатів України) на засадах обов’язкового членства, їх американські колеги не мають на федеральному рівні подібної структури. Інколи дехто помилково відносить Американську асоціацію юристів (American Bar Association) до професійних асоціацій адвокатів, проте це впливова, але лише громадська організація з добровільним членством широкого кола юристів різних спеціалізацій.

У США відсутній аналогічний українському закон про адвокатуру та адвокатську діяльність – питання організації роботи адвокатів віднесені до компетенції штатів і в кожному з них вирішуються на законодавчому рівні по-різному. Найбільш поширеними є два підходи. Так, у частині штатів допускається добровільне членство в адвокатських асоціаціях із наданням держави (в особі судів чи інших органів) повноважень щодо допуску до професії та притягнення до дисциплінарної відповідальності. В інших штатах склалася модель т. зв. інтегрованої адвокатури, за якої дозвільні й дисциплінарні повноваження штат делегує створеній самими адвокатами саморегульованій організації, роблячи членство в ній обов’язковим.

Функції ж загальнонаціонального представника адвокатури взяла на себе громадська організація – American Bar Association (далі – АВА), яка була заснована у м. Саратога-Спрингс 21 серпня 1878 року “сімдесят п’ятьма джентльменами” з двадцяти штатів та округу Колумбія. Основний офіс асоціації розташований у м. Чикаго.

АВА є однією з найбільш великих і потужних громадських правових організацій у світі, до складу якої входять 400 000 членів та більш ніж 3 500 організацій. Поряд з адвокатами, індивідуальними членами асоціації можуть бути юристи, які займають штатні посади в державних установах, викладачі права, судді, студенти-юристи та ін. Афілійованими членами АВА є Американська асоціація іміграційних адвокатів (American Immigration Lawyers Association), Національна асоціація генеральних прокурорів (National Association of Attorneys General), Американське товариство судостою (American Judicature Society), Американська асоціація правових шкіл (Association of American Law Schools), Національна асоціація жінок-юристів (National Association of Women Lawyers), Національна асоціація ЛГБТ-юристів (National LGBT Bar Association) та ін. Для кожної з цих категорій, в тому числі іноземних членів асоціації, встановлена гнучка диференційована система оплати членських внесків.

Метою АВА є відстоювання і захист Конституції США; просування юридичної науки; сприяння належному здійсненню правосуддя, забезпеченню одноманітності законодавства та судових рішень; підтримання професійної честі юриста; застосування професійних знань і досвіду для досягнення суспільного блага; стимулювання гарних людських взаємин між членами АВА; узгодження й підтримка діяльності правових організацій в країні згідно вказаних цілей та в інтересах професії і громадськості [1, с. 1]. На розвиток поставленої мети Асоціація здійснює широку різнопланову діяльність в сфері громадського і правового життя країни, наприклад, розробляє законопроекти, відіграє провідну роль в акредитації американських правових шкіл тощо.

Найвищим представницьким органом Асоціації, що вирішує ключові питання її діяльності, є Палата делегатів (House of Delegates). Керівні функції реалізує Правління (Board of Governors), до складу якого ex-officio входять президенти минулого, поточного та наступного років, голова Палати делегатів, секретар та скарбник (ще декілька десятків осіб включаються до цього органу за результатами виборів). Основний обсяг роботи здійснюється у Секціях, Відділеннях, Комітетах і Комісіях Асоціації. Так, наприклад, активно функціонує двадцять одна секція (сімейного права, кримінального судочинства, міжнародного права, медичного права та ін.).

Одними з найбільш затребуваних практикою є розроблені й постійно оновлювані АВА етичні правила (стандарти) адвокатської професії [2, с. 142], на які орієнтуються як законодавчі установи штатів, так й дисциплінарні органи адвокатури.

Н'юбауер Д.В. і Менхолд С.С. вказують, що трохи більше 25 відсотків усіх адвокатів США знаходяться лише в двох штатах – Каліфорнії та Нью-Йорку [3, с. 149]. Розглянемо устрій асоціації адвокатів штату Нью-

Йорк (New York State Bar Association). Він є значною мірою подібним до структури АВА, включаючи Палату делегатів (House of Delegates), Виконавчий комітет (Executive committee), до складу якого входять президенти асоціації минулого, поточного та наступного років, секретар, скарбник, усі віце-президенти та деякі інші категорії обранців; Фінансовий (Finance committee) та Аудиторський (Audit committee) комітети [4, с. 30] тощо.

Асоціація адвокатів штату Нью-Йорк на сьогодні налічує більше 75 000 членів. Позитивним досвідом організації роботи асоціації, який заслуговує на увагу й можливе використання в українських умовах, є передача функцій адміністрування й поточного управління асоціацією професійному менеджеру – виконавчому директору, який також керує роботою адміністративного персоналу. Це дозволяє адвокатам-керівникам не відволікатися на технічні деталі, концентрувати зусилля на вирішенні стратегічних питань.

Порівнюючи адвокатури США і Великобританії, варто зауважити, що в Америці відсутній розподіл на баристерів і соліситорів. Загалом американська адвокатура більшою мірою розглядається як бізнес.

На відміну від багатьох країн романо-германської правової сім'ї, в США високою є питома вага великих юридичних фірм, у складі яких адвокати працюють як наймані працівники. Чимало таких фірм прагнуть до глобальної експансії.

Цікавою особливістю, яка водночас є характерною для багатьох країн англійської правової традиції, є те, що в деяких штатах з малою чисельністю населення адвокат може виконувати окремі функції прокурора.

Отже, досвід організації адвокатури США свідчить, що чимало функцій, які в континентальній Європі виконуються професійними асоціаціями адвокатів, можуть бути передані й ефективно реалізовані громадськими організаціями правників (адвокатів), які здатні вирішувати широке коло нагальних проблем адвокатської професії.

Список використаних джерел:

1. Constitution and Bylaws, Rules of procedure of the House of delegates. – Chicago: American Bar Association, 2013. – 76 p.
2. Abel R.L. American lawyers / R.L. Abel. – New York: Oxford University Press, 1989. – 406 p.
3. Neubauer D.W. Judicial Process. Law, Courts and Politics in the United States / D.W. Neubauer, S.S. Meinhold. – Firth Edition. – Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2010. – 547 p.
4. The Bylaws of the New York State Bar Association. – New York: New York State Bar Association, 2015. – 41 p.

**COUNTERING STANDARD
ESSENTIAL PATENT'S ABUSE THROUGH THE USE
OF ANTITRUST LAW IN THE US AND EU**

NATALIIA KOZACHUK

*PhD Candidate of the Department of Private International Law
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Most standards adopted by standard setting organizations (hereafter, – SSOs) include complex inventions protected by patents. Hundreds of thousands of patents cover semiconductor, software, telecommunications, or Internet inventions [1, P. 151]. If technology is essential for the implementation of the standard, once it is incorporated in a standard, its patent becomes standard essential (hereafter, – SEP).

Though corporate, contract and tort law could also address consequences of SEPs abuse, when dealing with the gravest cases of such abuses that include anticompetitive conduct “antitrust provides numerous practical advantages” [2, P. 545].

Experience of the US and EU in dealing with consequences of SEPs abuse through antitrust is very valuable. Taking into account that spheres of application of different provisions of the US and EU antitrust law to the cases of SEPs abuses are yet to be clarified, this study will outline strengths and deficiencies of each system.

There are two most common types of SEPs abuse: patent ambush and patent hold-up. We will in turn compare how legal systems of the US and EU are able to deal with those issues.

Patent ambush is an abusive practice that is done during standard setting process. It refers to the situation “when a member of a standard-setting organisation withholds information, during participation in development and setting a standard, about a patent which is relevant to the standard, and subsequently this company asserts that this patent is infringed by use of the standard as adopted.” [3, P. 24]. This type of abuse is dangerous, because it facilitates elimination of competition during standard setting process.

Under the US antitrust law patent ambush may be prohibited by section 2 of the Sherman Act. While US antitrust law successfully completed the task of policing patent ambush in *Broadcom v. Qualcomm* case using section 2, it failed to do so in the case of *Rambus*.

In the former case in order to incorporate its technology in a standard the company undertook false promise to licence it on FRAND terms. Once the

standard was implemented the company violated its commitment. The company did not obtain dominance due to superior technology, but as a result of deception and the court ruled that such behaviour constituted a violation of section 2 of the Sherman Act.

In the later case, Rambus's deceptive conduct helped it to tailor its patent claim so that it would cover JEDEC's standard. Once the standard was widely implemented Rambus became a monopolist [4, P. 73] and demanded high royalty for the use of its technology – engaged in royalty staking. *Rambus* case didn't establish some restrictive application of Sherman Act section 2 but demonstrated that the sphere of application of this provision to the cases of SEPs abuse is very narrow.

In the US regardless of the fact whether the entity was or wasn't dominant at the time of deceptive conduct, deception which leads to market dominance may be prohibited under section 2 of the Sherman Act. Here, the way in which dominant position was obtained is crucial.

In the EU to the contrary the ECJ stated that deception may amount to an abuse if it leads to anticompetitive effects, then it would be in violation of Art. 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (hereafter, – TFEU). It is important to understand that under the EU competition law patent ambush carried out by non-dominant entity will be allowed and patent ambush conducted by a dominant entity could be prohibited. But the most important indicator for the antitrust liability in the EU is the effect on the market. Therefore, in the EU deception itself doesn't trigger antitrust liability, but might be prohibited if it has anticompetitive effects on the market [5, P. 82].

The second type of abusive behaviour in SSO context is patent hold-up, which takes place after the standard was implemented. It is a type of a contractual hold-up, when the SSO selects a standard, members of the SSO make specific investments related to the selection of a particular technology and the patent owner may engage in "hold-up" by [either] demanding a higher royalty rate than if negotiation had been conducted before the standard was set [6, P. 6], imposing other onerous requirements or excluding market rivals from the use of the patent. Royalty staking and exclusionary practices are the most popular forms of patent hold-up.

Royalty staking is a type of abusive behaviour when SEP owner imposes the payment of licensing fees, which are considered excessive to the value of the SEP [5, P. 103]. Due to such onerous licensing requirements SSO members could be effectively prevented from using the standard [7, P. 329].

Royalty staking through the imposition of excessive licensing fees is not prohibited under the US antitrust law if the dominant entity gained monopoly power as a result of fair competition. Such position is supported in *Trinko* and *Nynex* cases. If monopoly power was obtained using the means other than

competition on its merits, royalty staking might be condemned by section 2 of the Sherman act, but antitrust liability will be triggered by unfair means of competition rather than by onerous licensing conditions.

US antitrust law arsenal has also section 5 of the FTC act at its disposal which prohibits undertakings to engage in unfair or deceptive acts or practices and unfair methods of competition. *N-Data* represents a case where to police the practice of royalty staking section 5 of the FTC act was successfully used as a sole basis for antitrust liability. In that case the FTC noted that “merely breaching a prior commitment is not enough to constitute an unfair act or practice under Section 5. The standard-setting context in which National made its commitment is critical to the legal analysis.” [8, P. 9]. Putting it differently, antitrust liability in this case was triggered by the fact that the commitment breached was undertaken in the standard setting context and was a prerequisite of technology’s implementation in the standard. In this light it can be seen as a type of deceptive conduct, hence, a type of patent ambush. Consequently, it is highly unlikely that US antitrust law could capture cases of SEP abuses, when excessive licenses prices are applied.

The picture is quite different under the EU competition law: using Art. 102 of the TFEU the European Commission successfully addressed three cases where the SEP owners engaged in imposition of excessive royalties, namely, *Rambus*, *Qualcomm* and *IPcom*. While *Rambus* and *Qualcomm* clearly invoked deception during standard setting process, therefore, imposition of excessive royalties may be described as stemming from patent ambush, in the *IPcom* case SEP owner didn’t engage in deceptive conduct during standard setting. This case emphasized the importance of FRAND commitments’ when SEPs are transferred from one owner to another [9].

Exclusionary practices represent the second most typical case of SEP abuse through patent hold-up. Exclusion of competitors may be done either through refusal to licence SEP or through injunction – a court order requiring a company to stop using SEP.

In the US refusal to licence is not anticompetitive in the absence of FRAND commitment. It would be nearly impossible to establish antitrust liability for the refusal to licence under US antitrust law, however, this possibility remains open in the cases with FRAND encumbered patent owners. Notwithstanding the fact that there is no relevant case law in the US, SEP owner’s readiness to undertake FRAND commitment might be a sign of SEP owners involvement into previous voluntary co-operation, which might provide grounds for the claim that refusal to license a SEP is in violation of section 2 of the Sherman act.

Similarly, in the EU there is no case-law establishing anticompetitive effects stemming from the refusal to license a SEP. However, it could be

argued that Art. 102 of the TFEU envisages such possibility. Consider 3G high-speed mobile Internet standard in the EU, access to which provides access to the whole high-speed mobile Internet market. In case of a refusal to license a SEP, included into 3G standard, the competitor will be excluded from the entire market. To prove that such refusal to license has anticompetitive effects it is necessary to make sure that the four requirements of the exceptional circumstances test are met: (1) the access to the input protected by the IPR is indispensable to compete in the market, (2) the refusal to license excludes effective competition in the market, (3) it prevents the emergence of a new product, (4) such refusal is not objectively justified [5, P. 52].

In the absence of relevant case-law in the EU, SEP owner's refusal to license might be condemned under the EU competition law if all elements of the exceptional circumstances test are met, regardless of the fact, whether SEP owner undertook FRAND commitments.

To conclude, regarding patent ambush done through deceptive conduct of the future SEP owner, the US antitrust law is likely to condemn such practice either if it is carried out by a dominant entity, or by an entity that is seeking to obtain dominant position. To the contrary in the EU patent ambush through deceptive conduct per se will not be condemned. US antitrust law pays attention that market power must be obtained through competition on the merits, but for the EU competition law it is crucial to supervise the activities of a company once it became dominant.

While the US antitrust system doesn't provide sufficient legal basis to deal with the cases of royalty staking in the SEPs context, the EU competition law has successfully addressed such cases and has sufficient capacity to do so in the future. Regarding refusal to licence, under the US antitrust law we came to the conclusion that in the absence of FRAND commitments it would be nearly impossible to establish antitrust liability. Situation in the EU is different: the fact that SEP owner undertook FRAND commitments might make it easier to prove anticompetitive conduct, but antitrust violation might exist even in the absence of FRAND obligation.

References:

1. Lemley M. A. Ten Things to do About Patent Holdup of Standards (And One Not To) / Mark Lemley // Boston College Law Review. – Vol. 48 – 2007. – P. 149–168.
2. The case for antitrust law to police the patent holdup problem in standard setting / Cary G. S., Nelson M. W., Kaiser S. J, Sista A. R. // Antitrust Law Journal. – 2011. – Vol. 77. – № 3. – P. 913-945.
3. Study on the Interplay between Standards and Intellectual Property Rights (IPRs) [Электронный ресурс] // [Blind K., Bekkers R., Dietrich Y. and others] ; ed. Blind K. – Luxembourg: Publications Office of the European Union. – 2011. – 212 p. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/european-stan>

dards/standardisation-policy/policy-activities/intellectual-property-rights/index_en.htm. Date of access: 28.04.2015.

4. Opinion of the Commission In the Matter of Rambus, Inc. Docket No. 9302 [Электронный ресурс] // Federal Trade Commission. – 120 p. – Mode of access: https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/cases/2006/08/060802commission_opinion.pdf. Date of access: 28.04.2015
5. Petrovic U. Competition Law and Standard Essential Patents: A Transatlantic Perspective. // Kluwer Law International. – 2015. – 218 p.
6. Kobayashi B. H. Federalism, substantive preemption, and limits on antitrust: an application to patent holdup. [Электронный ресурс] / B. H. Kobayashi, J. D. Wright // Journal of Competition Law and Economics. – 2009. – Vol. 5. – № 3. – P. 1-48. – Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=1460997>. Date of access: 28.04.2015.
7. Carrier M. A. Innovation for the 21st Century. // Oxford university press. – 2009. – 416 p.
8. Negotiated Data Solutions LLC; Analysis of Proposed Consent Order to Aid Public Comment [Электронный ресурс] // Federal Register. – 2008. – Vol. 73, No. 21. – Mode of access: http://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/federal_register_notices/negotiated-data-solutions-llc-analysis-proposed-consent-order-aid-public-comment-statement/080131negotiateddatasolutionsllc.pdf. Date of access: 28.04.2015.
9. Antitrust: Commission welcomes IPrCom’s public FRAND declaration [Электронный ресурс] // European Commission. – 2009. – Mode of access: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-09-549_en.htm. Date of access: 28.04.2015.

СТРУКТУРНА РЕФОРМА МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ “ПРОГРЕСИВНОЇ ЕРИ”

ГОР КОЗЮРА

*доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту
Полтавського університету економіки і торгівлі*

Щодо напрямів розвитку місцевого самоврядування інших країн вирішальне значення мав період кінця XIX – початку XX ст., звідки витоки руху за розмежування у місцевому самоврядуванні адміністрування від політики та структурних реформ муніципального управління у США, Канаді й Великобританії.

У США муніципальна реформа “прогресивної ери” насамперед торкнулася ліквідації “міських політичних механізмів”, відбувався пошук нових форм муніципальних структур, в яких принцип “належного” менеджменту і розпорядливості мав превалювати над корисливими в умовах швидкого зростання міст мотивами посадових осіб і муніципальних політичних діячів.

Міські реформатори виступали за зміни в структурі місцевого самоврядування як засіб усунення корупційних явищ і поліпшення ефективності, акцентуючи увагу на технічній кваліфікації управлінців, а не на представництві від населення.

Найпомітнішим результатом цього підходу стало запровадження в муніципалітетах такої форми управління, як системи “рада – менеджер”. Два основних завдання схеми муніципального реформування в США: перше, наділити мерів більшими владними повноваженнями; по друге, розділити законодавчі і виконавчі функції органів місцевого самоврядування.

Міські політичні механізми в Канаді були не так розвинуті, як у США, особлива активність відзначалася у великих містах Монреалі й Торонто. Здійснюване у Канаді реформування мало менш радикальний характер завдяки британським традиціям місцевого самоврядування. За проблемні поставлено питання про дрібні виборчі округи, великі за кількісним складом ради та участь у місцевих виборах політичних партій. Кроком у бік впровадження форми управління “сильний мер – рада” став перехід до загальних виборів голів місцевих рад за мажоритарною виборчою системою по єдиному одномандатному виборчому округу. Але поряд з цим більше наголошувалося на необхідності вилучити у місцевих рад деякі їх повноваження, створюючи окремі виконавчі й адміністративні органи.

Основні внутрішні організаційні зміни у муніципальному управлінні в Канаді включали: запровадження контрольних бюро (Торонто, 1896 р.), комісійної системи (Едмонтон, 1904 р.) та системи “рада – менеджер”

(виникла в Стентоні, штат Вірджинія, США у 1908 р. і вперше трансплантована до Канади в 1913 р. у Вестмаунті, Квебек). Нові організаційні структури місцевого самоврядування мали виправдати сподівання реформаторів на комплексне вирішення проблем вироблення політики, координації надання послуг та репрезентації населення у містах [1].

В авангарді руху за муніципальну реформу перебували переважно представники ділових кіл. Насамперед їх цікавили не стільки демократичні аспекти місцевого самоврядування, скільки перспективи розширення муніципальних послуг і забудови територій, і не виключали матеріального інтересу. Реформи фактично мали змінити правила гри і дати бізнесменам вагомий важелі управління муніципальними справами.

Не готові взяти відповідальність за викликані зростанням міст соціально-економічні проблеми, бізнесмени звинувачували у всьому корумпованих місцевих політиків і неефективні муніципальні органи влади. Термін “політика” отримав підтекст корупції, фаворитизму в призначенні на посади. Розкриття непоодиноких фактів зловживань і правопорушень щодо сприяння організованої злочинності, вимагань, розкрадання бюджетних коштів, непрозорість тендерних процедур негативно вплинули на загальну оцінку громадськістю діяльності муніципального управління [2, с. 56-59].

Первинна мета муніципальних реформ полягала в усуненні корупційних явищ, іншим важливим завданням було поліпшення ефективності надання громадських послуг. Основний метод вирішення цього завдання реформатори вбачали у вилученні повноважень у місцевих рад. Цього передбачалося досягти шляхом зменшення кількісного складу і вагомості депутатів-політиків від місцевих виборчих округів; формуванням невеликого за чисельністю членів виконавчого органу з великими повноваженнями, збільшенням повноважень адміністрації через системи комісіонерів чи міських менеджерів, створенням окремих органів спеціального призначення, що мали перебрати на себе виконання важливих адміністративних функцій.

Відокремлення муніципального управління й адміністрування місцевих справ від політики на основі принципів ведення бізнесу розцінювалося як очевидне вирішення наявних проблем, адже більшість місцевих питань є за характером радше адміністративними, ніж політичними: “Дехто стверджує, що між муніципальним адмініструванням та бізнесом є мало, а то й зовсім немає спільного, що останній ведеться з метою отримання прибутку від інвестицій та операцій, тоді як перше не прагне до таких результатів. Проте метою є або дивіденди акціонерам, або матеріальні блага для платників податків... принцип один, і методи, що забезпечують успіх у досягненні однієї цілі, виявляться такими ж ефективними стосовно іншої” [3, с. 21].

Ідеї реформізму, бізнес-управління, професіоналізації місцевого самоврядування заради сприяння дієвості й економності швидко знайшли підтримку в посадових осіб місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування більше не сприймалося крізь призму демократії як сфера виявлення громадянської активності, де громадяни мали вагомий голос та могли брати активну участь у спільному розв'язанні проблем і забезпеченні необхідних послуг. Навіть в провінції Онтаріо, де прижилася форма міських зборів Нової Англії, ці ідеалізовані погляди про демократизм місцевого самоврядування вважалися “переважно міфом, що базувався на уявленні про “золотий вік” місцевого самоврядування, якого в чистій формі насправді ніколи не існувало” [4, с. 98-99].

Діловий світ схилився до сприйняття муніципального управління як фірми, що функціонує згідно з бізнес-принципами [2, с. 46]. Муніципальні ради з точки зору реформаторів уподібнювалися до компактних рад директорів великих комерційних корпорацій (місцеві ради – не парламенти; місця не для виголошення промов і заяв партійних позицій, а для ведення реальних справ позапартійними представниками в межах цілої громади тощо). Звідси виникло й досі продовжується дискутуватися питання про кількісний склад рад. Для реформаторів ери муніципальної реформи думка про те, що велике місто потребувало більшої за кількістю обраних депутатів ради була такою ж безглуздою, як думка про необхідність істотного збільшення кількісного складу ради директорів великих приватних компаній. Збільшення кількості членів правління не посилює його управлінську спроможність. Аналітики з питань корпоративного управління дійшли до висновку, що оптимальний склад ради директорів має буде від 8 до 10 членів: “надто збільшені правління призводять до кількох проблем: індивідуальний час участі директорів різко зменшується або навіть виключається; великий обсяг роботи правління доводиться делегувати комісіям, зменшуючи залучення директорів у вирішенні багатьох питань; ускладнена, якщо взагалі можлива, оцінка результатів їх роботи; потерпає мотивація; система стає менш відкритою для критики і можливих змін; менеджменту стає легше контролювати раду за максимую “розділяй і володарюй” [5]. Все ж думка про наявність певних зв'язків між ефективним корпоративним й муніципальним управлінням має право на існування.

Отже, в ході проведення структурних муніципальних реформ виборчому праву надавалося менш важливе значення, ніж забезпеченню ефективної організації муніципального управління, результативному наданню послуг. Таким чином, визначилася тенденція зрощення бізнесу й органів місцевого самоврядування, їх перетворення в аполітичні корпоративні органи управління, професіоналізації місцевого самоврядування, чіткого розподілу нормотворчих і виконавчих функцій.

Кінцевим результатом реформ був більш складний за механізмом управління, менш підзвітний муніципальний орган влади, радше відданий ідеям економності, ефективності та результативності, аніж підзвітності і підконтрольності виборцям. Однак структурні реформи не усували проблемних питань розтрат й корупційних діянь, недостатнього рівня надання послуг, ситуацій конфлікту інтересів, затягування рішень, що підтверджувалося численними прикладами [2, с. 72-73]. Бізнесмени й технічні експерти виявилися схильними до особистого збагачення й корупційних діянь так само, як і ті муніципальні представники, яких вони гостро критикували.

Спадщина “єри муніципальної реформи” відчутна в тривалому існуванні здобутків структурних реформ початку ХХ ст. і запереченні доречності політики на місцевому рівні. Однак з поступальним рухом демократії ці аполітичні традиції все більше не відповідали новим умовам, і у випадку Канади вже в 20-і рр. ХХ ст. партійна система почала впроваджуватися на муніципальних виборах, особливо в містах Західної Канади.

Залучення зарубіжного досвіду, ретроспективний погляд на проблему дозволяє визначити альтернативні варіанти і виконати прогнозну оцінку розвитку місцевого самоврядування в Україні. Адже, як показує практика, зі всіх проблем, які стоять на заваді ефективній роботі органів місцевого самоврядування, з найгостріших – професійна невідповідність і заповлітизованість депутатів місцевих рад. У зв’язку з вище зазначеним на порядку денному – питання кадрової політики в сфері підготовки фахівців для роботи в органах місцевого самоврядування, оптимізація структури місцевого самоврядування, зокрема, кількісного складу місцевих рад, розроблення і впровадження механізмів попередження і мінімізації негативних наслідків впливу партійної політики на місцевому рівні, підвищення ефективності надання управлінських послуг.

Список використаних джерел

1. Козюра І. В. Місцеве самоврядування в Канаді: досвід для України : моногр. / І. В. Козюра. – Полтава : АСМІ, 2013. – 332 с.
2. Weaver J. C. Shaping the Canadian City: Essays on Urban Politics and Policy, 1890-1920 / J. C. Weaver. – Toronto : Institute of Public Administration, 1977. – 79 p.
3. Masson J. K. Alberta’s Local Governments and their Politics / J. K. Masson. – Edmonton : Pica Pica Press, 1985. – 397 p.
4. Plunkett T. J. The Management of Canadian Urban Government: A Basis Text for a Course in Urban Management / T. J. Plunkett, G. M. Betts. – Kingston : The Institute of Local Government, Queen’s University, 1978. – 304 p.
5. Leighton D. S. Making Boards Work: What Directors Must Do To Make Canadian Boards Effective / D. S. Leighton, D. H. Thain. – Toronto : McGraw-Hill Ryerson, 1997. – 139 p.
6. Tindal C. R. Local Government in Canada / C. R. Tindal, S. N. Tindal. – 5thed. – Scarborough : Nelson Thompson Learning, 2000. – 396 p.

СИСТЕМА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОРПОРАЦІЇ В США

ІРИНА КРАВЕЦЬ

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Підприємницькі корпорації в Сполучених Штатах Америки (далі – США) є одними з найпоширеніших видів суб'єктів господарювання в цій країні, з огляду на необхідність вдосконалення правового регулювання порядку здійснення господарської діяльності в Україні, у тому числі правого становища суб'єктів господарювання, актуальним вбачається вивчення досвіду США з приводу функціонування системи підприємницьких корпорацій.

Щодо суб'єктного складу підприємницької корпорації, то, перш за все, необхідно визначити правове становище акціонерів та форми їх організації. Зокрема, порядок проведення загальних зборів акціонерів регулюється параграфами 7.01–7.28 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації” [1]. Відповідно до § 7.30 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації” один або декілька акціонерів можуть заснувати траст для голосування, передавши довірчому власнику право реалізувати право голосу, що йому або їм належить, а також здійснювати для них інші дії; опосередковує заснування такого трасту угода, яка встановлює умови тресту (серед яких допустимо вказувати будь-які умови, що сумісні з цілями трасту для голосування), і передача довірчому власнику своїх акцій. Після підписання угоди про заснування трасту для голосування довірчий власник повинен скласти список прізвищ/найменувань і адрес вигодонабувачів, включивши до нього відомості про номери та категорії акцій, які передані у довірчу власність, а копії списку та тексту угоди направити до головного офісу корпорації.

Параграфом 7.32 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації” врегульоване питання порядку укладання та зміст акціонерних угод. З огляду на те, що ст. 29 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачила можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання [2], а позиція судів України стосовно угод акціонерів достатньо критична, необхідним є вдосконалення чинного законодавства України, в тому числі більш детальна регламентація

щодо змісту, порядку укладання, виконання та розірвання таких угод, з огляду на зарубіжний досвід, зокрема США. Підтримуємо точку зору Вінник О. М. щодо необхідності закріплення у Законі України “Про акціонерні товариства” поняття та видів акціонерних угод та визначення: (1) відкритого кола відносин, що можуть ними регулюватися; (2) форми угоди – повна письмова; (3) умов її дійсності (відсутність суперечностей із законодавством, статутом товариства, а також дотримання добросовісності при укладенні такої угоди, тобто уникнення зловживання сторонами угоди своїми правами, наприклад, на шкоду міноритарним акціонерам); (4) форм відповідальності, що можуть застосовуватися до порушників умов акціонерної угоди, і можливість судового захисту інтересів сторін договору у разі невиконання учасником/учасниками договірних відносин своїх зобов’язань за такою угодою; (5) наслідків для товариства у разі укладення, невиконання чи припинення/розірвання акціонерної угоди; (6) підстав припинення акціонерної угоди; (7) наслідків відчуження стороною угоди своїх акцій і відповідно – перехід до набувача акцій прав та обов’язків за такою угодою [3, с. 25].

Порядок формування та організації діяльності ради директорів підприємницької корпорації регулюється § 8.01 – 8.33 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”. Зокрема, визначається, що вимоги до членів ради директорів встановлюються внутрішнім регламентом підприємницької корпорації. Закони про підприємницькі корпорації різних штатів не вимагають, щоб члени ради директорів були акціонерами (крім штату Вермонт) [4], тобто розрізняють внутрішніх директорів-акціонерів та зовнішніх директорів-не акціонерів.

Порядок організації менеджменту підприємницької корпорації регулюється § 8.40–8.44 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”. Відповідно до права США гнучкість корпоративного законодавства поєднується з підвищеною відповідальністю менеджерів за недобросовісне виконання своїх зобов’язань перед корпорацією та акціонерами. Зокрема, відповідальність менеджерів корпорацій за неналежне виконання ними своїх обов’язків визначається переважно законами про корпорації штатів. Вказані закони закріплюють окремі види санкцій, що застосовуються згідно рішень судів до менеджерів, що неналежне виконували свої обов’язки. Відповідно до § 720 Закону про підприємницькі корпорації штату Нью-Йорк передбачаються такі види санкцій, що можуть бути застосовані до менеджерів корпорації: (1) закріплення за відповідачем обов’язку відвідувати та відшкодувати збитки, що були завдані внаслідок неналежного виконання ним своїх службових функцій; (2) відміна незаконної передачі права власності на майно корпорації, уступки на нього права вимоги або його передачі при умові,

що здійснюючи вказані дії особа знала про їх незаконність; (3) заборона передбачуваної незаконної передачі права власності на майно корпорації, уступки на нього права вимоги або його передачі, якщо є достатні докази того, що ці дії можуть бути реально здійснені [5]. Поняття такого виду менеджерів як корпоративного секретаря врегульоване у § 1.40 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”.

При характеристиці майнової бази підприємницької корпорації, слід наголосити, що у модельному законодавстві відсутні вимоги до мінімального розміру статутного капіталу. У 1976 р. закон штату Каліфорнія відмінив поняття акціонерного (статутного) капіталу, а в 1987 р. Модельний закон США “Про підприємницькі корпорації” відмінив поняття номінальної вартості акції. Акціонерний (статутний) капітал в США продовжує у повній мірі виконувати лише розподільчу функцію [6]. Крім статутного капіталу у корпоративному праві США розрізняють випущений капітал (issued capital) як суму випущених корпорацією акцій, яка може бути нижче тієї суми, що вказана у статуті, а також оплачений капітал (paid capital) як суму, яка вже реально отримана корпорацією за акції, оскільки після підписки на акції можливим є внесення не відразу всієї вартості акцій [7]. Щодо майнової бази підприємницької корпорації, то слід наголосити, що поняття та види акцій підприємницької корпорації врегульовані § 6.01–6.04 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”; дивіденди, що сплачуються акціонерам – § 6.23 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”; дистрибуції (вигоди для акціонерів, що надаються підприємницькою корпорацією) – § 6.40 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”.

Щодо актів регулювання організації діяльності підприємницької корпорації, як нормативно-правових, так і внутрішніх, то їх система складається з: (1) закону відповідного штату про підприємницьку корпорацію; (2) меморандуму підприємницької корпорації (articles of incorporation – § 2.02 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”); (3) підзаконних актів підприємницької корпорації (§ 2.06 – Bylaws, § 2.07 – Emergency Bylaws); (4) внутрішнього регламенту підприємницької корпорації (memorandum/articles of association); (5) рішень загальних зборів акціонерів, рішень ради директорів (у межах повноважень); (6) акціонерної угоди (Shareholders Agreements) – у разі її наявності – § 7.32 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”.

У корпоративному законодавстві США крім прямих позовів, тобто тих, що безпосередньо спрямовані на захист інтересів акціонерів, передбачено таку форму захисту прав акціонерів як похідні позови

(на захист інтересів підприємницької корпорації від імені акціонера – § 7.40–7.47 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”). Підставою для подання похідних позовів, як правило, є порушення менеджером (посадовою особою) корпорації покладених на нього обов’язків, зловживання своїми правами, що спричинило завдання корпорації шкоди (наприклад, встановлення менеджером надмірно високої оплати своєї праці, розтрата коштів корпорації, діяльність у власних інтересах на шкоду корпорації, привласнення можливості ведення бізнесу шляхом, скажімо, “перехоплення” у корпорації її можливих контрагентів). Похідні позови можуть подаватися й до третіх осіб, до інших учасників корпорації у разі завдання ними шкоди товариству [8, с. 263].

Крім прямих та похідних позовів, у корпоративному законодавстві США передбачено такі форми захисту прав акціонерів як право акціонера на незгоду – глава 13 Модельного закону США “Про підприємницькі корпорації”, зміст права на незгоду полягає в тому, що акціонеру, у випадку його незгоди з певними рішеннями корпорації, які порушують його інтереси, надається право вимагати оплати справедливої вартості своїх акцій [8, с. 256–262] та право акціонера на подання колективних позовів, що дає можливість подати позов акціонеру від імені всіх акціонерів, що знаходяться в подібному до нього становищі, а також такі позови допомагають об’єднати зусилля осіб, права та законні інтереси яких порушені, з тією метою, щоб у них була можливість більш ефективно вести судову справу [9, с. 73–75].

Отже, для вдосконалення правового регулювання акціонерних товариств в Україні, необхідним є вивчення зарубіжного досвіду щодо організації діяльності такого виду суб’єктів господарювання, зокрема і досвіду США. Необхідним є включення до Закону України “Про акціонерні товариства” норм щодо можливості створення трастів для головування та детальна їх регламентація, як одного із способів захисту прав міноритарних акціонерів. Одним з можливих механізмів забезпечення більш ефективної реалізації прав міноритарних акціонерів є угоди акціонерів, які повинні бути більш детально розкриті у Законі України “Про акціонерні товариства”. Зокрема, крім усього вищеперерахованого, необхідним також є закріплення у Законі України “Про акціонерні товариства” умови щодо обов’язковості передбачення у статуті акціонерних товариств права укладення угод акціонерів міноритарними акціонерами та перелік питань з приводу яких вони можуть укладатися, який повинен бути відкритий. Подальшого вивчення потребують такі форми захисту прав акціонера як похідні позови, право на незгоду та колективні позови.

Список використаних джерел

1. MODEL BUSINESS CORPORATION ACT. (with selected Official Comments) // [Електронний ресурс] : Сайт Wake Forest University : Режим доступу : <https://users.wfu.edu/palmitar/ICBCorporations-Companion/Conexus/ModelBusinessCorporationAct.pdf>. Дата доступу 06.04.2015.
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI // Офіційний вісник України. – 2008. – № 81. – Ст. 2727.
3. Вінник О. Акціонерні угоди / О. Вінник // Юридична Україна. – 2010. – № 5. – С. 20–27.
4. Миронов А. В. Корпорации в праве США / А. В. Миронов // Режим доступу : http://www.mironov.net/ptu/Corporations_under_USA_law_coursework.pdf
5. Данельян А. А. Корпорация и корпоративные конфликты // [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=890%3A2011-09-29-08-41-59&catid=119%3A2011-09-29-08-07-56&Itemid=37&limitstart=7#_ftn17 Дата доступу 23.04.2015.
6. Фомина О. Н. Правовое положение предпринимательской корпорации в США и акционерного общества в Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ: автореферат на соискание научной степени кандидата юридических наук: спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / О. Н. Фомина; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 2011. // [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://lawtheses.com/pravovoe-polozhenie-predprinimatelskoy-korporatsii-v-ssha-i-aktsionernogo-obschestva-v-rossiyskoy-federatsii-sravnitelno-> Дата доступу 21.04.2015.
7. Корпорации по праву США // [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://mrmarker.ru/p/page.php?id=15978> Дата доступу 21.04.2015.
8. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення / Вінник О. М. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
9. Сыродоева О.Н. Акционерное право США и России (сравнительный анализ) / Сыродоева О.Н. – М.: Изд-во “СПАРК”, 1996. – 112 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В США ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

ЄВГЕН ЛЕГЕЗА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності ОВС
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

В теорії та практиці функціонування органів державної влади країн з розвинутою ринковою, соціально орієнтованою економікою використовується категорія “публічні послуги” (англ. Public services), що характеризує сферу відносин держави та суспільства. Це, в першу чергу, США, Велика Британія, Французька Республіка, ФРН тощо. Під цією категорією розуміються відносини із забезпечення потреб фізичних та юридичних осіб органів державної влади і самоврядування, а також іншими урядовими та неурядовими організаціями. Для означення відповідної системи органів влади у багатьох країнах світу використовується термін “публічна адміністрація” (англ. Public administration). І хоча цей термін може означати і “діяльність” відповідних органів, його переважно розуміють як сукупність органів та інших інституцій, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції.

Насамперед, увага приділяється органам державної влади та виконавчим органам місцевого самоврядування (які є “органами” у статутному значенні). До органів та інституцій публічної адміністрації функціонально можуть належати також і інші суб’єкти, які здійснюють публічно-управлінські функції (наприклад, професійна організація, якій держава законом делегувала повноваження здійснювати реєстраційні функції тощо). Такий підхід дозволяє комплексно розглядати проблеми урядування, в тому числі і на місцевому та регіональному рівнях [1, с. 31–47].

Для вивчення практики надання публічних послуг (організаційної складової) у США, Канаді, Великій Британії, Французькій Республіці та Австралійському Союзі, нами було досліджено веб-сторінки органів влади цих країн. Варто зауважити, що такі веб-сторінки функціонують за принципом зручності для задоволення потреб в першу чергу отримувачів послуг. Наприклад, у Канаді за результатами проведеного опитування “Спочатку громадяни”, традиційний підхід до послуг з погляду

інституцій, відповідальних за їх надання, було змінено на підхід з позиції громадян, які їх отримують [2, с. 42]. Подібна практика надання таких послуг відбувається і в інших країнах, переважно за принципом “єдиного вікна”.

Так, у США послуги надаються спеціальними органами, однак необхідна інформація міститься на сайтах департаментів адміністративних послуг штатів [3, 4, 5]. Хоч переважна більшість інформації стосується передусім державних службовців та обслуговування апаратів державних установ, кожен потенційний отримувач адміністративних послуг має змогу ознайомитись із необхідною інформацією або замовити цю послугу в електронному вигляді.

Подібна практика надання послуг існує і у Великій Британії. На відповідному сайті [6] розміщена інформація як для державних службовців, так і для громадян, у тому числі щодо надання аналогів українських адміністративних послуг. Причому, для зручності громадян на веб-сайті пропонується вибір окремої життєвої ситуації та надаються практичні юридичні роз’яснення щодо подальших дій отримувачів послуг.

Надання публічних послуг у ФРН [7], Французькій Республіці [8], Фінляндській Республіці [9], Республіці Польща [10], відрізняється тільки національними особливостями вироблення політики щодо таких послуг системою органів влади, а для отримувачів послуг забезпечується максимальна зручність.

Отже, кожна країна має свою систему законодавства у сфері адміністративних послуг відповідно до національних особливостей та відповідну систему надання цих послуг. Однак, спільним для всіх розглянутих країн є прагнення держав покращити співпрацю з громадянами. На виконання цього було впроваджено надання послуг через Інтернет, не відкидаючи і інші способи комунікації – поштою та за особистим зверненням осіб до органів влади. Варто, пам’ятати, що Інтернет є тільки інструментом донесення адміністративних послуг до отримувачів. Не маючи цілісної системи вироблення політики щодо адміністративних послуг і надання адміністративних послуг, не варто сподіватись, що Інтернет покращить якість цих послуг. До того ж у вищезазначених країнах аналогів українських адміністративних послуг не так багато, а процедури їх отримання детально описані.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи : монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – Д. : Монолит, 2009. – 384 с.

2. Клименко І. В. Технології електронного урядування : навч. посіб. / І. В. Клименко, К. О. Линьов – Київ : Вид-во ДУС, 2006. – 225 с.
3. Офіційний сайт департаменту адміністративних послуг штату Аляска (США) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.admin.adfg.state.ak.us>
4. Офіційний сайт департаменту адміністративних послуг штату Небраска (США) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.das.state.ne.us>
5. Офіційний сайт департаменту адміністративних послуг штату Юта (США) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://das.utah.gov>.
6. Офіційний сайт публічних послуг у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publicservice.co.uk>.
7. Офіційний сайт публічних послуг Федеративної Республіки Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uni-konstanz.de/bogumil/kuhlmann/Download/KuhlmannRoeber1.pdf>.
8. Офіційний сайт публічних послуг Французької Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.service-public.fr>
9. Офіційний сайт публічних послуг Фінляндської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.suomi.fi/suomifi/english>
10. Офіційний сайт публічних послуг Республіки Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ks.no/u/English/Services/EEA-Project-in-Poland-Capacity-Building-of-Local-Governments-for-Better-Delivery-of-Public-Services1>

ПРАВОВЕ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИЗМУ У США

НАТАЛІЯ ОПАНАСЮК

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри туризму та рекреації
Київського національного торговельно-економічного університету,
віце-президент Туристичної асоціації України*

ОЛЕКСАНДР ТУНИК

студент Київського національного торговельно-економічного університету

Трансформаційні процеси та конфлікти у сучасному світі формують потребу у глибокому дослідженні та впровадженні правових механізмів захисту прав та безпеки туристів. Дослідження правової системи США, як одного з найбільших експортерів та імпортерів туристів у світі (за даними UNWTO), дозволить виявити та акумулювати ефективні правові норми країни, які доцільно використовувати в державному управлінні інших держав світу.

Згідно даних UNWTO, понад 110 країн світу мають прийняті нормативно-правові та законодавчі акти для регулювання туристичних взаємовідносин та безпеки іноземних громадян. Більшість із них спрямовані на визначення державних стратегічних цілей розвитку сфери туризму, регулюванні взаємовідносин між виробниками туристичних послуг (туристичним бізнесом) та споживачами (туристами), унормуванні туристичних формальностей та зменшенні ризиків для подорожуючих

У міжнародному туризмі суб'єктами правовідносин українські та російські вчені виділяють три основні сторони [1]:

- 1) туристи – споживачі туристичних послуг (туристичного продукту), основна частина якого надається в іншій державі;
- 2) фірми – виробники і реалізатори туристичних послуг (турпродукту), які беруть участь у наданні послуг туристам;
- 3) державні органи – здійснює нормативно-правові, адміністративні, регуляторні, розпорядчі та інші функції.

Модель “туристичного трикутника” лише частково відображає структуру туристичних правових взаємовідносин сторін при міжнародному туризмі, адже не враховує ряд особливостей, які виникли в процесі глобалізації в наслідок стрімкого науково-технічного прогресу та технологічної революції. Тому для характеристики туристичних правовідносин у США доцільно використовувати “туристичний чотирикутник США”, як модель, яка відображає не лише структуру взаємовідносин при міжнародному та внутрішньому туризмі, а й включає невід’ємний елемент сучасного туризму – Інтернет (рис. 1).

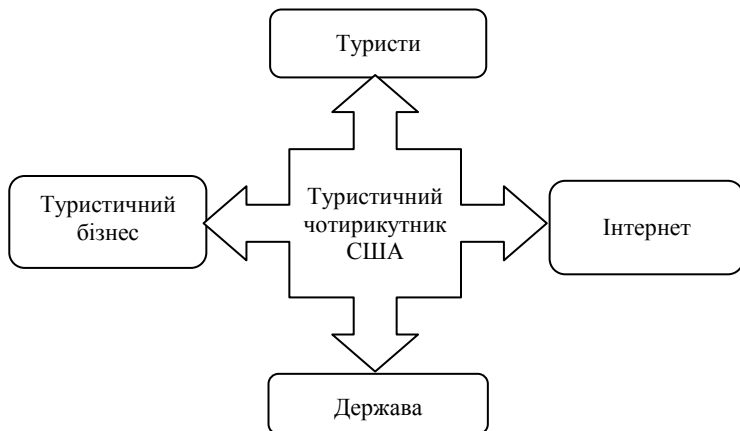

Рис. 1. Модель туристичних правовідносин США – “Туристичний чотирикутник”

Модель “туристичного чотирикутника США” дозволяє чітко відобразити законодавче та нормативно-правове регулювання туристичних відносин сторін у США, яка включає в себе, такі суб’єкти та об’єкти: “туристи – держава”, “туристи – туристичний бізнес”, “туристи – Інтернет”, “туристичний бізнес – держава” та “держава – Інтернет”.

США були однією з перших держав світу, які прийняли національне туристичне законодавство. У 1961 році у США було прийнято Національний закон “Про міжнародний туризм”, у 1981 році – Закон “Про національну політику в сфері туризму”, у 1992 році – Закон “Про політику у сфері туризму та розвитку експорту”. У 1995 році Білий дім провів Національну конференцію з розвитку туризму з метою залучення уваги до цієї галузі [1].

Крім законодавства прийнятого на національному рівні у США також діє ряд правових актів прийнятих на федеральному рівні кожним із штатів. Важливу роль приділено саморегулюванню туристичної галузі на місцях і пропаганді туризму, це обумовлено важливістю сфери для країни, адже туризм є однією з найприбутковіших сфер, які формують ВВП США.

Державна політика урегульована законодавством США спрямована на дослідження кон’юнктури туристичного ринку, формуванні та реалізації державних програм розвитку туризму, наданні підтримки окремим штатам, містам та округам країни. При цьому США є однією з небагатьох країн із розвиненою економікою де фактично відсутня державна

структура управління туризмом, адже з 1997 року у США відсутній центральний орган державного регулювання сфери туризму. Всі функції регулювання галузі покладені на принципи ринкової економіки (“самоорганізація” та “саморегулювання”) і суб’єктів господарювання. Така модель регулювання сфери може використовуватися лише державами привабливими для іноземних туристів (не потребуючими особливої уваги на міжнародному ринку), які мають сучасну інфраструктуру та систему безпеки туристів, високий рівень надання банківських, страхових та медичних послуг, а також активні громадські організації (асоціації, федерації тощо) [2].

На національному рівні у США діє Office of travel and tourism industries (ОТТІ), який створює сприятливий бізнес клімат для розвитку в сфері подорожей і туризму за рахунок зниження інституційних бар’єрів для туризму, реалізує маркетингову стратегію, забезпечує офіційну статистику подорожей і туризму, а також координує зусилля всієї федеральних органів в рамках Ради політики в галузі туризму [3]. Управління працює для підвищення міжнародної конкурентоспроможності США в індустрії подорожей і туризму та збільшення експорту, створюючи тим самим США зайнятості та економічного зростання за рахунок: статистичної системи для оцінки економічного внеску галузі; виконання заходів для прогнозування та розширення експорту послуг; розвитку і управління туристичною політикою, формуванням стратегії та пропаганди туризму; технічної допомога для розширення експорту (міжнародний туризм) і допомоги у внутрішньому економічному розвитку галузі [4; 5].

Загалом структуру органів державного регулювання сфери туризму у США можна відобразити за допомогою схеми наведеної на рисунку 2.

Порівнюючи модель державного та правового регулювання туризму США та України можна виокремити певні схожі та відмінні риси:

1) в Україні, як і в США, ліквідовано центральний орган виконавчої влади у сфері туризму (функції передано Міністерству економічного розвитку та торгівлі України);

2) в Україні, як і в США, наявне національне туристичне законодавство (Закон України “Про туризм”), але на відміну від США в Україні законодавство потребує удосконалення з міжнародними нормами права та регулювання туризму;

3) “саморегулювання” на основі принципів ринкової економіки – діє в США, але в Україні застосування такої моделі не можливе;

4) забезпечення прав та безпеки туристів – в Україні, на відміну від США, не можливо повністю гарантувати безпеку туристів.

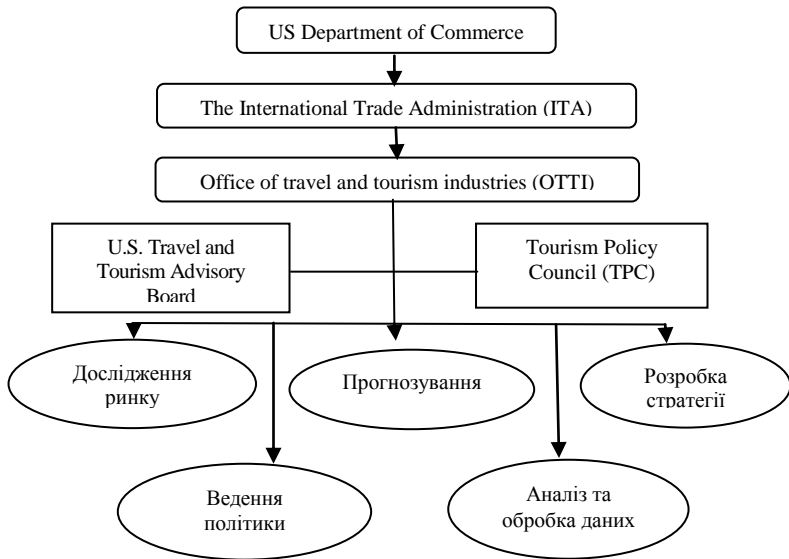

Рис. 2. Організаційна структура органів державного регулювання сфери туризму у США

Отже, аналіз правового і державного регулювання туристичної індустрії Сполучених Штатів Америки допоміг сформулювати основні особливості структури регулювання галузі країни й визначити, що принципи “саморегулювання” галузі, які діють у США не можуть застосовуватися для будь-яких країн. Такі принципи можуть собі дозволити лише стабільні високорозвинені країни світу, які мають дієві системи безпеки, медицини та захисту прав туристів.

Список використаних джерел:

1. Маринін М. Туристські формальності і безпека в туризмі [Текст]: прак. видання / М.М. Маринін. – М.: Фінанси і статистика, 2002. – 144 с.
2. Галасюк С. Необхідність удосконалення державного регулювання сфери туризму України / С.С. Галасюк // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: зб. наук. праць. – К.: Тонар, 2007. – С. 67-73.
3. Толочко А. Національна специфіка організації та регулювання міжнародного туризму / А.О. Толочко // Дослідження міжнародної економіки: зб. наук. праць. Вип. 4 (69). – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2011. – С. 90-91.
4. Office of travel and tourism industries (OTTI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://travel.trade.gov/>
5. Cornell University Law School Search Cornell. U.S. Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/>

АКСІОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПРАВОВОМУ РЕАЛІЗМІ

УЛЯНА СОКІЛ

аспірант

Хмельницького університету управління та права

Американський правовий реалізм відноситься до інтегрального типу праворозуміння, який характеризуються прагненням об'єднати методологію кількох класичних теорій для вивчення права як багатогранного явища [1, с. 118].

Представниками американського правового реалізму були Карл Ллевеллін (Ллюеллін) (Karl Llewellyn), Джером Франк (Jerome Frank), Фелікс Коен (Felix Cohen), Герман Оліфант (Herman Oliphant), Волтер Вілер Кук (Walter Wheeler Cook), Андерхіл Мур (Underhill Moor), Хессел Інтема (Hessel Yntema), Макс Радін (Max Radin), Олівер Венделл Холмс (Oliver Wendell Holmes).

На думку реалістів, необхідно вивчати не позитивний зміст права, а лише його дію. Реалісти зводять право до конкретної практики суддів і адміністраторів. Джерелом права вважають індивідуальний досвід судді, його психологічні властивості, емоційні спонукання, настрої та інші ірраціональні фактори. Посилання на норму робиться вже після того, як рішення фактично склалося у свідомості певного судді. Суд по кожній справі створює право. Таким чином, правовий реалізм намагається спростовувати нормативну силу закону.

К.Ллевеллін, як і О. Холмс, теж скептично ставився до нормативної основи права, але його погляди про можливість вирішення справи на вільний розсуд судді були більш поміркованими. Ллевеллін визнавав, що суддівський розсуд обмежений цілим рядом зовнішніх чинників. Відповідно до характеру рамок, він розрізняв два протилежні стилі юридичної мотивації: основний ("grand") та формальний. "Основний стиль", заснований на оціночних міркуваннях, передбачає звернення до здорового глузду, сприяння створенню норм та правил, які мають певне значення, а також наголошує суддям звертатися до правил та принципів, які використовувалися та приймалися до уваги під час вирішення аналогічних справ у минулому. Інформований про політичні міркування і принципи, суддя приймає рішення, відповідне часу і обставинам. "Формальний стиль" – це

автоматичне застосування законодавчих норм при ігноруванні соціальної практики та громадських очікувань [4, с. 37].

Ллевеллін віддавав перевагу “основному стилю” і не тільки завдяки можливості всебічного вивчення суті справи і ухвалення адекватного рішення суддею, але завдяки можливості точного передбачення його рішення. Він вважав, що рішення судді (який притримується “основного стилю”) можна передбачити шляхом аналогічних раціональних міркувань. Ллевеллін вивчав типові прояви поведінки суддів, які створюють право і на цій основі розробив теорію передбачення судового рішення. Ллевеллін вбачав проблему правознавства в тому, що формальні правові норми, так зване “паперове право”, занадто часто виявляються ненадійними джерелами для передбачення рішень.

Якщо К.Ллевеллін виходив із розмежування реальних норм і прав і “паперових” норм і прав, то Дж.Франк повністю заперечував нормативну основу права. За словами Франка, право складається з рішень у конкретних справах, а не з правил. При цьому Франк, у порівнянні з іншими правовими реалістами, зводив до мінімуму вплив нормативного фактору на процес прийняття рішень. На його думку, прагматики обминули увагою важливий елемент живого права – з’ясування обставин справи суддею. Він стверджував, що вирішення справи залежить, у значній мірі, від інтерпретації фактів, повідомлених свідками, сторонами обвинувачення і захисту і усвідомлених суддею або присяжними, у більшій мірі, ніж від будь-яких інших чинників.

Значну увагу у своїх розробках Франк приділяв дослідженню типових помилок, які трапляються при вивченні фактичних обставин справи. По-перше, свідки, підвладні звичайним людським слабкостям, часто помиляються при спостереженні, пригадуванні подій та в процесі повідомлення суду цих спогадів. По-друге, судді та присяжні, також підвладні людським слабкостям, можуть бути упередженими, часто не усвідомлюючи цього, щодо того чи іншого свідка або сторони у справі, або адвоката. На думку Франка, можливість цих свідомих і несвідомих помилок стосовно фактів робить процес непередбачуваним.

К.Ллевеллін визнавав, що “норми, значення яких очевидне і які можуть бути усвідомлені і розумно застосовані навіть пересічними людьми, скоріше за все принесуть однакові результати у різних суддів. Дж.Франк же взагалі не бачив користі від чітких законодавчих формулювань, оскільки якими б чіткими і визначеними не були формальні юридичні норми, ілюзорність фактів, на яких базується судочинство, унеможливує передбачення майбутніх рішень.

Дж.Франк вважав, що право складається виключно з судових рішень. Ці рішення базуються на фактах. Факти судової справи не можуть

повністю відповідати об'єктивній дійсності. Вони такі, якими їх уявляє суддя, а його уявлення залежать від усвідомлення того, що він бачить і чує від свідків. У результаті, єдиним можливим предметом дослідження у правознавстві стає індивідуальний досвід судді.

Дж.Франк у своїй роботі “Закон та сучасний розум” зазначає, що кожного дня судді виносять, так звані, вмотивовані рішення, у яких вони викладають основу своїх висновків. Проте, вивчаючи ці вмотивовані рішення, марно виявляти ті, які схожі на джерела фактичного судового процесу. Вони показують застосування суддею правил (норм) і принципів до фактів, тобто беручи до уваги які-небудь правила (норми) чи принципи (зазвичай похідних від вмотивованих рішень у попередніх справах) як важливу передумову прийняття рішень, одночасно використовуючи факти справ, як другорядну передумову, потім приходять до висновку шляхом безпосередніх міркувань [6, с. 111].

Суддя дійсно вирішує справу за його внутрішнім переконанням, а не логічним міркуванням. Життєво важлива мотивація спонукає приймати рішення на інтуїтивному рівні, що є правильним чи неправильним у виняткових справах; і хитрий суддя, маючи вирішене рішення, заручаючись здібністю та млявим розумом, не лише, щоб виправдати це своєю інтуїцією, але й надати його на огляд критикам. Відповідно воно проходить перегляд всіх правил (норм), принципів, правових категорій та концепцій, які він знаходить корисними, безпосередньо чи за аналогією, з тим, щоб вибрати ті з них, які на його думку, обґрунтовують його бажаний результат [6, с.112].

Якщо право складається з рішень суддів і ці рішення базуються на суддівських висновках, то спосіб у який суддя досягає своїх висновків і є ключем до судових процесів. Будь які результати суддівських висновків створюють право.

Фактори, які впливають на висновки та судові рішення членів суду є численними та заплутаними, особливо часто вони залежать від індивідуальних особливостей особи чиї висновки та судові рішення повинні бути роз'яснені. Ці унікальні індивідуальні фактори часто є більш важливими мотивами при прийнятті судового рішення, ніж що-небудь, що можна було б характеризувати як політичні, економічні та моральні упередження [6, с. 114].

Таким чином, симпатії та антипатії судді, швидше за все, є діючими по відношенню до осіб свідків, юристів та учасників судового процесу. На думку Франка, якщо індивідуальність судді є центральним фактором у правотворчості, то закон може змінюватися в залежності від індивідуальності судді, що трапляється у якій-небудь справі.

Також, не менш відомий представник американського правового реалізму Оліфант доводив, що дійсний хід прийняття суддівських рішень не відповідає викладеному у “думках суддів” – мотиваційній частині рішення. Тому він відкидає “те, що говорять судді” (гласну поведінку) і вивчає “те, що фактично судді роблять” (негласна поведінка). Він вважав, що правові норми повинні бути наближені до реалій суспільного життя, інакше у суддів не буде потреби звертатися до законодавчих норм у яких неможливо знайти справедливе обґрунтування фактів справи [7, с. 75].

На думку реалістів, суддя завжди націлений на результат в інтересах конкретної людини, проте із врахуванням соціально-політичних, моральних та інших цінностей і норм, адже судді повинні враховувати можливі наслідки їхніх рішень та приймати ті, які найбільше сприяють суспільному благу.

Список використаних джерел:

1. Скоробогатов А.В. Современные концепции правопонимания. Учебно-практическое пособие. – Казань, 2010.
2. Титов В. Д. Философские основания юридической логики в США в 20–40-е годы XX века: “правовой реализм” / В. Д. Титов // Логика толерантности и права : материалы науч. конф., Екатеринбург, 24-25 декабря 2001 г. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – С. 132-159. – (Уральский межрегиональный институт общественных наук ; Вып. 4). – 132-159 с.
3. Карапетов А.Г. Борьба за признание судебного правотворчества в европейском и американском праве. – Москва: Статут, 2011. – 312 с.
4. Llewellyn Karl N. The Common Law Tradition: Deciding appeals. – Boston: Little Brown and Company, 1961.
5. Twining W.L. Karl Llewellyn and the Realist movement. – London: Weidenfeld and Nicholson, 1973.
6. Frank J. Law and the modern mind (1930). – New Brunswick: Copyright by Transaction Publishers, 2009.
7. Herman Oliphant. A return to stare decisis. – American Bar Association Journal, 1928.

“ПРАВИЛО МІРАНДИ”
ЯК ОДИН З ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ.
СПРОБА ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

АРТУР СТАЦЕНКО

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Правову систему Сполучених Штатів Америки багато науковців вважає найдосконалішою у світі. Саме тому, значна кількість законодавців намагається хоча б частково перейняти досвід США та запровадити ті, чи інші інститути у своєму законодавстві, Україна у цьому процесі не є виключенням.

У всьому світі Сполучені Штати Америки прийнято вважати найдемократичнішою державою у світі, у правовій системі якої права та свободи людини та громадянина займають найважливіше місце.

Аналізуючи історію, можна зробити висновок, що неможливо взяти більш досконале законодавство іншої країни, та скопіювати його до вітчизняного, така норма як правило залишається “мертвою”, тому що вона, зазвичай, не адаптована до правової системи, національної системи законодавства та ментальності людей.

У роботі розглянуто питання щодо впровадження до українського законодавства інституту під назвою “правило Міранди”. Звертається увага на найбільш важливі питання стосовно практичного впровадження такого правила, аналізується позитивний досвід Сполучених Штатів Америки. Пропонуються варіанти усунення законодавчих колізій та проблем, що виникають у процесі затримання осіб що підозрюються у скоєнні правопорушення.

“Ви маєте право мовчати. Все, що Ви скажете, може бути використане проти вас у суді. Ви маєте право на адвоката. Якщо ви не маєте можливості оплатити послуги захисника, його вам буде надано державою. Ви розумієте свої права?” [11] – це “абетка” американських правоохоронців. Зачитування прав особі що затримується, є обов’язковим не тільки у Сполучених Штатах Америки, а й у цілій низці країн світу.

У Сполучених Штатах Америки кожен поліцейський може розповісти історію “правила Міранди”. Із 1966 року, це правило стало важливою, невід’ємною частиною правової системи США. Рішення Верховного Суду Сполучених Штатів Америки по справі Ернесто Артуро Міранди проти Арізони, що розглядалась суддею Ерлом Уорреном з 28 лютого до

1 березня 1966 року, стало історичним. Суд врахувавши той факт, що допит завжди носить примусовий характер, прийняв рішення, що зізнання отримане в ході поліцейського допиту є порушенням “V поправки до Конституції Сполучених Штатів Америки” [13], та не може використовуватись у якості доказів, за виключенням випадку, коли підозрюваному роз’яснено його права, але він самостійно відмовився від права на мовчання. Також судом були визнані неприпустимими й зізнання, що отримані в ході допиту за відсутності адвоката, якщо підозрюваний добровільно відмовився від захисника. За такої ситуації, суд зазначив, що необхідно довести добровільність такої відмови [11].

Ускладнює застосування будь-якої норми чи правила у США той факт, що у Сполучених Штатах Америки кожен штат має своє кримінальне право та кримінальний процес (процедуру). У зв’язку з цим, виникають суттєві розбіжності правового регулювання федерального кримінального процесу та кримінальної процедури штатів. Наприклад з урахуванням міграційної ситуації у південних штатах до промови правоохоронця, зазвичай, додається речення “If you are not a United States citizen, you may contact your country’s consulate prior to any questioning”, що перекладається як “Якщо Ви не є громадянином Сполучених Штатів, ви можете зв’язатись з консулом до будь-якого допиту”. Треба зазначити, що особливе місце серед джерел кримінального процесу у Сполучених Штатах Америки займають Конституція США 1787 року [14], Біль о правах [7] 1791 року який закріпив основи кримінального процесу.

Під тиском супротивників “правила Міранди” Конгрес США у 1968 році прийняв “Об’єднаний закон про контроль над злочинністю та забезпеченням безпеки на вулицях”, на підставі якого до розділу 18 Зведення законів США (глава 23) був доданий пункт 3501 “Про допустимість визнання як доказу”, який хоча і визнавав доказами добровільне визнання провини без застосування “правил Міранди” у разі, якщо федеральний суддя у процесі розгляду справи розгляне “всі обставини що є супутніми визнанню провини”. Але Закон також вимагав, “щоб суд враховував чи були роз’яснені підозрюваному положення що складають суть “правил Міранди””. Цей закон так і не набув чинності в повній мірі, тому що він суперечить нормам загального права, а в першу чергу, рішення Верховного Суду Сполучених Штатів по справі Міранди [3].

Наприклад, автори статті “Ціна “правила Міранди” [8] Пол Кассел [12] и Стефен Маркман [9] неодноразово наводили аргументи та статистичні данні що свідчать про негативні на їх погляд наслідки застосування “правила Міранди”. Проаналізувавши статистику, автори роблять висновок, що завдяки використанню “правила Міранди” щорічно

біля 4% скоєних злочинів залишаються безкарними [4], що з точки зору статистики розкриття злочинів, може і є аргументом проти використання “правила Міранди”, але стосовно захисту прав людини, “правило Міранди” вирівнює у правах при затриманні всіх осіб, і надає всім затриманим однакові права незалежно від будь-яких обставин.

Аналізуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що існує багато як прибічників правила Міранди, так і супротивників цієї норми, але статистика свідчить, що на сьогоднішній день положення “правила Міранди” взяли на озброєння в багатьох країнах світу, таких як Австралія, Бангладеш, Німеччина, Гонконг, Нідерланди, Ізраїль, Канада, Франція тощо, і цей перелік продовжує поповнюватися новими країнами.

Наприклад, у Австралії така норма звучить як “Ви не зобов’язані будь-що робити чи говорити, якщо самі того не бажаєте. Будь-які Ваші слова чи дії можуть бути використані у якості доказів. Вам все зрозуміло?” [10]. А у Європейському Союзі взагалі розглядається питання щодо введення універсальної друкованої форми повідомлення про права, на території всіх країн-учасниць.

Для правової системи України такий термін є досить новим, попри неодноразові спроби законодавця запровадити подібне правило.

19 листопада 2012 року набув чинності Кримінальний процесуальний кодекс [1] ст. 208 ч.4 якого, зобов’язує правоохоронців повідомляти затриманих про їх право мовчати і право на адвоката. Це український варіант “правила Міранди”, який викладено наступним чином: “уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз’яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 цього Кодексу, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом” [6].

Звісно це не є “правилом Міранди” у розумінні кримінально-процесуального права Сполучених Штатів, але безумовно є важливим кроком у захисті прав людини і громадянина в Україні.

З іншого боку, в сучасних умовах підвищеної кримінальної активності в Україні існує проблема, коли підозрювані досить часто протягом досудового слідства змінюють свої показання, спочатку визнають свою провину, а на стадії судового розгляду, повністю або частково відмовляються від своїх показань. Однак, в силу положень ч. 4 ст. 95, а також ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України, такі показання

не можна використовувати в якості доказу вини особи та її співучасників. Крім того, в силу ч. 5 ст. 193 КПК України [1], в якості доказу вини підозрюваного не можуть бути використані показання, надані особою під час обрання запобіжного заходу.

Тобто, викладені норми фактично є антиподами “правила Міранди” [2] та фактично означають *“що б Ви не сказали, це не може бути використане проти Вас у суді”*. На наш погляд, така позиція законодавця дає змогу особам, що притягаються до кримінальної відповідальності, фактично звести нанівець роботу слідчого під час досудового розслідування. У зв’язку із зазначеним, нами було запропоновано дозволити допит підозрюваного під час досудового розслідування в судовому засіданні, а також виключити з КПК ч. 5 ст. 193 [5].

Враховуючи викладені факти, можна дійти висновку, що на сьогодні “правило Міранди” хоча і закріплене на законодавчому рівні, але за рахунок не достатньої конкретизації, не може діяти у повній мірі. Вважаємо що для усунення проблем і нормального функціонування цього кримінально-правового інституту є необхідність подальшого вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України відносно діяльності правоохоронних органів та дотримання прав людини та громадянина, з метою усунення протиріч між кримінально-процесуальними нормами. Також вважаємо доцільним розробити єдиний для всіх правоохоронців текст “українського правила Міранди”, який буде закріплено на законодавчому рівні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України від 25.05.2012 2012 р., – № 37, – стр. 11, стаття 1370, – код акту 61601/2012
2. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : дис. – Крижанівський В. В., – К., – 2007, – 176 с.
3. Махов В. Правила Миранды подвергаются критике // В. Махов, М. Пешков // Российская юстиция, – 2000. – №. 1.
4. Мишина Е. А. Миранда против штата Аризона // Е. А. Мишина // Российская юстиция. – 1997. – №. 3.
5. Стаценко А. В. Пропозиції змін до кримінального процесуального законодавства щодо діяльності правоохоронних органів в умовах проведення антитерористичної операції // А. В. Стаценко, А. О. Просняк // Актуальні проблеми міжнародного права // Матеріали науково-практичного круглого столу, 17 квітня 2015 року. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – С. 111-117
6. Шибітко В. П. Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами // за відп. ред. В. П. Шибітко, – К. : Юрінком Інтер, – 2000. – 840с.
7. Bill of Rights Legal Information Institute Cornell University Law School <https://www.law.cornell.edu/constitution/billofrights#amendmentv>

8. Marcus, Paul and Markman, Stephen J., "Miranda Decision Revisited: Did it Give Criminals Too Many Rights?" (1988). Faculty Publications. Paper 574. <http://scholarship.law.wm.edu/facpubs/574>
9. Matt Ridley Miranda rights and wrongs The Times August 24, 2013 <http://www.theaustralian.com.au/news/world/miranda-rights-and-wrongs/story-fnb64oi6-1226703056681>
10. Miranda v. Arizona Court Decision 384 U.S. 436 Miranda v. Arizona (No. 759) Argued: February 28-March 1, 1966 Decided: June 13, 1966 [*] 98 Ariz. 18, 401 P.2d 721; 15 N.Y.2d 970, 207 N.E.2d 527; 16 N.Y.2d 614, 209 N.E.2d 110; 342 F.2d 684, reversed; 62 Cal.2d 571, 400 P.2d 97, affirmed. <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/384/436>
11. Paul G. Cassell Northwestern University, School of Law Printed in U.S.A. Northwestern University Law Review Vol. 90, No. 2 Articles Miranda's Social Costs: An Empirical Reassessment
12. United States Constitution The Fifth amendments Rights of the Person https://www.law.cornell.edu/constitution/fifth_amendment
13. United States Constitution Legal Information Institute Cornell University Law School <https://www.law.cornell.edu/constitution/overview>

**ДОСВІД США
У ВПРОВАДЖЕННІ SMART GRID
ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ**

АЛЛА СТРИЖКОВА

*здобувач НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України*

В ХХІ столітті багато сфер господарства вдається перебудувати, оновлювати завдяки застосуванню передових, в першу чергу, комп'ютерних технологій.

Однією з таких є “Smart Grid” – це інноваційна технологія “розумних електромереж”, що дозволяє оновити всю систему організації та управління електромережами. Іноді спрощено цю технологію представляють як “Інтернет, підключений до електричної системи” [1, с. 2]. Вперше термін “smart grid” ввів у науковий обіг Майкл Барр в 2003 році, розкривши в своїй статті ключові технічні поняття та деякі переваги цієї технології [2]. Вона утворилася завдяки пристосуванню технології Grid (майбутнього покоління Інтернету) до ринку електроенергетики, що було практично перевірено в багатьох розвинених країнах, зокрема, США, країни ЄС (мережа називається SuperSmart Grid), Бразилія, Китай, Південна Корея, Індія та інші.

Ключовими перевагами використання Smart Grid можна вважати:

- надійність постачання електроенергії;
- зниження показника втрат електроенергії приблизно до 6 %;
- рівномірний розподіл напруги з генеруючих енергостанцій, вітряків та інших джерел відновлюваної енергії по споживчим об'єктам;
- можливість для споживачів економити, використовуючи електроенергію не в пікові години навантаження, що стає можливим завдяки спеціальним Smart-лічильникам;
- менш шкідливий вплив на довколишнє середовище та інші.

Звичайно, існують і певні труднощі, пов'язані з впровадженням Smart Grid, і деякі вади технології. Серед основних недоліків цієї технології дослідники вбачають:

- недостатньо вивчені аспекти безпеки застосування Smart Grid, особливо можливість сторонніх осіб підключатися до системи не з благими цілями [3];
- прояв двостороннього контролю за технічною системою управління, а саме можливість миттєвого відключення від системи боржника постачальником послуг;

- висока вартість впровадження (і каналів зв'язку, і самих лічильників), що для України поглиблюється у зв'язку з високою зношеністю встановленого обладнання;

- необхідність реорганізації системи управління, включаючи освіту працівників тощо.

Зарубіжний досвід свідчить про успішне запровадження, хоча і з деякими недоліками, технологій Smart Grid, що почалося з організаційного сприяння та співпраці держави і бізнес сектору. Зокрема, в США запровадження Smart Grid стало федеральною політикою внаслідок прийняття Закону про енергетичну незалежність та безпеку 2007 року. Метою прийняття акту стали пошук надійної моделі енергосистем, що забезпечувала б захист, контроль та оптимізацію енергоспоживання в країні. Закон США націлений на забезпечення безперебійних безпечних поставок електроенергії, інтеграцію та лібералізацію енергетичних ринків, підвищення екологічної безпеки всієї держави. Цей нормативно-правовий акт передбачав фінансування на рівні \$ 100 млн. на фінансовий період 2008-2012 років. Після набуття юридичної сили цим актом почалися масові реалізації різноманітних спочатку пілотних проектів, а потім і довгострокових в штатах Флорида, Каліфорнія, Колорадо, Техас, Гаваї та інших. Завдяки наочним демонстраціям переваг Smart Grid до фінансування проектів залучаються і місцеві бюджети, і кошти різноманітних грантів.

Для України досвід запровадження подібної технології буде корисним для реформування енергетичного сектору з метою вирішення проблем з безперебійним енергопостачанням через приєднану мережу та можливість перерозподілу напруги та інших завдань. У нашій державі для впровадження Smart Grid не тільки не прийнято вольового політичного рішення про надання організаційного сприяння дослідженню необхідних затрат і вигод від Smart Grid, а й не підготовлена необхідна нормативно-правова база.

В діючій економічній стратегії України, затвердженій Указом Президента України № 5/2015 “Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”, передбачені реформа енергетики та програма енергоефективності. Остання внесена до списку першочергових для реалізації за допомогою впровадження інноваційних технологій [4]. Smart Grid є чудовим прикладом інноваційної технології, здатної фундаментально оновити галузь електроенергетики України. Проте, звичайно, це питання вибору економічної тактики держави і потребує всебічного дослідження як технічними спеціалістами, експертами з національної безпеки (в першу чергу інформаційної та економічної в існуючих умовах), економістами, так і юристами. Проте таке різностороннє дослідження технології Smart Grid

повинно бути і оперативним, оскільки національна стратегія розрахована на реалізацію за 5 років.

У разі прийняття схвального рішення щодо модернізації електроенергетичної системи за допомогою Smart Grid необхідно вирішити не лише організаційні, політичні питання сприяння впровадженню технології, а й підготувати належне правове забезпечення. Зокрема, це питання треба враховувати при створенні нової державної програми економічного та соціального розвитку України, а також стратегії державної і економічної безпеки, а саме технологічної, нова відповідна сучасним зарозам концепція, якої зараз тільки розробляється.

Надійній експлуатації технології та забезпеченню необхідного рівня безпеки буде сприяти проведення колосальної роботи по аналізу існуючих європейських і міжнародних стандартів та створення цілісної системи технічних умов та нормативів запровадження Smart Grid, що змогла б оптимально підійти саме для України, але повинна бути обрана з вже існуючих та апробованих стандартів щодо системи безпеки зв'язку, віддаленого управління за допомогою Інтернету (наприклад, стандарти IEC 61784-4, IEEE 1686, ANSI/ISA або ISA-99).

Список використаних джерел:

1. The Smart Grid: an introduction. Prepared for the US Department of energy by Litos Strategic Communication under contract № DE-AC 26-04NT41817, Subtask 560.01.04. – 43 p.;
2. Michael T. Burr, “Reliability demands drive automation investments”, Public Utilities Fortnightly, Technology Corridor department, Nov. 1, 2003;
3. U.S. Infrastructure: Smart Grid Security. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cfr.org/digital-infrastructure/us-infrastructure-smart-grid-security/p26842>, вільний. Загол з екрану, мова англ.;
4. Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”: Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року // Офіційний вісник Президента України від 20.01.2015. – № 2. – стор. 14, Ст. 154.

ПРОЗОРИСТЬ І ВІДКРИТІСТЬ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В США ЯК ОБ'ЄКТ
ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ІННА ТКАЧ

*аспірант Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України*

Сполучені Штати Америки – одна із найбільш економічно розвинених держав світу та впливовий гравець на міжнародній арені. Саме тому досвід США у сфері прозорості та відкритості публічного управління є прикладом для багатьох держав, в тому числі для України. Зокрема, в американській системі управління штати наділені широкою автономією. Вони не можуть приймати закони, що суперечать Конституції США, і виконувати діяльність, віднесена до виключної компетенції федерального уряду. Конституції штатів відрізняються в деталях, але загалом мають подібну до федеральної Конституції структуру. Вони також містять положення, які гарантують право на організацію системи управління. Штати наділені владними повноваженнями в багатьох сферах державного управління [1, с.10]. Слід зазначити, що в Сполучених Штатах число законів постійно зростає. В зведених законах існує багато заборон, що вже не діють, але вони зберігаються як данина традиції.

Оцінюючи стан регулювання прозорості та відкритості публічного управління в США, доцільно розглянути правові засади цього регулювання, оскільки саме ними визначаються необхідність, можливість і перспективи прийняття нових Законів.

Досліджуючи прозорість та відкритість органів публічної влади зарубіжні вчені розглядали аспекти взаємодії органів публічної влади та засобів масової інформації, їх роль в постіндустріальному суспільстві та механізми публічної комунікації, зокрема Д.Белл, Й.Зіллер, П.Лазерфельд, Г.Райт, Т.Рентроп, А. Робертс, Ф.Фачоллі, Т.Хегерstrand.

В Сполучених Штатах Америки в якості стратегічних цілей розвитку відкритого державного управління є встановлення демократії та підвищення ефективності діяльності управління країною. Уряд Сполучених Штатів декларує, що відкритість сприяє розвитку демократичних інститутів декількома шляхами. Так, державні органи повинні забезпечувати відкритість та прозорість своєї діяльності перед суспільством таким чином, щоб громадяни мали можливість виражати свої думки та погляди з приводу політичних рішень та впливати на їх прийняття. Інститут відкритості державного управління сприяє укріпленню демократії

шляхом стимулювання державних службовців та посадових осіб краще виконувати свої обов'язки, забезпечувати прозорість роботи та прийнятих рішень. Як наслідок, органи державної влади та посадові особи більше підзвітні суспільству в прийнятті ними управлінських рішень [2].

Прозорість та відкритість адміністративної діяльності в США на федеральному рівні забезпечується також вимогами Акта про відкриті засідання 1976 року. За певним винятком будь-яка частина кожного засідання має бути відкритою широкому загалу. Вимоги до адміністративної процедури покликані створити передумови відкритості державного управління, однак практичне забезпечення останньої потребує відповідних процесуальних елементів, серед яких право громадян на звернення з ініціативою щодо видання, зміни, або скасування адміністративного акта; конференції, консультації і дорадчі комітети; публічні слухання.

У США забезпечення прозорості державного управління досягається включенням до адміністративної процедури таких елементів, як попереднє сповіщення про підготовку адміністративного акта і надання вільного доступу до матеріалів відповідних органів. Попереднє сповіщення передбачає публікацію у Федеральному реєстрі повідомлення про час, місце і характер нормотворчої процедури; акт, яким нормотворче повноваження надано; умови або зміст акта чи виклад проблеми. Це положення не поширюється на акти, що стосуються питань військового або зовнішньополітичного характеру; менеджменту агенцій чи персоналу, чи суспільної власності, позик, субсидій, привілеїв або контрактів тощо. Важливим елементом забезпечення прозорості управління є покладання на органи управління обов'язку інформувати громадськість про організацію своєї повсякденної діяльності відповідно до Акта про свободу інформації 1967 року.

Слід зауважити, що в США, разом із законодавством велику роль відіграють судові прецеденти, що, зокрема, регулюють відносини влади та держави з конкретних проблем реалізації прав громадян на отримання інформації. Тому оцінка стану нормативного забезпечення відкритості влади не може бути здійснена без аналізу певної кількості судових прецедентів. Але незважаючи на це, правова система цієї країни включає до свого складу нормативні акти з проблем доступу до інформації. До них належать норми Конституції США 1787 року [3], Акт "Про свободу інформації" 1966 року [4], Федеральний закон "Про відкритість уряду" 1976 року.

До найефективніших механізмів захисту права громадян отримувати доступ до державної інформації належить право на звернення до суду, в разі порушень, у випадку необґрунтованої відмови у наданні інформації. Цей механізм встановлюється Федеральним Законом США

“Про свободу інформації” 1966 року [4], при цьому необхідність обґрунтувати свою правоту покладається на орган державної влади.

Закон “Про свободу інформації” 1966 року [4] має на меті гарантувати громадянам та іноземцям права на отримання копії урядових документів впродовж встановленого періоду часу після запиту. За аналогією права варто вказати, що тільки певна інформація зазнає обмежень. Це обумовлено національною безпекою, а також збереженням конфіденційності персональної інформації громадян [5, с.144].

Аналіз законодавства Сполучених Штатів Америки дозволяє зробити висновок, що законодавчі (на відміну від закріплених в конституції) норми, які стосуються питань відкритості та прозорості органів публічної влади, що містяться законодавчих актах свідчить про традиції обов’язкової звітності органів публічної влади про свою діяльність незалежно від наявності запитів і звернень громадян, обов’язкове інформування громадян про її поточну діяльність.

Тому досвід федеративного устрою держави, розумне поєднання консервативних традицій і гнучкості – це орієнтир, який повинні наслідувати країни у своїх спробах побудувати прозоре та відкрите публічне управління.

Список використаних джерел

1. Система державного управління Сполучених Штатів Америки: досвід для України / уклад. Л. В. Примаченко ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. – К.: НАДУ, 2011. – 52 с. – (Серія видань з міжнародного досвіду державного управління).
2. Головин А. Ю., Спиридонов А. А. // Правовые основы и методы реализации идей открытого правительства в США. // Журнал Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки Выпуск № 2-2 / 2014 – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-i-metody-realizatsii-idey-otkrytogo-pravitelstva-v-ssha>
3. Конституція США 1787 року – Режим доступу: <http://constitutioncenter.org/constitution>
4. FOIA [Електронний ресурс] // Freedom of Information Act Text – Режим доступу: http://www.justice.gov/oip/foia_guide07/text_foia.pdf
5. Радкевич О. П. Забезпечення охорони і захисту персональної інформації у Сполучених Штатах Америки та Великій Британії. // “Вісник Вищої ради юстиції” № 1 (9) 2012 с.153.
6. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. Методичні матеріали до навчальної дисципліни: “Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування” / авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.; за заг. ред. д.н.держ.упр., проф. С.А. Чукут, к.н.держ.упр. О.В. Загвойської. – К., 2010. – 144 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

ХРИСТИНА ТРИНДЯК

провідний експерт

Львівського центру міжнародного права та прав людини

В умовах ринкової економіки важливу роль в суспільно-економічних відносинах відіграють банківські установи. Банківський нагляд є однією з форм управлінської діяльності держави, яка реалізує функцію державного управління банківським сектором. Правове регулювання банківського нагляду базується на нормах законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема спеціального банківського законодавства.

Особливо актуальним питання банківського нагляду та забезпечення його ефективності є для банківської системи Сполучених Штатів Америки. Ця країна давно стала фінансовим центром сучасної світової економіки, а американський долар є основною резервною валютою в сучасному світі. економічна криза 2008 р. довела, що стабільність фінансової та банківської системи США має прямий вплив на світову макроекономічну стабільність. За цим обставин особливої ваги набирає питання ефективності інструментів банківського нагляду, які застосовують в США, в тому числі – правового регулювання цих процесів.

При дослідження правого регулювання банківського нагляду в США, насамперед, слід відзначити, що цей напрямок банківської діяльності, має великий вплив на стан банківського ринку в цілому. Так, американський дослідник Р. С. Портер називає також такі завдання банківського нагляду, як підвищення конкуренції в банківському секторі економіки, підвищення ефективності банківської справи, справедливий розподіл кредиту в економіці [1].

В той же час, оскільки кожній країні властиві свої особливості побудови банківської системи, відповідно кожна країна має особливості і в побудові системи банківського регулювання та нагляду. В США головний акцент в питаннях банківського нагляду робиться на регулярне та всебічне вивчення стану кожного банку про проведенні інспекції на місці [2, с. 140]

Сам по собі, банківський нагляд у США – приклад формального підходу до контролю, що вимагає активної перевірки на місці умов

діяльності банку. Американський підхід зумовлений специфікою банківської системи, яка полягає у наявності великої кількості невеликих банків і системи безфілійних банків в окремих штатах, що є результатом обмеження діяльності в просторі.

Якщо говорити зі структурної точки зору, то у США діє змішана система банківського нагляду, яка передбачає, що повноваження по здійсненню банківського нагляду розподіляються між центральним банком та компетентним державним органом. Водночас, її особливістю є виконання наглядової функції у банківській сфері незалежною спеціальною установою. Такою структурою банківського нагляду незалежною від центрального банку й уряду є Федеральна корпорація страхування депозитів у США, підзвітна Конгресу [3, с. 116].

Оскільки банківські установи США бувають двох видів: федеральні (загальнонаціональні) та на рівні штатів (регіональні), то й система банківського нагляду в США існує та функціонує на двох рівнях: федеральному та рівні штатів. На даний час у США основними структурами системи банківського нагляду та контролю є:

- Федеральна резервна система (англ. Federal reserve System);
- Федеральна корпорація зі страхування депозитів (англ., Federal Deposit Insurance Corporation, далі – ФКСД);
- Служба контролю грошового обігу при Міністерстві фінансів (англ. Office of the Controller of the Currency).

Своєю чергою, ланкою на рівні окремих штатів, яка виконує функції із банківського нагляду, є банківські департаменти при урядах штатів. Крім цих органів, Г. Баянт до інституцій, що виконують функції із банківського нагляду в США зараховує, також: Міністерство юстиції, Комісію з бірж та цінних паперів, Федеральна торговельна комісія, Американська асоціацію банкірів, Асоціацію незалежних банкірів тощо [4, с. 19].

Ще однією особливістю регулювання системи банківського нагляду в США є відокремлення ощадних установ та кредитних союзів від інших банківських установ. Виконання функцій із нагляду за їх діяльністю покладено на Управління по нагляду за ощадними союзами (англ. Office of Thrift Supervision) та Національне управління кредитних союзів (англ. National Credit Union Administration) [5].

Велика увага, на практиці, приділяється виробленню балансу між цими органами, як для того, щоб не допустити як зловживань, так і для уникнення дублювання функцій, та, як наслідок, посилення тиску на учасників банківського ринку. З цією метою між вищезгаданими установами укладено договори про уникнення подвійної роботи [5].

Становлення державного регулювання фінансово-кредитного сектору економіки США пов'язане з Федеральним резервним актом 1913 р., відповідно до якого було створено гнучку систему регулювання грошової маси, введено обов'язкові резервні вимоги та централізовано банківське регулювання та нагляд. Вище перелічені функції було покладено на Федеральну Резервну Систему (англ. Federal Reserve System, скор. ФРС), структуру, яка виконує функції центрального банку США [6, с. 167-168]. Структура і повноваження ФРС та інших органів, що здійснюють банківський нагляд в США, реформувались відповідно до вимог Закону про банки 1935 р., Угоди між ФРС і казначейством 1951 р., Закону про регулювання депозитних установ і контроль за грошовим обігом 1980 р. та ін.

У структурі ФРС було створено складну, бюрократичну та багатоступеневу систему банківського нагляду та контролю як на федеральному рівні, так і на рівні штатів. ФРС подає Конгресу США звіт про свою діяльність два рази на рік. Центральним органом системи нагляду за банківською діяльністю в рамках Федеральної Резервної Системи є Служба Фінансового Контролю ФРС США. ФСК має свій апарат (близько 2000 осіб), який розділений на шість територіальних відділень. Характерною особливістю діяльності Служби Фінансового Контролю є те, що обслуговування підконтрольних банків Служба здійснює за їх рахунок.[70, с. 17-18]

Федеральна корпорація зі страхування депозитів – контролюючий орган, що діє незалежно від центрального банку й уряду та підзвітний лише Конгресу США. Основною сферою діяльності ФКСД є страхування вкладів клієнтів в банках штатів, ощадних касах, холдингових компаніях, активи яких не перевищують 50 млрд. дол. США. Членами ФКСД є 98 % всіх банків країни [6, с. 168]

Служба контролю грошового обігу при Міністерстві фінансів видає дозволи на створення банків національного масштабу, здійснює періодичні перевірки та ревізії, розглядає заявки щодо відкриття відділень і об'єднання банків [6, с. 167-168].

Нарешті, на рівні штатів, банківські департаменти при урядах окремих штатів вирішують питання про надання ліцензій для відкриття банків, видачу дозволів на відкриття відділень, об'єднання та злиття банків, а також про зміни в структурі банківського капіталу [6, с. 168].

Важливою рисою системи банківського нагляду США є її гнучкість: вона здатна ефективно реагувати на виклики і кризи, які постають перед економікою. Зокрема, у зв'язку із економічною кризою 2008 р. було ухвалено т.зв. “Закон Додда-Френка” (англ. Dodd-Frank

Act), який став віховим для розвитку системи банківського нагляду в США. Особливостями цього закону стали, зокрема:

- 1) його дія, окрім банківських установ, поширюється також на інвестиційні компанії та рейтингові агентства;
- 2) встановлюються обмеження на інвестиції банків у хедж-фонди та фонди прямих інвестицій;
- 3) посилюється моніторинг системних ризиків і створення механізмів їхнього подолання, підвищення захисту прав споживачів і т.п.;
- 4) встановлюються вимоги до капіталу та ліквідності банків;
- 5) розширюються повноваження ФРС і підвищується її відповідальність;
- 6) вживаються заходи із централізації нагляду та уніфікації фінансового регулювання.

Крім того, відповідно до цього закону, значні зміни було внесено до повноважень ФРС, в тому числі: розширено повноваження Ради Керуючих ФРС; наглядові функції передделеговано від центрального апарату ФРС до федеральних резервних банків; установи, які підлягають нагляду ФРС не можуть брати участі у формуванні керівного складу ФРС; підвищено прозорість діяльності ФРС [4, с. 20-21].

Таким чином, можна констатувати, що в США сформовано сучасну систему банківського нагляду та контролю за діяльністю банків. Вона ґрунтується на принципі розподілу повноважень між центральною банківською установою (Федеральна Резервна Система) та компетентними державними органами (Федеральна корпорація страхування депозитів, Служба контролю грошового обігу, департаменти при уряді штатів). Нагляд проводиться через здійснення безпосередніх перевірок банківських установ та роботи на місцях. Своєю чергою, слід окремо наголосити, що після банківської кризи 2008 р. відбулося реформування банківського нагляду в США як реакція на цю кризу. Відповідно, можна очікувати, що в разі повторення кризових явищ в банківській системі в майбутньому, будуть проводитися подальші зміни.

Список використаних джерел:

1. Портер Р. С. Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности // Р.С. Портер. – Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк, 1992.
2. Поляков В.П., Московкина Л.А. Структура и функции центральных банков (зарубежный опыт) // В.П. Поляков, Л.А. Московкина – Москва : Инфра-М, 1996. – 192 с.
3. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А.М. Мороз та М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.

4. Балянт Г. Особливості організації системи банківського нагляду, регулювання та контролю у Сполучених Штатах Америки [Електронний ресурс] / Г. Балянт // Українська наука: минуле сучасне, майбутнє. – 2013. – Вип. 18. – (С. 17-24.)
5. Банковский надзор: каким ему быть? // Деньги и кредит. – 2007. – №4. – С. 12.
6. Бус О.Б. Особливості організації банківського нагляду, контролю та регулювання в зарубіжних країнах. – Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.2.
7. The Dood-Franck Wall Street Reform and Consumer Protection Act (UR 4173) // [Electronic source]. Cit. 09.04.2015. Retrieved from – <https://www.govtrack.us/congress/bills/111/hr4173/text>

**“EXTRAORDINARY RENDITIONS”
ТА НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ ОСІБ
У ВІЙНІ З ТЕРОРИЗМОМ**

ВЛАДИСЛАВА ЦВІКІ

*аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Насильницьке зникнення особи являє собою жорстке порушення прав людини. В другій половині 20 століття світова спільнота зіштовхнулася із необхідністю визначення суспільної небезпеки даного явища та врегулювання відносин держав щодо даного явища як на регіональному, так і на універсальному рівні. Найбільш важливим кроком у врегулюванні цього явища стало підписання Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 2007 року, в якій закріплено нове абсолютне право особи не бути підданою насильницьким зникненням.

Відповідно до ст. 2 Конвенції “насильницьке зникнення” – це *“арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону”* [1]. Це є класичне визначення міжнародного злочину, насильницького зникнення. Проте на сьогоднішній день Робоча група ООН з насильницьких зникнень все більше звертає увагу на практику застосування насильницьких зникнень у рамках “війни з тероризмом”, яку протягом останнього десятиліття активно проводить уряд США. На думку італійських дослідників Сковацці Т. та Цітроні Г., основною метою застосування насильницьких зникнень у даному випадку є отримання інформації від осіб, яких підозрюють в причетності до тероризму.[2]

Якщо в минулому особи, яких підозрювали в причетності до тероризму, арештовувалися і доставлялися до суду, то зараз вони часто передаються розвідницьким службам, які утримують їх поза межами міжнародного кримінального права та прав людини: таку особу переміщують до третьої держави, в таємні центри позбавлення волі. Теоретичне обґрунтування даної практики знайшло своє закріплення в так званій доктрині “Not-in-My-Backyard”. США, як і більшість держав світу є учасниками Женевських конвенцій 1949 року, Міжнародної конвенції проти катувань та жорстоких видів поводження, які закріплюють право людини не бути підданим катуванням, право на справедливий судовий розгляд. Проте існують

держави, в яких порушення прав людини є звичайною практикою: якщо такі дії відбуваються поза межами державами та не національними агентствами, тоді держава не несе відповідальності. Доктрина “Not-in-My- Backyard” на практиці застосовується у двох можливих варіантах: 1) нелегальне переміщення підозрюваної особи з території однієї іноземної держави на іншу, так звані “extraordinary renditions”; 2) переміщення особи з іноземної держави до держави sui generis, яка фактично є “State of the President of the United States” [3]

Застосування “extraordinary renditions” не є новою практикою в США: її активно використовували уряди та СІА під час правління Р. Рейгана, Б. Клінтона. Проте найбільшого поширення вона набула після терористичного акту 2001 року. З того часу відомі численні випадки насильницького зникнення осіб та їхнього переміщення до третьої держави, в якій є практика порушення прав людини є звичною, зокрема в такі держави, як: Сирія, Єгипет, Марокко, Афганістан. В рамках Парламентської Асамблеї Ради Європи були розглянуті найбільш відомі випадки “extraordinary renditions” : El-Masri, the “Algerian Six”, Ahmed Agiza та Mohammed Alzery; Abu Omar; Bisher Al-Rawi; Maher Arar; Muhammed Zammar. [4]

Так, наприклад, Maher Arar, громадянин Канади, народжений в Сирії, був затриманий агентами СІА в аеропорту Нью-Йорка у вересні 2002 року через підозру у зв'язках з Al Qaeda. Після відмови у наданні юридичної допомоги через декілька днів він був відправлений до Італії, після чого був переміщений у воєнну тюрму “Far Falestin”, в якій він провів 10 місяців та був підданий жорстоким тортурам. 5 жовтня 2003 року Maher Arar отримав можливість повернутися до Канади. Його позов був відхилений федеральним судом США через те, що дана стосувалась питань національної та міжнародної безпеки. [5]

Такі дії відбуваються в рамках програми, створеною СІА у 2001 році та відомою під назвою “GST”, яка наділяє СІА надзвичайними повноваженнями: затримувати підозрюваних осіб за допомогою міжнародних служб безпеки, утримувати їх секретних місцях ув'язнення, а також здійснювати їхнє переміщення та видачі між різними державами. Така практика відбувається завдяки співпраці з європейськими державами, на територіях яких знаходяться таємні центри позбавлення волі – “black sites”, діяльність яких не знаходиться під моніторингом ні Міжнародного Комітету Червоного Хреста, ні жодної іншої міжнародної неурядової організації. В загальному, 54 держави забезпечують допомогу СІА у виконанні даної програми: Австрія, Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Македонія, Польща, Румунія та інші. Така участь забезпечується в різних формах: наприклад, на території Польщі та Румунії розташовані таємні центри позбавлення волі, діяльність яких знаходиться під моніторингом СІА; Греція та Іспанія

надавали дозвіл для використання аеропорту з метою нелегального перевезення підозрюваних осіб. Як наслідок, така діяльність Польщі та Македонії була засуджена Європейським судом з прав людини у 2013 році.

Іншою формою виконання доктрини Not-in-My-Backyard є переміщення підозрюваних осіб з іноземних держав до військової американської бази Guantanamo Bay, яка знаходиться на території Куби. Дж. Буш обрав цю базу в якості відповідного місця затримання підозрюваних осіб відповідно до Військового Указу 2001 року. Найбільш відомою справою щодо порушення прав людини в *Guantanamo Bay стала Falen Gherebi v. George Walker Bush and Donald H. Rumsfeld* від 18-го грудня 2003 року. [6]Також відома практика, коли підозрювану особу насильно переміщували з Guantanamo Bay до держави, в якій існувала загроза застосування тортур щодо такої особи. Яскравим прикладом слугує випадок Al Qadasi, який нелегально був переміщений в Ємен, де був підданий жорстоким катуванням.

Не дивлячись на офіційні заяви представників уряду США про те, що існування таємних центрів позбавлення волі не є порушенням імперативних норм міжнародного права відповідно до Міжнародної конвенції проти тортур; а також про те, що вони заперечують факт застосування катувань та інших видів нелюдського поводження, більшість міжнародних урядових та неурядових організацій засуджують такі діяння. Так, наприклад, Робоча група ООН з насильницьких та недобровільних зникнень неодноразово звертала увагу у своїх доповідях на те, що право людини не бути підданим насильницьким зникненням є абсолютним правом, а систематична практика порушення даного права є злочином проти людяності.

Список використаних джерел

1. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_h91
2. *Scovazzi T., Citroni G.* The Struggle against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention / Tullio Scovazzi , Gabriella Citroni. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007.-432 p.
3. *Marthe Lot Vermeulen.* Enforced Disappearance: Determining State Responsibility under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance// Intersentia Ltd/ School of Human Rights Research Series, Vol. 51-2011.- 490 p.
4. Council of Europe, Parliamentary Assambley, Alleged Secret Detention in Council of Europe Member States, Information Memorandum 2, Rapporteur Mr. Dick Marry, AS/ Jur (2006) 03 Rev, 22 January 2006, para.55
5. *Arar v. Ashcroft*, Civil Action No. CV-04-0249 (Memorandum and Order, Feb. 16, 2006). [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://ccrjustice.org/files/rendition%20to%20torture%20report.pdf>
6. *Margaret Satterthwaite.* Extraordinary rendition and Disappearances in the War on Terror/ Gongaza Journal of International Law, Vol.10- 2006.- p.70-75

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ ЯК КРАЇНА-ПРЕДСТАВНИК ВІДКРИТОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

СЕРГІЙ ЯЦИК

*кандидат філософських наук,
завідувач кафедри соціальних дисциплін
Національного транспортного університету*

Україна рухається у напрямку євроінтеграції, однак, українському суспільству необхідно провести значну кількість реформ для цього. Реформування потребують практично усі сфери суспільства, але найбільше – державна служба. Державна служба сьогодні, хоч і має повноваження, але вони можуть дублюватися різними чиновниками та державними інституціями, бути занадто бюрократичними. Отож реформування потрібне, але слід обрати напрямок реформування. Яку модель державної служби обрати?

В даний час в українських наукових колах переважають дві точки зору на модель організації державної служби: представники першої вважають за необхідне прийняти відкриту англосаксонську модель [1; 2; 4], інші є прихильниками закритої моделі [3], характерної для країн континентальної Європи. Кожна з цих моделей підрозділяється ще на кілька типів, залежно від форми державного устрою і залежить від того у федеративній чи унітарній державі вона застосовується. Отож коротко охарактеризуємо кожну модель.

Закрита модель державної служби характеризується:

- суворою субординацією у системі державної служби, детальною регламентацією компетенції кожного рівня державної служби;
- закритою та складною системою підбору кадрів на державну службу;
- високим правовим і соціальним статусом державних службовців, де кар'єрне зростання, заробітна плата і пільги в основному залежать від стажу державної служби та займаної посади;
- складною процедурою звільнення державних службовців.

У свою чергу, відкрита модель державної служби характеризується:

- відсутністю чітко організованої системи нормативно-правового регулювання службових відносин;
- відкритою конкурсною системою відбору кадрів на державну службу;

- залежністю оплати праці і посадового зростання від результатів роботи держслужбовця;
- спрощеною процедурою звільнення.

Така модель характерна для англосаксонських країн, зокрема для Сполучених Штатів Америки. Однак, така модель функціонує і в Європі – у Швеції.

Навіть при такому простому порівняльному аналізі вже стає зрозуміло, що реформування державної служби в Україні слід здійснювати за зразком відкритої моделі. Отож ми докладніше зупинимось на описі відкритої моделі державної служби, а саме на децентралізованій моделі, яка існує в США. Зазначимо, що протягом тривалого часу продовжується обговорення Концепції реформування місцевих органів влади, яке повинно здійснити децентралізацію владних повноважень та надати більше важелів впливу місцевим органам влади.

З точки зору пошуку ефективної системи організації управління в суспільстві на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць має функціонувати місцеве самоврядування [5, с. 106], яке дає змогу реалізувати безпосередні інтереси жителів певних територіальних громад, узгодити загальнодержавні та місцеві інтереси. Передумови для цього уже підготовлені, адже український народ у 2014 році фактично повторно витворив демократичні принципи США, що були сформульовані ще в 1776 році. Один з них стосувався того, що уряд формується для захисту спільних інтересів, охорони й безпеки народу, нації або громади. Коли уряд не відповідає цим завданням, то більшість громади має безсумнівне невід'ємне й непорушне право зреформувати, змінити або скасувати його в спосіб, який вважатиме за такий, що найбільше відповідає бажанню народу.

Однак, головним гальмом на шляху розбудови громадянського суспільства є стереотипи пересічних громадян, які не вірять в те, що реформи у сфері державного управління у нашій країні можливі. Саме такий нерозвинений стан інститутів громадянського суспільства обумовив появу радикальних вимог учасників євромайдану. На столичному майдані у 2013-2014 роках український народ голосно заявив про те, що він бажає:

- більшої влади та свободи для активного життя у сфері громадянського суспільства;
- скинути владу старої корумпованої верхівки, що зрослася з молодими агресивними олігархічними колами;
- реформувати країну, щоб вона стала привабливою для комфортного життя.

Відповідно до сформованих вимог, ми можемо запропонувати шлях реформ, який у свій час пройшли Сполучені Штати Америки. У 60-х роках

XIX століття у США на федеральному рівні практично була відсутня професійна бюрократія, тому великого поширення в 1829 році набула так звана “victor’s spoils system”, яка була запроваджена президентом Е. Джексоном [2, с. 24]. Відповідно до цієї системи, посади отримували представники партії, що перемогла. Велику популярність в кінці XIX – початку XX ст. отримала точка зору про необхідність введення в США “раціональної” моделі державної служби європейського зразка. У 1883 році відповідно до Закону Пендлтона була розроблена єдина система посад, окладів і кваліфікаційних іспитів для значної частини державних службовців, що завдало удару по “victor’s spoils system” [2, с. 25].

Актом прямого обмеження політичної діяльності державних службовців став Закон Хетча, прийнятий Конгресом у 1939 році, який визначив, що держслужбовцям було заборонено брати участь у виборчих кампаніях в будь-якій якості, а також використовувати службове становище в інтересах будь-якої політичної партії. У 1960-1970-х рр. в США знов домінуючою стала тенденція до “політизації” державної служби.

У 1978-1979 роках була проведена реформа державної служби, в ході якої був докорінно змінений статус державного службовця за рахунок прийняття принципу “системи заслуг”, введення регулярної атестації та контролю результативності державних службовців. Була заснована система формування вищої адміністративно-політичної еліти (Служба вищих керівників) для забезпечення кадрового резерву як для політичних, так і для кар’єрних призначень (у 1994 р вона охоплювала 7560 осіб). Зауважимо, що в Україні також існує Президентський кадровий резерв, але він носить не функціональний характер, а суто номінальний.

У 1978 році у США був прийнятий Закон про цивільну службу, який закріпив результати проведених реформ. Характерні риси моделі державної служби стали:

- висока роль політичних призначень в системі державної цивільної служби;
- наявність “системи заслуг”, тобто залежність оплати праці та просування по службі від результатів роботи держслужбовця;
- висока децентралізація системи державної служби;
- диференціація в системі державної цивільної служби: існують публічні службовці (працюють за наймом в установах США), урядові службовці (вищі політичні посадовці), цивільні службовці (професійні незмінні чиновники, що складають до 60% держслужбовців).

У 1992 році в США здійснена “загальнонаціональна перевірка результатів діяльності”, на основі чого у 1993-1999 роках в США була проведена чергова реформа державної служби. Результатами реформи стало вдосконалення критеріїв, за якими оцінюється ефективність діяльності державних службовців, і скорочення чисельності федеральних

державних службовців на 17% [1, с. 52]. Відмітимо, що реформам завжди передує певний якісний аналіз діяльності державної служби, а вже потім – реформування. В Україні, нажаль, реформи проводяться за принципом “зробимо і тоді побачимо що вийшло”.

З урахуванням історичних українських традицій врядування та державної служби, є підстави вважати, що для нашої країни оптимальним варіантом системи державної служби є англосаксонська моделі, зокрема децентралізована відкрита модель державної служби Сполучених Штатів Америки. Адже такий варіант (відкритість державної служби, впровадження конкурсного механізму підбору кадрів) дозволив би подолати елементи спадкоємності державної служби радянського часу і забезпечити стабільний розвиток української державної служби.

Список використаних джерел:

1. Василенко І.А. Система державної служби США: сучасний стан / Василенко І. // Вісник державної служби. – 1994. – № 4. – С. 51-63.
2. Ісаєнко О.М. Система управління державними службовцями США / Ісаєнко О. // Вісник державної служби. – 1993. – № 12. – С. 23-27.
3. Лобанов В.В. Структура виконавчої влади США / Лобанов В. // Вісник державної служби. – 1994. – № 4. – С. 66-72.
4. Стельмашук Л.С. Теоретико-організаційні аспекти функціонування інститутів державної служби в Україні та США: порівняльний аналіз // [Електронний ресурс] : Електронне наукове фахове видання “Державне управління: удосконалення та розвиток”. – 2011. – № 8. – Режим доступу до журн.: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=315>
5. Черкасов А.І. Місцеве управління і децентралізація влади: Досвід країн, що розвиваються / Черкасов А. // Держава і право. – 1992. – № 5. – С. 105-113.

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 5

ПОЛІТИЧНИЙ ТУРИЗМ США ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН

ОЛЬГА АНІСІМОВИЧ-ШЕВЧУК

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Львівського інституту економіки і туризму*

Одним із важливих чинників успішної інституціоналізації демократії є легітимність інститутів, тобто розуміння значною частиною населення необхідності певного інституту (парламенту, уряду, глави держави) та інформованості про його діяльність. Адже легітимацийна політика – це завжди взаємодія суб'єкта впливу і суб'єкта визнання. Будь-яка спроба демократичного розвитку суспільства стає успішною лише тоді, коли суспільство ґрунтується на демократії участі, ставлячи на перше місце не державу, а особу (особистість) (Барбер Б., Даль Р., Деггер Р., Лейн Р., Масуда Й., Тоффлер Е.). А як взаємодія, легітимацийна політика можлива лише завдяки комунікації (Висоцький О., Кармак П., Дібіров А. та ін.), в тому числі за допомогою туризму як способу безпосередньої участі особи. Комунікація – це обмін інформацією між суб'єктами інформаційного простору (Якобсон Р., Лотман Ю., Моріс Ч., Леві-Строс К., Тодоров Ц., Шкловський В., Шпет Г.), соціальна взаємодія (Бурдьє П., Габермас Ю., Вебер М., Лазерсфельд П.), психологічна налаштованість “відправника” та “одержувача” інформації (Фрейд З., Юнг К., Лакан Ж.).

Сучасне розуміння демократії потребує, з одного боку, певного рівня компетентності громадян, а з іншого – політиків, громадських діячів, державних службовців. У суспільствах консолідованих демократій, зокрема такому яке є американське, це завдання обумовлене необхідністю зберегти непорушність демократичних цінностей, інституцій та зразків поведінки. Тому й у США активно використовують такий вид туризму як політичний. Як американцям так і туристам з інших країн пропонують ознайомитися, наприклад, з історією та особливостями діяльності Президента США у Білому Домі [7; 10], роботою парламентарів у Конгресі [12], чи доторкнутися до таємничого Пентагону [11].

Американські державні службовці, їх радники розуміють, що розвиток політичного туризму сприяє формуванню політичної культури, свідомості громадян, демонструє відкритість роботи органів державної влади, особливо, коли туризм сприяє подоланню тенденцій ворожості, розколу та низки інших взаємопов'язаних проблем. Туристична діяльність розширює сфери свобод особистості, сфери прийняття самостійних, відповідальних політичних рішень. Такий вид політичної комунікації як політичний туризм передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки. А визнання в іншій людині суверенної особистості – це вже початок етичного ставлення людини до людини. При цьому суб'єктом діяльності у політичній комунікації є особа як громадянин, як представник політичного об'єднання, політичної спільноти (наприклад, американської нації) або державного органу [5, с. 36].

Питання політичного туризму висвітлюються у праці Мойней М. [9], дослідженнях Шелдса Р. [9], Розенау Дж. [3] та інших. Туристичні комунікації дозволяють встановлювати стосунки невимушено, ґрунтуються на добровільному спілкуванні, заснованому на довірі. Туризм здатен примирювати. Звичайно, забезпечити певну культуру спілкування та доброзичливі контакти повинні всі інститути суспільства, в тому числі дипломатія, економіка, наука, освіта, мистецтво.

Сьогодні розвиток комунікаційно-інформаційної інфраструктури та процеси інформаційної глобалізації надають індивіду кардинально нові можливості доступу до інформації, освіти, культурних надбань, дозволяють йому виступати не лише споживачем, а й джерелом інформації, комунікатором. Як зазначають дослідники, сьогодні *“народжується нова цивілізація, де комунікаційний зв'язок створює всі умови для повного життєзабезпечення людини...”* [4, с. 6], в тому числі з активним залученням туристичної індустрії.

Перебуваючи у такій політичній туристичній мандрівці, особа отримує знання про історію, функції політичних інституцій, діяльність державних службовців, політиків тощо. Громадянин у такий спосіб немовби долучається до діяльності важливих політичних інститутів, стає учасником політичних процесів. Як зазначають сучасні дослідники (Габермас Ю. [1], Масуда Й. [2], Тоффлер Е. [4] та ін.), потенціал демократії залежить від спроможності суспільства забезпечити участь громадян у політичному житті. Адже з появою громадянина як самостійного суб'єкта, що усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства, наділений певним комплексом прав і свобод, і в той же час несе відповідальність перед суспільством, можна говорити й про розвиток громадянського суспільства (сфери спонтанного самовияву вільних індивідів і асоціацій громадян, які добровільно сформувалися та захищені законом від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади). *“Носії різноманітних соціальних*

статусів й інтересів, залишаючись незалежними від держави (а можливо, і від партій), не тільки обмежують свавілля влади, але й можуть сприяти формуванню нового, кращого типу громадян – більш інформованого, більш соціального за складом своєї свідомості, готового на жертви заради загального блага” [6, с. 100–101]. Відомий дослідник Габермас Ю., втілюючи ідеї громадянського суспільства [1], зазначав, що саме у межах суспільної сфери, відбуваються раціональні дебати та дискусії, за допомогою яких реалізується участь громадян у політичному житті суспільства. Також слід наголосити, що на основі інформативності про політичний процес відбувається формування політичного мислення, оскільки лише політично інформована, освічена особистість здатна самостійно політично мислити (оцінити події і зміни, що відбуваються у політичному житті суспільства). Фактором формування і розвитку політичного мислення є особистий досвід суб’єкта (в тому числі той, який особа може отримати під час політичного туру), його участь у політичній діяльності, оскільки суттєвий вплив на свідомість суб’єкта спричиняють лише знання, які перевірені на досвіді. Тому, ми вважаємо, що розвиток демократичної політичної освіти шляхом створення та використання різноманітних політико-туристичних маршрутів у США сприяє не обслуговуванню політиків у їхньому прагненні завоювати владу, досягти успіхів у кар’єрі, а слугує формуванню відкритості роботи державних інститутів, органів місцевого самоврядування; інформує й навчає людей виявляти проблеми суспільно-політичного життя, обговорювати шляхи їх розв’язання, демонструє свою публічність і т.д. Становлення такого виду масового туризму як політичний, сприяє утвердженню гуманістичних цінностей та демократичних стандартів держави.

Окрім цього варто наголосити, що не можна ототожнювати з туристами, які здійснюють політичний тур, осіб, що полюбляють іноді перебувати біля політичних інституцій задля отримання прибутку. Адже, туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання з пізнавальною, професійно-діловою, іншою метою без зайняття оплачуваною діяльністю. І тому такі поїздки за, які дають винагороду організатори “туру”, не можна ототожнювати з туризмом. При цьому особливу увагу слід приділяти іноземцям, які беруть участь у таких політичних акціях на території іншої країни. Адже це вже можна розцінювати як втручання у справи іншої держави.

Отже, на наше переконання, сьогодні в Україні слід перейняти досвід організації політичних турів у США. У нашій державі слід також на нормативно-правовому рівні врегулювати такий вид подорожей як політичний туризм. Відомий американський фахівець в галузі міжнародних відносин Розенау Дж., говорячи про структурні зміни, які відбулися в міжнародній політиці, зазначав, що сьогодні “головною дійовою особою стає

вже не держава, а конкретна особистість. Результати змін у сфері міжнародних відносин є досягненням так званого міжнародного континууму, символічними посталями якого виступають турист і терорист” [3]. Тому українські парламентарі повинні зрозуміти, що головна мета розвитку політичного туризму – це демонстрування відкритості, публічності роботи головних органів управління та місцевого самоврядування; це також культивування базових цінностей демократії, формування готовності особистості діяти відповідно до вимог законності та справедливості. Важливою складовою змісту політичного туризму, як складової політичної освіти та способу формування політичної культури, має бути підготовка індивіда до компетентної й відповідальної участі у житті громади та суспільства, а політичний туризм повинен визначатися як подорож з пізнавально-освітньою метою, без одержання доходів і втручання у внутрішні справи держави.

Список використаних джерел:

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості : дослідження категорії громадянське суспільство / Пер. з нім. А.Онишко / Юрген Габермас. – Львів : Центр гуманіст. досл. ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 318 с.
2. Масуда Й. Комп’ютопія // Філософська і соціологічна думка / Й. Масуда. – 1993. – № 6. – С. 36 – 50.
3. Розенау Дж. К исследованию взаимопересечения внутривполитической и международной систем // Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://grachev62.narod.ru/tmo/chapt14.html>
4. Тоффлер Э. Метаморфозы власти : Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 669, [3] с. – (Philosophy).
5. Чудинов А. П. Политическая лингвистика / А. П. Чудинов. – М., 2007. – 256 с.
6. Шміттер Філіп К. і Карл Террі Ліннц. Що таке демократія... а що – ні // Глобальне відродження демократії / За ред. Даймонда Л. і Платтнера М. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 96–109.
7. American politics Washington, D.C. // Educational Tours [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eftours.ca/educational-tour/washington-dc-american-politics>
8. Moynagh M. Political Tourism and Its Texts / Maureen Moynagh. – Toronto : University of Toronto Press Incorporated, 2008. – 301 p.
9. Shields Rob. Political Tourism Mapping Memory and the Future at Quebec City // Stephen P. Hanna and Vincent J. Del. Mapping Tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.kriso.ee/Mapping-Tourism-illustrated-edition/db/9780816639564.html>
10. Tours & Events // The White House: President Barack Obama [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/about/tours-and-events>
11. Vittrup M. Tour Guides Highlight Defense Department Headquarters / Meghan Vittrup // U. S. Department of Defense [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=46793>
12. Welcome to the U. S. Capitol // U. S. Capitol: visitor center [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visitthecapitol.gov>

АМЕРИКАНСЬКІ МОДЕЛІ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

МАРТА ВЕРХІВСЬКА

*викладач кафедри менеджменту мистецтва
Львівської національної академії мистецтва*

Сучасні музеї – це вже не просто колекції та експозиції. Різні методики розробляють науковці з метою популяризації музею і залученням до нього цільової аудиторії. В США більшою популярністю користуються міждисциплінарні програми. Великий попит на такі музейні програми, як “закулісні” екскурсії, культурні та навчальні заходи, фестивалі. Музей історії Чикаго пропонує екскурсії околицями та центральною частиною міста, уздовж ріки Чикаго. Веб-сайти дають можливість величезній кількості інтернет користувачів відвідати музей на відстані, у інтернет просторі. Також відвідувачі музею проводять час у спеціально облаштованих скверах біля будівлі, насолоджуючись архітектурою, терасами, навколишнім середовищем. Музеї залучають до своєї діяльності цілі родини, дітей, дорослих, членів різних етнічних і культурних груп та своїх постійних відвідувачів. Для членів музею стають доступними додаткові заходи та послуги – наприклад, зустрічі у вузькому колі чи електронні бюлетені. Музеї розширили свою аудиторію, свої пропозиції та підтримку. Найуспішніші музеї пропонують широкий спектр діяльності, що звернена до різних типів відвідувачів та відображає різномірні потреби публіки. Щоби привабити свою цільову аудиторію, музей позиціонує себе у сприйнятті споживача та створює брендовий імідж, що підсилює бажання відвідувача прийти до музею.

Отже, що до музейної діяльності і експозиційної презентації: відвідини салону Людовика XVI, що його відтворив архітектор Ле Тельє, чи аналога індуїстського храму в Музеї мистецтв Філадельфії – це емоційний досвід, який дає можливість перенестися в часі та зануритись у естетичний світ краси. В Смітсонівському інституті, заснованому 1846 року, на честь його 150-ліття було відкрито пересувну експозицію “Американський смітсонєць”, де кожен відвідувач відчуває, що таке пам’ять і зв’язок з історією та спадщиною США. Експозиція складалась із предметів, важливих для американської історії: відомого портрета Джорджа Вашингтона, що належить пензлю Рембрандта Піла (1853 рік), шаблі Вашингтона з часів війни за незалежність США, суконь дружин президентів США, технічних об’єктів, як-от частини космічного корабля “Аполлон 14”, а також циліндра президента Абрагама Лінкольна, що, був у нього на голові в ніч убивства у 1865 році.[3] Споглядання таких експонатів викликає різні емоції і реакції.

Більшість музеїв організовують свою діяльність довкола спеціалізованої колекції або ж кількох колекцій, унікальних для своєї сфери. Як приклад, Музей Карнегі у Піттсбурзі, штат Пенсильванія, що складається із чотирьох різних музеїв: Музею мистецтв Карнегі, Природознавчого музею Карнегі, Наукового центру Карнегі та Музею Енді Воргола. [2] Чимало організацій у США, зареєстрованих як музеї, не володіють жодними колекціями; у своїх приміщеннях, що називаються виставковими залами, мистецькими та культурними центрами, вони приймають і виставляють тимчасові експозиції. Прикладом може бути Музей при Університеті штату Флорида, де виставляють тимчасові експозиції, а не постійну колекцію. Наукові та дитячі музеї теж не мають колекцій у традиційному розумінні слова: вони є власниками прикладних, навчальних об'єктів. Колекції деяких музеїв не можна поповнювати чи продавати. Музей Ізабелли Стюарт-Гарднер у Бостоні має визначну колекцію із понад двадцяти п'яти тисяч експонатів західного мистецтва, яких не можна ані продавати, ані доповнювати, згідно із засновницьким статутом. Окрім того, розташування мистецьких об'єктів та внутрішній дизайн будівлі не можуть зазнавати значних змін.

Загалом, Американська асоціація музеїв (ААМ) визначає музей як «сформовану громадську чи приватну установу, що працює на постійній основі й має освітню та естетичну мету, є власником та зберігає або ж використовує матеріальні цінності, живі чи неживі, експонуючи їх на регулярній основі і має бодай одного працівника у штаті. На постійних засадах відчинений для відвідувачів, щонайменше 120 днів на рік». [1] Сьогодні значно складніше дати означення музею, ніж це було колись. Бути власником колекцій – стандартна роль музеїв. Зазвичай музеї займаються тим, що зберігають, інтерпретують і виставляють автентичні об'єкти. Проте Музей підробок, що відкрився 1991 року в італійському місті Салерно, колекціонує, вивчає та експонує фальшивки. Перші експозиції музею були присвячені харчовим підробкам, фальшивим мийним засобам та псевдо-дорогоцінним металам.

Більшість музеїв у США зареєстровані як приватні неприбуткові організації або державні установи, що їх заснувала місцева влада (штату чи міста). Законодавством США передбачено, що музеї, як неприбуткові освітні організації, мають певні податкові привілеї, за що вони, своєю чергою, зобов'язані працювати як громадські та просвітницькі установи. Хоча в Європейському Союзі більшість музеїв фінансується з бюджету – місцевими, регіональними чи центральними органами влади, та здебільшого вони не мають податкових пільг. Попри те, що більшість американських музеїв є неприбутковими організаціями, дедалі частіше вони, як-от Музей шпигунства у Вашингтоні, стають комерційними.

На відміну від європейських музеїв, більшість музеїв у США створили приватні особи, сім'ї чи громади, щоби вшанувати й зберегти місцеві традиції та звичаї, підняти рівень знань місцевого населення і розважити його. Найперші американські музеї з'явилися у другій половині XVIII століття у таких містах, як Чарлстон у Південній Кароліні, Салем у Массачусетсі та Філадельфія у Пенсильванії. Від 1960-х років кількість музеїв помітно зростає. Скажімо, якраз у цей час з'явилося 47 % музеїв історії Америки. [4]

Аналізуючи вище сказане, ми дійшли висновку, основою американської моделі музейної діяльності є чітко розроблена міждисциплінарна програма. Музеї розробляють дедалі більшу кількість соціальних та розважальних програм, котрі ще декілька років тому вважались би другорядними інструментами. Проте, такі програми мають історичне коріння. Видання “Статистичний огляд Американської асоціації директорів художніх музеїв” 2007 року (Statistical Survey of The American Association of Art Museum Directors, 2007) звітує про “освітні програми та культурну діяльність” музеїв різної тематики. Найпопулярніші види такої діяльності – екскурсії, лекції, фільми, концерти, мистецькі фестивалі, навчальні клуби, розважальні семінари, театральні заняття, танцювальні вечори. Найбільше культурних заходів провели мистецькі, історичні та меморіальні музеї. Сьогодні культмасові заходи дуже популярні в музейному світі.

Також, серед музеїв США дуже поширеним є поняття “членства”: особа, що стає членом музею, платить регулярні членські внески й натомість користується специфічними послугами, кількість, рівень та ціна яких залежить від конкретного музею. Це може бути знижка на окремі культурні заходи, можливість потрапити на аншлагові події або придбати квиток без черги, отримувати певні музейні публікації та новини тощо. Членом стають не часті відвідувачі, які прагнуть насамперед заощадити на музейних заходах, а приватні особи, які в такий спосіб свідомо надають посильну фінансову підтримку конкретному музеєві. До творчих процесів музеї залучають також своїх членів. Музей історії Чикаго є одним із багатьох, котрий пропонує молодим особам, які є членами музею, брати участь у розробці нових експозицій і плануванні програм діяльності. Стратегія багатьох музеїв полягає в тому, щоб залучити відвідувачів до активної роботи, особливо відвідувачів-ентузіастів, членів музею, спонсорів, представників місцевої громади, волонтерів.

Сьогодні музеї займаються самоаналізом і прагнуть вдосконалити свої послуги та організацію, вивчаючи сприятливі можливості й перешкоди у соціальному середовищі та шукаючи способів пристосуватися до нових обставин. Кожен музейний досвід є максимально режисованим

і керованим. Для різних відвідувачів – родин, молоді, пенсіонерів та дітей – існують різні освітні програми, результатом яких є різний рівень глибокого, емоційного, пам'ятного досвіду.

Підґрунтям безумовного авторитету музеїв є їхні рідкісні й автентичні колекції, а також вміння кураторів і науковців їх представити. Усі музеї однаково прагнуть грамотно побудувати і представити експозицію, що даруватиме відвідувачам нові враження та досвід. На початку ХХ століття багато американських музеїв почали розвиватися на засадах рівноправ'я, демократії, культурної різноманітності й загальнодоступності. Музеї в інших частинах світу також рухалися схожим шляхом. Для досягнення своїх цілей музеї дедалі частіше пропонують різносторонній підхід, нарративний спосіб подання інформації, інтерактивний досвід. Збереження колекцій – головний аспект діяльності більшості музеїв – сьогодні широко співіснує із реалізацією освітніх програм, соціальною роботою, налагодженням комунікації із найрізноманітнішими громадами тощо. Еволюція головних музейних засад – від збереження колекцій до подання інформації та освітньої діяльності, від пасивного споглядання до безпосередньої участі – відбувається передусім завдяки музейним працівникам, теоретикам і педагогам у сфері музейної справи та іншим фахівцям.

Список використаних джерел:

1. Bennett T., *The birth of the museum. History, theory, politics* (London and New York 1995).
2. Burg M.J., *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2007).
3. Burton A., *Vision & Accident. The Story of the Victoria and Albert Museum* (London 1999).
4. Grever M., *Historische cultuur in een globaliserende wereld*.
5. Leerssen J., *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 1999).
6. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : Посібник / Ф. Вайдахер. – Львів : Літопис, 2005. – 632с.
7. Гнедовский М.Б., Дукельский В.Ю. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования // *Музей – культура, общество: СПб. науч. тр.* – М., 1992. – 360 с.; – 255 с.
8. Мазурик З., Герман Аартс *Музей: менеджмент і освітня діяльність.* – Львів, 2009. – 223
9. *Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв.* Посібник // Під редакцією: В. Великочого, Н. Гасюк. Авторський колектив: П. Горішевський, М. Дейнега, М. Ковалів, В. Мельник, Н. Рега, С. Оришко, О. Соколова. – Івано-Франківськ: Плай.– 2005. – 64 с.

АМЕРИКАНСКАЯ МОДЕЛЬ БИОЭТИКИ

АННА ГУБЕНКО

*кандидат философских наук, доцент, докторант
Национальной академии педагогических наук Украины*

Аннотация. *Автором проведен анализ особенностей американского этоса в соединении с целями и задачами медицинской и педагогической практик биоэтики в Америке. Предложено понятие “американской биоэтики” как определенной стадии академизации и коммуникации в современной структуре биоэтики.*

Ключевые слова: *американская биоэтика, модели биоэтики, академический статус биоэтики.*

Summary. *Author analyzed characteristic properties of the American ethos united with objects and tasks of medicine and pedagogical bioethics practice in America. Suggested “American bioethics” concept, as a certain stage academisation and communication in the modern structure of bioethics.*

Key words: *American bioethics, models of bioethics, academy status of bioethics.*

В своих исследованиях о формировании биоэтики как академической дисциплины мы выделили 4 модели:

- 1) американская модель;
- 2) постсоветская (восточная) модель. Модель, встречающаяся, например, в России (а также Белоруссии, Молдове), где все сферы общества развиваются в соответствии с директивами государства (государственное общество);
- 3) европейская модель. Такая модель еще называется партнерской. В ее основе лежит социальное партнерство и коллективный договор. Этим объясняется большое влияние общественных организаций на процесс управления и становления биоэтического образования. Одним из плюсов являются широкие возможности для вертикального карьерного роста биоэтицистов (Германия);
- 4) интегративная модель – встречается в образованном гражданском обществе, где созидания гражданского общества начиналось из сферы образования и культуры (рискнем вписать, как пример становления такой модели, Украину).

В представленной статье остановимся на модели американской биоэтики. Мы определили следующие даты и события, которые являются приоритетными вехами в развитии биоэтики как науки и академической дисциплины в США:

1969 г. – образование исследовательского центра в области биоэтики – Института общества, этики и наук о жизни (Гастингский Центр,

штат Нью-Йорк). Выпущены две монографии – “The patient as person” (“Пациент как личность”) и “Fabricated Man” (“Сфабрикованный человек”), вышедших из печати в 1970 году и ставших по существу первыми публикациями, открывшими эру биоэтики в Америке [4, с.6-7].

1971 г. – образование Института этики им. Кеннеди в Джорджтаунском университете (штат Вашингтон). При нем имеется также Center for Bioethics со своим директором. Впоследствии Центр по биоэтике стал проводить совместные исследования с другими подразделениями Джорджтаунского университета: Division of Health and Humanities, одним из отделов Department of Community and Family Medicine; Center for population research, открытом в университете еще в 1964 году; The Asian Bioethics Program, занимающейся этическими проблемами, возникшими в связи с научно-техническим прогрессом в области биомедицины в странах Азии; The European Program in Professional Ethics, разработавшей образовательные программы сначала в Германии, а затем и в других европейских странах [13, с.6 -8].

Публикации Института и Центра обращают на себя внимание, как своим обилием, так и темами, которые в них затрагиваются. Среди них следует прежде всего упомянуть уникальную в своем роде “Encyclopedia of Bioethics”, изданную У.Т. Райхом в **1978 году**. Переизданная в 1995 году в пяти томах, она насчитывает 3 тыс. страниц, содержит расположенные в алфавитном порядке 464 статьи, принадлежащие 437 авторам. Кроме того, Институт Кеннеди каждые два месяца издает “New Titles in Bioethics” – библиографический сборник, постоянно пополняющийся новыми публикациями, и “Scope Note Series” библиографические монографии, содержащие и журнальные статьи. Официальный орган Института – “Kennedy Institute of Ethics Journal”. The Center for Bioethics и Kennedy Institute, на основании своего устава, открыт для студентов и исследователей любого религиозного исповедания.

Другая важная сторона деятельности Центра заключалась во введении в действие информационного библиографического обеспечения online, Bioethicsline, осуществляемого при поддержке National Library of Medicine в городе Вифезда (штат Мэриленд) с помощью системы MEDLARS как в самих Соединенных Штатах, так и во всем остальном мире. Библиотека Джорджтаунского университета – The National Reference Center for Bioethics Literature – собирает наиболее важные издания в англоязычном мире [4].

В этой культурной сфере, в немалой степени благодаря работам Т.Л. Бошама (Beauchamp) и Дж.Ф.Чайлддресса (Childress), складывается американская доктрина биоэтики, сформулированная в знаменитых Principles of biomedical ethics и, развивающая теорию “принципиализма”.

Также знаменателен 1971 г. выходом журнала “Hastings Center Report”, а в 1972 г. публикацией билля о правах пациентов Американской ассоциацией госпиталей, 1976 г. – выход журнала “Jornal of Medicine and Philosphi”, 1978 г. – выход в свет Энциклопедии по биоэтике (4 тома), 1979 г. – выход “A Review Research of Human Subject”, 1980 г. – созданием президентской комиссии по изучению этических проблем в медицине и науках о поведении.

Что же определяет своеобразие американской биоэтики? Д. Уиклер, Д. Брок, А. Каплан, Р. Деджордж, Б. Герт, Р. Вич, написавшие очерк современной биоэтики в США, полагают, что к возникновению американской биоэтики привели два фактора. *Во-первых*, – бурные социально-политические события конца 60 – начала 70-ых годов: общественное движение за гражданские права черных американцев, споры вокруг участия США в войне во Вьетнаме, компании за признание интересов “женщин, американских индейцев, инвалидов, умственно неполноценных”. Авторы полагают, что именно это движение привело к формированию движения за права пациентов и созданию “Билля о правах пациентов”. *Во-вторых*, – набирающие силу изменения в медицинской науке и технологии и их “неоднозначные результаты” [7, с.15].

Американский биоэтицист Э. Пеллегрино, утверждает, что к изменениям в профессиональной врачебной этике и возникновению биоэтики привело взаимодействие четырех основных сил: научного прогресса, морального плюрализма, демократизации и экономических факторов. “Разрыв между традиционными моральными ценностями и техническими возможностями современной медицины лишь усугубился “растущим моральным плюрализмом американского общества”. Моральный плюрализм стал следствием мощного студенческого движения протеста в конце 60-ых годов “против целой палитры до сих пор само собой разумеющихся ценностей американского общества – расового разделения, мужской доминанты, сексуальной морали, участия во вьетнамской войне, воспитательной власти родителей, потребительских отношений и т. д.” [12, с. 2].

К этим факторам добавилась демократическая активизация участия в повседневной общественной жизни. “Сегодня, пишет Пеллегрино, – американская общественность высокочувствительна к этическим вопросам” [12, с. 1]. В качестве типичного примера он рассматривает случай с Карен Энн Куинлан (1975), в обсуждении которого принимали участие широкие слои американской общественности. Вопрос об отключении респиратора от пациентки, находящейся в хроническом устойчивом вегетативном состоянии в течение года, решался и на уровне ряда заседаний суда штата Нью-Джерси, и на уровне Верховного Суда.

Но главную роль в преобразовании медицинской этики в сегодняшней Америке, по мнению, Г.М.Зааса сыграли экономические критерии. Система отношений в области медицинского обслуживания США соответствует отношениям “свободного рынка”. Именно ими во многом определяются отношения между врачом и пациентом: пациенты могут подавать в суд на врачей за плохое лечение, врачи могут увеличивать гонорары. Медицина, ориентированная на прибыль, безусловно, и неизбежно вносит коррективы во взаимоотношениях врача и пациента в сторону формирования у пациентов осознанного права на автономное решение проблем, касающихся его здоровья [12, с. 1].

Столь ярко выраженная американская социокультурная специфика факторов, определивших формирование академической биоэтики, среди которых ведущую роль, безусловно, имеют национально-экономические, вполне может служить основанием мнения, что биоэтика является типично американским феноменом. По мнению украинских философов (Пустовит С.В., Губенко А.В.) то, что биоэтика, как особая дисциплина возникает в США, объясняется, прежде всего особенностями американского этоса. Американский этос структурирован такими основными идеями: морализмом, мелиоризмом, индивидуализмом и национальной идентичностью.

Конкретизируем их: американский морализм в повседневной жизни проявляется в своеобразных формах индивидуального и социального существования. Это порождает особую деликатность в коммуникациях. Если человек не справился с какой-то работой, говорят, что он выполнил ее “неоптимальным образом” [9].

Желание американцев придавать каждому моменту своей жизни моральность и деликатность является типичной чертой их менталитета. Снижение массы тела, диеты, здоровый образ жизни, внешний эстетичный вид, качество пищи и воды, гуманное отношение к животным – все это становится предметом морализаторства, а в крайних проявлениях – культом и сверхценностью [3, с. 243]. В Соединенных Штатах “забота о своем здоровье, принимающая порой масштаб массовой эпидемии, отличает Америку от всех известных стран. В американском обществе повсеместно увлечение спортом: в многоязыкой стране он превратился в “средство универсального общения” [9]. Как отмечает А.Баскина, спорт – “это Бог в американской системе воспитания... Американцев всегда отличишь по спортивной походке, здоровому цвету лица, свободе движений” [1].

Мелиоризм (от лат. melior – лучше). Это понятие было введено английской писательницей М. Эванс, писавшей под псевдонимом Дж. Элиот (1819-1880). В дальнейшем оно активно употреблялось английским психологом Дж. Селли (Sully) (1843-1923) и американским социологом Л. Уордом. (1841-1913). Л. Уорд ввёл понятие социальный мелиоризм,

подразумевая учение об улучшении всего социального строя. Цель мелиоризма, который Л. Уорд, по его выражению, приравнивал к “научному утилитаризму”, он видел в создании таких условий, при которых страдания были бы невозможны [8, С. 81]. Социальный строй, враждебный человеку, порождает в нем пессимизм и неверие в собственные силы. Разделяя позицию прогрессизма, Л. Уорд считал, что пессимизм может исчезнуть, когда наука скажет свое слово, это, по его мысли, приведет “к улучшению социальных условий путем холодного расчета”. Философ Вильям Джеймс (1842-1910) говорил: “Мелиоризм не считает понятие добра ни необходимым, ни невозможным. Он трактует его как возможность, которая становится всё более реальной по мере того, как фактических предпосылок добра становится всё больше”.

Человеку здорового духа противопоставляется человек болезненного духа, формирующийся под влиянием переживаний, связанных с жизненными неудачами, болью, потерей близких людей. Все эти негативные явления порождают тревогу, заставляют человека задумываться о смысле своего существования, а если они повторяются, то это может погрузить его в меланхолическое состояние, которое Джеймс и называет болезненным духом [11, р. □137-138].

По мнению Чарльза Чорчъярда (Charles Churchyard), занимающегося философией американского индивидуализма, есть две группы индивидуалистов в Америке. Первая группа – экономические индивидуалисты. По их мнению, каждый человек должен выразить свою индивидуальность, стремление добиться успеха в работе, откровенно пытаясь получить больше денег. Вторая группа – индивидуалисты образа жизни. Они верят, что каждый человек должен выразить свою индивидуальность в изменении какой-либо части своей жизни, того, что он хочет. Таким образом, американская индивидуализация рассматривает индивида как “актера”, причем действия эти направлены сугубо на достижение личного успеха. Наблюдается стремление сконцентрировать человека на себе самом. Также доминирующей становится конкуренция между индивидами, основанная в первую очередь на неодинаковых возможностях каждой личности. Над общественными, коллективными интересами превалируют индивидуальные.

Размышления об американской идентичности в обществе также основываются на двух положениях, каждое из которых правдиво лишь отчасти, но регулярно принимается за истину в последней инстанции. Первое положение гласит, что Америка является государством иммигрантов; второе – что американская идентичность определяется комплексом политических принципов, то есть так называемым “американским кредо”. Эти две основы американского общества нередко описываются вместе. Утверждается, что кредо объединяет разрозненные иммигрантские национальности и представляет собой, как выразился Гуннар Мюрдаль, “цемент,

скрепляющий структуру этой великой и ни с кем не сравнимой нации”. Что касается американской идентичности, она, по выражению Стэнли Хоффмана, есть уникальный продукт “материального фактора” – этнического разнообразия, порожденного иммиграцией, и “идеологического фактора” – либерально-демократического кредо [14, p. 94].

Алексис де Токвиль утверждал, что повсюду в Америке люди “говорят о свободе и равенстве, о свободе прессы, праве собраний, справедливым суде и ответственности правителей перед народом” [6]. В двадцатом столетии исследователи указывают на “индивидуализм, стремление к успеху и равенство возможностей” как на базовые принципы “американской веры” и выявил степень, в которой в Америке “напряжение между свободой и равенством, вызвавшее грандиозные политические дебаты в Европе, было поглощено индивидуализмом” [10, с.5].

Вот основные пять принципов американского мировоззрения: свобода, равенство, индивидуализм, популизм и *laissez-faire* (невмешательство правительства в дела частных лиц). Каждое из этих понятий было “палкой о двух концах”: “Мы настолько же плохи, насколько и хороши в зависимости от того качества, к которому мы обращаемся”. По мнению М. Липсета, американская исключительность не является ни черной, ни белой, но одновременно и той, и другой [2].

Итак, указанные особенности американского этоса как нельзя лучше соединяются с целями и задачами медицинской и педагогической практики биоэтики в Америке, объясняя ее особенности: с традицией морализма; с верой в медицинский прогресс и социальные возможности свободной личности в повседневной общественной жизни; уважением прав и свобод личности (студента или пациента); сочетание мессианства и американского кредо; развитие прагматических идей, связанных с материальным процветанием и умноженным на синтезе различных культур и рас. Сегодня принципы американской биоэтики – это общепризнанные моральные нормы в медицинской деятельности. Они закреплены в медицинских, врачебных кодексах, международных документах, национальных законодательствах в области здравоохранения и биомедицинских исследованиях и, соответственно, обсуждаются студентами медицинских и теперь уже педагогических вузов.

Список литературы:

1. Баскина А. Повседневная жизнь американской семьи / Ада Баскина. М.: Молодая гвардия. – 2004. – Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/baskina_ada/baskina_ada_povsednevnyaya_zhizn_amerikanskoi_semi/
2. Павлов А. “Великий Мартин Липсет”: политическая наука и “американское мировоззрение” / Александр Павлов. – “Агентство Политических Новостей”. – 2007. – Режим доступа: <http://www.apn.ru/publications/article11362.htm>

3. Пустовит С.В. Глобальная биоэтика: становление, теории, практики / Светлана Витальевна Пустовит . – К.: Арктур – А, 2009. – 324 с.
4. Стречча Э., Тамбоне В. Биоэтика / Элио Стречча, Виктор Тамбоне. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2002. – 434 с.
5. Тищенко П. Био-власть в эпоху биотехнологий. – Режим доступа: http://polbu.ru/tischnko_bioauthority/ch18_i.html
6. Токвиль А. Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 2000. – 560 с.
7. Уиклер Д., Брок Д., Каплан А. и др. На грани жизни и смерти. М.: “Издательство АСТ”, 1989 – 128 с.
8. Уорд Л. Психические факторы цивилизации. М., 1897. – 348 с.
9. Фол Ст. Эти странные американцы / Стефани Фол. – Режим доступа: <http://mexalib.com/view/217231>.
10. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО: ООО
11. James, W. Essays on faith and morals / W. James. – Cleveland, 1962. – 213 p.
12. Sass Hans-Martin. Bioethik in den USA, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 1988. – 134 p.
13. L. Walters, The Center for Bioethics at the Kennedy Institute, “Georgetown medical bulletin”, 1984, 37 (1).
14. Horace M. Kallen, Culture and Democracy in the United States (New York: Boni & Liveright, 1924), – p. 94.

ПОРІДНЕННЯ МІСТ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ЙОГО ПРОЯВ В АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

АЛЛА ДЕМИЧЕВА

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

В умовах постсучасності у просторі міжнародних відносин міста все активніше виявляють себе у якості акторів, які активно включені в міжнародне співробітництво. При цьому глобалізація передбачає збільшення взаємопов'язаності в світі та прискорене пересування людей, капіталу, інформації, культури, соціальних практик. Отже, в сучасному світі міста одночасно виступають і як такі, що тісно пов'язані між собою, і як конкуренти за обмежені ресурси. Побратимський рух можна розглядати як перший крок, зроблений міською владою, щоб презентувати інтереси міста на міжнародному рівні.

Поріднення між містами зазвичай обумовлюється рядом причин, серед яких можуть виступати, наприклад, відповідність зовнішньополітичним інтересам держави, територіальна близькість, традиційні економічні чи культурні зв'язки між містами, певна мода на встановлення побратимства, стимулювання цього процесу з боку влади, престижність встановлення побратимства з певним містом (особливо для малих міст), особисті зв'язки між членами муніципалітетів (громади), що у подальшому трансформуються у поріднення (так звані “приватні контакти” локальних лідерів), випадкові причини поріднення міст. В.Зелінські стверджує, що вибір міст-побратимів є не випадковим процесом, він ґрунтується на низці критеріїв, в тому числі на історичних зв'язках, спільних економічних, культурних, рекреаційних, ідеологічних проблемах, аналогічних топонімах, і, певною мірою, географічною близькістю [1]. Поріднення може виступати і як результат бенчмаркінга, тобто на підставі порівняння результатів стратегічного аналізу власних можливостей та показників схожих за розміром (економічними показниками, рівнем розвитку тощо) міст, окреслюється певне місто, з яким міська влада бажала б поріднитися з метою оволодіння більш ефективними та результативними управлінськими (підприємницькими, освітніми та ін.) схемами. Тобто, пошук побратима може бути “випадковим” чи усвідомленим, раціональним.

Цей процес встановлення побратимства між містами можуть ініціювати різні актори – міський голова (мер), міська влада (муніципалітет,

міськвиконком, міська рада чи парламент), неурядові організації, підприємства, видатні міські особи (спортсмени, науковці, актори тощо). За відсутності юридичних зобов'язань, допомагає створити довготермінові, довірливі взаємовідносини підписання у довільному форматі так званої “побратимської клятви” (угоди, хартії, конвенції), яка ратифікується місцевими радами громад-партнерів та оприлюднюється. Громади-підписанти беруть на себе певні зобов'язання, які не носять правового характеру.

О’Тул визначив наступні фази побратимства: асоціативна фаза (етап підписання угоди про побратимство, мета – розуміння культури один одного на підставі загального розуміння міжнародної дружби); фаза передеконічна (зростання обмінних освітніх програм, проживання в сім'ях); комерційна фаза, яка пов'язана із економічним співробітництвом, інвестиціями та ін. [2] Тобто, побратимство створює не лише культурні, але й економічні можливості для міст-побратимів.

Побратимський рух має досить широке розповсюдження в світі. Щодо його існування в США, то загальновідомо, що Міжнародна організація міст-побратимів (Sister Cities International) була створена у 1956 р. за ініціативою президента Ейзенхауера з метою зміцнення миру і процвітання шляхом встановлення побратимських відносин між людьми з різних міст по всьому світу. Президент Д.Ейзенхауер вважав, що саме поріднені зв'язки різних міст дозволять їх мешканцям пізнати та зрозуміти один одного, що зменшить ймовірність нових воєнних конфліктів. Підкреслюючи таку високу місію даної організації, всі наступні президенти США були почесним головою Sister Cities International. Ще одним свідченням може слугувати той факт, що на щорічних гала-вечерях, яку проводить у Вашингтоні “Sister Cities International”, беруть участь очільники дипломатичних представництв багатьох країн світу, американські конгресмени, представники федеральних агентств США та американських бізнес-кіл.

За даними, що містяться на офіційному сайті організації, на даний час 545 американських міст мають побратимів у 145 країнах світу [3]. Sister Cities International допомагає міським громадам у пошуку партнерів, розширенні і вдосконаленні їх діяльності, підтримує розвиток партнерських відносин за такими основними напрямками (програмами), як молодь та освіта, мистецтво та культура, бізнес та торгівля, обміни між муніципальним урядами (з метою навчання та опанування прогресивних методів управління) та розвиток стосунків між міськими громадами.

На жаль, в Україні поки що не усвідомлюються можливості побратимства ні як у соціокультурній, ні як у практичній (економічній)

площині. На сьогодні встановлення таких зв'язків ініціюється ні громадою, а органами місцевого управління (інколи самоврядування) та є результатом “збігу випадковостей”, хоча багато з українських міст має місто-побратима, а обласні центри – до десятка поріднень в різних країнах світу (наприклад, з 799 європейськими містами), в тому числі й у США. На офіційному сайті Посольства США в Україні наданий офіційний перелік міст-побратимів США та України (включаючи міста тимчасово анексованого Криму): Алушта (АРК) – Санта-Крус (шт. Каліфорнія); Богодухів (Харківська обл.) – Боертаун (шт. Пенсільванія); Бровари (Київська обл.) – Рокфорд (шт. Іллінойс); Вінниця – Бірмінгем (шт. Алабама); Горлівка (Донецька обл.) – два міста: Пенсакола (шт. Флорида), Баффало (шт. Нью-Йорк); Долина (Івано-Франківська обл.) – Прері-Вілідж (шт. Канзас); Дрогобич (Львівська обл.) – два міста: Мускатін (шт. Айова), Баффало (шт. Нью-Йорк); Івано-Франківськ – Арлінгтон (шт. Вірджинія); Калуш (Івано-Франківська обл.) – Гранд-Прері (шт. Техас); Канів (Черкаська обл.) – Сонома (шт. Каліфорнія); Київ – Чикаго (шт. Іллінойс); Львів – Корнінг (шт. Нью-Йорк); Одеса – Балтимор (шт. Меріленд); Полтава – Айрондеквойт (шт. Нью-Йорк); Сміла (Черкаська обл.) – Ньютон (шт. Айова); Тисмениця (Івано-Франківська обл.) – Бандера (шт. Техас); Ужгород – Корваліс (шт. Орегон); Харків – Цинциннаті (шт. Огайо); Хмельницький – Модесто (шт. Каліфорнія); Чернівці – Солт-Лейк-Сіті (шт. Юта); Чигирин (Черкаська обл.) – Себастопол (шт. Каліфорнія) [4]. Отже, міста-побратими з обох країн включають як великі, так і малі міста; вони розташовані в різних регіонах як України, так і США. Проте, найбільшу кількість міст-побратимів в Україні мають штати Каліфорнія та Нью-Йорк (по чотири міста), Іллінойс та Техас – по два міста-побратима.

До того ж, 21 українське місто має підписані угоди про поріднення, серед яких, наприклад, м. Нікополь Дніпропетровської області (м. Толедо, шт. Огайо), м. Бердянськ (м. Лоуелл, шт. Массачусетс), м. Херсон (м. Кент, шт. Вашингтон), але вони ще офіційно не підтверджені “Sister Cities International”. Єдиним регіоном України, який встановив партнерські зв'язки зі штатом США, є Черкаська область, керівництво якої у 1996 р. підписало партнерську угоду з офісом губернатора штату Айова, а у 2012 р. в рамках візиту делегації Черкащини до США було підписано меморандум про співпрацю між Черкаською областю та штатом Нью-Йорк. На стадії узгодження знаходиться питання про співробітництво між Одеською областю та штатом Нью-Йорк, а також Тернопільською областю та штатом Іллінойс.

Фундація “Україна – США”, яка була заснована ще у 1991 р., налагоджує і підтримує зв'язки між Сполученими Штатами і Україною,

щоб уможливити мир і добробут через розвиток спільних демократичних цінностей [5]. Одна з програм Фундації – Програма партнерства громад (1997 р.), яка забезпечує обміни між українськими та американськими партнерськими громадами, поширює інформацію про місцеве самоврядування через публікації, а також надає навчальні послуги з питань муніципального управління через мережу регіональних навчальних центрів.

Таким чином, можливим надбанням участі у побратимському русі можуть бути формування привабливого іміджу міста, розвитку туризму, інвестиції у розвиток міста з боку міста-побратима, культурний діалог, соціально-економічне зростання, запозичення більш прогресивних форм управління. Все це призводить до формування комфортного для городян міського простору, до збільшення капіталів міста у полі міжнародної співпраці. Однак ефект від побратимських відносин залежить від якості і кількості поточної спільної діяльності міст-партнерів, їх зацікавленості у розвитку. Поріднені міста можуть експериментувати, щоб зрозуміти, яка сфера співробітництва може стати для них пріоритетною.

Список використаних джерел:

1. Zelinsky, W. The twinning of the world: sister cities in geographical and historical perspective / W. Zelinsky // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1991. – Vol. 81, № 1. – P. 1-31.
2. O'Toole, K. *Sister Cities in Australia: A Survey Report* /K. O'Toole [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.asca.asn.au/OToole.htm>
3. *Sister Cities International* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sistercities.org/what-sister-city>
4. Міжрегіональне співробітництво між Україною та США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-us/regions>
5. Фундація Україна – США. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usukraine.org/ukrainian/u_programs.shtml

**УЧАСТЬ АМЕРИКАНСЬКИХ
ЄВРЕЙСЬКИХ ДОБРОВІЛЬНИХ ТОВАРИСТВ
У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ГОЛОДУ
1921-1922 рр. В УКРАЇНІ**

ВІКТОР ДОЦЕНКО

*кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету Державної податкової служби України*

***Анотація.** В статті розглядаються особливості діяльності американських єврейських організацій в Україні під час голоду 1921-1922 років. Визначено напрямки їх діяльності, проаналізовано взаємостосунки товариств і влади та особливості використання компартійними органами потенціалу міжнародної філантропії для реалізації власної політики. Товариства, виділяючи кошти для надання допомоги голодуючому населенню України, були зацікавлені в їх справедливому розподілі, щоб кошти потрапляли до рук всіх хто потребував допомоги.*

***Ключові слова:** голод, міжнародні єврейські організації, добровільні товариства, євреї, більшовики.*

***Summary.** In the article the features of American Jewish organizations activity in Ukraine during hunger of 1921-1922 are examined. Directions of their activity are determined, the mutual relations of societies and power and features of using the potential of international philanthropy Communist Party organs for realization of own politics are analyzed. Societies, providing funds for the grant of help the starving population of Ukraine, were interested in their just distributing, wanted money to get in hands to all who needed help.*

***Keywords:** hunger, international Jewish organizations, voluntarily societies, jewries, bolshevists.*

Голод 1921-1923 рр. став наслідком поєднання складних природно-кліматичних умов та недолугої соціально-економічної політики більшовицького керівництва. Зокрема, у більшості Південних і Південно-Східних районів України 1921 р. посіви зернових культур вигоріли, не дав урожаю. Опادي в Україні випали лише в кінці вересня і в жовтні 1921 р. озимі посіви не встигли восени розвинутих, вирости і зміцнитись, і в зиму вступили досить слабкими. Зима виявилась досить суворою та малосніжною. У Одеській, Миколаївській, Запорізькій, Донецькій та південних повітах Катеринославської і Кременчуцької губерній посіви не змогли перезимувати. Валовий збір зерна у п'яти степових губерніях Української СРР 1921 р. склав 7,7 млн. центнерів або лише 10% від звичайних показників урожаїв зернових до Першої світової війни. У інших українських губерніях було зібрано лише 30% довоєнної кількості зернових. [1, с. 213] Тільки на Одещині неврожай 1921 р. охопив 84 із 133 волостей і спровокував дефіцит 40 млн. пудів зерна. [2, арк. 2] На Миколаївщині посівні площі 1921-1922 рр. скоротились на 47%. [3, арк. 154] Відсутність кормового зерна спричинило

до різкого зменшення кількості свиней, великої рогатої худоби та коней. За підрахунками Наркомзему УСРР в 1922 р. у степових районах поголів'я свиней зменшилось у 6-7 разів, а кількість коней на 50%. [4, с. 212]

Перші прояви голоду на території Миколаївської губернії з'явилися в червні 1921 р. На засіданні губернської військово-продовольчої наради від 18 червня 1921 р. повідомлялося: “Стан по всій губернії безрадісний”, у Миколаївському повіті в 60-версному радіусі від Миколаєва сходи загинули. На нараді було прийнято рішення просити Наркомпрод припинити вивіз продовольства з Миколаївщини, залишити врожай озимини на насінневі потреби потерпілих від посухи. Не дивлячись на таке становище, ЦК КП(б)У зобов'язав продовжувати збирати продподаток. [5, с. 132]

Ситуацію ускладнювала продовольча політика більшовиків, що супроводжувалась експропріаціями сільськогосподарської продукції. Відсутність продовольства, медикаментів та палива призводила до масових селянських виступів. У голодних містах розпочалася масова смертність серед населення. Компартійні органи розуміли, що самостійно, без допомоги зовні подолати голод вони не зможуть. Тому було прийнято рішення скористатися можливостями закордонних добровільних товариств.

Розподіляючи мізерні запаси зерна Кремль надавав перевагу “червоним столицям”, а не селянам південноукраїнських голодуючих губерній. Щоб вилучати хліб із більш-менш урожайних центральних і північних районів України, її керівникам заборонили визнавати, що становище південних губерній не краще, ніж у Поволжі. Іноземні організації, що надавали допомогу голодуючому Поволжю з серпня 1921 року, були допущені в південноукраїнські губернії лише в січні 1922 р., коли вже почалася масова смертність. Радянське керівництво 1921 р. помітило, що голод пригнічує повстанську активність селянства. Саме з цієї причини вони дали вказівку не припиняти хлібозаготівлі в голодуючих районах.

Основною організацією через яку здійснювали доставку та розподіл допомоги голодуючим в Україну та в Росію була Американська допомогова адміністрація (АРА), яка працювала у вражених голодом районах з 20 серпня 1921 р. до 15 червня 1923 р. [6, с. 36] та Американський єврейський розподільчий комітет (Джойнт). Джойнт здійснював кампанії зі збору пожертв серед американських та європейських благодійників, а АРА організовувала його доставку та розподіл серед голодуючого населення України і Росії.

Отримуючи невтішні повідомлення з різних районів України, де лютував голод, Джойнт та АРА прагнули поширити власну діяльність на всю територію України, де проживало більшість євреїв колишньої Російської імперії. 23 серпня 1921 р. у Вашингтоні відбулася спільна конференція декількох американських філантропічних організацій, у якій взяли участь і представники Американського Єврейського Розподільчого Комітету:

Ф. Варбург, Д. Розенберг і Я. Штраус. На зустрічі Джойнт зобов'язався виділити 675 тисяч доларів на продовольчу допомогу голодуючим Поволжя. Лідери Джойнт прийняли рішення брати участь у боротьбі з голодом у радянській Росії, дотримуючись позаєтнічного (non-sectarian) принципу: допомога призначалася всім нужденним регіону, охопленого нещастям. Так, для порівняння, на території власне Поволжя, куди спочатку були спрямовані кошти Джойнт, проживало лише 2 % євреїв. [7, с. 122]

Протягом літа-осені 1921 р. АРА працювала над створенням на території України і Росії власної мережі представництв. 10 грудня 1921 р. в Одесу приїхала одна із перших груп АРА на чолі з Джоном Г. Хайнесом. Співробітники АРА мали вивчити становище в губернії та організувати представництво організації, а також відкрити продовольчі склади, їдальні та харчові пункти. [8] На початку квітня 1922 р. в Україні працювало шість відділень Американської допомогової адміністрації: Одеське, Катеринославське, Єлисаветградське, Миколаївське, Київське та Харківське. Районні уповноважені АРА підпорядковувались Центральній конторі товариства в Москві. Крім того, для координації діяльності райвідділень у квітні-травні 1922 р. головна контора АРА організувала в Одесі Український відділ АРА на чолі з В.Г. Гровом. [9, с. 121] До кінця року в країні працювало дванадцять відділень АРА. [10, с.41] Протягом року формується штат постійних працівників АРА. У вересні 1922 р. в українських відділеннях АРА працювало шістдесят осіб. Крім штатних працівників товариству допомагали місцеві активісти та представники добровільних товариств. [11]

У грудні 1921 р. керівник українського радянського уряду Х.Г. Раковський підписав з АРА угоду про поширення на території УСРР усіх видів допомоги, які раніше направлялись товариством голодуючим в Російській Федерації. [12, с. 80] Зокрема, договір передбачав організацію товариством харчування голодуючих дітей, відкриття харчових пунктів, безкоштовних їдалень, поставки одягу, взуття, ліків та предметів першої необхідності. Центрами роботи АРА в Україні, згідно договору, стали Київ та Одеса. [13]

Ще до підписання угоди товариство при організації допомоги голодуючим тісно співпрацювало з Комісіями з допомоги голодуючим губернських відділів охорони здоров'я. Спільно з Волинською Комісією допомоги голодуючим на кошти, зібрані від спільних благодійних заходів, восени 1921 р. Волинське відділення товариства видало харчові картки АРА потерпілим від голоду євреям Херсонського повіту та організувало харчування 500 осіб в селі Красное, містечку Скадовськ та Михайлівському Херсонського повіту. [14, арк. 1]

У жовтні 1921 р. АРА звернулася із закликом до всіх небайдужих євреїв про організацію допомоги дітям, хворим та голодуючим Росії. [15] У заклику Товариство задекларувало організацію харчування для 1 млн. голодуючих дітей протягом шести місяців. [16]

20 жовтня 1921 р. Джойнт підписав угоду з Американською допомогою адміністрацією, яка передбачала організацію спільних допомогових кампаній на території підрадянської України. Після підписання договору про співпрацю АРА спільно з Джойнтом розпочала збір інформації про кількість голодуючих осіб та регіони охоплені голодом. У грудні 1921 р. в Запорізькій і Одеській губернії обстеження постраждалих повітів проводив співробітник місії Л. Гудчинсон. [17] Спільна комісія Джойнт й АРА в січні 1922 р. відвідала Харків, Олександрівськ, Миколаїв, Єлисаветград, Одесу, Вінницю, Житомир і Київ. Комісія провела обстеження серед місцевого населення і встановила факти масового недоїдання та голоду серед жителів Запорізької, Катеринославської, Миколаївської і Одеської губерній. Зведені дані комісії свідчать про голодування 2 млн. жителів 12 українських губерній, з яких близько одного мільйона – діти. [18] Так, на початку лютого 1922 р. до Катеринослава прибула делегація АРА на чолі з д. Бергфельдом. Комісія, обстеживши ситуацію в губернії, виявила 15 тис. голодуючих дітей. Після консультацій з московською конторою товариства Катеринославське відділення організувало для них харчування у безкоштовних їдальнях АРА. [19]

Оцінивши ситуацію у охоплених голодом районах України АРА звернулась про допомогу до закордонних філантропів. На заклик відгукнулись європейські та американські філантропи і благодійні товариства. У січні 1922 р. євреям Одеської губернії допомагали Балтське земляцтво, Лондонська Федерація Українських євреїв, Березовське земляцтво в Нью-Йорку, Валеогоуловське земляцтво, Єлисаветградське земляцтво в Нью-Йорку, Полтавське земляцтво в Нью-Йорку, Об'єднане Одеське земляцтво в Нью-Йорку, Одеське земляцтво в Чикаго, Ананьївське земляцтво Брукліна та інші еміграційні єврейські добровільні товариства. [20, с. 140] 26 лютого 1922 р. в Одесу із Балтімора прибуло два перші пароплави з продуктами харчування і насінням для постраждалих районів Півдня України. [21, арк. 37]

У вересні-жовтні 1922 р. по лінії Товариства допомоги євреям до України надійшло декілька транспортів з одягом, продовольством та медикаментами на суму в 3,5 млн. франків. В той же час вказане товариство зібрало і передало на Україну 1,2 млн. франків та відкрило на Україні 7 дитячих їдальнь для 6 тис. єврейських дітей. [22, с.11]

Щоб уявити розміри допомоги, які надходили в Україну від закордонних товариств, достатньо ознайомитись з переліком вантажів, які прибули в Одеський порт на початку 1922 р. Зокрема, з пароплава “Клонтарф” вивантажили 6337 пудів пшеничної муки, 3083 пуди житньої муки, 1513 пудів згущеного молока, 1560 пудів цукру, 1178 пудів какао, 1225 пудів рису, 13 пудів чаю, 135 пудів яловичини, 139 пудів одягу, 1 пуд вакцин, 7 пудів продуктів харчування, 1409 пудів речових посилок, 20 пудів білизни, 17 пудів взуття, 135 пудів ліків. Аналогічними за вантажопідйомністю були і

пароплави “Гафній”, “Гомількар Чіпріані”, що прибули до Одеси на початку березня 1922 р. [23, с.140]

У Катеринославі відділення АРА отримало дозвіл від Євгромадкома на направлення в місто і розповсюдження серед місцевого єврейства продуктивних наборів від Лондонської федерації євреїв. [24, с.22]

Одночасно АРА, Джойнт та Комітети незаможних селян організували серед сільського населення та жителів містечок кампанії з самообкладання на користь голодуючого населення Півдня України. Єврейське населення Красилова в вересні-жовтні 1921 р. зібрало під час кампанії самообкладання 1000 пудів зерна та хліба. [25] У Овруцькому повіті місцевий КНС спільно з Джойнт прийняв рішення про самообкладання селян повіту на користь голодуючих у розмірі 1 фунту зерна з кожної десятини землі в повіті. [26] У Новоград-Волинському повіті розмір самообкладання становив 5 фунтів. [27]

Загалом за перший рік своєї діяльності АРА відправила для голодуючих 778,8 тис. тонн продовольства, у тому числі 666,6 тис. тонн зерна, видала 1,4 млрд. харчових пайків, а також значну кількість медикаментів, одягу тощо. [28, 42]

Однак, незважаючи на європейську і американську допомогу, смертність у містах Півдня України продовжувала зростати. У колонії Інгулець на початку 1922 р. протягом двох тижнів померло 22 колоністи, в Ново-Подольську – 37, в Кам’яниці – 117, крім того, 167 осіб опухли з голоду. В колоніях місцеве населення в січні-лютому організувало недільники з поховання померлих від голоду одиноких колоністів. [29, с.8] Газета “Єврейська трибуна” (Париж) розповідала про 160 тис. голодуючих людей в Одеському регіоні. Вказувалось і на високій смертності серед голодуючих. Наприклад, в Одесі вона досягла 50,7%, в Бердянську – 66,8% від загальної кількості дітей, в інших містах – смертність була ще більшою. [30, с.28]

Представник євсекції Київщини у своєму листі до Євгромадкому від 25 січня 1922 р. наголошував на катастрофічній ситуації у дитячому будинку м. Канева: “Зараз там знаходиться п’ятдесят сиріт погромлених євреїв. Становище дітей жахливе. Десять днів ще протримаємося.” [31, с.29]

28 березня 1922 р. Джойнт і АРА підписали угоду про програму харчування дітей та дорослих в постраждалих від голоду південноукраїнських губерній та Криму. [32, с. 122] Програма передбачала з 15 травня організацію харчування 100 тис. дітей, до 15 червня їх число мало досягнути 300 тис. До 15 липня мережею їдалень Джойнт мало бути охоплено 800 тис. дітей та 400 тис. дорослих. [33, арк. 138] Джойнт ставав головним фінансовим донором, а АРА надавала у користування власну мережу їдалень та обслуговуючий персонал.

У межах програми товариства здійснювали евакуацію голодуючих та хворих дітей з районів, охоплених голодом в губернії Правобережної

України та Білорусії. Спільні комісії Джойнт та АРА проводили огляди дітей, що потребували евакуації, формували “голодні” ешелони і спільно з Губернськими комітетами по ліквідації наслідків голоду організовували переїзд і розміщення дітей по дитячим будинкам. Так, у Житомир протягом 1922 р. товариства евакуювали 1500 дітей з Самарської, Саратовської, Сибірської губерній. [34, арк. 8] Волинське відділення АРА в серпні 1922 р. організувало в Житомирі 2 дитячі будинки на 220 дітей, а в жовтні передало їм медикаменти, постільну білизну та інше медичне устаткування. [35, арк. 19, 109] Одночасно товариства організовували допомогу продуктами харчування та ліками. У червні 1922 р. європейські країни через благодійні товариства виділили кошти на закупівлю 1000 тонн зерна з доставкою в порти Миколаєва та Одеси. Продовольство розподілили через мережу відділень АРА та Джойнт. [36, с. 28] Крім того, на виконання програми, з березня по листопад 1922 р. Джойнт вніс до фонду АРА 4 млн. 325 тис. доларів, а на початку 1922 р. – ще 1 млн. 250 тис. доларів для порятунку голодуючих дітей Української СРР. [37, с.142]

Для отримання додаткових продуктивних наборів Джойнт спільно з Євгромадкомом розробили щоденні нормативи харчування дітей. До першої групи відносилися дитячі заклади Києва. Тут щоденна норма розраховувалась з суми в 17 центів на день додатково до державного харчування. Норма другої групи – провінційних закладів – 80 центів у місяць на дитину. Для третьої групи – дітей із окружних районів – 50-60 центів на місяць додатково до державного утримання. [38, 66]

До кінця року єврейська благодійна організація опікувалася 913 дитячими будинками у Росії, Україні та Білорусії, в яких перебувало 37,5 тис. дітей. [39, с. 6] На дитяче харчування витрачалося до 40 тис. доларів на місяць. Із США було вивезено тисячі дитячих шерстяних светрів, 24 тис. дитячих панчіх, 550 аршин шерстяних та лляних тканин, 60 тис. одиниць верхнього одягу, профінансовано виготовлення 10 тис. пар дитячого взуття. Більше 200 тис. доларів Джойнт витратив на ремонт і обладнання дитячих будинків та на купівлю палива. [40, с.92] Так, в травні 1923 р. Джойнт забезпечив дитячі будинки Новоград-Волинського та Андрушівки Волинської губернії м'яким дитячим інвентарем та іграшками. [41, арк. 109]

Паралельно з організацією допомоги голодуючим дітям та підліткам Джойнт з січня 1922 р. реалізовував кампанію з масової відправки голодуючим 10-доларових посилок з продуктами першої необхідності. Типова джойнтівська посилка включала в себе 10 фунтів цукру, 25 фунтів рису, 10 фунтів олії, 3 фунти чаю, 49 фунтів муки, 20 однофунтових банок згущеного молока. Частина посилок, згідно договору, розподілялась серед неевреїв. До 1 липня 1922 р. в Білорусію та Україну надійшло близько 90 тис. посилок. Посилки розподілялись в місцевих відділеннях Євгромадкому. [42, с.42].

Допомога іноземних громадських об'єднань позитивно вплинула на становище голодуючих в Миколаївській губернії. Про покращення ситуації в місті та губернії свідчить доповідь дитячої секції Миколаївського губкому, підготовлена в травні 1922 року. [43, арк. 15]

Отже, недолуга економічна політика більшовиків, з її продрозверсткою та вилученням у селян продовольчих запасів, а також жорстока посуха 1921 р., яка охопила степові райони України, призвели до масового голоду серед жителів південних і центральних районів України. Тільки завдяки тісній співпраці місцевих громадських об'єднань та представництв закордонних філантропічних товариств у 1921-1922 р. вдалося розгорнути активну кампанію з допомоги голодуючим Півдня України. Протягом 1921-1922 р. допомогу від іноземних благодійників отримали десятки тисяч голодуючих дітей та дорослих, які змогли пережити ці голодні роки.

Список використаних джерел:

1. Нариси розвитку народного господарства Української РСР. – К.: Видавництво АН УРСР, 1949. – 579 с.
2. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. Р-702. – Оп. 1. – Спр. 23.
3. ДАОО. – Ф. Р-46. – Оп. 21. – Спр. 662.
4. Нариси розвитку народного господарства Української РСР. – К.: Видавництво АН УРСР, 1949. – 579 с.
5. Іванова Т.Ю. Етнічні меншини Півдня України у період голоду 1921-1923 рр. / Т.Ю. Іванова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип.35. – С. 130-134.
6. Бейзер М. Американский брат: Джойнт в России, СССР, СНГ / М. Бейзер, М. Мицель. – Иерусалим, 2004. – 208с.
7. Михайловський Т.О. Діяльність єврейського об'єднаного розподільчого комітету “Джойнт” на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст./ Т.О. Михайловський // Наукові праці: історичні науки / ЧДУ імені Петра Могили. – Вип.10. Т.121. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – С.120-124.
8. Известия Одесского губисполкома и губкома КП(б)У, 11 декабря 1921 года.
9. Отчет Центральной Комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИКе. Ноябрь 1922 – сентябрь 1923. – Харьков, 1923.
10. Минаев В. Тайное оружие обреченных / В. Минаев. – М.: Молодая гвардия, 1952. – 440с.
11. Моряк, 24 сентября 1922 года.
12. Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. / О.М. Мовчан // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 77-84.
13. Известия ВЦИК, 19 января 1922 года.
14. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. Р-264. – Оп. 1. – Спр. 331.
15. Вольнский пролетарий. 1921. – №83 (14 октября).
16. Вольнский пролетарий. 1921. – №91 (23 октября).
17. Коммунист, 5 января 1922 года.
18. Мицель М. Участие Американского еврейского распределительного комитета в борьбе с голодом на Украине в 1922-1923 гг. / М. Мицель // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. Збірник наукових праць. – К.: інститут Юдаїки, 2003. – С.75-84.

19. К труду, 5 февраля 1922 г.
20. Лифшиц Ю. Еврейская благотворительность на Украине в первые годы Советской власти (Деятельность Всеукраинского Еврейского общественного Комитета помощи евреям, пострадавшим от погромов) Ю. Лившиц // Еврейская благотворительность на территории бывшего СССР. Страницы истории: Сб. научных трудов. – СПб., 1998. – С.123-148.
21. ДАОО. – Ф. Р-1220. – Оп. 3. – Спр. 5.
22. Рассвет. – 1922. – №31. – С.11.
23. Лифшиц Ю. Еврейская благотворительность на Украине в первые годы Советской власти (Деятельность Всеукраинского Еврейского общественного Комитета помощи евреям, пострадавшим от погромов) Ю. Лившиц // Еврейская благотворительность на территории бывшего СССР. Страницы истории: Сб. научных трудов. – СПб., 1998. – С.123-148.
24. Быстряков А. Евреи Екатеринослава-Днепропетровска (XX век) / А. Быстряков – Днепропетровск: “АРТ-ПРЕСС”, 2002. – 198 с.
25. Волянский пролетарий. 1921. – №80 (11 октября).
26. Волянский пролетарий. 1921. – №80 (11 октября).
27. Волянский пролетарий. 1921. – №84 (15 октября).
28. Нариси з історії та культури євреїв України – К.: Дух і літера, 2005. – 440с.
29. Голод в еврейских колониях // Жизнь национальностей. – 1922. – №8(14). – С.8.
30. Козерод О.В. Становище єврейських жінок після закінчення погромів періоду громадянської війни / О.В. Козерод // Грані. – №3 (71) трав.-черв. 2010. – С. 26-30.
31. Козерод О.В. Становище єврейських жінок після закінчення погромів періоду громадянської війни / О.В. Козерод // Грані. – №3 (71) трав.-черв. 2010. – С. 26-30.
32. Михайловський Т.О. Діяльність єврейського об'єднаного розподільчого комітету “Джойнт” на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст./ Т.О. Михайловський // Наукові праці: історичні науки / ЧДУ імені Петра Могили. – Вип.10. Т.121. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – С.120-124.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.5. – Оп. 2. – Спр. 1825.
34. ДАЖО. – Ф. Р-264. – Оп. 1. – Спр. 324.
35. ДАЖО. – Ф. Р-263. – Оп. 1. – Спр. 33.
36. Козерод О.В. Становище єврейських жінок після закінчення погромів періоду громадянської війни / О.В. Козерод // Грані. – №3 (71) травень-червень 2010. – С. 26-30.
37. Нариси з історії та культури євреїв України – К.: Дух і літера, 2005. – 440с.
38. Крайзман І. Єврейський громадський комітет для допомоги тим, хто постраждав від погромів / І. Крайзман // Підготовчі матеріали популярної енциклопедії “Українське єврейство”. – Вип. 4. – К.: Інститут Юдаїки, 1999. – С.60-67.
39. Капанский Я.М. Джойнт в Бессарабии. Страницы истории / Я.М. Капанский. – Кишинев, 1994. – 123с.
40. Хенкин Е. О роли “Джойнта” в оказании помощи России и Украине в 1921-1923 гг. / Е. Хенкин // Вестник еврейского университета в Москве. – 1993. – №4. – С.89-98.
41. ДАЖО – Ф. Р-264. – Оп. 1. – Спр. 35.
42. Бейзер М. Американский брат: Джойнт в России, СССР, СНГ / М. Бейзер, М. Мицель. – Иерусалим, 2004. – 208с.
43. ДАЖО. – Ф. Р-263. – Оп. 1. – Спр. 27.

**“НОВА ІСТОРИЧНА НАУКА”
В США ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
НАПРЯМКИ І ПРЕДСТАВНИКИ**

ОКСАНА ДРАЧ

*доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка*

***Анотація.** У статті розглядається розвиток американської історіографії після Другої світової війни. Пріоритетну увагу звернуто на завдання і досягнення кліометристів, а також нових соціальних істориків щодо вивчення ключових проблем історії США.*

***Ключові слова:** американська історіографія, кліометрика, нова соціальна історія, нова робітничка історія, жіноча історія.*

***Summary.** The article focuses on the development of American historiography after the World War II. The main attention is paid to the tasks and achievements of cliometrists and new social historians to the key problems of American history.*

***Key words:** American historiography, cliometrics, New Social History, New Labor History, Female Studies.*

Друга половина ХХ ст. позначена суттєвим оновленням і потужним розвитком історичної науки США. В американській історіографії з'явилася плеяда істориків, праці яких набули широкого міжнародного визнання. Американська гуманітаристика стала важливим чинником розвитку західного суспільствознавства в цілому.

Крім того, зростання зовнішньополітичної могутності США сприяло кардинальним змінам умонастрою американських істориків. Характерною рисою повоєнної американської історіографії стало зміцнення й розширення консервативних тенденцій. В умовах “холодної війни” й розквіту маккартизму будь-яка критика американської історії видавалася небезпечною. Президент Американської історичної асоціації знаний медієвіст К. Рід у зверненні “Соціальна відповідальність історика” (1949) наголосив: “Тотальна війна... мобілізує всіх і вимагає, щоб кожен зайняв свій пост. Історик також не звільнений від цього обов'язку, як і фізик” [1].

У передмові до своєї роботи “Американська політична традиція і її творці” (1948) Річард Хофштадтер (1916–1970) висунув припущення про те, що, незважаючи на наявність ідеологічних конфліктів в американській історії, громадська думка США завжди намагалася підтримувати консенсус щодо основних цінностей американської цивілізації. Досліднику притаманний пошук психологічної мотивації в історії, чинників змін соціальної психології, зокрема в праці “Ера реформ” (1955) [2]. У такий спосіб

Р. Хофштадтер обґрунтував теорію консенсусного розвитку американської історії, що зумовило формування нового напрямку в історіографії США – школи “консенсусу”, який досить швидко став провідним у національній історичній науці.

Ідеологічною основою школи “консенсусу” була теорія “узгоджених інтересів”, що наголошувала на єдності американського суспільства у фундаментальних питаннях і відсутності серйозних соціально-політичних конфліктів протягом всієї історії, зокрема Луїс Гарц (Харц) (1919–1986) у роботі “Ліберальна традиція в Америці” (1955) [3]. Представники школи “консенсусу” висунули ідею про “органічної спадкоємності” політичних і громадських інститутів США. Провідне місце в працях істориків школи “консенсусу” відведено аналізу ролі ідей, політичних доктрин, діяльності провідних американських президентів.

Школа “консенсусу” мала численних послідовників. Консервативне крило репрезентують Л. Гарц і Даніель Бурстин (1914–2004), неоліберальне – Р. Хофштадтер і Артур Шлезінгер-молодший (1917–2007).

Головною працею Д. Бурстина вважають трилогія “Американці”, перший том якої “Колоніальний досвід” вийшов друком у 1958 р., другий – “Національний досвід” (1965), третій – “Демократичний досвід” (1973) [4]. Наскрізна ідея трилогії – аналіз американської цивілізації у вияві її різноманіття. До речі, за останній том цієї праці Д. Бурстин отримав Пулітцерівську премію в номінації “Найкраща книга з історії” (1974).

Популярність і авторитет А. Шлезінгеру-молодшому принесла монографія “Ера Джексона” (1945), визнана “еталоном літературної біографії”, за яку її автор у 28 років отримав свою першу Пулітцерівську премію. Його перу також належать праці: “Тисяча днів. Джон Ф. Кеннеді у Білому домі” (1965), за яку отримав другу Пулітцерівську і першу Національну книжкову премію США, “Епоха Рузвельта” (1957–60, т. 1–3), “Цикли американської історії” (1986), “Роз’єднуючи Америку: відбитки суспільства різних культур” (1998), “Війна і американське президентство” (2004) [5]. В основу історичної схеми Шлезінгера-молодшого покладено концепцію чергування ліберальних і консервативних циклів американської історії, які дослідник пов’язував зі зміною генерацій.

У середині ХХ ст. американські дослідники продемонстрували інтерес до економічної історії своєї країни. Донині класичною залишається праця Джорджа Тейлора “Транспортна революція” (1951), в якій автор розглядає становлення американського капіталізму в період між закінченням війни з Великобританією (1812 р.) та Громадянською війною [6]. Запропоноване Тейлором поняття “транспортна революція” згодом замінено терміном “революція ринку” (у значенні “промисловий переворот”) і використовується для опису другої й третьої стадій розвитку США за У. Ростоу.

У 1960-і рр. розпочинається якісно новий етап розвитку історичної науки США. Новація в історіописанні зумовлені потужними трансформаціями в американському суспільстві. Загострення соціальних, політичних, расових конфліктів, підйом демократичних рухів, крах консервативної стабілізації повоєнних років, широкомасштабні проекти розбудови суспільства “загального добробуту” – все це відобразилося в інституціональному й змістовому аспектах американської історіографії.

Водночас відчутною стає криза історичної школи “консенсусу”, а її ліберальні представники виступили з критикою найбільш консервативних наукових та ідеологічних постулатів теорії “узгоджених інтересів”. Науковим маніфестом проти головних догматів школи “консенсусу” стала монографія одного із засновників школи Р. Хофштадтера “Прогресивний історизм. Тернер. Бірд. Паррінгтон” (1968), в якій він визнає наявність в американській історії соціальних конфліктів [7].

За таких умов в історіографії США формується “нова історична наука”, засадничим для якої став міждисциплінарний методологічний підхід, а прикметною особливістю – використання кількісних методів дослідження. У 60–70-і роки в американській історіографії набули авторитетності нові напрямки й галузі історичної науки: “нова економічна історія” (кількісна історія, кліометрика), “нова соціальна”, “нова політична історія”, поширилися міждисциплінарні дослідження.

“Нова економічна історія” (кліометрика) набула значного розвитку в історіописанні США. Кліометрика – це застосування економічної теорії та кількісних методів для опису й пояснення історичних процесів і явищ у сфері економічного розвитку. Кліометристи використовують великі масиви даних, які історики вважають непридатними до використання, нецікавими чи такими, що не належать до опису минулого [8, с. 76]. Застосовуючи кількісні методи й методи комп’ютерного моделювання, історики-кліометристи доклали зусиль до вивчення ключових проблеми національної історії: промислового перевороту, індустріалізації та освоєння Заходу. Приміром, фахівець з економічної історії Роберт Фогель (1926–2013) підготував ґрунтовну роботу “Залізниці і зростання американської економіки: есе з економетричної історії” (1964) [9]. Вона спричинила жваву дискусію (тривала 15 років) у колах кліометристів щодо ролі залізниць у промисловому розвитку США в XIX ст. Р. Фогель, який набуває авторитетності як лідер нової економічної історіографії, удостоївся честі бути обраним до Національної академії наук у Вашингтоні, де став першим представником історичної професії.

Не оминули кліометристи й вивчення історії рабства в США. Знаковою стала двотомна праця Р. Фогеля й Стенлі Енгермана (1936 р. н.) “Час на хресті: економіка американського негритянського рабства” (1974) [10]. Використовуючи широкий масив джерельного матеріалу, опрацьований

із застосуванням кліометричних методик, автори роботи пропонували сенсаційні висновки. Фогель і Енгерман стверджували, що, по-перше, плантаційне рабовласницьке господарство було на 35% ефективніше, ніж фермерська система на північному сході США. По-друге, плантаційне господарство забезпечувало темношкірим рабам вищий рівень життя, ніж промисловим робітникам та афроамериканцям після звільнення. По-третьє, напередодні Громадянської війни економічна система Півдня США, заснована на плантаційному рабстві, перебувала у фазі піднесення. Робота Фогеля й Енгермана викликала значний резонанс серед кліометристів, започаткувавши активне обговорення застосованих ними методик.

Загалом, щодо оцінок економічних аспектів рабства й Громадянської війни в США кліометристи розділилися за двома позиціями. Представники першої, слідом за Фогелем і Енгерманом, на основі побудови комп'ютерних моделей намагалися довести економічну недоцільність Громадянської війни (Д. Норт, Т. Кохрен, П. Темін), представники другої (С. Де Каніо, Д. Мандл) – навпаки, її необхідність для подальшого економічного розвитку США.

Не залишилися байдужими кліометристи й до вивченні такої класичної теми американської історії, як освоєння Заходу. Серед створених ними досліджень вирізняється монографія Д. Етака й Ф. Бейгмана “На власну землю” [11]. У монографії за допомогою кількісних методів аналізу цenzів всебічно схарактеризована економіка Заходу США, демографічна ситуація на Заході та Півночі США, технологія сільськогосподарського виробництва та система суспільних відносин на “кордоні” в XIX ст.

Отже, ключовою для репрезентантів “нової історичної науки” стала проблема пошуку закономірностей суспільного розвитку, а найважливішим засобом її вирішення проголошено “математизацію історії”: широке використання кількісних методів і ЕОМ. Так, представник “нової економічної історії” Дж. Тейлор засадничим чинником суспільних трансформацій вважає розвиток інфраструктури, що впливає на збільшення населення й політичну активність Заходу.

У контексті поширення нової історичної науки в США постала й “нова соціальна історія”, що інституціалізувалася в 1960-і рр. Засновано низку спеціальних часописів: “Журнал соціальної історії” (1967), “Журнал міждисциплінарної історії” (1970). За впливовістю в академічних колах США соціальна історія почала конкурувати навіть з визнаною “королевою” історіографії політичною історією. Число спецкурсів із соціальної історії Америки у восьми провідних університетах країни до 80-х рр. зросло майже до 100.

У рамках “нової соціальної історії” США сформувалися такі напрямки: нова робоча історія, нова міська історія, історія сім’ї, жіночого руху, дітей і дитинства. Проте виокремлюються два провідні напрямки

зацікавлень дослідників – це динаміка соціальних структур, а також історія різноманітних соціальних спільнот, їхніх можливостей, поведінки, соціальної психології. Для їхнього вивчення використовували методи антропології, соціології, психології, а також кількісні методи дослідження.

Американський історик і соціолог Чарльз Тіллі (1929–2008) обґрунтовано проголосив головним завданням “нової соціальної історії” реконструкцію людського досвіду переживання великих структурних змін. Вирішення окресленого завдання учений вбачав у реалізації триступеневої програми: дослідження великих структурних змін; опис життя людей у процесі цих змін і виявлення зв’язку між першим і другим. Центральною ланкою цього зв’язку є формування на основі великих соціальних трансформацій різних соціальних інтересів, виникнення соціального конфлікту й знаходження способів його вирішення.

Нові підходи до соціальної історії розглянемо на прикладі концептуальних подій американської історії: проблеми рабства й Громадянської війни 1861–1865 рр. Серед істориків-радикалів (марксистів) найбільш авторитетним фахівцем із цієї проблематики вважають Юджина Дженовезе (р. н. 1930), автора низки робіт: “Політична економія рабства. Дослідження економіки і суспільства рабовласницького Півдня” (1965), “Світ рабовласників” (1969), “Червоне і чорне: марксистські дослідження історії Півдня і афроамериканців” (1971), “Течи, Йордане, течи: світ, створений рабами” (1974) [12]. Ю. Дженовезе запропонував оригінальну концепцію історії американського рабовласництва як “політичної економії”. За Дженовезе, вивчення феномена рабовласництва передбачало дослідження ставлення до власності, політичну надбудову, ідеологію й культуру, тобто весь комплекс ментальних, політичних і соціально-економічних структур рабовласницького Півдня. Дослідник підтримав тезу про те, що роль рабовласників була швидше позитивною, а інституалізований “патерналізм” дозволив довоєнному Півдню уникнути багатьох “виразок” північного капіталізму. До речі, працю Дженовезе “Течи, Йордане, течи: світ, створений рабами” вважають однією з найбільш вдалих в американській історіографії реконструкцій життя великої південної плантації довоєнного періоду з глибокими психологічними спостереженнями щодо взаємин рабів і їхніх господарів, з детальним розглядом релігійних практик і багатьох аспектів повсякдення. Схвальні рецензії представників академічної спільноти на роботи Ю. Дженовезе забезпечили не лише отримання престижної премії Бенкрофта. У 1978–1979 рр. Ю. Дженовезе став першим марксистом, обраним президентом Американської історичної асоціації.

Також динамічно розвивалась сфера “нової робітничої історії”. Започатковано спеціальний історичний часопис “Робітнича історія”.

Лейтмотивом “нової робітничої історії” в США стало вивчення свідомості й поведінки робітників, їхньої трансформації під впливом соціокультурного середовища.

Представники “нової робітничої історії” – Г. Гатман, А. Доулі, Д. Монтгомері – ґрунтовно розробляли проблеми формування американського пролетаріату в XIX ст. Як зауважив А. Доулі, хоча американські робітники жили краще, ніж європейські, констатувати, що в США існував “егалітарний соціальний лад, значить брати участь у створенні міфів, в яких зацікавлені привілейовані верстви”. Д. Монтгомері наголосив на анахронізмі міфу щодо гармонійних особистих стосунків між господарями й найманими працівниками в умовах домашнього патерналізму.

Найбільшим авторитетом “нової робітничої історії” став професор Нью-Йоркського міського університету Герберт Гатман (1928–1985). У його дослідженнях дано всебічний аналіз соціальної психології, моралі, звичаїв, трудової та сімейної етики робітничого класу домонополістичної епохи. Гатман намагався показати, що “культура” американського пролетаріату XIX ст., виражена у фольклорі, ритуалах, святах, побутовій та сімейній етиці, ставленні до праці, релігійній свідомості, естетичних смаках, містила неприйняття чи принаймні протест проти форм експлуатації, що формувалися в процесі капіталістичної індустріалізації. Дослідник залучав до аналізу комплекс нетрадиційних для соціальної історії джерел, зокрема листи, фольклор, матеріали, що характеризують побут, дозвілля, умонастрої іммігрантських громад [13].

Учні та послідовники Г. Гатмана у 70–80-і рр. реалізували чимало досліджень, що продемонстрували наявність самостійних традицій у робітничій культурі на різних етапах американської історії. Не оминули історії та культури темношкірих американців, індіанців, жінок та етнічних груп. Усталені стереотипи – “американський характер”, “Америка – плавильний котел” – поступилися місцем концепції плюралізму різноманітних соціальних культур і ментальностей.

Відомий американський історик-марксист Філіп Фонер (1910–1994), автор фундаментальної десяти томної праці “Історія робітничого руху в США” (1947–1994), віддаючи належне досягненням “нової соціальної історії”, зазначав, що написання історії робітничого руху поза контекстом загальноісторичних тенденцій розвитку США може призвести до деформації предмета вивчення. Так, марксистська соціальна історія зосереджувалася винятково на класах і класовій самосвідомості, а не-марксистська – на етнічних і релігійних групах, сусідських, сільських та міських громадах, сім’ї і шлюбі, жінках і жіночому русі, маргінальних прошарках суспільства та буденній свідомості людей.

Широкого визнання в межах “нової соціальної історії” набули дослідження, присвячені історії культури та менталітету чорних американців

епохи рабства. Критики зазнав образ “сембо” – інфантильного психічно та інтелектуально неповноцінного темношкірого раба, що протягом багатьох десятиліть фігурував у працях консервативних істориків. Науковці всебічно дослідили формування, розвиток і виживання афроамериканської сім’ї, релігій, фольклор, музику, культуру темношкірих американців протягом двохсот років їхнього перебування в рабстві [14].

Активісти руху на захист громадянських прав афроамериканців, індіанців і жінок знаходили в працях дослідників близькі для себе ідеї щодо глибоко вкорінених традицій опору расовому й сексуальному домінуванню. Найбільш яскраве вираження цього мотиву можна знайти в “Народній історії США” (1980) Г. Зінна (р. н. 1922), який спробував розглянути всі події американської історії “знизу вгору”, з погляду “пригноблених і ображених” [15].

Важливими напрямками нової соціальної історії стали локальні дослідження, історія жінок і жіночого руху, сім’ї. У розвитку локально-історичних досліджень принципову роль відіграли монографії Ф. Гривіна, К. Локрюджа і Л. Демоса щодо різних аспектів сімейно-громадського укладу колоніального суспільства.

У вивченні історії жінок і жіночого руху в США сформувалися два підходи. Перший розглядає жінок як особливу соціальну групу, яка має власне, відмінне від чоловіків, призначення в історії. Його прихильники, спираючись на першоджерела, творцями яких були жінки (листи, щоденники, мемуари), відтворюють особливу “жіночу культуру”. Вони наголошують, що в жінок є власне соціально-історичне “поле”, до якого належать дім, сім’я, релігія, морально-етичні цінності. Другий підхід трактує жінок і чоловіків як два антагоністичні начала, стверджуючи, що чоловіки протягом всієї американської історії сповідували “статевий шовінізм”, примусово витіснивши жінок у периферійну соціальну сферу. Прихильники цього підходу відкидають всі сформовані цінності як “патріархальні” включно із сім’єю і материнством. Загалом американські історики-феміністки, зокрема Г. Лернер (р. 1920), чимало зусиль доклали до подолання усталених історичних уявлень, зробивши висновок про необхідність написання особливої, жіночої, історії (“herstory” замість “history”).

Становлення “нової соціальної історії” у США значно розширило діапазон досліджень, демократизувало американську історичну науку. Один із “батьків-засновників” нової соціальної школи Деррет Ратмен зазначав, що новий соціальний історик проникав у спальні, щоб вивчити інтимні подробиці, сідав до ліжка хворого для з’ясування соціальних наслідків хвороби, заглядав через плече крамаря, коли той вносив записи до конторської книги, сподіваючись відчутти характер та розмір боргових зобов’язань... Старий девіз газетяра – хто що робив, коли і де? – втілювався в незліченні графіки й таблиці [16].

З одного боку, це було збагаченням історичної науки, але з іншого – її роздроблення на ізольовані підрозділи на кшталт історії народної культури чи злочинності. Не випадково американський учений Г. Неш влучно назвав ситуацію в новій соціальній історії “блискучим розбродом”, що виявився в професійній хворобі істориків, вдало названої американським дослідником Дж. Хекстером “поглядом з тунелю” [1].

Таким чином, поширення після Другої світової війни “нової історії” у США не можна розглядати як “тиражування” французького феномена. Розвиток американської історіографії в другій половині ХХ ст. у контексті становлення “нової історичної науки” являв собою складну й суперечливу картину. В умовах науково-технічної революції, суттєвих змін в інтелектуальному й суспільному житті США зростання практичної ролі соціальних знань стало визначальним чинником розширення масштабів історичних досліджень. У 60–70-і рр. популярними серед науковців стали такі нові напрямки й галузі історичної науки, як “нова економічна історія” (кліометрика), “нова соціальна історія”, “нова робітничка історія”, суттєво поширилися міждисциплінарні дослідницькі методи. У полі зору інтенсивних досліджень опинилася історія афроамериканців, жінок, індіанців.

Список використаних джерел:

1. Историография истории Нового и Новейшего времени стран Европы и Америки [Електронний ресурс] / И. П. Деметьева, А. И. Патрушева. – М.: Простор, 2000. – 433 с. Режим доступу: http://elibr.spbstu.ru/dl/327/Theme_1/Historiography/Historiography%20in%20XX/part2_vv.htm
2. Hofstadter R. The Age of Reform: from Bryan to F. D. R. / R. Hofstadter. – New York, 1955. – 330 p.
3. Hartz L. The liberal tradition in America: an interpretation of American political thought since the Revolution / L. Hartz. – New York: Harcourt, Brace, 1955. – 329 p.
4. Boorstin D. J. The Americans, the colonial experience / D. Boorstin. – New York: Vintage Books, 1958. – 434 p.
5. Boorstin D. J. The Americans, the national experience / D. Boorstin. – New York: Random House, 1965. – 518 p.
6. Boorstin D. J. The Americans, the democratic experience / D. Boorstin. – New York: Random House, 1973. – 717 p.
7. Schlesinger A. The age of Roosevelt: The Crisis of the Old Order, 1919–1933 / A. Schlesinger. – Boston: Houghton Mifflin, 1957. – 576 p.
8. Schlesinger A. The coming of the New Deal, 1933–1935 / A. Schlesinger. – Boston: Houghton Mifflin, 1959. – 638 p.
9. Schlesinger A. M. The politics of upheaval / A. Schlesinger – Boston: Houghton Mifflin, 1960. – 649 p.
10. Taylor G.R. The Transportation Revolution, 1815–1860 / G. Taylor. – New York: Rinehart and Co. – 1951. – 490 c.
11. Hofstadter R. The progressive historians: Turner, Beard, Parrington / R. Hofstadter – New York: Knopf, 1968. – 472 p.

12. Уильямсон С. История клиометрики в США / С. Уильямсон // Экономическая история. Обзорение – М., 1996. – Вып. 1. – С. 75–106.
13. Fogel R. W. Railroads and American economic growth: essays in econometric history / R. W. Fogel. – Baltimore: Johns Hopkins Press, 1964. – 269 p.
14. Fogel R. W. Time on the cross: the economics of American Negro slavery / R. W. Fogel, S. L. Engerman. – Boston: Little, Brown and Company, 1974. – 286 p.
15. Atack J. To their own soil: Agriculture in the Antebellum North / J. Atack, F. Bateman. – Ames: Iowa State University Press. – 1987. – 322 p.
16. Genovese E. D. The political economy of slavery: studies in the economy and society of the slave South. – New York, 1965. – 336 p.
17. The world the slaveholders made: two essays in interpretation. – New York, 1969. – 169 p.
18. In red and black: Marxian explorations in Southern and Afro-American history. New York, 1971. – 295 p.
19. Roll J. Roll: the world the slaves made / J. Roll. – New York, 1974. – 829 p.
20. Gutman H. G. Work, Culture and Society in Industrializing America: Essays in American Working-Class and Social History / H. G. Gutman. – New York: Vintage Books, 1977. – 343 p.
21. Blassingame J. W. The Slave Community: Plantation Life in Antebellum South / J. Blassingame. – New York., 1972. – 262 p.
22. Rawick P. From Sundown to Sunup / P. Rawick – Westport (Conn.), 1972. – 208 p.
23. Gutman H. G. The Black Family in Slavery and Freedom 1750–1925 / H. Gutman. – New York, 1976. – 768 p.
24. Levine L. W. Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom / L. Levine. – New York, 1977. – 560 p.
25. Zinn H. A People's History of the United States / H. Zinn. – London: New York. – 1980. – 726 p.
26. Ратмэн Д. Б. Новая социальная история в США / Д. Ратмэн // Новая и новейшая история. – 1990. – № 2. – С. 67.

**ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ
МЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У США**

КАТЕРИНА ІРХА

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

Інформатизація як технологічна основа активізації глобальних процесів в усіх регіонах світу не лише забезпечує доступ усім категоріям членів сучасного суспільства до його інформаційних ресурсів, але й залучає їх також до активної участі в інформаційних обмінах, побудові новітнього інформаційного суспільства. Соціально-політична активність громадян, поряд з традиційними формами, виражається сьогодні в реалізації можливостей, пов'язаних з розвитком інформатизації: складання онлайн-петицій, феномену медіа-активізму та кіберсвободи, можливості приватного та публічного листування у мережі Інтернет з державними діячами різних рівнів тощо.

У період переосмислення ролі комунікацій у функціонуванні суспільства та його якісного громадянського виміру варто звернути увагу на мережевий чинник і потенціал мережевих технологій. Поняття мережі у своїх дослідженнях використовують П. Бурдьє, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі. Так, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі розглядають поняття “ризом”, яке у самому широкому сенсі є образом постмодерного світу, в якому відсутня централізація, впорядкованість і симетрія. У розробках П. Бурдьє термін “мережа” безпосередньо не використовується, але поняття “соціального поля”, яким він оперує, пов'язано з визначенням мережі. Категорія “поля” у П. Бурдьє утворює єдиний інформаційний континуум, в якому інформація поширюється настільки вільно, що дозволяє передбачати ходи гравців і, відповідно, позиціонуватися гравцям всередині поля один щодо одного. Подія в одному місці поля миттєво змінює ситуацію у всіх інших його місцях [5, с. 70]. Тобто можна стверджувати, що мережа у П. Бурдьє – це поле інформаційних каналів.

Соціальна мережа стала невід'ємною частиною комунікативної складової суспільства, з часом охопивши й політичну сферу. Соціальні закладки, каталоги, бібліотеки, професійні та геосоціальні мережі разом з Social Network на сьогодні об'єднали у світі декілька мільярдів користувачів по всьому світові. Власники аккаунтів у Facebook, Youtube, QQ, Qzone, WhatsApp, Twitter, Instagram тощо – це потенційний електорат, громадські активісти, члени політичних партій та ін. Саме тому

у країнах Заходу потенціал соціальних мереж вперше було використано для оперативного та невимушеного інформування та налагодження конструктивного діалогу між владою та громадськістю.

Якщо звернутися до практики Сполучених Штатів Америки, то прагматичні американські підходи стосовно розвитку соціальних мереж базувалися виключно на задоволенні актуальних соціальних потреб. Серед цих потреб дедалі більше актуалізувалася потреба керування множиною контактів, що лавиноподібно зростала з розширенням кількості користувачів Інтернету. І тому інтернет-компанія Plaxo вперше в США на початку нового тисячоліття розробила сервіс керування контактами, що гармонійно ввійшов пізніше і до Facebook [7]. На сьогодні мережа Facebook – це 1,32 млрд. активних користувачів на місяць.

Реалізація ще одного важливого суспільного запиту в США була пов'язана зі сферою бізнесу. У 2003 р. була заснована LinkedIn (220 млн. активних користувачів на місяць) – перша соціальна мережа для ділових людей. Розвиток технологій керування контактами привів до розробки технологій, при яких користувачі могли об'єднуватись у “племена” довкола спільного зацікавлення. Таким чином, компанія Tribe.net представила заявку на патент, у якій характеризується мережа, “що оперує базою даних, дає змогу створити особистий акаунт і запрошує інших реєструватися за допомогою електронних листів. Якщо інша людина приймає запрошення й підтверджує дружбу, сервіс створює двосторонній комунікаційний ланцюг” [8].

Показовими є цифри, що доводять популярність мережевих опцій. Так, Президент США Б. Обама має широку аудиторію у мережі Twitter (58,5 млн.) та Facebook (42,9 млн.). Його головний опонент на президентських виборах 2012 р. М. Ромні зібрав меншу, але все ж мільйонну армію прихильників (1,63 млн. у Twitter та 11 млн. у Facebook). Новий фаворит президентської гонки кампанії 2016 р. – кандидат від Демократичної партії Х. Клінтон – налічує 3,44 млн. підписників у Twitter та 771 тис. у Facebook. Безумовно варто привести дані і відносно регіональних лідерів. Наприклад, мережа охоплює декілька десятків дописувачів офіційних сторінок у соціальних мережах мера Нью-Йорка Б. де Блазіо (186 тис. у Twitter та 37 тис. у Facebook). Набирає обертів подібна практика мережевих комунікацій й серед очільників периферійних міст США. Так, мера столиці штату Вісконсін (м. Шайенн) П. Согліна читають у Facebook 1,5 тис. користувачів і вдвічі більше у мережі Twitter.

Наведені кількісні дані свідчать про головне – мережеве суспільство дає можливість бути поінформованими та залишатися на зв'язку аудиторії, яка в кілька разів перевищує кількість громадян, які мо-

жуть брати участь у громадських слуханнях та зустрічах з представниками державної влади, читають офіційну місцеву пресу тощо. Якісний вплив мережевих технологій на функціонування громадянського суспільства виявляється у низці нових можливостей:

- можливість організації системи зворотного зв'язку з державною установою, конкретним політиком, політичною силою (партією, організацією, рухом);
- можливість вносити корективи та пропозиції щодо функціонування чи рішень органів влади (наприклад, шляхом просування онлайн-петицій, сервіс для створення яких за ініціативою Президента Б. Обама функціонує на сайті Білого Дому з вересня 2011 р.);
- можливість інформувати органи державної влади та місцевого самоврядування про громадянські ініціативи;
- можливість прискорити перехід від авторитарної до змагальної мобілізації населення.

Розвиток спілкування у соціальних мережах, що є системою горизонтальних інформаційних обмінів між членами суспільства й об'єднаннями громадян відповідного соціального виміру, сприяє об'єднанню громадян за інтересами і цим самим сприяє розвитку соціальної структури суспільства, у загальносуспільному масштабі – розвитку громадянського суспільства, загальносуспільної єдності, допомагає поширенню соціального досвіду. Формування стабільних соціальних структур і найбільш ефективних способів капіталізації ресурсів обумовлено можливостями мережевих взаємодій: соціальний капітал визначається не так обсягом наявних ресурсів, як можливостями їх мобілізації в мережі і є особливим ресурсом, що впливає на динамічність і широту мережі, служить джерелом її розвитку та одночасно виробляється в ній [6, с. 5].

Відкинувши певні суб'єктивні оцінки, констатуємо, що Сполучені Штати Америки за кількістю користувачів мережі Інтернет посідає II місце (після КНР) у світі (246 млн. осіб – 78,5 % населення). Абсолютна більшість – це учасники молодого інформаційного, а у підсумку, мережевого суспільства країни. Мережа, що у своєму якісному вимірі створює певну систему комунікацій між владою та громадянськістю, формує однопорядкові зв'язки між громадянином та політиком в системі врядування. Це є запорукою розвитку та подальшого функціонування громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Горошко Е. И. Коммуникативное пространство Интернета как объект социокультурного анализа [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/article.aspx?afd=220>.

2. Ірха К. Інтернет-публік, кіберсвобода, кліктивізм, онлайн-петиція / Катерина Олександрівна Ірха. – Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І.Я. Вдовичин, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – С. 154, 175–176, 178–176, 178–179, 214, 270.
3. Ірха К. Нові категорії політичної науки в умовах мережевого суспільства / Катерина Олександрівна Ірха // Політологічні записки : збірник наукових праць. – Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 2 (10). – С. 141–148.
4. Кастельс М. Галактика Інтернет : Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 328 с.
5. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А.В. Назарчук // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61–75.
6. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.
7. Jarofed [nik]. Поки всі ми думали, що блоги помирають... [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу : <http://blogosphere.com.ua/2012/03/26/blogs-dont-die>. – Назва з екрана.
8. Jarofed [nik]. Чому автономні блоги до сих пір залишаються актуальними [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу : <http://blogosphere.com.ua/2012/01/27/standalone-blogs-are-still-actual>. – Назва з екрана.

НАЦІОНАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У США

В'ЯЧЕСЛАВ КАРАБАН

*доктор філологічних наук, професор кафедри
теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
академік Академії наук вищої школи України*

АННА КАРАБАН

*кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології Інституту
філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Функціонування широкої мережі громадських (у тому числі професійно орієнтованих) організацій у країні є однією з ознак існування у ній громадянського суспільства та розвинутої демократії. В Україні як молодій демократії лише проходить становлення таких організацій, і тому досвід такої визнаної у світі демократичної країни, як США, безперечно буде корисним для України як у плані становлення громадських професійних об'єднань перекладачів, так і зміцнення в ній громадянського суспільства. Якщо говорити про громадські об'єднання перекладачів, то в Україні існує поки що тільки одна громадська організація (та й то не дуже численна), яка об'єднує перекладачів – Українська асоціація перекладачів. Слід зазначити, що в Україні помітний рух за створення всеукраїнських об'єднань перекладачів, про що, зокрема, свідчить намагання створити у країні Асоціацію викладачів перекладу та Асоціацію перекладознавства, проте це відбувається через різні причини доволі повільно. Тому у світі цього цікаво розглянути, які громадські організації перекладачів функціонують у провідній демократичній країні – Сполучених Штатах Америки.

У США і, меншою мірою, поряд із деякими західними країнами (Канада, Італія, Франція, Німеччина, Іспанія та Аргентина) існує, можливо, найбільша кількість національних громадських об'єднань перекладачів. Наразі у цій країні налічується принаймні 5 працюючих великих національних громадських об'єднань перекладачів та/або перекладознавців.

Розглянемо докладніше ці професійні об'єднання перекладачів США. Почнемо з асоціації, яка опікується розвитком наукових досліджень у галузях письмового та усного перекладу – Американської асоціації досліджень з письмового та усного перекладу (*англ. скор. ATISA, укр. скор. ААДПУП*). Метою цієї асоціації є сприяння розвитку наукових досліджень у галузях письмового та усного перекладу, особливо шляхом організації

наукових конференцій та публікації наукового журналу “Translation and Interpreting Studies” (“Дослідження у галузях письмового та усного перекладу”), поширення знань серед громадськості, встановлення зв’язків із іншими перекладацькими організаціями тощо. Асоціація проводить збори членів раз на два роки.

Американська асоціація перекладачів (англ. скор. ATA, укр. скор. ААП) є професійним об’єднанням, метою якої є сприяння розвитку професій письмового та усного перекладача та професійного зростання окремих перекладачів. Вона нараховує 11 тисяч членів у більше ніж 90 країнах (отже, фактично ця асоціація є не просто національною, а міжнародною), які представляють перекладачів, викладачів перекладу, керівників та учасників перекладацьких проектів, розробників програмного забезпечення для перекладу і перекладацьких та лінгвістичних компаній. Статут асоціації передбачає і колективне, і індивідуальне членство.

Ця асоціація пропонує різноманітні програми, пільги та професійну підтримку. Вона проводить щорічні науково-практичні конференції, здійснює сертифікацію перекладачів шляхом екзаменів з 26 мовних пар, організовує щорічні семінари у різних містах США з метою підвищення професійної кваліфікації з різних спеціалізацій та мов, здійснює нагородження та надання стипендій досвідченим перекладачам та перекладачам-початківцям за видатні праці, має різні професійні відділення та місцеві осередки, а також провадить просвітницьку роботу серед замовників шляхом видання доповідей та оглядів щодо важливості співпраці з професійними перекладачами. Слід зазначити, що ААП входить як колективний член до Міжнародної федерації перекладачів. ААП підтримує діяльність Американської фундації з розвитку письмового та усного перекладу.

ААП видає наукові монографії з перекладу, наприклад, “Translator and Interpreter Training and Foreign Language Pedagogy” та “Translation and Localization Project Management: The Art of the Possible”), інформаційний щомісячник “Newsbriefs” із професійними новинами з усього світу, безкоштовні публікації для споживачів перекладацьких послуг, матеріали наукових конференцій, прес-релізи асоціації тощо. Дуже корисним для перекладачів є календар майбутніх подій, зокрема, наукових конференцій, які проводяться на національному рівні та на рівні штатів.

Американська асоціація художніх перекладачів (англ. скор. ALTA, укр. скор. ААХП) є провідною професійною організацією художніх перекладачів США і ставить за мету сприяння діяльності, освіти та захисту художніх перекладачів, надання їм послуг і розвитку художнього перекладу. ААХП проводить щорічну конференцію членів асоціації та публікує оголошення про конференції, що стосуються художніх перекладачів, і навчальні програми з перекладу у різних містах та країнах світу. ААХП

також щорічно присуджує нагороди у кількох категоріях за кращі опубліковані переклади. Вона також надає стипендії молодим перекладачам для участі у щорічній конференції. Серед її публікацій слід назвати журнал *Translation Review*, що виходить кожні два роки, де висвітлюються різні аспекти дослідження, практики та навчання художнього перекладу, а також наводяться інтерв'ю з перекладачами, а також серію брошур “*ALTA Guides to Literary Translation*” (“Рекомендації щодо художнього перекладу”), в яких даються поради молодим перекладачам щодо діяльності перекладачів, теорії та практики художнього перекладу, вибору текстів для перекладу та видавництва, які можуть опублікувати переклади, та ресурсів Інтернету для художніх перекладачів. Бюлетень “*The ALTA Newsletter*” поширює серед членів асоціації інформацію про конференції, гранти, нагороди, новини про діяльність асоціації та її членів тощо.

Національна асоціація судових усних та письмових перекладачів (англ. скор. NAJIT), укр. скор. НАСУПП), заснована у 1978 р., має на меті забезпечення якісних послуг у галузях судового та юридичного усного і письмового перекладу. Члени асоціації повинні дотримуватися Кодексу етики та професійних обов’язків для забезпечення найвищої якості мовних послуг сторонам у відправленні правосуддя. Серед членів асоціації – судові та правоохоронні перекладачі-практики, а також адвокати, мовознавці, освітяни, науковці, керівники бюро перекладацьких та мовних послуг. Членом асоціації може бути громадянин будь-якої країни, який підтримує цілі асоціації.

Цілями асоціації є забезпечення професійних стандартів роботи та моральності, сприяння ширшому визнанню громадськості важливості судового та юридичного усного і письмового перекладу, підготовка перекладачів на основі фахових і надійних методик навчання, сприяння обміну думок між юридичними усними та письмовими перекладачами, освітянами, юристами, працівниками судів та іншими можливими партнерами, донесення до громадськості, судових органів та правників важливості ролі та завдань усних та письмових перекладачів, які працюють у юридичній сфері.

Для досягнення зазначених цілей асоціація регулярно проводить збори, видає щоквартальний інформаційний бюлетень *Proteus*, словнички, керівництва, посібники, доповіді тощо, проводить семінари, надає просвітницькі послуги для населення з метою ознайомлення з діяльністю юридичних усних та письмових перекладачів тощо. публікує календар подій для перекладачів тощо.

Національна рада з усного перекладу у галузі охорони здоров’я (англ. скор. NCINC), укр. скор. НРУПГОЗ) є багатопрофільною організацією, завданням якої є забезпечення та поліпшення мовного доступу

(перекладацькі послуги тощо) у сфері охорони здоров'я у США. Вона має колективне та індивідуальне членство. Її члени керуються “Кодексом етики” та “Стандартами професійної діяльності”. Рада видає препринти і проводить вебіари.

Асоціація мовних компаній (англ. скор. ALC, укр. скор. АМК) є національною професійною організацією, що представляє компанії, які займаються перекладацькою діяльністю, локалізацією та надання мовних навчальних послуг. Асоціація публікує безкоштовні щорічні галузеві огляди з даними про прибутковість перекладацьких та мовних послуг та іншими основними даними з бізнесової діяльності у галузі перекладу та мовного навчання. Вона проводить конференції та семінари для компаній, які займаються перекладом та навчанням мов. з метою ознайомлення із сучасними тенденціями у розвитку галузі та ефективними способами ведення бізнесу у ній.

Гільдія усних перекладачів Америки (англ. скор. IGA, укр. скор. ГУП) створена для розвитку усного перекладу та захисту представників цієї професії (раніше вона мала назву “Гільдія письмових на усних перекладачів Америки”). Вона заснована у 1991 р. і має на меті підтримання стандартів професії, навчання, поліпшення умов роботи та захист перекладачів. Гільдія надає допомогу у пошуку роботи, лобіює сприятливе для перекладачів законодавство. Вона є складовою професійного руху у країні.

Як можна бачити, національні асоціації перекладачів США здійснюють наукову, освітню, просвітницьку діяльність, опікуються захистом професійних прав перекладачів, видають перекладознавчу та навчальну літературу, підтримують та забезпечують професійні стандарти. Деякі асоціації займаються сертифікацією перекладачів та мають кодекси етичної поведінки і стандарти професійної діяльності.

Досвід діяльності американських громадських професійних організацій перекладачів є важливим для України, оскільки у нашій країні немає такої кількості організацій перекладачів та взагалі відсутній, наприклад, інститут присяжних перекладачів, які потрібні у багатьох сферах державної та громадської діяльності, галузеві асоціації перекладачів, які б допомагали організації роботи перекладачів та захисту їхніх прав, а також взаємодія таких громадських організацій перекладачів із державними установами та суспільними інституціями.

ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ РЕСУРСАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В США

ОЛЕНА КАРЧЕВСЬКА

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Анотація. У статті розглядається досвід США щодо формування партнерства держави і громадянського суспільства, аналізуються форми участі громадянськості та результати їхньої діяльності, що сприяють забезпеченню стабільності в умовах демократії.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, громадська участь, держава, соціальний діалог, демократія, стабільність, політична система.

Summary. The article examines the experience of the United States to build partnership between the state and civil society, analyzed forms of public participation and the results of their activities that promote stability in a democracy.

Key words: civil society, NGOs, public participation, state, social dialogue, democracy, stability, political system.

Останнім часом рівень участі громадянськості в політичному житті України збільшився, але характерною рисою продовжує залишатися недосконалість громадянської культури, яка в розвинених демократіях характеризується конструктивністю громадської позиції та різноманітністю дієвих форм. Згадуючи класиків американської політології, можна знайти певні орієнтири, того якою має бути культура громадської участі. Так, на думку Г. Алмонда і С. Верби, “учасницька політична культура” характеризується активною роллю індивіда у державі”, і виявляється не тільки на виборах, а й у політичних інтересах, інформації, знаннях, формуванні громадської думки та членстві в різних організаціях [1]. Досвід демократичних країн та вимоги часу переконують, що процес формування культури громадської участі – це необхідний, корисний та вкрай важливий механізм позитивного впливу громадянськості на діяльність державної влади. Громадська участь – це джерело додаткового інтелектуального, людського ресурсу для влади, використання якого підвищує функціональний потенціал і сприяє демократичному розвитку.

Історія вчить, що стабільна демократія може успішно функціонувати лише там, де суспільство перетворюється із “суспільства спостерігачів” на “суспільство дії”. В більшості демократичних теорій участь

розглядається як дієвий засіб розширення громадянської ініціативи та творчості, обмеження влади еліти й бюрократії; як діяльність, що сприяє гармонізації суспільно-політичних відносин і розвитку людини й держави [2, с. 38]. Не можна не погодитися з думкою українського політолога, керівника Центру політичних досліджень А. Романюка, що поняття “політична участь” характеризує індивідуальну практичну дію громадянина в політичній сфері та є ключовим компонентом механізмів функціонування демократичної системи. Їй властивий свідомий характер, вона має бути спрямована на досягнення певної мети або отримання певних результатів. Політичній участі також притаманна повторюваність у часі, тобто нею не можуть вважатися одноразові дії [3 с. 44].

Серед розвинутих країн, саме досвід США у реалізації моделі співгромадянської демократії, заслуговує ретельного дослідження. Механізм дії зазначеної моделі, свого часу розкрив американський політолог Аренд Лейпхарт у книзі “Демократія у багатоскладових суспільствах”. Співгромадянська демократія – це форма організації суспільства, “яка передбачає таку організовану взаємодію основних “суспільних одиниць”, за якою жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений, як ізоляція” [4, с. 20]. Основним принципом розв’язання політичних проблем у такій моделі є діалог. Більше того, на думку А. Лейпхарта ця модель є найбільш привабливою і для демократично молодих країн. Співгромадянська демократія має практичний сенс у багатоскладових суспільствах, де політичні протиріччя і соціальні “розмежування” в цілому збігаються з “кордонами” соціальних протиріч – майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо. Громадські об’єднання в такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. Політична еліта у співгромадянській моделі завжди відкрита для діалогу, а тому конфлікти є скоріше винятком, а не правилом. Вони врегульовуються не шляхом захоплення влади однією політичною силою для задоволення інтересів певної соціальної групи, а процедурним узгодженням інтересів, пошуком взаємоприйнятих рішень, досягненням консенсусу. Однією з особливостей такої демократії є штучне збільшення представництва малих груп у структурі суспільства. Це дозволяє ефективніше захищати їхні інтереси і не допускати гегемонії більшості. Для країн, які йдуть по шляху демократичного розвитку, така модель демократії є більш привабливою, оскільки забезпечує краще представництво і захист прав громадян.

Соціальний діалог є одним із перевірених інструментів дієвої політики багатьох розвинених країн, які розвивають національну соціально орієнтовану ринкову економіку, спрямовану на реальне забезпечення

прав і свобод громадян, стабільно високий життєвий рівень населення. Завдання запровадження соціального діалогу в систему державно-громадських відносин є необхідною умовою подолання кризових явищ, стабілізації суспільних відносин та важливим елементом забезпечення соціального захисту і сприяння політичному розвитку. Саме соціальний діалог становить зміст сучасної політики, цивілізованого й ефективного врегулювання відносин, запобігання або мирного вирішення соціальних конфліктів. Функції соціального діалогу полягають у тому, щоб завдяки артикуляції та модифікації своїх інтересів соціальні партнери, тобто держава і громадськість, досягли порозуміння, що в свою чергу призводить до найвищого рівня їхньої ідентифікації зі змістом порозумінь і вироблених в цих рамках програм діяльності [5, с. 344]. Результатами такого діалогу може стати досягнення консенсусу, збільшення включення різноманітних соціальних суб'єктів до вирішення нових цілей розвитку.

Досвід впровадження соціального діалогу в США має стати для України методичною допомогою щодо налагодження взаємодії з капіталом і владою, співпраці з експертним співтовариством та здійсненям діалогу серед найширших верств населення з метою подолання нестабільності.

Зазначимо, що в США спеціальні інститути соціального діалогу відсутні, тому там діє так звана плюралістична система. Тут узгодження суперечливих інтересів здійснюється на рівні всього суспільства за допомогою ІТ-технологій, які вдало використовують партії, парламенти, профспілки, громадські об'єднання та пересічні громадяни для транслювання своїх інтересів.

Ера комп'ютерної комунікації влади і суспільства в Америці почалася у 1993 році створенням веб-сайту Білого Дому. Президент США – Дж. Буш ініціював перехід до більш зручної форми спілкування з громадськістю, чим обумовив подальшу перспективність такого діалогу, адже станом на 1 січня 2011 року у США доступ до мережі Інтернет мали 97 % дорослого населення країни. Він казав: “Я маю намір розширювати використання Інтернету для того, щоб дати можливість громадянам отримувати потрібну інформацію з Вашингтона тоді, коли вона їм необхідна, а не тоді, коли Вашингтон захоче її надати. Основна мета не в тому, щоб просто надати інформацію людям, а в тому, щоб дати їм свободу в її використанні” [6, с. 61].

Зазначимо, що у США під електронним урядуванням розуміють державні комп'ютерні системи, призначені для взаємодії з населенням країни (громадянами США, а також іноземцями, наприклад туристами) і структурами, що не належать до уряду. Такими структурами є бізнес, громадські організації, регіональні і муніципальні органи влади тощо.

Основними принципами реалізації електронного діалогу є: полегшити громадянам доступ до отримання послуг і до взаємодії з федеральним урядом; підвищити ефективність і продуктивність роботи уряду; посилити відповідальність уряду перед громадянами.

Метою реалізації “E-Government Strategy” було: орієнтація на громадян, а не на бюрократію; орієнтація на результат; ринковий підхід; активне просування іновачій.

Корисним прикладом є те, що запровадження електронної співпраці у США проводилося під гаслом абсолютної відкритості і підзвітності діяльності уряду громадянам. Підзвітність не зводилася лише до надання якоїсь потрібної громадянам інформації, а забезпечувалася відкритою специфікацією комплексу показників роботи конкретних державних установ і створенням, доступних для населення, засобів моніторингу цих показників. Таким чином, громадяни мали можливість самостійно визначати ефективність роботи урядових структур, а не покладатися на заяви керівників, вищих посадових осіб і повідомлення ЗМІ.

Розвиток інформаційних технологій у XXI столітті надають громадянам нові могутні засоби для запровадження в життя американського ідеалу – влади народу, здійснювану народом і для народу.

Цікавим видається приклад пошук владою США ефективного механізму обслуговування громадськості. Так, за ініціативою Офісу Управління і Бюджету США була сформована робоча група до якої ввійшло понад 80 представників від 46 урядових агентств і бюро. Ця група провела ретельний аналіз функціонування кожної структури в ієрархії обслуговування громадян. Вони дійшли висновку, що федеральний уряд може значно покращити ефективність обслуговування своїх користувачів.

Проведений робочою групою аналіз показав, що в системі державних установ є дублювання функцій і видів діяльності. Для громадян це виливається в потребу розробляти значну кількість дублюючих звітів, відвідування тисяч різних веб-сайтів і десятків центрів викликів для пошуку потрібної інформації і отримання необхідної послуги. Наприклад, у разі потреби отримати субсидію для економічного розвитку слід було заповнити понад 1000 різних форм більш ніж 250 у федеральних бюро і при цьому кожна форма містила значну кількість однакових даних. Виявлення та усунення недоліків в системі комунікації з громадськістю дозволили заощадити декілька мільярдів доларів, зменшити операційну неефективність державних структур і скоротити ключові бар’єри, що заважали інституціоналізації партнерства держави і суспільства [7].

Іншим, корисним з точки зору виявлення стабілізуючого потенціалу, є досвід форм участі громадянського суспільства Сполучених Штатів Америки. Викликає захоплення – вміння американців об’єднуватися з метою

консолідації громадських зусиль для вирішення різноманітних питань у сферах, де держава не задовольняє їхні інтереси. Вони об'єднуються в комітети та інші структури для того, щоб організувати святкування, заснувати школи, побудувати готелі, їдальні, здійснити церковні видання, поширювати книги, посилати місіонерів до інших країн. Ця особливість американського громадянського суспільства була відмічена свого часу французьким ученим Алексісом де Токвілем: “Вони зводять лікарні, в'язниці, школи. Коли мова йде про те, щоб відкрити істину, або викликати емоції, вони об'єднуються в асоціації. І там, де у Франції на чолі всякого нового почину ви бачите представника уряду, а в Англії – представника знаті, будьте впевнені, що в США ви побачите який-небудь комітет” [8, с. 378].

Не випадково США в цьому плані лідирує. Так, на початку 2010 року в країні зареєстровано понад 2 млн. 200 тис. громадських організацій. Організації громадянського суспільства є важливою складовою національних політико-економічних відносин, вони допомагають державі у створенні додаткових робочих місць, виробляють продукцію і надають важливі послуги. Значну роль вони відіграють у сфері освіти, у просвітництві населення, в організації життя місцевих громад – це соціальні послуги, реабілітація, захист навколишнього середовища, культура і мистецтво, економічний розвиток тощо.

Такий широкий і активний розвиток громадянського суспільства зробив державу багатшою, а політичну ситуацію – стабільною. Так, у 2010 році прибуток громадських організацій США, враховуючи оплату праці співробітників й оцінку вартості праці добровольців, склав близько 500 млрд. дол., що становило 7,6% у долі валового національного продукту. Зайнятість населення в добродійних організаціях та організаціях соціального захисту становила 10,4% від загальної зайнятості, а сукупна заробітна платня – 7,8% від заробітку всіх працюючих [9, с. 142-143]. Громадські організації США здійснюють менеджмент клінік, лікарень, різних освітніх установ і дослідницьких інститутів, галерей, музеїв, театрів. У їхньому веденні знаходяться кризові центри. Типовими видами діяльності громадських організацій є охорона навколишнього середовища, підтримка і збереження історичної спадщини, управління бібліотеками, надання соціальних послуг і сприяння розвитку громад тощо. До списку десяти найбільш впливових за останні роки громадських організацій США відносять Раду населення, Національну Раду (YMCA), Фонд навчання громадян США, Міжнародний комітет з надзвичайних ситуацій, Американський червоний хрест, Волонтерів Америки, організацію “Всесвітнє спостереження”, організацію “Міжнародна карта”, Національну асоціацію обміну ресурсами, Національну федерацію дикої природи [10, с. 40].

Із назви цих організацій стає зрозумілим і напрям їх діяльності, і масштаб впливу кожної організації. Організації громадянського суспільства Сполучених Штатів Америки є могутнім чинником Community Economic Development, що дослівно перекладається як “Суспільний економічний розвиток” або як “Економічний розвиток громади”. Роль таких структур у соціально-економічному розвитку регіону, міста, міського району або іншої територіальної одиниці полягає в створенні у межах території amenity, “соціальної зручності”. Кожний регіон пропонує свій набір послуг, включаючи можливості отримання освіти, якості і доступності у сфері охорони здоров’я, бібліотечній та інших. Залежно від набору послуг, бізнесмени і представники громад приймають рішення про створення в регіоні умов для комфортного життя або розміщення бізнесу. Пріоритет завжди надається більш перспективному сектору, а якість та ефективність послуг визначається діяльністю громадських організацій.

Показово, що в США в середньому частка структур громадянського суспільства в наданні соціальних послуг населенню більше, ніж частка держави або бізнесу. Державна частка переважає тільки у галузі послуг, пов’язаних із забезпеченням житла і питаннями територіальної цілісності громад. У таких сферах, як соціальне консультування, обслуговування населення, питання зайнятості, охорона здоров’я, культура і мистецтво домінують громадські організації. Це свідчить про значну роль громадських структур майже в усіх сферах життєдіяльності американського суспільства. Вони виступають міцним підґрунтям і для стабільного політичного життя.

Також громадянські структури в Сполучених Штатах Америки виконують неринкові і ринкові функції. Неринкові функції допомагають створювати і реалізовувати послуги, які пропонуються громаді або мешканцям регіону, що сприяє появі додаткових робочих місць. Наприклад, реалізація соціальних послуг громадськими організаціями становить 56%, а державою тільки 32% [111, с. 219]. Поєднання ринкових і неринкових чинників регіонів, впливає на їхній економічний розвиток. Вони стають привабливішими для бізнесу і мешкання, підсилюється концентрація фінансових інститутів, ринків праці і послуг, що інтенсифікує використання і розвиток ресурсів регіону. Отже, можна зробити висновок, що структури громадянського суспільства безпосередньо сприяють становленню і розвитку бізнесу в регіонах. А розвиток регіонів за участю структур громадянського сектору забезпечує країні стабільний стан і надає державним структурам час на здійснення загальнодержавних реформ та розробку перспективних напрямків соціально-політичного розвитку.

Разом з тим, важливу роль відіграє і неринкова участь американських громадських організацій у соціально-економічному розвитку. Це –

поліпшення екологічної ситуації і культурного обслуговування населення, розробка і здійснення проектів модернізації і розвитку, виконання програм соціальної допомоги тощо. Про широкий спектр діяльності громадських організацій свідчать такі напрямки як здійснення ремонтно-будівельних і відновлювальних робіт, навчання трудовим навичкам та проведення організаційних заходів для громади, різноманітні культурні програми. Всі завдання спираються на потреби населення щодо поліпшення головних показників якості життя і мають на меті створення відчуття єдності і посилення бажання до вдосконалення. В рамках цього напрямку найбільшою дієвістю характеризуються корпорації соціально-економічного розвитку регіонів. Такі корпорації стали в багатьох штатах ефективними механізмами залучення мешканців до реалізації проектів модернізації і розвитку. Часто корпорації соціально-економічного розвитку виступають ефективними посередниками по залученню в регіони необхідного зовнішнього капіталу. Показовим є приклад функціонування таких корпорацій в штаті Арканзас, в якому з 2000 по 2003 рік різними корпораціями було побудовано понад 87 тис. одиниць дешевого житла, а за п'ять років було створене 90 тис. робочих місць і підготовлено близько 17,4 млн. кв. футів виробничих і торгових площ, що зробило цей штат соціально і економічно привабливим [12, с. 8]. Поширеною функцією інститутів громадянського суспільства є сфера, де бізнес допомагає добродійним організаціям. Вони виконують такі специфічні завдання як створення притулків для безпритульних або пунктів видачі їжі.

Також функціональності громадянського суспільства в Сполучених Штатах Америки сприяє підтримка громадянами та державою делегування добродійним організаціям деяких видів соціального обслуговування, особливо там, де вони надають їх дешевше й ефективніше, ніж відповідні державні служби. Це свідчить про відсутність корупції та прозорість суспільно-політичних процедур.

Важливим інститутом прямої демократії, яка законодавчо закріплена в США – є народна законодавча ініціатива. Вона дає можливість громадянам брати безпосередню участь у розробленні законопроектів. Так, наприклад, уряд США щороку застосовує публічно приватні дорадчі комітети та громадські ради. Нині існує понад 1000 таких комітетів, майже 400 створено на президентському рівні. Громадськість має відкритий доступ до діяльності таких комітетів, своєчасно інформується про дати і порядок денний всіх засідань. Громадськість має доступ до всіх протоколів та інших документів і публічну під звітність. Завдяки зусиллям громадськості робота державних структур усіх рівнів стає більш ефективною, дедалі більше громадян залучаються до їхньої роботи. Є чимало прикладів, коли громадські ради виконують функції громадської

експертизи та громадського контролю за діяльністю органів влади у різних сферах суспільства. Прикладом ради, яка здійснює громадську експертизу, є рада у штаті Техас США.

Значний розвиток у США набули профільні громадські структури, такі як “Центр бюджетної політики і бюджетних пріоритетів” у США, фабрики “думок” або “мозкові центри” (“think tanks”), різноманітні фонди “Спадщина”, “Ренд корпорейшн” та інші. Ці організації безпосередньо впливають на процес ухвалення політичних рішень і визначають практичну політику в конкретних сферах.

Отже, досвід форм участі і функціонування громадських організацій в США демонструє для інших держав важливість розвитку громадянського суспільства. Його залученість майже в усіх сферах, сприяє створенню ефективного механізму підтримки стабільності політичної системи цієї держави. Політична система США, яка заснована на суспільному договорі влади з громадянами, має від цього додаткові механізми самозбереження. Тож, соціальний діалог є основою і гарантією збереження демократичних основ суспільно-політичного ладу. Як вважає Сергій Рогов “недаремно американська історія не знає періодів авторитарного або диктаторського правління і в США попри все діє і навіть розвивається підконтрольність політичної влади суспільству” [13, с. 32].

Досвід і дієві механізми впровадження щодо побудови міцного партнерства держави і суспільства у США дозволить Україні звести до мінімуму напруженість і конфліктність в суспільстві, знизити рівень корупції, мінімізує рівень недовіри громадян до влади і сприяє економічній стабільності. Політична система України потребує максимальної систематизації відносин державних інститутів і громадських організацій, тобто переходу від неорганізованих спонтанних заходів взаємодії до ретельно спланованих, законодавчо закріплених довготривалих програм розвитку партнерства.

Список використаних джерел:

1. Багрич С. П. Соціальний діалог як принцип взаємодії суб'єктів соціального партнерства / С. П. Багрич // Державне управління та місцеве самоврядування : матеріали ІХ Міжнар. наук. конгресу, 26-27 березня 2009 р. – Х. : ХарРІНАДУ “Магістр”. – 380 с.
2. Бортніков В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії / В. Бортніков // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 38–50.
3. Романюк А. Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи / А. Романюк // Віче. – 2008. – № 1. – С. 44–47.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт ; предисл. Салмин А. М. [пер. с англ.] – М. : Аспект Пресс, 1997. – 288 с.

5. Багрич С. П. Соціальний діалог як принцип взаємодії суб'єктів соціального партнерства / С. П. Багрич // Державне управління та місцеве самоврядування : матеріали ІХ Міжнар. наук. конгресу, 26-27 березня 2009 р. – Х. : ХарРІНАДУ “Магістр”. – 380 с.
6. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України [Електронний ресурс] / Іван Лопушинський // Електронна демократія. – 2012. – С. 60-68. – Режим доступу до статті : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-2/doc/4/08.pdf>
7. Implementing the President’s Agenda for E-Government. E-Government Strategy. Simplified Delivery of Services to Citizens. – Washington: Office of Management and Budget, 2002. – February 27. – P. 22.
8. Токвиль А. Демократія в Америці / Алексис Токвиль ; [пер. с франц. В. Т. Олейник ; предисл. Г. Дж. Ласки]. – М. : Весь мир, 2000. – 559 с.
9. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 576 с.
10. Зарубіжний досвід соціального партнерства / [Текст] / Інформаційне повідомлення // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 1. — С. 38–43.
11. Политические институты на рубеже тысячелетий / [Борисюк В. И., Вайнштейн Г. И., Городецкая И. Е. и др.] ; под ред. К. Г. Холодковского. – [2-е изд.]. – Дубна : ООО Феникс +, 2005. – 480 с.
12. Green S. G. Community-based development groups found to gain broad private support / S. G. Green // Chronicle of Philanthropy. – 2005. – № 4 January 14. – P. 7–9.
13. Рогов С. М. 11 сентября 2001 г.: реакция США и последствия для российско-американских отношений / С. М. Рогов; Рос. акад. наук. Ин-т США и Канады. – М. : Ин-т США и Канады РАН, 2001. – 88 с.

**СУЧАСНА АМЕРИКАНСЬКА МЕДІЄВІСТИКА:
АКАДЕМІЧНА ІСТОРІЯ, НАУКОВІ ШКОЛИ ТА НАПРЯМКИ
ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

СЕРГІЙ КОЗЛОВСЬКИЙ

*кандидат історичних наук, асистент
кафедри історії середніх віків та візантиністики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

В другій половині ХХ ст. в інтелектуальному середовищі та політичній еліті США поширилася думка про важливість ролі історії та історичних досліджень для розвитку відкритого громадянського суспільства, реагування на соціальні та міжнародні виклики, а відтак постала проблема підготовки фахових кадрів у галузях історичної науки. Однією зі специфічних рис академічної історії як у США так і в цілому світі зокрема, є той факт, що ніяка інша академічна дисципліна не змогла здобути настільки широкої аудиторії – разом з тим, слід відмітити, що велика кількість неісториків вважають академічну історію сухою та нецікавою. Цікавим на нашу думку, видається і інший аспект популярності історії (і медієвістики зокрема) у США: за показник кількісного інтересу суспільства до історії можна взяти тематику програм на телеканалах, присвячених історії, натовпи відвідувачів на черговій експозиції історичного музею, книги, що потрапляють в список бестселерів, – але предмети і тематики, яким присвячені всі ці передачі-експозиційні книги, майже ніяк не співвідносяться з тими спеціалізаціями, які пропонуються штатними викладачами історичних факультетів більшості коледжів і університетів. Також якщо враховувати, що багато з найпопулярніших інтерпретаторів історії не мають навіть диплому у галузі історії (серед них можна виділити Барбару Тачмен, Девіда МакКеллоу, Кена Бернса, Роберта Мессі, Дева Собеля або колишнього президента Американської історичної асоціації Алана Невінса), то складність відносин професійної історії з її суспільним сприйняттям є доволі цікавою і дискусійною темою.

Для цілісності картини, слід розглянути стан академічної історії в США. Ще з ХІХ ст. академічним підґрунтям розвитку історичної науки у США: підготовки наукових кадрів та здійснення історичних досліджень, стали університети та науково-дослідницькі інститути при них. Власне, підготовка істориків відбувається за класичною тричленною схемою: бакалавр – магістр – доктор філософії (Ph D.); на кінець 80-х років ХХ ст. у сфері дослідження та викладання історії було близько шести тисяч викладачів у трьохстах університетах та інститутах. Провідними закладами з підготовки істориків залишаються Гарвардський, Колумбійський, Йельський, Принстонський, Вісконсинський, Чиказький, Мічиганський, Каліфорнійський (Берклі) університети (вузи, котрі традиційно входять до 100 кращих у світі), хоча

впливові спеціалізовані центри досліджень діють в багатьох інших університетах. Історики працюють також в різних державних установах як на федеральному рівні, так і на рівні штатів та великих міст. Одним з найбільших осередків працевлаштування істориків-науковців є Міністерство оборони, де в різних аналітичних підрозділах і центрах задіяно понад 300 осіб (Центр воєнної історії, Інститут воєнної історії, історичні бюро тощо). Історичні осередки існують у всіх інших федеральних та державних структурах штатів, включаючи Держдепартамент США, Національний архів, Бібліотеку Конгресу, муніципалітети.

Історичні дослідження фінансують з різноманітних джерел – з університетських коштів, урядових програм, приватних фондів. З 1965 р. існує Національний гуманітарний фонд з бюджетом близько 200 млн. доларів; на історичні програми припадає до 10% його коштів. Урядове (і приватне) фінансування здійснюється винятково на конкурсній основі (конкурс проєктів) і зростає здебільшого у зв'язку з ювілейними заходами.

Серед приватних фондів треба назвати Фонд Форда, який надає стипендії на проведення досліджень з глобальних проблем (1969 р. Американська історична асоціація отримала 142 млн. доларів на розвиток досліджень відносин США з країнами Східної Азії). Помітне місце у фінансуванні історичних проєктів займають фонди Меллонів, Гугенгайма, Денфорда, Джонсонів, Дюпонів, Рокфеллерів, Карнегі тощо. Ряд стипендій на дослідження надають університети, архіви, бібліотеки, музеї. Американські вчені користуються також коштами міжнародних освітніх програм; зокрема, програма Фулбрайта щорічно надає до 500 стипендій для зарубіжних поїздок з дослідницькою та викладацькою метою.

Субсидії від державних і приватних фондів отримують як окремі дослідники, так і наукові осередки. Серед останніх можна назвати Смітсонівський інститут держдепартаменту США, який об'єднав низку музейних центрів з багатими колекціями з історії країни. У ньому було підготовлено та опубліковано 20-томну енциклопедію індіанців Америки. Діють численні спеціалізовані центри – Центри вивчення Середньовіччя при університеті Міннесоти, Фордемському університеті, Пенсильванському університеті (англ. *Centers/Centers for Medieval Studies*), які організують семінари, конференції і школи, видають часописи та монографії.

Наприкінці XX – початку XXI ст. в американській історіографії намітились тенденції, будовані на нових методологічних засадах постмодернізму. Так, у кінці 80-х – початку 90-х років під впливом постмодернізму в США та ряді європейських країнах поширилася течія нової **“культурно-антропологічної історії”**, яка виступила в опозиції до соціальної. Її теоретичною базою послугувала культурна антропологія американського соціолога та антрополога, професора Чиказького та Принстонського університетів, засновника інтерпретативної антропології Кліфорда Гіртца

(1926-2006 рр.), збагачена методами лінгвістики та культурології. “Нові культурні історичні” докорінно відрізняються від традиційних, котрі описують т. зв. зовнішні прояви культурного життя (англ. cultural studies). Праці К. Гіртца (“*Інтерпретація культур*”; “*Ідеологія як культурна система*”; “*Шлях і випадок. Життя в науці*”) безпосередньо вплинули на формування школи нового історизму (Стивен Грінблатт). Одна з творців нового напрямку Лінн Гант у книзі “Політика, культура і клас у Французькій революції” (1989) дала приклад нового методологічного підходу показавши, як під впливом невербальної семіотики – іконографії, ритуалів тощо, формувався образ нової політичної та соціальної дійсності, відмінний від попереднього (старий порядок/середньовічний змінювався новим). Культурні феномени при цьому виконували функції посередника між реальністю та її сприйняттям. Автор наголосила, що тільки культурні феномени дають змогу впорядкувати хаос оточення, надавши йому певного змісту й сенсу. У такому розумінні культура перетворюється на єдиний засіб комунікації між окремими особами, чи членами однієї корпорації (стану), так і між особами й соціумом. Це дає підставу стверджувати, що як історія, так і інші соціальні та гуманітарні науки на початку ХХІ ст. переживають перехід до вивчення насамперед культурних феноменів, які приховують у собі “коди” сприйняття дійсності окремими людьми і колективами.

Дослідження культурних феноменів дало змогу американським історикам поставити у центрі уваги власне, саму людину, її ментальність, колективне підсвідоме, світобачення різних категорій середньовічного соціуму. Увагу дослідників привертала події та явища історії інших країн і народів. Значний резонанс мала книга професора Принстонського університету Роберта Дарнтонна “*Велика котяча різанина та інші епізоди з історії французької культури*” (1984), написана у річичі історії ментальностей. Сам Роберт Дарнтон свою методологію окреслив так: “*більшість схильна вважати, що культурна історія займається лише високою культурою. Культурою з великої літери. І, хоча історія культури з маленької літери сходить до праць Якоба Буркгарда, якщо не Геродота, вона залишається маловідомою і сповненою неочікуваного, а тому читачеві, можливо, будуть потрібні певні роз’яснення. Якщо історик ідей простежує розвиток формального мислення від одного філософа до іншого, то історик-етнограф досліджує уявлення про світ простих людей, прагнучи відновити їх картину всесвіту, продемонструвати, як вони розклали по полицях дійсність у себе в головах і як це відобразилося на їхній поведінці. Він не робить з так званої “людини з вулиці” філософа, а намагається виявити стратегію виживання, що диктувалася вулицею. Вулиця навчає простих людей особливого роду кмітливості, і треба сказати, вони здебільшого проявляють не менше здорового глузду, ніж вправні філософи. Просто замість того, щоб висловлювати судження у термінах логіки, вони*

оперують матеріальними предметами або іншими речами, що їх надає їм власна культура, наприклад, обрядами або усними розповідями... У цій книзі я досліджую якраз такі – незвичні для нас – уявлення про світ, а початком для аналізу послугували неочікуваності, на які я натрапив у доволі різномірних текстах: примітивному варіанті казки про Червону Шапочку, звіті про масову різанину котів, своєрідному описі міста, цікавих досьє інспектора поліції і т. п. – документах, котрі не можна назвати типовими для XVIII століття, але які допомагають нам проникнути у нього зсередини (...). Разом з тим, слід відзначити й неоднозначність “нової культурної історії”. Так звана “культурна історія” залучає докторантів на семінари та доповіді і займає професорів на з’їздах і навколо круглих і некруглих столів. Трендовість на неї пов’язана, зокрема, з цікавістю істориків до антропологічних підходів. Але, як не дивно, теперішні культурні антропологі самі обережно ставляться до терміну “культура”, критикують його, а іноді зовсім відмовляються від цього терміна.

Дедалі більшої популярності серед медієвістичних досліджень у США набує **“екологічна історія”**. Ідея про те, що зазвичай окремі суб’єкти історії – еліта, народ, класи, стани, місто і село – могли б інтегруватися в один (національний чи імперський) історичний наратив, висловлює підвищена увага до взаємозалежності роздільних речей. Тенденція ця яскраво проявляється в екологічному підході. Молоді вчені, які займаються історією околиць, і історики селянства цікавляться зв’язками між людськими суспільствами і життям тварин і природи. Тут ще раз ми бачимо бажання поєднати різні аспекти історичної науки в одну більш складну, але і більш достовірну історію. Вплив не тільки промисловості, а також нового населення, нових культур у прикордонних областях цікавлять багатьох. Вони описують зміни такого роду з точки зору взаємодії нових і старих екологічних систем.

Не менш популярним напрямком досліджень є **“мікроісторія”**. Її методологічними та засадничими “предтечами” стали соціальна та культурна антропологія. Великий вплив на її розвиток здійснила книга Лаури Тетчер Ульріх з історії Нової Англії. Її монографія *“Слово акушерки”* реконструює історію села Нової Англії в XVIII в. на основі одного щоденника. Орієнтація на вивчення життя однієї людини з його особистими громадськими зв’язками може служити моделлю для мікроісторії доби Середньовіччя. Професор Індіанського університету Девід Ренсел пише історію однієї купецької сім’ї, ґрунтуючись на щоденнику глави сім’ї. Але і в таких дослідженнях мікроісторії, за словами Д. Ренсела, історики виявляють типовий пошук ідей, міфів, символів. До того ж, питання про те, як мікроісторія могла б використовуватися для освітлення тривалого процесу, поки не має певної відповіді. Не втрачають популярності й напрямки досліджень, котрі виникли у 70-80-х роках XX ст. – **психоісторія** та **гендерна**

історія. Так, ще у 1972-1973 рр. почали виходити спеціальні часописи – “Журнал психоісторії” (“The Journal of Psychohistory”), “Психоісторичний огляд” (“Psychohistory Review”), “Квартальник з історії дитинства” (“History of Childhood Quarterly”), виникли Інститут психоісторії та Міжнародна психоісторична асоціація. Теоретичні підстави напрямку психоісторія обґрунтували В. Лангер, Б. Мазліш та деякі інші вчені.

Таким чином, американська медієвістика на початку ХХІ ст. проходить доволі складний етап, пов’язаний з функціонуванням класичної (академічної) історії та т.зв. “непрофесійної історії”, котра доволі впевнено набирає популярності головню у ЗМІ та середовищі інтернет користувачів – програми наково-популярного характеру, твіттер-дописи, пабліки у соціальних мережах на історичну тематику тощо. Намітився певний відхід від академічної історії в бік “аматорської”/непрофесійної історії, що зумовило у свою чергу залучення до історичних досліджень фахівців з різних галузей неісторичних, а почасти й негуманітарних спеціальностей. Разом з тим, слід відмітити значну кількість праць у середовищі академічної історії, головню у напрямках культурно-антропологічної історії, екоісторії, мікроісторії та гендерної історії. Разом з тим, не втрачають популярності і дослідження з політичної, економічної та соціальної історії у галузі медієвістики.

Список використаних джерел:

1. Бурбанк Д. Новые течения в американской историографии о России: власть и культура / Д. Бурбанк // Исторический ежегодник. – №2. (1997). – Омск, 1997. – С. 60-68.
2. Дарнтон Р. Великое кошачье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 384 с.
3. Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М, 1999-2007.
4. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.
5. Кронон У., Хайтон Д. Академическая история – вечная скука? / Уильям Кронон, Дарин Хайтон // Гефтер. Личный взгляд на историю и политику. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/5729>
6. Таран Л. В. Новые тенденции в мировой и украинской историографии / Л. В. Таран // Література та культура Полісся : збірник / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : НДУ, 2006. – Вип. 32 : Сучасні тенденції вивчення спадщини М. Гоголя та проблеми історії, культури, мистецтва Полісся ХVІІ - ХХ ст. – С. 75-94.
7. Шартъе Р. История сегодня: Сомнения, вызовы, предложения / Р. Шартъе // Одиссей. Человек в истории. – №1 (1995). – М., 1995. – С. 192-205.
8. Breisach A. Historiography. Ancient. Medieval. Modern / Ernst Breisach. – Chicago; London : University of Chicago Press, 1983. – 487 p.
9. Evans R. J. In Defense of History / R. Evans. – New York; London : W.W. Norton & Company, 1999. – 288 p.
10. Shapin S. Hyper-Professionalism and the Crisis of Readership in the History of Science / S. Shapin // Isis. – No. 96. – 2005. – P. 238-243.

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2012 р. В США: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ РЕСПУБЛІКАНЦІВ

ДМИТРО КОСТЮК

*аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Після довгої та напруженої виборчої кампанії, в червні 2012 р., Мітт Ромні зумів отримати 1169 голосів зі 1144 необхідних, і таким чином фактично став єдиним кандидатом від Республіканської партії, що згодом було офіційно підтверджено на з'їзді партії в місті Тампа (штат Флорида).

В ході свого з'їзду в місті Тампа у Флориді, республіканці схвалили програму партії, в якій не останнє місце приділено питанню про відносини США та Росії, і критиці керівництва останньої, чия влада, на думку Республіканської партії, авторитарна і не схильна дотримуватися прав людини.

При цьому республіканці зараховують РФ до противників США і згадують Росію в числі інших традиційних суперників Сполучених Штатів, поряд з КНДР, Іраном і Китаєм. “Діюча адміністрація відповідальна за ослаблення країни, яка бореться з такими загрозами, як тероризм, в умовах постійних спроб Північної Кореї та Ірану отримати ядерну зброю. Зростаюча гегемонія Китаю в Азії, активність Росії, загроза кібершпиунства також є вкрай небезпечними”, – йдеться у програмі. Разом з тим, партія зазначає, що у США та РФ є спільні інтереси – боротьба з тероризмом, розповсюдженням ядерної зброї і розвиток торгівлі.

Критична позиція стосовно Росії була лейтмотивом виступів Мітта Ромні. Перші заяви подібного роду були зроблені ще до старту передвиборчої кампанії. Тоді на сайті Ромні була опублікована його передвиборна програма, в якій він обіцяв у разі приходу до влади “приборкати” Москву.

Для цього, він збирався, по-перше, переглянути плани з розміщення системи ПРО в Європі та інших регіонах з урахуванням інтересів США. Також республіканець мав намір надати допомогу європейським країнам з метою зменшити їхню залежність від російської нафти і газу. Також, серйозну увагу приділялося роботі щодо зміцнення позицій США в центральноазіатських республіках. Кандидат у президенти США також висловив готовність стати “хрещеним батьком” російської опозиції і зайнятися навчанням борців з режимом в американських освітніх центрах.

Наприкінці січня Ромні в одному з інтерв'ю назвав тоді ще кандидата в президенти Росії Володимира Путіна “тираном” і “загрозою глобальній безпеці”. А одна з найбільш скандальних заяв була зроблена

Ромні в березні: розмірковуючи про перспективи розгортання системи ПРО в Європі, політик назвав Росію “геополітичним” ворогом номер один”.

Наприкінці липня 2012 р. Мітт Ромні провів свій перший міжнародний візит, відвідавши Ізраїль. За оцінками спостерігачів, візит ознаменувався доволі гучними скандалами, що дозволило спостерігачам зробити висновок про Ромні як про непрофесіонала в міжнародних відносинах.

Під час візиту до Ізраїлю Ромні очікувано підтримав цю державу стосовно іранського питання. Проте найбільший резонанс викликали слова Ромні “Єрусалим – столиця Ізраїлю” і його обіцянка перевести сюди американське посольство з Тель-Авіва. Журналісти відзначили, що Ромні не розбирається в палестині – ізраїльському конфлікті зовсім, адже статус Єрусалима – одна з його ключових проблем, і її врегулювання переговорами є офіційною позицією Вашингтона щодо цього питання. Білий Дім здивувався заяві Ромні не менше за інших, а палестинці, згідно з відгуками в ЗМІ, вкрай обурилися таким рішенням. Своє обурення висловили багато політичних сил Палестини.

Згідно з рейтингами, республіканці доволі сильно поступалися демократам. Експерти розцінювали дебати як останній шанс республіканців зміцнити свої позиції і наздогнати демократів по рейтингах. Перший раунд дебатів пройшов 3 жовтня в університеті Денвера. За даними опитування CNN, перемогу здобув Ромні – так вважали 67 % глядачів – виборців. Обама віддала перевагу 25 %.

Другі дебати Мітт Ромні і Барак Обама провели 16 жовтня в Університеті Хофстра в Хемпстеді (штат Нью-Йорк). Політичні опоненти говорили на теми внутрішньої і зовнішньої політики. Напередодні дебатів спостерігачі загалом прогнозували успіх для Барака Обами і відзначали, що боротьба йде за голоси виборців штатів, що не визначилися. Трансляцію дебатів вели всі провідні телеканали США. У залі були присутні 82 глядача, більшість з яких були незалежними виборцями. Зустріч проходила у форматі прямого спілкування з публікою – питання претенденти отримували із залу, а не від ведучого. Обама, на загальну думку журналістів, виглядав в цей раз агресивніше, часто переривав суперника, був різким у висловлюваннях.

22 жовтня в Бока-Ратоні (штат Флорида) відбувся заключний тур “президентських” дебатів, присвячених в цей раз питанням зовнішньої політики. Кандидати обговорювали нове обличчя тероризму, роль США у світі, тривалі війни в Афганістані та Пакистані, конфлікт Ізраїлю та Ірану, зміни на Близькому Сході. На думку американських політологів, переконливіше і далекоглядніше виглядав Обама, у той час як Ромні більше захищався і звертався за прикладами в минуле, викликаючи

критику Обами і показуючи відсутність чіткого розуміння перспектив власної зовнішньої політики.

У частині дискусії про Росію, Обама критикував Ромні за те, що той вважає її, а не “Аль-Каїду”, головним ворогом США. Ромні натомість доводив, що Росія – головний геополітичний ворог Сполучених Штатів, а головна загроза країні виходить з Ірану. В цілому, Ромні знову “поставив” на русофобію, а Обама – на діалог з Росією. Перемогу у третьому раунді, за опитуваннями телеканалів, здобув Барак Обама.

На виборах президента США, які відбулися 6 листопада 2012 р., перемогу здобув Барак Обама, за якого проголосували 51,0% виборців, в той час як за Ромні проголосували 47,2% виборців.

Список використаних джерел:

1. 2012 Republican Party Platform – [Electronic resource]: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=101961>
2. Divided they stand, October 04, 2012 – [Electronic resource]: <http://articles.latimes.com/2012/oct/04/nation/la-na-debate-20121004>
3. Election 2012: Republicans united on goal – beat Obama – divided on how to get there – [Electronic resource]: http://www.washingtonpost.com/politics/election-2012-republicans-united-on-goal--beat-obama--divided-on-how-to-get-there/2012/02/08/gIQAfCN66Q_story.html
4. How the Faithful Voted: 2012 Preliminary Analysis – [Electronic resource]: <http://www.pewforum.org/2012/11/07/how-the-faithful-voted-2012-preliminary-exit-poll-analysis/>
5. Mitt Romney – Elections 2012 – [Electronic resource]: <http://elections.nytimes.com/2012/primaries/candidates/mitt-romney>
6. Republican right weeps over Obama’s victory – [Electronic resource]: <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/10/us-elections-republicans-tea-party-conservatives>
7. US elections 2012: Republican candidates make late plea for votes – [Electronic resource]: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/us-election/8988994/US-elections-2012-Republican-candidates-make-late-plea-for-votes.html>
8. Безработица в США упала до минимума 2009 года – [Electronic resource]: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2012/10/121005_rm_usa_unemployment_drop.shtml
9. Выборы в США: республиканская альтернатива – 2012 – [Electronic resource]: <http://top.rbc.ru/politics/16/10/2012/674459.shtml>
10. Выборы в США-2012: Конвенция республиканской партии – [Electronic resource]: <http://russian-bazaar.com/ru/content/99325.htm>

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ

МИКОЛА ЛУЧАК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ідея громадської думки (*public opinion* /англ./) проявляється в багатьох формах і є одним з найстаріших принципів, пов'язаних з демократичною формою правління. Від давнього грецького поліса через нові демократії, які появляються сьогодні, воля народу історично була дуже впливовим чинником у всіх демократичних суспільствах. Насправді, нам добре відомо, що механізм громадської думки був записаний або описаний практично у всіх культурах протягом всієї історії і коріння англійської фрази “громадська думка” можна простежити ще в Цицерона в 50 до н. е. [1, с.40-41]

Інститут президентства у США має значно коротшу історію, ніж історія терміну “громадська думка”. Цей інститут був створений у США в кінці XVIII ст. як результат прийняття Конституції США. Саме в той час термін “громадська думка” був уведений в англійську лексику, ставши політичним концептом ліберальної традиції [2].

Громадська думка та інститут президентства у США – політично пов'язані між собою поняття. Традиційні відносини між цими поняттями виглядають так – президент отримує свою владу від народу, а громадська думка (або *голос народу*) фільтрує і обмежує його політичний вибір, оскільки президент стає представником від їхнього імені. Проте, відносини є більш динамічними, ніж запропонований лінійний зв'язок. Слід визнати, що президент також є важливим символічним знаком для громадської думки, й вибір його риторики може впливати на аудиторію таким чином, що він заслужить або втратить майбутню підтримку суспільства.

Це дослідження частково спрямоване на вивчення розвитку, співіснування і взаємодії інституту президентства, як частини американської політики, та громадської думки. Розуміння взаємодії між громадською думкою та інститутом президентства у США вимагає розуміння шляхів функціонування громадської думки у сучасній американській політиці. З цією метою слід коротко реконструювати еволюцію громадської думки протягом всієї історії країни, особливо по відношенню до системи представницької демократії в США.

Історія громадської думки в американському суспільстві починається ще до існування нації і багато в чому залежить від розуміння поняття представництва. Дж.Хаузер вважає, що представництво є ключовим елементом постпросвітницької громадської думки, враховуючи яким чином

думка поєднується з “громадськістю”, що робить їх згоду підґрунтям для політичних дій [3, с.24]. Історики часто приписують американським батькам-засновникам створення системи, що засвідчує, що політичні діячі не можуть існувати (без ризику), якщо громадська думка не представлена у законодавчих зборах. Наприклад, Б.Бейлін у своєму описі американської революції, що проблема суверенітету, або “питання про природу і місце остаточної влади в державі”, було основним питанням поставленим на карту під час американської революції. Через страх, що “абсолютно необмежений король стане абсолютним деспотом”, колоністи не закріплювали суверенітет, як це зробили британці, за монархом. Замість цього вони встановили систему, в якій остаточної суверенітет залишиться за владою народу [4, с.199-200]. Глибока підозра до влади та віра у притаманну схильність людей типізувати американську революційну ідеологію в подальшому заохочувало засновників країни будувати демократію, яка чинитиме опір самостійно будь-якому окремому діячу або колективу, якому довірено контроль над політичним процесом. Батьки-засновники усвідомлювали неможливість зустрічей всього населення та їх обміну думками як єдиного дорадчого органу. В результаті, вони ухвалили, що обрані посадові особи будуть представляти своїх виборців у формі прийняття рішень, новостворена форма демократичного управління має вільну назву – представницька демократія, а президент став частиною тільки однієї з трьох гілок влади, кожна з яких мала свої повноваження та обов’язки. Таким чином, історія американської політики демонструє, як засновники, пройшли через страх розколу, побоювання сильного президента і племісцитної влади, щоб розробити один з наймудріших і найнадійніших документів в історії світу – Конституцію США.

Така картина є неповним викладом еволюції та становлення представницької демократії у США. М.Ларассей використовує газетні публікації перед- і пост-конституційного часу, щоб підтвердити, що засновники в основному були розділені між підтримкою двох конкуруючих моделей. Ці моделі можна зіставити з типологією Едмунда Берка, викладену у зверненні до виборців Брістоля, де він пояснює, що створює відмінність між довіреними особами та делегатами. Хоча й модель довірених осіб, і модель делегатів підходить під рубрику представницької демократії, відмінності між ними є логічними для ролі громадської думки в представницькій демократії. Дійсно, моделі підтримують різні поняття загального блага і висувають різні думки стосовно того, коли і як громадська думка повинна вийти на арену прийняття політичних рішень [5].

Ідея довірених осіб щодо представницької демократії, яку відстоювали Александр Гамільтон та Джордж Вашингтон, передбачає, що обрані представники можуть вільно діяти у відповідності з інтересами своїх

виборців, але не повинні шукати безпосередньої згоди з боку громадськості. Віддаючи перевагу централізованому уряду і сильній виконавчій гілці влади, ці засновники просувають політиків як довірених осіб, обраних для представлення загального блага. Модель довірених осіб відводить народу роль спостерігача і забезпечує стимул для такого явища, яке У.Ліппман називає “фантом народу”, в якому громадська думка значить дуже мало у повсякденному правлінні [6]. Модель делегатів є альтернативою, яку підтримували Джеймс Медісон та Томас Джефферсон, котрі відстоювали ідею, що вибрані представники повинні зрештою виконувати волю громадськості. Замість того, щоб просто підтримувати інтереси своїх виборців, представники моделі делегатів підтримують переконавання і бажання своїх виборців безпосередньо у законодавчих зборах.

Проте, багато політиків сьогодні відстоюють волю народу в якості путівника до будівництва та виконання державної політики. Дійсно, риторика сучасної американської політики несе велику схильність до ідеалу моделі делегата через постійну повагу до суверенітету і мудрості народу. В результаті, як політики, так і громадяни часто вважають громадську думку як виключну в демократичному управлінні, а невизначеність конституції залишає можливість для політичних діячів сьогодні використовувати обидві моделі представницької демократії, оскільки вони беруть на себе роль лідера (модель довірених осіб) і послідовника (модель делегатів) в різні часи [7, с.17].

Крім того, зміни в політичній культурі і технологіях дозволили громадськості нагадувати політику про події, що відбуваються, через засоби масової інформації, які надають громадянам ширшого доступу до органів управління та інформації. Б.Гінсберг наголошує, що “голос громадян сьогодні чують, коли вони ведуть бесіди в суспільній галузі, до яких прислухаються політичні діячі”, іноді навіть змушують їх відповідати у вигляді змін офіційного законодавства. Таким чином, не тільки політики визнають роль громадської думки більшим чином, але громадськість також активізувала своє висловлення такої думки [8, с.59].

Незважаючи на досягнення протягом останніх двохсот років, прояви громадської думки сьогодні не є ні повністю репрезентативними, ні однорідними. Часто політики представляють тільки найгучніші голоси в американській демократії, які є думками тих осіб, які приймають рішення. Тоді як будь-яка кількість груп може одночасно боротися за політичне представництво, політичні активісти та члени громадських рухів протягом американської історії підтверджують визнання як перший крок процесу трансформації, перш ніж мають відбутися зміни, влада повинна визнати громадськість та її пропаганду [9, с.238]. У цьому контексті доречно згадати аналіз взаємодії між членами громади двох районів (Південного і

Центрального) Лос-Анджелеса, а також представників ЦРУ і Конгресу, який показує як групи можуть використовувати суспільний дискурс як “необхідний крок” у впливі на зміни політики на користь громади [10, с.154-155].

У кінцевому рахунку, події, засновані на доктринальних інтерпретаціях різних американських політичних лідерів, а також поява в засобах масової інформації та розширення визначення терміну “громадська думка”, вказують на плутанини двох напрямів по відношенню до представницької демократії. Імпульсом для політичних діячів може бути встановлення більш організованих і системних способів вивчення громадської, так щоб вона мала більш відчутний (і керований) характер у політичному процесі.

Список використаних джерел:

1. Elisabeth Noelle-Neumann. Public Opinion and Rationality. Public Opinion and the Communication of Consent. Ed. Theodore Glasser and Charles Salmon. New York, NY: The Guilford Press, 1995. – 473 p.
2. John Durham Peters. Historical Tensions in the Concept of Public Opinion. Public Opinion and the Communication of Consent. Ed. Theodore Glasser and Charles Salmon New York, NY: The Guilford Press, 1995. – 473 p.
3. Gerard Hauser, Vernacular Voices: The Rhetoric of Publics and Public Spheres. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1999, 24. – 335 p.
4. Bernard Bailyn. The Ideological Origins of the American Revolution. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1967. – 396 p.
5. Mel Laracey. Presidents and the People: The Partisan Story of Going Public College Station. TX: Texas A&M University Press, 2002. – 267 p.
6. Walter Lippmann. The Phantom Public. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1993. – 195 p.
7. John Geer. From Tea Leaves to Opinion Polls: A Theory of Democratic Leadership. New York: Columbia University Press, 1996. – 225 p.
8. Benjamin Ginsberg. The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power. New York: Basic Books, 1986. – 288 p.
9. Michael Schudson. The Good Citizen: A History of American Civic Life. New York, NY: The Free Press, 1998. – 400 p.
10. Robert Asen. Representing the State in South Central Los Angeles,” in Counterpublics and the State. Ed. Robert Asen and Daniel Brouwer. Albany, NY: State University of New York Press, 2001. – 290 p.

**АМЕРИКАНСЬКИЙ ЕТАП
УКРАЇНСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА “СМОЛОСКИП”:
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ**

АЛЛА МИКОЛАЄНКО

аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

Зі здобуттям незалежності стала доступною інформація про діяльність провідних видавничих осередків українців, що були засновані в діаспорі й відіграли важливу роль в історії українського книговидання (“Нові дні”, “Пролог”, “Сучасність”, Перша українська друкарня та ін.). Особливе місце серед них займає видавництво “Смолоскип”, яке розпочало діяльність у США (1966), а нині продовжує функціонувати в Україні (з 1992 р.). Протягом тривалого часу це видавництво було ідеологічним, інформаційним та організаційним центром підтримки дисидентів материкової України, концентруючи увагу на випуску самвидаву та літератури, забороненої в СРСР.

Організація діяльності видавництва “Смолоскип” у США розгорталася на основі попередньо набутого практичного досвіду під час випуску однойменного часопису. Журнал “Смолоскип” виходив друком спершу в Парижі (1950–1957), а згодом його видання перенесли в м. Балтимор у штаті Меріленд (1960–1967).

У західній українській діаспорі в 1960-х роках існували десятки видавництв (видавництво Миколи Денисюка в Чикаго, М. Коця в Нью-Йорку “Дніпрова хвиля” в Мюнхені та ін.), які випускали переважно праці загального спрямування емігрантських авторів. Майже всі ті видавництва (за винятком “Пролога” в Нью-Йорку,) мало цікавилися подіями в СРСР. Натомість редакція часопису “Смолоскип” докладно відстежувала ситуацію в материковій Україні, зокрема рух шістдесятників, що пізніше перейшов у самвидав. Потреба видавництва, яке б концентрувало свою увагу на забороненій в Україні літературі, чого не робили інші осередки, стала основною причиною еволюції часопису “Смолоскип” у видавництво.

Редакція вже мала матеріально-технічну базу, згуртований колектив працівників, налагоджені контакти з авторами, редакторами, художниками, друкарнями, засобами масової інформації (ЗМІ) та іншими діловими партнерами. Тому для організації книговидання в “Смолоскипі” перед представниками осередку постало завдання розширити свою роботу й спрямувати діяльність своїх працівників не лише на випуск часопису, а й на підготовку нових видавничих проєктів.

Тривалий час “Смолоскип” не був офіційно зареєстрований як видавництво, оскільки в тому не було потреби: видавнича діяльність у США не передбачала обов’язкової інкорпорації (реєстрації), яку міг здійснити адвокат за наявності статуту та інших установчих документів видавництва. “Смолоскип” звернувся за допомогою до знайомого українського юриста. Як свідчить засновник видавництва О. Зінкевич, реєстрацію “Смолоскипа” безкоштовно здійснив юрист Ю. Пазуняк з м. Вільмінгтон (штат Делавер) в 1977 р. [3, с. 1]. Статут видавництва було подано для реєстрації англійською мовою і затверджено губернатором штату Делавер.

Співробітники видавництва, як і в редакції часопису “Смолоскип”, працювали на громадських засадах, їм оплачували тільки мовну редакцію і коректуру. На один із докірливих листів із Мюнхена О. Зінкевич відповів: ““Смолоскип” не має ані одного платного працівника і ціла установа приміщується у півниці моєї приватної хати. Ми самотні серед різних подібних українських установ і організацій, що публічно звітуємо про всі наші фінансові приходи, публікуючи списки всіх жертводавців окремими брошурами. Жодне інше видавництво цього не робить” [2]. У цьому ж листі О. Зінкевич наголосив: “Грошей, які потрібні на публікацію книжок, журналу, зовнішню діяльність, ми не жебраємо в українській громаді. Громада сама складає пожертви, оцінюючи відповідно нашу роботу” [2]. Українська діаспора, насамперед у США та Канаді, підтримувала “Смолоскип”, купуючи всі його видання, що виходили кількатисячними тиражами, найвищими серед усіх емігрантських видавничих центрів. Внутрішня фінансова політика “Смолоскипа” відзначалася прозорістю: статус неприбуткової установи, який передбачав звільнення від податків, сприяв здійсненню діяльності з мінімальними витратами.

Готуючи нові видання до друку, “смолоскипівці” уважно стежили за публікаціями літературних часописів з України. Для книжок із серії “Розстріляне відродження” вони вивчали матеріали в різних бібліотеках (славистична бібліотека в Нью-Йорку, бібліотеки при Гарвардському й Іллінойському університетах, бібліотеки УВАН і НТШ в Нью-Йорку). Над підготовкою та випуском видань “Смолоскипа” співробітники працювали у вільний час – вечорами й у вихідні. Ті з них, які займали посади в державних установах, були змушені підписуватися псевдонімами. Проте ці несприятливі обставини не заважали “Смолоскипу” бути повноцінним видавництвом з визначеною структурою та внутрішньою нормативною базою.

Структура “Смолоскипа” в діаспорі поєднувала окремі ознаки американської та західноєвропейської моделей: відсутність переобтяженості відділами і посадами; залучення до роботи над проектами позаштатних фахівців. Незважаючи на географічні чинники, в українському осередку

не прижилася американська практика товариств з обмеженою відповідальністю, заснованих двома чи кількома особами, які виконували функції керівника програми та комерційного директора. “Смолоскип” тяжів до західноєвропейської моделі, у якій видавець обмежувався можливостями штатних працівників, а власник видавництва поєднував функції керівника основних напрямів діяльності. Роботу видавництва постійно контролював О. Зінкевич; коректуру, оформлення та редагування здійснювали за угодами робітники. На відміну від американських та західноєвропейських видавництв, які орієнтувалися насамперед на прибуток, діяльність “Смолоскипа” мала офіційно затверджений некомерційний характер. Видавництво не надавало авторських гонорарів за випущені книжки: прибуток із продажу видань ішов на друкування нових книжок та акції з оборони українських політв’язнів. У “Смолоскипі” не виокремлювалися структурні відділи. Розподіл обов’язків обумовлювався переважно усними домовленостями під час особистих зустрічей або через телефонний зв’язок.

У 1966–1977 рр. головою видавництва був О. Зінкевич, у 1977–1991 рр. – А. Зварун (О. Зінкевич у цей час – езекутивний директор). У структуру видавництва, крім т. зв. “централу” в США, зареєстрованої як “Smoloskup Incorporated”, входили також представництва в Канаді й Аргентині. У кожному з них працювали голова, заступник голови, секретар і скарбник. Представниками в Канаді були Р. Горейчук, Б. Колос, В. Соколик; в Аргентині – О. Яхно, О. Хам.

Видавництво “Смолоскип” підтримувало постійні зв’язки з іншими видавничими осередками українців у діаспорі, зокрема варті уваги спільні проекти “Смолоскипа” з Першою Українською Друкарнею в Парижі: видання бібліотеки “Вільна Думка” (В. Чорновіл “Лихо з розуму”, Є. Сверстюк “Собор у риштованні”, І. Дзюба “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, В. Мороз “Бумеранг”, вісім випусків забороненого в Україні “Українського вісника”) та серія “Широке море України”.

Розвиваючи свою діяльність в США, “Смолоскип” поступово ставав не лише видавництвом, а й потужною організацією, яка не обмежувалася лише випуском літератури. У межах осередку постійно створювалися й працювали групи, служби (Українська інформаційна служба, англomовна УІС “Smoloskup Information Service”, іспаномовна УІС в Аргентині, Організація оборони людських прав в Україні), які мали свої керівні органи, проте функціонували не відокремлено, а керувалися однією корпоративною стратегією.

В умовах еміграційної діяльності представники “Смолоскипа” уважно відстежували діаспорний видавничий ринок і не допускали провокативних дій з боку редакцій конкурентних українських видавців. Протягом

1970–1973 рр. видання Товариства української студіюючої молоді неpravomірно виходило під назвою “Смолоскип”. О. Зінкевичу довелося відстоювати право на свою назву та пояснювати, що хоча редакція журналу “Смолоскип” припинила випуск періодичного видання, вона цим самим розширила діяльність на видавничу, інформаційну й оборонну. Паралельне виникнення журналу “Смолоскип” було неможливим не лише з принципів моралі й етики: емблема та назва “Смолоскип” були зареєстровані українською та англійською мовами в патентовому Бюро у Вашингтоні”.

Суперечки в еміграційному середовищі українців відзначив О. Обертас. Дослідник звернув увагу на “боротьбу” між діаспорними видавцями за право першими надрукувати заборонені в СРСР праці, що потрапляли за кордон [2, с. 64]. О. Обертас наголосив на суперництві між еміграційними видавництвами “Смолоскип”, “Нові дні”, “Визвольний шлях”, “Сучасність”. Таку ситуацію спричинила не лише змагальність серед видавців, а й потреба оперативності, що могла вплинути на долю українських політв’язнів.

Отже, організаційні засади та структура видавництва “Смолоскип” стали запорукою становлення й успішного розвитку видавничого осередку під час діяльності в США. У межах осередку постійно створювалися й працювали групи, служби, які мали свої керівні органи, проте керувалися однією корпоративною стратегією. Вирішуючи внутрішні та зовнішні проблеми, “Смолоскип” виробив власні підходи та принципи роботи, які забезпечили стабільність діяльності видавництва в американському середовищі.

Список використаних джерел:

1. Музей-архів українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді “Смолоскип”, м. Київ, Архів Зінкевича О. С., 33. ЛМ, 2(2) Листи до редакції “Смолоскипа”, Лист О. Зінкевича до д-ра А. Білинського від 4.03.1988, 1 арк.
2. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) : монографія / Олень Обертас ; передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. – Київ : Смолоскип, 2010. – 300 с.
3. Осип Зінкевич: становлення “Смолоскипа” на Заході і в Україні. Ідеологічно-політичні протистояння української діаспори : інтерв’ю / розмову вела Алла Миколаєнко // Смолоскип. – 2014. – № 8. – С. 1–2.

ГРОМАДСЬКА МОБІЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА США: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

МАРИНА ОНИСЬКІВ

аспірант

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Демократична система США здебільшого зберігає свою життєздатність та ефективно функціонує завдяки активній участі громадян у справах держави, забезпеченні відповідного рівня їхньої поінформованості про суспільно-політичний стан та поширеного почуття громадської відповідальності. В американській політичній традиції закладений потужний потенціал самоорганізації і активної участі громадян у вирішенні тих актуальних проблем, які їх торкаються або чинять на них дію. Та для вирішення таких проблем американці не поспішають використовувати неконвенційні форми політичної участі, а об'єднуються у громадські організації різного напрямку та масштабу впливу.

Американські організації громадянського суспільства існують вже давно – фактично вони з'явилися ще до того, як з'явився уряд Сполучених Штатів. Переселенці, які емігрували до Америки, займалися самоорганізацією і створювали неурядові організації задовго до того, як Сполучені Штати отримали незалежність.

У своєму видатному двотомному трактаті про американське життя, який був опублікований в 1835-1840 роках і називався “Демократія в Америці”, відомий французький політичний філософ Алексіс де Токвіль відзначив таке: “Як тільки кілька людей у Сполучених Штатах приходять до якоїсь ідеї, яку вони хочуть просунути, вони починають шукати один одного, і як тільки їм вдається налагодити контакти між собою, вони об'єднуються. Починаючи з цього моменту вони вже не одинаки, а помітна сила, діяльність якої служить прикладом для інших і слова якої будуть почуті” [3, с. 184-185].

На сьогоднішній день в Сполучених Штатах існує близько 1,5 мільйона громадських організацій. Ці незалежні добровільні союзи людей допомагають затвердити індивідуальну свободу, підтримуючи при цьому стійкий громадський порядок. Це і називається “громадянським суспільством”.

Люди об'єднуються, взаємодіють один з одним, ведуть переговори, розв'язують розбіжності, борються за загальну справу і намагаються переконати суспільство і уряд у своїй правоті – і все це без будь-якого контролю з боку держави. Через неурядові організації американці об'єднуються для вирішення місцевих проблем, таких як: безпека дітей на дорогах, зниження рівня злочинності, покращення роботи шкіл (у США питаннями освіти займаються місцеві органи влади), збільшення прозорості в роботі

місцевої адміністрації тощо. Громадські організації займаються і загальнонаціональними питаннями, такими як: реформа охорони здоров'я або реформа імміграційного законодавства. Деякі американські громадські організації намагаються вирішувати глобальні питання, наприклад, такі організації, як Асоціація за контролем над озброєннями або Глобальний жіночий фонд [2].

Таким чином, громадянське суспільство через активну діяльність громадян виховує їхню єдність і солідарність. При цьому влада прислухається до голосу громади, відповідає на її запити та створює умови для їх подальшої діяльності.

Молода українська держава ще тільки крокує до такого рівня політичної культури та свідомості громадян, самоорганізації і мобілізації людських розумових ресурсів на вирішення як буденних, так і загальнонаціональних проблем.

Зараз Україна знаходиться на етапі боротьби за свою честь та свободу та на етапі самоусвідомлення себе як єдиної нації, яка заслуговує жити у по-справжньому демократичній та правовій державі. Процес цього усвідомлення почався з мирного євроінтеграційного маршу у листопаді 2013 року, який перетворився на багатотисячну Революцію Гідності – Майдан 2013-2014 рр.

У загальних рисах можна сказати, “Майдан” став способом масового протесту громадян проти системи політичного режиму в Україні. На той момент влада перестала відповідати очікуванням суспільства, атрофувала усі механізми своєї підконтрольності, а також перевищила усі можливі рівні корупції, що і без того роз’їла українську економіку.

Важливо також підкреслити, що головним джерелом для спонтанної мобілізації громадян стала межа терпіння суспільства по відношенню до правлячого режиму, що наполегливо відмовлявся вести країну в цивілізованішу Європу і, звісно, та жорстокість, з якої влада віддала наказ силовикам з 29 на 30 листопада 2013 р. розігнати студентів. Ця подія запустила невідворотній процес мобілізації руху. Уже 30 листопада тисячі обурених киян вийшли на Михайлівську площу з протестом проти діючої на той час влади екс-президента Віктора Януковича.

Революція, яка сталася в Україні, сама по собі не є унікальним феноменом. Її виникнення можливе у будь-якій іншій країні, де суспільство пригнічене в правах і свободах, знаходиться під тиском авторитарної влади, де спостерігається глибокий розрив між правлячим багатим прошарком і масовим бідним класом. Подібних прикладів багато за останні 30 років. Узяти хоч би революцію в Румунії в 1989 році, коли хвилювання мас в Тимишоарі привели до краху режиму Чаушеску, або “Революцію троянд” в Грузії в 2003 році, або ж “Тюльпанову революцію” в Киргизстані в 2005 році. Хоча кожен з таких прикладів має свої особливості і мотиви, їх все ж об’єднує одно визначення, яке виражає суть цих політичних процесів, – революція.

Проте феноменальним є саме той сплеск громадської мобілізації, який є нетиповим для вітчизняної політичної культури, для українського суспільства, яке завжди характеризувалося пасивністю та закритістю. Особливістю мобілізаційної активності українців під час Майдану 2013-2014 років став доказ того, що діяльність громадянина не обов'язково є результатом впливу та призи́ву політичних еліт чи організацій, а може бути проявом власної волі, взаємодопомоги співгромадянам та бажанням досягти суспільного блага.

Що стосується США, то такі спонтанні прояви протестної мобілізації не характерні для американців. Та все ж деякі вітчизняні та іноземні ЗМІ порівнювали масові протести, що відбулися у американському штаті Фергюсон у серпні 2014 року, з подіями на “Майдані”.

Випадок, що стався в цьому невеликому американському передмісті в серпні, коли поліцейський смертельно ранив чорношкірого підлітка, вивів на новий, набагато серйозніший рівень проблему расового взаєморозуміння в Америці, що, безумовно, відбилосся і на роботі органів правопорядку в країні.

Нажаль, правоохоронні органи в США не перестають відносити усе афроамериканське населення до потенційної групи ризику, а в суспільстві укорінився стереотип беззаконня в “чорних” кварталах, а також “якщо чорний – це порушник” [4].

Як би то не було, але вбивство темношкірого підлітка різко підігріло протестні настрої в середовищі афроамериканського населення на усій території Сполучених Штатів. Проте треба відмітити, що на відміну від Фергюсона, де група радикалів організувала масові безлади із стрільбою, мародерством і пожежами, акції протесту в інших містах США відрізнялися виключно мирним характером.

Цей випадок змусив усе американське суспільство звернути увагу на те, що вікова расова проблема до кінця не зникла, її потрібно вирішувати. Президент США Барак Обама в зв'язку з цим у відкритому зверненні підкреслив, що Америка “домоглася величезного прогресу в расових стосунках впродовж останніх декількох десятиліть”, і цей процес триває, хоч і не так швидко, як хотілося б. “Я був свідком цього у своєму власному житті, тому заперечувати існування прогресу, я думаю, все одно, що заперечувати можливості Америки до змін”, – підкреслив перший темношкірий глава Білого дому [1].

В той же час, повертаючись до питання про порівняння “Майдану” і серпневого протесту в США, можна відмітити, подібність реакції громадянина на розвиток соціально-політичного процесу в державі. Вона полягає в тому, що люди як в одному, так і в іншому випадку вийшли на вулиці з метою звернути увагу влади на проблему, що охоплює суспільство в цілому.

Проте ця проблема в США носить зовсім неполітичний характер, який однозначно був властивий “Майдану”. Демонстранти не мали на меті помінати керівництво країни, тим більше здійснювати революцію. Реакція влади були також абсолютно протилежною – проблема не замовчувалася, а публічно коментувалася та вирішувалася на найвищому державному рівні.

Таким чином, можна зазначити, що в США принципова важлива ідея національного широкого представництва інтересів індивідів та їхніх груп у політичному житті держави. Для американського громадянина самоочевидною істиною є право участі в політичному процесі, дотримання певних правил гри між політичними партіями, різного роду зацікавленими групами, ротація влади в процесі загальних виборів на усіх рівнях влади, інші норми і принципи парламентаризму і плюралістичної демократії.

Україна може запозичити у Сполучених Штатів їхній досвід і втілити певні практичні заходи для демократизації системи політичного та державного управління в нашій державі.

Основними з цих заходів, на наш погляд, є такі:

- децентралізація системи управління;
- зниження рівня корумпованості та закритості владних структур;
- підвищення рівня відкритості в діяльності уряду;
- розвиток системи прямого та незаангажованого судового контролю за владою;
- розвиток та підтримка структур самоорганізованої громадської активності, підвищення рівня співпраці між ними і державою;
- підвищення рівня інформованості громадян про діяльність владних структур;
- створення нових інституцій (громадських рад) у структурах органів вищої виконавчої влади, які б стали ефективним важелем у системі стримувань і противаг.

Список використаних джерел

1. Obama appeals for calm after Ferguson decision [Electronic resource]. – WAVY. – Access mode: <http://wavy.com/2014/11/24/obama-appeals-for-calm-after-ferguson-decision/>.
2. Майкл Макфол Гражданское общество в Америке [Электронный ресурс]. – Независимая газета [сайт]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/ideas/2013-04-29/1_us_society.html.
3. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке [Текст] / Алексис де Токвиль. Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
4. Травкина Н. Расовый вопрос в “пострасовом обществе”: когда перемена мест слагаемых меняет сумму [Электронный ресурс]. – Фонд исторической перспективы [сайт]. – Режим доступа : http://www.perspektivy.info/book/rasovyj_vopros_v_postrasovom_obshestve_kogda_peremena_mest_slagajemyh_menajet_summu_2011-11-11.htm.

ІНТЕРНЕТ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПОІНФОРМОВАНІСТІ АМЕРИКАНЦІВ: ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ PEW RESEARCH CENTER

МИКОЛА ПІКУЛА

аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Сучасна політична свідомість формується під впливом інформаційних потоків різного змісту й характеру. При цьому новітні канали доставки інформації стають активним інструментом формування політичних образів і стереотипів сприйняття й політичної поведінки людини, впливають на її світогляд, почуття й емоції, формує політичну свідомість громадян. За допомогою мережі Інтернет пропагуються певні цінності, світоглядні стереотипи та моделі поведінки. Новітні інформаційні технології не лише впливають на систему цінностей сучасного суспільства, від якої залежить політична свідомість сучасної людини, але і визначають її поінформованість з різних питань життя суспільства, що сприяє її адаптації до реалій сучасного життя, від міри поінформованості залежить поведінка людини у життєвому просторі.

Поняття “поінформованість” є не дуже поширеним в сучасній політичній науці і практиці. У законодавчому полі України воно практично не вживається, а в міжнародних документах його трактування, на думку деяких науковців, неоднозначне. Зокрема, до англійських еквівалентів цього терміну відносять “being in the know”, “to be informed”, “well/better/fully-informed” або “information awareness”.

Поінформованість визначається науковцями як можливість одержання людиною необхідної інформації, її переробки в заданий проміжок часу, класифікації, осмислення з метою вироблення стратегічних і тактичних мотивацій і визначення конкретних проявів реалізації прийнятих рішень” [1, с. 211]. Інформування, на основі якого виникає поінформованість, розглядається як всебічна орієнтація аудиторії у реальній дійсності, що не тільки містить повідомлення про факти, але і їхнє коментування, вираження позицій і точок зору, історичні й прогностичні судження, проповідь бажаного майбутнього й шляхів його досягнення [2].

Нами поняття “*поінформованість*” трактується трояко:

- по-перше, як володіння інформацією про щось, наявність ґрунтовних знань з особливо актуальних тем, вміння ретельно орієнтуватися в певній темі,
- по-друге, як внесення у свідомість людей певних ідей, що спонукатиме до їх певної поведінки та діяльності,
- по-третє, як володіння тими знаннями, що дозволяють з’ясувати, яким чином можна здобути потрібну інформацію.

В умовах інформаційного суспільства чимала частка часу сучасної людини відводиться якраз на те, щоб здобути правдиві, детальні/фактові знання про події, що відбуваються навколо. Дослідження, проведені американськими вченими, виявили, виявили, що значна більшість американців дізнаються про новини онлайн, а не з радіо, газет чи телебачення, а постійні читачі провідних газет дедалі більше читають їх у цифровому вигляді на комп'ютері чи мобільному пристрої. Зростає також кількість людей, котрі використовують соціальні медіа для постійного інформування.

В епоху новітніх інформаційних технологій чи не найголовнішим джерелом інформації стає Інтернет, оскільки в більшості випадків дає необмежені можливості для отримання інформації. Тому можна стверджувати що Інтернет не лише дозволяє отримати інформацію про навколишній світ, а й є засобом, що служить підвищенням поінформованості громадян. Про це свідчать і дослідження американських соціологів, які представляє Pew Research Center. Ця дослідницька організація інформує громадськість про проблеми, відносини й тенденції розвитку США й всього світу на основі проведення опитувань громадської думки, демографічних досліджень, контент-аналізу ЗМІ й інших емпіричних досліджень. Pew Research Center є некомерційним, непартійним мозковим центром, підтримка якого забезпечується Благодійним фондом The Pew Charitable Trusts.

Так, зокрема за результатами онлайн-опитування¹ від 12-18 вересня 2014 р. [3] та аналізу динаміки поінформованості американців, виявленої у кількох попередніх дослідженнях, і поданих у Таблиці 1 можна побачити, що загалом виявляється позитивна тенденція. Порівнюючи результати минулих досліджень, бачимо позитивну динаміку щодо збільшення поінформованості громадськості, причому кількість тих, хто оцінює таке зростання поінформованості.

Таблиця 1

Наскільки Інтернет і мобільні телефони поліпшують поінформованість? [3]

(% Інтернет-користувачів, які кажуть, що цифрові технології допомагають ...)

Період проведення опитування	Багато	Певним чином	Тільки трохи/не на всіх
Серпень 2014 р.	53	34	13
Жовтень-грудень 2007 р.	52	26	21
Лютий-квітень 2006 р.	51	28	21
Березень 2000 р.	48	30	21

¹ Вибірка – 1066 пересічних громадян і студентів – інтернет-користувачів від 18 років і старші, що відповідали хоча би одному з критеріїв – використовують Інтернет або електронну пошту принаймні іноді; або мають доступ до Інтернету з мобільного телефону, планшета або іншого мобільного портативного пристрою, принаймні іноді.

Як бачимо, значна більшість американців – 87% опитаних – вважає, що такі новітні інформаційні технології як Інтернет та мобільні телефони (зокрема смартфони) підвищили їхній рівень отримання, обміну та урізноманітнення інформації. Що стосується ролі Інтернету як джерела інформації, то станом на серпень 2014 р. 53% опитаних вважають що він значно покращив їх поінформованість порівняно з жовтнем-груднем 2007 – 52%. Здавалося б, зміни незначні, однак порівняно з попередніми дослідженнями частка тих, хто вважає що Інтернет трохи покращив поінформованість, зросла з 26% до 34%. Тоді як частка, тих, хто вважає, що Інтернет не покращив або ж зовсім мало покращив поінформованість, знизилася з 21% до 13%.

Щоб оцінити вплив Інтернет на поінформованість у різних сферах життя суспільства, дослідники запропонували інтернет-користувачам оцінити їхню поінформованість з 12 конкретних тем. Було виявлено, що Інтернет допомагає людям відчувати себе краще поінформованими про якісь далекі від повсякденного життя теми (глобальні новини), але він має менший вплив на поінформованість про речі, близькі до респондента. Міжнародні новини, національні новини, масова культура – з одного боку, і теми локального чи особистого характеру, включаючи сім'ю, друзів, місцеві новини тощо – з іншого боку.

Загалом, тематична поінформованість за допомогою цифрових засобів комунікації характеризується різними показниками. Найбільшу роль вони відіграють з інформування американців із таких питань:

- 81% – найвищий відсоток респондентів вважає, що Інтернет зробив їх краще поінформованими за останні п'ять років у сфері послуг – при придбанні продуктів і отриманні послуг;

- 75% американців зазначили, що вони стали краще, ніж раніше, поінформованими щодо національних та

- 74% щодо міжнародних новин;
- 72% щодо масової культури;
- 68% щодо хобі та особистих інтересів;
- 67% щодо друзів.

Найменш цифрові засоби комунікації грають роль в інформуванні

- щодо суспільного життя і діяльності уряду у місцевому співтоваристві – 49% респондентів,

- про свій район і сусідів (так звані місцеві новини) – 39%. Відповіді на цей пункт варіювалися залежно від кількох демографічних показників, в тому числі статі, раси/етнічної належності і віку. Жінки та інтернет-користувачі у віці до 50 вважали себе дещо краще поінформованими про свій район і сусідів.

Під час опитування респондентами було запропоновано порівняти, наскільки покращилася за допомогою цифрових засобів комунікації їхня поінформованість з певних тем за п'ять останніх років. На їхню думку, зросла поінформованість саме з тих тем, які отримали перші позиції у рейтингу відповідей за 2014 р. Варто звернути увагу, що Інтернет і стільникові телефони зробили молодь краще поінформованою про поп-культуру, ніж це було п'ять років тому. Вік став ключовим чинником зростання обізнаності з питань масової культури: серед 18-29-річних користувачів Інтернету 84% опитаних сказали, що цифрові технології зробили їх краще поінформованими про цю культуру, серед 30-49 річних – 77%, 50-64 річних – 68%, у групі старших 65 років – 55%.

Позитивна оцінка впливу цифрових засобів комунікації на ступінь поінформованості американців корелює зі статевими, віковими та освітніми параметрами опитаних, що проілюстровано у Таблиці 2.

Таблиця 2

Кореляції поінформованості та демографічних параметрів щодо впливу Інтернет і мобільні телефони [3]

(% Інтернет-користувачів, які кажуть, що цифрові технології допомагає ...)

Період проведення опитування	Багато	Певним чином	Тільки трохи/не на всіх
<i>Статеві параметри</i>			
Чоловіки	57	33	11
Жінки	50	35	25
<i>Вікові параметри</i>			
18-29 рр.	62	23	10
30-49 рр.	61	29	10
50-64 рр.	46	40	15
65+ рр.	40	42	19
<i>Освітні параметри</i>			
Неповна середня	48	37	12
Середня освіта	40	39	20
Коледжі	59	30	11
Коледжі+	61	31	7

Як бачимо, серед чоловіків дещо вище рівень поінформованих, ніж серед жінок. Більш молоді групи мають вищі оцінки ролі цифрових засобів комунікації: 62% – американці 18-29 років; старші респонденти (більше 65 років) – 40%. Таку само кореляцію можна спостерігати і щодо освіченості користувачів – ті, хто закінчив коледж, вважають себе більш поінформованими, ніж опитані, які закінчили школу – 61% проти 40%. Слід звернути увагу, що у разі поінформованості з міжнародних новин,

освітні відмінності виникають також у веб-користувачів, які закінчили коледжі дещо частіше, ніж ті, хто не навчався в коледжі (79% проти 68%).

Аналізуючи проблему поінформованості американців, доречно звернути увагу на дослідження, проведене Pew Research Center щодо ролі соціальних мереж [4], яке свідчить, що специфіка використання їх дещо відрізняється від загальних тенденцій впливу Інтернету та мобільних телефонів. Так, жінки дещо частіше, ніж чоловіки, використовують для отримання новин, а значить і для підвищення поінформованості, такі соціальні мережі, як Facebook (58%), Google Plus (52%) та All U.S.Adults (52%). Наймолодша група (18-29 рр.) віддає перевагу Twitter (45%), а друга за віком група – 30-49 рр. соціальній мережі LinkedIn (50%). Останній мережі віддають перевагу і найзаможніші американці, дохід яких більше 75 тис. доларів – 67%. До речі, шість з десяти (59%) веб-користувачів, які проживають в сім'ях з доходами більш 75 тис. доларів, вважають, що Інтернет і мобільні телефони поліпшили їх здатність дізнатися “багато”.

Отже, хоча збільшення обсягу інформації автоматично не робить суспільство більш поінформованим, можливості цифрових засобів комунікації покращують можливості для відбору інформації, якої потребує людина і яка відповідає її інтересам і потребам.

Список використаних джерел:

1. Феоктистов Г Информационная безопасность общества // Социально-политический журнал, 1996, № 5. – С. 211-216
2. Прохоров Е. Диалог как основа информационного порядка в журналистике открытого демократического общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dzvalosh.ru/01-comm/statii/prohorov-02/osn.html>
3. Kristen Purcell, Lee Rainie. Americans Feel Better Informed Thanks to the Internet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pewinternet.org/files/2014/12/PI_InformedWeb_120814_02.pdf
4. Monica Anderson, Andrea Caumont. How social media is reshaping news [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/09/24/how-social-media-is-reshaping-news>

МІСТО XXI СТ.: ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА РОЗВІДКИ

ІРИНА РАДІОНОВА

*доктор філософських наук, професор кафедри соціології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

У добу глобалізації урбанізаційні процеси значно ускладнюються через появу нових ландшафтів містобудівництва та модернізації міст, які мають досить тривалу історію. Загострюється конкуренція, змінюються життєві цикли і ритми життєдіяльності міст. Процеси урбанізації завжди викликали інтерес у сучасному суспільствознавстві. На особливу увагу тут заслуговує теоретичний досвід Чикагської школи. Продовженням цієї традиції можна вважати теоретичні розвідки Е. Глейзера та Р. Флоріди. Вони викликають особливий інтерес як спроба осмислити сучасне місто як екосистему де креативність людини зростає та реалізується. Адже розвиток зазначених екосистем набуває особливого значення за умов останньої економічної революції, головним орієнтиром якої є креативна економіка. Кризові явища в економіці України можуть спровокувати розгортання деурбанізаційних процесів. Тож, узагальнення теоретичного і практичного досвіду американських урбаністів має принципове значення для визначення ролі міста у ландшафтах XXI ст.

Глобальна фінансово-економічна криза, що дається взнаки в останні роки, на думку Р. Флоріди, це не циклічна криза, а потреба фундаментального соціокультурного та економічного оновлення. “Безглуздом одужанням” він називає будь-яку ідею відбудовування старої системи. Адже дійсний вихід з кризи потребує нових моделей життя та праці, й отже нових стратегій розвитку міст [3, с. 5, 107].

Небезпечна тенденція над-споживання за умов відсутності резервів пов’язується Р. Флорідою з моделлю проживання у власних будинках, субурбанізацією, та тими численними імпульсами до споживання, що цим провокуються. У сучасних суспільствах, що вимагають гнучкості та мобільності власні будинки перетворюються на тягар, що обмежує людину. Й отже позбавляють її шансів на успіх за умов жорсткої конкуренції. Вихід з сучасної кризи, за теорією Р. Флоріди, буде супроводжуватися черговою зміною моделі проживання. Набуватиме привабливості проживання у великих містах у знятих у ренту квартирах. Тобто основний висновок Р. Флоріди – “Міста повернулися!” (“Cities are back!”). Так само й Е. Глейзер констатує тріумф міста на початку XXI ст. [2]. Виникає нова географія роботи та життя. Можна зробити

висновок, що за цих нових умов відповідь на питання “де жити” постає як найбільш важливе рішення у житті людини.

Е. Глейзер стверджує, що саме місто робить нас більш розумними, наше життя більш багатим, екологічним, здоровим та навіть щасливим. Міста примушують нас працювати та проводити разом вільний час через нашу фізичну близькість, відсутність нездоланного простору між людиною та людиною, людиною та компанією [2, с. 6]. Через це прискорюється процес поширення ідей та знань, ідеї інспірують появу нових ідей. У місті утверджується “дух креативності”.

Задля сталого розвитку міста необхідні, як їх називає Р. Флоріда, “3 Т”, а саме: технологія, талант, толерантність [4, с. 249 – 266]. Не зменшуючи важливість технологій, Р. Флоріда підкреслює, що без таланту, який є проявом креативності людини, просування суспільства вперед не можливо. Однак необхідною умовою прояву креативності є толерантність та відкритість. Відкритість до всіх людей, не зважаючи на їх гендерну, расову, національну приналежність, сексуальну орієнтацію та навіть відверту схибленість на їх ідеях, вже не є приватним питанням, а повинна бути визнана як економічна необхідність [5, с. ix]. З висновком Р. Флоріди корелює висновок Е. Глейзера щодо основних рис успішного постіндустріального міста: змагання, безпосередня комунікація обличчям до обличчя (face-to-face), людський капітал [2, с. 43]. У США в якості успішних постіндустріальних міст можна виділити Вашингтон, Бостон, Нью-Йорк, область Сан-Франциско, Сіетл, Остін та інш. [4, с. 11]. Слід особливо підкреслити, що успішними є тільки ті міста, що відповідають вимогам креативної економіки. Міста, що були успішними за умов індустріальної епохи, зараз втратили свої позиції (міста іржавого поясу, наприклад Детройт). Їх подальший підйом чи занепад залежить від результатів пошуку та впровадження нових стратегій розвитку.

Успішні міста як такі перетворилися на основні корпорації, основний бізнес сучасності. Однак, на думку американських урбаністів, міста це не структури, це – люди [2, с. 9]. Саме тому, трансформація стратегій розвитку успішних міст йшла від створення привабливого бізнес клімату до створення привабливого людського клімату. При цьому, Р. Флоріда вважає іронічним, що у добу необмеженої комунікації та високо мобільного таланту, специфіка локального культурного та соціального життя визначає ті міста, що нарешті отримують талант [3, с. 60]. Ще на один важливий парадокс доби необмеженої комунікації звертає увагу Е. Глейзер – значення комунікації обличчям до обличчя. Навіть ІТ компанії всупереч дуже високим цінам на житло концентрують своїх робітників у Силіконовій долині, задля зростання креативності через неопосередковану комунікацію [2, с. 35]. Отож,

виклик фізичної концентрації креативних людей провокує питання, яке саме місто в змозі їх спокусити.

Міста-переможці створюють особливу багатовимірну, неоднорідну, віброуючу, відкриту та толерантну атмосферу, насичену новими можливостями, де креативність людини посилюється креативним кліматом міста. Молодих людей приваблює можливість зустрічі з новими людьми, серед яких можна знайти однодумців, друзів, супутника життя, поштовх та можливості для продовження освіти. В той же час старші за віком покоління орієнтуються на якість життя, що пропонує місто.

Пошук стратегій розвитку у XXI ст. вимагає реконцептуалізації міста та передмістя в сучасних контекстах. Теоретичні розвідки Е. Глейзера у цьому напрямі призводять його до висновку, що немає нічого не-американського у житті в великому місті. Квартира у багатоповерховому будинку може так само бути американською мрією як й власний будинок у передмісті. Е. Глейзер не вважає, що має право наполягати на безальтернативності того чи іншого стилю життя. Однак майбутнє США вимагає, на його думку, змінити політику США щодо моделей організації життя: плекати міста, міста де зростають знання, пропонуються та впроваджуються інновації [1].

Р. Флоріда у своїх теоретичних розвідках навіть виходить за межі великого міста як такого та стверджує, що вимогам сучасності відповідає концепт мегарегіону [3, с. 142]. Саме мегарегіони взмозі стати основними гравцями на глобальному ринку. Під мегарегіоном пропонується розуміти форму об'єднання декількох міст та їх передмість (наприклад, "Бос-Ваш" мегарегіон, до якого входять Бостон, Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор, Вашингтон Д.С. та кільця передмість, що їх оточують). Мегарегіон дає нове життя маленьким містам та передмістям, які географічно потрапляють до нього. Тож, активізуються аренда житла та офісних приміщень, сфера обслуговування, має місце залучення до системи транспортного зв'язку мегарегіону, розвиток індустрії розваг, поштовх до розвитку торгівлі тощо.

Узагальнення теоретичних розвідок американських урбаністів (на прикладі теорій Е. Глейзера та Р. Флоріди) дає ключ для уточнення стратегій національної модернізації в Україні. Акцентування розвитку аграрного сектору в Україні не повинно відволікати увагу суспільства від стратегічного розвитку міст України за умов креативної економіки. Значна кількість міст України є індустріальними монофункціональними містами, що робить їх дуже уразливими в умовах постіндустріального розвитку. Американський досвід свідчить, що успішними можуть бути лише міста безпечні, комфортні та естетично привабливі, багатовимірні, толерантні та відкриті, не зорієнтовані тільки на одну промисловість чи одну

демографічну групу, ті, що надають можливість людям утворювати соціальні зв'язки. За таких умов розмаїття творчих стимулів та креативних взаємодій посилять один одного та приведуть місто до успіху.

Список використаних джерел:

1. A talk with economist Edward Glaeser: Why America needs to love it's cities more [Electronic resource]. – Mode of access : <http://grist.org/article/2011-02-02-a-talk-with-edward-glaeser-why-america-needs-to-love-its-cities/> – Name from the screen.
2. Glaeser E. Triumph of the City [Text] / Edward Glaeser. – L. : Pan Books, 2011. – 338 p.
3. Florida R. The Great Resert : How the Post – Crash Economy Will Change the Way We Live and Work [Text] / Richard Florida. – N.Y. : Harper Business, 2011. – 240 p.
4. Florida R. The rise of the creative class [Text] / Richard Florida. – N.Y. : Basic Books, 2004. – 434 p.
5. Florida R. The rise of the creative class. Revisited [Text] / Richard Florida. – N.Y. : Basic Books, 2012. – 484 p.

СЕРЕДНІЙ КЛАС У США: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

ЮЛІЯ РОСЕЦЬКА

кандидат економічних наук,

доцент кафедри загальної економічної теорії

Одеського національного економічного університету

Анотація. У статті проаналізована класова структура суспільства США та основні її чинники. Наголошено на ролі середнього класу у соціальній структурі США та необхідності його формування в Україні. Окреслені проблеми формування середнього класу в Україні в порівнянні з США та шляхи їх подолання.

Ключові слова: соціальний клас, стратифікація, середній клас, освіта, професія, дохід, стиль життя.

Summary. The US class structure of society and its main factors are analyzed in the paper. The role of the middle class in the social structure of the US and the need of its formation in Ukraine are emphasized. Problems of Ukrainian middle class formation compared to the US and ways of their overcoming are outlined.

Key words: social class, stratification, middle class, education, profession, income, lifestyle.

Останнім часом серед економістів, соціологів, політологів виникають широкі дискусії з приводу необхідності розвитку середнього класу в Україні. Не викликає сумнівів той факт, що становлення середнього класу у будь-якій країні – запорука і стрижень її економічного розвитку.

Сьогодні в країнах з розвинутою ринковою економікою та демократичним політичним ладом під середнім класом зазвичай розуміють ту частину суспільства, що займає “середні позиції” – між “верхами” та “низами”. Питанням розвитку середнього класу в Україні присвячено безліч теоретичних і прикладних досліджень. Однак різні соціологічні дослідження виділяють різні критерії і називають різні показники середнього класу в Україні. Наведемо результати найбільш авторитетних з них.

Так, в якості основного критерію при визначенні середнього класу дослідниками найчастіше приймається лише рівень матеріального становища індивідів. Зокрема, Держкомстат України називає середній клас середньодохідною групою і відштовхується лише від рівня заробітку конкретного жителя. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України заперечує даний підхід. Так, на думку Л. Черенко “середньодохідне населення не відповідає ключовим критеріям середнього

класу в його західному розумінні”. За її словами, середній клас – це люди з високим рівнем достатку, незалежні економічно, які усвідомлюють своє становище в суспільстві. Структура їх споживчого кошика передбачає велике споживання послуг, наявність фінансових активів і купівлю нерухомості.

Згідно методології визначення середнього класу, розробленої компанією GFK, про приналежність людини до середнього класу говорить не тільки рівень його доходу, але і такі нематеріальні фактори, як: спосіб мислення, поведінки на ринках (у тому числі – і ринку праці), великий ступінь вимогливості і раціональності, освіта, а також почуття причетності до середнього класу [1, с. 147].

Різноманіття кількісних і якісних оцінок свідчить про відсутність єдиної системи критеріїв та їх вагових значень. Отже, головною проблемою в дослідженні класової структури сучасного українського суспільства є проблема виділення індикаторів середнього класу та їх ієрархії.

На нашу думку, досвід країн з усталеною соціальною структурою та розвинутою ринковою економікою, зокрема Сполучених Штатів Америки, є важливим при аналізі соціальної структури українського суспільства та розробці критеріїв стратифікації. Отже, метою нашої статті буде вивчення соціальної структури населення США та чинників, що її формують.

Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення наступних завдань:

1. Аналіз соціальної структури населення США.
2. Аналіз критеріїв стратифікації суспільства у США.
3. Надання пропозицій щодо можливості застосування досвіду

США при аналізі соціальної структури населення України.

Розпочинаючи аналіз класової структури США, слід зазначити, що соціальний клас і соціальна стратифікація в США – це поняття, які на сьогоднішній день мають безліч конкуруючих визначень, моделей і навіть суперечок з приводу їх існування [2]. Більшість американців вірить у просту трьох-класову модель суспільства, яка включає “багатих”, “середній клас” і “бідних”. Існують і більш складні моделі, які описують дюжину класових рівнів [3]. І, нарешті, існують думки, які заперечують саме існування соціального класу в європейському сенсі в США [4]. Більшість класифікацій групують людей відповідно до їх добробуту, доходу, освіти, професії та членству в спеціальних субкультурних або соціальних мережах.

Найбільш відомими є стратифікаційних моделі, запропоновані соціологами Д. Гілбертом, Л. Біглі, У. Томпсоном та Дж. Хікі, які поділяють американське суспільство на 6 соціальних класів, див. таблицю 1.

Академічні моделі класів у США [5], [6], [7].

Деніс Гілберт, 2002		Вільям Томпсон и Джозеф Хікі, 2005		Леонард Біглі, 2004	
Клас	Типові характеристики	Клас	Типові характеристики	Клас	Типові характеристики
Капіталістичний клас (1%)	Керівники вищої ланки, політики вищого рівня, спадкоємці, члени "Ivy League" ²	Вищий клас (1%)	Керівники вищої ланки, знаменитості, спадкоємці, володарі доходу понад 500 тис.\$ ³ , члени "Ivy League"	Клас супер-багатих (0,9%)	Мульти-мільонери з доходом вище 250 тис.\$, знаменитості, видатні керівники і політики, члени "Ivy League"
Вищий середній клас (15%)	Високоосвічені (часто з вченими ступенями), переважно наймані спеціалісти та керівники середньої ланки з великою автономією роботи	Вищий середній клас (15%)	Високоосвічені (часто з вченими ступенями) фахівці та менеджери з доходом домогосподарств, що наближається до 100 тис.\$ і вище	Клас багатих (5%)	Домогосподарства з чистою вартістю активів 100 тис.\$ і вище, в основному у вигляді власного капіталу. Як правило мають вищу освіту
Нижчий середній клас (30%)	Напівпрофесіонали і майстри з середнім рівнем життя. Більшість з них має вищу освіту (коледж) і відносяться до "білих комірців"	Нижчий середній клас (32%)	Напівпрофесіонали і майстрів з деякою автономією роботи. Доходи домогосподарств від 35 до 75 тис.\$. Як правило мають вищу освіту (коледж)	Середній клас (46%)	Працівники з вищою освітою (коледж), з більш високим, ніж середній, доходом. Як правило, чоловік заробляє 57 тис.\$, жінка – 40 тис.\$
Робочий клас (30%)	Канцелярські працівники і більшість "блакитних комірців", праця яких є високо рутинною. Стандарти життя залежать від кількості працюючих в сім'ї і, як правило, відповідають одержуваному доходу. Середня освіта	Робочий клас (32%)	Клерки, "рожеві" і "сині комірці" з низькою гарантією зайнятості. Їхні доходи варіюють від 16 до 30 тис.\$. Середня освіта	Робочий клас (40-45%)	"Блакитні комірці" й ті, чия робота є високо-рутинною з низькими економічними гарантіями. Як правило, чоловік заробляє 40 тис.\$, жінка – 26 тис.\$. Середня освіта

² Ліга площі (англ. Ivy League) - асоціація восьми приватних американських університетів, розташованих у семи штатах на північному сході США. Ця назва походить від пагонів площі, що обвивають старі будівлі в цих університетах. Термін також має на увазі винятковість в якості освіти, виборність при надходженні і приналежність до соціальної еліти.

³ Тут і далі у таблиці йдеться про щорічний дохід домогосподарств

Робоча біднота (13%)	Працівники сфери обслуговування, нижчий рівень канцелярських службовців і частина “блакитних комірців”. Їх характеризує висока економічна незахищеність і ризик бідності. Деякі з них мають середню освіту.	Нижчий клас (14-20%)	Особи, які займають низькооплачувані посади або залежать від державних трансфертів. Деякі з них мають середню освіту.	Бідні (12%)	Особи, які живуть за межею бідності, з обмеженою участю у складі робочої сили і сімейним доходом 18 тис.\$. Деякі з них мають середню освіту.
Нижчі верстви суспільства (12%)	Особи, участь яких у робочій силі обмежена або відсутня. Залежать від державних трансфертів. Деякі мають середню освіту				

Представлені моделі класів розрізняють:

- вищий чи капіталістичний клас, що складається з наділених владою і багатих;
- вищий середній клас, що включає високоосвічених і забезпечених професіоналів;
- нижчий середній клас, який охоплює осіб, що отримали освіту в коледжі і зайняті у сфері “білих комірців”;
- робітничий клас, що складається з канцелярських працівників і “блакитних комірців”, чия робота відрізняється високим ступенем рутинності;
- нижчий клас, поділений на робочу бідноту і безробітних, яких неможливо віднести до жодного класу.

З приведених моделей можна побачити, що основними стратифікаційними індикаторами в США є: освіта, сфера діяльності, автономія роботи і дохід. Саме вони в сукупності формують соціальний статус – статус, без якого, “неможливо зрозуміти людську поведінку ... тому що класова позиція визначає практично все ... одяг, який ми обираємо ... телевізійні програми, які ми дивимося ... кольори, в які ми фарбуємо свої будинки і клічки, які даємо своїм вихованцям ... Наша позиція в соціальній ієрархії визначає наше здоров’я, частя і навіть тривалість життя [6].

Проаналізуємо більш детально індикатори класового статусу, починаючи з того, що є найбільш розповсюдженим, – доходу.

Дійсно, рівень доходу – є одним з найважливіших індикаторів соціального статусу в США. Середньорічний рівень доходу за різними групами населення і розподіл домогосподарств за рівнем доходу представлені в таблицях 2 і 3 відповідно. З таблиць видно, що медіанний середньорічний

дохід 26507 дол. США для жінки і 39403 дол. США для чоловіка – є верхньою межею робітничого класу, за якою починається “середній клас”.

Таблиця 2

Середньорічний медіанний дохід різних груп населення США у 2005 р (дол. США) [8]

Домогосподарства			Особі, віком понад 25 років, які мають заробіток			Дохід домогосподарств залежно від раси			
Усі домогосподарства	Домогосподарства з двома одержувачами доходу	На одного члена домогосподарства	Чоловіки	Жінки	Чоловіки і жінки	Азіати	Білі, не іспанського походження	Особі іспанського походження	Чорні
46326	67348	23535	39403	26507	32140	57518	48977	34241	30134

Таблиця 3

Розподіл домогосподарств за рівнем доходу у 2005р. (дол. США) [9]

Нижчі 10%	Нижчі 20%	Нижчі 25%	Середні 33%	Середні 20%	Вищі 25%	Вищі 20%	Вищі 5%	Вищі 1.5%	Вищі 1%
до 10500	до 18500	до 22500	30000 – 62500	35000 – 55000	77500 і вище	92000 і вище	167000 і вище	250000 і вище	350000 і вище

Грунтуючись також на рівні доходу, газета “The New York Times” для визначення класу використала такий показник як “дохідні квінтілі”, де квінтіль – це 1/5 населення. Квінтілі розподілені від нижчого до вищого і, відповідно, виділені: нижчий клас, нижчий середній клас, середній клас, вищий середній клас і вищий клас [10]. Такий підхід прирівнює клас до доходу, що дозволяє індивідам переміщатися з класу в клас відповідно до зміни доходу.

Однак, як стверджують К. Девіс і У. І. Мур в “Принципах страфікації”, дохід, що є однією з найважливіших детермінант соціального статусу, – не є його причиною. “Поверхнево і помилково розглядати високий дохід як причину людської влади і престижу, так само як помилково вважати, що підвищена температура тіла є причиною хвороби ... Економічне джерело влади і престижу – це не дохід, а власність на капітальні блага (включаючи патенти, гудвіли, професійну репутацію). Таку власність необхідно відділяти від володіння споживчими товарами, які є швидше результатом, ніж причиною соціального стану”[11, с. 242-249].

Іншими словами, дохід – не визначає, а, скоріше, відображає статус сім'ї або індивіда. Часто кажуть, що дохід і престиж – це мотивації, створені суспільством для того, щоб заповнити порожні професійні ніші найбільш кваліфікованим і мотивованим персоналом [12]. Це важливий механізм, який відповідає твердженням про те, що клас є рухомих і визначається комбінацією виборів і можливостей. Адже, згідно економічної теорії, рівень особистого доходу – це, переважно, результат володіння обмеженими ресурсами. Як правило індивідууми, що володіють унікальними навичками і знаннями, володіють і високими статусними позиціями, що приносять їм високий дохід.

Іншою важливою детермінантою класу є рівень освіти. Рис. 1. показує взаємозв'язок між отриманим освітою індивіда у віці від 25 до 64 років і сферою діяльності, в якій вона застосовується [13]. З рисунку видно, що чим вищою є освіта, тим вищою є займана посада і престижніше сфера діяльності.

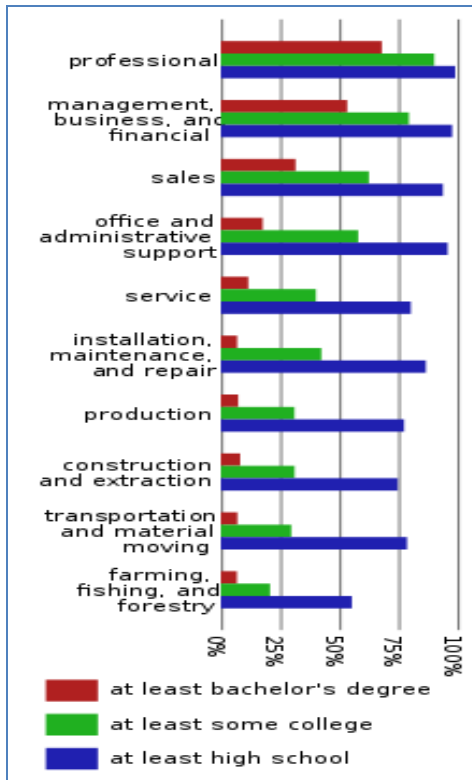

Рис.1. Залежність займаної посади від рівня освіти

Як відзначають У. Томпсон, Дж. Хікі і В. Еренрейх отримання кваліфікаційного рівня бакалавра та магістра є однією з найважливіших рис середнього і вищого середнього класу, враховуючи, що університет розглядається як один з найважливіших інститутів професійного середнього класу [6], [14]

Позитивну кореляцію між отриманим освітою і доходом підтверджує і американська статистика. Так, у 2005 році більшість осіб, що мали докторські та професійні докторські ступені входили в топ-15% одержувачів найвищих доходів. Особи із ступенем бакалавра отримували дохід значно вище середнього медіанного рівня, в той час, як особи з дипломом коледжу отримували дохід приблизно на рівні середнього медіанного. Отже, отримана освіта служить однією з істотних рис соціального класу для більшості американців, що прямо корелює з доходом і займаною посадою, див. табл. 4.

Таблиця 4

Середньорічний медіанний особистий дохід, отриманий особами з різним рівнем освіти в 2005 р (дол. США) [8]

Показники доходу	Рівень отриманої освіти										
	Менше 9-ти класів	Немає атестату середньої школи	Є атестат середньої школи	Навчався у коледжі	Ступінь асоціата	Ступінь бакалавра	Ступінь бакалавра і вище	Ступінь магістра	Ступінь кандидата наук	Професійний докторський ступінь	Докторський ступінь
% у групі	6.1	8.4	31.7	16.7	8.73	18.3	27.9	6.8	9.7	1.6	1.3
Середньорічний особистий дохід	17422	20321	26505	31054	35009	43143	49303	52390	59826	82473	70853

Ще одним чинником, що обумовлює соціальну стратифікацію, є рівень культури. Так, соціальні класи формують свою субкультуру, привносячи певні підходи до виховання своїх дітей [6].

Починаючи з 1970 року соціологи П. Мастерс і М. Коль ретельно вивчаючи особливості культури в різних класах, довели, що класова культура робить сильний вплив на повсякденне денне життя людей, зумовлюючи все: починаючи з підходів до виховання дітей та особливостей романтичних взаємин, закінчуючи кольором, в який вони фарбують свої будинки [6].

Найбільші культурні відмінності спостерігаються між професійним середнім і робочим класом. Особливо це проявляється у вихованні дітей і підходів до вибору роботи. Як правило, цінності і стандарти, що застосовуються батьками в процесі виховання дітей, відповідають їх професійному

статусу. Так, батьки з професійного середнього класу прагнуть виховувати у своїх дітях допитливість і незалежність мислення, в той час, як батьки з робочого класу прагнуть прищепити своїм дітям загальноприйняту точку зору і сувору повагу до авторитетів. Батьки з середнього класу при вихованні дітей акцентують увагу на внутрішніх стандартах і цінностях, в той час, як батьки з робочого класу – на зовнішніх, див. табл. 5. Більше того, існує тісна кореляція між цим цінностями і вибором професійної діяльності індивідом [2].

Таблиця 5

**Цінності, що прививають дітям
та характеристики професійної діяльності⁴**

Середній клас	Робочий клас
Принципи виховання дітей	
Повага до інших, самоконтроль, цікавість, радість, чесність, толерантність до інших, відкритість до інновацій, самостійність поглядів	Хороші манери, слухняність, акуратність, чистота, силове покарання за девіантну поведінку, слідування старим методам, недовіра до людей, повага до авторитетів
Характеристики професійної діяльності	
Самостійність праці, різноманітність завдань, робота з людьми або даними	Суворий нагляд та рутинна праця

Завершуючи аналіз соціальної структури США, сформуємо портрет типового представника вищого і нижчого середнього класу.

Як вже було зазначено, частку вищого середнього класу соціологи Д. Гілберт, У.Томпсон і Дж. Хики оцінили на рівні 15% населення. Атрибут цього класу – високі досягнення в освіті, тому він складається з високоосвічених і добре оплачуваних фахівців, чия діяльність характеризується високим ступенем автономії – це фізики, юристи, інженери, вчені та професори [14]. Багато з них мають вищі освітні ступені, а їхній дохід перевищує 5-значну цифру. Представники цього класу часто залучені в професійні та персональні мережі, включаючи професійні організації, і задають тренд в суспільстві. Так, рухи проти куріння, за здоровий спосіб життя, органічну їжу, чисту екологію як правило виникають в цих соціально-економічних групах. Необхідно відзначити, що освіта служить не тільки однією з найважливіших цінностей, а також одним з головних бар'єрів на шляху у вищий середній клас [6], [15].

Термін нижчий середній клас, як правило, застосовується до осіб, менш привілейованих, ніж вищий середній клас. Особи, що відносяться до цього класу, як правило, займають супроводжуючі посади. Згідно Д. Гілберта, У. Томпсона та Дж. Хікі нижчий середній клас формують напівпрофесіонали зі ступенем бакалавра або дипломом коледжу. Слід зазначити, що блакитні і рожеві комірці, а також особи, що займають канцелярські посади і клерки, в наведених моделях відносяться до робітничого класу [2], [6].

⁴ Складено нами на основі [2].

Підбиваючи підсумок, можемо зробити висновок, що основним фактором, що використовується в академічних класових моделях США, є освіта, отримана індивідом. Отримана освіта дає можливість зайняти відповідну посаду і отримувати відповідний дохід, що визначає стиль життя і субкультуру. Причому, дохід є не чинником віднесення до соціального класу, а фактором, що впливають із соціального класу.

Даний взаємозв'язок можна представити у вигляді моделі “освіта – професія – дохід – стиль життя”, представлені нами у дослідженні “Стратифікація та середній клас у Східноєвропейському Прикордонні”, проведеному за підтримки Європейського гуманітарного університету у 2012-2013 рр. [1, с. 48]. У даній моделі існує пряма кореляційна залежність між усіма змінними, див. рис. 2.

Рис. 2. Модель “Освіта – Професія – Дохід – Стиль Життя” [1, с. 48].

Відповідно до запропонованої моделі критерії стратифікації розбиті на 4 основні групи: економічні, політичні, соціальні та професійно-освітні.

В рамках економічних критеріїв розглянуто динаміку заробітної плати, прожиткового мінімуму, структуру доходів і витрат населення а також їх динаміку, коефіцієнти диференціації доходів населення та суб'єктивні оцінки населенням рівня свого доходу і матеріального статусу сім'ї.

При аналізі політичних критеріїв особливу увагу приділено рівню задоволеності демократією, довіри населення влади, практиці громадських робіт, солідарної активності та участі в роботі громадських організацій.

До соціальних критеріїв стратифікації віднесено суб'єктивну оцінку соціального статусу та ціннісні орієнтири населення, зокрема суспільні настрої громадян, рівень довіри співвітчизникам, рівень групової солідарності, патерналізму, конформізму, професійної амбітності і характер життєвого успіху.

Професійні та освітні критерії стратифікації вивчені відштовхуючись від отриманої освіти, професійно-кваліфікаційної структури населення, динаміки розподілу зайнятого населення за професійними групами і розмірами середніх доходів за професійними групами.

Проведене дослідження показує, що, з одного боку – середній клас в Україні не сформований, а з іншого боку – відсутні передумови для його формування [1, с. 184-187].

Зокрема, низькі рівні доходу не дозволяють населенню України повною мірою задовольняти свої потреби, навіть потреби у повноцінному відпочинку, освіті дітей, можливості здійснювати заощадження, медичному обслуговуванні. За об'єктивними параметрами до українського середнього класу можна віднести не більше 20% населення, в той час, як у США цей показник знаходиться на рівні 50%.

Однак, навіть високий рівень доходу не є достатнім для формування середнього класу. У українського населення відсутні основні атрибути середнього класу США – політична і громадянська активність, високий рівень довіри, прихильність ліберальним і ринковим цінностям.

Українці – пасивні. Їх життєва позиція заснована на високому рівень недовіри і низькому рівні групової солідарності, патерналізму, високому рівні конформізму і терпимості до порушення прав, професійної неамбіційності та приватному характері життєвого успіху. Наявність цих рис українського менталітету заважає створенню середнього класу не менше, ніж низький рівень доходу.

Освіта часто носить номінальний характер і не відкриває дорогу до соціального успіху і матеріального достатку. Відставання матеріального становища від соціального статусу і відсутність позитивної кореляції між рівнем освіти і доходом – якісно відрізняють українську стратифікаційну модель від моделі США. Так, особи, наділені високим соціальним статусом і кваліфікацією, часто заробляють менше, ніж прості продавці і перукарі. Дана тенденція призводить до знецінення вищої освіти як необхідної передумови формування людського потенціалу, середнього і вищого класу. Така ситуація є вкрай несприятливою для України не тільки з точки зору формування класової структури, а й конкурентоспроможності на світовій арені.

Сьогодні держава покликана створити рамкові умови, в яких якомога швидше буде відбуватися становлення середнього класу. На нашу думку, перспективи розвитку середнього класу пов'язані з двома компонентами: з одного боку, це цілеспрямована грамотна політика держави по відношенню до бідних верств населення, з іншого – стимулювання розвитку тих груп населення, які самостійно, без опіки держави готові вкладати ресурси в економічний розвиток України.

Зокрема, одними з головних елементів для розвитку середнього класу мають бути освітня та житлова програми, які дозволили б представникам середнього класу на свої власні кошти мати нормальні житлові умови та здобути відповідну освіту.

Найважливішою передумовою для зміцнення середнього класу повинна стати спрощена система оподаткування, що дозволить реалізувати себе людям, які мають високі професійні навички, але не можуть або не хочуть застосовувати їх у сфері найманої праці. Більше того, на нашу думку, система оподаткування повинна виходити не з доходів окремої особи, а з доходів всієї родини як це відбувається у США.

Необхідно також трансформувати систему зарплати в бюджетній сфері таким чином, щоб наймані працівники з високим професійно-освітнім рівнем відносилися до середнього класу. Приватні підприємства неминуче будуть змушені враховувати рівні оплати праці в бюджетних структурах і, відповідно, буде зростати заробітна плата в цьому секторі.

І, нарешті, розвиток середнього класу в Україні безпосередньо залежить подолання сформованої в суспільстві олігархічної системи влади.

Отже, проведення зазначених вище заходів державної політики буде сприяти формуванню та зміцненню середнього класу, демократичним цінностям та підвищенню конкурентоспроможності країни на світовій арені.

Список використаних джерел:

1. Сорочан О., Кошелева Н., Росецкая Ю., Филип Н., Ливицки О. Стратификация и средний класс в Восточно-Европейском Пограничье / Под ред. О. Сорочан. – Вильнюс : ЕГУ, 2015. – 200 с.
2. Eichar, Douglas. Occupation and Class Consciousness in America. – Westport, Connecticut: Greenwood Press. – 1989. – 148 p.
3. Gilbert, Dennis. The American Class Structure in an Age of Growing Inequality. – SAGE Publications, Inc; Eighth Edition. – 2010 – 312 p.
4. Warner, Lloyd; Marchia Meeker, Kenneth Eells. Social Class in America: A manual of Procedure for the measurement of Social Status. – Science Research Associates, Chicago. – 1949. – 292 p.
5. Gilbert, Dennis. The American Class Structure: In An Age of Growing Inequality. – Belmont, CA: Wadsworth. – 2002.
6. Thompson, W. & Hickey, J. Society in Focus: an Introduction to Sociology (6th Edition) – Allyn & Bacon, 6 edition. – 2007. – 672 p.
7. Beeghly, L. The Structure of Social Stratification in the United States. – Boston, MA: Pearson. – 2007. – 320 p.
8. US Census Bureau. Income, Earnings, and Poverty Data From the 2005 American Community Survey. <https://www.census.gov/prod/2006pubs/acs-02.pdf>
9. US Census Bureau. Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States: 2005. <https://www.census.gov/prod/2006pubs/p60-231.pdf>
10. “New York Times definition of class according to the quintiles”. The New York Times. May 15, 2005. Retrieved July 8, 2006.
11. Davis, Kingsley and Wilbert E. Moore. “Some principles of stratification” // American Sociological Review. – 1970, № 10 (2), 242-249.
12. Levine, Rhonda. Social Class and Stratification: classic statement and theoretical debates. – Lanham, MD: Rowman & Littlefield. – 2006. – 304 p.
13. US Census Bureau. Educational Attainment in the United States: 2007. <http://www.census.gov/prod/2009pubs/p20-560.pdf>
14. Ehrenreich, Barbara. Fear of Falling, The Inner Life of the Middle Class. – New York, NY: Harper Collins. – 1990. – 304 p.
15. Zweig, Michael. What’s Class Got To Do With It, American Society in the Twenty-First Century. – New York, NY: Cornell University Press. – 2004. – 224 p.

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ФЕНОМЕН ВИНИ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ І КЛІНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СЕРГІЙ САВЧУК

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії та теорії права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Концептуально зорієнтовані у своїй методиці психологи якщо і порушують проблематику вини, то лише в межах викладення своїх підходів і критики інших до розуміння психіки, або ж висвітлюючи буттєву природу людину. Самостійним предметом дослідження феноменологія вини, способи її переживання, компоненти невербальної поведінки, сутність і структура ситуацій, що викликають вину, стали наприкінці минулого століття. Акцент у цих дослідженнях зокрема робиться, в душі традицій когнітивно-орієнтованого психоаналізу, на значенні оціночного інтерпретаційного процесу. Міжособистісна теорія вини Дж. Вайсса (англ. Joseph Weiss) [1] та його колег цьому приклад. Вина визначається ними як болісне почуття, що базується на розумінні або віруванні людини в те, що вона завдала біль і шкоду іншій людині [1-2].

Вина адаптивна до своєї ролі підтримання соціальних відносин, відданості і взаємозв'язків, котрі необхідні для спокійного та розміреного життя. Пов'язані з нею патогенні вірування застерігають людей від спроб утисків нормальних цілей розвитку. В протилежному випадку люди дошкучають або собі, або іншим (любимим) людям. Водночас, вина може бути ірраціональною та малоадаптивною, коли вона перебільшена і стримувана чи коли вона узагальнена й асоціюється з соромом, що віднайшло підтвердження в експериментальних і клінічних дослідженнях, проведених Дж. Вайссом разом із Л. О. Коннор (англ. Lynn E. O'Connor), Дж. Беррі (англ. Jack W. Berry), П. Гілбертом (англ. Paul Gilbert). Останні не просто теоретично виокремили чотири типи міжособистісної ірраціональної вини, але й фактично створили новий інструментарій для оцінки вини в процесі розвитку дезадаптивних форм поведінки.

Вина того, хто вижив. Більшість людей відчуває це почуття, вважаючи, що у певних випадках доля була до них більш милостива, ніж до їх батьків, братів і сестер, до того ж за рахунок останніх. Їх успіх, все те добре, що у них є, – вірують вони, – викликає нещастя інших, змушує їх почувати себе погано. Як наслідок, вони часто упускають сприятливі можливості, що надає їм життя, а якщо і користуються ними, то знаходять будь-який спосіб покарати себе за це.

Людина, яка страждає від такої вини, може аж палати, тремтіти від заздрості до тих, хто має більше від неї. Відчуваючи заздрість, вона отожднює себе з батьками, сиблінгами, які (як вона гадає) їй заздять. Її може гризти почуття сорому за те, що вона неприємна, недоладна чи ненормальна людина. Вона може псувати свої відносини з дружиною/чоловіком, щоб вони не були кращими, ніж взаємини її батьків один із одним. Якщо її батьки були не здатні отримувати задоволення від своїх дітей, вона може не дозволити цього і собі. Якщо один із батьків рано або раптово помер, вона може боятися смерті у такому же віці чи за тих же обставин. Якщо у її брата чи сестри не склалась кар'єра, вона може переживати депресію або тривожність, коли сама досягне успіхів у своїй роботі.

Вина, пов'язана з відокремленням, також – вельми поширене, якщо і не всезагальне, почуття. Характеризується воно віруванням, що людина не має права на окреме існування; пацієнт думає, що засмутиль своїх батьків, братів і сестер, якщо стане незалежним від них. Відмінність від близьких і любимих людей розцінюється як зрада, вона згубна для них, завдає їм біль і шкоду. У крайніх проявах пацієнт навіть відчуває, що він позбавлений будь-якого особистого життя, не має права на нього. При цьому, внаслідок несвідомого переконання, що він не гідний бути самостійною і незалежною людиною, пацієнт може звинувачувати себе в тому, що йому подобається бути залежним.

Вина гіпервідповідальності – третій тип патогенної вини: передбачає перебільшене почуття відповідальності за піклування про щастя і добробут оточуючих, близьких. Будучи несвідомо обтяженою нею дружина на свідомому рівні не відає в чому причини її нещастя в шлюбі. Дружина не може визначитись, або вона, як її мати не раз їй наголошувала, надто егоїстична, щоб порозумітись з ким-небудь, або її чоловік справді тяжка людина. При першій можливості вона намагається зняти з себе відповідальність, захоплюючись психотерапевтом. І якщо останній буде захоплювати її захват, вона як пацієнт дійде висновку, що психотерапевт потребує її захоплення. Вона підсилюється в своєму патогенному переконанні й тим самим ще більше вірить у свою відповідальність за інших.

Четвертий тип – *вина ненависті до себе*. Це конче негативна самооцінка, почуття негідності, мерзенності. Така вина є міжособистісною. Людина приймає цей заперечний погляд на себе, щоб зберігти зв'язок зі своїми батьками, братами і сестрами, та іншими близькими їй людьми. Вона немов би дивиться на себе очима тих, хто, на її думку, її же і ненавидить [1, с. 83-104].

Звісно, недооцінювати важливість різних форм вини в розвитку психопатології, включаючи вказані вище типи вини, не варто, як і зв'язок

міжособистісної теорії вини з когнітивною психологією. Обидві теорії сходяться в тому, що пацієнт страждає від дезадаптивних переконань, і, що психотерапія – це процес, в якому терапевт допомагає пацієнту змінити таке переконання. Однак, в теорії вини Дж. Вайсса більше, ніж у когнітивній психології є впевненість у тому, що на психопатологію впливає невелика кількість переконань, сформованих у ранньому дитинстві, що відображають заінтересованість дитини в її відносинах із батьками. Згідно когнітивної теорії, пацієнт може і не розуміти, що у нього є дезадаптивні переконання; вони, ймовірно, – несвідомі і витиснені. Терапевт через обговорювання і запитання фокусує увагу пацієнта на переконаннях, щоб посприяти йому в розумінні хибності і дезадаптивності цих переконань. Він протегує пацієнту усвідомити переконання та інтерпретуючи змінювати їх. На відміну від неї та більшості сучасних психоаналітичних теорій, міжособистісна теорія стверджує, що терапевт іноді може допомогти пацієнту змінити його патогенні переконання і без використання інтерпретацій, запитань та дискусій. В процесі терапії пацієнт починає розуміти, що і інша дитина, натрапивши на аналогічну реальність, могла би розвинути схожі патогенні переконання, та що симптоми – не містичний процес, а спроба адаптуватися до його реальності .

Проведені Дж. Вайссом, разом з його колегами, дослідження довели: в основі емоційного дистресу лежать проблеми сорому і надмірної ірраціональної інтерперсональної вини. Ці проблеми можуть бути головним чинником в етіології хімічної залежності. В осіб, які страждають від адиктивної залежності, рельєфніше, чим у представників контрольної групи, виражені показники депресії, сорому і всіх чотирьох форм вини (вина того, хто вижив; вина відокремлення; вина гіпервідповідальності; вина ненависті до себе). Порівняно зі здоровими людьми рівень їх вини значно нижчий, а рівень екстерналізації та відкритого заперечення відповідальності за проблеми, зокрема вживання наркотичних засобів, – вищий [4-8].

На вину як когнітивно-емоційний паттерн вказує і Н. Мак-Вільямс (англ. Nancy McWilliams) [9]. Вина, на її думку, – це переконаність людини в тому, що вона грішна або ж вчинила злочиння; вина легко концептуалізується в поняттях внутрішнього батька або “Супер-Его”. Сором же є почуттям, що тебе бачать недобрим і неправим; спостерігач у цьому випадку знаходиться поза власного “Я”. Вина формується почуттям активної можливості скоєння зла, тимчасом як сором має додаткове значення безпорадності, потворності і немічності. При цьому Н. Мак-Вільямс звертає увагу, що і вина, і сором притаманні депресивним, мазохістичним і нарцисистичним особам.

Вина депресивної особи часом незмінна. Як елемент людського існування вона відповідає нашій складній і не абсолютно добрій природі.

Та й у надзарозумілості їй не відмовиш: в індивіда з психотичною депресією вона може проявитися як переконання в тому, що те чи інше лихо, нещастя було викликано його особистою гріховністю. Випадки взяття не клінічно депресивною особою з депресивною структурою характеру на себе відповідальності за злочин, який вона ніколи не скоювала, – тому приклад. Їх прихована тема – “Погане трапляється зі мною, адже я це заслуговую”, “Моя вина неомірна”. Така особа може навіть виробити до себе парадоксальну самоповагу, що базується на грандіозній ідеї: “Немає жодної такої поганої, деструктивної людини, як я”.

На протипагу цьому, нарцистичні особи, будучи обтяжені соромом, втрачають здатність щиро каятися, заперечуючи або уникаючи усвідомлення своєї вини. Разом із нудьгою та екзистенціальним відчаєм, сором “суб’єктивно спустошує” їх. Вони відчують себе позбавленими міцного “Я”. Слабкість “Я” нарцистів змушує їх вдаватися до ідеалізації, організованої навколо статусу і сили, тоді як кепськість “Я” депресивної особи – до ідеалізації, організованої навколо моралі. Іншими словами, сором і переобтяженість виною приховують у собі викривлення центральної особистісної структури – ідентичності. Що ж стосується афективного світу мазохістичних осіб, то, як і випадку депресії, – домінують почуття свідомого смутку та глибокої несвідомої вини. Відмінність лише в тому, що мазохістичні особи прагнуть остерігатися вини, удаючись до гніву, образ й навіть обурення, проєктуючи почуття власної “кепськості” на інших.

Отже, викладені вище міркування психологів є достатньою підставою для висновку про те, що сучасники відмовилися від традиційних публічно-особистісних вимірів у визначенні вини [10-11]. Вони вперше чітко диференціювали вину і сором, без якої, переконані ми, навряд чи можливе розуміння цих психологічних феноменів. Тривалий час вчені розглядали вину як внутрішній конфлікт між “Я” і совістю, а сором – як емоційне переживання особи у відповідь на публічне викриття певного проступку чи недоліку. Акцент робився на переконанні, що особисті стандарти переживаються тоді, коли людина перебуває наодинці з собою [12]. Останні ж експериментальні і клінічні дослідження американських психологів довели інше: вина, як і сором, входить у групу емоцій самосвідомості [13]. Переживання сорому спрямоване на “Я”, яке є фокусом оцінки. Тому і небажана поведінка сприймається як відображення дефектного, неприйняттого “Я”. У випадку же вини, “Я” негативно оцінюється у зв’язку з чимось. Тобто об’єктом переживань є поведінка (проступок), а не “Я” саме по собі [14-17]. Вина виникає внаслідок атрибуцій негативної події собі у специфічно-ситуаційному, лімітованому часовими і поведінковими рамками розумінні. Сором, навпаки, є наслідком

атрибуції негативних результатів собі у глобальному, всеосяжному і сталому розумінні. Почуваючи сором, людина бачить себе значно гіршою від інших, ізольованою, малоцінною і безпомічною. Її переповнюють почуття переляку і зніяковіння. Загострюється усвідомлення реакції інших. Вона переважно концентрується на чужих, а не на своїх думках про себе (як у випадку переживання вини) [18]. На думку М. Льюїса (англ. Michael Lewis), через високу інтенсивність сорому і глобальний наступ на систему “Я”, сором руйнує поведінку, котра зближує нас з іншими людьми, породжує плутанину в думках, зменшує активність тощо. Люди стають агресивними та звинувачують інших за подію, що навіює сором. При цьому відзначається менша схильність визнавати те, що скоєно, та убавлена вмотивованість щодо виправлення вже вчиненого, ніж у випадку вини, переживання якої мотивує людину в моральному відношенні. Підтримує конструктивну залученість у міжособистісні ситуації. Передбачає каяття і муки сумління. Вказується, що якщо компенсаторні дії не очікуються ані в думках, ані в почуттях чи діях, або з причин недостатньої мотивації, “ймовірно, що вина перетвориться на сором” [19].

Список використаних джерел:

1. Вайсс Дж. Как работает психотерапия : Процесс и техника / Дж. Вайсс ; пер. с англ. А. Б. Образцова. – М. : Независимая фирма “Класс”, 1998. – 240 с.
2. O'Connor L. E., Berry J. W., Weiss J., Gilbert P. Guilt, fear, submission, and empathy in depression / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss, P. Gilbert // *Journal of Affective Disorders*. – 2002. – Vol 71. – P. 19-27.
3. O'Connor L. E., Berry J. W., Weiss J., Bush M., Sampson H. Interpersonal guilt : The development of a new measure / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss, M. Bush, H. Sampson // *Journal of Clinical Psychology*. – 1997. – Vol 53 (1). – P. 73-89.
4. Meehan W., O'Connor L. E., Berry J. W., Weiss J., Morrison A., Acampora A. Guilt, shame and depression in clients in recovery from addiction / W. Meehan, L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss, A. Morrison, A. Acampora // *Journal of Psychoactive Drugs*. – 1996. – Vol 28 (2). – P. 125-134.
5. O'Connor L. E., Berry J. W., Inaba D., Weiss J., Morrison A. Shame, guilt, and depression in men and women in recovery from addiction / L. E. O'Connor, J. W. Berry, D. Inaba, J. Weiss, A. Morrison // *Journal of Substance Abuse Treatment* – 1994. – Vol 11 (6). – P. 503-510.
6. O'Connor L. E., Berry J. W., Weiss J. Interpersonal guilt, shame, and psychological problems / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss // *Journal of Social and Clinical Psychology*. – 1999. – Vol 18 (2). – P. 181-203.
7. O'Connor L. E., Weiss J. Individual psychotherapy for addicted clients : An application of control mastery theory / L. E. O'Connor, J. Weiss // *Journal of Psychoactive Drugs*. – 1993. – Vol 25 (4). – P. 283-291.
8. O'Connor L. E., Berry J. W., Weiss J., Schweitzer D., Sevier M. Survivor guilt, submissive behaviour and evolutionary theory : The down-side of winning in social

- comparison / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss, D. Schweitzer, M. Sevier // *British Journal of Medical Psychology*. – 2000. – Vol 73. – P. 519-530.
9. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика : Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М. : Независимая фирма “Класс”, 2007. – 480 с.
 10. Lewis M. Self-conscious emotions / M. Lewis // *American Scientist*. – 1995. – Vol. 83. – P. 68-78.
 11. Tangney J. P., Miller R. S., Flicker L., Barlow D. H. Are shame, guilt, and embarrassment distinct emotions? / J. P. Tangney, R. S. Miller, L. Flicker, D. H. Barlow // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1996. – Vol 70 (6). – P. 1256-1269.
 12. Ausubel D. P. Relationships between shame and guilt in the socializing process / D. P. Ausubel // *Psychological Review*. – 1955. – Vol 62 (5). – P. 378-390.
 13. Lewis M. Self-conscious emotions : Embarrassment, pride, shame, and guilt / M. Lewis // *Handbook of emotions*, 3rd ed. / M. Lewis, J. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett (Eds.). – New York : Guilford Press, 2008. – P. 742-756.
 14. Lewis H. B. Shame and guilt in neurosis / H. B. Lewis // *Psychoanalytic Review*. – 1971. – Vol 58 (3). – P. 419-438.
 15. Lewis H. B. Shame and guilt in neurosis / H. B. Lewis – New York : International Universities Press, 1971. – 316 p.
 16. Tangney J. P. Assessing individual differences in proneness to shame and guilt : Development of the Self-Conscious Affect and Attribution Inventory / J. P. Tangney // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1990. – Vol 59 (1). – P. 102-111.
 17. Tangney J. P., Wagner P., Gramzow R. Proneness to shame, proneness to guilt, and psychopathology / J. P. Tangney, P. Wagner, R. Gramzow // *Journal of abnormal psychology*. – 1992. – Vol 101 (3). – P. 469-478.
 18. Tangney J. P., Miller R. S., Flicker L., Barlow D. H. Are shame, guilt, and embarrassment distinct emotions? / J. P. Tangney, R. S. Miller, L. Flicker, D. H. Barlow // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1996. – Vol 70 (6). – P. 1256-1269.
 19. Lewis M. Self-conscious emotions / M. Lewis // *American Scientist*. – 1995. – Vol. 83. – P. 68-78.

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРЫ США НА СТРУКТУРУ КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ ЧЕЛОВЕКА ПОСТСОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА

ОЛЬГА СЕРГЕЕВА

соискатель

Челябинской академии культуры и искусств (Россия)

Целью данной работы является отслеживание влияния культуры США на граждан постсоветского пространства и креативный потенциал их культуры на развитие США в соответствии с принципом антропосо-размерности.

Философский принцип антропосоизмерности проявляется как в мире материальном, художественном, так и в виртуальном, то есть в пространстве культуры – через вещи, а также в пространстве сознания – через ментальные установки человека.

Одной из главных составляющих антропосоизмерного человеку пространства является его дом. Дом – это место обитания отдельного человека, его ближайшего окружения, семьи, а также архитектурная среда в целом, составной частью которой является дом. Архитектура США оказала влияние в изменение архитектурных вкусов целого государства, нескольких поколений; этот процесс продолжается до сих пор. Перелом произошел после посещения США Н. С. Хрущёвым, генеральным секретарём КПСС в 1959 году. До этой даты на территории России и всех союзных республик образцом для подражания в архитектуре оставался стиль барокко, пришедший в Россию ещё в начале XVIII века. В этом стиле успешно творили В. В. Растрелли, М. Г. Земцов, Д. В. Ухтомский. Хотя в XIX веке произошла смена вкусов, после стиля барокко пришел классицизм, потом модерн, конструктивизм, тем не менее именно барочная избыточная пышность царских дворцов послужила прообразом для многих общественных зданий периода правления И. В. Сталина. В подражание Зимнему дворцу были построены многочисленные дома культуры; санатории; павильоны ВДНХ (выставки достижений народного хозяйства), причём не только в Москве, но и в других городах; вокзалы; театры, в том числе и Челябинский оперный театр. Их нарочито пышная лепнина, позолота, росписи плафонов и фризов, обилие колонн всех известных ордоров, вкрапление скульптур – избыточность всего декора, – были призваны демонстрировать богатство, мощь, изобилие и перспективность молодого советского государства. Любопытно, что внутри этой роскоши напояз вкраплены мотивы, не характерные для исторического периода бытования барокко. К таким деталям следует отнести колосья пшеницы

(ранее встречались листья аканта, дуба, лавра, но не злаки), пятиконечные звёзды, гербы советского государства и союзных республик, танцоров в национальных костюмах, пионеров в красных галстуках, шахтёров, сталеваров и доярок в рабочей одежде. За свою помпезность стиль получил название “сталинское барокко” или “сталинский ампир”.

Стоит ли говорить, что это был лишь ярко раскрашенный “фасад” государства, которое декларировало равенство, а на деле увеличивало разрыв между партийной элитой и многочисленной массой рабочего люда, ютящегося по баракам и коммуналкам, прошедшего ГУЛАГ и голодомор 1933 года.

После упомянутого визита Н. С. Хрущёва в США (1959 год) на территории СССР перестали строить общественные и жилые здания в подражание дворцовой архитектуре, прототипом стал американский фермерский дом – бунгало – более человечный, уютный, комфортабельный, антропосоразмерный. Влияние американской архитектуры продолжается до сегодняшнего дня. Принципиально новых ориентиров на подражания не выявлено.

Справедливости ради следует отметить, что сразу после Великой отечественной войны 1941-1945 годов на территории СССР, особенно в новых поселках вокруг градообразующих предприятий, развернулось частное жилищное строительство по образцу финских домиков, увиденных советскими воинами в Европе. Прототип финского дома оказался очень подходящим для России по фактору приспособленности к климатическим условиям.

Следующим после дома, равноценным ему по значимости пространством, является для человека его работа. Здесь мы обращаемся к работе не столько как к географически-пространственному месту пребывания человека на протяжении рабочего времени, сколько как его внутренне-значимому виртуальному пространству. В СССР считалось доблестью проработать всю жизнь на одном месте, иметь только одну запись в трудовой книжке. Работники, меняющие место заработка, высмеивались, их презрительно называли “летунами”. Такая моральная установка на привязанность к одному рабочему месту, поддерживаемая государственной политикой, у многих вызывала чувство безвыходности, истощенности возможностей, нереализованности. Напротив, в США считалось, что для профессионального и личностного роста человеку желательно менять место работы максимум каждые пять лет, потому что это способствует проявлению его творческого потенциала. Сложно определить момент ослабления идеологического давления в этом направлении, но сегодня позиция постсоветского общества намного толерантнее в вопросе поиска места работы и привязанности к нему. Как

и в США, на решение каждого отдельного человека стали влиять во многом экономические факторы.

Следующим пунктом рассмотрим эмоциональное планирование, как категорию внутреннего мира человека. После “перестройки” жители бывшего СССР имели возможность познакомиться с массой переводных изданий американских авторов, касающихся руководства бизнесом, построения личной жизни, работы со своим сознанием, желаниями, нацеленности на успех. Примером таких приемов является лингвопрограммирование, то есть проговаривание самому себе различных аффирмаций. Совершенно новым является планирование индивидом не только своих действий, но и рефлексии на собственные чувства: “Представьте себя счастливым! – Каков Ваш день? Что Вы делаете? – Как Вы себя при этом чувствуете?”; “Какой доход Вы хотите иметь? – Как Вы чувствуете себя с такими деньгами?” и т. д.

Ориентация на чувственное мировосприятие продолжается в педагогике. В природоведческих музеях США можно увидеть вешалки с костюмами различных животных. Посетители, особенно дети, радуются возможности нарядиться тигром, бизоном, зайцем, кем-либо еще и *почувствовать* себя то свободным жителем леса или прерий, то загнанным охотником зверем, то предводителем стада, то вымирающим видом.

Первый урок в американской музыкальной школе состоит вовсе не в разучивании упражнений, а в импровизированном концерте: нарядно одетые дети выходят на сцену, прикладывают скрипку и смычок, не сыграв ни одной ноты, кланяются, получают аплодисменты восторженной публики, конечно, состоящей из родителей и близких людей. Прежде изнурительного процесса постижения технических навыков маленькому музыканту предлагается *прочувствовать* свою будущую деятельность, определить свою антропосоразмерность выбираемой профессии.

Нацеленность на личный успех, на победу является совершенно новым для граждан, выросших в СССР. Для менталитета советского человека характерно делегирование решения правительству, то есть в народе жила “вера в доброго царя-батюшку”. Обращение за элементарной помощью к руководству разных уровней власти мысленно можно выразить формулой времен крепостничества: “Барин нас рассудит”. Отсюда безинициативность, ориентация на жалобы (обычно высказываемые в узком кругу доверенных лиц на кухне), на социальную несправедливость, выискивание недостатков и отсутствие воли их преодолеть. Сегодня ситуация изменилась кардинально на личностном уровне. Вместо мессианских идей конкретная личность предпочитает действовать в более соразмерном ей антропном пространстве и улучшать ситуацию в своей конкретной жизни вместо заботы обо всем человечестве, помощи

бедным жителям Эфиопии или Зимбабве без малейшей возможности там побывать, в повороте северных рек и мыслях о прочих глобальных проектах, в решении которых ей не суждено участвовать лично.

Таким образом, влияние американской культуры на жителей советского и постсоветского пространства выразилось в создании более антропосоразмерного пространства; как внешнего, так и внутреннего мира каждой отдельной личности; обращении к чувственной стороне восприятия индивида, что привело к выработке большей толерантности и выработке позиции победителя.

Креативный потенциал национальных культур постсоветского пространства далеко не исчерпан, но в силу сложившихся экономических условий не используется полностью, он может предложить американцам расширение товарного рынка сувенирной и эксклюзивной продукции за счет сегментации потребительского рынка.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

НАТАЛІЯ СПІЛЬНИК

*кандидат технічних наук, асистент кафедри екології та ОНС
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*

Як свідчить нинішня історія, держави часто проводили різноманітні природоохоронні заходи, викликані економічними потребами чи екологічними кризами, причому антропогенного, і природного походження.

Сьогодні у індустріально розвинених країнах світу можна говорити про існування екологічної політики у ролі самостійного, структурно оформленого і дуже важливого напрямку державної діяльності.

Відомий спеціаліст-еколог Н. Реймерс в загальнотеоретичному плані під екологічної політику розуміє таке функціонування політичної системи на цілому і її компонентів, діяльності держави і окремих органів, що дозволяє найоптимальніше і ефективно здійснювати регулювання комплексних соціально-економічних взаємозв'язків у системі "природа – суспільство".

Значна частина людства, переосмислюючи попередній досвід, зосередила інтелектуальний потенціал розробки нової моделі розвитку цивілізації, ставить на перше місце екологічну безпеку, стійкий економічний розвиток і соціальну захищеність людини.

США – безперечно, одна з найбільш економічно розвинених країн світу, де сучасні галузі промисловості, енергетика, транспорт, сільське господарство поставлені на найвищий рівень. Не все так безхмарно: виявилось, що розвиток економіки, виробництва, підвищення комфорту прямо пропорційно збільшенню навантаження на природу і наближенню екологічної катастрофи. В результаті американське право визнало охорону навколишнього середовища самостійною сферою суспільних відносин, а галузь права, що утворилася, покликана реалізувати модель екологічно безпечного економічного розвитку.

Слід зауважити, що в США вирішення проблем охорони природи та природокористування корінням сягає в далеке минуле. У 1872 р. був створений перший в світі національний парк, в 1903 р. – перший національний заказник, а в 1880 р був прийнятий найважливіший природоохоронний нормативний акт – Закон по боротьбі із забрудненням атмосферного повітря. У 1908 р. Теодор Рузвельт став ініціатором скликання конференції штатів з розроблення Основ природоохоронної політики. У 1909 р. в США був створений Національний комітет з охорони природи, а в 1915 р. утворено Американське екологічне товариство.

Тим не менш, в кінці 1970 зі створенням Агентства з охорони навколишнього середовища (EPA) – ініціатор Річард Ніксон – почалося реальне здійснення запланованого. У завдання EPA входять систематичне зниження забрудненості і боротьба з нею шляхом проведення різних заходів, що відносяться до наукових досліджень, регулювання, встановлення стандартів і виконання правил. Про розмах робіт свідчить штат співробітників Агентства: до 1993 р. він зріс до 19 тис. чоловік. В основу діяльності EPA покладені принципи, що відображають, на думку американців, національний метод екологічного правового регулювання:

- запобігання забруднень (краще і дешевше запобігти забрудненню, ніж його усунути);
- здійснення захисту екосистем на географічній основі;
- рівність у навколишньому середовищі всіх груп населення, в т. ч. етнічних груп;
- налагодження партнерських відносин з місцевими органами влади.

Забруднення навколишнього середовища стало в США однією з найважливіших соціально-екологічних проблем. Таке забруднення завдає шкоди не тільки природним багатствам, а й безпосередньо господарству країни, ставить під загрозу здоров'я, життя і благополуччя населення.

З 1 січня 1970 в США набув чинності закон про національну політику в галузі навколишнього середовища, покликаний відкрити нову еру у взаєминах американського суспільства і навколишнього середовища, стати першою сходинкою до того, щоб “створити і підтримувати умови, за яких людина і природа можуть існувати у продуктивній гармонії” (з початку 70-х років були прийняті або оновлені екологічні закони: закон про чисте повітря, закон про чистоту водного середовища, закон про боротьбу з шумом, закон про безпеку питної води та ін.).

В результаті законодавчої активності – основного інструменту екологічного регулювання в США – і фінансових витрат в цілому вдалося домогтися певних позитивних змін в тенденції до деградації природного середовища. Найбільш значні успіхи були досягнуті в справі обмеження забруднення повітря відпрацьованими газами автомобілів, хоча в ряді міст (Нью-Йорк, Лос-Анджелес та ін.) стан повітряного середовища все ще залишається неблагополучним.

Зменшилося й забруднення води в національному масштабі, хоча в багатьох штатах й зараз ця ситуація залишається неблагополучною.

В останні роки в державному регулюванні природокористування намітилася тенденція до вживання заходів, які попереджали б небезпечні наслідки для навколишнього середовища в ході господарської діяльності, до впровадження превентивних методів боротьби із забрудненням

середовища. Головне місце при цьому відводиться механізму екологічної експертизи, що проводиться за ініціативою та під контролем держави.

В економічній політиці держави в галузі охорони навколишнього середовища істотне місце займають важелі спонукального характеру (субсидії, позики, податкові пільги, довгострокові позики). Поряд з цим застосовуються платежі і штрафи за її забруднення. У прийнятому в США законодавстві передбачені суворі міри покарання для порушників: найбільш злісні порушення, наприклад законів про охорону водного середовища і повітряного басейну, караються штрафом до 25 тис. дол. за кожен день порушення, а в рамках кримінальної відповідальності – до 2 років в'язниці. Одній сталеливарної корпорації скидання в річку відходів обійшлося в 34 млн дол.

Хоча витрати на охорону навколишнього середовища позначилися на уповільненні темпів зростання ефективності суспільного виробництва в США, екологічні програми сприяли створенню сотень тисяч робочих місць. Екологічне регулювання стає додатковим стимулом структурних перетворень в економіці і подальшому науково-технічному прогресу. Створюється нова галузь промисловості, що виробляє технічні засоби і розробляє екологічно чисті технології та методи боротьби із забрудненням. Дослідження нових екологічно чистих технологій, вже впроваджених в різних країнах, показало, що при їх використанні одночасно зі зниженням рівня забруднення середовища приблизно на 50 % зменшуються витрати енергії та ресурсів.

Якщо порівняти Штати з іншими країнами, то вони більш ніж сто років тому вийшли на перше місце за індустріалізації і першими зрозуміли загрозу від неї. Значну частину федеральних та інших важливих державних проектів, складають програми з захисту природи. Так само живляються заходи проти забруднення природних ресурсів. І ці закони і програми приносять свої плоди, прикладом можуть бути Великі озера, які були дуже сильно отруєні промисловими викидами, на даний момент вони повернуті до життя з неповторною красою. На території Штатів знаходиться багато природних національних парків, таких як – Ніагара, Йошіміт, Елоустоун, до яких уряд, а головне населення, ставляться дуже дбайливо.

**“ВИЗУАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ” ДРУГОГО В СЕРИАЛЕ
ДЭВИДА ЛИНЧА “ТВИН ПИКС”
КАК ОТРАЖЕНИЕ АМЕРИКАНСКОЙ
МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ**

ВИКТОРИЯ СУКОВАТАЯ

*доктор философских наук,
профессор кафедры теории культуры и философии науки
Харьковского Национального университета имени В. Каразина,*

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу персонажів відомого американського режисера Д. Лінча в контексті теорій Іншого та архетипів американської масової культури.*

***Ключові слова:** американське кіно, візуальна антропологія, американська масова культура, Девід Лінч, Інший*

***Summary.** This article is devoted to analyzes of the characters in the famous movie by American director D. Lynch in the context of the theories of Other and the archetypes of American popular culture.*

***Key words:** American cinema, visual anthropology, American mass culture, David Lynch, Other*

Культурный американский режиссер Дэвид Линч, автор одиннадцати полнометражных и нескольких короткометражных фильмов, стал широко известен в украинском медийном пространстве после показа его знаменитого сериала “Твин Пикс” (1991), обошедшего с огромным успехом экраны всего мира. Фразы из этого сериала (например, самая известная “Совы – совсем не то, чем они кажутся”), а также многие его герои превратились в концепты современной массовой культуры (например, карлик в красном, дама с поленом, однорукий Майкл, Боб, и сам агент Купер, в которого вселяется злой дух в конце сериала).

Традиционно, стилистику работ Д. Линча относят к эстетике сюрреализма [8], особенно в том, что касается его визуальных образов. Однако ряд исследований связывает его творчество с психоанализом Ж. Лакана и С. Жижека [14], ярких представителей постмодернизма. Другие американские исследователи изучают творчество Линча с позиций феминистской критики [10] и постструктуралистской диффузии жанров [15], что также соотносимо с постмодернистской концепцией мира. Цель нашего исследования состоит в том, чтобы изучить, какое значение в сериале “Твин Пикс” имеют образы Другого, и в какой степени эти образы отразили специфику американского массового сознания 1980-1990х.

Хотя впервые категория Другого появляется в теориях немецких и французских экзистенциалистов и феноменологов (М. Хайдеггер, М. Бубер, Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар, Ю. Кристева, И. Левинас, др.), однако разработка этой категории происходит в американской социально-философской и политической мысли в последней четверти XX века. Одной из ключевых представляется работа Эдварда Саида “Ориентализм” (1979), в которой он, основываясь на идеях М. Фуко, развивает концепцию “конфликта цивилизаций” как конфликта дискурсов, когда каждая из сторон “воображает” своего собеседника, а не видит его как онтологическую реальность. Иначе говоря, Другой, тот, который “не-я” по отношению к субъекту, конструируется (а не воспринимается) как “чужой”, “иной”, “отличный от нормы”.

Идея “нормы” и маргинализации альтернативного – расового, классового, гендерного, сексуального Другого, – активно разрабатывалась в американской феминистской, постколониальной, мультикультуралистской и квир философии второй половины XX века. Т. де Лауретис ввела категорию “квир”, которая репрезентирует специфику идентичности сексуального и телесного Другого [5], который не может быть вписан в бинарные оппозиции мужского-женского и гетеросексуального-гомосексуального, а стремится к деконструкции “нормы” как привилегии. Дж. Батлер утверждает [2] незафиксированность гендерной идентичности, которую индивид вынужден подтверждать своей одеждой, поведением, культурными и сексуальными практиками на протяжении всей жизни. Конструирование гендерной и сексуальной друговости является частью подтверждения позитивной идентичности доминирующего в культуре субъекта, и именно власть становится источником формирования оппозиции субъекта и Другого в культуре [1]. Таким образом, квир-теория подрывала принцип универсальной гетеросексуальности и ставила под вопрос даже такие на первый взгляд “биологические” категории, как “мужчина” и “женщина”.

Ряд американских исследователей проводит сопоставление между “дизабилити” (disability) как формой телесной и культурной друговости и квир-сексуальностью, как формой сексуальной инаковости. В частности, американский теоретик Роберт МакРуер утверждает [12], что в визуальной риторике современной массовой культуры “квирнесс” занимает положение, сопоставимое с пространством “дизабилити” как маркеров другой идентичности по отношению к идентичности стабильного “большинства”. По мнению Роберта Мерфи [13], не-нормативное тело маркирует маргинального Другого, который в традиционных культурах исключен из социальных коммуникаций. Можно утверждать, что Другой и образы друговости являются важной частью культурной политики любой нации,

репрезентируя собой своего рода фон, отторгая который происходит осознание коллективным или индивидуальным субъектом собственной позитивной идентификации. Материалом, на котором реализуются культурные политики, выступает, как правило, национальная литература, живопись, религиозные практики, научные дискурсы, а также кино, телевидение, визуальные образы рекламы, интернет. Конструкции американского образа Другого и его места в культурной мифологии американского массового сознания становятся объектом изучения в работах американских исследователей на материале прежде всего литературы, а также эволюции расовых, сексуальных и гендерных практик, общественных и религиозных движений [11]. Несомненно, что каждый режиссер создает свой собственный мир “субъектов” (с которыми идентифицирует себя преобладающая часть зрительской аудитории) и “Других”, которые выполняют функции “субкультурного”, “контркультурного” или “маргинального” фона. Согласно концепции Л. Драммона [9], полезными в понимании социо-культурных мифов в том или ином обществе является не авторское кино (*Auteur cinema*), которое всегда субъективно, но самые популярные или распространенные образцы массовой культуры, которые наиболее открыто репрезентируют мифологические основания данного общества. В этом отношении анализ фильмов Д. Линча, ставших “культурными” именно в массовой аудитории, представляется весьма перспективным.

Какие типы Другого представлены в визуальной антропологии “Твин Пикс”? На наш взгляд, один из первых принципов, которые обнаруживаются при анализе фильмов Д. Линча, состоит в том, что его визуальная антропология образов Другого в “Твин Пиксе” следует не столько и не только эстетическим концепциям сюрреализма или постмодернизма, сколько обращается к глубинным архетипам американского культурного сознания – на материале образов раннего и/или классического американского кино, либо ранней и/или классической американской литературы, вобравшей в себя индейский фольклор, ораторскую культуру пуритан и аболиционистов, мифологию фронта. В частности, в конструировании “опасного и враждебного” Другого Линч следует антропологии “ужасного”, впервые репрезентированной в кино у Альфреда Хичкока, у которого самые ужасные преступления часто совершаются в самой обыденной ситуации и близкими людьми, либо новыми знакомыми, которые открываются с неожиданной стороны (“Птицы”, “Психо”, “39 ступеней”, другие).

Однако следует обратить внимание, что *ужас повседневности*, визуализированный Хичкоком в кино, не является его культурным открытием, впервые он появляется у американских романтиков (Э. По, Н. Го-

торн) и в готических романах Ч. Б. Брауна, который в значительной степени повлиял на образы Э. По, Н. Готорна и Г. Мелвилла, а в XX веке на стилистику отдельных романов У. Фолкнера. “Ужас” в готических романах Ч. Б. Брауна несколько отличался от европейской готической культуры и был выстроен именно на особенностях ранней американской повседневной культуры [4]: суровая жизнь первопроходцев, дикая и отличная от европейской природа, изоляция фронтирских фортов и первых поселений, жестокость пуританской морали, странные нравы местных индейцев, а также малоизвестные традиции других переселенцев из разных стран Европы. Ужас мог неожиданно “реализоваться” в образе незнакомца за новым поворотом дороги, на соседней ферме, при столкновении с соседской общиной, которая жила по иным религиозным законам или семейным традициям. Поэтому идея и тема фронта (“границы”, “пограничья”, “рубежа”, “межи”, “межкультуря”) занимает одно из центральных мест в американской литературе, а в XIX веке становится одним из архетипов американской национальной мифологии, национального самосознания и идентичности [3; с. 5-10]. Фронтир репрезентирован в сериале “Твин Пикс” на нескольких уровнях: это и граница между “лесом” и “цивилизацией”, и между “видимым” и “невидимым”, между “своими” и “приезжими”, между “известной” и “открытой” жизнью членов городской общины и их секретной жизнью. Можно утверждать, что мотивы фронта и “опасного пришельца” активно вводятся Линчем в поэтику “Твин Пикса”. На противопоставлении “своих” и “Других как чужих” сконструирован поэтический хронотоп Линча в “Твин Пиксе”, в котором подчеркивается, что неизвестное может крыться в самом близком человеке. Именно этот ужас перед непредсказуемостью “соседа” как странного, чужого, опасного Другого представлен, на наш взгляд, в сюжете “Твин Пикса”. В такой актуализации темы “фронта” можно усмотреть сознательные аллюзии в “Твин Пиксе” к ранней американской литературе “фронта”, в которой формировались базовые архетипы американской культуры.

Если вновь вернуться к романам Брауна, одного из основателей американской литературы, то можно обратить внимание, что одной из их особенностей является то, что в его текстах явления, стоящие на грани сверхъестественного, интерпретируются с разных, часто противоположных точек зрения: и с позиций мистического опыта, и с позиций современной Брауну науки. Отсюда сюжеты у Брауна, также как и его герои, не имеют аксиологической и эпистемологической устойчивости, и большое место в его романах занимает “мнимое сверхъестественное” (термин А. Николоюкина [6, С. 66-68]). В “Твин Пиксе” также “повседневная друговость” как источник Ужасного вырастает именно из ощущения, что

обычные вещи и люди могут менять свое привычное содержание и вести себя невообразимым и даже опасным образом. Для Линча, как для постмодерных психоаналитиков после Ж. Лакана, оказывается важным понятие “Другого” в человеке, или его собственной по отношению к себе “инаковости” – того не раскрытого в себе “другого”, “присутствие” которого в человеке, в его бессознательном, и делает человека нетождественным самому себе. В этом отношении чрезвычайно показательным является образ главной героини фильма – Лоры Палмер, которая в некоторой степени воплощает собой гендерно-сексуальное и нравственное “воображаемое” городка Твин Пикс. Лора Палмер – популярна в своем городке, умна, щедра, привлекательна и сексуальна, можно предположить, что Линч помещает Лору в центр сериала для того, чтобы исследовать структуру фантазии, которая лежит в основе бессознательного американской провинции. С одной стороны, Лора воплощает идеал женской американской красоты, однако не получает от этого удовлетворения; с другой стороны, в процессе расследования ее смерти обнаруживается, что Лора совсем не та, за кого себя выдает и каждый из жителей городка знает ее в разном качестве: Лора участвует в программе “обеда для престарелых” и занимается с инвалидом-аутистом Джонни Хорном, учит английскому языку Джоан Чен; и она же участвует в пьяных оргиях, помимо “официального парня” Бобби Бригза имеет массу любовников – Джеймса Харли, Лео Джонсона, Жака Рено, а также пробует наркотики и развращает подругу Донну. Можно сказать, что в отношении Лоры Палмер продуктивным окажется термин Дж. Батлер “маскарад идентификаций”, в том смысле, что Лора репрезентирует движение от роли к роли – благовоспитанная девочка из приличной семьи, подруга футбольной звезды, наложница в борделе, наркоманка, волонтер движения в помощь бездомным, и так далее – но не может вложить себя полностью ни в одну из них. Она пребывает в каждой из них некоторое время, и легко принимает на себя другую роль, даже если последняя ипостась противоречит первой. При этом персонажи фильма не рассматривают все типы активности Лоры как проявление ее лицемерия: субъективность Лоры – это пустота, которая остается нередуцируемой к единственной и стабильной идентичности.

Не только Лора, но и другие, вполне благополучные и доброжелательные, на первый взгляд, жители городка Твин Пикс оказываются в процессе дознания совсем не теми, за кого себя выдают – почти у каждого имеется тайна в прошлом или секретная жизнь, о которой знают немногие и о которой зритель узнает в процессе расследования убийства Лоры Палмер. Один и тот же человек выступает в нескольких ипостасях, открывая неожиданные и часто опасные стороны своей личности, которые

стали реализацией подсознательных фобий и нереализованных желаний (например, отец Лоры Палмер, Лиланд Палмер оказывается совратителем и убийцей собственной дочери; дальнобойщик Лео Джонсон подрабатывает наркоторговцем; бывший агент ФБР Уиндом Эрл превращается в безумного маньяка). За внешней “нормальностью” достойных членов высшего общества Твин Пикс скрываются тщательно скрываемые “ненормальности”, которые оказываются источником опасности для окружающих. Таким образом, один из образов Другого у Линча является “темное Я” героя, неосознаваемая сторона его личности, скрытая от окружающих.

Важно обратить внимание на тот факт, что в “Твин Пиксе” представлено огромное количество “странных”, необычных персонажей, чья телесность или ментальная нормальность выходит за пределы традиционной нормы. Это, например, майор Гарленд Бригз, который, с одной стороны, репрезентирует тип исполнительного и дисциплинированного служаки, офицера военно-воздушных сил США, а, с другой стороны, оказывается почти ясновидящим, участником секретного проекта “Голубая книга”, посвященного исследованию потусторонней реальности лесов вокруг Твин Пикс, которым приписываются мистические свойства, возможность входа в иное пространство; это также Маргарет Лантерман, или “дама с поленом”, странная пожилая вдова, которая носит с собой полено и получает от него сообщения. При этом мы хотели бы сделать акцент на том, что образность американского романтизма, прежде всего произведений Н. Готорна и Э. По, также оказала определенное влияние на визуальный символизм “Твин Пикс”. По мнению киевского исследователя С. Пригодия [7, с. 144-145], архетип первоэлемента земли является чрезвычайно значимым в символике Н. Готорна: с одной стороны, образность земли реферирует к семантике “приюта” первых христиан, искавших для себя укрытие в “земле” – то есть, в подземельях и лабиринтах; с другой стороны, земля понимается как место зарождения и проявления абсолютного потустороннего Зла. Романтическая образность земли (подземелья) как источника потенциального покоя и необоримого Зла одновременно в сериале “Твин Пикс” в значительной степени оплодотворяет образ Леса: это и загадочная территория “других” (которую изучает в секретном военном проекте майор Бригз), это и место обители Зла (там прячется необоримый и невидимый противник главного героя – Уиндом Эрл), но это и место укрытия для тех, кто ищет спасения от ужасов цивилизации, неожиданного коварства или обмана близких (например, в лесу расположена загадочная лесопилка, место тайных любовных свиданий Хорна и Кэтрин Пэккард; в лесу прячется израненный и полубезумный

Лео Джонсон; в лес убегает Лора Палмер, когда не может адаптироваться к окружающему миру).

Персонажи, пребывающие на границе “нормы”, соседствуют в сериале “Твин Пикс” с большим количеством героев за пределами нормы, как экзистенциальной, физической, так и морально-прагматической и правовой. Например, Гарольд Смит, который выращивает орхидеи, страдает агарофобией и боится света, а Надин Харли, одноглазая жена Эда Харли, в результате сильного стресса, впадает в детство. Моральную трансформацию в результате кратковременного помешательства, демонстрирует местный миллионер Бенджамин Хорн, который на короткое время ощущает себя генералом южан, которому, чтобы излечиться, необходимо выиграть сражение у северян. Не только телесной “инаковостью”, но и экзистенциальной, мистической, обладает Великан из снов агента Купера, который одновременно является альтер-эго пожилого официанта из местной гостиницы; Карлик из Красной комнаты, который предлагает Куперу кофе в видениях агента; однорукий торговец Филипп Жерар, который чтобы искоренить Зло внутри своего тела, отнял себе руку.

Еще один тип телесной и экзистенциальной друговости демонстрируют герои фильма, обладающие “иной”, трансгендерной сексуальной субъективностью: например, друг агента Купера, Денис Брайтон. Его биологический пол мужской, но он предпочитает одеваться женщиной, так как чувствует себя так комфортнее. Тем не менее, он занимает “маскулинную”, престижную в обществе должность – он агент ФБР. Он красит губы, использует обнаженные ноги и короткие юбки для маскировки. Квирнесс представлена и в других аллюзиях на нетрадиционные сексуальные практики героев фильма: например, в борделе “Одноглазый Джек” используются связывания и другие виды садистских наслаждений; Лео Джонсон и некоторые другие герои фильма испытывают удовольствие от своих проявлений агрессии. Очевидную квир-привязанность в образах подчинения и зависимости, доминации и эмоционального унижения демонстрируют такие герои фильма как Джози Паккард (китайка из Гонконга) и Эндрю Паккард, тайный мафиози и бизнесмен. “Квирнесс” отдельных героев как бы подчеркивала момент незафиксированности их сексуальной и культурной идентичности, так как быть “квир” значит отрицать как нормативную гетеросексуальность, так и нормативную гомосексуальность.

И, наконец, главный герой сериала, агент ФБР Дейл Купер, вынужденно продолжающий традицию “великих сыщиков”: на наш взгляд, с самого момента зарождения детектива (в культуре XIX века) и в классических образцах этого жанра, образ следователя в англо-американской традиции был предложен массовой читательской аудитории как образ

Другого. Это Огюст Дюпен Э. По, и Шерлок Холмс А. Конан-Дойла, и отец Браун Г. Честертон, и миссис Марпл и Эркюль Пуаро А. Кристи. Согласно установившейся традиции, детектив должен обладать некой странностью, будь то игра на скрипке и курение опиума, либо эксцентричностью поведения, что в глазах читателей и зрителей служит своего рода объяснением его незаурядных аналитических способностей. В этой же традиции стоит агент Купер, хотя и в явно ироническом переосмыслении: Купер постоянно записывает свои мысли, разговаривает с несуществующей (или невидимой) Дайяной; в отличие от чистых логиков Холмса или Дюпена, Купер активно обращается к достижениям восточной культуры, используют медитации и сны для поиска ключа к разгадке. Купер в определенном смысле квір-персонаж, однако не с точки зрения его телесной репрезентативности, а определенной эксцентричности, которая и является основой его личности.

Если подвести краткие итоги нашего анализа, то можно сделать выводы, что: 1) в сериале “Твин Пикс” представлена широкая панорама образов Других, которые репрезентируют альтернативную (контркультурную, субкультурную, маргинальную) по отношению к традиционной, форму субъективности; 2) типология Других из сериала “Твин Пикс” восходит к архетипам ранней американской литературы, символике романтизма и викторианского детектива, трансформированных в единое целое в стилистике постмодерна, то есть с использованием многочисленных аллюзий и цитат произведений прошлых эпох; 3) постмодернистские концепции Другого оказали влияние на визуальные образы “Твин Пикс”, однако более в плане актуализации темы Другого, чем конкретных персонажей, так как поэтика Линча тяготеет к глубинным архетипам американской культурной мифологии; 4) галерея Других в “Твин Пикс” разворачивается в широкое полотно американской культуры, помещая в единый хронотоп вымышленного города героев американского массового сознания, начиная от первопроходцев, ковбоев и индейцев до образов эксцентричных детективов и трансгендерной сексуальности (аллюзии А. Хичкока и нуар), тем самым, как бы визуализируя антропологию типичной американской жизни, сформированной идеологией “плавильного котла”; 5) в осмыслении Других Линч активно использует гротеск, сатиру и средства комического, тем самым, как бы представляя персонажей “Твин Пикс” в трех планах одновременно: реалистическом, “демоническом” (мистическом) и снижено-бытовом, комическом, достигая, тем самым, большего правдоподобия и остранения одновременно, в соответствии с жизненным многообразием; 6) в сериале “Твин Пикс” деконструируется идея “нормы”, так как элемент “друговости” присутствует практически в каждом персонаже фильма, визуализируя друговость как “всеобщее” качество, как онтологическую характеристику мира.

Список литературы:

1. Аусландер Л. Женские + феминистские + мужские + лесбийские + гей + квир исследования = гендерные исследования? Пер. с англ. / Л. Аусландер // Гендерные Исследования. – 2000. – № 5. – С. 43-72.
2. Батлер Дж. Гендерное беспокойство: пер. с англ./ Батлер Джудит // Антология гендерных исследований.- Мн.: ПроPILEI. – 2000. – С. 297-347
3. Гиленсон Б. А. История литературы США / Б. Гиленсон – М. : Издательский центр “Academia”. – 2003 – 704 С.
4. Кау А. Рождение беллетристики и драматургии: пер. с англ. / А. Кау // Литературная история Соединенных Штатов Америки. – т. 1. – М., 1978 – с. 229-244
5. Лауретис Тереза. Американский Фрейд: пер. с англ./ Лауретис де Т. // Гендерные исследования – 1998. – № 1. – С. 122-152.
6. Писатели США. Краткие творческие биографии. Сост. и общ. ред. Я. Заурского, Г. Злобина, Ю. Ковалева. – М.: Радуга, 1990. – 624 с.
7. Пригодій С., Горенко О. Американський романтизм. Полікритика / С. Пригодій, О. Горенко – Київ: Либідь, 2006. – 440 с.
8. The Unsilvered Screen: Surrealism on Film Hardcover. Ed. by Graeme Harper, Rob Stone. – Wallflower Press, 2007. – 256 p.
9. Drummond L. American Dreamtime: A Cultural Analyses of Popular Movies. – New York: Littlefield Adams, 1996. – 336 p.
10. Lavery David. Full of Secrets: Critical Approaches to Twin Peaks. – Wayne State University Press, 1994. – 296 p.
11. Gunn Giles. The Interpretations of Otherness. Literature, Religion, and the American Imagination. – New York: Oxford University Press, 1979. – 264 p.
12. McRuer R. Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability. – New York: New York University Press, 2006. – 282 p.
13. Murphy R. The Body Silent: The Different World of the Disabled. – New York: H. Holt, 1987. – 256 p.
14. McGowan Todd. The Impossible David Lynch. – Columbia University Press, 2007. – 280 p.
15. Sorrento M. The New American Crime Film. – McFarland, 2012. – 222 p.

**АМЕРИКАНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕНТИЧНІСТЬ У ДИСКУРСІ ВІРТУАЛЬНОГО СВІТУ
SECOND LIFE**

ОЛЕНА ФОМЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

***Анотація.** У статті розглядаються особливості відображення американської національної ідентичності в дискурсі віртуального світу *Second Life*: визначаються елементи дискурсу, які відображають американську національну ідентичність, описуються мовні засоби, що використовуються для її повідомлення. У результаті дослідження встановлено, що американську національну ідентичність відображено в різних елементах дискурсу віртуального світу, як на індивідуальному, так і колективному рівні, зокрема, на профілях резидентів, у назвах та описах груп і локацій віртуального світу. Мовними маркерами американської національної ідентичності у віртуальному світі *Second Life* є різні види топонімів, етноніми, назви брендів, відтопонімні прикметники та власні й загальні іменники, що позначають культурні символи і бренди США.*

***Ключові слова:** американська національна ідентичність, віртуальний світ, *Second Life*, віртуальний дискурс, культурний символ, бренд, топонім.*

***Summary.** The study analyses construction of American national identity in the discourse of the *Second Life* virtual world. The author examines the discursive elements referring to American national identity and describes linguistic means employed for its construction. The research reveals that American national identity is displayed through different elements of the virtual world discourse, in particular, on residents' profiles, in names and descriptions of *Second Life* groups and places. American national identity is constructed in *Second Life* at both individual and collective levels, through toponyms, ethnonyms, brand names, adjectives built from toponyms, and proper and general nouns denoting cultural icons and brands.*

***Key words:** American national identity, virtual world, *Second Life*, virtual discourse, cultural icon, brand, toponym.*

Питання національної ідентичності в усі часи мало важливе значення для людини й викликало інтерес з боку дослідників, адже національна ідентичність є важливим складником соціальної ідентичності індивіда. У новому тисячолітті національна ідентичність “зберігає свою силу”, але “відрізняється від національної ідентичності в інші періоди часу”, тому що “за глобальної доби національна ідентичність водночас і міцніша завдяки ефективним стратегіям побудови нації, і набагато відкритіша чужим впливам, які неможливо контролювати і не пускати в

національний простір” [1]. Одним з чинників зростання інтересу до питання національної ідентичності наприкінці 20-го століття була поява Інтернету як нового комунікативного середовища; Інтернет значно вплинув на природу суспільних зв’язків між народами, сприяв приверненню уваги до питань культурного суверенітету, загострив відчуття відсутності кордонів [2, с. 187]. Інтернет часто критикують за те, що він стирає відмінності між народами і загрожує самотності національних культур. Хоча це твердження не позбавлене підстав, саме кіберпростір відкриває великі перспективи для збереження національної ідентичності та національних культур [3, с. 156]. Як відомо, нації є ментальними конструктами, уявними спільнотами [4], а національна ідентичність – це суб’єктивна співвіднесеність, індивідуальна й колективна, з національною спільнотою, відчуття приналежності до неї, її історії, території, культури, її політичних та економічних інтересів [5, с. 11], і тому націю теж можна вважати ментальним конструктом. Національна ідентичність, як особлива форма соціальної ідентичності, створюється і відтворюється, а також змінюється і руйнується у дискурсі [6, с. 4]. Оскільки усі спільноти уявні й конструюються у головах своїх членів, немає нічого дивного в тому, що такі співтовариства можуть з’являтися і зміцнюватися у кіберпросторі [7, с. 70]; вивчення особливостей конструювання національної ідентичності у віртуальному дискурсі становить не менший інтерес і наукову цінність, ніж в інших видах дискурсу – політичному, дискурсі ЗМК тощо.

Важливу роль у повідомленні національної ідентичності, як у реальному, так і віртуальному середовищі, відіграють культурні символи, що є ментально-когнітивними одиницями, які фокусують у собі уявлення про країну і позначають типову для країни реалію, типове явище чи типову ознаку життя її громадян. Культурний символ може бути виражений ключовим словом, що позначає культурно-маркований концепт, стереотипом або прецедентним феноменом [8, с. 392]. Дослідниця національної ідентичності Монсеррат Гібернау наголошує на важливості культурних символів для конструювання національної ідентичності, створення якої вважає “реакці[єю] на складний процес, завдяки якому індивіди ідентифікують себе з сукупністю символів і традицій, культурою і мовою, що мають силу об’єднувати і наголошують на чутті спільноти. Цей процес ідентифікації зумовлює постійну взаємодію між індивідами і символами в тому розумінні, що індивіди не просто повинні визнати вже наявні символи, а мають усякчас відтворювати їх і приписувати їм нове значення відповідно до зміни обставин, серед яких відбувається життя спільноти” [1, с. 47]. Таке трактування національної ідентичності свідчить про її динамічний характер, здатність актуалізуватися за допомогою різних культурних символів, а також про те, що

для кожної людини характерне унікальне бачення як власної національної ідентичності, так і колективної ідентичності спільноти, до якої вона належить.

Мета роботи – визначити, в яких елементах дискурсу віртуального світу Second Life відображено американську національну ідентичність й описати мовні засоби, що використовуються для її повідомлення у віртуальному світі. Матеріалом дослідження були дані, отримані в результаті використання пошукової системи Second Life, що дозволяє здійснювати пошук за такими категоріями: Усі категорії (англ. Everything), Оголошення (англ. Classifieds), Події (англ. Events), Путівник (англ. Destination guide), Земля й оренда (англ. Land and rentals), Люди (англ. People), Групи (англ. Groups) та Місця (англ. Places).

Як свідчать результати дослідження, національна ідентичність є важливою частиною конструювання віртуальної ідентичності резидентів Second Life, незалежно від країни їхнього походження. Незважаючи на можливість збереження цілковитої анонімності в Second Life, тисячі резидентів віртуального світу зазначають країну свого походження в унікальному імені свого акаунта (англ. Username), яке не можна змінити після реєстрації, або в другому, опціональному імені (англ. Display name), яке резидент може створювати і змінювати за бажанням. Деякі резиденти віртуального світу вказують країну свого проживання та / або походження в реальному світі на профілі, в описі себе, своїх інтересів тощо. Наприклад, результати пошуку з ключовим словом *German* в категорії “Люди” дають 4149 результатів, зі словом *French* – 3246 результатів, з *Italian* – 1522 результатів, зі словом *Spanish* – 1513 результатів (дані станом на лютий 2015 року). Результати пошуку з ключовим словом *American* дають близько 1468 результатів. Зокрема, зустрічаємо приклади зазначення американської національної ідентичності в імені акаунта резидента, наприклад, *americannurse*; *americanhero1776*; *americanowner*; *americanheroxoho* (тут і далі зберігаємо орфографію і пунктуацію оригіналів). Американські резиденти віртуального світу також зазначають свою ідентичність в імені, що відображається, наприклад, *Posh American Hobo*; *AMERICAN BULLDOZER*; *AmericanFreedom*; *AmericanBeauty*х. Серед прикладів зазначення американської ідентичності в описах резидентів на профілях зустрічаємо такі: *American Cowboy*; *AMERICAN ENGLISH SPEAKING ONLY!*; *Just an ordinary American Girl*; *This Avi is new to SL but not me. I am Native American*; *16-American-living In England*. Американці, що належать до декількох етнічних груп одночасно, так звані *Hyphenated Americans* (укр. Американці, чия ідентичність позначається декількома прикметниками, що часто пишуться через дефіс, на кшталт *African-American*), зазначають це в своїх іменах, наприклад, *Vietnamese-American*;

Mexican American Psycho і в описах, наприклад, “*Asian American from Phillipines.*”; “*I’m a Italian and Hawaiian -African American in Virginia*”; “*African American (black) Female Learning SL.*” У цих прикладах національну ідентичність передано за допомогою етронімів (*Italian, African American*) і топонімів (*Phillipines, Virginia*). Користувачі віртуального світу, що є корінними жителями Сполучених Штатів, також зазначають це в своїх іменах, наприклад, *Cherokee Raven*; *Nanyanka Blackfoot* і в описах, наприклад, “*i am Native American and Japanese*”; “*I am Choctow and Cherokee in real life.*”; “*The name Niichaad is of Native American Navajo origin.*” Як бачимо, національна ідентичність в іменах і на профілях резидентів віртуального світу передається за допомогою топонімів, етронімів, а також відтопонімних прикметників.

Апеляція до американської національної ідентичності здійснюється в дискурсі віртуального світу як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Так, в назвах груп це відбувається, як правило, за допомогою топонімів і відтопонімних прикметників, наприклад, *American Beach*; *American Tea Party*; *Italian American*; *American Graffiti~50s & 60s Music*; *American Mustangs*. Деякі групи, в яких відображено американську національну ідентичність, є офіційними (або неофіційними) професійними чи аматорськими віртуальними двійниками реальних організацій, професійних об’єднань, громадських організацій тощо, наприклад, *American Anthropologist*; *American Chemical Society Staff*; *American Culinary Federation*; *DAV (Disabled American Veterans)*; *American Red Cross 1 800 733 2767*; *American Cancer Society Isle Greeters*.

Важливим складником національної ідентичності є спільна історія і традиції. Політичні, економічні, культурні події, природні катаклізми, що мали важливе значення для нації, залишаються в її колективній пам’яті, посідають важливе місце в їхній мовній свідомості як носіїв спільної культури. Апеляція до американської історії, традицій, культури відбувається у назвах груп віртуального світу. З цією метою використовуються власні та загальні іменники – різні види онімів (топоніми, антропоніми, етроніми) і назви реалій американського життя, наприклад, *The American Civil War*; *\$American Gangster*; *American Pride*; *Barack Obama for President*; *White Buffalo*; *Cowboy Country*; *Woodstock69*; *Native Blood*; *Wakka-Wikka Tribe*. Резиденти віртуального світу створюють групи на честь відомих культурних символів, деякі з яких вважаються американськими брендами (відомі особи, розважальні корпорації, твори мистецтва, кінематографу, телебачення тощо), апеляція до яких у назвах груп зазвичай здійснюється за допомогою антропонімів і хремотонімів, наприклад, *Kurt Vonnegut, Jr*; *A Disney Tribute*; *Steve Jobs*; *A Tribute to A. L Webbers “CATS”*; *Back to the Future: The Ride – Tribute – Theme Park At-*

*traction; **STAR TREK MUSEUM NCC-1701 FULL SIZE ENTERPRISE***; The Walking Dead Zombie Sim !!!!*

У віртуальному світі Second Life створені групи на честь все-світньо відомих американських комерційних брендів. Деякі з цих груп було створено самими корпораціями, наприклад, *STARBUCKS COFFEE & TEA SL INTERNATIONAL*; **McDonalds**; *IBM employees worldwide*, тоді як інші були створені пересічними користувачами – споживачами продукції відомих виробників, наприклад, **Pepsi Friends**; *BurgerKing\$*; *Ford Owners Group (FOG)*; *Mac Computer Users*. Національну ідентичність у назвах цих груп передано назвами комерційних брендів (*Starbucks, McDonalds, IBM, Pepsi, BurgerKing, Ford, Mac*).

Американська національна ідентичність відображається у назвах та описах подій і заходів, проведення яких планується у віртуальному світі, наприклад, *“7pm~LIVE ~CLYDE BARROW~ VEGAS NIGHTS!”*; *“Tribute to American Music Icons at 8:00 at Texas Roadhouse”*; *“Keko’s Concert with Native American Flute”*; *“NEW YORK IN DA HOUSE @ THE RARE CHERRY”*. Національну ідентичність у цих прикладах передано за допомогою повних або скорочених топонімів (*New York, Vegas*), відтопонімних прикметників (*American*) та етнізмів (*Native American*).

Незважаючи на те, що Second Life – це уявний світ з безліччю вигаданих локацій і персонажів, у ньому знайшлося місце і для об’єктів, що існують в реальному світі – країн, регіонів, міст тощо, відомих як “копії” цих місць (англ. *Replica*). Приміром, назви “двійників” відомих американських місць у віртуальному середовищі можуть повністю або частково збігатися з назвами об’єктів реального світу, наприклад, *City of Boston*; *New York NYC*; *Mount Rushmore National Memorial*; *Bourbon Street, Texas*; *Deer Creek, Wyoming*; *5th Avenue*; *Greenwich Village, New York*; *Hollywood*; *Lake Tahoe*; *Grand Canyon*; *Central Park*; *ROCKEFELLER PLAZA~NEW YORK CITY-SKATING RINK-NYC*. У тих випадках, коли оригінальну назву реального об’єкта змінено, зазвичай використовують лексеми *virtual*, *3D*, *new*, прийменниковий зворот *in SL*, наприклад, *Virtual Soho – Manhattan, NY*; *San Diego 3D*; *Dallas Fort Worth (DFW) in SL*; *Virtual Chelsea Hotel*; *The Rio ~ New Las Vegas ~ Premier Entertainment ~ Chippendales*.

Американська національна ідентичність згадується у назвах різноманітних комерційних закладів віртуального світу: готелів, торгових центрів, розважальних центрів тощо, наприклад, – = *Old New York – Chelsea Hotel – Ruth’s Chris Steak House, NEW YORK SHOPPING MALL – by CALIGULA*; *Texas Roadhouse Resort*; *Los Angeles LA Club 2020*; *GOLD RUSH (RPG)*; ** O’Sheas Irish Bar ~ New York City NYC ***; *Club Idylls – Hudson River New York*. Ідентичність Сполучених Штатів у цих назвах передано за допомогою топонімів: макротопонімів (*Texas*), акціонімів

(New York, Los Angeles), гідронімів (Hudson River); хремотонімів (Gold Rush) та урбанонімів (Chelsea Hotel). Водночас резиденти віртуального світу Second Life мають змогу відвідувати не лише копії відомих американських місць, а й “занурюватися” у їхнє минуле, про що свідчать назви цих місць, у яких використано числівники, що позначають рік або століття, прикметники на кшталт *old*, хрононіми тощо, наприклад, *Old New York; New York 1920's R. P. G.; New World 18th Century Boston Harbour; .: Civil War RP .: (Old South & Old North)*.

Відображення ідентичності американських об'єктів реального світу в дискурсі віртуального, як правило, здійснюється шляхом їхньої стереотипізації, максимального спрощення, зведення до декількох ключових культурних символів – брендів цих країн, як правило, виражених стереотипами; це підтверджує опис локації, що має назву *New York 1920's R. P. G.*: “*Prohibition is in full force, and so are the many bootleggers and mobsters of the Big Apple. Revel in both the glitzy razzle-dazzle and the slime-coated underbelly of the 20's. Whether you're an innocent country bumpkin or you run with the rougher crowd, get here. Tuck your Tommy gun in a violin case, hide the hooch, and shimmy your chassis on over. Capiche? Chicago, 1920's, mafia, gangster, roleplay, Prohibition, flapper, retro, vintage, RP, wiseguy, 20's, combat, jazz, art deco, RPG*”. Американська національна ідентичність актуалізується у даному прикладі топонімізмом, що позначає реальне американське місто (*Chicago*), топонімом-прізвиськом (*The Big Apple*), а також лексемами, що позначають реалії американського життя 1920-х років (*Prohibition, bootleggers, mobsters, gangster, Tommy gun*). Використання в описі цієї локації італійської фрази *Capiche?* (укр. Зрозуміло?), яку пізніше, в 1940-х роках, було запозичено до американського сленгу, є натяком на італійську мафію, яка діяла в США за часів сухого закону.

Як вже зазначалося, спільна історія є важливим складником національної ідентичності. Особливе місце в національній пам'яті посідають трагічні події в історії нації, можливо, через те, що, на відміну від радісних подій, вони залишають по собі значно глибший емоційний слід у свідомості людини. “Чуття національної ідентичності, – стверджує М. Гібернау, “зміцнюється завдяки спільним спогадам і про радощі, і про лиха, які пережила нація. Страждання, спричинені війною, інтервенцією, природними катастрофами й тероризмом, а також віра, реальна чи уявна, у відкидання, дискримінацію та утиски, які випали на долю нації сприяють розвитку чуття спільноти” [1, с. 30]. Трагічні події в житті країни знаходять відображення у віртуальному середовищі Second Life. Такі події, добре відомі світові, можна вважати культурними символами країни, а для носіїв культури – також і прецедентними феноменами. Зокрема, у 21-му столітті такими подіями були радіаційна аварія на АЕС Фукусіма-1

в березні 2011 року, причиною якої стали найпотужніші в історії країни землетрус із цунамі, та теракти в липні 2011 року в Норвегії. В пам'ять про них користувачі Second Life створили інсталяції "*Alea Fukushima*" та "*Oslo Memorial at Second Norway*", де відвідувачі можуть більше дізнатися про ці сумні події.

Трагічні події американської історії, що викликали широкий резонанс у всьому світі, також відображені у віртуальному світі Second Life. Наприклад, на згадку про події Другої світової війни резиденти віртуального світу створили групу *Pearl Harbor Memorial Fund*, що є офіційною групою американської організації на Гавайях, діяльність якої пов'язана зі збереженням пам'яті про важливі події американської історії, створенням і підтримкою меморіальних комплексів тощо [9]. На згадку про трагічні події 11 вересня 2001 року, у день, коли сталися напади на Світовий торговий центр у Нью-Йорку та Пентагон у Вашингтоні, в Second Life було створено чисельні локації і групи, наприклад, *9/11 Memorial*; *9/11 we will never forget*; *9/11 Truth Movement*; *9/11 Truth Seekers*; *Outlaw 9/11 – Iraq War Memorial*, з метою допомогти резидентам віртуального світу більше дізнатися про події 11 вересня 2001 року, віддати шану людям, які загинули того дня, висловити власні теорії щодо події, або з метою об'єднання родичів і близьких людей, що стали жертвами терористичних актів. Одна з локацій, присвячених подіям 11 вересня 2001 року, має назву *9/11 Memorial – Always Remember, Never Forget*. В її описі використано лексику, що позначає ключові елементи (час, місце, учасників) трагічної події: "*A Tribute to Those Who Lost Their Lives on September 11th, 2001. World Trade Center, The Pentagon, NYC Fire, Police & Rescue, Flight 93, 11, 77, 175, WTC, 9-11, 911*".

У Second Life існують віртуальні меморіали не лише на згадку про значні події, а й такі, що створені на честь видатних американських особистостей. Користувачі віртуального світу створюють групи і локації, присвячені відомим письменникам, політикам, бізнесменам, співакам тощо, наприклад, :: *Kennedy's Kids* ::; *Michael Jackson The Angel*; *Obama/Biden For America 2008*; *Kurt Cobain*. На честь окремих всесвітньо відомих особистостей, яких поза всяким сумнівом можна вважати американськими культурними брендами, резиденти віртуального світу створюють цілі локації. Наприклад, після смерті в жовтні 2011 року Стіва Джобса його шанувальники в Second Life створили меморіальний комплекс *The Church of the Mac*, де всі бажаючі можуть віддати шану засновнику одного з перших комерційно успішних персональних комп'ютерів. І хоча в назві не згадується ім'я Стіва Джобса, а використано лише назву персонального комп'ютера *MAC (Macintosh)*, що виробляється фірмою Apple Inc., в описі локації ідеться про те, що її створено на згадку про Стіва Джобса: "*Pay tribute to the late Steve Jobs, the co-founder and former*

CEO of Apple, at The Church of the Mac in Second Life.” Водночас біля входу до віртуальної церкви в Second Life розміщено слоган однієї з рекламних кампаній Apple, що мала назву “Think different”: *“Here’s to the crazy ones. The misfits. The rebels. The troublemakers. The round pegs in the square holes. The ones who see things differently. They’re not fond of rules. And they have no respect for the status quo. You can quote them, disagree with them, glorify or vilify them. About the only thing you can’t do is ignore them. Because they change things. They push the human race forward. And while some may see them as the crazy ones, we see genius. Because the people who are crazy enough to think they can change the world, are the ones who do.”* Незважаючи на те, що ці слова не належать Стівові Джобсу [10], для багатьох молодих людей вони тісно асоціюються з ним як людиною, яка надихала молодь, спонукала не боятися рухатися проти течії, здійснювати сміливі вчинки та не боятися осуду більшості. Стів Джобс став втіленням американської мрії не лише для американців, а й для багатьох людей у різних куточках світу; його можна з упевненістю вважати американським культурним брендом.

Таким чином, національна ідентичність є важливим складником ідентичності користувачів віртуального світу Second Life. Американська національна ідентичність відображена в різних елементах дискурсу віртуального світу, як на індивідуальному, так і колективному рівні, зокрема, на профілях резидентів, у назвах і описах локацій віртуального світу. Американські резиденти віртуального світу вказують свою належність до американської віртуальної спільноти, не забуваючи при цьому своїх коренів або країни походження, здійснюють апеляцію до відомих місць і культурних символів у назвах груп, локацій або закладів віртуального світу. Американські резиденти Second Life створюють групи, що дозволяють їм об’єднуватися за професійними та іншими інтересами, а також локації, присвячені реальним американським місцям, відомим особистостям, визначним політичним, культурним подіям і культовим особистостям. Мовними маркерами американської національної ідентичності у віртуальному світі Second Life є різні види топонімів, топоніми-прізвиська, етніми, урбаноніми, назви брендів, відтопонімні прикметники, а також власні й загальні іменники, що позначають культурні символи і бренди Сполучених Штатів Америки.

Список використаних джерел:

1. Гібернау Монсеррат. Ідентичність націй [Текст] / Монсеррат Гібернау. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.
2. Engel L. B., Murphy P. D. Cultural Identity and Cyberimperialism : Computer-Mediated Exploration of Ethnicity, Nation and Censorship [Текст] / Laura B. Engel, Patrick D. Murphy // Cyberimperialism? : Global Relations in the New Electronic Frontier, Westport, CT : Praeger Euro-East, 2001. – P. 187– 204.

3. Saunders R.A. Nationality : Cyber-Russian [Текст] / Robert A. Saunders // Russia in global affair. – 2004. – Vol. 2. – №4. – P. 156 – 166.
4. Anderson Benedict. Imagined Communities : Reflections on the Origins and Spread of Nationalism [Текст] / Benedict Anderson. London : Verso, 2006. – 240 p.
5. Козловець Микола Адамович. Національна ідентичність у контексті глобалізації: соціально-філософський аналіз : автореф. дис ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 / М.А. Козловець. – К., 2010. – 36 с.
6. Wodak Ruth, de Cillia Rudolf, Reisigl Martin, Liebhart Karin (Eds.) The Discursive Construction of National Identity [Текст] / Ruth Wodak, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, Karin Liebhart Edinburgh: EUP. – 1999. – 276 p.
7. Mills, K. Cybernations: Identity, Self-Determination, Democracy and the 'Internet Effect' in the Emerging Information Order [Текст] / Kurt Mills // Global Society. – 2002. – Vol. 16. – № 1. – P. 69–87.
8. Фоменко О.С. Королівське весілля як стратегія корекції іміджу британської монархії (на матеріалі англійської мови) [Текст] / Фоменко Олена Степанівна // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Видав. Дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 37. – С. 392–399.
9. Pacific Historic Parks [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.pacifichistoricparks.org/>
10. Siltanen Rob. The Real Story Behind Apple's 'Think Different' Campaign / Rob Siltanen // Forbes. – 14 December 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://www.forbes.com/sites/onmarketing2011/12/14/the-real-story-behind-apples-think-different-campaign/>

ДОСЯГНЕННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ВЧЕНИХ У КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІЙ РОЗРОБЦІ ДЕФІНІЦІЇ “ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА”

ІРИНА ШТУКА

*кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування*

Поняття політичної культури є досить складним та багаторівневим явищем. Стабільність політичної культури відображається на стабільності політичної системи країни. Умовою формування політичної культури людей є їхня включеність у політичний процес, взаємодія з політичною реальністю.

Американські вчені одні із перших зрозуміли важливість даного явища для суспільства і держави, загалом. Зрозуміли наскільки важлива є розробка даного поняття і формування її цілісної концепції, яка змогла б пояснити шляхи та чинники формування політичної культури у різних країнах світу. Паралельно вивчали та детально аналізували функції політичної культури для визначення найголовнішої із них, зокрема для розуміння їхнього значення для розвитку громадянського суспільства в США. На той час цих досліджень потребувало саме суспільство, яке намагалося зрозуміти себе, з'ясувати, які фактори впливають на його культурний та політичний розвиток.

Саме американські вчені вважаються основоположниками перших концепцій політичної культури як наукового явища. Зокрема, деякі дослідники вважають “батьком” теорії політичної культури американського вченого Ч. Меріама (1874–1953), який ще у першій половині ХХ століття одним із перших наполягав на тісному зв'язку політичної дійсності з реальністю, закликав ширше використовувати кількісні методи у дослідженнях політичної культури, тому можна віднести його до прихильників постбіхевіорального підходу.

Цілісна концепція політичної культури зароджується в 1950-х роках ХХ століття в американській політологічній науці, засновники якої – відомі американські політологи Г. Алмонд і С. Верба. Розробляючи дану концепцію та намагаючись дати повне визначення поняттю політична культура, Г. Алмонд приходять до висновку, що політична культура – це зразок індивідуальних позицій і орієнтацій стосовно політики, притаманний членам політичної системи. Вона представляє собою суб'єктивну сферу, що лежить в основі політичних дій і надає їм значення [1, с. 5-6]. У даному випадку, суб'єктивна сфера є сферою свідомості. За вченням Г. Алмонда,

політична свідомість особи формується на пізнавальному, емоційному, оцінювальному рівнях. Аналогічно культура складається з кількох рівнів (емпіричний, емоційний, оцінювальний, поведінковий), які за своїм змістом схожі до рівнів політичної свідомості.

В результаті подальших досліджень американські дослідники Г. Алмонд і С. Верба працюючи разом над єдиною проблематикою видали спільну книгу, однак розійшлися в уявленні про концепцію політичної культури та її розуміння. В результаті вони подають різні тлумачення поняття “політична культура”. Наведемо визначення, яке надає С. Верба: “Політична культура суспільства представляє собою систему емпіричних вірувань, експресивних символів, цінностей, які в сукупності і визначають ситуацію, в рамках якої існує політична діяльність” [2]. Вона (політична культура) забезпечує суб’єктивну орієнтацію по відношенню до політики [3, с. 59].

Наступний дослідник, представник американської школи, який також займався розробкою концепції політичної культури – це вчений Л. Пай. Згідно його уявленням, політична культура забезпечує форму, зміст і передбачуваність політичного процесу. Такі явища, як традиції, роль політичних інститутів у конкретному суспільстві, емоції, почуття і колективний розум представників суспільства, поведінка політичних лідерів та еліти – єдине ціле, єдина система, що визначає політичну культуру. Без уваги вченого не залишилися і поняття політичної ідеології, політичного стилю, політичної поведінки. Ці категорії він співвідносив із поняттям політичної культури. Всі вони мають пряме відношення до нього, але самостійно не здатні описати і пояснити суб’єктивне у політиці. Отже, інтерпретуючи політичну культуру поряд з психологічними настановами, науковець частково включав до неї політичну поведінку.

В 70-х роках ХХ століття американські дослідники Р. Карр і М. Бернстайн доповнюють Г. Алмонда, включаючи в поняття “політична культура” не лише політичні емоції, політичну свідомість, але і соціальну практику у вигляді політичної поведінки. Сьогодні під політичною культурою розуміють як потенційні можливості політичної діяльності у вигляді ідеальних теорій, програм, знань, відчуттів, емоцій, так і реалізацію всього цього в політичному житті, тому структура політичної культури включає:

- політичною свідомість;
- політичні відчуття (політичну психологію);
- політичною поведінка [4].

Американський вчений В. Розембаум у рамках концепції політичної культури запропонував виокремлювати так звані “компоненти ядра”, тобто ті елементи, які відіграють фундаментальну роль у формуванні політичної культури нації. Дані компоненти він розділив на три основні групи:

1) орієнтація щодо урядових структур – ставлення суб'єкта до політичного режиму, основних урядових органів, його символів, офіційних осіб і норм;

2) політичні ідентифікації, тобто причетність індивіда до “політичних одиниць” – нації, держави, міста; політична довіра і “правила гри” (уявлення індивіда про те, за якими правилами він має діяти);

3) політична орієнтація щодо власної політичної діяльності чи “політична компетентність” і “політична ефективність” (відчуття можливості вплинути на політичний процес) [5, с. 85].

Цей перелік американських дослідників не є вичерпним, однак ми зосередили свою увагу на більш значних представниках розроблення даної політичної проблематики, а саме у сфері дослідження політичної культури.

На сьогодні у політичній науці існує велика кількість визначень та тлумачень поняття “політичної культури”. Дана дефініція є однією з найуживаніших термін. Існує безліч підходів та наукових шкіл, які по-різному обґрунтовують концептуальні бачення даного поняття, тому воно є часто переобтяженим взаємовиключними трактуваннями. Однак, класичним визначення і баченням політичної культури в політичній сфері вважається, те яке обґрунтував Г. Алмонд і С. Верба. Тому не випадково головне місце у становленні концепту політичної культури належить представникам американської політичної школи.

Список використаних джерел:

1. Брегеда А. Основи політології: навч. посібник / А. Брегеда – 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 312 с.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Електронний ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – Режим доступу до журн. : http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=28.
3. Вуйчич В. Понятие политической культуры // В. Вуйчич / Социальные и гуманитарные науки : реферат. журн. – М., 1998. – Сер. 4 : Государство и право. – С. 58-71.
4. Політична свідомість українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-politologija.ru/ukr/politichna-svidomist-ukrainskogo-susplstva>.
5. Выборче законодaвство : українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / Г. Антонова; Ред. С. Радченко ; Комітет виборців України. – К. : [б. и.], 2003. – 256 с.

**CRITICISM OF CONSUMERISM
AND THE ETHICAL AND ECONOMIC APPROACHES
BY SELECTED US ECONOMISTS**

MARIÁN VONGREJ

PhD, Assistant Professor

*Department of Economics, Faculty of National Economy
University of Economics in Bratislava, Slovakia*

This thesis is dedicated to the project VEGA No. 1/0889/13 “Význam novej inštitucionálnej ekonómie v súčasnom období“ (The significance of the new institutional economy in the current period). (50%)

The thesis is also written within the research project “Developing Excellent Positions of Economic Research for the Solution of Civilisation Challenges in the 21th Century” (ITMS 26240120032). We support research activities in Slovakia/The project is co-financed from EU funds. (50%)

In this abstract, we focus on selected representatives of the American economic society, who prefer ethical approaches in economics and who criticize the materialistic way of modern life of american culture. Unfortunately, american materialistic culture also affects another parts of the world, including Slovakia. We do not want to say by this abstract thesis that USA as a country is wicked. No, we want to point to the negative impact of materialism and hedonism in general.

The economist and sociologist **Thorstein Veblen** (1857–1929) criticizes in *The Theory of the Leisure Class* (1899) materialistic criteria of success the life style of high social classes in USA. Their representatives waste free time by eccentric manners. As the result of their over-consumption and behaving, the rest of society admires them and tries to imitate them. The demand they consequently create, causes by the poorer society level illusory need of these products and services. Veblen indicates this effect as economic non-productive and harmful for the whole society.

John Kenneth Galbraith (1908 – 2006) continues in the Veblen’s critic spirit and in his famous work *The Affluent Society* (1958), he remits to a big danger of the influence of strong companies. Big corporations dominate on market by using massive and aggressive advertisements in order to force consumers to buy and utilize their products and services. We can see here some special artificial creating of demand by supply. The influenced consumer loses his own sovereign upon decisions of his needs. This increasing power of big companies has an unhealthy impact for social needs and a quality of an environment.

To critics of the (multinational) corporations belongs also Naomi Klein (*1970). By her work *No logo* (2000), she points out at the negative sides of western way of life and at destroying the environment. Klein calls attention to strength and influence of the corporations, which are more powerful in decisions and interests than some governments and countries. This example relates to smaller countries, such as Slovakia.

American economist with polish roots Zbigniew Brzezinski (*1928) is fond of geopolitical, social-economic and ideological problems of present days. He belongs to an amount of critics of (not only) American life-style. According to him, the American society cannot be neither economic nor moral model for other states. There is a danger for Europeans to imitate the American life-style. Brzezinski realizes a big problem in commercial media, which try to create a false picture of a life-style of the modern man. Next problem, which is coherent with the previous one, is decay of a family co-living. This decline is a result of worst social standards and values, because western materialistic individualism is unrelated to loyalty, confidence, familiar commitments, restraint, responsibility or mutual devotion. The main enemy of EU and USA is their own unmoral culture, not Russia, terrorism or Iran. Both try to create political and army (external) force, but they are vulnerable from inside. Dynamic social and technological progress causes the situation, when the rich want to own more and more and the poor want to have at least what the rich already have. Z. Brzezinski thinks, that this scissors are going wider and wider. In order to overcome this situation, political effort is useless, because the change must first be realized inside of each of us by dialogue, self-criticism and moral consciousness. A man needs some kind of moral compass, self-control and restraint in materialistic and sexual desires.

The American philosopher and economist Michael Novak (*1933) gives to morals an important role in the economy. In famous work *The spirit of democratic capitalism* (1982), Novak describes “the spirit of capitalism“ as the three mutual dependent systems: economic, political and cultural: If only one of these three systems is neglected, the society doesn’t work well.

The economic system of the spirit of capitalism should have market criteria. The political system must respect freedom, ownership and the right for life. In the democratic society, the political system should be connected with the economic market system. The economic freedom is without a political freedom unstable. These two elements (political and economic) need to have moral and cultural basis. Without moral basis, no society will work.

Under the democratic capitalism, one shouldn’t imagine only the free market. In democratic and economic system of capitalism, moral plays an important role in legislation, work, education, science, sport, media, business, family, commitments, etc.

Either formal or informal (moral) rules are needed for an effective function of market mechanism. These rules should be respected and practically provided, not only written on paper. The laws are useless without morality, therefore the ethical rules should exceed the “measures of law”. Moral is straightforward as paragraphs. The ethics in use increases the effectiveness of the market mechanism.

James M. Buchanan (1919 – 2013) considers the ethics as a public good. The investments into this public good have non-financial character – by righteousness and honesty. These aspects are superior to laws. The politicians and their manners play an important role in this public case. Buchanan thinks that the behavior of the politicians has a reciprocal effect on market mechanism, and conversely. We need to admit, that not everything what is written in legislation, is automatically moral correct. It should always be, but unfortunately, it is not. It is because not each human activity can be put into legislation, therefore the moral should be superior to the written norms. The promises before elections have become a serious problem. The politicians like to change their promises after the elections and it seems so, that they do not bear any consequences or responsibility toward the inhabitants. Public welfare loses in the shadow of personal and subjective interests.

References:

1. Brzezinski Z. 1993. Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století. (Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century). Praha: Victoria Publishing, 1993. ISBN 80-85605-83-X.
2. Buchanan J.: Beyond Law: The Institutionalized Ethics of Liberal Order. In: *Liberální institut* [online]. (Výročná prednáška Liberálneho inštitútu v Prahe, dňa 10. 9. 2002) 10/9 2002 [cit. 2008-04-6]. Dostupné na internete: <<http://www.libinst.cz/data/buchanan-projev.pdf>>
3. Gonda P.: Finančná kríza: dôsledok viditeľnej ruky štátu. (Financial crisis: Effect of the visible hand of the state) In: *Konzervatívne listy*, (Conservative Letters) Vol. 5, 2008, No. 10/2008, p. 1.
4. Novak M. 1992. Duch demokratického kapitalizmu. (The spirit of democratic capitalism) Praha: Občanský institut, 1992. ISBN 80-900190-1-3.
5. Schwarz J. 2002. Křesťanský filosof a ekonom Michael Novak. (Christian philosopher and economist Michael Novak) Praha: Liberální institut, 2002. ISBN 80-86389-17-0.
6. Sojka M. a kol. 2000. Dějiny ekonomických teorií. (History of economic thoughts) Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-991-X.
7. Veblen T. 1999. Teorie záhalčivé třídy. (The Theory of the Leisure Class) Praha: Slon, 1999. ISBN 80-85850-71-0.

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 6

ПІДГОТОВКА ПРИКОРДОННИКІВ У США (на прикладі Академії берегової охорони США)

НАТАЛІЯ БЕРЕСТЕЦЬКА

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

ВАЛЕНТИНА ГРІШКО-ДУНАЄВСЬКА

*викладач кафедри англійської мови Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

ТЕТЯНА ШИРЯЄВА

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри англійської мови та літератури
Національного університету “Острозька академія”*

Берегова охорона США (англ. United States Coast Guard (USCG) – воєнізована служба США, завданням якої є спостереження за дотриманням федерального законодавства і забезпечення безпеки плавання суден у водах відкритого моря і у внутрішніх водоймах країни. Берегова охорона США належить Міністерству внутрішньої безпеки США і є одним з трьох агентств, що забезпечує охорону державного кордону, а саме берегової лінії США [3]

На сьогодні регулярні сили Берегової охорони США налічують близько 42,2 тис. військовослужбовців, організований резерв - близько 8 тис., допоміжна служба – понад 32 тис., цивільних службовців - 9 тис. чол. [5].

Зважаючи на складність завдань, що стоять перед Береговою охороною, увесь без виключення персонал має бути мати високий рівень підготовки та вміння виконувати службові завдання різного ступня тяжкості. Крім того, важливим аспектом є власне структура служби, яка передбачає окремий підхід до підготовки кожної ланки персоналу.

Так, підготовка рядового складу Берегової охорони США здійснюється на базі навчального центру Берегової охорони “Кейп Мей”,

що знаходиться у м. Кейп Мей, штат Нью-Йорк. Тривалість обов'язкової базової підготовки складає 8 тижнів. Навчальна програма передбачає опанування необхідними навичками фізичної підготовки, виживання на воді та навичками плавання, основами здоров'я та харчування, самодисципліни, військовими навичками та навичками військової витривалості. [1, 2]

По закінченню 8-тижневого курсу базової підготовки більшість рядових відправляються для проходження служби до свого першого підрозділу, очікують на дозвіл та наказ про проходження поглибленої підготовки (підвищеного рівня складності) – школи класу “А”, де вони опановують навички морської справи. Деякі випускники курсу базової підготовки одразу після його закінчення направляються до школи класу “А” [1, 6]

Унтер-офіцери для проходження професійної підготовки відвідують Академію Берегової охорони США для унтер-офіцерського складу у м. Петалума, штат Каліфорнія, або ж аналогічну школу Міністерства оборони США. До Академії Берегової охорони США також приймаються майстер-сержанти Військово-повітряних сил США, а також студенти із зарубіжних країн з числа рядових та майстер-сержантів, що проходили службу у військово-морських силах [3].

Основними принципами навчання у Академії Берегової охорони США для унтер-офіцерського складу є професіоналізм, лідерські якості, комунікабельність, системне мислення та постійне навчання [1].

Г. Стевенс, К. Дженквіст, Д. Бішоп та Р. Квін вважають, що “одним із важливих аспектів підготовки висококваліфікованих фахівців в Академії Берегової охорони США є забезпечення належного багатого духовного середовища, яке надає можливість цікаво жити та сприяє ефективному навчанню. Саме там курсанти навчаються самовдосконаленню, саморозвитку, підвищує міжкультурну компетенцію” [8, с. 6].

В Академії важливого значення надають психологічній готовності курсантів. Кожен курсант є активним членом академічної спільноти та може проявити свій потенціал, має право зберігати і висловлювати власну думку, обмінюватись ідеями, тощо. Важливим є те, що в Академії усі курсанти, незалежно від їхніх гендерних, етнічних та расових негативних відмінностей, мають рівні права. Це допомагає долати бар'єри та відчуття значення колективу, який є відображенням гуманності та демократичності самої академії, а й збагатити життя кожного члена великої сім'ї Берегової охорони [8]. Усі ці аспекти є необхідними для майбутньої службової діяльності прикордонників.

Академія Берегової охорони США є військовим навчальним закладом з 4-х річним терміном навчання, що дозволяє по закінченню отримати диплом бакалавра та військову підготовку, необхідну для офіцера Берегової охорони США. [7]

Курсанти проходять підготовку за однією із 8 напрямків спеціалізації та по закінченню Академії зобов'язані відслужити 5 років у діючих підрозділах Берегової охорони. Поряд з опануванням предметів, що входять до програми традиційних вищих навчальних закладів, курсанти навчаються фізичній витривалості та необхідним лідерським якостям, що дозволяє підвищувати майстерність та допомагає оволодіти професійними навичками.

Так, курсанти проходять курс розвитку лідерських якостей, вивчають етику та організаторську поведінку, а також опановують морські науки. Для кожного курсанта пропонується 2 семестри навчання у спеціальному тренувальному таборі, де він демонструє набуті офіцерські та професійні навички [1].

Так, завданням Академії Берегової охорони США є підготовка молодих людей, сильних духом та тілом, з почуттям офіцерської честі та гідності, здатних до розумової праці, прийняття рішень в особливих умовах, готових сумлінно виконувати свої обов'язки у кращих військових традиціях на службі своїй державі та її народу [4].

Список використаних джерел:

1. Ковтун В. М. Особливості професійної підготовки персоналу Берегової охорони Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс] / В. М. Ковтун // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. - 2013. - № 3. - С. 121-128. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnparv_ppn_2013_3_15.pdf
2. Рюриков Д., Васильев А. Береговая охрана США // Зарубежное военное обозрение. – 2005. – № 6
3. Рюриков Д., Васильев А. Роль береговой охраны в обеспечении национальной безопасности США // Зарубежное военное обозрение. – 2005. – № 7.
4. Dolbow J. The Coast Guardsman's Manual (10th ed.). – Annapolis: Naval Institute Press, 2012.
5. http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Coast_Guard
6. <https://www.uscg.mil/>
7. John P. Lovell. Neither Athens nor Sparta: The American Service Academies in Transition (1979).
8. Stevens G. et al. A Navigational Guide to Academic Success. – McGraw-Hill, 2004. – 196 p.

ТРЕНІНГ У ПІДГОТОВЦІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ США ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПОЗИЧЕННЯ ВІДПОВІДНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ

РУСЛАН ВАЛЄВ

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Анотація. *Стаття визначає місце професійно-психологічного тренінгу, поширеного в США, у підготовці правоохоронців України. Рекомендовано прийоми реалізації таких тренінгів.*

Ключові слова: *навчальний тренінг, професійно-психологічний тренінг, комплексний тренінг, атитюди, підготовка поліцейських.*

Summary. *The article defines the place of American vocational psychological training into police education in Ukraine. Recommended methods of realization this training.*

Keywords: *educational training, vocational psychological training, multipurpose training, attitudes, police education.*

*Якщо навчання та тренінг здаються
вам занадто дорогим задоволенням, то
порахуйте, скільки коштує невігластво*

Пітер Ф. Друкер

Українське суспільство нині глибоко усвідомлює необхідність реформування органів внутрішніх справ, у тому числі системи відомчої освіти. Відзначимо виконані в Україні в останні роки дослідження О. Федоренко [1], Г. Яворської [2], що заклали фундамент подальших розвідок професійної підготовки працівників ОВС, та роботи Л. Мороз [3] та В. Лефтерова [4], які обґрунтували теоретичні та методичні засади впровадження у відомчу освіту тренінгів. Досвід та перспективи вдосконалення підготовки поліцейських США узагальнено Пітером Краткоскі (P. C. Kratcoski) [5], Марією Хаберфельд (M. R. Haberfeld) [6], Джеймсом О'Кіфом (J. O'Keefe) [7] та іншими дослідниками. Чи найавторитетніший у світі посібник для тренерів створили американські фахівці Роджер Баклі (R. Buckley) та Джим Кейпл (J. Caple) [8].

Серед широкого спектру проблем професійного становлення правоохоронців у цьому невеликому дослідженні хочемо сфокусувати увагу на доцільності впровадження в професійну підготовку офіцерів зарубіжного досвіду проведення тренінгів.

Для досягнення цієї *мети* вважаємо необхідними такі *завдання*:

I. Охарактеризувати поняття тренінгу та підходи до його типології в контексті доцільності використання у підготовці сучасних правоохоронців.

П. Запропонувати для впровадження в Україні конкретні технології та прийоми (техніки) проведення тренінгів, запозичені з наукової літератури США.

Для вирішення цих завдань нами використано *методи* аналізу наукових, навчально-методичних і нормативно-правових джерел, а також узагальнення власної практики використання елементів тренінгу в ході семінарських та практичних занять, та реалізації повних тренінгових програм під час факультативних занять у процесі підготовки працівників міліції у ВНЗ МВС України.

І. Загальноовизнаним можна вважати той факт, що тренінг “покликаний насамперед допомогти індивідуумам і робочим групам адаптуватися до змін і конструктивно реагувати на них”, як зазначає професор Дж. Стюарт в передмові до “біблії сучасного тренінгу” [8, с. 7]. Це призначення тренінгу актуально для всього глобалізованого світу, але в сьогоденній Україні набуває додаткової актуальності завдяки реальному розриву з радянською ментальністю, розпочатому в останній час.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури дозволяє нам виокремити кілька підходів до розуміння тренінгу. Значна кількість дослідників трактують його як *метод* (або групу / сукупність / систему методів; або технологію; або прийом; або форму навчання; або форму освітньої діяльності; або форму психологічної допомоги; або техніку психотерапії тощо), *націлений на формування* (розвиток / засвоєння / привласнення) *навичок* (рідше – умінь) і *установок / атитюдів* (рідше – цінностей, смислів, орієнтацій, паттернів поведінки тощо) *шляхом організації діяльності здобувачів освіти* (клієнтів / пацієнтів).

Відразу виключимо з нашого дослідження ті тренінги, які є формою психологічної допомоги. Звернувшись до решти, незважаючи на різноманітність дефініцій *навчальних та соціально-психологічних тренінгів*, відзначимо: їх класифікаційними ознаками, що відрізняють від інших методів викладання та навчання, постають *націленість не на знання й уміння, а на навички та (або) установки*.

Аналіз освітньої практики дозволяє стверджувати, що навчальні тренінги, в свою чергу, необхідно класифікувати на ті, які ставлять за мету формування навичок (умінь, які доведені до автоматизму) або атитюдів / установок (рис. 1).

Що стосується перших (у вітчизняній психолого-педагогічній літературі одержали назву “*функціональні тренінги*”) погодимося з авторитетним американськими фахівцями, які стверджують: “тренінг в його крайніх формах – це досить механістичний процес, спрямований на вироблення однакових і передбачуваних схем поведінки за допомогою стандартних інструкцій і багаторазового повторення і тренування придбаних умінь” [8, с. 16].

Рис. 1. Місце професійно-психологічних тренінгів у відповідній типології

Що стосується перших (у вітчизняній психолого-педагогічній літературі одержали назву “*функціональні тренінги*”) погодимось з авторитетним американськими фахівцями, які стверджують: “тренінг в його крайніх формах – це досить механістичний процес, спрямований на вироблення одноманітних і передбачуваних схем поведінки за допомогою стандартних інструкцій і багаторазового повторення і тренування придбаних умінь” [8, с. 16].

Другий підтип *тренінгів (соціально-психологічних)* вимагає окремого пояснення, оскільки “атитюди” довгий час у радянській педагогіці були штучно виключені з об’єктів освіти і розглядалися як мета виховання. Атитюди (attitudes) трактують як “ставлення” або “позиція”, “установка”, “переконання”, “підходи”, “оцінки”, “наміри”, “тенденції поведінки” тощо. Цей конструкт вдало вписується до компетентнісного підходу до навчання, який вимагає усвідомлення самим суб’єктом учіння власної компетенції як готовності до певного виду діяльності. Тобто компетентність передбачає не лише синтез знань, умінь і навичок, але й певне ставлення особистості до результату цього синтезу та можливості його використовувати у певній діяльності чи поведінці.

Відзначимо, що *функціональні тренінги навичок* широко впроваджені в вітчизняну освіту (підготовка спортсменів, водіїв, пілотів тощо), в тому числі, в вогневу та бойову підготовку правоохоронців. Однак атитюди, ціннісне ставлення працівників ОВС до різних явищ, з якими пов’язана їхня професійна діяльність, фактично не виступають об’єктами

педагогічного впливу ні в середніх, ні у вищих навчальних закладах, ні в процесі службової підготовки (різновид професійної підготовки, що проводиться безпосередньо в органах внутрішніх справ).

Аналогічне положення справ і в підготовці інших фахівців. Згідно досліджень у сфері вищої економічної освіти (Л.І. Бондарева, 2006 [9]), тільки 54% робочих програм навчальних дисциплін “передбачають використання тренінгових технологій”.

Разом з тим, переважна більшість цих програм декларують так звані “виховні цілі”, зокрема, у вишах МВС: “забезпечити усвідомлення ролі правоохоронної діяльності й органів внутрішніх справ у механізмі забезпечення прав людини; сприяти професійної усталеності працівників міліції; формувати повагу до людської гідності, прав і свобод людини”.

Однак найбільш поширені у вищій школі форми навчального процесу – лекції та семінари, як правило, не пропонують адекватні методи для досягнення цих цілей. Разом з тим, вважаємо, що академічна свобода науково-педагогічних працівників дозволяє в межах семінарського заняття не тільки організовувати групову дискусію, прямо наказану Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 02.06.1993 № 161, але й інші форми тренінгів.

Відзначимо, що в США освітні програми підготовки поліцейських обов’язково передбачають формування атитюдів в якості навчальних цілей, а освітня практика включають різноманітні форми їхнього досягнення.

Спрямованість і зміст цих атитюдів відображають цілі підготовки поліцейських, які в найбільш загальному вигляді вдало сформулював П. Краткоскі: “вища освіта стає ключем до ефективної поліції XXI століття. Поліцейський майбутнього повинен володіти ініціативністю, знаннями, умінням бачити проблеми та вирішувати їх за допомогою креативного мислення і навичок роботи в загальносвітовій мережі фахівців та ресурсів” [5, с. 21].

Оскільки компетенції та значна частина тренінгів зорієнтовані на види та способи діяльності, а також паттерни поведінки, спробуємо надати певну характеристику професійній діяльності працівників ОВС.

1. Різні її види (оперативно-розшукова, слідча, аналітична, адміністративна тощо) є за характером пізнавальною діяльністю.

2. Професійна пізнавальна діяльність правоохоронців, на відміну від більшості професій, протистоїть іншій пізнавальній діяльності – високомотивованій, усе частіше високоорганізованій та інтелектуальній протиправній діяльності правопорушників.

3. Налагодження ефективної професійної пізнавальної діяльності ускладняється: дефіцитом часу та інформації під час прийняття рішень;

зіткненням з асоціальною поведінкою правопорушників та кримінальною субкультурою; психофізичним навантаженням; професійним ризиком; ненормованим розпорядком праці; постійним оновленням законодавчої бази; переходом від репресивних до сервісних функцій міліції тощо.

Ефективно виконувати ці складні службові завдання можуть лише особистості з розвиненими комплексними компетенціями, зокрема пізнавальною самостійністю. Аби не ускладнювати схему на рис. 1, ми не включали до неї *комплексні тренінги*, які витребувані на практиці. Відзначимо, що такі тренінги мають сенс, якщо презентовані довготривалою програмою тренінгових занять та націлені на формування комплексних компетенцій (наприклад, пізнавальної самостійності; інформаційної культури; комунікативної компетенції). Вважаємо, що такі тренінги за класифікацією американських фахівців варто віднести до *проактивних*. Якщо *реактивний* тренінг “ініціюється у відповідь на актуальну, насущну проблему у сфері виробництва та продуктивності праці, поведінкова причина якої встановлена та відокремлена від інших можливих причин”, то проактивний тренінг здійснюється в рамках корпоративної стратегії” [8, с. 50] (у нашому випадку – реформування системи МВС).

II. Що стосується конкретних прийомів, придатних для впровадження на українському ґрунті, наведемо пояснення з програми тренінгу, розробленого нами з метою формування негативного ставлення до порушення прав людини з боку працівників міліції. Тренінг реалізовувався в якості факультативу з курсантами Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка та Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Серед найбільш вдалих вправ-розминок можемо рекомендувати такий прийом *психогімнастики*, коли курсанти викликаються по черзі, та кожен наступний самостійно називає чинник, що, на його думку, впливає на стан прав людини, та повторює попередні, поки ланцюжок не перерветься (наприклад, 1-й курсант називає: “на стан прав людини впливає освіта”, 2-й: “на стан прав людини впливає освіта та життєвий рівень”, 3-й: “на стан прав людини впливає освіта, життєвий рівень і законодавство” і т.д.).

В якості настановних технік добре зарекомендували себе: метод *регресії*, коли курсанти згадували випадки з життя, в яких їхні рідні, друзі або знайомі страждали від порушення прав працівниками міліції (прийом дозволяє курсантам “перейти на іншу сторону барикади” або принаймні прислухатися до іншої точки зору). У той же час негативно зарекомендував себе первісно використаний нами такий варіант прийому *актуалізації опорних знань*, як анкетування або усна постановка питання: “назвіть представників соціальних груп, щодо яких найбільш вірогідні порушення

прав з боку правоохоронців”. Як правило, курсанти називають такі соціальні верстви (роми, кавказці, гомосексуалісти, наркомани, насильники, злочинці, політики, журналісти, чорношкірі, іноземці), з якими ніяк не можуть ідентифікувати ні себе, ні близьких. Тим самим створюється перешкода для формування толерантності до різних проявів людської індивідуальності та нетерпимості до порушень з боку колег.

Для впливу на когнітивну сферу при безпосередньому формуванні об'єкту тренінгу позитивно себе зарекомендувала техніка *відеоаналізу*, при якій курсанти переглядали витяги з фільмів неігрового та художнього кінематографа й інші відеофрагменти зі спірними або типовими порушеннями прав людини, з подальшим аналізом дій правоохоронців. При використанні аматорських роликів доречно відключення автентичного звуку та надання одному з найбільш підготовлених курсантів завдання “вести репортаж з місця подій” (імпровізаційно або з попередньою підготовкою).

Як високоефективні ми оцінюємо на цій центральній стадії тренінгу методи диференціації курсантів на *підгрупи*, в кожній з яких деякі курсанти брали *рольові* обов'язки відстоювати непопулярні точки зору, зокрема, позицію про необхідність активно протистояти фактам порушення прав людини з боку колег.

В якості контрольної-коригуючого етапу щодо зрізу сформованих атитюдів та паттернів поведінки ефективним виглядає техніка *психодрами*, при якій курсанти розігрують певні ролі, що провокують на порушення прав людини інших курсантів – тих, що грають ролі працівників ОВС (звільнених від жорсткого сценарію). Також позитивно зарекомендував себе протилежний варіант психодрами – коли жорсткі імперативні рольові завдання отримують ті курсанти, які “представляють правоохоронців”: деякі з них порушують права людини з мотивів особистої незадоволеності, песимізму, поганого настрою; інші – через прагнення швидше закінчити з роботою; у зв'язку з упередженнями до конкретної соціальної групи; унаслідок наказів керівництва; з-за користі; унаслідок незнання законів і процедур; через садистські мотиви. На цій стадії неодмінним прийомом також залишається техніка групової рефлексії у формі *загальногрупової дискусії*.

Висновки

1. Професійно-психологічний тренінг можна визнати різновидом соціально-психологічних тренінгів та визначити як систему методів, націлених на формування атитюдів шляхом організації діяльності здобувачів освіти.

2. Нормативні приписи щодо проведення аудиторних занять у вищій школі дозволяють використовувати окремі елементи тренінгів та

навіть проводити цільні тренінгові заняття, але комплексні довготривалі тренінгові програми можливо реалізовувати лише в якості факультативних занять.

3. Під час проведення тренінгів з курсантами ВНЗ МВС доречними виглядають такі прийоми, як психогімнастика, регресія, відеоаналіз, рольові завдання у підгрупах, психодрама та загально-групова дискусія.

Список використаних джерел

1. Федоренко О. І. Підготовка майбутніх працівників органів внутрішніх справ до соціальної та виховної роботи з підлітками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / О. І. Федоренко – Луганськ, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – 39 с.
2. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України : дис. на здобуття наук. ступеню доктора пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Яворська Галина Харлампіївна. – К. : Ін-т педагогіки і психології професійної освіти, 2006. – 408 с.
3. Мороз Л. І. Теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: 19.00.06 – юридична психологія / Л.І. Мороз. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2008. – 37 с.
4. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : монографія / В. О. Лефтеров. - Т. I, II – Донецьк : ДЮІ, 2007. – 242 с.
5. Kratcoski P. C., Das D. K. (ed.). Police education and training in a global society. – Lexington Books, 2007.
6. Haberfeld M. R. Critical issues in police training. – Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 2002
7. O'Keefe J. Protecting the republic: the education and training of American police officers. – Pearson/Prentice Hall, 2004.
8. Бакли Р. Теория и практика тренинга / Р. Бакли, Дж. Кэйпл. – СПб : Питер, 2002. – 352 с.
9. Бондарева Л. І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організації в економічних університетах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Л. І. Бондарева, Київ, 2006. – 21 с.

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ США

ОЛЬГА ВОЩЕВСЬКА

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови
для технічних та агробіологічних спеціальностей
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Анотація. *Викладач вищого навчального закладу відіграє важливу роль у формуванні особистості майбутнього фахівця, його відношенні до майбутньої професії. Оцінка діяльності викладачів є позитивним фактором як для викладача, так і для студентів вищих учбових закладів. В статті наводиться опис системи посад викладачів в університетах США, дається їх характеристика.*

Ключові слова: *викладач вищого навчального закладу, майбутній фахівець, студент, система посад викладачів.*

Summary. *Teacher of higher educational establishment plays an important role in the formation of future specialists' personality, their attitude to future profession. Evaluation of teacher's activity has become a positive factor not only for the teacher but also for students of higher educational establishments. The article reveals the system of university teachers' position in higher educational establishments of the USA, gives the characteristic of each position.*

Key words: *higher educational establishment teacher, future specialist, student, system of teachers' positions.*

Викладач вищого навчального закладу відіграє провідну роль у формуванні світоглядних, професійних якостей студента.

Дослідженнями доведено, що творча захопленість навчальною дисципліною, проблемами спеціальності, активна життєва позиція, широта світогляду та інтересів, педагогічна майстерність викладача сприяють ефективному формуванню позитивного ставлення студентів до оволодіння майбутнім фахом, активізують їх розумову діяльність у навчальному процесі [1; 2; 4;]. Розглянемо особливості педагогічної діяльності викладача американського вищого аграрного навчального закладу.

Насамперед зазначимо, що система посад для викладачів у кожному вищому навчальному закладі встановлюється самостійно, але найчастіше у штатному розписі прийнято такі посади: 1) асистент; 2) лектор; 3) інструктор; 4) асистент-професор; 5) "асосіейт"-професор (доцент); 6) професор ("повний" професор). Коротко зупинимося на тих функціях, які виконують викладачі тієї чи іншої категорії.

Інструктор, в основному, керує лабораторним практикумом, проводить практичні заняття. Посади навчальних асистентів частіше всього займають Аспіранти. Призначення на молодші посади відбувається

президентом університету за рекомендацією керівника департаменту та декана факультету. При цьому укладається короткотривалий контракт приблизно на рік, але який може бути продовжений 5-6 разів. Мета такого заходу - викладачі не повинні зникати до постійного місця роботи, були конкурентноспроможними і розуміти, що на їх місце можуть запрошити талановитішого фахівця, який значно ефективніше займається науковою роботою, володіє кращою лекційною майстерністю.

Лише професор може працювати в університеті постійно. Що ж до інструкторів та асистент-професорів, то у деяких вищих навчальних закладах вони мають право працювати не більше 8-9 років. У подальшому їм необхідно підвищувати рівень своєї кваліфікації або переходити до іншого університету [3, с. 69].

Варто підкреслити, що американська система освіти має посаду, аналогів якій в Україні немає. Це посада академічного куратора (Academic Adviser), який допомагає студентові скласти індивідуальний розклад на кожний тиждень та семестр. Він допомагає студентові з остаточним вибором спеціальності, разом із ним вирішує, як раціонально розподілити зусилля для успішного навчання, які предмети і в якій послідовності вивчати [6, с. 104].

Важливо й те, що існує спеціальна шкала оцінювання якості роботи куратора, яку заповнюють студенти (це здійснюється навесні, в кінці семестру куратори можуть отримати результати).

Як і викладачі, куратори на своїх зібраннях обговорюють питання змін у розкладі, змісту курсів, проводять спеціальні заняття-тренінги для новачків. Студенти мають зустрічатися зі своїми кураторами для обговорення навчальних досягнень, академічних планів щонайменше раз на місяць. В іншому випадку студенти не зможуть записатися на наступний семестр. Переважно після першого курсу студенти змінюють наставника і обирають такого куратора (професора, доцента або асистента), який спеціалізується на їхньому головному предметі [7].

Вимоги до викладачів при прийнятті на посаду у кожному навчальному закладі різняться, але визначальними є досвід роботи, наукові публікації, рекомендації з інших університетів та установ.

У системі вищої освіти США домінують підходи, за яких якість роботи викладача є визначальним критерієм оцінювання його діяльності. За даними С. Різниченко [5, с. 114], оцінюванню підлягають "...найважливіші академічні функції...", що включають в себе навчання, проведення досліджень, участь у громадській діяльності". Перевірка здійснюється на основі комплексного вивчення діяльності викладача, де джерелами його оцінки є [5]:

- систематичний формальний рейтинг у студентів;
- неформальний рейтинг у студентів;
- оцінка керівника;

- рейтинг серед колег;
- оцінювання комітету викладачів;
- зміст конспектів курсу, що викладається;
- участь викладача в робочих семінарах;
- залишкові знання студентів;
- результати іспитів;
- популярність елективних курсів (кількість студентів, що їх відвідує);
- самооцінка (підсумкова доповідь викладача);
- думка союзу студентів-випускників.

Таблиця 1

**Анкета оцінювання роботи куратора
студентами коледжу Інженерії Університету штату Айова**

Положення	Запитання	Шкала оцінювання
Знання	Мій куратор добре проінформований щодо правил, процедур вибору курсів. Якщо мені невідоме яєсь питання, він направляє мене до необхідної служби.	5. Повністю погоджуюсь 4. Погоджуюсь 3. Важко відповісти 2. Не погоджуюсь 1. Повністю не погоджуюсь
Зв'язок з куратором	Мій куратор завжди знаходиться на робочому місці, з ним легко зв'язатись по телефону, по електронній пошті	
Надійність	Куратор завжди приходить на зустрічі, намагається знайти відповіді на питання, що турбують мене.	
Контактність	Куратор заохочує мене звертатись до нього. Зацікавлений в моєму прогресі у навчанні, бере участь у вирішенні проблем.	
Надання порад	Надає поради, інформує мене про університетські зміни. Допомогає в організації різних зустрічей.	
Повага	Куратор ставиться до мене з повагою, обговорює зі мною стратегії по вирішенню проблем.	
Контроль успіхів студентів	Контролює виконання моїх обов'язків щодо поставлених освітніх задач	5. Відмінно 4. Добре 3. Посередньо 2. Незадовільно 1. Дуже незадовільно
Загальна характеристика	Як би ви оцінили роботу вашого куратора?	
Допомога куратора	Найбільше мені мій куратор допоміг у.....	
Сильні сторони куратора	Однією із позитивних якостей мого куратора є.....	
Поради моєму куратору	Однією з порад, яку б я дав своєму куратору на майбутнє.....	Дати розширену відповідь
Інші коментарі	Додаткові коментарі щодо вашого куратора або служби консультацій на факультеті в цілому	

Разом із тим, оцінювання педагогічної діяльності викладачів університетів США досить різнобічне, у ньому задіяні колеги, адміністрація,

студенти, громадськість. Домінуючими показниками при оцінюванні педагогічної майстерності викладача є думки студентів та результати його навчальної роботи. Зокрема, після оволодіння курсом студентам пропонується оцінити його важливість, корисність, логічність змісту тощо.

АНКЕТА 1

Оцінювання курсу студентами (Університет штату Флорида, США)

1. Наскільки даний курс вплинув на Вас?

- Значно вплинув Вплинув Посередньо
 Нижче середнього Дуже мало

2. Наскільки даний курс був цікавим для Вас?

- Дуже цікавий Достатньо цікавий Посередній
 Нижче середнього Не цікавий

3. Якою мірою даний курс є практично-корисним для тих студентів, для яких він запланований?

- Дуже корисний Трохи більше середнього Посередній
 Трохи нижче середнього Не дуже корисний

4. Як часто матеріал подавався ясно та логічно?

- Завжди Часто Іноколи
 Рідко Ніколи

5. Якщо б Вам запропонували пройти інший, подібний до даного курсу, Ви б погодились?

- Звичайно так Напевно Напевно ні Звичайно ні

Характеристика курсу

1. Назва курсу: _____
2. Позитивні характеристики: _____
3. Недоліки: _____
4. Ваші рекомендації для покращання даного або подібних курсів:

Оцінка курсу

1. Найбільш корисні розділи даного курсу: _____
2. Найменш важливі розділи даного курсу: _____
3. Чи задовольнив даний курс Ваші очікування? _____
4. Інші коментарі: _____

Крім того, респонденти оцінюють педагогічну техніку викладача, особистісні якості, ставлення до студентів, визначають сильні і слабкі його характеристики.

Визначення рейтингу викладача
(Університет штату Флорида, США)

Уважно прочитайте запитання та дайте щирі відповіді на них. Ваші відповіді ніяким чином не вплинуть на вашу оцінку з даного предмету. Резюме про викладача буде зроблене студентами. Викладач побачить тільки дане резюме.

1. *Порівнюючи з викладачами, з якими Вам довелося працювати, як Ви оцінюєте якість роботи викладача з даного предмету?*

- Дуже висока Досить добра Середня
 Дуже низька Одна з найгірших

2. *Наскільки Ви вражені майстерністю викладача з даного предмету?*

- Дуже Помітно
 Посередньо Мало Зовсім мало

3. *В чому на Вашу думку можливі недоліки курсу, якщо вони є?*

- В самому предметі В особистості викладача
 В методиці викладання В майстерності викладача
 В темі заняття

4. *Яким є викладач по відношенню до студентів:*

- Завжди ввічливий та уважний до всіх
 Уважний та тактовний майже до всіх
 Інколи неуважний та грубий
 Часто грубий та неуважний до студентів

5. *Говорячи про ліберальність, толерантність, прогресивні ідеї, чи можна сказати, що викладач:*

- Заохочує студентів висловлювати власні точки зору
 Який притримується лише власних позицій, але у той самий час є толерантним до інших
 Вороже ставиться до інших точок зору

6. *Які з перерахованих якостей найбільш точно характеризують Вашого викладача:*

- Урівноважений – не занадто критичний та чутливий
 Цілком урівноважений, справедливо оцінює знання студентів
 Занадто критичний, надзвичайно уразливий, неправильно оцінює знання студентів

7. *Напишіть перелік сильних та слабких сторін Вашого викладача*

Сильні:

Слабкі:

8. *Якби у вас була можливість оцінити роботу викладача за шкалою, за якою оцінюють рівень знань студентів, яку б оцінку ви поставили*

- A B C D F

№ п/п	Особистісні характеристики	Рівень				
		Високий	Середній		Низький	
		5	4	3	2	1
1	Зовнішність					
2	Якості лідера					
3	Бажання до співпраці					
4	Заслугує довіри					
5	Ентузіазм					
6	Вишуканість та делікатність при спілкуванні					
7	Індивідуальність					
8	Поведінка					
9	Інтерес до інших					
10	Небайдужість до проблем інших					
11	Чесність					
12	Впевненість у власних силах					
13	Голос викладача					
14	Щирість					
15	Наполегливість					
Особистісні якості						
1	Усна мова					
2	Писемна мова					
3	Ініціативність					
4	Здатність працювати з іншими					
5	Здатність діяти залежно від ситуації					
6	Уміння навчати					
7	Відношення до критики					

Варто додати, що в умовах, коли курс читається декількома викладачами, суттєвим параметром якості роботи педагога виступає кількість студентів, що відвідують даний курс.

Слід наголосити на тому, що результати оцінювання викладачів студентами доступні широкому загалу. Для того, щоб не помилитися у правильності свого вибору, студенти знайомляться зі змістом і послідовністю курсу та результатами анкетування викладача своїми попередниками (переважно курс викладають декілька викладачів). У свою чергу, і для викладачів корисною є інформація про ставлення студентів до пропонованого курсу та до нього як до педагога.

Американські студенти цінують, коли викладач обізнаний не тільки в своїй науковій галузі, а й ґрунтовно володіє різнобічними знаннями, вміло використовує міжпредметні зв'язки. На більшу повагу заслуговують енергійні, непередбачувані викладачі. Мова викладання має бути виразною та

доступною слухачам. Бажано, щоб викладач вже з першого заняття вивчив імена всіх слухачів курсу [8, с. 125].

Таким чином, принцип орієнтації на якість педагогічної діяльності лежить в основі кадрової політики університетів США. У процесі дослідження встановлено провідні організаційно-педагогічні умови, які визначають високий рівень діяльності американського викладача-аграрника:

- чітка конкретизація завдань за той чи інший період роботи викладача в університетах;
- жорсткий контроль адміністрації університету щодо виконання викладачем своїх обов'язків;
- “боротьба” за студентів в умовах читання курсу декількома викладачами (на кожній лекції викладач має доводити, що володіє високим рівнем педагогічної майстерності!);
- комплексне оцінювання педагогічної діяльності викладача;
- пряма залежність рішень із персональних питань від результатів оцінювання педагогічної діяльності викладача (рішення про підвищення в посаді; рішення про постійний найм; річна оцінка персоналу; рекомендації щодо надбавки до окладів).

Висвітлений досвід організації педагогічної діяльності викладачів університетів США може стати цінним джерелом ідей для української вищої школи.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Е. Э. Дидактические основы профессионально-методической подготовки преподавателей специальных дисциплин : дис. ... доктора. пед. наук : 13.00.04 / Коваленко Елена Эдуардовна. – К., 1999. – 381 с.
2. Манько В. М. Ступенева підготовка інженерів–механіків сільськогосподарського виробництва : монографія / В. М. Манько, В. В. Іщенко – К. : Науково-методичний центр аграрної освіти, 2005. – 506 с.
3. Парил В. А. Профессорско–преподавательский состав высшей школы США / В. А. Парил // США. Экономика. Политика. Идеология. – 1991. – № 1. –С.52–64.
4. Полозенко О.В. Організаційно-педагогічні умови удосконалення педагогічної діяльності викладача вищого аграрного навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Полозенко Оксана Васидівна. – Тернопіль, 2003. – 283 с.
5. Різниченко С. Т. До проблеми атестації науково-педагогічних кадрів в США / С. Т. Різниченко // Теоретичні питання освіти та виховання. – 2000. – № 9. – С. 112–116.
6. Романовський О. О. Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України : монографія. / Романовський О. О. – К. : Деміур, 2002. – 400 с.
7. A self-study report [electronic resource] : Iowa State University. – Way of access: URL: <http://www.abe.iastate.edu/fileadmin/www.abe.iastate.edu/academics/AE%20Self-study%20Report.pdf>. – Title from the screen.
8. Light, Richard J. Making the most of the college. Students speak their minds / Light R. J. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard University press, 2001. – 242 p.

UKRAINIAN HIGHER EDUCATION MODERNISATION WITH THE US AND EU FOCUS

ALINA DYCHKO

PhD, Associate Professor

National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

YEVTIEIEVA LIUBOV

Assistant, Environmental Engineering Department Institute of Energy Saving and Energy Management National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

Higher education generates human capital of state with appropriate level of education and professional skills, and therefore higher education is responsible for the country safety insurance. The aims and objectives of the development of country should be closely associated with the object and purpose of higher education [1, 2].

Educational Activities of American colleges and universities students significantly effect on process of their moral education. Ethical subjects in educational programs are part of the educational process and secular public institutions of higher education, but in the last they are considered as optional.

Academic courses of moral and ethical orientation are taught as: philosophical discipline; courses that study moral aspects of future careers of students, and subjects that provide coverage of religious values and moral. In most programs of moral and ethical direction moral issues of future profession are studied, and professional ethical values are formed due to established codes of practice of American experts.

Extracurricular activities of American college and universities students also significantly effect on process of moral education. Formation of moral values of American youth is carried out on condition of active work of system of student associations and organizations and favourable living conditions in educational campuses.

The structure of student organizations in higher schools in the US consists of divisions, committees and departments that define and coordinate youth clubs and unite student communities by interests. The main groups of student organizations are the next: governmental - attract students to participate in social events that affect the policy of the university; scientific - combine them by scientific interests; cultural - spread multinational culture and traditions within the student community; creative - enable young people to discover and realize their potential; political - contribute to the development of personal leadership skills, educate national awareness; special - unite students around actual social issues (AIDS prevention, animal rights, etc.); pre-professional - make possible gaining

professional experience, assimilation of knowledge and formation of skills necessary for career advancement; journalist - activate the independent reporters work; religious - provide spiritual and moral development of the individual; volunteer - realize the altruistic idea of help society; athletic - popularize a healthy lifestyle, organize university and interuniversity sports [3].

Modern process of moral education of American students is based on the ideas of liberalism, traditionalism, “diversity” of American society, “secularization” of higher education, religious freedom, religious and social pluralism and fundamentalism [3].

The main priority of the development of higher education in Ukraine is to improve the quality of education with focus of the Bologna process [1, 2, 4, 5]. The purpose of the Bologna process is to create a European higher education area, which suggests the next:

- implementation of coherent and comparable degrees,
- introduction of a two-level education system,
- realization of a credit system,
- promotion of the European dimension in ensuring the quality,
- elimination of remaining obstacles impeding free movement of students and teachers.

Moreover the higher education is impossible without scientific researches and here, as for education, the process of globalization requires new approaches in international collaboration.

An important aspect of the modernization of higher education is the quality that can be achieved through the development of national standards, attestation and accreditation process improvement and teachers’ education of innovative ways of education quality ensuring.

Scientific research is also very significant part in training of future specialists – masters and bachelors. And it needs new approaches in international collaboration to achieve a great progress in different spheres.

The innovations at modern higher education taking into consideration the globalization processes should include the following:

- new methods of quality of higher education improve,
- teachers professional development ensuring ways,
- making connections with other higher educational institutions,
- establishing and strengthening relationships with future partners in different cooperation projects.

The general scope of international cooperation in higher educational activity includes the following steps:

1. Study, choice and evaluation of the existing international office technologies in the US and EU for effective partnership realization that could be implemented in Ukraine.

2. Define a set of criteria for a thorough and profound analysis of the chosen technologies, potential and economical estimation.
3. Create a set of possible scenarios and recommendations for the most favourable and optimal international office functioning.
4. Develop universal tool for cooperation projects realization with possibility to change initial data, set of criteria, alternatives to make decision making process fast, easy and efficient.
5. Lecturing at Universities-partners.
6. Possible integration in active partners' projects and involving new partners in new perspective programs of cooperation.
7. Planning future mutual educational and scientific environmental cooperation projects.

Therefore, universities and high education in general are one of the main sectors of state international cooperation development and the key problems of higher education should be solved considering the globalization and Eurointegration processes.

References:

1. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України [Текст] / М.З. Згуровський. – К.: Вид-во НТУУ “КПІ”, 2006.- 544 с.
2. Згуровський М.З. Реформа вищої освіти – необхідний чинник суспільних перетворень. [Електронний ресурс] / М.З. Згуровський. – Режим доступу: <http://kpi.ua/1203-1>.
3. Зарва О. М. Моральне виховання студентів у коледжах та університетах США: навчально-методичний посібник /О. М. Зарва/ за ред. В. М. Жуковського. – Острог: НУ “Острозька академія”, 2011. – 178 с.
4. Джура О. Болонський процес як прояв модернізації освіти [Текст]/ О.Джура // Вища освіта України. – 2008. - №4. – С. 58-64.
5. Калінічева Г. Євроінтеграційний поступ системи вищої освіти України: нові можливості чи нові проблеми? [Електронний ресурс] / Г.Калінічева. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1954>.

**PECULIARITIES
OF HIGHER EDUCATION SYSTEM IN U.S.:
HUNGER FOR DEGREE**

OLEKSANDR DLUHOPOLSKYI

*Doctor in Economics, Professor of Economics, Chair, Director of Science and Research
Institute of Innovative Development and State Building,
Ternopil National Economic University*

Higher education provides important private and public benefits, and in U.S. multiple parties are involved in financing higher education costs. In terms of private benefit students may seek a postsecondary degree as a key to a better economic future (high salary, better career opportunities, “social lift”). In terms of public benefit higher education has been crucial to the development of the nation’s cultural, social and economic capital (public good or merit good). It can help maintain the nation’s competitiveness in a global economy by providing students the means to learn new skills and enhance their existing abilities.

As many researchers mentioned America’s early and lasting enthusiasm for higher education has given in the biggest and best-funded system in the world. Many countries are emulating U.S. higher education model as a progressive mix of Oxbridge college and German research institute. The hunger for degree in U.S. explains by two main reasons: as requirement for a decent job and an entry ticket to the middle class. That’s why Americans try to enter the universities in any case (students debt at nearly \$1,2 trillion has surpassed credit-card debt and car loans). In 2013 individuals from the highest-income families were 8 times more likely than individuals from low-income families to obtain a bachelor degree by age 24 (table 1).

Table 1

**Bachelor’s degree attainment by age 24
for dependent family members by family income quartile [1, p.31]**

	1970	2013
Top (high-income families)	40%	77%
Third	15%	34%
Second	11%	17%
Bottom (low-income families)	6%	9%

In the U.S. around 42% of all 25-64 year-olds have a higher education attainment, making it one of the most well educated countries in the world [2, p.1-2]. Only Israel, Russian Federation and Canada have higher tertiary attainment levels among this age group (table 2). Also in 2014, 19 of the 20 universities in the world that produced the most highly cited research papers were American.

Table 2

Population that has attained higher education (% by age group) [3]

№	Country	Age groups	
		25-34 years old	55-64 years old
1.	Korea	65	12
2.	Japan	58	29
3.	Canada	57	46
4.	Russian Federation	55	45
5.	Ireland	49	21
6.	Norway	48	29
7.	New Zealand	58	33
8.	United Kingdom	48	30
9.	Australia	46	30
10.	Luxemburg	45	25
11.	Israel	45	45
12.	Belgium	44	26
13.	France	42	19
14.	United States	42	42
15.	Sweden	42	28
16.	Netherlands	41	27
17.	Switzerland	41	29
18.	Finland	40	30
19.	Spain	40	18
20.	Chile	39	19
21.	Estonia	39	30
22.	Poland	39	12
23.	Denmark	38	29
24.	Greece	31	18
25.	Germany	25	25
26.	Italy	20	10
27.	Portugal	25	9
28.	Austria	20	18
29.	Brazil	11	9
30.	China	6	3

But dark side of U.S. tertiary education system is that the odds that a young person will be in higher education if his or her parents don't have an upper secondary education are just 29% – one of the lowest levels among OECD countries (figure 1). In every OECD country, the odds that a 20-34 year-old will attend higher education increase with the education attainment level of his or her parents. While the percentage of parents who have not attained an upper secondary education is smaller in the U.S. than in all OECD (17% versus 33%) [2, p.3], the odds that the children of these parents will be in higher education are particularly low – less than 30% (like in Canada and New Zealand).

In the U.S. the total cost for an individual to obtain a higher education is quite large – \$117000. Only UK have higher level – \$122555 [2, p.4]. But at the same time the payoff for obtaining a higher education degree is much higher in the U.S. than in most OECD countries (\$675000 for man and \$390000 for woman) [2, p.5].

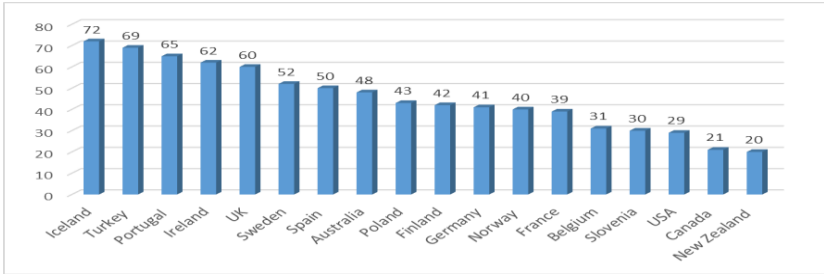

Figure 1. Odds of being a student in higher education if parents have low levels of education [3]

A new report from research firm “PayScale” calculates the returns to a university degree. Its authors compare the career earnings of graduates with the present-day cost of a degree at their alma maters, net of financial aid [4]. According to the results of research [5], which includes sample of 240 American universities, what you study matters in U.S. far more than where you study it. Engineers and computer scientists do best, earning an impressive 20-year annualized return of 12-15% on their university fees. Business and economics degrees also pay well, delivering around 9% average return. At the same time courses in the arts and humanities offer vast spiritual rewards (lower than 5%).

The U.S. Department of Education counts 6500 postsecondary institutions that participate in its student financial aid programs, including 4200 colleges and universities that awards degrees and 2300 institutions that award vocational certificates. These 6500 institutions enrolled approximately 16 million full and part-time students, including 14 million undergraduates and 2 million graduate and professional students [6]. Degree-granting institutions in U.S. are typically divided into three major groups: public, private not-for-profit, private for-profit universities (table 3). Public universities enroll the largest share of undergraduates (67%) and award associate degrees in vocational, professional fields. Private not-for-profit institutions are extremely diverse, including research universities, enroll 21% of all students. Private for-profit institutions primarily offer vocational programs that result in certificates rather than degrees.

Because the Constitution does not mention education as a federal responsibility, the federal government pays a limited role and U.S. has never had an

education ministry like many other countries. Until the middle of 20th century, the federal government played no role in higher education. Nevertheless, in 1944 President F. Roosevelt signed the G.I. Bill of Rights, which granted returning veterans funding to attend college as a way to integrate technicians black into the U.S. workforce [6, p.3]. After 1960 the federal role in supporting students expanded to include grant and loan programs for low and moderate-income families (for example, William D. Ford Federal Direct Loan program, the Federal Pell Grant program, Federal Perkins Loans, Federal Work-Study). Since that time federal support has expanded so that is now the primary financier of both scientific research and student financial aid. In 2013 education provided over \$136 billion in financial aid to students [7, p.5].

Table 3

U.S. Postsecondary Institutions and Enrollments [6; 7]

	Institutions				Enrollment			
	2001		2012		2001		2012	
	number	%	number	%	number	%	number	%
Public	2099	32,5	2056	27,2	12370079	75,7	11123626	66,8
Private not-for-profit	1941	30,1	1950	25,8	3198354	19,6	3482156	20,9
Private for-profit	2418	37,4	3553	47,0	765701	4,7	2047844	12,3
Total	6458	100,0	7559	100,0	16334134	100,0	16653626	100,0

The state’s role in higher education begins with establishing public colleges, also states have been a significant source of revenue for public colleges through state appropriations for operating expenses [7]. States may also fund public colleges through grants or contracts for activities such a research projects.

Public colleges charge tuition and fees, and may provide aid to students depending on the college’s financial aid programs. Aside from federal, state and local funding, colleges also collect revenue through tuition and fees charged to students (“sticker price”).

References:

1. Mitchem A., Mortenson T. Indicators of Higher Education Equity in the United States: 45 Year Trend Report 2015.
2. United States – Country Note: Education at a Glance: OECD Indicators 2012.
3. OECD Statistics. <http://www.oecd.org/edu>.
4. It depends what you study, not where. <http://www.economist.com/news/leaders>.
5. PayScale: National Centre for Educational Statistics 2012-2013.
6. Eckel P.D., King J.E. An Overview of Higher Education in the United States: Diversity, Access, and the Role of the Marketplace.
7. Higher Education: State Funding Trends and Policies on Affordability, December 2014.

ДОСВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У США ТА УКРАЇНИ

ОКСАНА ЗАТВОРНЮК

старший викладач кафедри практичної психології

Інституту педагогіки і психології

Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова

Анотація. У статті здійснюється порівняльний аналіз досвіду професійної підготовки психологів та розглянуто структуру організації професійної психологічної освіти в США та Україні.

Ключові слова: психолог, професійна підготовка, структура професійної психологічної освіти.

Summary. The article is a comparative analysis of the experience and training of psychologists examined the structure of professional psychological education in the United States and Ukraine.

Keywords: psychologist, training, professional psychological structure of education.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку системи вищої освіти є створення умов для ефективної підготовки високопрофесійних фахівців, здатних вирішувати складні завдання професійної діяльності та професійно й особистісного саморозвитку в умовах соціально-політичної, економічної, інформаційної та психологічної нестабільності сучасного суспільства.

У першу чергу, це стосується фахової підготовки психологів як спеціалістів, покликаних надавати допомогу у збереженні та розвитку психічного і психологічного здоров'я особистості. Актуальним є вивчення зарубіжного досвіду професійного навчання майбутніх психологів з метою оптимізації їх фахової підготовки в Україні, що і стало метою цієї статті.

Професійна підготовка психологів у США відбувається з 1636 року (заснування коледжу в Гарварді). До 1991 року кожний факультет психології мав право здійснювати професійну підготовку майбутніх фахівців за своєю власною програмою, але у 1991 році конференція Американської Психологічної Асоціації сприяла створенню національних стандартів з навчання та викладання психології. Структура професійної психологічної освіти в США є багатокомпонентною, що дає певні права для продовження навчання і при влаштуванні на роботу.

Перша ступінь психологічної освіти – дворічне навчання у коледжах – забезпечує загальноосвітню та початкову професійну освіту й надає випускнику ступінь молодшого спеціаліста. Студенти мають право на

вибір дисциплін і свого навчального плану відповідно до майбутньої спеціалізації. Однак діє система “попередніх умов”, яка вносить певний порядок в навчальну програму студента. Умов може бути досить багато. Одне з них - заздалегідь регламентована послідовність пропонованих і обраних курсів. Оскільки запропоновані курси в різних коледжах можуть сильно відрізнятися. І.А. Володарська і Н.М. Лизунова наводять наступний перелік дисциплін в одному з коледжів у штаті Небраска: “Загальна біологія”, “Англійська мова: твір”, “Введення в психологію”, “Загальна зоологія”, “Ріст і розвиток дитини”, “Принципи соціології”, “Іноземна мова “або дисципліни за вибором, гуманітарні дисципліни з області музики, театру, мистецтва, літератури,” Соціальна психологія”, “Пато психологія”, “Алгебра і тригонометрія”, “Усне спілкування”, “Основи статистики”, “Культурна антропологія”, “Фізичне виховання”. Студент може також сам за своєю ініціативою вибрати певні курси з величезного числа зазначених у каталозі коледжу, наприклад, “Психологія навчання”, “Введення в консультаційні вміння: теорія і методи”, “Світова цивілізація”, “Загальна економіка”, “Історія штату Небраска”, “Людські стосунки”, “Американський уряд і політика”, “Міжнародні відносини”, “Комп’ютерна грамотність”, “Критичне мислення”, “Надання першої допомоги” та інші. Передбачається, що успішне завершення такої навчальної програми дасть можливість майбутньому фахівцю ефективно спілкуватися, розуміти і оцінювати основні галузі людського знання, своїх колег і навколишнє оточення, а також зосередитися на головній темі вивчення для підготовки до роботи чи до продовження навчання в чотирирічному коледжі [5].

Як бачимо, навчальні заклади першого ступеня забезпечують загальноосвітню і деяку професійну підготовку фахівців, що дає їм можливість вести практичну роботу в установах чи клініках як допоміжний або технічного персоналу, який бере участь в психологічному обслуговуванні під наглядом кваліфікованого спеціаліста.

Друга ступінь психологічної освіти – навчання у чотирирічних коледжах, які можуть входити до складу університету. Зазвичай це коледжі поведінкових і соціальних наук, школи соціальних і поведінкових наук, коледжі гуманітарних і природничих наук. Найчастіше вони здійснюють навчання на базі загальної освіти, отриманого студентами на першій ступені. Вимоги та правила кожного вищого навчального закладу США строго індивідуальні.

Навчальний план підготовки психологів містить три групи дисциплін: загальноосвітні, курси спеціалізації (основний - мажор і другорядний - minor) та дисципліни за вибором студента. Випускники коледжу отримують ступінь бакалавра та можуть розпочати свою професійну діяльність у якості помічника кваліфікованого психолога.

Загальноосвітня підготовка - істотна частина навчальної програми психологів-бакалаврів. Вона розрізняється в різних коледжах і університетах і може включати, наприклад, такі дисципліни як "Філософія", "Етика", "Логіка", "Література", "Математика", фізичні та біологічні науки, релігійні дисципліни, соціальні дисципліни, "Наукове дослідження", курси по письмовій мові, методи кількісного аналізу, іноземна мова, теорія та історія мистецтв, вивчення сучасного світу і його минулого. Слід мати на увазі, що це тільки предметні області, з числа яких студент вибирає курси для вивчення.

Спеціальне навчання у вищих навчальних закладах США виходить, насамперед, з професійної орієнтації майбутніх фахівців, спрямованої або на підготовку до аспірантури, або до професійної діяльності. У зв'язку з цим студентам пропонуються різні набори навчальних курсів, відповідні загальному (General Track) або професійною (Career Track) напрямками підготовки. З психології студентам пропонується три типи курсів: обов'язкові, спеціальні курси за інтересами, і просунуті інтегративні курси. До обов'язкових навчальних курсів відносяться: "Вступний курс психології", "Статистика", "Методологія наукових досліджень", "Експериментальна психологія". Далі йдуть обов'язкові елективи. В Американському університеті у Вашингтоні, наприклад, в якості обов'язкових пропонуються курси "Принципи поведінки", "Перцепція і судження", "Біологічні основи поведінки", "Процеси зміни поведінки", "Вчення і мотивація", "Фізіологічна психологія", "Відчуття і сприйняття", "Вчення людини: вербальне поведінка", "Обумовлювання і вчення", "Основи експериментального дослідження", "Самоврядування", "Психологія дитини", "Кризовий втручання", "Теорія особистості", "Соціальна психологія", "Психопатологія", "Сексуальна поведінка людини", "Історія і системи психології", "Груповий процес", "Тести та вимірювання", "Вчення: принципи та їх застосування", "Психологія смерті, самогубства і загрозового для життя поведінки".

Крім цього студенти повинні пройти ще кілька додаткових курсів за своїм вибором. Випускникам таких чотирирічних коледжів присуджується ступінь бакалавра. Широкопрофільна підготовка бакалавра-психолога вважається в США цілком прийнятною для початку самостійної професійної діяльності і достатньою для виконання функцій помічника психолога. Для більшості студентів чотирирічний коледж служить всього лише підготовкою до навчання в дослідницькій або професійній школі. За програмами на ступінь бакалавра здійснюється навчання фахівців у галузі психології, які можуть під керівництвом кваліфікованого психолога займатися тестуванням, проводити роботу безпосередньо з клієнтами та їх сім'ями, допомагати окремим людям або групам у вирішенні поставлених перед ними проблем. Фахівці такого роду трудяться в центрах психічного здоров'я, в професійних реабілітаційних установах або викладають психологію в середніх школах.

Третя ступінь професійної психологічної освіти – навчання в університеті протягом одного-двох років у дослідницькому або професійному напрямі. Навчання у дослідницькому напрямі (школі) передбачає наукову підготовку фахівця, проведення фундаментальних досліджень у галузі психології та отримання ступеню магістра. Професійні школи здійснюють підготовку психологів-практиків і отриманий ступень магістра психології свідчить про отриману фахову спеціалізацію.

У рамках одного університету, як правило, функціонують і дослідні школи, що готують науковців і здійснюють фундаментальні дослідження, і професійні школи, що проводять підготовку фахівців-практиків і займаються прикладними дослідженнями.

Передбачається також практичний досвід у прикладній області або написання дисертації на основі проведеного дослідження. Спеціаліст зі ступенем магістра може в якості помічника психолога займатися тестуванням, дослідницькою роботою в лабораторії, консультуванням пацієнтів, виконувати адміністративну роботу, викладати в дворічному коледжі або школі.

Четверта ступінь професійної підготовки психологів – це докторська підготовка, яка також може відбуватися у двох напрямках: академічному та практичному. Протягом трьох-п'яти років психолог може опанувати дослідницьку роботу: пройти підготовку за обов'язковими навчальними вузькопрофесійними курсам та елективними курсами поза галуззю спеціалізації, написати дисертацію та отримати ступінь доктора філософії (PhD). Також він може навчатися у професійних школах, опанувати спеціалізовану галузь професійної психологічної практики та за значний практичний вклад у психологію отримати ступінь доктора психології (PsyD). Якщо психолог-магістр сам успішно викладав психологічні дисципліни у коледжах та університетах, йому може бути присуджений ступінь доктора педагогічних наук (EdD) [1].

Вищу професійну кваліфікацію в психології мають фахівці зі ступенем доктора філософії (PhD). Підготовка доктора охоплює приблизно 3-5 років. Дана ступінь є дослідницькою. Щоб отримати її, необхідно провести велику наукову роботу в галузі психології і написати докторську дисертацію. Підготовка психологів-дослідників, ведуча до отримання ступеня доктора філософії (PhD), зазвичай включає:

- обов'язкові навчальні курси (“Введення в планування експерименту”, “Дослідницький проєкт в психології”, просунутий курс по методах планування психологічних експериментів, семінари з біопсихології, вченню когнітивним процесам, особистості, розвитку, соціальної та організаційної психології), досліджувані звичайно в перший рік навчання;

- елективні навчальні курси поза області спеціалізації (як правило, 4, з яких 2 курсу дозволяється вибрати не на факультеті психології);
- дослідницьку діяльність та написання дисертації.

Психологам з докторським ступенем як фахівцям вищої кваліфікації надається великий вибір різноманітних видів діяльності: викладання, консультування, проведення досліджень, написання або редагування навчальних посібників або наукових праць.

У професійних школах, що дають магістерську або докторську ступінь, навчання студентів більшою мірою орієнтоване на практику, направлено на освоєння прикладних професійних знань і умінь в конкретній галузі професійної психологічної роботи. Професійні школи здійснюють підготовку докторів психології (PsyD). Ступінь доктора психології присуджується (на відміну від ступеня доктора філософії) за вагомий практичний внесок в області психології.

Ступінь доктора педагогічних наук (EdD) - професійна, може бути присуджена психолога за розробку навчальних програм і успішне їх впровадження [5].

Особливістю професійної підготовки психолога та його професійної діяльності у США є жорстка система сертифікації. Для того, щоб психолог мав право працювати самостійно, практикувати, йому потрібно:

- 1) мати докторську ступінь в галузі психології;
- 2) мати досвід роботи під супервізією не менше п'яти років у закладах та організаціях, що затверджені професійною радою штату;
- 3) отримати “Кваліфікаційний сертифікат з психології” (CPQ) успішно склавши “Іспит на здійснення професійної діяльності у галузі психології” (Examination in Professional Practice in Psychology – EPPP), що складається з 200 питань з проблем: методів та інструментів психологічного дослідження; інтерпретації та написання звітів; створення дослідницького плану за результатами діагностики, моніторингу динаміки, заключної оцінки; дизайну експерименту; і, що для нас є особливо важливим, професійної компетентності психолога, вимог до його когнітивної сфери, професійних, етичних та юридичних обмежень у діяльності психологів [2,3].

4) відповідати адміністративним вимогам (у деяких штатах існують особливі вимоги до віку, досвіду, громадянству, місцю проживання, вимоги морально-етичного характеру); проходити переекзаменацію кожні один три роки. Оцінка професійної компетентності психолога здійснюється Американською радою професійної психології (ABPP), яка у випадку професійної непридатності може позбавити психолога не тільки права на діяльність, але і сертифікатів та дипломів.

Визначальною особливістю професійної підготовки психологів у США є те, що вона зумовлюється типом університету, в якому відбувається. Університети США поділяються на дві групи:

– перша – ті, які є базовими, готують фахівців для різних галузей психологічної науки та практики й статусно не виділяються з усіх вищих навчальних закладів;

– друга – такі, які входять до престижної Ivy League та займаються підготовкою елітних кадрів – психологів, які покликані здійснювати відкриття у науковій психології та створювати нові психологічні технології, практики. Диплом цих університетів (очолює їх рейтинг Гарвардський, Йельський і Стенфордський університети) найвище оцінюється у світі. Кожний рік випускається тільки 25 таких психологів, причому університети мають щорічно виборювати право готувати таких фахівців. Навчання в цих університетах передусім відбувається позааудиторно: у науково-дослідних лабораторіях, психологічних центрах; будується на основі самостійної роботи студентів під керівництвом провідних учених-психологів та практиків, які мають всесвітньо відомі імена.

Таким чином, підготовку професійних психологів у США можна називати багатоступінчастою. Вона істотно відрізняється в різних університетах і коледжах і дає можливості широкого вибору студентами навчальних програм та індивідуалізації навчання.

Важливо зазначити, що інтерес студентів до психологічних спеціальностей протягом багатьох років дуже високий і в США, і в Україні.

Для того щоб стати фахівцем-психологом в Україні студенти вчать-ся 5 років (на відміну від чотирирічного навчання для отримання ступеня бакалавра та шестирічного навчання для отримання ступеня магістра). Кожен навчальний рік вони займаються протягом двох семестрів (при традиційній системі організації навчального процесу). Наприкінці кожного семестру під час екзаменаційної сесії студенти здають заліки та іспити з дисциплін, що вивчалися протягом семестру. Після сесії студенти мають право на канікули.

У процесі навчання в університеті чи інституті майбутній фахівець-психолог набуває теоретичні знання, практичні вміння та навички, у нього формується професійна спрямованість, уявлення про сферу застосування професії психолога. Крім навчання в період отримання вищої освіти триває особистісне зростання студентів.

За час навчання студент вивчає наступні загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни: філософію, економіку, іноземна мова, культурологію, історію, право, соціологію, політологію, педагогіку і фізичну культуру.

Велике місце займають загально-професійні дисципліни: введення в професію, загальна психологія, психологічний практикум, історія психології, соціальна психологія, психофізіологія, педагогічна психологія, вікова психологія, основи психодіагностики, зоопсихологія і порівняльна психологія, експериментальна психологія, анатомія центральної нервової системи, фізіологія центральної нервової системи, фізіологія вищої нервової діяльності та сенсорних систем, психогенетика, математичні методи в психології.

До групи спеціальних дисциплін, що вивчаються в вузі, відносяться: логіка, етика, естетика, основи релігієзнавства, методологічні проблеми психології, методика викладання психології.

Крім того, поряд з обов'язковими дисциплінами кафедри вищого навчального заклади пропонують студентам курси за вибором, а також дисципліни спеціалізації, які встановлені ВУЗом. У програму навчання входять дипломна і курсові роботи. При їх виконанні студенти повинні навчитися проводити психологічні дослідження або виконувати практичну психологічну роботу.

Практична підготовка студентів включає практика. Першим етапом професійної діяльності практичного психолога виступає навчальна ознайомча практика. Вона передбачена на 1 курсі (II семестр) з відривом від навчання, протягом 2 тижнів. За змістом та характером навчальних завдань пов'язана із дисципліною “Вступ до фаху”.

Блок виробничих практик (діагностична, консультативна, корекційна) проводиться з відривом від навчання на відповідних базах практик. Переважно, в якості баз практик розглядаються навчальні заклади. На 2 курсі (IV семестр) проводиться виробнича психодіагностична практика (6 тижнів), на 3 курсі (VI семестр) проводиться виробнича психоконсультативна практика (6 тижнів), на 4 курсі навчання (VIII семестр) проводиться психокорекційна практика (6 тижнів). Зміст та основні напрямки практичних завдань є логічним продовженням вивчення відповідних професійно-орієнтованих дисциплін (“Психодіагностика”, “Психологічне консультування”, “Психокорекція”).

Окремої уваги заслуговує зміст психокорекційної практики, оскільки вона виступає переддипломною для студентів 4 курсу, що здобувають кваліфікаційний рівень “бакалавра”. Переддипломна практика є завершальним етапом навчання і проводиться з метою узагальнення та вдосконалення знань, практичних умінь і навичок на базі конкретного навчального заклади, формування професійного досвіду та готовності майбутнього фахівця до самостійної трудової діяльності, збору матеріалів для виконання дипломної роботи. По закінченні вузу студент повинен здати державні іспити і захистити дипломну роботу [7].

Фахівці з вищою освітою можуть продовжити навчання в аспірантурі або відразу після закінчення вузу, або після набуття досвіду роботи за фахом. Аспірантура за різними напрямками існує в багатьох університетах. Перелік спеціальностей в аспірантурі аналогічний переліку спеціалізацій в університеті: загальна психологія, психологія особистості, педагогічна психологія і т.д. При вступі до аспірантури зазвичай складаються вступні іспити з психології, філософії та іноземної мови, а також готується реферат з однієї з психологічних проблем. Час навчання в аспірантурі - 3 роки (4 роки при заочній формі навчання). За цей час аспіранти вивчають філософію,

іноземну мову, педагогіку і психологію вищої освіти, курси психології за фахом. Можливе вивчення і деяких інших предметів, затверджених в університеті. За весь термін навчання аспіранти складають кандидатські іспити з філософії, іноземної мови, спеціальності. Одна з найважливіших форм професійної підготовки в аспірантурі - проведення під керівництвом наукового керівника психологічного дослідження, в якому здобувач наукового ступеня повинен показати вміння вирішувати конкретну наукову проблему. Підготовлена дисертація захищається в дисертаційному раді. Після успішного захисту аспіранту присвоюється вчений ступінь кандидата психологічних наук з відповідної спеціальності (загальна психологія, психологія особистості, педагогічна психологія і т.д.).

Вищої професійної психологічної кваліфікацією в Україні є вчений ступінь доктора психологічних наук. Спеціального навчання для цього не проводиться. Здобувач повинен підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук з відповідної спеціальності (загальна психологія, психологія особистості, педагогічна психологія і т.д.). У дисертації відбивається широкий науково-дослідний досвід з вивчення якого-небудь нового напрямку психологічної науки, отриманий здобувачем особисто (або в якості лідера дослідницької групи). Присудження вченого ступеня затверджується Вищою атестаційною комісією. Не слід плутати ступінь доктора філософії (PhD), використовувану в багатьох країнах для вищої наукової кваліфікації психологів, з науковим ступенем доктора психологічних наук в Україні. Для отримання останньої потрібно набагато більш висока кваліфікація і більш фундаментальний досвід психологічного дослідження. Ступінь доктора філософії (PhD) може бути в деякому відношенні порівнянн з науковим ступенем кандидата психологічних наук в Україні. Крім вчених ступенів для оцінки рівня кваліфікації професійних психологів у науковій та педагогічній сфері існує також система вчених звань. Психологам, які працюють у наукових або вищих навчальних закладах, можуть бути присвоєні звання старшого викладача, доцента і професора. Звання доцента зазвичай присвоюється фахівцям, що мають вчений ступінь кандидата психологічних наук, досвід наукової та педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах. Звання професора зазвичай присвоюється фахівцям, що мають вчений ступінь доктора психологічних наук, а також великий досвід наукової, педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах, а також керівництва науковою роботою аспірантів.

У сфері практичної психології також існує система оцінки рівня професійної кваліфікації. Вона включає в себе 1, 2 і 3 кваліфікаційні категорії, які присвоюються залежно від досвіду роботи, якості володіння професійними вміннями. Для практичних психологів організуються різні форми підвищення кваліфікації, семінари та тренінгу з окремих напрямків психології.

Отже, здійснений аналіз зарубіжного досвіду професійного навчання психологів дозволяє зробити такі висновки, які можуть стати підґрунтям оптимізації їх фахової підготовки в Україні.

По-перше, професійна підготовка психологів у зарубіжних країнах характеризується системністю, різномірністю, спеціалізованістю, практичною зорієнтованістю, сертифікованістю.

По-друге, значний вплив на професійну освіту психологів має психологічне товариство країни або асоціація професійних психологів. Саме вони беруть участь в акредитації спеціальності та окремих курсів, здійснюють експертизу якості викладання психології, написання студентами дипломних робіт, рівня науково-дослідницької роботи факультету й можуть відкликати ліцензію університету на право підготовки психологів.

По-третє, одним з провідних завдань професійної підготовки психологів є розвиток їх професійного самовдосконалення, яке є усвідомленим, цілеспрямованим, системним та відбувається завдяки: формуванню специфічних професійних знань у межах спеціальних обов'язкових та елективних навчальних курсів, спецкурсів, спрямованих на опанування студентами професійних узагальнень; активізації мисленевих процесів завдяки впровадженню системи тренінгів, дискусій, рольових ігор, кейс-стаді, навчальних конференцій, методів проектів та ситуативного навчання, клінічного наставництва, професійних майстерень, психоісторій, методів колегіального розвитку мислення, портфоліо; навчальним та супервізорській практиці.

Список використаних джерел:

1. European Diploma in Psychology: Draft Proposal prepared for consultation from the EuroPsy2 Project Group. Versin 2.7 revised. October 2003. – Режим доступу: <http://www.europsy.eu.com>
2. Mark R. Raymond. Jon Analysis and Specification of Content for Licensure and Certification Examination / Mark R. Raymond. Jon // Applied measurement for education. – 2001. – 14(4), Lawrence Erlbaum Associates, Inc.; P. 369-415.
3. Survey of the Practice of Psychology, prepared by Professional Examination Service. – As-sociation of States and Provincial Psychology Boards, 2003. – 147 p.;
4. А.Н. Занковский. Введения в професію, 2009
5. Володарская И.А., Лизунова Н.М. Система подготовки психологов в США / И.А. Володарская, Н.М. Лизунова // Вестник МГУ. – Сер. 14. Психология. – 1989. – №3. – С. 50-62.
6. Карандашев В.Н. Психология: Введения в професію., 2000
7. Навчально-методичний комплекс “Наскрізна програма практик” фахової підготовки студентів спеціальності 6.030103 “Практична психологія” /упор. З.О.Гаркавенко; за ред.В.І.Бондаря, В.Г.Панка. – К.:Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. – 78 с.

ТРАНСФОРМАТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ФАКТОР НЕПЕРЕРВНОГО НАВЧАННЯ У ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ США

ЮЛІАНА ЛАВРИШ

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови
технічного спрямування №2 Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Сучасна парадигма освіти змінює вимоги до концепції професійної підготовки сучасних інженерів, оскільки посилюється роль потенційного роботодавця у освітньому процесі. Розвиток інженерної освіти залежить від можливості забезпечити підготовку інженерів, які здатні вирішувати складні технологічні завдання. Інженерам 21 століття необхідно володіти значно розширеним об'ємом професійного досвіду, будувати свій власний світ переваг та оцінок, відображати його через інтелектуальний потенціал компетенцій, особистісних характеристик, а саме: вміння критично мислити, орієнтуватися в концептуальних ідеях сучасності, формувати готовність як загальну здатність до майбутньої діяльності, розвивати потреби у самовираженні, навичках рефлексії з метою ефективної роботи у команді.

Саме тому холістичний підхід до професійної підготовки інженерів у університетах США є основою для викладачів, яка дає змогу переосмислити актуальні методи та технології оптимізації вищої технічної освіти. В двох доповідях Національної Академії інженерної справи США (National Academy of Engineering) висвітлена платформа реформування інженерної освіти. Перша доповідь “Інженер 2020: перспективи інженерної справи у новому столітті” (The Engineer of 2020: Visions of Engineering in the New Century) [1] надає характеристики інженерів сучасності з урахуванням майбутніх напрямів розвитку технологій та суспільства [2, стр.146]. Другий документ “Навчання інженерної справи: підготовка лідерів 21 століття у контексті новітніх напрямків навчання” (Educating Engineers: Preparing 21st Century Leaders in the Context of New Modes of Learning) [3] оцінює вплив, ефективність та потребу у застосуванні новітніх методів навчання. Виходячи зі змісту даних доповідей, ми виокремили дві взаємопов'язані теми розвитку інженерної освіти у США: ключова позиція ролі інженера у 21 столітті та модифікація інженерної освіти. Інженер 21 століття повинен мати проектно-орієнтоване критичне мислення та прагнення до неперервної освіти. Враховуючи зростання технічних знань і постійний

розвиток технологій, для майбутнього інженера вже не достатньо володіти лише знаннями в галузі математики та інших точних наук. На думку викладачів академії Дж. Нека і С.Вільямсона [4, стр. 137] необхідно набувати навички лідера та менеджера для успішного розвитку інноваційних досягнень інженерів, що визначені авторами як “процес, що перетворює ідею у вартість для клієнта, сприяє життєдіяльності та прибутковості підприємства”. Зазначений вище підхід потребує диференційованої оцінки додаткового обсягу знань, навичок, які дають змогу інженерам конкурувати на ринку та бути лідерами інноваційних методик.

Зміст професійного навчання має бути заснований на трансформативному навчанні. Такий підхід до організації навчання полягає у тому, що впродовж тривалого часу, а саме після завершення формальної інженерної програми, випускники ще знаходяться під впливом цієї програми. Це означає, що процес навчання має значний вплив на студента і сприяє розвитку його особистісних та професійних якостей. Темп застаріння знань унеможлиблює обмеження освіти запланованим віком або рівнем. Неперервність освіти є центральною проблемою сучасної професійної педагогіки. Одним із напрямків неперервної освіти є проектування змісту та методів вивчення ключових дисциплін, спрямованих на майбутню професійну діяльність, що трансформує його із випускника - стажера у досвідченого інженера-лідера. Саме фахівці такого рівня можуть не тільки адекватно реагувати на зміни у суспільстві, але й бути ініціаторами цих змін.

Під час трансформативного навчання відбувається зміна парадигми мислення, яка націлена на трансформацію системи цінностей та переконань (розуміння того, що “вірно” або “невірно”). Професійні виклики, незадоволення рівнем та об’ємом знань, зупинка у професійному розвитку зумовлює цей процес. Студенти починають усвідомлювати свої цілі та шукають шляхи їхнього можливого досягнення, що створює певні складності у діяльності. Головне завдання трансформативного навчання – це зміщення фокусу контролю із зовнішнього середовища у власний світ, яке дає змогу усвідомити власні можливості, розширити та удосконалити навички.

Але фундамент для таких змін та прагнень має закладатися ще під час навчання в університеті, за допомогою трьох складових концепцій трансформативного навчання: інструментальне або проблемне навчання, з метою визначення причино-наслідкових зв’язків на базі аналізу та синтезу проблеми; комунікативне навчання: спілкування та співпраця з фахівцями за межами університету; креативне навчання, що сприяє розумінню власних потреб.

З метою розвитку ідей модифікації процесу навчання і професійного становлення майбутнього інженера в контексті трансформативного навчання, нами було проведено аналіз нових тенденцій у інженерній освіті США, включаючи наукові міждисциплінарні проекти, спільні практичні проекти з підприємствами та майбутніми роботодавцями, що реалізуються в університетах, вивчення принципів неперервної освіти, проведення психологічних тренінгів з лідерства та підвищення рівня самоефективності. Доросла людина має усвідомлювати, що даний теоретичний матеріал пов'язаний із власною діяльністю. Найефективнішими у даному випадку є нелінійні форми навчання (коли учасники вивчають нові стратегії та моделі поведінки у системі міжпредметних зв'язків): кейс, моделювання, рольова гра, командні завдання.

Досягти позитивних результатів трансформативного навчання можливо при неформальному та не спланованому навчанні. Важливо давати змогу студентам - початківцям спілкуватися із випускниками або студентами старших курсів під час виконання спільних проектів або експериментів. Особливої уваги заслуговує оцінювання діяльності студентів, яке має бути вчасним, регулярним, різнобічним та різноплановим.

Наведемо таблицю порівняння традиційних методів та методів трансформативного навчання:

Таблиця 1

Порівняння традиційних методів та методів трансформативного навчання

	Традиційне навчання	Трансформативне навчання
Знання	Знання статичні, обмежені, лінійні	Знання динамічні, багатовимірні, не статичні
Навчання	Інструктивна модель (викладачі передають "факти" студентам)	Конструктивна модель (факти збираються, обговорюються, аналізуються і піддаються сумнівам)
Роль викладача	"Носій знань"	"Наставник"
Фахова атестація	На основі відтворення фактів	На основі аналізу, синтезу і розв'язання проблеми
Зміст оцінювання	Орієнтація на викладача (які матеріали пропонуються, структура програми тощо)	Орієнтація на студентів: які їхні потреби, чи задовольняються вони, прогрес студента, рівень досягнення мети навчання

Підсумовуючи викладений вище матеріал, ми можемо стверджувати, що трансформативне навчання – концепція, що активно розвивається і доповнюється в освітніх закладах США. Це тип навчання має великий практичний потенціал, зумовлений високою динамічністю соціальних процесів, що дає змогу інженерам розвивати власні навички та здібності розв’язання складних завдань, досягати глибокої рефлексії, чітко сфіксованої в перебудові професійних орієнтацій, організовувати ефективну роботу за будь-яких умов та стати справжніми лідерами – інженерами 21 століття.

Список використаних джерел:

1. National Academy of Engineering. Educating the Engineer of 2020 (2004). Retrieved March 14, 2015 from: <http://www.nae.edu/Publications/Reports/25677.aspx>
2. Goldberg, D.E. (2010). The missing basics and other philosophical reflections for the transformation of engineering education. In D. Grasso & M.B. Burkins (Eds.), *Holistic Engineering Education* (pp. 145-158). New York, NY : Springer Science.
3. National Academy of Engineering. *Educating Engineers: Preparing 21st Century Leaders in the Context of New Modes of Learning* (2013). Retrieved March 14, 2015 from: <http://www.nae.edu/Publications/Reports/25677.aspx>
4. Wnek, G., & Williamson, S. (2010). Engineering value propositions: Professional and personal needs. In D. Grasso, & M. Burkins (Eds.), *Holistic Engineering Education: Beyond Technology* (pp. 137–144). New York, NY: Springer.

РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОЇ ОСВІТИ У США ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВИМОГА ЧАСУ

ІРИНА ЛИТОВЧЕНКО

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Актуальність розвитку корпоративної освіти в нашій країні тісно пов'язана з проблемою конкурентоспроможності підприємств, що базується на високому рівні професійної компетентності працівників. У цьому контексті важливим є вивчення кращого зарубіжного досвіду, зокрема Сполучених Штатів Америки, де ця форма освіти з'явилася ще на початку минулого століття і довела свою високу ефективність, підтверджену статусом цієї країни як світового лідера в усіх галузях економіки.

У нашому дослідженні вважаємо за доцільне проаналізувати розвиток корпоративної освіти у Сполучених Штатах після закінчення Другої світової війни, коли вона почала набувати масового характеру. В цілому другу половину ХХ ст. називають “ерою освіти дорослих”, оскільки в цей час країна вступила в період бурхливого розвитку освіти дорослих, яка виокремилася в окрему, самостійну, потужну галузь освіти. Це було зумовлено цілою низкою соціально-економічних чинників, насамперед переходом до постіндустріального суспільства, який супроводжувався зростанням загального освітнього рівня людей та усвідомленням важливості неперервної освіти як норми життя дорослої людини. Освітні заклади для дорослих виконували свою основну соціальну функцію – розповсюдження знань, а також відігравали ключову роль у забезпеченні економічної конкурентоспроможності американських підприємств та у Війні з бідністю (War on Poverty), оголошеній в 1964 р. президентом Ліндоном Джонсоном. Ключовою рисою повоєнного періоду стала неперервна професійна освіта, яку надавали та спонсорували підприємства, організації та установи для своїх працівників.

У повоєнний період розвивалася система професійної підготовки, створена під час війни і спрямована на забезпечення перемоги. У своєму дослідженні 1958 р., присвяченому навчанню на заводах і фабриках, Гарольд Кларк і Гарольд Слоун (Harold Clark and Harold Sloan) зазначають, що корпоративні навчальні програми “буквально увірвалися в життя за останні десять років” [1, с. 25], коли бізнес та індустрія почали створювати свої власні освітні програми. До середини 1960-х рр. утверджуються

певні спільні тенденції розвитку освіти на виробництві [2]. Вибух знань докорінно змінив природу праці, а постійне ускладнення виконуваних робіт вимагало від працівників усіх рівнів постійного професійного навчання та підвищення кваліфікації. Чим більше грошей промисловий сектор вкладав у наукові дослідження та розвиток галузі, тим більше він повинен був інвестувати у професійну освіту й підготовку персоналу. Створення нових продуктів та розробка нових процесів вимагали змін у технологіях виробництва та спеціальної підготовки працівників для роботи з цими технологіями.

Програми, які розроблялися корпораціями, надавали навчання, пов'язане з виконанням професійних обов'язків. До 1960 р. було створено окремі програми для працівників конвеєрних ліній, майстрів, бригадирів, менеджерів, технічного персоналу, тощо. Корпоративні програми також передбачали розвиток інтелектуальних можливостей і надавали гуманітарну, економічну та широку загальну освіту. Крім того вони були спрямовані на розвиток навичок читання, критичного мислення, будови стосунків у колективі, вміння виступати перед публікою. Деякі корпорації пропонували загальну освіту для особистого розвитку своїх працівників та їхніх сімей [3].

Багато корпорацій вкладали свої основні інвестиції у більш складні й передові форми розвитку людських ресурсів, створюючи свої власні освітні заклади. Найбільшим і далеко не єдиним таким закладом був Навчальний центр компанії Ксерокс (Xerox's Learning Center) у м. Лізбург, штат Вірджинія. Вісімнадцять корпоративних освітніх закладів надавали вчені ступені, один заклад, Національний технологічний університет, пропонував усі навчальні курси в дистанційній формі. Використання телекомунікаційних та комп'ютерних технологій дало змогу подолати обмеження в часі та просторі, які робили освіту недоступною для багатьох людей [4].

У 1950-х рр. нове бачення організацій знайшло відображення в новій системі навчання, яке отримало назву "розвиток організації" (organizational development – OD). Розвиток організації – це процес розуміння та вдосконалення людських систем на основі досліджень в академічній та корпоративній сферах. Результати таких досліджень сприяли поліпшенню стосунків у колективі, позитивним перетворенням у великих корпораціях, вдосконаленню управління людськими ресурсами [5]. До інновацій цього часу належать також планування навчальних програм, відпрацювання взаємодії в командах, покращення якості трудового життя, підвищення кваліфікації та кар'єрне зростання.

На жаль, як стверджує Нелл Юріх (Nell Eurich), інформація щодо точної кількості працівників, які навчалися у сфері корпоративного

навчання, кількості компаній, які його надавали в той час, а також вартості навчання відсутня [4]. За різними оцінками до навчання й професійної підготовки персоналу було залучено від чотирнадцяти до тридцяти п'яти з половиною мільйонів працівників. Верхня межа свідчить про те, що у професійному навчанні брала участь третина всієї робочої сили в країні. Проте, незважаючи на великі матеріальні затрати та швидкий розвиток системи корпоративної освіти, за даними Бюро перепису, в середині 1980-х рр. роботодавці надавали формальне професійне навчання лише 10 % своїх працівників, а підвищення кваліфікації – лише 11 % [6].

Підсумовуючи результати здійсненого нами дослідження, можемо зробити висновок про те, що корпоративна освіта в Сполучених Штатах Америки після закінчення Другої світової війни зазнала бурхливого розвитку, зумовленого насамперед переходом до постіндустріального суспільства, потребою корпорацій у висококваліфікованих працівниках, необхідних для їх успішного функціонування. І хоча корпоративні програми того часу не охоплювали всього працюючого населення, вони були надзвичайно важливими для соціально-економічного розвитку країни, оскільки відігравали ключову роль у забезпеченні економічної конкурентоспроможності американських підприємств та у покращенні добробуту американських громадян.

Список використаних джерел:

1. Clark H. F. *Classrooms in the factories; an account of educational activities conducted by American industry* / H. F. Clark, H. S. Sloan. – Rutherford, N.J.: Institute of Research, Fairleigh Dickinson University, 1958. – 139 p.
2. Lusterman S. *Education in industry* / Seymour Lusterman. – New York: Conference Board, 1977. – ix, 97 p.
3. Stubblefield H. W. *Adult education in the American experience: from the colonial period to the present* / H. W. Stubblefield, P. Keane. – San Francisco: Jossey-Bass, 1994. – xviii, 397 p.
4. Eurich N. *Corporate classrooms : the learning business* / Nell Eurich. –Princeton, N.J.: Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1985. – xv, 163 p.
5. Huse E.F. *Organization development and change* (3rd ed.) / E.F. Huse, T.G. Cummings. – St. Paul, Minn.: West Pub. Co., 1985. – xv, 583 p.
6. Carnevale A P. *Training in America: The organization and strategic role of training* / Carnevale A.P., Gainer I.J., Villet J. – San Francisco: Jossey-Bass, 1990. – xxii, 261 p.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ США

ЛЮБОВ ОГНІВКО

*викладач кафедри іноземних мов та філології
Вінницької філії Університету Сучасних Знань*

Abstract: *The article reveals the main tendencies of Economics profile specialists' training in the US higher educational establishments. Gender peculiarities of Masters of Economics are characterized.*

Keywords: *Master of Economics, the US higher educational establishments, masters programs.*

Анотація: *У статті розглядаються основні тенденції у підготовці фахівців економічного профілю у вищих навчальних закладах США. Схарактеризовано гендерні особливості магістрів економічного профілю.*

Ключові слова. *Магістр економічного профілю, вищі навчальні заклади США, магістерська програма*

В сучасних умовах реформування економіки України потрібні висококваліфіковані фахівці економічного профілю, які були б затребувані на ринку праці. Розв'язання даної проблеми потребує вивчення досвіду підготовки конкурентоспроможних фахівців, магістрів економічного профілю в США, в країні, що є однією із всесвітньо визнаних лідерів економічної та бізнес-освіти.

Проблема підготовки фахівців економічного профілю в США розглядалась у працях Н. Войнаровської, Б. Дуба, В. Ільної, С. Кричевського та інших дослідників.

Мета статті полягає у тому, щоб виявити основні тенденції у підготовці магістрів економічного профілю, схарактеризувати гендерні особливості в підготовці фахівців.

В Сполучених Штатах Америки магістр – це вчений (академічний) ступінь, який присвоюють у коледжах, університетах, бізнес школах. Ступінь бакалавра є необхідною умовою в США для продовження навчання за програмами магістра і доктора.

Магістрів економічного профілю у вищих навчальних закладах США готують за двома галузями знань “Соціальні науки” і “Бізнес, менеджмент, маркетинг та відповідні допоміжні послуги”, у 23 напрямках, одному з економіки і 22 з бізнесу [2].

Аналіз інформаційних ресурсів Вищої школи (Gradschools), Освітнього порталу (Education-portal) та вищих навчальних закладів США засвідчили,

що багато коледжів і університетів, бізнес шкіл пропонують магістерські програми економічного профілю як з напрямку економіка, так і з бізнесу. Вищі навчальні заклади США присуджують такі магістерські ступені:

- Master of Arts (Магістр мистецтв);
- Master of Science (Магістр наук) в різних галузях економіки (магістр економіки, магістр міжнародної економіки, магістр економіки розвитку, магістр бухгалтерського обліку, магістр фінансів, магістр банківської справи та ін.);
- Master of Business Administration (Магістр ділового адміністрування).

Багато магістерських програм пропонується з присудження поєднаних ступенів, наприклад магістра ділового адміністрування та магістра економіки тощо.

У вищій освіті США спостерігається зростання кількості випускників ВНЗ, яким присуджена магістерська ступінь. Зокрема, у 2009-2010 рр. в США загалом присуджено 693 тис. магістерських ступенів, що на 50% більше, ніж було присуджено у 1999-2000 рр. З 693 тис. магістерських ступенів, присуджених у 2009-2010 рр., 26% присуджено в галузі бізнесу. За десятиріччя кількість магістерських ступенів, присуджених в у 2009-2010 рр. у галузі бізнесу, зросла на 59%. Як свідчить аналіз статичних даних в галузі освіти, тенденція щодо присудження значної кількості магістерських ступенів у галузі бізнесу порівняно з іншими галузями залишається незмінною протягом десятиріччя [5, с. 96].

Зростає також частка магістерських ступенів, присуджених жінкам. Зокрема, у 2009-2010 рр. частка магістерських ступенів, присуджених жінкам у галузі бізнесу становила 46% [2, с. 96]. За десятиріччя зросла і кількість магістерських наукових ступенів, присуджених приватними комерційними закладами, порівняно з державними та приватними некомерційними на 50%. [5, с. 110].

Американські дослідники Джеймс М. Маккой і Мартін І. Мілкман, вказують на зниження частки студентів, які навчаються за програмами магістра економіки з базовою економічною освітою, а також на збільшення зарахувань іноземних студентів на магістерські програми [8].

Незважаючи на те, що кількість вступників у магістратуру економічного профілю зростає, відбувається скорочення навчальних закладів, які пропонують підготовку магістрів цього напрямку. Так, згідно дослідження Джеймса М. Маккоя і Мартіна І. Мілкмана у період з 1992 по 2002 роки скоротилося число закладів, які здійснюють підготовку магістрів економічного профілю в США на 18% (з 334 до 272 шкіл), однак програми зазнали незначних змін. Така ситуація, на їх думку, спричинила дещо послаблення вступних вимог в магістратуру [8; 7].

На офіційному сайті Асоціації з економічної освіти США наведено перелік 212 вищих навчальних закладів, які пропонують програми докторських і магістерських ступенів з економіки. 160 закладів (75,47%) здійснюють підготовку за спеціальними магістерськими програмами (Terminal Master's) з економічного профілю і 139 ВНЗ (65, 56%) – за докторськими (Ph.D. Program). 87 закладів (41,03%) пропонують і магістерські, і докторські програми; 73 (32,34%) навчальні заклади – лише магістерські програми; 52 ВНЗ (24, 25%) – лише докторські програми [1].

Як свідчать дослідження американських вчених, у 18, 4% магістерських програм основна мета – підготовка до докторської роботи, у 64, 9% – до кар'єри у сфері бізнесу та уряді, у 16, 7% – підготовка і до докторської роботи і до кар'єри у сфері бізнесу та уряді [8].

Ефективність навчання магістрантів у вищому навчальному закладі залежить від мотивів їх вступу в магістратуру.

Результати дослідження американських вчених Девіда Коландера і Джесіки Холмс показали, що основними мотивами абітурієнтів вступу в магістратуру економічного профілю є:

- інтерес до економіки (у 63% жінок і 72% чоловіків);
- задоволення від навчання в бакалавраті (у 57% жінок і 61% чоловіків);
- престижність вищого навчального закладу (у 68% жінок і 52% чоловіків);
- бажання брати участь у творенні економічної політики (у 54% жінок і 49% чоловіків);
- високі оцінки з економічних дисциплін (у 38% жінок і 33% чоловіків);
- поради викладачів з бакалаврату (у 38% жінок і 30% чоловіків);
- бажання займатися науковими дослідженнями (у 23% жінок і 25% чоловіків);
- політичні причини (у 11% жінок і 10% чоловіків) [3].

Як бачимо, престижність вищого навчального закладу, інтерес до економіки та задоволення від навчання в бакалавраті – основні мотиви вступу в магістратуру у більшості жінок і чоловіків. Однак, якщо більшість жінок на перше місце ставить престижність навчального закладу, то чоловіки – інтерес до економіки. Більший відсоток чоловіків задоволені від навчання на бакалавраті й тому вирішують вступати в магістратуру. Цікавим є те, що бажання брати участь у творенні економічної політики переважає у жінок. Невеликий відсоток вступників в магістратуру зазначають, що хочуть займатися науковими дослідженнями.

Щоб вступити в магістратуру абітурієнту необхідно мати ступінь бакалавра, присудженого в акредитованому ВНЗ. При цьому вступна комісія ретельно аналізує перелік курсів, які вивчалися на бакалавраті, їх об'єм,

зміст і отримані оцінки. ВНЗ потребують проходження стандартизованих вступних тестів (GRE, або GMAT, для іноземців ще й – TOEFL), які проводять спеціальні організації. При цьому вимагається ще й мінімальний бал за стандартизовані тести. Деякі навчальні заклади потребують представити письмові рекомендації викладачів. У більшості магістерських програм вимагається проходження спеціальних курсів на бакалавраті. Наприклад, економіка проміжного рівня, один математичний курс, статистика тощо [8].

При виборі магістерської програми економічного профілю важливим є надання магістрам фінансової допомоги. Зокрема, магістрантам пропонують працювати асистентами викладачів (Teaching Assistantship), чи асистентами наукових дослідників (Research Assistantship). Менше половини шкіл США пропонують стипендії магістрантам, фінансову допомогу певним групам студентів (етнічним, релігійним меншинам та ін.), допомогу малозабезпеченим тощо. Як стверджують американські дослідники, американські магістранти економічного профілю часто мають стипендії, що покривають плату за навчання і забезпечують їх грошима на проживання [4].

Кожному магістранту після вступу в магістратуру призначається радник із числа професорів профілюючої кафедри. Разом з ним магістрант розробляє індивідуальний план навчання, який включає в себе визначення напрямків спеціалізації, вибір навчальних курсів з певного переліку, який пропонується вищим навчальним закладом, вибір теми магістерської роботи або проекту (якщо це передбачено вимогами).

Переважає більшість магістрантів обирають теми магістерської роботи, які поглиблюють розуміння певного економічного явища, стверджують американські дослідники. Жінки значно частіше, ніж чоловіки, обирають тему, яку пропонують наукові керівники. Чоловіки-магістранти більше зацікавлені в теоретичних галузях економіки (мікротеорія, макротеорія), а жінки – в прикладних (економіка праці, суспільні фінанси, економіка міста) [3].

Незважаючи на те, що на думку магістрантів, у них незалежно від статі рівні можливості в навчання, однак жінки трохи рідше, ніж чоловіки є асистентами дослідження та асистентами викладачів, менше пишуть наукових статей [3].

Цікавим є те, що американські вчені стверджують, що і чоловіки і жінки, найчастіше прагнуть співпрацювати з економістами тієї ж статі [3; 9].

В умовах високо конкурентного характеру наукових економічних досліджень, на які вищі навчальні заклади зосереджують своє навчання, жінки менш комфортно почувають себе в економічній академічній кар'єрі, ніж чоловіки. Згідно досліджень Урі Гнізі і Арло Рустічіні, жіноча продуктивність знижується, як тільки конкурентоспроможність середовища зростає, в той час як продуктивність чоловіків підвищується. Оскільки магістерські програми готують студентів до кар'єри у галузі високо конкурентних наукових досліджень, більшість жінок у процесі навчання

визнають, що така спрямованість цих програм не відповідає їх інтересам. Їм більш імпонують магістерські програми, що орієнтовані на більш прикладний характер економіки [6; 9].

Плани магістрантів економічного профілю щодо майбутньої кар'єри відрізняються. Більшість планують продовжити академічну кар'єру, бачачи себе у великому університеті. Жінки значно частіше, ніж чоловіки зазначають, що їх кар'єрний шлях веде до ліберального коледжу вільних мистецтв, до провідного наукового закладу або до установи творення економічної політики [3].

Досліджуючи гендерні особливості вищої економічної освіти США, Девід Коландер і Джесіка Холмс дійшли висновку, що навчаючись за кращими американськими магістерськими програмами з економіки, жінки недостатньо реалізують себе в науковій діяльності. Причиною цього явища є не відсутність інтересу до економіки, а структура магістерської програми економічного профілю, що не відповідає інтересам жінок і багато в чому працює на послаблення цих інтересів. Суто технічна, теоретична та математична основа підготовки магістрів економічного профілю, яка часто не має прямого відношення до роботи, яку студенти в галузі прикладної політики виконуватимуть, відлякує багатьох жінок і чоловіків з великим творчим потенціалом від вступу в докторантуру та продовження наукової роботи в галузі економіки. На думку вчених, розв'язання даної проблеми потребує внесення змін у перший рік базової навчальної програми. Це сприяло б ефективнішій магістерській підготовці чоловіків і жінок [3].

Незважаючи на те, що частка жінок, які вступають на магістерські програми з економіки зростає, Девід Коландер і Джесіка Холмс зазначають, що у найпрестижніших закладах США менше жінок навчається на кращих магістерських програмах економічного профілю. Це зумовлено тим, що жінки менш задоволені, ніж чоловіки, своєю вищою економічною освітою і тому не обирають професії економіста-науковця. Серед причин невдоволеності жінок магістерськими програмами економічної освіти дослідники називають такі:

- відсутність наставництва (наслідування), оскільки малий відсоток професорів жінок, які викладають у вищих навчальних закладах США;
- труднощі, що виникають під час навчання за магістерськими програми, які включають менш практично-орієнтовані економічні курси. Більшість жінок вважають вивчення економічних дисциплін важким, а курс математики – складним [3].

Результати досліджень Еліз Гольдштейн (1979), Хелени Берг і Маріанни А. Фербер (1983), Лусії Гілберт, Джун М. Галесіш і Шеррі Л. Еванс (1983), Девіда М. К. Маркса і Жасмин Р. Роман (2002) показали, що:

- академічна продуктивність вчених зростає коли протеже і наставник однієї статі.

– чоловіки-магістри встановлюють легше взаємовідносини з чоловіками-викладачами, а жінки-магістри – з жінками професорсько-викладацького складу;

– жінки-магістри, для яких прикладом для наслідування були жінки-професори, відчували себе впевненішими, ніж студентки, які ототожнювали себе з чоловічими прикладами для наслідування;

– високо мотивовані і математично талановиті жінки показують вищі результати під час іспитів з математики, коли іспит приймає жінка, а не чоловік.

Незважаючи на те, що зростає частка тих, хто отримує магістерські ступені, частка студентів, які завершують навчання за магістерськими програмами з економіки становить 78,4%. Решта студентів не завершують навчання в магістратурі з різних причин: через низьку успішність; у зв'язку із переведенням на докторську програму та інших [8].

Важливим є з'ясування працевлаштування випускників магістерських програм. Дослідження американських вчених Джеймса М. Маккойя і Мартіна І. Мілмана показало, що близько чверті (21,4%) випускників магістерських програм з економічного профілю в США працевлаштовані в уряді, майже половина (44,2%) в приватному секторі і лише незначна частина (2,4%) – працюють в освіті [3]. Майже третина (29%) випускників з магістерських програм в університетах з докторською підготовкою вступають туди після отримання ступеня магістра [8].

Про цінність ступеня магістра свідчить рівень заробітної плати випускників після закінчення магістратури. Згідно статистичних даних за 2011 р., у 2010 році середня заробітна плата за рік молодих фахівців зі ступенем магістр і вище становила 547 тис. дол. Це на 21% більше, ніж середній показник заробітної плати фахівців з бакалаврським ступенем [5, с. 116].

За даними Національної асоціації коледжів і роботодавців середня річна зарплата, яка пропонується випускникам - магістрантам з різних напрямів в сфері бізнесу відрізняється (див табл. 1).

Таблиця 1

**Середня річна зарплата в доларах,
яка пропонується випускникам зі ступенем магістра в сфері бізнесу
(за даними Національної асоціації коледжів і роботодавців) [6]**

Напря́м	Зарплата в доларах за рік	
	2011 р.	2010 р.
Бухгалтерський облік	46741 дол.	49254
Економіка	42000	-
Фінанси	52917	54500
Людські ресурси	70000	-
МВА (без технічної попередньої підготовки)	76786	49875
МВА (з технічною попередньою підготовки)	76625	64667
Маркетинг	53000	40933

Як бачимо з таблиці, роботодавці пропонують випускникам більшу зарплату з напрямку MBA, незважаючи на відсутність у них досвіду. Знаючи, що на такі напрями як фінанси і бухгалтерський облік пропозиції зарплати у 2011 р. для випускників-магістрів зменшились [10].

Таким чином, основними тенденціями у підготовці магістрів економічного профілю протягом останнього десятиріччя США є: зростання кількості присуджених магістерських ступенів; збільшення частки магістерських ступенів, які присуджені жінкам; присудження значної кількості магістерських ступенів в галузі бізнесу; значне зростання кількості наукових ступенів, присуджених приватними комерційними закладами порівняно з державними та приватними некомерційними; зниження частки студентів, які навчаються за програмами магістра економіки з базовою економічною освітою, збільшення зарахувань іноземних студентів на магістерські програми. Спостерігаються гендерні особливості у мотивах вступу абітурієнтів у магістратуру, вибору тем дослідження, наукових інтересів та планів щодо майбутньої кар'єри.

Список використаних джерел:

1. Alphabetical List of U.S. Graduate Programs in Economics. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aeaweb.org/gradstudents/Schools.php>.
2. Classification of Instructional Programs – 2010 : U.S. Department of Education; National Center for Education Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nces.ed.gov/ipeds/cipcode/Default.aspx?y=55>.
3. David Colander and Jessica Holmes. Gender and graduate economics education in the us. //Feminist Economics. – 13(2), April 2007, 93 – 116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rocky.middlebury.edu/econ/repec/mdl/ancoec/0725.pdf>
4. David Colander and Hugo Nopo. Educating Latin American Economists. International // Review of Economic Education. Vol. 10, No. 1, pp 54-69. 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.economicnetwork.ac.uk/iree/v10n1/colander_nopo.pdf.
5. Digest of Education Statistics 2011. National Center for Education Statistics; U.S. Department of Education; Education Statistics Services Institute; American Institutes for Research. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nces.ed.gov/pubs2012/2012001.pdf>
6. Gneezy, Uri and Arlo Rustichini. 2004. Gender and Competition at a Young Age. // American Economic Review, Papers and Proceedings, 94(2): 377 – 81.
7. Martin I. Milkman, James P. McCoy. Master's of Economics Programs: Comparing Canada and the United States. //Journal of Economic Education, 2008, vol. 39, issue 1, pages 92-99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://EconPapers.repec.org/RePEc:jee:journl:v:39:y:2008:i:1:p:92-99>
8. McCoy, James P. and Martin I. Milkman. Evolution of the Masters in Economics. //Journal of Economic Education, 2006, 37(4), pp. 470-476. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aeaweb.org/gradstudents/Education_Issues.php.
9. McDowell, John, Larry Singell, Jr., and Mark Slater. Two to Tango? Gender Differences in the Decisions to Publish and Coauthor //Economic Inquiry 2006. 44(1): 153–68.
10. NACE Salary Survey: A Study of 2010–2011 Beginning Offers, Fall 2011, Volume 50, Issue 4.

ЕКОНОМІЧНА ТА ЕКОЛОГІЧНА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ Е-ЗНАННЯМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ США

ОКСАНА СВАТЮК

*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ГАЛИНА ЛЕСЬКІВ

*кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Анотація. Обґрунтовано сутність і взаємозв'язок категорій “екологізація управління Е-знаннями”, “екологічні Е-знання персоналу”, “Е-економіка”, “екологізація Е-освіти”. Наведено інструменти отримання Е-знань та Е-освіти за допомогою якості та розширення обсягів контентного наповнення ресурсного простору або доступу для широкого кола користувачів. Визначено проблеми управління знаннями працівників, основні елементи екологічних знань і практики використання їх в організації.

Ключові слова: Е-знання, Е-освіта, екологізація освіти, екологічна свідомість, управління знаннями, норми, навички.

Annotation. Essence and intercommunication of categories are reasonable “ecologization of management E-knowledge”, “ecological E-knowledge of personnel”, “ecologization of E-education”. The problems of management knowledge of workers are certain, basic ingredients of ecological knowledge and practice of the use of them in organization.

Keywords: E-knowledge, ecologization of E-education, ecological consciousness, management, norms, skills, knowledge.

Постановка проблеми. Політика і політики продовжують домінувати над екологічною та економічною науками, чим унеможливають об'єктивний прогноз і побудову моделей для розвитку регіонів США в умовах глобалізації. Підприємства все більше орієнтуються на постійний розвиток не тільки свого бізнесу, а створюють підрозділи для забезпечення, збереження, концентрації усіх Е-знань щодо виробництва товарів і послуг, управлінських технологій, галузь в цілому. Конкурентоспроможні підприємства хочуть бути впевнені в тому, що їхня діяльність забезпечує створення додаткової вартості. Оскільки значна частина вартості підприємства складається з “нематеріальних активів”, то певна частина знань в тій чи іншій формі, як правило, буває відсутня, дублюється чи взагалі не використовується. Саме формування екологічної та економічної системи управління е-знаннями як менеджменту підприємства, може стати корисним інструментом для трансформації підприємництва і навіть ключем до набуття його конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема набуття Е-освіти, Е-знань персоналу досліджується з соціально-педагогічної, управлінської та філософської точок зору такими науковцями: Астаховою К.В., Биковим В.Ю., Губерським В.В., Кременем В.Г., Кузьміним О.Є., Мілютіною К.Л., Терещенком Т.В. та набуває дедалі більшої актуальності. Окремі питання засад економіки, енергетики, екології досліджено Кириленком І.Г. Засади екологізації освіти визначено на Конференції ООН зі сталого розвитку "Ріо+20".

Постановка завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування сутності понять "екологізація управління Е-знаннями", "екологічна освіта", "екологічне виховання" та визначення елементів їхнього застосування.

Категорія "Е-освіта" перебуває у взаємозв'язку з певними поняттями, зокрема, "якість освіти", "ефективність професійної діяльності персоналу", "екологізація Е-освіти", "екологічна свідомість", що підкреслює основне завдання - удосконалення системи формування й оцінки якості освіти працівників і визначає порівняння досягнутого рівня знань з еталоном, роль якого відведена принципам Болонської декларації.

Визначальним фактором соціально-економічного та інноваційного розвитку США є розбудова якісної, ефективної та конкурентоздатної системи вищої освіти. Світовий досвід переконливо свідчить, що становлення сучасних конкурентних університетів асоціюється із кардинальними суспільними зрушеннями, формуванням демократичних державних інститутів і розвитком високопродуктивної економіки. Таким протореним шляхом розвивались практично всі нинішні країни-лідери.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації зростає необхідність реагувати на потреби окремих осіб, підприємств, регіонів США. Українським професором Биковим В.Ю. обґрунтовано нову освітню парадигму, яка полягає у необхідності забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх тих, хто повинен навчатися (у тих випадках, коли наявність сертифікату про загальну і/або відповідну професійну освіту є обов'язковим); хто має бажання, потребу (внутрішньо або зовнішньо мотивовані) навчатися впродовж життя; хто має для цього можливості (час, стан здоров'я, завантаженість).

Технології управління Е-знаннями спрямовані на створення умов для збереження даних питань і застосування в бізнес-діяльності організації, що не тільки підсилює її конкурентоспроможність, але й забезпечує довгострокове зростання. Управління знаннями охоплює широке коло напрямків діяльності, пов'язаних водночас як і з мудрістю чи розумом окремих осіб, так і з різноманітною інформацією, яку ми використовуємо у нашій діяльності. Одним з цих напрямків є екологізація управління Е-знаннями. Його ціллю є дослідження складних взаємозв'язків між системами, що існують у внутрішньому середовищі будь-якої організації в США.

Екологізація управління Е-знаннями – це підхід, що направлений на підвищення ефективності управління знаннями персоналу та організування ефективною структури управління всім екологічним потенціалом в організації.

Екологічні знання персоналу – це перевірений практикою логічний результат процесу пізнання природи, її екологічних взаємозв’язків, адекватне відображення її в свідомості людині у вигляді екологічних уявлень, понять, суджень, теорій [3, с.24]. Це включає з точки зору Л.Мельника “усвідомлення та розуміння дії екологічних законів, принципів взаємовідносин різних об’єктів природи між собою та з людиною, необхідності побудови взаємно сприйнятливих відносин між собою” [5, с.31].

Екологічні знання персоналу в організації обумовлюються наступними *елементами*: безпосередньо загальними знаннями, сферою діяльності, наявними організаційними ресурсами і зовнішнім середовищем, що впливає на них. Різні види знань розглядаються як його підвиди і представляються як єдине ціле. Ці знання будуються на поєднанні організаційних ресурсів, таких як персонал, процеси, структура організації та його внутрішня організаційна культура. Така взаємодія забезпечує баланс із навколишнім середовищем задля максимізації інтересів організації через чотири економіко-екологічні механізми: поширення, взаємодія, конкурування та еволюція. Позначається ця взаємодія як модель DICE (distribution, interaction, competition, evolution) [9, с.44], (рис.1).

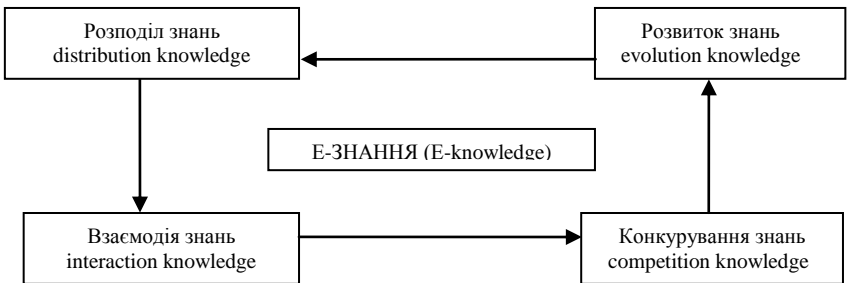

Рис.1. Застосування моделі DICE [9, с.44] для управління Е-знаннями.

Автор Марей І. Дженекс, головний редактор “Міжнародного журналу з управління знаннями” президент Фондації управління знаннями та асоційований професор Державного університету Сан Дієго, США дає наступне визначення управління знаннями: “Управління знаннями (Knowledge Management) – це практика вибіркового застосування знань з накопиченого досвіду прийняття рішень для теперішньої та майбутньої практики прийняття рішень з конкретною метою – покращення організаційної ефективності” [10].

Чітко завдання, принципи і вимоги до екологічної освіти були сформульовані на першій міжурядовій конференції з екологічної освіти, яку організували та провели ЮНЕСКО та ЮНЕП у 1977 р. в Тбілісі. У декларації визначено 5 категорій завдань екологічної освіти [6, с.2]:

- усвідомлення (допомогти соціальним групам та окремим особам усвідомити та відчувати довкілля загалом і пов'язані з ним проблеми);
- знання (допомогти соціальним групам та окремим особам отримати різноманітний досвід і базове розуміння довкілля та відповідних проблем);
- ставлення (допомогти соціальним групам та окремим особам визначити набір цінностей і почуттів щодо турботи про довкілля, а також спонук для активної участі в поліпшенні та захисті довкілля);
- навички (допомогти соціальним групам та окремим особам набути навичок для визначення та розв'язання екологічних проблем);
- участь (забезпечити соціальним групам та окремим особам можливість активно долучатися до роботи з розв'язання екологічних проблем).

Екологізація Е-освіти передбачає виховання екологічно свідомих людей, які живуть і працюють в екологічно безпечному середовищі. Можна сподіватися, що внаслідок екологічної освіти та виховання, майбутні покоління стануть більш екологічно свідомими порівняно з їхніми батьками та розв'яжуть екологічні проблеми сьогодення. Проте екологічна освіта в ідеальному варіанті не принесе плодів, коли навколо в суспільстві, в домашньому середовищі, на вулиці, з телеекранів будуть домінувати протилежні цінності як стереотипи поведінки. Можна вивчати принципи природного зберігання ресурсів у навчальних закладах США, а за вікном спостерігати як з гір вивозять зрубаний державний ліс, розкидають пластикові пляшки.

Формування *економічно-екологічної свідомості* передбачає таку перебудову поглядів та уявлень людини, коли засвоєні нею економічні закони, екологічні норми, правила, дії щодо природи є одночасно нормами її поведінки.

Розвиток людини неможливо оцінити без урахування того середовища, у якому вона живе, виховується, працює, спілкується, а функції її організму - без урахування екологічних вимог до виробничих і побутових умов, врахування відносин людини з природними екологічними факторами у США.

Екологічне виховання передбачає формування таких гуманістичних якостей особистості, які функціонують у практиці повсякденного життя як внутрішній регулятор поведінки людини. Якщо екологічна освіта людини визначається сукупністю її знань про особливості взаємодії суспільства і природи, то екологічне виховання має набагато складніший характер. Воно, крім екологічних знань, охоплює широкий спектр різноманітних особистісних якостей та характеристик, певний світогляд і світосприйняття, моральні, соціальні, правові, екологічні принципи та норми [1, с.96].

З точки зору персоналу, найпривабливішим відвідування семінарів підвищення кваліфікації з використанням ігрових форм роботи з науковою і практичною інформацією. Це успішно використовується у вищій школі і через наступні позитивні якості: дуже високий рівень засвоєння матеріалу; цікава та рухлива форма проведення; значний динамізм; поєднання знань індивіда і творчої групи (команди); формування лідерських якостей особистості; вироблення навичок швидкого прийняття відповідних рішень для організації процесу інтелектуального змагання; швидке формування робочого настрою і здатності адаптуватися до ситуації; можливість регулювати широти і глибини охоплення навчального матеріалу; непередбачене створення завдань різної складності для учасників; швидкість і об'єктивність оцінки [8, с.150].

Позитивно даний підхід підкреслює сучасне значення навчального процесу, як комплексної системи надання знань кожному працівнику будь-якої організації безпосередньо висококваліфікованим викладачем. Це обґрунтовує стимулювання кожного до самоосвіти, а саме: вироблення вмій і навичок опрацювання матеріалу для самостійної роботи особистості; розширення і поглиблення наявних знань на самостійне здобуття кількісних та якісних умінь; домінування самонавчання спрямованого на результат [7, с.276].

Важливе значення для управління природоохоронною діяльністю на підприємстві та для мотивації персоналом має вплив керівництва. Тому до керівництва в системі екологічного менеджменту висуваються значні вимоги: підвищення кваліфікації співробітників, самоосвіта, прийняття та стимулювання нових ідей та їх застосування, глобальне мислення, сприяння інноваціям, толерантність, покращення інформаційної підтримки менеджменту, збільшення довіри до персоналу, мінімізація адміністративного управління, делегування повноважень, партнерський стиль керівництва, врахування нової етики та моралі, визнання індивідуальності [2, с.1]:

Для оцінки рівня інформованості персоналом про проблеми навколишнього середовища, достатності екологічної мотивації стандарт ISO 14004 пропонує використовувати перелік контрольних питань [11, с.6]: яким чином вище керівництво встановило, підкріпило обов'язки організації по відношенню до екологічної політики і повідомило? в якій мірі співробітники розуміють, визнають і розділяють екологічні цінності організації? яким чином організація відзначає досягнення співробітників в охороні навколишнього середовища? яким чином екологічні цінності спонукають до відповідальності?

Негативно впливає на ефективність державного управління в галузі охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів в Україні відсутність коштів і програми широкої екологічної освіти державних службовців управлінського та адміністративного апарату, адміністративно-управлінського персоналу організацій усіх форм власності.

Основними перешкодами на шляху ефективного створення системи менеджменту знань в українських організаціях, на думку більшості керівників, є недостатній рівень кваліфікації персоналу та відсутність навичок застосування цих механізмів, загроза інформаційній безпеці процесів менеджменту. Знання в організації, так само як і процеси, існують незалежно від того, чи усвідомлюють це співробітники чи ні. Тому, створюючи організаційну інфраструктуру менеджменту знань, важливо: отримати підтримку вищого керівництва; залучити у процес максимальну кількість працівників організації та екологізацію їхньої взаємодії; забезпечити надійне інформаційне середовище; організувати навчання персоналу; розробити модель мотивації ключових фахівців і представників топ-менеджменту, що задіяні в управлінні. Однак, ефективність управління знаннями досягається формуванням корпоративних стандартів інформаційної безпеки, положеннями кадрової політики, внутрішніми та зовнішніми комунікаціями в організації.

Висновки. Впровадження системи управління економічно-екологічними Е-знаннями охоплює збереження досвіду, знань щодо інформації та даних про події в організації, які потім застосовуються для підтримки прийняття рішень у майбутньому. І саме соціально-економічний капітал США виступає рушійною силою, що впливає на управління потоками Е-знань персоналу, їхню швидкість та змістову інтенсивність.

Отже, основне завдання управління Е-знаннями - це перетворення інтелектуального капіталу в інтелектуальні активи, витяг його із джерел, носіями яких є окремі співробітники підприємства в США. При побудові екологізації системи менеджменту Е-знань необхідно здійснювати моніторинг:

1. Визначати, які знання мають вирішальне значення для успіху організації
2. Отримувати екологічні знання і набувати досвіду, методів, кваліфікації.
3. Відбирати зібрані знання та оцінювати їх рівень корисності.
4. Класифікувати відібрані Е-знання з метою їх збереження і внесення до організаційної (корпоративної) пам'яті (фіксування на носіях, у пам'яті).
5. Розподіляти Е-знання, що вилучаються з корпоративної пам'яті, стають доступними для користування.
6. Використовувати Е-освіту при здійсненні завдань, вирішенні проблем, прийнятті рішень, пошуку ідей та навчанні.
7. Створювати на основі Е-освіти та спостережень за клієнтами зворотного зв'язку методами еталонного тестування, експериментування, досліджень, креативного мислення, розробки даних, де виявляються чи створюються нові знання.
8. На основі інтелектуального капіталу (знань) реалізовувати нові продукти та послуги поза межами організації.

На наш погляд, *ознаками хорошої освіти молодого фахівця* у США є: особистісна значимість і практична орієнтація, пізнавально-світоглядний, виховний та розвиваючий потенціал, здатність розвантажити зміст проблем та забезпечити доступність, зрозумілість й екологічна свідомість. Ступінь освоєння людиною Е-освіти, своєї професійної діяльності, тобто кваліфікації, можна характеризувати не лише за тим, що вона може сама отримувати ці якості (нові Е-знання), скільки тим, чи розуміє вона їхню будову, чи може дати їм оцінку, проводити аналіз стосовно того, щоб не завдавати шкоди екології та суспільству в цілому. Відомо, що некритичне сприйняття деяких тверджень як фактів обмежує можливості нових рішень.

Список використаних джерел:

1. Кириленко І.Г. Контури глобального три-Е (економіка, енергетика, екологія) майбутнього та перспективи України / І. Г. Кириленко // *Економіка АПК*. – 2012, №8. - С.93-103
2. Лялюк О. Г. Екологічна орієнтація персонального менеджменту / О. Г. Лялюк Гуманізм та освіта / X міжнародна науково-практична конференція - електронне наукове видання матеріалів конференції // ВНТУ, 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/hummed/2010/3/>
3. Мальований М.С. Екологія та збалансоване природокористування: навч. посібн. / М.С. Мальований, Г.З. Леськів. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 316 с.
4. Марушевський Г.Б. Етика збалансованого розвитку: Монографія / Г.Б. Марушевський – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2008. - с. 247-248.
5. Основи стійкого розвитку. Навч. посібн. / За ред. Л.Г.Мельника. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – с. 609.
6. Рекомендація N R (91) 8 Комітету міністрів Ради Європи “Про розвиток освіти з питань довкілля в шкільних системах”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_724
7. Сватюк О.Р. Розвиток студента-інтелектуала у вищому навчальному закладі. / О.Р.Сватюк, М.А.Антонюк. - Збірник наукових праць. – Харків: ХІБМ, 2012.- 291 с. – С.273-283.
8. Сватюк О.Р. Екологізація системи управління знаннями персоналу. // Сватюк О.Р., Леськів Г.З. Підготовка фахівців для сталого розвитку: досвід, проблеми, перспективи: матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів: ПВВ Національного лісотехнічного університету України - 2014.- 216 с. – С.149-151
9. Carroll G.R. *Ecological Models of Organizations*, Ballinger Publishing, Cambridge, 2008. - 296 p. - pp. 33–52.
10. Murray E. *Jennex Knowledge Management*. // *International Journal of Knowledge Management (JKM)* Editor-in-Chief: Murray E. Jennex (San Diego State University, USA) Published Quarterly. Est. 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igi-global.com/journal/international-journal-knowledge-management-ijkm/1083>
11. ISO 14004. Система управління ООС. Общиє керівнічіе указання по принципам, системам и средствам обеспечения функционирования. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber
12. Ukrainian Scientists Worldwide Українські науковці у світі. [Електронний ресурс] - режим доступу: <http://usw.com.ua/>

ОСОБЛИВОСТІ МОДУЛЬНОГО НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ США

ТЕТЯНА ТОЛКОВА

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Розвиток системи вищої освіти, процеси інтеграції світових освітніх систем зумовили зміну основних напрямків діяльності вищої школи. Відбувся перехід до застосування модульного навчання. Аналіз та особливості застосування модульного навчання в Україні є важливими з урахуванням досвіду його впровадження в університетах США.

Становлення теорії модульного навчання розпочалося наприкінці 60-х років ХХ століття в США. Особливостями його було те, що навчальний план і відповідні дидактичні матеріали розбивалися на деяке число структурних одиниць – модулів. Кожна частина модуля мала своє логічне завершення за змістом. Модулі розглядалися як основні засоби навчання й розроблялися за певними правилами з урахуванням цілей навчання і містили критерії оцінки результатів навчання, знань студентів, вимог до рівня знань та умінь. Впровадження модульного навчання дозволило більш динамічно розвиватися системі вищої освіти США та вивело її на якісно новий рівень.

Американські педагоги та науковці Дж. Рассел і С. Постлетуейт розробили систему модульного навчання. Авторами охарактеризовано доцільність розподілу навчального матеріалу на певні автономні змістовні одиниці – мікрокурси. Їх особливістю була можливість вільного об'єднання між собою в межах однієї або декількох навчальних програм. Зміст самих мікрокурсів залежав від конкретних дидактичних завдань.

Модульне навчання було вперше реалізоване в Університеті імені Д. Пердью. Водночас, досить швидко дана технологія набула поширення й у інших навчальних закладах США. Вона сприяла утворенню таких нових модифікацій, як навчальний пакет, уніфікований пакет, концептуальний пакет, пакет пізнавальної діяльності, пакет індивідуалізованого навчання тощо. Вони узагальнили провідний педагогічний досвід у напрямку впровадження модульного навчання та сформулювали єдине поняття – модуль. Це призвело до появи нового напрямку – модульної технології навчання [1].

Дж. Рассел зазначав, що модуль – це навчальний пакет, який охоплює одну концептуальну одиницю навчального матеріалу [4]. Термін “модуль” в семантичному сенсі означає “функціональний вузол”.

На думку Б. Голдшмід та М. Голдшмід, модуль постає формуванням самостійної планованої одиниці навчальної діяльності [3].

Модульне навчання пов'язувалося з розвитком професійної підготовки викладачів, новим педагогічним мисленням, провідними ідеями у освітній

галузі. Воно ефективно функціонувало за умов наявності оптимального навчально-програмованого матеріалу та підготовки творчих фахівців, які здатні до самостійного пошуку оптимальних рішень навчальних задач, до вироблення нових ідей тощо.

Відмінності модульного навчання від інших видів навчання полягали у тому, що зміст процесу навчання відображався в логічно завершених, самостійних, комплексних модулях, які одночасно були й інформаційними та методичними блоками; взаємодія між викладачами та студентами в університетах США здійснювалася на особливих умовах. За допомогою модулів постала необхідність у самостійному освоєнні студентами певного рівня навчального матеріалу задля більш продуктивної роботи на заняттях; модульне навчання передбачало дотримання пріоритетних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між викладачем і студентами.

На думку багатьох науковців, запровадження модульного навчання в системі вищої освіти США призвело до низки позитивних змін у навчальному процесі, виникнення ефективної міжособистісної взаємодії між викладачами та студентами, активного розвитку комунікативності [2; 4]. Студенти за допомогою певного дидактичного матеріалу та інструкцій самостійно працювали задля засвоєння навчального матеріалу. Це, у свою чергу, призвело до розвитку самостійності студентів, організувало їх навчальну діяльність, давало змогу самостійно обирати форми обробки та засвоєння навчального матеріалу. Водночас, студенти активно обговорювали навчальний матеріал з викладачем. Викладач, у цьому випадку, здійснював лише функції консультанта й здійснював проміжний контроль знань. За таких умов студенти швидше та якісніше усвідомлювали навчальний матеріал.

Зуважимо, що у процесі застосування модульного навчання студенти практично самостійно засвоюють навчальний матеріал за запропонованою їм навчальною модульною програмою. Дана програма включає навчальну інформацію, методичні вказівки, контрольний матеріал, цільовий план дій, вимоги до рівня знань студенти у результаті вивчення матеріалу.

Отже, модульна технологія навчання дала змогу студентам більш продуктивно та самостійно вивчати навчальний матеріал, розвивати власні здібності, підвищувати розумовий рівень та здатність до активної пошукової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Речкалова Н.И. Модульное обучение как педагогическая технология: Методическая разработка / Н.И. Речкалова. – Режим доступу: mos222.ru/wp-content/uploads/2012/05
2. Шумякова В.Н. Модульное обучение при подготовке предпринимателей в США / В.Н. Шумякова; под. ред. К.Н. Цейкович. – М.: НИИВО, 1995. – 44 с.
3. Goldschmidt В. Modular Instruction in Higher Education / В. Goldschmidt, М. Goldschmidt // Higher Education. – 1972. – № 2. – P. 15-32.
4. Russell J. Modular Instruction / J. Russell // A Guide to the Design, Selection, Utilisation and Evaluation of Modular Materials. – Minneapolis: BPS, 1974. – 142 p.

ДОСВІД РОЗВИТКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНОЗНАВЧИХ СУБОТНІХ ШКОЛАХ В США

ІННА ФОРОСТЮК

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов
Європейського університету*

Сьогодні український народ як ніколи відчуває себе об'єднаним задля великої цілі – відстояти і збудувати нову Україну, сильну та незалежну. Кожний громадянин нашої країни має зробити свідомий вибір – чи вважає він себе українцем. В основі цього вибору лежить почуття патріотизму й національної гідності, тобто саме це, що було закладено в українській концепції освіти й виховання молоді протягом усіх років нашої незалежності. Наразі ми бачимо результати того, що було теоретично сформульовано і практично втілювалося українськими школами та вищими навчальними закладами.

Сплеск українського патріотизму на заході й у центрі та, невеликий його відсоток на сході дає підстави робити висновок про недостатню результативність національного виховання на східній території країни. Корені цього, звичайно, не треба шукати тільки в недоліках виховання. Історичні, економічні та політичні чинники зіграли чи не найголовнішу роль. Тому багато української молоді сходу залишилося на тій території, яка, будучи українською, такою себе не вважає. Східна територія нашої країни постійно знаходилася під впливом двох культур – української та російської. І сьогодні саме українська складова в цьому регіоні опинилася під загрозою знищення.

На нашу думку, досвід збереження духовності, культури та традицій українців, які емігрували в інші країни та вже тривалий час знаходяться в іншому культурному просторі може виявитися цікавим на сучасному етапі. Велику роль у збереженні української культури та духовності у багатонаціональному іншомовному середовищі грають українські суботні школи, мережа яких розвинена у Сполучених Штатах Америки.

Питання українського шкільництва за кордоном вивчав у середині ХХ сторіччя Лев Ясинчук – відомий освітянин, автор історичних студій, який, перебуваючи в еміграції, пропагував і підтримував українську освіту молоді задля збереження української нації, українського духу та культури серед розпоршених по світу земляків.

Значну роль сьогодні почали також грати українознавчі студії в різних країнах, які поширюють інформацію про нашу країну за кордоном.

Питання становлення та розвитку українознавчих студій відображені у працях С.Наріжного, О.Пріцака, О.Пахльовської, П.Кононенка та багатьох інших науковців.

На нашу думку вивчення діяльності українських шкіл діаспор різних країн у кінці ХХ початку ХХІ є важливим і потребує подальших досліджень, оскільки відкриває можливості використання їхнього багатого досвіду для збереження української духовності та культури в умовах активного впливу іншого культурного домінанти.

Нас зацікавила діяльність українознавчих шкіл, яка спрямована на збереження та поширення української культури серед української молоді, що мешкає у багатокультурному іншомовному оточенні за кордонами нашої країни на прикладі суботніх українських шкіл у Сполучених Штатах Америки.

На території США сьогодні працюють більш ніж 50 суботніх шкіл де навчаються діти-українці емігрантів різних періодів. Шкільна рада (Ukrainian educational council) шкіл українознавства в США в обґрунтуванні своїх цілей зазначає, що у додаток до всіх занять, не менш важливим є збереження власної культури – світлої пам'яті наших предків [1].

Нами була розглянута інформація про одну з багатьох суботніх українських шкіл – Школи українознавства імені Тараса Шевченка у м. Парма штату Огайо. Свою місію її керівництво бачить у тому, щоб навчати й виховувати молоде покоління українців в традиціях батьківщини їхніх предків, поширювати українську мову, літературу, культуру, географію й історію з метою забезпечення зв'язку поколінь і передання духовних, культурних та інтелектуальних надбань українського народу.

Ця школа бере початок ще з 20 років ХХ століття, коли українці, відірвані від рідного дому, рідної мови та культури почали піклуватися про збереження цієї спадщини свого народу та передачу її майбутнім поколінням. У створенні школи головну роль зіграли представники церкви, під керівництвом яких і почалися перші заняття.

Звичайно, школа мала періоди підйомів і спадів. Після першої світової війни кількість емігрантів, а відповідно й учнів, зросла. Школа пережила тривалий період підйому. Однак поступова асиміляція українців і розширення географії мешкання українських родин приводила до зменшення кількості учнів. Володимир Бондар, укладач історичного нариса школи зазначає, що попри всі зусилля все менше й менше залишалось родин, які плекали рідну мову вдома й намагалися передати її своїм дітям. І. Боднарук у 60-х роках ХХ століття зазначав велику загрозу втрати національної самоідетичності українців унаслідок асиміляційних процесів. Витоки цієї проблеми він вбачав у економічних питаннях, у прагненні українських емігрантів заробляти гроші, жертвуючи духовними та культурними питаннями.

Ситуація почала змінюватися з розвалом Радянського Союзу й здобуттям Україною незалежності 1991 року. Представники нової хвилі еміграції привели до школи своїх дітей та онуків. Важливу роль зіграв підйом патріотичного настрою серед українців, що мешкали за кордоном. Останніми роками створюються класи для англомовних дітей [2].

Як вже зазначалося, діяльність школи спрямована перш за все на збереження української мови та культури. Тому серед урочистих днів, які відзначаються у школі й нагадують учням про події, що відбувалися в Україні, є такі, як Вшанування пам'яті жертв голодомору, загальногромадське шевченківське свято, а також традиційні улюблені свята українців – Різдво та Великдень.

Працюючи у багатокультурному середовищі українська школа має зважати на особливості міжкультурної взаємодії серед тих, хто віддає туди своїх дітей. Це стосується й відзначення традиційних свят. Оскільки діти приходять як і з православних, так і з католицьких родин, то у школі відзначається свято Різдва як за католицьким календарем, так і за православним. Теж саме стосується й Великодня, якщо дні свята не співпадають. Цим, звичайно, підкреслюється повага до представників різних деномінацій.

В програмі з української культури, затвердженої Шкільною радою (Ukrainian educational council) виокремлюються такі розділи, як духовна культура українського народу – світогляд українського народу, релігія, філософія, право, наука, література, образотворче мистецтво, архітектура, музика, балет, театр, кіно; соціальна культура – звичаї та обряди українського народу, форми суспільного ладу українського народу впродовж його історії; матеріальна культура – харчі, одяг, житло, знаряддя праці, засоби пересування [3].

Школи існують за рахунок батьків та пожертв небайдужих членів громади. Кожна, навіть найменша пожертва, відзначається на сайті й заноситься у спеціальні списки. Це підкреслює той факт, що школа вдячна кожній людині, яка чимось їй допомагає. Враховується не тільки грошова допомога, але й книжки, та інше, тим самим підвищуючи мотивацію потенційних та вже діючих помічників.

Як ми бачимо, розвиток і збереження українознавчих шкіл на багатонаціональній та багатокультурній території, це справа, яку просувають ентузіасти-добровольці. Вона може втриматися на пожертви небайдужих людей та батьків, які самі зацікавлені в національній освіті їхніх дітей. Велику роль, звичайно, грає вмільний менеджмент та відсутність спротиву суспільства, в якому мають існувати подібні школи. В даному випадку велику роль відіграє також православна церква – Український Православний Собор св. Володимира є опікунською організацією Школи українознавства

імені Тараса Шевченка у м. Парма, штат Огайо. Він відігравав цю провідну роль із самого початку створення даної школи, надавав територію, викладачів, тощо. Більш того, церква була основною рущійною силою, яка керувала діяльністю школи з самого початку [4].

Законодавство Сполучених Штатів Америки також підтримує роботу подібних етнічних шкіл та центрів. Про це свідчить зазначена раніше кількість шкіл, на території країни – понад п'ятдесят.

В цілому, можна сказати, що подібні школи в США підтримуються країною, церквою та українськими громадами регіонів.

Таким чином, ми бачимо, що для діяльності організацій, спрямованих на збереження та розвиток української культури у багатокультурному іншомовному регіоні необхідна наявність кількох чинників, серед яких – міцні підтримуючі організації на даній території (релігійні або секулярні), наявність представників українських громад, можливість розвитку подібних організацій з точки зору права на даній території, а також бажання та патріотизм окремих мешканців, які б прагнули знайомити своїх дітей з українською культурою, мовою та традиціями. Що стосується, наприклад, ситуації на сході України, то перспективи політичного розвитку цього регіону на даний момент непевні й неоднозначні. Щодо середніх шкіл, то фактом є те, що навчання у всіх школах вже переведено на російську мову, навіть в тих небагатьох, які намагалися викладати українською. Однак, вивчення практичної діяльності українських шкіл у діаспорах різних країн може забезпечити нас важливим досвідом, який знадобиться у майбутній діяльності спрямованій на збереження української духовності.

Список використаних джерел:

1. Educational Council [Електронний ресурс] / Шкільна рада при УККА – Режим доступу : <http://www.ridnashkola.org/statut.htm>
2. Бондарук І. Наша молодь перед загрозою винародовлення / І. Бондарук // Життя і школа. – 1962. – Ч. 1-3. – С. 1-4.
3. Бондар В. Короткий інсторичний нарис // [Електронний ресурс] / TARAS SHEVCHENKO SCHOOL OF UKRAINIAN STUDIES of St. Vladimir's Ukrainian Orthodox Cathedral Parma, Ohio. – Режим доступу : <http://www.shevchenkoschool.org/school/history.php>
4. Educational Council // [Електронний ресурс] / Шкільна рада. Культура України. – Режим доступу : <http://www.ridnashkola.org/kulture.htm>

CREATION OF THE RESEARCH UNIVERSITIES IN UKRAINE BASED ON THE PREVIOUS PRACTICES IN THE UNITED STATES

IVAN CHAIKA

Young Scholar, Chief lawyer
at the Center for Legal Aid (SAMOPOMICH, Kharkiv)

Анотація. У даній статті розглянуто проблему впровадження дослідницьких університетів в Україні та встановлення дієвих законодавчих передумов для здійснення ними комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності. Стаття розкриває прогалини правового регулювання та вносить пропозиції їх вирішення з питань, пов'язаних із визначенням правового статусу дослідницького університету, його майна, отриманих прибутків, процедури комерціалізації та трансферу технологій, надання виключних майнових прав на результати науково-дослідних робіт, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Автором було проведено узагальнення функціонування інноваційних університетів Сполучених Штатів Америки для запозичення і використання їх досвіду в Україні.

Ключові слова: права інтелектуальної власності, трансфер технологій, комерціалізація, інноваційний університет.

Summary. In this article are discussed problems of creation of research universities in Ukraine and possible establishment of the effective legal preconditions for commercialisation of such university's research activities. The article analyses issues relating to the legal status of the research university, its property and profit, possible legal ways of commercialisation and technology transfer of such universities, and entitlement of the executive property rights on the final product of the research that have been funded by the state. The author also provides an overview of innovative universities functioning in the United States for borrowing and using its experience in Ukraine.

Keywords: Intellectual property rights, Technology transfer, innovative university, commercialisation.

Ukraine has been facing considerable difficulties on its way toward embodiment of the legal, democratic and social principles of the state's functioning declared in its Constitution. Today, the economic situation in Ukraine is dramatically declining and so the level education and research. None of the Ukrainian universities was included to the influential list of the top-500 universities in the world prepared by the Shanghai Jiao Tong University this year. According to the Global Competitiveness Index, Ukraine has an index of 4.1 and is ranked only on the 76-th place among 144 countries (educational system - index of 3.6 79-th place) [1].

One of the possible ways out of the difficult educational and thereby economic situation within country is an introduction of the modern research

universities, which would deal with commercialization of the results of scientific research. Thus, this article will be dedicated to the issues of the legal creation of such research universities in Ukraine basing on previous practices in the United States.

The idea of innovative universities was embodied in the concept the 'Triple Helix' in the works of H. Etzkowitz, L. Leydesdorff. The content of this notion was described by many foreign scientists, for example B. Bradley, Kim B. Clark, C. Rogers etc.

The first models of the research universities were introduced already in the second half of the 20th century in the USA (Stanford University, Berkeley, Massachusetts Institute of Technology). Nevertheless, so far there is no common understanding of this concept. At the same time, a certain number of scientists propose to name research universities universities that use innovative educational methods and are tightly connected with manufacturing, where the results of the scientific research are disposed. While others suggest that research universities are universities that are able to commercialize results of their research and thanks to this implicate financial resources to their projects by themselves. [2, p. 49-62].

In general, the concept of the research universities is based on the concept of a necessity of the mutual involvement of the state, business entities and the universities to the work on the innovative system. The state creates the rules of the "game", provides the political and economic efforts, ensures necessary resources for the stimulation of the scientific and innovative activities at the universities; highly technological business is the most significant customer and guide for the high technology to the markets; and the research universities are the one to originate and develop the innovation. [3, p. 6].

According to M. Davydov, the research university, as the provider of human capital and a "cradle" of new firms, is a key element of the innovation system. [4, p. 32].

Kim B. Clark as one of the leading experts in the study of higher education in the United States has allocated three features of the innovative universities: financial independence, usage and improvement of their own research capabilities and the struggle for personal prestige. Internal transformations of the university by strengthening its management, collective decision-making, creating innovative university culture are indeed needed to achieve mentioned goals.

It is understood out of the definition of the research university that its key peculiarity is the ability to commercialize the results of their scientific research.

The word "commercialization" originates from the Latin word "kom-mecium" and means the process of transforming something into the profit. As to the commercialization of innovations, it can be determined as technology of

the transformation of the scientific research from production or technological considering into the commercial result.

The process of commercialization is a work within the market of knowledge (technical production), the market of the objects of the intellectual property (right to dispose of the objects of the intellectual property) and the market of goods (from completion of the project to the serial manufacturing) by creation of the start-ups within the universities. The practice of creation of special bodies that deal with the transfer of the results of the scientific research into the industry (offices and centers of the technology transfer, intellectual property, license and patent divisions) is broadly extended.

As for Ukraine, indeed, country has adopted a number of important laws and regulations in the field of science, education, intellectual property, technology transfer and innovation policy. However, national legislation still contains gaps, collisions and out-dated law regulations on the commercialization of the results of the university's scientific research.

For the first time in Ukraine innovative universities were mentioned in the form of research universities by the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 17 2010 No 163, which approved the Resolution "On research university" [5]. Only the university that meets 31 specific criteria could obtain this specific status.

However, the criteria for obtaining of the research status were indeed mostly quantitative and not qualitative. It should also be noted that this resolution was in fact only declarative, because it has not provided the basic principles of the function of such university, rights and responsibilities of the university, peculiarities of the staffing, funding, logistics, financial status of the academia etc. Also, there was no clear connection between how status of the research university would enhance the role of the university as a centre of education, training of highly qualified scientific and pedagogical staff, and practical implementation of the scientific knowledge, technical and technological developments.

In this regard, attention is attracted to the new Law of Ukraine "On higher education" of 01 July 2014 [6]. Article 30 of the Law defines research university as university that provides positive development of the state in certain areas of knowledge by model of the education, science and innovation combination, facilitates its integration into the global educational and scientific community, and has a number of the recognized scientific achievements.

Part 4 of this Article provides 6 criteria for university to become the research university, which are quite general in nature. Paragraph 5 provides that progressive ideas of some rights of the research university are: to obtain funding to carry out research activities in the amount of not less than 25 per cent of the funds provided for its maintenance; to form on its basis the innovative structure of different types (scientific and technological parks, business

incubators, small businesses, etc.) that are based on the convergence of the interests of technology companies, science, education, business and government to fulfill and implement innovative projects.

Thus, in four months after the adopting of aforementioned direction, the Cabinet of Ministers of Ukraine in its Directive of 05 November 2014 No 597 made decision regarding the repeal of the Directive No 163. Nevertheless, until today this central executive body has not yet adopted a new provision, on the basis of which, activities of the research university will be regulated. So today research universities in Ukraine continue to be declared only on paper yet.

For a long time the concept of a “commercialization” has not existed in the Ukrainian law. On the contrary, it was often used the phrase “involving intellectual property to commercial trade”. In particular, in the Guidelines for commercialization of scientific developments in the scientific and technical activities approved by the Direction of the State Committee of Ukraine for Science, Innovation and Information of 13 September 2010 No 18 [7] contains the definitions of “commercialization of the rights on the intellectual property objects” and “process of commercialization of developments”.

Commercialization of the intellectual property is the movement of intellectual capital for profit, and the process of commercialization of developments is a complex organizational and economic measures designed for profit from market implementation and development of existing knowledge in a particular field of science and technology.

Articles 30 and 68 of the already mentioned Law regulate status of the research university and forms of realization of scientific, technological and innovative activities, and mention the notion of the “commercialization”. Legislator finally has started to use it exactly for research universities. On the contrary, in such relevant law as the “Law on Technology Transfer” and the “Law on Scientific and Scientific-Technical Activities” notion of the “commercialization” was not mentioned. This circumstance negates all progressive and advanced legal changes in the field of innovation policy.

In addition to aforementioned, there are also following problems that impede the practical implementation of the innovative universities:

1. The absence of an effective national target program for the development of innovative research activities.
2. Lack of public funding of the innovative sphere.
3. The lack of criteria for assessing the market value of the results of research activities.
4. Out-dated legal framework that regulates activities in the field of research and innovation.
5. The lack of incentives for investors in scientific research (budget, tax, customs, insurance, financial, etc.).

As was stated before, current Ukrainian legislation does not have complete regulations that govern functioning of the research universities as economic entities; it does not provide any regulations on legal regime of property rights, the right of the fund disposal that is received from the business activities, the right to be the founder of the legal entities. Also, there are some uncertainties in Ukrainian legislation regarding the disposal of the latest results of research activities of the university funded from the state budget. The main problem within this issue is the lack of a clear regulation of the universities' exclusive rights to such objects of intellectual property.

In Ukraine legal concept of the research universities right on the intellectual property is understood as results of research, innovation, educational or other types of activities of a research university. Thereby, the result of the aforementioned activities may be represented by scientific or scientific-technical products, in the form of academic posts, research announcements, reports, articles, monographs, project designs and technical documentation; business-plans, software, databases, inventions, utility models, industrial designs, know-how, etc.

The legislator made an attempt to resolve the issue of a research university rights to dispose research results of their work partly in the provisions of the Law of Ukraine "On State Regulation in the Area of the Technology Transfer" [8]. In part one of the Article 11 of the law it is stated that property rights on the technology and/or its components that were created in the course of research and development work funded by the state belong to the institutions, organizations and businesses producing such research results, and their property right in such research result are regulated in accordance with the Civil Code of Ukraine [9].

Nevertheless, reference to the Civil Code of Ukraine does not resolve the questions of owner of the intellectual property rights identification. Since part 2 of the Article 430 of Civil Code of Ukraine stipulates that intellectual property rights on the ordered object belong to the creator and the customer jointly, unless otherwise provided by the contract.

On the other hand, recent legislative changes adopted by the Law of Ukraine "On Higher Education" resolve the before mentioned issue in completely different way. Provisions of the law set out the amendments to the Law of Ukraine "On Scientific and Scientific-Technical Activities" [10], and Article 34 of this law orders that the ownership rights on the intellectual property created with the help of the state funds or funds of the research university belong to the scientific establishment – performer, who has done the appropriate forms (types) of the scientific and technical activities (research, experimental design, design and engineering, search and retrieval of design, manufacture of the prototypes or the batches of scientific and technical products,

other work associated with bringing scientific and technological knowledge to the stage of practical use), unless otherwise provided by the contract.

As a result, on the one hand, we have a situation where the university as a performer and the state as a customer have property rights on those objects together. On the other hand, the university is entitled to the disposal of the results of research on its own in certain cases defined by law. This contradiction of the two legislative acts to some extent also prevents the creation of a transparent and effective system of innovation in the higher education.

There is no doubt that amendments to the Law of Ukraine “On Scientific and Scientific-Technical Activity” definitely reflect current realities of the university’s usage of the research results. Moreover there is no legal document that effectively regulates all practical aspects of the process of technology transfer.

It should be mentioned that questions with the university’s intellectual property rights are closely connected with the technology transfer. Transfer - a sequence of activities during which obtained knowledge, experience, industrial property as a result of fundamental and applied research in universities and research institutions, are freely distributed, transmitted by providing scientific and technical services or are received by the enterprises for implementation as a product or process. That is, the interaction between two or more partners where one partner sends a result of research activities through know-how, patents and other technical assistance to other partner who wishes to implement and use this result for a particular purpose. The problem of the unsettled regulation of intellectual property’s transfer is one of the key problems in the commercialization of intellectual property by the universities. The Law of Ukraine “On State Regulation in technology transfer” is not actually active, because there are no subordinate legal acts that would regulate the specific rules of the law. No doubt staff of the university is not interested in the creation the objects of intellectual property. Actually they and the state are deprived of author’s compensation and are not able to transfer these objects for further commercialization in Ukrainian manufacturing. As a result of gaps in the regulation of intellectual property rights protection there is the situation, when our Ukrainian domestic research developments are being sealed to the foreign customers without application of the internationally recognized standards in the sphere of intellectual property.

Therefore, despite recent changes in the regulation of the intellectual property rights on the results of research activities at the universities, the law has not completely resolved the issue of the disposal of the research activities. In this regard, it is necessary to use international experience to adopt laws (regulations) that will determine procedures for technology transfer, assessment of the results of the research activities; the procedure of the establishment of

entities by the higher education institutions; establishment of the state-guaranteed benefits (tax, customs, credit, insurance) for innovative start-ups; specific procedures for the attraction of the venture capital (including foreign).

The post-industrial countries faced aforementioned problems nearly half of the century ago. The experience shows that they have successfully resolved them, leading to the qualified and quality reformed system of education and serious economic growth.

The experience of the United States is the most effective and noteworthy. Unlike Ukraine, United States in 1980's, adopted a package of laws that helped the US universities to become more innovative and high-tech based research establishments. Newly created research universities actually affected the subsequent future of the country, making a huge contribution to the educational and economic life of Americans.

The most important law impacting development of the research universities in the US is the Bayh Dole Act of December 12, 1980. The law allowed small business entrepreneurs and non-profit organizations (including universities) retain the right to inventions made under the funding of research programs at the federal level. In particular the Act has helped attract research universities to participate in technology transfer activities. The licensing centers by the universities allowed tight cooperation between aforesaid and industry on scientific research developments. This allowed the US qualitatively transforms its own system of education and science, bringing not only latter, but also to industry leading place in the world.

Nowadays commercialization of the university's research developments includes: a patent work and profit from the sale of licenses to these patents; creation by university's legal, financial and organizational support to spin-off and start-up companies with possibility to receive partial profits from their activities or income from the sale of the company. Most universities have their own patent-licensing departments.

During the 30 years of the Bayh Dole Act existence it has been created more than 5,000 companies. According to 2008 data, daily universities were involved in the creation of 1.6 and made commercialization of 648 companies and new products, which resulting in the generation of the 1.5 billion US dollars revenue [11]. The efficiency of technological research usage by the universities of Cambridge and Stanford makes these universities "probably the only universities that can boast that they have changed the national economy" [12, p. 10-21]. Also, thanks to the Bayh Dole Act and its influence on the development of the American universities, US based universities are one of the most academically developed in the world. For example, in the list of the top 20 universities in the world compiled by Shanghai Jiao Tong University 17 universities are from the US.

According to the Federal Technology Transfer Act of 1986 it was ordered for all scientists and engineers to conduct researches in federal laboratories. In addition, this law solves the use of cooperative research agreements (CRADA). The Act states that federal agencies are responsible for technology transfer. Each agency should establish control on the implementation of scientific and technological results to promote technology transfer. These amendments allowed federal laboratories to license their inventions and retain all revenues from license upon payment of at least 15% of the federal employees and inventors.

In general the result of more than 30 adopted legislation (“On the Technological Innovation”, “On the Federal Technology Transfer”, “On Competitiveness in Technology Transfer”, “On Patents and Trademarks”, the Executive Order “On Facilitating Access to Science and Technology” etc.) was the creation of an effective governance in the area of the technology transfer, correct regulation of the intellectual property rights, their financial rating, order of the transmission and protection procedures.

In Ukraine, the current situation is similar to the situation in the United States nearly 35 years ago. There are some high-tech areas that show good prospects, but due to the fact that the universities do not have financial possibilities to conduct high quality research, the growth of innovations in the country is significantly impeded. In particular, because of problems with the protection of intellectual property, the lack of an effective system of technology transfer, no settlement of the economic status of the university and the lack of tax, customs, credit and other favorable state conditions, the scientific research actually is orientated at the sale of the results of such activities abroad or just stay on the shelves of the universities. Domestic manufacturers refuse their legal rights to use results of their intellectual work that have been sold abroad, which leaves no options of the domestic manufacturing to use domestically created invention in future.

After detailed analysis of the mentioned problems following changes to the Ukrainian legislation system shall be made:

1. To sign relevant agreements between the state and universities to procedure the use of public and special funds. Income received by the universities from permitted business must be allocated in a private bank account. Provide the universities the right to dispose of the special fund without involving in the process government control. To limit state control over special financial fund of the university exclusively to order to check quarterly reports of its property and funds.

2. To sign contracts between universities and its founder, which will consolidate the powers of the university, which will allow to distinguish university's property into two categories: property transferred to a university's founder (founders) and property belonging to university's ownership.

3. To adopt the Regulation on the establishment of legal entities by the universities for the commercialization of scientific research that would define legal forms of legal entities, order of property transfer, assets, and bodies of management.

4. To adopt a new Law of Ukraine “On technology transfer”, which will provide the legal regulation of this area in accordance with international standards and trends.

References:

1. The Global Competiveness Report [Electronic resource]. - Access: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
2. Konstantinov G.N. What is the entrepreneurial university / G.N. Konstantinov, S.P. Filonovich // Problems of education. – 2007. – № 1. – P. 49-62.
3. Shevchenko L.S. Economic development with participation of the innovative universities // Bulletin of Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine. Series: Economics and Law. - 2012. - № 2. - P. 6-20.
4. Twilight of Enlightenment // Russian Magazine. [Electronic resource]. - Access: http://www.russ_sovr/sumerki/20030407_mitr.html.
5. The research university: Cabinet of Ministers of Ukraine of 17 February 2010 No 163 [Electronic resource]. - Access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/163-2010-%D0%BF>.
6. On higher education: The Law of Ukraine of 01 July 2014 [Electronic resource]. - Access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. The Guidelines of commercialization of developments created as a result of scientific and technical activities: the State Committee of Ukraine for Science, Innovation and Information of 13 September 2010 No 18 [Electronic resource] - Access: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fnmu.ua%2Fscience%2Fcommerce.doc&ei=6r-UZaQMcjI4AT-u4HoAQ&usq=AFQjCNGzX7mJSOQch43GgIIIvTMfFR3ufw&sig2=X47r8XnN5VIII0Brbivryg>.
8. On state regulation of activities in the field of technology transfer: Law of Ukraine of 14 September 2006. [Electronic resource]. - Access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-16>.
9. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16 January 2003 [Electronic resource] - Access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
10. Scientific and Technical Activities: The Law of Ukraine of 13 December 1991. [Electronic resource]. - Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
11. Bayh-Dole [Electronic resource]. – Access: <http://b-d30.org/>.
12. Turchaninova M.V. Evaluation of the possible consequences of the adoption of the Law 217-RF [Electronic resource]. - Access: <http://www.pandia.ru/text/78/089/20797.php>.

PROGRAMS FOR ADULT EDUCATORS' TRAINING IN THE US UNIVERSITIES

OKSANA CHUGAI

*PhD Student, Teacher of English National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute"*

Summary. *The article considers the problem of adult educators' training in the US universities. Particular attention is paid to distance learning programs for adult educators which combine traditional and online learning, focus on the development of personal, social, methodological and subject competence which lies in the ability of future adult educators to use their knowledge and critical thinking. The effectiveness of training is proved by competence approach, alternative assessment, cooperative and project based learning.*

Key words: *adult educators; cooperative learning; distance learning; competence approach; Capstone project; portfolio; internship.*

The US adult education development is one of the main factors that may explain the leading educational initiatives in the global market, cutting edge research and technological advances of this country. Unique US experience in adult education influenced by processes of immigration, urbanization, industrialization, adapting to the needs of military personnel and other categories of adults can be used in modernization of adult education in Ukraine.

The conceptual foundations of adult education were developed in the works of many scholars: S. Brookfield, L. Cremlin, J. Dewey, M. Gromkova, J. Henshke, M. Knowles, D. Kolb, O. Kukuev, J. Mezirow, S. Zmeyev and others. But the problem of adult educators' training in the USA has not been the subject of systematic study.

Thus, the aim of the paper is to investigate programs for adult educators' training in the USA and identify their main characteristics.

Professional training of adult educators is carried out in about fifty US schools and colleges which are subdivisions of universities located in 33 states. Despite the lack of a unified federal control system of postgraduate education, adult education programs are designed according to the standards developed by the Commission of Professors of Adult Education [1, p. 3].

The US universities offer a variety of graduate and postgraduate programs for adult educators. Most universities have one or two training programs, but some develop three or four on completing which adult educators can get an academic degree of Master of Arts (MA), Master of Science (MS), Master of Education (Med), Educational Specialist (EdS), Doctor of Education (EdD) or Doctor of Philosophy (PhD). The Master of Education (Med) and Doctor of Philosophy (PhD) programs are the most common; they account for 28 and 24

percent of the total number of adult education programs correspondently whilst only a few universities which offer Educational Specialist (EdS) programs.

There is a wide range of training programs for adult educators. The most common is *Adult Education Program* which is presented in almost half of the US universities. *Adult and Higher Education Program* is developed in five universities, *Adult and Continuing Education Program* and *Adult Education and Human Resource Development Program* are available in three different universities, to name just a few. The application process is based on the concept of the whole person, life experience of prior learning and motivation to learn. The applicant should have an interview with the councillor and submit letters of recommendation. The additional requirement for some programs may also be sufficient experience in adult education.

Training at master's course lasts 2-3 years. Some universities restrict the training period to 6 or even 7 years. For full-time education there are requirements for workload, which should be at least 9-12 credit hours per semester. Doctoral training lasts from 3-4 to 7-8 years; some universities impose restrictions up to 10 years. Each university has a list of requirements according to which the training period may be extended.

It should be noted that the term of training depends on many factors. Distance course at master's can last 1.5-2 years, doctoral - 3 years. If training is completely online, students are divided into cohorts. The term cohort in distance education means a group of students studying a particular program together learning at the same pace, and it is usually a master's program. All the members of the cohort, as well as university professors, create their own virtual learning community. In the case of mixed or hybrid learning there is combination of traditional (face-to-face) and online learning. Various learning paths take into account the busy schedules of working professionals. Some universities use electronic monitoring programs that allow students to select the variant according to their needs and capabilities.

It is revealed that there are two models of distance learning programs for adult educators in the USA: the one carried out by individual universities delivering traditional programs on campus as well as distance ones and another developed by Capella University of Minnesota. It is the only virtual university in the USA which practices distance learning programs for adult educators.

Doctoral programs for adult educators in Capella University consist of four interrelated components: completing courses online, participation in colloquia, requiring direct involvement of doctoral students on the campus of the University, taking comprehensive examination and thesis writing. One online course comprises ten modules offering reading and writing assignments, watching videos, participation in discussions, etc. The doctoral program provides an academic degree of Doctor of Philosophy or Doctor of Education enabling

graduates to work as community college presidents, deans, directors of grant writing, training and development, provosts in workplaces such as corporations, community colleges, vocational schools, military education, adult education programs, land-based or online colleges or universities.

The Doctor of Philosophy in Education Program involves obtaining at least 120 credits in total, 4 credits per course. Core Courses include "Education: the purpose, theory and practice", "Research Methods in Education", "Introduction to Qualitative Research", "Statistics in research in the field of education"; Specialized Courses comprise "Strategies for Leadership in Education", "Financing educational institutions", "Internship: curricula and teaching methods," etc. Besides, there are Elective Courses, such as "Planning and evaluation studies based on competences", "Strategies to overcome gaps in knowledge", "Education and Legislation," etc. At the end of the programme students take a Doctoral Comprehensive Examination and Dissertation Coursework. In order to collect the required number of credits repetition of certain courses is expected [2].

Adult Education Program at Indiana University "Master of Science in Teaching Adult education", which was created in 1946, belongs to one of the oldest in the United States. It was converted into the online format in 1998; it is characterized by flexibility, combination of active targeted training and professional development, theory and practice. The program is designed to obtain at least 36 credits; it consists of Adult Education Core (20 credits) and Adult Education Electives (16 credits). The final stage of the program is completion of the independent research project Capstone. Adult Education Program Alumni work in academic, public, government, corporate institutions and organizations as adult educators, administrators of vocational training programs, human resources managers, corporate trainers, educators in continuous professional education, academic advisors, instructors, specialists in developing programs for adults, etc. [3].

Many universities offer the Certificate of Adult Education Programs which are popular among professionals who have received a bachelor's degree but require additional specialization in adult education. Those who enroll in the programs want to enhance their knowledge in the area of adult education. The Certificate Program usually involves taking 15 credits; it consists of Core Courses (6 credits) and Electives (9 credits). The US universities also offer a range of courses, seminars and professional development certificates, programs for personal improvement and quality of life which are designed for those who work and want to take advantage of career change in the period of acute economic problems.

It is necessary to highlight that the competence approach was crucial for improving the efficiency of professional training of adult educators. The idea of competency-based learning spread back in 1970, and in the 80's the number of adult education master's programs developed on the basis of competence

approach began to increase. However, it is difficult to refuse immediately the traditional approach deeply rooted in educational practice. That is why the Department of Education provides funding of university programs which use competency based approach [4].

The necessity to ensure training of adult educators which shapes their professional competence was widely recognised. A prominent American researcher Henschke J.A identified five main components of adult educators training: gaining knowledge on the specifics of the adult learner, the learning process, methods and teaching techniques and the ability to practically apply their knowledge. One of the first documents to define key competencies for Master's and Doctoral programs was a document developed by the Commission of Professors of Adult Education or SPAE [5, p. 136-137].

The Degree Qualifications Profile (DQP) was developed by Lumina Foundation for Education) in 2011 and updated in 2014. Qualifications Framework includes the following categories of competencies: expertise related to specific disciplines or areas of knowledge; integrative general knowledge of the natural, accurate, public, humanities and the arts; intellectual ability, i.e. the ability to think critically and analytically; ability to research and apply the acquired knowledge to practice both individually and in collaboration with others; civic knowledge and skills in a global society, providing a proactive stance to address the social, economic and environmental issues at both the local and global level [6, p. 6-8]. Thus, the classification of qualifications defines the criteria that are the basis for identifying key competencies in American universities. Despite the fact that each university determines its own list of competencies, there is a common approach in defining learning outcomes.

The use of competence approach in Capella University allowed to bring adult education curriculum in line with the academic and professional standards. The effectiveness of training is provided by three factors: firstly, using professionally-oriented programs by combining theory and practice which leads to mastery of key competencies; secondly, highly qualified personnel with conceptual understanding of the program goals, tools and facilitation of the learning process; thirdly, the use of different types of assessment that allows to measure the level of competencies development. In addition to traditional assessment and other forms of feedback, university adult education program uses so-called Competency Map, which is a unique tool for visualizing the progress of each individual participant in real time. Competency Map provides understanding of the relationship between specific tasks and development of competencies which increases the motivation to learn. Besides, it provides evidence that the student is the subject of the learning process consciously planning, implementing and controlling it. The student's needs and abilities are in the center of the learning model making

competence approach the shortest way to obtain the knowledge and skills necessary for successful career [2].

Thus, the main advantage of the competence approach is the evaluation of learning outcomes using criteria that determine the degree of assimilation of theoretical knowledge and skills, i.e. the ability to put them into practice. Through the use of competency approach all participants are informed about the progress of training, assessment tools and techniques of achieving goals. Special attention is paid to the development of personal, social and methodological competences of an adult educator in terms of the ability to apply special and general knowledge, critical thinking, integration of knowledge and skills. High demands are made on the ability of an adult educator to act according to moral and ethical code based on the belief in social justice, equality and fairness.

Learning as facilitation used in American Universities for about 30 years, is presented in the works of M. Knowles. It is based on the belief that a person's faith in their own strength determines the effectiveness of adult training. The possibility of opening inner potential of every human being is central in the theory of coaching. Therefore, the process of learning is a means of boosting human capabilities and achieving goals.

Interactive or cooperative learning which is centered on the person reaching educational goals through cooperation is of a particular interest for adult educators. Cooperative learning structures developed by S. Kagan are designed to help adult learners to overcome difficulties and develop effective communication skills in socially heterogeneous groups, gaining knowledge and critical thinking. S. Kagan defines "structure" as a means of social communication which consists of a sequence of steps and expectations at every stage. The first principle of cooperative learning is the principle of positive interdependence, when success of each team member depends on others. The second is the principle of individual accountability, when each is responsible for a certain part of work and contributes to the common cause. The principle of equal participation is that everyone has the same rights and responsibilities as others. According to the principle of simultaneous interaction all participants do the task simultaneously and the activity should be timed.

One of the benefits of cooperative learning is creation of the atmosphere of cooperation. Unlike traditional learning where students "compete" with each other, cooperative education is based on sharing in groups. So, instead of competition there comes a desire to create a situation of success for all participants. Many universities organize special workshops and seminars on cooperative learning for adult educators [7].

Project based learning plays an important role in the training of adult educators. Capstone Project is one of the core components in most master's

and doctoral programs in the US universities. Completion of the project requires considerable efforts at the stage of planning and implementation, as well as presentation. Thus, at the beginning of the project students must submit an application, which indicates the list of relevant disciplines, necessary supplementary materials, names of teachers, consultants of the project, participants and description of their responsibilities, the goals and means of achieving them, the estimated number of credits (less than 4 per semester), the relevance of the project, the expected outcome. Committee members review the draft, make changes if necessary, they appoint a project manager and invite other specialists who may be from other universities.

The final product of the project may be a scientific paper for publication, the complaint or petition, the official documentation of the business project, a video, etc. The project should be directly related to the practice, such as the development of basic adult education programs in adult education centers. Student's presentation of the project is followed by expert committee comments on the benefits and recommendations on ways of improving it. The number of credits depends on the scope of the project, the amount of participants, the time required for execution (one or two semesters). An important component of the project is feedback, which in itself is a powerful educational tool. Evaluation of the project based on clearly defined criteria occurs during the presentation of the project in the form of a continuous dialogue between students, teachers and consultants involved in the project. In addition to traditional evaluation of Capstone project, there may be alternative one like peer-assessment. Capstone project gives students the opportunity to demonstrate their leadership skills, critically reflect on their experience and develop strategies to improve the learning process.

Students's portfolio, which may be completed as an e-portfolio like a blog, is also a common feature of adult education programs. Sometimes Capstone project and portfolio serve as alternative forms of assessment that completely replace comprehensive exams. Students's portfolio contains reflective essays and other materials which can trace the dynamics of professional and personal development. Portfolio is also demonstration of graduate skills to potential employers and can be added to the student's resume.

An internship is an important part of adult education programs, providing valuable experience in a certain educational environment. Students carry out independent research with the support of a university supervisor and a mentor in the workplace. Requirements for an internship are flexible, but all three parties should sign an internship agreement, which is a training contract stating the internship period, the number of credits, purpose, objectives, content and outcomes.

Some universities offer two options for internships: the one when a student is a trainee in a workplace with fixed hours, and another which is focused

on the completion of the project. It may be an evaluation of educational programs for adults, curriculum development, finding new marketing strategies for a certain organization or company, etc. Evaluation by an internship supervisor, a journal of observation, reflective essays and other official documents are subject to further analysis in order to improve internship programs for adult educators.

An important tool to ensure the quality of doctoral programs is the annual control which requires submission of Review Dossier on completion of two semesters of study. Review Dossier contains the transcripts, written work performed during this period, an essay containing reflective thoughts on the course of study, possible problems and overcoming them, plans for the future. The Committee considers the dossier materials and makes recommendations for further study.

To conclude, the Master of Education (Med) and Doctor of Philosophy (PhD) programs are the most common among graduate and postgraduate programs for adult educators offered by the US universities. Distance learning programs for adult educators combine traditional and online learning; they focus on the development of personal, social and methodological competences; subject competence lies in the ability of future adult educators to use their knowledge and critical thinking, integrate knowledge and skills. The effectiveness of training is based on competence approach, using alternative assessment, cooperative and project based learning.

Valuable US experience in adult education, adult educators' training in particular, can be used in modernization of adult education in Ukraine.

Prospects for further research lie in the further study and development of distance learning programs for adult educators training.

References:

1. Standards for Graduate Programs in Adult Education, November 2008, AAACE: [Electronic resource] / Mode of access: 11.04.2015: <<https://cpae.memberclicks.net/assets/documents/>>
2. Capella University. School of Education: [Electronic resource] / Mode of access: 11.04.2015: <<http://www.capella.edu/online-higher-education-degrees//>>.
3. Indiana University Bloomington. School of Education: [Electronic resource] / Mode of access: 11.04.2015: <<http://education.indiana.edu/graduate/programs/adult-education/index.html>>.
4. Voorhees R.A. Working with Competency-Based Learning Models: [Electronic resource] / Mode of access: 11.04.2015: <<https://www.academia.edu/7021970/WorkingwithCompetencyBasedLearningModels>>.
5. Merriam S.B. The Profession and Practice of Adult Education / Sharan Merriam, Ralph Brockett. – San Francisco: Jossey-Bass, 2007. – 375 p.
6. The Degree Qualifications Profile 2.0: Defining US Degree through Demonstration Adelman C., Lumina Foundation for Education, 2014. – P. 67.
7. Kagan S. (2009). Kagan Cooperative Learning: [Electronic resource] / S.Kagan, M. Kagan – Mode of access: 11.04.2015: <<http://www.KaganOnline.com/>>.

ВПЛИВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У США

СВІТЛАНА ЧУКАНОВА

*координатор Американської Бібліотеки ім. В. Кутастого,
"Києво-Могилянська академія"*

Анотація: *Суть освіти у галузі бібліотекознавства та інформології у Сполучених Штатах Америки полягає у тому, що бібліотечна освіта реалізується в контексті освіти протягом життя. Саме тому, навіть практикуючі бібліотекарі продовжують навчання на курсах підвищення кваліфікації.*

Ключові слова: *Американська бібліотечна асоціація, вища освіта, бібліотекознавство та інформологія, аналіз ефективності, бібліотечні фахівці.*

Summary: *The essence of the LIS education in the United States of America is in realizing lifelong learning model in this sphere. That is why practical librarians continue their education.*

Key words: *American Library Association, higher education, LIS, efficiency analysis, library professionals.*

Професія бібліотекаря у США постійно потребує розвитку та вдосконалення. Професійний досвід американських бібліотекарів демонструє, що бібліотечні фахівці постійно проводять дослідження з аналізу ефективності своєї роботи. Американські дослідники – бібліотекознавці Джулі Гедеон (Julie Gedeon) та Річард Рубін (Richard E. Rubin) проаналізували психологічні, гендерні, соціальні чинники, котрі впливають на оцінку роботи бібліотекаря. У своєму дослідженні вони зазначають, що аналіз професійної діяльності є ключовим показником для управління персоналом у будь-якій компанії взагалі та наукових бібліотеках зокрема [4, с. 18]. Аналіз професійної діяльності здійснюється з метою: забезпечення діалогу між роботодавцем та працівником щодо показників діяльності; допомогти працівнику зрозуміти рівень, котрий від нього очікує роботодавець; визначення проблемних місць у роботі, що потребують перегляду; визнання якості роботи; надання інформації відділу кадрів компанії задля реклами установи; перегляду системи заохочень та покарань, визначення проблемних моментів у здійсненні управління персоналом; розроблення схем вирішення складних робочих ситуацій.

Головним критерієм аналізу професійної діяльності передусім є мотиваційний компонент, виконання етичних норм, ефективність професійної діяльності, здатність працювати в команді тощо [4, с. 18].

Проте, не лише керівництво бібліотек оцінює роботу бібліотекарів, а й рядові співробітники бібліотек надають оцінку роботі своїх керівників.

Оцінці підлягають загальні якості керівника, його комунікативні здібності та здатність управляти персоналом [17, с. 315 - 321]. Оскільки бібліотеки надають нематеріальні блага, їхня діяльність лежить у площині сфери послуг. Саме тому важливим для діяльності бібліотек США є аналіз якості надання послуг користувачам. На сьогоднішній день різні установи у Сполучених штатах Америки запроваджують політику орієнтованості на користувача. Така ж тенденція наразі прослідковується і в бібліотечній галузі. Прикладом такої політики є можливість дітей відвідувати наукові бібліотеки університетів або коледжів, випускниками яких є їхні батьки. Проте зазначимо, що така політика залучення користувачів спрацьовує лише у разі надання установою якісних послуг [7, с. 9].

Під час професійної підготовки майбутні фахівці бібліотечної галузі отримують необхідні педагогічні, інформаційні, юридичні знання. Важливим компонентом навчального плану будь-якої магістерської програми із бібліотекознавства та інформології у ВНЗ США є також вивчення етики бібліотекаря, правил роботи з персональними даними користувачів та основи авторського права. Усі ці знання у подальшій професійній діяльності бібліотекаря вдосконалюються та розвиваються завдяки курсам підвищення кваліфікації, дослідницькій роботі, викладацькій діяльності тощо. Не можемо не зазначити, що самі по собі знання без практичного застосування не мають жодної ваги, адже саме на практиці можна закріпити теоретичні знання. Аналіз практичної діяльності бібліотекаря, як ми вже попередньо згадували, є важливою складовою успішної діяльності усього закладу (бібліотеки, університету тощо). Тому звернімо нашу увагу на критерії оцінки професійної діяльності бібліотекаря з метою визначення рівня якості послуг, розроблені провідними американськими фахівцями із бібліотечної справи: К. Рівз (Carol A. Reeves) та Д. Беднар (David A. Bednar). Отже, критерії оцінки якості послуг, котрі надають бібліотекарі наступні: відповідність найвищим вимогам (стандартам) користувачів; цінність послуг, котрі надаються; узгодженість дій з метою уникнення помилок; відповідність або перевищення сподівань користувачів. Ці критерії є досить суб'єктивними і більшість науковців має труднощі з чіткою їх інтерпретацією, іноді список критеріїв розширюється деякими маркетинговими показниками, проте загалом, базові компоненти залишаються незмінними [15, с. 437].

Оцінку якості послуг ставлять користувачі, але бібліотекарі можуть попередньо самостійно провести таке дослідження. Оскільки у професійній діяльності бібліотекаря досить часто доводиться проводити різноманітні дослідження: опитування користувачької думки, аналіз роботи керівників, бібліотекарів, їм необхідні навички із проведення досліджень. Як ми вже згадували попередньо, навчальний план будь-якої магістерської

програми із бібліотекознавства та інформології у ВНЗ США містить як обов'язковий елемент – дослідження, яке проводиться разом із викладачем або ж самостійно [1, с. 1-20].

Вища бібліотечна освіта у США відіграє ключову роль у працевлаштуванні фахівців бібліотечно-інформаційної галузі, адже вимоги до професійних та непрофесійних бібліотекарів різні. Відповідно і кар'єрний зріст напряму залежить від освіти. Більшість випускників бібліотечних шкіл (кафедр) усвідомлюють важливість працевлаштування одразу після випуску, адже це забезпечує необхідний досвід. Це також дає змогу молодому фахівцеві спробувати свої сили у професії та перевірити власні професійні знання на практиці.

Задумуватись над подальшою кар'єрою у галузі бібліотечно – інформаційних послуг студенти бібліотечних шкіл у США починають ще на етапі проходження виробничої практики наприкінці програми. Під час проходження практики студенти мають змогу ознайомитись з усіма аспектами бібліотечних спеціальностей і співвіднести їх із тим набором компетентностей, котрий має бути сформований у студентів у процесі навчання на магістерській програмі із бібліотекознавства та інформології [11, с. 91-93].

Більшість студентів бібліотечних шкіл після випуску з університету продовжують свою кар'єру у бібліотеках та інформаційних центрах при своїх університетах. Зазвичай це та категорія студентів, котрі проходили стажування (інтернатуру) (internship) у цих бібліотеках під час свого навчання. Проте не завжди проходження інтернатури гарантує студентові подальше працевлаштування у бібліотеці свого університету після отримання диплому. Саме тому другим варіантом старту бібліотечної кар'єри є проходження професійної (виробничої) практики (work-study programs). Загалом же варто зазначити, що роботодавці у США надають перевагу молодим спеціалістам, котрі вже мають певний досвід роботи, тому інтернатура та виробнича практика є гарним підґрунтям для розвитку професійної кар'єри [11, с. 93-94].

Одним із актуальних питань, котрі турбують сучасних фахівців бібліотечної справи у США є мобільність кадрів [6, с. 1-5]. У своїй більшості бібліотекарі та інформаційні спеціалісти у США вважаються досить мобільними професіями. Найбільш мобільними є ентузіасти своєї справи, котрі звикли зустрічати професійні виклики сьогодення. У США досить розповсюджена практика зміни бібліотекарями напрямків роботи у межах однієї бібліотеки або бібліотечної мережі. Оскільки бібліотечна освіта у США функціонує у контексті освіти протягом життя (lifelong learning), то можемо сказати, що практика мобільності також має навчальний характер. Адже практикуючись у різних відділах бібліотеки або

навіть у різних бібліотеках однієї мережі, фахівець проходить певною мірою своєрідне підвищення кваліфікації без відриву від своєї основної діяльності. Практика мобільності у повній мірі дозволяє відшліфувати набуті професійні знання та компетентності. Така практика також дає змогу фахівцеві усвідомити, в якому напрямі розвивати свою подальшу бібліотечну кар'єру, як розвинути свої лідерські здібності та як покращити свої професійні якості.

Цікавим є те, що при влаштуванні молодого фахівця бібліотечної галузі на роботу, роботодавець у першу чергу звертає увагу на освіту кандидата на посаду (наявність акредитації у магістерської бібліотекознавчої програми від Американської бібліотечної асоціації), на попередній досвід роботи (інтернатуру, виробничу практику тощо) та на професійні компетентності [11, с. 136; 16]. Говорячи про практику мобільності, ми у першу чергу, маємо на увазі фізичне переміщення фахівця бібліотечної справи від однієї бібліотеки чи інформаційного агентства до іншої подібної установи, що знаходиться у бібліотечній мережі штату. Проте не варто забувати і про роль інформаційно-комунікаційних технологій у сучасній бібліотечній справі.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології, швидка популяризація соціальних мереж, нові бізнес-моделі безумовно мають вплив на бібліотечну галузь. Наразі бібліотеки мають виборювати право залишатись актуальними інформаційними ресурсними центрами для громади. Саме тому сучасні фахівці бібліотечно-інформаційної галузі, а особливо бібліотекарі університетських бібліотек, повинні дбати про бібліотечну інтеграцію з усіма структурними підрозділами університету [3, с. 475]. На думку американського сучасного бібліотекознавця та інформолога М. МакРоббі (Michael A. McRobbie), у контексті 21 століття університетські бібліотеки повинні самі продукувати нове знання; стати інноваторами та розвиватись відповідно до принципів співпраці щодо оцифрування бібліотечних матеріалів. Бібліотекарі університетських бібліотек повинні проявляти лідерські якості у питанні організації, розповсюдження та збереження інформації, зокрема у впровадженні співпраці між іншими інформаційними інституціями. Ключовим аспектом у цьому питанні є повнота використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій бібліотечними працівниками та тісна співпраця бібліотекарів та інформаційних працівників [12, с. 2 - 6].

Все більше і більше бібліотекарів виходять за межі фізичного простору бібліотеки з метою комунікації з користувачами (університетською спільнотою, користувачами публічних бібліотек тощо), проте в такому разі постає питання: хто обслуговує користувачів власне у приміщенні бібліотеки? Новою тенденцією у США нині є підготовка допоміжного

штату працівників (помічників, support staff), котрий виконує технічну роботу. Відповідно до списку посад, які належать до категорії бібліотечних технічних працівників, оприлюдненого Американською бібліотечною асоціацією, такими вважаються наступні посади: помічник адміністратора, архіваріус, помічник архіваріуса, помічник директора, медіа-менеджер, помічник медіаменеджера, медіа адміністратор, галузевий менеджер, галузевий керівник, працівник відділу постачання, комендант корпусу, бізнес менеджер, відповідальний за розстановку матеріалів за шифром (пейдж – page, shelver), веб – майстер тощо [2].

Делегування обов'язків від бібліотекарів до їхніх помічників відбувається поступово. Оскільки помічники зазвичай не є бібліотекарями за освітою, процес делегування повноважень не може відбуватись динамічно. Помічники бібліотекарів мають навчитись основним принципам роботи з користувачами, базовим засадам бібліотечної справи, практично навчитись застосовувати набуті знання. [3, с. 475].

Не менш важливим питанням є проблема кар'єрного зросту технічних працівників бібліотек. Підвищення кваліфікації таких кадрів відбувається за окремою процедурою, розробленою вищезгаданим комітетом, проте зауважимо, що для подальшого ефективного кар'єрного зросту бібліотечна професійна освіта у США є необхідним елементом. Варто відзначити, що у контексті підвищення кваліфікації технічних бібліотечних працівників, фахівці із вищою бібліотечною освітою, котрі є менеджерами у бібліотеці, виступають у якості тренерів та оцінювачів професійного рівня технічних працівників [10, с. 1-4].

Щодо поняття “кар'єра” кожен освітянин та бібліотекознавець має свою думку. Наприклад, доцент кафедри бібліотекознавства та інформології Конкукського університету та гостьовий професор університету Північної Кароліни Чапел Гілл (США) Янгхі Нох (Younghee Noh) визначає поняття “кар'єра” як об'єктивно-суб'єктивний досвід особи, який вона отримує на професійному шляху [13, с. 329]. На думку провідних американських бібліотекознавців Томаса Ф. О'Коннора (Thomas F. O'Connor) та Марі І. Дюшон (Marie I. Duchon) особливої уваги заслуговує посада заступника директора бібліотеки коледжу (Colledge Library Assistant Director). Наявність цієї посади не є обов'язковою і зазвичай зумовлена розміром коледжу та його кількістю студентів, працівників і викладачів, тому не всі коледжі передбачають у штатному розкладі цю посаду. Проте, як показують дослідження вищезгаданих науковців, для здобуття цієї посади необхідно мати магістерський ступінь із бібліотекознавства та інформології або з іншої спеціальності, а подекуди навіть і докторський ступінь. Найбільш розповсюджений ступінь для здобуття цієї посади – магістр бібліотекознавства (MLS). Вирішальну роль у

призначенні особи на посаду заступника директора бібліотеки коледжу у США відіграє професійний досвід [14, с. 12-13].

Говорячи про бібліотечну кар'єру у США, не можемо не зазначити про вплив Американської бібліотечної асоціації на професійний розвиток у бібліотечній галузі. Оскільки Американська бібліотечна асоціація підходить до питання професійної підготовки кадрів ще на етапі вищої освіти, можемо сказати, що ця організація контролює бібліотечну діяльність від самого початку та сприяє формуванню необхідних для спеціаліста бібліотечної та інформаційної галузі компетентностей [9, с. 3 - 8]. Членство в бібліотечних асоціаціях у США є дуже престижним та має багато переваг, зокрема можливість отримувати гранти на різні інноваційні проекти, брати участь у професійних семінарах та тренінгах, виступати на бібліотечних конференціях, тобто постійно розвиватись як професіоналу.

На думку провідної американської вченої – бібліотекознавця Джанін Голден (Janine Golden), кар'єрний зріст управлінця – питання дуже важливе в контексті менеджменту публічної бібліотеки. Суть його полягає у тому, як менеджер середньої ланки може професійно зростати. Питання лідерства та управління наразі є актуальними у американській бібліотечній спільноті. На думку Дж. Голден існує два типи кар'єрного зросту для бібліотечних менеджерів: під керівництвом більш досвідченого фахівця (mentored) або самостійно (non-mentored) [5, с. 1-3].

Проаналізувавши усі вищезазначені аспекти, нам необхідно сконцентруватись на взаємозв'язку бібліотечної освіти та подальшої бібліотечної кар'єри в американських бібліотеках. Як ми бачимо з даних, представлених Американською бібліотечною асоціацією, навіть не маючи бібліотечної освіти, більшість працівників бібліотек роблять успішну кар'єру в якості бібліотечного технічного працівника. Будучи членами Американської бібліотечної асоціації, вони також мають право на професійний розвиток та підвищення кваліфікації, що по суті є продовженням професійної освіти з акцентом на бібліотечному фахові.

Головним питанням, яке ми повинні собі поставити є: у чому полягає перевага бібліотечної освіти для кар'єри бібліотечного та інформаційного спеціаліста у Сполучених Штатах Америки? На нашу думку, вища бібліотечна освіта сприяє кращому розвитку професійних компетентностей, адже теоретичні знання набуваються під час навчання в університеті на магістерській бібліотекознавчій програмі і підкріплюються у ході проходження професійної практики. У той самий час, фахівці з небібліотечною освітою набувають теоретичні знання безпосередньо на робочому місці і таким чином втілюють ту модель бібліотечної освіти, котра функціонувала на початку зародження цієї спеціальності у США, тобто метод “спроб та помилок”. Фахівець із вищою бібліотечною освітою

має ширші можливості, може здійснювати керівництво важливими процесами, що забезпечують нормальну діяльність бібліотеки. Такі фахівці можуть проводити дослідження, адже магістерські програми із бібліотекознавства та інформології у США роблять значний акцент на цьому аспекті навчання.

Сучасна американська система вищої освіти орієнтована на плідну міжнародну співпрацю. У рамках такої співпраці значного поширення набула практика міжнародних програм з обміну. У бібліотечній освіті подібні програми керуються Комітетом з міжнародних відносин при Американській бібліотечній асоціації (The American Library Association's International Relations Committee). Проте не лише студенти можуть стажуватись за такими програмами, а й вже працевлаштовані бібліотечні фахівці. У спільній праці сучасного британського бібліотекознавця Тоні Кідда (Tony Kidd) та американського бібліотекознавця Карен Роугтон (Karen Roughton) зазначено, що мотивація працівників бібліотек, котрі пройшли стажування за міжнародною програмою обміну підвищується. Науковці констатують у таких фахівців розширення світогляду, виявлення більшої ініціативності у роботі [8, с. 297].

Висновки. Виходячи з вищезгаданого, можемо зробити висновок, що бібліотечні працівники в усьому світі визнають необхідність у навчанні протягом життя, підвищенні кваліфікації, наголошують на важливості вищої бібліотечної освіти. Такі настрої можуть бути пояснені тим, що наразі світова бібліотечна спільнота переживає перехідний період, коли все більший масив інформації переходить до електронної форми. Навіть форми організації навчання у ВНЗ США дедалі більше починають набувати форм он-лайн занять, конференцій, вебінарів тощо. Робота з інформаційними ресурсами передбачає використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Такі послуги як довідкове обслуговування користувачів, робота з електронним формуляром, електронним замовленням сьогодні вже є звичними для більшості світових бібліотек, тому прагнення бібліотечних працівників до професійного розвитку є цілком зрозумілим. Саме у цьому полягає суголосність позицій бібліотечних працівників Сполучених Штатів Америки та світової бібліотечної спільноти.

Прагнення до професійного розвитку та вдосконалення неможливо реалізувати без освіти протягом життя, адже швидкоплинність технологій, що використовуються в бібліотечній та інформаційній галузі, а також швидке старіння інформації кардинальним чином впливають на професійні знання бібліотекарів. Яким би чином не удосконалювались навчальні магістерські бібліотекознавчі програми, постійна освіта навіть після отримання диплому є необхідною, зважаючи на амбіції сучасних бібліотечних працівників в усьому світі.

Список використаних джерел:

1. Connaway L. S. Basic Research Methods for Librarians / L. S. Connaway, R. R. Powell. – Santa Barbara, California : Greenwood Publishing Group, 2010. – 370 [1] с.
2. Davis D. M. Library Support Staff Job Titles / D. M. Davis // ALA [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ala.org/research/librystaffstats/librarystaffstudies/libsupjobtitles>. – Назва з екрана.
3. Fama J. Perspectives on : One Model for Creating a Career Ladder for Library Support Staff / J. Fama, E. Martin // The Journal of Academic Librarianship. – 2009. – V. 35, № 5, С. 475–481.
4. Gedeon J. A. Attribution theory and academic library performance evaluation / J.A. Gedeon, R. E. Rubin // The Journal of Academic Librarianship. – 1999. – V.25, № 1. – С. 18–25.
5. Golden J. Mentoring as a career strategy for mid-level public library managers : a selective review of literature involving methodology and cross-disciplines / J. Golden // Library Philosophy and Practice [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://ezproxy.gale.com?loginurl=http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA331807703&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=3ac89a673afb7e69b9228a1d23769c62>. – Назва з екрана.
6. Goldring R. Teacher Attrition and Mobility : Results From the 2012 – 13 Teacher Follow – up Survey : First Look, September 2014 / R. Goldring та ін., 2014. – Washington, DC : U.S. Department of Education, NCES. – 40 с.
7. Hernon P. Service Quality and Customer Satisfaction : An Assessment and Future Directions / P. Hernon, D. A. Nitecki, E. Altman // The Journal of Academic Librarianship. – 1999. – V. 25, № 1. – С. 9–17.
8. Kidd T. International Staff Exchanges for Academic Libraries / T. Kidd, K. Roughton // The Journal of Academic Librarianship. – V. 20, № 5 – 6. – 1994. – С. 295–299.
9. Library and Information Sciences : Trends and Research [електронний ресурс] / ed. C. Chen, R. Larsen. – Heidelberg, Dordrecht, London, N. Y. : Springer Open, 2014. – 177 с.
10. Lynch M. J. Employee Benefits / M. J. Lynch // ALA [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ala.org/research/librarystaffstats/librarystaffstudies/employeebenefits>. – Назва з екрана.
11. McCook K. Opportunities in Library and Information Science Careers / K. McCook. – N. Y. : McGraw-Hill, 2001. –160 с.
12. McRobbie M. A. The Library and Education : Integrating Information Landscapes / M. A. McRobbie // Council on Library and Information Resources [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.clir.org/pubs/reports/pub119/mcrobbie.html>. – Назва з екрана.
13. Noh Y. A study Analyzing the Career Path of Librarians / Y. Noh // The Journal of Academic Librarianship. – 2010. – V. 36, № 4. – С. 329–346.
14. O'Connor T. F. The College Library Assistant Director : Serving at the Pleasure / T. F. O'Connor, M. I. Duchon // The Journal of Academic Librarianship. – 1993. – V. 19, № 1. – С. 12–15.
15. Reeves C. A. Defining Quality : Alternatives and Implications / C. A. Reeves, D.A. Bednar // Academy of Management Review. – 1994. – V. 19, № 3 – С. 419– 445.
16. Rubin R. E . Foundations of Library and Information Science. – New York : Neal-Schuman Publishers , Inc. , 2004. – 495 с.
17. Rubin R. The Development of a Performance Evaluation Instrument for Upward Evaluation of Supervisors by Subordinates / R. Rubin // LISR. – 1994. – № 16. – С.315–328.

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 7

ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИМВОЛОВ В КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ СХЕМЕ НЕЛЬСОНА ГУДМЕНА

ЕЛЕНА АСТАПОВА-ВЯЗЬМИНА

*кандидат философских наук, доцент кафедры философии
Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого*

Нельсон Гудмен (1906-1998), один из величайших американских мыслителей 20 века, в своей теории символов предлагал решение не только систематического изучения символов и символических систем, но и способов функционирования последних в контексте создания и понимания наших миров [1, с. 265]. Эта задача была определена им в работе “Languages of Art: an Approach to a Theory of Symbols” (“Языки искусства: подход к теории символов”).

1. В главе “Art and the Understanding” (“Искусство и понимание”) Гудмен задается вопросом, чем же отличается репрезентация от других видов обозначений. Обращаясь к ранее изложенному материалу по теории нотации, он отмечает, что языки, письменные или нет, отвечают синтаксическим требованиям дизъюнктивности и дифференциации. Обычные же языки нарушают семантические требования. Нелингвистические системы отличаются от языков, а репрезентация – от словесной картины мира. И далее автор говорит, что репрезентация проявляется в контексте отношения к системе символов. Представление (representation) зависит от отношений между символами, а также от использования их в качестве денотативных символов, а не от их отношения к обозначениям. Гудмен настаивал на том, что отличие описания от репрезентации – это вопрос внутренней структуры знаковых систем [1, с. 226].

Будет ли, например, отличаться описание Солнечной системы от наглядного ее изображения? Да, безусловно. Но каждая из предложенных систем, как описательная, так и репрезентативная, будут содержать свои собственные символы, включая их соотношение.

Подчеркивая важность соотношения символов в денотативной системе, Гудмен приводит интересный пример. Если сравнить электро-

кардиограмму с изображением Кацусикой Хокусая горы Фудзияма, то черные волнистые линии на белом фоне будут одинаковы в обоих случаях. Тем не менее, одно изображение будет представлять схему, а другое – рисунок. И дело не в символизации, потому что и горы можно изобразить схематически, и можно показать фотографию сердцебиения. Отличия будут в синтаксическом поле: конституционные аспекты схематического изображения по сравнению с изобразительностью узки и ограничены. Особенностью диаграммы является система координат, а толщина линий, цвет, их интенсивность, размер диаграммы не имеют значения. В живописном тексте все по-другому. Любое утолщение или истончение линии, ее цвет, контраст с фоном, размер, даже качество бумаги (и ни один из этих пунктов не исключается) не могут быть проигнорированы [1, с. 229]. Символы в живописной схеме насыщены.

Некоторые символы, используемые в схемах, реальны, некоторые фиктивны, а некоторые нерепрезентативны вообще, но главное для них – быть включенными во внутреннюю структуру изображения. Репрезентация и описание являются денотативными, в то время как экземплификация и выражение работают в противоположном направлении от обозначения.

2. В обыденной жизни, сталкиваясь с определенными знаковыми системами, перед нами стоит задача понять и объяснить их. Мы ходим в музеи, на выставки, в театр и не всегда имеем дело с подлинными произведениями искусства. Так, например, в музее может быть представлена диорама какой-то битвы или древнего поселения. В учебной литературе можно увидеть иллюстрации работ известных художников. Хотя нельзя утверждать, по меткому замечанию Гудмена, что копии картин известных художников менее ценны, чем оригиналы (картина может быть повреждена, находится на реставрации или просто быть утраченной).

Достаточная часть определений, с которыми мы часто сталкиваемся, не отвечают жестким требованиям денотации. Одним из основных является задание определения того, что отличает “систему обозначений символов” от других видов знаковых систем. Развернутые автором размышления рассматривают различие между вербальными и невербальными изображениями. Речь идет о живописи, танцах, скульптуре. Предложенная Гудменом теория нотации преследует идею о том, что графическое (живописное) должно быть определено через понятие сущностных (заинтересованных) относительных структурных отображений.

3. Символ схемы каждой системы обозначений является обозначением, но не каждый символ системы со схемой обозначений является

системой обозначений. Что отличает систему обозначений от других определенных особенностей взаимоотношений между схемой обозначений и применением? “Обозначение” обычно используется равнодушно, как сокращение для любой “схемы обозначений” или “системы обозначений”, и для краткости Гудмен пользуется этой удобной системой колебаний, где контекст исключает путаницу.

Что, во-первых, является обозначением схемы? Любой символ схемы состоит из характеристик, как правило, со способами комбинирования их в другие. Характеристики – это определенные выражения (высказывания) или надписи, или знаки. Гудмен говорит о том, что использует надпись как входящие в состав высказываний и знак как входящий в надпись, надпись как знак визуальный, слуховой или какой-либо другой. Теперь существенным признаком символа в обозначении является то, что его элементы могут свободно обмениваться друг с другом без какого-либо синтаксического эффекта. Иными словами, будучи экземпляром одного символа в обозначении, они должны составлять достаточное условие для отметки, будучи “точными копиями” или репликами друг от друга, или могут быть прописаны таким же образом [1, с. 130-131]. Гудмен оговаривает синтаксические и семантические правила и, согласно его теории, существуют основные условия, необходимые для системы символов, чтобы она служила обозначением. Вопрос о возможных обозначениях для живописи решается им в “Languages of Art...”, и в “Способах создания миров” (Fact, Fiction and Forecast. Way of Worldmaking).

4. Оговаривая сущность понимания искусства, Гудмен пишет, что стойкие традиции изображают эстетическое отношение как пассивное созерцание, что оно изолированно от всех отголосков прошлого и всех угроз и обещаний будущего.

Объясняя свою позицию относительно эстетического, он настаивает, что мы должны читать картину, стихотворение, а не наслаждаться эстетическим их видом на бумаге и что эстетический опыт является динамическим, а не статическим. А это, по его мнению, включает в себя создание тонких различений и различение тонких отношений, выявление системы символов и знаков в этих системах. Необходимо определить, иллюстрируя и интерпретируя их, что обозначают эти символы.

Рассуждая о сущности различия между эстетическим и научным, Гудмен подчеркивает, что искусство более эмоционально, чем наука. Он задается вопросом: что отличает эстетическую деятельность от восприятия, обычного поведения и научного исследования? Наука, замечает автор, ищет знания безотносительно к практическим последствиям, и связана с предсказанием не в качестве руководства для поведения, но в

качестве теста истины. Однако, зоолог, психолог, социолог, даже если их цели чисто теоретические, законно используют эмоции в своих исследованиях.

Гудмен приходит к выводу, что разница между искусством и наукой определяется не отличиями интуиции и вывода, восторга и обсуждений, синтеза и анализа, конкретности и абстрактности, страсти и действия, истины и красоты, а разница между ними лежит в плоскости доминирования определенных специфических особенностей символов [1, с. 264].

Список литературы:

1. Goodman N. Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols /Nelson Goodman. – NY.: Bobbs-Merrill Company, 1968. – 277 p.
2. Goodman N. Metaphor as Moonlighting / Nelson Goodman. – In: “On Metaphor”, ed. by S. Sacks, The University of Chicago Press, 1978, – p. 175 - 180.
3. Гудмен Н. Способы создания миров / Нельсон Гудмен – М.: Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001. – 376 с.

**A GLIMPSE ON THE US EXPERIENCE
OF USING CLASSROOM ASSESSMENT IN EFL TEACHING
AND LEARNING IN THE CONTEXT OF CHANGES
IN UKRAINIAN EDUCATION**

MARYNA BABENKO

Associate Professor

Kharkiv H. Skovoroda National Pedagogical University

Education in Ukraine is experiencing new opportunities and challenges on its way to changes. Nowadays many educators all over the world have come to understanding that classroom assessment, which has been successfully used in the US university programs for more than twenty years, is becoming an important means of gaining dynamic vision of academic as well as linguistic development of students. Classroom-based assessment has proved to be particularly useful with ESL/EFL students because it employs strategies that encourage and motivate students to show what they *can do*. According to A. Huerta-Macias (1995), “students are evaluated on what they integrate and produce rather than on what they are able to recall and reproduce”.

It is well-known that assessment is indispensable from language learning and teaching. L. Bachman (1990) stated that “language tests can be valuable sources of information about the effectiveness of learning and teaching”. Assessment is one of the important aspects being treated as a teaching-learning process (Stiggins, 1991). Assessment helps to evaluate the effectiveness of various teaching approaches. As Linn & Gronland (2005) emphasize, it is an integral process for determining the *nature* and *extent* of students’ learning and achievement. Assessments are important in teaching and learning because they allow teachers to provide more effective instructions and to establish a basis for evaluating achievement (Hollowell, 2011).

Assessment in testing as a measure of language proficiency has a long and well-established tradition of research (Messick, 1989; McNamara, 1996; Nitko, A.J., 1996; Bachman & Palmer, 1996; Kunnan, 1998; Brown, J. & Hudson, T., 1998; Purpura, 1999; Bachman, 1990, 2004). Former Soviet Union and Ukrainian scholars also paid much attention to the problem of assessment, both formative and summative (Kokkoto, 1989; Nikolaeva, 2002, 1998; Tsaturova, 2004; Petrashchuk, 1999; Matvienko, 2005; Avanesov, 2002; Duzhenkov, 2006; Kvasova, 2011). Much of this research is focused on language proficiency or achievement testing. The importance of effective assessment has grown tremendously nowadays, when the emphasis of language teaching has shifted from the traditional way of transmitting knowledge to learners towards

a different system of supplying students' knowledge with which they will succeed in the real world. Very soon it was realized that traditional ways of evaluating learners' language abilities will not help to achieve this goal. Therefore, new forms of assessing students learning have been developed to demonstrate what students are learning and what they can do with their knowledge.

Classroom or classroom-based assessment is among them and is viewed as an effective aspect of teaching and learning, an integral part of the teaching and learning processes (Black & William, 1998). According to Brooks & Brooks (1999), classroom assessment can be compared with "assessment *for* learning" which is likely to improve students' achievement.

Classroom assessment is a major component of classroom research, which involves teachers in the continuous monitoring of students learning (Angelo & Cross, 1993). Moreover, they state that *as feedback*, classroom assessment provides teachers with feedback about their effectiveness as teachers and it gives students a measure of their progress as learners.

Classroom-based assessment is genuine because students' actual ability can only be tested while they are performing an act by using it. Classroom tests are collaborative in nature as teachers work with their students before, during, and after assessment. They are learning-focused and are concentrated on the process rather than product.

As far as any classroom is a society, classroom-based assessment is a social phenomenon. Classroom assessment is the process of collecting, synthesizing, and interpreting information in a classroom for the purpose of aiding a teacher's decision making. It includes a broad range of information that helps teachers understand their students, monitor teaching and learning, and build an effective classroom community (Tomlison & Moon, 2013).

Classroom assessment can be considered formative if a teacher gathers evidence about student performance, interprets the evidence, and uses the evidence to make decisions about next steps in instruction that are likely to be better focused or informed than the decisions would have been without the evidence (William, 2011). According to Stiggins & Chappuis (2006), contemporary approaches to classroom assessment are more constructive and represented in the rephrasing of "assessment *of* learning" to the phrase "assessment *for* learning". This approach puts the emphasis on the fact that assessment is used to provide information that will lead to the facilitation of learning.

In Ukraine, the system of assessment had always being guided by the curriculum. Ukrainian Independent Assessment has been assessing school graduates' reading and writing skills so far, not taking into consideration that students' achievement can be measured from different perspectives of educational approach, from various levels of competencies. Eckes et al. (2005) specified

in their study that even with an effective communication-oriented teaching programs, the tests given to assess performance tended to emphasize the learners' knowledge of separate grammatical points because those were the kinds of tests and test items that existed.

Application, analysis, synthesis, evaluation, as well as oral presentations, leadership, tolerance, co-operative attitude, school behavior, social values are not always included in the assessment system. As a result, Begum & Farooqui (2008) quoted in their research, students have to rely on their memorization skill which led them to become crippled, lacking required excellence to contribute fruitfully to the society. Classroom assessment and systematic feedback help teachers to not only to check the current status of their students' language ability but also enable them to realize what their students know and what they don't know, which gives students chances to participate in modifying or pre-planning the upcoming classes (Bachman & Palmer, 1996). Feedback that students are given in the classroom assessment is considered by Hattie & Timperley (2007) as one of the most powerful influences on learning and achievement. Feedback, either positive or negative, shows learners how well they have performed, motivates them, builds a supportive classroom climate. Formative classroom assessment and feedback facilitate students to achieve better and this makes the importance of classroom assessment and feedback in the teaching-learning process inevitable.

Therefore, it proves to be very beneficial for scholars in Ukraine to study the experience of US universities and programs in the area of classroom-based assessment. This assessment needs to become an integral element of teaching and learning processes, a major component of classroom research. Teachers in Ukraine should be involved in the continuous monitoring of students learning, they have to be provided with feedback about their effectiveness as teachers and give students a measure of their progress as learners. Such an experience will be helpful to understand the nature and practice of current classroom assessment and feedback in English classes of tertiary (university) level. We have to identify the strengths and weaknesses, advantages and (possible) disadvantages of the application of classroom-based assessment and feedback in Ukrainian university programs. Using the outcomes of such a research, teachers, educators, teacher trainers, curriculum specialists, education policy makers, and researchers will be benefited, as they will be able to reshape their teaching practice (if necessary), introduce more widely formative classroom assessment in the curriculum.

In order to reshape and update teaching practice and more widely introduce classroom-based assessment in the Ukrainian curriculum, there are several important questions for Ukrainian educators to concentrate on, among them are the following:

- finding out whether our teachers are adequately aware of *who* they are and *what* they are in the classroom language assessment process;
- considering teachers' pre-existing beliefs about the students and the targets and materials they are assessing;
- examining the social, institutional and cultural context of the classroom assessment environment at Ukrainian universities;
- considering whether teachers need to know more about the theories of assessment and testing in order to be engaged in the teaching and learning processes;
- investigating Ukrainian teachers' perception of themselves as assessors and students as subjects of assessment;
- supporting the assumption that classroom assessment is a mutual practice where both students and teacher participate and assess the process;
- proving that classroom assessment and feedback are inseparable part of university teaching and learning.

To conclude, results of this implementation could be useful for Ukrainian scholars who conduct their research in the areas of assessment, testing, evaluation, for EFL professionals, educators, lectures and teacher trainers as they work to construct programs and policies for preparing and maintaining a high quality teaching force in Ukraine. They may also help us, educators of the tertiary level, to reconsider the ways in which we train future EFL teachers in Ukraine.

АКТИВНІ ТА ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ США

ОЛЕСЯ БОРИСОВА

*кандидат філологічних наук, доцент Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. У статті проаналізовано досвід використання сучасних методів професійної підготовки фахівців з іноземної філології в системі вищої освіти США. Застосування активних та інтерактивних методів навчання іноземним мовам підвищує ефективність їх вивчення і досягнення необхідного освітнього результату.

Ключові слова: вища освіта, іноземна мова, активні та інтерактивні технології навчання, освітні мультимедійні технології.

Summary. This article deals with the characteristic peculiarities of the modern methods in training the professionals of foreign linguistics in the framework of higher education in the USA. The application of the active and interactive techniques in teaching the foreign languages increases its efficiency in learning and achieving required educational result.

Key words: higher school, foreign language, active and interactive teaching techniques, educational multimedia techniques.

Сучасний розвиток суспільства, інтенсивна міжнародна співпраця, потребують принципово нових підходів до підготовки фахівців в системі вищої освіти. Набуває актуальності проблема пошуку інноваційних технологій з використанням організаційно-дидактичних умов професійної підготовки фахівців з іноземної філології. Одним із шляхів удосконалення вітчизняної системи підготовки таких фахівців відповідно до світових стандартів може бути вивчення досвіду використання сучасних навчальних технологій в США.

Метою роботи є дослідження досвіду використання активних та інтерактивних методів навчання іноземним мовам за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів в системі вищої освіти США. У статті ми робимо спробу проаналізувати найпоширеніші методи підготовки професійних фахівців з іноземної філології в американських університетах.

Система вищої освіти у Сполучених Штатах Америки забезпечує реалізацію таких основних принципів, як свобода вибору та диференціація навчання. З самого початку студент не лише обирає вищий навчальний заклад, але й виступає активним учасником у формуванні навчального процесу з урахуванням своїх цілей, можливостей, інтересів, здібностей.

В основі сучасної моделі підготовки фахівців у США лежить компетентісно-орієнтоване навчання з використанням активних та інтерактивних методів, що сприяють забезпеченню максимальної активності студентів у навчальному процесі та розвитку самостійного мислення, підвищують їхній освітній і розвиваючий потенціал. Складовою частиною компетентності є компетенції, які формуються у процесі навчання, діяльності та протягом життя. Департамент освіти США розробив так зване ядро основних груп компетенцій, до складу яких входять: компетенції, пов'язані з навчальним процесом і професійними знаннями; предметні компетенції; компетенції, необхідні для здійснення навчальних планів і стратегій навчання [1, с.14]; компетенції оцінки рівня розвитку того, хто навчається; компетенції, які створюють основу для подальшого професійного розвитку особистості того, хто навчає.

Сучасний процес навчання іноземним мовам характеризується такою тенденцією до посилення комунікативної спрямованості, наближення до реального процесу спілкування. Формування комунікативної компетенції можливе за умови імплементації у навчальному процесі типових ситуацій реального спілкування. Саме інтенсивність взаємодії учасників навчального процесу сприяє полегшенню опанування знань, стимулює пізнавальну діяльність, формує дослідницькі навички. Студенти навчаються комунікації у процесі самої комунікації.

Особливої уваги заслуговує комп'ютерна комунікація, до основних комунікативних можливостей якої належать:

- мультимедійний зв'язок (поєднує голос, відеозображення та текст);
- гіпермедіасистеми (стимулюють внутрішній діалог користувача, розкриваючи способи мислення, спонукаючи до самостійного оцінювання та прийняття самостійних рішень;
- телекомунікаційний зв'язок (базується на спілкуванні, зближенні, вільному обміну інформацією між учасниками спільного проекту).

Активне навчання перетворюється на домінуюче, оскільки сучасне студентство потребує не “чистої” теорії, а розуміння практичного застосування знань у обраній професії.

Активним вважається навчання з використанням активних (АМН) та інтерактивних (ІАМ) методів.

За наявністю трудової діяльності АМН розділяють на:

- неімітаційні (традиційні) – лабораторні роботи, практичні заняття, семінари; активні лекції, дискусії, круглий стіл, прес-конференції тощо; “мозкова атака; програмоване навчання тощо;
- імітаційні.

За наявністю ролей АМН розділяють на:

- неігрові (аналіз конкретних ситуацій, імітаційна вправа, алгоритм дій з інструкції, тренінг та ін.);

- ігрові (розігрування ролей, ігрове проектування, рольове стажування, пара-театр);
- ігри (ділові, імітаційні, операційні, ситуаційно-рольові, проблемно-ділові);
- новітні форми навчання (інноваційні ігри тощо).

Інтерактивні методи вивчення іноземної мови передбачають взаємодію (діалог): викладача із студентом, студента із студентом, викладача/студента з комп'ютером через мережеві сервіси. Термін “інтерактивне навчання” застосовують до інформаційних технологій, до використання ресурсів мережі Інтернет. До педагогічних особливостей інформаційно-комунікативних технологій та мережевих сервісів можна віднести: мультимедійність (інтерактивність), як реалізацію принципу наочності; комунікативність, тобто наближення до реального процесу спілкування; продуктивність; індивідуальність; активізацію пізнавальної, рефлексивної та самостійної діяльності; варіативність навчальних завдань, позааудиторної роботи; виховний ефект (акуратність, розвиток уваги, гнучкість мислення, вміння планувати діяльність, стимулювання творчої діяльності).

Мультимедіа від англ. multi – багато, media – середовище. Мультимедіа є навчальною технологією, яка завдяки наявним їй якостям інтерактивності, інтеграції різноманітних видів навчальної інформації, можливості враховувати індивідуальні особливості студентів, сприяє підвищенню зацікавленості студентів до вивчення іноземних мов, розширює мотивацію до навчання, надає можливість самостійно працювати над мовою у зручному для них темпі, сприяючи, таким чином, індивідуалізації навчання та ефективному оволодінню іноземними мовами. Вони дозволяють створювати цілі колекції зображень, текстів, іншими візуальними та звуковими ефектами, що є особливо важливим при навчанні іноземній мові. Нині в вищих навчальних закладах з метою підтримки та збагачення навчального плану найчастіше використовують такі мультимедійні продукти, як: комп'ютерні словники, електронні енциклопедії, інтерактивні довідники, самовчителі різних мов, програми комп'ютерного перекладу, автоматизовані навчальні курси з англійської мови, комп'ютерні мовні ігри, автоматизовані тестові системи.

ІАМ активізують пошукову активність учасників, стимулюють розумові здібності; формують власний погляд на проблему, навчають його відстоювати, бути терпимим до думки інших. Інтерактивне навчання має свої форми та методи: дискусії, презентації, метод “круглого столу”, “ділової гри”, рольові ігри, тренінги, колективні рішення творчих завдань, “кейс” метод, які вимагають максимальної активності учасників навчального процесу, мають високий освітній і розвиваючий потенціал.

Серед інформаційних систем підтримки міжособистісної комунікації можна виділити такі типи:

- інтерактивне особисте листування;
- відстрочене особисте листування;
- колективне інтерактивне листування;
- відстрочене колективне листування.

Інтерактивність, як основна властивість інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі, сприяє, в свою чергу, реалізації інших дидактичних властивостей: комунікативності (можливості комутації інформації за допомогою різних видів електронного зв'язку, наприклад, форуму, чату, телеконференції, Skype); креативності (можливості, наприклад, створювати щось або знаходити рішення проблеми на основі запропонованого матеріалу); адаптивності (можливості підтримки сприятливих умов процесу навчання, наприклад, організації самостійних робіт, наступності знань); продуктивності (можливості зміни або доповнення інформації).

Застосування інформаційних технологій під час навчання іноземним мовам детермінує інтенсивність діалогу. При обміні інформацією за допомогою:

- електронної пошти – діалог уповільнюється, оскільки здійснюється у письмовій формі;
- комп'ютерних конференцій – діалог прискорюється та інформаційно збагачується, оскільки у процесі конференцій викладачі та студенти відповідають на питання інших і кожен бере участь у діалозі.

Як засвідчує аналіз зарубіжних та вітчизняних літературних джерел, основними формами організації навчання у вищих закладах освіти США є лекційні та практичні заняття, важливе значення приділяється самостійній роботі та професійній практиці студентів. Розглянемо докладніше, як використовуються активні та інтерактивні методи навчання при забезпеченні основних форм навчального процесу в американському університеті, а саме при підготовці фахівців іноземної філології.

Навчальний рік в університеті США поділений на чотири чверті (від A-terms до D-terms), кожна чверть триває 35 навчальних днів, причому, якщо протягом чверті (“terms”) випадає свято, то вона продовжується на відповідну кількість днів. Впродовж кожного “terms” студент бере три обов'язкових курси навчальної програми за відповідним фахом. Протягом 35 днів студент відвідує тільки ці курси (за бажанням може взяти факультативні курси – фізкультури, музику тощо). В день на кожний курс відведено одну академічну годину, що триває 50 хвилин, три курси займають три академічні години. На кожен аудиторну годину (лекція або

практичне заняття) приходиться три години самостійної роботи. Відвідування студентом аудиторних занять є обов'язковим.

Американські студенти самостійно визначають які саме курси з навчальної програми і в якому році вони будуть вивчати, самостійно записуються на заняття до того чи іншого викладача, що й визначає його популярність в університеті.

Особливої уваги, заслуговує методика організації та проведення лекцій, які проходять не просто у формі передачі інформації та її конспектування, а являються “активними”. Популярними є такі “активні” лекції, як: лекції-діалоги, лекції-візуалізації, проблемні лекції, лекції прес-конференції, лекції-дуети (бінарні лекції), лекції-провокації, лекції-консультації.

Під час лекції відбувається активне обговорення проблем, що розглядаються, пошук інформації, зворотній зв'язок з аудиторією, обмін думками з метою актуалізації пізнавальної діяльності. У процесі опрацювання матеріалу важливе місце займають проблемні ситуації, як засіб стимулювання професійного мислення майбутніх фахівців іноземних мов [2, с.44]. Професор, що читає лекції, має чіткий розписаний план, висвітлює проблемні питання через свій комп'ютер на екран, запускає програми, потім викладає матеріал на портал. Лектор повністю забезпечений навчально-технічними та інформаційними ресурсами. Наприклад, у професора є мікрофон, на стіні позаду два полотна і два проектора, перед лектором – сенсорний комп'ютер, на якому він може за допомогою спеціальних програм писати, малювати таблиці, схеми, будь-що. Протягом лекції професор може дати так звані “quiz” (пара завдань на кілька хвилин часу) для перевірки рівня засвоєння матеріалу студентами, і, якщо дома вчив то виконується швидко. Вся лекція записується на камери і може бути переглянута на сенсорному комп'ютері. Що є особливим і відмінним, це те, що студенти наперед отримують конспект майбутнього заняття, в якому подані та коротко охарактеризовані ключові поняття, сформульовані тези та запропоновано перелік літературних джерел. У результаті це забезпечує закріплення та розширення самостійної підготовки студентів, а потім, під час самої лекції, дозволяє з'ясувати незрозумілі питання та підвищити активність навчання.

Важливим надбанням американської системи вищої освіти є практика проведення практичних занять. Особливо поширеними є проблемно-пошукові практичні заняття, у ході яких використовуються евристичні бесіди, науково-дослідні проекти, рольові та імітаційні ігри. Студенти навчаються висувати гіпотезу, обґрунтовувати та перевіряти її, що є необхідною умовою розвитку креативного мислення. Значну ефективність проведення практичних занять, на нашу думку, забезпечує використання

активних та інтерактивних методів навчання. В університетах США важливе значення надається методам набуття практичних навичок, розвитку творчого мислення, розвитку навичок спілкування.

Серед ефективних методів підготовки фахівців з іноземної філології, що використовуються під час практичних занять, варто розглядати інтерактивні методи навчання, пов'язані з міжособистісною комунікацією. У галузі вивчення іноземної мови воно охоплює такі аспекти, як типи мовленнєвих завдань, бажання студентів спілкуватися один з одним, особливості індивідуального пізнавального стилю, які пов'язані із спілкуванням, нарешті – динаміка групи. Такі види завдань, як моделювання, рольові ігри, театральні постановки, використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронних засобів у навчанні, сприяють інтерактивному навчанню [3, с. 96]. Проте, прихильники функціонального підходу стверджують, що вільне володіння іноземною мовою можливе лише за умови ретельного вивчення граматики цієї мови. Інші піддають сумніву можливість забезпечення відповідного рівня володіння іноземною мовою лише за допомогою функціонального підходу, маючи на увазі як комунікативну, так і лінгвістичну компетенцію.

В американських університетах при практичній підготовці фахівців з іноземної мови найчастіше застосовуються такі методи, як метод проектування та процедурний метод, які вимагають посиленої уваги до вивчення граматичних форм у ході комунікативного навчання.

При використанні проектного методу викладач заздалегідь вирішує, на яких саме граматичних формах буде зосереджена увага під час заняття, оскільки різні граматичні форми вимагають різного рівня уваги з боку студентів. Потім відбувається проектування завдання. Наприклад, це може бути завдання порівняти ситуації. Їх обговорення у групах обов'язково потребуватиме вживання різних граматичних форм. Різновидом цього завдання є застосування певних граматичних форм на вимогу педагога. Студентам пропонують виражати свою думку якомога зрозуміліше. Така стратегія змушує їх зосередитися на граматичних формах, які вони вживають [3, с.79].

При використанні процедурного методу, особливо загострюється увага на використанні граматичних форм. Це можна зреалізувати за допомогою таких комунікативних стратегій, як вимога повторити словосполучення або речення, виправити граматичну помилку. Американські методисти провели дослідження щодо ефективності застосування коментування під час диктанту і зробили висновок, що використання цього прийому дозволило їм покращити знання студентів з граматики [4, с.16].

Світова сучасна вища освіта приділяє особливу увагу самостійній роботі студентів. В американських університетах самостійна робота – це

вид діяльності, який чітко спланований графіком навчального процесу закладу, відбувається під керівництвом викладача. Самостійна робота індивідуалізується відповідно до рівня підготовки та здібностей студента і передбачає творчу діяльність у процесі набуття та закріплення знань. Практикується проведення конференцій, на яких готують студентів до екзаменів та самостійних робіт. Наявність ресурсів (методичних, інформаційних, консультативних) повністю компенсують жорсткі вимоги.

Система перевірки виконання самостійної роботи, “homeworks” проста. Задається великий обсяг завдань, які необхідно виконати та вивчити, проте перевіряється швидко. Задається на комп’ютері декілька завдань із домашньої роботи, студент повинен за допомогою “clicker” дати відповідь і отримати бали у відведений час (час вийшов – зв’язок відключився). Причому можна використовувати свої зошити з виконаним домашнім завданням. Тому, якщо завдання виконувалося систематично, то можна знайти та переписати, а, якщо ні, але маєте знання, то відповідаєте, якщо завдання не виконувалися і знань немає, то бали не отримуєте. Наприклад, практикується таке, що виконані завдання пересилаються за допомогою електронної пошти, і, якщо останній строк подачі 6:00 pm, то в 6:01 pm програма роботу вже не приймає і студент позбавляється балів. Іноді видаються об’ємні “homeworks”, які включають завдання на 3-5 годин і виконуються з партнером або групою у 3-4 студенти.

Велику роль у підготовці майбутніх фахівців з іноземних мов відіграє консультаційна робота викладачів зі студентами, яка дає можливість з’ясувати питання щодо навчальних планів, пошуку інформації, виконання наукових досліджень тощо. Професори, асистенти професорів, інструктори, інші студенти – всі раді допомогти, якщо виникає питання. Як правило, у вищих навчальних закладах Сполучених Штатів консультаційне навантаження викладачів часто перевищує загальне навантаження (лекції і практичні заняття).

Вартий уваги також і спосіб оцінювання компетентності майбутніх фахівців іноземної мови в університетах США. На загальний семестровий бал впливають поточні результати та підсумкове оцінювання. В середині семестру викладач повідомляє оцінку, яку можна отримати наприкінці навчання. Ті, хто отримав низькі показники з того чи іншого курсу, повинні повторно його прослухати під час літньої сесії чи екстерном, бо такого поняття, як “перездати” не існує. Один з американських університетів має, наприклад, такий девіз: “Go to class, do the work, ask for help”.

Використання активних та інтерактивних методів навчання іноземним мовам за допомогою інформаційно-технічних засобів дозволяє:

- сприяти підвищенню ефективності навчального процесу;
- забезпечувати негайне і постійне підкріплення правильності навчальних дій кожного студента;
- підвищувати усвідомленість та інтерес до вивчення мови;
- забезпечувати оперативний зворотній зв'язок і поопераційний контроль дій всіх студентів;
- володіти можливістю швидкого введення відповідей без довготривалого їх кодування [5, с.142].

Таким чином, відповідно до визначеної мети статті, в результаті аналізу досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців іноземної філології в системі вищої освіти США, можемо дійти висновку, що використання розглянутих в роботі методів навчання дозволяють підвищити ефективність формування: умінь студентів вирішувати поставлені завдання; готовності майбутніх фахівців до постійного самовдосконалення; професійної компетентності майбутніх фахівців. Активні та інтерактивні методи навчання забезпечують активну пізнавальну діяльність, дають можливість пов'язати теоретичні знання з практикою, сприяють повному осмисленню теоретичних і практичних засад майбутньої професії.

Список використаних джерел:

1. Черній Л. В. Компетентнісний підхід у фаховій підготовці майбутніх учителів іноземної мови в університетах США : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л. В. Черній. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
2. Білецька І. Форми та методи підготовки бакалаврів з іноземної мови у США / Білецька І. // Збірник наукових праць. Частина 3.- Умань: УДПУ.- 2013.- С.42-49.
3. Пасинкова І. В. Система підготовки бакалаврів гуманітарних наук з іноземної мови в університетах США : дис. кандидата пед. наук : 13.00.04 / Пасинкова Ірина Володимирівна. – К., 2014. – 193 с.
4. Koval M. Using collaborative language production tasks to promote students language awareness / M. Koval, M. Swain // Language Awareness. – 2004. – № 3. – Р. 1–21.
5. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К., 2009. – 256 с.

СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ КОНЦЕПТУ В КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

ІРИНА ГАВРИЛЮК

аспірант

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Анотація. У статті на підставі аналізу наукових досліджень розглядаються суть та структура терміну “концепт” як основної одиниці когнітивної лінгвістики. Роль концепту визначається як провідна для подальшого розвитку такого важливого напрямку мовознавства, яким виступає когнітивна лінгвістика.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, структура, мова, знання, ментальна репрезентація.

Summary. Basing on the analysis of the modern scientific research, the article analyses nature and structure of the concept as a basic unit of cognitive linguistics. The concept is described as a unit possessing leading role in the further development of such a significant branch of linguistics, as cognitive linguistics.

Key words: cognitive linguistics, concept, structure, language, knowledge, mental representation.

Наприкінці ХХ століття виникає та активно розвивається нова галузь мовознавства – когнітивна лінгвістика. В центрі її уваги опинилась мова як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду [1, с. 365]. Одним із важливих завдань когнітивної лінгвістики є дослідження структур представлення/репрезентації знань – умовних та спрощених моделей свідомості, що представляють різнопланову інформацію, набуту на підставі різних пізнавальних психічних механізмів людини в її взаємодії з навколишнім світом [1, с. 390].

Серед таких моделей репрезентації знань та увялень людини про світ – пропозиції, фрейму, схеми, сценарію тощо – найбільша кількість дискусій виникає навколо концепту (терміну “концепт”). На нинішньому етапі розвитку мовознавчої науки означене поняття належить до числа нечітко визначених лінгвістичних категорій, а, отже, позбавлене однозначного трактування. Як зауважує С. Шишкіна, вивчення концепту – це “подорож” в глибини мислення, спроба поділити збережений у пам’яті людини досвід на базові фрагменти. Таке універсальне завдання не може мати єдиного рішення, яке б підходило всім типам подібних досліджень. Кожний авторитет у цій сфері має свій варіант трактування концепту [2, с. 9]. Тому доцільною виглядає потреба з’ясування сутності та ролі

цього поняття, важливого з точки зору когнітивної лінгвістики, для викладу/формулювання певних думок чи положень.

Означена проблема є широко висвітленою у науковій літературі. Ще у 1928 р. російський філософ С. Аскольдов опублікував статтю “Концепт і слово” [3], де окреслив проблему трактування терміну, називаючи концепти “загадковою величиною” [3, с. 267], “ембріонами мисленнєвих операцій” [3, с. 275]. С. Аскольдов співвідносив концепт зі значенням слова, зауважуючи, що концепт може заміщувати не тільки реальні предмети, а й окремі їхні частини, “реальні дії”, “власне мисленнєві функції” [3, с. 269–270].

Хоча проблема визначення концепту була поставлена, її подальше вивчення так і не продовжилося. Лише у 1980-х рр. східноєвропейська лінгвістика повертається до спроби визначення терміну “концепт”. Це було зумовлено насамперед появою та розвитком когнітивної лінгвістики, перекладом праць англословних авторів, необхідністю трактування та виявлення відмінностей (розмежування) між термінами “концепт”, “поняття” та “значення” [2, с. 10; 1, с. 410; 4, с. 11–12].

Серед усіх напрямів лінгвістичної науки дослідженням концептів найбільш продуктивно займаються представники когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Представники когнітивної школи – О. Кубрякова [5], Й. Стернін [6], З. Попова [7], О. Селіванова [1] роблять акцент на ментальній сутності концепту, його приналежності до сфери свідомості індивіда. З лінгвокультурологічної точки зору, прихильниками якої є А. Вежбицька [8], С. Воркачов [9], В. Карасик [10] концепт трактується як основна комірка культури у ментальному світі людини, а вся культура розглядається як сукупність концептів та відношень між ними. Дослідники визначають концепт як одиницю колективного знання/свідомості, яка має мовне вираження та позначена етнокультурною специфікою [9, с. 64–72].

Метою статті є спроба охарактеризувати основні тлумачення терміну “концепт”, його структуру з точки зору когнітивної лінгвістики, запропонувати власне трактування, окреслити роль концепту як основного поняття цієї галузі мовознавства.

Узагальнюючу характеристику терміну “концепт” подають різноманітні мовознавчі словники. Так, у лінгвістичному енциклопедичному словнику “концепт” є синонімом “поняття”, і визначається як явище того ж порядку, що й “значення слова”. Розбіжність полягає у тому, що значення використовується (розглядається) в системі мови, а поняття (концепт) – в системі логічних відношень та форм, що вивчаються як у мовознавстві, так і в логіці [11, с. 384]. Дещо інше, точніше визначення подано у “Словнику когнітивних термінів”, де концепт – це термін, що

служе поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної у психіці людини. В процесі мислення індивід оперує концептами, що відображають зміст результатів людської діяльності та пізнання світу у вигляді деяких “квантів” знання [12, с. 90–94].

На думку української дослідниці О. Селіванової, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [1, с. 410]. Схоже, але дещо інше трактування концепту наводять російські дослідники когнітивної лінгвістики, представники воронезької теоретико-лінгвістичної школи, З. Попова та Й. Стернін, які розуміють концепт як дискретне ментальне утворення, базову одиницю мисленнєвого коду людини з відносно впорядкованою внутрішньою структурою; результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості та суспільства, що містить комплексну енциклопедичну інформацію про предмет або явище, про інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю, відношення суспільної свідомості до вказаного явища або предмета. Концепти, як вважають З. Попова та Й. Стернін, є одиницями мислення, а не пам'яті, оскільки їх основним завданням є забезпечувати процес мислення [7, с. 24–25].

М. Болдирев також вважає концепти певними одиницями, якими оперує людина в процесі мислення [13]. Вчений робить спробу визначення способів формування концептів у свідомості людини, серед яких: чуттєвий досвід, або сприйняття індивідом навколишнього світу безпосередньо органами чуттів; предметно-практична діяльність людини, тобто результат її дій та операцій з різними предметами; вплив експериментально-пізнавальної та теоретико-пізнавальної діяльності (фізичні, психологічні, лінгвістичні експерименти тощо); розумова діяльність – концепти утворюються в результаті розумових операцій (роздумів, висновків) з уже відомими концептами; вербальне або невербальне спілкування, коли одна людина намагається пояснити іншій певний концепт за допомогою мовних засобів [13, с. 24–25].

Вагомий внесок у трактування концепту належить М. Шварц. На думку дослідниці, концепти – це ментальні утворення з певними функціями, що зберігають знання про світ. Ці елементарні одиниці є “будівельними матеріалами” когнітивної системи людини, вони забезпечують економне зберігання і переробку суб'єктивних одиниць досвіду, а також класифікують отриману в процесі пізнання інформацію за відповідними ознаками [4, с. 13].

Своє трактування терміну “концепт” подають американські вчені, котрі працюють у галузі когнітивної семантики – напрями когнітивної лінгвістики, що розглядає значення як ментальне явище, пов’язане зі способами отримання, збереження й обробки інформації людським мозком. Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають, що концептуальна система людини є метафоричною за своєю природою. Тому вони ввели нове поняття метафоричного концепту (*metaphorical concept*) як результату процесу концептуалізації, осмислення тієї чи іншої сфери дійсності [14, с. 4–6]. Р. Ленекер визначає концепти як когнітивні області, сфери або контексти (*cognitive domains*), блоки знання, без наявності котрих неможливо зрозуміти значення слів [15, с. 61–66]. У свою чергу Ч. Філлмор називає їх фреймами. На думку дослідника, вони є когнітивними/ментальними структурами, знання яких асоціюється з концептом, представленим (вербалізованим) тим чи іншим словом [16, с. 75–77].

Проаналізувавши вищеподані визначення концепту, в нашому дослідженні ми пропонуємо розглядати концепт як ментальну/когнітивну одиницю, що відображає той чи інший фрагмент реальності, знання та досвід людини, і сприяє категоризації об’єктів дійсності.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях відсутнє також однозначне пояснення структури концепту. Всі науковці погоджуються з тим, що концепт містить ядро, на яке накладаються додаткові когнітивні ознаки. Це обумовлено його активною динамічною роллю в процесі мислення: концепт постійно функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднуючись з іншими концептами та відштовхуючись від них [17, с. 58].

Щодо складових цього ядра, його периферійних зон, то у вчених існують різні їх бачення. На думку О. Селіванової, концепт утворюється навколо головної ділянки свідомості, від якої відходять менш значущі, асоціативні ділянки. Головні асоціації становлять ядро концепту, менш значущі – периферію. Ядром концепту найчастіше виступає поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене номінативною одиницею [18, с. 256].

Натомість Й. Стернін виділяє в структурі концепту базовий шар, що містить певний чуттєвий образ – одиницю універсального предметного коду. Чуттєвий образ у структурі концепту неоднорідний. В його утворенні беруть участь перцептивні когнітивні ознаки, що формуються у свідомості носія мови в результаті відображення ним навколишнього світу за допомогою органів чуття. Творцями цього чуттєвого образу виступають також образні ознаки, що утворюються в результаті метафоризованого осмислення певного предмету або явища. Крім базового шару, дослідник виділяє інформаційний зміст, що визначає основні,

найважливіші характерні риси предмету або явища, на основі яких утворюється концепт. Насамкінець, в структурі концепту Й. Стернін виокремлює об'ємне інтерпретаційне поле, неоднорідне за своєю суттю та поділене на кілька зон – ділянок інтерпретаційного поля, для яких характерні внутрішня змістова єдність та поєднання близьких за змістом когнітивних ознак. Наприклад, оціночна зона (поєднує когнітивні ознаки, що висловлюють загальну оцінку (*хороший-поганий*)), естетичну (*гарний-негарний*), моральну (*добрий-злий*) тощо), утилітарна зона (поєднує когнітивні ознаки, що висловлюють прагматичне ставлення людей до денотату концепту) і т.д. [17, с. 59–62].

Усі вищезазначені структурні компоненти – чуттєвий образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле – формують ядро та периферію (ближню, середню, далеку) концепту. Однак їх остаточна приналежність чи то до ядра, чи то до периферії до цього часу невизначена. На думку Й. Стерніна, ядро утворене із найяскравіших ознак концепту у свідомості носія мови, а периферія “вибудовується” у порядку спадання (зменшення) яскравості ознак [17, с. 62–65].

Своєрідний підхід до пояснення структури концепту демонструє М. Болдирев. Він зазначає, що лише за умов функціонування концепту як одиниці знання можна говорити про його ознаки. Вони відображають у свідомості людини об'єктивні та суб'єктивні характеристики предметів і розрізняються за ступенем абстрактності. Таким чином, ядро концепту утворюють конкретні образні характеристики, які є результатом чуттєвого пізнання світу. Щодо абстрактних ознак, то вони є похідними від конкретних і відображають знання, отримані в результаті теоретичного, наукового пізнання. Взаєморозміщення цих ознак є винятково індивідуальним, оскільки залежить від умов формування того чи іншого концепту. О.М. Болдирев для пояснення структури концепту використовує образ снігового шару: об'єм концепту збільшується за рахунок нових характеристик, обростає новими пластами [13, с. 29–38].

Таким чином, центральним терміном наукових розвідок у когнітивній лінгвістиці залишається концепт, який, проте, досі не має однозначного тлумачення. Попри таку ситуацію вчені є одностайними в його визначальній значущості для вищезгаданої галузі мовознавства. Завдяки науковим пошукам в дослідженні концепту когнітивна лінгвістика має змогу простежити зв'язки між мовою і мисленням. Вони дають відповідь на питання: чого досягає людина за допомогою мови? Яка участь мови в процесах пізнання та осмислення світу? Як саме співвідносяться пізнавальні структури свідомості з одиницями мови? Який механізм участі мови в процесах отримання, переробки і передачі інформації про світ? Отже, існує сприятлива можливість оперувати

визначеннями “мова” та “мислення” у таких категоріях, як знання, його мовні різновиди, мовні способи представлення знань, мовні процедури оперування знаннями, ментальні структури та процеси у свідомості (пам’ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо).

Також через вивчення концепту можна збагнути, якими є принципи і рівень осягнення світу людиною, тобто, обробка нею інформації, що надходить ззовні (дійсність – думка – мова), процес ототожнення і розрізнення об’єктів під час його пізнання, значущість концепту для складання семантичного простору конкретної мови як структури знань. Дослідження когнітивною лінгвістикою кожного окремого концепту дає змогу віднайти загальне і специфічне у тому чи іншому фрагменті мови, ґрунтовніше зрозуміти системні закономірності мови загалом.

Виокремлення концепту, дослідження його суб’єктивних і закріплених у мові рис дозволяє показати позицію людини в світі, більше того – особливе бачення цього світу певною мовою. Наявність концептів дає змогу охарактеризувати таке мовне бачення, як явище, що носить частково універсальний, частково специфічно національний характер. Цьому явищу властива “наївність” у тому сенсі, що воно відрізняється від наукової картини світу, не вирізняючись при цьому примітивними уявленнями.

За допомогою концепту когнітивна лінгвістика отримує можливість вивчити в об’єкті, явищі, що досліджується (наприклад, текст у засобах масової інформації, наукова стаття, ін.), раціональне і емоційне, абстрактне і конкретне, універсальне та індивідуально-особистісне, загальнонаціональне і етнічне тощо. Вивчення терміну “концепт” вищезгаданою галуззю лінгвістики розкриває нові горизонти для дослідження загальнолюдських і національних форм мислення, що втілюються у слові, передусім розмовному та літературному. Це важливо для аналізу стилю художника слова, журналістського твору, наукової статті тощо. Концепт – це також вагомий засіб дослідження не лише мови, а й культури, історії певного народу.

Насамкінець важливим є пошук і виявлення найістотніших для побудови усїєї концептуальної системи концептів, тобто, тих, що формують власне весь концептуальний простір або функціонують у тому чи іншому вигляді дискурсу і виступають як головні рубрики їх членування. Отже, без концепту нереально сьогодні усвідомлювати вагому роль когнітивної лінгвістики як нового напрямку мовознавства про те, що мовна здатність людини є частиною її когнітивної (пізнавальної) здатності.

Список використаних джерел:

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
2. Шишкіна С. А. Лингвокультурная и когнитивная репрезентация концепта “интерес” в русском и английском языках : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / С. А. Шишкіна. – Тюмень, 2007. – 21 с.
3. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
4. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. – 307 с.
5. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–46.
6. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65–70.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : “Восток-Запад”, 2007. – 314 с.
8. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Перевод с английского, отв. ред. М. А. Кронгауз, вступительная статья Е. В. Падучевой / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 412 с.
9. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
10. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 3–16.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
12. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Филологический факультет МГУ, 1996. – С. 90–94.
13. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2002. – 123 с.
14. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
15. Langacker R. Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar / R. Langacker. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1990. – 415 p.
16. Fillmore Ch. J. Toward a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and its Neighbors / Ch. J. Fillmore, B. T. Atkins // Frames, Fields and Contrasts [ed. by A. Lehrer, E. Kittay]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 75–102.
17. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Издательство ВГУ, 2001. – С. 58–65.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

LINGUISTIC STUDY
OF CLICHÉS IN AMERICAN ENGLISH:
PRELIMINARY QUESTIONS

OLEKSANDR HARUST

Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Summary. *The paper asks, and looks for an answer to, a number of questions regarding the status of clichés in American English as a prospective subject of linguistic study. The following questions are discussed: 1) what is a cliché? 2) why study clichés? 3) why study clichés as a linguistic phenomenon? 4) why study clichés in English? 5) why study clichés in American English? Consideration of these questions points to the fact that clichés are a terminologically tangled and complex phenomenon, seldom examined by American researchers in linguistics. However, it is not at all necessary to see this state of affairs as an obstacle to prospective research on clichés and cliché perception, since one can instead see it as a challenge and a stimulus for future inquiries into these issues.*

Keywords: *English language, American English, clichés, idioms, sociolinguistics*

Анотація. *У статті розглядаються деякі питання, пов'язані зі специфікою дослідження проблеми кліше в американському мовному та мовознавчому контексті. У тексті ставиться та висвітлюється п'ять наступних питань: 1) що таке кліше; 2) навіщо вивчати кліше; 3) чому їх необхідно вивчати саме з мовознавчої перспективи; 4) чому їх варто вивчати на базі англійської мови; 5) чому вивчати їх варто як елемент саме американської мовної специфіки. Аналіз даних питань вказує перш за все на складність та неоднозначність питання кліше в англійській мові, а також на той факт, що дане питання є недостатньо детально розглянутим зарубіжними (американськими) дослідниками. Втім, є можливість стверджувати, що такий стан речей варто сприймати не як перепону до майбутніх досліджень, а навпаки – як додатковий стимул до наукової діяльності на цьому ґрунті.*

Ключові слова: *англійська мова, американський варіант англійської мови, кліше, мовні штампи, фразеологія, соціолінгвістика*

If we set the publication of the *Course in General Linguistics* in 1916 as the starting point for modern studies of language, then the discipline as we know it can be said to have reached its centennial, give or take a few months. In this long and eventful period, linguistics has expanded in all conceivable directions and proceeded to meld with other areas of knowledge at the borders. At the same time, however, it has also come to pay ever-increasing attention to the individual, and oftentimes elusive, elements of language that mysteriously come together to constitute meaningful utterances made by real human beings.

There is now a wealth of available methodologies, perspectives, sources and means of studying language, should one set out to examine something new; especially if it is such a multifaceted subject as clichés, or, more specifically, cliché perception in English idiomatic expressions.

What is surprising, though, is the fact that so few scholars seem to have ever touched upon this subject in the hundred years that linguistics has existed as a discipline. The apparent lack of in-depth treatment of clichés is pointed out by one researcher in the following way: “The cliché is hardly ever seen as deserving of an independent entry, and when it does receive a longer treatment, or any treatment at all, it is typically paired up with a more prominent term” [11, p. 2]. Moreover, the sources that the researcher proceeds to quote mostly consider clichés from a literary and arts-related perspective instead of treating it as a linguistic phenomenon. Indeed, a cliché in film studies or literature is not the same thing as a cliché in language, which latter term tends to be used to denote such phrases as *run it up the flagpole*, *thick as thieves*, *in the nick of time*, *a recipe for disaster*, etc. Hence the terminological confusion that anyone looking into cliché-related issues should be aware, and wary, of. In this way, the first question must necessarily be one of definition: one of what a cliché even is, as pertains to language.

This question, however, is far from being the only one. There are at least several more important points that need to be made clear if we are to delineate clichés in American English as a legitimate subject of linguistic study. The title of the present paper – *Linguistic study of clichés in American English* – is quite helpful in this respect, since it turns out to provide some good cues as to what questions should probably be asked at the very outset. For this reason, it seemed convenient to structure my paper around this title, and correspondingly, there are going to be five main questions which I believe should be accounted for as part of the preparation to in-depth study. These are the questions of:

- 1) what is a **cliché**?
- 2) why **study** clichés?
- 3) why study clichés as a **linguistic** phenomenon?
- 4) why study clichés **in English**?
- 5) why study clichés in **American** English?

Given the limitations of form, it would be difficult to address these questions here at great length, so no attempts will be made to delve into all the tangled issues and definitional rabbit holes, or to anticipate every possible objection. All that matters here is that my general point be made clear. At the very least, the main questions will not go unasked, even if they do end up lacking a definitive answer.

Let us move on to the first question of what a cliché is. This word has its etymological roots in early 19th century French printing jargon, and is

thought to be of imitative origin [16]. It denotes a metal plate, or stereotype block, cast from the original form to facilitate printing numerically large editions. What is notable here is that cliché as a term of art is basically synonymous with stereotype, and this similarity has remained even after both words left their original sphere. Thus, even at this level we can see that there is a certain degree of overlap in meaning between different terms. However, if we are to treat clichés in language as a separate phenomenon, how do we go about making a reasonably clear definition?

One solution could be to consider all the previous formulations of what a cliché is, find the ones that look best from a research perspective, and, finally, combine and adjust them to form a convenient touchstone for one's inquiry. For example, a fair number of definitions of clichés tend to indicate their lack of originality, tiredness and overuse [15; 17]; others [8; 13] point out their communicative ineffectiveness and a tendency for them to be applied to "wrong" contexts; finally, one researcher emphasizes the essentially critical, reader-based nature of clichés, stemming from the fact that the intuitions as to whether a given phrase is a cliché or not tend to vary from person to person [11]. The question of which of these, or other, facets to examine in one's study depends in large part on the methodology of choice. The clichés' tendency to be misapplied, for example, could be treated from the point of view of lexicology and lexical semantics, while the question of their communicative ineffectiveness arguably lies closer to the domain of pragmatics; and the issues involved in originality or unoriginality of clichés could perhaps be treated from a combined semantic / corpus-linguistic perspective. Thus, the definition of cliché should not necessarily be rigid and set in stone, since what we are looking at is essentially a fluid phenomenon, best studied at an intersection of several points of view, somewhat resembling the way in which binocular vision allows us to perceive depth.

The next question is one of **reasons** for studying clichés. What can a study of this issue and related issues of linguistic banality bring to the field? Are there any general insights into important, yet heretofore unexamined, or insufficiently examined, issues that such an examination could provide? In my opinion, there certainly is something to be gained from a thorough investigation in the cliché-related matters, and in fact, one of the reasons that drove me to look at clichés as a possible research subject is their practical importance as a phenomenon in English-language discourse. The English word "cliché" has a definite negative tint, and tends to be used as a label for phrases that the user deems stale and annoying, as a mark of the "already said and already thought" [11, p. 6]. There are multiple dictionaries of English-language clichés [5; 8; 12; 14], and cliché-bashing even took shape as the game of Buzzword Bingo [7], in which listeners to a speech cross out buzzwords from a pre-made

list as they are hearing the speaker use them, and if all the words are crossed out, the player stands up from the audience, loudly exclaiming “Bingo!” or, in a more radical version, “Bullshit!”. This latter word points at the popular association between clichés and the perceived intention to obscure facts on the part of the speaker. The related concepts of buzzword, euphemism, political gobble-dygook, and marketing speak, all point to the broad scope of clichés and cliché perception as a sociolinguistic phenomenon. Another indicator of the widespread awareness of the role that clichés are seen to have in modern American society is the sheer amount of words used to denote banality in language use:

1) adjectives: banal, cliché(d), hackneyed, trite, worn-out, insipid, over-used, commonplace, hoary, formulaic, tired, vapid, corny, cheesy, etc.

2) nouns: banality, cliché, platitude, bromide, groaner, chestnut, truism, boilerplate, etc.

Thus, given the nature of clichés as a concept with immediately visible ties to actual language used in actual contexts, the validity and importance of clichés as a potential subject of investigation is quite apparent. What makes us think, however, that clichés should first and foremost be examined from a **linguistic** point of view, and not, say, from the outlook of social sciences, psychology, or, say, in the context of the emerging field of memetics?

It may seem at first that it is not really necessary even to ask such a question, since clichés mostly take the form of phrases, and phrases are indisputably a part of language anyway. Yet a closer look at clichés reveals many other sides that do not necessarily conform to the borders generally accepted for linguistics. To give just one example, the issue of clichés in language can be said to lead to the much more general questions of banality in language. However, the ways in which speakers perceive banality in lexical units, although being unquestionably based and expressed in language, can also be said to have firm roots in the psychological attitude to language of the individual speakers, which is in turned conditioned both by individual speakers’ psychological makeup and by outside cultural influences on the speaker and his views. These two factors lie respectively in the domain of psychology and cultural studies, or else are adrift in the neutral waters between these two disciplines and linguistics.

Still, in studying clichés one needs to start somewhere, and I would argue that linguistics is the natural choice for making an opening into the admittedly convoluted web of phenomena that does not easily conform to any single theoretically demarcated area of knowledge. As it happens, though, linguistics possesses a well-stocked, and varied, methodological arsenal which would already be enough to look at the issue from several points of view. Perhaps at some point, other disciplines could overtake if the focus of the inquiry moves on to societal, psychological, or even neuroscientific underpinnings of

banality. Yet at the very outset, one would do better to examine clichés as a language-centered phenomenon, with broader extra-disciplinary observations being of auxiliary nature. The reason is that it's simply much less of a hassle to do it that way, since most clichés are words and phrases recorded in dictionaries, and this fact enables us to pin them down with relative ease. Thus, linguistic study of clichés should be a good enough starting point for what may well have the potential to become a truly multidisciplinary effort.

Now is there anything about the **English** language that is particularly conducive to making a start with this research subject? Of course, I cannot make sweeping claims about English being better in this regard than all other languages in the world. However, at least in the case of Russian, Ukrainian, and Japanese, these being the languages with which I have some degree of experience, there is a markedly lesser degree of awareness of clichés as something to avoid. The perception of banality in speech has simply not solidified in these languages and societies to the extent that multiple dictionaries of clichés and tired expressions would turn up, as is the case with English. The word “cliché” itself, although present in all three aforementioned languages as a loanword, is much less widely used: note the lack of adjective forms similar to “cliché(d)” in all three languages. The number and variety of synonyms for “cliché” in English is far greater than in Ukrainian or Russian, or especially, Japanese, where there is no obvious lexical analogue to the concept denoted by the word “cliché”, with a similarly negative implicature. Consequently, in Japan there is virtually no scholarship on clichés as they are understood in English, although there are a number of studies on the subject of set phrases, mostly in the context of fiction. [9; 10] The cliché (or *klishe*) does have some currency as a term in Russian and Ukrainian linguistic literature, but the understanding of what a cliché is seems to be even more general here than it is English, and it is perhaps just this generality that enables Eastern European scholars to write dissertations and papers on clichés in widely varying contexts [1; 2; 3; 4].

In addition, *klishe* does not have the same negatively-evaluative ring to it that the English word “cliché” seems to possess. And it is in fact this implicit air of negativity and criticism that is most interesting about clichés. It is the feature that may enable us to distinguish clichés from the more general terms like “idiom” or “set expression”. However, such a distinction may not even be necessary, given the extent to which neighboring terms tend to overlap and interweave in non-formal linguistics. What is most interesting is not how one term is different from another, but the underlying perception of banality that makes people think of a given word or phrase as clichéd, as well as the questions of how and why such perceptions tend to form around particular lexical units. In my opinion, what is most needed is not another attempt to square

terminological circles, not another marginally satisfying, yet sterile, classification, but instead a practical study that would make good use of the wealth of sources available on clichés in English, applying any methodologies that could prove helpful in the course of inquiry, all the while taking pains not to be overly abstract in a field that is definitely not syntax, formal semantics, or mathematics, where abstraction is more or less the point.

Thus, to give a provisional answer to the question of “why English?”, we can say the following. It is best to look at clichés and cliché perception here and not elsewhere, because, firstly, “cliché” is a very rich, and notably negative, word in the English language; secondly, there are multiple dictionaries of clichés with comments and notes that could reveal a lot about how and why clichés are perceived as such; and thirdly, there seems to be a higher degree of general awareness of banality in speech in the case of English speakers.

Similarly practical are the reasons why it could be better to look specifically at **American** English, and American media (in the broader sense) as the vector, and critic, of clichés. For example, if we turn to the related areas of marketing speak, political jargon and, more recently, tech buzzwords, these tend to originate overwhelmingly from America, thereupon crossing the Atlantic and spreading not only to other Englishes, but also to other languages as direct loanwords or calques [6, p. 306; 7]. There is more literature available on clichés and related subjects in American sources, and in any case it makes a lot of sense to start with the most influential variety of the most influential language in the world. And given the dramatic increases in the speed of linguistic borrowing throughout the last 25 years, a lot of the findings about American English could then be generalized to English as a whole, since in certain ways the boundaries between Englishes of the world are becoming gradually less distinct in the Internet age as the new vocabulary of politics, business, and technology keeps spreading from Washington, Wall Street, and the Silicon Valley to the rest of the world.

As a way of concluding this outline of prospects that linguistic study of clichés in American English might present, it can be said that clichés are certainly proving to be *a hard nut to crack*. The definition of clichés in English is far from clear, the cliché as a critical term is hardly ever considered from a linguistic point of view, and descriptive scholarship on related topics is somewhat scarce, in addition to being dispersed throughout several areas of study.

This situation, however, can be taken as a challenge, instead of as a barrier to prospective study, especially since the issues of clichés, cliché perception and banality in language have some great potential as a direction for future research, both linguistic and multidisciplinary. Moreover, since clichés are a subject that is so obviously close to home, a well-conducted inquiry could likely be of value not only to the researcher’s fellow researchers, but

also to a more general audience. Taking a closer look at clichés and cliché perception would mean not only being critical about other people's language, but also being critical about this same critical attitude that people have towards the phrases they perceive as tired and banal. I may be overestimating the difference that a study of clichés would make in linguistics or any of its sub-fields. Yet the simple fact that such a study would be a whole lot of intellectual fun to do, – and, if done well, to read – leaves no room for doubt as to whether it deserves its own small place in the literature.

References:

1. Бурунский В. Клише: языковые характеристики, функционирование и типология: на материале французского и английского языков. / Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. н. – Курск, 2009.
2. Вишнеvsька Н. Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: філологічні науки. – 2013. – № 3. – с. 33-36.
3. Лещак С. “Языковое клише: Прагматика, семантика и структура аналитических номинативных неидиоматических знаков в современном русском языке. 2006. Электронный ресурс. <http://ujk.edu.pl/~leszczak/jazklisze.doc>
4. Сковронська І. Ужиток фразеологічних одиниць, штампів та кліше у двомовному публіцистичному тексті // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 2. – с. 324-329.
5. Ammer, C. *Have a Nice Day – No Problem!: A Dictionary of Clichés*. Dutton, 1992.
6. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, 2003.
7. Green, E. *The Origins of Office Speak* // *The Atlantic*. April 24, 2014. Web: <http://www.theatlantic.com/features/archive/2014/04/business-speak/361135/>
8. Hargraves, O. *It's Been Said Before: A Guide to the Use and Abuse of Clichés*. Oxford University Press, 2014.
9. Kinsui, S. *Yakuwarigo Kenkyuu no Chihei*. Kuroshio Shuppan, 2007.
10. Kinsui, S. *Yakuwarigo Kenkyuu no Tenkai*. Kuroshio Shuppan, 2011.
11. Norberg, J. *The Cliché as Critique and Complaint* // *University of Edinburgh Postgraduate Journal of Culture & the Arts*. – 2013. – № 18.
12. Partridge, E. *A Dictionary of Clichés, with an introductory essay*, Macmillan Co., 1940.
13. Ricks, C. *Clichés* // *The State of the Language*. University of California Press, 1980. – p. 54-63.
14. Rogers, J. *The Dictionary of Clichés*. Facts on File Publications, 1985.
15. Merriam-Webster: *Dictionary and Thesaurus*. <http://merriam-webster.com/>
16. *Online Etymological Dictionary*. <http://etymonline.com/>
17. *Oxford Dictionary of English (3rd Edition)*. Oxford University Press, 2010.

THIS CHALLENGING AMERICAN PUNCTUATION

**(based on Ukrainian university EFL
classroom experience)**

OLENA HUNDARENKO

*PhD, Associate Professor of English,
Kirovohrad State Pedagogical University*

*When something can be read without effort,
great effort has gone into its writing.*

Jardiel Poncela

Teaching academic writing principles in EFL classroom environment at Ukrainian university is both challenging and fun experience. The interference of the mother tongue, as well as certain practice of the punctuation of the other languages can hinder EFL students on the way of mastering this technical skill.

American universities focusing on various areas of study pay considerable attention to their students' writing skills. Writing skills imply good punctuation habits. To punctuate well means to be aware of the language conventions, and to be able to disambiguate the meaning of the sentences/utterances. Writing Centers (a big dream of Ukrainian educators) at American universities aim at empowering their students with necessary writing skills. Getting this entire package from their home universities, American students are well supplied with all the necessary literacy equipment to be competitive on today's professional arena.

In contrast, teaching punctuation in Ukrainian EFL classroom today goes on a very narrow scope as it is not often a part of a university curriculum. Thus, a possibility of introduction of writing courses for EFL students might become a real rescue.

Hence, my first American university experience (Fulbright Program, Monterey Institute of International Studies, CA, 2012-2013) became a real breakthrough in understanding the principles of American punctuation, which appeared to be a phenomenon I had a slight idea about before. The follow-up was an introduction of a new course on foundations of academic writing, and publication of the course book with exercises for Ukrainian university students.

The year of intense practice of academic writing with senior students of EFL department revealed a number of typical errors in punctuation, which can be eliminated by focusing students' attention on the divergences of the native

and target languages. Specifically, the most challenging moments of teaching American punctuation in Ukrainian academic environment might be eliminated while regarding such guiding rules:

Comma tricks:

1. Use commas after introductory a) clauses, b) phrases, or c) words that come before the main clause., but not OTHERWISE, e.g.:

To study well, you must complete all the assignments in time.

Don't put a comma after the main clause when a dependent (subordinate) clause follows it (except for cases of extreme contrast).

When the success comes, one might feel elated. (BUT: One might feel elated when the success comes).

After our conversation, he rushed to a backyard and disappeared. (BUT: He rushed to a backyard and disappeared after our conversation).

2. Do not use commas to set off essential elements of the sentence, such as clauses beginning with *that* (relative clauses) (Note the difference with Ukrainian counterpart -*уо́д*). *That* clauses after nouns are always essential. *That* clauses following a verb expressing mental action are always essential, e.g.:

*She heard that she would have to propose another strategy the following day.
It is likely that the whole operation will be procrastinated.*

3. Use a comma before the adverbs *also, as well, too* or *yet* at the end of the sentence:

*Roberto Dumas came to an event, too.
He has not encountered these difficulties, yet.*

4. Use commas to set off all geographical names, items in dates (except the month and day), addresses (except the street number and name), and titles in names.

*Birmingham, Alabama, gets its name from Birmingham, England.
July 22, 1959, was a momentous day in his life. Who lives at 1600 Pennsylvania Avenue, Washington, DC?*

Rachel B. Lake, MD, will be the principal speaker.

5. Use a comma to shift between the main discourse and a quotation (mind the difference with Ukrainian punctuation mark in this case).

*John said without emotion, "I'll see you tomorrow."
"I was able," she answered, "to complete the assignment."
In 1848, Marx wrote, "Workers of the world, unite!"*

Other Punctuation Tricks:

1. Use a colon at the end of a business letter greeting.

To Whom It May Concern:

2. Use quotation marks around the titles of short poems, song titles, short stories, magazine or newspaper articles, essays, speeches, chapter titles, short films, and episodes of television and radio shows. Note: commas and periods are placed inside the closing quotation mark, and colons and semicolons are placed outside.

“Just Like a Woman,” by Bob Dylan.

“The Smelly Car,” an episode of Seinfeld.

BUT: *italicize* the titles of the magazines, books, newspapers, academic journals, films, television shows, long poems, plays of three or more acts, operas, musical albums, works of art, websites, and individual trains, planes, or ships.

Time

Romeo and Juliet by William Shakespeare

Amazon.com

These are a few major instances of challenges which might an EFL professional encounter while teaching the fundamentals of punctuation in a Ukrainian academic setting. I believe that once students understand the principles of the writing process (punctuation included), they will be more confident of higher level academic tasks.

References:

1. <http://owl.english.purdue.edu/>
2. Hundarenko O. (2013). Academic Writing for EFL learners: a Workbook with Exercises. – Kirovohrad: PP “Centre of Polygraphs “Avangard”, 2013. – 113 p.
3. Weis, E.H. (2005). The elements of international English style. Armonk, NY: M.E. Sharpe.

“GREAT GATSBY”
IN SOCIO-LITERAL CONTEXT

OLENA DIDYK

Teacher of English

Kharkiv National Pedagogical University Named After G.S.Scovoroda

Every moment of our life is filled with events and whatever insignificant they may sometimes seem but they create the history of the human civilization. An ordinary man with his troubles and misfortunes is in the center of the attentive eye of the history. Everything he touches or makes bears eternal traces of human hands. Man and the epoch he lives in find their reflection in all possible kinds of art, music, and first of all, in literature. Literature is like one huge personal mirror where the whole universe has found its own projection.

At 1920's this reflection was dark and gloomy, sometimes even frightening. A new type of prose was formed and the events that caused it swept the whole country like hurricane.

In 1914 World War I began. The Americans entered the war later than other nations and under the assurance that it was another crusade for their nation, they expected something heroic, great and rewarding. They left it with a bitter feeling of being duped: it was not their war after all. In duration or cost (in lives, money, and spiritual exhausting) it meant comparatively little, Americans came as a victor nation, but something very significant had been lost. The old beliefs were forgotten or quickly changing into the new ones. Idealism turned into cynism, and a few voices began to question traditions that seemed before to be the bedrock of the society.

It is not surprising that after these crucial events, the American fiction got a new, young voice: it was harsh and as uncertain as adolescent's.

Some inspired writers turned to humor, offering irony as a possible, though inadequate response to the dreadful events and its consequences. Among the humorists of that period was a worthy successor to Mark Twain – James Thurber.

Others followed new psychological theories (especially that one of Sigmund Freud) and tried their hands at the stream-of-consciousness technique, dramatizing the random flow that ran through the minds of characters at particular moments of their life. James Joyce, Virginia Woolf, William Faulkner was very skilled at this. Sherwood Anderson, Ernest Hemingway deliberately disrupted the chronological time sequence and focused on seemingly uneventful but emotionally crucial events.

In 1926 at the front of Hemingway's "The Sun Also Rises" appeared a phrase that later gave the name to the whole generation of writers – "The Lost Generation". Hemingway in his turn attributed this phrase to Gertrude Stein who supposedly heard her French garage owner speak of his young auto mechanics as "une generation perdue". [1] Stein expanded the remark to describe all disillusioned young men who had survived World War I. Sense of moral loss or aimlessness is prevailing for this so-called "youth". The War destroyed for many the idea that if you acted properly, good things would happen. But so many good young men went to war and died or returned injured both physically and mentally, they were "Lost". [1]

Among the writers who belonged to "The Lost Generation" was Gertrude Stein herself, Ernest Hemingway (who in his turn did not think about himself as about the lost one), Ezra Pound, E.E.Cummings, John Dos Passos, Thornton Wilder, F.S.Fitzgerald, and Hart Crane, etc. They established many of the stylistic and thematic foundations of modern literature.

The war was finished and life continued, soon all the horrors would be forgotten. The progress of civilization made huge steps towards the future. People moved from farms to cities that grew rapidly. By the end of 1920's, such features of modern life as an automobile, a telephone, a radio, and an electric washing machine had become a part of millions of American households. [2, p. 138]

In October 1919 the Congress passed the Prohibition Enforcement Act which banned the manufacture, sale or transportation of alcoholic beverages. But this created a new and increasingly profitable form of criminal activity – the transportation of liquor, known as "bootlegging". It was a big business controlled by criminal elements. The gangs also seized the control of gambling establishments and dance halls. Gang wars and other violence became common in many American cities.

During that time women got the right to vote in all elections, political corruption made front-page headlines, wages were high, production increased. It was a time of prosperity. Most Americans kept busy having good time. Charlie Chaplin, Mary Pickford attracted crowds to the theatre. Sport fans jammed stadiums to watch such top athletes as home run slugger Babe Ruth and boxing champion Jack Dempsey.

Many intellectuals were shocked by the changes in the manners and morals of American youth. They adopted a life style that earned them the nickname of the Flaming Youth. Women wore radically new clothing styles: short skirts, rolled-down stockings, and short "bobbed" hair. They also became known as flappers for their early feministic views. The flappers and their beau (boyfriends) enjoyed speeding around in automobiles, visiting supposedly secret night clubs where they drank bootlegging liquor, listened to jazz and danced the Charleston that were all the rage. [2, p. 157]

George Gershwin became the most popular composer of the 1920's. His best-known orchestral works: "Rhapsody in Blue" and "An American in Paris", features many elements of jazz.

This memorable time got a lot of names: Roaring Twenties, The Dollar Decade, Swinging Twenties, The Golden Twenties and finally one more name it got from Francis Scott Fitzgerald – The Jazz Age. Fitzgerald became the singer of The Jazz Age; the person who recorded the 1920's and made the era a vivid chapter in American history.

F.S.Fitzgerald created his own legends. His life frequently overshadows his work as he has become an archetypical figure: the drunken writer, the ruined novelist, the spoiled genius, the personification of The Jazz Age, the sacrificial victim of the Depression. Loving attention, he embraced his symbolic roles. The glamour, the triumph, the euphoria, the heartbreak, and the tragedy of his life were genuine; but the most important thing is what he wrote. Everything else matters only to the extent that it explicates his work or clarifies his career. But it is impossible to dissociate a great writer from his work and Fitzgerald was one of the most personal authors. There was always a judging process operating in him – combined in his finest work, with a quality of aspiration.

Zelda Fitzgerald observed after his death: "I do not know that a personality can be divorced from the time which evokes it... I feel that Scott's greatest contribution was the dramatization of a heart-broken + despairing era, giving it a new *raison-d'être* in the sense of tragic courage with which he endowed it" [3, p. 139]

F.S.Fitzgerald was a hero with many flaws, but surely a hero. In a professional career of 20 years he wrote 3 of the great American novels and a score of brilliant stories while afflicted with a host of troubles, many of his own making. He was honorable and generous. There was a general agreement that he epitomized his generation, that he had not fulfilled his genius, that his history provided a warning.

It was also the time of great changes in ideals and ideas. Clearly, something had gone wrong with the American dream – with the idea that America was Eden, with the notion of our inherent virtue, with the conviction that America was a land of heroes. Disillusionment was a major theme in the fiction of that time. And it is realistically described in one of the most profound novel of the 20th century – "The Great Gatsby".

In 1920, F. Scott Fitzgerald said that "An author ought to write for the youth of his generation, the critics of the next, and the schoolmasters of ever afterwards." Fitzgerald wrote about what he saw during the 1920's, which he dubbed "The Jazz Age," and The Great Gatsby is considered a correct depiction of that era. [3, p. 113]

Critics and reviewers were understandably caught off-guard when Fitzgerald published at the height of the Roaring Twenties a novel which, after its apotheosis (circa 1950) would not, infrequently, be cited as the Great American Novel. Typical of the early reviewers of *The Great Gatsby* was the first, whose spirit is caught in its headline: "F.S. FITZGERALD'S LATEST DUD". [2, p. 37] Even Mencken, who noted some of the book's redeeming qualities, saw it finally as "glorified anecdote". In the minority was T.S.Eliot, who was deeply moved by the novel and hailed it as "the first step. American fiction has taken since Henry James", an opinion that has now been echoed and elaborated upon in scores of books and more than a hundred journal articles dealing with *The Great Gatsby*. [2, p. 48]

Fitzgerald's ambitious goal as he approached the composition of *The Great Gatsby* was "to write something new – something extraordinary and beautiful and simple+ intricately patterned". [3, p. 84] And it is indeed largely because of his concern with matters of form aimed at simplicity, or apparent simplicity, of Nick Carraway's first-person viewpoint, allows the reader, on the other hand, to see how the narrative is being constructed and, on the other, to participate in Nick's sense of discovery as the separate strands of the narrative take on meaning at various levels of abstraction in such a way that they seem, both to Nick and to the reader, to have been inseparably linked from the beginning.

Obviously, the creation of a reliable narrator of the *Gatsby-Daisy* story at the heart of *The Great Gatsby* was central in Fitzgerald's achieving verisimilitude. However, the simple love story was merely the foundation for a narrative structure that would accommodate Fitzgerald's ideas about irreconcilable contradictions within the American Dream and ultimately about the ideal quest itself.

Young Jay Gatsby has prepared himself to receive all that America has to offer and believes naively that he can have the embodiment of it, the wealthy Louisville debutante Daisy Fay, if he can but find the currency to buy his way into her life. But as Nick objectively comprehend: he will never be accepted into the world of old money that Daisy could never leave. It was the corruption of American Dream, the corruption of the promise of equality for all. The energy that might have gone into the pursuit of noble goals has been changed into the pursuit of power and pleasure, and a very showy, but fundamentally empty form of success.

Fitzgerald called "*The Great Gatsby*" a "novel of selected incident", modeled after Flaubert's *Madame Bovary*. "What I cut out of it both physically and emotionally would make another novel", he said. [4, p. 19]

It is difficult to assess the enormous influence of "*The Great Gatsby*". John O'Hara and J.D.Salinger are two of many American authors who have

proclaimed Fitzgerald's brilliance, and Salinger's first-person narrative, "The Catcher in the Rye", shares thematic and formal concern with "The Great Gatsby". [2, p. 279] However, as has been noted, Fitzgerald's is "a fiction that is difficult to imitate but from which much can be learnt". [1]

Fitzgerald may have died a failure, but he did not remain one for long after his death – a revival of his writing came shortly after his death – in the early 1940's. "The Great Gatsby" came to be known as the greatest American novel, though by readers, not by critics – those could not accept too much truth at a time.

References

1. Donaldson S. Fool for Love: F. Scott Fitzgerald [Electronic resource] // Mode of access: <http://fitzgerald.narod.ru/bio/donaldson-fool4love.html> - (1 file). Last access: 2015. – Title from the screen.
2. Graham S., Gerold F. Beloved Infidel [Text] // New York: Rinehart & Winston., 1958. – 338 p.
3. Lehan R. F.Scott Fitzgerald and the Craft of Fiction [Text] // Carbon dale: Southern Illinois University Press., 1966. – 224 p.
4. Shain C. "This Side of Paradise," from F. Scott Fitzgerald [Text] // Shain C. Minneapolis: University of Minnesota Pamphlets on American Writers. – 1961 - №15. – p 48.

ТЕМА “ПІГМАЛІОНА” В АМЕРИКАНСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ КІНОКОМЕДІЇ

ОЛЕНА ДЬОМІНА

аспірант Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Одним із змістовних джерел американської романтичної комедії ми вважаємо саме відому п'єсу Б. Шоу “Пігмаліон”, а не міфологічне першоджерело у “Метаморфозах” Овідія. Ця п'єса неодноразово була екранізована у класичному й осучасненому вигляді. Найвідоміші екранізації й фільми з центральною темою “Пігмаліона” - “Зроблено на Бродвеї” (1933), “Пігмаліон” (1938), “Дона Барбара” (1943), “Червоні черевики” (1948), “Народжена вчора” (1950), “Ніколи у неділю” (1960), “Моя прекрасна леді” (1964), “Виховання Ріти” (1983), “Красуня” (1990), “Це все вона” (1999), “Міс Геніальність” (2000), “Перетворення” (2013), Простушка (2015)[1].

Давньогрецький міф про Пігмаліона розповідає про творіння чоловіком ідеальної жінки. У класичному варіанті міфу, представленому у “Метаморфозах” Овідія, Пігмаліон не зміг знайти досконали жінку і тому вирізав статую зі слонової кістки. Він закохався у свою статую й богиня Венера оживила її. Тоді Пігмаліон узяв її собі за дружину[2, X 243–299]. Так у грецькому міфі Пігмаліон буквально створив собі дружину власними руками. Вона була продуктом його творчої інтенції до пошуку ідеалу й довершеності.

У інтерпретації цього міфу, що зробив Б.Шоу у своїй п'єсі “Пігмаліон”, творіння чоловіком жінки зміщено до соціо-культурного рівня буття людини. Професор Гігінс “перетворює” просту продавчиню квітів Елізу Дулітл на герцогиню. Перетворення проходить у площині соціокультурних маркерів приналежності людини до певного соціального прошарку. Професор Гігінс навчає Елізу бути герцогинею. Не змінюючи її біологічної природи, він просто замінює її мову й манеру триматися на такі, що личать герцогині. Зрештою, професор Гігінс, так і не визнавши цього, проникається симпатією до Елізи.[3] Але то симпатія до свого творіння й милування собою як творцем, що не визнає за Елізою права бути особистістю та повністю заперечує її внесок у своє перетворення. Зовнішній характер маркерів класової приналежності й емансипація творіння від волі творця – мотиви внесені Б. Шоу до його інтерпретації міфу про Пігмаліона.

Саме версія міфу про Пігмаліона, що подана у п'єсі Б. Шоу, стала джерелом однієї з ключових тем американської романтичної кінокомедії. Тема, у дослідженнях кіно й літератури, - головна задумка, головна тональність твору. Поняття теми не вичерпується поняттям змісту твору. У широкому сенсі, тема - це образ світу, який визначає поетичне світосприйняття

художника.[4] Тема включає події та вчинки героїв й визначає сфери життя людини, які торкається дія твору. Тема визначає соціальні, філософські, етичні, релігійні проблеми, порушені у творі.

Головна тема твору складається з набору мотивів. Мотив можна визначити як повторювані у рамках твору ідея або характерний елемент.[5] До головних мотивів “Пігмаліону” належать: мотив перетворення й мотив класової мобільності.

Мотив перетворення є одним з ключових запозичень романтичної комедії з інтерпретації Б. Шоу міфу про Пігмаліона. Але на ґрунті американської культури мотив перетворення здобув різних відтінків. В американській романтичній комедії чоловік не стільки навчає жінку, скільки допомагає їй відкрити свій внутрішній потенціал й збагатити розуміння своїх життєвих орієнтирів. Більше того, цей процес так само впливає на нього самого й перетворює його. Наприклад, у фільмі “Це все вона” (1999) головний герой, у процесі перетворення дівчини-ботана на королеву випускного бала, переосмислює свої життєві настанови. Одним з варіантів, і саме специфічно американським, мотиву (пере)творення є само(пере)творення. У випадку само(пере)творення, як, наприклад, у фільмі “Ділова дівчина” (1988), де головна героїня інтуїтивно приходить до розуміння, що має змінити свою манеру говорити та вдягатися, щоб досягти своїх цілей.

Класова мобільність – один з центральних для американської культури мотивів. Саморепрезентації американців, як правило, представляють Америку як “землю обітовану”, де кожен знаходить свободу, рівність можливостей і щасливе життя завдяки власним зусиллям і знань, а не походженням. Міф про класову мобільність й “рівність можливостей” для кожного американця в прагненні до щастя і на досягнення успіху становить стрижень так званої “Американської мрії”. На цій ідеї заснована й віра у прозорість класових кордонів всередині американського суспільства.

На художньому рівні мотив класової мобільності найчастіше реалізується через прийом перевдягання (видавання себе за іншого). Одяг, зачіска, манера триматися й говорити усе “говорить” про соціальні, гендерні, релігійні, класові й навіть професійні координати людини. Її зміна зовнішнього вигляду сутнісно не змінює людину, але змінює сприйняття її іншими. Мова та манери людини сприймаються оточуючими несвідомо й визначають стиль їхньої взаємодії з цією людиною. Так у фільмі “Красуня”(1990), до героїні Д.Робертс, вдягнуто у дорогу сукню, на світських раутах ставляться поважно, коли єдиною інформацією про неї, що вони володіють, є лише її зовнішній вигляд. У фільмі “Міс Геніальність”(2000) героїню С.Булок її колега, якому вона симпатизує, звертає на неї увагу лише коли вона навчається “жіночності”. У молодіжних романтичних комедіях, наприклад, “Це все вона” (1999) й Простушка (2015), найпопулярніший

хлопець школи навчає дівчину-ботана (найнижчий статусний шабел у неофіційній шкільній ієрархії) бути популярною. Такий прийом з однаковим успіхом надає можливість обговорювати стереотипні образи різних класів й прошарків американського суспільства й гендерні стереотипи у міжособистісних, інтимних, професійних стосунках.

Класова структура американського суспільства оголюється й представляється у вигляді інструкції з використання. Романтична комедія, зазвичай, має справу, особливо на початку фільму, із шаблонними, плоскими образами. Іноді на початку фільму, частіше у молодіжних романтичних комедіях, глядачеві надається класифікація героїв за стереотипними образами, а потім – розповідаючи історію – надається інструкція про правила зміни образів й подорожування цією системою. Таким чином, мотив мобільності у романтичній комедії розкриває “роботу” культури й суспільства у конструюванні поведінки, особистості й, навіть, ходи та манери говорити.

Можна резюмувати, що інтерпретація в п'єсі Б.Шоу давньогрецького міфу про Пігмаліона у гумористичній тональності, стала джерелом однієї з найпопулярніших тем й низки мотивів у романтичних кінокомедіях. Мотив класової мобільності й мотив перетворення відкривають широкі соціально-критичні можливості для романтичної комедії. Романтична комедія стала, таким чином, майданчиком випробовування, критики й спростування класових, гендерних, національних, професійних стереотипів в американській культурі.

Список використаних джерел:

1. Hyland Rachel. Because Nothing Says Love Like a Makeover: Top 10 Pygmalion-Style Romances [Електронний ресурс] / Rachel Hyland. – Режим доступа: <http://www.heroesandheartbreakers.com/blogs/2014/10/because-nothing-says-love-like-a-makeover-top-10-pygmalion-style-romances>
2. Овідій Назон, Публій. Метаморфози. Переклад А. Содомори / Публій Овідій Назон. – К.: Дніпро, 1985. – 304 с.
3. Шоу Дж. Б Пігмаліон. Пер. з англ. О. Мокровольського [Електронний ресурс]/ Дж. Б. Шоу. – Режим доступа: http://www.ae-lib.org.ua/texts/shaw__pygmalion__ua.htm
4. Зунделович Я. Тема // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Я. Зунделович – М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. Т. 2. П–Я. – С. 927–929.
5. Благой Д. Мотив // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Д. Благой – М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. Т. 1. А–П. – С. 466–467.

ДЕКОДУВАННЯ ЗВУКОПИСНОЇ ІКОНІЧНОСТІ ПОЕЗІЇ РОБЕРТА ФРОСТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

ОЛЬГА ІВАСЮК

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Поезії відомого американського поета Роберта Фроста притаманна особлива ритмомелодійність, тому що він часто застосовував звукопис, внаслідок чого створені поетом звукообрази (іконічність) набували особливої експресії. На думку В. Собоновича, Р. Фрост володів “магією слова, чудом мелодики простого вірша, дивом резонансу і вмінням викликати звучання струн душі читача і слухача в тональності поетової душі” [2, с. 116].

Безумовно, що досягти такої експресії при перекладі цієї поезії було досить нелегко. Все ж повноцінно відтворити українською мовою вірші Р. Фроста прагнуло чимало перекладачів: серед них В. Бойченко, В. Коротич, Є. Крижевич, Д. Павличко та ін.

Очевидно, що особливо складно було декодувати звукопис талановитого американського поета. Так, у вірші “Desert Places” [7, с. 1298 -1299] (у перекладі В. Коротича “Пустелі” [3, с. 92]), щоб відтворити картину пустельного зимового світу, а також холодного нічного сніговію (“снігів маяття шалене”), Р. Фрост застосував чимало звукоповторів (**s, sk, st, l**). За допомогою звукопису автор також зумів передати й душевну тривогу та самотність ліричного героя:

*Snow falling and night falling, fast, oh, fast
In a field I looked into going past,
And the ground almost covered smooth in snow
But a few weeds and stubble showing last...
And lonely as it is that loneliness
Will be more lonely ere it will be less –
A blanker whiteness of benighted snow
With no expression, nothing to express [7, с. 1298-1299].*

В українському перекладі В. Коротичу вдалося відтворити головні звукообрази, а тому і донести до читача художньо-естетичну функцію оригіналу через його іконічну палітру:

*Сніг падає і наповнює ніч шалом свого бігу.
Білість холодна лягає на темне поле та світну кригу.*

*І все вкривається шаром білим та рівним,
Лише брунатна стерня стирчить де-не-де з-під снігу.
Одинокість ця неймовірна, тиша ця безтілесна,
Коли цілий промерзлий світ мовчить і ані шелесне.
Здається, що це – навічно, що світ став папером білим
І річка вмерзла в ґрунт, віднині більше не скресне [3, с. 92].*

Слід, однак зауважити, що, визнаючи явище звукопису, не можна категорично стверджувати про якусь абстрактну змістовну наповненість тих чи інших звуків. Адже вони отримують певне конотативне навантаження тільки при увиразненні відповідних змістовно-експресивних акцентів художнього твору, доповнюючи ті чи інші словесні образи (іконічні знаки) звуковими. Доказом цього є й те, що одні і ті ж звукоповтори у певному контексті можуть отримувати як позитивне, так і негативне змістове наповнення. Наприклад, у поезії Роберта Фроста звукоповтори **s**, **z** можуть передавати як мелодійний шум осіннього лісу чи веселе дзюрчання води і річкової течії, так і тріск безжалісно вкинутих у піч спилианих яблунь, останній шепіт залитої асфальтом трави та очерету, понищених нищівною рукою урбанізації.

Як зауважив І. Качуровський, “подібно до того, як на тому самому інструменті можна грати сумну й веселу мелодію, так і з певних звуків мови залежно від того, який зміст передають слова, до яких ті звуки належать, можна відтворювати акомпаньямент різних (часто протилежних) настроїв. Вирішальним є не звук, а зміст” [1, с. 175].

Вказані звукообрази вдалося повноцінно відтворити українською мовою перекладачам В. Бойченку та Є. Крижевичу:

*The meadow grass should be cemented down
From growing under pavements of a town;
The apple trees be sent to hearth-stone flame.
Is water wood to serve a brook the same?
How else dispose of an immortal force
No longer needed? Staunch it at its source
With cinder leads dumped down?... [6, с. 572].*

*Траву залили цементом навкруг,
Щоби вона не виросла крізь брук,
Спиляли яблуні і кинули у піч,
Понищили комиш, що шепотів всю ніч –
Як знищить життєдайне джерело,
Яке вже непотрібне їм було?[5, с. 90].*

Як бачимо, у своєму перекладі Є. Крижевич не тільки зберігає звукоповтори **s**, а й вдається до звукових компенсацій типу **ш**, **ч**, **ж**.

В. Бойченку вдалося, в основному, зберегти звукопис оригіналу та специфічні звукоповтори:

*These pools that, though in forests, still reflect
The total sky almost without defect,
And like the flowers beside them, chill and shiver,
Will like the flowers beside them soon be gone,
And yet not out by any brook or river,
But up by roots to bring dark foliage on.*

[7, с. 1295].

*Весняні води й по густих лісах
Відбили кожну хмарку в небесах.
І, мов квітки, тремтять від прохолоди,
І, мов квітки, нечутно відійдуть.
Лиш не потічком у широкі броди,
А з коренів до брості потечуть.*

[4, с. 136].

Що ж до відтворення надзвичайно мелодійних фразових повторів **“like the flowers”** та **“will like the flowers”**, то можна було б відшукати більш вдале вирішення у перекладі. Наприклад, фразу **“і, мов квітки** можна було б замінити фразою **“мов пелюстки“** і зберегти втрачений у перекладі доміантний звукоповтор.

Отже, для досягнення адекватного відтворення іконічних особливостей першотвору, а, отже, і збереження художньо-естетичної функції оригіналу доцільно вдаватися до декодування всіх доміантних компонентів образу і, зокрема, його звукописних складників, які увиразнюють семантику іконічних знаків і надають їм більшої експресивності.

Список використаних джерел:

1. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен: УВУ, 1984. – 208 с.
2. Соботович В. Роберт Фрост / В. Соботович // Дніпро. – №1. – 1969.– С.116–117.
3. Фрост Р. Пустелі / Р. Фрост // Всесвіт. - №7. – 1964. – С.92.
4. Фрост Р. Весняні води / Р. Фрост // Всесвіт. – №3. – 1974. – С.136.
5. Фрост Р. Струмок у місті / Р. Фрост // Пранор. – №7. – 1976. – С.90.
6. Frost R. A Brook in the City Places / R. Frost // Oxford Book of American Verse. – NY; Oxford university Press., 1967. – P.572.
7. Frost R. Desert Places; Spring Pools / R. Frost // The Norton Anthology of American Literature. Shorter edition. – New York; London: WW NC, 1980. – P.1298–1299; 1295.

**ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ ТВОРІВ
АМЕРИКАНСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОГНІТИВНИХ СТРАТЕГІЙ В ПРОЦЕСІ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПРОЕКТНОЇ РОБОТИ**

СВІТЛАНА КОЛОМІСЦЬ

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”

***Анотація.** Метою статті є аналіз міждисциплінарної проектної роботи, темою якої є порівняльний лінгвостилістичний аналіз творів американської та української художньої літератури. В статті розглядаються організація проектної діяльності як форми реалізації міжпредметної взаємодії викладачів лінгвістичних дисциплін, надаються тлумачення міждисциплінарних зв'язків, схарактеризовано їхні функції та типи, проаналізовані когнітивні стратегії, задіяні в процесі реалізації проекту, При цьому проект розглядається як засіб розвитку когнітивних стратегій, що визнано розвивальною метою проектної роботи. Зазначено інші цілі проекту, серед яких увагу сфокусовано на освітній і культурологічній цілях лінгвостилістичного порівняльного аналізу творів американських та українських авторів.*

***Ключові слова:** міждисциплінарна проектна робота, лінгвостилістичний аналіз, когнітивні стратегії, практичні, розвивальні, соціокультурні цілі*

***Summary.** The article considers interdisciplinary project as a means of cognitive strategies development. The subject of the project being analyzed deals with the linguostylistic analysis of the works of American and Ukrainian authors, the focus being on distinguishing its practical, developing, educational and sociocultural objectives. The latter is reached by reading American literature, which promotes the process of “acculturation of individuals into a learning community”. The notion of interdisciplinary links in teaching is analyzed, their functions and types are considered. Cognitive strategies that are developed in the project are characterized.*

***Key words:** interdisciplinary project, linguostylistic analysis, practical, developing, educational and sociocultural objectives, cognitive strategies*

Постановка проблеми. Серед окреслених в сучасних педагогічних студіях основних завдань нової освіти ХХІ століття можна виокремити два взаємозалежні напрями, перший з яких акцентує увагу на формуванні особистості суб'єкта навчання в напрямку ствердження цінностей і духовних норм загальнолюдського характеру, а другий розглядає розвиток ментальної гнучкості студента, формування власного когнітивного стилю у процесі самостійного пошуку, обробки і інтерпретації інформації. Взаємозалежність зазначених напрямів реалізується в формуванні широко освіченої особистості, здатної інтегруватись у світовий ринок праці. Одним із дієвих засобів

вирішення окреслених завдань є міжпредметна проектна методика організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів в курсах лекцій, в якій на практиці перевіряється міцність отриманих на лекціях знань і здатність творчо застосовувати ці знання.

Метою цієї розвідки є огляд теоретичних засад та практичної імплементації міжпредметного проекту “Стилістично маркована лексика у творах американських та українських авторів” як засобу розвитку когнітивних стратегій. Зазначимо, що тема проекту була визначена як аналіз англійських текстів художньої літератури, проте студенти відібрали тексти саме американських авторів, що може свідчити про зацікавленість студентів у знайомстві з американською культурою і, відтак заохочує до процесу, який американський дослідник Р. Л. Оксфорд називає “acculturation of individuals into a learning community” [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку когнітивних стратегій плідно досліджується в межах когнітивного, когнітивно-комунікативного підходу [1], [8], [9].

До головних положень когнітивного, комунікативно-когнітивного підходів окрім безсумнівного твердження, що розвиток мислення є невід’ємною частиною процесу навчання іноземних мов, належить теза про те, що суттю когнітивізму є вивчення певного лінгвістичного явища, що, вимагає розвитку психічних процесів, які є основою когнітивних стратегій.

Крім того, когнітивний та когнітивно-комунікативний підходи акцентують увагу на розвиток умінь свідомої самоорганізації студентів у вирішенні навчальних та навчально-дослідницьких завдань.

Ефективним засобом розвитку когнітивних стратегій в ситуаціях навчально-дослідної роботи є проектна методика, різні аспекти якої (як засобу підвищення мотивації, осмислення й практичного застосування набутих знань, розвитку творчого потенціалу студентів) розглядаються в численних дослідженнях [1], [2], [6].

Основні переваги методу проектів можна звести до наступних положень.

Цей метод:

- уможливило формування у студентів навички автономної роботи;
- сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, до числа яких належать логічне та прогностичне мислення, здатність до аналітичних, синтетичних та оцінних мисленевих операцій;
- підтримує мотивацію до навчання на оптимальному рівні;
- забезпечує розвиток умінь особистісної і предметної саморегуляції.
- забезпечує самостійну навчально-дослідницьку.
- є ефективним засобом моделювання ситуації професійної діяльності, розвитку вмінь командної співпраці, вмінь науково-дослідної роботи.

Цінність проектної роботи полягає насамперед в тому, що вона заохочує студентів до реального використання комунікативних умінь в ефективному часовому менеджменті, при цьому відповідальність за своє навчання покладається на самих студентів. Особливо слід виокремити наступні характеристики проектної роботи:

- базованість на співпраці, а не на конкуренції;
- орієнтованість на інтеграцію вмінь обробки інформації з різних джерел і використання її в комунікативних професійно-орієнтованих цілях;
- сприяння зміцненню впевненості студентів, їх самоповаги та самостійності, розвитку пізнавальних здібностей, в тому числі і здібностей до науково-технічної творчості.

Як відомо, проектна робота передбачає три основні етапи, а саме, планування роботи в аудиторії, виконання проекту, аналіз та моніторинг роботи.

Класифікуючи проекти, дослідники виокремлюють моно та між-предметні проекти. Останні мають низку переваг, позаяк міждисциплінарність знань, вмінь та навичок є сучасним принципом навчання, на основі якого можлива підготовка не тільки кваліфікованого фахівця, а й високоосвіченої особистості, що здатна формувати потенціал національної еліти.

Розгляд міжпредметних зв'язків у навчанні взагалі й іноземних мов зокрема знаходимо в працях [4], [10], [11], [12].

Міждисциплінарність визначають як засіб, що дає можливість здійснювати зв'язки між дисциплінами для поглибленого, всебічного розгляду найважливіших понять і передбачає комплексний підхід до засвоєння знань, розвитку умінь і формування відповідних компетентностей. Міжпредметні зв'язки характеризують за рівнем міжпредметної взаємодії і виокремлюють міжпредметну кооперацію та, за загальними формами організації навчання розрізняють спільні семінари, ділові ігри, проекти. За кількістю задіяних дисциплін виокремлюють двосторонні та багатосторонні зв'язки, за тривалістю міжпредметної взаємодії – епізодичну та системну міжпредметну взаємодію.

Відаючи належне ґрунтовним дослідженням в царині зазначеної проблематики, зауважимо, що теоретичні засади та практична імплементація порівняльного лінгвостилістичного аналізу творів художньої літератури взагалі і американської, зокрема не розглядалися в аспекті розвитку когнітивних стратегій у міждисциплінарній проектній роботі студентів, що засвідчує актуальність цієї розвідки.

Виклад основного матеріалу. Міжпредметний проект, в якому задіяні лектор курсу “Порівняльна стилістика англійської та української мов” (координатор проекту), викладачі дисциплін “Зіставна граматики”, “Порівняльна лексикологія” (консультанти з аналізу відібраних одиниць морфологічного та лексичного рівнів), лектор курсу “Іноземна література”

та провідні фахівці кафедри української мови (консультанти з добору текстів для аналізу) розглядається нами як дослідницький проект, в якому інтегрується суміжна тематика декількох предметів. Крім того, проект може бути схарактеризований як комплексний з багатосторонніми зв'язками (зарубіжна література – лексикологія – стилістика – граматики – українська література).

Проблематика проекту може варіюватися за жанровим підходом, за функціональним стилем, за рівнем досліджуваних одиниць (фонетичний, лексичний синтаксичний рівень), за дослідженням індивідуального стилю автора. Проектна робота організована як самостійна робота студентів у курсі “Порівняльна стилістика української та англійської мов” і, відтак практичною метою проекту є розвиток умінь

- усвідомлювати принципи системної організації мов і закономірності їхнього функціонування, готовність використовувати мову як засіб мовленнєвої та розумової діяльності;

- здійснювати компаративний аналіз стилістично маркованої лексики в порівнюваних мовах, виділяючи їх спільні та відмінні ознаки;

- на основі спостереження мовних фактів робити узагальнення про певні процеси сучасної англійської та української мов;

- глибоко проникати в зміст тексту не тільки щодо його фабули, а й щодо комунікативного наміру автора;

- розрізняти мовні функції і стилістичні засоби їх реалізації в текст;

- проводити стилістичний аналіз тексту;

- розрізняти тексти за стилями, жанрами, типами, композиційно-мовленнєвими формами;

- співставляти стилістичні явища української і англійської мов.

Щодо результатів проектної роботи відмітимо цікаві спостереження щодо авторських неологізмів українському техно-трилері Максима Кідрука “Бот” та книзі, створеній на основі оригінального сценарію першої серії фільму “Зоряні війни”, стилістичних прийомів в романах Ю.Щербака, Т. Антиповича та Стівена Кінга, Рея Бредбері та порівняльний аналіз засобів фонетичної стилістики в сучасній американській та українській поезії.

Зважаючи на предмет дослідження статті, зосередимось на розвивальній меті проекту, проте зазначимо, що виокремлення однієї з цілей проекту є досить умовним, адже всі зазначені цілі (додамо ще й конструктивну ціль – створення нового конструкту, а саме, нової набутої здатності здійснювати передперекладацький аналіз) є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими.

Розглядаючи розвиток когнітивних стратегій в процесі міжпредметного проекту, слідом за О. С. Кубряковою зазначимо, що текст існує як джерело випромінювання, як джерело збудження в нашій свідомості численних асоціацій і когнітивних структур [3, с. 72-81].

Тому він є зразком такого семіотичного утворення, яке вже саме по собі спонукає студента до творчого процесу його розуміння, його інтерпретації, до такого роду когнітивної діяльності, яка має справу з творчим переосмисленням людського досвіду.

Робимо висновок про те, що розвиток когнітивних стратегій відбувається в процесі текстової діяльності, яка в проектній методиці набуває науково-дослідного характеру. Слідом за дослідниками ролі і місця когнітивних стратегій в науково-дослідній діяльності [7, с. 107-111] проаналізуємо формування зазначених стратегій в аспекті міжпредметного проекту “Стилістично маркована лексика в творах американських і українських письменників”.

Відомо, що когнітивні стратегії передбачають **пошук, відбір, аналіз і обробку інформації пов’язану з дослідженням**. Розглянемо когнітивні стратегії, що є задіяними в процесі міжпредметної проектної роботи. Стратегії пошуку інформації можуть бути розподілені на стратегії пошуку творів художньої літератури для проведення порівняльного лінгвостилістичного аналізу і стратегії пошуку стилістично маркованих одиниць різних рівнів в відібраних текстах. **Стратегія аналізу інформації** реалізується через усвідомлення наявності в фрагментах тексту стилістично маркованих одиниць різних рівнів. При цьому **стратегія обробки інформації, в яку входять** такі стратегії, як *класифікація, групування, порівняння* дозволяє вирішувати дослідницькі проблеми під час читання і аналізу відібраних текстів, а саме, класифікувати стилістично марковані одиниці за рівнями (фонетичний, морфологічний, лексичний, лексико-семантичний, синтаксичний), групувати виокремлені одиниці за певними структурними та семантичними ознаками порівнювати встановлені подібності та розбіжності функціонування стилістично маркованих одиниць в творах українських і американських авторів.

На заключному етапі проектної роботи відбувається розвиток таких когнітивних стратегій як *підсумовування* (стисле підведення висновків), *синтезування* (об’єднання згрупованих одиниць в цілісну картину), *аргументування* (обґрунтування певної позиції за допомогою переконливих доказів спираючись на результати), *абстрагування* (перехід від конкретного кількісного аналізу до загальних умовиводів), *узагальнення* (виявлення загальних ознак та розбіжностей), *систематизація* отриманих результатів.

На особливу увагу заслуговує розгляд **метакогнітивних стратегій**, адже під час проектної роботи аспекти планування, організації, само і взаємоконтролю є важливими чинниками досягнення цілей проекту. На етапі планування проектної діяльності відбувається розподіл комунікативних ролей (керівник проекту, відповідальний за систематизацію отриманих результатів, за підготовку підсумкового документу, за проведення

презентації). В процесі проектної діяльності набувають свого розвитку стратегії самої взаємоконтролю та оцінки отриманих результатів.

Ще раз наголосимо, що порівняльний лінгвостилістичний аналіз художніх творів американських і українських авторів як завдання міжпредметної проектної роботи в курсі лекцій з порівняльної стилістики англійської та української мов окрім практичної мети (розвитку вмінь лінгвостилістичного аналізу творів американських та українських письменників), має розвивальну мету (розвиток когнітивних стратегій у ході навчально-дослідної роботи студентів) та освітню й культурологічну мету – знайомство з творами українських і американських авторів, а відтак, з українською та американською культурою.

Список використаних джерел:

1. Арванітопало Е. Г. Проектна методика навчання англійської мови на старшому ступені: дис... канд. пед. наук. ліцею: 13.00.02 / Е. Г. Арванітопало. – К., 2006. – 295 с.
2. Воинова О. И. Проектные технологии обучения общенаучным дисциплинам в системе высшего технического образования: дис... канд. пед. наук. ліцею: 13.00.02 / О. И. Воинова. – М., 2008. – 186 с.
3. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения. // Текст. Структура и семантика. Т. 1. – М., 2001. – С. 72-81.
4. Лесняк Н. В. Міжпредметні зв'язки у формуванні мовленнєвих умінь майбутніх учителів початкових класів: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Рівненський держ. педагогічний ін-т. – Рівне, 1997. – 181 с.
5. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. лінгв. ун-тів і фак. ін. мов вищ. навч. закладів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін./ під загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – 590 с.
6. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2-3.
7. Синекон О. С. Зміст дослідницько-стратегічної компетентності майбутніх докторів філософії РН / О. С. Синекон, С. С. Коломієць. // Збірник наукових праць “Педагогічний процес: теорія і практика” / гол. ред. Сисоєва С. О. – К. : Вид-во ВП “Едельвейс”, 2015. – Випуск 1-2. – 158 с.
8. O'Malley J. M. Learning Strategies in Second Language Acquisition / J. Michael O'Malley, Anna Uhl Chamot. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 265 p.
9. Oxford R. L. Language Learning Strategies. What every teacher should know. / R. L. Oxford. – Boston : Heinle & Heinle Publishers, 1990. – 342 p.
10. Richards J. C. Approaches and methods in language teaching / J. C. Richards, T. S. Rogers. – New York : Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
11. Tailor S. Communication for Business. Third edition / Shirley Tailor. – Harlow : Longman, 1999. – 367 p.
12. Youlanda Ruiz de Zaroba Content and language integrated learning: evidence from research in europe: Edited by Youlanda Ruiz de Zaroba and Rosa Maria Jimenez. – GB: Short Run Press Ltd, 2009. – 251 p.

**ОБРАЗ НАРАТОРА
В ОПОВІДАННІ ДЖ. Д. СЕЛІНДЖЕРА
“RAISE HIGH THE ROOF BEAM, CARPENTERS”
І РОМАНІ С. ЖАДАНА “ВОРОШИЛОВГРАД”**

ОЛЬГА КРИКУН

*аспірант Горлівського інституту іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету*

***Анотація.** В статті розглядаються особливості образу наратора в оповіданні Дж. Д. Селінджера “Raise High the Roof Beam, Carpenters” та романі С. Жадана “Ворошиловград”. Образ наратора розкривається в оповіданні через підбір відповідного словесного матеріалу, тип фокалізації, текстову іронію. Встановлено вихідний, сюжетотворчий мотив, спільний для обох творів: приїзд наратора в нове оточення. Виділено основні віхи розвитку його образу при налагодженні зв’язків із оточуючими. Наратор еволюціонує через стадію відстороненості, неприйняття, через переламний момент залучення до спільної справи, до стадії згуртованості, прийняття колективу.*

***Ключові слова:** наратор, внутрішня фокалізація, семіосфера.*

***Summary.** In the article the image of the narrator in J. D. Salinger’s story “Raise High the Roof Beam, Carpenters” and S. Zhadan’s novel “Voroshilovgrad” is considered. The image of narrator is shown in narration through specific language material, type of focalization, text irony. Story making motive is obtained: narrator’s arrival to the new surroundings. Narrator evolves from denying and relinquishing these new surroundings, through joining common affair, to accepting these surroundings.*

***Key words:** narrator internal focalization, semiosphere.*

Чільне місце у творчості Сергія Жадана та Джерома Селінджера посідає тема підліткового бунту, опору фальшивим устоям суспільства. В мистецькому доробку письменників є твори і про молодих людей, що вже вийшли з підліткового віку, зайняли певну соціальну нішу, однак продовжують стикатися з удаваністю, грубістю, жорстокістю і навіть беззаконністю, і мають в собі сили зізнатися у власній малодушності, намагаючись загалом жити по совісті. Саме такі персонажі є центральними в обраних для аналізу творах: романі С. Жадана “Ворошиловград” та оповіданні Дж. Д. Селінджера “Raise High the Roof Beam, Carpenters”. Ці твори цікавлять найперше тим, що мають ряд спільних вихідних ознак, що дозволяє зіставляти їх. Наратори обох творів є, за класифікацією Ж. Женетта, гомодієгетичними: вони є героями історії, яку розповідають. Центральне положення обох творів займає мотив приїзду наратора до свого старшого брата, який зник, і нараторові доводиться взаємодіяти із

братовими знайомими, вести його справи, тобто мимоволі зануритись у братове життя. Тож, продуктивним видається аналіз образу наратора у обраних творах, встановлення ключових віх його розвитку, пошук спільних рис у творах українського та американського письменників.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають роботи з наратології: праця Ж. Женетта “Narrative discourse” та узагальнення і систематизація її основних положень в “Теорії літератури” П. Баррі, а також робота В.Шміда і словник Ж. Принса.

Оповідання “Вище крокви, будівничі” та роман “Ворошиловград” неодноразово ставали об’єктами дослідження вітчизняних та іноземних науковців. Творчість С. Жадана стала об’єктом дослідження Я. Голобородька, Т. Гундорової, Логвиненка, Я. Поліщука, Р. Харчук та інших. Так, Тамара Гундорова, дослідниця сучасної української літератури, розглядає різноманітні аспекти прозової творчості С. Жадана у своїх літературознавчих працях. Зокрема, в “Бібліотеці постмодерну” розглянуто протагоніста ранніх творів С. Жадана як “безбатченка”, який “не хоче ставати дорослим” [5, с. 144]. В огляді роману “Ворошиловград” Т. Гундорова розвиває тезу про дидактичність твору С. Жадана, про заклик до збереження пам’яті і минулого; звертає увагу на радянське тло в романі і його посттоталітарний пафос; тему мілітаризації в романі; головного героя Германа як втілення ідеї міграції. Берлінський літературознавець Александер Крадохвіль, автор статті “Назад до нової батьківщини” в часописі “Критика”, зосереджує увагу на темі повернення до витоків, віднайдення себе у романі. Зображена в романі південно-східна Україна трактується критиком як сім’юсфера, яка є “місцем рефлексії та дистанціювання (закриття)” [6]. Завершення роману знаменує кінець бездомності, повернення додому, логічне закінчення поневірянь, розпочатих ще в “Депеш Мод”, що вказує на еволюцію творчості автора.

Творчістю Селінджера займаються багато літературознавців, серед яких І. Галінська, Т. Денисова, Т. Котовська, Л. Федотова, вони аналізують різноманітні аспекти творів письменника: образ підлітка, вплив східних філософій, компаративний аналіз з творами вітчизняних авторів та ін. Так, літературознавець І. Галінська проводить детальний аналіз усієї творчості Дж. Селінджера, циклу про Глассів зокрема. В “Загадках великих книг” дослідниця інтерпретує оповідання “Raise High the Roof Beam, Carpenters” крізь призму давньоіндійської релігійно-філософської літератури. І. Галінська майстерно трактує неоднозначні місця в оповіданні, вибудовуючи логічний і цілісний варіант його прочитання. Однак обрані нами твори ще не бралися для аналізу образу наратора, більше того – не зіставлялися, що складає актуальність теми даного дослідження.

Бадді приїжджає з армії на весілля Симора, однак Симор не з'являється на урочистості. Обурені гості засуджують його вчинок, Бадді є єдиним представником родини Глассів, кому вони можуть висловити своє невдоволення. Герман приїжджає до рідного міста, щоб з'ясувати незрозуміле зникнення брата. Натомість йому доводиться брати бізнес брата в свої руки і чинити опір наскокам місцевих бандитів.

Наратори починають оповідь із опису власного життя, переліку труднощів, що стояли на шляху їхнього приїзду. Бадді, ще не доликувавшись у військовому госпіталі, випросив дуже коротку відпустку і прибув до Нью-Йорка всього на кілька годин. Герман теж планував одноденну подорож до заправки брата.

Коли ж наратори приступають до розповіді про основні події, вони дистанціюються від них, хоч і самі беруть в них участь, їхнє мовлення набуває відстороненості, що досягається наступними прийомами. У творі Селінджера це, по-перше, часова дистанція між Бадді-наратором і Бадді-учасником подій, яка стирає з пам'яті безліч подробиць: "I have a thirteen-year-old blackout in my mind with regard to the over-all physical details of the room" [8]. По-друге, це рясне вживання наратором театральної, кінематографічної лексики: "the bridal car was at least physically re-moved from the scene" [8]; "Suddenly, at someone's parting—but markedly crisp-suggestion, I found myself stationed at the curb" [8]; "All eyes—all searchlights, it seemed—the Matron of Honor's, Mrs. Silsburn's, even the Lieutenant's, were abruptly trained on me" [8]. Наведені приклади ілюструють ставлення наратора до подій як до гри на сцені, де кожний виконує свою роль. Він підкреслює штучність, неприродність становища, в якому опинився, лицемірство, яке герої Селінджера традиційно тонко відчують в людях, але і самі до нього вдаються: "I went about with a certain disingenuous, cadetlike semblance of single-mindedness, of adherence to duty" [8]; "I tried to make my voice sound, as though, possibly, my father might be in the hotel business and I took a certain understandable filial interest in where people stopped in New York" [8]. Навіть при описі зовнішності Бадді підводить до думки, що персонажі – це втомлені й розморені актори, у несвіжих костюмах і гримі: "At both her forehead and her upper lip, perspiration had seeped through even her heavy pancake makeup" [8]. На себе і на них він дивиться зі сторони, оповідь веде стримано і показово байдуже.

Подібна байдужість відчувається і в оповіді Германа, яка є внутрішньо фокалізованою: він часто описує лише те, що бачить, не вдаючись у подробиці про свої емоції та внутрішній стан героїв: "Раніше, за мого дитинства, тут був книжковий магазин. Двері, важкі, оббиті залізом і пофарбовані в помаранчеве, лишилися із тих часів. Я відчинив їх і зайшов" [2]. Герман говорить відсторонено, без емоційно про те, що викликає хвилю

зворушливих спогадів. Крім того, для Германа вирішування проблем із заправкою носить на початку характер гри, безтурботної розваги, про що свідчить відповідна лексика: “Послухайте, – ніби щось згадавши, спитав я його. – А що ви зробите, якщо я відмовлюсь?” [2], – зухвале ставлення до бандитів зі зброєю, які йому погрожують; “Все це нагадувало якусь дитячу туристичну мандрівку, я зовсім випав із часу” [2], – місто дитинства налаштовує на ставлення до дорослих проблем по-дитячому, без відповідальності. Ще один приклад лексики з конотацією відсторонення – це вживання займенників *я* і *вони*: “І ось раптом опинився посеред цього натовпу, відчувачи, що так просто вони мене не відпустять, що доведеться з’ясувати стосунки й виходити якось із ситуації, що склалась. На мене тут, схоже, розраховували. Мені це відверто не подобалось” [2]. Герман дистанціює себе від інших через небажання заглиблюватися у чужі проблеми і брати на себе тягар відповідальності, до того ж, він ще не відчуває себе зобов’язаним допомагати цим людям.

Дистанційованість нараторів зумовлена ще й тим, що вони відчувають самотність серед нових людей і перед нез’ясованими життєвими обставинами. На відміну від загального іронічно-відстороненого настрою оповіді, про це мовиться щиро: “I felt lonely” [8]. Так Бадді пояснює, чому він узагалі сів в машину із незнайомцями, знаючи наперед, що вони будуть до нього недружелюбними.

Перші години в новому оточенні Герман, наратор “Ворошиловград”, відчував невизначеність і самотність: “Я мовби стояв у просторому приміщенні, до якого запустили якихось не відомих мені людей, а після цього вимкнули світло. І хоч приміщення було мені знайомим, присутність цих чужих людей, котрі стояли поруч і мовчали, щось від мене приховуючи, насторожувала. Ладно, подумав я, вже засинаючи, – в разі чого завжди можна поїхати додому” [2]. Він відчуває себе тут чужим і оточуючі теж не сприймають його як свого, не довіряють йому. Герман натомість має шлях для відступу, він ще тримається за своє теперішнє, готовий “в разі чого” повернутися додому.

Однією з перешкод, що доводиться долати наратору в ролі персонажа, є неприємна розмова в салоні автомобіля. Цей мотив замкненості групи персонажів у просторі простежується в обох творах, при чому закритий автомобіль ще й знаходиться на перекритій дорозі. Бадді опиняється в таксі з весільними гостями, родичами і друзями скривдженої нареченої. Рух на дорозі, по якій їде автомобіль, перекривається через парад. Герман кілька разів сідає в машину бандитів для з’ясування стосунків, при цьому водій джипа зупиняється посеред дороги і повністю перекриває рух транспорту. При цьому наратори описують свій стан наступним чином. Герман воліє якнайскоріше вийти з машини, щоб інші

водії змогли проїхати, це, здається, турбує його навіть більше, аніж питання власного бізнесу: “Ну, як вам тут у нас? – запитав Ніколаїч, так ніби МИ Й НЕ СТОЯЛИ ПОСЕРЕД ДОРОГИ” [2]. Протягом усієї розмови коментарі наратора стосуються загалом ситуації на дорозі: “Клянусь, – відповів я, намагаючись бодай якось завершити цю розмову і відновити дорожній рух” [2]. З іншого боку, Герман таким чином намагається звільнитися від нав’язливих співрозмовників і вийти з машини.

Саме тоді, коли автомобіль, в якому їхали гості, зупинився, у них триває напружена розмова про Симора. Наратор дуже детально описує поведінку пасажирів, водія, ситуацію і рух на дорозі. Однак, коли в розмові зачепили честь Симора, його брат не зміг промовчати і розпочав словесну боротьбу за справедливість: “She was interrupted at that point. By me. As I remember, my voice was unsteady, as it invariably is when I’m vastly upset” [8]. Так само, як і Герман, Бадді хотів скоріше завершити розмову і звільнитися із замкненого простору машини: “I had a sudden, violent impulse to jump out the car and break into a sprint, in any direction at all” [8]. Складна життєва ситуація і нові знайомі спочатку лякають Бадді та Германа, і перша їхня думка – вирватися: “Можна було ще сьогодні виїхати звідси якими-небудь попутками, вибратись подалі від усього цього пекла з тисячею променів і спогадів, котрі забивали легені й сліпили очі” [2]. На них тиснуть нові проблеми, замкнений простір малого міста, автомобіля, пригнічує спека. Їхнє бажання втекти – це прояв малодушності, який вони зрештою долають і згодом відчувають нове для себе прагнення бути в колективі.

Незважаючи на вороже ставлення до них, наратори все ж відчувають потребу бути з людьми: “the year was 1942, that I was twenty-three, newly drafted, newly advised in the efficacy of keeping close to the herd – and, above all, I felt lonely. One simply jumped into loaded cars, as I see it, and stayed seated in them” [8]; “Це радісне й жажливе відчуття вимагало негайного долучення до колективу, кидало вперед, до гурту” [2]. Бадді і Герман дивуються цьому внутрішньому пориву, відчуваючи, що з ними відбувається щось нове, незнане, адже були вони індивідуалістами і уникали натовпу. Зміни, що відбуваються з ними, як вдало підмітив Александер Кратохвіль, спричинені замкненим простором, в якому формуються семіосфери: “Перебування героя у прикордонній зоні та межових ситуаціях стимулює зміни у мисленні та сприйнятті – і саме їх можна виявити у Германа в різних епізодах, у спілкуванні з іншими протагоністами” [6].

В обох творах настає переламний момент, коли відстороненість наратора змінюється зацікавленістю і залученням до справи. Бадді намагається догодити своїм примхливим супутникам, дуже при цьому

хвилюється і переживає. В оповіді вживаються відповідні вислови: “Nastily – almost, in fact, for some reason, as though time were about to run out on all of us – I took out of my inside tunic pocket a small pad and a pencil stub” [8]; ““I have an apartment near here,” I said suddenly and nervously. “It’s just down the block, as a matter of fact”” [8]. Запросивши всіх до своєї квартири, Бадді став господарем ситуації, а разом з тим, поклав на свої плечі відповідальність за цих людей і їхнє самопочуття і настрої. Він перебуває в ейфорії від того, що вдалося схилити вороже налаштовану компанію на свій бік. В оповіді вживаються вислови, що виражають хвилювання, задоволення, полегшення: “As directed, I took the lead, almost happily” [8]; “Through her sun-baked pancake makeup, a semblance of an Emily Post smile peeped out at me. It was very welcome, as I remember” [8]. Зникають вислови показної байдужості, й наратор показує істинні емоції, і починає помічати в своїх супутниках те саме – непідробні ввічливі реакції, а не абияк зіграні ролі.

Подібну ейфорію від залучення до спільної справи відчуває і Герман, коли вирішує вкласти свої гроші у бізнес брата: “Я почувався справжнім бізнесменом і десь внутрішньо навіть тішився, що все так сталося. Тепер ніхто не міг сказати мені, що, мовляв, братішка, ти тут зайвий, давай відповзай убік, не заважай” [2]. З цитати видно, що у ставленні наратора стався зсув: тепер йому вже не все одно, що буде із заправкою, і він уже не збирається повертатися додому, він повірив у спільну справу і довів людям із нового оточення, що йому можна довіряти. Ставлення людей до нього виявляється для Германа надзвичайно важливим, тому в тексті він описує це щиро, емоційно: “Я сидів і слухав Кочу, ейфорія все не минала” [2].

На цьому етапі наратори починають відчувати себе “своїми”, залучаються до спільної справи, відчувають її важливість. Це відображається у зміні оповідної манери: зі стримано-іронічної наратори, більш виразно це помітно в оповіданні “Raise High the Roof Beam, Carpenters”, переходять на розважливий тон, з більшою увагою до персонажів: “She was addressing me now with all the brittle equi-poise that had been at her disposal when I first jumped into the car, outside the bride’s grand-mother’s house” [8].

Отже, враховуючи те, що обрані тексти належать до різних жанрів, навіть століть, образи нараторів в них мають низку спільних рис. По-перше, їх об’єднує спільний вихідний мотив-зав’язка: приїзд до старшого брата, його втеча, з’ясування стосунків із його знайомими, колегами. Старші брати не є матеріально представленими у текстах, але все обертається навколо них. Через це і наратори сприймають себе, свої дії і обстановку відсторонено: їм некомфортно виступати від імені брата, вони хочуть все кинути і втекти, адже Герман і Бадді опиняються у

замкненому, розпеченому просторі автомобіля і/або маленького депресивного міста. Про дистанційованість нараторів свідчить використання театральної лексики, часто застосовувана внутрішня фокалізація оповіді, згадки нараторів про свій дім, звичне середовище, куди вони можуть в разі чого повернутися; недбале ставлення до серйозних подій.

Загальний настрій оповіді можна охарактеризувати як іронічний, відсторонений. Однак там, де мовиться про самотність, наратори говорять щиро. Вони не сприймають оточення, але й оточення не довіряє їм, вважає їх чужаками. Це зачіпає почуття Германа і Бадді, спонукає їх до протилежного прагнення – бути серед людей, в них прокидається дух колективізму, згуртованості з іншими. Зрештою, в сюжеті настає переламний момент, в який наратори із “чужого” переходять у стан “свого”. Їх охоплює ейфорія від власної значимості, від відповідальності, яку вони взяли на себе. Після цього наратори переходять на стадію залучення до спільної справи, згуртованості, яка у Бадді триває недовго, оскільки тимчасовою є обстановка і люди, Герман же перейнявся спільною справою і з’єднав із нею своє життя.

Список використаних джерел:

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пітер Баррі. – Київ: Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Жадан С. Ворошиловград [Електронний ресурс] / Сергій Жадан – Режим доступу до ресурсу: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1010964/Zhadan_-_Voroshilovgrad.html.
3. Галинская И. Загадки известных книг / Ирина Галинская. – Москва: Наука, 1986. – 128 с.
4. Гундорова Т. Ворошиловград і порожнеча [Електронний ресурс] / Тамара Гундорова // Літакцент. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://litakcent.com/2011/02/08/voroshilovhrad-i-porozhnecha/>.
5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм / Тамара Гундорова. – Київ: Критика, 2013. – 344 с.
6. Кратохвіль А. Назад до нової батьківщини [Електронний ресурс] / Александер Кратохвіль // Критика. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://krytyka.com/ua/articles/nazad-do-novoyi-batktivshchyny>.
7. Prince G. A dictionary of narratology / Gerald Prince. – Lincoln: University of Nebraska press, 2003. – 128 с.
8. Salinger J. D. Raise High the Roof Beam, Carpenters [Електронний ресурс] / Jerome David Salinger – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ae-lib.org.ua/salinger/Texts/RaiseHighTheRoofBeamCarpenters-en.htm>.

СТУДІЇ АМЕРИКАНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ У НАВЧАННІ УСНОМУ ТА ПИСЬМОВОМУ ПЕРЕКЛАДУ

СВІТЛАНА КУЛЄЗНЬОВА

*старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови,
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Анотація. В статті розглядаються особливості використання усних та письмових текстів з питань політології з точки зору комунікативних стратегій хеджування в процесі підготовки перекладачів, проаналізоване використання хеджів орієнтованих на читача і на зміст викладу матеріалу, які, в свою чергу, поділяються на ті, що зорієнтовані на правомірність і чіткість викладу матеріалу та зорієнтованих на автора твору. Розглянута реалізація комунікативних стратегій хеджування на лексичному та лексико-граматичному рівнях відповідно до класифікації К. Хайланда; проаналізовані ступінь відтворення стратегій хеджування, наявних в англомовній статті з політології та в одному з інтерв'ю, в українських перекладах студентів та причини неповного відтворення стратегій хеджування в перекладах; наголошено на необхідності врахування як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних факторів під час осмислення та аналізу будь-якого науково-гуманітарного тексту для вірного відтворення ідей та цілей автора; окреслені майбутні напрями подолання проблем з відтворення комунікативних стратегій хеджування у перекладі під час підготовки майбутніх перекладачів.

Ключові слова: хеджі, хеджування, комунікативні стратегії, політологія, функціональний стиль.

Summary. The paper is devoted to the peculiarities of using written and oral texts on issues of political studies from the standpoint of communicative hedging strategies during the process of preparing future translators. Some special attention is given to the language and speech means of realization of hedging strategies, usage of reader-oriented and content-oriented hedges (the latter including author-oriented hedges). The realization of communicative hedging strategies on the lexical and lexical-grammatical levels is analyzed according to the classification by K. Hyland. On the material of the students translations of an article by P. D'Anieri and the interview with S. Day O'Connor dealing with the problems of some political issues the author analyzed the degree of reflection of hedging strategies in the translations and the reasons why the translations lack or do not depict in full the author's hedging strategies. It is underlined that while analyzing any scientific text one of the most important things is to take into account both linguistic and extra-linguistic factors to depict the main idea of the original text in the translation.

Key words: hedges, hedging, communicative strategies, political studies, functional style.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із завдань української вищої освіти на сучасному етапі розвитку нашої країни є інтеграція у світовий науковий простір, а також стати потужним і

конкурентоспроможним гравцем на ринку освітніх послуг. Сучасні Інтернет-технології надають широкі можливості отримання будь-якої інформації, і в першу чергу, англійською мовою, яка де-факто є мовою міжнародної наукової спільноти.

Опрацювання наукових статей англійською мовою передбачає повне осмислення їх побудови, використання притаманних англомовному науковому функціональному стилю комунікативних стратегій, а також мовних та мовленнєвих засобів їх реалізації. Такий підхід уможливує повне осмислення використання лінгвістичних та екстра лінгвістичних факторів, без яких ефективність та мета будь-якого усного чи письмового повідомлення не буде досягнута.

Аналіз перекладів американських наукових статей з політології та записаних інтерв'ю американських політичних діячів українською мовою студентами продемонстрував неповну передачу (а інколи навіть і нерозуміння) основної ідеї оригінального тексту, що свідчить про актуальність та необхідність вивчення характеристик англомовного функціонального стилю (зокрема текстів американського політичного дискурсу), притаманних йому комунікативних стратегій, їх порівняння в українській та англійській мові, мовних та мовленнєвих засобів їх реалізації, і відображення їх у перекладі, що є необхідною умовою підготовки майбутніх перекладачів та науковців.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Діяльність сучасної людини передбачає осмислення і навчання спілкуванню у широкому контексті. Розгляд основних положень мовних та мовленнєвих структур, закономірності та сфери їх функціонування завжди знаходяться у центрі уваги науковців. Стилю, функціональному стилю та його класифікаціям присвячено достатньо уваги українськими та зарубіжними науковцями (Г.Я. Солганік, М.Г. Зубков, Л.П. Єфімов, О.А. Ясинецька, Н.М. Кожина, О.О. Селіванова, Ф.С. Бацевич, М.П. Котюрова, Г.С. Онуфрієнко, К. Nyland і т.д.).

Розгляд функціонування текстів обговорюється в працях науковців і в світлі дискурсології. Визначення дискурсу та тексту ще досі є актуальною проблемою і відсутність однастайності ґрунтується на різних підходах того чи іншого напрямку дослідження. Варто згадати розгляд дискурсу як соціальної взаємодії (прагматичний підхід, інтеракційно-соціолінгвістичний підхід, етнографічний та культурологічний підхід і т.і.) та як структури і процесу (дискурсивно-функціональний, структурно-функціональний, теорія жанрів та реєстрів, когнітивні аспекти дискурсу і т. і. (М.А.К. Холідей, В. Матезіус та Д. Фірбас, М. Фуко, Д. Остін, Д. Серль, Д. Хаймс, М. Фуко)). Ми будемо розглядати дискурс як мовленнєвий акт, який складається з усного або письмового повідомлення (тексту) та екстралінгвістичних факторів, які впливають на побудову цього повідомлення.

Сучасні прикладні лінгвістичні дослідження зосереджені на розгляді завдань наукового функціонального стилю у комунікативному аспекті. За умов такого підходу наголошується, що науковий функціональний стиль в цілому, і кожний із його жанрів зокрема, має відповідний набір мовних одиниць та мовленнєвих засобів, які використовуються певним чином для досягнення поставлених автором комунікативних цілей (О.М. Ільченко, Т.В. Яхонтова, К. Hyland та ін.).

Термін *hedge* перебуває у центрі уваги лінгвістів-науковців, починаючи з 1970-х, коли в першу чергу розглядався семантичний та предикативний аспекти *хеджів*. Починаючи з 80-90 років, розглядається здатність *хеджів* впливати на перебіг комунікації, і тому деякі зарубіжні лінгвісти зосередилися на *хеджуванні* як на комунікативному явищі, розглядаючи переважно прагматичні, а не семантичні його аспекти (К. Hyland, G. Myers, J. Fahnestock, J. Channell, D. Adams-Smith, J. Holmes, J. Coates, M. Powell, B. Dubois, J. Channell etc.).

На сьогоднішній день, *хеджування*, як комунікативна стратегія, продовжує бути актуальним для вітчизняних дослідників (Л.М. Курченко, О.М. Ільченко). Проте, стратегії хеджування здебільшого розглядалися в усних жанрах, а наявність стратегій хеджування у письмових жанрах наукового стилю заслуговує на увагу для відображення задуму автора як письмового так і усного тексту.

Мета і завдання статті. Розглянути особливості письмового наукового функціонального стилю з точки зору комунікативних стратегій, охарактеризувати наукові статті в галузі політології як такі, що є багатоаспектним джерелом для 1) оволодіння вмінь і навичок написання дослідницьких студентських робіт на старших курсах, 2) оволодіння перекладацькими компетенціями в процесі підготовки перекладачів, 3) осмислення минулого України за часів радянської влади для вірної розбудови майбутнього нашої країни у світлі мовного питання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сучасному етапі розвитку функціональної стилістики більшістю авторів приймається загальна класифікація стилів і той факт, що кожний функціональний стиль складається з жанрів. Проте однастайності щодо розподілу жанрів в межах одного функціонального стилю немає. Деякі дослідники в основі свого підходу мають письмовий текст наукового стилю і його функціональне призначення, що призводить до наявності власне наукового, інформаційно-реферативного, довідково-енциклопедичного, науково-навчального, науково-оцінного, інструктивного, науково-ділового, науково-популярного [4, с. 665-666]. Інші є прибічниками ідеї розподілу на жанри, враховуючи інформативну функцію наукового стилю як основну, і тому в такій класифікації згадується не

тільки письмові форми, а й усні [7, 10]. Внаслідок різноманітності галузей науки власне науковий стиль “поділяється на науково-технічні та науково-гуманітарні тексти” [2, с. 21].

Серед підходів до розгляду мовленнєвих жанрів основними є такі: **розуміння мовленнєвого жанру як стилістичного явища** (Г.Я. Солганик, Ст. Гайда, К.А. Долинин, В.О. Салімовський); **розуміння мовленнєвого жанру як текстового явища** (М.Ю. Федосюк, Е.А. Іванчікова, К.А. Долинин); **розуміння мовленнєвого жанру як комунікативного явища**, де мовленнєвий жанр визначається як категорія організації мовного коду в комунікації поряд із дискурсом і мовленнєвим актом, в якому мова (мовний код) взаємодіє із значною кількістю різноманітних немовних чинників (паралінгвістичних, соціальних, психологічних, ситуативних тощо) у процесі спілкування, який відбувається у межах конкретного часу та простору [1].

Ми розуміємо мовленнєвий жанр як комунікативне явище, яке формується під впливом особистостей учасників спілкування та інших позамовних чинників, і являє собою комплекс тематично, композиційно та стилістично усталених повідомлень, об’єднаних метою спілкування і задумом мовця. Жанр має мовленнєве вираження у процесі комунікації та формалізує соціальну взаємодію.

Сучасний стан розвитку українського суспільства та науки, процес глобалізації, визнання англійської мови мовою наукового спілкування, а також можливість обміну результатами досліджень, демонструє вплив англійської наукової лінгвокультури, якій притаманне нашарування ядерних жанрів наукового стилю та жанрів публіцистичного стилю, що проявляється у доборі мовних та мовленнєвих засобів реалізації комунікативних стратегій в письмових наукових текстах, зокрема в текстах з політології.

Політологія як наука з чисто політичних міркувань була заборонена на початку розбудови Радянського Союзу. Історія розвитку політології в Україні віддзеркалюється в політологічних текстах, які містять значні відмінності від їх англійських аналогів. Перебування України у складі СРСР і притаманний комуністичній ідеології стиль викладення аргументації у наукових текстах і дискусіях з питань політології і досі відчувається у сучасних наукових працях. На відміну від західної ідеології традиційна комуністична методика ведення наукової дискусії передбачала достатньо жорсткий вибір лексичних одиниць, клішованих фраз і певних синтаксичних конструкцій у науковому тексті та під час дискусій щодо питань внутрішньої чи зовнішньої політики держави.

У рамках англійського письмового наукового функціонального стилю (який, в першу чергу, повинен в значній мірі бути безособовим та

неупереджено представляти результати досліджень) слід також вирішувати комунікативні завдання як справити вплив на цільового читача та довести правомірність своєї точки зору. Згідно цих припушень реалізація відповідних стильових норм і вирішення певних комунікативних завдань реалізуються у письмовому науковому функціональному стилі за рахунок використання комунікативної стратегії *хеджування* [9], які мають бути відображеними у тесті перекладу.

Термін *hedge* (*something that protects you against possible problems, especially financial loss*) широко використовується у багатьох прикладних галузях знань. У центрі уваги лінгвістів-науковців *хеджі* перебувають, починаючи з 1970-х. Вважається, що у сучасну лінгвістику термін *hedge* впровадив Дж. Лакофф. Він запропонував визначати *hedge* як слово, значення якого імпліцитно містить в собі неоднозначність [10]. В першу чергу дослідник розглядав семантичний та предикативний аспекти *hedges* (хеджів), а також він зазначав їх здатність впливати на перебіг комунікації. Як ми вже зазначали, починаючи з певного періоду *хеджування* перебуває в центрі уваги лінгвістів як комунікативне явище, де розглядаються переважно прагматичні, а не семантичні його аспекти.

Хеджування, як комунікативна стратегія, в Україні ще не набула широкого обговорення, хоча вона розглядалася на матеріалі телевізійних інтерв'ю впливових політиків [5]. Стратегії хеджування в англомовному письмовому науковому функціональному стилі розглядаються в роботах українських науковців на матеріалі науково-технічних текстів [3].

На нашу думку, актуальним є розгляд стратегій хеджування у науково-гуманітарних текстах з політології, які дозволяють представляти результати досліджень згідно з загальноприйнятими етичними нормами академічного англомовного середовища. Цікавою і змістовною є класифікація *хеджів*, яку пропонує К. Хайланд. В його теорії матеріал, який не спирається на фактичні викладки (*non-factive statements*), презентується за допомогою *хеджів*, орієнтованих на читача (*reader-oriented*) і на зміст викладу матеріалу (*content-oriented*). Останні, в свою чергу, поділяються на ті, що зорієнтовані на правомірність і чіткість викладу матеріалу [(*accuracy-oriented* (*attribute- and reliability-oriented*))] та зорієнтованих на автора твору (*writer-oriented*) [9].

Досвід викладання письмового та усного двостороннього перекладу демонструє низький рівень розуміння студентами всіх факторів, як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних, які впливають на формування конкретного письмового або усного тексту. Аналіз перекладів уривку наукової статті політолога П. Д'Анієрі [8] виявив той факт, що студенти не відобразили відповідним чином стратегії *хеджування*. Переклад умовного речення другого типу для студентів не викликав жодних проблем,

що обумовлено явною граматичною структурою, яка відпрацьовується протягом навчального курсу. Набагато складнішим виявилось речення, яке починається вставною конструкцією: *To the extent that some EU members seek to cultivate closer ties with Russia, especially regarding energy markets, they might be willing to sacrifice their support for Ukraine*. Відсутність чітко вираженої структури умовного речення та наявність вставної конструкції призвело до того, що 20% робіт не мали його в перекладі, 50% перекладу не відтворювали повністю ідею оригіналу.

Англійські модальні дієслова завжди були, є, і будуть проблемою при опануванні англійською мовою. Переклад модальних дієслів потребує глибокого розуміння поняття модальності як такого. Безпроблемною була конструкція “...was able to extend Russia’s lease...” завдяки чітко вираженій ознаці минулого часу. Переклад “has continuously been able to create problems..., have been able to deny...” у 97% не відобразив сутність англійського граматичного часу. Модальні дієслова *would, might, could* та інфінітив, використаний після них, вірно відображені у 50% перекладів, що вірно і для квантифікатора *few*.

Речення з дієсловами *appear* та *seem* в українському перекладі налічували невірне відтворення причинно-наслідкових зв’язків присутніх в оригінальних реченнях. Переклади прислівників *likely/unlikely*, які в оригінальному реченні були використані як хеджі, орієнтовані на читача, не врахували відповідний ступінь оцінки, закладений автором. Іменник *tendency* був відображений в усіх перекладах, але, як це не дивно, не за нормами української мови, наприклад: “Було оголошено тенденцію...; тенденція ... була озвучена...”.

Робота над інтерв’ю Сандри Дей О’Коннор (першої в історії жінки – асоційованого члену Верховного Суду США) в програмі “HARD-Talk” від 30.10.2006 року [6, с. 60-68] продемонстрував проблеми не тільки відображення комунікативних стратегій хеджування у перекладі, але й нерозуміння необхідності врахування екстралінгвістичних факторів для вірного перекладу. Суто часова відстань потребувала звернення до фонових знань студентів, які стосувалися питань політичного устрою США, участі жінок у громадському житті країни, можливостей отримати юридичну освіту з подальшим працевлаштуванням на рівних умовах з чоловіками.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Завданням вищих навчальних закладів України є підготовка фахівців в різних галузях науки та техніки, які володіють не тільки фаховими знаннями та компетенціями, але й мовними та мовленнєвими компетенціями рідної та іноземної мови. В першу чергу це стосується майбутніх перекладачів. Аналіз студентських перекладів усних та письмових текстів в галузі

політології підтверджує необхідність ознайомлення студентів з комунікативними стратегіями хеджування, які націлені на розкриття основної ідеї письмового твору, на правильне розуміння читачем та розкривають певним чином позицію самого автора. Крім того, розгляд будь-якого твору вимагає його глибокий аналіз з урахуванням екстралінгвістичних факторів для повного відображення авторської ідеї засобами мови перекладу. Перспективами подальшої розвідки зазначеної проблематики вбачаємо в систематизації та розробці методики навчання відтворення стратегій хеджування мовою перекладу у процесі навчання письмовому та усному перекладу.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
2. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова. 3-тє вид., доповнене. / М. Г. Зубков. – Харків: Торсінг, 2003. – 448 с.
3. Ільченко О. М. Етикет англomовного наукового дискурсу: Монографія / О. М. Ільченко. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2002. – 288 с.
4. Колесник А.О. Функціональні характеристики наукового стилю та їх вплив на переклад наукових текстів [Електронний ресурс] / А. О. Колесник // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. - 2009. - Вип. 2. - С. 664-672. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/esprstp_2009_2_94.pdf
5. Курченко Л.М. Комунікативна стратегія хеджування в дискурсі політичного інтерв'ю/ Л.М. Курченко // STUDIA LINGUISTICA. Збірник наукових праць. Випуск 5. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. – с. 403-409.
6. Максимов С.Є. Усний двосторонній переклад (англійська та українська мови) / С.Є. Максимов. – Київ: Ленвіт, 2007. – 415 с.
7. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: Навчальний посібник з алгоритмічними приписами. - 2-ге вид. перероб. та доп. / Г. С. Онуфрієнко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
8. D'Anieri P. Ukrainian Foreign Policy from Independence to Inertia / P. D'Anieri. // Communist and Post-Communist Studies. – 2012. – №45. – С. 447–456.
9. Nyland K. Writing without conviction? Hedging in scientific research articles / K. Nyland. // Applied linguistics. – 1996. – №17. – С. 433–454.
10. Lakoff G. A study of meaning criteria and the logic of fuzzy concepts / G. Lakoff. // Journal of Philosophical logic. – 1973. – №2. – С. 458–508.

МЕТАТЕКСТУАЛЬНІСТЬ РОМАНУ ДЖОНА БАРТА “КОЖНА ТРЕТЯ ДУМКА”

НАТАЛЯ ЛІХОМАНОВА

*кандидат філологічних наук, доцент кафедра світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Джон Барт – визнаний класик американської постмодерністської літератури, теоретичні праці якого “The Friday Book” (1984) та “Further Fridays” (1995) демонструють літературно-критичні погляди на розвиток та становлення роману другої половини ХХ ст. Автор вводить поняття, що швидко стали поширеними і не потребують сьогодні додаткових пояснень: “література виснаження” і “література наповнення”, “довірливий читач” і “досвідчений читач”, говорить про вплив масової культури на формування сучасного літературного процесу та власні прагнення “виховати новий тип читача”, який би розумів та інтерпретував ігровий культуроцентричний текст.

Перші романи автора “Плаваюча опера” (1956), “Кінець шляху” (1958) за традицією відносять до літературної школи “чорного гумору” поруч із творами такими авторів як Т. Пінчон, Дж. П. Донліві, В. Берроуз. Наступні романи дослідники творчості Дж. Барта називають “постмодерністськими”, “ігровими”, “метатекстуальними”.

Вивченню творчості Дж. Барта присвячені роботи американських літературних критиків (Дж. Кеннар, Р. Шульц, Дж. Клінковіц, Дж. Джозеф, П. Тобін) та українських літературознавців (Т. Денисова, М. Коваль, О. Старшова).

Предметом нашого дослідження є метатекстуальність останнього виданого роману Джона Барта “Кожна третя думка” (“Every Third Thought” (2011).

Вже сама назва промовисто спрямовує читача до трагедії “Буря” В. Шекспіра, а саме до слів Просперо у фіналі твору: “And thence retire me to my Milan, where Every third thought shall be my grave” [1, с. 5]. У перекладі Юрія Клена ці рядки звучать так: “А потім я подамся до Міляну, і буду думати про смерть” [3, с. 386]. У перекладі М. Бажана: “а звідтіть Поїду до Мілана. Час надходить Подумать про могилу” [2, с. 436].

Тобто “кожна третя думка”, згідно Шекспіру, – це думка про смерть. Дж. Барт розмірковує про “смерть автора”, “смерть роману”, “смерть персонажу” і “смерть літератури”. Оскільки подібний текст не може бути позбавлений елементів авторської рефлексії та саморефлексії, іронії та самоіронії, пародії та самопародіювання, бачимо іронічний погляд як письменника, так і як літературознавця: “Я – Дж. І. Ньюїтт, якщо ти не знаєш: пошукай його у “Хто є хто у Постмо... у Посмертній Літературі”. Посмертній?.. Ну, ти ж пам’ятаєш ту дурницю щодо Смерті Роману, вірно?”

Під кінець двадцятого століття з нею носилися всі кафедри англійської літератури. Кажали, що він і народжений був для смерті, як і всі ми; з того часу бідолаха завзято помирає і, будемо сподіватися, буде ще помирати енергійно і довго” [1, с.202].

“Ви мене не знаєте, – з такого звернення Гека до читача розпочинає Семюел Клеменс Марко-твенівські “Пригоди Гекльберрі Фінна”, – якщо, звичайно не читали книжку, яка називається “Пригоди Тома Соєра” [1, с. 9], – відкриваючи цитатою твір, Джон Барт налаштовує нас на усталену постмодерну систему “подвійного кодування”: сприйняття авторського самопосилання (зокрема, на попередній текст), а також на закритість автора (Семюеля Клеменса) образом автора-персонажа (наратора і письменника Марка Твена). З цією цитатою у зверненні до читача перед нами постає Джордж Ірвінг Ньюітт, оповідач роману, який рекомендує себе як письменника, автора однієї збірки оповідань “Будівництво” і професора кафедри англійської літератури і письменницької майстерності, а також знайомить нас зі своєю дружиною і музою, професором і поетом Амандою Тодд.

Варто зазначити, що перед нами метатекст, який канонічно слідує традиціям постмодерністського роману (пригадаємо твори І.Кальвіно “Якщо подорожній однієї зимової ночі” (1979), Дж. Фаулза “Мантісса” (1982). Тут також присутній опис процесу творення тексту, який важливіший за сам текст, наявні обов’язкові елементи саморефлексії, традиційні образи Автора, його Музи, Співавтора (або Критика), Читача. Даний твір також показує процес “текстуалізації світу” (М. Фуко) його головними персонажами Дж. І. Ньюїттом та Амандою Тодд, професорами університету, які викладають основи теорії і практики літературної творчості, отже, чудово знайомі з різними версіями і тлумаченнями креативної природи творця тексту. Іронічно Дж. Барт інтерпретує психоаналітичний погляд на сутність творчої репродуктивності, звертаючись до теорії З. Фрейда: “під цим розумілось, що їм належить копати та перекопувати прогнилий компост їх уяви: затверділі грудки і засмерділі рідини спостережень, почуттів, переживань та роздумів, що заносяться у записники або в іділну пам’ять, поки з них не польється вірш або оповідання” [1, с. 95].

Джон Барт провокативно називає жанровий різновид свого твору “романом у п’яти порах року”, чим налаштовує читача і на сприйняття його епічно-драматичної структури, і демонструє зв’язок композиції тексту з відомою працею Н. Фрая “Анатомія критики” (1957), в якій канадський літературознавець представляє архетипну модель аналізу тексту і говорить про п’ять модусів літератури, що пов’язані з чотирма міфами календарного циклу: міф весни – комедія, міф літа – романс, міф осені – трагедія і міф зими, що репрезентує іронія та сатира. Осінь – пора ритуального переходу від життя до смерті у Дж. Барта ділиться на дві частини: перший листопад і другий листопад.

Окрім п'яти пір року, що аносовані у заголовку тексту, присутні передмова “Прескриптим: Джордж І. Ньюїтт чистить своє наративне горло” і післямова “Позачасовий постскриптим: “Останні речі” та “Після слів: п'ять постскриптимних сценаріїв”, що робить структуру тексту та його наративні стратегії більш ускладненими. Своє ім'я автор скорочує до аббревіатури ДжИИН, спрямовуючи нас до свого роману “Химера” (1972), знову з'являється образ Шахеризади та інтерпретація мотивів і образів “Казок тисячі і однієї ночі”. У романі “Плавуча опера” (1994) Дж. Барт відмовляється від відповіді на питання, хто є автор тексту, кажучи, що речення переходять в речення, з'являються книги, а він “лише натискає на Паркер”. А у романі, що ми аналізуємо, використовує елементи автоінтертекстуальності: “нехай для початку буде “Одного разу...” – чи такий початок вже зустрічався? Але, діставшись до жовтня життя, що було проведене у читачах, письменниках і професійних професорах літератури, де я вам візьму щось таке, що до сих пір не зустрічалось?” [1, с. 173].

Образом Дж. І. Ньюїтта письменник втілює феномен “подвійної гри”, оскільки в ньому уособлюється і сам оповідач, і друге “я” оповідача, друг дитячих і юнацьких років Нед Проспер, образ якого алюзивно вказує на роман “Плавуча опера”, де “Я” оповідача також множить у заплутаному лабіринті оповіді. Але, як зізнається Дж. І. Ньюїтт, Проспера ніколи не існувало, він вигадка, фікція, як ніколи не існувало жодного варіанту вдаваного роману: “і сам “Нед Проспер” – втрачений друг, що провів Дж. І. Ньюїтта юністю і дорослішанням, як гід Вергілій провів Данте першими двома підрозділами Потойбічного, – також був всього лише вигадкою Оповідача” [1, с. 184]. Фікційний світ героя виявляється і у грі в неіснуючого сина чи доньку зі своєю дружиною Амандою, що є прямою алюзією на драму Е.Олбі “Хто боїться Вірджинії Вулф?” (1962): “І все інше було суцільною вигадкою, подібно Сину у Скенектеді і доньці у Дулуті” [1, с. 185].

Роман Дж. Барта “Кожна третя думка” наскрізно літературоцентричний: твір автор присвячує П. Б. Шеллі, налаштовуючи нас на світосприйняття доби романтизму (а можливо і на романтичну іронію); осінь свого життя персонажі завершують поїздкою до Стретфорд-он-Ейвона, алюзією на “Бурю” В. Шекспіра є ім'я одного з героїв роману Неда Проспера (образ, що персоніфіковано втілює підсвідоме оповідача, його alter ego); герої роману подорожують містами, що пов'язані з життям Дж. Джойса (Париж, Трієст, Цюрих).

Список використаних джерел:

1. Барт Дж. Всяко третє розмышление: Роман в п'яти временах года/ Пер. с англ. С. Ильина. – СПб.: Азбука, 2012. – 224 с.
2. Шекспір В. Буря / Пер. М. Бажана // Зібрання творів у 6-ти томах. – Т. 6. – К.: Дніпро, 1986. – С. 366–437.
3. Шекспір В. Буря // Юрій Клен. Твори. – Т. 4. – Торонто: Фондація імені Юрія Клена. – С. 248–387.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ПРОМОВИ БІЛЛА КЛІНТОНА “I HAVE SINNED”

ОЛЬГА ЛУНЬОВА

аспірант Чорноморського державного університету імені Петра Могили

За останні роки політичний дискурс став активним об'єктом лінгвістичних досліджень. У зв'язку з глобалізацією соціальних змін, технологізацією політичного дискурсу, соціологи, лінгвісти та інші спеціалісти, доходять висновку, що мова – це влада [1, с. 60]. Як багатожанровий різновид публічного мовлення, політичний дискурс характеризується цілою низкою специфічних засобів. І суть тут не лише у вживанні специфічної детермінованої політичною діяльністю лексики, а й у своєрідному відборі й організації певних структур вираження відповідно до прагматичних настанов, цілей і умов спілкування, що склалися в процесі професійної діяльності політиків [2, с. 51].

Сучасна лінгвістика характеризується вивченням мови у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю, з людиною-мовцем, творцем різних за своєю спрямованістю текстів, з людиною – представником певного соціуму. У центрі дослідження політичного дискурсу перебуває політик, особистість авторитетна та впливова.

Однією з таких особистостей є 42ий президент США Білл Клінтон. З його появою влада в державі перейшла до нового, молодого покоління американців. Слід відмітити, що представники преси за аналогією з Thatcher's Britain створили номінацію Bill Clinton's America. Представники ЗМІ відмічають, що з приходом до влади президента Клінтона сталися і деякі зміни в риторичній політиків. Риторика нового покоління американських політиків відмічається зсувом у бік егоцентричності, свідченням чого є широке використання займенника першої особи однини, що не було характерною рисою риторики попередників Біллі Клінтона.

Дискурс президента Клінтона орієнтується на моральні та традиційні сімейні цінності, втілені в поняттях *family, health, safety, security, education*. Його перемогу на президентських виборах 1996 року часто пов'язують з розробкою стратегії цінностей (у свій час допомогло стати президентом Рональду Рейгану). Тим більш ганебним у біографії Клінтона став відомий скандал з М. Левінськи, в результаті якого він був усунений з посту президента. Боячись імпічменту, президент Клінтон збрехав під присягою, відхиливши свою причетність до скандалу, що американська громада ще більш осудила. Президент був змушений рятувати своє положення та авторитет. Він виголосив промову “**I have sinned**” [3], в якій він глибоко шкодував про вчинок, а також вибачився перед своєю родиною, перед родиною М. Левінськи, перед нею самою, а також перед усім американським народом, який довіряв своєму

президенту. Деяким особливостям стратегічного планування згаданої промови буде присвячене наше дослідження.

Головною метою даної промови є публічне визнання своєї провини, каяття, а також переконання американського народу у щирості почуттів. Отримати прощення – ось чого прагне президент, виголошуючи промову. Не було сенсу відпиратися, залишалось тільки визнати свою вину, просити про милість. Сама мета виступу, таким чином, обумовлює використання тактики апологізації, яка входить в стратегію позиціонування.

З самого початку Б. Клінтон погоджується з обвинуваченням, які його співгромадяни пред'явили: *“I agree with those who have said that in my first statement after testified I was not contrite enough”, “I don't think there is a fancy way to say that I have sinned [...] I still sinned [...] legal language must not obscure the fact that I have done wrong”*. Президент використовує повтор сполучень с лексичними одиницями “sin” та “do wrong” для того, щоб акцентувати думку про те, що його вчинок не відповідає моральним нормам суспільства та підсилити емоційний вплив слів каяття на аудиторію.

Однак Б. Клінтону необхідно продемонструвати реальні дії, щоб запевнити американців в тому, що він покався та змінився. Це виражається у тактиці демонстрації відповідальності, яка формує стратегію позиціонування.

Так президент, виказуючи вдячність своїм прибічникам, акцентує своє занепокоєння проблемами американців: *“[...] so many Americans who somehow through it all seem to still know that I care about them a great deal, that I care about their problems and dreams”*. Президент високо цінує лояльність своїх співгромадян, яка стала для нього приємним сюрпризом. Б. Клінтон використовує лексико-синтаксичний повтор: від двічі повторює фразу *“that I care”*, щоб стравити сильніший емоційний ефект і підкреслити свою турботу про американський народ.

Його душевний стан, на наш погляд, якнайкраще відображає даний приклад: *“I may not be quite as easy with my words today as I have been in years past, and I was up rather late last night thinking about and praying about what I ought to say today”*. Протиставляючи хвилювання, яке він зараз відчуває у порівнянні з минулими роками, президент імпліцитно підкреслює факт змін і не приховує свої переживання, вказуючи на те, що думки не давали йому заснути.

Б. Клінтон розуміє важливість суспільного визнання та розуміння. Для цього необхідно зробити американців союзниками, стати для них своїм, таким, як і вони. Стратегія кооперації, тактика інтеграції відображається в бажанні президента показати, що він і народ – одне ціле, яке не можна і не треба розділяти. Варіюючи займенники “I”, “we”, “me”, “us”, “our” президент демонструє єдність та неділимість з американським народом: *“where I am and where we all are”; “we have many blessings”; “I will intensify my efforts”; “Now, what does all this mean for me and for us”*. Звертаючись особисто до

кожного за допомогою особового *you*, президент скорочує дистанцію і стає ще ближче: “*I ask you to share my prayers*”; “*I thank you for being here*”; “*as you might imagine*”. В свою чергу американці відчувають та розуміють свого президента. Повтор думки про нероздільність сприяє навіюванню та націлений та заповнення аудиторії в істинності тверджень президента.

Релігійність, якою проникнута вся промова президента, пристрасні вирази про гріх, каяття, важливість єдності і віри і підступності егоїзму та пиhi входять в склад тактики формування емоційного настрою, яка створює стратегію кооперації.

Не стільки важливий закон людський, скільки закон Господа. Саме перед ним Б. Клінтон і збирається відповідати. Те, що Клінтон просить господа випробувати його душу, говорить про чесність його помислів та глибину каяття. Використання релігійної тематики, яке є досить характерним для американських президентів, набуває тут нового відтінку – сумирний грішник просить випробувати його. Це дає нам право стверджувати, що оратор просить про випробування не лише Бога, але й американський народ, до якого він звертається.

Оратор чітко аргументує важливість і користь усього, що сталося, так як тепер він став міцнішим духом і тепер він зможе бути навіть кориснішим для своєї країни, ніж раніше – його буде заохочувати усвідомлення провини та покаяння: “*I must always keep it as a caution light in my life*”; “*I will intensify my efforts*”; “*I can be used for greater good*”; “*then good can come of this for our country as well as for me and my family*”.

Стратегія конфлікту, тактика опозиціонування досить незвичайно представлені в даному виступі, оскільки стороною-противником в даному випадку є сам президент: до усвідомлення і після усвідомлення провини і каяття. Противником, фактично, є скоєний гріх, а також почуття, які спровокували президента на його скоєння. Тому тема “ворога” імпліцитно представлена в тактиках апологізації та демонстрації відповідальності, коли президент визнає свій гріх і говорить про способи загладження провини.

Враховуючи те, що рейтинг Білла Клінтона аж до закінчення терміну його президентства у 2001 році залишався високим, можемо впевнено стверджувати, що вмiле використання у своїх промовах комунікативних стратегій і тактик не лише виправдало Клінтона перед співгромадянами після ганебного скандалу, а також назавжди занесло його до списку найкращих ораторів серед політиків.

Список використаних джерел

1. Ван Дейк. Аналіз новостей как дискурса / Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Ванн Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 245с.
2. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки століття): дис. ...кандидата філол.наук : 10.02.04 / О.С. Фоменко – К., 1998. – 195с.
3. http://www.powerfulwords.info/speeches/Bill_Clinton/index.htm

ВИКЛАДАННЯ ІНТЕНСИВНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У США ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

НАТАЛІЯ ЛЮБУНЬ

*викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Тернопільського інституту соціальних та інформаційних технологій*

Навчання англійської мови для спеціальних цілей часто ставить перед викладачем англійської мови нові виклики, адже це складний інтегрований курс, що вимагає оцінки потреб студентів і визначення мовних навичок, які потрібно розвивати відповідно до сфери їхньої професійної діяльності.

Однак слід зазначити, що згідно з міжнародними стандартами для вивчення англійської мови для спеціальних цілей потрібно мати рівень B1(середній) відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, що незавжди відповідає дійсності, тому необхідний додатковий інтенсивний курс академічної англійської мови для студентів. Як успішний приклад міжнародного досвіду у сфері викладання англійської мови, проаналізовано структуру програм інтенсивного курсу академічної англійської мови Сполучених Штатів Америки для підготовки студентів до вивчення англійської мови для спеціальних цілей.

Матеріалом дослідження стали програмами інтенсивного курсу академічної англійської мови для студентів з трьох університетів: університету штату Вашингтон, університету міста Дейтон та університету штату Алабама.

Розглянуті програми інтенсивного курсу академічної англійської мови об'єднує спільна мета, яка спрямована на створення можливостей для безперервної взаємодії міжнародних студентів та міжкультурного розвитку.

Дані були порівняні за такими критеріями: тривалість курсів і кількість годин, рівні навчання англійської мови та розподіл занять.

Тривалість курсів і кількість годин. У програмах з інтенсивної англійської мови пропонується від 4-х (університету штату Вашингтон) до 7-ми сесій (університет міста Дейтон) на рік, тривалістю від 6-ти до 8-ми тижнів. Під час кожної сесії на заняття в середньому виділяється 24 години в тиждень. Перед початком навчання у всіх трьох університетах кожен студент проходить вступний тест (placement test) на визначення рівня своїх навичок.

Рівні навчання англійської мови. Курси згідно вимог програм університетів діляться на рівні: вступний рівень(або базовий) і далі від

1-го до 5-го рівня, відповідно до володіння англійською мовою, в діапазоні кваліфікації від початківця (A 1) до вище середнього (B2+).

Розподіл занять. У кожному рівні по два види курсів – обов’язкові і вибіркові. Обов’язкові заняття діляться за 4-ма компетенціями: читанням, письмом, говорінням і слуханням з метою покорокового формування навичок. До обов’язкових курсів нижчого рівня належать: граматики і письмо (Grammar and Writing), слухання і говоріння (Listening and Speaking), читання (Reading), академічне читання і письмо (Academic Reading and Writing) та багатожанрове читання (Multigenre Reading). На вибір студентам пропонуються такі курси як: граматики (Grammar), проміжне мовлення (Intermediate Conversation) та вимова (Pronunciation). Серед вибіркових курсів нижчих рівнів є також заняття по підготовці до міжнародних екзаменів з англійської мови (IELTS Preparation, TOEFL Preparation) та заняття для розширення словникового запасу (Vocabulary and Idioms).

Академічна англійська охоплює зазвичай два останні рівні підготовки. Обов’язковими курсами є: академічне слухання і говоріння (Academic Listening and Speaking), академічне слухання і письмо (Academic Listening and Writing) та прикладні наукові знання (Applied Academic Skills). До вибіркових курсів з академічної англійської окрім занять з розвитку навичок академічного письма (Independent Writing, Grammar, Multigenre Reading and Writing), належать також заняття комунікативного спрямування (Advanced Conversation, Advanced Vocabulary and Idioms, News), серед яких бізнес-англійська (Business English). Студент має набрати не менше 70 відсотків від максимального балу, щоб перейти з одного рівня на інший. Після проходження всіх рівнів інтенсивного курсу з академічної англійської мови кожен студент отримує сертифікат, який засвідчує його знання англійської мови і є необхідним для вступу в університет чи коледж на англійськомовну програму.

Викладання англійської мови у вищих навчальних закладах України має ряд недоліків: більшість студентів не мають базового рівня знань (A 2) перед початком навчання англійської мови для спеціальних цілей; відсутність чіткої структури у формуванні мовленнєвих компетенцій відповідно до рівня знань студентів (всі навички розвивають одночасно на одній парі у студентів різного рівня підготовки).

Беручи до уваги досвід США, потрібно робити зміни у англійськомовній підготовці студентів, а саме передусім розробити систему обов’язкових курсів та курсів за вибором для студентів з кращими знаннями (що можна визначити за тестами чи співбесідою); запровадити курси інтенсивної підготовки з академічної англійської мови та збільшити кількість академічних годин англійської мови для спеціальних цілей.

Отже, навчанню студентів англійської мови для спеціальних цілей у США передусє проходження інтенсивного курсу академічної англійської, який розділений на заняття відповідно до формування усіх видів мовленнєвих компетенцій, а підготовка студентів здійснюється поетапно. Пріоритетним завданням реформування системи вищої освіти в Україні є створення умов для підготовки кваліфікованих працівників, які володітимуть англійською мовою на високому рівні, що також дасть їм змогу брати участь у міжнародних програмах і в подальшому стати конкурентоспроможними фахівцями на міжнародному ринку праці.

Список використаних джерел

1. Intensive English Program Student Handbook: the University of Dayton, Center for International Programs / Amy Anderson. – University of Dayton, 2015. – 45 p. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.udayton.edu/international/_resources/docs/iep/iep_student_handbook.pdf
2. Student Handbook. Campus Intensive English Program: the University of Washington Educational Outreach International and English Language Programs / James Cody Evans. – University of Washington, 2013. – 46 p. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ielp.uw.edu/PDFs/handbook.pdf>
3. Student Handbook Intensive English Program: the University of Alabama, English Language Institute. – University of Alabama, 2014. – 38 p. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.eli.ua.edu/handbook.pdf>

ОБРАЗ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ В АМЕРИКАНСЬКИХ РОМАНАХ ОСТАННІХ ДЕСЯТИЛІТЬ

ТЕТЯНА ОСТАПЧУК

*кандидат філологічних наук, доцент, завідувач
кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Чорноморського державного університету імені Петра Могили,*

Спостереження над тим, як розвивається тема України та українців в американській літературі, дають цікавий матеріал для роздумів. Не так давно ми зачитувалися романами Аскольда Мельничука, хоча широкий загал зміг познайомитися з українським перекладом лише першого роману “Що сказано” [11; 2] та російським перекладом роману “Посол мертвих” [9; 1], а “за лаштунками” поки що залишається “Дім вдів” [10]. Україна тут оповита легендами, а українські емігранти шукають своїх шляхів входження в американське суспільство. Пам’ять минулого залишається для більшості з них ґрунтом, на якому вибудовується нова гібридна ідентичність. Отже, тексти Мельничука тяжіють до сповідальних, авто-/біографічних, психологічних, історико-аналітичних.

Далі увага була прикута до постмодерного Фоера та його бачення єврейсько-українсько-американського контексту в романі “Все освітлено”, що побачив світ і в російському, і в українському перекладах [7; 4; 3]. Цим автором започатковується традиція представлення України, в якій співіснують іронічне, бруталне, історичне, романтичне, містичне письмо тощо.

Абсолютно непоміченим для української читацької громади залишився роман американської письменниці Тоні О’Делл “Коул Ран” [19], наратором і протагоністом якого є Іван Зоценко, нащадок українських емігрантів у Пенсільванії. Події розгортаються протягом одного тижня у шахтарському містечку Коул Ран, яке дослівно безперервно горить під землею, забираючи життя чоловіків-шаhtarів, серед яких опиняється і батько Івана. Основна тема роману – втрата дому, в ширшому розумінні – забування свого минулого, відмова від національної ідентичності. Текст сповнений флешбеків до колишнього життя героїв в Україні та Росії. Здається, сьогодні такий текст був би цікавим, перш за все, тут в Україні.

Майкл Берес – наступний автор, який звернувся до теми України в романі “Чорнобильські вбивства” [5]. Цей твір має всі ознаки масового літературного тексту жанру детективу, політичного трилера, роману про навколишнє середовище, мелодрами тощо. Україна тут представлена у період перебудови, Чорнобильської катастрофи, у час перерозподілу влади, що тягне за собою вбивства, кримінальні сутички, переслідування. Надією

для головних персонажів стає Захід, Сполучені Штати Америки, які можуть подарувати їм життя та спокій.

Від середини першого десятиліття 2000 років кількість англомовних художніх текстів, в яких фігурують герої-українці, а події розгортаються на тлі українських пейзажів та нерідко в контексті історії України, стрімко прогресує. За виключенням перерахованих вище книжок, причетними до цього стають письменники українського походження в другому поколінні, які народилися та виросли в Сполучених Штатах у родинах українських переселенців, де значна увага приділялася збереженню мови, традицій, релігії та культури.

Досить активно працює у цій тематичній ніші Олександр Мотиль, професор Ратгерського університету. На сьогодні у його доробку п'ять романів та дві новели, наскрізно пов'язані з українською тематикою: "Хмільний священник" [17], "Хто вбив Андрія Ворголу" [18], "Жид, який був українцем" [16], "Солодкий сніг" [15], "Безтурботість" [13] та "Моя орхідея" [14]. У вересні 2014 року вийшов у світ останній роман О. Мотіля "Фол Рівер" [12], який написано на основі спогадів матері, дядька та тітки автора про їх шлях до Америки. Цікаво, що автор експериментує з жанрами: є серед його текстів і політичний детектив, і абсурдистська трагікомедія, і історичний інтелектуальний роман, і автобіографічний роман. Тобто автор досить гнучко презентує тему українців/українок в Америці широкому загалу з різними інтересами.

Масмо спокусу говорити про Чиказьку школу американсько-українських письменників – плеяду письменників-вихідців із чиказької української громади: Ірина Забитко, Валя Дудич Лупеску, Ксенія Рихтицька, Деніел Григорчук, Орест Стельмах.

Ірина Забитко є автором роману "Невмите небо" [25] та збірки оповідань "Коли Люба залишає дім" [26]. Перший присвячено темі Чорнобильських переселенців, у другому – в центрі уваги історія становлення молодої дівчини Люби, доньки українських емігрантів у Чикаго. Зараз Ірина працює над створенням документального фільму про Чорнобиль "Життя у Мертвій Зоні" (<http://www.lifeinthedeadzone.com/>) та пише новий англомовний роман про Миколу Гоголя.

"Мовчання дерев" таку назву має роман Валі Дудич Лупеску, що був видрукований 2010 року [6]. На 300-х сторінках перед читачем розгортається оповідь Наді Лисенко – жінки, що пережила Другу Світову війну, смерть рідних та близьких, перебування у Ді-Пі таборі, еміграцію до Сполучених Штатів. Біль не відпускає героїню і не дає їй можливості відверто говорити про своє минуле з рідними, і, лише подолавши бар'єр мовчання, Надя починає одужувати від пережитих травм. Роман відрізняється значною увагою письменниці до фольклору, вірувань та звичаїв українців, які вплетені в тканину тексту.

2012 року вийшла збірка оповідань Ксенії Рихтицької “Перетинаючи кордон” [20], до якої увійшло 9 текстів, події яких відбуваються в Україні, Сполучених Штатах та Греції. Протагоністами усіх оповідань є українці, які у той чи інший спосіб повинні зробити вибір, усунути або ж подолати кордони, справжні чи ілюзорні, аби отримати шанс на нове життя. Сподіваємося, що авторка продовжить писати про Україну, адже саме про такий намір вона написала у власному блозі 19 січня 2014 року: “Минулого року після релізу збірки “Перетинаючи кордон” мене запитали, чи я піду далі у виборі тем для своїх текстів. Я відповіла, що не маю намірів писати про сучасні події в Україні. Сьогодні я в цьому вже не впевнена” (<http://www.kseniarychtycka.com/ksenia/wordpress/>).

Надзвичайно цікавою особистістю та автором є Деніел Григорчук, професор медицини, уродженець Чикаго. 2013 року він дебютував із романом “Захоплений течією” [8]. Сюжет роману стрімко розгортається навколо подорожі групи американських студентів до Європи, у тому числі до Радянського Союзу. Серед подорожуючих Алек, син українських емігрантів, активний член Української молодіжної організації в Америці, який прагне за час подорожі розширити свої знання про минуле та теперішнє країни предків. Слід також зазначити, що події відбуваються у 70-х роках минулого століття, тож у романі безліч алюзій до тогочасної літературної, мистецької, культурної та політичної ситуації.

Найактивнішим впроваджувачем української тематики в американську масову літературу став за останні два роки письменник-випускник Чиказького університету Орест Стельмах. 2013 року з’явилася перша книга із серії про Надю Теслу “Хлопець з 4-ого реактора” [22], навесні 2014 року – друга книга “Хлопець, який вкрав у мертвих” [24], у грудні 2014 року – “Хлопець, який засяяв у темряві” [23]. 1 травня 2015 року очікується реліз пріквелу серії “Дівчина вівтаря” [21]. Центральними персонажами детективної трилогії є донька українських емігрантів Надя Тесла та її племінник Адам, якого вона з великими перешкодами вивезла із Чорнобиля до Нью-Йорка, де він зміг стати одним із кращих хокеїстів. Останній роман, який хронологічно передує подіям трилогії, змалюватиме першу справу Наді – розкриття вбивства хрещеного батька у Сполучених Штатах. Романи Стельмаха мають абсолютно чітку читацьку аудиторію – це масовий читач, на якого розраховані сцени погонь, переслідувань, вбивств тощо. Однак, разом із тим автор майстерно користується українським екзотизмом у позитивному сенсі, доносячи до англомовної громади знання з історії, культури нашої країни.

Отже, тематична, жанрова та сюжетна палітра англомовних художніх текстів про Україну на сьогоднішній день є достатньо різноманітною. Маємо сподівання, що ці тексти зацікавлять і українських читачів, і перекладачів, адже вони дають змогу побачити себе – власні недоліки, проблеми,

досягнення і перемоги – крізь призму іншої культури, а також дають шанс відчути неповторний смак сучасного глобалізованого літературного контексту, в якому “я” та “інший” нерозривно змішані, взаємопов’язані та взаємообумовлені.

Список використаних джерел:

1. Мельничук Аскольд. Посол мертвих // Дружба народів. 2004. № 5-6.
2. Мельничук Аскольд. Що сказано: Роман / Аскольд Мельничук. – Харків: Фоліо, 1996. – 128 с.
3. Фоер Дж. С. Все ясно: Роман / пер. з англ. Ростислава Семківа. – Київ: Факт., 2005. – 428 с.
4. Фоер Дж.С. Полная иллюминация / Джонатан Сафран Фоер. – Москва: Изд-во Эксмо, 2005. – 352 с.
5. Beres Michael. Chernobyl Murders / Michael Beres. – Medallion Press, 2008.
6. Dudycz Lupescu Valya. The Silence of Trees: A novel / Valya Dudycz Lupescu. – Wolfsword Press, 2010.
7. Foer Jonathan Safran. Everything is Illuminated / Jonathan Safran Foer. – Houghton Mifflin, 2002.
8. Hryhorczuk Daniel. Caught in the Current: A Novel / Daniel Hryhorczuk. – Langdon Street Press, 2013.
9. Melnyczuk Askold. The Ambassador of the Dead / Askold Melnyczuk. – Counterpoint Press, 2001.
10. Melnyczuk Askold. The House of Widows / Askold Melnyczuk. – Graywolf Press, 2008.
11. Melnyczuk Askold. What is Told / Askold Melnyczuk. – Faber and Faber, 1994.
12. Motyl Alexander J. Fall River / Alexander J. Motyl. – Alternative Book Press, 2014.
13. Motyl Alexander J. Flippancy / Alexander J. Motyl. – Kindle Edition, 2011.
14. Motyl Alexander J. My Orchidia / Alexander J. Motyl. – Brick House Book, 2012.
15. Motyl Alexander J. Sweet Snow: A novel of the Ukrainian famine of 1933 / Alexander J. Motyl. – Červená Barva Press, 2013.
16. Motyl Alexander J. The Jew who was Ukrainian / Alexander J. Motyl. – Červená Barva Press, 2011.
17. Motyl Alexander J. Whiskey Priest / Alexander J. Motyl. – iUniverse, 2005.
18. Motyl Alexander J. Who Killed Andrei Warhol: A Novel / Alexander J. Motyl. – Seven Locks Press, 2007.
19. O’Dell Tawnie. Coal Run / Tawnie O’Dell. – New American Library, 2005.
20. Rychtycka Ksenia. Crossing the Border: Stories / Ksenia Rychtycka. – Little Creek Books, 2012.
21. Stelmach Orest. The Altar Girl / Orest Stelmach. – Thomas&Mercer, 2015.
22. Stelmach Orest. The Boy from Reactor 4 / Orest Stelmach. – Thomas&Mercer, 2013.
23. Stelmach Orest. The Boy Who Glowed in the Dark / Orest Stelmach. – Thomas&Mercer, 2014.
24. Stelmach Orest. The Boy Who Stole from the Dead / Orest Stelmach. – Thomas&Mercer, 2014.
25. Zabytko Irene. The Sky Unwashed: A novel / Irene Zabytko. – Algonquin Books of Chapel Hill, 2000.
26. Zabytko Irene. When Luba Leaves Home / Irene Zabytko. – A Shannon Ravenel Book, 2003.

ЛІТЕРАТУРНА СОВІТЬ АМЕРИКИ: ТВОРЧИСТЬ ДЕЙВА ЕГГЕРСА

ІРИНА ПОЛИГАЧ

*викладач кафедри німецької мови
Тернопільського національного економічного університет*

Слава прийшла до письменника, публіциста, сценариста та видавця Дейва Еггерса у 2000 році. Белетризовані мемуари з настільки ж іронічною, як і блискучою назвою “Несамовите творіння приголомшливого генія” (“A Heartbreaking Work of Staggering Genius”) нікому не відомого молодого письменника були названі журналом “Time” книгою року та стали фіналістом Пулітцерівської премії. Поява книги стала гучною подією у літературному житті США, до цього описати свою біографію у 30 років ще нікому не спадало на думку. Розповідь, як Еггерс у 22 роки був змушений виховувати свого восьмирічного брата Тофа, бо протягом лиш декількох тижнів втратив обох батьків, і справді розриває серце. Роман захоплює емоційною силою: безпорадність та біль такі ж безпосередні, як і вперте, безумовне бажання жити, викликане сімейною трагедією. Всупереч усім стражданням дебют Дейва Еггерса життєрадісний та сповнений комізму [1]. Ф. Бегбедер так відгукнувся про “Несамовите творіння приголомшливого генія” у своїй книзі: “... я сміявся, ридав, подорожував, захоплювався, і, врешті-решт, пройнявся заздрістю до молодого американського автора, осяяного Божим благословенням” [2, с. 218]. Відразу ж після виходу цей автобіографічний роман отримав статус культового. Еггерс втілює у своїй книзі найсміливіші мрії сучасної молоді людини, і саме враження читачів від занурення у свої власні думки робить його книгу насправді приголомшливою.

Перший фікційний роман Еггерса “Ви побачите, які ми швидкі” (“You Shall Know Our Velocity”) опублікований у 2002 році. Захоплююча історія, хід якої знову ж таки розпочався з втрати близької людини. Щоб пережити смерть їх кращого друга, Віл та Хенд вирушають у подорож по світу, без особливого плану. Ставши раптом багатими, двоє друзів під час мандрів намагаються роздарувати якомога більше грошей тим, кому вони більш потрібні – що веде до всіляких дивовижних ситуацій, сповнених пригод. Не зважаючи на гумор у романі відчутний тягар страждань головних героїв. Ця книга стала бестселером в США, а ідею використав сам Дейв Еггерс при створенні благодійної організації Scholar Match, що шукає спонсорів для студентів, які не мають коштів для вступу в університет [3].

У своєму романі “Що є що” (“What Is the What”, 2006) автор описує правдиву біографію Валентіно Ачака Денга, який осиротів під час громадянської війни в Судані. Розповідь про хлопчика, який провів більше десяти років в таборах для біженців перед переїздом в Атланту також мала великий успіх. Дейв Еггерс став співзасновником організації “Voice of Whitney”, метою якої є висвітлення сучасної кризи прав людини. [4] У рамках цієї ініціативи вийшло ряд книг, які повинні стати рупором жертв гуманітарних катастроф та порушення прав людини. Таким був збірник інтерв’ю з невинно засудженими та пізніше звільненими людьми “Surviving Justice” (2005). Наступний роман Дейва Еггерса “Зейтун” (“Zeitoun” 2009) також близький до даної проблематики. Ця історія американсько-сірійської сім’ї з Нового Орлеана базується на реальних подіях. Головний герой роману Зейтун, який під час урагану “Катріна”, відіславши свою сім’ю з міста, залишився і допомагав врятуватися сусідам, був заарештований американським військовими за підозрою у терористичній діяльності [5]. Еггерс звертається у своїй творчості до актуальних проблем, його не дарма називають “літературною совістю США”.

У 2012 році письменник видав роман “Голограма для короля” (“A Hologram for the King”), що також став літературною сенсацією року та розмістився на верхівках рейтингів американських ЗМІ. На тлі абсурдності глобалізації Еггерс розповідає історію 54-літнього чоловіка, який стоїть перед уламками свого життя. Після ряду професійних невдач головний герой чекає на презентацію свого нового ІТ-проекту королю Абдаллі. Грандіозний план – “Економічне місто” – повинен бути оснащеним усім найпередовішим. Але в реальності “Екомічне місто” – декілька ангарів серед пустелі, король має ось-ось прибути, але його немає тижнями. У державі процвітає чорний ринок та нелегальна трудова міграція. Пустеля є, безумовно, більш печальним місцем розгортання подій, ніж бізнес-район будь-якого мегаполіса. Алан Клей безцільно вештається, пиячить та розмірковує про близьку смерть від виявленої дивної пухлини на шії. Роман сповнений гострого відчуття фальші довколишнього світу, розкриває хиткість та ілюзорність суспільства, що ґрунтується на сучасній економіці [6].

Актуальний бестселер Дейва Еггерса “Сфера” (“The Circle”) базується на схожій концепції: знову політичний та суспільних розвиток виступає тлом для сюжету, але тепер замість глобалізації автор розкриває тему феномена соціальних мереж та створює жахливу оруеллівську фантазію. “Сфера” є вагомим внеском у дискусію про закінчення приватності і владу, якою ми наділяємо деякі концерни. Історія, що починається як опис успішної кар’єри головної героїні, Мей Холланд, поступово перетворюється на напружену та драматичну історію. [7]

За Еггерсом закріпився статус наступника Селінджера та кращого молодого письменника сполучених штатів Америки. Сам автор не погоджується із такою оцінкою: “Герої Селінджера апатичні, часто ідеалісти. Мої ж герої – це борці, вони завжди мають надію та певну мету”, – прокоментував Еггерс в одному із своїх нечастих інтерв’ю. [8]

Дейв Еггерс використовує свій успіх перед усім для того, щоб дати можливість висловитися іншим, інакше вони ніколи не будуть почуті. Ще до публікації своїх успішних романів Еггерс заснував літературний альманах Timothy McSweeney’s, який став форумом експериментальної прози, можливість опублікуватися авторам, що бажають писати по-новому і не змогли пробитися на сторінки інших видань. На кошти від продажу прав на екранізацію “Несамовитого творіння приголомшливого генія” письменник відкрив 826 Valencia, школу, де відомі письменники навчають літературній майстерності дітей та підлітків.

Отже, можемо із впевненістю стверджувати, що Дейв Еггерс є яскравим представником нової американської літератури. Його твори характеризуються унікальним стилем, поєднанням оповіді та діалогу з потенційним читачем. Дейв Еггерс змальовує у своїх творах життя, як воно є – сповненим страждань та радощів, відчаю та надії.

Список використаних джерел:

1. Эггерс Д. Душераздирающее творение ошеломляющего гения. / Дейв Эггерс – Эксмо, 2007. – 624 с.
2. Бергбедер Ф. Конец света: первые итоги. / Фредерик Бегбедер. – Азбука, 2013. – 480 с.
3. Последователь литературной традиции Сэлинджера [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.peoples.ru/art/literature/prose/roman/dave_eggers
4. Voice of Witness [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Voice_of_Witness
5. Эггерс Д. Зейтун. Докуроман / Дейв Эггерс // Иностранная литература – 2014. – №6. – с.52-171
6. Эггерс Д. Голограмма для короля / Дейв Эггерс. – Фантом Пресс, 2014. – 320 с.
7. Эггерс Д. Сфера / Дейв Эггерс. – Фантом Пресс, 2014 – 448 с.
8. Впервые по-русски: Дэйв Эггерс: “Рвуший сердце труд потрясающей гениальности” [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://archive.svoboda.org/programs/ex/2003/ex.111603.asp>

ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР
ПЕРЕТИНУ КУЛЬТУР В РОМАНІ Ф. ЧІНА
“ХАЙВЕЙ ГАНГА ДІНА”

ВОЛОДИМИР СЕЛІГЕЙ

кандидати філологічних наук, доцент
кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн
Дніпропетровського національного імені Олеся Гончара

Анотація. Роман Френка Чіна “Хайвей Ганга Діна” (1994) розглядається в концептуальному полі транскультури. Китайська складова інтертекстуального поля роману визначається як каталізатор смислового навантаження з різним ступенем концентрування розімкненого у світову культуру. Аналіз поетики роману Ф. Чіна, в сукупності його формальних домінантних (інтертекстуальність, інтермедіальність, паратекстуальність) і тематичних (деконструкція сино-американської ідентичності, поєднання східної моделі буття з витоками різних культур, загальнолюдського та національно-самобутнього) параметрів, засвідчує формування нового жанрового різновиду “транскультурного роману”, в основі якого – новий багатокомпонентний культурний синтез.

Ключові слова: Ф. Чін, Р. Кіплінг, Ганга Дін, Ло Гуань-чжун, паратекст, рецепція, транскультура, інтертекстуальність, інтермедіальність, прецедентний текст.

Summary. The article is focused on transculturation as a process of constant alternation and re-defining of the identity through narration in Frank Chin's novel “Gung Din Highway” (1994). Comparative inquiry elucidates multiple dimensions of trans-cultural textuality – including cross-cultural intertextuality and narrative intermediality as poetical dialogue with theater, music and cinema. Among the objects of the comparative analysis there are the works of European (R. Kipling, J. Joyce), Chinese (“Analects”, “Three Kingdoms”) and American (M.X. Kingston, A. Tan) literature.

Key words: Frank Chin, R. Kipling, Gunga Din, Luo Guan-zhong, paratext, reception, transculture, intertextuality, intermediality, precedent text.

В другому романі Ф. Чіна “Хайвей Ганга Діна” (1994) художньо розробляються проблеми контроверсійного розуміння чайнатауну як одночасно “свого” та “іншого” локусу, простору єдності всесвітньої культури, в якому давньокитайські трактати й романи дописуються семантикою ідіом західної культури.

Сюжет роману вибудовано як оповідь про життя й духовні пошуки “побратимів нашого часу”, які мандрують всесвітом культури: тут й чайнатауни в Сан-Франциско й Нью-Йорку, містечко в американській глибинці, чорне гетто, рок-фестивалі, Гавайські острови, а насамкінець – подорож навколо бухти Золотих воріт назустріч новому життю. Це

скитання Америкою, яка вже переросла й плавильний горщик, й клаптикову ковдру, й салатну миску, й отже шукає нових форм самовизначення, в яких багатокomпонентність й цілісність йдуть поруч, не можуть бути протилежними полюсами.

Авторське осмислення цих мандрів як сучасної “одисеї” простежується в іменуванні частин роману: “Світ”, “Підземний Світ”, “Дім”. Ускладнення проблемно-семантичного, жанрового, сюжетного й композиційного рівнів роману пов’язано з інтермедіальними/інтертекстуальними зв’язками твору, перший рівень прояву яких – це рівень паратекстів.

Паратексти в романі доповнюють й уточнюють зміст художнього тексту: з їх допомогою структурується історико-культурний образ сино-американця, визначаються напрями літературно-критичної рефлексії процесу створення цього образу в усій складності його історичної, соціальної й культурної багатшаровості.

Ф. Чін обрамляє текст роману посвятою (Вордесу Тейлору), трьома епіграфами (уривком балади Р. Кіплінга “Ганга Дін”, словами з фільму “Атака легкої кавалерії” /1936/, з книги Б.Л. Сунг “Гора Золота: Історія китайців в Америці” /1974/) й авторською заміткою-коментарем (Author’s Note). Так він вводить читача в простір тексту, намічає шлях, який веде до розуміння смислу.

Ключ до художнього експерименту, який осмислюється автором як відтворення китайської художньої традиції в англomовному дискурсі – в авторській замітці-коментарі, яка вводить один з визначальних для сино-американської літератури вимірів – китайську міфологію. Ф.Чін довільно переказує й творчо інтерпретує один з найбільш відомих космогонічних сюжетів китайської міфології – про народження світу й космосу з тіла доісторичного велетня Пань-гу. “Світ китайської міфології відкривається історіями-близнюками “Пун Гу творець Неба та Землі” та “Нур Вав, Матір Людства” [1, р. vii] (імена цих персонажів даються в транслітерації авторського називання, яке відбиває кантонську вимову). В кінці точкового переказу міфу по точках головних подій Ф. Чін перераховує те, що бачить в “великому творенні” наша сучасність: “світ, в якому кожний герой сирота, вчений-невдаха, ізгой, від усіх покинутий, всі вони мандрують путтю, сповненою небезпеки, невігластва, обману й прозріння” [1, р. vii].

Трансформування Ф. Чіном міфу про Пань-гу вмикає інтертекстуальні зв’язки одночасно в декількох вимірах: вказує на переосмислення в романі китайської художньої традиції, пропонує порівняти чайнатаун Ф. Чіна з джойсівським Дубліном – як мета-світ, в якому відтворено внутрішню реальність героїв, надано смислове розширення традиційним образами. Знакове в плані дифузії культур – смислова напруга між переказом

китайського міфу про світотворення й кіплінгівською темою Ганга Діна, який може осмислюватися героями як зрадник, який не просто взяв сторону “білих”, але й визнав їх за “вищу расу”, так й в більш глибокому розумінні (яке є визначальним для Кіплінга) – Ганга Діна як вселюдини, який стоїть поза будь-якими розмежуваннями, алей не може покинути людей, які потерпають від хибних переконань, згубних пристрастей. У підтексті роману гангадівська семантика вирішується суголосно китайському мотиву Гуань-інь – бодхисатви, який набувши прозоріння, не покинув примарний світ пристрастей, а став допомагати жертвам мирської жорстокості. Ганга Дін у назві роману визначає проблемне поле роману – осмислення подвійного відчуження сино-американців, яке примушує, поєднуючи частки китайської спадщини й американської батьківщини, шукати нові формати самоусвідомлення.

З перших сторінок роману вибудовується взаємодія цього проблемного поля з семантичним кодом китайської міфології. Творення – семантична константа першої композиційної частини роману. Тут відтворюється модель колективного підсвідомого сино-американців, в якому з расовими стереотипами перемішані медійні образи: Чарлі Чан, Фу Маньчу, Анлауф Лоран (образ білого актора, який виконував роль китайця Чарлі Чана набуває в романі месіанські конотації) співвіднесені з Ісусом Христом, Пань-гу, Лао-цзи, Сунь-цзи, Гуань Юєм, Одісеєм, Буддою, трьома мушкетерами.

Заложивши “міфологічну основу” проблемно-семантичного поля роману, Ф. Чін розширює китайський складник інтертекстуальних зв’язків художнього тексту звертаннями до давньокитайського героїчного епосу з легендами про героїв доби Трицарювання й до роману Ло Гуаньчжуна “Трицарювання”. Для Ф. Чіна міфи та легенди, пов’язані з героями Ло Гуаньчжуна, герої роману “Трицарювання” – це квінтесенція духа китайського народу, яка визначає коріння сино-американської ідентичності, а також її сполучення зі вселюдським. Ключ до філософського підтексту твору – сентенція конфуціанської мудрості “Царства з’являються й зникають, народи приходять та йдуть” визиває асоціацію з біблійним образом (кн. Еклезіяста 1:4 “Рід приходять й рід проходить”).

В назві розділу “Бені Хань: названі брати, які принесли клятву в Персиковому саду” прямо вказаний інтертекстуальний простір тексту – легенда про Трицарювання. В романі Бенедикт, один з друзів Уліса, в стислій формі переказує легенду й пропонує друзям взяти за прізвиська імена легендарних героїв. Таким чином, китайська семантика імен доповнюється індивідуальними конотаціями й американізується. Собі Бені не випадково бере ім’я Лю Бея. Художня мотивація такого вибору очевидна: св. Бенедикт, відомий смиренністю перед людьми та законом співвіднесений по принципу

внутрішньої близькості з образом Лю Бея з легенд про Трицарювання, який уособлює властивості ідеального правителя, який ставить інтереси суспільства за власні. Рольова зміна своєї сино-американської ідентичності на китайську – форма особистого й вільного вибору, яка не обмежує героя, звільнює його від прагнення до асиміляції. “Я був Лю Беєм, першим побратимом, претендентом на трон держави Хань, тому, що мою матір’ю була Орхидея Хань – оперна зірка, яка перетворила свою трупу на загігнаний бійців, які біглися з японцями в Гуандуні, а її чоловіком наразі був Бак, оперний актор, відомий як “китайський Руді Воллі”, адже в нього було без числа поклонників... Від самого початку я був спадкоємцем китайської імператорської влади” [1, р. 73].

Бені Хань нагадує Лю Бея правом на “імператорську владу”, яке він набув від народження, конфуціанською добродетеллю та інтуїцією, завдяки чому Бені завжди правильно розуміє складні ситуації, в які часто потрапляють герої, завжди вміє вгамувати їх сум та занепокоєння. Уліс зазначає про Бені: “завжди знає, що сказати в потрібний момент” [1, р. 173].

В образі Бенедикта є вказівки на своєрідний авторський досвід знайомства з китайською культурою, яке почалося лише в зрілому віці. В біографічних відомостях про письменника зазначено, що його раннє дитинство, подібно до дитинства китайського Уліса, пройшло в родині білих [2, р. 4]. В романі “Хайвей Ганга Діна” Бені Хань зазначає, що хоча він й народився в Китаї, він нічого не пам’ятає зі свого китайського буття, навіть колискової, але це не заважає йому розуміти й полюбляти китайські легенди. Батьківщина – в душі, а не в достеменній пам’яті народження. Такий вихід з етнічного, вузько національного визначає характери й вчинки героїв роману.

Лю Бей – це талановитий військовий й політичний стратег, а Бені Хань – відмінний тактик сино-американського буття, йому відомий шлях сино-американців до успіху. “Єдиний спосіб стати успішним в Америці, це продавати себе. Ніхто не бажає купувати наші народні казки. Але вони полюбляють купувати Орієнтальних жінок й Орієнтальних чоловіків, які або підступні, або дурні. Чому б не продавати ним це?” [1, р. 288].

Це своєрідний протест, який несподівано викривляє конфуціанську ідею ширості – 誠 “чен”. (ця категорія, за думкою письменниці сино-американки першої пол. ХХ ст. Суї Сін Фа, дає надійні орієнтири внутрішньої й зовнішньої гармонії в сино-американському бутті). Уліс переконаний, що ця позиція наближає Бенедикта до перетворення в зрадника Ганга Діна й уможливорює загублення права успадкування престолу. В цьому також переломлено фабулу легенди про Трицарювання – Лю Бей так ніколи й не став імператором Піднебесної: Вей, царство Цао Цао,

поглинуло любейвське У. Бенедикт, герой роману “Хайвей Ганга Діна”, зрікається імператорського прізвища Хань на користь “Мо” (莫) – “ніщо”, свого роду “empty identity”. Розуміння законів життя, вміння застосовувати знання канону, приводить сучасного Лю Бея (давній прототип якого був одним з великих князів-державотворців епохи Трицарювання, був взірцем політика й сім'янина, на добродійність якого вказує прізвисько Сюань Де – 玄德 “прихована добродійність”) до посади професора й ролі “хатнього господаря” у шлюбі з “орієнтоскичною” активісткою Пандорою Той.

Перетворення з “побратимів, які принесли клятву в персиковому саду” в “ганга дівів”, які відмовилися від політики спротиву (politics of resistance), характерної для “етнічних ідентичностей” в мультикультуральному контексті, чекає на кожного з трьох протагоністів й визначає головну ідею й смисл роману. Це перетворення не вичерпується найбільш очевидним – дорослішанням героїв. “Мо-ніщо” співзвучно чаньбудийському “у” (無) як протилежність світу пристрастей й боротьби. Такий відступ не позначає ні визнання переваги білих, ні поразки. Це відмова від “три в пошук ідентичності”. Бути китаєм для Бенедикта в Америці означає бути людиною, яка розуміє й любить духовну культуру народу. Образ Бенедикта – це один зі способів відтворення в транскультурному просторі художнього тексту теоретичного концепту пошуку культурної ідентичності сино-американцями.

Рольова культурна трансформація так само транс-текстуальної природи відбувається в романі і з другим героєм – Дієго Чаном, сино-американцем, якому полюбилася “чорна” Америка. Дієго знаходить себе в транс культурі гавайсько-китайського фламенко. Його прізвисько – Чжан Фей, на честь найбільш запального з трьох побратимів у романі “Трицарювання”, який родом з півдня Китаю. В цьому образі продовжується художньо-психологічний експеримент письменника, ведеться пошук відповіді на питання, як виглядав би Чжан Фей з легенд про Трицарювання, якби він народився в сучасній Америці. У Дієго багато спільного з Чжан Феєм – несамовитість, схильність до спиртного, талант до “прикладних” мистецтв: для Чжан Фея це бойові одноборства, а для Дієго гра на гітарі. Героїв зближує й незвичайна зовнішність. Чжан Фей “мужчина могучей стати, с большой головой, круглыми глазами, короткой толстой шеей и щетинистыми, как у тигра, усами. Голос его напоминал раскаты грома. Непривычный вид незнакомца заинтересовал Лю Бэя” [3, с. 5]. Відмінність Дієго прописана в його культурі та мовленні, зовнішній вид відсувається на другий план. Дієго мешкає в негритянському районі й засвоює негритянську культуру, стає “чорним китаєм”. “Дієго Чан, який кожного дня сідав у поїзд та їхав від нас у Сан-Франциско, був

Чжан Феєм, третім побратимом. Він знав, де в чайнатауні можна купити найкращі харчі, щоб підкріпитись перед китайською школою, до того ж як отримати її безкоштовно або дуже дешево. За винятком двох побратимів, всі друзі Дієго в Сан-Франциско були неграми. Він жив понад китайським рестораном на негритянській вулиці в негритянському районі. Дієго розмовляв як негр. Він казав, що негри подобаються йому більше, ніж лофань. Він казав, що справжні американці це негри” [1, р. 76].

Прагнення Дієго походити на негрів, переконання, що Америка не країна білих-лофань, а країна чорних, по-різному сприймається іншими персонажами. Бенедикт не приховує іронії стосовно переконань в тому, що американці бувають “справжні” та “несправжні”. В еклетичній структурі ідентичності Дієго осмислюється принцип змішання багатьох рас й багатьох культур, характерний для сино-американської свідомості – такий мотив присутній в творах Е.Тан, героїня її роману “Сто потаємних почуттів/смислів” Олівія визначає себе як американку китайсько-італійського походження. Дієго відкриває для себе гавайську гітару й фламенко, а Уліс пропонує йому здійснювати музичний акомпанемент у п’єсі “Фу Манчу грає на гітарі фламенко”. Фарсове осмислення боротьби сино-американців зі стереотипами доповнюється сумно-іронічним осмисленням пустоти, яку приховує яскрава еклетика. Дієго зазначає, що “трупа репетирує зі мною вдень, а Уліс вчить мене як не замислюючись грати всі три твори. Я запам’ятовую ноту за нотою, рядок за рядком, слово за словом, ключ за ключем. Це чимось нагадує кунг-фу або дзюдо” [1, р. 275].

Сюжет культурних двійників, одночасно іронічний й художньо-експериментальний, найбільш повно відображений Ф. Чіном у полігенетичному образі другого побратима, Уліса Кваня. Цей образ – не просто варіація на тему героя китайської давнини, а спроба художньої інтерференції легенд Заходу та Сходу. Як зазначає дослідниця Л. Лов, образ Одисея привертає увагу сино-американців як ідеал відважного мандрівника, який в змозі подолати будь-які складнощі й перемогти будь-якого супротивника, Китай уподібнюється Ітаці [4, р. 42].

Розікнення всіх обмежень етнічного, культурного, західного й східного здійснюється Ф. Чіном як розширення семантики образу за допомогою інтертекстних домінант. Китайський американець з іменем гомерівського-джойсівського Уліса освоює не тільки західну, але й китайську традицію.

Для Ф. Чіна, визначальна властивість Одисея – це його хитромудрість. В образі Уліса Кваня військові таланти Гуань Юя перетворюються на майстерність ладнати суперечки словами. Ця властивість – дуже цікавий аргумент у протистоянні Ф. Чіна та М.Х. Кінгстон. К.К. Чонг в

статті “Жінка-Воїн проти Чінамен Пасифік. Чи має сино-американський критик обирати між Фемінізмом та Героїзмом” [5] протиставляє паціфізм М.Х. Кінгстон й войовничість Ф. Чіна (спрямовану на боротьбу з “фейковим” відтворенням американців азійського походження). Образ Уліса Кваня переконливо знімає можливість такого протиставлення. Спільне в характерах Гуань Юя й Улісса Кваня – не войовничість, а прагнення до знання життя й подорожувань. Уліс, як й Гуань Юй, далеко й надовго втікає з дому. Втечі поступово перетворюються на доросле життя. Якщо Гуань Юй дорослішає в таборі розбійників, то Уліс дорослішає у подорожах Америку, працюючи кондуктором на залізниці. Життя на залізниці в романі осмислюється як альтернатива “мандруванню ріками й озерами” (江湖生活) – романтизованому життю розбійників не просто за межами міста, але й за межею законів, несправедливого правління й чиновного лицемірства.

Сугестія гомерівських, джойсівських й традиційно китайських мотивів в образі Уліса відтворена в його бесіді з кримінальним авторитетом нью-йоркського чайнатауну Том Томом під час репетиції п’єси “Фу Манчу грає на гітарі фламенко”. Том Том виказує нерозуміння й обурення з приводу того, що Уліс, який народився китайцем, може наспівувати пісеньку, яка висміює китайців. Уліс приголомшує кримінального авторитета глибокими й іронічними поясненнями щодо сатиричного протестного підтексту своїх дій. Уліс зазначає: “ Я знаю, що пісня расистська. Ми всі знаємо що це расистська пісня, яка висміює китайський народ, тому я її й співаю... це називається сатира” [1, р. 256]. Примірюючи образ героя “Трицарювання”, протестуючи проти американського расизму, він виконує відверто анти-китайську расистську пісню. Тонке розуміння природи діалектики художніх смислів звучить в подальшому поясненні, відверто фарсовому, природи сатири: “Сатира – це коли ти висміюєш те що **вони** думають, й те, що **вони** говорять, для того, що показати, які **вони тупі**” [1, р. 257]. Якщо ти можеш сказати таке, то ніхто вже не зможе тебе образити – таким чином відбувається “спустошення” приписаної знаковості мови – Уліс застосовує “language of resistance” у визначенні М. Фуко.

Погляд на “іншого”, образ “іншого” має протестний вимір. В пісні це погляд білих расистів на сино-американців. Але те, що цю відверто расистську за змістом пісню співає сино-американець, надає їй докорінно нове значення. Уліс, на відміну від Том Тома, не ідентифікує себе з персонажем пісні. Для Уліса пародійно викривлений образ хвостатого китайця – не більш ніж продукт короткозорого західного мислення. Міркування Уліса про сатиру й стереотипи – це свідоме “не-бачення” загрози для сино-американців в цій пісні. Таким чином Уліс проявляє й

одисейську хитромудрість, й гуань-юївську мужність. Ці міркування, як їх розглядати як спробу просвітити пересічного сино-американця, висвітлюють мудрий гуманізм Гуань Юя. Однаково “гуань-юївське” й “одисейське” начало образу Уліса Кваня – це його емоційна стійкість, здатність приймати поразку й робити висновки. Ця властивість Уліса дається в тексті непрямо. Як зазначає Дієго, прочитавши викривну статтю про постановку побратимів: “Бені запитує мене, чи я думаю, що Улісові боляче. Ні, – відповідаю я, – ніщо не може причинити Улісові біль” [1, р. 276].

Діалектика вселюдського й національно-культурного в романі Ф. Чіна проявлена в інтертекстуальній природі імен його героїв. В структурі поетонімів – імена, взяті з всесвітньої культури: Бенедикт, Венера, Пенелопа, Пандора, Мільтон або прямо з “серця народу”: Дієго, Фред, Джонні, Роббі.

Інший вимір поетики транскультурації в романі – це домінування інтермедіального коду кінематографа. Кіномемуари, кіно рецензії, сюжети голлівудських фільмів, пов’язані проблематикою кінематографічного освоєння семантики “чінамен”. Тема акторської гри Лонгмена Кваня, виконувача роль “четвертого сина Чарлі Чана”, якій присвячено багато епізодів роману, дає підстави для особливого жанрового визначення твору як кінороману. На відміну від звичного позначення терміном “кінороман” перекладу тексту мовою кінематографа, тут принцип прямо протилежний. Знамениті фільми “Шанхайський експрес” (1932), “Лебедина ріка” (1940), “Сім Самураїв” (1954), (“Тюшингура” (1962), “Операція Спідниця” (“Operation Petticoat”, 1959), “Молоді й Відважні” (“The Young and the Brave”, 1963), Мобі Дік (1956, реж. Дж. Хастон), “Планета мавп” (“The Planet of Apes”, 1968), вигадані або пародійні сюжети фільмів “Анна Мей Вонг” (“Anna May Wong”), “Чарлі Чан в Віннемуці” (“Charlie Chan in Winnemucca”), “Фільм про мене” (“The movie about me”), “Ночь живих мертвеців Голівуду” (“Night of the Living Hollywood Dead”) присутні у тексті в стилістиці постмодерного колажу – через уривчасті суперечки й обговорення, ремінісценції, спогади, критику й особисте бачення героїв роману, акторів, їх дітей, друзів. Кінематографічна сюжетність перемішана з ситуаціями реального життя героїв (втрата дому, знайдення батька, шкільне навчання, смерть вчителя, дитячі клятви, народження дітей, похорони) контрастно але неконтроверсійно доповнюючи присутність китайських текстів у художньому просторі роману.

Ідейно-художньо значимим в романі є включення на рівні інтертекстуальних й інтермедіальних рядів балади Кіплінга “Танга Дін” й однойменного голлівудського фільму (1934) – класики американського кінематографа, тобто сполучення високої літератури й масового мистецтва – при-

годницької кінострічки. Постмодерністська поетика взаємодії масового й високого мистецтва, риси якої наповнюють всю творчість Ф. Чіна, найбільш яскраво представлена в цьому сюжетно-композиційному зрізі роману: вищезазначені інтексти – це не фон, а центр художньої концепції роману, примушуючи постійно нагадувати про себе, пропонує різні трактування, ставлячи питання, на які немає однозначних відповідей.

Один текст культури поданий в романі одночасно й інтертекстуально й інтермедіально, тим самим відкривається широкий транс-текстуальний простір. В непевній інтонації солдатського голосу в баладі Кіплінга, в його просторіччі, в граматичній неузгодженості думки передане без пафосне й глибоко пережите розуміння достеменної людяності: “You’re a better man than I am, Gunga Din!” [1, p. vi]. Індієць Ганга Дін у сприйнятті солдата – не примітивний невіглас-варвар, людяність не визначається кольором шкіри. Індієць переходить на сторону англійців, але у нього “життємирна” функція, його загибель за солдата – доведення цього.

Для Ф. Чіна смисл образу Ганга Діна не тільки в цьому, для нього важливий факт зради свого народу, самоприниження, готовність служити білим навіть після смерті. В романі Ф. Чіна “ситуація гангадінів” – це ситуація сино-американців, які прагнуть асимілюватися, визнають свою другосортність в американському суспільстві. Уліс Квань не приймає таку позицію. Дивлячись однойменний фільм про Ганга Діна (1939, реж. Дж. Стівенс), він обурено вигукує, що це фільм не про нього, адже в нього немає віри у крашність білої раси. Іронія й трагізм рядків Кіплінга, паратекстуально й інтермедіально вписаних в роман, насичують проблемно-семантичне поле твору, підсилюють ефект відкритості смислів.

Список використаних джерел:

1. Chin F. Gunga Din Highway / Frank Chin. – Minneapolis: Coffee House Press, 1994. – 404 p.
2. Goshert J. Ch. Frank Chin / John Charles Goshert. – Boise State University, 2002. – 54 p.
3. Ло Гуаньчжун. Троецарствие: [роман] / Гуаньчжун Ло; пер. с. кит. В. Рогачев. – М.: Худ. Лит, 1954. – 2. Т. – 1584 с.
4. Ling H. Surviving on the Gold Mountain: A History of Chinese American Women and Their Lives / Huping Ling. – SUNY Press, 1998. – 252 p.
5. Cheung, King-Kok The Woman Warrior versus the Chinaman Pacific. Must a Chinese American Critic Choose between Feminism and Heroism? / Cheung, King-Kok // Maxine Hong Kingston's The Woman Warrior: A Casebook. – Oxford University Press, 1999. p. 113-135.

СИМВОЛІЧНИЙ КОД ДЖ.Р.Р. МАРТИНА У РОМАНІ “ГРА ПРЕСТОЛІВ”

ТЕТЯНА СТАРОСТЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології
Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди

Анотація. Стаття присвячена аналізу символічного коду Дж.Р.Р. Мартіна у першому романі саги “Пісня льоду і полум’я” – “Гра престолів”. Аналізується антропоморфна, геральдична та зооморфна символіка твору. Виокремлюються історичні, міфопоетичні основи авторської знаковості та окказіональність окремих традиційних символів. Доводиться, що символи Мартіна несуть у собі астрально-календарний, легендарно-історичний підтекст, пов’язані із минулим Британії та США. У тексті твору кожен символ не є поодиначним, а входить до певної системи, яка формує символічний блок.

Ключові слова: символічний код, знаковість, міфопоетична основа, історичний підтекст.

Summary. This article analyzes the symbolic code of J.R.R. Martin’s first novel in the saga “A Song of Ice and Fire” – “A Game of Thrones”. There has been analyzed anthropomorphic, zoomorphic and heraldic symbols in the novel. It has been proved that some traditional symbols represented in the novel are based on historical facts, mythopoeics or convey unique ideas of the author. It has been identified that Martin’s symbols carry an astral-calendar, legendary and historical implications associated with the past of Great Britain and the United States of America. In the text of the novel every symbol is not single but is a part of a system that generates symbolic power.

Keywords: symbolic code, symbolism, mythical and poetical basis, historical subtext.

Художньою специфікою роману Дж.Р.Р. Мартіна “Гра престолів”, чим зумовлений його ціннісний аспект, є унікальна структура твору, складниками якої стали історичні реалії Британії та США, міфологічні архетипи та астральна символіка. Знаковість, символізм простежуються на всіх рівнях тексту роману – від системи номінацій до хронотопічної організації. Універсальним ключем щодо розуміння глибинного смислу твору, закладеному на під текстовому рівні є символізація.

Символіка Дж. Мартіна, змістовно глибока й оригінальна за формою, нажаль, не стала об’єктом вивчення літературознавчих студій. “Гра престолів”, що є першим романом саги “Пісня льоду та полум’я”, тільки починає вивчатися літературознавцями та мовознавцями. Незважаючи на вражаючу кількість статей публіцистичного характеру та інтернет-сторінок, створених шанувальниками даного твору, кількість наукових публікацій, присвячених аналізу саги, обмежена. Першою серйозною роботою у даному напрямку є

дисертаційне дослідження Новічкова О.О. “Ономастичний простір англосаксонських творів фентезі і засоби його передачі на російську мову” (Северодвінськ, 2013), де роман розглянуто фрагментарно і з позиції перекладу.

Мета даної роботи – ідентифікаційний аналіз, розкриття символічного коду Дж.Р.Р. Мартіна у романі “Гра престолів”.

Під символічним кодом ми будемо розуміти систему умовних знаків, понять, ідей та явищ, що мають у собі декілька змістів, культурно-історичне та оцінально-авторське наповнення.

Символічний зміст криється у самій архітектоніці фентезійного світу Мартіна. Умовний час твору – лицарське середньовіччя. При цьому, вибудовуючи свій вигаданий світ, автор широко використовує макет, запозичений з британської давнини та історичного минулого Америки. Однією з таких історичних реалій є так звана Стіна – “The Wall”. Стіна як просторовий елемент роману, символ Півночі та Нічної Варти, кордон між державою Семи Королівств та світом небезпечних істот, здається, є інновацією Мартіна і не має аналогів: “The Wall is a colossal fortification which stretches for 300 miles along the northern border of the Seven Kingdoms, defending the realm from the wildlings who live beyond. The Wall is reported to be over 700 feet tall and is made of solid ice. It was reportedly constructed using both magic and mundane means some eight millennia ago to defend the realm against the White Walkers who reportedly dwell in the uppermost north <...>. The Wall is defended and held by the Sworn Brothers of the Night’s Watch <...>. The headquarters of the Watch is Castle Black, located in the shadow of the Wall at the northern end of the Kingsroad” [1, с. 178-179]. Між тим, подібний просторовий елемент є частиною топосу північного кодону старовинної Британії, відомий як Адріанський вал – пам’ятник періоду римських завоювань: “This defensive wall, which stretched for 73 miles, was built between A.D. 122 and 127. It was twenty feet high and eight feet thick. Twenty thousand legionaries manned the area and detachments constantly patrolled the flat walk along the top. The wall had seventeen great forts, as well as a “milecastle” each mile and a turret or signal tower every 500 yards. On the northern side of the wall was a thirty-foot ditch and on the southern side was a road to permit the rapid movement of troops to areas where the Picts and Scots attacked” [2, с. 9]. Крім того, цікавою є назва усього королівства – the Seven Kingdoms, що знов повертає нас до Британії англосаксонського періоду: “By 600, with the invasions over, these seven kingdoms had been established (T.C. – Northumbria, Mercia, Wessex, Sussex, Essex, East Anglia, Kent)” [2, с. 13].

Ще однією алюзією до Америки періоду громадянської війни є протистояння Півночі і Півдня.

Повертаючись до номінативної символіки, мислиться цікавою назва мартіновської держави – Сім Королівств. Поняття Семи Королівств,

запропонованих в романі, можна інтерпретувати і в дещо іншому ключі. Колеман у своїй книзі “Комітет 300” [3], говорячи про королівські аристократичні сім’ї, що представляють династію Меровінгів, називає сім країн: Італію, Німеччину, Швейцарію, Великобританію, Голландію та Грецію. Згадка нами Меровінгів не є випадковою. Династія Меровінгів відома як династія Драконів. Зауважимо, що в романі Мартіна “A Game of Thrones” королівський трон Семи Королівств (the Seven Kingdoms) довгий час займали завойовники-Таргаріани або Дракони (згадаймо російське Тугарин-змій). Відомості, які надає автор про будинок Таргарієнів такі: “The Targaryens are the blood of the dragon, descended from the high lords of the ancient Freehold of Valyria, their heritage proclaimed in a striking (some say inhuman) beauty, with lilac or indigo or violet eyes and hair of silver-gold or platinum white. Aegon the Dragon’s ancestors escaped the Doom of Valyria and the chaos and slaughter that followed to settle on Dragonstone, a rocky island in the narrow sea. It was from there that Aegon and his sisters Visenya and Rhaenys sailed to conquer the Seven Kingdoms” [4, p. 799]. Цікавий також той факт, що коріння Меровінгів йде до британських островів, а саме племені Tuatha de Danaan [5]. Не можна не помітити той факт, що дракон як символ дому Таргарієнів відсилає нас до древнього валлійському символу, присутньому на національному прапорі Уельсу – червоного дракона або І-Драйг Гохе (від Валлі. Y Ddraig Goch). Практично повністю зберігається колірна палітра при зображенні символу, проте змінюється число голів дракона, що обумовлено “історичними подіями” давнини романічного світу: “The Targaryen banner is a tree-headed dragon, red or black, the three heads represented Aegon and his sisters” [4, p. 799]. Більш того, як зазначено вище, відмінною рисою представників династії Дракона були сріблясте волосся і фіалкові очі, що не один раз підкреслюється в тексті твору при описі так званих останніх представників роду (the Last Targaryens) – Візеріца (Viserys) і Дейенеріс (Daenerys): “He was a gaunt young man with nervous hands and a feverish look in his pale lilac eyes” [4, p. 25]; “The color [of the dress – T.C.] will bring out the violet in your eyes” [4, p. 25]; “Look at her. That silver-gold hair, those purple eyes ...” [4, p. 30]; “Anger flashed in her brother’s lilac eyes” [4, p. 30] та ін. Зауважимо, що легендарним драконом Уельсу вважається ніхто інший як Драг-ушумгаль (маг-дракон), нащадок аннунаков – легендарних царів-драконів Стародавнього Шумеру. У Старій Англії він відомий під прізвиськом Фіалковий Дракон. За переказами він походив з царського дому Шімті, будучи нащадком шумерського царя Шарру-кіна, дракона-царя з династії Аккада (2371-2316 рр. до н.е.). Легенда свідчить, що він був безсмертним і любив перетворюватися на дракона, луска якого пахла фіалками [6, с. 185]. Примітно, що у кельтів дракони символізували владу, лідерство, що знайшло своє відображення в словотворенні: “Pendragon” = “вождь”.

Крім легендарних мотивів, в основу зображення будинку Таргарієнів покладено певний філософський світогляд, при цьому відкинута звичне казкове / фольклорне і відповідно толкїїнівське сприйняття дракона як істоти прив'язаної до золота, стража, що викрадає юних дів. Мартіном використовується юнгівська концепція, який, виходячи за рамки архітепічного значення даного символу, стверджував, що “дракон є образом матері (тобто дзеркалом материнського початку чи несвідомого), і що він висловлює огиду індивідуума до кровозмішення і страх його вчинення” [6, с. 186], що характерно для династії Таргарієнів: “For centuries the Targaryens had married brother to sister, science Aegon the Conqueror had taken his sisters to bride. The line must be kept pure, Viserys had told her a thousand of times; theirs was the kingsblood, the golden blood of Valyria, the blood of the dragon” [4, p. 29]; “To preserve the blood royal and keep it pure, House of Targaryen has often followed the Valyrian custom of wedding brother to sister” [4, p. 799]. Примітно, що пізніше Дайєнеріс Таргарієн нарікають Матір'ю Драконів.

Повертаючись до питання про найдавніші світові династії, слід згадати про так зване коліно Данове, до символів якого належать змії (дракон) і лев. Цікаво, що після Таргарієнів залізним троном of Seven Kingdoms намагаються заволодіти ні хто інший як the Lannisters, родовим гербом будинку яких є лев: “Fair-haired, tall and handsome, the Lannisters are the blood of Andal adventurers who carved out a mighty kingdom in the western hills and valleys. <...> Their sigil is a golden lion upon crimson field. The Lannister words are Hear Me Roar!” [4, p. 787]. Крім того, історично в двох розділених гілках коліна Данова виділяють північну, яка дала початок династії Меровінгів, і південну – хазарську [7], що знову повертає нас до поділу на Північ і Південь створеного Мартіном світу. До того ж велику схожість з хазарами мають описані в книзі кочівники Дотракійці (Dothraki). Порівняємо загальні характеристики обох. Отже, історичні джерела надають такі відомості про хазарів: “кремезні, безбороді, потворні, приросли до коней. Вони настільки зріднилися з конем, догляду за яким приділяють велику увагу, що вважають ганьбою ходити пішки. Вони воюють тільки на конях, використовуючи як зброю меч, лук зі стрілами і аркан. Вони постійно кочують по різних місцях, ніби вічні втікачі. Прийшовши на багате травною місце, вони розташовують у вигляді кола свої кибитки ... винищивши весь корм для худоби, вони знову везуть, так би мовити свої міста, розташовані на возах ... Вони ламають все, що трапляється на шляху” [8, с. 14]. Подібний опис, але вже Дотракійців, знаходимо в романі. Під час весільної церемонії Дейєнеріс Таргарієн отримує в подарунок традиційну дотракійську зброю: “The khal's bloodriders offered her the traditional three weapons, and splendid weapons they were. Naggo gave her a great leather whip with a silver handle, Cohollo a magnificent arakh chased in gold, and Qot-

ho a double-curved dragonbone bow taller than she was” [4, p. 99]. Самі ж дотракійці описані наступним чином: “... I looked at the Dothraki and saw half-naked barbarians, as wild as their horses. <...> They are better riders than any knight, utterly fearless, and their bows outrange ours. In the Seven Kingdoms, most archers fight on foot, from behind a shieldwall or barricade of sharpened stakes. The Dthraki fire from horseback, charging or retreating, it makes no matter, they are full as deadly ... and there are so many of them, my lady. Your lord husband alone counts forty thousand mounted warriors in his khalasar” [4, p. 376]. Підкреслюється суворість їхніх облич, які лякають головну героїню: “His face was hard and cruel, his eyes as cold and dark as onyx” [4, p. 34]. Акцентується увага на важливості коней в житті кочівників. “In some khalasars <...> the bloodriders shared the khal’s wine, his tent, and even his wives, though never his horses. A man’s mount was his own” [4, p. 379]. Інформація про постійні переїзди дається через сприйняття незвичної до переїздів Дейєнеріс Таргарієн: “At first it had not come easy. The khalasar had broken camp the morning after her wedding, moving east toward Vaes Dothrak, and by the third day Dany thought she was going to die. Saddle sores opened on her bottom, hideous and bloody. Her thighs were chafed raw, her hands blistered from the reins, the muscles of her legs and back so wracked with pain that she could scarcely sit” [4, p. 220]. Зазначено, що дотракійці подорожують у пошуках трави, опис різних видів якій представлено у творі (“Past here, there were no hills, no mountains, no trees nor cities nor roads, only the endless grasses, the tall blades ripping like waves when winds blew . <...> There are hundred kinds of grass out there, grasses as yellow as lemon and as dark as indigo, blue grasses and orange grasses and grasses like rainbows” [4, p. 219]), як і інформація про нищівність подібних пересувань : “Behind them the great horde might tear the earth and muddy rivers and send up clouds of choking dust, but the fields ahead of them were always green and verdant” [4, p. 222]. Нащадків коліна Данова називали “довговолосими королями”. З язичницьких часів до свого падіння носили вони довге волосся, що вважалося обов’язковим атрибутом монарха. Відсікання волосся вважалося найтяжчою образою для представника династії, на практиці воно означало втрату прав на владу [7]. У книзі Мартіна значення символу переосмислюється – дотракієць сам відсікає собі волосся в разі поразки в бою. Відрубане волосся стає знаком його ганьби: “When Dothraki are defeated in combat, they cut off their braids in disgrace, so the world will know their shame” [4, p. 34]. Примітно, що у своєму романі Мартін з’єднує останню представницю династії Драконів Daenerys Stormborn і дотракійського вождя (khal, horselord) шляхом їхнього шлюбу, що символічно. “Найдавніші китайські зображення дракона дуже схожі на зображення коня” [6, p. 185].

Символізм основних династій простежується також у астрально-символічному ключі, що вимагає розширеного пояснення. У першій книзі

циклу “Гра престолів” названо чотири головні “дома”, що вступили в гру – Старки, Ланністери, Таргарієні та Баратеони. Кожне ім’я не є випадковим і несе у собі глибинну інформацію. Так, “stark” у перекладі з англійської – суворий, сильний [9], що цілковито співвідноситься з роллю дому як королів Півночі, лордів Winterfell і девізом “Winter is coming” = “зима близько” [4] та їхнім династичним символом лютувовком. Саме поняття лютувовка є північноамериканською реалією земного минулого. За романом Мартіна ця напівміфічна істота нібито мешкала за Стіною: “A wolf <...>. A freak <...>. Look at the size of it. <... Half buried in bloodstained snow, a huge dark shape slumped in death. Ice had formed in its shaggy grey fur, and the faint smell of corruption clung to it like a woman’s perfume. Bran glimpsed blind eyes crawling with maggots, a wide mouth full of yellowed teeth. But it was the size of it that made him gasp. It was bigger than his pony, twice the size of the largest hound in his father’s kennel. <...> That’s a direwolf” [4, с. 15]. Його прототипом є Dire Wolf (лат. Canis dirus, рос. жакливий вовк) – вид, який насправді мешкав на нашій планеті в епоху пізнього плейстоцену на території Північної Америки. Жакливі вовки мали трохи коротші, проте міцні лапи у порівнянні з тулубом, більш виражену щелепу та довші зуби у порівнянні з сучасними вовками, мозок їхній був дещо меншим. Тулуб в середньому досягав довжини у 150 см, вага від 50 до 80 кг. [10].

Простір Семи Королівств організовано як зони панування основних аристократичних домів. Якщо суворі Старки володіють холодною Північчю, то теплий Південь належить сонячним левам – The Lannisters: “Their sigil is a golden lion upon a crimson field. Lannister words are *Hear Me Roar!*” [4, с. 787]. Зв’язок з левою сутністю простежується не лише у хоробрості Ланістерів, пихатості, звичці носити золотий обладунок, але й у зовнішності: усі вони мають особливий колір волосся – “hair as bright as beaten gold” [4, с. 36]. Крім того, вони по-королівськи багаті і завжди були наближені до королівського двору: “The gold of Casterly Rock and the Golden Tooth has made them the wealthiest of the Great Houses” [4, с. 787]. Саме слово “Ланістер” йде від латинського “lannista” = тобто начальник гладіаторів.

Іншою тотемною твариною і водночас геральдичним символом “of the youngest of the Great Houses”, зображеного Мартіном – The Baratheons, є олень: “The Baratheon sigil is a crowned stag, black, on a golden field. Their words are *Ours is the Fury*” [4, с. 783]. У кельтів олень “вважався магичною істотою, яке може провести людину в Інший Світ і часто з’являвся в образі прекрасної дівки, яка могла перетворюватися на лань” [11]. Сам знак прийшов у родину Баратеонів по жіночій лінії: “Orys took the girl to bride, and adopted the banner, honors, and words of her line” [4, с. 783]. Сучасний володар знаку король Роберт Баратеон постійно грає зі своїм життям, немов бажаючи смерті, через яку він би міг возз’єднатися зі своєю загиблою

нареченою, сестрою Неда Старка, страченою попереднім королем. В ім'я Ліани він віддав смерті і її ката: ““I vowed to kill Rhaegar for what he did to her” // “You did”, Ned reminded him. // “Only once,” Robert said bitterly”. // “In my dreams, I kill him every night,” Robert admitted. “A thousand deaths will still be less than he deserves”. // <...> Ned had loved her [Lyanna – Т.С.] with all his heart. Robert had loved her even more” [4, с. 40-41]. Баратеони (Baratheon) з грецької означає “безодня”, що характеризує натуру короля Роберта, який не має кордонів ні в чому.

Останній центральний рід у першому романі – це Таргарієни. Ім'я походить від староанглійського “Targe” – маленький круглий щит та “-aryen”, що з санскриту означає “благородний”, “святий”. Крім того, Арієн є алюзією до творів Дж. Р.Р. Толкієна і його персонажу Arwen – діви Валар, що куєрує човном Сонця. Таким чином, Таргарієни = сонячний щит або іншими словами – сонце. Як і зазначена вище діва, вони не бояться вогню і не можуть бути спаленими. Сама толкієнівська номінація “Валар” у тексті Мартіна з'являється у дещо зміненій формі і функціонує як географічна назва – “Валірія” – від латинського “valeria” – орел.

Усі чотири родини відіграють у романі свою особливу роль і займають певне місце у просторі твору. Якщо співвіднести символи, характерні домам цих родин із зодіакальними знаками, то вимальовується певна закономірність. Так лев Ланністерів відповідає зодіакальному Левові. В опозиції до нього – Водолей, якому у романі відповідає старківський вовк. Ланністери і Старки у книзі виступають ворогами і панують протилежними світами – Півднем і Північчю.

У Таргарієнів на гербі Дракон, знак якого співвідноситься із зодіакальним Скорпіоном, що за легендою відроджується з попелу, як у книзі це роблять нащадки Таргарієнів. Навпроти Скорпіона – Телець, якому у романі відповідає баратеонівський Олень. Таргарієни як зкинута Баратеонами династія, загрожує пануванню останніх і розпочинає гру за престол.

Таким чином, ми отримуємо чотири біблійні знаки: Лев, Водолій, Скорпіон, Телець. Якщо співвіднести ці чотири істоти з картами Таро “Світ”, то стане очевидним, що північні Старки (Водолій) згідно з астрологічною символікою знаходяться у Глибині Небес (її символізує Північ), а значить – у Літньому Сонцестоянні. Спрацьовує міфологема – відрубана голова Неда Старка є символом. Адже період Літнього Сонцестояння ще називають Івановим днем на честь Іонна Хрестителя, який був обезголовлений.

Знак навпроти – Лев (Ланністери) знаходиться на Півдні. В астрології Південь символізує зимове Сонцестояння. Тож сонце Ланністерів слабе, тьмяне. Воно зійшло напередодні зими, яка “близько”.

На Сході – Таргарієни, на Заході – Баратеони. Сонце Баратеонів зайшло зі смертю короля, а Сонце Таргарієнів тільки почало підійматися.

Таким чином, роман Дж. Р.Р. Мартіна “Гра престолів” побудований на широкому історичному, міфологічному матеріалі, сповнений символічного змісту, що простежується на різних його рівнях. Численні алюзії та ремінісценції, представлені у творі, дають змогу його більш глибокого прочитання. Символічний зміст простежується на номінативному рівні, у геральдичній знаковості, архітектоніці романічного світу. Така його ресурсність дає матеріал для ґрунтовного літературознавчого аналізу. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні не лише антропонімічної та зооморфної символіки, а й глибинного аналізу топонімічної знаковості у всіх книгах саги.

Список використаних джерел:

1. A-Game-of-Thrones-Guide [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://7kingdoms.ru/2011/guide-game-of-thrones>.
2. Richer John, Saywell John, Spring Earle, Vallery Hugh. The British Epic / John Richer, John Saywel, Earle Spring, Hugh Vallery. – Toronto : Clarke, Irwing and Company Ltd. – 1967. – 347 p
3. Колеман Джан. Комитет 300 / Джон Колеман. – [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://ligis.ru/librari/1455.htm>.
4. Martin George R.R. A Game of Thrones / George R.R. Martin – Falkirt, Stirlingshire : Clays Ltd. – 803 p.
5. Плиний Гай Секунд. Естественная история / Гай Плиний Секунд Старший // Вопросы истории естествознания и техники, 2007. – № 3. – С. 110-142.
6. Керлот Хуан Эдуардо. Словарь символов / Хуан Эдуардо Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.
7. Aho Barbara. The Merovingian Dynasty / Barbara Aho. [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : http://www.bibliotecapleya.des.net/merovingians/merovingios_04.htm.
8. Плетнёва С.А. Хазары / С.А. Плетнёва. – М. : Наука, 1976. – 96 с.
9. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby. – New York : Oxford University Press. – 2000. – 1715 p.
10. Ужасный волк [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>
11. Тотемные животные. Животные кельтских мифов [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : <http://mcgregor.narod.ru/totem.htm>.

US ADMINISTRATION – УРЯД США, ЧИ АДМІНІСТРАЦІЯ?

(до проблематики перекладу англійських слів іншомовного походження українською мовою)

БОГДАНА СТОЙКА

аспірант, старший викладач Львівської національної академії мистецтв

Анотація. Під час перекладу запозиченої термінології основна мета є забезпечення максимальної точності. Особливу увагу слід звертати на переклад політичних термінів, оскільки правильне вживання слів є одним із найважливіших умов у сфері політики.

Ключові слова: запозичення, іншомовні слова, проблематика перекладу.

Summary. The special attention is should be paid to the translation of political terms, as the correct usage of the words is one of the most important conditions in the sphere of policy.

Key words: borrowing, loanwords, translation problems.

Запозичення – це процес, у результаті якого у мові з’являється й закріплюється певний іншомовний елемент. Це невід’ємна складова функціонування та історичної зміни мови, одна з основних джерел поповнення словникового запасу; також це повноцінний елемент мови, що є частиною його лексичного багатства, служить джерелом нових коренів, словотвірних елементів і точних термінів. Запозичення з інших мов є одним із найважливіших чинників їх розвитку. Процес запозичення лежить у самій основі мовної діяльності.

Звукова та формальна одноманітність у межах мови є наслідком запозичення одними індивідуумами в інших; так само є і запозичення елементів лексики однієї мови іншою мовою – через взаємодію їх носіїв. Частка запозичених елементів з інших мов велика, хоча точно підрахувати їх кількість неможливо, як і причини постійного збільшення кількості іншомовних елементів, що проникають у мову, і внаслідок дії процесу асиміляції, котрий ускладнює можливість встановити походження слова. У кожній мові варто виокремити такі види іншомовних слів: слова, притаманні усім мовам однієї сім’ї; слова, загальні для більшості мов, споконвічні слова конкретної мови; запозичені слова.

Це загальноприйнята класифікація словникового складу англійської мови. Але її не можна назвати однозначно вірною. Ще одна складність – розрізнення термінів “походження слова” і “джерело запозичення”. Попри певні неточності, дана класифікація демонструє масштабність явища: бачимо, більшість слів англійської є запозиченими – більш ранньої чи пізньої епохи, з близької чи далекої мовної системи. Причини цю-

го явища різноманітні, але єдині для всіх мов; у тому числі виділяють внутрішньолінгвістичні і його зовнішні, екстралінгвістичні. До внутрішньолінгвістичних відносять такі:

1) потреба у найменуванні об'єкта чи явища, обумовлена відсутністю даного явища в когнітивній базі мови-рецептора. Це основна і найбільш давня причина запозичення; разом із появою нового запозиченого найменування явища у мову народу, воно є за його назву (*bistro, gondola, elephant*); 2) потреба у найменуванні об'єкта чи явища, зумовлена неточністю наявної назви. За наявності справжнього і іншомовного слів з подібним значенням англійське слово має як загальне значення, так і запозичене – як загальне значення, і додаткові відтінки. Екстралінгвістичні причини такі:

1) соціально-психологічна: вираз конотацій, яких не має відповідна одиниця мови, що запозичує; наприклад, створення ефекту “престижності” (французьке *boutique* “крамничка, торгує дорогими, частіше незвичними товарами у дорогому районі” і латинське *emporium* “великий торговий центр” використовуються як для уточнення нейтрального англійського слова *shop* при позначення магазинів саме таких типів, але й здобуття права підкреслити престижність конкретного місця торгівлі). 2) активізація міжнародних зв'язків, процес глобалізації, викликає появу великої кількості інтернаціоналізмів – слів однієї мови, запозичених дуже багатьма мовами світу. Після долучення у мову, запозичення піддається процесу асиміляції - адаптації слова до іншої мовної системи, яке виражається у зміні вимови, написання слова, зміні його граматичних властивостей відповідно до правил мови, що запозичує, та часто – у зміні семантики. Іноді у мові, що запозичує, похідне значення слова стає більш вживаним, ніж основне, наприклад, *claim* частіше вживається у значенні “стверджувати”, а не “претендувати”, *issue* – “питання”, а не “випуск”, *source* – “джерело інформації”, а не “джерело”. Виділити запозичені елементи у мові звичайно важко, якщо слово ще не встигло асимілюватися. Однак у окремих випадках (переважно з найбільш старими запозиченнями) зробити це дуже важко. Проведені лінгвістами дослідження свідчать про існування певних індикаторів, які дозволяють встановити іншомовність слова. Що ж до запозичень на інших мовних рівнях, то тут доводиться покладатися здебільшого на індивідуальне “відчуття мови”, типовість чи нетиповість певної структури. Процес асиміляції проходить поступово, внаслідок чого слова перебувають у різних його етапах і сягають до найрізноманітніших категорій відповідно до їх класифікації.

Одним з наслідків процесу запозичення є інтернаціональні і псевдоінтернаціональні слова. Інтернаціональними називаються слова, які поширені у багатьох мовах світу у результаті одночасного запозичення на кілька мов. Це переважно слова греко-латинського походження (грецькі: *autonomy, system, analysis*; латинські: *principle, nation, volume, progress*).

Національні варіанти інтернаціоналізмів різняться як написанням і вимовою, так і значенням, що потрібно враховувати при перекладі. Так, англійською мовою слово *ambition* має нейтральне значення “прагнення до мети”, тоді як українське *амбіція* має негативне забарвлення. Такі випадки найчастіше призводять до появи “хибних друзів перекладача”, чи псевдоінтернаціональних слів – лексичних одиниць двох мов, подібних за звучанням і написанням, а частково чи цілком розбіжних за значенням. Псевдоінтернаціональні слова можна розділити на групи відповідно до ступеня подібності:

1) слова, мають однакове написання і вимову, але цілком різні за значенням (*accurate* – точний, а не акуратний; *complexion* – колір обличчя, а не комплекція; *magazine* – журнал, а не магазин); 2) слова, які, крім написання і вимови, збігаються й у деяких значеннях, але завжди – в поширених (*authority* – влада, рідше – авторитет; *pretend* – прикидатися, рідше – претендувати; *solid* – твердий, не тільки солідний); 3) слова, близькі, але ідентичні за написанням й звучанням, і мають різні значення (*adapt* – пристосувати, *adopt* – приймати; *data* – дані, *date* – дата; *later* – пізніше, *latter* – останній із перелічених, *letter* – літера, лист); 4) назви заходів, співзвучні, але співпадають за значенням кількості.

При перекладі запозичень можна використовувати всі прийоми, але вони не однаково застосовуються у різних випадках. Розбіжність у їх застосуванні пояснюється різним ступенем необхідної точності. Так, під час перекладу запозиченої термінології основна мета є забезпечення максимальної точності, переклад запозичень у мистецькій літературі вимагає передачі коннотативних значень слів, під час перекладу неологізмів найчастіше необхідна розшифрування й пояснення значення слова. У кожному конкретному випадку перекладач як автор тексту має вирішувати, який спосіб переказування найточніше передасть сенс висловлювання й наміри автора; необхідно враховувати ступінь підготовленості читача у тій чи іншій галузі, і навіть стилістичну адекватність. Деякі лінгвісти звертають уваги на терміни, серед яких є велика кількість запозичень. Однослівні терміни, латинського і грецького походження, здебільшого мають постійні еквіваленти, що й використовуються під час перекладу. Ці еквіваленти утворюються шляхом транскрипції (*computer, electrolyte*) чи транслітерації (*electrode, collector*). При неможливості передати термін одним словом, використовується прийом описового перекладу (*flexibility* - робота з гнучкою системою годин , *clock in/on* – реєструватися при прибутті на робоче місце). Найчастіше може бути вибір з кількох варіантів перекладу:

- вибір між транскрипцією і відповідністю українською мовою (*relay* - реле/перемикач, *radiation* - радіація/випромінювання, *industry* - індустрія/промисловість);

- вибір між транскрипцією і описовим перекладом (*tachograph* – тахограф/ прилад для виміру частоти обертання). Вибір однієї з альтернатив залежить від думки перекладача щодо доречності конкретного слова у певному тексті. Калькування застосовується під час перекладу як однослівних термінів, так і термінологічних словосполучень. Переклад термінів, які складаються з кількох запозичених слів, також має особливості, зумовлені, проте, не властивостями самих елементів, викликаними їх походженням, а впливом приймаючої системи англійської мови. Дво-слівні терміни поділяються на прості, еліптичні і “хитрі”. Прості терміни однозначні (*pressure gauge* – манометр). Еліптичні є кальками англійських термінів (*nuclear tests* – ядерні випробування у значенні випробувань ядерної зброї, а не випробування у ядерному реакторі). У даному випадку слід надати розгорнутий переклад, вказати еквівалент-кальку, чи можна скористатися самою калькою. Складність під час перекладу “хитрих” термінів у тому, що й компоненти слід змінювати місцями (*maximum theory* – теоретичний максимум, а не максимальна теорія). Багатокомпонентні терміни перекладаються з кінця, оскільки останнім словом є основне словосполучення (*time division multiple access system* – система тимчасового поділу з багаторазовим доступом).

Особливу увагу слід звертати на переклад політичних термінів, оскільки правильне вживання слів є одним із найважливіших умов у сфері політики:

1) якщо є український термін, що співпадає за значенням із запозиченим словом, слід використати його, а не транскрипцію. Так, *Department* (США), *ministry*, *office* (Брит.) слід перекладати як *міністерство*;

2) невірно перекладати англійський термін співзвучний українському слові з подібним значенням (*US Administration* – уряд США, а не адміністрація);

3) не можна використовувати дослівний переклад, якщо є поєднання з іншим значенням (*bread line* – межа бідності, а не черга за хлібом);

4) необхідно враховувати відмінність між значеннями терміна до й Великобританії (*Congress* – Конгрес (США)/з’їзд (Брит.); *Attorney General* – міністр юстиції (США)/Генеральний прокурор (Брит.));

5) синонімічні терміни слід перекладати у тому ж порядку (*Grand Old Party, Republican Party* – Республіканська партія);

6) під час перекладу нових термінів слід звертатися до такого його способу, який найточніше передає зміст (*Reconstruction Finance Corporation* – управління з фінансування реконструкції промисловості; *Реконструктивна фінансова корпорація* – зрадливий переклад);

7) треба враховувати можливі експресивні відтінки і переносні значення. Наприклад, вищезгадане Управління прославалося хабар-

ництвом, тому він часто вживається в переносному значенні та вважається символом корупції у уряді США.

Зокрема, існує кілька варіантів перекладу терміносполуки *public policy*: державна політика, публічна політика, суспільна політика, громадська політика, національна політика, з яких доцільно обговорювати перші три, але найчастіше проблема ототожнення цих понять та їх перекладу стосується лише термінів “державна” та “суспільна”. В українській мові означення “публічний” вживається у значенні “доступне всім”, “відкрите для всіх”. Публічність, прозорість – це лише одна із суттєвих характеристик терміносполуки “public policy”, проте не визначальна. В англійській мові термін “public” в контексті політики означає курс дій, який виробляє влада як на центральному рівні (державна влада), так і на рівні місцевого самоврядування. З урахуванням українських традицій цьому поняттю точніше відповідає саме варіант “державна” або “суспільна”. Тобто, за контекстом і змістовими особливостями для поняття *public policy* адекватним є “державна політика”, і зворотний переклад (в анотаціях до статей, в авторефератах тощо) англійською мовою як *state policy* не відповідає сфері вживання дефініції “державна політика” в українській практиці та не сприяє кристалізації аналізу державної політики. Компромісним варіантом є термін “суспільна політика” – як підкреслення важливості, що вона проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розбудови громадянського суспільства. Отже, зважаючи на утвердження в українській практиці де-факто терміна “державна політика”, рекомендується його вживання. Слід звернути увагу на термінологічні відмінності у змісті словосполучення “державний сектор” в англійській та українській мовах. В англійській мові “public sector” буквально означає “суспільний сектор” і є антонімом словосполучення “private sector” – “приватний сектор”. На відміну від української, в англійській мові слово “державний” (“state”) стосовно державного сектора економіки практично не вживається. Використовуються термін “public” (“суспільний”), який стосується всього, що не є об’єктом приватної власності і перебуває поза сферою дії приватного сектора, або терміни з вужчим значенням: “federal” – федеральна власність, “municipal” – муніципальна, “state” – власність штату.

Запозичення також є джерелом неологізмів. Тут використовуються такі прийоми:

- 1) переписування (*offshore company* – офшорна компанія);
- 2) транслітерація: власних назв (*Layetana Company* – Лайетана Компані); понять життя (*resume* – резюме, *lobby* – лобі, *tender* – тендер); термінів (*multimedia* – мультимедіа, *modern* – модерн);
- 3) калькування (*global village* – всевітнє село);
- 4) описовий переклад (*monorail* – однорельсова підвісна залізниця).

Різновидом запозичених реалій є аббревіатура. Запровадження їх у текст

аналогічно звичайним запозиченням: первинне вживання з коментарем, наступні – як термін (*FARC – ФАРК, Збройні революційні сили Колумбії*).

Назви, які належать до групи власних назв, є цікавими з огляду на їх запозичення, оскільки вони значно простіше запозичаються, і навіть в цілому або частково є утвореними з запозичених компонентів. Число таких нових назв постійно зростає.

Одна із підгруп назв – географічні найменування. Тут застосовуються такі правила:

1) багато назв перекладаються так: *Lake Superior – озеро Верхнє, Cape of Good Hope – Мис Доброї Надії, Rocky Mountains – Скалисті Гори*;

2) можлива транскрипція назв: *Salt Lake City – Солт-Лейк-Сіті, Pearl Harbor – Перл Харбор*;

3) назви-словосполучення можуть передаватися комбінованим способом: споконвічна для мови оригіналу частина калькується, а запозичена частина транскрибується: *North Dakota – Північна Дакота, New Zealand – Нова Зеландія*.

Іменниковий елемент в назвах може передаватися у різний спосіб:

1) перекладом: *Atlantic Ocean – Атлантичний океан*;

2) транскрипцією: *Fleet Street – Фліт Стріт*;

3) перекладом і транскрипцією одночасно: *Bull Lake – озеро Булл-Лейк*;

4) додаванням: *Park Lane – вулиця Парк-Лейн*.

Зростає кількість назв нових підприємств, періодичних видань, фільмів, музичних груп тощо. Назви їх часто теж складаються з запозичених елементів, які перекладаються за допомогою транскрипції: *Paramount Pictures – Парамант Пікчерз, Johnson and Johnson Inc. – Джонсон-енд-Джонсон Інкорпорейтед, The Wall Street Journal – Уолл Стріт Джорнел*. Найвідоміші назви, наприклад, *The Financial Times* не транскрибуються і не транслітеруються. Передбачається, що їхні назви відомі всім, і не викликають труднощів при сприйнятті.

Назви партій, міжнародних організацій, державних служб, зазвичай, перекладаються з допомогою калькування:

Conservative Party – Консервативна партія; Security Council – Рада безпеки; House of Representatives – Палата Представників; U.S. Department of State – Департамент США.

Але тут є свої винятки, де не застосовують калькування; такими назвами є традиційні еквіваленти: *Labour party – Лейбористська партія* (а не *Трудова*); *Foreign Office – Форін Офіс* (МЗС Об'єднаного Королівства); *Intelligence Service – Інтелідженс сервіс* (розвідуправління Великобританії).

Окремо слід звернути увагу на такий аспект використання запозичень, як доречність. Багато слів, запозичених, зокрема, англійською мо-

вою з деяких інших мов і культур, що прийнялися в українській мові у транскрибованій формі, успішно адаптувалися до системи мови й дуже виправдано використовуються, переважно, у сфері політики (*president – президент, impeachment – імпічмент, inauguration – інавгурація, extradition – екстрадиція, rating – рейтинг*), хоч і продовжують викликати протест з боку прибічників пуризму, які виступають на захист використання споконвічних слів, еквівалентних запозиченим за значенням. Іншомовні слова мають певні переваги над варіантами, які пропонують пуристи – стислість, офіційне стилістичне забарвлення – вони не перешкоджають розумінню тексту; їх використання дуже виправдано. Такі слова як *менеджер (manager), мерчендайзер (merchandise), девайс (device), коучинг (coaching), прюфрідинг (proofreading)* запозичені останніми роками і викликають ще більше несхвалення. З огляду на свою новизну вони складніші для розуміння. Їх використання можна виправдати лише міркуваннями престижності, створюваної їх вживанням, оскільки вони мають свої еквіваленти українською мовою, (*управляючий, торговець, пристосування, наставництво, звірвання*), але їх звучання не є таким вже звиклим та сучасним як англійською.

Список використаних джерел:

1. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки / О. І. Кілієвич. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003.-510с.
2. Кілієвич О. Усталення термінології в галузі аналізу державної політики та економіки / О. І. Кілієвич. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003.-510с.
3. Мартиненко В.М. Державне управління і шлях до нової парадигми (теорія та методологія):[монографія] / В. М. Мартиненко. - Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2003.-220с.
4. Романов В. Вступ до аналізу державної політики: навч. посіб. / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус.- К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001.-238с.
5. Тертичка В. Державна політика:аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи",2002.-750с.
6. Термінологічний семінар "Право Європейського Союзу (Європейських Спільнот)". Лабораторія наукового перекладу євроінтеграційної термінології". [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ua-pereklad.org/ua/seminar/euro/lab

ВИКОРИСТАННЯ ПАТЕНТІВ США У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

ОЛЕКСІЙ ЦЕПКАЛО

*старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №2
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Інтеграція України в європейський освітній простір у рамках Болонського процесу, інтенсивні процеси глобалізації та інформатизації вимагають залучення нових ефективних методів навчання іноземної мови у немовному ВНЗ. Стрімкий технічний прогрес, розширення контактів між країнами, висувають перед немовними ВНЗ нове завдання у підготовці фахівців з рівнем підготовки відповідно до європейських стандартів, що передбачає розвинені вміння професійно орієнтованої усної та письмової комунікації. У методиці викладання іноземних мов впродовж декількох десятиліть проблема навчання професійно спрямованого писемного мовлення не втрачає своєї актуальності.

З отриманням НТУУ “КПІ” статусу університету дослідницького типу значно поживавішала науково-дослідна робота студентів, були внесені корективи до навчальних програм, оновлено вимоги до дипломного проектування. Дамо деякі пояснення щодо зазначеної проблеми, яка має свою специфіку. Для студентів технічних спеціальностей створення вторинних текстів на базі автентичної текстової інформації є одним з домінуючих завдань їхньої навчальної діяльності, значна частина якої присвячена науково-дослідній роботі. Розглянемо це на прикладі інженерно-хімічного факультету НТУУ “КПІ”, де студенти старших курсів активно долучаються до науково-дослідної роботи засобами іноземної мови професійного спрямування.

Однією з вимог до дипломного проекту, описаною в методичній літературі профілюючих кафедр, є проведення патентного дослідження, якому відводиться у дипломному проекті цілий підрозділ, з такими завданнями – “формулювання змісту модернізації (на основі технологічної схеми, конструкції хімічного апарату, його елементів, речовин)” [1, с. 51]. Наступним кроком є оформлення і подання заявки на корисну модель чи патент (власної модернізації апарату чи машини) до вітчизняного патентного відомства “Укрпатент”. Реферат, який є обов’язковою складовою заявки на корисну модель чи патент, звичайно має містити англійський переклад.

Метою патентного дослідження студентів є ознайомлення та аналіз 3-4 патентів, зареєстрованих у міжнародних патентних відомствах, в тому числі і в USPTO (United States Patent and Trademark Office) у якості про-

тотипів, що є найбільш близькими до апарата (машини), що проектується, із зазначенням їхніх переваг та недоліків. Обов'язково виконується посилення на джерело інформації (патент на винахід, на корисну модель, свідоцтво). У кінці підрозділу “Патентне дослідження” зазначається сутність модернізації хімічних апаратів (машин) та наводиться пропозиція щодо технічного рішення, яке можна покласти в основу власної заявки на патент [Там же].

Слід наголосити, що бази даних Патентного відомства США є найбільш привабливими для фахівців технічного профілю. Її призначення видавати патенти винахідникам і компаніям на їхні продукти та винаходи, а також реєструвати торговельні марки та об'єкти інтелектуальної власності. База Патентного відомства США є найстарішою у світі і в той же час найбільш зручною для проведення патентного пошуку. Вона розташована за адресою: <http://www.uspto.gov>. База містить опис усіх патентів США на винаходи та промислові зразки, починаючи з 1790 року і опис заявок на отримання патентів на винаходи, поданих за спрощеною схемою. Американська система класифікації винаходів є ієрархічною, багатоаспектною, детально розробленою системою. Система вперше була опублікована в 1830 р. і є однією з перших. В її основу покладено функціональний принцип упорядкування понять (є і принцип приналежності об'єкта до тієї чи іншої галузі, тобто предметно-тематичний принцип). Налічується близько 400 чинних класів і 120 тис. рубрик. Кожний клас містить підкласи, кількість яких складає від одного до кількох сотень. Індекс класифікації виражається двома числами, що розділені косою лінією, наприклад 30/246, де дві перші означають клас, а три наступні – підклас.

Відомо, що підготовка фахівців до інноваційної діяльності базується на принципах системності, міждисциплінарності та інтегративності. При цьому слід враховувати створення нового інформаційного режиму, сутність якого полягає, як зазначає Н. Сляднева, “у якісно іншому рівні інтелектуалізації інформаційного простору, необхідному для сталого розвитку суспільства, підвищення міри його керованості, нейтралізації фактора індетермінізму соціальних процесів” [3]. Як зазначають сучасні дослідження, висування інформації в ряд ключових світоглядних понять стало ознакою сучасного філософського і загальнонаукового осмислення взаємозв'язку ідеального і матеріального та процесу їх пізнання.

Особливу роль в інформаційно-аналітичній діяльності студентів, в залученні їх до науково-технічної творчості відіграє патентна інформація. Тексти патентної документації є первинними текстами для створення опису власної модернізації (вторинного тесту), які повстають перед студентами бакалаврату інженерно-хімічному факультету. Це пояснюється сприятливими екстралінгвістичними і суто лінгвістичними факторами, притаманні саме текстам патентної документації.

Суто лінгвістичні фактори не є метою цієї розвідки. Тому розглянемо екстралінгвістичні фактори. Відомо, що необхідним елементом наукових досліджень студентів є аналіз патентної інформації. [2, с. 13]. При підготовці курсових робіт і особливо дипломного проєктування семантичний аналіз текстів патентної інформації за темою власної роботи є обов'язковим завданням наукових керівників з профілюючих кафедр. Це викликано тим, що використання патентної інформації дозволяє ефективно шукати ідеї, системно поповнювати знання завдяки інформаційно-аналітичній діяльності, виокремлювати завдання для модернізації власного винаходу. Пошук інформації про винахід проводиться, як правило, для рішення однієї з таких задач: прогнозування тенденцій розвитку техніки; визначення новизни технічних рішень, що заявляються як винаходи; визначення патентної чистоти об'єктів техніки стосовно винаходів.

Наступним фактором, який заслуговує на увагу, є достовірність інформації. Патенти публікуються в офіційних патентних відомствах, відтак, вони мають максимальну достовірність, крім того, до 80% нової науково-технічної інформації публікуються тільки в патентній документації. Аналізуючи екстралінгвістичні фактори використання текстів патентної інформації не можна оминати їх високу інформаційну щільність.

Зазначені екстралінгвістичні фактори зумовлюють застосування текстів патентної документації у моделюванні навчальних ситуацій науково-дослідної роботи студентів, при цьому особлива увага приділяється позааудиторній самостійній роботі студентів.

Підсумовуючи вищенаведене, підкреслимо важливість патентної інформації у підготовці інженерів з інноваційним мисленням в університеті дослідницького типу. Майбутні фахівці технічного профілю, використовуючи нові інформаційні технології, отримують позитивний досвід, завдячуючи безкоштовному сервісу патентного відомства США. Звичайно, це має позитивний вплив та робить їх більш конкурентоздатними на сучасному ринку праці. Як свідчить практика, патентний пошук у 75 відсотків базується на американських патентах.

Список використаних джерел:

1. Методичні вказівки до виконання дипломного проєкту освітньо-кваліфікаційного рівня “Бакалавр” для студентів за напрямом підготовки 6.050503 “Машинобудування”, спеціальність “Обладнання хімічних виробництв і підприємств будівельних матеріалів” : [Електрон. ресурс] / Уклад.: Степанюк А. Р., Гатілов К. О. – К. : НТУУ “КПІ”, 2011. – 64 с.
2. Резніков С. Дослідницькі університети як центри інноваційного розвитку України / С. Резніков // Дзеркало тижня. 2011. – 22 січня – № 2.
3. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы. Аналітика, перспективи, прогнозування. – К. : Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”, 2003. – С. 553-571.

ОБРАЗ НЬЮ-ЙОРКА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

ЮЛІЯ ЧЕРНОВА

викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Черноморського державного університету імені Петра Могили

Анотація. Стаття “Образ Нью-Йорка в американській літературі” (на матеріалі романів Джона Дос Пассоса “Манхеттен”, Джеймса Патріка Данліві “Чарівна казка Нью-Йорка” та Пола Остера “Нью-Йоркська трилогія”) розповідає про Нью-Йорк як яскравий елемент у творчості американських письменників, про “роман-місто”, в якому мегаполіс є одним з головних героїв. Дослідження висвітлює засоби, завдяки яким романісти створюють образ та міфологему Нью-Йорка.

Ключові слова: Нью-Йорк, образ, місто, мегаполіс, символ, стиль, засіб, герой, простір.

Summary. The article “The Image of New York in American Literature” (based on the novels by John Dos Passos “Manhattan Transfer”, James Patrick Donleavy “A Fairy Tale of New York” and Paul Auster “The New York Trilogy”) deals with New York as a distinguishing element in American writers’ oeuvre, with “the novel-city”, in which the megalopolis performs as one of the protagonists. The research clarifies the means with the help of which the novelists create the image and myth of New York.

Key words: New York, image, city, megalopolis, symbol, style, means, protagonist, space.

Тема статті – образ Нью-Йорка в американській літературі та засоби його створення у творчості американських письменників на матеріалі романів Джона Дос Пассоса (John Roderigo Dos Passos) “Манхеттен” (“Manhattan Transfer”), Джеймса Патріка Данліві (James Patrick Donleavy) “Чарівна казка Нью-Йорка” (“A Fairy Tale of New York”) та Пола Остера (Paul Benjamin Auster) “Нью-Йоркська трилогія” (“The New York Trilogy”).

Нью-Йорк створив вищий для Америки еталон урбанізму, заснований на максимальній мобілізації національних ресурсів для обміну або переробки їх у зразки продукції, що відповідають вищим стандартам світової культури. Функція міста, місія його для країни і миру полягає саме в цьому “феномені Нью-Йорку”. Плід “нью-йоркського синтезу” культур – новий тип, стандарт і стиль урбанізму, який послідовно перетворює культурний простір Америки.

Як елемент розповіді Нью-Йорк завжди був присутній у національній американській літературі, яка народжується з появою на арені Вашингтона Ірвінга (Washington Irving, 1783-1859). З’являється “Історія Нью-Йорку, яку розповів Дітріх Нікербокер” (Humorous history of New York, by Dietrich Knickerbocker”), написана у 1809 р. та присвячена по-

діям від створення світу до 1664 року, коли Новий Амстердам став Нью-Йорком. Нікербокер розповідає, як перші європейські колонізатори перемогли індіанців й навчили їх “пити ром, займатися торгівлею, грати в азартні ігри, обманювати та битися один з одним” [5, с. 89; переклад наш. – Ю.Ч.] автор висміює й пиху завойовників, й лінощі жителів Нового Амстердаму.

Тімоті Дуайт (Timothy Dwight, 1752–1817), американський політик, теологіст та письменник, висміює в своїй багатотомній праці “Подорож по Новій Англії та Нью-Йорку” (“Travel in New England and New York, 1796-1817) розваги, найбільш поширені серед нью-йоркців, такі як танці, музика, бесіди, прогулянки, візити, шахи, їзда верхи, стрільба.

Анна Кора Моуотт (Anna Cora Mowatt Ritchie, 1819–1870), письменниця, актриса та драматург, у 1845 році написала драму “Мода, або життя в Нью-Йорку” (“Fashion; or, life in New York”), яка з великим успіхом йшла не тільки в Америці, але й в Англії, та отримала назву найкращої американської комедії 19-го століття. В цьому творі авторка направляє свій гумор на викривання людей, які маючи великі гроші, не прагнуть отримати освіту.

Тема збереження моральних принципів у жорсткому мегаполісі найповніше розкрита в автобіографічному творі Харрієт Енн Джакобс (Harriet Ann Jacobs, 1813 – 1897) “Пригоди із життя рабині” (“Incidents in the Life of a Slave Girl”, 1861). Гаррієт народилася в рабстві, протягом усього життя боролася за визволення себе та своїх дітей, народжених від білого чоловіка (сама Джейкобс була мулаткою). Вона наважується написати автобіографію, яка була опублікована при сприянні відомої на той час письменниці Лідії Марії Уайльд. В одній із глав свого роману Гаррієт з відчаєм розмірковує: “Ось сиджу я у Нью-Йорку, в цьому величезному місці, я не скоїла ніякого злочину, при цьому я не маю можливості поклонитися Господу в церкві. Поляк та угорець змогли знайти тут сховище, а я, американка, не можу навіть показатися на вулиці [17, с. 201; переклад наш. – Ю.Ч.]. У 1852 році Джейкобс була викуплена: “Людську істоту продали у вільному місті Нью-Йорку! Це навіть було зареєстровано, тобто наші нащадки дізнаються, що у 19-му столітті жінка була предметом угоди!” [17, с. 205; переклад наш. – Ю.Ч.]

Нью-Йорк у творах відомого американського письменника та суспільного діяча Теодора Драйзера (Theodore Dreiser, 1871 – 1945) – це великі надії та великі розчарування. В основу сюжету роману “Сестра Керрі” (“Sister Carrie”, 1900) Драйзер поклав історію однієї зі своїх шести сестер – Емми. В романі описується еволюція Керрі (Кароліни Мібер): з бідної робітниці вона перетворюється на успішну артистку Нью-Йоркського музичного театру. Керрі прагне своєю грою хвилювати

глядача, проте сцена стає для неї засобом боротьби за місце під сонцем, гроші тепер для неї важливіше ніж зміст п'єси, і в гігантському місті героїня так і не знаходить себе.

Яскравим представником “чорного” авангарду 60-х років у американській літературі є постать Лероя Джонса (Leroy Jones, 1934-2014). Дія його найвідомішої п'єси “Голландець” (“Dutchman and the Slave”, 1964) відбувається у нью-йоркській підземці, пеклі гігантського міста. Білошкіра жінка провокує негра, намагається його звабити, ображає та кінець кінців убиває ножом. Найстрашніше те, що на злочин майже ніхто не звертає уваги, місто та його жителі залишаються байдужими.

Норман Мейлер (Norman Kingsley Mailer, 1923 – 2007) бачить життя в Нью-Йорку як суцільний жах тоталітаризму. Роман “Американська мрія” (“An American Dream”, 1965) виправдовує свою назву. Стівен Роджак – модний нью-йоркський інтелектуал, втілення саме цієї американської мрії (що є розрекламованим брендом так само як і Нью-Йорк). Проте герой відчуває, що його життя зайшло у глухий кут. Він потребує допомоги, яку йому ніхто не може надати, адже живучи в такому суспільстві людина ніби не належить сама собі.

Отже, в американській літературі Нью-Йорк не зображується з позитивної сторони. Це місто велике та жорстоке, могутнє та холодне, місто, що ніби містить у собі несхожість поєднаних початків. Більшість письменників не використовують кольорову гамму під час опису Нью-Йорка та його архітектури, надаючи перевагу лише таким кольорам як сірий та чорний.

Останні роки багато що повертається до нас із літературного небуття, і “Манхеттен” Джона Дос Пассоса (1896-1970) – не виняток. Цей роман, опублікований в 1925 році, а через п'ять років виданий у Росії у перекладі Валентина Стеніча, викликав фурор, відкривши письменника, якого багато хто вважав найяскравішим серед блискучих американських прозаїків “втраченого покоління”. У радянському суспільстві було інакше: ще вчора розглянутий як “ідейно близький”, він ураз зробився ренегатом, віровідступником, дешевим белетристом, і на довгі десятиліття ім'я Дос Пассоса зникло. “Манхеттен” ми перечитаємо через шістьдесят з гаком років після його єдиного російського видання (роман був перевиданий у 1992 році).

Художня новизна цієї прози вразила читача 20-х років. “Манхеттен” так і залишився по-своєму унікальним твором у тому значенні, що це чистої води експеримент, роман-монтаж, подібність німих кінострічок з їх суворим чергуванням загальних планів і вихоплених камерою деталей з нерозчленованого потоку життя, що фіксується, який є нестерпимим у своїй динаміці. Композиція “Манхеттена”, на перший погляд,

досконало фрагментарна, проте насправді, дуже суворо організована. Все підлягає прагненню передати ритм, повітря, пульс життя величезного міста, створивши мозаїку побутових подій і біографій, що круто ламаються, великих історичних конфліктів і буденних подій, які теж несуть в собі відблиски часу.

У цьому калейдоскопі успіхів і невдач, самообманів і розчарувань, зіткнень, катастроф, зупинених хвилин історії, знівчених повсякденністю доль здійснений – причому з віртуозністю, недоступною незліченим імітаторам, - принцип, що визначив стилістику оповідання: короткі біографічні дані героїв, розповіді про їх пригоди, сюжетні лінії, які перетинаються одна з одною. У романі Дос Пассоса головний не сюжет, не герої, не психологізм, головною є тональність, дуже примхлива, виникаюча з поєднання ліричних мініатюр і підкреслено безпристрасних, чисто фактографічних фрагментів, зі складних асоціацій, якими сполучені лінії персонажів, що з'являються несподівано та так само несподівано зникають. Наприклад, на першій сторінці роману ми знайомимося з Бедом Корпнінгом, який приїхав у Нью-Йорк у пошуках кращого життя і називає себе “голкою у скирті сіна” [3, с. 23; переклад наш. – Ю.Ч.]. Читаємо про його перші пригоди на американській землі і тут розуміємо, що йдеться вже про іншого персонажа, про такого собі Еда Тетчера, який майже втрачає свідомість, йдучи до пологового будинку, де народжує його дружина. Через декілька сторінок, після знайомства з ще кількома дійовими особами, ми зустрічаємо цього ж Еда Тетчера з уже досить дорослою донькою. Роман “Манхеттен” дуже вдало доносить до читача навіжений ритм, темп життя Нью-Йорка. І використовує він саме цю калейдоскопічну систему знайомства з персонажами, коли декілька рядків – і нова біографія. Незавершеність та вирування життя доносяться у Дос Пассоса кожною клітинкою його оповідання.

“Манхеттен” Дос Пассоса – таке собі панорамне зображення Нью-Йорку в період між 1904 роком та початком “ери джазу”. Це “роман-місто”, тому що, по суті, головний герой у цьому творі – Нью-Йорк. Це “роман-репортаж”, у який автор помістив уривки пісень, газетні заголовки, які виступають еквівалентом калейдоскопу ритму сучасного життя, а тим паче життя у Нью-Йорку.

І в романі “Манхеттен” Дос Пассоса, і в “Чарівній казці Нью-Йорка” присутній один й той самий елемент - корабель. Корабель, який привозить головних персонажів у Нью-Йорк. Бед Корпнінг (“Манхеттен”) зходить з парому, коли ми з ним знайомимося, а Крістіан (“Чарівна казка Нью-Йорка”) у Нью-Йоркському порту шукає таксі. Цікаво, що попередня назва роману “Манхеттен” - “Манхеттенський паром”. Корабель привозить у Нью-Йорк й іншого героя “Манхеттена” - Джеммі Херфа, ко-

ли той хлопчиком повертається на історичну батьківщину з хворою матір'ю. На палубі під час подорожі відбувається цікава розмова між двома літніми пасажирами: “Я був би щасливою людиною, якби міг повернутися на Батьківщину. Тут не місце для людини похилого віку. Тут можуть жити лише молоді та сильні” [3, с. 64; переклад наш. – Ю.Ч.]. Якщо у Данліві Нью-Йорк – просто жорстокий, то у Дос Пассоса він – суцільний матеріалізований жах, де нормально жити неможливо, а можна лише “жити зненацька” [3, с. 128; переклад наш. – Ю.Ч.].

Персонажі та їх історії ніби клаптевий візерунок у цьому творі, ніби шматочки чогось великого, навіть не шматочки, проте уламки, наприклад, великого корабля, який затонув, а його пасажири врятувалися й тепер намагаються якось вижити на безлюдному острові. В даному випадку безлюдний острів – це багатомільйонний Нью-Йорк, який є бездушним та жорстоким, непривітним навіть для дитини, якій грубо відповідає продавщиця в магазині.

Роман “Манхеттен” складається з трьох розділів, а розділи з глав. При цьому назви глав говорять самі за себе: “Столиця”, “Долари”, “Американські гори”, “П'ятицентовий рай”, “Хмарочос”. Наприклад, у главі “Столиця” йде розповідь про те, як у величезному місті Бед Корпнінг, приїжджий з Європи, не може знайти хоч якусь роботу, тому що у нього брудна голова. Цікавий той момент, коли Ед Тетчер зустрічає чоловіка, від якого тхне керосином і розуміє, що це він підпалив багатоповерхівку. У такому технічно розвиненому місті доросла людина відчуває страх перед “ось так вони ходять по вулицям, ті, хто підпалюють будинки” [3, с. 20; переклад наш. – Ю.Ч.]. У главі “Долар” молочник Гес попадає під потяг, і поки він знаходиться у лікарні, його дружина зав'язує роман з адвокатом свого чоловіка. Дуже цікавий момент, коли Бед Корпнінг пропонує свої послуги жінці, якій потрібен робітник, щоб перенести вугілля з вулиці на подвір'я. Вона обіцяє за це долар. Бед неймовірно задоволений, що нарешті працює: “У нього паморочилося в голові від голоду, але він був щасливий, що працює, а не ходить безцільно по вулицям” [3, с. 65; переклад наш. – Ю.Ч.]. Проте коли Корпнінг закінчив свою роботу, жінка дає йому лише 15 центів і обіцяє викликати поліцію, якщо він не забереється негайно. Дос Пассос показує нам, як швидко може змінитися ваше становище, як матеріальне, так і суспільне. З першої сходитки на найвищу і навпаки. Коли Джордж Болдуін виграв справу молочника в суді, до нього у той же день приходять сусід, який займає високу посаду, й пропонує якось поспіяти разом: “Я дуже люблю побазікати з молодшими колегами. Заходьте якось, заходьте. Побазікаємо” [3, с. 74; переклад наш. – Ю.Ч.]. Дос Пассос демонструє читачу всією своєю історією, як примхлива та свобода, символом якої є всесвітньо відомий “пам'ятник”, й метафорично

це зображує: “Статуя Свободи стояла, хитка, як лунатик, у диму, серед буксирів та важких барж з цеглою та піском” [3, с. 63; переклад наш. – Ю.Ч.]. Дос Пассос показує американську мрію з обох сторін – і це принципова особливість його оповідання.

Джеймс Патрік Данліві народився 23 квітня 1926 року в Нью-Йорку в сім’ї ірландських іммігрантів. Перший роман Данліві “Людина з вогнища” (“The Ginger Man”, 1955) одержав розголос – його відмовлялися друкувати через дуже виражену сексуальність тексту. Інші твори Дж. Данліві: “Унікальна людина” (“A Singular Man”, 1963), “Ті, хто їдять лук” (“The Onion Eaters”, 1971), “Леді, якій подобалися чисті вбиральні” (“The Lady Who Liked Clean Rest Rooms”, 1997). Сьогодні Данліві вважається класиком “чорного гумору”, його називають літературним самітником, а його твори – літературними аутсайдерами, бо він пише про те, про що інші не наважуються навіть подумати.

У романі “Чарівна казка Нью-Йорка” (написаний в 1973 році по мотивах п’єси кінця 1950-х) Данліві дивиться на Америку вже очима європейця. Молодий американець Корнеліус Крістіан вчився в Європі, одружився там, по дорозі назад у нього померла дружина, і ось він опинився в Нью-Йорку з труною і практично без копійки в кишені. “Чарівна казка Нью-Йорка” – самотній голос живої людини у фатально одновимірному світі споживання. Особисте зведення рахунків із країною свого дитинства разом і з Американською мрією – один з кращих романів Данліві і безперечно прикраса англомовної літератури минулого століття.

Нью-Йорк Данліві страшний: “Місто обступає і тисне на тебе. Поки ти не вийдеш, щоб купити три булочки в солодко пахнучій маленькій пекарні. І газету в кіоску, трохи далі по вулиці. Кожен ранок приносиш її до себе, читаєш. Інших зарізали, а тих затоптали. Кава кипить в старій пом’ятій каструльці. І ти сидиш тут, такий блискуче невідомий” [2, с. 23; переклад наш. – Ю.Ч.]. Парадоксально, але з іншого боку Нью-Йорк ще і повний комфорту та привітних людей. Багато хто з них готовий допомогти невдалому Крістіану. А деякі навіть нав’язливі в своїй допомозі. Але чи готовий до цієї допомоги сам Крістіан? “Уся ця величезна країна. Один гігантський збуджувач апетиту. Чудова образа для ніжної душі” [2, с. 207; переклад наш. – Ю.Ч.]. Америка може натуралізувати й переварити кого завгодно. Але чи всякий зможе переварити Америку в собі? До того ж вслід за привітністю може наступити несподівана агресія. Доброзичлива квартирна господиня дізналася, що ви працюєте в похоронному бюро? Від цього відкриття всього один крок до звинувачень в некрофілії і обіцянки покликати племінника, щоб він зламав вам пару ребер.

“Чарівна казка Нью-Йорка” – це американська мрія навиворіт, це розвінчання захоплених та ідеалізованих уявлень про Новий Світ, про

знівельовані поняття дружби та честі: “Піджак залишився без гудзика. Для цього міста – це вірна ознака, що ти покотився вниз. А для твоїх друзів – привід по скоріше знайти собі нових знайомих” [2, с. 36; переклад наш. – Ю.Ч.]. “Чарівна казка Нью-Йорка”, як і роман Дос Пассоса “Манхеттен”, – це “роман-місто”. Нью-Йорк у цьому творі – це повноцінний персонаж, не просто персонаж, а головний герой, який усюди супроводжує Крістіана Корнеліуса.

Романи Пола Остера (народ. 1947) – про “випадання”, яке категорично потрібно людині. З персонажами Остера трапляється певна подія (серйозне потрясіння, особиста драма), від якої починають відгалужуватися паростки самих різних наслідків. Причому, ростуть вони не тільки в майбутнє, але і минуле. Розкривається безодня збігів і ознак, символічних (трагічних і щасливих, але, частіше, все ж таки, трагічних) збігів, за допомогою яких людина пізнає себе. Остеру важливо замісити густу речовину життя, що починає сприйматися як череда знаків. Втім, будь-яка череда чого б то ні було, сприймається як знакова, якщо дивитися на неї з деякої дистанції. Закручується семіотична карусель, яка повинна вивести до спільного знаменника. Але Остер завжди біжить від однозначності, як би забуваючи поставити другу дужку. Конструкції Остера принципово відкриті, позбавлені рим і симетрії. Паралельні прямі (персонажі і пригоди) тягнуться ним крізь весь текст, але вони приречені не перетинатися. Всі романи Пола Остера про одне і те ж саме – про співвідношення вигадки і реальності, про межу між мистецтвом і життям, які постійно порушують його персонажі.

По-перше, писання є самотерапевтична практика; по-друге, це хороший спосіб втечі від дійсності шляхом створення власних альтернативних історій. Не випадково, персонаж “Скляного міста” (“City of Glass”), першої частини трилогії, намагається стати людиною по імені Пол Остер, а потім і знаходить цю людину. Тут головна спокуса: придумати такий світ, де цікаво і затишно тобі самому. Для того, власне кажучи, все і затівається. Все почалося з телефонного дзвінка. Помилкового. Подзвонили не туди, запитали сищика Пола Остера і автор детективних романів по прізвищу Квінн назвався чужим ім’ям. Ім’ям Пола Остера. Узявся за розслідування. Людині (Пітер Стілмен), яку батько протримав узаперті багато років, загрожує небезпека: батька випускають з тюрми. Квінн починає стежити за старим батьком, входить з ним в контакт. Потім старий пропадає і Квінн починає стежити за квартирою Пітера. Розгадка вислизає і це зводить Квінна з розуму. Він пробирається в спорожнілу квартиру Стілмена. З ним залишається тільки червоний зошит, в якому він фіксував всі свої думки з приводу розслідування. Червоний зошит фігурує у всіх трьох текстах книги. Час

від часу хтось приносить Квінну їжу, він не бачить хто, але їсть. Їсть і пише. Такий фінал “Скляного міста”.

Друга частина називається “Привиди” (“Ghosts”), і в ній діє сищик, якому доручають стежити за людиною, яка пише текст. Сищик знімає квартиру з вікнами навпроти, стежить за об’єктом, який читає і пише, пише і читає. Поступово сищик розуміє, що нічого не розуміє. Кінець кінцем виявляється, що читач-письменник найняв нашого сищика, щоб у нього був спостерігач. Складна система дзеркал і віддзеркалень. Все закінчується уявним з’єднанням об’єкту і суб’єкта, сищика вбивають.

У “Замкненій кімнаті” (“The Locked Room”), третій частині трилогії, з’являються сліди і Квінна, і Стіллмена. У центрі історія двох друзів, які разом росли і вчилися. Потім один з них, Феншо, зник, залишивши гору рукописів. Вдова Феншо знаходить друга дитинства, що став письменником (це “явний” Остер з першої частини трилогії), щоб той допоміг визначитися із спадщиною колишнього чоловіка. Тексти виявляються геніальними, починається розкручування нової літературної зірки. Вдова Феншо виявляється ще краще за тексти Феншо, і розповідач одружується на ній, усиновляє сина Феншо, починає писати біографію зниклого письменника. Який, насправді, не пропав, а сховався. Перед самогубством, Феншо, який сидить в замкнутій кімнаті на околиці Бостона, просить про зустріч. Залишаючи в спадок той же червоний зошит замість заповіту. Розгніваний розповідач рве її на частини.

Звичайно, “Нью-йоркська трилогія” – про літературу, силу і безсилля уяви. В літературній роботі дуже багато наслідків, суто психологічних процесів, що перетворюють літераторів на особливий біологічний вигляд. Трилогія Остера якраз про це. Експеримент ставиться на самому собі. Існує особлива Остеровська суггестія, нагнітання невизначеності, яка і виконує роль драматичної напруги, необхідної для того, щоб читачу було цікаво йти по тексту далі. Не дивно, що такі божевільні події відбулися саме у Нью-Йорку, місті, де все можливо, де можна загубитися та перестати розуміти, де ти, де твій дім, де реальність: “New York was an inexhaustible space, a labyrinth of endless steps, and no matter how far he walked, no matter how well he came to know its neighborhoods and streets, it always left him with the feeling of being lost. Lost, not only in the city, but within himself as well. New York was the nowhere he had built around himself, and he realized that he had no intention of ever leaving it again”.

[16, с. 4].

Кожен автор використовує свої власні прийоми для зображення простору Нью-Йорка у творі. Проте один елемент проходить червоною ниткою крізь “Манхеттен” Дос Пассоса, “Чарівну казку Нью-Йорку” Далліві, “Нью-Йоркську трилогію” Остера – величний Нью-Йорк є сакраль-

ним простором для усіх його героїв та сам є головним персонажем, що символізує самовпевнені сподівання своїх жителів та іммігрантів, та завжди готовий ці мрії розбити о Статую Свободи.

Список використаних джерел

1. Висоцька Н. Література США та ідеї мультикультуралізму // Вікно в світ. – 1999. - № 5. – с. 122-133
2. Данливи Джеймс. Волшебная сказка Нью-Йорка. – М.: “Новая литература”, 2005. – 354 с.
3. Дос Пассос Д. Манхеттен/Пер. с англ. В. Стенича. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 92. – 384 с.
4. Ильин И. П. Словарь постмодернизма. М., 2000 – 654 с.
5. Ирвинг В. История Нью-Йорка. – Серия “Литературные памятники”, М., “Наука”, 1968. – 224 с.
6. История литературы США. Том 3// Ред. Коллегия: Стеценко Е.А., Коренева М.М., Кофман А.Ф. - М.: “Наследие”, 2000. – 612 с.
7. Козлов О. Міф і літературознавча думка США. // Вікно в світ. – 1999. - № 5. – С. 167-179
8. Лузина Т.И. Пространство мифологического. – М.: “Мыслители”, 2001. – 156 с.
9. Новикова М.А., Шама И.Н. Символика в художественном тексте: символика пространства. Запорожье, 1996. – 219 с.
10. <http://americanliterature.htm/bright.net>
11. <http://poetyka.uazone.net>
12. <http://postmod.narod.ru/books.htm>
13. <http://www.newyorkcity.ru/>
14. <http://www.newyorkliterature.com>
15. <http://www.worldliterature.com>
16. Auster Paul. The New York Trilogy. – 1990. - 371 p.
17. Jacobs Ann Harriet. Incidents in the Life of a Slave Girl Written by Herself. – A Public Domain Book, 2003. – 242 p.

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ЗА ДОПОМОГОЮ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ
(на прикладі роману Германа Мелвілла “Мобі Дік, або Білий Кит”)**

ЛАРИСА ЧИБІС

викладач кафедри англійської мови

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Широка популярність “Незручної правди” Альберта Гора є ще одним підтвердженням, що зміни навколишнього середовища досягли критичних розмірів. Дійсно екологічно-апокаліптична література останнім часом є популярним жанром у сфері екологічних публікацій; навіть ті, хто продовжують сумніватися в людській природі такої екологічної проблеми, як глобальне потепління, не можуть уникнути реальності – рекордних температур, раптових ураганів, льодовиків, що тануть, і підвищення рівня моря. У коледжах та університетах зростає потреба в збільшенні навчальних годин, відведених на екологічну освіту. Проте природничим та суспільним наукам завжди надавалась перевага при обговоренні шляхів вирішення екологічних проблем на відміну від гуманітарних наук, яким у більшості випадків не відводили провідної ролі.

Але гуманітарні науки мають рівні права з природничими та суспільними науками в розумінні та пошуку можливих вирішень екологічних проблем. У цьому впевнені провідні експерти з питань захисту навколишнього середовища Сполучених Штатів. Вони розглядають дані проблеми з різних ракурсів: з історичного погляду (Дональд Уорстер), досліджують зв'язок між релігією та екологією (Мері Евелін Такер та Джон Грім) або розглядають дані питання за троїстою схемою як Кен Уілберт.

З історичного погляду, Дональд Уорстер, історичне відділення Канзаського університету, бачить прямий зв'язок між традиціями лібералізму і демократії та охороною природи, не лише як державної політики, але й як глибоко укорінені принципи та цінності. Уорстер не погоджується з думкою, що тільки багаті країни можуть дозволити собі програми із захисту навколишнього середовища. У якості приклада він називає таку країну як Коста-Ріка, що займає дев'яносте місце за доходом на душу населення, але при цьому зуміла зберегти двадцять вісім відсотків своєї території в своєму первісному вигляді. Уорстер стверджує, що програми з охорони навколишнього середовища з'являються в країнах, що сповідують демократичні принципи, опікуються правами людини та пропагують свободу слова. Історія знає приклади, коли програми з охорони навколишнього середовища зазнавали поразки при зіткненні з авторитарним режимом, наприклад: режим Сомоса в Нікарагуа чи владарювання Пол Пота в Камбоджі. Уорстер стверджує, що “природа є загрозою для авторитарної думки” [1, с. 37-48].

У підтвердження даної точки зору, Мери Евелін Такер (представниця екологічної школи Єльського університету) зазначає, що найбільші руйнування в Китаї відбулися за часів правління Мао Цзедуна. Такер – одна з провідних Американських академіків, що досліджують зв'язок між релігією та економікою. Вона та Джон Грім організували одинадцять конференцій наприкінці 90-х років, що призвело до заснування Форуму з релігії та екології в Єльському університеті. Такер є прибічницею ідеї щодо внеску релігійних вірувань та практик в охорону навколишнього середовища та їх вплив на погляди людей і їх дії стосовно природного довкілля на основі усвідомлення взаємозв'язку всіх життєвих форм. [2, с. 36-54]

Майкл Зіммерман також підкреслює значення комплексного, екоцентричного підходу для формування екологічної етики. Майкл Зіммерман, директор центру гуманітарних наук і мистецтва в Колорадському університеті та колишній директор програми екологічних досліджень Тулейнського університету, розглядає екологічну етику з точки зору західної філософії. Як підгрунття своєї теорії “інтегральної екології”, він досліджує ідеї Іммануїла Канта та Фрідріха Вільгельма Шеллінга про тотожність природи та духу. Прибічники інтегрального підходу внесли в екологічну етику те, на що часто не звертали достатньо уваги, а саме внутрішню сутність, суб'єктивний аспект, який, на їх думку, характеризує всі явища. Екологічні етиці в подібній трактовці притаманна цілісність, багатовимірність і багатогалузевість. [1, с. 65-88]

Лоуренс Бюел, провідний експерт з американської літератури Гарвардського університету, звертає увагу на той факт, що питання щодо практичного використання гуманітарних наук у вирішенні екологічних проблем завжди було сумнівним. Він наголошує на необхідності “екологічної уяви” або “мистецтва уяви” в розумінні, шануванні та оцінюванні навколишнього середовища. Наприклад, забудовник землі вважає, що заболочені території спершу мають бути осушені, щоб зробити їх придатними для використання в якості будівельного майданчика. Тоді як поет сприймає навколишнє середовище з естетичної точки зору – болотяну місцевість як частину більшої екосистеми, осередок біорозмаїття і джерело натхнення для екологічних оповідей у вигляді художніх образів та метафор, замість підрахування прибутків і втрат. Бюела більш цікавить те, як мистецтво та художня література висвітлює еколого-етичне питання. Практична цінність художніх творів, тобто їх застосування в реальних політичних або етичних програмах, видається більш проблематичною і не настільки потрібною (для цього є природничі та суспільні науки, що займають провідні позиції при вирішенні екологічних питань). Він надає перевагу екологічним дослідженням і застерігає проти переважно утилітарного чи політичного погляду на мистецьку та літературну спадщину. Автор наголошує на тому, що моральний аспект розширює екологічне уявлення та збагачує екологічні міркування глибиною естетично-морального відчуття природи. [1, с. 21-36]

Лоуренс Бюел досліджує роман “Мобі Дік, або Білий Кит” Германа Мелвілла, щоб наочно пояснити, як мистецтво та література могли б висвітлити екологічно-етичне питання. Аналіз твору починається з наступного уривку з твору: “...Усе ж таки перша людина, що вбила бика, безперечно, вважалася вбивцею; можливо, він навіть був повішений; в усякому разі, якщо б його судили бики, вони б, безумовно, засудили його до повішання, котре він, безумовно, і заслуговує, як і будь-який убивця. Сходить суботнього вечора на м’ясний базар і помилуйтеся натовпом живих двоногих, що розглядають цілі шеренги мертвих чотириногих. Вам не здається, що таке видовище може втерти ніс канібалам? Канібали? А хто з нас не канібал? Справді, людоїду з островів Фіджі, котрий засолив у себе в льосі худючого місіонера, цьому запасливому дикунові, кажу я, у судний день буде легше, ніж тобі, цивілізований й освічений гурман, який розпинає на підлозі гусей, щоб потім бенкетувати, пригощаючи їх набряклою печінкою у вишуканій страві *rate-de-foie-gras*” [3, с. 363]. Аналіз починається з питання – чому м’ясо кита здається таким неапетитним, навіть для китоловів. Головною причиною, хоч і не очевидною, є почуття табу: “...хіба можна, щоб людина їла їм самим щойно вбиту морську тварину...” [3, с. 363]. Очевидно цей уривок має на меті порушити одвічні питання розподілу видів, що цікавили людство ще до Дарвіна, чи дійсно люди так відрізняються від китів, як вони схильні думати, і що відрізняє, так звану, цивілізацію від, так званого, дикунства. Він натякає на те, що м’ясоїдність серед цивілізованих культур, що зростають на яловичині та гусячій печінці, є таким самим канібалізмом, просто не визнанням, але можливо гіршим, ніж традиції, які, так звана, цивілізація вважає ганебними.

Автор “Мобі Діка” робить численні відступи від головної сюжетної лінії, щоб поміркувати про розум та будову китових відносно людини. Його аналіз у дусі порівняльної етології змушує сприймати китів не як ворожих тварин, а як живих істот, що мають з нами більше спільного ніж відмінного. Він замислюється над тим, як має почуватися створіння, що не має біноккулярного зору; як це мати лише один чутливий орган, хвіст; існувати в тілі, що здається позбавлене шкіри з людської точки зору, хоч і здатне пристосовуватися до спеки чи холоду.

Але у творі Германа Мелвілла ще немає й натяку на майбутню небезпеку зникнення китових як виду, на великомасштабне забруднення океану і зменшення чисельності китових високотехнологічною зброєю та величезними рибозаводами. Зі своєї особистої історичної точки зору, він вважав китових безсмертними [3, с. 536], хоча усвідомлював зростаючу занепокоєність у промисловості можливою рідкісністю кашалотів та інших промислових видів через зростання рівня полювання на китів порівняно з початком століття. На думку Германа Мелвілла, кити не зникали, а просто ставали більш обережними. [3, с. 535]

З іншого боку, “Мобі Дік” демонструє обізнаність людини того часу з поведінкою китових у більш широкому екологічному контексті: наприклад,

ареал поширення та шляхи міграції, улюблені місця проживання в залежності від пори року, суспільні звички та джерела харчування. Але більш вражає те, як подається дана інформація. Так в розділі “Морська мапа”, де розповідається про стратегію капітана Ахава стосовно вистежування білого кита, висловлюється спостереження щодо подорожі китів в океанічному просторі “...з одного водного пасовища на інше, кашалоти, керовані безпомилковим інстинктом – чи, правильніше сказати, мабуть, таємними вказівками згори – пересуваються, як у нас говорять, каналами, тримаючи курс в океані з такою неухильною точністю, яка жодному кораблю, що має найточніші мапи, навіть наснитись не могла.” [3, с. 253]

Безперечно, не кожний читач захоче сприймати художній твір саме так. Окрім того дані уривки подаються окремо, ніби осторонь від головного сюжету. Тому дуже легко їх пропустити. Саме це відбувається протягом півтора століття з часу видавництва “Мобі Діка”. Більшість шанувальників творчості Германа Мелвілла сприймають роман як трагедію-помсту, як релігійно-філософське дослідження чи роздуми на економічну та політичну тему. Натомість екокритичний підхід провідне значення надає тому факту, що “Мобі Дік, або Білий Кит” є першим класичним англomовним твором, головною діючою особою якого є не людина. Роман неодноразово наптовхує на думку про прозорість меж між видами (китовими та людиною) та етичним підтекстом даного питання.

Як ми бачимо, метою екокритичного підходу є спрямування роздумів читача в русло екологічного дослідження. Епіцентром такого дослідження має стати перечитання творів світової літератури з метою навчитися виявляти провідні екологічні питання, приховані в тексті. Якщо людство зможе зробити достатньо в даному напрямку і дозволить екологічним цінностям владарювати в усіх сферах нашого життя, ми зможемо врятувати світ, замість того, щоб потонути разом з капітаном Ахавом.

Таким чином, гуманітарні науки мають рівні права з природничими та суспільними науками в розумінні комплексності та багатомірності світової екологічної кризи та пошуку шляхів виходу з неї. Роль художніх творів у вихованні екологічно свідомої особистості важко переоцінити. Література сприяє сприйняттю природного довкілля на чуттєво-емоційному рівні, формує гуманне ставлення до природи, вчить сприймати навколишнє середовище естетично як взірць досконалості. У цій галузі Сполученими Штатами накопичено значний досвід, який заслуговує на ретельне вивчення.

Список використаних джерел:

1. Ecology and the Environment: Perspectives from the Humanities / Edited by Donald K. Swearer. – Harvard University Press, 2009. – 126p.
2. Tucker, Mary Evelyn. Worldly Wonder: Religions Enter Their Ecological Phase. – Chicago: Carus Publishing Company, 2003. – 166 p.
3. Герман Мелвилл. Моби Дик, или Белый Кит : Пер. с англ. И. М. Бернштейн / Предисл. А.И. Старцева. – М.: Географгиз, 1961. – 837 с.

ФРОНТИР ЯК “КУЗНЯ” АМЕРИКАНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ У РОМАНАХ П. ОСТЕРА “МІСТЕР ВЕРТІГО” ТА “ХРАМ МІСЯЦЯ”

ТЕТЯНА ШЕБУРЕНКОВА

*аспірант кафедри теорії та історії світової літератури
Київського національного лінгвістичного університету*

Анотація: *Стаття розглядає міфопростір фронтиру як один з факторів впливу на становлення американського характеру у романах сучасного американського письменника Пола Остера. У статті досліджується міфологічні джерела національного образу піонера, дослідника та гангстера. Також розглянуто конфлікт духовного і матеріального у досягненні мрії в творах Остера.*

Ключові слова: *Фронтір, піонер, дослідник, гангстер, американський характер.*

Summary: *The article describes the mythological chronotopos of frontier as one of the factors of influence on American character in the novels of contemporary American writer Paul Auster “Mr. Vertigo” and “Moon Palace”. The article discovers mythological roots of the national image of pioneer, discoverer and gangster. Also it describes the conflict between spiritual and material sides in the attempts to reach the dream in P. Austers novels.*

Key words: *Frontier, pioneer, discoverer, gangster, American character.*

Міф про американську мрію включає в себе як ключовий компонент комплекс уявлень про особливості американського характеру. Таке поєднання пов'язано з тим, що досягнення і реалізація фундаментальних національних орієнтирів, цілей і завдань потребують відповідної особистості, національного героя. Концепт “self-made man”, тобто людина, яка сама себе створила, стає ключовим у рамках міфу про американську мрію. За словами Е. Баталова, орієнтація на самореалізацію, самовираження є цілком органічною частиною американської мрії. [1, с. 249] Відтак, американська мрія є прагненням успіху у найширшому розумінні, під яким розуміється і фінансова сторона, і соціальна, і духовна.

У своїх романах американський письменник Пол Остер активно підтримує міф про формування американського характеру в процесі заселення і освоєння Нового Світу. Вирішальну роль у цьому відіграє фронтір, кордон між цивілізацією і дикістю, лінія якого постійно просувалась на Захід. Економічний і соціокультурний розвиток американського Заходу найбільш інтенсивно відбувався впродовж ХІХ – на початку ХХ століття. [14, с. 231]

У національній свідомості американців досягнення певної мети, мрії асоціюється із подоланням численних небезпек і труднощів, які припали на долю перших поселенців й тих, хто освоював західні землі. Так, головних героїв романів “Храм Місяця” і “Містер Вертіго” Еффінга та Волтера

заворожують пустинні землі Заходу, їхня дикість й відчуття небезпеки, яку приховують пустелі й каньйони, непридатні для життя. Еффінга захоплює й одночасно лякає Велика Соляна Пустеля: “It’s a dead world, and the only thing you ever get closer to is more of the same nothing... That’s what did in the Donner party, everyone knows about them. They got stuck in the salt, and by the time they reached the Sierra Mountains in California, the winter snows blocked their way, and they fell to eating each other to stay alive”. [9, с.154]

Для створення образу Заходу письменник часто спирається на фольклорні оповіді. Така художня стратегія дозволяє міфологізувати фронт, наділити його потужними смисловими маркерами. Автором заздалегідь створюється атмосфера смертельної небезпеки, перш ніж станеться сама трагедія. Відтак, Захід здобуває антропоморфні характеристики. По-перше, він наділяється власним характером, а саме, підкреслюється його суворість, незламність. Саме в таких надзвичайних умовах формувалася характер американців.

Однак подоланням таких небезпечних зон, як Захід, американська епопея не завершується й знаходить своє продовження в освоєнні інших просторів й навіть космосу, Місяця. У романі П. Остера “Храм Місяця” вже сама назва є посиланням на космічний характер західних земель. Подив перших переселенців, викликаний дивними для них пейзажами Нового Світу, ніби зберігся у генах американців. Дослідники американської літератури відзначають той факт, що природа Нового Світу дивувала й бентежила як перших переселенців, так і пізніших письменників і підкорювачів фронти. Захоплення небезпекою освоєння нових земель американського континенту простежується від часів Колумба (у його описах зокрема) і до сьогодення. Досить емоційним є зображення дикості Нового Світу у Т. Джефферсона, Ф. Паркмана, а пізніше у творах Дж. Ф. Купера.

Мандрівки головних героїв романів П. Остера заходом наділяється особливим сенсом, оскільки вони самі стають частиною міфу. Такі етапи життя персонажів можна назвати періодом формування характеру. Саме так відбувається становлення головного героя роману “Містер Вертіго” - Волтер Рейлі. Йому пропонують вирушити на Захід і заробити мільйони, адже там його навчать левітувати: “It’s not an easy skill to learn, but if you listen to me and obey my instructions, we’ll both wind up millionaires.” [8, с. 4] Вирушаючи до Сіболи, що у Канзасі, Волтер сподівається знайти там краще життя. Про це свідчить і те, що потяг, яким вони вирушили, мав назву “Blue bird” – тобто синій птах, який згідно з міфом здійснює мрії. Ця втеча має міфологічний зміст, оскільки Захід у колективній свідомості американців є тим раєм на землі, краєм скарбів, який в умовах критичної ситуації мав стати спасінням як для них самих, так і для емігрантів, що шукають кращої долі.

Автор проводить порівняння між рідним містом Волта та Сіолою. Символічною є назва кав’ярні у Сент-Луїсі, біля якої постійно крутився

хлопець, сподіваючись підзаробити, – “Paradise”. Однак вона зовсім не схожа на рай у його класичному розумінні: “[...] a slick downtown gin mill with a colored jazz band and cigarette girls in transparent dresses.”[8, с.4]. Одночасно Захід, який у національній міфології США символізував рай на землі, зовсім не здається головному герою привітним місцем, де на нього очікує щастя. Для Волтера все було новим та незрозумілим: “Everything was new to me: every smell was strange, every star in the sky seemed unfamiliar. If someone had told me I’d just entered the Land of Oz, I don’t think I would have known the difference.”[8, p.11]

Намагаючись підкреслити величезні ризики, які очікують на героїв при освоєнні західних земель і досягненні поставленої мети, автор включає в контекст ще одну національну міфологему – образ Коронадо, шукача скарбів XVI ст., який очолив експедицію з пошуків Ельдорадо. У тексті проводиться паралель між його мандрівкою та подорожжю Волтера. Акцент робиться саме на небезпеці, яку приховує ця мандрівка. Майстер попереджає що: “When Coronado and his men marched through here in 1540 looking for the Cities of Gold, they got so lost that half of them went insane... It’s flat as death out here...”. [8, с. 10] Своєю чергою, Волтер, мандруючи Канзаським степом до Сіболи, відмічає, що він більше схожий на пустелю, аніж на придатне для життя місце: “It was only seven o’clock in the evening, but the whole place was locked up, and except for a few lamps burning in the houses beyond, there was no sign of life anywhere”. [8, с. 11] Подолання труднощів і небезпек, численних ризиків обумовлено глибоким онтологічним пориванням героїв до свободи. Причина і мета мандрівки героїв на Захід у романах “Містер Вертіго”, “Храм Місяця” залишається та ж сама, що і за часів першої хвилі освоєння фронтиру, – прагнення свободи. Обидва герої, Волтер (“Містер Вертіго”) та Еффінг (“Храм Місяця”), полишають свій дім заради свободи: для Волтера мандрівка означатиме звільнення від вуличного злиденного життя, для Еффінга – від невдалого шлюбу, соціальних зобов’язань. Так само шукають свободи на Заході і інші герої цих творів – для Майстра Йегуди фронтір дає можливість реалізувати ідеї вільної комуни на практиці (“Містер Вертіго”), для бандитів братів Грешемів – це порятунок від закону. З огляду на це, можемо зазначити, що П. Остер використовує елемент класичної моделі хронотопу фронтиру – Захід як звільнення від законів та соціальних, моральних обов’язків, що неодноразово відзначалося дослідниками прикордоння: “[...] special appeal to this over-organized, over-disciplined generation by the momentary illusion of release from institutional or moral laws that it gives them”. [13, с. 11] Пошуки і бажання такої необмеженої свободи, таким чином, стають одним із складників американського характеру.

Мандрівка на Захід символізує також важкий процес духовного зростання. Постмодерністська гра дозволяє авторові поєднувати тему фронтиру й просвітницькі ідеали вже на тлі XX століття. Завдяки запозиченню

елементів провідних жанрів Просвітництва – роману-подорожі та роману-виховання – тема фронтиру отримує нове трактування. Боротьба із силами природи, освоєння земель, перетворення їх на джерело достатку і заможності відсилають нас до робінзонади. Тяжка фізична праця, духовне очищення життям у неосвоєних землях Канзасу, набуття моральних чеснот і разом з тим життєвого прагматизму, спроби втечі і, нарешті, прийняття “чужого” способу життя сюжетно пов’язують постмодерністський твір з просвітницькою традицією.

Мобільність людини, здатність до швидкої зміни способу життя – одна із рис національного характеру американців. Ще у 1782 році Дж. Крєвкер в одному із листів під назвою “Що таке американець?” стверджував, що для того, щоб стати американцем, недостатньо бути просто переселенцем і членом товариства, треба відмовитися від своїх старих етнічних, соціальних і культурних звичок і звичаїв. [1, с. 21]

Формування характеру американців відбувалось у специфічних умовах і різних соціальних моделях життя на прикордонні. Саме тут формувався не тільки індивідуалізм американців, мобільність, прагнення до особистої свободи і багатства, а й випробувались різні види соціалізації і життя у соціумі. Дослідники фронтиру підкреслюють той факт, що дикість прикордоння змушувала жителів об’єднуватись у певні соціальні групи, що відтак призводить до появи поняття сусідської гостинності. Проте відзначається і те, що ці землі приваблювали також невдах, людей антисоціальних та з психологічними розладами, сильних духом першопрохідців, яких важко назвати товарицькими, й по відношенню до яких теорію про сусідську гостинність важко застосувати. [10, с. 8]

Письменник у своїх романах відштовхується від “класичного” уявлення про фронтір. Для нього він не лише географічний кордон між цивілізованими і дикими землями, а певне культурне середовище, місце зустрічі етносів, культур, що визначаються відносинами “свій – чужий”. Саме в такому середовищі формувався характер американців. Поряд із хронологією реального фронтиру та його відлунням у діях і ментальності героїв у романах письменника фронтір виступає як символічний кордон у свідомості людей. Його герої потрапляють у невідоме для них середовище, що потребує від них постійного усвідомлення самих себе і свого оточення. [4, с. 349 – 350] У такий спосіб автор підтверджує життєздатність міфу фронтиру у свідомості американців. Свого часу Ф. Тернер, який вважав фронтір визначальним у формуванні американської нації, висловив песимістичний погляд на майбутнє Америки після завершення руху на Захід. Зникнення цього чинника ставило під сумнів створену цивілізацію, позбавляло її національної специфіки і відмінності. Відповідно у наступні епохи простежувалося прагнення створити замість “реального” фронтиру його заміник з тим, щоб надати сенс національному просуванню у майбутнє. [7, с. 52]

В американському суспільстві й досі є живим міф про одинака або групу одинаків, що підкорили американський континент. Національний міф завжди формується у порівнянні, в орієнтирі на сусіда і відштовхуванні від нього. Це не просто ворожнеча, а певна гносеологічна процедура: самовизначення, встановлення відмінності від інших, виокремлення. [3, с. 123] У протистоянні з корінним населенням “дикого Заходу”, “варварством”, “дикістю” формувалася міф про діяльну, активну людину, яка прагне і добивається успіху. Навколо такої людини фактично будується вся піраміда цінностей американського суспільства. Ідеал містить в собі певний приклад для уподібнення, коли інша людина таким шляхом може реалізувати себе. Водночас цей міф корелює з архаїчним типом героя, який зумів подолати всілякі труднощі та випробування й досягти успіху. [5, с. 283]

У своїх романах П. Остер часто звертається до міфологічного образу піонера, проте кожного разу висвітлює різні грані цього багатозначного національного символу. Як зауважив О. Ващенко, у колективній свідомості американців підкорювачі диких земель Заходу поділяються на два типи: відлюдник-першопроходець та дослідник, що пізнавав і описував новий край. Якщо перші стали символами таких національних рис американців, як винахідливість, вміння пристосовуватись до важких умов життя, енергійність тощо, то другим приписувались роль спостерігачів за бурхливим життям на прикордонні. [4, с. 353] Образ дослідника посідає одне з ключових місць у творчості письменника, який розглядає цей національний міфологічний концепт крізь призму сучасного світобачення.

Більшість героїв Остера зберігають в собі генетичний зв'язок із піонерами, відкривачами нових земель. Вони беруть на себе функції символічних нащадків великих мореплавців, знаменитих мандрівників, переселенців: “The best ones, though, the stories he saved for when I was feeling particularly blue, were about my namesake, Sir Walter Raleigh. I remember how shocked I was when he told me I had a famous name, the name of a real-life adventurer and hero”. [8, с. 43] Міфологізація особистості героїв, набуття ними національного звучання відбувається, зокрема, через символізацію і успадкування магічного імені. Імена живуть самі по собі, однак вони, як фантоми, можуть визначати життя людини.

П. Остер модифікує традиційні образи. Це пояснюється неоднозначністю і суперечливістю характерів головних персонажів. Так, у романі “Храм Місяця” автор гібридує образи піонера, дослідника й митця, через що й сам міфологічний локус фронтиру постає у новому світлі. Зокрема, такі риси поєднуються в образі Еффінга, старого інтелектуала, який у минулому був і митцем, і шукачем пригод, і злочинцем. На його образ накладається ціла низка різних міфологічних моделей, які, своєю чергою, прив'язані до локусу фронтиру. Не в останню чергу це пояснюється складним процесом творення національної міфології США. Зокрема міфологія

фронтиру багато в чому завдячує своїм існуванням його завойовникам, підкорювачам, якими і писалась історія цього краю. Ми погоджуємося з думкою Р. Слоткіна, який, досліджуючи історію творення міфології Заходу, зазначає що процес, завдяки якому американці почали відчувати емоційний зв'язок з землею, був насправді словнений боротьби та жорстокості. [12] Відтак фронтір у міфологічній свідомості американців сам по собі є активним, агресивним локусом. У романній творчості П. Остера ідея про активність Заходу втілюється у його героях прикордоння. У романі “Храм Місяця” фронтір перетворюється на активного персонажа, під тиском якого головні герої або переживають внутрішню зміну, або не витримують напруги і стають його жертвами. У цьому полягає специфіка трансформації образів дослідника і підкорювача прикордоння. У П. Остера вони зливаються в одному з героїв роману як єдино можливий варіант існування. До подорожі на Захід, Еффінг був заможним спадкоємцем родинного капіталу, митцем, нещасливим у шлюбі. Його рішення про мандрівку можна розглядати як дитяче бунтарство. Інфантильність цього задуму очевидна у самій меті подорожі: романтична мрія писати пейзажі фронтиру. Той факт, що Еффінг вирушає у подорож разом з напарником – Едвардом Бірном – робить цю мандрівку алузією на експедиції Льюїса та Кларка. Однак письменник підкреслює незрілість героїв: “Byrne’s father bought him a mess of equipment – sextant, compass, theodolite, the whole works and I got myself enough art supplies to last me a couple of years”, розповідає Еффінг про підготовку до подорожі у 1916 р. Цей перифраз легендарної мандрівки дослідників радше є постмодерністською іронією. Жодна річ з тих, що були взяті не допомогла героям у виживанні на все ще дикому заході. Бірн загинув, а сам Еффінг залишається сам на сам з пустелею і чудом виживає. Подорож, що планувалась як пригодницька прогулянка, перетворюється на пекло. Бунтарський характер персонажа допомагає вижити, але одночасно такий досвід стає занадто важким тягарем, що призводить до глибоких душевних страждань. Він вже не повертається до колишнього життя: змінює ім’я та відхрещується від минулого. Разом з тим, як це і має бути, фронтір і винагороджує героя за сміливість. Вбивши бандитів, які переховували крадені гроші в печері, Еффінг заволодіває цілим статком, що і допомагає розпочати нове життя безбідно. Однак, автор, наділяючи локус фронтиру традиційними смисловими маркерами, не робить цього з героєм. Еффінг – митець з душею бунтаря, однак він не ковбой, не людина вдачі і не шукач скарбів. Герой переживає глибокі душевні страждання через загибель Бірна, картання з приводу вбивства та присвоєння чужих грошей. Гостре відчуття провини штовхає героя наприкінці життя на досить ексцентричний крок: повернути світові вкрадене. Оскільки, гроші були вкраденими банківськими вкладками багаторічної давнини, герой вирішує просто роздавати гроші на вулиці незнайомцям.

Відкриття нового в процесі освоєння фронтиру мало для американців важливе, доленосне значення, герої фронтиру були впевнені, що їхня діяльність змінить світ на краще. Так само і герої П. Остера вірили, що освоєння нового матиме позитивні наслідки. Вони тікають від звичного колись життя у пошуках нового. Кожен з них має свою мрію та по-своєму бачить ідеальне майбутнє та ідеальне суспільство, але так чи інакше їх об'єднує прагнення чогось більшого. У свою чергу, герої під час подорожей переживатимуть внутрішню духовну трансформацію, характер якої також варіюється, однак освоєння нового завжди лише відбиток на персонажах. Прагнення до відкриттів та пошуків кращого рухає Вчителем Йегудою, Волтером Рейлі (“Містер Вертіго”), Еффінг (“Храм місяця”), Гектором Маном та Зіммером (“Книга ілюзій”).

Локус фронтиру у романній творчості П.Остера є певною передхідною зоною. Вороття після подорожі на захід вже не буде. Герої після фронтиру ніколи не повертаються до свого колишнього життя. Вони змінюють імена, переписують власну історію та починають все з початку. Така трансформація завжди тяжка і не обходиться без докорів сумління або суму за колишнім, проте вони покійно погоджуються нести цей тягар до кінця (“Нью-Йоркська трилогія”, “Містер Вертіго”, “Храм місяця”, “Книга Ілюзій”).

Герої класичного фронтиру долали численні труднощі життя на прикордонні заради чітко визначеної колективної або індивідуальної мети. За цих обставин формувалась така риса американського характеру, як цілеспрямованість, одна із головних передумов реалізації мрії. Персонажі Остера втрачають такі орієнтири. За спостереженням С. Сілаффа, душевне і духовне страждання стає водночас початком пошуку героїв Остера. Постмодерністська одисея не є наслідком певної події, а виступає як результат різних обставин. [11, с. 64] Душевна криза спонукає Квіна на детективні пошуки Стілмана; у свою чергу, страждання Стілмана, який зазнає невдачі у своїх проектах виховання ідеальної людини, дають поштовх його дослідженням мегаполісу; Волт Рейлі і Марко Фогг переживають страждання безбатьківства; душевна криза Феншо стає причиною його несподіваної втечі від сім'ї і зникнення. Подібні душевні кризи переживають герої “Книги ілюзій”, “Ночі Оракула”, які вирушають у мандри заради пізнання нового і подолання душевного розладу. Кризи породжується, у тому числі, через втрата ідеалу батьківщини, про що писав Г. Г. Гадамер. [2, с. 189]

Чим сильніші страждання, тим сильніше прагнення до подолання простору, бажання вийти за межі звичного, повсякденного буття. Волт з легкістю залишає Сент Луїс і відправляється у далеку подорож, він навіть готовий подолати земне тяжіння й досягти стану левітації. Нік Боуен в момент душевної кризи сідає в літак і летить із рідного міста у невідомий для нього Канзас-Сіті. Таким чином, герої П. Остера намагаються подолати

“тривожну чужість” шляхом різкої зміни свого буття, переходу у новий для них простір, де на них очікує зустріч з новими людьми, новими умовами життя.

Герої П. Остера є людьми інтелектуального або соціального маргінесу, усі вони не відповідають американському стандарту людини, яка повною мірою здійснила свою мрію. Америку творили надзвичайні, сильні особистості, які у своїх прабатьківщинах опинилися в ролі релігійних або соціальних ізгоїв й перетворилися на авантюристів, здатних на незвичні і несподівані вчинки заради нового життя. Певним чином це підтримує міф про людину фронтиру, однак енергія героїв романів спрямована в інше річище, часто скеровується маргінальними ідеями, або орієнтована на внутрішній світ, на вирішення індивідуальних проблем. Люди реального, “класичного” фронтиру відчували свою силу і були впевнені у здатності досягти поставленої мети.

Міфологізація образів відбувається шляхом протиставлення перших героїв-переселенців, людей фронтиру XIX століття і людей кінця XX століття. Фронтир в умовах постмодерної цивілізації, глобалізації світу втрачає свої класичні риси. Разом з тим міфологема виявляється настільки сильною, що герої письменника мають спільні риси з людьми фронтиру.

Таким чином, ключову роль у формуванні американського характеру П. Остер відводить фронтиру, якому він дає широке трактування. Герої його романів мають у собі риси характеру, притаманні першопрохідцям, переселенцям, мігрантам. Вони відчують втрату батьківщини, батьківства, поривають із минулим життям, змінюють простір свого існування, починають вести новий образ життя у невідомому для них локусі, сповненому небезпек і несподіванок.

Письменник створює образи людей з надзвичайними можливостями, людей, які виконують функції пастирів, пророків, намагаються перетворити світ відповідно до своїх задумів та переконань. Вони здатні на відчайдушні, несподівані вчинки, ризикують собою, мають сміливість почати нове життя.

Люди фронтиру переживають самотність, самотність, відірваність від усталеного життя. Одинокі часів класичного фронтиру виступали як герої, індивідуалісти, що готові були освоювати нові землі, бути лідерами і пастирями інших. Постмодерні герої шукають усамітнення, свідомо створюють атмосферу самотності, ізоляції заради креативності, творчості. Така поведінка має на меті пошук і реалізацію свого Я, своєї особистості.

У романах П. Остера “героїчне” бачення національної ідентичності з темами боротьби, цивілізаційних зусиль на фронтірі, фактично зникає, деконструюється. Однак, зміни, навіть радикальні, у свідомості сучасних американців залишаються в межах міфологеми фронтиру. Поведінка героїв

Остера підтверджує спостереження Е. Сміта про те, що самі зміни, ніби передбачені означенням національної ідентичності, не виходять за межі, визначені культурою і традиціями конкретної нації та її особистою спадщиною. [6, с. 26].

Список використаних джерел

1. Баталов Э.Я. Русская идея и Американская мечта / Э.Я. Баталов. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – 384 с.
2. Гадамер Г-Г. Батьківщина і мова / Г-Г. Гадамер // Ганс-Георг Гадамер. Герменевтика і поетика. Вибрані твори / [Пер. з нім]. – К. : Юніверс, 2001. – С. 188–194.
3. Гачев Г.Д. Миф. Национальный. Индивидуальный. (Опыт экзистенциальной культурологии) / Г.Д. Гачев // Миф в культуре : человек – не-человек. – М. : Индрик, 2000. – С. 121–137.
4. История литературы США / [Ред. кол. Я.Н. Засурский, М.М. Коренева, Е.А. Стеценко]. – Том.2 : Литература эпохи романтизма / Ред.кол. 2-го тома : А.М. Зверев, М.В. Тлостанова. – М. : “Наследие”, 1999. – 461 с.
5. Кряжева Н. А. Мифологические модели в американской литературе второй половины XX века // СОФИЯ: Альманах: Вып. 2: П.А. Флоренский и А.Ф. Лосев: род, миф, история. – Уфа: Издательство “Здравоохранение Башкортостана”, 2007. – С. 283–287.
6. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Сміт Ентоні Д.; [Пер. з англійської]. – К: “К.І.С.”, 2004. – 170 с.
7. Тлостанова М.В. Проблема мультикультуралізму і література США кінця ХХ століття / М.В. Тлостанова. – М. : Наследие, 2000. – 400 с.
8. Auster P. Mr. Vertigo. Текст. /P. Auster. N.Y.: Penguin Books, 1994. - 293 p.
9. Auster P. Moon Palace: a Novel. Текст. /Auster P. -N.Y.: Viking, 1990. 307p.
10. Howard Mumford Jones The frontier in the American fiction: four lectures on the relation of landscape to literature. – Jerusalem, 1956. – 95 p.
11. Sielaff S. Die Postmoderne Odyssee: Raum und Subjekt in den Romanen von Paul Auster. Univ. Diss. Berlin, 2004. – 232 p.
12. Slotkin R. The Fatal Environment The Myth of the Frontier in the age of the Industrialization, 1800-1890 / R. Slotkin. – University of Oklahoma Press, 1998. – 656 p.
13. The Western Folklore conference: Selected papers / Ed. by Five A.E., Taylor J.G. – Logan, Utah: Utah State University Press. – Volume XI, June, 1964. - № 3. – 84p.
14. Wade R. C. The Urban Frontier : The Rise of Western Cities, 1790–1830 / R.C. Wade. – Cambridge : Harvard University Press, 1959.

Наукове видання

***Сполучені Штати Америки
у сучасному світі:
політика, економіка, право, суспільство***

Збірник матеріалів
II міжнародної науково-практичної конференції
(15 травня 2015 року, м. Львів)

(Частина 2)